

~~DUE DATE~~ **STIP**

GOVT. COLLEGE, LIBRARY

KOTA (Raj.)

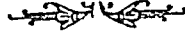
Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DTATE	SIGNATURE

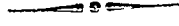

यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

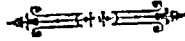
अनेकवैदिकानां साहाय्येन विविधप्राचीनलिखितपुस्तकपाठानुसारेण च
संशोधय
भट्टाचार्येण श्रीपादशर्मणा दामोदरभट्टसूनुना सांतवलेकरकुलजेन
संपादिता

सा च

औन्धराजधान्यां

भारतमुद्रणालये मुद्रयित्वा स्वाध्यायमण्डलद्वारा प्रकाशिता ।

विक्रमीयसंवत् १९९८; शालिवाहनशकः १८६४

मूल्यं रु०

DUE DATE slip

GOVT. COLLEGE, LIBRARY

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

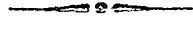
यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

अनेकवैदिकानां साहाय्येन विविधप्राचीनलिखितपुस्तकपाठानुसारेण च
संशोधय

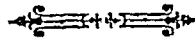
भट्टाचार्येण श्रीपादशर्मणा दामोदरभट्टसूनुना सांतवलेकरकुलजेन
संपादिता

सा च

औन्धराजधान्यां

भारतमुद्रणालये मुद्रयित्वा स्वाध्यायमण्डलद्वारा प्रकाशिता ।

विक्रमीयसंवत् १९९८; शालिवाहनशकः १८६४

मूल्य (२) रु० ।

मुद्रकः प्रकाशकश्च- व० श्री० सातवळेकर, B. A.

स्वाध्याय-मण्डलं, भारतमुद्रणालयं, औंधनगरम्, (सातारा-प्रदेशे) सुम्बई-प्रान्ते

मैत्रायणी-संहितायाः प्रस्तावः ।

इयं विंशतिर्यत आबभूव यदि वा दुर्धे यदि वा न ।

यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्त्सो अङ्ग वेदु यदि वा न वेदु ॥२०॥ [मै० सं० ४।१२।१]

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न ऽ आ सुव ॥ [वा० य० ३०।३]

अथ प्रास्ताविकं किञ्चित् ।

प्रारम्भे कुलदेवतामिह महालक्ष्मीयुतां रेणुकाम् । भक्ताभीष्टकरिं मतिस्मृतियशोऽर्थायुःपरानन्ददाम् ॥
प्रत्यूहौघविदारणक्षममथो द्वैमातुरं शारदाम् । सूर्यं शुक्लयजुःप्रवर्तकमृषिं श्रीयाज्ञवल्क्यं नुमः ॥१॥

अज्ञानवार्धिं परिशुष्य यन्मे ज्ञानं त्वदादाश्रुतितन्त्रयुग्मम् ।

यत्क्षोणिवृन्दारकवृन्दवन्द्यं नित्यं नमामो गुरुमण्डलं तत् ॥२॥

ॐ नमः श्रीमत्सद्गुरुहृदयानन्दसरस्वतीचरणकमलेभ्यः ॥३॥

पुराण इत्येव न सर्ववित्स्यान्नव्यो गुणी ज्ञः किमु नार्चनीयः ।

चेदस्ति नव्येऽपि हि दोषलेशो नोपास्यते धूमयुतः किमग्निः ॥४॥

अधिकृत्य श्रुतिं चेमां मैत्रायणीय-संहिताम् । प्रस्तूयते त्विदं किञ्चित्तच्छाखावोधहेतवे ॥५॥

तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दति । स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥

[म० भा० शा० प० मो० ध० १४१-५१]

सुविदितमेवैतत्सुधियां वेदविद्यारहस्यवेदिनां संख्यावतां तत्र प्रविवक्षुणां छात्रवृन्दानां च । इह सम्भूय संसरद्भिः
धर्माधर्मतद्विपाकरूपजात्यायुर्भोगैरविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाद्यक्लेशैरधिभूताधिदेवताध्यात्मिकतापत्रयैश्च परिभूयमानैः
समस्तैः प्राणिवगैः—

सुखमिच्छति सर्वोऽपि भूयादेतत्सदा मम । इत्थं दुःखं तथा द्वेषि मा भूदेतत्कदापि मे ॥

इति मनुष्यस्वभावसुलभसंकल्पानुसारेण कुतोऽपि क्वचिदपि लेशमात्रेणापि दुःखासंस्पर्शिं सुखमर्थादभ्युदयलक्षण-
मैहिकं पारलौकिकं निःश्रेयसलक्षणं पारमार्थिकं च परमानन्दवाच्यं सुखं काम्यते । तदुपलब्धौ च प्राक्तनस्व-स्व-गुणकर्म-
प्रभावाद्यनुसारेण विविधमार्गान्वेषणपुरःसरमविश्रान्तं प्रयत्यते च ।

प्रयत्नस्य पुरुषार्थ-वाच्यत्वम् ।

प्रयत्नः पुरुषार्थ इति चानर्थान्तरम् । 'पुरुषार्थ' शब्दश्चैवं व्युत्पाद्यते शास्त्रविद्विष्यत् "पुरुषेण साध्यो यः कश्चन
लौकिकोऽलौकिको वाऽर्थः पुरुषार्थः" इति । ननु पुरुषार्थपदं बहुव्रीहिणा तत्पुरुषेण वा समासेन कुतो न व्युत्पाद्यते इति
चेद्द्वयमः, पूर्वत्रार्थासङ्ख्यापत्तेरुत्तरत्र योग्यताविरहादिति । तेन निरुक्ता व्युत्पत्तिरेव सूचयते । उक्तव्युत्पत्तिसव्यपेक्षया
साध्यं साधनं चेत्युभयमपि तयोरभेदोपचारवृत्त्या पुरुषार्थपदभागभवति । तदेव च प्रयत्नस्वरूपमिति ।

पुरुषार्थस्य द्वैविध्यम् ।

स च पुरुषार्थो लौकिकालौकिकभेदेन द्विधा जायते । ऐहिकपुत्रपशुविद्याधनदाराप्रतिष्ठामानकीर्तिराज्यसाज्ज्य-
प्रभृतिलक्षणो लौकिकोऽभ्युदयस्तःसाधनानि च । अलौकिकोऽपि द्विधा पारत्रिकाभ्युदयपारमार्थिकनिःश्रेयसभेदात् । तत्र

प्रथमो देवपित्रादिलोकं गत्वा तत्तदात्मना यावत्पुण्यपुञ्जबलोदयं तत्रत्यविविधविषयोपभुक्तिलक्षणः पारमिकोऽभ्युदय-
स्तसाधनानि च । द्वितीयं पारमार्थिकं निःश्रेयसं स्वात्मानुभवस्तसाधनानि चेति ।

पुरुषार्थ-चतुष्टये उपयोपायभावः ।

अत एव च धर्मादिचतुष्टये पुरुषार्थतामभिमन्यमानेन मनुना विचिन्तितं—

धर्मार्थावुच्यन्ते श्रेयः कामार्थो धर्म एव च । अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ इति

[मनु० २।२२४]

कैश्चिदाचार्यैरभिप्रियते धर्मार्थो श्रेयस्करौ कामहेतुत्वादिति । अर्थकामौ श्रेयस्करौ सुखकारणत्वादित्यन्यैरभिमन्यते ।
धर्म एव श्रेय आत्यन्तिकसुखजनकत्वादित्यपरे समाद्रियन्ते । अर्थ एव चेह लोके श्रेय इतीतरे प्रवदन्ति । धर्मार्थकाम-
लक्षणस्त्रिवर्ग एवान्योऽन्यमविरुद्धः सन्पुरुषार्थतया श्रेय इति तु वास्तविकी स्थितिरिति मनोरभिप्रायः । तन्मतेऽस्य
त्रिवर्गस्य समं परस्परानुपमर्देन निषेवणे चरमो मोक्षाख्यः पुरुषार्थस्वर्थसिद्ध एनेत्यभिसन्धेयम् । अन्येषामध्यात्मविदां
मते तु परमत्वेनाभिमतस्तुरीयो मोक्षाख्यः स्वतन्त्रः पुरुषार्थः । स एव च प्राप्तव्यत्वेनोपेयपदवीमधिरोहति । इतरे चोपायाः ।
तत्रापि साक्षादुपायस्तु धर्माख्यः प्रथमः पुरुषार्थः । मध्यमयोरितरयोरर्थकामयोश्च तद्यापारत्वेन तदुपसर्जनत्वात् । एतेन
अर्थकामव्यापारवता धर्मेणापवर्गमधिगच्छेदिति पर्यवसन्नं भवति ।

वेदस्य धर्ममूलत्वम् ।

तस्यैतस्य धर्मादिपुरुषार्थचतुष्टयस्य मूलं सर्वज्ञानविज्ञानैकायतनं वेद एवेति । तथा चाह मनुः— “वेदोऽखिलो
‘धर्ममूलम्’ इति । अस्यां च मनुक्तौ धर्मपदमितरपुमध्न्यस्योपलक्षणं तस्यापि यथार्थज्ञानस्य वेदाधीनत्वात् । मूलत्वं
नाम— अन्यानपेक्षत्वे सति स्वतस्त्वेनानधिगतावाधितार्थबोधकत्वम् । तच्च वेदादन्यत्र न सम्भाव्यते । वेदस्यान्यानपेक्षत्वं
पुरुषकर्तृकत्वाद्यभावात्स्वतस्त्वं च कारणदोषबाधकदोषविरहितत्वाच्चेत्यन्यत्र माध्यन्दिनशतपथस्योपोद्धाते क्षुण्णम् ।

वेद एव पुरुषार्थस्य परमं साधनम् ।

वेदोदितं कर्म कर्तुमर्हस्य पुंसः परमं पुरुषार्थसाधनं वेदशास्त्रमेवेति विज्ञेयं—

“हविरग्नौ ह्ययने, सोऽग्निरादित्यमुपसर्पति, तत्सूर्यो रश्मिभिर्वर्षति, तेनान्नं भवति,
अथेह भूतानामुत्पत्तिः स्थितिश्चेति, हविर्जायते”

इत्यस्याः श्रुतेः स्वरसात् । मनुख्याह—

विभर्ति सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम् । तस्मादेतत्परं मन्ये यजन्तोरस्य साधनम् ॥ इति [मनु० १।२।१९]
अस्य पुरुषार्थस्येत्यर्थः ।

वेदमहिमा ।

एतावानस्य वेदस्य महिमा—

पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम् । अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः ॥१४॥

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् । भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं वेदात्प्रसिध्यति ॥१७॥

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । वेदादेव प्रसिध्यन्ति प्रसूतिगुणकर्मतः ॥१८॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्रतत्राश्रमे वसन् । इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१०२॥

इत्यादिरिति । [मनु० १।२।१४, १७, १८, १०२]

अत एव च मैत्रायण्युपनिषद् यत्कण्ठरवेणावदत् ‘यद्वेदेऽवभिहितं तत्सत्यं, यद्वेदेऽपूक्तं तद्विद्वांस उपजीव-
यन्ति, तस्माद्वाप्तव्यं नावैदिकमभिधीयीत’ इति । [मैत्रा० उ० प्र० ७।१०] तत्सङ्गच्छते ।

वेदस्वरूपम् ।

वेदो नाम-- धर्माद्यतीन्द्रियार्थावबोधको वाक्यराशिः । तदुक्तं शास्त्रकृद्भिः—

‘अक्षानुमोपमाद्यैर्यो धर्माद्यर्थो न गम्यते । यस्मात्तं वेद एवाह तस्माद्धेद इति प्रथा ॥’ इति ।

आर्य-विद्या-सुधाकर-कर्तृभिस्तु “वेदो नाम वेद्यन्ते ज्ञाप्यन्ते धर्मार्थकाममोक्षा अनेनेति व्युत्पत्त्या चतुर्वर्ग-साधन-भूतो ग्रन्थविशेषः । करणे षञ् बाहुलकादिति ” वेदशब्दो व्याख्यातः । स च वेदो मन्त्रब्राह्मणारमकः ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ इति कात्यायनापस्तम्बसत्यापाढबौधायनकौशिकप्रभृतिप्रायः सर्वेषामृषीनां सम्मतः पन्थाः । तत्राव्यभिचरितस्वरवर्णसंस्कारविशिष्टाध्ययनाध्यापनानुपूर्विसमागतः सन्सर्वदा सर्वस्मिन्नपि भारते प्रति-शाखमविभागेन विराजमानो य एकश्छन्दोऽनुबद्धो विभागः स मन्त्रराशिः । विधिनिषेधार्थवादादिविभेदैर्मन्त्रलिङ्गादि-प्रदर्शितार्थस्य विनिर्घामप्रतिपादको व्याख्यानोपव्याख्यानभूतश्छन्दोविरहितो गद्यसदृशो वाक्यकदम्बकोऽपरो विभागो ब्राह्मणराशिः । उभाभ्यामप्यंशाभ्यां वेदशब्दश्चरितार्थ इति ।

वेदश्चतुर्धा ।

स चैकोऽपि मन्त्रब्राह्मणरूपो वेदः पुनश्चतुर्धा विभिद्यते ऋग्यजुःसामाथर्वभेदात् । तथा चोक्तमाथर्वणिकश्रुतौ—

यस्माद्दृचो अपातक्ष्ण्यजुर्व्यस्मादुपाकषन् ।

सामानि यस्य लोमान्यथर्वाङ्गिरसो मुखं स्कम्भं तं ब्रूहि कतमः स्विदेवः सः ॥ इति

[अथर्व० १०, ७, २०]

तथा मैत्रायणीयानामुपनिषद्यपि—

एतस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यद्गवेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरसाः ॥ इति [मैत्रा० उप० ६, ३१]

सप्तमाभ्यां श्रुतिभ्यां चातुर्वेद्यमावेदितं भवति । चरणव्यूहेऽपि—

तत्र यदुक्तं चातुर्वेद्यं चत्वारो वेदा विज्ञाता भवन्ति, तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वश्चेति, इति ।

एषां चतुर्णामपि वेदानां व्यवहारे क्वचिदभेदेन क्वचिद्भेदेन च सम्प्रयोगो दृश्यते । यथा—

‘अथमर्थो वेदेनापि ज्ञाप्यते ’ अत्र च वेदा एव शरणं, वेदाः प्रमाणम्’ इति चेति । अत्र च—

‘अनुद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुवचनम्’

‘उद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुषु बहुवचनम्’ इतीमौ न्यायावनुसर्तव्यौ । ते चावयवाख्ययः—ऋग्यजुःसामवाच्याः तत्र नियतपादाक्षरावसाना ऋचः, अनियतपादाक्षरावसानानि यजूषि, प्रगीतसाध्या ऋच एव सामानि । अनयैवावयवत्रय्या वेदे त्रयी शब्दो रूढः । चतुर्थोऽप्येकोऽवयवः समस्ति यदथर्वमुनिदृष्टा ऋच आथर्वणिका मन्त्रा इति । परं चेषां मन्त्राणामृ-क्ष्वेवान्तरार्हितवान्न पृथङ्निर्देशोऽकारि वैदिकैः । एतेन ऋग्वहुत्रो ऋग्वेदो, यजुर्वहुलो यजुर्वेदः, सामबहुलः सामवेदः, आथर्वणिकमन्त्रबहुलोऽथर्ववेद इति प्रसिध्यति ।

विभाग-प्रयोजक-कारणम् ।

एतद्विभागप्रयोजकन्तु चातुर्होत्रम् । चातुर्होत्रं नाम-हौत्रमाथर्वयवमौद्गात्रं ब्रह्मत्वं चेति यजुर्विदो विदुः । तथा चात्र श्रीमन्नागवतं—

तेनासौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्वेदनैः प्रभुः । सव्याहृतिकान्सौकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥

ऋगथर्वयजुःसाम्नां राशीनुद्धृत्य वर्गशः । अतन्त्रः संहिताश्चक्रे सूत्रे मणिगणा इव ॥ इति

[द्वादशस्कन्धे षष्ठेऽध्याये]

तथा वायुपुराणे—

एक एवासीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । चातुर्होत्रमभूत्संस्तेनं यज्ञमकल्पयत् ॥

आध्वर्यवं यजुर्मिस्तु ऋग्भिर्वै होत्रमेव च । औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यध्वर्यभिः ॥

ततः स ऋचमुदधृत्य ऋग्वेदं समकल्पयत् । होतृकं कल्पयते तेन यज्ञवाहं जगाद्धितम् ॥

सामभिः सामवेदं च तेनौद्गात्रमरीरचत् । राजस्त्वध्वर्यवेदेन सर्वकर्मण्यकारयत् ॥ इति

एतेन भगवता वेदव्यासेन यज्ञेषु आध्वर्यवाद्यार्विष्यव्यवस्थां प्रतिपिपादयिषया एक एव वेदराशिस्तत्प्रकरणशो

मन्त्रगणं समुद्धृत्य चतुर्धा विव्यस्त इति ।

अनेके शाखाभेदाः ।

तत्रैकैकोऽपि ऋगादिवेदो गुह्यशिष्य-प्रशिष्य-प्रणाड्याश्रुतर्षिद्वाराऽनेकाभिः शाखाभिर्विभक्तः सम्भूय । ऋग्वेद एक-विंशतिधा, यजुर्वेद एकशतधा, सामवेदः सहस्रधा, अध्वर्यवेदो नवधा समभवदिति शतपथस्योपोद्धाते सोपपात्तिकं निरूपितं तत्तत्र द्रष्टव्यं नात्र विस्तराभिया पुनः प्रपञ्च्यते ।

यजुर्वेदस्य सङ्ख्याः ।

प्रकृतस्य यजुर्वेदस्य षडशीतिसंख्यावान्कृष्णयजुःशब्दाभिधेयो बौधायनापस्तम्बमैत्रायणादिर्ब्रह्मसम्प्रदायावरुद्ध एकः सङ्घः । पञ्चदशसंख्यावाच्छुक्लयजुःशब्दाभिधेयः कण्वमाध्वान्दिनादिरादिष्वसम्प्रदायावरुद्धोऽपरः सङ्घः । इमावेव द्वौ मुख्यौ सङ्घौ । ब्रह्मादित्यसम्प्रदायविपयिणी विशेषवर्चा त्वस्मदीये शतपथब्राह्मणस्योपोद्धाते द्रष्टव्या । अनयोरेपि सङ्घयोः पुनः सूत्रभेदेन षट् सङ्घाः समभवन् । तथा चोक्तं भगवता कात्यायनेन मन्त्रभ्रान्तिहरापरपर्याप्तसूधामन्त्रप्रकाशिकायां—

शुक्लस्य यजुषः पञ्च दश शाखाश्च ताः स्मृताः । कृष्णस्य यजुषः शाखाः षडशीतिसुदाहताः ॥६४॥

एवमेकौत्तरशतं शाखाः प्रोक्ता हि याजुषे । एतद्वेदे षट्कल्पाश्च प्रोक्ताः कात्यायनादिभिः ॥६५॥

कात्यायनः कल्पकर्ता शुक्ले वाजसनेयके । बौधायनापस्तम्बौ च भारद्वाजस्तथैव च ॥६६॥

तथा हिरण्यकेशी च सत्यापाठस्तु पञ्चमः । पञ्चैव कल्पकर्तारः कृष्णे स्युस्तैत्तिरीयके ॥६७॥

कण्वादिपञ्चदशसु कल्पः कात्यायनः स्मृतः । औखेयाद्येकविंशतसु बौधायन इति स्मृतः ॥६८॥

खाण्डिकेयाद्येकविंशत्स्वापस्तम्ब इति स्मृतः । चरकादिद्वादशानां भारद्वाज इति स्मृतः ॥६९॥

भानवाद्यद्विदशसु स्मृतो हिरण्यकेशिकः । सागर्यादिपञ्चदशसु सत्यापाठ इति स्मृतः ॥७०॥

एवं षट् कल्पकर्तारस्तत्तच्छाखाकदम्बके । शाखाभेदेऽपि कल्पैक्ये कर्मभेदो न विद्यते ॥७१॥

इति । एतेन कृष्णयजुर्वेदीयषडशीतिशाखासु सूत्रभेदेनान्तरा पञ्च सङ्घाः सन्तीति सुस्पष्टमेव ।

शुक्ल-कृष्णत्व-व्यवहार-मूलानि ।

शुक्लत्वं मन्त्रब्राह्मणयोः पार्थक्येनाभिधानमूलकं, कृष्णत्वं च तयोर्व्याभिश्चत्वेनैकत्राभिधानमूलकम् ।

तथा चाभ्यधायि— आर्यविद्यासुधाकरे—

‘याज्ञवल्क्येनादित्यःलुड्योऽयं यजुर्वेदः शुक्ल इत्यभिधीयते यतोऽत्र दशपूर्णमासप्रभृतिसर्वयज्ञेषूपयुक्तानां यजुर्मन्त्राणां ब्राह्मणासङ्कीर्णानां यथायोग्यक्रमेण’ विन्यासेन याज्ञिकानां व्यामोहाजनानात् । प्राचीनयजुर्वेदस्य तु ब्राह्मणसङ्कीर्णत्वात्तत्तद्यज्ञियमन्त्राणामप्यनुक्रमेण पाठाभावाच्च ततो यज्ञकर्मानुष्ठानमार्गस्य दुर्ज्ञेयत्वात्कृष्णत्वमिति’ इति । कण्वसंहिता-भाष्योपक्रमे सायणाचार्या अप्येवमेवाभिप्रयन्ति स—

प्रवर्तितः खण्डशास्तेर्न सम्यग्बुध्यते ऋग्भिः । आध्वर्यवं क्वचिद्धौत्रं क्वचिदित्यव्यवस्थया ॥

तुद्धिमालिन्यहेतुत्वात्तद्यजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमाराध्यास्मादधीतवान् ॥

अप्यस्थितप्रकरणं यजुः शुक्लं नदीर्यते । पौराणिकीं कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥ इति ।

एतदेव भङ्ग्यन्तरेण कात्यायनेनाप्यवोचि—

यजुर्वेदः कल्पतरुः शुक्लः कृष्ण इति द्विधा । सत्त्वप्रधानाच्छुक्लाख्यो यातयामत्त्ववर्जितात् ॥६०॥

कृष्णस्तु तित्तिरेर्भक्षात्तामसाद्यातयामतः ॥

इति मन्त्रभ्रान्तिहरापरपर्यायसूत्रमन्त्रप्रकाशिकायाम् । एतदेवात्मपुराणे श्रीविद्यारण्यगुरुचरणाः श्रीशंकरानन्दयति-
वर्या भन्ववदन्—

शुक्लं कृष्णं यजुर्द्वेधा कृष्णं स्यात्तैत्तिरीयकम् । शुक्लं वाजसनेयिनामिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥

चात्या च भक्षणेनापि कृष्णान्यासन्यजुंष्यपि । इति । [आत्म० पु० १०।२६]

चरणव्यूहभाष्ये त्वन्यथोपवर्णयते—

‘एतत्सखिलं सशुक्रियं मध्याह्ने शुक्लवर्णेन सूर्येण दत्तं तच्छुक्लयजुः परिसंख्यातम् । वेदोपक्रमणे चतुर्दशियुक्त-
पूर्णिमाग्रहणाच्छुक्लयजुः, तैत्तिरीयकैर्वेदोपक्रमणे औदयिकपूर्वग्रहणादर्थ्यात्कृष्णप्रतिपद्दिद्विद्वर्षीर्णमासीग्रहणात्कृष्णयजुरिति
वा’ इति ।

आद्ययजुर्वेदः ।

सविशेषमत्र विमृश्यते — यदिदानीमनुपदोक्तशुक्लकृष्णत्वप्रख्यात्युपष्टम्भकप्रामाणिकवचोनिकरात्सर्वस्यापि
षडशीतिशाखासङ्घस्य कृष्णत्वं निःसंदेहं प्रतीयते । तथापि तदात्मानं शुक्लकृष्णभेदभवनत्वात्प्राचीनतमं मन्यमाना मैत्रायणी-
यादयो न सहन्ते । ते त्वत्र विषये स्वीयमतमन्यथाऽऽविष्कुर्वन्ति । तथा च मैत्रायणीयाह्निकदर्पणस्य भूमिकायां सोढज्ञातीयाः
पं० पाठकोपनामकाः श्रीहर्षजीसुत-रामकृष्णशास्त्रिणः प्राहुः— ‘अयं शाखाभेदश्च व्यासकृतवेदविभागानन्तरं सम्भवति ।
अत एव सर्वयजुषां निधानं महर्षिवैशम्पायनः आद्ययजुर्वेदाचार्यः । ननु —

ततः शतपथं कृत्स्नं सरहस्यं ससंग्रहम् । चक्रे सपरिशेषं च हर्षेण परमेण ह ॥

कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् । विप्रियार्थं सशिष्यस्य मातुलस्य महात्मनः ॥

इति श्रान्तिपूर्वयुक्तत्वाच्छतपथब्राह्मणवेदनिर्माता योगी याज्ञवल्क्यः कुतो न यजुर्वेदाचार्य इति चेत्सत्यं स योगी-
श्वरो भगवतो वैशम्पायनमहर्षेर्भगिनेयः कल्पारम्भानन्तरगते वर्षपूगे तपःसमुपार्जितस्यापरस्य यजुर्वेदस्य निधानम् ।
यजुर्वेदस्याद्यापरभेदवत्त्वं पुराणेतिहासेभ्यः प्रतीयते ।

तथाहि— ‘न काश्चिद्वेदकर्ता च वेदसर्ता चतुर्मुखः’ इति पराशरवचनात्कल्पादौ सृष्टिसमये ब्रह्मणो मुखात्प्रादुर्भू-
तस्य ऋगादिमिश्रितस्यैकात्मस्वरूपस्य वेदस्य धारणेऽसमर्थानल्पमेघसो जनान्समालोक्य युगत्रयपर्यये पराशरात्सत्यवत्यां
समुद्भूतेन भगवता व्यासेन वेदश्चतुर्धा विभेदयान्चक्रे । एवं विभिन्नस्य वेदस्य ऋग्गजुःसामाथर्वसंज्ञकाश्चत्वारो भागाः क्रमेण
पैल-वैशम्पायन-जैमिनि-सुमन्तुभिरधीताः शिष्यांश्चध्यापिता अनेकशाखारूपतां प्रतिपदिरे इति नाविदितं विदुषाम् । एता-
वन्तं कालं त्रिलोक्यां न वाजसनेयवेदनामाप्यश्रूयत । समपद्यन्त च बहून्यश्वमेधादीनि कर्माणीति पुराणेतिहासग्रन्थे-
भ्योऽवगम्यते । स कालः सत्यत्रेताद्वापरयुगसंज्ञोऽनुमितवर्षगणनयाऽष्टाशीतिसहस्राधिकाष्टात्रिंशल्लक्षात्मकः [३८,८८,०००]
व्यतीयाय ।

ततो यजुर्वेदमध्यापयतो महर्षेर्वैशम्पायनस्यान्तर्वासी भिन्नभिन्नशाखा अधीयानानां छात्राणां सेधावी अनुपस-
सामर्थ्यवान्परम्पराप्राप्तस्याद्यवेदस्य षडशीत्यन्तर्गतान्यतमया शाखया संस्कृतस्तेजःपुञ्ज इव याज्ञवल्क्य ऋषिश्चरक-
शाखैकदेशपरदृष्टाऽसीत् । असाधारणगुरुभक्तिमतोऽप्यस्य केनचित्कारणेन श्रीवैशम्पायनगुरोर्वैमत्यं समजनीति गुर्वनुज्ञया-
ऽधीतां शाखां परित्यक्तवान् । तां तैत्तिरीयामाचक्षते । न हि तेजस्विनोऽध्याक्रियां सहन्त इति स उग्रेण तपसा सूर्यमुपासा-
ञ्चक्रे । प्रसन्नादादित्याद्यजुर्वेदमवाप्य तदुपरि ब्राह्मणं निर्ममे इति भारतादवगम्यते । अयं यजुर्वेदः समनन्तरोक्तवर्षपूगो-
त्तरमाविर्भूतो वाजसनेयतया प्रसिद्धोऽपरोऽभिधीयते ।

‘यजुर्वेदस्य षडशीति भेदा भवन्ति’ इति चरणव्यूहस्तु आद्ययजुर्वेदपरः । तत्रोपलभ्यमाना भेदाः चरका आह्वरकाः

कठाः प्राच्यकठाः कपिष्ठलकठाश्चारायणीया वारतन्तवीयाः श्वेताः श्वेतरा औपमन्यवः पाताण्डिनेया मैत्रायणीयाश्चेत्यादि तथा चरकविशेषाणां तैत्तिरीयाणां द्वौ भेदावित्यादि सर्वमार्थविद्यासुधाकरे निरूपितं परमगुरुचरणैस्तत्त एवावधार्यम् ।

‘ एकशतमध्वर्युशाखाः ’ इति महाभाष्यं तु- आद्ययजुर्वेदस्य षडशीति शाखासंख्यायां वाजसनेयनामकस्यापरं यजुर्वेदस्य कण्वादिपञ्चदशशाखानां सम्मेलनेन सङ्गतं भवति । इत्याद्यभिधायाम्ने- ‘ अथ सूर्योपलब्धाद्देदात्पूर्वं वेदे न किञ्चिद्देदकं विशेषणमासीत् । पश्चात्तु ‘ अस्मदुत्तमः ’ इति न्यायेन श्रीयाज्ञवल्क्योपलब्धं यजुर्भागं शुक्लमभिमन्यमानाः समग्रमाद्यवेदं कृष्णमाचक्षते, तत्तु न विचारसहं सर्ववेदस्य तथात्वे नियामकाभावात् ।

न च- ‘तानीमानि शुक्लानि यजूंषि’ इति ब्राह्मणं नियामकं तद्ब्राह्मणस्य श्रीयाज्ञवल्क्योद्भावितत्वेन तत्पूर्वमसत्त्वेन तस्यानियामकत्वात्तथा व्यवहारस्यानावश्यकत्वाच्च । अपरवेदस्य नवीनत्वं प्रकटयितुं येषां कृष्णशुक्लभेदार्थमाग्रह एव तैर्याज्ञवल्क्यसंसर्गवतां यजुषां तद्वत्त्वं वक्तव्यम् । तथा च याज्ञवल्क्योपलब्धस्यापरवेदस्य शुक्लत्वं, याज्ञवल्क्याधीतस्यक्तस्य कस्यचिदाद्ययजुर्वेदीयैकभागस्य कृष्णत्वं, न तु समग्रस्याद्यवेदस्येत्येवम्भयते । स च भागस्तैत्तिरीय इति पुराविदो वदन्ति ।

अत्रोपष्टम्भकं—

शुक्लं कृष्णमिति द्वेषा यजुश्च समुदाहृतम् । शुक्लं वाजसनेयं स्यात्कृष्णं स्यात्तैत्तिरीयकम् ॥

इति स्मृत्यन्तरम् । “ एवं सति तदुभयोपाधिविनिर्मुक्तस्य ब्रह्मणा स्मृतस्य वैशम्पायनाध्यापितस्य वेदस्य आद्य-यजुर्वेद इति व्यवहारः सिद्ध एव ” इत्यादि वस्तुतस्तु- वेदस्य शब्दग्रहातया निरुपाधिकस्यैव ब्रह्मत्वेन शुक्लकृष्णोपाध्यनौचित्यम् । ” इत्यन्तरम् ।

एतस्मिंश्च पं० श्रीरामकृष्णशास्त्रिणो वक्तव्ये सद्यपि भूयसि चैमत्ये, न सर्वोऽप्यंशः परामृश्यते, किन्तु यात्रानंशः प्रकृतप्रसंगमभिस्पृशति तावानेव । तथाहि- एकशतशाखात्मकस्य यजुर्वेदस्य शुक्लकृष्णतया भेदशालित्वे स्वीयामरुचिं प्रदर्श्य-आद्यापरभेदवचन्यरूपि । परञ्चारुचौ कारणानि नोदङ्कितानि । नापि शुक्लत्वकृष्णत्वनिरूपकः प्राङ्गनिरूपितः प्रामाणिकवचःसमुदायोऽपार्थक्यः कृतः । तथाऽऽद्यापरभेदवत्त्वे उपष्टम्भकानि मूलवचनानि नोदृष्टानि । अतस्तेषामभिप्रेतं श्रद्धेयं न वेति सन्दिह्यते नश्चेतसा । अस्मन्मते तु- प्रायः सर्वत्रेतिहासपुराणेषु चरणव्यूहादिपरिशिष्टेषु श्रुतिस्मृतिषु शिष्टपरम्परासु चैकशतशाखात्मकस्य यजुर्वेदस्य मध्ये षडशीतिशाखासङ्घः कृष्णः, पञ्चदशशाखासङ्घः शुक्ल इति यो व्यवहारः स मौलिकत्वात्प्रामाणिकत्वादा च वृद्धमा च बालं प्रख्यातत्वाच्चावश्यं समादरणीयः । आद्यापरविभागोत्प्रेक्षणं तु केवलमुपलब्धिपूर्वार्थपर्यमूलं तदितरप्रमाणविधुरमतोऽकिञ्चिद्विकारमिति ।

यजुर्वेदः ।

अत्र विमृष्टव्यमेव चेद्वास्तविकी स्थितिरन्यादृशी । तथाहि- मूलतो महर्षिणा वैशंपायनेन श्रीमतो वेदस्यासावधीतस्य यजुर्वेदस्य सप्तविंशति शाखाः कृताः । तदुक्तं विष्णुपुराणे तृतीयोऽंशे पञ्चमेऽध्याये—

यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामतिः । वैशम्पायननामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥

शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च जगृह्णस्तेऽप्यनुक्रमात् । याज्ञवल्क्यस्तु तस्याभूद्ब्रह्मरातसुतो द्विजः ॥

शिष्यः परमधर्मज्ञो गुरुवृत्तिपरः सदा ॥ ’ इत्यादि [१-३] सप्तविंशत् ।

सप्तविंशतिः यजुषः प्रधानशाखाः इति तद्वैकायाम् । वैशम्पायननामेति । अस्यैव चरक इति नामान्तरम् । तथा च- ‘ कलापी वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च कठचरकाल्लुक् एतत्पाणिनीयसूत्रयोः काशिकावृत्तौ-वैशम्पायनान्तेवासिनो नव । चरक इति वैशम्पायनस्याख्या । तत्सम्बन्धेन सर्वे तदन्तेवासिनश्चरका इत्युच्यन्ते । वैशम्पायनान्तेवासी कठः । कठान्तेवासी खाण्डायनः । वैशम्पायनान्तेवासी कलापी’ इति । ते च नव शिष्या अनयोरेव सूत्रयोस्तरव-बोधिण्यां प्रोक्ताः- वैशम्पायनान्तेवासिनस्तु नव । १ आलम्बिः, २ कलिङ्गः, ३ कमलः, ४ ऋचाभः, ५ आरुणिः, ६ ताण्ड्यः, ७ इयामायनः, ८ कठः, ९ कलापी इति । तत्र कठा द्वादश— १ चरकाः, २ आह्वरकाः, ३ आजिष्ठलकठाः, ४

प्राच्यकटाः, ५ कपिष्ठलकटाः, ६ वारायणीयाः, ७ वारायणीयाः, ८ श्वेताः, ९ श्वेताश्वतराः, १० औपमन्यवाः, ११ पातापिडनेयाः, १२ मैत्रायणीयाः, इति चरणव्यूहे ।

तत्रापि मैत्रायणीयाः सप्त—१ मानवाः, २ चाराहाः, ३ दुम्बुभाः, ४ ऐकेयाः, ५ हारिद्वीयाः, ६ श्यामाः, ७ श्यामाचणीयाः, इति चरणव्यूहे एव ।

तत्रापि हारिद्वीयाः पञ्च—१ आसुरिणः, २ गार्ग्याः, ३ शार्कराक्ष्याः, ४ मार्गाः, ५ वासवीयाः, इति चरणव्यूहे एव ।

तथा कालापादचत्वारः— १ हारिद्वीयाः, २ छागलिनः, ३ तौम्बुरुविनः, ४ औलुपिनः, इत्युक्तपाणिनिसूत्रयोः पातञ्जलमहाभाष्ये सध्ववेधिन्यां चेति । यद्यप्यत्र हारिद्वीयानां कठेषु कालापेषु चोभयत्र पाठः— तथापि तेषां न पार्थक्येन परिगणना । अतश्च न सप्तविंशतिसंख्याक्षतिः । ता पुनः सप्तविंशति शाखाः प्राच्योदीच्यमध्यदेश्यभेदात् त्रिधा भिद्यन्ते । नव प्राच्या नवोदीच्या नव मध्यदेश्याश्चेति । तथा चाभ्यधायि ब्रह्माण्डपुराणे पूर्वभागे पञ्चविंशत्तमेऽध्याये—

षडशीतिस्तथा शिष्याः संहितानां विकल्पकाः । सर्वेषामेव तेषां वै त्रिधा भेदाः प्रकीर्तिताः ॥

त्रिधा भेदास्तु ते वेदभेदेऽस्मिन्नवके शुभे । उदीच्या मध्यदेश्याश्च प्राच्याश्चैव पृथग्विधाः ॥

श्यामायनिरुदीच्यानां प्रधानः सम्यभूव ह । मध्यदेश्यप्रतिष्ठाता चारुणिः प्रथमः स्मृतः ॥

आलम्बिरादिः प्राच्यानां त्रयो देश्यादयस्तु ते । इत्येते चरकाः प्रोक्ताः संहितावादिनो द्विजाः ॥' इति

अत्रेतरा एकोनषष्टिः शाखा अस्यैव सप्तविंशच्छाखासङ्घस्य मूलाग्ररूपो विस्तरः । तेन 'षडशीतिस्तथा शिष्याः सर्वेषामेव तेषां वै त्रिधा भेदाः' इत्याद्युक्तिर्न त्रिसंवाद्यते इति । [अत्र दशमे पृष्ठे मुद्रितो यजुर्वेदवृक्षो दर्शनीयोऽस्ति ।]

आसु सप्तविंशतिशाखास्वन्यतमां शाखां महर्षेर्वैशम्पायनादधीतां याज्ञवल्क्यस्तत्याज । तां त्यक्तां शाखामन्ये वैशम्पायनस्य— '१ कठः, २ वारायणः, ३ उपमन्युः' इत्येते त्रयश्चरकाः शिष्यास्तित्तिरिपक्षिणो भूत्वा जगृहुस्ततस्ते तित्तिरयः कृष्णयजुर्वेदिन इति प्रसिद्धिं गताः । इतो याज्ञवल्क्यो भगवन्तमादित्यसाराध्य तस्मादन्यं यजुर्वेदमधीयाय । ततः शुक्लयजुर्वेद इति प्रसिद्धोऽभूत् । शुक्लत्वकृष्णत्वकारणानि तु पूर्वमेव निगदितान्यतो न पुनर्निगद्यन्ते । एष इतिहासः प्रायः सर्वेष्वपि पुराणेषु प्रख्यातोऽतो न मूलवचनान्युद्धृतानि । प्रकृता मैत्रायणी शाखा तु मूलभूतासु सप्तविंशतिषु यजुर्वेदशाखास्वन्तर्भवत्यतस्तस्याः 'यजुर्वेदः' इत्येव शुक्लकृष्णाद्यापरलक्षणोपाधिविवाजितो व्यवहारोऽस्तु नाम ।

सर्वस्य षडशीति-शाखा-कदम्बकस्य यजुर्वेदस्येदानीन्तना परम्परया सम्प्रवर्तमाना कृष्णत्वप्रसिद्धिस्वध्वयनधर्माचार-कर्मकलापसादृश्यनिबन्धना समानगुरुत्वनिबन्धना चेति वयं प्रतीमः ।

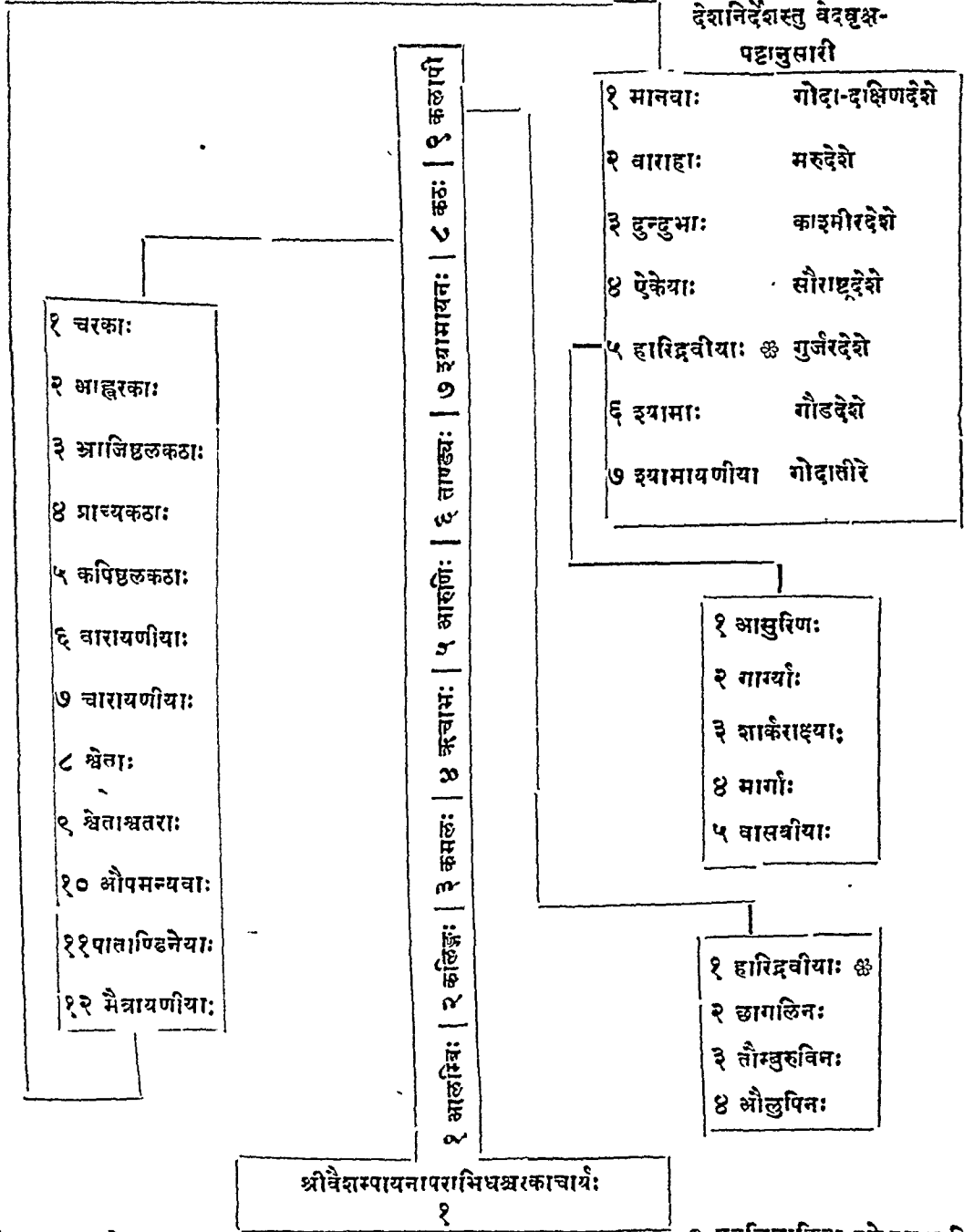
मैत्रायणी शाखा ।

इयं च मैत्रायणी शाखा चरणव्यूहमनुसृत्य प्राङ्निरूपितानां द्वादशानां चरकाणां कठानां वा मध्येऽन्तिमा शाखेति वेदितव्या । मैत्रायणीयानां सप्त भेदाः, हारिद्वीयाणां पञ्च भेदाः, कालापानां चतुर्भेदास्तु पूर्वमेव प्रपञ्चिताः । शाखा-नाम- 'स्वकुलपारम्पर्यागतस्वाध्यायशब्दवाच्यस्य वेदस्य नाम' इति शामशास्त्रि-द्विविड-विरचिते वेदविचारे । एकस्मिन्नपि वेदेऽनेक-शाखाभेद-हेतुस्तु तत्रैव वेदविचारे— 'स्वरसंस्कार-पाठवाक्यन्यूनानाधिक्य-सूत्र-ब्राह्मणादि-वैलक्षण्यमेवेति । एतेन सर्वोऽपि शाखाभेदः संहिताभेदमूल इति सिध्यति ।

'षडशीतिस्तथा शिष्याः संहितानां विकल्पकाः ।'

इत्येष ब्रह्माण्डपुराणस्थो वेदविभागादनन्तरमुपक्रान्त उपक्रमोऽप्यमुमेवार्थं पुष्पातीति । एतेन यत्कश्चिदुच्यते काश्चन शाखाः संहिता-भेदमूलाः, काश्चन शाखाः सूत्रभेदमूला इति तत्तुच्छमेवोक्तविरोधात् ।

सप्तविंशतिशाखात्मको यजुर्वेद-वृक्षः ।

१ अयं च शाखापट्टो चरणव्यूह-
प्रस्ताण्डपुराणानुसारी ।

७ एतच्चिह्नाङ्किता एके एव न भिन्नाः ।

$$१२+७+५+४=२८-१$$

भाष्येभ्यः, सत्यावाहाः, हिरण्यकेशिनः, ब्रौधायनाः, भारद्वाजाः, इतीमाः, संज्ञास्तु सूत्रभेदमूलाः ।

यथा भाष्यलायनाः, शांखायनाः, कात्यायनाः, खादिरा इत्याद्याः संज्ञाः । एनाश्च सर्वाः संज्ञाः संव्यवहारार्थाः । स च व्यवहारः प्राक्खाखासंघपरिच्छेदे प्रदर्शित एवेति । भास्वा नामेत्येवं मुख्यगणेश्वान्तगणानां विस्तरः सम्पन्नः ।

एतेनेयं मैत्रायणीया संहिता अद्योपलब्धयावद्यजुर्वेदसंहितासु प्राचीनतमा चेति मन्तव्यमापद्यते ।

मैत्रायणी-संहिताकालः ।

मैत्रायणी-संहिताया वेदैकदेशत्वात्तद्रूपेणावस्थानकालः— 'शब्द इति चेज्जातः प्रभवात्प्रत्यक्षाज्जुमानाभ्याम्' इत्यत्र ब्रह्मसूत्रभाष्ये श्रीमच्छङ्करदेशिकपादवेदत एव सृष्टिसम्भवस्य साधितत्वात् 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्यै' इति श्वेताश्वेतरश्रुत्या ।

युगान्तेऽन्तर्हितान्वेदान्सेतिहासान्महर्षयः । लेभिरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयंभुवा ॥

इति स्मृत्या च सृष्ट्यादिवेव ब्रह्मद्वारको वेदाविर्भावकाल इति । संहितात्वेनावस्थानकालस्तु—

ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः । चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरार्द्धौ महर्षिभिः ॥ इति ।

एवं चतुर्युगेषु परम्परया प्राप्तःस्ते वेदाः द्वापरमार्द्धस्य तदयनांशलक्षणस्य समयस्य तस्मिन्द्वापरान्ते व्यस्ता विभक्ताः ।

अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन्भगवांल्लोकभावनः । ब्रह्मेशाद्यैल्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥

पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलया विभुः । अवतीर्णो महाभागो वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥ इति ।

एतेन द्वापरस्य चरमे काले कलेः प्रारम्भात्पूर्वं भगवता व्यामरूपेणावतीर्थं ऋगादिरूपेण वेदराशिश्चतुर्धा व्यभाजि, वेदविध्यसनाद्यास इति स्वनामान्वर्धमकारि च । तथा—

ब्रह्मणा चोदितो व्यासो वेदान्त्र्यस्तुं प्रचक्रमे । अथ शिष्यान्स जग्राह चतुरो वेदपारगान् ॥

ऋग्वेदश्रावकं पैलं जग्राह स महामुनिः । वैशम्पायननामान यजुर्वेदस्य चाग्रहीत् ॥

जैमिनिं सामवेदस्य तथैवाथर्ववेदवित् । सुमन्तुस्तस्य शिष्योऽभूद्वेदव्यासस्य धीमतः ॥

तत्र—

विभेदं प्रथमं विप्रः पैलं ऋग्वेदपादपम् । इन्द्रप्रमितये प्रादाद्वाष्कलाय च संहिते ॥

चतुर्धा स विभेदाथ वाष्कलिर्द्विजसंहिताम् । इत्यादि । यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामुनिः ।

वैशम्पायन नामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै । शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च जग्रहुस्तेऽप्यनुक्रमात् ॥

इत्यादि च [विष्णुपुराणे ३।४-५] इत्येवं क्रमेण प्रत्येकस्य ऋगादिवेदस्य संहितारूपेण विभजनं शिष्यप्रशिष्यद्वारा तद्ग्रहणपरम्परयाऽध्ययनं च तदानीमेव द्वापरान्ते कलेरादौ प्रवृत्तमासीदिति सुविशदमवगम्यते । सोऽयं संहितीकरण-कालः प्राचीनानां नवीनानां चैतिह्यविदां मते इतः पूर्वं षट्महस्र ६०००] संवत्सरात्प्राक्तनः काल इति सुनिश्चितम् ।

अतो मैत्रायणी-संहिताया अपि संहितात्वाद्यजुर्वेदस्य सप्तविंशत्संहितास्वन्यतमत्वाच्च स एव संस्करणकाल + इति ।

मैत्रायणी-संहिता ।

'मित्रशब्दस्य नडादित्वाज्जडादिभ्यः फगिति फगि कृते भाग्यज्ञादेशे मैत्रायण' इति, तस्मात्संहितास्थाने इयज्ञादेशे च विहिते मैत्रायणीया इति सिध्यति । किञ्च हरिवंशे चतुस्त्रिंशदध्याये—

दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृप । मैत्रायणी ततः शाखा मैत्रेयास्तु ततः स्मृताः ॥ इति ।

+ कालनिर्णयानुग्राहकं तादृशं सुदृढमन्तर्गतप्रमाणं तु मैत्रायणी-संहितायां नोपलभ्यते ।

अर्थान्मैत्रेयेण श्रुतर्षिणा प्रवर्तिता संहिता मैत्रायणीसंहितेति प्रसिद्धिमिता । एषा च मैत्रायणी-संहिता द्विपञ्चम्या-
यात्मिका कण्ठग्रहस्वरा ब्राह्मणमिश्रा चेति ।

एतदध्ययनम् ।

मन्त्राः पूर्वं समुत्पन्नाः कल्पो मन्त्रानुसारगः । ब्राह्मणे तु यदुत्पन्नं तत्प्रमाणं निबोधत ॥
काण्डानि चात्र चत्वारि ख्यापकानि तु कर्मणाम् । औपनिषदमारण्यं विज्ञेयं पञ्चमं तथा ॥
षट्शतान्यनुवाकानां वेदे मैत्रायणीयके । त्रयोविंशोत्तराणि स्युरेषा संख्याऽऽनुवाककी ॥
प्रथमं शतं 'प्र वो वाजे' द्वितीयं 'विश्वरूपके' । तृतीयं शतं 'मायाहि' चतुर्थं 'हृदये' शतम् ॥
संहितायां समानायां 'खिलादौ' पञ्चमं शतम् । 'प्रैषेपु' च शतं षष्ठमनुवाके त्रिरुत्तरे ॥
पदान्यायुतान्याहुश्चत्वार्यष्टौ शतानि च । गोपथेऽष्टौ सहस्राणि मातरश्च गणाः स्मृताः ॥
एकं शतसहस्रं तु सहस्राणि च विंशतिः । त्रिपञ्चाशच्छतान्याहुः पदानां च द्विसप्ततिः ॥
पुनरुक्ते सहस्राणि पुनरष्टौ शतानि च । एकादशभिरुक्तानि यानि गायन्ति गोपथे ॥
सखिले पुनरुक्तानां षट्सहस्राणि संख्यया । ऋचां द्वादशसाहस्रं संहिता पद् खिलानि तु ॥
अनुष्टुभा चतुष्पदा छन्दसा सम्मिता बुधैः । अनुष्टुप्पादवृत्तेन यजुषां स्थानमिष्यते ॥
त्रिसहस्रो यजुःपिण्डः कल्पस्त्रिंशच्छतः स्मृतः । द्वादशैव सहस्राणि तथा सप्त शतानि च ॥
सप्तत्रिंशत्तथाऽऽर्चीनां ब्राह्मणं परिचक्षते । अक्षराणां प्रवक्ष्यामि परिसंख्या सुनिश्चितम् ॥
चतुःशतसहस्रं तु न्यूनं षोडशभिः स्मृतम् । अत्रेणाङ्गेन संयुक्तं लक्षणेन समायुतम् ॥
'इषे धाः' शतसाहस्री संख्यायोगः स एव तु ॥
मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदस्त्रिगुणो यत्र पठ्यते । यजुर्वेदः स विज्ञेयः शेषाः शाखान्तराः स्मृताः ॥

मन्त्रब्राह्मणयोर्व्यामिश्रत्वस्य संहितापदक्रमरूपं त्रिविधं पठनं त्रिगुणत्वमित्यर्थः । तथा तत्रैवाग्ने—

मैत्रायण्यिशाखायां संहितायां तु कण्डिकाः । द्वे सहस्रे च चत्वारि शतानि सप्ततिस्तथा ॥
अनुवाकास्तु चत्वारि शतानि परिसंख्यया । प्रपाठकास्तु त्रिंशद्वै प्रसंख्याता यथाक्रमम् ॥ इति ।
एवमष्टावक्रकारिकासु मैत्रायणीयाध्ययनं संख्यया सङ्कलितमिति ।
आर्यविद्या-मुधाकरे तु—

अष्टादश सहस्राणि मन्त्रब्राह्मणयोः सह । यजूपि यत्र पठ्यन्ते स यजुर्वेद उच्यते ॥
इति एवं यजुषां परिसंख्यानमुक्तम् ।
वाराहगुह्ये मानवगुह्ये चोत्सर्गोपाकर्मणी प्रकृत्याध्ययनस्यादावन्ते च शान्तेः पठनमभिहितम् ।
तथा च—

आदिमा शान्तिः ।

'ऋतं वदिष्यामि, सत्यं वदिष्यामि, ब्रह्म वदिष्यामि, तन्मामवतु, तद्वक्तारमवतु, अवतु मां, अवतु वक्तारं, वाङ्मे
मनसि प्रतिष्ठिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितं, आविरायुर्मयि धेहि, वेदस्य वाणीस्था उपतिष्ठन्तु' इति ।

अन्तिमा शान्तिः ।

'एतेन धर्मेण, ऋतमवादिषं, सत्यमवादिषं, ब्रह्मावादिषं, तन्माऽऽवीत्, तद्वक्तारमावीत्, आवीदावीन्मामाऽऽवीत्तद्व-
क्तारं, वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितं, आविरायुर्मयि धेहि वेदस्य वाणीस्थाः प्रतिश्वसन्तु' इति ।

मैत्रायणीय-संहितायां विषयाः ।

प्रथमे काण्डे ।	द्वितीये मध्यमे काण्डे ।	६ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।
प्रपा० विषयः	प्रपा० विषयः	तत्राग्रावैष्णवम् ।
१ दर्शपूर्णमासौ ।	१-४ काम्या इष्टयः ।	७ " " "
२ अध्वरः ।	५ काम्याः पशवः ।	८ आसुरः ।
३ ग्रहाः ।	६ राजसूयः ।	९ सङ्क्रन्ताः ।
४ यजमानत्र ह्यगम् ।	७-१३ अग्निचितिः ।	१० पात्नीवन्ताः ।
५ अग्न्युपस्थानम् ।	तृतीये उपरिकाण्डे ।	११ सौत्रामणीयः ।
६ आधानम् ।	१ अग्निचितित्राह्यगम्	१२-१६ अश्वमेधः ।
७ पुनराधानम् ।	(जुहुमग्नीयः)	चतुर्थे खिलकाण्डे ।
८ अग्निहोत्रत्र ह्यगम् ।	२ " तत्र दशानः ।	१ पुरोडाशत्राह्यगम् ।
९ चतुर्होतारः (चातुर्होतृकः)	३ " तत्र स्तोमभागः ।	२ गोनामिकः ।
१० चातुर्मास्यानि ।	४ " तत्र त्रसोर्धारीयः ।	३-४ राजसूयत्राह्यगम् ।
११ वाजपेयः ।	५ " " " "	५-८ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।
		९ प्रवर्यः ।
		१०-१४ याज्यनुवाक्याः ।

मैत्रायणीय-संहितायां स्वर-विमर्शः ।

मैत्रायणीय-शाखायां तावच्चातुःस्वर्यं मुख्यम् । ते च चत्वारः स्वराः—

१ उदात्तः, २ अनुदात्तः, ३ स्वरितः, ४ प्रचयः चेति । तत्र स्वरितः सप्तधाऽऽस्ते—

१ जात्यः, २ अभिनिहितः, ३ प्रश्लिष्टः, ४ क्षेपः, ५ तैरोव्यञ्जनः, ६ तैरोविरामः, ७ पादवृत्तः, चेति भेदात् ।

तत्र जात्यादयश्चत्वारः स्वराः प्रकम्पन्तेऽतस्तन्नेदश्चतुर्धा कम्पस्वरः । इति स्वराः ।

स्वरलक्षणानि स्वरलेखन-पद्धतिश्च ।

- (१) उच्च उदात्तः— ऊर्ध्वं रक्तोऽर्थादुद्रेखितश्चोदात्तः । यथा 'प्र'
- (२) नीचोऽनुदात्तः— नीचरक्तोऽर्थादधोरेखितश्चानुदात्तः । यथा 'नु'
- (३) उपरि त्रिधारकतस्तिर्यग्रक्तो वा (w) स्वरितः । यथा 'सुभुतायु कर्मणा, स्वः' (एष^{१११} उपरिलिख्यते)
- (४) अकम्पस्वरितपरोऽक्षरमध्ये रक्तः प्रचयः । यथा 'त्र्यम्बकं यजामहे' (एषोऽक्षरमध्ये लिख्यते)
- (५) एकपदेऽनुदात्तपूर्वोऽपूर्वो वा स्वरितो जात्यः । अथवा व्यञ्जनैर्यवौ यत्र प्रयुज्येते ततः परम् । अपूर्वो नीचपूर्वो वा जात्यः स्वारः स उच्यते । यथा— 'धान्यम्, तुर्न्वः, अथवा 'धान्युम्, स्वरिति । उभयथा प्रवृत्तिः ।
- (६) उदात्त एकार ओकारश्च अनुदात्तलोपेऽभिनिहितः । अथवा— एदोतोस्वर्योर्यत्र नीचोऽकारः परो यदि । एकीभावो भवेत्तत्र स्वरोऽभिनिहितस्तदा ॥ यथा— प्रसुश्चेऽश्विनोः, स्कुम्भोऽसि, अथवा द्वेवोऽसि, येऽराः, योऽहः' ।
- (७) उदात्तानुदात्तयोर्ह्रस्वयोरिकारः प्रश्लिष्टः स्वरितः । अथवा— इकार उच्चः पूर्वस्मिन्परस्मिन्निहितश्च । प्रश्लिष्टमाहुराचार्याः स्वरवर्णविदस्तदा ॥ यथा— 'दित्रीवु चक्षुराततम्, अभीमम्' ।

- (८) उदात्तेकारोकारयोः स्थाने यवयोः परोऽनुदात्तः क्षैप्रः । अथवा-
इ उ स्थाने यवो जायेते उच्चयोस्तयोः । ताभ्यामुभयतः स्वारः क्षैप्र इत्यभिधीयते ॥
यथा- युयोध्युस्मत्, न्विन्द्रम् ।
- (९) उदात्तपूर्वं यत्किञ्चिच्छब्दासि स्वरितं भवेत् । एष सर्वैर्बहुस्वारस्तैरोव्यञ्जन एव च ॥
यथा- केतवो विरश्मयो जनुं अनु ।
- (१०) अवग्रहात्परो यत्र स्वरितः स्यादनन्तरः । तैरोविरामं तं विन्ध्यादुदात्तो यच्च विग्रहः
यथा- गोपता इति गोऽपतौ, यज्ञपतिमिति यज्ञऽपतिम् !
- (११) खरे चेत्स्वरितो यत्र विवृत्त्या तत्र संयुतः । एतच्च पादवृत्तस्य लक्षणं परिकीर्तितम् ॥
यथा- ध्रुवाऽअसदन् ।

जात्याद्यश्चत्वारः प्रक्रमन्ते उदात्तस्वरितपरस्वे क्रमेण यथा—

स्व॑रिति । यो॑ह्यः । ये॑राः अ॒भी॑मम् । ध्य॑स्मत् । उ॒कि॑म् । दे॒वो॑सि ।

उदात्तानुदात्तस्य स्वरितः । यथा- ' इ॒ त्वा ' ।

नोदात्तस्वरितयोः । यथा- इ॒षे त्वो॒र्जे, अ॒श्वाक्वः ।

स्वरितासंहितायामनुदात्तानाम् । यथा- अ॒ग्निमी॒ळे ।

नोदात्तः स्वरितयोः । यथा- श॒न्नो दे॒वीः, व्य॑चक्षयुत्स्वः ।

उदात्तवानेक उदात्तः । यथा- प्रा॑र्णयतु, क्वा॑वरम् । इति ।

एकोदात्तं पदं विन्ध्यात्तच्छिष्टं निहतं स्मृतम् । उदात्तान्निहतः स्वारः स्वरितात्प्रचयो भवेत् ॥

उदात्तात्स्वरितात्पूर्वो नान्यमापद्यते स्वरम् । इति । स्वरलक्षणानि स्वरपद्धतिश्च ।

प्रकृते संहितामुद्रगे उपरिष्ठात्प्रदर्शितायाः स्वरलेखनपद्धतेः क्वचित्क्वचित्स्थले विपरिवर्तनं कृत्वा स्वरानामङ्कन-
माहृतं मुद्रणसौकर्याय । तच्च स्वरविपरिवर्तनं सङ्केतमात्रेण दिग्दर्शितमादिमे एव पृष्ठे । तदेतत्सर्वत्राप्यनुपन्धेयं
वेदवेदिभिरिति ।

वेदवेदार्थपरिज्ञाने स्वरविज्ञानन्तु परमावश्यकम् । यतः स्वरपरिज्ञाने वेदपाठः याथातथ्यः शुद्धश्च भवति । तथा
वेदार्थावबोधोऽपि यथार्थतो जायते । अत एवाहुर्विचक्षणवरेण्याः—

वेदपाठे स्वरा ह्येते शुद्धपाठप्रयोजकाः । वेदार्थस्यानवच्छेदे विशेषज्ञाप्तिकारणाः । इति ॥

अत एव च शतपथश्रुत्या- ' श्रीर्वैस्वरः ' । [श० ब्रा० ११।४।२।१०]

इति स्वास्य वेदसम्पद्रूपता प्रतिपादिता । स्वरापरिज्ञानेऽनिष्टफलमपि भ्रूयते पाणिनीयशिक्षायां—

मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह ।

स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् ॥ इति ॥

अतोऽवश्यं स्वरपरिज्ञाने प्रयतितव्यमिति यावत् ।

ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतेस्तारतम्यम् ।

प्रायः ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतिः समाना । क्वचित्क्वचिद्धेदः ॥

स च यथा- ऋक्संहितायामुदात्तस्वरश्चिह्नहीनः, मैत्रायणीयसंहितायामुदात्तस्वर ऊर्ध्वं रेखाङ्कितः, उदाहरणं—

ते देवा रात्रिमसृजन्त [ते देवा रात्रिमसृजन्त] ।

तथा ऋग्वेदे जात्यः स्वरितः स्वरः उर्ध्वं रेखाङ्कितः, उदाहरणं-वीर्यं । स्वः ।

मैत्रायणीये तु जात्यस्वरितोऽनुदात्तपरत्वेऽधोऽर्ध्वं रेखाङ्कितः उदात्तपरत्वे त्वचिह्नितश्च पूर्वः । क्रमेणोदाहरणं—
सोऽकामयत । अइप्स्यन्तः इति ।

अनेनैवं ज्ञाप्यते वैदिकानां स्वरलेखनपद्धतौ विभिन्नः सङ्केतः परस्परं शास्त्रापार्थव्यप्रदर्शनकारण इति भाति । तत्र केषाञ्चिस्वरलेखनपद्धतिः स्वरचिह्नानामल्पत्वकल्पनेन लाघवमनुसरति, केषाञ्चित्स्वरचिह्नानां बहुत्वकल्पनया गौरवमावहति । तथापि फलोन्मुखं गौरवं न दोषायते । अत उभयविधाऽपि स्वरलेखनपद्धतिः शास्त्रदृष्ट्या साधीयसीति नश्चेतसा प्रतीयते ।

काश्मीरप्रदेशे ऋग्वेदसंहिता मैत्रायणीयस्वरलेखनपद्धत्यैव विलिखिताऽऽस्ते इति केवलं श्रूयते, परन्त्वद्यावधि न सा दृक्पथमागता । हतोऽधिकविशेषस्तु मैत्रायणीयप्रातिशाख्यादौ द्रष्टव्यः ।

मैत्रायणीय-संहितायामुल्लिखिता ऋषयः ।

- १ कपिवनो भौवायनः [मै० १।४।५।३४]
- २ केशिनं वैदार्यं गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन् । [मै० १।४।१२।३४]
- ३ एतद् स वा आह केशी सात्यकामिः केशिनं दार्यम् । [मै० १।६।५।४६]
- ४ ततः केशी षण्ढिकमोद्गारिमभ्यवदत् । [मै० १।४।१२।६०]
- ५ तद् स वा आह नारदः । [मै० १।५।८]
- ६ आरुण भौपवेशिः । [मै० १।५।९; ३।६।४-६; ३।७।४; ३।१०।५]
- ७ दाक्षायणाः । [मै० १।८।९।६०]
- ८ क्रीतो वैतहोत्रः क्रूगां क्रौत्ये । [मै० ४।२।६।४०]
- ९ वसिष्ठ एव प्रायश्चित्तिः विदाञ्चकार । [मै० १।४।१२।६१]
- १० वसिष्ठः जमदग्निः ।
- ११ अगस्तिः कश्यपः ।
- १२ एतौ वै विश्वामित्रो यज्ञस्याणी अपश्यत् । [मै० ४।८।४।७]
- १३ इति ह स्माह भरद्वाजः । [मै० ४।८।४।७]
- १४ एतद् स वा आह वासिष्ठः सात्यहव्यः । [मै० ४।८।७।१४]

मैत्रायणीयोपनिषद्युल्लिखिता ऋषयो राजानश्च ।

१ शाकायन्यः २।१,६।३०	८ यौवनाश्वः १।५	१५ ययातिः १।५
२ कौत्सायनः ५।१	९ वद्वियाश्वः "	१६ अनरण्यः "
३ मैत्रिः १।३,२ २	१० अश्वपतिः "	१७ अक्षसेनः "
४ सुद्युम्नः १.५	११ शशबिन्दुः "	१८ मरुतः "
५ भूरिद्युम्नः "	१२ हरिश्चन्द्रः "	१९ भरतः "
६ इन्द्रद्युम्नः "	१३ अश्वरीषः "	२० बृहद्रथः १।१,२।१
७ कुवल्याश्वः "	१४ स्वर्यातिः "	इत्यादिः

मैत्रायणीय-प्रातिशाख्योल्लिखिता ऋषयः ।

- १ आत्रेयः ५।३३, २।५, ६।८
- २ वाल्मीकिः ५।३८, २।६, २।३०, ९।४
- ३ पौण्डरीकादिः ५।३९-४०, २।१।१६, २।५।६
- ४ श्लाघिः ५।४०, ९।६, २।६
- ५ कौण्डिन्यः ५।४०, २।५।४, २।६।३, २।६।९
- ६ गौतमः ५।४०
- ७ साङ्क्यः ८।२०, १०।२२, २।४।१७
- ८ उख्यः ८।२१, १०।२१, २।४।२५
- ९ काण्डमायनः ९।१, २।३७

- १० अग्निवेश्यः ९।४
- ११ श्लाघायणः ९।६, २।६।२-३
- १२ वास्तप्रः १०।२३
- १३ अग्निवेश्यायनः २।२।३२
- १४ शांखायनः २।३।७
- १५ शैत्यायनः २।५।१, २।५।६, २।६।२-३
- १६ कौहलीयपुत्रः २।५।२
- १७ भारद्वाजः २।५।३

अन्यत्रोपलभ्यमानानि मैत्रायणीयश्रुतेरुद्धरणानि ।

- १ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अयज्ञोपवीती शौचनिष्ठः काममेकं वैणवं दण्डमाददीत' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- २ " " 'त्रीन्वैणवान्दण्डान्दक्षिणे पाणौ धारयेदेकं वा यथेकं तदा सशिखं वपनं कृत्वा विस्तृत्य यज्ञोपवीतं च त्रिषु वर्णेष्वेकागारं भैक्षमश्रीयान्माधुकरिं वा' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- ३ " " 'अथान्यः परिव्राडेकशटी परिहितो मुण्डी उदरपाठ्यरण्यनिष्ठो भिक्षार्थी ग्रामं प्रविशेत् । सायं प्रदक्षिणेनाविचिकिरसं सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिगस्तवर्जम्' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
- ४ मैत्रायणीयाः पठन्ति- 'मनुर्वै यस्किन्वावदत्तद्वेषजमेवावदत्, इति । [मै. २।१।५] कुल्लुकादि-मनुस्मृति-टीकासु ।
- ५ मैत्रायणीया श्रुतिः- 'ततो यः सोमोऽत्यरिच्यत तमग्नाऽउपप्रवर्तयत् । स्वाहेन्द्रशत्रुर्वर्धस्व' इति । (मै. २।४।३) इति- 'यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् । इत्यत्र पाणिनीय-शिक्षा-व्याख्याने ।
- ६ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अग्निगोदानिको मैत्रायणीरिति श्रुतिः' (मानवगृह्ये १।२१।१३)
- अत्र प्रथमानि त्रीण्युद्धरणानि प्रकृतायां मैत्रायणी-संहितायां ब्राह्मणे वा नोपलभ्यन्ते । प्रायः इमान्युद्धरणानि काठक-ब्राह्मणस्य स्युरिति भाति । यतः क्वचिद्दस्तालिखितपुस्तकादौ उद्धरणानामग्रे- 'इति काठक-ब्राह्मणम्' इतिलेखोऽधिको दृश्यते ।
- ७ मैत्रेयोल्लेखः- 'अथातः शौव उद्धीथः तद् बको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्ब्रजाज' इति छान्दो० (१।१२।१)
- ८ " 'एतद् स्मैतद्विद्वाग्मयेकादशाक्षं मौद्गल्यं ग्लावो मैत्रेयोऽभ्याजगाम, इति गोपथब्राह्मणे पूर्वार्धे (१।३१)
- ९ " सत्यापाठश्रौतसूत्रव्याख्याने गोपीनाथीये मैत्रायणीयब्राह्मणश्रुतिरुद्धृता वर्तते ।
- १० " न भाल्लवकमस्माभिस्तथा मैत्रायणीयकम् ब्राह्मणं चरकाणां च श्रुतं मन्त्रोपबृंहणम्' इति ऋग्वेदभाष्ये उपक्रमे वेदार्थज्ञानोपायं प्रकृत्य वेङ्कटमाधवः प्राह ।
- ११ " " शौनकः शाकुनेयश्च मैत्रेयो मैमतायनिः" इति चरकसंहितायां सूत्रस्थाने प्रथमेऽध्याये लोकोपकारिणी महर्षिसभाचटकमहर्षिसंघे ।

मैत्रायणीसंहितायाः प्रकरणबद्धता ।

तैत्तिरीय-संहितापेक्षया मैत्रायणीयसंहितायां वाजसनेयिसंहितावत्प्रकरणबद्धता विशिष्टतया दृश्यते । केवलमेकां तैत्तिरीयसंहितां वर्जयित्वा प्रायः सर्वासु संहितासु प्रकरणविष्टत्वमस्ति । तत्र तावत्संहितापदव्युत्पत्तिः पयालीचनीयां सम्पूर्वाद्घातेः कर्मणि क्ते 'दधातेर्हिः' (पा. सू. ७।४।४२) इत्येवं संहितापदं निष्पन्नम् । अर्थानुसन्धानपूर्विका व्युत्पत्तिस्तु 'संहन्यन्ते विभिन्नोपेयच्छन्दोदैवताविनियोगशालिनो मन्त्राः सूक्तानि वा यस्यां प्रकरणाद्यानुपूर्व्या एकत्रीक्रियन्ते सा संहितेत्युच्यते' । तेन हि संहितात्वसमनियतवृत्तित्वप्रकरणबद्धत्वमित्यर्थो निष्पद्यते ।

एवं चैतर्हि केषलमेकस्यां तैत्तिरीयसंहितायामेव तत्कृतो न विद्यत इति चेत्तत्र बीजमेतदेवाभाति, यत्—

यदैनमुक्तवान्कोपान्मुञ्च विद्यां मयेरिताम् । याज्ञवल्क्यगुरुः श्रीमान्वैशम्पायननामकः ॥१६॥
 अष्टाङ्गयोगावित्तस्य शिष्यो वाजसनेयकः । करिणीकर्ममार्गेण विद्यां चच्छर्द् सोऽपि ताम् ॥१७॥
 भूमौ यजूंषि तान्यासन्सूर्यवर्चांसि सर्वतः । मुक्तानि याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनवाक्यतः ॥१८॥
 सर्वतः स्थितमालोक्य दीप्तं तं यजुषां गणम् । वान्तं शिष्येण सम्प्राह वैशम्पायननामकः ॥१९॥
 शिष्यानन्यानिदं वाक्यं त्रिस्मयाविष्टचेतसः । यथाशास्त्रमधीतानि यजूंषि मुनिसत्तमाः ॥२०॥
 याज्ञवल्क्येन मुनिना सूर्यवर्चांसि तान्यतः । गृह्णीध्वं सहसा त्रिप्रास्त्वरितं ब्रह्मणः सभाम् ॥२१॥
 इत उत्प्लुत्य गच्छन्ति न्यैतान्यस्मद्जनानि भोः । वान्तानीति विचारं मा कुरुत ब्राह्मणोत्तमाः ॥२२॥
 शरीरान्तरतो वान्तं भक्ष्यं भवति देहिनाम् । ततस्तित्तिरिरूपाणि कृत्वा झटिति योगतः ॥२३॥
 दिवि भूमौ प्रसर्पन्ति गृह्णन्तु मुनिसत्तमाः । एवमुक्ते मुनिगणास्तेन तित्तिरिरूपिणः ॥२४॥
 यजूंषि जगुहः शीघ्रं सूर्यभानि समन्ततः । यथा तित्तिरयो लोके पतङ्गान्सर्वतः स्थितान् ॥२५॥
 भक्षयन्ति क्षुधाऽऽक्रान्ता भूमौ वा नभसि स्थितान् । एवं मुनिगणः सोऽयं तित्तिरिः परिकीर्तितः २६
 वान्त्या च भक्षणेनापि कृष्णान्यासन्त्यजूंष्यपि । ब्रह्मविद्या च तेष्वेवा कथिताऽऽरण्यके सदा ॥२७॥
 इत्युपनिषद्ब्रह्मे भाःमपुराणे दशमेऽध्याये तैत्तिरीये आनन्दवल्क्युपनिषद्ब्राह्म्याने ।

तथा चात्र तट्टीका—

‘ करिणीकर्म गजवत्पीतस्योद्धरणं तट्टीत्या । स याज्ञवल्क्योऽधीतमस्यजद्गुरुपदेशात् । यजूंषि यजुःसंज्ञा मन्त्रा
 याज्ञवालक्येन त्यक्ताः । अभिमानिदेवरूपेण सूर्यवज्जास्वरमूर्तयो भूमौ सर्वतोऽवकीर्णा इत्यर्थः । वान्ता इति । अत्र वान्त-
 स्वमालोक्य विलम्बो न कार्यः देहान्तरेण वान्तभक्षणे दोषाभावादित्यर्थः ’ इति ।

किञ्च—

कृष्णं शुक्लमिति द्वेषा तत्कृष्णं तैत्तिरीयकम् । वैशम्पायनशिष्येण याज्ञवल्क्येन यद्यजुः ॥२॥
 अधीत्य वान्तमाचार्यकोपभीतेन योगिना । गुरुः शिष्यमुवाचेत्थं कुध्वा केनापि हेतुना ॥३॥
 प्रत्यर्पय मदीयां त्वं विद्यामत्यर्पयन्स च । योगसामर्थ्यतो विद्यां मूर्तां कृत्वाऽवमत्तदा ॥४॥
 गृह्णीतं तद्यजुर्वीतमित्यन्यान्गुरुरब्रवीत् । अन्ये तित्तिरयो भूत्वा किञ्चित्किञ्चिदभक्षयन् ॥५॥
 प्रवर्तितः खण्डशस्तैर्न सम्यग्बुध्यते नृभिः । आध्वर्यवं क्वचिद्भौत्रं क्वचिदित्यव्यवस्थया ॥६॥
 बुद्धिमालिन्यहेतुत्वात्तद्यजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमाराध्यास्मादधीतवान् ॥७॥
 व्यवस्थितप्रकरणं तद्यजुः शुक्लं तदीर्यते । पौराणिकीं कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥८॥

इत्यादि काण्वसंहिताभाष्योपक्रमे श्रीसायणाचार्याः ।

एवमाद्याख्यायिकानां तात्पर्येऽर्थे परिगृहीते यदा च याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनमहर्षेर्गुरोराज्ञया तदधीतो यजुर्गणस्यक्त-
 स्तदानीं स इतस्ततो भूमौ विप्रकीर्णः सन्प्रकरणाद्यानुपूर्वीविच्छेदमापद्यते स्म । तादगवस्थ एवैष यजुर्गणोऽन्यैर्मुनिभिर्वैश-
 म्पायनगुरोराज्ञयैव तित्तिरिपक्षिरूपमास्थाय भक्षक्रियया स्वायत्तीकृतोऽतस्तत्र प्रकरणाद्यानुपूर्वीनिबद्धता नास्तीति गम्यते ।

किञ्च वेदविचारे तैत्तिरीय-यजुर्वेदस्य त्रिगुणत्वं प्रकृत्य मन्त्रनाह्वणयोर्व्यामिश्रणेऽन्यत्कारणमुपक्षिप्तम् । तथा हि-
 केचिदनभिज्ञा मत्सरिणो वा यजुर्वेदः पूर्वं वाजसनेयिशाखावद्व्यामिश्रतयाऽवस्थितः । तदनन्तरं तैत्तिरीय-शाखायाः
 सारस्वत-पाठवशान्मन्त्रब्राह्मणयोर्व्यामिश्रतया त्रिगुणत्वं सम्पन्नमिति वदन्ति ।

ननु- सारस्वतपाठेन तैत्तिरीयशाखायाः को विशेषः सम्पन्न इति चेदुच्यते- काण्डेऽकाण्डान्तररूप इति । इदं कुत्र
 इदमित्युच्यते । तित्तिर्याचार्यकृतकाण्डानुक्रमणिकायां यजुर्वेदस्य पूर्वमेव मन्त्रब्राह्मणव्यामिश्रत्वं सारस्वतपाठात्- । काण्डा-

स्तराव्यामिश्रत्वं च सविस्तरमभिहितम् ।

काण्डशेषान्यथाकाण्डं विदध्यात्तु विचक्षणः । यथा सारस्वते पाठे ज्ञानमात्रमिहोच्यते ॥ इति
इत्युक्तम् ।

अध्ययनं तु सारस्वतपाठानुसारेणैव कर्तव्यमन्यथा फलाभावात् । तस्माद्यजुर्वेदस्येतरवेदवत्पूर्वं मन्त्रभागास्ततः
परं ब्रह्मभागा इत्यव्यामिश्रता नास्ति । अत एवास्य वेदस्य त्रिगुणत्वमुपपन्नतरम् ।

एतद्विषये तु यावन्मूलग्रन्थः काण्डानुक्रमणी न दृश्यते, तावदाधिकं लिखितुं न प्रभवामो वयम् ।

मैत्रायणीय-संहितायाः स्वविषये अन्यवेदपारतन्त्र्यं नास्ति ।

एषा च मैत्रायणी संहिता तावद्यजुःसंहिताऽतस्तस्या अभिधेयो विषय आध्वर्यवं कर्म । तच्च पारयितुं नास्या
अन्यवेदाश्रयणाद्यपेक्षा किन्तु स्वातन्त्र्येणैव प्रभविष्णुरस्तीति ।

ननु, एतस्यां संहितायां बहवो ऋग्मन्त्रा दृश्यन्ते, तेन ऋगाश्रयत्वमस्तीति चेन्न, नायं नियमः यदग्वेदे एव ऋचः,
यजुर्वेदे एव यजूंषि, सामवेदे एव सामानीति । प्रत्युत वेदस्य त्रयीति प्रख्यापकाः 'नियतपादाक्षरावसाना ऋचः, अनियत'
पादाक्षरावसानानि यजूंषि, प्रगीतिसाध्या ऋच एव सामानि' इत्येतल्लक्षणविशिष्टास्त्रयोऽप्यवयवास्त्रिषु चतुर्ष्वपि वेदेषु
सन्तीति । तत्र विशेषस्त्यायदेतावानेव ऋग्वेदे ये यजुःसामनी तयोर्ऋग्वेदधर्माक्रान्तत्वं, यजुर्वेदे ये ऋक्सामनी तयो-
र्यजुर्वेदधर्माक्रान्तत्वं, सामवेदे ये ऋग्यजुषी तयोः सामवेदधर्माक्रान्तत्वं, अथर्ववेदे यान्ययजुःसामानि तेषामथर्ववेद-
धर्माक्रान्तत्वम् । धर्माक्रान्तत्वं नाम तदीयस्वरसंस्कारनिबद्धत्वमिति भावः । इतरस्मिन्वेदे इतरवेदावयवोपालम्भस्तु
तत्तदध्वरस्य प्रयोगविधिक्रमागतविनियोगप्रपूर्तिसव्यपेक्षामूलक इति ।

अनेनैव न्यायेनैकास्त्रिषु वेदे बह्व्यः शाखासंहितास्तास्वन्योऽन्यमन्त्रा उपलभ्यन्ते क्वचिद्वाहाणेष्वप्युपलभ्यन्ते,
तत्रापि एतदेव बीजमिति मन्तव्यम् ।

किञ्चैतादृशस्थलेषु एकत्र विद्यमानो मन्त्रोऽन्यत्र क्वचिरसमानः क्वचिन्न्यूनः क्वचिदधिकश्च दृश्यते, तथा क्वचि-
न्मन्त्रसंख्याऽपि न्यूनाधिका दृश्यते । एतच्च वैलक्षण्यं प्रथममध्ययनाध्यापनप्रवचनमूलमग्रे तदेव च शाखाभेदप्रयोजक-
मभूदतस्त्रिमित्तकमिति चिरन्तना वैदिकाः संवदन्ति ।

नैतावता एषा संहिता पूर्वभवा, एषा च तदनन्तरभवा, एषा तु तस्या अपि समनन्तरभवेत्याद्यनुमातुं शक्यं,
किन्तु सर्वाः संहिताः समकाला एवेति ।

नच शाखाभेदप्रवृत्तीतिहासदृशा तु पौर्वापर्यं दृश्यत एवेति वाच्यम् । तादृशं प्रवृत्तिनिमित्तकं संहिताकालान्तर्वर्ति
पौर्वापर्यं तु सर्वैरप्यङ्गीक्रियत एव । अत एव चास्माभिरेषा मैत्रायणीसंहिता प्राचीनेति प्रागवोचि । यादृशं पौर्वापर्यं
प्रत्याख्यायते तच्च प्रथमं काचन संहिता जाता ततो बहोः कालादनन्तरं तस्यामेव संहितायां न्यूनाधिक्यं वैलक्षण्यमापा-
द्यान्या संहिता सम्बभूव । अन्यैव रीत्योत्तरोत्तरं संहिताप्रणयनं समभवदित्येतादृशम् । तेन नोक्तविरोधः ।

मैत्रायणीयानामितरद्वाङ्मयम् ।

(१) मानवकल्पसूत्रं स्मार्तं श्रौतं च ।

प्रकरणानि ।	ग्रन्थ-संख्या च
१. स्मार्तसूत्रं, द्वावध्यायौ	६२३
२. प्राक्सोमः, अध्यायाष्टकम्	१०१२
३. अग्निष्टोमः, अध्यायपञ्चकम्	८१०

४. इष्टिकल्पः, द्वावध्यायौ	५२६
५. चयनकल्पः, द्वावध्यायौ	४०५
६. वाजपेयकल्पः, द्वावध्यायौ	३००
७. प्रायश्चित्तकल्पः, एकोऽध्यायः	२२५
८. प्रवर्ग्यकल्पः, एकोऽध्यायः	१८०
९. राजसूयः, अध्यायपञ्चकम्	९००
१०. अनुग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	२५०
११. शुल्बम्, एकोऽध्यायः	३१५
१२. प्रवराध्यायः, एकोऽध्यायः	२००
१३. श्राद्धकल्पः, एकोऽध्यायः	१००
१४. प्रतिग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	१८०
जननशान्तिपञ्चकसूत्रजपविधानाभ्यां सहितम्	१८०
	<hr/>
	६०२६

भाष्याणि ।

१ कुमारभाष्यं प्राक्सोमीयम्, अध्यायाष्टकम्	२२००
२ अष्टावक्रभाष्यं स्मार्तकल्पीयम्, द्वावध्यायौ	२३००
३ शुल्बभाष्यम्, द्वावध्यायौ	७५०
४ सूत्रवृत्तिः, अध्यायषट्कम्	१६००
मिलित्वा ग्रंथसंख्या ६०२६ + ६८५० = १२८७६	६८५०

मनुस्मृतिमानवगृह्ययोः परस्परं संवादः ।

१. मनुस्मृतेश्चक्रमो द्वितीयेऽध्याये ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येति । मानवगृह्यस्याप्युपक्रमो ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येति ।
२. मनुस्मृतौ (२।२१९) 'ब्रह्मचारिणः सर्वमुण्डनं वा शिखावर्जं मुण्डनं वा जटासन्वारणम्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।६) 'मुण्डो वा स्याज्जटिलो वा स्यादथवा स्याच्छिखाजटः' ।
३. मनुस्मृतौ (२।२२०) 'साथम्प्रातः सूर्यस्योदयेऽस्तमये च यदि स्वपेतदा प्रायश्चित्तम्' । मानवगृह्येऽपि (१।३।१) एवमेव ।
४. मनुस्मृतौ (४।९५) 'श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपाकुर्यात्' । मानवगृह्येऽपि (१।४।१) एवमेव ।
५. मनुस्मृतौ (३।४) 'गुरोरनुमतिं गृहीत्वा समावृत्तः स्यात्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१८) एवमेव ।
६. मनुस्मृतौ (४।४०) 'रजस्त्रलया सह शयनादेर्निषेधः' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१३) एवमेव ।
७. मनुस्मृतौ (२।१०४) 'ग्रामाद्बहिर्निर्गत्यारण्ये एकान्ते सन्ध्यामुपासीत' । मानवगृह्येऽपि (१।२।२) एवमेव ।
८. मनुस्मृतौ (२।१७७) 'ब्रह्मचारिणो मधुमांसाशनं स्त्रीस्पर्शादिकं च वर्ज्यम्' । मानवगृह्येऽपि (१।१।११-१२) एवमेव ।

अस्मिन्मानवगृह्ये मन्त्रब्रह्मणे विनाऽन्यः कोऽपि ग्रन्थो नोद्धृतो दृश्यते ।

(२) वाराहकल्पसूत्रं श्रौतं स्मार्तं च ।

वाराहगृह्योक्ता परिशिष्टग्रन्थाः ।

अतः परं परिशिष्टं मैत्रायणीय-सूत्रयः— १. गृह्यमगृह्यं पुरुषः प्रायश्चित्तानुग्राहिक, २. हौत्रक, ३. शुद्धिक, ४. उत्तरोष्टक, ५. वैष्णव, ६. आध्वर्यविका आर्षक, ७. चातुर्होत्रिक, ८. गोनामिक, ९. अकुलपादरहस्य, १०. प्रतिग्रहयमक, ११. वृषोत्सर्ग, १२. प्रश्न, १३. द्रविण, १४. पट्कारणप्रधान, १५. सान्देहिक, १६. प्रवराध्याय, १७. रुद्रविधान, १८. छन्दोऽनुक्रमणी, १९. अन्तःकल्प, २० प्रवासविधि, २१. प्रातरुपस्थान, २२. भूतोत्पत्तिः ।

इति द्वाविंशतिः परिशिष्टसंख्यानाम् । पञ्चदशोऽखण्डे ३ (मानवसूत्रानुसारिण्यः) अष्टावक्रकारिकाः, ४ प्रातिशाख्यं इत्यादयो भूयांस आर्षग्रन्थाः सन्तीति । मैत्रायणीयानां संहितायाः पदपाठः, क्रमपाठः जटाघटविकृतिपाठश्चाप्यस्तीति तच्छास्त्रीयवैदिकानां मुवतः श्रूयते ।

पदपाठः ।

मैत्रायणीयानां पदपाठो द्विधा दृश्यते । एकः पदपाठः केवलं मन्त्रभागमात्रः डॉ० श्राडरसूरिसम्पादितः पुण्यपत्तने-ऽस्तीति भाष्यते तच्छास्त्रीयैः । अपरश्चात्रत्यैतच्छास्त्रीयानां सविधे वर्तमानो मन्त्रब्राह्मणोभयभागयोः पदपाठः । अयं च पदपाठः स्वरदृष्ट्या प्रायः ऋग्वेदसंवादीति दरीदृश्यते ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषद् ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषदेतस्याः संहिताया अन्ते परिशिष्टरूपेणाङ्कयित्वा सन्निविष्टमस्ति । तच्च सप्तप्रपाठात्मकमस्ति । ग्रन्थसंख्याऽनुपाततः ५४७ वर्तते ।

प्रपाठकः	खण्डाः	प्रपाठकः	खण्डाः
१	४	४	६
२	७	५	२
३	५	६	३८
		७	११

अस्यां चोपनिषदि बृहद्रथराजस्य शाकायन्यमुनेश्च संवादरूपेण शरीरज्ञशास्त्रिकं दुःखसम्मिश्रं कष्टप्रदमित्याद्युपक्रम्य ब्रह्मविद्या न्यरूपि । तथा— 'ज्योतिःप्राणोद्गीथमूर्तामूर्तादित्यनायत्राग्निहोत्रपङ्कसमाधिप्रभृत्यनेकोपास्तयस्तस्वज्ञानजनका विषयाश्च बृहदारण्यकादीतरोपनिषत्समानाश्चात्रापि निरूपिताः सन्ति । तेषु कतिपये विषया उत्तरकालिकोपनिषत्समाना नवीना इव आभान्ति । तथापि न तावता इयमुपनिषत्त्रिनेति वक्तुमिष्यते । यतः प्राचीनास्वपुपनिषत्सु सम्भाव्यते किल शरीरस्य दुःखमयत्वक्षणिकत्वादिवर्णनं यथा गर्भोपनिषदादाविति ।

अत्र च 'अथ किमेतैर्वा परेऽन्ये महाधनुर्धराश्चक्रवर्तिनः केचित् सुद्युम्न-भूरियुम्न-इन्द्रयुम्न-कुवलयश्व-यौवनाश्व-वधयश्व-अश्वपति-शशबिन्दु-हरिश्चन्द्र-अम्बरीष-ननक्तु-शर्याति-ययाति-अनरण्य-अक्षसेनादयोऽथ मरुत्-भरतप्रभृतयो राजानश्च' इति भारतीयचक्रवर्तिनां राज्ञां नामान्युल्लिखितानि सन्ति । तथा ब्रह्मगोऽनेकविधानि नामानि च निरूपितानि दृश्यन्ते ।

उपनिषद्भाष्याः ।

अस्यामुपनिषदि श्रीशंकराचार्यकृतं भाष्यं श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका, श्रीनारायणसूरिप्रणीता दीपिका, श्रीप्रकाशात्मना कृता दीपिका, श्रीविज्ञानभिक्षुविरचितो मैत्रेयोपनिषदालोकः, एवं पञ्च व्याख्याः सन्तीति श्रूयते । तत्र श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका पुण्यपत्तनस्थानन्दाश्रममुद्रिते 'उपनिषदां समुच्चये' मूलयोपनिषदा सह सम्मुद्रिता-ऽस्तीति । एषा चोपनिषदन्वयापि निर्णयसागर-मुंबई इत्यादिषु अष्टोत्तरोपनिषत्समुदायेषु मूलमात्रा मुद्रिता वर्तते, परन्तु तच्च संस्करणमत्यन्तमशुद्धं पाठभेदमङ्कुलितमाशुपूर्वास्वरादिविहीनम् । एतद्युक्तं तु संस्करणं मस्वरमपपाठ-

वर्जितमानुपूर्वायुतमत्यन्तविशुद्धं यथा स्यात्तथा सम्पादितमिति ।

मैत्रायणीयाणां वसतिः ।

मयूराद्रिं समारभ्य यावद्गुर्जरदेशतः । व्याप्य चायव्यदेशं वैशाखा मैत्रायणी स्थिता ॥ इति महार्णवे ।

मयूराद्रिस्तु श्रीमन्नासिकक्षेत्रोत्तरस्यां दिशि तन्मण्डलान्तर्वर्ति--श्रीमुल्हेरक्षेत्र-प्रत्यासन्नः पर्वतः । तत आरभ्य गुर्जर-देशपर्यन्तं चायव्यप्रदेशे मैत्रायणीया निवसन्तीत्यर्थः । गुर्जरसौराष्ट्रयोर्निवासिनो मैत्रायणीयाश्च मोढज्ञातीया इति व्यव-हियन्ते । महाराष्ट्रेऽपि नागपूर-नन्दुरवार-भडगांव-नासिकक्षेत्र-प्रभृति-स्थलेषु एषां भूयस्त्वेन वसतिरास्ते । तथेदानीमप्येतेषु सकलशाखापारगा आहिताग्नेयश्चापि समुपलभ्यन्ते । वेददृक्षपट्टे तु मैत्रायणीयाणां वसतिर्गोदादक्षिणदेशे प्रदर्शिता । स्यात्कदाचिपूर्वं परमिदानीन्तु न दृश्यते । इति ।

धन्यवादाः ।

एतस्या मैत्रायणीयसंहिताया मुद्रापणे - श्रीमत्परमहंस-परिव्राजकवर्य--श्रीकृष्णानन्द--सरस्वतीश्वामिमहाभागाः श्रीमन्नासिकपञ्चवटीवासिनः (पूर्वाश्रमस्था मैत्रायणी-शाखालालामभूता विद्वद्द्वरिष्ठाः पं० श्री० दिनकर गणेश मुठे महोदयाः) इत्येतैः सर्वविधं साहायमकारीति मुदा प्रकाश्य तेभ्योऽस्माकं नतिततयो विलसन्तुतराम् ।

तथा— वे० मू० श्री० शंकर हरि जोशी अभोणकर नासिक ।

तथा— वे० मू० विनायक शिवराम पुराणिक नासिक ।

इत्येताभ्यां मैत्रायणीय-शाखीय-वैदिक-प्रवराभ्यां पुस्तकप्रदान-पत्रसंशोधनप्रभृति-साहायं कृतमतस्तेभ्यो बहू-न्धन्यवादान्प्रददाः । तथा च मैत्रायणीयशाखावलम्बिनां परिषत्तन्निर्मात्रिभिः श्रीमद्भिः सखाराम-गोपाल-शेंदुर्णकर महोदयैरनेक-विधं साहाय्यं कृतमतस्तेऽपि धन्यवादयोग्याः ।

अपि च श्रीऔंधसंस्थानस्थ-स्वाध्यायमण्डलाध्यक्षैः पण्डितप्रकाण्डैः श्री श्रीपाद दामोदर सातवलेकर शास्त्रि-महाभागैर्मित्रवाःसल्येनैतत्प्रस्तावनालेखनकार्यभारो मधि न्यस्तः । तदीयैषोपकृतिर्न कदापि विस्मराम्यहम् ।

प्रख्याते भुवि भारतेऽनलरसव्यालेन्दु (१८६३) संज्ञे शके । वर्षेऽस्मिन्वृषणामके भृगुदिने माघेऽसिते पञ्चमे ॥ प्रस्तावोऽभिनवो व्यलेखि समयैर्मैत्रायणीयश्रुतेः । सन्तुष्येयुरनल्पसूक्ष्ममतयो निर्मत्सरा कोविदाः ॥ १ ॥

दूरमुत्सार्य मात्सर्यं सदसद्वक्तिकारणाः । ज्ञास्तं गृह्णन्तु संशोध्य प्रार्थयामीति सादरम् ॥ २ ॥

श्रीगोदातटगार्ह्यनासिकगतो माध्यन्दिनास्त्रायचित् । श्रौतस्मार्तविधानकौशलमतिस्व्यार्षेयपाराशरः ॥

वारे इत्युपनाम सत्कुलजनिर्जरामपौत्रः सुधीः । आत्याजीसुत आस्त वेदतिलकः श्रीश्रीमदण्णाभिधः ॥ ३ ॥

श्रौतस्मार्तविधौ कुशाग्रधिषणो धर्मागमे मर्मभित् । मीमांसानयकोविदः श्रुतिकृती वेदार्थवद्भादरः ॥

काव्ये तीर्थपदं दधद् द्विजवरः श्रीश्रीधरस्तत्सुतः । सद्विद्याभरणेत्युपाधिसहितः प्रास्ताविकं व्यालिखत् ॥ ४ ॥

एतादृग्भूरिपरिश्रमेण विलिखिते प्रास्ताविकेऽस्मिन्निमतमिति मानुषस्वभावसुलभतया प्रमादादज्ञानाद् दग्दोषाद् यत्स्खलि-तमन्त्रयाभूतं वा तस्मिन्मत्सरा गुणग्रहणतपराः प्राज्ञप्रवराः संशोध्य सारग्रहणं करिष्यन्तीति तान्दयाद्दृष्टीन्विबुधगणान्पुनः पुनः साञ्जलिबन्धं सप्रश्रयं विज्ञाप्य विररामि ।

श्रीक्षेत्र-नासिके

माघकृष्णपञ्चम्यां भृगुवासरे प्रातः

शालिवाहन शकः १८६३

(ता० ६।२।१९४२ इ०)

विद्वद्दशंवदः

श्रीमन्नासिकक्षेत्रनिवासी वारे इत्युपाह्वः

वैदिक-तिलक

श्रीमदण्णाशारित्रसूनुः श्रीधरशर्मा ।

मैत्रायणी-संहितायाः विषयसूची ।

प्रपा०	विषयः	पृष्ठं	प्रपा०	विषयः	पृष्ठं
(आदिम) प्रथमं काण्डम् ।			४	" "	(वसोधारीयः) २३९
१	दर्श-पूर्णमासौ ।	१	५	" "	" २४८
२	अध्वरः ।	६	६	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः । (आमावैष्णवम्) "	"
३	ग्रहाः ।	१७	७	" "	" २५८
४	यजमान-ब्राह्मणम् ।	२८	८	" "	(आसुराः) २६८
५	अग्न्युपस्थानम् ।	३९	९	" "	(संक्रान्ताः) २८०
६	आधानम् ।	४९	१०	" "	(पात्नीवन्ताः) २८९
७	पुनराधानम् ।	६३	११	सौत्रामणीयः ।	२९६
८	अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।	६६	१२	अश्वमेधः ।	३०८
९	चतुर्होतारः ।	७६	१३	" "	३१३
१०	चातुर्मास्यानि ।	८२	१४	" "	३१६
११	वाजपेयः ।	९५	१५	" "	३१८
(मध्यम) द्वितीयं काण्डम् ।			१६	" "	३२०
१	काम्या इष्टयः ।	१०३	(खिलं) चतुर्थं काण्डम् ।		
२	" "	१११	१	पुरोडाश-ब्राह्मणम् ।	३२९
३	" "	११९	२	गोनामिकः ।	३४१
४	" "	१२७	३	राजसूय-ब्राह्मणम् ।	३५२
५	काम्याः पशवः ।	१३३	४	" "	३५९
६	राजसूयः ।	१४३	५	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।	३६७
७	अग्निचितिः ।	१४९	६	" " "	३७६
८	"	१७१	७	" " "	३८६
९	"	१७९	८	" " "	३९४
१०	"	१८४	९	प्रवर्यः ।	४०२
११	"	१९०	१०	याज्यानुवाक्याः ।	४१३
१२	"	१९३	११	"	४२७
१३	"	१९७	१२	"	४३९
(उपरि) तृतीयं काण्डम् ।			१३	"	४५६
१	अग्निचिति-ब्राह्मणम् । (जुहूमग्नीयः)	२१०	१४	"	४६६
२	" " (दृशानः)	२१९	मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः । ४९५		
३	" " (स्तोमभागः)	२३०	मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां वर्णानुक्रमसूची ५१६		
			मैत्रायणीयमारण्यकम् । ५४३		

मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणार्थं स्वरचिह्नानि ।

ॐ इ॒षे॒ त्वा सु॒भू॒ताय॑, वा॒य॒व॒ स्थ, दे॒वो॑ वः स॒वि॒ता प्रा॑र्ष्यतु श्रेष्ठ॒तमा॒य॒
क॑र्म्म॒णा, आ॒प्या॒य॒ध्वम॑घ्न्या दे॒वेभ्या॑ इन्द्राय॒ भा॒गं, मा॑ व॒ स्तेन॑ ई॒शत॒ माघ॑शः
सो ध्रु॒वा अ॒स्मिन् गो॑प॒तौ स्या॒त व॒ह्नी—र्य॑ज॒मान॑स्य प॒शून् प॒हि ॥१॥

अत्र स्वरचिह्नान्यक्षराणामुरसि वा सिरसि वारोहन्ति । तानि तथैव मुद्रापथितुम-
शक्यानि, तादृगायसाक्षराणामभावात् । अतोऽधोलिखितानि स्वरचिह्नानि मैत्रायणी-
संहिताया मुद्रणार्थं संकल्प्यन्ते । यथा—

त्वा	=	त्वा
य'	=	यु
जु	=	जु

एतेषां स्वरचिह्नानां संयोजनेनैव मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणं भविष्यति । यथा—

ॐ इ॒षे॒ त्वा सु॒भू॒ताय॑, वा॒य॒व॒ स्थ, दे॒वो॑ वः स॒वि॒ता प्रा॑र्ष्यतु श्रेष्ठ॒तमा॒य॒ क॑र्म्म॒णा,
आ॒प्या॒य॒ध्वम॑घ्न्या दे॒वेभ्या॑ इन्द्राय॒ भा॒गं, मा॑ व॒ स्तेन॑ ई॒शत॒ माघ॑शः सो ध्रु॒वा अ॒स्मिन् गो॑प॒तौ
स्या॒त व॒ह्नी—र्य॑ज॒मान॑स्य प॒शून् प॒हि ॥ १ ॥

अथ यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

प्रथमं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

दर्श-पूर्णमासौ ।

[श्रीगणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ नमो यजुर्वेदाय ॥]

॥ ॐ ॥ इषे त्वा सुभूतायु, वार्यव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्षुणा,
आप्यायध्वमभ्या देवैभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशसो ध्रुवा अस्मिन्
गोपतौ स्यात बर्ही, — र्यजमानस्य पशून् प्राहि ॥ १ ॥ १

गोषदुसि, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टारातिः ॥ २

प्रेथमगाद्धिषणा बर्हीरछ मनुना कृता स्वधश्रा वितृष्टा ।

तयावहन्ते कवयः पुरस्तात् ॥ ३

देवानां परिषूतमसि विष्णो स्तुपोऽतिसृष्टो गवां भागो देवस्य त्वा सवितुः प्रुसरेवेऽश्वि-
नोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, बर्हीदेवसदनं दामि ॥ ४

अतस्त्वं बर्हिः शतवलिशं विरोह, सहस्रवलिशा वि वयं रूहेम ॥ ५

अयुपिता योनि, — रदित्या रास्तासीन्द्राण्याः संनहनं, पूषा ते ग्रन्थि ग्रश्रातु, स ते मा

स्थादि, — न्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे, बृहस्पतेर्मूर्धोहराम्यु३, — र्वन्तरिक्षं वीं, — ह्यदित्या-

स्त्वा पृष्ठे सादयामि ॥२॥ ६

[१] मै. ४,१,१ । तै. १,१,१ । काठ. १,१ । कपि. १,१ । वा. १,१ । काण्व. १,१-३ । मा. श्रौ. १,१,१ । [मा व
स्तेन...शसं । अथर्व. ४,२१,७]

[२] मै. ४,१,२ । तै. १,१,२ । काठ. १,२ । कपि. १,२ । मा. श्रौ. १,१,१ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]
मै० १

शुन्धध्वं देव्याय कर्मणे, वसूनां पवित्रमसि शतधारं सहस्रधारमच्छिद्रतनुः ॥ घौरसि,
पृथिव्यसि, मातरिश्वनो घर्मः ॥ विश्वहोतुर्धोमन् त्सीद ॥ पौषाय त्वा, —ऽदित्या रास्नासि,
कामधुक्षः, सा विश्वायुरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्वभूरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्व-
कर्मास्त्वसौ, हुतं स्तोको, हुतो द्रप्सो, ऽग्ने पाहि विप्रुषः, सुपचा देवैभ्यो हव्यं पुचा, —
ऽग्रये त्वा बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामि, —न्द्राय त्वा भार्गं सौमेनातनञ्मि, विष्णो
हव्यं रक्षस्वा, —ऽऽपो जागृत ॥३॥ ७--१०

वैषाय वां, कर्मणे वां, सुकृतायु वां, देवीरापोऽग्नेगुवोऽग्नेणीयोऽग्नेऽस्य यज्ञस्य प्रेता,
—ऽग्रं यज्ञं नुयताग्रं यज्ञपतिं, युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये, यूर्यमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्ये,
प्रोक्षिता स्थ, संस्तीदन्तां देवीर्विशो, वानस्पत्यासि, वर्षवृद्धमस्यु३, —र्वन्तरिक्षं वीहि,
प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति, —धूरसि, ध्वरं ध्वरन्तं यो अस्मान् ध्वराद्, यं वयं ध्वराम
तं ध्वर ॥४॥ ११

देवानामसि वह्नितमं संस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहृतममं, —हुतमसि हविर्धोनं, हं हस्व,
मा ह्या, —विष्णोः क्रमोऽस्यु, —रुं वाताय, मित्रस्यु वश्रक्षुषा प्रेक्षे, देवस्य वः सवितुः प्रुस३वे-
ऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथायु वो नारातये, ऽग्रये वो जुष्टा-
निर्वपाम्यमुष्मै वो जुष्टानि, —दं देवानामिदमु नः सहं, हं हन्तां दुर्या, स्वाहा द्यावापृथिवी-
भ्यां, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षि, स्वरभिर्यक्षं ज्योतिर्वैश्वानरमु३, —र्वन्तरिक्षं वीहि, —दित्या
व उपस्थे सादयामि ॥ ५ ॥ १२

देवो वः सवितोत्पुनात्वंछिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः । १३

अग्रये वो जुष्टान् प्रोक्षाम्यमुष्मै वो जुष्टान्, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तं शुन्धध्वं, —मदित्यास्त्व-
गस्य, —वधूतं रक्षो, ऽवधूतारातिरं, —दित्यास्त्वंगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वंग्वेत्तु, पृथुग्रावासि
वानस्पत्यः, प्रति त्वादित्यास्त्वंग्वेत्तु, —त्रैजिह्वासि वाचो विसर्जनमां, —युपे वो, बृहद्रावासि
वानस्पत्यो, देवैभ्यो हव्यं शमीष्व, सुशमि शमीष्व, कुटूरसि मधुजिह्वं —स्त्वया वयं

[३] मै. ४,१,३ । तै. १,१,३ । काठ. १,३ । कपि. १,३ । वा. १,२-४ । काण्व. १,४-७ । मा. श्रौ. १,१,३ ।

[४] मै. ४,१,४ । तै. १,१,४-५ । काठ. १,४ । कपि. १,४ । वा. १,६-८,११,१२ । काण्व. १,९-११,१७,१८ ।
मा. श्रौ. १,२,१ ।

[५] मै. ४,१,५ । तै. १,१,४ । काठ. १,४ । कपि. १,४ । वा. १,८-११ । काण्व. १,१२-१५ । मा. श्रौ. १,२,१ ।

[६] मै. ४,१,६ । तै. १,१,६ । काठ. १,५ । कपि. १,५ । वा. १,१२-१६ । काण्व. १,१६,१८-२४ । मा. श्रौ. १,२,२ ।

संघातं संघातं जेष्मै, —पुमावदो, —र्जमावद, रायस्पोषमावद ॥ ६ ॥ १४

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु, परापूतं रक्षः, परापूतारातिः, प्रविद्धो
रक्षसां भागो, ऽदित्यास्त्वंगस्य, —वधूतं रक्षो, ऽवधूतारातिर, —दित्यास्त्वंगसि, प्रति
त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति
त्वा पार्वती वेत्तु, —दित्या स्कम्भोऽसि, धान्यमसि, धिनुहि देवान्, प्राणाय त्वा, —ऽपानाय
त्वा, व्यानाय त्वा, दीर्घामनु प्रसृतिं संस्पृशेथामा, —ऽऽयुषे वो, मित्रस्यु वश्वक्षुषावेक्ष्ये,
देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णातु ॥ ७ ॥ १५

निर्दग्धं रक्षो, निर्दग्धारातिः, समुद्रं मां धां, ध्रुवमसि, पृथिवीं हंहा, —ऽपाने-
ऽग्निमामादं जहि, निः क्रव्यादं नुदस्वा, —ऽग्ने देवयजनं वह, धरुणमस्य, —न्तरिक्षं हंह,
ध्रुवमसि, दिवं हंह, धर्मासि, विश्वा विश्वानि हंह, चिदसि, परिचिदसि, विश्वासु
दिक्षु सीद, सजातानस्मै यजमानाय परिवेशय, सजाता इमं यजमानं परिविशन्तु, वसुनां
रुद्राणामादित्यानां भृगूणामङ्गिरसां घर्मस्य तपसा तप्यध्वम् ॥ १६

यान्ति घर्मं कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः ।

पूष्णस्तान्यपि व्रतं इन्द्रवायुं विमुञ्चताम् ॥ ८ ॥ १७

देवस्य वः सवितुः प्रसृशेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संस्पृषामि ।

देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ १८

समापा औषधीभिर्गच्छन्तां समोषधयो रसेन ।

सं रेवतीर्जगतीः शिवाः शिवाभिः समसृक्षतापः ॥ १९

सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वा, घर्मोऽसि विश्वायु, —धर्मं घर्मै श्रयस्वो, —रुं प्रथस्वो,

—रुं ते यज्ञपतिः प्रथतां, सं ते तन्वा तन्वः पृच्यन्ताम् ॥ २०

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्युक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुपे ॥ २१

देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्यां, अग्ने ब्रह्म गृह्णीष्व ॥१॥ २२

[७] मै. ४,१,७ । तै. १,१,५-६ । काठ. १,५-६ । कपि. १,६ । वा. १,१६,१९,२० । काण्व. १,२५,३१-३४ ।
मा. श्रौ. १,२,२ ।

[८] मै. ४,१,८ । तै. १,१,७ । काठ. १,७ । कपि. १,७ । वा. १,१७-१८ । काण्व. १,२७-३० । मा. श्रौ. १,२,३ ।

[९] मै. ४,१,९ । तै. १,१,८ । काठ. १,८,१० । कपि. १,८,१० । वा. १,२१-२२; ११,२५ । काण्व. १,३६-३८; १२,
२५ । मा. श्रौ. १,२,३ । [परि वाजपतिः... दाशुपे । ऋ० ४,१५,३ । सा. ३०]

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसश्वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदा, इन्द्रस्य वाहुरसि
दक्षिणः सहस्रभृष्टिः शततेजा, वार्युस्तिग्मतेजाः, पृथिवि देवयजनि मा हिंसिषं तामोषधीनां
मूलं, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः शतेन पाशैः परमस्यां
परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सौऽतो मा मोचि, मा वः शिवा
ओपघयो मूलं हिंसिषं, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः
शतेन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सौऽतो मा
मोचि, द्रुप्तस्ते दिवं मा स्कान्, ब्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव
सवितः शतेन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सौऽतो
मा मोचि, वंसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा,
ऽऽदित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसा, ऽपारं पृथिव्या अदेवयजनं, सत्यसदस्यु,
तसदसि, धर्मसदसि ॥ २३

पुरां क्रूरस्यु विसृपो विरिञ्चिन उदादाय पृथिवीं जीरदानुम् ।

तामैर्यंश्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासः क्वयोऽनुदृश्यायजन्त ॥ १० ॥ २४

प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति, रायुः प्राणं मा निर्माजी, श्वक्षुः श्रोत्रं मा निर्माजी,

वीचं पशून् मा निर्माजी, र्यज्ञं प्रजां मा निर्माजी, स्तेजोऽसि, शुक्रमसि, ज्योतिरस्य,
मृतमसि, वैश्वदेवमसि ॥ २५

हविरसि वैश्वानरमुन्नीतशुष्मं सत्यौजाः ।

सहोऽसि सहस्वारातिं सहस्व पृतनायतः ॥ २६

सहस्रवीर्यमसि, तन्वा जिन्वा, ऽऽज्यस्याज्यमसि हविषो हविः सत्यस्यु सत्यं,

सत्याभिहितं सत्येन त्वाभिधारयाम्यं, दब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय ॥ २७

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ २८

देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म,

कृष्णोऽस्याखरेष्ठा, अग्रये घृतं भुव, वेदिरसि, वहिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, वहिरसि, वेद्यै
त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, स्वाहा पितृभ्यो धर्मपावभ्यः ॥ ११ ॥ २९

[१०] मै. ४,१,१०। तै. १,१,९। काठ. १,९। कपि. १,९। वा. १,२४-२८। काण्व. १,४०-४५। मा. श्रौ. १,२,४।

[११] मै. ४,१,१२-१३। तै. १,१,१०। काठ. १,१०-११। कपि. १,१०-११। वा. १,२९-३१; २,१; ६,१३।

काण्व. १,४६,४७,४९; २,१-४; ६,१७। मा. श्रौ. १,२,५।

पूषा ते ग्रन्थिं विष्युतु, विष्णो स्तुपोऽस्यु, —रुं प्रुथस्वोर्णम्रदं स्वासस्थं देवैभ्यो,
गन्धर्वोऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीपमाणो, यजमानस्य परिधिरेडं ईडितं, इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिणो, यजमानस्य परिधिरेडं ईडितो, मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां, यजमानस्य
परिधिरसीडं ईडितः ॥ ३०

नित्यहोतारं त्वा कवे द्युमन्तः समिधीमहि ॥ ३१

वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्याः सूर्यस्त्वा रश्मिभिः पुरस्तात् पातु कस्याश्चिदभिश्चस्त्या,
विश्वजनस्य विधृती स्थो, वंसूनां रुद्राणामादित्यानां संदोऽसि सुचां योनि, —द्यौरसि जन्मना
जुह्वनांमि प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवे संदसि सीदा, —ऽन्तरिक्षमसि जन्मनोपभृत्नांमि प्रियां
देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवे संदसि सीद, पृथिव्यसि जन्मना ध्रुवा नाम प्रिया देवानां प्रियेण
नाम्ना, ध्रुवे संदसि सीद, ऋषभोऽसि शाकरो वृषङ्कारस्य त्वा मात्रायां सादयामि ॥ ध्रुवा
असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोके, ता विष्णो पाहि ॥ पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि
मां यज्ञन्यम् ॥ विष्णुनि स्थ, वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि ॥ १२ ॥ ३२-३५

सूर्यमे मेऽद्य स्तं स्वावृतौ स्रपावृता, अग्राविष्णु विजिहाथां, मां मा हिंसिष्टं,
लोकं मे लोककृतौ कृणुतं, मां मोदोषिष्टमात्मानं मे पातं, शिवौ भवतमद्य नो, विष्णो
स्यामासी, —तं इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणो देवताभिः समारभ्यः ॥ ३६

ऊर्ध्वो अर्ध्वरो दिविस्पृगंहृतो यज्ञो यज्ञपतेः ।

इन्द्रवान् त्स्ववान् बृहद्भाः ॥ ३७

वीहि मधोर्धृतस्य, स्वाहा, स ज्योतिषा ज्योतिः ॥ ३८

वाजस्य मा प्रसवेनोद्गभिर्णोदजिग्रभत् ।

अथा सपत्नानिन्द्रो मे निग्राभैर्णाधरां अकः ॥ ३९

उद्ग्राभश्च निग्राभश्च ब्रह्म देवां अवीवृधत् ।

अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यताम् ॥ ४०

वंसुरस्यु, —पावसुरसि, विश्वावसुरस्य, —मुभी रिहाणा व्यन्तु वयो, वशा पृश्निर्भूत्वा

मरुतो गच्छ, ततो नो वृष्ट्यावृत ॥ ४१

[१२] मै. ४, १, १३ । तै. १, १, १०-११ । काठ. १, ११ । कपि. १, ११ । वा. २, २-६ । काण्व. २, २-९ । मा. श्रौ. १, २, ६।

[नित्यहोतारं (वीतिहोत्रं) त्वा...समिधीमहि । (ऋ. ५, २६, ३ । सा. १५२३)

[१३] मै. ४, १, १४ । तै. १, १, १२-१३ । काठ. १, १२ । कपि. १, १२ । वा. २, ७-९; १६, १८, २१; ८, २१; १७, ६३-६४ ।

काण्व. २, १०, १२, १४; १४, ३५, ३९; ९, २१; १८, ६३-६४ । मा. श्रौ. १, ३; १-४ ।

सु०स्त्रावभागा स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरेष्ठा वर्हिपदश्च देवाः ।

इमा० वाचुमभि विश्वे गृणन्तः स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥

देवा गातृविदो गातृ० विच्वा गातृमित्, मनसस्पते सुधात्विम० यज्ञं दिवि देवेषु वति

धाः, स्वाहा ॥१३॥

४३ [४३]

॥ इति प्रथमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

अध्वरः ।

आपो देवीः शुन्धत मा मधुमन्तं मधुमतीर्देवयज्यायै ॥

१

ओपधे त्रायस्वैन० स्वधिते मैन० हि०सीः । या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥

२

देवश्रुदिमान् प्रवपे, स्वस्त्युत्तरं अशीय ॥

३

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः प्रचक्रमुरिहित्वावधमापः ।

शतं पवित्रा वित्तान्यासु तैभिर्मा देवः सुविता पुनातु ॥

४

आपो मा मातरः स्रदयन्तु घृतेन मा घृतघ्नः पुनन्तु ।

विश्व० हिं रिप्रं प्रवहन्तु देवीरुदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमि ॥

५

विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यज्ञो, जै त्वा, महीनां पयोऽस्यपामोषधीना० रसो, वचोर्धा
असि, वचोर् मे धेहि ॥ वृत्रस्यासि कनीनिका चक्षुषो मे वयोर्धा, अन्तरहं त्वया द्वेषो

अन्तररातीर्दधे महता पर्वतेन, चक्षुष्पा असि, चक्षुर्मे पाहि ॥ चित्पतिस्त्वा पुनातु,

वाचस्पतिस्त्वा पुनातु ॥

६-८

देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥

९

तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तं शकेयम् ॥१॥

१०

आकृत्यै प्रयुजे अग्रये स्वाहा, मेधायै मनसे अग्रये स्वाहा, दीक्षायै तपसे अग्रये स्वाहा,

संरस्वत्यै पूर्णै अग्रये स्वाहा ॥

११

आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवो द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षः ।

बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु । स्वाहा ॥

१२

[१] मै. ३, ६, २-३ । तै. १, २, १ । काठ. २, १ । कपि. १, १३ । वा. ४, १-४ । काण्व. ४, २-५ । मा. श्रौ. २, १, १ ।

[हिरण्यवर्णाः (एकपादः) अध्व. १, ३३, १] [आपो (अस्मान्) मा० । ऋ. १०, १७, १०; अध्व. ६, ५१, २]

[२] मै. ३, ६, ४, ५, ८ । तै. १, २, २ । काठ. २, २-३ । कपि. १, १४-१६ । वा. ४, ७-१०; ५-६ । काण्व. ४, ८-११, ६, ७ ।

मा. श्रौ. २, १, २ । [विश्वो देवस्य० ऋ० ५।५०।१]

विश्वो देवस्यु नेतुर्मतो वुरीत सख्यम् ।

विश्वो रायं हृषुष्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥

१३

ऋक्सामयोः शिल्पे स्थ, — स्तं वामारुभा, आ मोद्वः पातु, विष्णोः शर्मासि,
शर्म मे यच्छ, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥

१४

इमां धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण संशिक्षाधि ।

ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावुं रुहेयम् ॥

१५

सूर्याग्नी द्यावापृथिवीं उरो अन्तरिक्षापः ॥ औषधया उप मा दीक्षायां दीक्षापतयो ह्यध्वं,

देव सवितस्त्वं दीक्षायां दीक्षापतिरसी, — त्वं मा संन्तं पा, — ह्यर्गस्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा, ऊर्ज

मधि धेही, — न्द्रस्य योनिरसि, गोपार्य मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १६-१७

कृषिं सुसस्यामृत्कृषे सुपिपला औषधीस्कृधि ।

विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुःपितं हृदि मनो यदस्य गुःपितम् ॥

१८

बृहन्नसि वानस्पत्यः, सुद्युम्नो द्युम्नं यजमानाय धेहि, नक्षत्राणां मातीकाशात् प्राहि ॥

१९०

आ वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यध्वरे ।

यद्दो देवास आगुरि यज्ञियासो हवामहे ॥

२०

स्वाहा यज्ञं मनुसः स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्याः स्वाहोरौरन्तरिक्षात् स्वाहा वातात्

परिगृह्णामि, स्वाहा ॥२॥

२१

नक्षत्राणां सकाशान्मा यौषं, व्रतं चरत ॥

२२

दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये ।

वर्चोधां यज्ञवाहसं सुतीर्थी नो असद्वशे ॥

२३

ये देवा मनुजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्तं नोऽवन्तु, तं नः पान्तु, तैभ्यः स्वाहा ॥

२४

शिवाः पीता भवत यूयमापो अस्माकं योना उदरे सुशैवाः ।

इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा नो भवत जीवसे ॥

२५

कामो हविषां मन्दिष्टोऽग्रे त्वं सु जागृहि वयं सु मन्धिपीमहि ।

गोपार्य नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनस्कृधि ॥

२६

पुनर्मनः पुनरायुर्ना आंगात् पुनः प्राणः पुनराकूतमांगात् ।

वैश्वानरोऽदब्धस्तनूपा अपवाधतां दुरितानि विश्वा ॥

२७

त्वमग्ने व्रतपा असि देवा आ मर्त्येष्वाम् ।

त्वम् यज्ञेष्वीडयो व्रतमस्मासु धारय ॥

२८

पूपा सुनीनाम् सोमो राधुसां, मां पूषन् पूर्यां विराधिष्ट, मां वयमायुषा वर्चसा च,
रास्त्वैयत् सोमा, — ऽऽ भूयो भर, देवः सुविता वसोर्वसुदावा, वायुर्गोपा, — स्त्वष्टाधिपतिः,
पूषा प्रतिग्रहीता, देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्यु इन्द्रियावान्मदिन्तमस्तम् वो मां क्रमीषम्,
याः पुशुनामृषभे वाचस्ताः सूर्यो अग्ने शुक्रो अग्ने ताः ग्रहिणोमि यथाभागम् वो अन्न, शिवा नः
पुनरायन्तु वाचो, वायवे त्वा, वरुणाय त्वा, रुद्राय त्वा, निरृत्त्यै त्वे, — न्द्राय त्वा,
मरुद्भ्यस्त्वा ॥३॥

२९

इयं ते शुक्र तनुरिदम् वर्च, — स्तया संभुव, आजं गच्छ, जूरसि धृता मनुसा जुष्टा विष्णवे,
तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवे तन्वो यन्त्रमशिय, स्वाहा, शुक्रमसि, चन्द्रमस्य, — मृतमसि,
वैश्वदेवमसि, चिदसि, मनासि, धीरसि, दक्षिणासि, यज्ञियासि क्षत्रियास्य, — दिति-
रस्युभयतः शीष्णि, सा नः सुग्राची सुप्रतीची भव, मित्रस्त्वा पदि वृधातु, पूषाध्वनः पात्वि,
— न्द्रायाध्यक्षायां, — नु त्वा मातां मन्युताम, — नु पिता, ऽनु आता संगर्भ्यो, ऽनु संखा
सयूध्यः, सा देवि देवमछेही, — न्द्राय सोमम्, रुद्रस्त्वावर्तयतु, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहि,
वस्व्यसि, रुद्रास्य, — दितिरस्या, — दित्यासि, चन्द्रासि, रुद्रासि, बृहस्पतिष्वा सुभ्रं
रम्णातु, रुद्रो वसुभिराचके, पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्षि यज्ञिया इडायास्पदे घृतवृति-
स्वाहा, ऽस्यै रमस्वा, — ऽस्यै ते राय, — स्तव, राय, — स्तव तव रायो, मां रायस्पोषेण वि-
यौष्म, — स्त्वष्टीमन्तस्त्वा सपेम ॥४॥

३०

सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्षणः कनीनिकाम् । यदैतशेभिरीयुसे आजमानो विपश्चिता ॥ ३१

अपि पन्थामगन्महि स्वस्तिगामुनेहसम् । येन विश्वाः पारि द्विपो वृणाक्ति विन्दते वसु ॥३२

[पुनर्मनः पुनरा० । अथर्व. ६. ५३. २ ॥ त्वमग्ने व्रतपा० । ऋ० ८. ११. १; अथर्व० १९. ५९. १]

[४] मै. ३, ७, ५-७ । तै. १, २, ४-५ । काठ. २, ५ । कपि. १, १७-१८ । वा. ४, १७-२२ । काण्व. ४, २६-३१ ।
मा. श्रौ. २, १, ३; १, ४, २ ।

[५] मै. ३, ७, ७ । तै. १, २, ६-७ । काठ. २, ६ । कपि. १, १९ । वा. ४, ३२, २९, २४-२७ । काण्व. ४, ३२, ३९, ४४, ४१ ।
मा. श्रौ. २, १, ३-४ ।

- आस्माकोऽसि, शुक्रस्ते ग्रह, स्वाहा त्वा विचिद्भ्यः ॥ ३३
- अभि त्वं देव५ सुवितारुमोष्योः कर्विक्रुतुमर्चामि सत्यसवस५ रत्नधामभि प्रियं मतिम् ।
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युत्संवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वः ॥ ३४
- प्रजाभ्यस्त्वा, प्रजास्त्वानुप्राणन्तु, प्रजाः पाहि, शुक्रं ते शुक्र शुक्रेण चन्द्रं चन्द्रेणा-
मृतुममृतेन क्रीणामि देव सोमः शकम् यत्ते गौर, —स्मै ते चन्द्राणि, तपसस्तनूरसि प्रजापुतेर्वर्णः,
सहस्रपोषं पुष्यन्ति, परमेणु पशुना क्रियस्वा, —ऽस्मै ते वन्धुः सुवाङ्गभ्राडङ्गारे वम्भारैऽस्तरहस्तः
कृशान एते वः सोमक्रयणा, स्तान् रक्षध्वं, मा वो दभन्, दुश्चक्षा वो मावक्षत् ॥५॥ ३५
- स्वजा असि, स्वभूरस्य, —स्मै कर्मणे जातं, क्रतेन त्वा गृह्णाम्य, —तेन नः पाहि मित्रो
ना एहि सुमित्रधः सह रायस्पोषेणै, —न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमुशन्नुशन्त५ स्योनः स्योनम् ॥ ३६
- उदायुषा स्वायुषोदोषधीना५ रसेन । उत्पर्जन्यस्य धाम्नोदस्थाममृतं अनु ॥ ३७
- उ३र्वन्तरिक्ष५ वीह्य, —दित्याः संदा आसीद ॥ ३८
- अस्तभ्राद् घामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।
आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड् विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ ३९
- वनेषु३ व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अह्यासु ।
हृत्सु क्रतु५ वरुणं दि३क्ष्वभिं दिविं सूर्यमदधात् सौममद्रौ ॥ ४०
- धूरसि, ध्वर ध्वरन्त५ यो अस्मान् ध्वरा, —य५ वयं ध्वराम तं ध्वर ॥ ४१
- वारुणमुसि, वरुणस्त्वोत्तभ्रातु, वरुणस्य स्कम्भोऽसि ॥ ४२
- प्रच्यवस्य भुवनस्पते विश्वान्यभि धामानि ।
मा त्वा परिपरिणो मा परिपन्थिनो मा त्वा वृका अघ्रायवो विदन् ॥ ४३
- श्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे स५स्कृतम् । देवेभ्यः सुत्यायै ॥ ४४
- नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तद्वत५ सपर्यत ।
दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय श५सत ॥ ४५
- वारुणमुसि, वरुणस्त्वोत्तभ्रातु, वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि ॥ ४६

[अभि त्वं देवं । अथर्व० ७, १४, १-२]

[६] मै. ३, ७, ८, ९ । तै. १, २, ८-१० । काठ. २, ७ । कपि. १, १९; २, १ । वा. ४, २७, २८, ३०, ३१, ३४-३६; ५, १ ।
काण्व. ४, ३८, ४०, ४२, ४३, ४६-४८; ५, १ । मा. श्रौ. २, १, ४, ५ । [अस्तभ्राद्व्यां (घामृषभो) वृषभो० ।
ऋ० ३, ३०, ९; ८, ४२, १] [वनेषु (३) व्यन्तरिक्षं० । ऋ. ५, ८५, २] [नमो मित्रस्य० । ऋ० १०, ३७, १]

विचृत्तो वरुणस्य पाशः, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशाया, —ऽग्रैस्तनू-
रुसि, विष्णवे त्वा, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वा, —ऽतिथेरातिथ्यमसि, विष्णवे त्वा,
—ऽग्रये त्वा रायस्पोपदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा, वारुणसि,
वरुणोऽसि धृतं व्रतो, वरुणस्य ऋतसंद्वनमासीद, वरुणाय त्वा ॥६॥ ४७

अग्नेर्जनित्रमसि, वृषणौ स्था, उर्वर्यस्या, —युरसि, पुरुरवा असि, गायत्रमसि,
त्रिष्टुवसि, जगदसि ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसौ ॥ मा यज्ञं हिंसिष्टं मा
यज्ञपतिं जातवेदसौ, शिवौ भवतमर्घं नः ॥ अग्रा अग्निश्चरति प्रविष्टा ऋषीणां पुत्रो अधिराज
एपः ॥ तस्मै विधेम हविषा वयं, मा देवानां युयुपाम भागधेयम् ॥ आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि, तनूनन्त्रे शकमने शाकराय शकमुना औजिष्ठ्या, —ऽनाधृष्टमस्य, —नाधृष्यं
देवानामोजः ॥ अभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यम् ॥ अनु म इदं व्रतं व्रतपुतिर्मन्युतामनु दीक्षां
दीक्षापुतिरञ्जसा, सत्यमुपागां, सुविते मा धा, अग्ने व्रतपते या ममु तनूरेपां सा त्वय्य,
—ग्ने व्रतपते या त्वु तनूरियं सा मयि, सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतान्यं, —शुरं शुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविदा, आ त्वमिन्द्राय प्यायस्वा, तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामां, —प्यायय
सखीन्तसन्या मेधया, स्वस्ति ते देव सोम सुत्यमशीय स्वरेस्त्यौदचमेष्टा राया, एष्टा वामनि,
प्रेपे मगाय, ऋतमृतवादिभ्यो, नमो दिवे, नमः पृथिव्यै ॥ ४८--५५

या ते अग्नेऽयाश्यां तनूर्विषिष्टा गहनेष्टा ।

त्वेषं वचो अपावधीरुग्रं वचो अपावधीः ॥ स्वाहा ॥ ५६

या ते अग्ने रजाश्यां, या ते अग्ने हराश्यां, या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि,
तस्यै ते स्वाहा ॥ ७ ॥ ५७

तप्तायनी मेऽसि, वित्तायनी मेऽस्य, —वतान्मा नाथित, —मवताव्यथित, —मग्ने अङ्गिरो-
ऽयोऽस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नाञ्जेहि, वसवस्त्वा हरन्तु गायत्रेण छन्दसा, वित्स्व यज्ञपुते,
—र्यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वादधे, अग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना
नाञ्जेहि, रुद्रास्त्वा हरन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, वित्स्व यज्ञपुते, —र्यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन

[७] मै. ३,७,१०; ३,८,२; ३,९,५ । तै. १,२,१०-११ । काठ. २,८ । कपि. २,२-३ । वा. ५,२-८ । काण्व. ५,
२-१२ । सा. श्रौ. १,७,१; २,२,१ । [अग्राव (अ) अग्निश्चरति० । अथर्व० ४,३९,९]

[८] मै. ३,८,५ । तै. १,२,१२ । काठ. २,९ । कपि. २,३ । वा. ५,९-१३; ३३,३० । काण्व. ५,१३-१८; ३३,३० ।
सा. श्रौ. १,७,३ । [विभ्राद् वृहत्पिवत्तु० । ऋ० १०,१७०,१ । सा० ६२८,१४५३]

त्वाद्दधे, अग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नान्निह्यादित्यास्त्वा हरन्तु जागतेन
छन्दसा, वित्स्व यज्ञपुते, यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वाद्दधे, विदेरग्ने नभो नाम यत्ते,
सिंहीरसि, महिधीरसि, देवेभ्यः श्रुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वे, न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्दसुभिः
पान्तु, पितरस्त्वा मनोजवा दक्षिणतः पान्तु, रुद्रास्त्वा प्रचेतसः पश्चात् पान्तु, विश्वकर्मा
त्वादित्यैरुत्तरात् पातु, सिंहीरसि सपत्नसाही, स्वाहा, सिंहीरसि राघस्पोष्वनिः, स्वाहा,
सिंहीरसि सुप्रजावनिः, स्वाहा, सिंहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः, स्वाहा, सिंहीर-
स्या, बृह देवान् देवायते यजमानाय, स्वाहा, भूतेभ्यस्त्वा, विश्वायुरसि, पृथिवीं हृंह,
ध्रुवाक्षितिरस्य, न्तरिक्षं हृहाच्युत, क्षिदासि, दिवं हृहा, अग्नेर्मस्मास्य, अग्नेः पुरीषमस्य,
अग्नेः कुलायमसि ॥

५८

विभ्राद् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञपुता अविहृतम् ।

वातयुतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाः पिपार्ति बहुधा विराजति ॥८॥

५९

देवश्रुतौ देवेष्वाघोपेथाम् ॥

६०

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥

६१

अप जन्यं भयं नुदु मा चक्रा अवृत्सत । गृहं सोमस्य गच्छतं गच्छदिन्द्रस्य निःकृतम् ॥ ६२

इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदा । समूढमस्य पांसुरै ॥

६३

इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनवे यज्ञस्ये ।

व्युष्कन्ना रोदसी विष्ण एते दार्धर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः ॥

६४

सुवागावद देव दुयं अरिष्यन्तरिष्यतः ॥

६५

आ नो वीरो जायतां कर्मण्योऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यः ।

यं बृहवोऽनुजीवान्यो ब्रह्मनामसद्वशी ॥

६६

वैष्णवमसि, विष्णुस्त्वोत्तभ्रातु ॥

६७

दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या उरोर्वा विष्णो बृहतो अन्तरिक्षात् ।

हस्तौ पृणस्व बृहभिर्वस इव्यैरात् प्रयच्छ दक्षिणादौत सव्यात् ॥

६८

[९] मै. ३,८,७ । तै. १,२,१३ । कठ. २,१० । कपि. २,४ । वा. ५,१४-२१ । काण्व. ५,१९-२७ । मा. श्रौ. २,२,२ ।
[युञ्जते मन० । ५,८१,१] [इदं (२) विष्णुर्वि० । ऋ. १,२२,१७; अथर्व. ७,२६,४; सा. २२२: १६६९]
[इरावती धेनुमती० । ऋ. ७,९९,३] [दिवो (वा) विष्ण० । अथर्व. ७,२६,८]

विष्णोर्नु कॄ० वीर्याणि प्रवोच० यः पार्थिवानि विममे रजा०सि ।

यो अस्कभायदुत्तर० सुधस्थ० विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥

६९

विष्णोः पृष्ठमसि, विष्णो रराटमसि, विष्णोः शिप्रे स्थो, विष्णोः स्युरासि,
विष्णोर्ध्रुवोऽसि, वैष्णवमसि, विष्णवे त्वा ॥

७०

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो नु भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥९॥

७१

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽग्निरसि, नारिर,—
सीदमह० रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी,—दमह० यो मे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा
अपिकृन्तामि, बृहन्नसि बृहद्राया, बृहतीभिन्द्राय वाच० वद रक्षोहण० वलगहन० वैष्णवी०,
सम्राडसि सपत्नहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे समानो यानसमानो निचखान ये कुल्फदुधे,
निरस्तो वलगः, स्वराडस्यभिमातिहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजातो यानसजातो
निचखान ये जानुदुधे, निरस्तो वलगो, विराडसि रक्षोहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे
सवन्धुर्यानसवन्धुर्निचखान ये नाभिदुधे, निरस्तो वलगः, सत्रराडस्यशस्तिहे,—दमहं ता-
न्वलगानुद्वपामि यान्मे, भ्रातृव्यो यानभ्रातृव्यो निचखान ये अ०सदुधे, निरस्तो वलगः,
सर्वराडस्यरातीयतो हन्ते,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजन्यो यानसजन्यो निचखान ये
शीर्षदुधे, निरस्तो वलगः ॥

७२

समृश इमानायुषे वर्चसे च देवानां निधिरसि द्वेषोयवनः ।

युयोऽध्यस्मद्वेषा०सि यानि कानि च चकृम ॥

७३

देवानामिदं निहित० यदस्त्यथाभाहि प्रदिशश्चतस्रः । कृष्वानो अन्यं अधरान् त्सपत्नान् । १०।७४

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना, यवोऽसि,
यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयाराति, पितृषदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥

७५

उञ्श्रयस्व वनस्पते सजूदेवेन वहिषा ।

नितानस्त्वा मारुतो निहन्तु मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणा ॥

७६

[विष्णोर्नु कं० । ऋ. १,१५४,२; अथर्व. ७,२६,१] [प्र तद्विष्णु० । ऋ. १,१५४,२; अथर्व. ७,१६,२-३]

[१०] मै. ३,८,८ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,११ । कपि. २,५ । वा. ५,२२-२४ । काण्व. ५,२८-३० । मा. श्रौ. २,
२,३; १,८,२ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[११] मै. ३,८,९ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,१२ । कपि. २,६ । वा. ५,२६-३०,२५ । काण्व. ५,३३-३८,३१,१२ ।
मा. श्रौ. २,२,३; १,८,२ ।

ब्रह्मवर्णिं त्वा क्षत्रवर्णिं पर्युहामि, ब्रह्म हॄह, क्षत्रं हॄह रायस्पोषं हॄह, प्रजां हॄह, सजातानस्मै यजमानाय हॄह ॥ घृतैर्न द्यावापृथिवी अपृण, विश्वजनस्य छायासि ॥

७७-७८

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः । वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥७९॥

इन्द्राय त्वेन्द्रस्य स्यूरसी, इन्द्रस्य ध्रुवोऽस्यै, इन्द्रमसी, इन्द्राय त्वा, रक्षोघ्नी वो वलगघ्नः, प्रोक्षामि वैष्णवान्, रक्षोहणं त्वा वलगह्नमवसिश्चामि वैष्णवम्, रक्षोहणं त्वा वलगह्नमवस्तृणामि वैष्णवम्, रक्षोघ्नी वा वलगघ्नी उपदधामि वैष्णवीं, रक्षोघ्नी वा वलगघ्नी पर्युहामि वैष्णवीं, रक्षोहणं त्वा वलगह्नमास्तृणामि वैष्णवम् ॥११॥

८०

विभूरसि प्रवाहणो, वह्निरसि हव्यवाहनः, श्वात्रोऽसि प्रचेतास्तु, थोऽसि विश्ववेदा, अवस्युरसि दुवस्वा, नङ्गारिरसि वम्भारिरुशि, गसि कविः, शुन्ध्युरसि मार्जालीयः, सम्राडसि कृशानुः, परिषद्योऽस्यास्तृव्यो, नभोऽसि प्रतकासं, मृष्टोऽसि हव्यसदनुः, संगरोऽसि विश्ववेदा, ऋतधामासि स्वज्योतिः, समुद्रोऽसि विश्वव्यचा, अरजोऽस्यैकपादं, हिरसि बुध्न्यः, कव्योऽसि कव्यवाहनो, रौद्रेणानीकेन पाहि माधे, पिपृहि मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥१२॥

८१

त्वम् सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरुं यन्तासि वरूथम् स्वाहा ॥

८२

जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु । स्वाहा ॥

८३

अग्ने नयु सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोश्ध्यस्मज्जुहराणमैनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥

८४

उरुं विष्णो विक्रमस्वोरुं क्षयाय नस्कृधि ।

घृतं घृतवने पिव प्रं शु यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥

८५

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरुममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरूथम् वियं सत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥

८६

उर्वन्तरिक्षं वीह्य, दित्याः सदा आसीद, देव सवितुरेष ते सोम, स्तं रक्षस्व,

[परि त्वा गिर्वणो० । ऋ. १,१०.१२]

[१२] मै. ३,८,१० । तै. १,३,३ । काठ. २,१३ । कपि. २,७ । वा. ५,३१-३४ । काण्व. ५,३९-४३ । मा. श्रौ. २,२,४ ।

[१३] मै. ३,९,१ । तै. १,३,४ । काठ. ३,१ । कपि. २,८ । वा. ५,३५,३६, ३८-४० । काण्व. ५,४४,४५,४८-५० ।

मा. श्रौ. २,२,४ । [अग्ने नय० । ऋ. १,१८९,१; अधर्व. ४,३९,१०] [उरुविष्णो० । अधर्व. ७,२६,३]

मा त्वा दभन्, दुश्चक्षास्ते मावक्ष्यदे, तन्नं देव सोम देवानुपावृत, इदमहं मुनुष्यान् त्सह
 रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्ते, नमो देवेभ्यः, स्वर्धा पितृभ्यो, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षि,
 स्वरभिव्यक्ष्यं ज्योतिर्वैश्वानरं, मग्ने व्रतपते या तवु तनूर्मय्यभूदेपा सा त्वं, य्यग्ने व्रतपते या
 ममु तनूस्त्वय्यभूदियं सा मयि, पुनर्नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतानि, यथायथं नौ व्रतपते व्रति-
 नोव्रतानि, वि व्रतानि सृजावहै ॥ १३ ॥ ८७

अत्यन्यानुगां, नान्यानुपागाम, वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदं, तं त्वा जुषामहे
 देवयज्यायै जुष्टं विष्णवे, विष्णवे त्वा ॥ ८८

उरुं विष्णो विक्रमस्वोरुं क्षयाय नस्कृधि ।

वृत्तं घृतवने पिव प्र प्र यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥ ८९

ओषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैत्रं हिंसीः । या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ ९०

यं त्वामयं स्वधितिस्तिग्मतेजाः प्रणिनाय महते सौभगाय ।

दिवमग्नेण मा हिंसी, रन्तरिक्षं मध्येन, पृथिव्याः संभुव, आजं गच्छ ।

वनस्पते शतवलिशो विरोह सहस्रवलिशा वि वयं रुहेम ॥ ९१

पृथिव्यै त्वा, अन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृपदना, यवोऽसि,

यावय द्वेषो अस्मद्य, वयाराति, पितृपदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥ स्वावेशोऽस्यग्नेगा नेतृणां,

मधि त्वा स्थास्यति, तस्य वित्स्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवी आपृण, देवस्त्वा सविता मध्वानकु ॥

इन्द्रस्य चपालमसि, सुपिःपला ओपधीस्कृधि, दिवमग्नेणोत्तमाना, अन्तरिक्षं मध्येनापृण,

पृथिवीमुपरेण दृह ॥ ९२-९५

तां ते धामान्युश्मसि गमभ्यै गावो यत्र भूरिशृङ्गा अयासः ।

अत्राह तदुरुगार्यस्य विष्णोः परमं पदमवभाति भूरि ॥ ९६

विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः संखा ॥ ९७

ब्रह्मवतिं त्वा क्षत्रवतिं पर्युहामि, ब्रह्म दृह, क्षत्रं दृह, रायस्पोषं दृह, प्रजां

दृह, सजातानस्मै यजमानाय दृह ॥ ९८

[१४] मै. ३,९,२-४ । तै. १,३,५-६ । काठ. ३,२-३ । कपि. २,९-१० । वा. ५,४२,४१,४३; ६,१-६ ।

काण्व. ५, ५२, ५१, ५३-५५; ६, १-७ । मा. श्रौ. १, ८, १-२ । [शुन्धन्तां (शुम्भन्तां) लोकाः ।

अथर्व. १८, ४, ६७] [याते धामात् । ऋ. १, १५४, ६] [विष्णोः कर्माणि० । ऋ. १, २२, १९;

अथर्व. ७, २६, ६; सा. १६७१]

तद्विष्णोः परमं पदं शंभ्या पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ ९९

परिवीरुसि, परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां, परीमं यजमानं मनुष्यात्सह रायस्पोषेण
प्रजया च व्ययन्तां, दिवः सानूपेषु, दिवं ते धूमो गच्छत्व, अन्तरिक्षं ज्योतिः, पृथिवीं भस्म,
स्वाहा ॥१४॥ १००

इषे त्वो, पावीरस्यु, पो देवान् दैवीर्विशः प्रागुर्वह्य उशिजो, बृहस्पते धारया वसूनि,
हव्या ते स्वदं, देव त्वष्टर्वसुरणे, रेवती रमध्वं, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां
पूष्णो हस्ताभ्यामादद, ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चाम्य, मुष्मै त्वा जुष्टं, धर्षा मा-
नुषा, अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षाम्य, नृ त्वा माता मन्युतामनु पितानु भ्राता संग्रभ्योऽनु
सखा संयुध्यो, ऽनुमानावह देवान् देवायतै यजमानाया, ऽपां पेरुरसि, स्वात्तं सद्भिविरापो
देवीः स्वदन्तु, स ते वायुर्वीतेन गच्छतां सं यज्ञत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशिषा, घृतेनाक्तौ
पशुस्त्रायेथाम् ॥ १०१

ये ब्रह्ममानमनु ब्रह्ममाना अन्वैक्षन्त मनुसा चक्षुषा च ।

अग्निष्टं अग्ने प्रमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रजया सस्तराणः ॥ १०२

रेवति प्रेधा यज्ञपतिर्माविशो, रो अन्तरिक्षं सजूदेवेन वातेन ॥ १०३

त्मनास्य हविषो यज समस्य तन्वा भव । वर्षीयो वर्षीयसो यज्ञं यज्ञपतौ धाः ॥ १०४

स्वर्विदसि, स्वर्विधां स्वरिहिरे, स्वर्मह्यं, स्वः पशुभ्यो, लोकविदसि, लोकं
विच्चा लोकमिहि, लोकं मह्यं, लोकं पशुभ्यो, नाथविदसि, नाथं विच्चा नाथमिहि,
नाथं मह्यं, नाथं पशुभ्यो, गातुविदसि, गातुं विच्चा गातुमिहि, गातुं मह्यं, गातुं
पशुभ्यः ॥ १०५

न वा एतन्म्रियसे नोत रिष्यसि देवं इदेषि पृथिभिः शिवेभिः ।

यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुःकृतस्तत्र त्वा देवः सुविता दधातु ॥ १०६

शमितार उपेतन यज्ञं देवेभिरन्वितम् । पाशात् पशुं प्रमुञ्चत बन्धाद्यज्ञपतिं परि ॥ १०७

अदितिः पाशान् प्रमोक्तवैतान् पशोः पाशान् पशुपतेरधि ।

[तद्विष्णोः परमं० । ऋ. १,२२,२०; अथर्व. ७,२६,७; सा. १६७२]

[१५] मै. ३,९,६,७ । तै. १,३,७-८ । काठ. ३,४-६ । कपि. २,११-१३ । वा. ६,७-११; २३,१६ । काण्व. ६,८-१५;
२५,१८ । मा. श्रौ. १,८,३ । [न वा (उ) एतन्म्रिय० । ऋ. २,१६२,२१; १०,१७,४; अथर्व. १८,२,५५]

यो नो द्वेष्यधुरः स पद्यतां तस्मिन् पाशान् प्रतिमुञ्चाम एतान् ॥ १५ ॥ १०८
 नमस्त आताना, नवीक् प्रेहि यजमानाय घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पाषेण, देवीरापः
 शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म, वाचमस्य मा
 हिंसीः, प्राणमस्य मा हिंसी, श्वक्षुरस्य मा हिंसीः, श्रोत्रमस्य मा हिंसी, रथे
 क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व, गात्राप्यस्य मा हिंसीश्च, रित्राणस्य
 मा हिंसी, नीभिमस्य मा हिंसी, मेट्टमस्य मा हिंसीः, पायुमस्य मा हिंसीः,
 शमञ्चः ॥ १०९

ओषुधे त्रायस्वैनं स्वधिते मेनं हिंसीः ।

या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ ११०

पृथिव्यै त्वा, रक्षसां भागोऽसी, दमहं रक्षोऽववाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नया,
 मीषं त्वोजै त्वा, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवीं प्रोर्णवाताम,
 मुष्मै त्वा जुष्टं, नमः सूर्यस्य संदशे ॥ उर्वन्तरिक्षं वीहि, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति,
 वार्योः स्तोकांनानां, प्रयुता द्वेषांसि, स्वाहा, ध्वनभसं मारुतं देवं गृह्यतम् ॥ १११ ॥

१११--११३

जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृतावुद, मुष्मै त्वा जुष्टं, रेडस्य, शिष्टा श्रीणात्वा, पस्त्वा समरिण्व-
 न्वा, तस्य त्वा ध्राज्यै पूष्णोरं ह्या ऊष्माणोऽव्यथिषेऽपामोषधीना रसो, घृतं घृतपावानः
 पिवत्, वसां वसापावानः पिवत्, न्तरिक्षस्य हविरुसि, स्वाहा त्वा वाताय, दिशः
 प्रदिश अदिशो विदिश उदिशो दिश, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदिध्य, दैन्द्रोऽपानो अङ्गे
 अङ्गे निवोभुवदै, न्द्रो व्यानो अङ्गे अङ्गे विवोभुवत् ॥ ११४

देव त्वष्टर्भूरि ते सत्समेतु संलक्ष्म यद्विषुरूपं बभूव ।

देवत्रां यन्तमेवसे संखायो अनु त्वा माता पितरो मदन्तु ॥ ११७ ॥ ११५

समुद्रं गृह्य स्वाहा, न्तरिक्षं गृह्य स्वाहा, देवं सुवितारं गृह्य स्वाहा, ऽहोरात्रं गृह्य

[१६] मै. ३,१०,१ । तै. १,३,८-९ । काठ. ३,६ । कपि. २,१३ । वा. ६,१२-१६ । काण्व. ६,१६-२२
 मा. श्रौ. १,८,४ ।

[१७] मै. ३,१०,४ । तै. १,३,१० । काठ. ३,७ । कपि. २,१४ । वा. ६,१८-२० । काण्व. ६,२३-२७ ।
 मा. श्रौ. १,८,५ ।

स्वाहा, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहा, द्यावापृथिवीं गच्छ स्वाहा, छन्दांसि गच्छ स्वाहा, सौमं
गच्छ स्वाहा, यज्ञं गच्छ स्वाहा, दिव्यं नभो गच्छ स्वाहा, ऽग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा, मनो
हार्दिं यच्छौ, षधीभ्यस्त्वा ॥ ११६

धास्रोधास्रो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अद्या वरुणोति श्यामहे ।

ततो वरुण नो मुञ्च ॥

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।

अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥

सुमित्रा ना आपा ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै सन्तु ।

यो अस्मान् द्वेष्टि यं च्छु वयं द्विष्मः ॥ १८ ॥

११९ [१६२]

॥ इति प्रथमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

ग्रहाः ।

हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान् देवो अश्वरः ।

हविष्मं आ विवासति हविष्मं अस्तु सूर्यः ॥

१

अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य संदसि सादयामि, देवानां भागधेयी स्थे, न्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थ,

मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ, विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थ, सुम्नायुव सुम्नयाय सुम्नं धत्त २

हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वा । ऊर्ध्वमिममश्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ ३

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः ।

शृणोतु ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञं शृणोतु देवः सुविता हवं मे ॥

४

देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्यु इन्द्रियावान् मर्दिन्तुमस्तं देवेभ्यः श्रुक्पेभ्यो दात येषां

भागं स्थ स्वाहा, कार्ष्यसि, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नये, वसुना रुद्राणामादित्यानां पन्नै-

जनी स्थ, वसुवो रुद्रा आदित्या एता वः पन्नैजनी स्थ, समुद्रं गन्धर्वेषामन्वातिष्ठत वातस्य

पत्मनेडिता, वामी ते संदशि विश्वं रेतो धेपीय तवु वामीरनु संदशि ॥ ५

[१८] मै. ३, १०, ७ । तै. १, ३, ११ । काठ. ३, ८ । कपि. २, १५ । वा. ६, २१-२२; १२, १२ । काण्व. ६, २८-३१; १३, १३ । मा. श्रौ. १, ८, ६ । [धास्रो धास्रो... नः ॥ २ ॥ उदुत्तमं वरुण...स्याम ॥ ३ ॥ ऋ. १, २४, १५; सा. ५८९; अथर्व. ७, ८३, २-३]

[१] मै. ४, ५, १-४ । तै. १, ३, १२-१३ । काठ. ३, ९ । कपि. २, १६ । वा. ६, २३-२९ । काण्व. ६, ३३, ३४, ३६, ३८-४२ । मा. श्रौ. २, २, ५; २, ३, १-२ । [यमज्ञे पृत्सु मर्त्यं ० । ऋ. १, २७, ७; सा. १४१५]

यमग्ने पृतसु मर्त्यमवा वाजेषु युं जुनाः । स यन्ता शश्वतीरिषः ॥ ६
जुष्टो वाचो भूयांसं, जुष्टो वाचस्पति, र्यद्वाचो मधुमत्समै स्वाहा, स्वाहा सरस्वत्यै ॥ १ ॥

७

निग्राभ्या स्थ देवश्रुत;—स्तर्पयुत मां, युमे तर्पयत, तर्पयत मा, प्राणं मे तर्पयत,
तर्पयत मा,—ऽपानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, व्यानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, चक्षुमे तर्पयत,
तर्पयत मा, श्रोत्रं मे तर्पयत, तर्पयत मा, मनो मे तर्पयत, तर्पयत मा, वाचं मे
तर्पयत, तर्पयत मा—ऽऽत्मानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, प्रजां मे तर्पयत, तर्पयत मा,
गृहान् मे तर्पयत, तर्पयत मा, पशून् मे तर्पयत, तर्पयत मा, गणैर्मा मां विंतीतृषत, तर्प-
यत मा ॥ २ ॥

८

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाद्गुदे, ग्रावास्यध्वरकुदेवैभ्यो,
गभीरमिममध्वरं कृधि ॥ ९

९

इन्द्राय त्वा सुपुच्छमं मधुमन्तं पयस्वन्तम् ।

इन्द्राय त्वाभिमातिघ्नं इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवृता इन्द्राय त्वादित्यवृते ॥ १०

अग्रये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा ॥ ११

११

श्वात्रां स्थ वृत्रतुरो राध्वं गूर्ता अमृतस्य पत्नीः ।

तां देवीदेवत्रैमं यज्ञं धत्तौपहृताः सोमस्य पिवत ॥ १२

१२

यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्येत् पृथिव्यां यदुरा अन्तरिक्षे तेनासै यज्ञपतय उरु राये कृष्यं,
धि धात्रे वोचो, मा मै, मां संश्रिकथा, ऊर्जं धत्स्वो, र्जमस्मासु धेहि, धिषणे
ईडिते इडेथा, मूर्जं दधाथा, मूर्जमस्मासु धत्तं, मा वा हिंसिषं, मास्मान् युर्व हिंसि-
सिष्टम् ॥ ३ ॥ १३

१३

वाचस्पतये पवस्व विष्णो अशुभ्यां गभस्तिपूतः ॥ देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि ॥

[२] काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०-३१ । काण्व. ६, ४३-४४ । मा. श्रौ. २, ३, २; २, ४, १ ।

[३] मै. ४, ५, ४ । तै. १, ४, १ । काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०, ३२-३५ । काण्व. ६, ४३, ४५-४८ ।
मा. श्रौ. २, ३, ३ ।

[४] मै. ४, ५, ५, ७ । तै. १, ४, २, १ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १, २, १७ । वा. ७, १-३, ६; ६, ३६ । काण्व. ७, १-३, ५;
६, ४९ । मा. श्रौ. २, ३, ३, ४ । [प्रागपागुदगधरागु० । अथर्व. २०, १३४, १-६]

मधुमतीर्ना इषस्कृधि, स्वांकृतोऽस्यु, ३-र्वन्तरिक्षं वीहि, विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः
पार्थिवेभ्यो, मनस्त्वाष्ट, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः, प्राणाय त्वा,
यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा, प्रागप्रागधरागुदुगोतास्त्वा दिशा
आधाव, न्त्वम्ब निस्मुर, समरिर्विदाम् ॥ ४ ॥ १४-१६

उपयामगृहीतोऽसि ॥

१७

अन्तर्येछ मघवन् पाहिं सोममुरुष्यं रायः समिपो यजस्व ।

अन्तस्ते द्यावापृथिवीं दधाम्यन्तर्दधाम्यु ३र्वन्तरिक्षम् ।

सजोषा देवैरवृरैः परैश्चान्तर्यामै मघवन् मादयस्व ॥

१८

वाक्त्वाष्ट, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्योऽपानाय त्वा ॥ ५ ॥ १९

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिपे पूर्वपेयम् ॥

२०

उपयामगृहीतोऽसि, वायवे त्वा ॥

२१

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरागतम् । इन्द्रवो वामुशन्ति हिं ॥

२२

उपयामगृहीतोऽसि, वायव इन्द्रवायुभ्यां त्वै, प ते योनिः, सजोषोभ्यां त्वा ॥ ६ ॥ २३

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा । समेदिहं श्रुतं हवम् ॥

२४

उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वै, प ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा ॥ ७ ॥ २५

या वां कशा मधुमत्यांश्चिना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥

२६

उपयामगृहीतोऽस्य, श्विभ्यां त्वै, प ते योनि, मीध्वीभ्यां त्वा ॥ ८ ॥ २७

उपयामगृहीतो, ऽसि, देवेभ्यस्त्वो पयामगृहीतोऽसि, विश्वदेवेभ्यस्त्वो, पयाम-

गृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥

२८

[५] मै. ४, ५, ६ । तै. १, ४, ३ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १ । वा. ७, ४-६ । काण्व. ७, ४, ५ । मा. श्रौ. २, ३, ४ ।

[६] मै. ४, ५, ८ । तै. १, ४, ४ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ७, ८ । काण्व. ७, ६, ७ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[आ वायो भूष० ऋ. ७, ९२, १ । इन्द्रवायू इमे० ऋ. १, २, ४]

[७] मै. ४, ५, ८; ४, ६, ५ । तै. १, ४, ५ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ९, १० । काण्व. ७, ८, ९ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[अयं वां मित्रा० । ऋ. १, ४७, १ (द्वि. पादः); २, ४१, ४]

[८] मै. ४, ६, १ । तै. १, ४, ६ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ११ । काण्व. ७, १० । मा. श्रौ. २, ३, ६ ।

[या वां कशा० । ऋ. १, २२, ३]

[९] तै. ३, २, १० । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । मा. श्रौ. २, ३, ८ ।

दितेः पुत्राणामदितेरकारिषमुरुंशर्मणां वृहतां वरूथिनाम् ।

येषां नामानि विहितानि धामशश्चित्तेर्यजन्ति भुवनाय जीवसे ॥ २९

उपयामगृहीतोऽसि, विष्णोस्त्वोरुक्रमे गृह्णामि, विष्ण उरुक्रमैष ते सोम, स्तं रक्ष-

स्व, मा त्वा दभन् दु, श्रक्ष्वास्ते मावक्ष्यद, यं वंसुः पुरोवसुर्वाक्या वाचं मे पात्व, यं वंसुर्विद्वसुश्चक्षुःपाश्चक्षुर्मे पात्व, यं वंसुः सयं वंसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पातु ॥ ९ ॥ ३०

अयं वेनश्चोदयत् पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमानि ।

इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति ॥ ३१

उपयामगृहीतोऽसि, षण्डाय त्वै, प ते योनि, वीरंतायै त्वा ॥ १० ॥ ३२

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठराजं बर्हिषदं स्वर्दशम् ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे ॥ ३३

उपयामगृहीतोऽसि, मर्काय त्वै, प ते योनिः, प्रजाभ्यस्त्वा ॥ ११ ॥ ३४

अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन ये द्विष्मो, ऽछिन्नस्य ते देव सोम दक्षस्य रायस्पोषस्य सुवी-

र्यस्याभिग्रहीतारः स्याम ॥ तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु, तुथोऽसि जनधाया देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वनाधृष्टासि, सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि, सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्नाभिपरीहि ॥ ३५-३६

इन्द्रेण मन्युना युजाववाधे पृतन्यतः । घृता वृत्राप्यप्रति ॥ ३७

संजग्मानौ दिवा पृथिव्या शुक्रौ शुक्रशोचिषौ तौ देवौ शुक्रमन्थिना आयुर्यज्ञे धत्तमायुर्यज्ञ-

पुतौ, पुमांसं गर्भमाधत्तं गविण्योः प्राणान् पशुषु यच्छतं, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनोऽधिष्ठानमसि, निरस्तः षण्डो, निरस्तो मर्कः सह तेन ये द्विष्मः ॥ ३८

या ग्रुथमा संस्कृतिर्यज्ञे अस्मिन् यः पुरमो वृहस्पतिश्चिकित्वान् ।

यो मध्यमो वरुणो मित्रो अग्निस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत तस्मै सूर्याय सुतमाजुहोत

॥ १२ ॥ ३९

[१०] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ८ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १६, १२ । काण्व. ७, १५, ११ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[अयं वेनश्चोदयत् । क्र. १०, १२३, १]

[११] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ९ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२, १६ । काण्व. ७, ११, १५ । [तं प्रत्नथा पूर्वथा । क्र. ५, ४४, १]

[१२] मै. ४, ६, ३ । काठ. ४, ४ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२-१५, १७, १८ । काण्व. ७, १२-१४, १७-१९ । तै. ब्रा. १, १, १-५ । ताण्ड्य-ब्रा. १, ४, ३ । मा. श्रौ. २, ४, १ ।

ये देवा दिव्यैकादश स्थं पृथिव्यार्मध्येकादश स्थं ।

अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थं ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्या, —ग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो, जिन्वु यज्ञं, जिन्वु यज्ञपतिम्, मिं
संवनानि पाहं, —तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं पाहीन्द्रियेणै, —एष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ १३ ॥

४१

उपयामगृहीतोऽसि ॥

४२

इन्द्राय त्वा बृहद्भुते वयस्वत उक्थायुवम् । यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा ॥ ४३
एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वो, —पयामगृहीतोऽसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं गृह्णामि, पुनर्हवि-
रसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं पृणच्छि यज्ञस्यायुषे ॥ १४ ॥

४४

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्यां वैश्वानरमृतं ओं जातमग्निम् ।

कविं स म्राजमतिथिं जनानामासन्नां पात्रं जनयन्त देवाः ॥

४५

उपयामगृहीतोऽसि, वैश्वानराय त्वा ॥ ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युत-
क्षित्तम, एष ते योनि, —वैश्वानराय त्वा ॥

४६-४७

ध्रुवं ध्रुवेण हविषा वः सोमं नयामसि ।

यथा नः सर्वा इजन्तः संगमै सुमना असत् ॥

४८

दिवि दिव्यान् दृहान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यान् पार्थिवान् ॥ १५ ॥

४९

उपयामगृहीतोऽसि, मध्वे त्वा, माधवाय त्वा, शुक्राय त्वा, शुचये त्वा, नभसे
त्वा, नभस्याय त्वे, —षाय त्वो, —जीय त्वा, सहसे त्वा, सहस्याय त्वा, तपसे त्वा,
तपस्याय त्वा ॥ १६ ॥

५०

[१३] मै. ४, ६, ४ । तै. १, ४, १० । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ४ । वा. ७, १९-२० । काण्व. ७, २०-२३ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[ये देवासो० । ऋ. १, १३९, ११; अथर्व. १९, २७, ११-१३]

[१४] मै. ४, ६, ५ । तै. १, ४, १२ । काठ. ४, ५, ६ । कपि. ३, ४ । वा. ७, २२, २३ । काण्व. ७, २४, २५ । मा. श्रौ. २, ३, ५; २, ४, ३ ।

[१५] मै. ४, ६, ६ । तै. १, ४, १३ । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ५ । वा. ७, २४-२५ । काण्व. ७, २६-२८ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[मूर्धानं दिवो० । ऋ. ६।७।१; सा. ११४०; ध्रुवं ध्रुवेण...रत् । ऋ. १०, १७३, ६; अथर्व. ७, ९४. १]

[१६] मै. ४, ६, ७ । तै. १, ४, १४ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३० । काण्व. ७, ३० । मा. श्रौ. २, ४, २ ।

इन्द्राग्नी आगतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेपिता ॥	५१
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राग्निभ्यां त्वै, —ष ते योनि, —रिन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥१७॥	५२
ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवासा आगत । दाश्वांसो दाशुषः सुतम् ॥	५३
उपयामगृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य, एष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥१८॥	५४
इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्यति अपिचः सुतस्य ।	
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नाविवासन्ति कवेयुः सुयज्ञाः ॥	५५
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥१९॥	५६
जनिष्ठा उग्रः संहसे तुराय मन्द्रं औजिष्ठो बहुलाभिमानः ।	
अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदन्न माता यद्वीरं यजनजनिष्ठम् ॥	५७
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२०॥	५८
मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम् ।	
विश्वासाहमवुसे नूतनायोग्रं सुहोदामिह तं हुवे ॥	५९
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२१॥	६०
मरुत्वां इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय ।	
आसिञ्चस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥	६१

[१७] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१५ । काठ. ४,७ । कपि. ३,५ । वा. ७,३१ । काण्व. ७,३१ । मा. श्रौ. २,४,२,३ ।

[इन्द्राग्नी आगतं ५० । ऋ. ३।१२।१; सा. ६६९]

[१८] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१६ । काठ. ४,७ । कपि. ३,५ । वा. ७,३३ । काण्व. ७,३३ । मा. श्रौ. २,४,२ ।

[ओमासश्चर्षणी० । ऋ. १।३।७]

[१९] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१८ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३५ । काण्व. ७,३५ । मा. श्रौ. २,४,४ ।

[इन्द्र मरुत्व इह । ऋ. ३।५।१७]

[२०] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१८ । तै. ब्रा. २,८,३,४-५ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ३३,६४; ७,३५ ।

काण्व. ३२,६४; ७,३५ । मा. श्रौ. २,४,४ । [जानिष्ठा उग्रः० । ऋ. १०।७३।१]

[२१] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१७ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३६ । काण्व. ७,३६ । [मरुत्वन्तं (न्तं)

वृषभं । ऋ. ३।४।५]

[२२] मै. ४,६,८ । तै. १,४,१९ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३८ । काण्व. २८,१० । [मरुत्वां (त्वाँ)

इन्द्र वृषभो० । ऋ. ३।४।१]

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वृत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वृते ॥२२॥६२

सजोषा इन्द्र संगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहिं शत्रूँरपा, मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ ६३

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वृत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वृते ॥२३॥६४

महं इन्द्रो य औजसा पर्जन्यो वृष्टिमं इव । स्तोमैर्वत्सस्य चावृधे ॥ ६५

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि, —महेन्द्राय त्वा ॥२४॥ ६६

महं इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विवर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्रियग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ ६७

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि —महेन्द्राय त्वा ॥२५॥ ६८

कदा चनं स्तरीरसि नैन्द्र सश्वसि दाशुपे ।

उपोपेन्नु मघवन् भूया इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ६९

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्यैभ्यस्त्वा ॥

कदा चनः प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । ७०

तुरीयादित्य सवनं त इन्द्रियमातस्था अमृतं दिवि ॥ ७१

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्यैभ्यस्त्वा ॥ ७२

यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुम्रमादित्यासो भवता मृडयन्तः ।

आ वोऽर्वाची सुमर्तिर्वृत्यादहोश्चिद्या वरिवोर्वित्तरासत् ॥ ७३

अहं परस्तादहमवस्तादहं विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

अहं सूर्यमुभयतो ददर्श यदन्तरिक्षं तदु नः पिताभूत् ॥ ७४

[२३] मै. ४,६,८ । तै. १,४,४२ । कपि. ३,६ । वा. ७,३७ । काण्व. ७,३८ । मा. श्रौ. २,४,६ ।

[सजोषा इन्द्र संगणो० । ऋ. ३।४७।२]

[२४] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२० । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,४० । काण्व. ७,४० । मा. श्रौ. ७,२,४ ।

[महं (हाँ) इन्द्रो य० । ऋ. ८।६।१; अथर्व. २०।१३८।१; सा. १३०७]

[२५] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२१ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३९ । काण्व. ७,३९ । मा. श्रौ. २,४,६ । [महं

(हाँ) इन्द्रो नृवदा । ऋ. ६।१९।१]

[२६] मै. ४,६,९ । तै. १,४,२; २,४,८,२२ । काठ. ४,१० । कपि. ३,८ । वा. ८,२-४,९ । काण्व. ८,१-३,९ ।

मा. श्रौ. २,५,१ । [कदा चन स्तरीरसि० । ऋ. ८।५।१७; कदा चन प्रयुच्छस्युभे० । ऋ. ८।५।१७;

यज्ञो देवानां० । ऋ. १।१०।१]

उन्नमभय पृथिवीं भीरन्ध्यादो दिव्यं नमः ।

उभो दिव्यस्य नो धातरीशानो विष्या धृतिम् ॥ २६ ॥

७५

अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्रुं शिवेभिरद्य परिपाहि नो वृधे ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकृनो अर्घशंस ईशत ॥

७६

उपयामगृहीतोऽसि, सावित्रोऽसि जनधाया, जिन्वु यज्ञं, जिन्वु यज्ञपतिम्, भि
संव्रनानि पाह्यं, तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं पाहीन्द्रियेण ॥ २७ ॥

७७

उपयामगृहीतोऽसि ॥ सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो, बृहदुक्षे नमः ॥ एष ते योनि, विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ २८ ॥

७८-७९

उपयामगृहीतोऽसि, बृहस्पतिसुतस्य ता इन्द इन्द्रियावृतः ॥ पत्नीवन्तं ब्रह्म राध्यासम् ॥
अग्नाइ पत्नीवाइन् त्सजूस्त्वष्टा सौमं पिव ॥ २९ ॥

८०-८२

उपयामगृहीतोऽसि, हरिरसि हायोजनो हरिवान् हर्यो स्थाता, स्तुतस्तोमस्य ते देव सोम
शस्तोक्थस्येष्ट्यजुषः ॥ हरिवतो हायोजनस्य हरिवन्तं ब्रह्म राध्यासम् ॥ हर्योर्धानां हरिवतीः
सहसोमा इन्द्राय, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३० ॥

८३-८५

अग्ना आयुषि पवसा आसुवोर्जमिषं च नः । अरे वाधस्व दुर्छनाम् ॥

८६

उपयामगृहीतोऽस्य, ग्रये त्वायुष्मत, एष ते योनि, रग्रये त्वायुष्मते ॥ ३१ ॥

८७

औजस्तदस्य तित्विष उभे यत् समावर्तयत् । इन्द्रश्चर्मेव रोदसी ॥

८८

उपयामगृहीतोऽसी, न्द्राय त्वौजस्वत, एष ते योनि, रिन्द्राय त्वौजस्वते ॥ ३२ ॥

८९

[२७] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २४ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ३३, ६९, ८४; ८, ७ । काण्व. ३२, ६९, ८४; ८, ६ ।
मा. श्रौ. २, ५, १ । [अदब्धेभिः सवितः० । ऋ. ६।७।१३; शिवेभिरद्य० । अथर्व. ७।८।१; रक्षा माकृनो० । अथर्व. १९।४।७।६]

[२८] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २६ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ८, ८ । काण्व. ८, ७ । मा. श्रौ. २, ५, १ ।

[२९] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २७ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ९, १० । काण्व. ८, ८, १०-११ । मा. श्रौ. २, ५, २ ।

[३०] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २८ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ११, १२ । काण्व. ८, १२-१३ । मा. श्रौ. २, ५, ४ ।

[३१] मै. ४, ७, ३ । तै. १, ४, २९ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. १९, ३८; ३५, १६; ८, ३८ । काण्व. ८, १९, २०-२१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, २ ।

[अग्ना (अ) आयुषि० पि० ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७; १४६४; १५१८]

[३२] तै. १, ४, ३० । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ३९ । काण्व. ८, २१ ।

अदृश्रन्नस्य केतवो विं रश्मयो जनं अनु । अजन्तो अग्रयो यथा ॥ ९०

उपयामगृहीतोऽसि, सूर्याय त्वा अजस्वत, एष ते योनिः, सूर्याय त्वा अजस्वते ॥

॥३३॥ ९१

इन्द्रमिद्धरी बहतोऽप्रतिघृष्टशवसम् । ऋषीणां च स्तुतीरूपं यज्ञं च मानुषाणाम् ॥ ९२

उपयामगृहीतोऽसी, इन्द्राय त्वा हरिवत, एष ते योनि, इन्द्राय त्वा हरिवते ॥३४॥ ९३

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि, रातं देवेभ्यो दक्षाय

दक्षवृधम, अिह्वरेभ्यस्त्वा ऋतायुभ्या इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्यः,

पृथिव्यै त्वा, अन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो वनस्पतिभ्यस्त्वा, प्राणाय

त्वा, अषानाय त्वा, व्यानाय त्वा, सते त्वा, असते त्वा, भूताय त्वा, मव्याय त्वा,

येन प्रजा अछिद्रा अजायन्त तस्मै त्वा प्रजापतये विश्वकर्मणे विश्वव्यचसे विभूदाने विश्वे भागं

जुहोमि, स्वाहा ॥ ९४

तिस्रो जिह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्रैरकृष्वन्नशिजो अमृत्यवे ।

तासामेकामदधुर्मैत्ये भुजं लोकमु द्वे उपु जामी ईयतुः ॥३५॥ ९५

अग्निः प्रातःसवनात् पात्वस्मान् वैश्वानरो विश्वश्रीं विश्वशंभूः ।

स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहभक्षा स्याम ॥ ९६

अग्रये त्वा प्रवृहामि गायत्रेण छन्दसे, इन्द्राय त्वा प्रवृहामि त्रैपुभेन छन्दसा, अदित्येभ्यस्त्वा

प्रवृहामि जागतेन छन्दसा, रेशीनां त्वा पत्सन्नाधूनोमि, मान्दानां त्वा पत्सन्नाधूनोमि,

भन्दनानां त्वा पत्सन्नाधूनोमि, पूतनानां त्वा पत्सन्नाधूनोमि, पस्त्यानां त्वा पत्सन्नाधूनोमि,

माध्वीनां त्वा पत्सन्नाधूनोमि, मधूद्यानां त्वा पत्सन्नाधूनोमि, देवयानीनां त्वा पत्सन्नाधूनो-

म्यु, उपयामगृहीतोऽसि, शुक्रं त्वा शुक्र शुक्राय गृह्णाम्यहो रूपे सूर्यस्य रश्मिषु ॥ ९७

[३३] तै. १,४,३१ । काठ. ४,११ । कपि. ३,९-१० । वा. ८,४० । काण्व. ८,२२ । [अदृश्रन्नस्य केतवो० ।

ऋ. १, ५०,३ । अथर्व. १३,२,१८; २०,४७,१५ । सा. ६३४]

[३४] मै. ४,७,६ । तै. १,४,३८ । काठ. ४,११ । कपि. ३,९ । वा. ८,३५ । काण्व. ८,१६ । मा. श्रौ. २,५,१ ।

[इन्द्रमिद्धरी बहतो० । ऋ. १,८४,२ । सा. १०३०]

[३५] तै. ३,५,८ । काठ. ३०,५,६ । मा. श्रौ. ७,२,४ ।

[३६] मै. ४,७,७ । तै. ३,१,९,५; ३,३,३ । काठ. ३०,६ । वा. ८,४८-५० । काण्व. ८,३०-३२ । मा. श्रौ. ७,१,१ ।

आं समुद्रा अचुच्यवुर्दिवो धारा असथ्वत ॥ ९८

कृकृभं रूपं वृषभस्य रोचते, वृहद्वसूनामाधीतौ रुद्राणां कर्मन्नादित्यानां चेतसी, न्द्राय
त्वा विभ्रवसे जुहोम्यु, शिक्त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसाग्नेधीमोपेहि, वशीक्त्वं देव सोम
त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य धामोपेह्य, स्मत्सखा देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथा
उपेहि ॥ ३६ ॥ ९९

उदु त्यं जातवेदसं देवं वृहन्ति केतवः । हृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ १००

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आप्रा द्यावापृथिवीं अन्तरिक्षं सूर्यं आत्मा जगतस्तस्युषश्च ॥ १०१

द्यां गच्छ, स्वर्गच्छ, रूपं वो रूपेणाभ्येमि वयुसा वय, स्तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्ठे
अधि नाके पृथिव्याः ॥ १०२

एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतं, तन्मित्रस्यु पथा नय ॥ १०३

अयं नो अग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मधुः पुर एतु प्रभिन्दन् ।

अयं शत्रून् जयतु जर्कृषाणोऽयं वाजं जयतु वाजसातौ ॥ १०४

ऋतस्यु पथा प्रेतुश्चन्द्राक्षिणा, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्ष्यं सुधातु-
दक्षिणम् ॥ वि स्वः पश्यः व्यन्तरिक्षं, यत् स्वः सदस्यै, रस्मद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्र-
दातारमाविशता, ऽनवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः सःस्कृतम् ॥ ३७ ॥
१०५-१०६

धाता रतिः सवितेदं जुपन्तां प्रजापतिर्वरुणो मित्रो अग्निः ।

विष्णुस्त्वष्टा प्रजया सःरराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥ १०७

[३७] मै. ४, ८, २, ३ । तै. १, ४, ४३ । काठ. ४, ९ । कपि. ३, ७ । वा. ७, ४१, ४२, ४४-४६; १३, ४६; ८, ४१; ३३, ३१ ।
काण्व. ८, २३, २४; ९, ६-७, ९-१२; ३२, ३१; १४, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, ५ । [उदुत्यं जातवेदसं० । ऋ. १, ५०, १ ।
अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३ । सा. ३१ । चित्रं देवानां० । ऋ. १, ११५, १ । अथर्व. १३, २, ३५, । सा. ६२९]
[३८] मै. ४, ८, ४ । तै. १, ४, ४४ । काठ. ४, १२ । कपि. ३, १० । वा. २, २१, २४; ८, १७, १५, १६, १४, १८-२२ । काण्व.
२, ३९, ४४; ९, १७, १५, १४, १८-२२ । मा. श्रौ. २, ५, ४ । [धाता रतिः सविते० । अथर्व. ७, १७, ४ । समिन्द्र
पो मनसा० । ऋ. ५, ४२, ४ । सं वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६, ५३, ३ । यानावह (याँऽआवह) । अथर्व.
७, ९७, ३ । सुगा वो देवाः० । अथर्व. ७, ९७, ४ । यज्ञ यज्ञं गच्छ० । अथर्व. ७, ९७, ५-६ । देवा गातुविदो०
अथर्व. ७, ९७, ७-८]

समिन्द्र नो मनसा नेषि गौभिः सं॥ सूरिभिर्हरिवः सं॥ स्वस्त्या ।	
सं ब्रह्मणा देवकृत॥ यदस्ति सं देवाना॥ समतौ यज्ञियानाम् ॥	१०८
सं॥ वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सं॥ शिवेन ।	
त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो माष्टु त३न्वो यद्विरिष्टम् ॥	१०९
सुगा वो देवाः सदना कृणोमि य आजग्मेद॥ संवनं जुषाणाः ।	
यक्षिवा॥सः पपिवा॥सश्च विश्वेऽस्मे धत्त वसवो वसूनि ॥	११०
यानावह उशतो देव देवा॥स्तान् प्रेरयुं स्वै अग्ने सधस्थे ।	
ब्रह्माना भरमाणा हवी॥ष्यसुं धर्मं दिवमातिष्ठतानु ॥	१११
यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्नग्ने होतारमवृणीमहीह ।	
ऋधगयाडृधुगताशमिष्ठ विद्वान् प्रुजानन्नुपयाहि यज्ञम् ॥	११२
यज्ञ यज्ञं गच्छ, यज्ञपतिं गच्छ, स्व॥ योनिं गच्छ, स्वाहै, —ष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्त-	
वाकः सुवीर, —स्तेन संभुव, आजं गच्छ, देवा गातुविदो गातु॥ चित्वा गातुमित्, मनसस्पते	
सुधात्विर्म॥ यज्ञं दिवि देवेषु वाते धा, स्वाहा ॥ ३८ ॥	११३
उरु॥ हिं राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ।	
अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापुवृक्ता हृदयावृधश्चित् ॥	११४
शतं ते राजन् भिषजः सहस्रमुर्वी गुभीरां सुमतिष्टे अस्तु ।	
आरे वाधस्य निर्कृतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥	११५
अग्नेरनीकमप आविवेशापां नपात् प्रतिरक्षदसूर्यान् ॥	११६
दमेदमे समिध॥ यक्ष्यथे प्रति ते जिह्वां घृतमुच्चरण्यत् ॥	११७
समुद्रे ते हृदयम३प्स्वन्तः सं त्वा विशन्त्वौषधीरुतापः ।	
यज्ञस्य ते यज्ञपते सूक्तौक्तौ नमोवाकै विधेम स्वाहा ॥	११८

[३९] मै. ४८, ५, । तै. १, ४, ४५ । काठ. ४, १३ । कपि. ३, ११ । वा. ८, १२, २३-२५, २७; ३, ४८; २०, १८, १९, २२, २३; ३८, २५ । काण्व. ८, १२; ९, २३-२६, २२, ४, ७; ३८, २४; ३, ५६ । [उरु॥ हिं राजा० । ऋ. १, २४, ८ । उदुत्ते (त्ये) मधुमत्तमा... इव । कण्वा इव भृगवः० । ऋ. ८, ३, १५-१६ । अथर्व. २०, १०, १-२; २०, ५९, १-२, सा. २५१, १३६२; १३६३ । एधोऽस्येधिषी (य) महि० । अथर्व. ७, ८९, ४; १९, ३१, १२ । अपो (आपो) अद्यान्वचा० । ऋ. १, २३, २३; १०, ९, ९; अथर्व. ७, ८९, २; ९, १, १४; १०, ५, ४६]

अवभृथ निचुङ्कुण निचेरुरसि निचुङ्कुणो, गृहं गृहो, —ऽव नो देवैर्देवकृतमेनो यक्ष्य, —व
 मस्यैर्मैर्त्यकृतं चिकित्वा, —ऽनुरोरा नो देव रिषस्पाह्य, —ऽसु धौतस्य ते देव सोमनृभिष्टुतस्य यस्ते
 गोसनिर्भक्षो यो अश्वसनिस्तस्य ता उपहृता उपहृतस्य भक्षयामि, विचृत्तो वरुणस्य पाशः,
 प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशायाँ, —नेतर्षशीयो ना उन्नुयाभिः ॥ ११९

उदुत्ते मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥

१२०

कण्वा इव भृगुवः सूर्या इव विश्वमिद्धितमानशुः ।

उदैतः प्रजामुत वर्चो दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असश्वतः ॥

१२१

गायत्रं छन्दो अनु सँरभध्वमथा स्यात् सुरभयो गृहेषु ।

एधोऽस्येधिपीमहि समिद्धुसि समेधिपीमहि ॥

१२२

अपो अद्यान्वचारिषँ रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्वानग्ना आगुमं तं मा सँसृज वर्चसा ॥ ३९ ॥

१२३ [२८५]

॥ इति प्रथमकाण्डे ग्रहो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

यजमान-ब्राह्मणम् ।

ममाग्ने वर्चो विहर्वेष्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्वुं पुषेम ।

१

मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पूतना जयेम ॥

अग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्ये, तत्ते प्रब्रूमस्तं, —न्नो गोपाय, तञ्शुकेयम् ॥

२

अग्निँ हौतारमुप तँ हुवे देवान् यज्ञियानिह यान्यजामहै ।

व्यन्तु देवा हविषो मे अस्या देवा यन्तु सुमनस्यमानाः ॥

३

युनाज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेदः ।

इन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योर्गजीवेम वलिहंतो वयं ते ॥

४

[१] मै. १, ४, ५ । तै. १, ५, १०, ३; १, ६, २--४ । काठ. ४, १४; ५, २--४ । वा. १, ५; २, २८, १०; १८, ५६ ।
 क.प.व. १, ८; २, ५३, १८; २०, २६ । मा. श्रौ. १, ४, १ ।

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मध्वानः सचन्ताम् ।

अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥

५

आमाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो हवामहे । धुक्षीमहि प्रजामिपम् ॥

६

सा मे सत्याशीदेवान् गम्याञ्जुष्टाञ्जुष्टतरा पण्यात् पण्यतरा ॥

७

अरेडता मनसा देवान् गच्छ, यज्ञो देवान् गच्छतु, यज्ञो देवान् गम्यात् ॥

८

वि ते मुञ्चामि रश्नां वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।

धत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागधां देवतासु ॥

९

इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यतिभिराशीदी वसुभिः ।

अङ्गिरसो मे अस्य यज्ञस्य प्रातरनुवाकैरहूषुः ॥

१०

तस्य मा यज्ञस्येष्टस्य वीतस्य द्रविणेहागम्या, इंसुर्यज्ञो, वसुमान्यज्ञ, स्तस्य मा यज्ञस्य
वसोर्वसुमतो वस्विहागच्छत्व, दो मागच्छत्व, दो मागम्यात् ॥ १ ॥

११

सं यज्ञपतिराशिषा, सदासि, सन्मे भूयाः, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूयाः, सर्वमसि,
सर्वं मे भूयाः, अक्षितमस्य, क्षितं मे भूयाः, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां,
दक्षिणया दिशा मासाः पितरो मार्जयन्तां, प्रतीच्या दिशा गृहाः पशवो मार्जयन्तां, सुदीच्या
दिशापा ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्तां, मूर्ध्वया दिशा यज्ञः सवत्सरो मार्जयतां, विष्णुः
पृथिव्या व्यक्रस्त गायत्रेण छन्दसा, निर्भक्तः सं यं द्विष्मो, विष्णुरन्तरिक्षे व्यक्रस्त
त्रैष्टुभेन छन्दसा, निर्भक्तः सं यं द्विष्मो, विष्णुर्दिवि व्यक्रस्त जागतेन छन्दसा, निर्भक्तः
सं यं द्विष्मो, ऽगन्म३ स्वः, सं ज्योतिषाम्मे, दमहममुष्य प्राणं निवेष्टयामि, तैजोऽसि,
समहं प्रजया, सं मया प्रजा, समहं पशुभिः, सं मया पशवो, ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं
त्वया गृहपतिना भूयासं, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अस्थूरिणौ गार्हपत्यं दिदा-
ञ्जतं हिमाद्रायू, राधांसि संपृचाना असंपृचानौ तन्वो, ऽसा अनु मा तन्व, शिञ्जो
दिव्यस्तन्तु, मी मानुषश्छेदि, दिव्याद्वाज्ञो मा छित्सि मा मानुषा, ज्योतिषे तन्तवे त्वा ॥

॥ २ ॥ १२

- ये देवा यज्ञह्नः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १३
- ये देवा यज्ञमुपः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १४
- यास्ते रात्रयः सवितर्देव्यानीः सहस्रयज्ञसुभिः संवभूवुः ।
गृहैश्च सर्वैः प्रजयान्वग्रेरे स्वो रुहाणास्तरता रजांसि ॥ १५
- ये देवा यज्ञहनो अन्तरिक्षे अध्यासते ।
वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १६
- ये देवा यज्ञमुपो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १७
- अगन्म मित्रावरुणा वरेण रात्रीणां भागो युवयोर्यो अस्ति ।
नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्यु लोकं तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ १८
- ये देवा यज्ञहनो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १९
- ये देवा यज्ञमुपो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ २०
- येनेन्द्राय समभ्रुन् पयांस्युत्तमेन हविषा जातवेदः ।
तेनाग्रे त्वमुत वर्धया मां सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आ धेहि मा ॥ २१
- वेदोऽसि, वेदो मा अभ्र, तृरेमोऽहं, तृप्तस्त्वम् ॥ २२
- घृतवन्तं कुलार्थिनं रायस्पोषं सहस्रिणम् । वेदो वाजं ददातु मे ॥ २३
- निर्द्विपन्तं निररातिं दह, रुद्रास्त्वायच्छना, —ऽऽदित्यास्त्वास्तृणन् ॥ २४
- गोमं अग्नेऽविमं अश्वीं यज्ञो नृवत्सुखा सदाभिदप्रमृष्यः ।
इडावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रथिः पृथुवुध्न्यः सभावान् ॥ २५
- सं पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतां यज्ञस्यु युक्तौ धुर्या अभूथाम् ॥ २६
- आपृणानो विजहुता अरातिं दिवि ज्योतिरुत्तममारभेथां स्वाहा ॥ २७
- पत्नि पत्न्येषु ते लोकौ, नमस्ते अस्तु, मां मा हिंसी, —र्यां सरस्वती वेश्र्यमुनी तस्यै
स्वाहा ॥ २८
- या सरस्वती वेश्रगीना तस्यास्ते भक्तिवानो भूयास्म ॥ २९
- अयाश्चाग्नेऽस्यनभिश्चितश्चु सत्यमिच्वमया असि ।
अयाः सन् मनसा कृश्तोऽयाः सन् हव्यमृहिषेऽया नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ ३ ॥ ३०

[३] मै. १, ४, ८ । तै. ३, ५, ४; १, ६, ६, ४ । काठ. ५, ६, ४ । वा. १५, ५०; ३, ६३; ४, ९ । काण्व. १६, ७२; ४, ११ ।
मा श्रौ. १, ४, ३, १; १, ३, ५ । [गोमं (मां) अग्नेऽविमं (मां) ० । ऋ. ४, २, ५]

देवान्जन्मगन्यज्ञं, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पितृन् जन्मगन्यज्ञं, —स्ततो मा यज्ञस्या-
शीरागच्छतु, मनुश्चान्जन्मगन्यज्ञं, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छत्व, —प ओषधीर्वनस्पतीन्जन्म-
गन्यज्ञं, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पञ्चजनं जन्मगन्यज्ञं, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु,
पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा दिशां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा
सलिलानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां
धर्त्राय गृह्णामि, चरोस्त्वा पञ्चविलस्य धर्त्राय गृह्णामि ॥ ३१

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजुनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ ३२
भूरस्माकं, हव्यं देवानामा, —ऽऽशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णामि ॥ ३३
समृतयज्ञो वा एष यद्दर्शपूर्णमासौ, कस्य वाह यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति कस्य
वा न, ब्रह्मनां समानमर्हयजमानानां यः पूर्वेद्युरग्निं गृह्णाति स श्वो भूते देवता अभियजते,
ममाग्रे वचो विहवेष्वस्ति, —ति पूर्वमग्निं गृह्णाति, देवता वा एतत् पूर्वेद्युरग्रहीत, ताः श्वो भूस्ते-
ऽभियजते, ब्रहिषा वै पूर्णमासे व्रतमुपयन्ति वत्सैरमावास्यायां, पुरा वत्सानामपाकतोदिस्पत्य-
श्रीयाता, हस्ता अवनिज्य दक्षिणस्तोऽग्निमुपतिष्ठेता, —ऽग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्या, इत्यग्निवै
देवानां व्रतपतिर्ब्राह्मणो व्रतभृद्, व्रतपतय एवं प्रोच्य व्रतमालभते, ऽग्निं होतारमुप तं
हुवा, इति येन हविर्निर्वप्यन्त्स्यात्तदभिमृशेद्, देवतानां वा एष ग्रहो, देवता वा एतद्ग्र-
ही, —द्युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येने, —ति परिधिषु परिधीयमाणेषु वदेद्, —त्रैवी एष योगो, ऽग्निमे-
तद्युनक्ति, युक्तोऽस्मै हव्यं ब्रह्मत्य, —स्मास्विन्द्र इन्द्रियं दुधात्वि, —तीडायामुपहूयमानायां
वदेदि, —डाया वा एष दोहा, इडां वा एतद्दुहे, ऽथो इन्द्रियं वा इडे, —न्द्रियमेवात्म-
न्धत्ता, आमाशिषो दोहकामा, इत्याशिषो वै दोहकामा यजमानमभिसर्पन्ति, ता दक्षिणतो
यजमानलोकमुपतिष्ठन्ते, ता यथा धेनवोऽदुग्धा अपक्रामन्त्येवमस्मादाशिषोऽदुग्धा अपक्रा-
मन्ति य एवं न वेदा, —ऽथ य एवं वेदाशिष एव दुहे, सा मे सत्याशीर्देवान् गम्यादि, —ति
प्रस्तेरं प्रहीयमाणे वदेत्, सत्यां वा एतदाशिषं देवान् गमयित्वाथ वरं वृणीत, एतद्द्रु स्म
वा आहौपावृर्जानः श्रुतेह, सहस्रेणेषां क्रमु ष्वीदतोऽधि वरं वरिष्यामहा, इति सहस्रेण यक्षीये,
—ति ह स्म वाव ततः पुराह, वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीनि, —ति परिधिषु प्रहीयमाणेषु

[४] मै. १, ४, ९ । तै. १, ६, १ । काठ. ५, ६ । वा. ८, ६०; १, ३१ । काण्व. ९, ४६; १, ४९ । मा. श्रौ. १, ४, १ ।

[५] मै. १, ४, १ । तै. १, ६, ७; १, ७, ४, ३ । काठ. ३१, १५; ३२, २-३ ।

वदेद्, देवता वा एतत् स्वर्गं लोकं गमयित्वा प्रतिष्ठाप्य व्युमौगि, —ष्टौ यज्ञो भृगुभिरिति, यज्ञस्य वा एष दोहो, यज्ञमेतद्ब्रह्म, एतद्ब्रह्म स्म वा आह कपिवनो भौवायनः, किमु स यज्ञेन यजेत यो गामिव यज्ञं न दुहित्, सुदोहतरो हि गौरिति ॥५॥ ३४

सं यज्ञपतिराशि, —वेति यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति, यजमानो वै यज्ञपति, —यज्ञो यजमानभागो, यद्यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति यज्ञपता एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यदि प्रवसेत्समिष्टयजुषा सह जुहुया, —दग्ना एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यद्द्विर्विर्वपस्यन्नश्रौ निष्टपत्य-भेरेव यज्ञं निर्मिमीते, इथ यद्द्विर्विर्वपस्यन्नयजमानाय प्राहु यज्ञपतेरेवाधि यज्ञं निर्मिमीते, इधिवै भूयांसं प्रदहत्ये, —तस्य वै लोकस्य यजमानोऽन्वतिमुच्यते यदेता आपोऽतिसृज्यन्ते, इच्छिन्नस्य स्रावयितव्या, अद्धिर्वा एतद्यजमानोऽग्नेरात्मानमन्तर्धत्ते, द्वया वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति सोमपा अन्येऽसोमपा अन्ये हुतादोऽन्येऽहुतादोऽन्ये, एते वै देवा आहुतादो यद्ब्राह्मणं, एतदेवत्यु एष यः पुरानीजान, एते वा एतस्य प्रजायाः पशूनामीशन्ते३, तेऽस्याः प्रीता इषमूर्जमादायापक्रामन्ति, यदन्वाहार्यमन्वाहरति तामेव तेन प्रीणाति, दक्षिणतः सद्भ्यः परिहर्तवा आह, दक्षिणावतैव यज्ञेन यजता, आहुतिभेरेव देवान् हुतादः प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीता इषमूर्जं नियच्छन्ति ॥ ६ ॥ ३५

सदसि, संन्मे भूया, इत्याशिषो वा एता, —स्ता एवावरुन्धे, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूया, इति पूर्णो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, सर्वमसि, सर्वं मे भूया, इति सर्वो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवत्य, —क्षितमस्य, —क्षितं मे भूया, इत्यक्षितो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तामि, —त्येता वै यज्ञस्य मृष्टय, एताः शान्त्यस्ता, वैजवापयो विदामक्रु, —स्तेषां मृष्टो यज्ञः शान्तो भूदघातुकः पुशुपतिः पशून्, —स्तद्य एवस्य वैदु मृष्ट एवास्य यज्ञः शान्तो भवत्य, —घातुकः पुशुपतिः पशून्, विष्णुः पृथिव्यास्य व्यक्रुस्तं गायत्रेण छन्दसे, —ति विष्णुमुखो वै देवा असुरानेभ्यो लोकैभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमायस्यस्त, —द्विष्णुमुखो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्येभ्यो लोकैभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य, —गन्म३ स्वरि, —ति स्वर्गमेव लोकमेति, सं ज्योतिषाम्, —मेति ज्योतिर्हि स्वर्गो लोक, इदमहममुष्य प्राणं निवेष्ट-

[६] मै. १, ४, २ । तै. १, ७, ३ । वा. ६, १० । काठ. ६, १२ ।

[७] मै. १, ४, २ । तै. १, ७, ५-६ । काठ. ३२, ५ । वा. २, २५, २७ । काण्व. २, ४६, ४७, ४९, ५० ।

यामी, —ति प्राणमेवास्य निवेष्टयती, —त्थं पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य
 वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते, तेजोऽसी, —त्याह, तेजोऽद्यग्निः, सं वै हित्वा प्रजां
 च पशूँश्च स्वरेति, यदाह, समहं प्रजया, सं मया प्रजा, समहं पशुभिः, सं मया
 पशवां, इति प्रजायां चैव पशुषु च प्रतिष्ठित्य, —अग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना
 भूयास, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो,
 नार्ति नीतः, पुत्रस्थ नाम गृह्णाति, प्रजामेवानु समतानीत, सं वै मानुषमेवाभ्युपावर्तते,
 मनुष्यस्य हि नाम गृह्णाति, यदाहाछिन्नो दिव्यस्तन्तुर्मा मानुषश्छे, —दीति दिव्यं चैव मानुषं
 च समतानीद्, दिव्याद्वाज्ञो मा छित्सि मा मानुषा, —दित्युभा इमं लोकं जयतः, सह स्वर्गं
 लोकं भवतः ॥ ७ ॥

इति य एवं देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च पृथिव्यां तांस्तीर्त्वान्तरिक्षमारुहद्, य एवं देवा
 यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्चान्तरिक्षे तांस्तीर्त्वा दिवमगन्, य एवं देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च दिवि तां-
 स्तीर्त्वा सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आधादेन, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः, केशा वेदो,
 यद्वेदेन पुरोडाशं समाष्टि यज्ञस्य सर्वत्वायाथो मेध्यत्वायु, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं
 देवा वेदेनाविन्दु, —स्तद्वेदस्य वेदत्वं, यद्वेदेन वेद्यामास्ते यज्ञमेवासमै विन्दति, पत्न्यै वेदं
 प्रयच्छति, दुरनुवेदो वा अमुत्र यज्ञो, यज्ञमेवासमै विन्दति, त्रिः प्रयच्छति, त्रिपत्या हि
 देवा, उपस्था आस्यते, पुमांसं जानुका भवति, पशवो वै वेद, औपधयोऽह्येष,
 एष खलु वै पुशूनां लोकं यदन्तराग्नी, स्वं वा एतं लोकं यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते,
 ऽर्धमासेऽर्धमासे वै यज्ञो विच्छिद्यते, संततमाहवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तं संतुत-
 मुत्तरेऽर्धमासेऽभियजते, गोमं अग्नेऽविमं अश्वीं यज्ञं, इति गोमन्तमेवाधिमन्तमश्विनं यज्ञ-
 मुकरिं, —डावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुधः सभावा, —नित्याशिपुमेवाशास्ते, सं
 पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतामित्येष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गं लोकं भवतो, या
 वा एतस्य पत्नी संतं संग्रतिं पश्चादन्वास्ते, यत् संग्रतिं पश्चादन्वासीत् प्रजामस्या निर्दुहेद्,
 यदाह पत्नि पत्न्येष ते लोकं, इति लोकमेवास्या अकरं, —निर्दाहुकोऽस्याः प्रजां भवति, या
 संस्वती वेश्यम, —नीति वेश्यमनं, वेशानेवासमै तेन यच्छत्यु, —तास्याजीवन्तः सजाता
 उपासते, वाचामिन्वस्य ब्राह्मणस्य वा राजन्यस्य वीपास्महा, इति मांसं तु न पचेयु,

स्तास्मिन्नग्नौ यत् पंचेयुः क्रव्यादं कुर्युः, न हि तस्मिन्नग्नौ मांसं पचन्ति यस्मिन्नाहुतीर्जुह्वत्य, या-
 श्वाग्नेऽस्य न भिश्चिस्ति, श्वेत्यया वै नामैषाग्नेः प्रिया तनू, रया मर्षाधैर्येण, ति खलु वा आहु, -
 यैश्चैवात्र यज्ञं क्रियते यच्च न, यां चैवात्र यज्ञस्य प्रायश्चित्तिं विद्म यं च न तस्यैषोभयस्य
 प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

३७

देवान् जनमग्नयज्ञं, इति स्कन्नमभिमन्त्रयेत्, जनं वा एतद्यज्ञस्य गच्छति यत् स्कन्दति,
 जनोऽहियंमस्मर्दाधि, यज्ञस्य वा एतज्जनं गतस्याशिपमव्रुन्धे, पश्चानां त्वा वातानां धर्त्राय
 गृह्णामीति, पाङ्को यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धा, ऽयं वाव यः पवत एष यज्ञ, स्तमेवाग्र-
 हीत्, पश्चानां त्वा दिशां धर्त्राय गृह्णामी, तीमा एव पञ्च दिशोऽग्रहीत्, पश्चानां त्वा सलि-
 लानां धर्त्राय गृह्णामीति, पशवो वै सुलिलं, पशूनेवाग्रहीत्, पश्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय
 गृह्णामी, ति पृष्ठान्येवाग्रहीत्, तेनास्य पृष्ठवन्तौ दर्शपूर्णमासौ संतुता अविच्छिन्नौ भवतः,
 पश्चानां त्वा पश्चजानां धर्त्राय गृह्णामीति, छन्दांसि वै पञ्च पश्चजानां, छन्दांस्येवाग्र-
 ही, चरोस्त्वा पञ्चविलस्य धर्त्राय गृह्णामी, तीमे वै लोकाश्चरुः पञ्चविल, इमानेव लोकान-
 ग्रहीत् ॥

३८

धाम्नासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥

३९

इति प्रज्ञात आज्यग्रहः पथागाद्, भूरस्माकं, हव्यं देवाना, माशिषो यजमानस्ये, ति
 भूतिमेवात्मन आशास्ते, हव्यं देवेभ्य, आशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णा-
 मी, ति देवताभ्य एवैनं देवताभिरग्रहीत् ॥९॥

४०

देवतानां वा एतदायतनुं यदाहवनीयो, यदन्तराग्नीं तत् पुशूनां, मनुष्याणां गार्हपत्यः,
 पितृणामोदनः पचुनः, सर्वा ह वा अस्य यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति य एव वेद, पूर्वं
 चाग्निमपरं च परिस्तरितवा आह, मनुष्याणां वै नवावसानं, प्रियं नवावसानमेवाकर्मेभ्य-
 त्वाया, ऽग्नेर्जिह्वासि वाचो विसर्जन, मिति पुरोडाश्यानां वपति, देवतानां वा एष ग्रहो,
 देवता वा एतद्ग्रही, देतद्ग्रहं स्म वा आहारुण ओपवेशि, रहुतासु वा आहमाहुतिषु देवता हव्यं
 गमयामि, संस्थितेन यज्ञेन सस्थां गच्छानी, ति तद्य एव वेदाहुतास्वेवास्याहुतिषु देवता
 हव्यं गच्छति संस्थितेन यज्ञेन सस्थां गच्छत्यौ, लखलाभ्यां वै इपदा हविष्कृदेहि ॥ इति

[९] मै. १,४,४ । काठ. ३२,६ । वा. १,३१ । काण्व. १,४९ । सा. श्रौ. ३,१ ।

[१०] तै. १,६,८ । काठ. ३२,७ । वा. १,१५ । काण्व. १,२३ ।

देवा यज्ञाद्रिक्षास्यपाम्नत यदौलखला उद्वादयन्ति हृषदौ समाप्नन्ति ॥ हविष्कृदेहि ॥ इत्याह
 रक्षसामपहत्या, अपः प्रणीय वाचं यच्छति, मनसा वै प्रजापतिर्यज्ञमतनु, तौलखलयोरद्वे-
 दितोरध्वर्युश्च यजमानश्च वाचं यच्छेतां, प्रजापतिरेव भूत्वा मनसा यज्ञं तन्वाते, न सर्वाणि
 सह यज्ञायुधानि ग्रहत्यानि, मानुषं तत् क्रियते, नैकमेकं, पितृदेवश्च तद्, द्वे द्वे सह
 ग्रहत्ये, याज्यानुवाक्ययो रूपमुपवसत्यु, भयास्तेनु पशून्वरुन्धे ग्राम्याश्चारण्याश्च,
 यद्ग्राम्यस्य नाश्नाति तेन ग्राम्यान्वरुन्धे, ऽथ यदारण्यस्याश्नाति तेनारण्या, नथो इन्द्रियं वा
 आरण्यं, मिन्द्रियमेवात्मन्धत्ते, न माषाणामश्नीयाद, यज्ञिया वै माषा, न तस्यु सार्य-
 मश्नीयाद्यस्य प्रार्थयक्ष्यमाणः स्याद, प्रतिजग्धेन वै देवा हव्येन वसीयोभूयमगच्छन् प्रतिजग्धेनासुराः
 पराभवस्त, दप्रतिजग्धेन वा एतद्भव्येन यजमानो वसीयोभूयं गच्छति, परास्य भ्रातृव्यो
 भवति, यो वै श्रद्धामनालभ्य यजुते पापीयान् भवत्या, ऽऽपो वै श्रद्धा, न वाचा गृह्यन्ते न
 यजुषा, ऽति वा एता वाचं नैदन्त्यति वत्र, मनस्तु नातिनेदन्ति, यर्हपो गृह्णीयादिमां तहिं
 मनसा ध्याये, द्वियं वा एतासां पात्रुम्, नयैवैना अग्रहीन्, श्रद्धामालभ्य यजते, न
 पापीयान् भवति ॥ १० ॥

४१-४४

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रेधममुक्षन्ति प्र हवि, रिधमः प्रथमं आहुतीनां, कस्माद्वन्येपां
 हविषां याज्यानुवाक्याः सन्ति, कस्मादिधमस्य नैति ॥ अग्रये समिध्यमानायानुब्रूहि ॥ इति
 पुरोनुवाक्या सामिधेनीं, याज्योपवाको वषट्कारो, यत्र वै यज्ञस्यातिरिक्तं क्रियते तद्यजमानस्याति-
 रिक्तमात्मन् जायते, यदनाप्तं वै यज्ञश्छिद्यते क्षोधुको यजमानो भवति, परिधानीयया सामि-
 धेनीनामुत्तममिधमस्य समर्धय, त्यक्षोधुको यजमानो भवति, नास्यातिरिक्तमात्मन् जायते, यो
 वै प्रजापतिः सप्तदशं यज्ञेऽन्वायत्तं वेदु नास्यु यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रतितिष्ठति ॥
 ओ श्रावय ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ यज ॥ इति द्व्यक्षरम् ॥ ये यजा-
 मह ॥ इति पञ्चाक्षरं, द्व्यक्षरो वषट्कारं, एष वै प्रजापतिः सप्तदशो यज्ञेऽन्वायत्तो, यद्यनुवा-
 कयाया एति यदि याज्याया, अतश्चेदेवं नैति नास्यु यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रति-
 तिष्ठति, न वै तद्विद्यं यदि ब्राह्मणा वा स्मोऽब्राह्मणा वा यदि तस्यु वा ऋषेऽस्मोऽन्यस्यु
 वा यस्य ब्रूमहे, यस्य हश्चेव ब्रुवाणो यजुते तं तदिष्टमागच्छति, नैतुरमुपनमति, तत् प्रवरं
 प्रवर्यमाणे ब्रूयात् ॥ देवाः पितरः पितरो देवा, योऽस्मै स संन्यजे, योऽस्मि स संकरोमि,

शुनं म इष्टं शुनं शान्तं शुनं कृतं भूयात् ॥ इति तद्य एव कथं स संन्यज्जुते तं तदिष्टमाग-
च्छति, नैतरमुपनमति ॥ यज्ञस्य त्वा प्रमयाभिर्मया परिमयोन्मया परि गृह्णामि ॥ इति गायत्री वै
यज्ञस्य प्रमा, त्रिष्टुवभिमा, जगती परिमा, ऽनुष्टुबु, न्मैतानि वै छन्दांसि यज्ञं वहन्ति,
तैरेवैनं परिगृह्णाति ॥११॥ ४५-५९

केशिनं वैदारभ्यं गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन्, कथां यजमानो यजमानेन भ्रातृव्येण सदृङ्ङसीं,
त्यहं वेदा, इत्यब्रवीत्, तेऽब्रुवन्, ज्ञानो यज्ञं व्याचक्ष्वा, इति तैस्यो यज्ञं व्याचष्ट,
तेऽब्रुवन्, तैनेन यजमानो यजमानाद् भ्रातृव्यात् पापीयान्त्स्यादिति, तेऽब्रुवन्, स्तथा वै ते
यज्ञं विधास्यामो यथा यजमानो यजमानं भ्रातृव्यमभिविष्यसीं, ति तस्मा आहुतीर्यज्ञं
व्यदधु, स्ततः केशी पण्डिकमौद्धारिमभ्युभव, दभिं भ्रातृव्यं यज्ञेन भवति य एव वेद,
प्राणो वा आघारः, पूर्वार्धे होतव्यो, मुखत एवास्य प्राणं दधाति, प्राणो वा आघारो,
मध्यतो होतव्यो, मध्यत एवास्य प्राणं दधात्या, ऽऽघारं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहुयात्, प्राणो वा
आघारः, प्राणमेवास्य भूयिष्ठं करोति, संततमाघारमाघारयेत्, प्राणो वा आघारः,
प्राणस्य संतत्या, ऊर्ध्वमाघारमाघारयेत् स्वर्गकामस्य, यजमानो वा आघारो, यज-
मानमेव स्वर्गं लोकं गमयति, यं द्विष्यात्तस्य न्यञ्चमाघारयेत्, पापीयान् भवत्य, भिक्रामन्ती
वा एकाहुति, रपक्रामन्त्यैका, प्रतिष्ठितैका, यामभिक्रामं जुहोति साभिक्रामन्ती, यामप-
क्रामं जुहोति सापक्रामन्ती, यां सुमानत्र तिष्ठन् जुहोति सा प्रतिष्ठिता, यं कामयेता, ऽभि-
तरं वंसीयाञ्श्रेयान् तस्या, दिति तस्याभिक्रामं जुहुयात्, तैन सोऽभितरं वंसीयाञ्श्रेयान्
भवत्य, थ यं कामयेता, पतरं पापीयान् तस्यादिति, तस्यापक्रामं जुहुयात्, तैन सोऽपतरं
पापीयान् भवत्य, थ यं कामयेत्, न वंसीयान् तस्यान्न पापीयानिति, तस्य समानत्र तिष्ठन् जुहु-
यात्, तैन स न वंसीयान्न पापीयान् भवत्य, तवो वै प्रुयाजाः, सुमानत्र होतव्या ऋतूनां प्रति-
ष्ठित्यै, यागैराज्यभागस्य सौत्तरार्धे होतव्या, ततो योत्तरा सा रक्षोदेवश्त्या, या सोम-
स्याज्यभागस्य सा दक्षिणार्धे होतव्या, ततो या दक्षिणा सा पितृदेवश्त्यै, तद्वा अन्तराहुती-
नां लोकः, क्लृप्ता अस्याहुतयो यथापूर्वं ह्यन्ते य एव वेद, यां धूमं जुहोति तां तमसि
जुहोति, ततो यजमानोऽरोचुको भवति, यामङ्गारेषु जुहोति सान्धाहुति, स्ततो यजमानस्य

चक्षुः प्रमायुकं भवत्यु, — भे ज्योतिष्मति होत३व्ये, ऽरोचुको यजमानो भवति, नास्य चक्षुः प्रमीयते, यामब्राह्मणः प्राश्नाति सा स्कन्वाहुति, — स्तस्या वसिष्ठ एव प्रायश्चित्तिं विदांचकार ॥ ब्रध्न पाहिं ॥ इति पुरोडाशमभिमृशेद्, भजतां भागी, सां भागो भक्त, ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानां सोमपानां, नेहाब्राह्मणस्याप्यस्ति, कुर्वतो मे सां क्षेष्ट, ददतो मे मोपदसत् ॥ इति दक्षिणीयेष्वेवं यज्ञं प्रतिष्ठापयत्यस्कन्नमविशुब्ध, — मुत यामब्राह्मणः प्राश्नाति सास्यु हुतैव भवति ॥ १२ ॥

६०-६३

यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्दति सा वै चित्रा नामाहुति, — स्ततो यजमानस्य चित्रं प्रमायुकं भवति, चित्रं दैयं, सैवं तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्योत्पूतं स्कन्दति सा वै स्कन्वा नामाहुति, — स्ततो यजमानः प्रमायुको भवति, वरो दैयः, सैवं तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य पुरोडाशौ दुःश्रुतौ भवतस्तद्विर्विमदैवत्यु, — यदा तद्विः संतिष्ठेताथ चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणैभ्यो जीवतण्डुलमिवापहरेत्, सैवं तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य पुरोडाशौ क्षायुतस्तं यज्ञं वरुणो गृह्णाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ तदेव हविर्निर्वपेद्, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, — रथ योऽदक्षिणेन यज्ञेन यजते तं यजमानं विद्या, — ददक्षिणेन हि वा अयं यज्ञेन यजते, ऽथ न वसीयान् भवती, — त्युर्वरा समृद्धा दैयात्, सैवं तस्य प्रायश्चित्ति, — रथ यस्य कपालं भिद्येत तत् संदध्याद्, गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि ॥ इति वाग्वै गायत्रीं शताक्षरा, वाचैवेनत् संदध्यात्यं, — य यस्य कपालं नश्यति तं वा इथं स्वर्गील्लोकानन्तर्दधाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपे, — द्वियं वा अग्निवैश्वानरं, इमामेव भागधेयेनोपासरत् स्वर्गीस्य लोकस्यानन्तर्हित्या, अथ यस्याहुतिर्वहिष्परिधिं स्कन्दति सा वै जीवनडाहुति, — रग्नीधं ब्रूयात् ॥ एतां संकुष्य जुहुधि ॥ इत्यग्निं सर्वा देवताः, सर्वाभिरेवास्य देवताभिर्हुतं भवति, पूर्णपात्रं मग्नीधे दैयं, सैवं तस्य प्रायश्चित्ति, — यजमानो वै जुहू, — अतीव्य उपभू, — न प्रक्षिणतेव होत३व्यं, यत् प्रक्षिणीयाद्यजमानं प्रक्षिणीयाद्, व्युषतेव होत३व्यं, देवेष्वो वा एतां यदाहुतयो, ये द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, देवेषुभिरेवैवं विपृषति, स्तृणुत एव, पशवो वा आहुतयो रुद्रोऽग्निः स्विष्टकं, — न सह होत३व्यं, यत् सह जुहुयाद्ब्रूयास्य पशूनपिदध्या,

—दुत्तरार्धपूर्वार्धे होतुश्च व्यमाहुतीनामसंस्पृष्ट्या, अथो एवमस्य रुद्रः पशूननभिमालुको भवति

॥१३॥ ६४-६७

आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदर्शपूर्णमासां आलप्स्यमानो, ऽग्निर्वै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो,
देवताश्चैव यज्ञं चालभ्य दर्शपूर्णमासां आलभते, जयानु त्वो जुहति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्-
धन्त, स प्रजापतिरेतान् जयानपश्यत्, तानिन्द्राय प्रायच्छत्, तैः स संस्तम्भं संस्तम्भमसुरान-
जयत्, संस्तम्भं संस्तम्भं भ्रातृव्यं जयति यस्यैते हूयन्ते ॥ आकृतं चाकृतिश्च ॥ इति यज्ञो वा
आकृतं, दक्षिणाकृतिः ॥ चित्तं च चित्तिश्च ॥ इति मनो वै चित्तं, वाक्चित्तिः ॥ आधीतं
चाधीतिश्च ॥ इति प्रजा वा आधीतं, पशवा आधीतिः ॥ विज्ञातं च विज्ञातिश्च ॥ इत्यृग्वै विज्ञातं,
साम विज्ञातिः ॥ भृगुश्च क्रतुश्च ॥ इति प्रजापतिर्वै भृगो, यज्ञः क्रतुः ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च ॥
इति दर्शपूर्णमासां एव तद् द्वादश, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे,
प्रजापतिः प्रायच्छज्जयानिन्द्राय वृष्ण, उग्रः पृतनासु जिष्णुः ॥ तैर्भिर्वाजं वाजयन्तो जयेम
तैर्भिर्विश्वाः पृतना अभिष्यामः ॥ इति त्रयोदशीमाहुतिं जुहुया, दस्ति मासस्त्रयोदर्श, स्तमेवैतया-
प्त्वावरुद्धे ॥ अग्ने बलदुः सहा ओजः क्रममाणाय मे दा अभिशस्तिकृतेऽनभिशस्तेन्याय ॥ अस्यां
जनतायां श्रेष्ठ्याय स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, यत्रु कामयेत, चित्रमस्यां जनतायां स्यामिति,
चित्रमह तस्यां जनतायां भवति, शबलं त्वस्यात्मन् जायते ॥१४॥ ६८-८५

अग्रये भग्निनेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, भृगुन्नादं स्यामिति, प्रजापतिर्वै भृगो,
यज्ञः क्रतुः, स इमाः प्रजा भग्नेनाभिरक्षति, तस्मात् सर्वो मन्यते, मां भृगोऽरिष्यति मां
भृगोऽरिष्यतीति, यदग्रये भग्निने भृगुमेव साक्षादाप्त्वावरुद्धे, भृगुन्नादो भवत्यु, भौ
सह दर्शपूर्णमासां आलभ्या, उद्वा अन्यः शृङ्गे सितो मुच्यते, दर्शो वा एतयोः पूर्वः पूर्णमासा
उत्तरो, ऽथ पूर्णमासं पूर्वमालभन्ते, तदयथापूर्वं क्रियते, तत् पूर्णमासमालभमानः संस्वत्यै
चरुं निर्वपेत् संस्वते द्वादशकपाल, ममावाऽस्या वै संस्वती पूर्णमासः संस्वा, नुभा एवैनौ
यथापूर्वं कल्पयित्वालभता, क्रद्ध्या, क्रधोत्येवा, ऽथो मिथुनत्वाय ॥१५॥ ८६ [३७१]

॥ इति प्रथमकाण्डे यजमान-ब्राह्मणं नाम चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अग्न्युपस्थानम् ।

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्रये । आरं अस्मै च शृण्वते ॥	१
अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रंतांसि जिन्वति ॥	२
उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्वै ।	
उभा दातारा इषां रुयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वाम् ॥	३
अयमिह प्रथमो धायि धातभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्युः ।	
यममवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभवं विशे विशे ॥	४
अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अहयः । पयः सहस्रसामृषिम् ॥	५
अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।	
तं जानन्नशा आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥	६
दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरिध्वस्य वाजिनः ।	
सुरभिं नो मुखा करत् प्र ना आयूषि तारिपत् ॥	७
अग्न आयूषि पवसा आसुवोर्जमिषं च नः । आरं वाधस्व दुहुताम् ॥	८
अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥	९
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मै वर्चः सुवीर्यम् । दधत् पोषं रयिं मयि ॥	१०
अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्या । आ देवान् वक्षि यक्षि च ॥	११
स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवं इहावह । उपु यज्ञं हविश्च नः ॥	१२

[१] मै. १,५,५,६ । तै. १,५,५ । काठ. ६,९ । कपि. ४,८ । वा. ३,११-१३; १५,१६,१४; १३,१४; १५,२०; १५,२६; ३३,६; १२,५२; १५,५६; २३,३२; १९,३८; ३५,१६; २६,९; ८,३८; १७,८-९ । काण्व. ३,१७-१९,२१, २२,२०; १६,४१,४७; ३२,६; २५,३४; ८,१९; २१,४०; २९,३७; ३५,४८; २८,१२; २९,३८-३९; ८,२०; १८,१० । मा. श्रौ. १, ६, २ । [उपप्रयन्तो अध्वरं० ऋ. १,७४,१; साम. १३७९ । अग्निर्मूर्धा दिवः० ऋ. ८,४४,१६; सा. २७; १५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋत्वियो० ऋ. ३,२९,१०; अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्नामनु० ऋ. ९,५४,१ । सा. ७५५ । दधिक्राव्णो० ऋ. ४,३९,६; १०,१८६,१; अथर्व. ४,१०,६; २०,१३७,३; सा. ३५८ । प्र ना (ण) आयूषि तारिपत्० ऋ. १,२५,१२; अथर्व. १२,२,१३; १४,२,६७; १९,३४,४; सा. १८४; १८४० । अग्न आयूषि पवस० ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७; १४६४; १५१८ । अग्निर्ऋषिः पवमानः० ऋ. ९,६६,२०; सा. १५१२ । अग्ने पवस्व स्वपा० ऋ. ९,६६,२१ । अग्ने पावक० ऋ. ५,२६,१; सा. १५२१ । स नः पावक० ऋ. १,१२,१० । अग्निः शुचिव्रततमः० ऋ. ८,४४,२१ । उदग्ने शुचयस्तव० ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४ । शुक्रा भ्राजन्त ईरते० अथर्व. १३,२,१ ।

अग्निः शुचित्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुची रोचता आहुतः ॥ १३

उदग्ने शुच्यस्तव शुक्रां आजन्त ईरते । तव ज्योतींष्यर्चयः ॥ १४

अग्नीषोमा इमं सु मे शृणुतं वृषणा हवम् । प्रति सूक्तानि हर्यतं भवतं दाशुषे मयः ॥ १५

अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः प्रति रक्षो दह्नुतु सहुतामरातिम् । अपाघशंसं नुदताम् ॥ १६

अग्ने सपत्नसाह सपन्नान् मे सहस्व । मां मा तित्तीर्षन्तारीत् ॥ १ ॥ १७

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि, सै मां मायुषा वर्चसा सृज, सै त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागथाः ॥ १८

संमृषीणां स्तुतेन सै प्रियेण धाम्ना संमहमायुषा सं वर्चसा सै प्रजया सं रायस्पोषेण ग्मीय ॥ १९

इन्धानास्त्वा शतं हिमा द्युमन्तः समिधामिहि ।

वयस्वन्तो वयस्कृतं सहस्वन्तः सहस्कृतम् । अग्ने सपत्नदम्भनं सुवीरसो अदाभ्यम् ॥ २०

अग्नेः समिदस्य, — भिशस्त्या मा पाहि, सोमस्य समिदसि, परस्पां म एधि, यमस्य समिदसि, मृत्योर्मा पाह्या, — ऽऽयुधी अग्नेऽस्यायुमे धेहि, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे धेहि, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहि, श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाहि, तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाहि, यन्मे अग्न ऊनं तरेन्वस्तन्मा आपृणा, — ऽग्ने यत्ते तपस्तेन तं प्रति तप यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते शोचिस्तेन तं प्रतिशोच यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते अचिस्तेन तं प्रत्यर्च यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते हरस्तेन तं प्रति हर यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते तेजस्तेन तं प्रतितितिग्धि यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचै, मयि रुचं धा, — श्वित्रावसोः स्वस्ति ते पारमुशीयांर्वाग्वसोः स्वस्ति ते पारमुशीयां, — ऽम्भः स्था, — ऽम्भो वो भक्षीय, महः स्थ, महो वो भक्षीयो, — र्जस्थो, — र्जं वो भक्षीय, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषं वो भक्षीय ॥ रेवुती रमध्वमस्मिन्योना अस्मिन्गोऽष्टे, ऽयं वो बन्धु, — रितो मापगात्, बर्हीर्भवत्, मां मा हासिष्ट ॥ संहितासि विश्वरूपा, मोर्जा विशा गोपत्येना प्रजया रायस्पोषेण ॥ मयि वो राय श्रयन्तां, सहस्रपोषं वोऽशीय ॥ २ ॥

२१-२४

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दौषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्ता एमसि ॥

२५

[२] मै. १,५,८,९ । तै. १,५,५-६ । काठ. ६,९; ७,१ । कपि. ४,८; ५,१ वा. ३,१७-२२ । काण्व. ३,२३-२९ ।

[योऽस्मान्द्वेष्टि...द्विष्मोः । अथर्व. १०,५,१५-२१,२५-३५; १६,७,५ ।]

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वें दमे ॥	२६
स नः पितेव सूर्नवेऽग्ने सपायनो भव । संचस्वा नः स्वस्तये ॥	२७
अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूध्युः ।	
तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूर्नमीमहे सखिभ्यः ॥	२८
वसुरग्निर्वसुश्रवा अछा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः ।	
स नो बोधि श्रुधीं हवमरुण्या नो अघायतः समस्मात् ॥	२९
अभ्यस्थां विश्वाः पृतना अरातीस्तदग्निराह तदु सोम आह ।	
वृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूषा ना आधात् सुकृतस्य लोके ॥	३०
ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत । रय्या वः पश्यामि रय्या मा पश्यत ॥	३१
संपश्यामि प्रजा अहमिन्द्रप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥	३२
इडा स्थ मधुकृतः स्योना माविशतेरमदः । सहस्रपोषं वोऽशीय ॥	३३
भुवनमसि सहस्रपोपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मै, इडासि	
व्रतभृत्, त्वयि व्रतं, व्रतभृदसि ॥३॥	३४
महि त्रीणामवोऽस्तु द्युक्षं मित्रस्यार्यम्णः । दुरार्धर्षं वरुणस्य ॥	३५
नहि तेषाममा सतां नाध्वसु वारणेषु च । ईशे रिपुरघशंसः ॥	३६
ते हि पुत्रासो अदितेश्छर्दियेछन्त्यजस्रम् । प्रं दाशुषे वार्याणि ॥	३७
सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिजः ॥	३८
यो रेवान्यो अमीवहा वसुर्वित् पुष्टिवर्धनः । स नः सिपक्तु यः शिवः ॥	३९
मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसिं । द्युमं चित्रश्रवस्तमम् ॥	४०
कदा च न स्तरीरसि कदा च न प्रयुछसि ॥	४१

[३] मै. १,५,१० । तै. १,५,६ । काठ. ७,१ । कपि. ५,१ । वा. ३,२२-२६ । काण्व. ३,३०-३४ । [उप त्वाग्ने दिवे० । ऋ. १,१,७; सा. १४ । राजन्तमध्वराणां० । ऋ. १,१,८ । स नः पितेव० । ऋ. १,१,९ । अग्ने त्वं नो अन्तम० । ऋ. ५,२४,१; सा. ४४८,११०७ । तं त्वा शोचिष्ठ० । ऋ. ५,२४,४; सा. ११०९ । वसुरग्निर्वसु० । ऋ. ५,२४,२; सा. ११०८ । स नो बोधि० । ऋ. ५,२४,३ ।]

[४] मै. १,५,११ । तै. १,५,६ । काठ. ७,२ । कपि. ५,२ । वा. ३,३१-३३,२८,२९,३४,३६; ११,६२; ८,२-३ । काण्व. ३,३९-४१,३६,३७, ४२,४४; ८,१-२; १२,६४ । मा. श्रौ. १,६,२ । [सोमानं स्वरणं० । ऋ. १,१८,१; सा. १३९; १४६३ । यो रेवान्यो० । ऋ. १,१८,२ । महि त्रीणामवोऽस्तु० । ऋ. १०,१८५,१ । नहि तेषाममा० । ऋ. १०,१८५,२ । ते हि पुत्रासो० । ऋ. १०,१८५,३ । कदा च न स्तरीरसि० । ऋ. ८,५१,७; सा. ३०० । परि ते दूडभो० । ऋ. ४,९,८ । मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३,५९,६]

परि ते दूडभो रथोऽस्मै अश्नोत विश्वतः । येन रक्षसि दाशुपः ॥

४२

निम्नदोऽमि३, —न्यहं तं मृद्यास० यो अस्मान् द्वैष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽभिभूरस्य३, —
 स्यहं तं भूयास० यो अस्मान् द्वैष्टि यं च वयं द्विष्मः, प्रभूरसि, प्राहं तमति भूयास० यो
 अस्मान् द्वैष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ पूषा मा पथिपाः पातु, पूषा मा पशुपाः पातु, पूषा माधिपाः
 पातु, प्राची दिग्भिर्देवता, यो मैतस्या दिशो अग्निदासादग्नि० सा ऋछतु, दक्षिणा दिग्निद्रो
 देवता, यो मैतस्या दिशो अग्निदासादिन्द्र० सा ऋछतु, प्रतीची दिङ्मरुतो देवता, यो
 मैतस्या दिशो अग्निदासान्मरुतः सा ऋछतु, —दीची दिङ्मित्रावरुणौ देवता, यो मैतस्या दिशो
 अग्निदासान्मित्रावरुणौ सा ऋछतु, —धर्वा दिक् सोमो देवता, यो मैतस्या दिशो अग्निदासात्
 सोम० सा ऋछतु, धर्मो मा धर्मणः पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च
 विचक्षुश्च प्राङ् चापाङ् चो, —रुक उरुकस्य ते वाचा वयं० सँ भक्तेन गमेमह्ये गृहपते ॥४॥४३-४४

यस्य वा अग्निहोत्रे स्तोमो युज्यते स्वर्गमस्मै भवत्य, —यज्ञो वा एष यत्र स्तोमो न युज्यत,
 उपप्रयन्तो अध्वरं, —मितीयं० वा उपोति, —रितं एवं स्तोमं० युनक्त्य, —थो इमामेवं स्तोममुपयुन-
 क्त्य, —थो या एवं प्रजा भूतानामन्वतीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्त्य, —स्य प्रत्नामनु द्युत, —मि-
 त्यसौ वै लोकः प्रत्नं, —ममुत एवं स्तोमं० युनक्त्य, —थो देवा वै प्रत्नं, तानेवं स्तोममुपयुन-
 क्त्य, —भयत एवं स्तोमं० युनक्तीतश्चामुतश्च, देवान् वा एष प्रयुज्य स्वर्गं लोकमेति, —यदाहो-
 पोपेन्नुं सधवन् भूया इन्नु ता, इतीयं० वा उपोति, —रस्यामिव प्रतिष्ठित्य, —थ यदुपवत् पदमाह
 या एवं प्रजा आभविष्यन्तीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्ति, परि ते दूडभो रथा, इत्युभयत एवैतया
 स्तोमं० युक्तं परिगृह्णातीतश्चामुतश्च, —ऽग्निर्मूर्धं, —ति स्वर्गां तैनु, दिवः कृक, —दिति स्वर्गां तैनु,
 पतिः पृथिव्या अयं, —मिति मिथुना तैना, —ऽपां० रैता०सि जिन्वती, —ति रैतस्वती पशव्या
 सर्वसमृद्धा, गायत्र्योपास्थित, गायत्रोऽह्यग्निर्गायत्रं छन्दाः, स्वेनैवैनं छन्दसोपास्थितो, —भा
 वामिन्द्राग्नी आहुवध्या, इत्युभौऽह्येतौ सहा, —ऽमुं० वा अयं दिवा भूते प्रविशति, तस्मादसौ
 दिवा रोचत, इमामसौ नक्तं, तस्मादयं नक्तं०, यदुभा वामित्याहोभा एवैना अहम्बट्का-
 रमुपतिष्ठत, उभयोर्लोकयो रोचतेऽस्मिं०श्चामुष्मिं०श्च, त्रिष्टुभौपास्थिता, —ऽयमिह प्रथमो ध्यायि

[५] मै. १,५,१ । तै. १,५,७ । काठ. ७,४ । कपि. ५,३ । वा. ३,११-१६,३४,३६,८,२; १५,२६; ३३,६ । काण्व. ३,
 १७-२२,४२,४४; ८,१; १६,४७; ३२,६ । [उपप्रयन्तो अध्वरं० । ऋ. १,७४,१; सा. १३७९ । अग्निर्मूर्धा
 दिवः० । ऋ. ८,४४,१६; सा. २७,१५३२ । उभावामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋ० ऋ. ३,
 २९,१०; अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० । ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्ना० । ऋ. ९,५४,१; सा. ७५५]

धातुभिः, रित्यग्निश्छेत्स्यां प्रथमोऽधीयत, होता यजिष्ठो अध्वरेष्वाद्या, इत्येष हि होता
यजिष्ठो अध्वरेष्वाद्यो यममवानो भृगवो विरुचुः, रित्यमवानोश्छेतं भृगवो व्यरोचयन्, वनेषु
चित्रं विभ्रुं विशे विशा, इत्येषश्छेत् सर्वं विभ्रुं, जगत्योपास्थिता, अस्य प्रत्नामनु
द्युत, मिति स्वर्गो वै लोकः प्रत्नं, स्वर्गं एवं लोके प्रतिष्ठित्य, यं ते योनिर्कृत्विया,
इत्येषश्छेतस्य योनिर्कृत्वियो, ऽग्निः सूर्यस्या, ऽनुष्टुभोपास्थित ॥५॥ ४५

उपप्रयन्तो अध्वरं, मिति प्रवापयत्येवैतया, ऽग्निर्मूर्धे, ति प्रवापित एवैतया रेतो दधा-
त्यु, मां वाभिन्द्राग्नी आहुवध्या, इति प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो
यज्ञस्य धीयेते ॥ अयमिह प्रथमो धायि धातुभिः, रिति गर्भमेवाधा, दुस्यं प्रत्नामनु द्युत,
मित्युध्वरेवाक्, रयं ते योनिर्कृत्विया, इत्यजीजनच्चैवाजीवृधच्च, षड्भिरुपतिष्ठते, षड्वै पृष्टान्नि,
पृष्टान्येवाचीकल्पद्, दधिक्राव्णो अकारिष, मिति दधिक्रावृत्योपतिष्ठत, एषा वा अग्नेर्दधिक्रा-
वती प्रिया तनूः पशव्या सर्वसमृद्धा, ऽग्नेरेवैतया प्रियं धामोपैत्य, थो पशुमान् भुवत्य, थो
आत्मानमेवैतया यजमानः पुनीते, समभिरुपतिष्ठते, समपुद्वा शकरी, शाकराः पशवः,
पशुनेवावरुन्धे, जीर्यति वा एष आहितः, पशुश्छेत्, स्तदेतान्येवाग्न्याधेयस्य हवींऽपि
संवत्सरं संवत्सरं निर्वृपेत्, तेन वा एष न जीर्यति, तेनैव पुनर्णवं करोति, तन्नं स्रक्ष्य,
मेताभिरेवाग्नेयपावमानीभिरग्न्याधेयस्य याज्यानुवाक्याभिरुपस्थेय, स्तेन वा एष न जीर्यति,
तेनैव पुनर्णवं करोति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेवा-
प्त्वावरुन्धे, ऽग्नीषोमीयया त्रयोदशयोपस्थेयो, ऽस्ति मासस्त्रयोदशस्तमेवैतयाप्त्वावरुन्धे ॥६॥

४६-४७

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, कस्मात् सायमग्निमुपतिष्ठन्ते कस्मात् प्रातर्नैत्य, सौ वा आदित्यः
सायमासुवति, तस्मात्सायमुपतिष्ठन्त, एषं प्रातः प्रसुवति, तस्मात् प्रातर्नोपतिष्ठन्ते, तस्मात्
सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽग्निहोत्रिणा नाशितुश्च्यं, तस्माद् प्रातरहुते नाशितुश्च्यं, तस्मात् सायम-
तिथये प्रत्येनसः, पुण्यत्वात् तु प्रातर्ददति, प्रातरवनेगेन प्रातरुपस्थेयो, ऽग्निश्रित उन्नीय-
माने वा हस्ता अवनेनिजीत, तत्र विहव्यस्य चतस्रा ऋचो वदेत् प्रातरवनेगे चतस्रः, प्रातरव-
नेगेन वा अनाप्तमाप्त्य, नवरुद्रमवरुन्धे, तदनाप्तमेवैतनाप्त्य, नवरुद्रमवरुन्धे, ऽग्निभेदा

[६] मै. १,५,१ । तै. १,५,७ । काठ. ७,४ । कपि. ५,३-४ ।

[७] तै. १,५,९ । काठ. ७,५ । कपि. ५,४ ।

एष उद्धृत, — स्तं देवाश्छन्दोभिः पर्यस्तृणन्, यदुपतिष्ठते छन्दोभिरेवैनं परिस्तृणात्यु, — भयमस्मा
अक, — रशीषोमीयया पूर्वपक्ष उपस्थेयो, ऽशीषोमीयो वै पूर्वपक्षो, ऽपरपक्षयैवैनं परिददा, —
त्यैन्द्राग्न्यापरपक्ष उपस्थेय, ऐन्द्राग्नां वा अपरपक्षः, पूर्वपक्षयैवैनं परिददाति, सर्वा ह
वा एनं देवताः संप्रदायमनपेक्षं गोपायन्ति य एवं० विद्वानग्निमुपतिष्ठते ॥७॥ ४८

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असी, — ति वसीयसे श्रेयस आशिषमाशास्ते, सं मामायुषा वर्चसा सृजे, —
त्यात्मना आशास्ते, सं त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागुथा, इति सह रद्येते तर्हि ज्योतिषी
भवतः, समृषीणा० स्तुतेनेति, छन्दा०सि वा ऋषीणा० स्तुते, छन्दोभिरेवैनं० समर्धयति,
सं प्रियेण धाम्ने, — त्याहुतयो वा अग्नेः प्रियं धामाहुतिभिरेवैनं० समर्धयति, समर्हमायुषा सं०
वर्चसा सं प्रजया सं० शयस्पोषेण ग्मीये, — त्याशिषुमेवाशास्ता, इन्धानास्त्वा शत० हिमा, इति
पृतुनाजिद्धयाहृति, — स्तया राजश्न्या उपतिष्ठेत, यदा हि राजश्न्यः पृतुना जयत्यथो भवत्यु, —
तांराजन्त्या उपतिष्ठेत, सर्वो हि पृतुना जिगीषति, सर्वो बुभूषति, मनोवै दश जाया
आसन्, दशपुत्रा नवपुत्राऽष्टपुत्रा सप्तपुत्रा षट्पुत्रा पञ्चपुत्रा चतुष्पुत्रा त्रिपुत्रा द्विपुत्रैकपुत्रा,
ये नवास०स्तानैक उपसमक्रामश्द्, येऽष्टौ तान् द्वौ, ये सप्त तां०स्त्रयो, ये षट् तां०श्चत्वारो,
ऽथ वै पञ्चैव पञ्चास०, — स्ता इमाः पञ्च दशत इमान् पञ्च निरभजन्, यदेव किंच मनोः स्वमा-
सीत्, तस्मात् तै वै मनुमेवोपाधावन्, मना अनाथन्त, तैभ्य एताः समिधः प्रायच्छत्, ताभिर्वै
ते तान् निरदह०, — स्ताभिरेनान् पराभावयन्, परापाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति य एवं० विद्वानेताः
समिध आदधात्य, — अग्नेः समिदस्य, — मिशस्तया मा पाही, — त्यामिशस्तया एनं पाति, सोमस्य
समिदसि, परस्पां स एधी, — ति परस्पां अस्य भवति, यमस्यु समिदसि, मृत्योर्मा
पाही, — ति मृत्योरेनं पात्ये, — तद्ध स्म वा आह नारद, इदं० वावाग्न्युपस्थानुमासे, — त्याभि-
शस्तया एनं पाति, परस्पां अस्य भवति, मृत्योरेनं पाति ॥८॥ ४९

आयुधी अग्नेऽस्या, — ऽऽयुर्मे धेही, — त्यायुरेवास्मिन् दधाति, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे
धेही, — ति वर्च एवास्मिन् दधाति, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाही, — ति चक्षुरेवास्य पाति,
श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाही, — ति श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्नेऽसि, तन्वं मे पाही, —

[८] मै. १,५,२ । तै. १,५,७ । काठ. ७,६ । कपि. ५,५ । वा. ३,१९,१८ । काण्व. ३,२६,२७,२४,२५ ।

[९] मै. १,५,२ । तै. १,५,७-८ । काठ. ७,६-७ । कपि. ५,५ । वा. ३,१७,१८,२०-२२ । काण्व. ३,२३,२४,२६,
२७-२९ ।

ति तन्वमेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊनं तश्चन्वस्तन्मा आपृणे, —ति यदेवास्यात्मन ऊनं यत्
 प्रजाया यत् पुशूनां तदेवैतेनापूरयति, तदाप्याययत्य, —ये यत् ते तपा, इत्येता वा अग्नेस्तश्चो
 ज्योतिष्मती, —रेतद् स्म वा आहारुण औपवेशि, —यीन् वसीयसः श्रेयस आत्मनो भ्रातृव्यानभि-
 प्राजानीमाभिष्टानग्नेस्तनृभिर्ज्योतिष्मतीभिः पराभावयामे, —ति परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति यं
 एवं च विद्वानग्निमुपतिष्ठते, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचे, मयि रुचं धा, इति शान्तमेव रुचुमा-
 त्मन् धत्ते, तेजस्वीं ब्रह्मवर्चसीं भवति, चित्रावसो स्वस्ति ते पारमुशीये, —ति रात्रिवै चित्रावसु,
 —रहुरवीग्वसु, —रत्रिवै रात्रि, —रसां आदित्योऽहु, —रेते वै भुङ्जे, ते ईद्रे, त्रिराह, त्रिपत्या हि
 देवा, रौचते ह वा अस्य यज्ञो वा ब्रह्म वा य एवं वेदा, —ऽम्भः स्था, —ऽम्भो वो भक्षीये, —
 त्यम्भो र्ह्येता, महः स्थ, महो वो भक्षीये, —ति महो र्ह्येता, ऊर्जः स्था, —र्जं वो भक्षीये,
 —त्यूर्जो र्ह्येता, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषं वो भक्षीये, —ति रायस्पोषो र्ह्येता, रेवती
 रंमध्वमस्मिन् योना अस्मिन् गोष्ठे, इति स्व एवैना योनौ स्वे गोष्ठे संश्वेशयत्य, —यं वो
 बन्धु, —रितो मापगात, बहीर्भवत्, मा मा हासिष्टे, —त्याशिषुमेवाशास्ते, वत्समालभते,
 वत्सनिकान्ता हि पशव, एष वै सहस्रपोषस्येशे, पुष्यति सहस्रं, न सहस्रादवपद्यते यं
 एवं वेद, संहितासि विश्व, —रूपेति रूपेण रूपेण र्ह्येषां संहिता, रूपैरेवैनां संमर्ध-
 यति, नामासामग्रही, —न्मित्रमाभिरकृतो, —तं हि यदा मित्रस्य नाम गृह्णाति मित्रमेवैनेन
 कुरुते ॥९॥

५०

सप्त वै बन्धुमतीरिष्टका अग्नौ चित्या उपधीयन्ते, तां वै तां अमुष्मा एवं लोकायु, सप्त
 ग्राम्या इष्टका, —स्ता अत्रोपधेया, गौश्चाश्वश्चाश्वतरश्च गर्दश्चोऽजा चाविश्व पुरुषो, यदामाल-
 भुते गवैव चितां भुवन्त्य, —थो आलब्ध एवोपधीयन्ते, पराड् वा एष छन्दोभिः स्वर्गं लोक-
 मेत्यन्यदन्यच्छन्दः समारोह, —मुपत्वाग्ने दिवै दिवा, इति यदेतेन गायत्रेण तृचैनोपतिष्ठत,
 इयं वै गायत्र, —यस्यामेव प्रतितिष्ठत्य, —ये त्वं नो अन्तुमा, इत्येषां वा अग्नेरस्तुर्याः प्रिया
 तनूर्वूरुश्चया, तामेव प्रैति, नैनमभिदासन्तस्तृणुते, चतसृभिर्द्विपदाभिरुपतिष्ठते, चतुष्पादो
 वै पशवो, द्विपाद् यजमानो, गृहां गार्हपत्यो, गृहेषु चैव पशुषु च प्रतितिष्ठ, —त्यूर्जा वः
 पश्या, —म्यूर्जा मा पश्यते, —त्यूर्जेनाः पश्यत्य, —जेनं पश्यन्ति, र्य्या वः पश्यामि, र्य्या

[१०] मै. १,५,३ । तै. १,५,८ । काठ. ७,७-८ । वा. ३,२२,२५ । काण्व. ३,३०,३३ । [उप त्वाग्ने... एमसि० ।

ऋ. १,१,७; सा. १४ । अग्ने त्वं नो... वरूथ्यः । ऋ. ५,२४,१; सा. ४४८; ११०७]

मा पश्यते, —ति रय्यैनाः पश्यति, रय्यैनं पश्यन्ति ॥ ५१

संप्रयामि प्रजा अहमिडप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥ ५२

इत्यैडीश्च वा इमाः प्रजा मानवीश्च, ता एवावारुद्ध, ता आद्या अकृते, डाः स्थ मधुकृता, इतीडा र्ह्येता मधुकृतः, स्योना माविशतेरंमदा, इतीरंमदो र्ह्येता, भुवनमसि सहस्रपोप-
पुषी, —ति भुवनं र्ह्येतेत् सहस्रपोपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मै, —
त्याशिपुमेवाशास्ता, इडासि व्रतभृदि, —तीडा र्ह्येषा व्रतभृत्, त्वयि व्रतं, व्रतभृदसी, —ति
व्रतभृद्व्येषा ॥१०॥ ५३

महि त्रीणामवोऽस्त्व, —ति प्राजापत्येन तृचैनोपतिष्ठते, प्राजापत्या वा इमाः प्रजा, —स्ता
एवावारुद्ध, ता आद्या अकृता, —ऽथो प्रजापतिमेवोपैति, प्रजापता एव देवतासु प्रतितिष्ठति,
सोमानं स्वर्ण, —मिति ब्राह्मणस्पत्योपतिष्ठते, ब्रह्मणि प्रतितिष्ठत्यं, —थो ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे,
यो वै ब्रह्मणि प्रतितिष्ठतेन स्पर्धते पूर्वोऽस्मात् पद्यत, उभयीर्वा अग्निहोत्रिणि देवता आशंसन्ते
याभ्यश्च जुहोति याभ्यश्च न, मित्रस्य चर्षणीधृता, इति मैत्र्योपतिष्ठत, उभयत एवैतया
मित्रमकृतेतश्चामुत्थ, कदा च न स्तरीरसी, —त्यैन्द्रीभ्यां बृहतीभ्यामुपतिष्ठत, ऐन्द्रा वै
पशव, —स्तनिवावारुद्ध, तानाद्यानकृत, परि ते दूढभो रथा, इत्यसौ वा आदित्यो दूढभो
रथ, एष वा इमा उभौ लोकौ समीयते, सर्वमेवैतया परिगृह्णाति, निम्रदोऽसि, र्न्यहं
तं मृद्यासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति पाण्यर्थावगृह्णीयाद्यादि पापीयसा स्पर्धेता, —
ऽभिभूरस्य, —रभ्यहं तं भूयासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति दक्षिणतः पदोऽवगृ-
ह्णीयाद्यादि सदृशेन स्पर्धेत, अभूरसि, ग्राहं तमतिभूयासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म,
इति प्रपुदेनावगृह्णीयाद्यादि श्रेयसा स्पर्धेत, सर्वानेवैतानाभिभवति, सर्वानतिभवति, सर्वान-
तिक्रामति, पूर्वा मा पथिपाः पात्वि, —तीयमेव, पूर्वा मा पशुपाः पात्वि, —त्यन्तरिक्षमेव,
पूर्वा माधिपाः पात्वि, —त्यसा एवैमानेव लोकानुपासर, —देभ्यो लोकैभ्य आत्मानं परिधत्तेऽहि-
सायै, प्राची दिग्भिर्देवैते, —ति तनूपानामेव दिक्षु निधत्ते, ऽथ येन स्पर्धते येन वा व्यभि-
चरते स एता एव देवता ऋत्वा पूर्वः पराभवति, सप्त वै पुरुषे महिमान्, —स्ते वा एनेनेड्या,
—स्ते वै ते सप्तऋषय एव, प्राणा वै सप्तऋषयः, प्राणान् वा एतदीडा, ईडे ह वै स्वान्

[११] मै. १,५,४ । तै. १,५,८ । काठ. ७,९ । वा. ३,३१,२८; ११,६२; ३,३४,३६; ८,२; ३३,२७; ६,२२; २०,
१९; ३५,१२; ३६,२३; ३८,२३ । काण्व. ३,३९,३६; १२,६४; ३,४४,४२; ८,१; ३२,२७; ६,३१; २२,४;
३५,४५; ३६,२३; ३८,२३ । [महि त्रीणामवो० । ऋ. १०,१८५,१ । मित्रस्य चर्षणी...स्तमम् । ऋ. ३,५९,६]

प्राणान्, वृङ्क्ते भ्रातृव्यस्य प्राणान्, नैनमभिदासन्तस्तृणुते य एवं वेद, धर्मो मा धर्मणः
पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च विचक्षुश्च प्राङ् चापाङ् चौरुक्,
इत्ययं वा उरुक्, एष विभजति, तद्यदेष भजति तदेतस्मिन्नेव पुनराभजत्य, —श्रे गृहपते-
ऽग्निं संमिन्धे यजमान, एतद्वै यजमानस्य स्वं यदग्नि, —रेतदग्नेर्यद्यजमान, आयतनमिव
वा एतत् क्रियते, ज्योतिषे तन्तुवे त्वे, —त्यन्तराग्नीं उपविश्य वदे, —घामेव पुरं आशिषुमाशास्ते
यां पश्चात् तामात्मन् धृत्ते ॥११॥ ५४

ददन्मा, इति वै दीयते, सददि वा एष ददाति योऽग्निहोत्रं जुहोति, यद्यत् कामयेत्
तत् तदग्निहोत्रयग्निं याचे, —दुप हैनं तन्नमति, तदाहु, —ऋच्छति वा एष देवान् य एनान्
त्सददि याचतीति, तस्मात् तर्हि नोपस्थेयो, यमो वा अग्नियत्, ते देवा यम्या यममपाब्रुव, —
स्तां यदपृच्छन्त्सात्रवादि, —घामृतेति, तेऽब्रुवन्, न वा इयमिममित्थं मृष्यते, रात्रीं सजा-
वहा, इत्यहर्वां तर्हीसीन्न रात्रि, —स्ते देवा रात्रिमसृजन्त, ततः श्वस्तनमभवत्, ततः सां तम-
मृष्यत्, तस्मादाहु, —रहोरात्राणि वावाधं मर्षयन्तीति, सां वै रात्रिः सृष्टा पशून्भिसममिलत्,
ते देवाःऋन्दोभिरेव पशून्वपश्य, —ऋन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त, यदुपतिष्ठते छन्दोभिर्वा
एतत् पशून्नुपश्यति, छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, ऽथो आहु, —वर्णो वै स तद् रात्रिर्भूत्वा
पशून्ग्रसतेति, ते देवाःऋन्दोभिरेव वरुणात् पशून् प्रामुञ्च, —ऋन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त यदुप-
तिष्ठते छन्दोभिर्वा एतद् वरुणात् पशून् प्रमुञ्चति छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, यज्ञो यज्ञो वै समृच्छते,
ऽथाकस्यविदो मन्यन्ते, सोम एव समृच्छता, इत्यग्नीषोमीयायाः पुरस्ताद्विहव्यस्य चतस्रा ऋचो
वदे, —दाग्निर्यस्य पुरोडाशस्य द्वे याज्यानुवाक्ये कुर्या, —देतेनैव हवींष्यासन्नान्यभिमृशेद्,
वृङ्क्तेऽन्यस्य यज्ञं नास्यान्यो यज्ञं वृङ्क्ते, संयज्ञो भवत्ययज्ञा इतरः ॥१२॥ ५५

अग्निं वा एते चित्यं चिन्वते य आहिताययो दर्शपूर्णमासिन, —स्तेषां वा अहोरात्राण्येवैष्टुका
उपधीयन्ते, यत्र पञ्च रात्रीः संहिता वसेत् तज्जुह्यात्, पञ्च रात्रयः पञ्चाहानि सां दर्शत्
संपद्यते, तन्नैव कर्तवा, अयत् तद्, दुशस्वेव रात्रिष्वन्तमं होतश्च्यं, तथा यत् क्रियते,
न सर्वेषु युक्तेषु होतश्च्यं, वास्तौ जुह्यान्ना, ऽयुक्तेष्व, —यत् क्रियते, सर्वाण्यन्यानि

[१२] तै. १,५,९ । काठ. ७,१० । कपि. ५,६ ।

[१३] तै. ३,४,१० । मा. श्रौ. १,६,४ । [अमविहा...एधि नः० । ऋ. ७,५५,१ । वास्तोष्पते प्रति...चतुष्पदे० ।

ऋ. ७,५४,१]

युक्तानि स्युः, —रग्निष्ठस्य दक्षिणो युक्तः स्यात्, सव्यस्य योक्त्रं परिहृत, —मथ जुहुया, —न्न वास्तौ जुहोति, यत्तमुत्क्रियते, तन्न सूक्ष्मं, सर्वेष्वेव युक्तेषु होतव्यं, वास्तोष्पत्यं श्लोते, —न्न हीनमन्वाहर्तवै, रुद्राय हि तद्वीयते, यद्वीनमन्वाहरेयू रुद्रं भूतमन्वाहरेयु, —यद्यनुवाहः स्यात् पूर्वं तं प्रवहेयुरप वोद्धरेयु, —यद्वीयेतु हीयेतैव तं, —दथ जुहुयात् ॥ ५६

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । संखा सुशैव एधि नः ॥ ५७

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्त्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुपस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १३ ॥ ५८

पशून्मे शंस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ अग्रे सहस्राक्ष शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, —स्त्वंस्य साहस्रस्यु राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयांस्य, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ ५९-६१

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतंस्य युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषैर्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६२

पशून्मे शंस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दित्याहवनीयमुपतिष्ठत, आहवनीयायैव पशून् पुरिदाय प्रैत्य, —ग्रे सहस्राक्ष शतमूर्ध, —न्निति सहस्राक्षो श्लेष शतमूर्धा, शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, इति शतंस्य श्लोतस्य प्राणाः सहस्रमपाना, —स्त्वंस्य साहस्रस्यु राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय, —त्याशिषुमेवाशास्ते ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दिति गार्हपत्यमुपतिष्ठते, गार्हपत्यायैव प्रजां पुरिदाय प्रैत्य, —ग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयांस्य, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो, नार्तिं शनीतो, ऽन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमा, —दिति दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते, दक्षिणाग्नय एवान्नं परिदाय प्रैति ॥ ६३-६४

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतंस्य युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषैर्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६५

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्पुरिदाय प्रैति ॥ अग्निंस्य समाधेहि ॥ इत्याह, भस्म त्वा उपतिष्ठते ॥ पशून्मे शंस्यजुगुप, —स्तान्मे

पुनर्देहि ॥ इत्याहवनीयं पुनरैत्योपतिष्ठत, आहवनीयेनैव पशून्गुप्तानात्मन्धत्ते ॥ अग्ने सहस्राक्ष
शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, स्त्वँ साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥
प्रजां मे नर्याजुगुप, स्तां मे पुनर्देहि ॥ इति गार्हपत्यं पुनरैत्योपतिष्ठते, गार्हपत्येनैव प्रजां
गुप्तानात्मन्धत्ते ॥ अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासँ, सुगृहपतिस्त्वं मया
गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्याजुगुप, स्तन्मे पुनर्देहि ॥ इति दक्षिणाग्निं पुनरैत्योपतिष्ठते,
दक्षिणाग्निनैवान्नं गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ ६६-७५

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् जुगुपतँ युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषैन्नानभ्युरक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥ ७६

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्
गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ १४ ॥ ७७ [४४८]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्न्युपस्थानं नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

आधानम् ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवान् जिगाति सुम्रयुः ॥ १
उप त्वा जुश्हो मम घृताचीर्यन्तु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥ २
उदग्ने तव तद् घृतादचीं रोचता आहुतम् । निःसानं जुश्हो मुखे ॥ ३
प्रजा अग्ने संवासयेहाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मिन् धेहि यान्यासन्तसवितुः सवै ॥ ४
अयं ते योनिर्कृत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नशा आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥ ५
आयं गौः पृश्निरक्रीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्तस्वः ॥ ६
त्रिंशद्भामा विराजति वाक् पुतंगाय ह्यते । व्यख्यन्महिषो दिवम् ॥ ७
अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य प्राणादपानतः । प्रति वाँसूरो अर्हभिः ॥ ८

[१] तै. १,५,३; ५,७,९ । काठ० ७,१२,१३ । कपि० ६,२,४; ७,२ । तै. ब्रा. १,२,१,१३,१६; १,२,७,९;
२,१,४,८ । वा. ३,४,१४,६,८,७; १३,३४,१ (प्र. पा.); ३,५; १९,३८; ३५,१६ (प्र. पा.) । काण्व.
३,४,२०,६,८,७; १४,३६,१ (प्र. पा.); ३,५; ८,१९; २१,४०; २९,३७; ३५,४८ (प्र. पा.) । मा. श्रौ.
१,५,१-३ । [प्र वो वाजा० । ऋ. ३,२७,१] [आयं गौः० । ऋ. १०,१८९,१ । अथर्व. ६,३१,१;
२०,४८,४ । सा. ६३० । त्रिंशद्भामा० । ऋ. १०,१८९,३ । अथर्व. ६,३१,३; २०,४८,६ । सा. ६३२ ।
अन्तश्चरत्य० । ऋ. १०,१८९,२ । अथर्व. ६,३१,२; २०,४८,५ । सा. ६३१ ।]

इतो जज्ञे प्रथमं स्वर्धोनेरधि जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवैभ्यो हव्या वहतु प्रजानन् ॥

यो नो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्य आविवेश ।

तमात्मनि परिगृह्णीमसीह नैदेषो अस्मानवहायु परायत् ॥

दोह्या च ते दुग्धभृच्चोर्वरी, ते ते भागधेयं प्रयच्छामि, ताभ्यां त्वादधे, धर्मैः शिर, —स्त
दयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथाः॥

मयि गृह्णाम्यहमग्रे अग्निं सह प्रजया वञ्चसा धनेन ।

मयि क्षत्रं मयि रायो दधामि मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥

भूर्भुवो, ऽङ्गिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ऽग्नेष्वा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा

मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्वा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥

आच्छदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्महासि भूमिर्भूना ।

तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥

अग्ना आयूषि पवसे, ऽग्निर्कैपिर, —ग्ने पवस्व ॥१॥

या वाजिन्नगैः पवमाना प्रिया तनूस्तामावुह, या वाजिन्नगैः पावका प्रिया तनूस्तामावुह,
या वाजिन्नगैः शुचिः प्रिया तनूस्तामावुह ॥

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

श्येना ते पक्षा हरिणोत बाहू उपस्तृत्यं जन्मि तत् ते अर्वन् ॥

ओजुसे बलाय त्वोद्यच्छे वृष्णे शुष्माय, सपत्नतरसि वृत्रतूः ॥

प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह ।

विश्वा आशा दीद्यद्विभाहूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥

[२] मै. १,६,७; २,८,१२ । तै. ४,२,८,१; ३,५,११,१; १,८,१६,१; ४,६,५,५; ४,४,११ । काठ. ७,१३-१४; ४०,७; ३९,१ । कपि. ६,३-४; ७,२ । वा. ११,८३; २९,१२; १७,६६; ३४,१५; १७,७९,८९-९१; १०,२७; २०,२; ३४,५३,५७; १३,२५; १४,६,१५,१६,२७; १५,५७ । काण्व. १२, ८४; ३१,२४; १८,६६,७९; ३३,९; १९,३-५; ११,३७; २१,९३; ३३,४१,४५; १४,२६; १५,५,१६,३१; १६,७९ । तै. ब्रा. १,१,७,१-३ । मा. श्री. १,५,४-५ । [यदक्रन्दः प्रथमं । ऋ. १,१६३,१ । इडा (ला) यास्त्वा पदे० । ऋ. ३,२९,४ । समुद्रादूर्मि०...आततान (आविवेश) । ऋ. ४,५८,१-३ । निपसाद् धृत० । ऋ. १,२५,१० । उत नोऽहिर्भुक्ष्यः । ऋ. ६,५०,१४ । प्र नूनं ब्रह्मण० । ऋ. १,४०,५]

- अभ्युस्थां विश्वाः पृतना अरातीस्तदभिराह तदु सोम आह ।
 बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूर्वा ना आधात् सुकृतस्य लोकै ॥ २०
- भुवः स्ववः, जिह्रसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ज्येष्ठा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा
 मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्ठा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥ २१
- आछदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्महासि भूमिभूना ।
 तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥ २२
- यत् ते शुक्रं शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वादधे ॥ २३
 इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।
 जातवेदो निधीमह्ये हव्याय वोद्वे ॥ २४
- सम्राट् च स्वराट् चाग्ने ये ते तश्नवौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ, विराट् च प्रभूश्चाग्ने ये ते
 तश्नवौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ, विभूश्च परिभूश्चाग्ने ये ते तश्नवौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ ॥ २५
- समुद्रादूर्मिर्मधुमं उदारदुपांशुना सममृतत्वमानत् ।
 घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ २६
 वयं नाम प्रब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः ।
 उप ब्रह्मा शृणवञ्जस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्वैर एतत् ॥ २७
 चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।
 त्रेधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्य आततान ॥ २८
 ये अग्रयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।
 ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ २९
- सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धाम प्रियाणि ।
 सप्त ऋत्विजः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त होत्रा ऋतुथा नु विद्वान् त्सप्त योनीरापृणस्व
 घृतेन स्वाहा ॥ ३०
- ये अग्रयो दिवो ये पृथिव्याः समागच्छन्तीपमूर्जं वसानाः ।
 ते अस्मा अग्रये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत स्वाहा ॥
 निषसाद घृतव्रतो वरुणः पश्यत्यास्वा । साम्राज्याय सुकृतुः ॥ ३१-३२

उत नो ऽहिर्वृध्नुः शृणोत्वजं एकपात् पृथिवीं सुमुद्रः ।

स्तुता मन्त्राः कविशस्ता अवन्तु न एनां राजन् हविषा मादयस्व ॥

३३

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।

यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओंकांसि चक्रिरे ॥

३४

धर्मः शिर, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं यौर,
—को ज्योति, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
यो, —वीतः प्राण, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
योः ॥ अविपं नः पितुं पंच ॥

३५-३६

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥

७

ये अग्रयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।

ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धत्त द्विपदे चतुष्पदे ॥ २ ॥

३८

प्रजापतिर्वी इदमग्र आसीत्, तं वीरुधोऽभ्युरोह, —नसु३यो वा एता यदोषधय, —स्ता अति-
तिष्टिषिषन्नतिष्टिं नाशक्रोत्, सोऽशोचत्, सोऽतप्यत्, ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टं
वीरुधां तेजोऽगच्छत्, ता अशुष्यं, न तंतः पुराशुष्यन्, तसं प्रजापतिरग्निमाधत्ते, —मा एवा सुहा,
इति ता असहत्, तत् साढ्यै वावैष आधीयते, तद्यथादो वसन्ताशिशिरेऽग्निर्वीरुधः सहत्
एवं सपत्नं भ्रातृव्यमवर्तिं सहते य एवं विद्वानग्निमाधत्ते, एतावद्वा अस्या अनभिमृतं
यावद्वैदिः परिगृहीता, तामुद्धृत्याप उप्सृज्याग्निमाधत्ते, यज्ञियामेवैनां मेध्यां कृत्वाधत्ते,
ऽमेवी इयं सृष्टादग्निमेदं, —ति मा धक्ष्यतीति, यदप उप्सृज्याग्निमाधत्तेऽस्या अनतिदा-
हायै, —पा वै प्रजापतेः सर्वता तनूर्यदापः, सर्वत एनं प्रजाः सर्वतः पशवोऽभि पुण्येन भवन्ति
य एवं विद्वानप उप्सृज्याग्निमाधत्ते, यावद्वै वुराहस्य चपालं तावुतीयमग्र आसीद्, यद्गुराह-
विहतमुपास्याग्निमाधत्ते इमामेव तन्नापाराड्, —स्या एनं मात्रायामध्याधत्ते, तस्मादेवा वुराहाय
विम्रदत्, एषं ३हस्या मात्रां विभर्ति, देवपाणयो वै नामासुरा आसं, —स्ते देवगवीरपा-
जं, —स्ता अन्वगच्छं, —स्ता अभ्याजं, —स्तासां पयोऽहीयत्, तेऽनुवन्, यद्वा आसां
वरमभूत्तद्गुराहस्तैति, तद्गुराहो भूत्वासुरेभ्योऽग्नि देवानागच्छत्, तस्माद्गुराहं गावोऽनुधावन्ति स्व

पयो जानानां, —स्तद्यावत् प्रियमेव पशूनां द्विपदां चतुष्पदां पयस्तावत्प्रियः पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भवति य एव० विद्वान् वराहविहतमुपास्याग्निमाधत्ते, एतद्वा अस्या अनभिमृत० यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमनभिमृत०ऽध्याधत्ते, रंसो वा ए३पोऽस्या उदैष्वद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैन० रसेऽध्याधत्ता, ऊर्गवी ए३पोऽस्या उदैष्वद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनूमूर्ज्यध्याधत्ते, प्रजापुतेर्वी एप स्तनो यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्ते प्रजापतिरेवास्मै स्तनमपिदधात्य, —त्राद्यमस्मा अगुरुन्धे, ऽक्षुध्यता० स्वानां पुरःस्थाता भवति य एव० वेदै, —तावद्वा अमुष्या इह यज्ञिय० यदेषा, यदेषानुपकीर्याग्निमाधत्तेऽमुष्या एवैन० यज्ञियेऽध्याधत्ते, न वा अनूपरिहः पशवो रेतो दधते, यदेषानुपकीर्याग्निमाधत्ते रेत एवैतद्दधाति, पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, एप वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा आदित्यः, स यदिहासीत्स्यैतद्भस्म यत्सिकृता, यत्सिकृता उपकीर्याग्निमाधत्ते स्व एवैन० योनौ स्वे भस्मन्नाधत्ते, शिथिरा वा इयमेग्र आसीत्, तां प्रजापतिः शर्कराभिरदृहद्, यं शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इमामेव तद् दृहति धृत्यै, तद्यथेमां प्रजापतिः शर्कराभिरदृहद्वेवमस्मिन् पशवो दृहन्ते य एव० विद्वान्शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इन्द्रो वै वृत्राय वज्रं प्राहरत्, तस्य या विप्रुषा आस०स्ताः शर्करा अभवन्, यं शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्ते तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एव, पुरीषी, —ति वै गृहमेधिनमाहुः, पुरीषस्य खलु वा एतन्निरूप० यदाखुकिरिं, —थदाखुकिरिमुपकीर्याग्निमाधत्ते पुरीषी गृहमेधी भवति ॥ ३ ॥ ३९

अग्नि० वै देवा विभाजं नाशक्नुवन्; यत्प्राञ्चमहुरन्तसर्वः पुरोऽभवद्, यत्प्रत्यञ्चमहुरन्तसर्वः पश्चाभ्वत्, तमश्चेन पूर्ववाहोदवह०स्तदश्वस्य पूर्ववाहः पूर्ववाट् त्वम, —थैवै विभक्त्या अश्वोऽस्याधेये दीयते, ऽविभक्तो वा एतस्याग्निरेनाहितो योऽश्वमग्न्याधेये न ददात्य, —थ योऽश्वमग्न्याधेये ददाति विभक्त्यै, विभाज्यैवैनमाधत्ते, स्तोमपुरोगवा वै देवा असुरानभ्यजयन्ते, —ष खलु वै स्तोमो यदश्वो, यदश्वं पुरस्तान्नयन्त्यभिजित्या, अभिजित्यैवैनमाधत्ते, प्रजापुतेर्वै चक्षुरश्वयत्, तस्य यः श्वयथा आसीत् सोऽश्वोऽभवद्, यदश्वं पुरस्तान्नयन्ति यजमानायैव चक्षुर्दधाति, न पराडवसृज्यो, यत् पराञ्चमवसृजेद्यजमानं चक्षुर्जहाद्, —न्धः स्यात्, प्रत्यवगृह्याधेयो,

यजमानायैव चक्षुः प्रत्यवाग्रही, न पद आधेयो, वास्तव्यं कुर्याद्द्रोऽस्य पशूनाभिमानुकः
 स्यात्, पार्श्वत इतो वेतो वाधेयो, न वास्तव्यं करो, त्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्भवति,
 गायत्रीं वै देवा यज्ञमल्ल प्राहिण्वन्, त्सा रिक्तागल्लत्तस्या अग्निस्तैजः प्रायल्लत्त, सोऽजो
 ऽभवद्, यदजमग्न्याधेये ददाति तैज एवावरुन्धे, ऽग्नीधे देयो, यज्ञमुखं वा अग्नी, यज्ञ-
 मुखेनैव यज्ञमुखं समर्धयति, धेनुं चानद्वाहं च ददाति, तत्सर्वं वयोऽवरुन्धे, एतद्वै
 सर्वं वयो यद्वेनुश्चानद्वा, श्वेतौ वै यज्ञस्य माता च पिता च यद्वेनुश्चानद्वा, श्राज्यं च
 पयश्च धेन्वाः पुरोडाशश्च चरुश्चानद्वाह, स्तदाहुः, कामदुघां वा एषोऽवरुन्धे योऽग्न्याधेये
 धेनुं चानद्वाहं च ददातीति, तद्येषां पशूनां भूयिष्ठं पुष्टिं कामयेत तेषां दित्यौहीं वयसो दद्या-
 दित्यवाहं च मुष्करं, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै, वाग्वै सोमक्रयणी, दित्यौहीं वयसः
 सोमक्रयणी, यदित्यौहीं वयसो ददाति वाचुमेवावरुन्धे, चारु वदति य एव वैदो,
 पर्वहणं सर्वसत्रं देयं, छन्दसां वा एतन्निरूपं यदुपर्वहणं सर्वसत्रं, यदुपर्वहणं सर्वसत्रं
 ददाति छन्दास्येवावरुन्धे, पशवो वै छन्दासि, पशूनेवावरुन्धे, ऽयज्ञियो वै पुरुषो-
 ऽमेध्य आहनस्याजायते, पुरुषक्षीरं धयति, हिरण्यं ददात्यात्मानुमेवं तेन पुनीते, शतमानं
 भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, पूर्वयोर्हविषोर्द्वै त्रिंशन्माने देये,
 उत्तरस्मिंश्चत्वारिंशन्मानं, तदेनमुदग्रहीत्, तेन स उत्तरं वसीयाञ्चैयान्भव, त्यजातो
 वै तावत्पुरुषो यावदग्निं नाधत्ते, स वै तर्होव जायते यद्व्यग्निमाधत्ते, क्षौमे वसाना अग्निमा-
 दधीयातां, तै अध्वर्यवे देये, उल्बस्य वा एतन्निरूपं यत् क्षौम, मुल्बमेवापलुम्पेते,
 हिरण्यं सुवर्णमुपास्याग्निराधेयो, हिरण्यं वा अग्नेस्तैजः, सतेजसमेवैनमाधत्ते, तन्न
 निरस्तवै, यथानुहितं निरस्येदेव तद्यन्निरस्येदनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, तन्न निरस्तवा,
 अननुध्याय्यक्षोधुको भवति ॥ ४ ॥

४०

यो वा अस्यायं मनुश्चोऽग्निरेतमुपासीतो, न्नमत्येतमु, पासीनः प्रजां विन्दत, एतमुपा-
 सीनं पशवा उपतिष्ठन्ते, यदेतमभागेधेयमुत्सादयेत् तस्मा आवृश्चता, ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्,
 तद्ये वनस्पतय आरण्या आश्चं फलं भूयिष्ठं पच्यन्ते तस्य पर्णाभ्यां यवमयश्चापूपौ त्रीहिमयश्च
 संगृह्योपास्याधेय, स्तदेनं द्वयं भागधेयमभ्युत्सादयामकर्म्यं चारण्यं च, तेन तस्मै नावृश्चते,
 ऽननुध्याय्यक्षोधुको भवति, यवो वै पूर्व ऋतुमुखे पच्यत, इतः खलु वा एतं प्राञ्चमुद्धरन्ति,

तस्माद्यवमयः पश्वोपास्यो व्रीहिमयः पुरं, —स्तद्यस्येत्सेद्यवमयमेव तस्य पश्वोपास्येद्व्रीहिमयं पुरं,
 प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ, यज्ञमस्य देवा उपजीवन्ति वर्षं मनुष्या, अन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे,
 ऽक्षुध्यतां स्वानां पुरः स्थाता भवति य एवं वेदै, —तद्ध स्म वा आह केशी सात्यकामिः
 केशिनं दारभ्यम्, —नादं जनताया एवमिव वयमेतस्मा अन्याधेयेऽन्नमवारुध्म यथैपोऽन्नमत्ति,
 तदाहुः, सर्वं वावैतस्येदमन्नं, यज्ञमानं इत्वेवास्यैतदासन्नपिदधाति, तदेवं वेदितोर्नि
 इत्वेवं कर्तवा इति, त्रिर्वा इदं प्रजापतिः सत्यं व्याहरत् ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इतीदं वाव भूरिदं
 भ्रुवोऽदः इस्व, —स्तद्यो ब्राह्मणं आङ्गिरसः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवोऽङ्गिरसां त्वा देवानां
 व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भ्रुवः इस्वरि, —ति पुरो, द्विःपश्वा द्विः पुरं, —स्तद् द्वेधा यज्ञः
 सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिरं, —थ यो ब्राह्मणो वैश्वानरः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवो, ऽग्नेष्ट्वा
 देवस्य व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भ्रुवः इस्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरं, —स्तद् द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिरं, —थ राज्ञन्यस्यादध्याद्, भूर्भुवा, इन्द्रस्य त्वा मरु-
 त्वतो व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भ्रुवः इस्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरस्तद्, द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपतिरं, —न्द्रो वै राजन्यो देवतया मारुतीं विद्धि, —शा खलु वै रा-
 जन्यो भद्रो भवति, विश्वमस्मा अवरुन्दे, ऽथ वैश्यस्यादध्याद्, भूर्भुवो, मनोष्ट्वा ग्राम-
 ण्यो व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भ्रुवः इस्वरि, —ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरस्तद्, द्वेधा
 यज्ञः सत्ये प्रत्यष्टाद् द्वेधा यज्ञपति, —ग्रीमणीथ्येन खलु वै वैश्यो भद्रो भवति, ग्रामणीथ्यमस्मा
 अवरुन्दे, ऽग्निर्वै सृष्टं उल्बमपलुम्पं नाशक्रोत, तस्य प्रजापतिराग्नेयपावमानीभिरुल्बमपाल-
 म्पद्, यदाग्नेयपावमानीभिराश्वत्थीः समिध आदधात्युल्बमेवास्यापलुम्पति, पुनात्येनं, यथा
 शिशुं माता रंढि वत्संश्वा गौरिवमेनं रेढेच, —ग्नेर्वै सृष्टस्य तैजा उददीप्यत्, तदश्वत्थं प्राविशद्,
 यदाश्वत्थीः समिध आदधाति तैज एवावरुन्दे, ऽग्निर्वै सृष्टो विविवाभवन्नतिष्ठदसमिध्यमानः,
 स प्रजापतिरविभेन्, मां वावायं हिंसिष्यतीति, तं शम्या समैन्धत्, तमशमयत्,
 तं शम्याः शुमीत्वं, यं शुमीमयीः समिध आदधाति समेनमिन्दे, शमयत्येवं, स शं
 यज्ञमानाय भवति शं पशुभ्यो, देवा यत्रोर्जं व्यभजन्त तत् उदुम्बरा उदतिष्ठद्, यदौदुम्बरीं
 समिधमादधात्यूर्जमेवावरुन्दे ॥५॥

४१

विप्रियो वा एष पशुभिराधीयत, एष हि रुद्रो यदग्निस्तद्, वाचयेद्, घर्मः शिरस्तं,—
 दयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेनं संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक, —यत्ते

शुक्रं शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचां रुचमशीथा, इति रुचमेवैनमजीगमदे, — ष वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा
 आदित्यो, यदुत्तरतो हरेदेपोऽतः स्याद, — यमितो जीवन्तमेवैनं प्रदुहेत्, संदक्षिणत एव हा-
 र्थः, सं यदा समयार्धं गच्छेदथ यजमानो वरं दद्यात्, तद्विराजं मध्यतो ऽधित, विराडेवा-
 स्याग्नीन्विदधते, पशवो वै विराट् पशून्वा एतन्मध्यतोऽधित, ऽसृष्टो वा अग्निरासीद, — थ
 प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता अन्धे तमुसीमाल्लोकाननुव्युनश्यन्, त्सोऽशोचत्, सोऽतप्यत्,
 ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टमधोऽन्यदधात्, तं या अस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमा-
 वर्तन्त, तं कुल्फदुग्धमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमावर्तन्त, तं जानु-
 दुग्धं तं नाभिदुग्धं तमसदुग्धं तं कर्णदुग्धमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोक आसंस्ता अभिसमा-
 वर्तन्त, तं कर्णदुग्धं नात्युदृह्यो, यत्कर्णदुग्धमत्युदृह्याद्, यजमानो वर्षिष्ठः पशूनां, यज-
 मानमुपरिष्ठादग्निर्भ्यवदहेत्, तदाहुः, कथमधैतं ब्रह्मणाहितं प्रच्यवयेयुः, शिथिरं वावैनु-
 मेतदुकः, परैर्न वपतीति, तमनिधायैवाथ जानुदुग्धमुदृह्याद्, — थ नाभिदुग्धमथासदुग्धं
 तद्यथैव प्रजापतिः प्रजा एभ्यो लोकैभ्योऽभिसमावर्तन्तैवमेव यजमानं पशव एभ्यो लोकैभ्योऽभि-
 समावर्तन्ते य एव विद्वानग्निमाधत्ते, अग्निना वै देवतुया विष्णुना यज्ञेन देवा असुरान्
 प्रव्लीय वज्रेणान्वासृजन्, यः सपत्नुवान् भ्रातृव्यवान्वा स्यात्तस्य रथचक्रं त्रिरनुपरिवर्तयेयुस्त-
 द्, यथैव देवा असुरानग्निना देवतुया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्वासृजन्नेवमेव यजमानः
 सपत्नं भ्रातृव्यमग्निना देवतुया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्वासृजति य एव विद्वानग्नि-
 माधत्ते ॥६॥

४२

एष वै प्रजापती रूपेण यत् पूर्णां सुग्, यत् पूर्णां सुचं जुहोति प्रजापतिमेवाप्नोति, सप्त
 ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा, इत्येतावृतीर्वा अग्नेस्तन्वः षोढा सप्त सप्त, यो वा अस्यैता अग्नि-
 मादधानो वितर्षेयुति वि ह तृष्यति, ता एवास्य तर्षयति, शमीमयीस्तिस्रः समिधा आदधाति
 घृतान्वक्ता घृतस्तोम्याभिः, समेनमिन्धे, शमयत्येव, सं शं यजमानाय भवति शं पशुभ्यो-
 यं वा एषु त्रिषु लोकैष्वग्रयस्ते समागच्छन्त्य, — स्य द्रविणमाददामहा, अति नोऽकमीद्, हव्यवाद्
 भुवतीति, तज्जुह्यात् ॥

४३

ये अग्रयो दिवो ये पृथिव्याः सुमागच्छन्तीपमूर्जं वसानाः ।

ते अस्मा अग्रये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिर्भाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत ॥ ४४

स्वाहेति तदिममेव द्रविणवन्तं कृत्वेष्टाः श्रीता आहुतिर्भाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं पुरा-
यन्ति, तद्वाचयेद्, घर्मः शिर, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेन०
संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक, —र्यत्ते शुक्रं शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वाद्गुधा, इति सतेज-
समेवैनमाधत्ते ॥

४५

इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो निधीमह्ये हव्याय वोढवे ॥

४६

इति हव्यवाहुमेवैनमक, —र्येवै सृष्टस्य पशवोऽक्ष्या अवकशाय प्रापुतन्, तसं प्रजापतिर्वारवन्ती-
यमसृजत्, तानवारयते, —तर्हि खलु वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तद्यथैतस्मात्सृष्टात्पशवः
प्रापुतन्नेवमस्मादाहितात्पशवः प्रपतन्त्ये, —ष हि रुद्रो यदग्नि, —स्तद्य एवं० विद्वान्वारवन्तीयं
गायते पशुनेव वारयते, वारवन्तीय० वै सृष्ट्वा प्रजापतिर्यं काममकामयत् तमाधोत्, तमेव
काममधोति यजमानो यं कामं कामयमानोऽग्निमाधत्ते यं एवं० विद्वान्वारवन्तीयं गायते, ऽग्निर्वै
ऋत्याद्विश्वदाव्य इमांल्लोकानदहत्, तं प्रजापतिर्वारवन्तीयं गायमानो वरणं विभ्रत् प्रत्यैत्,
तमशमयद्, यदेवास्य ऋत्याद्विश्वदाऽव्यं तञ्जमयति यं एवं० विद्वान् वारवन्तीयं गायते,
तस्माद्वरणो यज्ञावचरः स्या, —न्न त्वेनेन जुहुयाद्, यद्वा इदं० संघञ्जुतं० यञ्जुघञ्जुविष्यद्यदिमं
अन्तरा द्यावापृथिवीं तद्वामदेव्यं तदेवावरुन्दे यं एवं० विद्वान् वामदेव्यं गायते, ब्रह्मणो वा एष
रसो यद्यज्ञायज्ञिय०, यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति ॥ ७ ॥

४७

अग्नि० वै सृष्टं प्रजापतिः पवमानेनाग्रा उपाधमद्, यत् पवमानाय निर्वपत्युपैवैनं तद्धमति, यत्
पावकाय पुनात्येन०, यञ् शुच्ये यदेवास्यापूतं तदेतेन पुनाति, यत् पवमानाय निर्वपति,
पशवो वै पवमानः पशूनेवावरुन्दे, यत् पावकाया, —ऽन्न० वै पावक, —मन्नुमेवावरुन्दे, यञ्
शुच्ये, पूत एवास्मिन् रुचं दधाति, यं कामयेता, —ऽपतरं पापीयान्त्स्यादिति, तस्यैकमेक०
हवीं०षि निर्वपेत्, तदेनमप्राग्रहीत्, तेन सोऽपतरं पापीयान् भवत्य, —थ यं कामयेत्, न वसी-
यान्त्स्यान्नं पापीयानिति, तस्य सर्वाणि साकं० हवीं०षि निर्वपेत्, तदेन० सं०रुणाद्धि, तेन
सं न वसीयान्नं पापीयान् भवत्य, —थ यं कामयेतो, —त्तरं० वसीयाञ्श्रेयान् तस्यादिति, तस्या-
ग्रये पवमानाय निरुप्याथ पावकाय च शुच्ये चोत्तरे हविषी समानवर्हिषि निर्वपेत्, तदेनमुदग्रहीत्,
तेन सं उत्तरं० वसीयाञ् श्रेयान् भवत्य, —थ यस्य त्रिष्टुभौ वानष्टुभौ वा जगती वा स०याऽज्ये
स्यातामति गायत्रं कामे, —दुर्वीक् छन्दोभ्योऽन्नपद्येत्, तद्यस्यैतस्यैद्रायत्र्या एवं तस्य स०याज्ये

[इडा (ळा) यास्त्वा । ऋ० ३, २९, ४] [८] तै. ब्रा. १, १, ६ ।

मै० ८

कुर्याद्, गायत्रौरे ह्यग्निर्गायत्रलुन्दाः, स्व एवैनं योनौ स्वे लुन्दासि प्रतिष्ठापयत्या, —त्रावै-
 ष्णवमैकादशकपालं निर्वपे, —दशिवै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, वि-
 ष्णवे शिपिविष्टाय त्र्युद्धौ घृते चरुं निर्वपेद्, यद्विष्णुवे, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालब्ध, यं शि-
 पिविष्टं, पशवो वै शिपिविष्टं, पशुनेवावरुन्दे, यत् त्र्युद्धौ, त्रयो वा इमे लोका, इमानेवं
 लोकानामोति, यद् घृते, तेजो वै घृतं, तेज एवावरुन्ध, आदित्यं घृते चरुं निर्वपेत् पशु-
 कामो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनडुहस्तण्डुला, —स्तन्मिथुनं पुशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, अग्नीपोमीयं
 पुरोडाशं द्वितीयमनुनिर्वपेत्, तद्भूयो हव्यमुपागा, —न्नो अस्यान्य ईशे, यर्हि वा एतं पुरा ब्राह्म-
 णा निर्वपुषुस्तर्ह्येषां न कश्चनैश, न हि वा एतमिदानीं निर्वपन्त्य, —थैपां सर्व ईशे, यदाग्ने-
 यं, —स्तेजो वा अग्नि, —स्तेज एवावरुन्दे, यत्सौम्यः, सोमो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसं
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्दे, तद्द्योऽसा आदित्यो घृते चरुस्तं ब्रह्मणे परिहरेयु, —स्तं चत्वारः प्रांश्वीयु,
 —स्तेभ्यः समानो वरो देय, —श्चतुर्वा इदमग्ने मिथुनमौघतै, —कश्चैका च, द्वौ च द्वे च,
 त्रयश्च तिस्रश्च, चत्वारश्च चतस्रश्च, तन्मिथुनं पुशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै ॥८॥ ४८

फल्गुनीपूर्णमासे ब्राह्मणस्यादध्यात्, फल्गुनीपूर्णमासो वा ऋतूनां मुख, —मग्निर्देवतानां,
 ब्राह्मणो मनुष्याणां, ग्रीष्मे राजश्न्यस्यादध्याद्, ग्रीष्मे वा इन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वै राजश्-
 न्यो बुभूषन् जिघांसति, शरदि वैश्यस्यादध्या, —दन्नं वै शरं, —दन्नेन वैश्यो भद्रो भवत्य,
 —न्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, यद्यन्यस्मिन्नृता आदधीत यदि वा अस्यै स एक ऋतुः शिवः स्याद-
 थास्मा इतरेश्शिवा दुर्योणा भवेयु, —स्तद्यस्यैत्सेत् फल्गुनीपूर्णमासं एवं तस्यादध्यात्, तदस्मै
 सर्वं ऋतवः शिवा भवन्ति, सर्वे एनमृतवो जिन्वन्ति, सवत्सरस्य वा एतदाश्न्यं यत्
 फल्गुनीपूर्णमाश्न्यमह, —यत् फल्गुनीपूर्णमाश्न्यमहरादध्यात् सवत्सरस्यैनमासंनपिदध्याद्,
 द्वयहे वा पुरैकाहे वाधेय, —स्तद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति, नैनं सवत्सरस्यासंनपिदधाति,
 तद्यद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति द्वितीयमेव सपत्नस्य आतृव्यस्येन्द्रियं पशून् क्षेत्रं वृज्जानं एति,
 कृत्तिकासु ब्राह्मणस्यादध्या, —दाग्नेयीः कृत्तिका, आग्नेयो ब्राह्मणः, स्व एवैनं योनौ स्वेऽहन्ना-
 धत्ते, प्रजापुतेर्वी एतञ्जिशरो यत् कृत्तिका, अग्निरास्यं, शीर्ष्णांनमद्यते, ऽन्नाद्यमस्मा अवरुन्धे,
 सप्त कृत्तिकाः, सप्त शीर्षन् प्राणाः, प्राणान्स्मिन् दधाति, रोहिण्यां पशुकामस्यादध्यात्,
 सोमस्य वा एतन्नक्षत्रं यद्रोहिणी, सोमो रेतोधा, रेतोऽस्मिन् दधात्य, —क्षां वा इयमग्र

आसीत्, तस्यां देवां रोहिण्यां वीरुंधोऽरोहय, —स्तद्यथेमा अस्यां वीरुंधो रूढा एवमस्मिन्
 पशवो रोहन्ति य एव विद्वान् रोहिण्यामग्निमाधत्ते, रोहिण्यां स्वर्गकामस्यादध्याद्,
 रोहिण्यां वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति, कालकाञ्जा वा असुरा इष्टका अचिन्वत्, दिव्या-
 रोक्षयामा, इति तानिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, स एतामिष्टुकामप्युपाधत्, प्रथमा इव
 दिव्यामक्रुमन्ता, —ऽथ स तामावृहत्, तैऽसुराः पापीयांसो भवन्तोऽप्राभ्रंशन्त, या उत्तमा
 आस्तां तौ युमश्वा अभवता, येऽधुरे त ऊर्णावाभयो, यां तामिष्टुकामावृहत् सा चित्राभवद्,
 यः सपत्नुवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स चित्रायामग्निमादधीत्, तद्यथैतस्यामावृढायामसुराः
 पापीयांसो भवन्तोऽप्राभ्रंशन्तैवमस्य सपत्नो भ्रातृव्यः पापीयान्भवन्नप्राभ्रंशते य एव विद्वान्-
 चित्रायामग्निमाधत्ते, यः कामयेत्, भग्यन्नादः स्यामिति, स पूर्वासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्,
 भगस्य वा एतदहर्ह्यत् पूर्वाः फल्गुनी, —भग्यन्नादो भवत्य, —थ यः कामयेत्, दानकामा मे
 प्रजाः स्युरिति, स उत्तरासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्, —ऽर्यम्णो वा एतदहर्ह्यदुत्तराः फल्गुनी,
 दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, तासु राज्ञेयस्यादध्याद्, दानं रक्षेप प्रजानामु-
 पजीवति, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्रजापतेर्वी एतौ स्तनौ यत्पौर्णमासी
 चामावास्या च, यत्पौर्णमास्यां वासावास्यायां वाग्निमाधत्ते प्रजापतिमेव प्रत्तं दुहे, देवा-
 नां वा एते सदोहविर्धाने यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्यां त्रामावास्यायां
 वाग्निमाधत्ते उभे पुण्याहं उभे यज्ञिये ॥ ९ ॥

४९

न पुरां सूर्यस्योदेतोर्मन्थितवां, असुर्यो विदेवा आधीयत, उद्यत्सु रश्मिषु मथ्य, —स्तत्स-
 देवः सैन्द्र उभयोरहो रूप आधीयते, चतुर्विंशत्यां प्रक्रमेष्वाधेय, —श्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गाय-
 त्री, गायत्रमग्नेश्छन्दः, स्व एवैनं योनौ स्वै छन्दस्याधत्ते, तद्यथैत्सेदपरिमित एव तस्याद-
 ध्यात्, क्षेष्णुं वै परिमित, —मपरिमितमेवास्मै जीवुनमव्रुन्दे, ऽग्निर्वै सृष्टः प्रजापतेरध्वुदक्रा-
 मत्, स प्रजापतिरविभेदद एवासा अभूदिदमहमिति, तस्मिन्ननुनिष्कम्याजुहो, —देतहिं खलु
 वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तदाहु, —रम्ण एवानुद्वृत्याथाग्निहोत्रं होतश्च्यमिति, तन्नैवं
 कर्तवा, अयुतं तत् कुण्ड्याग्रीयं तद्यज्ञस्य क्रियते यद्योनेः परमवरं कुर्याद, —प्रजनिष्णुः स्या,

द्वीं ऽप्येवं पूर्वाणि निरुप्याथ सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तत्सायं
 ज्योतिषा रेतो मध्यतो दधाति ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥ इति प्रातस्तत्सायं ज्योतिषा
 रेतो मध्यतो हितं ॥ प्रातः प्रजनयामक, — देवाश्च वा असुराश्च स ऽयत्ता आस, — नथेन्द्रोऽग्निमाधत्त,
 ते देवा अविभयु, — रद एवासा अग्निं गोपार्यमानोऽग्निहोत्रं गोपार्यमानो भविष्यति, न ना उपै-
 व्यत्य, — भिं नो जेष्यन्तीति, तेऽनुवन्, यदेवं त्वं किञ्च करवो यद्भना यजिना यद्विन्दासै तत्ते-
 ऽग्निहोत्रं कुमौ, ऽथेहीति, स वा ऐत्, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोत ऽव्यं, यं ऽद्व्येष किञ्च
 करोति यद्वन्ति यजिनाति यद्विन्दते यदेन ऽ विश उपतिष्ठन्ते तद्राजन्यस्याग्निहोत्रं होतव्यं,
 राजन्यस्याग्निहोत्रांश्च होतव्या, — मिति मीमांसन्ते, यद्भुत्वा न जुहुयाद्विं यज्ञं छिन्द्या, —
 ज्जीयेतु वा प्र वा मीयेत, पौर्णमासीममावास्यां वा प्रति होतव्यं, — मथो अग्न्युपस्थानं वा
 चयितव्यं, — स्तेनास्य दर्शपूर्णमासौ संतुता अविच्छिन्नौ भवतः ॥१०॥ ५०-५५

यं कामयेत, पशुमान्तस्यादिति, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहादग्निमाहरेयु, — यथा वा एतं ऽ सृ-
 ज्यमानं पशवोऽन्वसृज्यन्तैर्वमेनमाह्रियमाणं पशवोऽन्वाय, — न्त्येष हि रुद्रो यदाग्नि, — रथ यं कामये-
 ता, — ऽन्नादः स्यादिति, तस्य अष्टादक्षिणाग्निमाहरेयु, — रेष वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं अ-
 ष्ट, — मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, तदाहु, — यथा वृषलो निजः पुल्कुकश्चिकित्सेदेवं ऽ स, इति स
 मध्य एवं, स शं ऽ यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, यः सोमेनायक्ष्यमाणोऽग्निमादधीत् न पुरा
 स ऽवत्सराद्वीं ऽपि निर्वपेद्, रुद्रोऽस्य पशून्भिमानुकः स्या, — देते वै पशवो यद्वीहयश्च
 यवाश्च, तेषां चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत्, तद्याभ्यो देवताभ्यो-
 ऽग्निमाधत्ते यत्ताभ्यो न जुहुयात्ताभ्या आवृश्चेता, — ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, ताभ्या आज्यस्य
 होतव्यं, तेन ताभ्यो नावृश्चेते, ऽननुध्याय्यक्षोधुको भवति, स ऽवत्सरं हवीं ऽपि निर्वपति,
 तदस्य स ऽवत्सरान्तर्हितो रुद्रः पशून् हिनस्ति, स ऽवत्सरमग्निहोत्रमहौपीत्, तत्तपोऽविदत्, स
 संवेण साकं ऽ स्वर्गं लोकं ऽ समारुक्षत्, त्रिर्वा इदं ऽ विराड् व्यक्रमत् गार्हपत्यमाहवनीयं ऽ संभ्यं,
 तद्विराजमाप, — दन्नं ऽ वै विरा, — डन्नं ऽ वावैतदापन्, मध्याधिदेवने राजन्यस्य जुहुयाद्वारुण्यं
 ऋचा, वरुणो वै देवानां ऽ राजा, राज्यमस्मा अवरुन्दे, हिरण्यं निधाय जुहोत्य, — अिम-
 त्येव जुहोत्यायतनवत्य, — न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, शतमस्मा अक्षान् प्रयच्छेत्,

तान्विचिनुयात्, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, गामस्य तदहः सभायां
दिव्येषु, —स्तस्याः परुषि न हिंस्यु, —स्तां सुभासद्भ्या उपहरेत्, तया यद्गृहीयात् तद्ब्राह्म-
णैभ्यो देयं, तत् सभ्यमन्नमवरुन्दे ॥ ११ ॥ ५६

यस्या रात्र्याः प्रातरग्निमाधास्यमानः स्यात्तां रात्रीं चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीव-
तुण्डुलमिवोपहरे, —ददितिवै प्रजाकामौदनमपचत्, सोऽग्निष्टमाश्नात्, तस्या धाता चार्थमा चाजा-
येतां, सापरमपचत्, सोऽग्निष्टमाश्नात्, तस्या मित्रश्च वरुणश्चाजायेतां, सापरमपचत्,
सोऽग्निष्टमाश्नात्, तस्या अंशश्च भृगुश्चाजायेतां, सापरमपचत्, सैक्षतो, —ऽग्निष्टमेऽश्वत्या
द्वौ द्वौ जायेते, इतो नूनं मे श्रेयः स्याद्यत् पुरस्तादश्रीयामिति, सा पुरस्तादशित्वोपाहरत्,
ता अन्तरेव गर्भः सन्ता अवदता, —मावमिदं भविष्यावो यदादित्या इति, तयोरादित्या निर्हन्ता-
रमैच्छं, —स्तां अंशश्च भृगुश्च निरहतां, तस्मादेतौ यज्ञेन यजन्ते, सश्रामोऽश्रामस्य
भागधेयं, जने भृगोऽगच्छत्, तस्मादाहु, —जनो गन्तव्य, —स्तत्र भृगेन संगच्छता इति, स
वा इन्द्र ऊर्ध्व एवं प्राणमुनुदश्रयत्, मृतमितरमाण्डमवापद्यत्, स वाव मार्ताण्डो यस्येमे मुनुष्याः
प्रजा, सा वा अदितिरादित्यानुपाधाव, —दस्त्वेव स इदं, मा स इदं मोर्धे परापन्नदिति,
तेऽब्रुव, —न्नश्रेऽषोऽस्माकुमेव ब्रवाते, न नोऽतिमन्याता, इति स वाव विवस्वानादित्यो यस्य
मनुश्च वैवस्वतो यमश्च, मनुरेवास्मिन्नेके यश्मोऽमुष्मि, —नेते वै देवयानान् पथो गोपायन्ति,
यदादित्यास्त इयक्षमाणं प्रतिनुदन्ते, यो वा एतेभ्योऽप्रोच्यग्निमाधत्ते तमेते स्वर्गल्लोकात्प्रतिनु-
दन्ता, उऽग्निष्टमागा वा आदित्या, यद्ऽग्निष्टमे विवर्तयित्वा समिध आदधाति तदादित्येभ्योऽ-
ग्न्याधेयं प्राह, नैनं स्वर्गल्लोकात् प्रतिनुदन्ते, सश्वत्सरं मुत्सृजेताग्निमाधास्यमानो, नास्याग्निं
गृहाद्वरेयु, —नान्यता आहरेयुः, सश्वत्सरे वृद्धा गर्भाः प्रजायन्ते, प्रजातमेनं वृद्धमाधत्ते,
द्वादश रात्रीरुत्सृजेत्, द्वादश वै रात्रयः सश्वत्सरस्य प्रतिमा, सश्वत्सरे वृद्धा गर्भाः प्रजा-
यन्ते, प्रजातमेनं वृद्धमाधत्ते, तिस्र उत्सृजेत्, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकाना-
मोत्ये, —कामुत्सृजेते, —को वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवाप्नोति, पुरुरवा वा ऐड उर्वशीमविन्दत
देवी, तस्या आयुरजायत्, स देवान्स्वर्गं लोकं यश्तोऽनूदैत्, तेऽब्रुव, —स्तद्वयं देवा
इमः, शक्रायं मुनुष्यो गमिष्यतीति, सोऽब्रवीद्, बहवो वै मे समाना, —स्ते मा वक्ष्यन्ति,
किमयं देव्याः पुत्रो देवेभ्यो मातुर्भ्रात्रेभ्य आहापी, —दस्त्वेव मे किंचिदिति, तस्मा अग्निर्यज्ञियां

त३न्वं प्रायच्छत्, तामुत्सङ्गेऽवधायाद्दुरत्, तामुखायामवाद्धात्, सोऽश्वत्थ आरोहोऽभवद्,
 योखा सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ ३ह्य, —शिवै वरुणं ब्रह्मर्चयमागच्छत्
 प्रवसन्तं, तस्यु जायां संभवत्, तं पुरस्तादायन्तं प्रतिक्षाय प्रत्यङ् निरद्रवत्, सोऽवेत्,
 सर्वं वा इन्द्रियं नृम्णं रेतो निर्लेप्य हस्तीति, तदनुपराहाय निरलुम्पद्, यद्रेता आसीत्सोऽश्वत्थ
 आरोहोऽभवद्, यदुल्वं सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ हि, प्रजापतिः
 प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत्, सोऽश्वो भूत्वा सवत्सरं ३न्यङ् भूम्यां शिरः प्रतिनिधाया-
 तिष्ठत्, तस्याश्वत्थो मूर्ध्नि उदभिनत्, तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वं, तस्मादेष यज्ञावचरः, प्राजा-
 पत्यो हि ॥१२॥

५७

मनुर्वै प्रजाकामोऽग्निमाधास्यमानो देवतायै देवताया अजुहोत्, ततो मित्रावरुणयोराहुत्या
 प्रफर्ष्युदतिष्ठत्, तस्या घृतं पदोरक्षरत्, सा मित्रावरुणा ऐत्, ता अब्रूता, —माहुत्या वै
 त्वमावरुणोरजनिष्ठा, मनोस्त्वै त्वमसि, तं परेहीति, सा मनुमैत्, सोऽब्रवी, —दसुरौ वा इमे
 पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, तेऽमुमग्रा आदधताथेममथेमं, सा पुन-
 रैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दमुमेवाग्रा आधिषताथेममथेममिति, सोऽब्रवीत्,
 सकृद्वावासुराः श्रियोऽन्तमगुः, परा तु भविष्यन्तीति, सोऽब्रवीद्, देवा वा इमे पुण्य-
 मन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, त इममग्रा आदधताथामुमथेमं, सा पुनरैत्,
 तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दिममेवाग्रा आधिषताथामुमथेममिति, सोऽब्रवीत्,
 सकृद्वाव देवाः सर्वेण साकं स्वर्गं लोकं समारुक्ष, —न्नितः प्रदानात्तु यज्ञमुपजीविष्यन्तीति,
 यः सर्ववेदसं दास्यन्त्स्यात्स इममग्रा आदधीताथामुमथेमं, तद्यथैव देवाः सर्वेण साकं
 स्वर्गं लोकं समारोहन्नेवमेव यजमानः सर्वेण साकं स्वर्गं लोकं समारोहति य एवं विद्वानग्नि-
 माधत्ते, —सोऽब्रवी, —दृषुयो वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान्परेहीति, सा परैत्, त
 इममग्रा आदधताथेममथामुं, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगन्निति, साब्रवी, —दि-
 ममेवाग्रा आधिषता, —थेममथामुमिति, सोऽब्रवी, —दहं वावाग्न्याधेयं विदांचकार, सर्वेषु
 वा एषु लोकैष्वृषुयः प्रत्यष्टुरिति, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवं विद्वानग्निमाधत्ते,
 यदमुमाधायेममादध्यादप तदादध्याद्, यद्वामेमाधायामुमादध्यादप तदादध्यात्, तदिममेवाधा-
 याथेममथामुं, तथा समृद्धा आधीयते, प्राचीनप्रवण आधेय, —स्तथा समृद्धा आधीयते,

प्राचीनं मध्यमाद्वंशादाधेय, —स्तथा समृद्धा आधीयते, या वै सा प्रफुव्यासीत् सा गौरभवत्
सेडा सा मानवी धृतपदी मैत्रावरुणी ॥१३॥

५८ [५०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे आधानं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

पुनराधानम् ।

यन्त्रा क्रुद्धः पुरोवपु मन्युना सुमनस्तर । सुकल्पमग्रे तत्तव पुनस्त्वदीपिपामसि ॥ १

यत्ते मन्युपुरोत्स्य पृथिवीमनुदध्वसे । आदित्या विश्वे तद्देवा वसुवः पुनराभरन् ॥ २

यत्ते भामेन विचकरानीशानो हृदस्परि । पुनस्तदिन्द्रश्चाग्निश्च वसुवः समचीकल्पन् ॥ ३

पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसुवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुधीते अग्रे ।

घृतेन त्वं तन्वुं वृधेयस्व शर्यस्योषा यजमानं सचन्ताम् ॥ ४

त्रयस्त्रिंशत्तन्वो यं वितन्वत इमं च यज्ञं सुधया ददन्ते ।

तेभिश्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥ ५

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

इमं यज्ञं समतन्तुं ततं ना आ देवा यन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ६

बृहस्पतिर्नो हविषा घृतेन विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

या इष्टा उपसो याश्च याज्ञ्यास्ताः संदधामि मनसा घृतेन ॥ ७

अग्नेऽभ्यावर्तिन्नभि मावर्तस्वायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रथ्या पोषेण ॥ ८

अग्ने अङ्गिरः शतं ते सन्त्वावृतः सहस्रं त उपावृतः ।

अथा पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृधि पुनर्नो रयिमाकृधि ॥ ९

पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः पाह्वं हसः ॥ १०

सह रथ्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्सन्त्या विश्वतस्परि ॥ ११

सल्लिलः सल्लिगः संगुरस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, क्रेतः सुक्रेतः सक्रेतस्ते
न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहृति

देवेष्वसुवध्व, —मादित्येभ्यः स्वाहा ॥१॥ १२

[१] मै. १,७,४,५ । तै. १,५,३; १,५,१०; ४,२,१,२,३; ४,२,३,४ । काठ. ८,१४; ३४,१९ । कपि. ८,२ । वा. १२, ४४; ८,६१; २,१३; १२,७-१०,४०,४१ । काण्व. १२,८५; १३,४५; २,२९; १३,८-११,४१,४२ । [यत्त्वा क्रुद्धः० । अथर्व. १२,२,५ । पुनस्त्वादित्या रुद्रा० । ऋ. १०,११६,८; अथर्व. १२,२,६]

अग्नेर्वै भागः पुनराधेयु, —मेतं वै भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति, यद्यादधानो मन्येत, विं स्या
 ऋध्यता, इत्युत्साद्य पुनरादधीत, यमेव भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति तं प्राप्यार्धयत्येव, सर्वमे-
 वाग्नेयं क्रियते, यत्किंच सर्वमेवाग्नेये भागं प्रदाय सर्वामृद्धिमृध्नोति, न संभाराः संभृत्या, न
 यजुः कर्तवा, इत्याहुः, संभृतसंभारो रक्षेप कृतयजु, —स्तदाहुः, संभृत्या एव संभाराः,
 काश्यं यजुरिति, पुनरुत्स्यूतं वासो देयं पुनर्णवो रथः पुनरुत्स्यूतोऽनद्धा, —नेतानि वै पुनरा-
 धेयस्य रूपाणि, रूपाण्येवास्याप्त्वावरुन्दे, ऽग्निर्वा उत्सीदन्नप ओषधीरभ्युत्सीदति, दुर्भा वा
 आपा ओषधयो, यद्दुर्भा उपोलपा भवन्त्यञ्च एवैनमोषधीभ्योऽध्याप्त्वावरुन्दे, देवा असु-
 रैर्विजयमुपर्यन्तोऽशौ प्रियास्तन्वुः संन्युदधत्, यन्नो जयेयुरिमा अभ्युपधावेम, यद्यु जयेमेमा
 अभ्युपावर्तेमहीति, ता देवा जित्वा न्वैछन्, त्सर्वेषां नः सहेति, असोऽग्निरब्रवीद्, य एव मां
 मदेवत्य आदधातै स एताभिस्तनूभिः संभवादिति, तं देवा आदधत्, त एताभिस्तनूभिः
 संभवन्, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वुः, पशुभिरेव संभवन्, —स्तद्य एव विद्वान् पुनरा-
 धेयमाधत्त एताभिरेवाग्नेस्तनूभिः संभवति, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वुः, पशुभिरेव संभवति,
 मनुः पुष्टिकामा आधत्त, स इमान् पोषानपुष्यत्, तेन ऋद्धं, त्वष्टा पशुकामा आधत्त, त
 इमे त्वाष्टाः पशवः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं, प्रजापतिः प्रजाकामा आधत्त, ता इमाः प्रजाः
 प्राजापत्याः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं, यो वै तमग्रा आधत्त स तेन वसुना संभवत्,
 तत् पुनर्वसोः पुनर्वसुत्वं, तस्मात् पुनर्वसा आधेयः, पुनर्हि स तेन वसुना संभुवद्, यो वै
 तमाधत्ताधोत्, स तस्मादनुराधास्वाधेया ऋद्ध्या, ऋध्नोत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय ॥२॥ १३

अग्निर्वा उत्सीदन्त्सं वत्सरमभ्युत्सीदति, सप्तदश सामिधेनीः काश्याः, पञ्च ऋतवो,
 द्वादश मासा, एष स वत्सरः, स वत्सरदिवैनमध्याप्त्वावरुन्दे, तदाहुः, पञ्चदश
 सामिधेनीः काश्या न सप्तदशै, —त्येतद्वै स वत्सरस्य संक्रमणतम, —मेतेनाशिष्टमाप्यते, पञ्च-
 दश सामिधेनीः, पञ्चदशार्धमासस्य रात्र्यु, —स्ताभिरेव ता आप्यन्ते, यावन्ति वै सामिधे-
 नीनामक्षराणि तावन्ति स वत्सरस्याहानि, तैरेव तान्याप्यन्ते, ऽग्निर्वा उत्सीदन्त्सं वत्सरम-
 भ्युत्सीदति, षड्वा ऋतवः स वत्सरः, —स्तस्मात् षड्विभक्तयः, स वत्सरौ वा अग्निर्वैश्वानरो,
 यत् षड्विभक्तयः स वत्सरदिवैनमध्याप्त्वावरुन्दे, ऽथ यद्दग्निर्वहुधा विद्वियत् इमान् पोषान्

[२] तै. १,५,१-२ । काठ. ८,१५ । कपि. ८,३ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

[३] तै. १,५,२ । काठ. ९,१ । कपि. ८,४ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

पुष्ये, तस्मादधिरेतावृतीर्विभक्तीरानशे नान्या देवता, —थ यद् बृक्षराः सतीश्चतुरक्षराः क्रियन्त, आचतुरे० हि पशवो द्वन्द्वं मिथुना, ऋतवो वै प्रयाजा, अन्नमृतवो, यत् प्रयाजानन्तरियाद-
न्नमन्तरियाद्, यज्ञमुखं० वै प्रयाजा, यत् प्रयाजानन्तरियाद्यज्ञमुखमन्तरियात्, तद्यस्यैत्सेत्तस्यो-
परिष्ठात् प्रयाजाना० विभक्तीः कुर्याद्, वीश्ये० वै प्रयाजा, वीश्ये० विभक्तयो, वीर्यादेवाधि
वपट्करोति, तार्जगृद्धिमभिक्रामनि, नानाश्रेयं क्रियते, ५थ कस्मात्सह विभक्तयः प्रयाजैरिति,
स०वत्सरे० वै प्रयाजाः परीज्यन्ते, कस्मादाश्रेयं क्रियते, तस्मान्नानाश्रेयम् ॥३॥ १४

पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्र इषायुषा । पुनर्नः पाह्य०हसः ॥ १५

इति पुरस्तात् प्रयाजानां जुहुयात् ॥ १६

सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्सन्त्या विश्वतस्परि ॥ १७

इत्युपरिष्ठादनुयाजानां जुहुया, —दूर्जा वा एष पशुभिर्हृत्सीदिन्तसहोत्सीदति, पुनरूर्जा निव-
र्तस्व, —ति तदूर्जमेव पशून् पुनरंघ्रुन्दे, ५थो तानिव भागिनः करोत्य, —थो उभयत् एष यज्ञ-
स्याशिष ऋध्नोति, नानाश्रेयं क्रियते, ५थ कस्मादाज्यभागा इज्येते इति, चक्षुषी वा एते यज्ञस्य
यदाज्यभागौ, यदाज्यभागा अन्तरियाच्चक्षुषी यज्ञस्यान्तरियाद्, —त्रा आयू०पि पवसा, इति
सौमस्य लोके कुर्याद्, यदाश्रेयी तैनाश्रेयी, यत् पावमानीं तैन् सौमीं, नानाश्रेयं क्रियते, न
सौममन्तर्यन्त्य, —ग्निर्मूर्धा दिवः कर्कुदि, —ति प्रजाकामो वा पशुकामो वा सौमस्य लोके कुर्याद्,
यन्मिथुना तैन् प्रजननवती, यद्रेतस्वती तैन् सौमीं, यज्ञेन वा एष व्युध्यते ३यो ऽग्निमुत्साद-
यते, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पञ्चकपालो यज्ञमेव पुनरालभते, ऽष्टाकपालः कार्यो, गायत्रो
३ह्यग्निर्गायत्रं छन्दा, आश्रेयं० वा एतत् क्रियते यत् पुनराधेयं, तस्मादष्टाकपाल, —स्तन्नं सूक्ष्मं,
पञ्चकपाल एवं कार्यः, पञ्चमाद्वा अध्यूतोः षष्ठं ऋतुरभवत्, समानमेतद्यत् पञ्चमश्च ऋतुः
षष्ठश्च, यत् पञ्चकपालः स०वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्दे, प्रजनन० वा ऋतवो, ऽग्निः
प्रजनयिता, यत् पञ्चकपालः प्रजननादेवैनं प्रजनयिता प्रजनयति ॥४॥ १८

वीरहा वा एष देवाना० ३यो ऽग्निमुत्सादयते, शतदायो वीरो, यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो
भवन्ति वीरे० वावैतद्देवानामवदयते, ऽन्यस्मै वै कामाधेयमन्यस्मै पुनराधेयं, न वै तदाधेयेन

[४] मै. १,७,१ । तै. १,५,२ । काठ. ९,१-३ । कपि. ८,४-५ ।

[५] तै. १,५,२; ४,४ । काठ. ९,२-३ । कपि. ८,५-६ ।

स्पृणोति यस्मै कं पुनराधेयं, पुनराधेयेन वाव तत्स्पृणोति, जरा वै देवहितमायु, रेतावुतीहि
समा एति यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति, यावुदेवायुर्वीर्यं तदाप्नोति, तत्स्पृणोति,
तद्वरुन्द्वा, आयुषा वा एष वीर्येण व्युध्यते रयो ऽग्निमुत्सादयुता, आयुर्वीर्यं हि रण्यं, य-
द्विरण्यं ददात्यायुषैवैनं वीर्येण समर्धयति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या, दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायु, स्ते व्यनृष्यन्ति, तः प्रदा-
नाद्धि देवा यज्ञमुपजीवन्ति, ते वा एतं पुनरादधत्, त आर्धुवन्ना, दित्या वा अस्त्रिलोके
ऋद्धा आदित्या अमुष्मिन्, पशवोऽस्त्रिन्नृतवोऽमुष्मिन्, स्तद्य एव विद्वान् पुनराधेयमाधत्
उभयोरेव लोकयोर्ऋद्धोत्यस्मिन्श्चामुष्मिन्श्च, सलिलः सलिंगः संगुरस्ते न आदित्या हविषो
जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, केतः सुकेतः सकेतस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा,
देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहृतिं देवेष्वामुवध्वमादित्येभ्यः स्वाहे, त्यैतैर्वै ते तं
पुनरादधत्, त आर्धुवन्, स्तद्यदेतैः पुनराधत्तेऽथ अर्धोत्या, दित्या हि पुनराधेयम् ॥५॥

१९ [५२५]

॥ इति प्रथमकाण्डे पुनराधानं नाम सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ॥

अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत्, स वा अग्निमेवाग्ने मूर्धतोऽसृजत्, स यतोऽग्निमसृजत् तत् पर्यु-
मार्ष्ट, ततो लोहितमवाहरत्, तन्युमार्ष्ट, तत् उदुम्बरः समभवत्, तस्मादुदुम्बरः प्राजापत्यं,
स्तस्माल्लोहितं फलं पच्यते, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्गैर्द्वाग्धेयुमिच्छमानः, स तदेवं नाविन्दत्
प्रजापतिर्यदहोष्यत्, स स्वं चक्षुरादायाजुहोत् ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तद्वा अर्द-
श्चक्षुर्मन्यन्ते यदुसा आदिश्यो, ऽमुं वा एतदस्मिन् जुह्वतो मन्यन्ते, सत्यं वै चक्षुः,
सत्येनाग्निहोत्रं जुहोति य एव विद्वान् जुहोति, भविष्णुः सत्यं भवति य एव वैदु, कस्मै
कमग्निहोत्रं ह्यता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्य, ग्रये वा एतदृत्यै गुप्त्यै ह्यते, यत् सायं
जुहोति रात्र्यै तेन दाधार, यत् प्रातरह्ने तेना, श्रौं सर्वान् यज्ञान् संस्थापयन्त्य, थ कस्मा-

देतदेवाग्निहोत्रमुच्यता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्ति, होत्रा वै देवेभ्योऽपाक्रामन्नाग्निहोत्रं भाग-
धेयमिच्छमाना, यत् ॥ अग्निहोत्रम् ॥ इत्याह तेन होत्रा अभुजति, तेनैना भागिनीः करोत्ये,—
षा वा अग्नेऽग्ना आहुतिरहूयत्, तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वं, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैद्वाग-
धेयमिच्छमानः, स तदेवं नाविन्दत् प्रजापतिर्यदहोष्यत्, तं स्वा वागभ्युवद,—जुहुधीति,
स इत एवोन्मृज्याजुहोत्। स्वाहा ॥ इति स्वा ह्येनं वागभ्युवदत्, तत् स्वाहाकारस्य जन्म,
तस्मादग्निहोत्रे स्वाहाकारं,—स्तस्माच्छलाटे च पाणौ च लोम नास्त्यं,—तो हि स तदादायाजुहोत्,
तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टास्तमाहु,—ज्येष्ठलक्ष्मीति, प्रजापतिश्चेत्तदग्ने ज्येष्ठ उद-
मृष्टा,—नेन संमिता सुक्काश्या,—नेन वा अग्नेऽग्ना आहुतिरहूयत्, तस्या आहुत्याः पुरुषो
ऽसृज्यत, द्वितीयामजुहोत्, ततोऽश्वोऽसृज्यत्, तस्मादश्व उभयादन्नं,—नन्तर्हितो हि
पुरुषादसृज्यत्, तस्मादेनं प्रत्यञ्चं तिष्ठन्तं मन्यन्ते, श्वो न पुरुषा, इति तृतीयामजुहोत्,
ततो गौरसृज्यत्, चतुर्थामजुहोत्, ततोऽविरसृज्यत्, पञ्चमीमजुहोत्, ततोऽजासृज्यत्,
षष्ठीमजुहोत्, ततो यवोऽसृज्यत्, सप्तमीमजुहोत्, ततो व्रीहिरसृज्यत्,—ते सप्त ग्राम्याः
पशवोऽसृज्यन्त, तानेवावरुन्दे य एवञ्च विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥१॥ १-६

अष्टमीमजुहोत्, ततो वसन्तोऽसृज्यत्, नवमीमजुहोत्, ततो ग्रीष्मोऽसृज्यत्, दश-
मीमजुहोत्, ततो वर्षा असृज्यन्तै,—कादशीमजुहोत्, ततः शरदसृज्यत्, द्वादशीमजुहोत्,
ततो हेमन्तोऽसृज्यतो,—द्यता त्रयोदश्याहुतिरासीद,—थ शिशिरमसृज्यत्, तस्मादेतद्दुतूना-
मशान्तं क्रूरं,—महुताद्धि समभुव,—दहुतादसृज्यत्, तदाहु,—ब्रह्मवादिन, ऋतवः पूर्वं
ऽसृज्यन्ताश् पशवाश्, इत्युत ऋतव उत पशवा, इति ब्रूया,—दुभये श्येते सहासृज्यन्त,
स वा एनमित एव पुनः प्राविश,—देतद्वा अग्निधानं हस्तस्य यत् पाणि,—स्तस्मादेतो हस्त-
स्याग्निर्नैतमाञ्च विदहति, यद्वन्धमानो हस्तौ प्रतिप्रसारय,—त्यग्नौ वा एतन्न्यञ्चनमिच्छते,
ऽग्निञ्च वै पशवः प्रविशन्त्यग्निः पशून्, प्र ह वा एनं पशवो विशन्ति प्र स पशून् य एवञ्च
वेदै,—तद् स्म वा आह नारदो, यत्र गाञ् शयानां निर्जानाति मृतामिनामग्निद्वान् मन्यते, ऽत्यग्निञ्च
श्चेत्तै प्रविशन्त्यग्निरेताञ्,—स्तस्मात् सर्वानृतून् पशवोऽग्निमभिसर्पन्ति, न श्येते ऋतेऽग्ने,
—यज्जातः पशून्विन्दत् तज्जातवेदसो जातवेदस्त्र्यं, तामप्सु प्राप्सिञ्चत्, सापो न्वदहत्,

ता अग्रये वज्रोऽभवत्, — स्तस्माद्दुर्वींषि प्रोक्षताग्निरभिं न प्रोक्ष्यो, यदभिप्रोक्षेद्धतेन युञ्जेन
यजेत्, तां वै प्रजापुतिरन्वैच्छत्, तामप्स्वन्वविन्दत्, तामौषधीषु न्युमार्त्, तस्मादौषध-
योऽनुभ्यक्ता रेभन्ता, औषधीभ्यः पशवः, पशुभ्यो मनुश्ष्या, अनुभ्यक्तो ह रेभते य
एवं वेदु, तद्यो वसन्ताशिशिरै कक्षः स उपाधेय, एतद्वै तदग्नेः प्रियं धामै, — पा वाव
साहुतिः श्रायत्य, — गैरेवैतया प्रियं धामोपैत्य, — थो पशुमान् भुवत्य, — थो आत्मानुमेवैतया
यजमानः पुनीते, सह वा एता आस्तामग्निश्च सूर्यश्च समाने योना अयुसि लोहिते, स आदित्य
ऊर्ध्वं उदद्रवत्, तस्य रेतः परापत्, तदग्निर्योनिनोपागृह्णात्, तदेन व्यदहत्, तस्मा-
दयोऽत्रुपुं श्रुतिधुक् क्षीरं विदहति, तस्मादेतज्जुह्वति, पशूनां वा एतत् पयो यद्
व्रीहियवौ, तस्मादेतज्जुह्वति, नातिशृतं कार्श्यं, रेतः शोपयेद्, यद्विष्यन्देतोन्मादुको
ऽस्य प्रजायामाजायेता, समुष्य वा एतदादित्यस्य रेतो ह्यतेऽमेध्यमशृतं, समुदन्तं होतश्-
व्यं, तद्वि शृतं मेध्यं मिथुनं प्रजनिष्णुः ॥२॥ ७

स्थाल्यां दुहत्य, — नया वा एतदुपसीदन्ति, नहीमाश्रितो नैतः स्कन्दत्यस्कन्नत्वाया, — र्य-
कृती भवत्यूर्ध्वकपाला सदेवत्वाय, सा हि सदेवा, ऽसुश्श्यं वा एतत् पात्रं यत्कुलालकृतं
चक्रवृत्तं, यत्र स्कन्देत्तदपो निनुये, — दापो वै शान्ति, — रापो निष्कृति, — रापो भेषजा,
यत्र वा एता अस्या उपयान्ति तत् प्रशस्ततरा औषधयो जायन्ते वंहीयसी, — र्यद्वि दुहमानावभि-
न्धादन्यया स्थाल्या निर्णिज्यु दोह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, — र्यदाश्रितं स्कन्देय-
द्युद्वास्यमानं यद्युद्वासितं यद्युन्नीयमानं यद्युन्नीतं यद्वि पुरं पराहत् होमाय पुनरवनीया-
न्याभिदुह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, — वारुणीमृचुमनूच्य वारुण्या होतश्श्यं, वरुणो वा
एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदाछन्ति, निष्कृतिरेवैषां प्रायश्चित्ति, — रप्रतिषेक्यं स्यात्तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्च-
सकामस्या, — ऽथो तुस्तुर्पमाणस्या, — ऽथो यः कामयेत, वीरो मा आजायेते, — त्यप्रतिषिक्तो वै
यर्म, — स्तेजो ब्रह्मवर्चसं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, स्तृणुते यं तुस्तुर्पता, आ हास्य वीरो
जायता, आज्येन होतश्श्यं यस्याप्रतिषेक्यं स्या, — देतद्वा अप्रतिषिक्तं, न तु स्कन्नस्य प्राय-
श्चित्तिरस्त्य, — थो न पुशुमानिव भवति, पशूनां वा एतत् पयः प्रवृज्यते, शुचं पशुषु दधाति,
तेजोऽशान्तं पशुभिर्देहति, तस्मात् प्रतिषेक्यमेव स्याद्, यदद्विः प्रतिषिञ्चेद्दरो विनयेद्,

गांदोहसंनेजनेन प्रतिपिच्यं, तद्धि नापो न पय, —स्तदाहुः, स्कन्दति वा एतद्, यद्धि वा
 एतद्दोहनात् पर्याक्रियते तद्धि स्कन्नम्, —न्तर्हिता शहस्या वनस्पतया, इति तदङ्गिरेव प्रतिपि-
 च्यं, स्तोकेनैकेन न हरो विनयति, शुचं पशूनां शमयति, पशवो वै तेजो ब्रह्मवर्चसं,
 मिथुनं वा आपश्च पयश्च, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव
 मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायत, ओदनैः होतश्च यस्य प्रतिपेक्ष्यं स्या-
 दे, —ष हि प्रतिपिक्तः शान्तो मेध्यो मिथुनः प्रजनिष्णुः ॥३॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वै तपुसैवासृजत, स वै स वाचमेवायच्छत्, तपो वा एष
 उपैति यो वाचं यच्छति, सृष्टिः प्रजानामग्निहोत्रं, —मुभयत् एवं प्रजा असृजत इतश्चासृजत्,
 निमृक्ते सूर्ये वाग्यन्तर्व्याथो दुह्यमानायामथो अधिश्रित, उन्नीयमान एवं यन्तश्च्य, —स्तदेव
 क्लृप्ततमम् ॥ उद्ध्वः स्थ ॥ इत्येवेक्षेत ॥ उद्ध्वं प्रजया पशुभिर्भूयासम् ॥ इति प्रजायाः पशूनां
 सृष्ट्या, अथो अश्भ्येवैनद्धारयति मेध्यत्वाया, अग्निहोत्रे वै दंपती व्यभिचरेते, पूर्वो यजमान-
 नस्य लोकोऽपुरः पत्न्या, यत् प्राचीनमुद्रासंयेद्यजमानः प्रमीयेत्, यत् प्रतीचीनं पत्नी,
 कं धर्ममभ्युदवीवसा, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्यु, —दीचीनुमेवोद्वास्य, —मग्रहणौ संजीर्यतः, सं-
 र्वमायुरितो, नार्ति नीत, —श्चतुरुन्नयति, चतुष्पदस्तेन पशूनवरुन्दे, द्विर्जुहोति, द्विपदस्तेन,
 यं कामयेता, ऽनुज्येष्टं प्रजया ऋधुयादिति, तस्य पूर्णमग्रा उन्नयेदथ कनीयोऽथ कनीयो,
 ऽनुज्येष्टं प्रजया ऋधोति, तदाहुः, कनीयांसुं वा एष यज्ञकृतमुपैति कनीयसीं प्रजां कनी-
 यसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान् भवति, संमितमिवाग्रा उन्नयेदथ भूयोऽथ भूयः, पूर्ण-
 मुत्तमं, यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, तदाहुः, —र्ज्यायांसुं वा एष यज्ञकृतमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः
 पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्यं, —र्धकोऽस्य पुत्रः कुनिष्ठो भवतीति, यद्धि काम-
 येत्, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान् त्समावदुन्नयेत्, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, न पश्वाद्-
 पसादये, —दपक्रान्तिः सा यज्ञस्य, यत्रैवोन्नयेत् तत्सादयेत्, प्रतरं वा यज्ञस्याभिक्रान्त्या,
 अनुध्यायिनं वा एतदपरं करोति यदपरस्मिंस्तपन्ति पूर्वस्मिन् जुहति, समयाग्निं हरन्ति,
 तेनैवैनं प्रीणात्यं, —थो अग्निहोत्रस्य वा एतत् पवित्रं, —मपुपोदेवैनं, —दपरस्माद्धै पूर्वं सृष्टं,
 तमेतावत्यरमयं, —स्तस्मात् पुरोऽनुद्धृत्य जुहोति ॥ आयुर्मे यछ ॥ इति सादयत्यां, —युरेवा-
 स्मिन् यछति ॥ वचो मे यछ ॥ इति सादयति, वचं एवास्मिन् यछत्यो, —पुधीर्वा इमा रुद्रा

विषेणाञ्ज९, —स्ताः पशवो नालिञ्चन्त, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, त्सं प्रजापतिरब्रवीद्,
 वार्य९ वृणै, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुवन्, त्सोऽब्रवी, —न्मदेव३त्यैव समिद्-
 स्रदिति, तस्मात् प्राजापत्या समिद्, देवेषु ह्यस्येषा वार्यवृता, द्वे समिधौ का३ये, द्वे ह्याहुती,
 एकैव का३ये, —को हिं प्रजापतिरे, —कथां खलु वै समिद्, उत बह्वीराहुतयो ह्यन्ते, ता अग्नि-
 नान्ववाकरोत्, ता अस्वदयत्, ताः पुनर्णवा अजायन्तै, —तहिं खलु वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्ण-
 मासिने सर्वा ओषधयः स्वदन्ते, यत्समिधुमादधाति सर्वा एवास्मा ओषधीः स्वधयामकः ॥४॥

९-१७

भूर्धुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेदे, —तद्वै ब्रह्मै, —तत्सत्यमे, —तदृतं, न वा एतस्मादृते यज्ञो-
 ऽस्ति, तस्मादेव९ वदितव्यम् ॥ अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति गृभिण्या वाचां गर्भं दधाति,
 मिथुनया वाचा मिथुनं प्रजनयति, यद्वाचां च जुहोति यजुषा च तन्मिथुन९, यत्तूष्णीं च
 जुहोति मनसा च तन्मिथुन९, स्थाणुर्वै पूर्वाहुतिर, —तिहाय पूर्वामाहुतिमुत्तरा होतव्या, स्था-
 णुमेव छम्बट्करोत्यु, —त्तराहुतिर्भयो होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, पशूनेव पूर्वयाहुत्या स्पृणोति
 ब्रह्मवर्चसमुत्तरया, ऽऽग्नेयीं सायमाहुति, —स्तया रेतः सिञ्चति, तद्रेतः सिक्त९ रात्र्यै गर्भं दधाति,
 तन्सौर्यो प्रातः प्रजनयामकरि, —य९ होतव्याथ पराथ पुनरवस्तात् प्रातरवस्ताद्धि प्रजानां प्रजा-
 तिः, प्रजनन९ हिं सौरी, तन्न स्रक्ष्य, परापरेव होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्या, उदङ्ङु-
 दिशति ॥ अनाभो मूढ, धूर्ते नमस्ते अस्तु, रुद्र मूढ ॥ इत्येतां वै रुद्रस्य तन्वः क्रूरा एतानि
 नामान्ये, —ताभिर्वा एषं पशूञ्जामायते, ता एवास्य भागधेयेन शमयत्य, —वाचीन९ सायम-
 वमाष्टि, तस्मात्सायमवाचीं प्रुष्वै, —त्यूर्ध्वं दिवोन्माष्टि, तस्मादूर्ध्वं दिवैति, पराचीनमिव
 वा एतद्यदग्निहोत्र९, यत्पुरस्ताद्याजुष९ वदति धृत्या अनिर्माग्य, यो वा अग्निहोत्रस्य वैश्व-
 देव९ वेदाघातुक एनं पशुपतिर्भवत्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्, प्राडांसीनो जुहोति, देवा९-
 स्तेन प्रीणाति, हुत्वोञ्शि९पति, पशूनेव यजमानायोञ्शि९पत्यु, —दङ्ङुदिशति, रुद्रं तेनु
 निरवदयते, दक्षिणतो निमाष्ट्यो, —पृथीश्च तेनु पितृ९श्च प्रीणाति, प्राश्नाति, मनु३प्या९
 स्तेन प्रीणात्य, —ङ्ङुल्या प्राश्नाति, यदत्वाय न दतो गमयेद्, यदतो गमयेत् सर्पा एनं घातुकाः
 स्युः, सर्पानेव शमयत्यहि९साधै ॥ पूर्वासि ॥ इति यजुर्वदेत्, पशवो वै पूषा, पशूनेवावु-
 रुन्द्रे, ऽज्ञान्तो वा एपोऽप्रीतः, पुरुषमेध९ वा एषं प्रतीक्षते यजमानमेव हव्य९, यद-

ग्निहोत्रहवर्णीं निष्टपत्यशान्तस्तेनाग्निहोत्रहवर्णीं प्रतप्य हस्तोऽवधेयो, हस्तो वा प्रतप्याग्निहो-
त्रहवर्ण्यामवधेय, —स्तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणाति, शान्त एनं प्रीतो न हिनस्ती, —त्थं
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते,
होतश्च्यं गार्हपत्याश्नं होतश्च्यामि, —ति मीमांसन्ते, ऽनुध्यायीं वा एष रूक्षो, होत-
व्यमेव ॥ अग्ने गृहपते परिषद्य जुषस्व स्वाहा ॥ इति जुहुयात्, तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणा-
त्य, —थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य, —थ यत्पूर्वामाहुतिं हृत्वोत्तरां ह्येष्यन्प्रतीक्षते ते-
नैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्य, —थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य, —थ यत्पूर्वामाहुतिं
हृत्वोत्तरां ह्येष्यन् प्रतीक्षते तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्य, —थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं
करोत्य, —थ यदेवास्य गृहं उपह्रियते यदेनमग्निमभिता आसीना याचन्ति तेनैवैनं शमयति,
तेन प्रीणात्य, —थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोति ॥५॥ १८-२७

द्वे दुहन्त्यग्निहोत्राय, ज्यायान्वा एकस्या दुग्धादग्निहोत्रिणो लोकौ, यद् द्वे दुहन्ति ज्यायांसं
वा एतं लोकं यजमानोऽभिजयति, मनुश्च वा इदं मनायी च मिथुनेन प्राज्जयतां, यत्स्था-
र्या च दोहनेन च दुहन्ति मिथुनादेवं प्रजायते ॥ सज्जर्जातवेदो दिवा पृथिव्यां जुषाणो अस्य ह-
विषो वीहि स्वाहा ॥ इति जुहुयादे, —षा वा अस्य जातवेदस्या तनूः क्रूरै, —तया वा एष पशून्
शमायते, तामिवास्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ अग्ने दुःशीर्तनो जुषस्व
स्वाहा ॥ इति जुहुया, —देषा वा अस्य शृणतीं तनूः क्रूरै, —तया वा एष पशून् शमायते, तामि-
वास्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ द्वादश रात्रीः सार्यं सार्यं जुहुयाद्, द्वादश
वै रात्रयः सवत्सरस्य प्रतिमा, सवत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, —स्तमाहिताग्नयो दर्शपूर्णमासिन
इन्धते, तेषां वा ऋतव एव दारूणि, ये स्थविष्ठा अङ्गारास्ते मासा, ये क्षौदिष्ठास्तेऽर्धमासा,
अहोरात्राणि मुमुरा, यत्संधूमं ज्योतिस्तद्वैश्वदेवं, यल्लोहितं तद्वारुणं, यत्सुवर्णं तद्वारिस्प-
त्यं, यन्न लोहितं न सुवर्णं तन्मैत्रं, यदङ्गारेषु व्यवशान्तेषु लेलाय वीव भाति तद्देवानामाश-
स्यमं, —थो अमुष्य च वा एतदादित्यस्य तेजो मन्यन्तेऽग्नेश्च, तस्मात्तर्हि होतश्च्यं, यश्
द्वयेवासन्नपिदधाति तद्धिनोत्या, —विषं नामैपाहुति, —राविभूयं देवमनुष्येषु गच्छति य एव वेद,
न समिदभिहोतवा, अग्रतिष्ठिता साहुति, —नो यथा वीवावस्ववेदं, —युता सा, तत्तथैव होत-
श्च्यं यथाग्निं व्यवेयात्, सा हि यता, सा प्रतिष्ठिता, तस्मान्महानग्निहोत्रस्येध्मः कार्शो,

यो वै बृहद्दुदिवान्बृह्मिजाऽनोऽग्निमुत्सादयुतेऽक्षितद्वै तस्य, तदीजानां वै सुकृतोऽमुं लोकं नक्षन्ति, ते वा एते यन्नक्षत्राणि, यदाहुः, ज्योतिरवापादि तारकावापादीति, ते वा एतेऽवपद्यन्त, आप्त्वा स्थिते त इदं यथालोकं सचन्ते यदासुतः प्रच्यवन्ते, सथ यो बृहद्दुदिवान्बृह्मिजानोऽग्निहोत्रं जुहोति दर्शपूर्णमासौ यजते चातुर्मास्यैर्यजते ब्रह्मिन्नि सत्राण्युपैति तस्य वा एतदक्षय्यमपरिमितं, तिरो वा ईजानाद्यज्ञो भवति, तदाभ्यामेवाग्निभ्यां दग्धश्च्युः, स्वं वा एतद्विष्टमन्वारोह, त्यपरेण दग्धश्च्युः पूर्वेणाः, इति मीमांसन्त, उभौ सुमाहृत्या, न्तरा दग्धश्च्युः, स्तदवक्लपतमं गृह्णीयान्क्लमग्निं, मुसुर्या वै रात्रि, ज्योतिषैव तमस्तरति, दिवा ह वा अस्मा अस्मिल्लोकं भवति, प्रास्मा असौ लोकौ भाति य एवं वेद ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदे, देभ्यो वा एतल्लोकभ्या इष्टका उपदधाति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, यत्सायं जुहोति सहस्रं तेन कामदुघा अवरुन्दे, यत्प्रातः सहस्रं तेन, यदस्याग्निराधीयते सहस्रं तेन, यमराज्यं वा अग्निष्टोमेनाभिजयति, सोमराज्यमुक्थयेन, सूर्यराज्यं षोडशिना, स्वाराज्यमतिरात्रेणै, तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव, देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एवं वेद, हविष्मान् वा एको, देवयाज्यैकः, सहस्रयाज्यैको, योऽग्निहोत्रं जुहोति स हविष्मान्, यो दर्शपूर्णमासौ यजते स देवयाजी, यश्चातुर्मास्यैर्यजते स सहस्रयाज्य-ग्निहोत्रं वै सर्वे यज्ञकृतवः सवान् यज्ञकृतानवरुन्दे य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥६॥

२८-३५

प्रथमेधां वै सर्वे सह ब्रह्माविदुः, स्तेऽग्निहोत्रेण समराधयं, स्तेषां त्रिरैकोऽजुहोद् द्विरैकः सकृदेकं, स्तेषां यस्त्रिजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीत्, त्रेधा वा इदं, मग्नये प्रजापतये सूर्यायै, त्यथ यो द्विरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीद्, द्वेधा वा इदं, मग्नये च प्रजापतये च सायं, सूर्याय च प्रजापतये च प्रातरि, त्यथ यः सकृदजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवी, देकधा वा इदं, प्रजापतय एवैति, तेषां यो द्विरजुहोत् स आधोत्, तस्येतरे साजात्यमुपायन्, ऋधोति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहो, त्युपास्य समानाः साजात्यं यन्ति, प्रदोषमग्निहोत्रं होतश्च्युः, व्युष्टायां प्रातर्वृद्धान् गर्भान् प्रजनयति, तदाहुः, परा वा एतस्याग्निहोत्रं पतति यस्य प्रदोषं न जुह्वतीति, यदि मन्येत, ऋतमत्यनैषमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेत्, तेनैव सर्वं नान्तरेति ॥ दोषा वस्तो-

र्नमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्यनै, —द्वोतुव्याश्नं होतुव्याश्मि, —ति मीमांसन्ते,
यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियाद्द्वोतुव्यमेवा, —ऽग्रये वा एतद्धृत्यै गुप्त्यै ह्यते, प्रजननं तु ह्रस्व-
ट्करोति, यदि मन्थेत, ऋतुमत्यनैपमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेत्, तेनैव
सर्वं नान्तेरिति ॥ प्रातर्वेस्तोर्नमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्यनैत्, तद्यथा कारुद्वेषिणो
जुह्वत्येवमस्य हुतं भवति, यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभिनिम्रोचेद्यो ब्राह्मणो ब्रुहवित्स उद्धरेत्, सं-
वेणैवैनं ब्रह्मणोद्धरत्य, —ग्निहोत्रेणानुद्धरेद्, भागधेयेनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं संसर्धयति,
वरो दक्षिणा, सर्वत एवैनं दिग्भ्यो वरेण च्यावयति, यस्योभा अनुगता अभिनिम्रोचेद्यस्य वा-
भ्युदियात् पुनराधेयुमेव तस्य प्रायश्चित्ति, —यथा वै पथो वर्तनी एवं दर्शपूर्णमासौ, यथान्तरैवमग्नि-
होत्रमेव वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्णमासिने स्वर्गो लोकोऽनुभात्यु, —पान्यान्ति हवींश्चि वसन्त्य, —थ
कस्मादग्निहोत्रं नोपवसन्तीति, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रतुतुं वा एतदपरिमितमसंस्थितम्, —
श्नात्ति मांसं, —मुपस्त्रियमेति, तस्मान्नोपवसन्ति, पशुव्रतेन भवितव्यं, तूष्णीमिव पशवः
संभवन्ति, ते मेध्या, यत्तूष्णीं स्त्रियुमुपैति मेध्यतरस्तेन भवति, हिंक्रत्योपेयादे, —वमिब्र
हिं पशव उपयन्ति मेध्यत्वाय, संस्थाप्याश्नं संस्थाप्याश्मि, —ति मीमांसन्ते, ऽग्निहो-
त्रं यत्संस्थापयेत्तृणमुक्त्वानुप्रहरेत्, सां ह्यग्निहोत्रस्य संस्थितिस्तं, —दाहु, —यदा वै जीयते
यदा प्रमीयते यदातिमार्छेत्यथाग्निहोत्रं संतिष्ठता इति, तन्न संस्थाप्य, मनुसा वा इमां प्र-
जापुतिः पर्यगृह्णादि, —यं वा अग्निहोत्रस्य वैदिरि, —यमुपयामं, ओपधयो वहिः, —गुष्वा
प्रोक्षणी, —दिशः परिधयो, यत् किंचाभ्याधीयते सं इध्मो, यजमानो यूप, उन्नीयमाने स्थे-
युमे, —वमिब्र हिं यूपः समृद्धयै, मध्यतो वा एष यज्ञः प्रतुतो यदाग्निहोत्रं, तस्मादग्निहोत्री
दर्शपूर्णमासी सर्वं वहिष्यं ददाति, मध्यतोऽहोतद्यज्ञस्य दीयते यदाग्निहोत्रे, होतव्यं राजन्य-
स्याग्निहोत्राश्नं होतव्याश्मि, —ति मीमांसन्त, आमादिव वा एष यद्राजन्यो, ब्रुहं वा
एषोऽयज्ञियमुमेध्यं चुरत्य, —त्यनुन्नं जिनाति ब्राह्मणं, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोतव्यं,
सुतं वै सत्यमग्निहोत्रं, ब्राह्मणं ऋतं सत्यं, तस्माद्ब्राह्मणस्यैव होतव्यमं, —थो ब्राह्मणा-
यैवास्याग्रतो गृहं आहरेयुस्तं, —दुतमेवास्याग्निहोत्रं भुवत्य, —थो यं ऋतामिव सत्यमिब्र चरेत्
तस्य होतव्यमनुसैतत्यै ॥७॥

३६-४४

याग्निहोत्रायोपसृष्टा निषीदेद्यस्यान्नं नाद्यात् तस्मै तां दद्याद्, —वतिं वा एषा यजमानस्या-

[८] तै. २, २, ४, ६-८; ४, २, ५, १ । वा १३, ३४-३५; ३५, १९ (च. पा.); ५, ३; १२, ६० । काण्व. १४, ३६-३७; ३५,
५२ (च. पा.); ५, ३; १३, ६१ । मा. श्रौ. ३, ३ ।
मै० १०

नुत्सह्य निपीदति, तयैवैनां सह निरवदयते, गृहे तु तस्य ततः पुरो नाश्रीयाद्, यदश्री-
यादातिमच्छेद्, यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निना च सहाग्निहोत्रेण चोद् द्रवेद्, भागधे-
येनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं संमर्धयत्य, —थाभिमन्त्रयेत् ॥ ४५

इत एव प्रथमं जज्ञे अग्निरेभ्यो योनिभ्यो अधि जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हुव्या बहव प्रजानन् ॥ ४६

इत्येते वा एतस्य योनुयः, स्वैभ्य एवैनं योनिभ्योऽधि प्रजनयति ॥ इषे राये रमस्व सहसे
द्युम्नायोजेऽपत्याय ॥ इत्येतान्येवावुरुद्धे, ऽथो रमयत्येवैनम् ॥ सम्राडसि स्वराडसि,
सुषदा सीद ॥ इति सुषदैवैनं सादयति ॥ सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावताम् ॥ इत्यृक्सामे वै सारस्वता
उत्सौ, ताभ्यामेवैनं प्रावति, ताभ्यां संमर्धयत्य, —अये ज्योतिष्मतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्वारुणं
युवमयं चरुं यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेत्, तमो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतेऽग्नि-
होत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छति, यदअये ज्योतिष्मते ज्योतिषैवास्य यज्ञं संमर्धयति, वारुणीं रात्रि,
थैद्वारुणीं वरुणादेवास्याधि यज्ञं स्पृणोति, यस्याहुतेऽग्निहोत्रेऽपुरोऽग्निरनुगच्छेत् तत एव
प्राञ्चमुद् घृत्यान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयाद्, —थाभिमन्त्रयेत् ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचे-
तसा अरेपसा, इति समनसा एवैनौ करोति यजमानस्याहिंसाया, एतौ वै तौ या आहुर्ब्र-
ह्मवादिनो, नैकः कुञ्जिद्वौ व्याघ्रौ विव्याचे, —त्यअयेऽग्निमतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्ना अग्नि-
मभ्युद्धरेयु, —देवताभ्यो वा एष समदं करोति यस्याग्ना अग्निमभ्युद्धरन्ति, यदअयेऽग्निमते देवता
एवास्मै भूयसीर्जनयति, वसीयान् भवति ॥८॥ ४७-५४

अन्वग्निरुषसामग्रमकशदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः ।

अनु सूर्यस्य पुरुत्रां च रश्मीन्नु द्यावापृथिवीं आततन्थ ॥ ५५

इत्यभिमन्त्रयेत् यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियाद्, —नुकशायैवैनत् पुनरवरुद्धे, तदा-
हुर, —मुं वा एष लोकं समारोहयति सह प्रजया पशुभिश्च यजमानस्य, तस्मादुत बहुरा-
हिताग्निरपशुर्भुवतीति, तदुपस्थेयः ॥ इहैव क्षेम्य एधि, मां प्रहासीर्मांमुमासुष्यायणम् ॥
इत्यस्मिन् वावैनुमेतं लोके दाधार, सह प्रजया पशुभिश्च यजमानो वसीयान् भवति, मैत्रं

[देवेभ्यो...प्रजानन्- ऋ. १०,१६,९; अथर्व. १२,२.८]

[९] मा. श्रौ. ३,३-४ । वा. ११,१७; ८,६१; ५,१५ [अन्वग्नि (प्रत्यग्नि) रूपसा...आ (विवेश; ततान)
ततन्थ- अथर्व० ७,८२,४-५; १८,१,२७ । प्रत्यग्निरूपसा०- (प्र. पा.) ऋ. ४,१३,१ ।

चरं निर्वपेत्सौर्यमैककपालं यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदिया, —न्मित्रो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदेति, मित्रमह, —र्यन्मैत्रो मित्रादेवास्याधि यज्ञं स्पृणोत्य, —थ यत् सौर्योऽमुनेवास्यादित्येन पुरस्ताद्यज्ञं संमर्धयति, यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियादग्निं समाधाय वाचं यत्वा दंपती सर्वाहिसुपासीयातां, द्वयोर्गोवोः सार्यमग्निहोत्रं जुहुयाद्, —भ्युमेवास्मै भागधेयं प्रयच्छति सायन्तनं च प्रातस्तनं च, यद्वै पुरुषस्यामयत्य-श्रातींश्च नाश्रातींश्च, इति वै तमाहु, —नीश्रातीति, चेदाहुस्तद्वाव सोऽमृतैति, यन्नाश्रीतो न व्याहरतोऽन्वेवैनमप्रातां, तपसैनं पुनरवरुन्धाते, अग्रये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्, —अग्निर्वै देवानां व्रतपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्भयति यस्याग्नि-रुपक्षयेद्, यत्रैवैनमनुपरागच्छेत् तत् समाधायान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयादे, —ति वा एतदग्निर्दु-पक्षायति, यत्रैवैनमनुपरागच्छति तत् एनं पुनरवरुन्दे, अग्रये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्या-ग्निरुपक्षयेद्, बहिष्पथं वा एष एति यस्याग्निरुपक्षयत्य, —अग्निर्वै देवानां पथिकृत्, तमेव भाग-धेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य, —नङ्घान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य, —अग्रये शुच्येऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याभ्यादाव्येन सःसृज्येता, —ऽशुचित्तर इव वा एष यद्भ्यादाश्च्यो, यद्ग्रये शुच्ये शुचिमेवैनं मेध्यं करोत्य, —अग्रये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याहिताग्नेः सःसृज्येताऽग्निर्गृहान् दहेद्, —अग्निर्वै एतस्य क्षामो गृहानभ्युच्यति, स दहत्येवापरं, यद्ग्रये क्षामवते यैवास्य क्षामा-ग्रिया तनूस्तामेवास्य भागधेयेन शमयत्य, —दाहुकोऽस्यापरमग्निर्गृहान् भवति, यस्याग्निर्नुग-च्छेत् तेभ्य एवावक्षणेभ्योऽधि मन्थितश्च्य, —स्तदेनं स्वाद्योनेः प्रजनयति, यदि न तादृशानि वावक्षणाणि स्युर्भस्मनारणी सःस्पृश्य मन्थितश्च्यः, स्वादेवैनं योनेः प्रजनयत्य, —अग्रये तपस्वते जनद्वते पावकवृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निर्नुगच्छे, —न हि वा एतस्मा अपिधीयतेऽथैपोऽ-नुगच्छ, —त्योषधयो वै पावका, औषधीरेवास्मै पावका भागधेयमपिदधाति प्रजननाय ॥५६-५८

त्रयस्तिश्चत् तन्त्वो यं वितन्वत् इमं च यज्ञं सुधया ददन्ते ।

तैभिश्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥

५९

इति जुहुयाद्यघ्नो वा रथो वान्तरा व्रियायादे, —तावन्तो वै यज्ञस्य तन्त्वो, देवता वा एता, —स्तान्वा एतत्समवृक्षत्, ताः संदधात्ये, —तद्द्र स्म वा आहु, —दाक्षायणास्तन्तुन् त्समवृक्षद्, गामन्वत्यावर्तयेति, गौहिं यज्ञिया मेध्ये, —दं विष्णुर्विचक्रमा, इति पदं योपयति,

विष्णोः स्वित्देवं यज्ञस्य विक्रान्तमकर३पोऽन्वातिपिञ्चति शान्त्यै ॥९॥

६०

रौद्रं गवि सद्, वायव्यमुपावसृष्टमा, —ऽश्विनं दुह्यमानं, सौम्यं दुग्धं, वारुणमधि-
श्रितं, मैत्रं शरीगृहीतं, मारुतं विन्दुमत्, पौष्णमुदन्तं, सारस्वतं विष्णुणं, वै-
ष्णवं प्रतिनीयमानं, स्वर्ग्यमुद्रासितं, त्वष्टुरुन्नीयमानं, धातुरुन्नीतं, वैश्वकर्मणमु-
द्यतं, सावित्रं मृणीयमानं, द्यावापृथिवीयं ग्रहियमाणमै, —न्द्राग्रमुपसन्नं, प्राजापत्यं स-
मिधि, वैश्वदेवं हुतम् ॥१०॥

६१ [५८६]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्निहोत्र-ब्राह्मणं नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

चतुर्होतारः ।

चित्तिः सुक, चित्तमाज्यं, वाग्वेदिरा, —धीतं वह्निः, कंतो अग्नि, —विज्ञातमग्नीद्,
वाचस्पतिर्होता, मन उपवक्ता, ग्राणो हविः, सोमाध्वर्युरि, —न्द्रं गच्छ स्वाहा, पृथिवी
होता, द्यौरध्वर्युस्त्व, —ष्टाग्नी, —न्मित्रं उपवक्ता, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृतमेनायक्षसे,
यज्ञपतये वार्यमा स्वस्क, —वाचस्पतिः सोममपा, —ज्जर्जनदिन्द्रमिन्द्रियाय, सोमः सोमस्य पि-
वतु, शुक्रः शुक्रस्य पिवतु, श्रातास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, ऽग्निर्होता, —ऽश्विना-
ध्वर्यु, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वम-
स्माकं नाम्, वाचस्पतिः सोममपाद्वा, —ऽस्मासु नृम्णं धात्, सोमः सोमस्य पिवतु, शुक्रः
शुक्रस्य पिवतु, श्रातास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, महाहविर्होता, सत्यहविरध्वर्युरि, —
चित्तपाजा अग्नीद्, —चित्तमना उपवक्ता, —ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरा, अयांस्य उद्राता,
विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वमस्माकं नाम्, मा देवानां तन्तुश्छेदि मां मनुष्याणां,
नेमो मात्रे पृथिव्यै ॥१॥

१

अग्निर्यजुभिः, सविता स्तोमै, —रिन्द्र उक्थामदै, —बृहस्पतिश्छन्दोभिरं, —दितिरपश्च वह्नि-
श्चा, —ऽऽदित्या आज्यै, —मरुतः सदोहविर्धानै, —विष्णुर्दीक्षातपोभ्यां, मित्रावरुणौ धिष्ण्वरै, —
श्विना आशिरा, त्वष्टा समिधा, पूषा स्वाहाकारै, —वीगवायोः पत्नी, पथ्या पूष्णः,

[१] मै. १,९,३-६ । काठ. ९,८ । कपि. ८,११ ।

[२] मै. १,९,८ । काठ. ९,१० ।

पृथिव्यर्थैः, सेनेन्द्रस्य, धेना बृहस्पते, —र्गायत्रीं वसूनां, त्रिष्टुब् रुद्राणां, जग्-
त्यादित्यानाम, —नुष्टुब् मित्रस्य, विराड्ङ्करुणस्य, पङ्क्तिर्विष्णो, —दीक्षा सोमस्य ॥२॥ २

प्रजापुतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, यज्ञो भूत्वा प्रजाः सृजेयेति, स दशहोतारः
यज्ञमात्मानं व्यधत्, स चित्तिः स्रुचमकुरुत्, चित्तमाज्यं, वाचं वेदिमा, —ऽधी-
तं वहिः, स दशधात्मानं विधाय मिथुनं कृत्वायतनमैच्छत्, स वै त्रिवृत एवं प्राणानाय-
तनमचायत्, तैः प्रजा असृजतो, —र्ध्वं उदत्तणत् पूर्वपक्षः पञ्चदश, —स्तेन देवानसृजत्,
तै देवा ऊर्ध्वी आप्यायन्तो, —र्ध्वं आप्यायते य एवं वेदा, —ऽत्राड्वात्तणदपरपक्षः पञ्चदश, —
स्तेनासुरानसृजत्, तैऽसुरा अत्राश्चः प्राध्वंसन्त, प्रास्य भ्रातृव्यो ध्वंसते य एवं वेद,
दिवा देवानसृजत् नक्तमसुरां, —स्ते देवाः शुक्ला अभवन् कृष्णा असुराः, सत्येन देवानसृ-
जतानृतेनासुरां, —स्ते देवाः सत्यमभुवन्नृतमसुरा, दक्षिणेन हस्तेन देवानसृजत् सव्येनासुरां,
स्ते देवा वीर्यवन्तोऽभवन्मूढा असुरा, —स्ततो देवा अभुवन् परासुरा, —स्तद्य एवं वेद भवत्या-
त्मना, परास्य भ्रातृव्योऽभवति, सोऽमन्यत्, कु होष्यामीति, स तदेवं नाविन्दत् प्रजा-
पुतिर्यत्राहोष्य, —न्नो अस्यान्यद्रौत्वमासीत् प्राणात्, स वा इन्द्रमेवान्तुरात्मनायतनमचायत्,
स, इन्द्रं गच्छ स्वाहे, —त्यपानद्वीर्ष्यं वै प्राणो, वीर्ष्यमिन्द्रो, वीर्यं एवं वीर्यमजुहोत ॥३॥ ३

ते वै चतुर्होतारो न्यसीदन् त्सोमगृहपतया, इन्द्रं जनयिष्यामा इति पृथिवीं होतासीद्,
द्यौरध्वर्युस्त्वष्टाधी, —न्मित्र उपवक्ता ते वा एतौ ग्रहा अगृह्यत्, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभू-
ततमेनायक्षसे, यज्ञपतये वार्यमा स्वस्करिति, त एकविंशमायतनमचायं, स्तेनेन्द्रमज-
नयं, —स्त इन्द्रं जनयित्वाब्रुवन्, तस्वरयामेति, ते वै पञ्चहोतारो न्यसीदन् वरुणगृहपतयो,
ऽग्निहोतासीद्, —श्विनाध्वर्यु, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, यदश्विनैति, तेन पञ्चहो-
ता, ते वा एतौ ग्रहा अगृह्यत्, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेसु ते नाम्, विधेस्त्वमस्माकं

[३] मै. १,९,१ । काठ. ९,११ । तै. ब्रा. २,२,३ ।

[४] मै. १,९,१ । काठ. ९,११-१२ । कपि. ८,१२ । वा. १,१०,२१,२४; २,११; ५,२२,२६; ६,१,९,३०; ९,३०,
३८; ११,९,२८; १८,३७; २०,३; ३७,१; ३८,१; ७,४७-४८ । काण्व. १,१३, ३६,४०; २,२२; ५,२८,३३; ६,
१,१०,४३; १०,३९; ११,४; १२,९,२८; २०,७; २१,९,३; ३७,१,३८,१; ९,१२-१४ । मा. श्री. ११,१,५,२,
१४ ।

नामेति, ते त्रिणवमायतनमचाय०, — स्त० सेतुं कृत्वा स्वराय०, — स्तेन पशूनसृजन्त, तान्दे-
 वताभ्योऽनयन् यमायाश्चमनय०, — स्तस्यार्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ देव-
 स्य त्वा सवितुः प्रसुश्वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पुष्पो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि, यमाय त्वा मंह्य० वरुणो
 ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, — न्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति सोऽर्धमिन्द्रिय-
 स्योपाधत्ता, — ऽर्धमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव० विद्वानश्वं प्रतिगृह्णात्य, — थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णात्यर्ध-
 मस्येन्द्रियस्यापक्रामति, रुद्राय गामनय०, — स्तस्य तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रति-
 ग्रहमपश्यत् ॥ रुद्राय त्वा मंह्य० वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, — न्मयो
 मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्ता, तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव० विद्वान् गां
 प्रतिगृह्णात्य, — थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्य, — ग्रये हिरण्यमनय०, —
 स्तस्य चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ अग्रये त्वा मंह्य० वरुणो ददाति,
 सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूयान्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स चतुर्थमिन्द्रियस्योपा-
 धत्ता, चतुर्थमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव० विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णात्य, — थ योऽविद्वान् प्रति-
 गृह्णाति चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति, बृहस्पतये वासोऽनय०, — स्तस्य पञ्चममिन्द्रियस्या-
 पाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ वास्त्वाकृन्तन्न, — पसोऽतन्वत्, धियोऽवयन्, बृहस्प-
 तये त्वा मंह्य० वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, — न्मयो मंह्यं प्रतिग्र-
 हीत्रे ॥ इति स पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्ता, पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव० विद्वान् वासः
 प्रतिगृह्णात्य, — थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामत्य, — त्तानायाङ्गिरसाया-
 प्राणदनय०, — स्तस्य षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ उत्तानाय त्वाङ्गि-
 रसाय मंह्य० वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, — न्मयो मंह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥
 इति स षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्ता, षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव० विद्वान्प्राणत् प्रतिगृह्णात्य, — थ
 योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति ॥ क इदं कस्मा अदात्, कामः कामायादात्,
 कामो दाता, कामः प्रतिग्रहीता, कामाय त्वा प्रतिगृह्णामि, कामैतत्ते ॥ इति समुद्रो वै
 कामो, दक्षिणा कामो, दक्षिणयैव दक्षिणां प्रतिगृह्णाति, यो वै तां देवता० वेद याग्रे
 दक्षिणामनयदक्षिणीयो ह भवति, नयति दक्षिणाम् ॥ ४ ॥

४-१६

ते वै स्वर्यन्तोऽनुव, — न्तो नो यूयं प्रयच्छत्, केनायत्तुनेनात्रैव वेत्स्यथे, — त्यनुव०; —
 स्ते वै सप्तहोतारो न्यसीदन्नर्थमगृहपतयो, महाह्विर्होतासीत्, सत्यहविरध्वर्युर, — चित्तपाजा

[देवस्य त्वा सवितुः— अथर्व. १९, ५१, २ । कोदात्कस्मा०— अथर्व. ३, २९, ७]

[५] मै. १, ९, १ । काठ. ९, १२-१३ ।

अग्नीदं, चित्तमना उपवृक्ता, —ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरा, अयास्य उद्राता, तै वा एतं
 ग्रहमगृह्णत, विधे नामन्विधेम ते नाम्, विधेस्त्वमस्माकं नामेति, तै त्रयस्त्रिंशमायतन-
 मचायं, —स्तेनेदं समतन्वन्, त्सप्तहोत्रा च वा इदं सततं त्रयस्त्रिंशेण च, यद्विदं देव-
 मनुष्या अश्न्योऽन्यस्मै संप्रयच्छंते, प्राणो वै दशहोता, चक्षुश्चतुर्होता, श्रोत्रं पञ्चहोता,
 वाक्चात्मा च सप्तहोता, —ऽग्निहोत्रं वै दशहोता, दर्शपूर्णमासौ चतुर्होता, चातुर्मास्यानि पञ्च-
 होता, सौम्योऽध्वरः सप्तहोता, —ऽऽयुषे कमग्निहोत्रं हूयते, सर्वमायुरेति य एव वेद, चक्षुषे
 कं दर्शपूर्णमासा इज्येते, न चक्षुषो गृहे य एव वेद, श्रोत्राय कं चातुर्मास्यानीज्यन्ते, न
 श्रोत्रस्य गृहे य एव वेद, वाचे चात्मने च कं सौम्योऽध्वरं इज्यते, न वाचो नात्मनो
 गृहे य एव वेद, प्रजापतिर्वै दशहोतै, —कः संभूयिष्ठभाग् व्याहृतीना, मैकः संभूयिष्ठो
 भवति य एव वेद, तैजसे कं पूर्णमा इज्यते, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया गायत्रेच्छन्दा,
 गायत्रोऽग्निः, स्वे वावास्मा एतदेवते संप्रस्थे अक, —नीस्यान्यो योगक्षेमस्येशा, आयुषे
 कममावास्येज्यते, समीव वा एष आध्रियते, सर्वमायुरेति य एव वेद, स्वर्गायु लोकाय
 कं सौम्योऽध्वरं इज्यता, एति स्वर्गं लोकं य एव वेद, दशहोत्राग्निहोत्रमुन्नीतमभिमृशेद्,
 दशहोत्रा वै देवा अग्निहोत्रमसृजन्त, प्रजातमेनत् सृष्टमालब्ध, चतुर्होत्रा दर्शपूर्णमासा अभिमृ-
 शे, —चतुर्होत्रा वै देवा दर्शपूर्णमासा असृजन्त, प्रजाता एनौ सृष्टां आलब्ध, पञ्चहोत्रा चातु-
 र्मास्यान्यभिमृशेत्, पञ्चहोत्रा वै देवाश्चातुर्मास्यान्यसृजन्त, प्रजातान्येनानि सृष्टान्यालब्ध,
 सप्तहोत्रा सौम्यमध्वरमभिमृशेत्, सप्तहोत्रा वै देवाः सौम्यमध्वरमसृजन्त, प्रजातमेनं सृष्ट-
 मालब्ध, दशहोतारं वदेत् पुरस्तात् सामिधेनीनां, प्रजापतिर्वै दशहोता, यज्ञमुखं सामि-
 धेन्यो, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखं दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तात् प्रयाजानां, चतु-
 र्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयान्नि, —न्द्रं वावास्यैतद्यज्ञेऽजीजन्त, सन्द्रेण यज्ञेन यजते, पञ्च-
 होतारं वदेत् पुरस्ताद्द्विषां, पञ्चहोत्रा वै देवाः पशूनंसृजन्त, परासुरानभावयन्, पशूनिव
 सृजते, परा भ्रातृव्यं भावयति, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादनुयाजानां, सप्तहोत्रा वै देवाः
 स्वरायन्, त्स्वरेवैति, दशहोतारं वदेत् पुरस्ताद् बहिष्पवमानस्य, प्रजापतिर्वै दशहोता,
 यज्ञमुखं बहिष्पवमानं, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखं दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तादाज्यानां,
 पञ्चहोतारं वदेत् पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादाभिवस्य पवमा-

नस्य, सप्तहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति, यो वै चतुर्होतृनुसवन् तर्पयित्श्चान् वैदु
 तृप्यति प्रजया च पशुभिः, श्रैते वै चतुर्होतारोऽनुसवन् तर्पयित्श्चान्, यद् ब्राह्मणां बृहुविदस्ता-
 नेव तर्पयति, त एनं तृप्ताः प्रजया च पशुभिश्च तर्पयन्ति ॥५॥ १७

यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायेत स द्वादशाहानि वरासीं परिधाय तप्तं पिबन्नधः शयीत, तपो वै
 तप्त्वा प्रजापतिर्विधायत्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशुभिश्च प्राजायता, ऽविहितो हि वा एषो
 ऽमिथुनो, ऽथैप न प्रजायते, तत्तप एव तप्त्वा विधायत्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशु-
 भिश्च प्रजायते, प्रजापतिर्वै दशहोत्रा, ज्यायान् वै प्रजापतिर्होमात्, तस्मात्तन्न जुहति, प्रा-
 ष्यापाने, दपानं एव प्राणं जुहोति, संग्रामिणं चतुर्होत्रा याजये, चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्हो-
 तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, न्यतर-
 स्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति स जुयती, न्द्रं वा वास्यैतत्संग्रामेऽजीजन, जयति संग्रामं,
 प्रजाकामं चतुर्होत्रा याजये, चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जु-
 हुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, न्यतरस्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति
 स जुयती, न्द्रं वा वास्यैतत् संग्रामेऽजीजन, जयति संग्रामं, प्रजाकामं चतुर्होत्रा या-
 जये, चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं,
 चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्, प्रजामस्मै जनयति, नैव त्वपरोऽनुजायते, तेजस्वीव
 तु भवति, सर्वेण ह्येनमिन्द्रियेण जनयति, पशुकामं पञ्चहोत्रा याजये, चतुर्गृहीतमा-
 ज्यं कृत्वा पञ्चहोतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः
 पशूनसृजन्त, पशूनेव सृजते, भ्रातृव्यवन्तं पञ्चहोत्रा याजये, चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्च-
 होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवा असुरान् पराभावयन्,
 परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति, स्वर्गकामं पञ्चहोत्रा याजये, चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहो-
 तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति,
 यो यज्ञस्य सःस्थामनु पापीयान्मन्येत तं सप्तहोत्रा याजयेत्, सप्तहोत्रा वै देवा इदं सप्ततन्वन्,
 त्सप्ततत तार्जक्, तार्दङ् पुनर्भवति यार्दक् सन्यजते ॥६॥ १८

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, यदेको यज्ञश्चतुर्होताथ कस्मात् सर्वे चतुर्होतार उच्यन्ता इति, चत्वारो वा एते यज्ञा, स्तेषां चत्वारो होतारस्त, चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं, चतुर्णामेकः सवत्सरं नाश्रीयात्, तद् व्रतम्, न्न वै चतुर्होतारो, ऽन्नवान्भवति य एवं वेदा, ऽथ यमनूचान् संन्त नोपनमेत्सोऽरुण्यं परेत्य ब्राह्मणमुपद्रष्टारं कृत्वा चतुर्होतृन् व्याचक्षीत्, ब्रह्मणो वा एतदुद्गण्यं यच्चतुर्होतारो, ब्राह्मण उपद्रष्टो, पद्रष्टुरेवान्ते ब्रह्माविरुक्, स्तदेनमाविर्भूतमाविदं गमयत्य, थ यौ विशपेयाताम्, है भूयो वेदाहं भूयो वेदे, त्येष वाव भूयो वेद यश्चतुर्होतृन् वेद, चतुर्होतारो वै यज्ञस्य योनि, श्चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितो, नैनं विशप्तं हिनस्ति, चतुर्होतारं वदेदशमेऽहन्नकामो, ऽन्न वै चतुर्होतारो, ऽन्तो दशममहरं, न्तुमेव गत्वान्नाद्यमवरुद्ध, एतद्वा अस्यैतर्हीप्रयुक्तमे, तदेनवरुद्धं तदेव प्रयुङ्क्ते, तदेवरुद्ध, इयं वै सर्पराज्ञी, तस्या वा एतदुक्थं यच्चतुर्होतारो, होता वदति, स्तुतं वा एतदेनुशंसति, न हि स्तुतमनुशस्तमस्ति ॥७॥

१९

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते वै समावृद्धे यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेव देवा अकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त, तेन व्यावृत्तमगच्छं, स्ते देवा अन्नवन्ने, तेमं यज्ञे तिरं उपर्यसुरेभ्यस्तस्यामुहा इति, तमेतावञ्च आदायोदकाम, न्नगिर्यजुभिः, सविता स्तोमैरि, न्द्र उक्थामदै, वृहस्पतिश्छन्दोभिरिति, ते तिरं उपर्यसुरेभ्योऽतन्वन्त, तमेषां यज्ञमसुरा नान्ववायं, स्तेन वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा, स्तद्य एवं वेदु तिरं उपरि आतृव्याद्यज्ञं तनुते, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवत्ये, तैरेव जुहुयात् समतयज्ञं, चतुर्भिक्षतुर्भिरन्वाकशायं पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्यै, तावान् वै यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तं वृङ्क्ते, संयज्ञो भवत्य, यज्ञा इतर, एतैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्दीक्षाया, एषा वै प्रत्यक्षं दीक्षा, तमिवालब्धे, तैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्वादशाहस्यै, प वै प्रत्यक्षं द्वादशाह, स्तुमेवालब्धे, तैरेवातिथ्यमभिमृशेद्, यज्ञेनैव यज्ञमालब्ध, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजयं, स्त उद्दञ्चः पत्नीभिः सहश्रीध्रं प्राविशं, स्तान् पत्नीभिः सह प्रकशाय जिह्रियतोऽसुरा अपावर्तन्त, तांस्तत् एवानूत्थायाजयं,

[७] काठ. ९, १५ ।

[८] मै. १, ९, २ । काठ. ९, १५ ।

—स्ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तद्य एवं वेद भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 नास्य भ्रातृव्यो गृहान्नं पशून्भ्यारोहत्य, —भिं भ्रातृव्यस्य गृहान्नभिं पशून्ारोहति य एवं वेदै,
 तान्येवाग्नीधेऽनुब्रूयाद्, —ग्नीधे पात्नीवतस्य यजति, तृप्ता पत्नी रेतो धत्ते, प्र प्रजया च पशुभिश्च
 प्रजायत, एतैरेव जुहुयादन्तरां त्वष्टारं च पत्नीश्च सः स्वत्सरं प्रजाकामो, मिथुनं च त्वष्टा च
 पत्नीश्च, त्वष्टारं च एतन्मिथुनेऽप्यस्मात् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः
 प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, विन्दते प्रजामां, —स्यु वीरो जायते, यदि सः स्वत्सरं जुह्वन्
 विन्देन्नादृत्यम् ॥ ८ ॥

२० [६०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्होतृको नाम नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

चातुर्मास्यानि ।

आग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः,
 —मरुतः समकपालो, वैश्वदेव्यामिक्षा, द्वावापृथिवीया एककपालो, वाजिना च वाजिनमा,
 —ग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः,
 —न्द्राग्रो द्वादशकपालो, मारुश्च्यमिक्षा, वारुश्च्यमिक्षा, कायं एककपालो, वाजिना च
 वाजिनम, —ग्र्येऽनीकवते प्रातरष्टाकपालो, मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुः, —मरुद्भ्यो गृह-
 मेधेभ्यः सर्वासां दुग्धे सायमोदनं, इन्द्रस्य निष्काषो, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः साकं च रश्मिभिः सम-
 कपाल, आग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्ण-
 श्चरुः, —न्द्राग्रो द्वादशकपाला, इन्द्राय वृत्रघ्ने चरुः, —वैश्वकर्मणं एककपाल, आग्नेश्चोऽष्टा-
 कपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः, —व्ययव्या यवागूः
 प्रतिधुग्धे, —न्द्राय शुनासीराय द्वादशकपालः, सौर्यं एककपालः पटकपालः पुरोडाशो धानां
 मन्थः, प्रतिपुरुषं पुरोडाशा एकश्चाध्यादित्यश्चरुः ॥ १ ॥

१

अग्ने वैहोत्रं, वेदुत्युम्, —ध्वो अध्वरो अस्थाद, —वतां नो द्वावापृथिवी, स्विष्टकृदिन्द्राय
 देवेभ्यो भवा, —ऽस्य घृतस्य हविषो जुषाणो वीहि स्वाहा ॥

२

[१] तै. १, ८, २; ३, ४, ७ । काठ. ९, ४-५ । कपि. ८, ७-८ । मा. श्रौ. १, ७, १, ५ ।

[२] तै. १, ८, ३-४ । काठ. ९, ४-५ । कपि. ८, ७-८ । वा. २, ९; ३, ४४-४७, ४९, ५०; २०, १७ । काण्व. २, १३-१४;
 ३, ५२-५५; २२, ४ । मा. श्रौ. १, ७, ४ ।

प्रघास्यान् हवामहे मरुतो यज्ञवाहसः । क्रम्भेषु सर्जोषसः ॥ ३

मो षू ण इन्द्रात्र पृत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नवयाः ॥ ४

मही चिद्यस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो वन्दुते गीः ॥ ५

यद्रामे यदरण्ये यत् सभायां यदिन्द्रिये ।

यदेनश्चक्रमा वयं यदप्सश्चक्रमा वयम् ।

तदेकस्यापि चेतुसि तदेकस्यापि धर्मणि ।

तस्य सर्वस्यांहसोऽवयजनमसि ॥ ६

अक्रन् कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभवा ।

देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तं प्रेत सुदानवः ॥ ७

पूर्णां दुर्वे परा पत् सुपूर्णां पुनरापत् ।

वस्त्रैव विक्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो ॥ ८

देहि मे ददामि ते नि मे धेहिनि ते दधौ ।

अपामित्यमिव संभुर को अम्बाददते ददत् ॥२॥ ९

अत्र पितरो मादयध्वम् ॥ १०

सुसंहशं त्वा वयं वुसो मघवन् मन्दिषीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वशं अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ ११

यदन्तरिक्षं पृथिवीमत् द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम ।

अग्निस्तस्मदेनुसो गार्हपत्या उन्निनेतु दुष्कृताज्जातवेदाः ॥ १२

अमीमदन्त पितरो, नमो वः पितर इषे, नमो वः पितर ऊर्जे, नमो वः पितरः शु-

ष्माय, नमो वः पितरो रसाय, नमो वः पितरो यज्जीवं तस्मै, नमो वः पितरो यद्दोरं

तस्मै, स्वधा वः पितरो, नमो नमो वः पितरः ॥ एषा युष्माकं पितर, इमा अस्माकं,

जीवा वो जीवन्तः इह सन्तः स्याम ॥ १३-१४

[मो षू ण इन्द्रात्र० । ऋ. १,१७३,१२ । यदेनश्चक्रमा वयम्० । अथर्व. १०,३,८ । पूर्णां दुर्वे (दुर्वि) परा० । अथर्व. ३,१०,७]

[३] मे. १,१०,१९ । तै. १,८,५; १,७,१२,२ । काठ. ९,६ । कपि. ८,९ । वा. २,३१,३२; ३,५१-५५; १५,४४; १७,७७; १९,५८ । काण्व. २,५६,५७; ३,५९-६३; १६,६६; १८,७७; २१,५९ । मा. श्रौ. १,७,६; १,१,२ ।

[सुसंहशं त्वा वयं २० । ऋ. १,८२,३ । यदन्तरिक्षं पृथिवी० । अथर्व. ६,१२०,१ । अमीमदन्त...नमो वः...स्याम— अथर्व. १८,४,८१-८५ ।

परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरेभिः पृथिभिः पूर्वेभिः ।

दधथ नो द्रविणं यच्च भद्रं रथिं च नः सर्ववीरं नियच्छत ॥

१५

अया विष्ठा जनयन् कर्कराणि स हि वृणिरुर्वराय गातुः ।

स प्रत्यङ्ङैद्धरणो मध्वो अग्रं स्वां यत् तनू तन्वामैरयत ॥

१६

अक्षन्मीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत ।

अस्तोषत स्वभानवो विष्ठा नविष्ठया मती योजा न्विन्द्र ते हरी ॥

१७

मनो न्वाहुवामहे नाराशं सैन स्तोमेन । पितृणां च मनमभिः ॥

१८

आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥

१९

पुनर्नः पितरो मनो देदातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातं सचेमहि ॥

२०

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा ता औहैः ॥३॥

२१

आखुं ते रुद्र पशुं करोम्ये,—ष ते रुद्र भागं,—स्तं जुषस्व सह स्वत्ताम्बिकया स्वाहा ॥ २२

अवाम्ब रुद्रमदिमह्यं देवं त्र्यम्बकम् ।

यथा नो वस्युसस्करद्यथा नः श्रेयुसस्करत् ॥

२३

यथा नो भूयुसस्करद्यथा नः प्रतरं तिराद्यथा नो व्यवसाययात् ।

भेषजं गवे अश्वाय पुरुषाय भेषजम् ।

अथो अस्मभ्यं भेषजं सुभेषजं यथासति सुगं मेषायु मेष्यै ॥

२४

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

२५

रुद्रैष ते भागं,—स्तेनावसेन परो मूजुवर्तोऽतीहि ॥

२६

पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अवततधन्वा ॥४॥

२७

देवाश्च वा असुराश्चास्मिँल्लोक आसन्, त्सं प्रजापतिरकामयत्, प्रासुरान्नुदेय, प्रजाः सृजेयति,

आ यात (परेतन) पितरः० । अथर्व. १८,४,६२-६३ । अया विष्ठा० । अथर्व. ७,३,१ । अक्षन्मी० । ऋ. १,८२,२; अथर्व. १८,४,६१ । मनो न्वाहुवामहे० । ऋ. १०,५७,३ । आ न एतु० । ऋ. १०,५७,४ । क्रत्वे दक्षाय जीवसे । अथर्व. ६,१९,२ । ज्योक् च सूर्यं दृशे । अथर्व. १,६,३ । पुनर्नः पितरो० । ऋ. १०,५७,५ । अग्ने तमद्याश्व० । ऋ. ४,१०,१; सा. ४३४,१७७७]

[४] मै. १,१०,२० । तै. १,८,६ । काठ. ९,७ । कपि. ८,१० । वा. ३,५७-६१ । काण्व. ३,६५-६८,७०, (६९) । [त्र्यम्बकं यजामहे...मृतात् । ऋ. ७,५९,१२ । त्र्यम्बकं यजामहे...सुतः । अथर्व. १४,१,१७]

सं चातुर्मास्यान्यपश्य, — चातुर्मास्यैवै सौऽसुरान् प्राणुदत, चातुर्मास्यैः प्रजा असृजत, तद्य एव च
 विद्वाँश्चातुर्मास्यैर्यजुते प्र भ्रातृव्यं नुदते प्र प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, ऽग्निष्टोमद्विश्वदेव च
 यज्ञक्रतुं निर्माय प्रजापतिः प्रजा असृजतो, — कथ्याद्वरुणप्रघासान् यज्ञक्रतुं निर्मायेमाः प्रजा वरुणे-
 नाग्राहय, — दतिरात्रात् साकमेधान् यज्ञक्रतुं निर्मायेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सृष्टावा अन्याः प्रजा आसन्न-
 सृष्टा अन्या, अथ प्रजापतिरकामयत, प्रजाः सृजेयति, स च वत्सरो वै यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः,
 स एते मिथुने पयसी आत्मन्नधत्तो धन्यं च बह्यं चा, — ऽथैताभ्यो देवताभ्य एतानि हवींषि भागं नि-
 रवपत्, तैः प्रजा असृजत, ऋतुभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, ऋतवो वा एतानि पञ्च हवींषि,
 पञ्च श्वृतव, — स्ततः प्रजायते, ऽग्निरेव प्रावापयत्, सोमो वै रेतोऽदधा, — न्मिथुनं च अग्निश्च
 सोमश्च, सविता प्रासुवत् प्रजननाय, स च वत्सरो वै सविता, द्वादश मासाः स च वत्सर, —
 स्तस्माद्द्वादशकपालो, ऽथो वैश्वदेवत्वायैव द्वादशकपाल, उपांशुं युजत्य, — निरुक्तो हि स च
 वत्सरः, सरस्वत्येव सृष्टासु वाचमदधात्, पूषणं प्रतिष्ठामभ्यसृज्यन्त, वाग्वै सरस्वती,
 पशवः पूषा, मिथुनं च वाक्च पशवश्च, मध्यतः प्रजापतिना सृज्यन्ता, — ऽन्ततो मिथुनाद्विपूचीः
 प्राजायन्त, तन्मध्यत एवैतत् प्रजापतिना सृज्यन्ते, ऽथादो ऽन्ततो मिथुनाद्विपूचीः प्रजायन्ते,
 वार्त्रिघ्नानि वा एतानि हवींष्य, — ऽग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सोमेन राज्ञा सवितृप्रसूतः
 सरस्वत्या चेत्रा पूषेन च वीर्येणान्वातिष्ठत्, विजित्तिर्वा एतानि हवींषी, — न्द्रो वै वृत्रमहन्,
 तसं विष्वङ् वीर्येण व्याछत्, तादिदं च सर्वं प्राविशदुप औषधीर्विनस्पती च, — स्तेन देवा अश्राम्य च,
 — स्तत्समन्य च, — स्तत्सान्नाय्यस्य सान्नाय्यत्वं, तद्य एव च विद्वान्सान्नाय्येन यजत ऋधो-
 ति ॥५॥

२८

मिथुनं च वै दधिं च शृतं च्वा, — ऽथ यत् स च सृष्टमाण्डमिव मस्तिव्व परीव ददृशे गर्भं एव सं,
 तपसो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, तपस्त्वं च वा एतद्गच्छति यं शृतत्वं गच्छति, ततः प्रजायते,
 ऽथैषा वैश्वदेवव्यामिक्षा, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वैश्वदेवैर्नैवासृजत, तस्मादिमा वैश्व-
 देवीः प्रजा, विश्वान् देवान् यजति, स्तोका वै विश्वे देवा, — स्तान् वा एतद्युजत्य, — थो अमु-
 तः प्रदानाद्वि मनुष्या यज्ञमुपजीवन्ति, योनिर्वा एष प्रजानां, तं मरुतोऽभ्यकामयन्त, ततोऽ-
 हो गृहीता असृज्यन्त, यत्स्वतवश्चः स्वत्वायैव निष्कृत्यै, प्रजननो वा एष पुशुनां च, यन्मा-

[५] तै. ब्रा. १, ६, १-२ ।

[६] काठ. ३६, १ । तै. ब्रा. १, ६, २ ।

रुतः सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विण्मरुतो, ऽथो निरवच्या एव मारुतो, ऽथो
ग्राम्यमेवैतेनाद्यामवरुन्दे ॥६॥ २९

तां वैश्वदेवेन सृष्टां विपूचीर्व्युदायं, —स्ताः प्रजापतिर्वावापृथिवीयेन पर्यगृह्णाद्, यद् द्यावापृ-
थिवीयः प्रजानां सृष्टानां परिगृहीत्यै, यदेककपालस्तैन प्राजापत्यः, प्रजापता एव देवतासु प्र-
तितिष्ठति, यजमानो वा एककपाल, आहवनीयः स्वर्गो लोको, यत् सर्वहुतं करोति हवि-
भूतमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति, यजमानं वै हूँन्तं प्रजा अनुहूँन्ति, यजमानं प्रतिष्ठन्तं
प्रजा अनुप्रतिष्ठ, —न्त्यजुर्होत३व्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, यजमानो वा
एककपालः, पशवो घृतं, तदभिपूर्यः, पशुभिरेवैनं समर्धयति, यदभिपूर्येदधरमेन पशुभ्यः
कुर्या, —दधुञ्जन्त एनं पशवा उपतिष्ठेयु, —राविः पृष्ठः कार्यः, पशुभ्य एवैनमुत्तरमक, —भुञ्जन्त
एनं पशवा उपतिष्ठन्ते, तन्न स्रक्ष्य, —मभिपूर्य एद, न हि पशवो न भुञ्जन्ति, यत् प्राड्
पद्येत यजमानः प्रमीयेत्, यद्दक्षिणां प्रजामस्य निर्दहेद्, यत् प्रत्यङ् पुत्नीं प्रमीयेत्, यद्ददङ्
पशूनस्य निर्दहेद्, यदुत्तानः पतेत् पर्जन्योऽवर्षुकः स्यात्, पुनुरादायाभिर्घार्य होत३व्यो यजमा-
नस्य प्रतिष्ठित्यै, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरं सृणोत्या, —त्मा हि वरं, —स्त्रेधासंनद्धं वहिर्भवति,
त्रेधासंनद्धं इध्मं, —स्त्रेधाविहितानि चातुर्मास्यानि, सवत्सरं वै चातुर्मास्यानि, सवत्सर-
णाग्निं मन्थन्त्य, —ग्निं वै प्रजा अनुप्रजायन्ते, प्रजनुनो वा एष मथ्यते, ऽथो वृषाणं वा
एतद्यजमानाय जनयन्ति, वसन्ता यष्टव्यं प्रजननाय, प्रवणे यष्टव्यं प्रजननाय, नोत्तरवे-
दिषुपवपन्ति प्रजननाय, प्रस्वो भवन्ति, प्र मा जनयानीति, पशवो वै पृषदाज्यं, ना-
नारूपा वै पशव, —स्तस्मान्नानारूपमाग्नेयं घृतमै, —न्द्रं दध्यै, —न्द्राग्निं पृषदाज्यं देवतया,
प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, मिथुनं प्राणापानौ, मिथुनयोनयः प्रजा, मिथुनात् खलु वै
प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते,
यदि वसन्ता यजेत् द्विरुपस्तृणीयात्, सकृदभिघारये, —दोषधयो वै पशवा, ओषधीष्वेव
पशून् प्रतिष्ठापयति, यदि श्रावृषि यजेत् सकृदुपस्तृणीयाद्, द्विरभिघारयेद्, वृष्ट्यैव पशून्भि-
जिघर्ति ॥७॥ ३०

प्राणैभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, प्राणा वा एतानि नव हवींषि, नव हि प्राणां,

[७] काठ. ३६, २-२ । तै. ब्रा. १, ६, ३ ।

[८] काठ. ३६, २-३ । तै. ब्रा. १, ६, ३ ।

आत्मा देवता, तत् प्रजायते, नव प्रयाजा, नवानुयाजा, द्वा आज्यभागा, अष्टौ हवींश्च, ग्रये समवद्यति, वाजिनो यजति, तत् त्रिंशत्, त्रिंशदक्षरा विराड्, विराजेव प्रतितिष्ठति, विराजो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत, विराजो वा एतद्योनेर्यजमानः प्रजायते, त्रिंशत् त्रिंशद्वै रात्रयो मासो, यो मासः स सवत्सरः, सवत्सरः प्रजापति, स्तत् प्रजापतेश्च वा एतद्विराजश्च योनेर्मिथुनाद्यजमानः प्रजायता, एकैकया वा आहुत्या द्वादश द्वादश रात्रीरयुवत्, ता यावतीः संख्यानि तावतीः सवत्सरस्य रात्रयः, सवत्सरमेव भ्रातृव्याद्युवते, वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽयुवत्, वरुणप्रघासैः परांश्चतुरः, साकमेधैः परांश्चतुर, स्तानिव भ्रातृव्याद्युवत्, ऋतुयाजी वा अन्यश्चातुर्मास्ययाश्च्यन्यो, यो, वृसन्तोऽभूत् प्रार्वृड्भूञ्जरदभूदि, तियजते स ऋतुयाज्य, य यस्त्रयोदशं मासं संपादयति त्रयोदशं मासमभियजते स चातुर्मास्ययाश्च्य, जंस्त्रीनिष्ठा चतुर्थमुत्सृजेत्, ऋजू द्वौ परा इष्टौ तृतीयमुत्सृजेत्, ये वै त्रयः सवत्सरास्तेषां षट्त्रिंशत् पूर्णमासा, यौ द्वौ तयोश्चतुर्विंशति, स्तश्चेऽमी षट्त्रिंशत्त्यधि तानस्यां चतुर्विंशत्यामुपसंपादय, त्येष वाव स त्रयोदशो मास, स्तमेवैतत् संपादयति, तमभियजते, वैश्वदेवेन यजेत् पशुकामो, न वरुणप्रघासैर्न साकमेधैः, सर्वो वै पुरुषः साहस्रो जायते, यावत्तरसंश्चैवेति, प्रजननं वा एतद्विष्यद्वैश्वदेवं यद्वैश्वदेवेन यजते प्रजननाय वा एतद्यजते, स्वां मात्रां गच्छानीति, स यदा सहस्रं पशून् गच्छेदथ वरुणप्रघासैर्यजते, यदेवादः सहस्रमगंस्तस्यैतदं होऽव्यजति ॥८॥

३१

यद्गर्हिः प्रयाजेषु यजत्योषधीस्तद्यजति, यद्गर्हिरनुयाजेषु फलं तद्, यद्गर्हिर्वीरितीनां यदेवादः फलात् प्रजायते तदेतद्यजति, यद्गुर उपस्थं तद्, यदुपासानक्ता व्युष्टिं चैव निम्नक्ति च, यजोष्ठी यदेवं जातं च जनिष्यमाणं च, यदूर्जाहुती यदेवात्ति च, पिबति च, यद्वैव्या होतारमे एव, यत्तिस्रो देवी, वींशै तिस्रो देवी, वींश्च वा एतद्युजत्य, थो छन्दांसि वै वाक्, छन्दांसि वा एतद्यजति, तनूनपाद्वै यज्ञोऽप्रसृतो, नराशंसः प्रसृत, स्तस्मात् तनूनपातं प्रयाजेषु यज, त्यप्रसृतो हि तर्हि यज्ञ, स्तस्माद् नराशंसमनुयाजेषु यजति, प्रसृतो हि तर्हि यज्ञो, वनस्पतिश्च यजति, सौमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, त्वष्टारश्च यजति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, वाजिनो यजति, पशवो वै वाजिन, स्तान् वा

एतद्यजत्य, —थो छन्दांसि वै वाजिन, —श्छन्दांसि वा एतद्यजति, पशवो वै वाजिन, —स्तन्न
संस्थाप्य, यत्संस्थापयेत् तानिव संस्थापये, —दसंस्थिताश्चेते सुदुर्दि प्रजायन्ते, न
वा एषं सुयज्ञ इव, संस्थिते हि प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति, यदव्यवान् यजति तेनु यज्ञः क्रि-
यते, ऽनुयजति समिष्ट्या एवं प्रतिष्ठित्यै, वहिरनुषिञ्चन् गृह्णात्य, —षभेष्वेव रेतो दधात्य, —
ध्वंजुरासीनो यजत्य, —ध्वंजुवो हि पशवः पशुषु रेतो दधत्य, —थो ऊर्ध्वंजुर्हि प्रजापतिः प्रजा अ-
सृजत, दिग्भ्यो जुहोती, —मा एवं दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव
दिशं पुनरुपावर्तन्ते, समुपह्वयन्ते, सोमपीथं ह्वयश्चेष, ऋत्विजः प्राश्नन्ति। वाजिनो मे यज्ञं
वहान् ॥ इति समावृशो भक्षयन्ति, समावृश एव वाजं विभजन्त, आत्मना प्राश्नात्या, —
त्मन्नेव वाजं धत्ते ॥ ९ ॥

३२-३४

तां वैश्वदेवेण सृष्टास्तस्मिंस्तरुणिमनि वरुणोऽगृह्णात्, तदाहुरं, —ति वै ताः प्रजापतिमचरं,
स्ता अतिचरन्तीर्वरुणेनाग्राहयत्, तस्मात् पिता नातिचरित्वा इति, वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः
प्रजा असृजत्, तस्य मरुतो हव्यं व्यमश्रत्, ततोऽहोगृहीता असृज्यन्त, ताभ्यो भेषज-
मैछत्, तद्वा आत्मन्नेवैछत्, सं एतत् पय आत्मनोऽधि निरमिमीत्, तेनाभ्योऽहोऽवायजत्,
तदंहुसो वा एषावेष्टिर्यद्वरुणप्रघासा, यद्वरुणप्रघासैर्यजेत् सर्वस्यांहसोऽवेष्ट्यै, जग्धाद्वै ताः
प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तस्माद्वरुणप्रघासा, यावत् कुमाऽरेऽम्णो जात एनस्तावदस्मिन्नेनो भवति
यो वरुणप्रघासैर्यजते, सावित्रोऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो वै देवानोऽसविता द्वादशकपाल
एन्द्राशो देवतुया, यद्वै तद्वरुणगृहीता अवेक्लीयन्तेव तदास्विन्द्राश्रीं बलमधत्ता, शिथिरा वै
ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तास्विन्द्राश्रीं बलमधत्ता, —मोजो वै वीर्यमिन्द्राश्रीं, ओजो वा एत-
द्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, न वै ताः प्राणं, —स्ता अप्राणतीर्वरुणोऽगृह्णात्, प्राणापानौ
वा इन्द्राश्रीं, प्राणापानौ वा एतन्मुखतः प्रजानां धीयते, अथैतानि पञ्च हवींषि संतत्यै,
निरवत्यै मारुतीं, निर्वरुणत्वाय वारुणीं, कन्त्वायु कायो, यद्वै तद्वरुणगृहीताभ्यः कर्मभुवत्
तस्मात् कार्यः, प्रजापतिर्वै क्रः, प्रजापतिर्वै ताः प्रजा वरुणेनाग्राहयद्, यत् कार्य आत्मन
एवैना वरुणान् मुञ्चति ॥ १० ॥

३५

ऋतं वै सत्यं यज्ञो, ऽनृतं स्य, —नृतं वा एषा करोति या पत्युः क्रीता सत्यथान्यैश्च-
रत्यं, —नृतमेव निरवदायु ऋतं सत्यमुपैति यन्मिथुया प्रतिनूयात्, प्रियतमेन याजयेद्, —थ

[१०] काठ. ३६, ५ । तै. ब्रा. १, ६, ४ ।

[११] काठ. ३६, ६ । मा. श्रौ १, ७, ४ । तै. ब्रा. १, ६, ५; १, ४, ४ ।

यद्वाचयति मेध्यामेवैनां करोत्या, —मपेषां भवन्ति सर्वस्यां हसोऽवेष्ट्यै, यद्भुज्यैयुरनवेष्टमं हः
 स्यात्, पात्रेभ्यो वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यत् पात्राणि पात्रेभ्य एवैना वरुणान् मुञ्चति, प्र-
 तिपुरुषं भवन्ति, प्रतिपुरुषमेवां होऽव्यजत्यै, —कर्मधि भवति, गर्भेभ्यस्तेन निरवदयते,
 ऽन्नाद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात् शूर्पेणानं विभ्रति, तस्मान् शूर्पेण जुहुतः, स्त्रीपुंसौ जुहुतो,
 मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतः, पुरस्तात् प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतः, पुरस्तादेवां होऽव्य-
 जतो, यत् पात्राणि, य एव द्विपादः पशवो मिथुनास्तेषामेतत् पुरस्तादं होऽव्यजतो, ऽथ
 यन्मेपश्च मेपी च, य एव चतुष्पादः पशवो मिथुनास्तेषामेतदुपरिष्टादं होऽव्यजत, उभयत्
 एवां होऽव्यजतः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च ॥ ११ ॥ ३६

यद्वै प्रजा वरुणो गृह्णाति शम्यं चैव यवं चापि न गृह्णाति, हेमन्तो हि वरुणो, या एवा-
 वरुणगृहीतो ताभ्यामेवैना वरुणान् मुञ्चति, वरुणो वै यवो वरुणदेव इत्यः, स्वेनैवैना भागधेयेन
 वरुणान् मुञ्चत्यै, —नृताद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यदेता अनृतपशू अनृतादेवैना वरुणान् मुञ्च-
 तो, मिथुनौ भवतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतो, लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय, ये
 हि पशवो लोम जगृहस्ते मेधं प्रापुः, शमीपर्णानि भवन्ति शंत्वायु, भूर्जो वै नामैष वृक्षः,
 कार्या एतस्य सुचः, प्रजापतिर्वी अन्नाद्यमवरुन्धं नाशक्रोत्, तं शतधमेनावरुन्ध, परःशतानि
 कार्याण्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, सहस्रेध्मो ह इत्वेवां हसोऽवेष्टि विव्याच, परःसहस्राणि कार्याणि
 सर्वस्यां हसोऽवेष्ट्यै, यदा पात्राणि जुहृत्यथाग्निं संमार्ष्टि, यस्मिन्नेवां होऽवायाक्षुस्तस्मिन्नु-
 त्पूते देवता यजा, इतीन्द्रो वै यतीन्त्सालावृकेयैभ्यः प्रायच्छत्, तेषां एतानि शीर्षाणि यत्
 खर्जैराः, सोमपीथो वा एशपोऽस्या उदैषद्, यत् करीराणि, सौम्यानि वै करीराणि, सौ-
 मी ह इत्वेवां हुतिरमुतो वृष्टिं च्यावयति, यत् करीराणि भवन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै ॥ १२ ॥

३७

प्रजापतेर्वी एतज्ज्येष्ठं तोकं यत् पर्वता, —स्ते पक्षिण आसं, —स्ते पुरापातमासत् यन्नु यत्राका-
 मयन्ता, —ऽथ वा इयं तर्हि शिथिरासीत्, तेषामिन्द्रः पक्षान्छिन्त्, तैरिमां ह हृद्, ये पक्षा आ-
 सं स्ते जीमूता अभवन्, —स्तस्मादेते सुदुदि पर्वतमुपप्लवन्ते, यानिर्होषामेपं, ततो यः प्रुथमो रसः
 प्राक्षुरत् तानि करीराण्यभवन्, —स्तदेतदुत् प्रावृष्टि जीमूताः प्लवन्ते, यजन्ते वरुणप्रयासैः,

[१२] काठ. ३६, ६-७ । तै. ब्रा. १, ६, ४, ५ ।

[१३] काठ. ३६, ७ । वा. २०, २३, ३८, २५ । काण्व. २२, ७; ३८, २४ ।

करीराणि भवन्ति, वृष्टिं तैः संतनोति, तस्मात् तर्हि भूयिष्ठं वर्षति, वृष्टिं हि संतनोति,
 न वै वैश्वदेवं उत्तरवेदिमुपवपन्त्यु, — पात्रं वपन्ति, प्रजाताः प्रजाः प्रतिगृभ्णादिति, येयमुत्तरा
 वेदिर्या अत्रीः प्रजास्तासामेषा योनि, — स्ता एतामुनुप्रजायन्ते, येयं दक्षिणा वेदिर्या आद्याः प्रजा-
 स्तासामेषा योनि, — स्ता एतामुनुप्रजायन्त, उभयोरिव प्रजाः प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्चा, — ऽयं वाव
 हस्ता आसीन्नायं, तद्येयं दक्षिणा वेदिस्तयेममविन्दु, — स्तस्मादेष एतस्य परिवेष्टा, कनीयान्
 हि, तस्मात् कनीयान् ज्यायां सं परिवेष्टे, समे प्राची भवतः, समौ ३हीमौ प्राञ्चौ हस्ता
 असंगिन्ने भवतः सर्वस्यां हसोऽवेष्टयै, यत्संभिद्युरनवेष्टमं हः स्यादे, — कस्यां पश्चात् संभिनच्य-
 नुसंतत्या, उपेमां वपति, नैमामन्वभ्यारोहयत्, क्षत्रं वा इन्द्रो, विष्मरुतो, नाना
 यजतः पापवसीयसस्य व्यावृच्यै, यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति, तस्माद्यद्राजा
 करोति तद्विदकरोति, न वै वैश्वदेवं त्रिंशदाहुतयः सन्ति न साकमेधेषु, वरुणप्रघासेषु वाव
 त्रिंशदाहुतयो, वैराजो वै पुरुषो, दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्या दश प्राणा, यत्तर्ह्यवभृ-
 थमभ्यवयन्ति यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्वै यज्ञस्य स्वर्गाकृतिं न प्राप्नोति तद्वरुणो गृह्णाति,
 यद्विष्कापेणावभृथमभ्यवयन्ति, यदेवात्र वरुणस्य न्यक्तं तस्यैषा निरवत्तिरं, — नपेक्षमाणा आयन्ति
 वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेवं वरुणं निरवदयन्ता, एधोऽस्येधिपी-
 महीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयन्ति, समिदसि समेधिपीमही, — ति समिद्ध्या एव ॥ १३ ॥

३८

प्रजाः सृष्ट्वां होऽवयज्य सोऽकामयत्, वृत्रं हन्यामिति, स एताभिर्देवताभिः सयुग्भूत्वा
 मरुद्भिर्विशानिनानीकेनोपलायुत्, स वृत्रमेत्यु वृत्रं दृष्ट्वोरुस्कम्भंगृहीतोऽनभिधृष्णुवन्नतिष्ठत्,
 तं मरुतोऽध्वैयन्त, तैऽत्यैषं, — स्तस्य यदा मर्मागच्छन्थाचेष्टत्, सं वा एनं तदतपं, —
 स्तस्मात् सांतपना, अग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहं, — स्तदनीकत्वायैवैषो, ऽथो अग्निर्वै दे-
 वानां सेनानी, — स्तत्सेनोत्थापनीयमेवैतदि, — द्रो वै वृत्राय वज्रमुद्यमं नाशकरोत्, स एतं
 मरुद्भ्यो भागं निरवपत्, तं वीर्याय समतपं, — स्तं तैनु त्रीर्येणोदयच्छन् तसं वा एनं तद-
 तपं, — स्तस्मात् सांतपना, मध्यंदिने चरुनिर्रुप्य, — स्तर्ह्युभा अन्तौ तपति, चरुः स्यात्, तं
 हि सर्वतस्तपति, देवा वै वृत्रस्य मर्म नाविन्दु, — स्तं मरुतः क्षुरपविना व्ययुः, सं वा एनं
 तदतपं, — स्तस्मात् सांतपनाः ॥ १४ ॥

३९

[एधोऽस्येधिपीय (महि) समिदसि समेधिपीय (महि) । अथर्व. ७, ९४, ४]

[१४] काठ. ३६, ८ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ३ ।

ते वै श्वो भूते वृत्रं हृनिष्यन्ता उपावसं, स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदं श्वो भुविता कस्यु
 वा पचतेति, त एतमोदनमपचं, स्तेन पशूनाचिकयु, स्तेऽविदु, र्यतरान् वा इम उपाव-
 त्स्यन्ति त इदं भविष्यन्तीति, तेभ्यो वा एतेन प्रातिष्ठं, स्तानेतेनायच्छं, स्तत् पुशूनां
 वावैषा युति, स्ते वै श्वोविजयिनोऽवसं, स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदं श्वो भुविता कस्यु वा
 पचतेति, त एतमोदनमपचं, स्तेऽब्रुवन्, माहुतमशिष्मेति, तं मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्योऽजु-
 हवुः, पशवो वै मरुतो गृहमेधाः, पशुभ्यो वै ते तमजुहवु, स्ते वै संयुत्ता आसं, स्तेऽ
 सुरा देवेभ्यः क्षुधं प्राहिण्वं, स्तां देवाः प्रुतिश्रुत्यैतमोदनमपचन्, त्सां देवेषु लोकमवित्ता
 पुनरसुरान् प्राविशत्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, स्तद्य एवं विद्वानेतमोदनं पचति भव-
 त्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्यं, पि प्रतिवेशं पचेद्भ्रातृव्यायैव क्षुधं प्रहिणोति, यद्वै चातु-
 र्मास्यानां पाकयज्ञस्यैव तदेवां पशव्यं, पशव्यो गृहमेधो, न प्रयाजान् यजति नासुयाजान्,
 न सामिधेनीरन्वाहां, ऽऽज्यभागौ यजति यज्ञताया, अग्रये समुद्यत्य, धिर्वै समिष्टि, धिः
 प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एवं प्रतिष्ठित्या, इडामुपह्वयन्ते, पशवो वा इडा, पशव्यो गृहमेधं,
 स्तस्मादिडामुपह्वयन्ते, निष्कापं निदधात्यनुसंतत्यै ॥१५॥ ४०

तेषां वा उभयेषामिन्द्रः प्रावसत्, ते देवा एतमिन्द्राय भागं न्यदधुर, स्मान् श्वो निहि-
 तभागो वृणता, इत्युपभमाह्वयन्ती, न्द्रं वा एतं निह्वयन्ते, रुवथो वपट्कारो, ऽथो
 असुराणां वा एतदुपभमत्याह्वयन्त्यं, स्मान् प्रजनयादिति, संवत्सा गावो वसन्ति साकमेध-
 त्वाय, यत्स्त्र्यश्नाति साकमेधत्वाय, यत्स्त्रीं नाश्नीयादसाकमेधाः स्युरं, थ यश्स्त्र्यश्नाति सा-
 कमेधत्वाय, निर्ऋतिर्वी एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यश्स्त्र्यश्नाति, निर्ऋतिर्हि स्त्री, निर्ऋतिगृहीता
 वै देवि, स्तप्तं ह्यवचरत्ये, प खलु वै स्त्रियां हस्तो यद्वि, यद्व्या जुहोति निर्ऋतिगृहीतयैव
 निर्ऋतिं निरवदयते, स वै श्वो भूते वृत्रं हन्तुमुपप्लायत्, तं मरुतः परिक्रीडन्त आसं,
 स्तेऽस्याप्त्वा व्यनयं, स्तेऽभ्युधर्षयुं, स्तस्मात् क्रीडयु, स्ते वै संयुत्ता आसं, स्ते देवा
 असुराणां परमन्तं न परापश्यं, स्ते मरुतः क्रीडीन् क्रीडतोऽपापश्यं, स्तजितमनसो वा इम
 इति, तेभ्यो वा एतं भागं निरवपुं, स्ततो वा अजयुं, स्तजित्या एवैऽपो, ऽसौ वा आदि-
 त्य इन्द्रो, रश्मयः क्रीडयुः, साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति विजित्यै, देवा वै वृत्रं हन्तं न व्य-

[१५] काठ. ३६, ९ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ४ ।

[१६] काठ. ३६, ९-१० । तै. ब्रा. १, ६, ७ ।

जानं५, —स्तं मरुतः क्रीडयौऽध्यक्रीडं५, —स्तस्मात् क्रीडयो, ऽथैतानि पञ्च हवीं५पि संतत्या,
 अथैष ऐन्द्राय, इन्द्राग्नी एवास्मै वज्रमन्वविभृतामि, —न्द्राग्नी अस्मै वज्रमभ्यवहताम, —थैष ऐन्द्र,
 उद्धारं५ वा एतमिन्द्रा उदहरत, वृत्रं५ हत्वा तदुद्धार एवास्यैष भाग एव, तस्माद् राजा संग्रामं
 जित्वोदाजमुदजते, ऽथैष वैश्वकर्मणो, विश्वानि मे कर्माणि कृतान्यासन्निति, विश्वकर्मा
 हि, सोऽभवद्वृत्रं५ हत्वा, —ऽथैष आघारं आहुतीनां५ संतत्यै त्रिंशत्वाय ॥१६॥ ४१

प्रजाः सृष्ट्वां५होऽव्यज्यु वृत्रं५ हत्वा ते देवा अमृतत्वमेवाकामयन्त, स्वर्गो वै लोकोऽमृतत्वं५,
 स५वत्सरः स्वर्गो लोको, यद् द्वादशाहुतयोऽमृतत्वमेव तेन स्पृणोत्या, —पद्वा एतत् स५वत्सरं, —
 ति वा एतत् स५वत्सरं कृमीद्, यद् द्वादशाहुतयः स५वत्सरमेव पुनरभिपर्यावर्तता, आपद्वा एतत्
 स५वत्सरं५, स५वा एतत् स५वत्सरं कृक्षद्, यत् षट् षट् संपादयति, षड्वा कृतव, —स्तान्
 वा एतत् संपादयति, तानपिपादयति, तानुपिपद्यमानानन्वपिपद्यता, आपद्वा एतत् स५वत्सरं,
 पितरो वा कृतव, —स्तान् वा एतत् प्रजनयति, तान् प्रजायमानाननु प्रजायते, ततः प्रजायत,
 एतद्वा अस्य स५वत्सरेरोऽभीष्टोऽभूद्, —भीष्टा कृतवो, ऽथ वा अस्य पितरोऽनुभीष्टा, य-
 देष पितृयज्ञस्तेनैवास्य पितरोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दक्षिणतो निरुप्यं, दक्षिणा हि पितृणां-
 म, —थो आहु, —रुभयेत् एव निरुप्यमि, —त्युभयेऽहीज्यन्ते, तन्न स्रक्ष्यं, दक्षिणत एव नि-
 रुप्यं, दक्षिणा हि पितृणां५, षट्कपालः पुरोडाशो भवति, षड्वा कृतव, —स्त एवास्यैतेना-
 भीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न मन्येन्नु यज्ञो, यदेष पुरोडाशस्तेन यज्ञो, ऽथैता
 धानाः, स्वधा वा एता अमुष्मिच्छोके, ऽथो अपरिमिता वै स५वत्सरस्य रात्र्यु, —स्ता एवा-
 स्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न पुरोडाशेन पितृयज्ञो, यदेष मन्यस्तेन पितृ-
 यज्ञो, ऽभिवान्याया गोर्दुग्धे स्यात्, सा हि पितृणां, नदिष्ठं दक्षिणासीना उपमन्थति,
 दक्षिणा हि पितृणामि, —कयोपमन्थत्ये, —का हि पितृणां, —मिक्षुशलाकयोपमन्थति, सा हि पि-
 तृणां, न प्राच्युद्धत्या, पितृयज्ञो हि, न दक्षिणा, यज्ञोऽह्यु, —मै दिशा अन्तरोद्धन्त्यु,
 —भयेऽहीज्यन्त, उपमूलं वहिर्दाति, तेन पितृणां५, यद्वैमूलं तेन देवाना, —मुभयेऽही-
 ज्यन्ते, परिश्रयन्त्य, —न्तर्हिता वा अमुष्मादादित्यात् पितरो, ऽथो अन्तर्हिता हि देवैभ्यश्च
 मनुष्येभ्यश्च पितर, —स्तस्मात् परिश्रयन्ति, समन्तं, वहिः परिस्तृणाति, समन्तं५ऽहीमं कृ-
 तवः परिविष्टा, अथो समन्तान्मा पितरोऽभिसमागच्छानि, —त्यमुष्मिन् वै पूर्वस्मिन्नितरा देवता

इज्यन्ते, यत्तत्र जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्याद्, गार्हपत्ये शृतं कुर्वन्ति यज्ञताया,
ओदनपचनादग्निमाहरन्ति, तत् स्वन्नान्यता आहरन्ति ॥१७॥ ४२

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशतं आवह पितृन् हविषे अत्तवे ॥ ४३

इत्यन्वाहो, उशन्तो हि पितरो, ऽनुष्टुभमन्वाहा, ऽन्तो वा अनुष्टुवं, ऽन्तः पितरं, ऽन्तस्मादनु-
ष्टुभमन्वाहै, कामन्वाहै, कलोका हि पितरस्त्रि, रन्वाह, तृतीये हि लोके पितरो, यदेकाम-
न्वाह तेन पितृणां, यस्त्रिस्तैः देवानां, मुभये ऽहीज्यन्ते, न होतारं वृणीते नार्षेयं,
मृत्योरैवैना उस्तसृजत्यं, पृथहिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै वहिः, प्रजा एव मृत्योरुस्तसृजति,
संव्ययते वै मनुष्येभ्यः करिष्यन्, दक्षिणतो देवेभ्यः उपव्ययते, ऽथात्रप्राचीनावर्तितेन भ-
व्यं व्यावृष्यै, दक्षिणतोऽवदायोदङ्ङतिक्रम्य दक्षिणां तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां,
सौमग्रे यजति, सौमो वै पितृणां देवता, पितृदेवश्च्यः सौमो, यत् सौमं पितृमन्तं यज-
ति सौमपांस्तत् पितृन् यजति, यद्गर्हिषदो यज्वन्स्तद्, यदग्निष्वात्तान् गृहमेधिन्स्तद्, यदग्निं
कव्यवाहनं, द्वे वा अग्नेस्तन्यौ, हव्यवाहन्या देवेभ्यो हव्यं वहति कव्यवाहन्या पितृभ्यः,
समिष्टया एव प्रतिष्ठित्यै, द्वे वै देवानां याज्यानुवाश्क्ये, प्राण्यया यच्छति, गर्मयत्यन्य-
या, ऽथात्रु तिस्रः कार्याः, परे हि देवेभ्यः पितरं, ऽन्तर्धैषा तृतीयात्येवैतया प्रादात्, पञ्च
कृत्वोऽव्यति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तेमालब्धः ॥ स्वर्धा नमः ॥ इति वपट्करोति,
स्वधाकारः पितृणां, नमस्कारो देवानां, मुभये ऽहीज्यन्ते, स्रक्तिषु निदधाति, देवान् वै पि-
तृन् मनुष्या अनुप्रपिबन्ते, देवानेव पितृन्याट्, त्रिनिदधाति, त्रींश्नीदं पुरुषानभिं स्म,
स्तीन् परानन्वाचष्टे, त्रयो हि परे, पिता पुत्रः पौत्रोऽनुसंतत्यै, सर्वासु स्रक्तिषु निदधाति,
सर्वासु हि दिक्षु पितरः, सर्वा एवैनं दिशो गमयति, नामुष्यां निदधाति, यद्गुण्यं नि-
दध्यान्मृत्युनैनाः परिवेशयेत्, तामेवान्द्यन्त्यं, यत्तस्यां निमाष्टिं तामेव तेन प्रीणाति ॥१८॥

४४-४६

अत्र पितरो मादयध्वमि, त्युक्त्वा परायन्ति, त आहवनीयमुपतिष्ठन्ते, सुसंदेशं त्वा
व्यमि, त्या तमितोस्तिष्ठन्त्यं, भिमैवोपद्रष्टारं कृत्वान्तं प्राणस्य गच्छन्त्यं, मीमदन्त पितरा,

[१८] काठ. ३६, १२-१३ । तै. ब्रा. १, ६, ९ । वा. १९, ७० । काण्व. २१, ७० ।

[उशन्तस्त्वा.....अत्तवे- ऋ. १०, १६, १२; अथर्व० १८, १, ५६; १८, २, ३४]

[१९] मै. १, १०, ३ । काठ. ३६, १३ । तै. ब्रा. १, ६, ९, ८ । वा. २, ३१; ३, ५२; १९, ५८ । काण्व. २, ५६; ३, ६०; २१, ५९ ।

इत्युक्त्वा प्रपद्यन्ते, तं ऊर्णां दशां वा न्यस्यन्ति, यदेवात्र निगच्छन्ति तस्यैषा निरवृत्तिः,
 परेतन पितरः सोम्यासा, इत्याहा, ऽनुपक्ता वा एतान् पितरः स्युर्व्यावृत्त्यै, समन्तमपः परि-
 पिञ्चन् पर्येति, मार्जनमेवैषां, तदपरिपिञ्चन् पुनः पर्ये, त्यमुं वा एतौ लोकं निगच्छन्ति ये
 पितृयज्ञेन चरन्ति, प्रजापतिरेवैनां स्तता उन्नेतुमर्हन्ति, यत् प्रजापत्यामृचमुन्वाह प्रजा-
 पतिरेवैनां स्तता उन्नेत्यर्थ, यत् यदपरिपिञ्चन् पुनः पर्येत्यमुं वा एतौ लोकं पुनरुपावर्तन्ते, पि-
 तृन् वा एतद्यज्ञोऽगन्, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पाङ्क्त्या पुनरायन्ति सहैव यज्ञेनायन्ति, मन-
 स्वतीभिरायन्ति, मन एवं पुनरुपह्वयन्ते ॥१९॥ ४७

एतद्वा अस्य सवत्सरोरेऽभीष्टोऽभूद्भीष्टा क्रतवो, ऽथ वा अस्य रुद्रा अनुभीष्टा, य-
 देते व्यम्बकास्तेनैवास्य रुद्रा अभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये, कृकपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कर्पा-
 लैराप्य, एकधैवैनामात्रेत्यर्थ, थो एका वा इयं, मस्यामेव प्रतिष्ठित्य, भिद्यार्यां न्नाभिद्यार्यां,
 इति मीमांसन्ते, यदाभिद्यार्येद् रुद्रायास्य पशूनापिदध्यात्, तन्न सूक्ष्मं, मभिद्यार्या एवं,
 न हि हविरेनभिघृतमस्त्ये, कोल्मुकं हरन्त्ये, कोल्मुकं हि रुद्राणां, धूपायद्धरन्ति, धूपा-
 यद्धि रुद्राणामे, तां दिशं हरन्त्ये, पां हि रुद्राणां दिक्, पुराचीनं हरन्ति, पराश्वमेव
 रुद्रं हरन्त्या, खुं ते रुद्र पशुं करोमीं, त्याखुकिरा एकमुपवपति, पशुभ्यस्तेनु निरवृदयते,
 तस्मात् तान् पशुपतिर्धीतुक, श्वतुष्पथे याजये, चतुष्पथे वै रुद्राणां गृहा, गृहेष्वेव रुद्रं निर-
 वृदयत, एष ते रुद्र भाग, स्तं जुपस्व सह स्वस्ताम्बिकया स्वाहेति, शरद्वै रुद्रस्य योनिः,
 स्वस्ताम्बिकै, तां वा एषोऽन्वभ्यवचरति, तस्माच् शरदि भूयिष्ठं हन्ति, तयैवैतं सह
 निरवृदयते, मध्यमपर्णेन जुहोति, तद्वचरभो हतमारण्येन जुहो, त्यरण्य एवं रुद्रं निरवृद-
 यते, यत् पात्रेण जुहुयाद्रुद्रं प्रजास्वन्वचनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोत्य, वाम्ब रुद्रमादिम-
 ही, त्यनृणां एवाभुवन्, भेषजं गवे अश्वाय पुरुषाय भेषजमि, त्यनृणां एवं भूत्वा भेषजमक्र-
 त, व्यम्बकं यजामहा, इति परिच्यन्ति, तत्रापि पतिकामा पर्येति, पतिवेदनमेवास्या,
 स्तत्तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते, भंगुमेव प्रतिलभन्ते, तान् यजमानाय समावपन्ति, भंगुमे-
 वास्मै समावपन्ति, या पतिकामा स्यात् तस्यै समावपेयु, भंगुमेवास्यै समावपन्ति, तान्
 मृते कृत्वा वृक्ष आसञ्चति ॥ रुद्रैष ते भाग, स्तेनावसेन परो मृजुवतोऽतीहि पिनाकहस्तः कृत्ति-
 वासा अवृततधन्वा ॥ इति गिरिवै रुद्रस्य योनिर, तो वा एषोऽन्वभ्यवचारं प्रजाः शमायते,
 स्वैनेवैतं भागधेयेन स्वं योनिं गमयत्य, नपेक्षमाणा आयन्ति रुद्रस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं

मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव रुद्रं निरवदयन्ते, ऽम्बी वैस्त्री भगनाम्नी, तस्मात् त्र्यम्बका, यस्य वै हविरप्रतिष्ठितमप्रतिष्ठितः सो, ऽप्रतिष्ठिता अस्य त्र्यम्बका, आदित्यं घृते चरुं निर्वपेत् पुनरेत्य गृहेष्वि, यं वा अदितिरि, यं प्रतिष्ठां, यदादिश्योऽस्यामेव प्रतिष्ठति ॥२०॥

४८-५०[६५६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्मास्यानि नाम दशमः प्रपाठकः॥१०॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

वाजपेयः ।

देव सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञं प्रति भगाय ।

दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं पुनातु वाचस्पतिर्वाचमुद्यं स्वदातु नः ॥ १

वाजस्य तु प्रसुवे मातरं महीमदिति नाम वचसा करामहे ।

विश्वं हस्यं भुवनमाविवेश तस्यां देवः सुविता धर्मं साविपत् ॥ २

अरस्वन्तरमृतमृत्सु भेषजमपामृतं प्रशस्तिषु । अश्वा भवत वाजिनः ॥ ३

वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः । ते अग्रे अश्वमयुञ्जंस्ते अस्मिन् जवमादधुः । ४

अपां नपादाशुहेमन् य ऊर्मिः प्रतूतिः ककुभ्वान् वाजसाः । तेन वाजं सेपम् ॥ ५

देवस्य सवितुः प्रसुवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयम् ॥ ६

देवस्यु वयं सुवितुः प्रसुवे सत्यसवनस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेप्म ॥१॥ ७

वाजं वाजिनो जयताध्वानं स्कभ्रवन्तो योजुना मिमानाः ॥ ८

काष्ठां गळत ॥ ९

शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेस्यस्मद्युयवन्मीवाः ॥ १०

[१] १,११,६-७ । तै.१,७,७ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१; ११,७; ३०,१; ९,५; १८,३०; ९,६,७,१०, (९), १३ । काण्व. १०,१; १२,७; ३४,१; १०,७; २०,१; १०,९,१०,८, (१४), १८ । मा. श्रौ. १,७,१-२ ।

[वाजस्य जु०.....साविपत् । अथर्व. ७,६,४ । अपस्वन्तर०.....सेत् । ऋ. १,२३,१९; अथर्व. १,४,४]

[२] तै. १,७,८ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१३.१६; २१,१०; ९,१८; २१,११; ९,१७,१४,१५ । काण्व. १०,१९,२२; २३,१०,१२; १०,२४,२३; २३,११; १०,२०,२१ । मा. श्रौ. ७,१,२ ।

[शं नो भवन्तु०..... मीवाः । ऋ. ७,३८,७ ।]

वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिवत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥

११

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवः विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।

सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो ये धना समिथेषु जश्निरे ॥

१२

एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिपक्ष आसन् ।

ऋतुं दधिक्रामनु सः सनिष्यदत् पथामङ्गाः स्यन्वापनीफणत् ॥

१३

उत स्माऽस्य द्रवतस्तुरण्यतः पूर्णं न वेरेनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्येनस्येव द्रवतो अङ्गसं परि दधिक्रावणः सहोर्जा तरित्रतः ॥२॥

१४

आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा मा द्यावापृथिवी विश्वशंभूः ।

आ मा गन्त पितरो विश्वरूपा आ मा सोमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥

१५

इन्द्राय वाचः वदते, —न्द्राय वाचः सः वदते, —न्द्रः वाजं जापयते, —न्द्र वाजं जये, —यः
वः सा सत्यां सः वाग्भूद्यामिन्द्रेण समदध्व, —मजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचः विमुच्यध्वः,
वाजिनौ वाजर्जितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतः, वाजिनौ वाजर्जितौ वाजं जित्वा बृह-
स्पतेर्भागे निमृज्येथाः, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावा, —ऽऽयुर्यज्ञेन कल्पते,
प्राणो यज्ञेन कल्पते, चक्षुर्यज्ञेन कल्पते, श्रोत्रं यज्ञेन कल्पते, मनो यज्ञेन कल्पते, वाग्य-
ज्ञेन कल्पते, ब्रह्मा यज्ञेन कल्पते, पृष्ठं यज्ञेन कल्पते, स्वुर्यज्ञेन कल्पते, यज्ञो यज्ञेन
कल्पते, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहा, —ऽपिजाय स्वाहा, ऋतुवे स्वाहा, —ऽहर्पतये
स्वाहा, वाक्पतये स्वाहा, वसुवे स्वाहा, स्वुर्मूर्धा वैयशुनो व्यश्यन्नान्त्योऽन्त्यो भौवनो,
भुवनस्य पतयेऽधिपतये स्वाहा, —न्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —ये त्वो, —जे
त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा, स्वुर्देवा अगामा, —ऽमृता अभूम, प्रजापतेः प्रजा अभूम ॥३॥

१६

[वाजे-वाजेऽवत०.....देवयानैः । ऋ. ७,३८,८ । तेनो अर्वन्तो०.....जश्निरे । ऋ. १०,६४,६ । एष
स्य वाजी०..... स्वाहा । ऋ. ४,४०,४ । उत स्मास्य०...तरित्रतः । ऋ.४,४०,३.]

[३] मे. १,११,७-८ । ते. १,७, ८-९ । काठ. १४,१ । वा. ९,१९,११,१२,९,२१; १८,२९; २२,३३; ९,२०; १८,२८;
२२,३२; ९,२२; १४,२२ । काण्व. १०,२५-२६, १५-१७,१३,२९,२८; १९,४२-४३; २४,४६; १०,२७; १९,
४०; २४,४५; १०,३१; १५,२४ । मा. श्री. ७,१,३ ।

अग्ने अछा वदेहे नः प्रत्यङ् नः सुमना भव । प्र नो यछ विशस्पते धनदा असि नस्त्वम् ॥
 प्र नो यछत्वयमां प्र भंगः प्र वृहस्पतिः । प्र देवाः प्रोत सूर्नुता प्र वाग्देवीं ददातु नः ॥
 अर्यमणं वृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय । वाचं विष्णुं सरस्वतीं सवितारं च वाजिनम् ॥
 सोमं राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे । अदित्यान् विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च वृहस्पतिम् ॥
 इन्द्रवायूं सुसंदेशा सुहवेह हवामहे । यथा नः सर्वा इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥ १७-२१
 वाजस्येमं प्रसवः सुपुवेऽग्रे सोमं राजानमोपधीष्वप्सु ।

स विराजं पर्येतु प्रजानन् प्रजां पुष्टिं वर्धयमानो अस्मै ॥ २२
 वाजस्येमां प्रसवः शिश्रिये दिव्यं स ओपधीः समनक्तु घृतेन ।
 ता अस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु वर्यं राष्ट्रे जागृयामा पुरोहिताः ॥ २३
 वाजस्येदं प्रसव आवभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः ॥ २४
 अदित्सन्तं दापयतु प्रजानन् रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छतु ॥ २५

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोवाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्या वाचा यन्तुर्यन्त्रेण वृ-
 हस्पतिं साम्राज्यायामिषिश्वामी, इन्द्रं साम्राज्यायामिषिश्वाभ्यु, पयामगृहीतोऽसि, हृषदं
 त्वा नृषदमायुषदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृहीतोऽसि,
 पृथिवीषदं त्वान्तरिक्षसदं नाकसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृ-
 हीतोऽस्य, प्सुषदं त्वा घृतसदं भूतसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो,
 पयामगृहीतोऽसि, ग्रह विश्वजनीन नियन्तर्विप्रायाम ते ॥ २६

यास्तिष्ठः प्रथमजा दिव्यः कोशः समुक्षितः । तासां विशिश्चानामिषमूर्जं समग्रभम् ॥ २७
 इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृहीतोऽसि ॥ २८

अपां रसमुद्वयसं सूर्याञ् शुक्रं समाभृतम् । अपां रसस्य यो रसस्तं ते गृह्णाम्युत्तमम् ॥

२९

[४] तै. १,७,१०,१२ । काठ. १४,२-३ । वा. ९,२८,२९,२७,२६; ३३,८६; ९,२३-२५,३०,२,४,३; १०,३२; १९,६;
 २३,३८,२,४ । काण्व. १०,३५,३७,३८,३६,३२-३४,३९, २-५; ११,४५; २०,५; २५,४०,२,४ । मा. श्रौ.
 ७,१, १,३; ७,२,५-६ [अग्ने अछा ० । ऋ. १०.१४१,१; अथर्व. ३,२०,२ । प्र नो यच्छ ० । ऋ. १०,
 १४१,२; अथर्व. ३,२०, ३ । अर्यमणं वृहस्पति ० । ऋ. १०.१४१,५; अथर्व. ३,२०,७ । सोमं राजा ० । ऋ०
 १०,१४१,३; अथर्व. ३,२०,४; सा. ९१ । इन्द्रवायू सुसंदेशा ० । ऋ. १०,१४१,४; अथर्व. ३,२०,६ । अदि-
 (उतादि) त्सन्तं ० । अथर्व. ३,२०,८ । वाजस्य नु प्रसव ० । अथर्व ३,२०,८ । देवस्य त्वा- अथर्व. ०१९,५१,२
 मै. १३

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, — षं ते योनि, — रिन्द्राय त्वा ॥

३०

कुर्विदङ्गं यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वः वियूय ।

इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बहिषा नम उक्तिं न जग्मुः ॥

३१

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, — षं ते योनिः, प्रजापतये त्वा ॥ अथा
विष्टां, प्रजापतये त्वा ॥४॥

३२-३३

देवा वै नाना यज्ञानपश्य, — नथ वा एतः सर्वेऽपश्यः, — स्तास्मिन् वा अयतन्त, तस्मिन्
वाजिम्यु, — स्तं बृहस्पतिरुदजयद, बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहितो, यद्वै पुरोहितो ब्राह्मणः
शृणोति, तद्राज्ञे, तेनेन्द्रमयाजयत्, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वा-
राज्यं गच्छति य एतेन यजते, यद्बृहस्पतिरुदजयत् तस्माद् ब्राह्मणो यजेत, यदिन्द्रमयाजयः
स्तस्माद्राज्यन्यो, देवा वै नाना यज्ञानाहरन्ति, — ममहमिमं त्वमि, — त्यथ वा एतं प्रजापतिरा-
हुरत्, तस्मिन् वा अपित्वमैछन्त, तेभ्यश्छन्दाः स्युज्जितीः प्रायच्छदं, — थ वा एतेन प्रजापतिरय-
जत, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते,
ऽन्नः वै वाज, — स्तद्य एवः विद्वानन्नमत्ति वाजयति ह वा एनमन्नमद्यमानः, सोमो वै वाजपे-
य, — स्तद्य एवः विद्वान् सोमं पिबति वाजः ह गच्छति, यावन्तो हि देवाः सोममपिबुः स्ते
वाजमगच्छः, — स्तस्मात् सर्वः सोमं पिपासति, वाजः ह गच्छति, वाग्धि वाजस्य प्रसवः,
सा वै वाक् सृष्टा चतुर्धा व्यभव, — देषु लोकेषु त्रीणि तुरीयाणि, पशुषु तुरीयः, या पृथिव्याः
साधौ सा रथन्तरे, यान्तरिक्षे सा वाते सा वामदेव्यै, या दिवि सा बृहति सा स्तनयित्ना,
अथु पशुषु, ततो या वागत्यरिच्यत तां ब्राह्मणे न्यदधु, — स्तस्माद् ब्राह्मण उभयीः वाचः
वदति यश्च वेद यश्च न, या बृहद्रथन्तर्योर्ज्ञादिनं तयागच्छति, या पशुषु तय ऋतेयज्ञं, तद्य
एवः वेदाह वा एनमप्रतिक्शातं गच्छति, यावृती वाक्ताः हि वेदु, वाचा हि दीयते, वाचा
प्रदीयते, यो गाथानाराशः सीभ्याः सनोति न तस्य प्रतिगृह्य, — मनृतेन हि स तत् सनोति,
न मत्तस्य, यदा हि तस्य मद्रो व्येत्यथ तं तत् तपति ॥५॥

३४

सप्तदश वा एते द्वया ग्रहाः प्राजापत्याः, सप्तदशः पुरुषः प्राजापत्यं, — श्रत्वार्यङ्गानि शिरो-
ग्रीवमात्मा, वाक् सप्तमी, दश प्राणा, अङ्गेऽङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टो, यच्चुतिपजन्

[कुविदङ्गं यवमन्तो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २]

[५] काठ. १४, ५

[६] मै. १, ११, १ । काठ. १४, ६-७ । वा. ९, ६; ११, ७; ३०, १; ९, ५-७ । काण्व. १०, १; १२, ७; ३४, २; १०, ७, ९-१० ।

ग्रहान् गृह्णात्यङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनो मुञ्चति, श्रीर्वै सोमः, पाप्मा सुरोपयामा, आगते काले
 प्राञ्चः सोमैरुत्क्रामन्ति, प्रत्यञ्चः सुरोपयामैः, पाप्मनैवैनं विपुनन्ति, तस्मादाहुः—वा-
 जपेययाश्च्येव पृत इति, पाप्मना ह्येनं विपुनन्ति, देव सवितुः प्रसुव यज्ञं, प्रसुव यज्ञ-
 पुति भंगायैति, परुषि परुषि जुहोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, को ह तद्वेदु यदेतस्य क्रियते
 यन्न, सर्वत्वायैव प्रसवाय, वाजस्य तु प्रसवे मातरं महीमि, —ति रथमुपावहरती, —यं वा
 अदितिर्, —नयैवैनं प्रसूतं सवित्रा चोपावहरति वाजस्योज्जित्या, अश्पस्वन्तरमृतमप्सु भेषज-
 मि, —त्यश्चान् त्स्त्रपयन्त्य, —प्सुजा वा अश्वा, स्वाद्वैवानान् योनेर्जनयन्ति, वायुर्वा त्वा मनुर्वा
 त्वे, —ति युनक्ति, न वा एतन्मुनुश्च्यो योक्तुमर्हन्ति, देवताभिरेवैनान् युनक्तय, —पां नपा-
 दाशुहेम, —न्निति रराटानि प्रतिमाष्टिं, पूर्वमेव यजुरुदितमनु वदति, दुन्दुभीन्निहादयन्ति,
 वाग्वा एषैकारण्यं प्राविशत्, तामेवोज्जुयत्य, —थो या वनस्पतिषु वाक्तामेवावरुन्दे, सप्तदशः
 सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, स वत्स-
 राद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, स वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्दे ॥६॥ ३५

देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयमि, —ति ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति, स-
 वितुप्रसूत एव वज्रं सर्पति वाजस्योज्जित्या, अथो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतिरेव-
 नं वज्रादेधि प्रसुवति वाजस्योज्जित्यै, —साम गायते, सत्यं वै साम, सत्येनैवोज्जुयत्यु, —
 ज्जितिर्वाजयत्य, —न्नं वै वाजो, ऽन्नाद्यस्योज्जित्यै, देवस्य वयं सुवितुः प्रसवे सत्यसव-
 नस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्मे, —ति रथमुभ्यातिष्ठति, सवितुप्रसूत एव रथमुभ्या-
 तिष्ठति वाजस्योज्जित्यै, वाजिनामृचोऽन्वाह वाजस्योज्जित्या, आजिं धावन्ति वाजस्योज्जि-
 त्या, अनुदिष्टै रथैर्धावन्ति, दक्षिणयैव स्वर्गं लोकमेति, यदनुदिष्टै रथैर्धावन्ति दक्षिणया
 वा एतद्यजमानः सह स्वर्गं लोकमे, —त्यथैप नैवारः सप्तदशशरावो, देवा औषधीषु पक्वास्वा-
 जिमुयु, —स्ता बृहस्पतिरुदजयत्, स एतान्निवारान् न्यवृणीत्, तन्निवाराणां निवारत्वं, बृह-
 स्पतिर्वै ता उदजयत्, तमेव भागिनं करोत्यहिंसायै, तमधश्चात्वालं हरन्ती, —हं वा
 असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यष्टुं लोकमहरं, —स्तद्यतोऽध्यष्टुं लोकमहरन् यच्चात्वालेऽव-
 दधुति यजमानमेव स्वर्गं लोकं हरन्त्या, सा वाजस्य प्रसवो जगम्यादि, —ति रथेषु पुनरासृ-
 तेषु जुहोति, यमेव वाजमुदजैपुस्तमात्मन्धत्ते, ऽजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचं विमु-

च्यध्वमि, —ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, वाजिनौ वा-
जजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतमि, —ति भागिना एवैना अक, —वाजिनौ वाजजितौ
वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागं निमृज्येथामि, —ति सर्वानेवैनान् प्रीणात्य, —र्धवशां च सुरोपयामांश्च
हरन्ति यं आजि धावन्ति, तैभ्यो यमेव वाजमुदजैषुस्तं परिक्रीणीते, मधुष्ठालं ब्रह्मणे, ब्रह्मण एव
तेन परिक्रीणीते, ककुभो राजपुत्रः प्राश्नाति, वीर्यं वै ककुब्, वीर्यमेवात्मन् धत्ते ॥७॥

३६

स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेति, ३स्वर्वा एतद्रोक्ष्यन् पत्न्या संवृद्धते,
ऽथो अन्वारम्भो वा एष यज्ञस्य, पत्न्या सह स्वर्गे लोके भवता, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो
यज्ञेन कल्पता, इत्येतावान् वै पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमामोति, स सर्वो भूत्वा स्वर्गे लोक-
मेति, दर्भमयं वासो भवति पवित्रत्वाय, गोधूमं चषालं, प्राजापत्या वै गोधूमा, अर्धं प्र-
त्यासामोपधीनां सहैवान्नाद्येनामुं लोकमेति, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश
वा एता आहुतय, —स्त्रयोदश मासाः संवत्सरः, संवत्सरं वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गे लो-
के, तस्मिन्नेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —त्युषपुटैर्षय-
न्ति, प्राजापत्या वा ऊषाः, श्वः श्वो भूयांसो भवन्त्य, —न्नाद्येनैवैनमर्षयन्त्ये, —ति वा
ए३षोऽस्माल्लोका३द्योऽसुं लोकमेति, यदूषपुटैर्षयन्ति तेनास्माल्लोकान्नेति, तेनास्मिन्नल्लोके धृता
हिरण्यमभ्यवरोहति, तैजो वै हिरण्यं, तैजस्येव प्रतितिष्ठति, वस्ताजिनमभ्यवरोहति,
पशवो वै वस्ताजिनं, पशुष्वेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि, —रन्नं वै
वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, उभयं ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्या, औदु-
म्बरेण सुवेण जुहो, —त्यूर्वा उदुम्बरं, ऊर्जाऽवरुद्ध्यै, सप्तभिर्जुहोति, सप्त वै छन्दांसि,
छन्दोभिरेवास्मा अन्नाद्यमवरुद्ध्यै, ऽथ वाग्वै छन्दांसि, वाचैवास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति ॥८॥

३७

अथैतेऽतिग्रा३ह्या, यदेवादः परमुन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतेऽवरुद्ध्यै गृह्यन्ते, ऽथैते पशवा आ-
लभ्यन्ते यज्ञकतूनामवरुद्ध्यै, यदाग्नेयोऽग्निष्टोमं तेनावरुद्ध्यै, यदैन्द्राय उ३क्थ्यं तेन, यदै-
न्द्रो वृष्णिः षोडशिनं तेन, यत् सारस्वतीं मेषीं यदेवादः सप्तदशं स्तोत्रमनामनवरुद्धं तदे-

[८] मै. १,११,३ । काठ. १४,८ । वा. ९,२१: १८,२९; २२,३३; १८,२८; २२,३२ । काण्व. १०,२८; १९,४२;
२४,४६; १९,४०; २४,४५ ।

[९] मै. १,३,३१ । काठ. १४,९-१० सा. श्रौ. ७,२,५,६ ।

वैतयामोति, तद्वरुन्दे, ऽथैषा वशा, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, नैमे देवा आसन्नैमेऽसुरा, — स्तं देवा एतां वशामपश्यं, — स्तया लोकं द्वितीयमवृज्जतासुरलोकं, यस्यावर्धति सं देवलोकं, यस्य नावर्धति सोऽसुरलोकं, — स्तं लोकमेवैतया द्वितीयं यजमानो वृद्धे भ्रातृव्यलोकमेव, सारस्वश्त्यन्येषामुत्तमा भवति, सारस्वश्त्यन्येषां प्रथमा, वाग्वै सरस्वती, वाचा यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञं संतनोति, यद्वै यज्ञस्य विद्वान्न करोति यच्चाविद्वानन्तरैति तच्छिद्रं, तद्वाचैव सरस्वत्या कल्पय, — त्यनिरुक्तः प्रातःसवः, प्रजापतिमेव तेनामोति, वियोनिर्वै वाजपेयः प्राजापत्यः, स निरुक्तसामा, यदनिरुक्तः प्रातःसवस्तेन संयोनि रथन्तरं साम भवत्याशीया, उज्जित्या, अथो इयं वै रथन्तरं, — स्यामेव सूयते, वाजवतीर्माध्यन्दिने पवमाने भवन्त्य, — न्नं वै वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्धचै, चित्रवतीराश्वे पवमाने भवन्ति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, एषा वै प्रजापतेः पशुष्ठास्तनूर्यञ्जिषिविष्टं, तस्माञ्जिषिविष्टवतीषु स्तुवत, आष्टादशष्टमुत्तममुक्थानां भव, — त्युत्तरे एव स्तोत्रे अभिसंतनोति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यतेऽमुं तं लोकमभ्यतिरिच्यते, बृहश्चेवामुं लोकमासुमर्हती, — न्द्रियं वै वीर्यं बृहद्, यद् बृहता स्तुवते, इन्द्रिये वा एतद्वीर्यं ततो यज्ञस्य यजमानः प्रति- तिष्ठति ॥९॥

३८

अग्निरेकाक्षरामुदजयद्, — श्विनौ द्व्यक्षरां, विष्णुस्त्र्यक्षरां, सौमश्वतुरक्षरां, सविता पञ्चाक्षरां, पूषा षडक्षरां, मरुतः सप्ताक्षरां, बृहस्पतिरष्टाक्षरां, मित्रो नवाक्षरां, वरुणो दशाक्षरा, — मिन्द्रा एकादशाक्षरां, विश्वे देवा द्वादशाक्षरां, वसुवस्त्रयोदशाक्षरां, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरा, — मादित्याः पञ्चदशाक्षरा, — मादितिः षोडशाक्षरां, प्रजापतिः सप्तदशो, ऽग्निरेकाक्षरया वाचमुदजयद्, — श्विनौ द्व्यक्षरया प्राणापाना उदजयतां, विष्णुस्त्र्यक्षरया त्रीणिमाल्लोकानुदजयन्, सौमश्वतुरक्षरया चतुष्पदः पशुमुदजयत्, सविता पञ्चाक्षरया पञ्च दिशा उदजयत्, पूषा षडक्षरया षडृतमुदजय, — न्मरुतः सप्ताक्षरया सप्तपदां शंक्रुरमुदजयन्, बृहस्पतिरष्टाक्षरयाष्टौ दिशा उदजय, — चतस्रो दिशश्चतस्रोऽकुशली, — मित्रो नवाक्षरया नव प्राणा- मुदजयद्, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय, — दिन्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजयद्, विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजयन्, वसुवस्त्रयोदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्द- शाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय, — मादित्याः पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय, — मादितिः षोड-

शाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः सप्तदशो, ऽग्निर्एकाक्षरयोदजयन्मामिमां पृथिवी,—
 मश्विनौ द्व्यक्षरया प्रमामन्तरिक्षं, विष्णुस्त्र्यक्षरया प्रतिमां स्वर्गं लोकं, सोमश्चतुर-
 रक्षरयाश्रीवीर्निक्षत्राणि, सविता पञ्चाक्षरयाक्षरपङ्क्तिमुदजयद्, याश्चक्षरपङ्क्तिः सा पङ्क्तिः,—
 श्वतुर्धा र्ह्येतस्याः पञ्च पञ्चाक्षराणि, पूर्षा षडक्षरया गायत्रीमुदजय, चतुर्धा र्ह्येतस्याः षट्
 षडक्षराणि, मरुतः सप्ताक्षरयोष्णिहमुदजयं, श्वतुर्धा र्ह्येतस्याः सप्त सप्ताक्षराणि, बृहस्पति-
 रष्टाक्षरयानुष्टुभमुदजय, चतुर्धा र्ह्येतस्या अष्टा अष्टा अक्षराणि, मित्रो नवाक्षरया बृहतीमुदज-
 य, चतुर्धा र्ह्येतस्या नव नवाक्षराणि, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय, चतुर्धा र्ह्येतस्या दश
 दशाक्षराणी, न्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजय, चतुर्धा र्ह्येतस्या एकादशैकादशाक्षराणि,
 विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगुतीमुदजयं, श्वतुर्धा र्ह्येतस्या द्वादश द्वादशाक्षराणि, वसुवस्त्र-
 योदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय, न्नादित्याः
 पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय, न्नादितिः षोडशाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः
 सप्तदशो, ऽग्न्या एकाक्षराय छन्दसे स्वाहा, ऽश्विभ्यां द्व्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, विष्णवे
 त्र्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, सोमाय चतुरक्षराय छन्दसे स्वाहा, सवित्रे पञ्चाक्षराय छन्दसे स्वाहा,
 पूर्षा षडक्षराय छन्दसे स्वाहा, मरुद्भ्यः सप्ताक्षराय छन्दसे स्वाहा, बृहस्पतये ऽष्टाक्षराय छ-
 न्दसे स्वाहा, मित्राय नवाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वरुणाय दशाक्षराय छन्दसे स्वाहे, न्द्रायै-
 कादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यो द्वादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वसुभ्यस्त्रयो-
 दशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, रुद्रेभ्यश्चतुर्दशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, ऽदित्येभ्यः पञ्चदशाक्षराय
 छन्दसे स्वाहा—ऽदित्यै षोडशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, प्रजापतिः सप्तदशः ॥१०॥

३९[६९५]

॥ इति प्रथमकाण्डे वाजपेयाभिधान एकादशः प्रपाठकः ॥११॥

॥ इति प्रथमकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ द्वितीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

काम्या इष्टयः ॥१॥

एन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेद्यस्य सजाता वीर्यायुः, नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनान् वीर्येण पुनरुपास्यत, एन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेद्भ्रातृव्यवा, नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनान् वीर्येणाभिभवत्यै, न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् प्रजाकामो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, प्रजापुतेर्वा इन्द्राग्नीं प्रजामपगूहतां, ता एतेन भागधेयेनोपाधावत्, ता अस्मै प्रजां पुनरदत्तां, मिन्द्राग्नीं खलु वा एतस्य प्रजामपगूहतो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै प्रजां पुनरदत्तो, विन्दद्वृती याज्यानुवाक्ये भवतो विच्या एवै, न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् संग्राममभिप्रयां, नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयात्यै, न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामं स्यत्यो, जो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनं वीर्येण जयति, स यदा संग्रामं जयेदथैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत्, दोजसा वा एष वीर्येण व्यध्यते यः संग्रामं जयत्यो, जो वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनं वीर्येण समर्धयत्, एन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् पौष्णं चरुं जनतामभिप्रयां, नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयाति, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छत्यै, न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेत् पौष्णं चरुं क्षेत्रस्य पतये चरुं क्षेत्रमध्यवस्य, नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवास्मै वीर्येण लोकं विन्दतः, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छती, यं क्षेत्रस्य पतन्य, स्यामेव प्रतिष्ठति ॥१॥

१

अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् कामाय, सवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, सवत्सरो काम आष्यते, सवत्सरमेवापत्, सोऽस्मै काममामोति यत्कामो भवत्य, अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्सवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, सवत्सराय समम्यते, सवत्सरमेवाप्तवावुरुणं कामुमभिद्रुह्यत्य, अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् सनिं प्रेष्यन्, त्सवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, सवत्सराय प्रतिगृह्यते, सवत्सरमेवाप्त्वा सातां सनिं वनुते, स यदा वन्वीताथाग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत्, सवत्सरो वा अग्नि-

[१] तै. २, २, १ । काठ. ९, १७ ।

[२] तै. २, २, ६ । काठ. १०, ३-४ ।

वैश्वानरः, स॒वत्स॒रं मे॒षं प्र॒युङ्क्ते, स॒वत्स॒रं ए॒तस्मै॑ व॒नुते, तमे॒व भा॒र्गिन॒मक॒, —स्त॑
 व्यु॒मौग॒, यं द्वि॒ष्यात्त॑स्मै दक्षिणां दद्यात्, पा॒शेन॒ वा ए॒ष च॒रति, तमे॒वास्मिन्॑ प्र॒तिमु॒ञ्चत्ये॒,
 क॒हाय॒नो गौर्दक्षि॑णा, स॒ हि स॒वत्स॒रस्य॑ प्र॒तिमा॒, —ऽग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ निर्व॒पेद॒-
 न॒न्नम॒त्स्ये॒न्, त्स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः, स॒वत्स॒रायै॒वैन॑द॒प्यु॒धात्, स॒ यदा॑ न॒न्नम॒द्याद॒-
 था॒ग्रये॑ वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ निर्व॒पेद्, यदे॒वाटो॑ऽन॒न्नम॒त्ति॑ तद॒स्मै स॒वत्स॒रः स्व॑दयति,
 स्व॒दित॑मे॒वात्ति॒, सी॒सं दक्षि॑णा कृ॒ष्णं वा वा॒सो, ऽन॒न्नं वै सी॑स॒मं, —न॒न्नं कृ॒ष्णं, —न॒न्ने॒-
 नैवा॑न॒न्नम॒प॒हत्या॑न्नाद्यु॒मा॒त्मन् ध॒त्ते, ऽग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ निर्व॒पेत् संग्राम॑म॒भिप्र॒यात्,
 त्स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः, स॒वत्स॒रेणै॒वैन॑म॒भिप्र॒यात्, —ऽग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ नि॒-
 र्व॒पेत् संग्रामं॑ स॒व्य॑त्य, य॒तरो॒ वै सं॒गृभा॑ण॒योरा॒य॒त॒नव॒त्तरो॒ भ॒वति॑ स॒ ज॒यती॒, —यं वा अ॒ग्निवै॑-
 श्वान॒रं, इ॒मामे॒वाय॑त॒नम॒कृ॒ता, —ऽस्यां॑ प॒राक॑स्त, ज॒यति॑ संग्रामं॑, स॒ यदा॑ संग्रामं॑ ज॒येद॒-
 था॒ग्रये॑ वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ निर्व॒पेत्, स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः, स॒वत्स॒रं मे॒षं प्र॒युङ्क्ते,
 स॒वत्स॒रं ए॒तस्मै॑ ज॒यति॒, तमे॒व भा॒र्गिन॒मक॒, —स्त॑ व्यु॒मौग॒, —ग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑
 निर्व॒पेद्यः॑ का॒मये॒ता, —ऽने॒न रा॒ज्ञेमा॑न्य॒वान् ब्री॒हीन् वा॒दुधी॑येति, स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः,
 स॒वत्स॒रोऽन्ना॑द्यस्य प्र॒दाता॒, तमे॒व भा॒गधे॑ये॒नोपा॑सरत्, सोऽस्मा॒ अन्ना॑द्यं प्र॒यच्छ॑त्य, —ग्र॒ये
 वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ निर्व॒पेद्, वा॒रुणं॑ यु॒वम॑यं च॒रुम॑मया॒विन॑य॒याज॑येद्, व॒रुण॑गृही॒तो
 वा ए॒ष यं आ॑मया॒वी, व॒रुणा॑दे॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चत्य॒, —सौ वा आ॑दि॒शत्यो॑ऽग्निवै॑श्वान॒शरो॒, ऽमु॒ना
 वा ए॒नमे॒तं नि॑गृही॒तं व॒रुणो॑ गृह्णाति, तं ए॒नं मु॒क्त्वा या॑वाने॒वास्या॑त्मा॒ तं व॒रुणा॑न् मु॒ञ्चति,
 वा॒रुणं॑ च॒रुं निर्व॑पेद्य॒वम॑य॒मीय॑न्त, —म॒ग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑ भू॒तिकामं॑ याजयेद्, व॒रु-
 ण॑गृही॒तो वा ए॒ष यो॑ भू॒तिकामो॒, व॒रुणा॑दे॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चती॒, —याश्च॑रु॒र्भव॑त्ये, —ता॒वान् वा आ॑-
 त्मा, या॑वाने॒वास्या॑त्मा॒ तं व॒रुणा॑न् मु॒क्त्वा, —ऽसौ वा आ॑दि॒शत्यो॑ऽग्निवै॑श्वान॒शरो॒, ऽमु॒मे॒न-
 म॒न्वा॒रम्भ॑यत्य, —मु॒ष्यैन॑मादित्यस्य॒ मात्रां॑ गमयति ॥२॥ २

अ॒ग्र॒ये जा॒तवे॑दसे॒ऽष्टा॑कपालं॒ निर्व॑पेद्दधि॒क्राव्णा॑ ए॒काद॑श॒कपालम॒ग्र॒ये वैश्वान॒राय॑ द्वा॒दश॒कपालं॑
 यः स॒र्ववे॑दसीं प्रुथ॒मामि॑ष्टि॒माल॑भे॒ता, —ऽग्नि॑र्वा॒ ए॒तस्य॑ तद्वे॒दु य॒त्रास्ये॑ष्टं॒ यत्र॑ सु॒कृत॑म, —ग्नि॑रे॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॒, —मे॒ध्यो वा ए॒ष यः स॒र्वं द॑दाति, तद्वि॒धिका॑वै॒वैनं॑ मे॒ध्यं करो॑ति, स॒वत्स॒रो वा
 अ॒ग्निवै॑श्वान॒रः, स॒वत्स॒रो वा ए॒तस्य॑ तद्वे॒दु य॒त्रास्ये॑ष्टं॒ यत्र॑ सु॒कृतं॑, स॒वत्स॒रं ए॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॒, —ग्र॒ये सु॒रभि॑म॒तेऽष्टा॑कपालं॒ निर्व॑पे, —द॒भि॒शस्य॑मानं॒ याज॑येद्, रथ॒प्रोतं॑ वै द्वा॒र्भ्य-

मभ्युशं स०, — स्तं कौलकावतीं अन्नतां, तथा त्वा याजयिष्यावो यथा तैऽन्नमत्स्यन्ति, यत्र
 ग्राम्यस्य पशोर्नोपशृणवस्तद्गृह, यस्त्रा कश्चोपायत् तूष्णीमेवास्वेति, तं ह स्म वै व्याघ्रा उ०-
 घ्रायं तूष्णीमेवापक्रामन्ति, तौ वै तत्रैव श्वो भूते यज्ञायुधैरन्वेत्याग्निं मुथित्वाग्नेये सुरभिर्मतेऽष्टा-
 कपालं निर्वपतां, ततो वा एनं न पर्यवृञ्चन्, यमुभिश्च संसेयुस्तमेतया याजयेद्, दुरभिं वा
 एतमारुघमभिश्च संसन्त्ये, — पां वा अयेभेषजां तनूर्यत्सुरभि, — भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेन-
 मकः, शमयत्येवा, — ऽग्नेये पवमानायाष्टाकपालं निर्वपेदधिक्राव्णा एकादशकपालमग्नेये वैश्वानराय
 द्वादशकपालं पुनरैत्यु गृहेषु, पवमान एवैनं पुनात्य, — ग्निनिष्ठपत्य, — पुतो वा एष यमुभिश्चं-
 सन्ति, नैनं दधिक्रावा च न पावयां क्रियादि, — ति खलु वा आहु, — स्तद् दधिक्रावैवैनं पावयति,
 स० वत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, स० वत्सरे एवैनं स्वदयत्या, — अयेमष्टाकपालं निर्वपेदग्नीषोमीयमे-
 कादशकपालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं यः संग्रामं जिगीषेन्नृज्यायं वा जिज्यासेद्, ऋद्ध्या एवा-
 ग्ने३यो, ऽग्नीषोमाभ्यां वै वी३र्येणेंद्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति
 नृज्यायं वा जिनाति, तद्वान्निभमेवैतं, — दिन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं द्यावापृथिवीं नान्वम-
 न्येतां, तमेतैनं भागधेयेनान्वमन्येतां, यद् द्यावापृथिवीयो वज्रस्यानुमत्या, अथो अनुमतवज्रो
 ऽसदिति, स यदा संग्रामं जयेन्नृज्यायं वा जिनीयादथाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदेन्द्राग्नेमेकादशक-
 पालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं, ऋद्ध्या एवाग्ने३यां, ऽग्नीषोमाभ्यां वै वी३र्येणेंद्रो वृत्रमहन्,
 त्स औजसा वा वीर्येण व्युध्यते, स एतमैन्द्राग्नेमपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नघत्तौ, — जुसा
 वा एष वीर्येण व्युध्यते यः संग्रामं जयति नृज्यायं वा जिनात्यो, — जो वीर्यमिन्द्राग्नी, औज-
 सैवैनं वीर्येण समर्धयतो, ५थ यद् द्यावापृथिवीयो, वा ये एवास्मै वज्रमन्वसंसातां ताभ्यामेप
 भागः क्रियते ॥३॥

३

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणः काम्या, — ऽग्नीषोमीयो वै ब्राह्मणो देवतया, स्वा-
 मेवदेवतां कामाय भागधेयेनोपासरत्, तां अस्मै कामं संमर्धयतो यत्कामो भवत्य, — णीषोमीयमे-
 कादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणं भूतिकामं याजयेद्, देवा वै सप्रमासत कुरु३रेत्रेऽग्निः सोमा इन्द्र, —
 स्तेऽब्रुवन्, यतमं नः प्रथमं यंश ऋहात्तं नः सहति, तेषां वै सोमं यंश आर्हत्, तमु-
 भिसमगच्छन्त्, तस्मात्सोममभिसंगच्छन्ते, स हि युशस्वितम, — स्तद्वै सोमो न्युकामयत्, स
 गिरिमगच्छत्, तमग्निरन्वगच्छत्, तौ गिरां अग्नीषोमौ समभवतां, तस्मात्सददि गिरां अग्निर्देहति
 गिरौ सोमः, स वा इन्द्रः शिथिर इवामन्यत्, ३सोऽग्नीषोमा अन्वगच्छत्, तां अब्रवीद्,

[४] तै. २,३,३; २,४,४,३। काठ. १०,२।
 मै० १४

याज्युतं मेति, तं वा एतयाग्नीषोमा अयाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरिदधादिन्द्रियं सोम, स्त-
 ता इन्द्रोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्दधातीन्द्रियं सोमो,
 भवत्येवा, ऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेत् श्यामाकं वसन्ता ब्रह्मवर्चसकामो, ऽग्नीषोमौ वै
 ब्रह्मवर्चसस्य प्रदातारौ, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, वसन्ता
 यजेत, वसन्तो वै ब्राह्मणस्य ऋतुः, स्व एवास्मा ऋतौ ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, यत्पुरोडाशस्ते-
 नाग्नेयो, यत् श्यामाकस्तेन सौम्यः, सर्वमेवाग्नीषोमाभ्यां हव्यं संग्राह्यात्, ता अस्मै सर्वं
 ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतः, सौमाग्नी स्याज्ये स्यातां, तेजो वा अग्निरिन्द्रियं सोम, स्तेजसा च
 वावास्मा एतदिन्द्रियेण चोभयतो ब्रह्मवर्चसं परिगृह्णाति, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन्नैमपिष्टं पशु-
 कामः, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्
 प्रजनयति, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेत् पुरोधोकामः, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतुयै, इन्द्रो राजन्यो,
 ऽनपदोष्यं खलु वै सोमः प्रयच्छति, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अनपदोष्यं राष्ट्रं
 प्रयच्छत्या, मिवारुणं चरुं निर्वपेत् समान्तमभिद्रुह्यामयावीवा, ऽनुतं वा एष करोति यः समान्त-
 मभिद्रुह्यति, देवता वा एष आरघ्योऽनुतं करोत्य, अग्निं सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता
 यामारत्त एनं मुञ्चति, यद्भारुणो वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, तत् काज्वं वा एतत् क्रियते
 सर्वस्यावेष्टिः सर्वस्य प्रायश्चित्तिः ॥४॥

सौमारौद्रं घृतं चरुं निर्वपेत् शुक्लानां त्रीणीणां ब्रह्मवर्चसकामः, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसा-
 विध्यत्, तं सौमारुद्रा अभिषज्यतां, तस्य वा एतेनैव शमलमपाहता, मतेनास्मिंस्तेजोऽध-
 चां, यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, शमलमेवास्यापहन्ति, तेजोऽस्मिन् दधाती,
 याश्चरुर्भवत्ये, तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तावदस्मिंस्तेजो दधाति, शुक्ला त्रीहयो
 भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति, तेज एवैतत्संभ्रियते, घृतं प्रोक्षणं भवति, घृतेन मार्जयन्ते,
 घृते भवति, भूय एवास्मिंस्तेजो दधाति, यस्या रात्र्याः प्रार्थयक्ष्यमाणः स्यान्नास्य तां रा-
 त्रीमपौ गृहान् ग्रहरेयुरा, पो वै शान्तिः, शमयेयुरेव, परिश्रिते याजयन्ति तेजसः परिगृहीत्यै,
 साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति, साकमेवास्य रश्मिभिः शमलमपहन्ति, तिष्यापूर्णमासे याजयेत्, सो-
 मो वै चन्द्रमा, रुद्रस्तिष्यः, संप्रश्त्येवैना उपासरत्, प्राचीनं वै सौमीरोपधयः, प्रतीचीनं
 रौद्रीं, नै हि प्राचीनं शुष्यन्ति, शुष्यन्ति प्रतीचीनं, मनोर्क्रौ भवन्ति, मनुर्वै यत्कि-
 चावुदत्तं पृजमेवावुदत्, तं पृजत्वायैवै, ताः शंकरी भवन्ति शक्त्यै, नाराशंसी भवन्ति

शान्त्यै, किलासत्वाद्वा एतस्य, भयमति ह्युपहन्ति, सौमार्पोष्णं चरुं निर्वपेत् नैमपिष्टं पशुकामः,
सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया, पशवः पूषा, स्वाँ वा एतदेवतां पशुभिर्वहयते, त्वच्छमे-
वाकृत ॥५॥

सौमारौद्रं चरुं निर्वपेत् कृष्णांनाँ व्रीहीणामभिचरन्, त्सौमीर्वा ओषधय, —स्तत् एनं निर्या-
च्य रुद्रायास्य पशूनपिदधाति, कृष्णा व्रीहयो भवन्ति, तमो वै कृष्णं, मृत्युस्तमो, मृत्यु-
नैवेनं ग्राहयति, शरमयं वहिर्भवति, वैभीदक इध्मः, शृणादिति शरमयं वहिर्भवति,
विभिर्यै वैभीदक इध्मः, सौमारौद्रं चरुं निर्वपेदुदश्चित्यविचितानाँ व्रीहीणाँ यः कामयेत द्वि-
तीयमस्य लोके जनेयमिति, सौमीर्वा इमाः प्रजा, द्वितीयमेवास्य लोके जनयति, नैमँ
शरमयं वहिर्भवति नैममशरमयं, नैमो वैभीदक इध्मो नैमोऽवैभीदको, द्वितीयमेवास्य लोके
जनयति, सौमारौद्रीमामिक्षां निर्वपेदामयाविनँ याजये, —दाग्नेयो वै प्रमीतः, सौम्यो जीव,
नुभयन्तु एवेनं निष्क्रीणाति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसेवास्य पयो निष्क्री-
णात्य, —पिनद्धाक्षो होता स्यात्, तमरप्यं पराणीयं विकशापयेत्, तस्मा अनङ्गाहं दद्यात्, तं
धीत्, तस्याश्रीयात्, यत्तस्य नाश्रीयात् प्रमीयेत् ॥६॥

आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचरन् नभिचर्यमाणो वा, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, —दु-
ग्धिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः प्रतिचरति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञँ, वा-
क्सरस्वती, वाचा वाचं, तदुभिचर्याभिप्रायुक्ता, —ऽथो प्रतिचर्यात्येव प्रायुक्ता, —ऽऽग्रावैष्णवं घृतं
चरुं निर्वपेच्चक्षुकामो, ऽग्निवै मनुष्याणां चक्षुषः प्रदाता विष्णुर्देवानां, —मेतौ वै चक्षुषः प्रदातारौ,
ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयुञ्जतो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनुद्धहस्तण्डुला, —स्त-
न्मिथुनं, मिथुनं चक्षुः, —मिथुनैर्वास्मै मिथुनं चक्षुर्जनयतः, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसेवास्मै
पयश्चक्षुर्जनयत्, —स्तेजो वै घृतं, तेजश्चक्षुः, —स्तेजसेवास्मै तेजश्चक्षुर्जनयतो, हिरण्यं ददात्या, —
युवै हिरण्य, —मायुश्चक्षुः, —रायुषैवास्मा आयुश्चक्षुर्दधाति, शतमानं भवति, शतार्युवै पुरुषः
शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या, —ग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो, ऽग्निवै सर्वा
देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चास्तृत्यै मध्यतः प्रविशत्या, —ग्रावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपेत् संग्रामै, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, —दुग्धिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः

[६] तै. २, २, १० । काठ. ११, ५ ।

[७] तै. २, २, ९ । काठ. १०, १ ।

प्रणुदते, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञं, वाक्सरस्वती, वाचा वाचं, यद्वि मन्येत,
 प्रति पुरस्ताच्चरन्तीति, द्वे पुरोनुवाक्ये कुर्यादेकां याज्यां, सममेव द्वाभ्यां क्रियते, इत्ये-
 कया प्रयुङ्क्त, आग्रावैष्णवं प्रातरष्टाकपालं निर्वपेत् सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं-
 मेकादशकपालं मध्यंदिने सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं द्वादशकपालमपराह्णे सार-
 स्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुं यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेता, —ऽग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य
 देवता आमोति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञं, वाक्सरस्वती, वाचा वाचं, ब्रह्म बृहस्प-
 ति, —ब्रह्मणैवास्य ब्रह्मा मोति, कपालैश्छन्दांसि, पुरोडाशैः सवनानि, मैत्रावरुणमेक-
 कपालं निर्वपेत् पयस्यां वा, —ऽनुबन्ध्यामेवैतेनामोति, सैषाध्वरकल्पेष्टि, —यज्ञमेवैतेनामोति।।७।।

७

आग्निमारुतं चरुं निर्वपेद् वृष्टिकामः, समान्या मृदश्चरुं च कुर्युः कुम्भं च, यस्मिन्नेवाग्नौ
 चरुं पचेयुस्तास्मिन् कुम्भं धूपयेयु, —धूमो वा अस्यामं गच्छति नार्चि, —स्तस्मादेतं धूपयन्ति, न
 पचन्ति, यदा हवींष्यासादयेयुरथ दक्षिणायां श्रोण्यां कुम्भमासाद्योदकेन पूरयेयु, —यद्वि पुरा
 सस्थानाद्वीर्येता, —ऽद्य वर्षिष्यती, —ति ब्रूयाद्, यदि संस्थिते, श्वो वृष्टे, —ति ब्रूयाद्, यद्वि
 चिरमिव वीर्येत्, नाद्धा विभे, —ति ब्रूया, —दग्निर्वी इतो वृष्टिमीद्वे, मरुतोऽमृतश्चावयन्त्ये,
 ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, —स्तानिव भागधेयेनोपासत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयच्छन्ति, मारुतं चरुं निर्व-
 पेत् पयसि प्रैयङ्गवं ग्रामकामो वा पशुकामो वा, पृथ्वीनां गवां दुग्धे पृथ्वीनां गवामाज्यं स्यात्,
 तत्रापि गोमूत्रस्याश्नोतयेयुः, पृथ्वीं यददुहत् स प्रियङ्गुरभवदि, —यं वै पृथ्वीर्वाग्वा, तस्या वा
 एतत् पयो यत् प्रियङ्गुवः, स्वेनैवेनां पयसाञ्छेति, प्रियवती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्रियमेनं
 सजातानां करोति, द्विपदा च चतुष्पदा च भवतो, द्विपदश्चैवास्मै चतुष्पदश्च पशून्वरुद्धे,
 यथा वत्स ऊध्वरभ्यायच्छति वत्सं वा गौरिवमेनं सजाता अभ्यायच्छन्ति, मारुतं त्रयोदशकपालं
 निर्वपेद्यस्य यमौ पुत्रौ गावौ वा जयेयातां, निर्वीरतां वै पुरुषो यमो जात आशास्तेऽपशूनां
 गौ, —यत् त्रयोदशं, प्रजापतिर्वै त्रयोदशं, प्रजापतिमेवाप्नोति, यद् द्वादशं सवत्सरात् तेन,
 यद् द्वायत्र्यनुवाक्या सवत्सरात् तेन, यज्जगती याज्या पशुभ्यस्तेन, यन्मारुतीष्टिः पशुभ्यस्तेन,
 मारुतं सप्तकपालं निर्वपेद्यत्र विद्वाजानं जिज्यासे, —दृगस्त्यस्य कयाशुभीयं सामिधेनींश्च स्युर्या-
 ज्यानुवाक्याश्चा, —ऽगस्त्यो वै मरुद्भ्य उर्क्षः प्रौक्षत्, तानिन्द्रायालभत्, ते वज्रमादायाभ्यु-

पत५, —स्तान् वा एतेनाशमयत्, तव् शमयत्येवैतेन, सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विण्मरुतः, स्वैर्नैवान् भागधेयेन शमयति ॥८॥

एन्द्रमैकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुतं५ सप्तकपालं५ राज३न्यं भूतिकामं५ याजवे, —द्वैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, —डिन्द्रियेणैवास्मै विशम्पयुनक्तथ, —नुकामस्मै विशमविवादिनीं करोत्ये, —न्द्रमैकादशकपालं निर्वपेन्मारुतं५ सप्तकपालं५ यः कामयेत, विशे च क्षत्राय च समदं कुर्यामि, —त्यैन्द्रस्यैन्द्रीमनूच्य मारुत्या युजे, —न्मारुतस्य मारुतीमनूच्यैन्द्र्या युजेत्, स्व एवैभ्यो भागधेये समदं करोति, यद्वि कामयेता, —स्तुर्महं५ स्यादिति, पूर्वा३र्धेऽन्यां जनताया गां निदुष्याज्जघना३र्धेऽन्यामपि, तै संगृह्ये, तावदतुर्महं भवति, यद्वि कामयेत, कल्पते-त्ये, —तै एव हविषी निरुप्य यथायथं५ युजेत्, कल्पतेऽहै, —न्द्रमैकादशकपालं निर्वपेन्मारुतं५ सप्तकपालमभिचर, —न्नपरिष्टाद्वैन्द्रस्यावधेदधस्तान्मारुतस्यो, —भयत् एवैनानादीपयति ज्येष्ठतश्च कनिष्ठतश्चै, —न्द्रमैकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुतींमामिक्षां५ राज३न्यं ग्रामकामं५ याजये, —न्मध्य आमिक्षायाः पुरोडाशं निधायोभयस्यावधेत्, क्षत्रं५ वा इन्द्रो, विण्मरुतो, विशं५ वा एत-न्मध्यतः प्रविशति, पर्यूहमवधति, विशैवैनं पर्यूहति, मारुतमैकविंशतिकपालं निर्वपेद-भिचरन्, देवविशा वै मरुतो, न वै विशा प्रत्तं भन्ति, देवविश एवैनं निर्याच्य स्तृणुते, तै बहिषदं कृत्वा समया स्फर्येन विहन्यात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्यैन्द्रवज्रेण शिरश्छिनन्ति ॥ इतीन्द्रवज्रेणैवास्य शिरश्छिनत्स्य, —थ यत्स्फर्यो, वज्रो वै स्फर्यो, वज्रेणैवैनं५ स्तृणुते ॥

९-११

एना व्याघ्रं परिपस्वजानाः सिंहे मृजन्ति महते धनाय ।

माहिषं नः सुभुवं तस्थिवां५सं मर्मृज्यन्ते द्वीपिनम३प्स्वन्तः ॥ १२

इति वज्रो वा आपो, यदेतदप्सुमर्धजुर्भवति वज्रेणैवैनं५ स्तृणुते ॥९॥ १३

अग्रये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्य प्रजातेष्टिरतिपद्येत, बहिष्पथं५ वा एष एति यस्य प्रजा-तेष्टिरतिपद्यते, ऽग्निर्वै देवानां पथिकृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य, —नङ्गान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य, —ग्रये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन् प्रव-सुति व्रत्येद्, बहु वा एष व्रतमतिपादयति य आहिताग्निः सन् प्रवसुति, व्रत्ये ह्यह्नि स्त्रियं५ वोपैति मा५सं५ वाश्नात्य, —ग्निर्वै देवानां५ व्रतपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्भय-

[९] तै. २, २, ११ । [एना व्याघ्रं.....प्स्वन्तः । अथर्व. ४, ८, ७]
 [१०] तै. २, २, २ । काठ. १०, ५-७ ।

त्य, अग्रे व्रतभृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन्नश्रु कुर्या, दानीतो वा एष देवानां य
 आहिताग्नि, स्तस्मादेतेनाश्रु न कर्तवै, न हि देवा अश्रु कुर्वन्त्य, अग्रे देवानां व्रतभृ, द-
 ग्निमेतस्य व्रतमुगं, स्तस्मादेवाधिन्नतमालभते, अग्रे यद्विष्टायाष्टाकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो,
 याभिरवैनमितुरः प्रयुक्तिभिरभिप्रयुङ्क्ते ता अस्माद्यविष्टो योयावा, अग्रे वाजसृतेऽष्टाकपालं नि-
 र्वपेत् संग्रामे, वाजं वा एष सिंसीर्षति यः संग्रामं जिगीपत्य, अग्रे देवानां वाजसृत्, तमेव
 भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै वाजं धावत्य, अग्रेऽनीकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् संग्रामे, यश्चग्वा
 अग्रेऽनीकमेति न तत् प्रुतिधृषे, अग्रेवास्मा अनीकानि जयति, विष्णुमप्याज्यस्य यजे, दतो
 वै विष्णुरिमाँल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोँल्लितिमन्विमाँल्लोकानुजयति, प्रैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं
 नुदते, अग्रे रुद्रवृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, रुद्रायास्य पशूनपिदध्यामित्य, अग्रे रुद्रो,
 रुद्रायेवास्य पशूनपिदधाति, यदि कामयेत्, शाम्येदित्य, अग्रे सुरभिमतेऽष्टाकपालं निर्वपे,
 देवा वा अग्रेभेषजा तनूर्यत् सुरभि, भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेनमकः, शमयत्येवा,
 अग्रेऽन्नवतेऽन्नादायान्नपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेता, अन्नवानन्नादोऽन्नपतिः स्यामित्य,
 अग्रे देवानामन्नवानन्नादोऽन्नपति, स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमन्नवन्तमन्नादमन्नपति
 करोति ॥१०॥

१४

अग्रे रक्षोश्चेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यो रक्षोभ्यो विभीया, दिन्द्रं वै रक्षां स्यसचन्त, ३सोऽ-
 ग्निं प्राविशत्, तानि वा एनमभिसममृशन्, तस एता विप्रोऽजनयत् या इमाः स्कुर्यमानस्य वि-
 प्रवृन्ते, तानि वा अग्नैवापाहता, अग्रे देवानां रक्षोहा, तेनैव रक्षां स्यपहते, नक्तं
 याजये, नक्तं वै रक्षांसि प्रेरते, यद्येव प्रेरते तद्येनान्यपहते, वामदेवस्य पञ्चदश सामि-
 धेनीश्च स्युर्याज्यानुवाक्याश्च, वामदेवश्च वै कुसितायी चाजीमियातामात्मनोः, सा कुसितायी
 वामदेवस्य कृत्वरमलिनत्, सापरं न्याष्ववत्, युगं वा छेत्स्यामीषां वैति, ३सोऽग्नि-
 मुख्यमवैक्षत्, स एतं मन्त्रमपश्यत्, तामर्चिरुदौषत्, सार्चिषा दुह्यमाना हृदं प्राविशत्, स
 चात्र कौसितो हृदो, रक्षांसि वै स तेनापाहत्, तद्रक्षांस्येवैतेनापहत्, आग्नेयमष्टाकपालं
 निर्वपेद्यो राष्ट्रं स्पर्धेत् यो वा कामयेता, अन्नादः स्यादिति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तान्
 गायत्रीं सर्वमन्नं परिगृह्णान्तरातिष्ठत्, तेऽविदु, र्यतरान् वा इयमुपावत्स्यति त इदं भविष्यन्तीति,
 तस्यां वा उभय ऐछन्त, तां नाम्नोपैषन् ॥ दाभि ॥ इत्यसुरा आह्वयन् ॥ विश्वकर्मन् ॥ इति देवाः,

सा नान्युतरांश्चनौपावर्तत, तां देवा एतेन यजुषावृञ्जत ॥ ओजोऽसि, संहोऽसि, बलमसि,
 भ्राजोऽसि, देवानां धाम नामासि, विश्वमसि विश्वायुः, सर्वमसि सर्वायुरभिभूः ॥ इति
 सवत्सरो वै गायत्री, सवत्सरो वै तदतिष्ठन्, सवत्सरं वा एषां तदन्नाद्यमवृञ्जत, तत्
 सवत्सरमेवैतदन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे, सैषा गायत्रीष्टिरं, थो आहू, राष्ट्रस्य
 सखर्ग इति ॥ ११ ॥

१५-२१

ऐन्द्रावार्हस्पत्यं हविर्निर्वपेद्यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुयात्, ददितिवै प्रजाकामौदुनमपचत्,
 सोऽग्निष्टमाश्नात्, तं वा इन्द्रमन्तरेव गर्भं सन्तमयस्मयेन दाम्नापौम्भत्, सोऽपोब्धोऽजायत्,
 तं वा एतेन वृहस्पतिरयाजयेदैन्द्रावार्हस्पत्येन, तस्य तदाम स्वयमेव व्यपद्यत्, स इमां दिशो
 वज्रेणाभिपर्यावर्तत, यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुयात् तमेतेन याजयेदैन्द्रावार्हस्पत्येन, परिततो
 हि वा एष पाप्मना, सथैष न प्रस्तिङ्नोति, वृहस्पतये निरुप्यता, इन्द्राय क्रियते, सर्वत
 एवैनं मुञ्चति, वज्रेणेमां दिशोऽभिपर्यावर्तते ॥ १२ ॥

२२ [७१७]

॥ इति मध्यमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

आदित्या भागं वः करिष्याम्यमुंमामुष्यायणमवगमयत ॥ इति ब्रूयाद्दुर्विनिर्वपस्यन्, तस
 एतमादित्यं घृते चरुं निर्वपे, ददित्या वा इमाः प्रजा, स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगम-
 यन्ति, सप्ताश्चत्था मयूखा अन्तर्वेदि शयीरं, स्तान् तसंस्थिते रथवाहनस्य मध्यमेपायाम-
 तिहन्त्यात् ॥ इदमहमादित्यान् वृधाम्यामुष्यावगमः ॥ इत्यादित्यान् वा एतद्ब्रूयात्, त एनं
 मौक्षमाणा अवगमयन्ति, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्चत्थं प्राविशत्, स तेन वीर्येण भर्भ-
 राभुवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमवरुन्दे, यद्वि सप्तसु नावगच्छेदिध्मे तानपि कृत्वैतदेव हविर्नि-
 र्वपे, ददित्या वा इमाः प्रजा, स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येव सप्तसु,
 त्रिवै सप्त सप्तादित्या, स्तानेवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येकतयीषु द्वयीषु वावगच्छेद-
 परोधुका एनं स्यु, रथ यत्सर्वास्ववगच्छति तथा हानपरोधयोऽवगच्छति, स यदावगच्छेदथादि-

[१२] तै. २, ४, १३ । काठ. ११, ४ । मा. श्रौ. ५, १, ७ ।

[१] तै. २, ३, १ । काठ. ११, ६ ।

त्येभ्यो धारयद्ब्रह्मो घृते चरुं निर्वपे, — दादित्या वा अपरोद्धार, आदित्या अवगमयितार, — स्त
एनं दाधति ॥ १-४

अदितेऽनुमन्यस्व सत्याशीरिह मनः ॥ ५

इति निरुद्धस्य राज्ञः पदमाददीत्, तद्यः पुरस्ताद् ग्राम्यवादीव स्यात् तस्य सभाया अभिवाते
परीत्य विध्वंसयेयुः ॥ ६

अत्र मरुतः स्वतवस एना विशपत्यामुं राजानमभि ॥ ७

इति तस्य गृहाद् ब्रीहानाहरेयु, — स्तांस्त्रेधा विचिनुयाद्, ये कृष्णास्तान् कृष्णाजिन उपनह्य
निदध्याद्, ये शुक्लास्त्वमादित्यं घृते चरुं निर्वपे, — दादित्या वा इमाः प्रजा, — स्ता एवोपासरत्, ता
एनमवगमयन्त्य, — थ येभ्योऽधि विचिनुयात् तानुद्दह्य परेत्य वल्मीकवपामुद्रुज्य जुहुयात् ॥ ८

यदुद्य ते घोर आसन् जुहोभ्येषां वन्धानां प्रमोचनाय ।

यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दते निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्वतः ॥ ९

इति निर्ऋतिगृहीतो वा एष यो निरुद्धो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चत्ये, — तद्वै विशमवग, —
अथ वा अस्य राज्यमनवगतं, तद्वेऽमी कृष्णा ब्रीहयस्त्व वारुणं घृते चरुं निर्वपेद्, वरुणो वै
देवानां राजा, स राज्यस्यावगमयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं राज्यमवगमय-
त्ये, — तद्वै नानाविश्य, — मुभयीमेवैतेन विशमवगच्छति देवीं च मानुषीं च ॥१॥ १०

सौर्ये घृते चरुं निर्वपेत् शुक्लानां ब्रीहानां ब्रह्मवर्चसकामः, शतमानो रुक्मो रुजश्तोऽधस्तात्
स्यात्, शतमानो रुक्मो हरित उपरिष्ठा, — दिह वा असा आदित्य आसीत्, तमाभ्यां परिगृह्यो-
परिष्ठादासां प्रजानां न्यदधु, — रुपरिष्ठाद्वा असा आदित्य इमाः प्रजा अधिषद्यात्ति, — यं वै रुजता-
सौ हरिण्या, — भ्यामेवैनं परिगृह्योपरिष्ठादासां प्रजानां निदधात्यु, — परिष्ठादिमाः प्रजा अधिष-
द्यात्ति, पञ्च कृष्णलान्यपि प्रयाजेषु जुहुया, — देतैर्वा असा आदित्य इमान्, पञ्च ऋतून्नु
तेजस्वी, — मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोति, प्राजापत्यं घृते चरुं निर्वपेत्, शत-
कृष्णलमायुष्कामो, देवा असुरान् हत्वा मृत्योरुबिभ्यु, — स्तै देवाः प्रजापतिमेवोपाधाव, —
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत्, ततो देवा अमृतत्वमगच्छ, — अमृतं वै हरिण्य, — ममृत-
मायु, — रमृतेनैवैश्चमृतमायुराप्त्वाद्दधाद्, य आयुष्कामः स्यात् तमेतया याजये, — देतद्वै मनुष्य-
स्यामृतत्वं यत् सर्वमायुरे, — त्यमृतं वै हरिण्य, — ममृतमायु, — रमृतेनैवास्मिन्नमृतमायुराप्त्वा

दधाति, तेन स सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयते, शतकृष्णलो भवति, शतायुर्वै पुरुषः
 शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, चत्वारि चत्वारि कृष्णलान्यवद्यति समृद्धये, सर्वं ब्रह्मणे
 परिहर्तवा आह, सर्वं ब्रह्मणि यज्ञं प्रतिष्ठापयति, सर्वमस्मिन् ब्रह्मा वीर्यं दधात्य, —थो ब्रह्म
 वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति ॥ २ ॥ ११

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत्, पुरोधोकाम, —स्तस्य बार्हस्पत्ये ज्योतिष्मती याज्यानुवाक्ये स्यातां,
 ब्रह्म वै बृहस्पति, —बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, स्वामेव देवतां पुरोधाया उपासरत्, स्वैनं
 देवता पुरोधां गमयति, यद्वै लेलाय वीव भाति तज्ज्योति, —स्तस्माज्ज्योतिष्मती, यदि नैव
 पुरोधां गृहेदथैन्द्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्वपेद्, ब्रह्म चैव क्षत्रं च सुयुजा अक, —स्ताजगेन पुरोदधते,
 बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत् पशुसि ग्रामकामो वा पशुकामो वा, तस्य बार्हस्पत्ये गणवती याज्यानु-
 वाक्ये स्यातां, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहात् क्षीरमाहरेयुः, स्यात् स्वासां गवां दुग्धं, स्या-
 दुदकं, पुष्टिरेवैषा संश्रियते, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बृहस्पतिश्छन्दांसि, छन्दोभिर्बृहस्पतिर्गणी,
 स्वां वा एतद्देवतां, भूयिष्ठेनार्पयति, संजातैरेनं गणिनं करोति, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेत्
 संग्रामे, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये वीरवती वयस्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, छर्दिर्दशी याजये, —दु-
 हर्हिः प्रुस्तरः स्याद्, वाणधन्तः परिधयो, वयांसि परं ग्राममाविशन्ति, तथा विज्ञेयं,
 जेष्यामा इति, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्रह्मैवोपासरद्, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेद्यत्र कामयेत्,
 ब्रह्मबलं स्यादिति, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये मरुत्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्प-
 ति, —विणमरुतो, ब्रह्मणि वा एतद्विशमधि विनाशयति द्रदिभेऽशिथिरत्वाय ॥३॥ १२

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेद्गामुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशून्सृजत्, तेऽस्मात् सृष्टाः पराश्च
 आयुः, —स्तान् बृहस्पतिश्चान्वैतां, ते यत्रावुसुस्ततः शक्रो गर्भेदजायत्, तं वा अत्रवी, —
 दुनेन मा याजयेति, तेन वा एनमयाजयत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्या-
 त्, तमेतेन याजये, —दुप हैनं पशवा आवर्तन्ते, यदा हिं स तमेतेनायाजयदथ तं पशव
 उपावर्तन्त, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेद्गामुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशून्सृजत्, तेऽस्मात्
 सृष्टाः पराश्च आयुः, —स्तेषां पूषणमधिपामकरोत्, ते यत्रावुसुस्ततः शक्रो गर्भेदजायत्, तं
 वा आहर, —दुनेन मे प्रतिष्ठेति, स सौमोऽत्रवी, —न्मम वा अकृष्टपच्यमिति, तं सौमापौष्णं
 निरवपत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्यात्, तमेतेन याजये, —दुप हैनं पशवा आव-

[३] तै. २,३,३; २,१,४ ।
 [४] तै. २,२,४ । काठ. १०,११ ।
 मै० १५

तन्ते, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशव उपावर्तन्त, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पुशूनां
 प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्, प्रजनयति, प्राजापत्यं चरुं निर्व-
 पेद्रामृतं पशुकामः, पृथ्वीनां गवां दुग्धे पृथ्वीनां गवामाज्यं स्यात्, तत्रापि गोमूत्रस्याश्रो-
 तयेयुः, पृथिवीं यददुहत्सं गर्भेदभव, दिव्यं वै पृथिवीर्गवा, तस्या वा एतच्, शिरो यद्ग-
 भृत, स्तस्मादेतदाण्डमिव पीयूष इव, तं प्राजापत्यं चरुं निर्वपेत् पशुकामः, प्राजापत्या
 वै पशवः, प्राजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्र-
 जनयति, वास्त्वमयं रौद्रं चरुं निर्वपेद्यत्र रुद्रः प्रजाः शुमार्येत, वास्तोर्वै वास्त्वं जातं,
 वास्त्वमयं खलु वै रुद्रस्य, खेनैवैनं भागधेयेन शमयति, तया निषादस्थपतिं याजयेत्,
 सा हि तस्येष्टिः, कूटं दक्षिणा कर्णौ वा गर्दभः ॥४॥ १३

परमेष्ठिने द्वादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, परमेष्ठी स्यामिति, परमेष्ठी वा एष देवानां
 यः परमेष्ठी, परमेष्ठी राजन्यो मनुष्याणां, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं परमेष्ठिनं करोति,
 तस्मै धनुश्च तिस्रश्च प्रयच्छेत् ॥ अग्निष्टे तैजः प्रयच्छत्विन्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुताम् ॥ इत्यग्निरेवास्मै
 तैजः प्रयच्छती, इन्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुतां, वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपेद्भ्रातृव्यवां, स्तं
 ब्रह्मिषदं कृत्वा समया स्पर्धेन व्युहेत् ॥ इदमहं मां चासुं च व्युहामि ॥ इति यं द्विष्यात्,
 यदधोऽवमूधेत यच्च स्पर्ध आश्लिष्येत् तद्विष्णव उरुक्रमायावुद्येद्, विष्णुरेवैना अन्तरा विक्रमते,
 तं पुनः समूहेत् ॥ इदमहं मां चासुं च समूहामि ॥ इति योऽस्य प्रियः स्यात्, वैश्वदेवीर्वा
 इमाः प्रजा, स्ताभिरेवैतुरं व्यूहति, ताभिरात्मानं समूहती, इन्द्रायै चरुं निर्वपेत् सेनाया-
 मुत्तिष्ठन्त्यां, सेना वा इन्द्राणी, ब्रह्मणैवैनां पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्रयति, बल्वजा
 अपीध्मे स्युः, शक्तौ वा एतैऽध्युत्थिता, न्यार्येनैवैनामभिनयति, यत्तस्यां सेनायां विन्देत्
 सा दक्षिणा, वाचस्पतये चरुं निर्वपेच् श्रीकामो, यो वै वाचोऽध्यक्षः स वाचस्पति, स्तच्
 श्रीकरणमेवैतत् ॥ ५ ॥ १४-२०

अग्नये वसुमते सतीनानामष्टाकपालं निर्वपेत्, सोमाय रुद्रवते श्यामाकं चरुं, मिन्द्राय मरु-
 त्वते नैवारमेकादशकपालं, वरुणायादित्यवते यवमयं चरुं, देवा अश्नयोऽन्यस्य श्री, ष्टे

[५] काठ. १०, १० ।

[६] तै. ब्रा. २, ४, ४ । काठ. १०, १२ । वा. ३३, ८६; १२, ५८ । काण्व. १३, ५९ ।

तिष्ठमानाश्चतुर्धा व्युदकाम, — अग्निर्वसुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्भिर्वैरुण आदित्यैस्तान् वा एतया
 बृहस्पतिरयाजयत् संज्ञान्या, — त इन्द्रमेवाभिसमावर्तन्ते, — न्द्रमभिसमजानत, तद्य एतया यजुते
 तमेवाभिसमावर्तन्ते, तमभिसंजानते, तदाहु, — रैन्द्र एकादशकपालः कार्या इती, — न्द्रं हि
 तेऽभिसमावर्तन्ते, — न्द्रमभिसमजानत ॥ २१

संज्ञानं नो दिवा पशोः संज्ञानं नक्तमर्धतः ।

संज्ञानं नः स्वभ्यः संज्ञानमरणेभ्यः संज्ञानमाश्विना युवमिहास्मभ्यं नियच्छतम् ॥ २२

समिन्द्र राया समिषा रभेमहि सं वाजैः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।

सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गोअग्रयाश्चत्या रभेमहि ॥ २३

इन्द्रवायू सुसंदेशा सुहवेहे हवामहे । यथा नः सर्वा इज्जनः संगमै सुमना असत् ॥ २४

सं वो मनांसि सं व्रता समाकृतीरनसत ।

अमी ये विव्रताः स्थ तान्वः संनमयामसि ॥ २५

समाना वा आकृतानि समाना हृदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥ २६

समानो मन्त्रः समितिः समानी सुमानं व्रतं सह चित्तमेषाम् ।

समानं क्रतुमभिमन्त्रयध्वं समानेन वो हविषा जुहोमि ॥ २७

संगच्छध्वं संजानीध्वं सं वो मनांसि जानताम् ।

देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ॥ ६ ॥ २८

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत् सावित्रं चरुं वायव्यां यवागूं प्रतिधुग्वा भौममेककपालं यस्य
 हिरण्यं नश्येद्यो वा हिरण्यं विन्दे, — दग्निर्वा अग्ने हिरण्यमविन्दत्, संसुवित्रां मन्त्रयत्, न खलु वै
 किं च न वायुना न भिगतमस्त्य, — स्यां वै संतद्विन्दुद्, विच्या एवाग्नेयः, प्रुसवाय सावित्रो,
 अभिनीत्यै वायव्या, — ऽथ यद्भौमो, ऽस्यां हिं सं तद्विन्द, — देते वै प्रुदातार, — स्तानेव
 भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै प्रयच्छन्ति, सं यदा विन्देद्यैतेभ्य एव निर्वपेद्, यैरेवाविन्दतान्

[संज्ञानं नः स्वभ्यः.....नि यच्छतम् । ऋ. परि. ३६,२; अथर्व. ७,५२,१ । समिन्द्र राया०.....रभे-
 महि। ऋ. १,५३,५; अथर्व. २०,२१,५। इन्द्रवायू सुसंदेशा.....असत्। ऋ. १०,१४१,४; अथर्व. ३,२०,६।
 सं वो (वां) मनांसि.....संनमयामसि । अथर्व. ६,९४,१ । समाना (...नी) वा (व).....सु-
 सहासति । ऋ. १०,१९१,४; अथर्व. ६,६४,३ । समानो मन्त्रः..... (अभिसंविशध्वम्) जुहोमि ।
 ऋ. १०,१९१,२; अथर्व. ६,६४,२ । संगच्छध्वं.....उपासते । ऋ. १०,१९१,२; अथर्व. ६,६४,१]

[७] तै. २,३,५ । काठ. ११,२ ।

भागिनः करोत्यंहिंसायै, प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे दुहितृददानक्षत्राणि, स रोहिण्यामेवावु-
सन्नैतरासु, ता अनुपेयमानाः पुनरगच्छन्, स्तं राजयक्ष्मेणाग्राहयत्, स निरसवत्,
तस्माद्राजयक्ष्मगृहीतो निःस्रवति, स वै प्रजापतिमेवोपाधावत्, तं प्रजापतिरब्रवीद्, ऋतं
ब्रूहीति, स ऋतमब्रवीद्, यथा सर्वास्वेवं समावृद्धसानीति, तस्माद्रेपं सर्वास्वेवं समावृद्धसति,
तस्मै वै प्रजापतिः प्रायश्चित्तिमैच्छत्, तस्मा अमावास्यायां वैश्वदेवं चरुं निरवपत्, तेनास्मै
प्रायश्चित्तिमविन्दुश्च, सोऽमुं माप्यायमानमन्वाप्यायत्, वंसीयानभवद्, यो राजयक्ष्मगृ-
हीतः स्यात् तस्मा अमावास्यायां वैश्वदेवं चरुं निर्वपे, देतेन वै स तस्मै प्रायश्चित्तिमविन्दुत्,
तेनैवास्मै प्रायश्चित्तिं विन्दत्य, मुमेवाप्यायमानमन्वाप्यायते, वंसीयान् भवति ॥७॥ २९

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो भागधेयानि व्यकल्पयत्, स इन्द्रोऽब्रवीद्, यदतिरिच्यते तन्ममेति,
तद्वा इन्द्रियमेवात्यरिच्यत्, तदिमांल्लोकानूर्ध्वमनूदश्रयत्, तन्नैकेनामो, न्न द्वाभ्यां, तत्
तृतीयेनाप्ट्वाचारुद्ध, यत् त्रयः पुरोडाशा भवन्त्येभ्यो वा एतं लोकैभ्य इन्द्रियं वीर्यमाप्ट्वा-
वरुद्धा, उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, उत्तर उत्तरो हि लोको ज्याया, निन्द्राय
राज्ञे प्रथमं, इन्द्राय स्वराज्ञे मध्यमं, इन्द्रायाधिराजायोत्तमं, एतानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव-
द्राज्यं स्वाराज्यमाधिराज्य, मेतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एवं
वेद, प्रथमामनूच्य मध्यमया यजे, न्मध्यमामनूच्योत्तमया यजे, दुत्तमामनूच्य प्रथमया य-
जे, देवमस्य सर्वा अनुवाक्या भवन्ति सर्वा याज्या एषां लोकानां प्रतिप्रज्ञात्या अथो अनुसंत-
त्या, इन्द्राय घर्मवृते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपेत्तैजस्काम, स्तेजो वै घर्म, स्तेजः सूर्य,
स्तेज एवावरुद्धा, इन्द्रायेन्द्रियवृता एकादशकपालं निर्वपेत् पशुकाम, इन्द्रियं वै पशवा,
इन्द्र इन्द्रियस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा इन्द्रियं पशून् प्रयच्छति ॥८॥

३०

इन्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपे, निरुद्धं याजये, दन्तं वा एषं गतो यो
निरुद्धो, ऽन्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्पयति, वशा दक्षिणा,
वशं मा नयादिती, न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, जने म ऋध्येते-
त्यं, न्तो वा एषा ऋद्धीनां यज्ञानो, ऽन्तो, ऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्प-
यति, वशा दक्षिणा, वशं मा नयादिती, न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्-

[८] तै. २, ३, ६ । काठ. १०, १०, ८ ।

[९] तै. २, २, ७-८ । काठ. १०, ८ ।

तश्री, —र्यदा वै श्रियोऽन्तं गच्छत्यथ पापीयान् भवत्य, —न्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तुमेवालब्ध
 न पापीयान् भवती, —न्द्रायर्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, महायज्ञो मो-
 पनमे, —दित्येते वा इन्द्रस्य यज्ञिये तश्नो यदर्कश्चाश्वमेधश्च, तै एवालब्ध, ताभ्यां महाय-
 ज्मालभता, इन्द्राय घर्मवृते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय मन्युमुते मनस्वता एका-
 दशकपाल, —मिन्द्रायोन्द्रियवृता एकादशकपाल, —मिन्द्रायर्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं भूति-
 कामं याजये, —दिदं वा इन्द्रस्य घर्मश्च सूर्यश्च, —दमस्य मन्युश्च मनश्च, —दमस्येन्द्रश्चेन्द्रियं च, —
 दमस्यार्कश्चाश्वमेधश्च, —तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव, —देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजुते, सर्वमे-
 तद्भवति य एवं वेद ॥९॥

३१

इन्द्राय होमुचा एकादशकपालं निर्वपे, —दामयाविनं याजये, —देषा वा इन्द्रस्य भेषजा
 तर्न्येदं होमु, —क्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमंहसो मुञ्चती, —न्द्राय त्रात्र एकादशकपालं
 निर्वपेद्यो ज्यान्या मारणादपरोधाद्वा विभीया, —दिन्द्रो वै त्राते, —न्द्रोऽपरोद्वा, तमेव भागधेये-
 नोपासरत्, स एनं त्रायता, इन्द्रायान्वृजवा एकादशकपालं निर्वपेज्येष्ठवन्धु, —रिन्द्रियं वा
 ज्येष्ठवन्धु, —रिन्द्रियेणैवैनानन्वृजन् कुरुता, इन्द्राय प्रवभ्रायैकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे,
 प्रवभ्रो वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्, प्रवभ्र एवैभ्यो वज्रं प्रहरती, —न्द्राय वै सृधायैकादशक-
 पालं निर्वपेत् संग्रामे, सृधो वा एष विहन्ति यः संग्रामं जयति, सृध एव विहता, इन्द्रा-
 याभिमातिर्न एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, ऽभिमातीर्वा एष हन्ति यः संग्रामं जयत्य, —
 भिमातीरेव हता, इन्द्रायाभिमातिर्षाहा एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, विपुहेया, —ऽभयं
 मे स्यादिती, —न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं दानवा नान्वमन्यन्त, तमेतेन भागधेयेना-
 न्वमन्यन्त, ततो वैऽसोऽभिमातीरहन्, वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति,
 तद्वान्निभमेवैतत् ॥१०॥

३२

ऐन्द्रमेककपालं निर्वपे, —निरुद्धं याजये, —दा प्रेहि परमस्याः परावता, इति याज्यानुवा-
 क्ये स्याता, परावतं वा एष गतो यो निरुद्धः, परावत एवैनमध्याप्त्वावगमयत्यै, —न्द्रं
 त्रयोदशकपालं निर्वपे, —निरुद्धं याजये, —दतिरिक्तं वै त्रयोदशं, —मतिरिक्तो निरुद्धो, ऽति-
 रिक्तादेवैनमतिरिक्तमाप्त्वावगमयती, —न्द्राय वज्रिणा एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय वृत्रं
 एकादशकपाल, —मिन्द्राय वृत्रतूरा एकादशकपालं याजये, —दमस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजते, वज्रं वा
 एष भ्रातृव्यायोऽश्रयति यः सोमेन यजते, यद्वज्रिणे, वज्रेणैवास्य वज्रं स्तृणुते, यद्वृत्रेणै,

आतृव्यो वै वृत्रो, हन्त्येवैनं, यद्वृत्रतूरे, आतृव्यो वै वृत्र, — स्तरत्येवैनं, — मिन्द्राय क्षेत्रं-
जयायैकादशकपालं निर्वपेद्यः क्षेत्रे पशुषु वा विवदेते, —न्द्रो वै देवानां क्षेत्रंजय, — स्तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै क्षेत्रं पशून् जुयती, —न्द्रायाधिराजयैकादशकपालं निर्वपेद्यत्र राजानः
सदृशा इव स्युः, —रिन्द्रो वै देवानामधिराज, — स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमाधिराज्यं
गमयति ॥११॥ ३३

इन्द्राय मन्युमते मनस्वता एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत, इन्द्रि-
येण जयति, वीर्यं चैवैष्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, मन्यवे चरुं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना
वै वीर्यं क्रियते, वीर्यमेवैषु जित्यै दधाति, यं जीवग्राहं गृह्णीयुस्तं विंशत्यु, — मन्योः स्वि-
देवं सत्यमक, —रिन्द्राय मनस्वता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, पुण्यः स्यामनाधुष्य इति,
मनो वै श्रीस्त्विषिः, श्रियुमेवास्मिंस्त्विषिं दधाति, सः वत्सरं नु पुरा मनसो न कीर्तयेत्,
सः वत्सरेण वा अनाप्तमाप्यते, सः वत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तैजः श्रियं त्विषिं दधाति ॥१२॥ ३४

यस्य सान्नाय्यं चन्द्रमा अभ्युदियाधिं पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये मध्यमास्तम-
ग्रये द्वात्रेऽष्टाकपालं निर्वपेद्, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदात्रे दुधंश्चरुं, ये क्षोदिष्ठास्तं
विष्णवे शिपिविष्टायु शूते चरुं, — मग्निर्वै मध्यमस्य दाते, —न्द्रो ज्येष्ठस्य प्रदाता, —ऽथ यत्
क्षोदिष्ठं तच्च शिपिविष्टं, तदामोति, पशूनेव, सोमो वा एतस्यातिरिच्यते यस्य सान्नाय्यं
चन्द्रमा अभ्युदेति, स वै पशूनेवाभ्यतिरिच्यते, यः पशुकामः स्यात् सोऽमावास्यामिष्टा
वत्सानपाकुर्याद्, ये पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये क्षोदिष्ठास्तमग्रये सनिमतेऽष्टाक-
पालं निर्वपेद्, ये मध्यमास्तं विष्णवे शिपिविष्टायु शूते चरुं, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदा-
त्रे दुधंश्चरुं, — मग्निर्वास्मै तद्विन्दति यदीह, विष्णुस्तद्यदन्तरिक्षा, इन्द्रस्तद्यदिवि, संत्वानो
गा इच्छन्ति, यदेते तण्डुला विभाज्यन्ते, संत्वानो वा एत एष्टारोऽभिरोद्धार एवा, —ऽऽग्रेयम-
ष्टाकपालं निर्वपेद्गतश्री, — स्तस्य गौर्धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय वैष्णवं त्रिकपालं, तस्य वड्वा
धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयायु गिरिं गत्वापो वा प्राजापत्यं घृते चरुं, तस्य पुरुषी धेनुर्दक्षिणा,
यदाभेय इमां तेनाक्रमते, यद्वैष्णवोऽन्तरिक्षं तेन, यत् प्राजापत्योऽमुं तेन लोकं, यत्
प्राङ् प्रयात्यभि स्विदेवाक्कुमीद्, यद्विरिं गच्छत्यपो वान्तं स्विदेवाग्न, यत् तिस्रो धेनवो

[१२] तै. २, २, ८, २ । काठ. १०, ८ ।

[१३] तै. २, ३, २, ६, ७ । काठ. ११, १ ।

दक्षिणा, त्रयो वा इमे लोका, इमान्स्मै लोकान् धेनुंरक, —रिमान्स्मै लोकान् प्रदापयति,
 प्रक्षान्हु वा अस्मा इमांल्लोकान् दुहे य एव५ वेद, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेच्च श्यामाक५ सोमवामि
 ना, इन्द्रो वै त्वष्टुः सोममपिबुदनुपहूयमान्, —स्तस्योर्ध्वः सोमपीथोऽपतत्, तै श्यामाका अ-
 भवन्, त्सोमपीथेन वा एष व्युध्यते यः सोम५ वमिति, यत् सौम्यः, सोमपीथेनैवैन५ समर्ध-
 यती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यः सोमै५ वमिति, यद्वैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैन५ वीर्येण
 समर्धयति, शिथिरं इव हि वा एतस्य सोमपीथो, ऽथैष सोम५ वमिति, यच्च श्यामाकस्तण्डुलैः
 श्रीणाति सोमपीथस्य धृत्यै ॥१३॥

३५ [७५२]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेन्मैत्रावरुणीं पुयस्यामामयाविन५ याजयेद्, ऋद्ध्या एवाग्नेयो,
 ऽथो अस्थन्वन्तमेवैनं कृत्वा प्रतिष्ठापयती, —श्वरा वै पुयस्या ऋते पशोरंशान्ता निर्भृजः, पशुरं-
 प्यालभ्यः शान्त्या अनिर्माग्यै, —ते वै पशवो यद् व्रीहयश्च यवाश्च, यद् व्रीहिमयः पुरोडाशो
 भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अनिर्माग्यै, मैत्रावरुणी ब्राह्मणस्य स्या, —न्मैत्रावरुणो हि
 ब्राह्मणो देवतयै, —न्द्रवारुणी राजन्यस्य स्या, —द्वैन्द्रवारुणो हि राजन्यो देवतया, —ऽग्निवारुणी
 वैश्यस्य स्या, —दग्निवै सर्वा देवता, अत्र वैश्यस्यापि देवता, —ऽऽमयाविन५ याजयेत्, स्वामेव
 देवतां प्रायश्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष य आमयावी, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति,
 पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्रीणाति, यद्ग्रहति, विकृत्य
 हि शल्यं मध्यतो निर्हरन्ति, तद्यक्ष्म५ वात्रास्यैतन्मध्यतो निर्हरन्त्य, —थ यत् पुनः समुह्याग्ने
 समवद्यति यथा शल्यं निर्हेत्योष्णीषेण वेष्टयन्त्येवं तद्भूतिकाम५ याजयेत्, स्वामेव देवतां प्राय-
 श्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो भूतिकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै
 पुरुषः, पय एष इच्छति यो भूतिमिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्दे, यद्ग्रहति यज्ञस्य गोपी-
 थायां, —ऽथ यत् पुनः समुहति भूत्यैवैन५ समुहति, ग्रामकाम५ याजयेत्, स्वामेव देवतां
 प्रायश्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो ग्रामकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो
 वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो ग्राममिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्दे, यद्ग्रहति यज्ञस्य

गोपीथार्या, —ऽथ यत् पुनः समूहति ग्रामिणैर्वैनं & समूहत्यै, —कपालान् जुहोत्यै, —त्रात्र वै वरुणस्य
 पाशा, —स्तत् एनं मुञ्चति, यन्नान्ना जुहुयाद्, विकर्षः सं यज्ञस्या, —ऽग्नौ सर्वे होत२व्याः सं-
 मृद्धयै ॥ यां वां मित्रावरुणा ओजस्या तनूस्तया वा & विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं & ह्रसो,
 यां वां मित्रावरुणौ सहस्या तनूस्तया वा & विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं & ह्रसो, यां वां
 मित्रावरुणौ यातव्या तनूस्तया वा & विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं & ह्रसो, यां वां मित्रावरुणौ
 रक्षस्या तनूस्तया वा & विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं & ह्रसो, यां वां मित्रावरुणा ओजस्या सहस्या
 यातव्या रक्षस्या तनूस्तया वामविधाम्, तयेमममुममौक्तमं & ह्रसो, यस्ते राजन् वरुण देवेषु
 पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणान्ने पाशस्तं त एतेनावयजे,
 तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुण द्विपात्सु चतुष्पात्सु पशुषु पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै
 ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणौषधीषु वनस्पतिष्वप्सु पृथिव्यां दिक्षु पाशस्तं त एतेनावयजे,
 तस्मै ते स्वाहा ॥ एते वै वरुणस्य पाशा, —स्तत् एनं मुञ्चति ॥ १ ॥

१-३

वैश्वदेवं चरुं निर्वुपेद्भ्रातृव्यवान्, देवांश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवाः संग्रहणेनायजन्त,
 ते यत्किंचासुराणां & स्वमासीत् तत् समगृह्णन्, —न्मना & सि वावैषां तत् समगृह्णन्, —स्तेऽमनसः प-
 राभवन्, भ्रातृव्यवान् यजेत, मनोग्रहणं & वा एतं, —न्मना & सि वा एतद्भ्रातृव्याणां & संगृह्णाति,
 तेऽमनसः पराभवन्ति, ग्रामकामो यजेत, मनोग्रहणं & वा एतं, —न्मना & सि वा एतत् सुजाता-
 नां & संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता नापयन्ति, सर्वेषां & सजातानां गृहादाज्यमाहरयेयुः, —यी-
 वतामेव कियतां च गृहादाज्यमाहरन्ति तेषां & सर्वेषां मनां & सि संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता
 नापयन्त्यां, —मनेन जुहोत्यां, —मनस एवैनान् करोति ॥ आमनस्य देव ये सुजाताः समनसस्ता-
 नहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां & हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽमनस्य देव ये
 पुत्राः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां & हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽ
 मनस्य देव याः स्त्रियः समनसस्ता अहं कामये हृदा, तां मां कामयन्तां & हृदा, तान्मा
 आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽमनस्य देव ये पशवः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां &
 हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा ॥ एते वै सुजाताः सुजाता इव पुत्रा इव स्त्रिय इव पशव
 इव, तैरात्मानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, पृपृती गौर्धनुर्दक्षिणा, सा हि वैश्वदेव्यं, —थ

यद्वैश्वदेव्यथ यद्वैश्वदेवीष्टि, वैश्वदेवीर्वा इमाः प्रजा, स्ता एवावारुन्द्र, ता आद्या अकृत,
 बहिरात्मं वै प्रयाजानुयाजा, आत्मा देवता, यत् प्रयाजानुयाजानां पुरस्ताद्दोपरिष्ठाद्वा जुहुया-
 द्बहिरात्मं सुजातान् दुधीता, स्थ यन्मध्यतो जुहोति, मध्यत एव सुजातानात्मन् धत्ते,
 यदि कामयेत, तजगैयुस्ताजक् परैरुरिति, दारुमयेण जुहुया, चराचरा हि वनस्पतयो,
 यदि कामयेत, ध्रुवाः स्युः कृच्छादियुरिति, मृन्मयेन जुहुयात् ॥ ध्रुवा इहीयं, ध्रुवोऽसि,
 ध्रुवस्त्वं देवेष्वेधि, ध्रुवोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, दुग्रोऽस्यु,
 ग्रस्त्वं देवेष्वेध्यु, उग्रोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, दुभिभूरस्य,
 भिभूस्त्वं देवेष्वेध्यु, भिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, पुरिभूरसि,
 परिभूस्त्वं देवेष्वेधि, परिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, सूरिरसि,
 सूरिस्त्वं देवेष्वेधि, सूरिरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित् ॥ एते वै सुजा-
 तास्तान्स्मिन् दधाति, तान्स्मादनुपक्रमिणः करोति ॥ २ ॥ ४-८

अथैषोऽश्वः प्रतिगृह्यते, स वा उभयतोर्दन् प्रतिगृहीतो निर्वभस्त्यस्येन्द्रियं च पशूँश्च,
 वरुणो वा अश्वो वरुणदेवश्च्यो, यो वा अश्वं प्रतिगृह्णाति वरुणं स प्रसीदति, तदश्वहविषा
 यष्ट्युं निर्वरुणत्वाय, चतुष्कपाला भवन्ति, चतुष्पाद्वा अश्वः, कपालैरेवैनमाप्नोति, या-
 वन्तोऽश्वास्तावन्तः पुरोडाशा भवन्ति, सर्वत एवैनं मुञ्चत्यै, कोऽधिभवति, यन्नोपस्मरति
 तस्मा एव स, यः पुनः प्रतिगृहीष्यन् तस्यान्नं स यजेत, यद्वि पुनः प्रतिगृह्णीयात् पुनर्वरुणं
 प्रसीदे, दथ यः पुनः प्रतिगृहीष्यन् तस्यात् तस्य वारुणां नैमाः स्युः सौर्यवारुणां नैमा, यद्वा-
 रुणां, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्यै, थ यत्सौर्यैः, स्वामेव देवतामुप्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसाया,
 एकविंशतिः सामिधेनीर्भवन्त्य, सा आदित्य एकविंशः, प्रजापतिरसा आदित्यः, प्राजा-
 पत्योऽश्वो, यावानेवाश्वस्तमाप्नोति, सर्वे वा अन्ये पशवो योनिमन्तः पुरुषयोनयो, स्योनि-
 रश्वोऽसुजा, यदेषोऽपोनर्मीयश्चरुर्भवति योनिमन्तमेवैनमक्रः, स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति ॥
 यस्ते राजन् वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशो ब्रह्मन् प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा,
 यस्ते राजन् वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः क्षत्रे प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते
 राजन् वरुण जगच्छन्दाः पाशो विशि प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते रा-
 जन् वरुणानुष्टुच्छन्दाः पाशो दिक्षु प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा ॥ छन्दांसि वै

वरुणस्य पाशा, —स्तैरेनं गृह्णाति, यैरेनं गृह्णाति तैरेनं मुञ्चत्य, —पोनमीयाभ्यां द्वाभ्यां जुहोति,
य एवाप्सश्च्यो वरुणस्तत एनं मुञ्चति ॥ ३ ॥ ९-११

अग्नेरायुरसि, तेनासा अमुष्मा आयुर्देही, —न्द्रस्य प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः,
स्वाहा, पितृणां प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, विश्वेषां देवानां
प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, बृहस्पतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमु-
ष्मै यस्य ते प्राणः, स्वाहा, प्रजापतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः स्वाहा ॥

१२

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदध्रियत् तद् घृतम् ॥ १३

घृतस्य पन्थाममृतस्य नाभिर्मिन्द्रेण दत्तं प्रयतं मरुद्भिः ।

तत्त्वा विष्णुरन्वपश्यत् तत्त्वेडा गव्यैरयत् ॥ १४

१४

पावमानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपांशोस्त्वा वीर्येणोत्सृजे, बृहता त्वा रथंतरेण
त्रैष्टुभ्या वर्तन्या शुक्रस्य त्वा वीर्येणोद्धरे, उत्रैष्ट्वा मात्रुया जागत्या वर्तन्या देवस्त्वा सवितो-
न्नयत् जीवात्त्वै जीवनस्यायै ॥ १५

१५

इदं वचो अग्निना दत्तमागान्महि राधः सह ओजो बलं यत् ।

दीर्घायुत्वायु शतशारदाय प्रतिगृभ्णामि महत् इन्द्रियाय ॥ १६

१६

इममग्ना आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण सोम राजन् ।

मातैवास्मा अदिते शर्म यत् विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत् ॥ १७

१७

अग्निरायु, —स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेधि, ब्रह्मायु, —स्तस्य ब्राह्मणा आ-
युष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेधि, यज्ञ आयु, —स्तस्य दक्षिणा आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्माने-
ध्य, —मृतमायु, —स्तस्य देवा आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेध्य, —श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते
प्राणं दत्तां, तेन जीव, मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीव, बृह-

[४] तै. २,३,१० । काठ. ११,७ । वा. ३४,५२ । काण्व. ३३,४० [इदं वचो... सहओजोवयो बलम् ।
इन्द्रियाय त्वा... शतशारदाय । अथर्व० १९,३७,१-२ । इममग्ना० । अथर्व० २,२८,५ । जरदष्टिर्ज-
थासत् । ऋ० परि० २७,८, अथर्व० ८,५,२१ । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय । अथर्व० १,३५,१; ८,५,२१;
१२,२,६]

स्पतेः प्राणोऽसि, सं ते प्राणं ददातु, तेन जीव, प्रजापतेः परमेष्ठिनः प्राणोऽसि, सं ते प्राणं ददातु, तेन जीव ॥४॥ १८

आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेत्, सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुं पूर्वेष्वुरामयाविन् ५ याजये, — दग्धैर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताभिश्चैवास्मिन् यज्ञेन चायुर्दधाति, वाक्सरस्वती, ब्रह्म बृहस्पति, — र्वाचा चैवास्मिन् ब्रह्मणा चायुर्दधात्य, — श्वो प्राणा वै देवताः, प्राणान् वा एतत् पूर्वेष्वुर्गृहीत्वोपवसति, सं श्वो भूत आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्, सौम्यं पयसि चरुमादित्यं घृते चरुं ५ वारुणं चरुं ५ युवमयमियन्तमग्ने वैश्वानराय द्वादशकपालमामयाविन् ५ याजयेद्, यो वै प्रुमीयतेऽग्निं तस्य शरीरं गच्छति सोमं ५ रसो, यदाग्नेयः, शरीरमेवास्य तेन निष्क्रीणाति, यत् सौम्यो, रसं तेन, यावानेव तं निष्क्रीये, — यं वा अदिति, — रस्यामधि प्रजाः प्रजायन्ते, — रस्यामेवैनमधिप्रजनयती, — याश्चरुर्भवत्ये, — तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा ते ५ वरुणान्मुक्त्वा, स ५ वत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, स ५ वत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, स ५ वत्सरायुषमेनं करोत्य, — भेरायुरसि, तेनास्मा अमुष्मा आयुर्देहीत्य, — भिवै मनुष्याणामायुषः प्रदाता, सोऽस्मा आयुः प्रयच्छति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तं ५ समीरयति, यावानेव पुरुषस्तं ५ समीरयित्वा, — ड्यं वा वं यः पवत एष प्राण, आभ्यो वा एष दिग्भ्योऽधिपवत, एतद्देवश्त्या वा इमा दिशो, यथादेवतं ५ वावैनमेतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि समीरयित्वा प्राणान्स्मिन् दधाति ॥ १९

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदग््नियत् तद् घृतम् ॥ २०

इति घृतस्य वा एतन्मुहिमान्मुदाचष्टे, ऽथो मह्यत्येवैनत्, पावसानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपा ५ शोस्त्वा वीश्येणोत्सृजा, इति यथा वा इदं ५ वध्यमुत्सृजत्युद्धरत्युन्नयत्येवं ते, — देतावद्वा अस्ति स्तोमा ग्रहाच्छन्दा ५ सि, यावुदेवास्ति तेनास्मा आयुर्दधाति, यज्ञेनास्मा आयुर्दधाति, सर्वं ऋत्विजः पर्याहुः, सर्वे वा एत एतस्मै चिकित्सन्ति, सर्व एवास्मा आयुर्दधाति, ब्रह्मणो हस्तमालभ्य पर्याहु, — ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति, हिंरण्यदधि घृतं निष्पाययन्त्य, — मृतं ५ वै हिरण्य, — मायुर्धृत, — ममृतादेवैनमध्यायुनिष्पाययन्ति निरिव धयत्या, — युरेवात्मन् धत्ते, तदस्मा आवधात्या, — युषैनं ५ समर्धयत्या, — ग्रेय्यावधात्य, —

मिवै' सर्वा देवता, सर्वाभिरेवास्मिन् देवताभिरायुर्दधात्य, —यिरायु, —स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, —स्तेनायुषायुष्मानेधीति, यो वै देवानायुष्मन्तश्चायुष्कृतश्च वेद सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयत, एते वै देवा आयुष्मन्तश्चायुष्कृतश्च यदिसै प्राणा, —स्तेऽस्मिन्नायुर्दधात्य, —श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तैनु जीवै, —तीमै वा एते प्राणा, —स्तानस्मिन् दधाति, तानस्मार्दनपक्रमिणः करोति, दश देया, दशश्छात्मन् प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधात्य, —श्वो देयो, वासो देयः, हिरण्यं देयं, गौर्दियो, वरो देयो, बहु देयम् ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदेन्द्रं पञ्चकपालं दधि मधु घृतं धानां उदुक्कं, तत्संसृष्टं भवत्य, —र्यम्णे चरुर्भुवत्य, —द्वया एवाग्नेयं, ऐन्द्रः पञ्चकपालः, पाङ्क्तो यज्ञः, पङ्क्ती याज्यानुवाश्क्ये, पाङ्क्ताः पशवः, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमामोति, स सर्वो भूत्वा पशूनामोति, पशव इवश्छेतत् संसृष्ट, —मथो यावन्त एव पशवस्तानस्मै संसृजति, तदाहु, —रैन्द्रं एकादशकपालः कार्या, इत्यैन्द्रा हि पशवो, ऽथो आहुः, प्राजापत्यं कार्यमिति, प्राजापत्या हि पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयत्य, —थेषोऽर्यम्णे चरु, —यो ददाति सोऽर्यमा, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्त्य, —अग्ने आजस्वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् सौर्यं चरु, —मग्ने आजस्वतेऽष्टाकपालं चक्षुष्कामः याजये, —दग्नेवै' मनुष्या नक्तं चक्षुषा पश्यन्ति सूर्यस्य दिवै, —तौ वै चक्षुषः प्रदातारौ, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतः, समानं वै चक्षुर्दधातु, यत् समानीं देवता चरुमभितो भवति नानानमेवास्यै चक्षुषी प्रतिदधाति, यावदन्यतरैणाक्षणां पश्यन्ति तावदुभाभ्यां पश्येद्यच्चरन्तरां न स्या, —दथ यच्चरन्तरां भवति, तस्मादिदमन्तरां चक्षुषोर्विधृत्यै, शुक्ला व्रीहयो भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्त्ये, —वमिवश्छसा आदित्यः समृद्धयै, पयसि भवति, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्यै पयश्चक्षुर्दधाति, सौरीभिरादधाति, चक्षुरस्मिन् दधाति ॥६॥ २२

देवा असुराणां वेशत्वमुपाय, —मिन्द्रस्तु नाप्युपैत्, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम, —अग्ने रथंतरं, —मिन्द्रस्य बृहद्, विश्वेषां देवानां वैरूपं, सुवितुर्वैराजं, त्वष्टृ रेवती,

[६] तै. २,३,८ । काठ. ११,४-५ ।

[७] तै. २,३,७ । काठ. १२,५ ।

मरुतां शंक्कुरी, तानि वा इन्द्रोऽन्वपाक्रामत्, तैरात्मानमभिसंयुङ्क्त, तैर्भवद्, यो भूतिकामः स्यात् तमेतया याजये, — देतैरेवैन्द्रियैर्वीर्यैरात्मानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, द्वादशकपालो भवति वैश्वदेवत्वायो, — तानानि कपालान्युपदधाति, तत्स्विच्चरुमकरनिर्दाहाया, — अभिसंयुक्तान् याजयेद्, यस्य वै देवा अन्नमदन्त्यदन्ति तस्य मनुष्या अन्नं, सर्वा वा एता देवताः, सर्वा वा वास्यैतद्देवता अन्नमजीघ्रस, — ददन्ति हास्य मनुष्या अन्नम् ॥ इन्द्राय रथंतरायानुब्रूहि ॥ इति रथंतरस्या ऋचमनूच्य बृहतं ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय बार्हतायानुब्रूहि ॥ इति बृहतं ऋचमनूच्य रथंतरस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय वैरूपायानुब्रूहि ॥ इति वैरूपस्या ऋचमनूच्य वैराजस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय वैराजायानुब्रूहि ॥ इति वैराजस्या ऋचमनूच्य वैरूपस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय रैवतायानुब्रूहि ॥ इति रैवतीमनूच्य शंकर्या यजेत् ॥ इन्द्राय शंकरायानुब्रूहि ॥ इति शंकरामनूच्य रैवत्या यजे, — देतैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिर्व्यतिपजति, पर्यूहमवद्यत्ये, — तैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिः पर्यूहति, पशवो वै बृहत्स्य, — श्री रुद्रो, यद् बृहत्या वषट्कुर्याद्रुद्रायास्य पशुनपिदध्या, — दधो बृहतीं ह्यातायाम्नीं पशवोऽनुप्रजायन्ते, ऽनुवाक्यायाश्चत्वार्यक्षराणि याज्यामभ्यंत्यूहत्य, — नुष्टुभं च संपादयति पङ्क्तिं च, वाग्वा अनुष्टुप्, प्रजापतिः पङ्क्ति, — वाचि वा एतत् प्रजापतिमप्यस्नात् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेवं मिथुनाद्यजमानः प्रजाया च पशुभिश्च प्रजायते ॥७॥

२३-३५

स्वादीं त्वा स्वादुना तीव्रां तीव्रेण शुक्रां शुक्लेण ।

देवीं देवेनामृतममृतेन सृजामि सँ सोमेन ॥

३६

सोमोऽस्यश्चिभ्यां पच्यस्व, सरस्वत्यै पच्यस्वै, — न्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व ॥

३७

पुनातु ते परिस्रुतं सोमं सूर्यस्य दुहितां । वारेण शश्वता तना ॥

३८

वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमो अतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥

३९

[८] तै. १,८,२१; ३,२,८,३ । तै. ब्रा. १,४,३; २,६,१,३ । काठ. १२,९ । वा. १९,१,४,३,६; १०,३१-३२; २३,३८; ७,४,८-१२,१६,२०,२५,३०-४०; ८,१,७-९,११,३३-३५,३८-४१,४४-४७; ९,२-४: १०,३२; १९,६,८; २०,३३; २३,२,४; २६,३-१०; । १९,३५,७,४७ । काण्व. २१,१,४,३,५; ११,४४-४५; २५,४०; ७, ४,७,८,१०, ११,१५,२१,२४,२७,३०-४०; ८,६-८,१२,१४-१६,१९-२९; १०,२-५; ११,४५; २१,५,७; २२,१८; २५,२,४; २८,४-११: २१,३५; २१,६,४९] [पुनातु (ति) ते०...तना । ऋ० ९,१,६ । वायोः पूताः...सखा । अथर्व० ६,५१,१ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ० १,२२,१९; सा. १६७१]

कुविदुङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वैः वियूय ।

इहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषा नम उक्तिं न जग्मुः ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणा, ऽश्विभ्यां जुष्टं गृह्णाम्ये, षं ते योनि, ऽश्विभ्यां त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेण, सरस्वत्यै जुष्टं गृह्णाम्ये, षं ते योनिः, सरस्वत्यै त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणे, ऽन्द्राय सुत्राम्णे जुष्टं गृह्णाम्ये, षं ते योनि, रिन्द्राय त्वा सुत्राम्णे ॥

४१

यदन्नं शिष्टं ऽ रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिबुक् शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा घृतेन सोमं ऽ राजानमिहं भक्षयामि ॥

४२

नाना हि वां देवहितं ऽ सदस्कृतं मां संसृक्षाथां परमै व्योमन् ।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एषं मां मा हिं ऽ सिष्टं ऽ स्वं ऽ योनिमाविशन्तौ ॥

४३

द्वे स्रुतीं अंशुणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् ।

याभ्यामिदं ऽ विश्वमेजत्समेति यदन्तरां पितरं मातरं च ॥

४४

ये भक्षयन्तो न वसन्न्यानशुर्योनग्रयो अन्वत्प्यन्त धिष्ण्याः ।

या तेषामवयां दरिष्टिः स्विष्टिं नस्तां ऽ विश्वकर्मा कृणोतु ॥

४५

अयज्ञियान्यज्ञियान्मन्यमानः प्राणस्यु विद्वान्तसुमरं न धीरः ।

एमो महच्चकृवान् बद्ध एषं तं ऽ विश्वकर्मान् प्रमुञ्चा स्वस्तये ॥

४६

यजमानमृषुया एनसाहुर्विहाय प्रजामनुतप्यमानाः ।

मध्वयौ स्तोका अप तौ रराध सँ नस्ताभ्यां ऽ सृजतु विश्वकर्मा ॥८॥

४७

कुवलसक्तुभिराश्विनं ऽ श्रीणाति, वदरसक्तुभिरैन्द्रं, कर्कन्धुसक्तुभिः सारस्वतं ऽ, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्मिन्स्वादुमानं दधात्य, थ यैनुमसा अलीलं ऽ वाग्भिवदत्य, त्यपविष्ट व्याधिष्टेति, सैनं पुनः कल्याणं ऽ वदति, सिंहा अध्वर्युर्ध्यायति, व्याघ्रौ प्रतिप्रस्थाता, चूकौ यजमान, एषा सुरा भवति, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वैर्व्यृध्यते तान्यस्मिन्नाप्त्वा धत्तो,

[कुविदुङ्ग यवमन्तो०...जग्मुः। ऋ. १०, १३१, २; अथर्व० २०, १२५, २ ।

ये भक्षयन्तो०। अथर्व० २, ३५, १ । अयज्ञियान्य० (अदान्यान्तसो०)—स्वस्तये। अथर्व० २, ३५, ३ ।

यजमानमृ० (यज्ञपतिमृ०—) विश्वकर्मा । अथर्व० २, ३५, २]

[९] काठ. १२, १०, ११ ।

ब्राह्मणस्य मूर्धन्त्साद्या मेध्यत्वायां, —ऽन्नं वै सुरा, मेध्यं वा अन्नं, तेन मेध्यै, —का पुरोरु-
गे का याज्यै, —कधास्मिन् वीर्यं दधाति, ब्राह्मणः पाययित् ३व्य, —स्तेन हविः क्रियत, आत्म-
नापेया, —ऽऽत्मन्नेव वीर्यं धत्ते, ऽमौ सर्वा होत ३व्याः समृद्धयै, मध्यतो वा एष पाप्मना गृहीतो
यत् समया व्येति, मध्यत एवैनं पाप्मनो मुञ्चति, यदाहवनीये जुहुयान्न पाप्मना व्यावर्तेत,
क्रियेत भेषज, —मथ यदक्षिणे जुहोति विं पाप्मना वर्तते, क्रियते भेषज, —मथ यद्विक्षारयत्ये,
वमिष ३होष विक्षरति शतक्षरो भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति,
यदा एतस्य व्याधिं यत्प्रामायि पितृन् वा एतस्य तद्गुण, यत् पितृमतीभिरनुमन्त्रयन्ते पितृभ्य
एवैनं तेन समीरयन्ति, यत् तिस्रं, —स्तृतीये हि लोके पितरो, ऽथ यच्चत्वारो, दिग्भ्य
एवैनं तेन समीरयन्ति ॥९॥

४८[८००]

॥ इति मध्यमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र आसीत् त्रिशीर्षासुराणां स्वस्वीयः, स सोममैकेन शीर्ष्णापिबत् सुरामै-
केना, —ऽन्नमैकेनावयत् स इन्द्रोऽमन्यता, —ऽयं वावेदं भविष्यती, —ति तेन समलभत, तेन
युगशरमपत्त, स तक्षणां तिष्ठन्तमब्रवी, —दाध्रावे, —मान्यस्य शीर्षाणि छिन्दी, —ति तस्य
तक्षोपस्कंष्ट परशुना शीर्षाण्यच्छिनत्, तस्मात्तक्षणे शिरो ध्रुतं, तस्मादस्यान्नमन्नाद्यं, तस्य
यत् सोमपं शिरा आसीत् स कपिञ्जलोऽभवद्, यत् सुरापं स कुलविङ्को, येनान्नमाव-
यत्स तित्तिरिः, स वै त्वष्टा पुत्रे हते सोममाहरद्दत् इन्द्रं, तमधः शतशलेऽसुनो, —दथो आहुः
सहस्रशला, इति तस्मिन् वा इन्द्र उपहवमैछत्, तन्नोपाह्वयत्, तं प्रासहादायु नाज्या निर-
पिबत्, स सोमपीथेन व्याधृत, तस्मात् सोमो नानुपहृतेन पयः, सोमपीथेन ह व्यर्धुको
भवति, यदितोऽमुच्यत तौ सिंहा अभवतां, यदितस्तौ व्याघ्रौ, यदितस्तौ वृकौ,
यत् प्रथमं निरष्टीवत्तत्कुवलमभवद्, यद् द्वितीयं तद्दुरं, यत्तृतीयं तत् कर्कन्धु, —यदुधस्तात्
सा सुरा, तं वा एतयाश्विना अयाजयतां सौत्रामण्यां, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्व्याधृत
तान्यस्मिन्नाप्त्वाधत्तां, सोमेनातिपुषानं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यं
सोमोऽतिपवृते, यावुदेवेन्द्रियं वीर्यं तदास्मिन्नाप्त्वा दधाति, राजस्येनाभिपिपिचानं

याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजस्येनाभिपिञ्चते, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, भूतिकामं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै संभ्रं भवति, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, ज्योगामयाविनं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य ज्योगामयुति, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, नानातेन यष्टव्यं, —मित्याहु, —रार्तयज्ञ इव श्लेषं, तदाहु, —र्यष्टव्यमेव, सर्वो हि पुरुषा आर्तः, सर्वो बुभूषति, यदाश्चिश्न्य, —श्चिनौ ह्यभिषज्यतां, यत् सारस्वती, वाग्वै सरस्वती, वाचा ह्यभिषज्यतां, यदैन्द्री, —न्द्रे हि तौ तानीन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वाधत्ताम् ॥ १ ॥ १

सीसेन क्लीवात् कार्या, —ऽनृतं वै सीस, —मनृतं क्लीवो, ऽनृतं सुरा, —ऽनृतेनैवानृतादनृतं क्रीणाति, तदाहुः, कार्या वडुवा दक्षिणेति, सृत्वरी वडुवा श्लेषा, सृत्वरी वडुवा, —ऽश्चिनं प्रथममालभन्ते, ऽथ सारस्वती, —मथैन्द्र, —मेवमेव वपाभिश्चरती, —न्द्र एवेषु तदभिभवत्यै, —न्द्रः पुनः प्रचरतां प्रथमो भवती, —न्द्रं वा एतत् पुनरालभन्ते सैन्द्रियत्वायै, —न्द्री वपानामुत्तमा भवत्यै, —न्द्रः पुरोडाशानां प्रथमो, वीर्यं वा इन्द्रो, वीर्यं एवैनमभिसंधत्तः, प्रसवाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणो, मध्यतो श्लेषं वरुणगृहीतः, पश्चाद्वा एषा सृष्टा मृतीचीनशीर्ष्णी, यदुपरिष्ठात् पुरोडाशो भवत्यपिहित्या अल्लिद्रत्वाय, सह समवत्तं भवति, सहैडासुपह्वयन्ते संहित्या, अथो इडाया अविदोहाय, यद्वै सौत्रामण्याव्युद्धं तदस्याः समृद्धं, यदन्यदेवत्याः पुरोडाशा भवन्त्यन्यदेवत्याः पशवस्तदस्या व्युद्धं संत् समृद्ध, —मर्धं वै प्रजापतेरात्मनो धैर्यमासी, —दुर्धं मालव्यं, यद्वैर्यं तत् पुरस्तादकुरुत्, यन्मालव्यं तत् पश्चात् पर्यौहत्, यद्वैर्यं, सोमो वै सं, ततो ब्राह्मणमसृजत्, तस्माद्ब्राह्मणः सर्व एव ब्रह्माभि धीरो, यन्मालव्यं, सुरा वै सा, ततो राजन्यमसृजत्, तस्माज्ज्यायांश्च कनीयांश्च स्नुषा च श्वशुरश्च सुरां पीत्वा विलासपत आसते, मालव्यं हि तत्, पाप्मा वै मालव्यं, तस्माद्ब्राह्मणः सुरां न पिबेत्, पाप्मनात्मानं नेत्सं सृजा इति, तदुतैतद्राष्ट्रीयाय ब्राह्मणं ब्रूयात्, तद्य एव विद्वान्तसुरां पिबुति न हिनं द्रूणात्ये, —पा वै प्रजापतेर्वीर्यवती तनू, —वीर्यं प्रजापति, —वीर्यमस्मिन् दधाति ॥ २ ॥

ततो यः सोमोऽत्यरिच्यत् तमग्रां उपप्रावर्तयत् । स्वाहेन्द्रशत्रुर्वधस्व ॥

[२] काठ. १२, ११-१२ ।

[३] तै. २, ४, १२ । काठ. १२, ३ । वा. २, १० । काण्व. २'१८ ।

इतीन्द्रस्याहैनं शत्रुमचिकीर्ष, दिन्द्रमस्य शत्रुमकरोत्, तथा वाक् स्वयमेव श्वयैत्, सं
 ये सोमं प्रावर्तयद्यास्मिश्चाग्रा उपप्रावर्तयत् ता अग्नीषोमौ देवते प्राणापानां अभिसम्भवतां,
 सं यावदूर्ध्वबाहुः पराविध्यत् तावति व्यरमत, यदि वा प्रवणं तावदासीद्, यदि वाग्नेरधि
 तावदासीत्, सं वा इषुमात्रमेवाहा तिर्यङ्ङवर्धते, पुमात्रमन्वङ्ङि, त्यथो आहु, रहोरात्रे
 एवेषुमात्रं तिर्यङ्ङवर्धते, पुमात्रमन्वङ्ङि, त्यथो आहुरधमास, मथो मास, मथो सश्वत्स-
 रमिति, सं वा इमाः सर्वाः स्रोत्याः पर्यशयत्, तस्माद्वा इन्द्रोऽविभेत्, तस्माद् तुवष्टाविभेत्,
 तस्येन्द्रः प्रत्तिमैछत्, तमस्मै प्रायच्छत्, तस्मै त्वष्टा वज्रमसिञ्चत्, तपो वै सं वज्र आसीत्,
 तमुद्यमं नाशकरो, दथ वै तर्हि विष्णुरन्यां देवतासीत्, सोऽब्रवीद्, विष्णा एही, दमाहरि-
 ष्यावो येनायमिदमिति, सं त्रेधात्मानं विन्युधत्ता, ऽभिपर्यावृतीदविभे, दुस्यां तृतीय, म-
 न्तरिक्षे तृतीयं, दिवि तृतीयं, सं यदुस्यां तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदयच्छद्, विष्ण्वनुष्ठितः
 सं वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी, दास्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीश्यं, तत् ते प्रदास्यामि,
 मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ अधा मा ॥ इति, तद्विष्णवेऽ-
 तिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ४-६

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मध्वानः सचन्ताम् । अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥७

इति सोऽवे, दास्ति वावास्मिन्नन्तर्वीश्यमिति, सं यदन्तरिक्षे तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदय-
 छद्, विष्ण्वनुष्ठितः सं वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी, दास्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीश्यं,
 तत् ते प्रदास्यामि, मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ द्विर्माधाः ॥ इति
 तद्विष्णवेऽतिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ८-१०

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मध्वानः सचन्ताम् । अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥११

इति सोऽवे, दास्ति वावास्मिन्नन्तर्वीश्यमिति, सं यद्विदि तृतीयमासीत् तेन वज्रमुदयच्छद्,
 विष्ण्वनुष्ठितः सं वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी दास्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीश्यं, तत् ते
 प्रदास्यामि, मा मा वधीः ॥ संधीं नु सैदधावहै यथा त्वामिव प्रुविशानीति, सोऽब्रवीद्, यन्मां
 प्रुविशैः किं मे तंतः स्यादिति, सोऽब्रवीत्, त्वामिवेन्धीय, तव भोगाय त्वां प्रविशेयामिति,
 तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ त्रिर्माधाः ॥ इति तद्वाव त्रेधातव्या, सहस्रं वा
 अस्मै तत् प्रायच्छद्वचः सामानि यजूंषि, यद्वा इदं किं च तत् त्रेधातव्या, तदामोति पशू-
 नेव ॥३॥

उदरं वै वृत्रः, पाप्मा क्षुद्रातृव्यः पुरुषस्य, यत् तप उपैति पाप्मानं वा एतत्,
स्तृणुते भ्रातृव्यं क्षुद्रमेव, तस्मिन् वा अत्रदेतां, सैर्यमस्या अद्ध्युर्वा वागवदत् ॥ १६

उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिग्ये कतरश्चनैनोः ।

इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथाम् ॥ १७

इति सत्यमाहेत्य, — ब्रवीद्, द्वे एवं तृतीये आहर्तुरेकं प्रतिग्रहीतुरिति, तौ वै तत्रैवाति-
ष्ठेतां, तस्मादैन्द्राविष्णवै, त्रिरात्रस्य वा उपेप्सायै त्रैधातव्याह्रियते, यावद्वै त्रिरात्रेणोपाप्नोति
तावत् त्रैधातव्ययावसुद्धे, तस्मादाहुः, सहस्रदक्षिणेत्यु, — णिहाककुभा अन्वाह, गायत्री
वा उष्णिहा, — ऽथ यान्येतानि चत्वार्यक्षराण्यृच्यधि, चतुष्पादो वा एते पशवो, यथा वा इदं
पुरोडाशे पुरोडाशोऽध्येव वा एतद्यदृच्यध्यक्षराणि, प्राणो वै गायत्री, प्राणेन पशवो यता,
यदुष्णिहाककुभा अन्वाह पशूनां यत्थै ॥ १८

अग्ने त्रीं ते वाजिना त्रीं पृधस्था तिस्रस्ते जिह्वा कृतजात पूर्वाः ।

तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ १९

इति परिदधाति वीरताया, अथो रूपताया एवं, यज्जगत्या परिदध्यादन्तं गच्छे, — दथ
यत् त्रिष्टुभा परिदधाति नान्तं गच्छत्यो, — जो वै वीर्यं त्रिष्टु, — बोजस्येव वीर्ये प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥

२०

सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आहत्या, इत्याहुः, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वाभ्यो हि देवता-
भ्यो यज्ञ आह्रियते, सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह, सर्वाणि हि छन्दांसि यज्ञे प्रयुज्यन्ते, ऽभि-
चरन्नाहरेत्, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वेणैवैनं यज्ञेनाभिचरत्य, — दक्षिणस्तु स्या, — स्तत्स्विन्मे-
निमक, — मेनिर्ह्यदक्षिणो, ऽथ यो, यक्ष्यं, इत्युक्त्वा न यजेत् तमेतेन याजयेत्, सर्वो वा
एष यज्ञः, सर्वेणैवास्मै यज्ञेन प्रायश्चित्तिं विन्दत्यु, — त्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, — त्तर
उत्तरो हि लोको ज्यायान्, यथा वा इयमेवमसा, अथ वा अन्तरिक्षं, नास्या रूपं नाप्नु-
ष्या, — स्तस्माद्यवमयो मध्यतो, ऽथो एवमिवश्छन्तरिक्षस्य रूपं, द्वादशकपालो भवति, यद्वै
त्रिंश्रिस्तत् त्रैधातव्यायाः समृद्धं, सर्वेषामतिधातमवद्यत्यलम्बट्काराय, यावता हि न प्राप्नु-

[४] तै. २, ४, १२, ६, ७; २, ४, ११; ३, २, ११ । काठ. १२, ३-४ । [उभा जिग्यथुर्न०...येथाम् । ऋ० ६, ६९, ८; अथर्व०
७, ४४, १ । अग्ने त्रीं ते वाजिना०...अप्रयुच्छन् । ऋ० ३, २०, २ ।

[५] तै. २, ४, ११ । काठ. १२, ३-४ ।

यात्तावता छम्बट्कुर्यां, — देतद्वै तर्धदाहुं, — श्छम्बण्णासा इति, वास इव वै यज्ञ ऊयते, यत्ता-
 प्याणि विषीव्यन्ति यजुषां तद्रूपं, यद्वेनवो दीयन्त उक्थामदानां तद्, यद्विरप्यं दीयते चन्द्रं
 गीयता, इति वै सामाहुः, साम्नां तद्रूपं, — मतेन वै सृज्या अयजन्त, ते श्रियोऽन्तमगच्छं, —
 स्तस्मान्नातिबहुं यष्टव्यु, — मीश्वरो हि पराङ्तिपत्तो, — यो वा एतेन यजते वि स छिनत्ति, पुत्रो
 याजयितव्योऽनुसैतत्यै ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, — दैन्द्रमेकादशकपालं बार्हस्पत्यं चरुं भूतिकामं याजये, — दिन्द्रो वै
 श्चिथिर इवामन्यत, ३सोऽग्निं च बृहस्पतिं चाब्रवीद्, याजयतं मेति, तं वा एतयाग्निंश्च बृह-
 स्पतिश्चायाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधा, — दिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्म बृहस्पति, — स्तता इन्द्रो-
 ऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्दधाती, —न्द्रियमिन्द्रो,
 ब्रह्म बृहस्पति, — भवत्येव, यदास्मिंस्त्रीणि वीर्याण्यधत्तां तस्मात् त्रिधातु, — रैन्द्र इतरा,
 अभिसंश्लेषयन्ति सेन्द्रियत्वाय ॥६॥ २२

पुरोवात् जिन्वु रावट् स्वाहा, वातुवान् वर्षन् भीम् रावट् स्वाहा, स्तनयन् वर्षन्नुग्र रावट्
 स्वाहा, — ऽतिरात्रं वर्षन्वान् पूर्त्त रावट् स्वाहा, बहु ह वा अयमवर्षादिति, श्रुत् रावट् स्वाहा,
 तपुति वर्षन् विराड् रावट् स्वाहा, स्वस्फूर्जन् विद्युद्वर्षंस्त्वेषु रावट् स्वाहा, नशन्यवस्फूर्जन्
 वर्षन् भूत् रावट् स्वाहा ॥ २३

मान्दा वशा ज्योतिष्मतीरमस्वरीः शुन्धो अञ्जा उन्दतीः सुफेनाः ।

मित्रभृतः क्षत्रभृतः सुराष्टा इह नोऽवत ॥

२४

वृष्णो अश्वस्य संदानमसि, वृष्ट्यै त्वोपनहामि ॥

२५

देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्यापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२६

देवाः शर्मण्या मित्रवरुणार्यमन्नपो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२७

देवाः सपीतयोऽपां नपान्नराशंसापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥

२८

दिवा चित्तमः कृष्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत् पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥

२९

आ यन्नरः सुदानवो ददाशुपे दिवः कोशमचुच्यवुः ।

प्र पर्जन्यः सृजतां रोदुसी अनु धन्वना यन्तु वृष्टयः ॥

३०

उदीरयता मरुतः समुद्रतो दिवो वृष्टिं वर्षयता पुरीषिणः ।

न वो दस्रा उपदस्यन्ति धेनवः शुभे कर्मनु रथा अवृत्सत ॥

३१

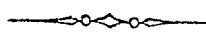
सृजा वृष्टिं दिवः, आद्भिः समुद्रं पूण, ये देवा दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुविशत ॥७॥

३२

वृष्टिर्वै देवेभ्योऽन्नाद्यमपाक्रामत्, तत् इदं सर्वमशुष्यत्, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावुः, — स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत् कारीर्या, तेभ्यो वृष्टिमन्नाद्यमवरुद्धे, यत्र पर्जन्यो न वर्षेत्तदेतया ज्येष्ठं वा पुरोहितं वा याजयेद्, वृष्टिर्वा एतेभ्योऽन्नाद्यमपाक्रामति यत्र पर्जन्यो न वर्षति, यत् कारीर्या याजयन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अष्टौ वातहोमा अष्टौ दिशा, इति दिग्भ्य एतैर्वृष्टिमावर्तयन्ति, मान्दा वशा ज्योतिष्मतीरमस्वरी, — रित्येतानि वा अपां नामधेयानि, यथा वा इदं नामग्राह, — मसा असा, इति ह्यत्ये, — वं वा एतदपो नामधेयैश्च्यावयति, वृष्णो अश्वस्य संदानमसीति, वृषा ह्यश्वो, वृषा पर्जन्यः, समृद्धयै वृष्ट्यै त्वोपनहामीति, वृष्ट्यै ह्युपनह्यति, देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्ये, — ति देवताभिरेवान्वहं वृष्टिमल्लैति, यदि न वर्षेत्तत्रैव वसेयु, — रहोरात्राभ्यामेव वृष्टिं च्यावयन्ति, करीराणि भवन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, मधूद्युतानि भवन्त्य, — पां वा एष ओषधीनां रसो, उपामेवैना ओषधीनां रसेनाल्लैति, रसेनैनाश्च्यावयत्य, — ग्रये धामल्लदेष्टाकपालं निर्वपे, — न्मारुतं सप्तकपालं सौर्यमेककपालं वृष्टिकामं याजये, — द्रिर्वी इतो वृष्टिमीद्रे, मरुतोऽमुतश्च्यावयन्ति, तां सूर्यो रश्मिभिर्वर्षत्ये, — ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, — स्तानेव भागधेयेनोपासत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयच्छन्ति, सृजा वृष्टिं दिवः आद्भिः समुद्रं पूणे, — तीमाश्चैवाम्श्च समस्रा, — डाभिरमूरल्लैति, ये देवा दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुविशत, — तीमानेव लोकान् वृष्ट्यै समृशति ॥८॥

३३[८३३]

॥ इति मध्यमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

आ यं नरः०...वृष्टयः । ऋ० ५, ५३, ६ । उदीरयता (था) मरुतः०...त्सत । ऋ० ५, ५५, ५]

[८] तै. २, ४, ९-१० । काठ. ११, १० ।

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

कौश्याः पशवः ।

सौम्यै बभ्रु लोमशं पिङ्गलमालभेत पशुकामः, सौमीवी औषधया, औषधयः पशवो, यत्, सौम्यैः, प्रत्यक्षुमेवास्मै पशुमालभते, लोमशो भवत्ये, —तद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुद्धे, बभ्रुः पिङ्गलो भवति सौमस्य रूपं संमृद्धयै, यस्त्रैतानामुत्तमो जायेत तं सौमा-
 पौष्णमालभेत पशुकामः, सोमो वै रेतोधाः, पूर्वा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो
 दधाति, पूर्वा पशून्, प्रजनयति, स्तनं, वा एतेषां द्वा अभिजायेते, ऊर्जं तृतीया,
 ऊर्जै पशव, ऊर्जैवास्मा ऊर्जं पशूनाप्त्वावरुद्धे, त्रिर्वा एषा सुखत्सरस्यान्यान् पशून्
 पुरिविजायत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुद्धे, भाग्नीवी अन्याः प्रजा, अभागा
 अन्या, यदौदुम्बरो यूपो भवत्युभयैरेवैना भाग्नीः करोति, मासि मासि वा एषोऽवान्तरम-
 न्येभ्यो वनस्पतिभ्यः पच्यत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुद्धे, प्राजापत्यं तूपरमालभेत
 पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्,
 सोऽस्मै पशून्, प्रजनयति, योनिर्वै प्रजापति, —योनेरेव प्रजायते, सर्वेषां वा एष पशूनां
 रूपाणि प्रति, पुरुषस्येव इमश्रुण्यं, —श्वस्येव शिरो, गर्दभस्येव कर्णौ, शुन इव लोमानि,
 गौरिव पूर्वा पादा, अवेरिवापरा, अजः खलु वै सर्वाण्येव पशूनां रूपाण्याप्त्वावरुद्धे, सर्वाण्येनं
 पशूनां रूपाण्युपतिष्ठन्ते, हिरण्यगर्भवत्याघारो, याः प्रजापतेः सामिधेनीस्ताः सामिधेनी, —
 र्याः प्रजापतेराप्रियस्ता अप्रियो, हिरण्यं दैत्यं सशुकत्वायु, तार्प्यं दैत्यं सयोनित्वाया, —
 ऽधीवासो दैयो, यज्ञस्य तेन रूपाण्याप्त्वावरुद्ध, एतेन वा उपकेरु रराध, क्रधोति य एते-
 न यज्ञते, द्वादशधा ह त्वै स प्राशित्रं परिजहार, तत्र द्वादश द्वादश वरान् ददौ, यद् द्वादश
 दीयन्ते तस्यैषा प्रतिमा, श्वेतं वायवा आलभेत, भूतिकामं याजयेद्, वायुर्वै देवाना-
 मोजिष्ठः क्षेपिष्ठः, स एनं भूत्यै निनयति, तदाहु, —रधृता देवतेश्वरा निर्मृज ईश्वरैर्नमाति
 निनेतारिति, तदति सैवैनं भूत्यै निनयति, श्वेतं वायवे नियुत्वृता आलभेत, ग्रामकामं
 याजयेद्, वायुर्वा इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्यं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्मै न-
 स्योतां विशं निनयति, नियुत्वृती याज्यानुवाक्ये भवतो, ग्रामस्मिन् दाधार, श्वेतो
 भवति, ब्रह्मणो रूपं संमृद्धयै, श्वेतं वायवे नियुत्वृता आलभेता, —ऽमयाविनं याजयेत्,

प्राणो वै वायुः, प्राणो हि वा एतस्यापक्रान्तो, ऽथैतस्यामयति, यद्वायवे, वायुरेवास्यै
 प्राणं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्राणमस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति,
 ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत, पशुकामं याजयेत्, प्राणो वै
 वायुः, प्राणं वा एतत् पशवः प्रतिधावन्ति यद्वेषु वातं प्रतिजिघ्रति, यद्वायवे, वायुरेवा-
 स्मै पशून् निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, पशूनास्मिन् दाधार, श्वेतो भवति,
 ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै ॥१॥ १

स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्नु, यत् प्रथमं तमोऽ-
 पान्नुत्साविः कृष्णाभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत् तृतीयं सा वुलक्षी, यद्-
 ध्यस्तादपाकृन्तत्सात्रिर्वशाभुवत्, तेऽब्रुवन्, देवपशुमिमं कामायालभामहा, इत्यथ वा इयं
 तर्ह्यक्षासीदलोमिका, तेऽब्रुवन्, —स्तस्मै कामायालभामहे यथास्यामोषधयश्च वनस्पतयश्च जा-
 यन्ता इति, तां वै तस्मै कामायालभन्त, ततोऽस्यामोषधयश्च वनस्पतयश्चाजायन्त, यः
 प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतामविं वशालभेत, प्र प्रजया च पशुभिश्च
 जायते, ऽथो आहु, —यः प्रथमं तमस्यपहते सूर्यस्य रश्मिर्गोपस्य चषाले वातुनो-
 त्सात्रिर्वशाभुवदिति, तदुभयेनैव देवपशुरालभ्यते, यद्यस्यास्तज्जन्म यदि वैतरं तत्
 कामाय कामायैवात्रिर्वशालभ्यते, आग्नेयमजमालभेत, वारुणं पेंत्वं भूतिकामं याजये, —
 दाग्नेयानि वै पुरुषस्यास्थानि, वारुणं मांसं, —माग्नेयैर्नैवास्याग्नेयं निष्क्रीणाति, वारुणेन
 वारुणं भवत्येव, सारस्वतीं मेषीमालभेत यो वाचो गृहीतं, वाग्नें सरस्वती, वाचैवास्य
 वाचं भिषज्यत्य, —पन्नदती भवति सर्वत्वायां, —नधिस्कन्ना समृद्धयै, श्वेता मल्हा आलभेत ब्रह्म-
 वर्चसंकाम आग्नेयीं बार्हस्पत्यां सौरीं, वसन्ता आग्नेयीं, प्रावृषि बार्हस्पत्यां, शिशिरे
 सौरीं, यद्दाग्नेयीं, तेजस्तयावुरुद्धे, यद्बार्हस्पत्यां, ब्रह्मवर्चसं तया, यत् सौरीं,
 रुचं तया, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधाति, सवत्सरं पर्यालभ्यन्ते, सव-
 त्सरेण वा अनाप्तमाप्यते, सवत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, श्वेता भवति,
 ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, वायव्यामजामालभेत, सारस्वतीं मेषीमदित्या अजामभिश्चस्यमानं
 याजयेद्, वायुर्वी एतस्याश्लीलं गन्धं जनता अनुविहरति यमभिश्चसन्त्ये, —पश्हीदं सर्वमु-
 पगच्छति, यद्वायवे, वायुरेवास्य तं गन्धं सुरभिमुकः, सोऽस्य सुरभिर्गन्धो जनता अनुवि-
 तिष्ठते, वाचा वा एतमभिश्चसन्ति यमभिश्चसन्ति, वाक्सरस्वती, यत् सारस्वती,

वाचैर्वैषां वाचं शमयत्य, — प्रतिष्ठितो वा एष यमुभिर्शंसन्ती, — यं वा अदिति, — रियं प्रतिष्ठा,
यदादित्या, — ऽस्यामेव प्रतिष्ठिता, — न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यमुभिर्शंसन्ती, — न्द्रियं
वीर्यं गर्भो, यद्भिणीर्भवन्तीन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयन्ति ॥२॥ २

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते वै समावुदेवं यज्ञं कुर्वाणा आयन्, यदेवं देवा अकुर्वन्त
तदसुरा अकुर्वन्त, ते न व्यावृत्तमगच्छन्, — स्ते देवा एतं वामनं पशुमपश्यन्, — स्तं वैष्णवंमा-
लभन्त, ततो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयन्, ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ततो
देवा अभुवन्, परासुरा, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतं वामनं वैष्णवंमा-
लभेत्, — ऽतो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवौज्जितिमन्त्रिमांल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लो-
केभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, विषम इवालभेत्, विषमानिव३हीमांल्लोकान् देवा उदजय, — न्निमानिव
लोकानुज्जयती, — ऽन्द्रो वै वृत्रमहन्, तसं प्राडपद्यत्, स पद्यमाना इन्द्रं सप्तभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्,
तस्माद्विष्वञ्चः पशवो व्युदाय, — न्मूर्धतो वैदेहीरुदायन्, — स्तस्मात् तासां पुरो जन्म पुरं ओक,
स्तासां जघनत् ऋषभो वैदे३होऽनूदैत्, तमचाय, — दयं वावं मास्मादिहसो मुञ्चेदिति, त-
मैन्द्रमालभेत्, — ऽऽग्नेयं तु पूर्वमजमालभत्, स वा अग्निं नैव वृत्रस्य भोगान्पिदह्याथैन्द्रेणेन्द्रियं
वीर्यमात्मन् धत्त, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमैन्द्रमृषमालभेत्, — ऽऽग्नेयं तु पूर्व-
मजमालभेत्, — ऽग्निं नैव पाप्मनो भोगान्पिदह्याथैन्द्रेणेन्द्रियं वीर्यमात्मन् धत्ता, इन्द्रो वै वलम-
पावृणोत्, ततः सहस्रमुदैत्, तस्य सहस्रस्याग्रतः कुभ्रं उदैत्, तस्मादेतं, साहस्रीं लक्ष्मीं, — रि-
त्याहुर्धैश्च वेदु यश्च ना, — ऽथो आहु, — रिमं वा एष लोकं पश्यन्भ्युदैत्, स समैषत्, स एष
समीषितः कुभ्रं, इति तमैन्द्रमालभेत् पशुकाम, ऐन्द्रा वै पशवा, इन्द्रः पशूनां प्रजनयिता,
तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून्प्रजनयति, स यदा सहस्रं पशून्गच्छेदथैतं वामनं वै-
ष्णवंमालभेत्, — तस्मिन्वै तत्सहस्रं प्रत्यतिष्ठत्, स तिर्यङ् व्यैषत्, तस्मादेपं तिर्यङ्ङिड्बु वीषित,
एतेन वै स तत् सहस्रं पर्यगृह्णात्, तत् सहस्रस्य वा एष परिगृहीत्या अविशोभाय, देवाश्च
वै पितरश्चास्मिंल्लोकं आसन्, — स्तद्यत् किञ्च देवानां स्वमासीत् तद्यमोऽयुवत्, ते देवाः प्रजा-
पतिमेवोपाधावन्, तसं प्रजापतिरेतौ मिथुनौ पशू अपश्यदृषमं च वशां च, तां आलभत्, वै-
ष्णववारुणीं तु पूर्वां वशमालभत्, तान् वै वरुणेनैव ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्राणुदता, —

ऽथैन्द्रं देवेष्वालभेत्, तेनैष्विन्द्रियाणि वीर्याण्यात्त्वाद्बुधाद्यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतौ मिथुनौ पशू आलभेत ऋषभं च वशां च, वैष्णववारुणीं तु पूर्वां वशामालभेत्, वरुणे-
नैवैनान् ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्रणुदते, ऽथैन्द्रेणेन्द्रियं वीर्यमात्मन् धत्ते ॥३॥ ३

सावित्रं पुनरुत्सृष्टमालभेत् यः पुरा पुण्यः सन् पश्चात् पापत्वं गच्छेत्, सविता वै श्रियः प्रस-
विता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं श्रियै प्रसुवति, पापो वा एष पुरा सन् पश्चात्
श्रियमश्नुते यः पुरान्द्वान्तसन् पश्चोक्षत्वं गच्छति, यथेष श्रियमश्नुत एवमेवैनं श्रियं गमयत्यो,
पृथीभ्यो वेहतमालभेत् प्रजाकामा, ओषधीनां वा एषा श्रियै, तां वा एतां सूतोः परिवा-
धन्ता, ओषधयः खलु वा एतस्य प्रजामपगूहन्ति योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दते, ता
(एवं भागधेयेनोपासरत्, तां अस्मै प्रजां पुनर्ददत्या, पो वा ओषधया, आपो हश्त्वेवा-
सत् खनन्ति, तां अस्मै प्रजां खनन्ति, द्यावापृथिवीये धेनुं संमातरा आलभेतान्नकामो,
यश्चक्षुसौ वर्षति तदस्यां प्रतितिष्ठति, द्यावापृथिवीं वा अन्नस्येशते, ते) एवं भागधेयेनो-
पासरत्, ते अस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छतः, स वत्सं वायवा आलभेत्, वायुर्वा अनयोर्वत्सौ,
वायुरिमै प्रदापयति, प्रत्ते ह वा इमै दुहे य एव वेदै, न्द्रीं सूतवशामालभेत्, राजश्न्यं
भूतिकामं याजये, देतस्या वा अधीन्द्रोऽजायत, स जायमान एतं योनिं निर्वर्तयत्,
सां सूतवशाभव, दधो आहु, रेतेदेव सकृदिन्द्रियं वीश्यं तेजो जनयित्वा नापूरं सूता आ-
शंसत्, सां सूतवशाभव, दितीन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवत्यै,
न्द्री भवती, न्द्रियमस्मिन् दधात्य, यं यस्तं विन्देद्यं सूत्वां सूतवशा भवति तमैन्द्रमालभेत्
तेजस्काम, स्तदेवेन्द्रियं वीश्यं तेज आप्नोति, सारस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत् यः क्षेत्रे पशुषु वा
विवदेत्, वाग्वै सरस्वती, वाचैवैषां वाचं वृङ्क्ते, धेनुर्वा एषा सती न दुहे, त्र्यमेवै-
षां वाचं करोति, द्यावापृथिवीयां धेनुं पर्यारिणीमालभेत् यो राजन्योऽभ्यर्धो विशश्वरेद्, द्या-
वापृथिवीभ्यां हि वा एष निर्भक्तो, ऽथैषोऽभ्यर्धो विशश्वरति, द्यावापृथिवी एवैनं विशि-
प्रतिष्ठापयतः, पर्यारिणी भवति, पर्यारीवश्चेतद्राष्ट्रं, यदभ्यर्धो विशश्वरति द्यावापृथिवीं
एवैनं विशि प्रतिष्ठाप्य, स श्वो भूते वत्सं वायवा आलभेत्, वायुर्वा अनयोर्वत्सौ, वा-
युरिमौ क्षयौ विशं च प्रदापयति, प्रत्तौ ह वा इमौ क्षयौ विशं च दुहे य एव वेद ॥४॥ ४

आग्नेयमजमालभेत, सौम्यं वभ्रुमृषभं पिङ्गलं भूतिकामं याजयेद्, — दद्या एवाग्नेयं,
इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यत् सौम्यः, स्वयैवास्मै देव-
तयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुद्धे, भवत्येवं, वभ्रुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य रूपं समृद्धयै,
गोमृगं वायवा आलभेता, — ऽभिश्स्यमानं याजये, — दपूतो वा एष यमुभिश्सन्ति, वायुर्वै
देवानां पवित्रं, वायुनैवैनं पवित्रेण पुनाति, नेव वा एष ग्रामे नारण्ये यमुभिश्सन्ति,
नेव खलु वा एष ग्राम्यः पशुनैवारण्यं, — स्तस्मादस्यैष देवतया पशूनां समृद्ध एन्द्राग्रमनुसृष्टमा-
लभेत यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबे, — दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य पिता पि-
तामहः सोमं न पिबति, यद्वैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वै एष व्यु-
ध्यते यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबति, यदाग्नेशयो, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरे-
वैनं समर्धयत्य, — नुसृष्टो भवत्य, — नुसृष्ट इव श्छेतस्य सोमपीथो यस्य पिता पितामहः सोमं
न पिबति, तस्मादस्यैष देवतया पशूनां समृद्धस्त्वाष्ट्रमवलिसमालभेत पशुकाम, — स्त्वाष्ट्रा वै
पशव, — स्त्वष्ट्रा पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनय-
ति, सौमापौष्णं नपुंसकमालभेत, पण्डकं याजयेद्, यत्र त् भूमैर्जायेत तत् प्रजिज्ञासेता, —
ऽत्र वा एतस्य जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत्, तदेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा दधाति,
सोमश्च वा एतस्य पूषा च जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमयुवेता, — मियं वै पूषा, — पृथयः सोमो,
यत् सौमापौष्णः, स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुद्धे, भवत्येवं, यान्यनवदानी-
यानि तैर्नैर्ऋतैः पूर्वैः प्रचरन्ति, निर्ऋतिगृहीता वा एषा स्त्री या पुंस्रूपा, निर्ऋतिगृहीत एष
पुमान्यः स्त्रीरूपो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चति, न वै नैर्ऋत्याहुतिरग्निमानशे, यदङ्गारेषु
जुहोति तत् स्विदुशौ जुहोति तद् न, यत्र वा अद इन्द्रो वृषणश्चस्य मेनासीत् तदेनं निर्ऋतिः
पाप्मानुगृह्णात्, स यं पाप्मानुमपाहत् स नपुंसकोऽभवद्, यः पाप्माना तमसा गृहीतो मन्थेत्
स एतमैन्द्रं नपुंसकमालभेत, येनैवेन्द्रः पाप्मानुमपाहत् तेन पाप्मानमपहते, ऽथेन्द्रेणेन्द्रियं
वीर्यमात्मन् धत्ते, प्रजापतिः पशून्सृजत्, स वा एतमेवाग्ने नपुंसकमसृजत्, तं पशवोऽन्व-
सृज्यन्ता, — ऽथो आहु, — रेतमेवाग्ने सृष्टं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभत्, तेन प्रजा असृज-
तेति, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभेत,

मिथुनं वै त्वष्टा च पत्नीश्च, त्वष्टारं वा एतन्मिथुनेऽप्यस्राद् प्रजननाय, तन्मिथुनं,
तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते ॥५॥ ५

प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता एनं सृष्टा अंत्यमन्यन्त, ता अतिमन्यमाना वरुणेनाग्राहयत्,
ता वरुणगृहीताः कृष्णः पेतवोऽप्यस्कन्दत्, तस्यानुहाय पादमगृह्णात्, तस्यु शफः प्रावृहत्, स
एकशितिपादभवत्, तमचाय, द्ययं वावासां प्रजानामवरुणगृहीतो, ऽनेनेमाः प्रजा वरुणान्
मुञ्चानी, ति तं वारुणमालभत्, तत् इमाः प्रजा वरुणात् प्रामुच्यन्त, तद्वरुणप्रमोचनीय
एवैष, यो ज्योगामयावी स्यात् तमेतेन याजयेद्, वरुणेन हि वा एष पाप्मना गृहीतो, ऽथै-
तस्य ज्योगामयति, यद्धारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, कशितिपाद्भवत्ये, वमिष्व हि तस्यु
रूपमासीत् समुद्भवै, द्वीपे याजये, देता वै प्रत्यक्षं वारुणैर्यदापः, स्वे वा एतद्योनौ
प्रत्यक्षं वरुणमवयजति, समन्तमापः परिवहन्ति रक्षसामनन्ववायाय, वारुणं कृष्णं पेतवमा-
लभेताभिचरन्, यद्धारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, कृष्णो भवति, तमो वै कृष्णं,
मृत्युस्तमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्ये, तद्वै पाप्मनो रूपं यत् कृष्णं, कृष्णं इव हि पाप्मा,
पाप्मनैवैनमभिषुवति, तं नियुञ्ज्यात् ॥ ६

पशुं वृधामि वरुणाय राज्ञा इन्द्राय भागमृषभं केवल्लो हि ।

गात्राणि देवा अभिसंविशन्तु यमो गृह्णातु निर्कृतिः सपत्नान् ॥ ७

इत्येताभ्य एवैनं देवताभ्यो निर्याच्यु, मृत्युवै यमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्ये, ग्रये वैश्वानराय
कृष्णं पेतवमालभेत समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्सं वत्सरो वा अश्विनैश्चानरः, स वत्सराय सम-
स्यते, स वत्सरमेवाप्त्वावरुणं काममभिदुहत्या, अश्विनं कृष्णललाममालभेता, ऽऽनुजावरं या-
जये, दश्विनौ वै देवानामानुजावरा, अश्विना एतस्य देवते य आनुजावरं, स्ता एव भागधेये-
नोपासरत्, ता एनमग्रं परिणयतः, कृष्णो भवति, पाप्मानमेवापहते, ललामो भवति, मुखतो
ऽस्मिंस्तेजो दधात्या, अश्विनं कृष्णललाममालभेता, ऽऽमयाविनं याजये, दश्विनौ वै देवानां
भिपजा, अश्विना एतस्य देवते य आमयावी, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता एनं भिषज्यतः,
कृष्णो भवति, पाप्मानमेवापहते, ललामो भवति, मुखतोऽस्मिंस्तेजो दधाति ॥६॥ ८

छन्दांसि वै यज्ञाय नातिष्ठन्त, स वषट्कारोऽभिहत्यं गायत्र्याः शिरोऽछिनत्, तस्माच्च

[६] तै. २,१,२ । काठ. १३,२,७ ।

[७] तै. २,१,७-८ । काठ. १३,८ ।

शीर्ष्णाच्छिन्नाद्यौ रसोऽक्षरत् ता वशा अभवत्, —स्तद्वशानां वशात्वं, —मथो आहु, —वशां वै तां
 अक्षरत्, —स्तां वशां अभवत्, —स्तद्वशानां वशात्वं, —मित्यथो आहु, —वशां वै सांसीत्, तद्वशा
 वा एता इति, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षरत् तं बृहस्पतिरुपागृह्णात्, सा रोहिणी बार्हस्पत्या,
 ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं मित्रावरुणौ, सा द्विरूपा मैत्रावरुणी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं विश्वे देवाः,
 सा बहुरूपा वैश्वदेवी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तमग्निश्च मरुतश्च, सा पृश्निराग्निमारुत्य, —थो आहुः,
 कृष्णशबलीत्य, —थ या विप्रुषा आसुस्तानीमान्यन्यानि रूपाणि, ततो यः प्रथमो द्रुप्तः पुरा-
 पतत् तं बृहस्पतिरभिहायाभ्यगृह्णात्, स उक्षाभुवत्, तदुक्षणं उक्षत्वं, —मथो आहु, —यदेवंता
 अनुव्यौक्षत् स उक्षाभुवत्, तदुक्षणं उक्षत्वंमिति, तं ब्राह्मणस्पत्यमालभेत, ब्राह्मणं भूतिकामं
 याजयेद्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्य-
 माप्त्वावरुद्धे, भवत्येवं, रोहिणीं बार्हस्पत्यामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ब्रह्म वै बृहस्पति, —
 बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वयैवास्मै देवतुयाप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, रोहिणी भवति,
 ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, मैत्रावरुणीं द्विरूपांमालभेत पशुकामो, ऽहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे
 अनुपशवः प्रजायन्ते, तां एव भागधेयेनोपासरत्, तां अस्मै पशून् प्रजनयत्, —श्छन्दसांवा एष
 रस, —श्छन्दसामेवास्मै रसेन पशून् धत्तो, द्विरूपा भवति समृद्धयै, वैश्वदेवीं बहुरूपांमालभेत
 यस्मै कामाय कामयेत्, सर्वा वा एता देवता, सर्वा वा एतदेवंताः कामाय भागधेयेनोपासरत्,
 तां अस्मै कामं समर्धयन्ति यत् कामो भवति, छन्दसां वा एष रस, —श्छन्दसामेवास्मै रसेन
 दधति, बहुरूपा भवति समृद्धया, आग्निमारुतीं पृश्निमालभेत वृष्टिकामो, ऽग्निर्वा इतो वृष्टिर्माद्वे,
 मरुतोऽमुतश्चयावयन्त्ये, —ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, —स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
 छन्ति, छन्दसां वा एष रसो, रसो वृष्टि, —श्छन्दसामेवास्मै रसेन रसं वृष्टिं नितयन्ति,
 पृश्निर्भवति, पृश्निमातरो हि मरुतो, भौमीं कृष्णशबलीमालभेतान्नकाम, इयं वा अन्नस्य
 प्रदानिका, तामेव भागधेयेनोपासरत्, सास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, न चर्मीप्याहरेयु, —रन्नं
 वै चर्मी, —ऽन्नं कृष्ण, —मुन्नन्नैवानन्नमपहत्यान्नाद्यमात्मन् धत्ते, यद्वै तच् शीर्ष्णाच्छिन्नात्तेज
 इन्द्रियं वीर्यं परापतत् सा वभ्रुर्वशाभुवत्, तदेषा वशा, —न्नुमेवेतुरा, —स्तां ब्राह्मणस्पत्यामाल-
 भेताभिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, यावुदेवं ब्रह्म तेनैव
 सर्वेणाभिचरति, तेजसैनं प्रच्छिनत्ति, स्तृणुत एव, वभ्रुर्भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै,
 सौरीं श्वेतामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधे-
 येनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, मैत्रा-

वरुणीं कृष्णकृणींमालभेत वृष्टिकामो, अहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे अनुवर्षत्ये, तद्वा अहो
रूपं यन् शुक्लं, यत् कृष्णं तद्रत्रि, द्विरूपा भवति समृद्धयै ॥७॥ ९

इन्द्राय मन्युमते मनस्वते ललाममालभेत संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत, इन्द्रियेण ज-
यति, वीर्यं चैवैष्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, ललामो भवति, पुरस्ताद्द्वयं मन्यु, रथो
ब्रह्मणैवैनान् पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्रयती, न्द्रायाभिमातिघ्नं ऋषभमालभेत भ्रातृव्यवा, न
भिमातिवै पाप्मां भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहते, स इन्द्राय वृत्रतुरा
आलभेता, ऽभिमातिवै पाप्मां भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवा-
भूत, स्वाराज्यमेव गच्छति, वृत्रतू, रिति श्येतमाहुर्धैः स्वाराज्यं गच्छत्यै, न्द्रामारुतं पृश्नि-
सक्थमालभेत, राजश्न्यं ग्रामकामं याजये, दैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, द्वि-
न्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्ति, पृश्निसक्थो भवति, पश्चादेवास्मै विशमुपदधात्यै, नुकामस्मै
विशमविवादिनीं करोती, न्द्राय वज्रिण ऋषभमालभेत, राजश्न्यं भूतिकामं याजयेद्, यदा
वै राजन्यो वज्री भुवत्यथ भूतिं गच्छति, यद्वज्रिणे, वज्रमेवास्मा आधात्, तेन विजितिं भूतिं
गच्छति, स एनं भूत्यै श्रेष्ण इन्द्रे, यद्वज्रिणा, इति तदस्याभिचरणीयं, यं द्विष्यात् तं
तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एव, सौम्यं वभ्रुमृषभं पिङ्गलमालभेत
योऽलं राज्याय सन् राज्यं न प्राप्नुयात्, सौमो वै राजैतस्य देवता, सौमो हि राजा, स्वा-
मेव देवतां राज्यायोपासरत्, स्वैनं देवता राज्यं गमयति, वभ्रुः पिङ्गलो भवति, सौमस्य
रूपं समृद्धयै ॥८॥ १०

यः प्रथमं एकाष्टकायां जायेत यस्तमालप्स्यमानः स्यात् स आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, द्विर्वै
पुशुनां योनिः, स्वादेवैनान् योनिर्निष्क्रीणात्या मेध्याद्भ्रवितो, रम्ये वैश्वानराय द्वादशकपालं
मासि मासि निर्वपेत्, सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सरादेवनं निष्क्रीणाति, स यदा
मेधं गच्छेदथेन्द्रायाभिमातिघ्नं आलभेता, ऽभिमातिवै पाप्मां भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मा-
नं भ्रातृव्यमपहते, ऽर्धोऽव्युप्तवहो दक्षिणै, पं वै व्यावृत्तः पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्याव-
र्तयत्यै, योऽपरस्यामेकाष्टकायां जायेत तमेवमेवोत्सृज्याथेन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता, ऽभिमा-
तिवै पाप्मां भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवाभूत, स्वाराज्य-

[८] तै. २, १, ३; २, ५, ३। काठ. १३, ४; ३।

[९] तै. २, १, ३, ५; २, ५, ३। काठ. १३, ३; ४।

भेवं गच्छति, वृत्रतू, —रिति रेह्येतमाहुर्यः स्वाराज्यं गच्छति, शतमव्युस्रवहा दक्षिणै, —ते वै
व्यावृत्ताः पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्यावर्तयन्ति, शतं भवन्ति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेवं वीर्यमाप्नोति, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, तेऽश्रुवन्, ब्रह्मणि नोऽस्मिन् विज-
येथा, —मित्युरुणस्तूपरंश्चैत्रेयो देवानामासीच् श्येतोऽप्यःशृङ्गः शैनेयोऽसुराणां, तैऽसुरा उ-
त्क्रोदिनोऽचर, —नराडोऽस्माकं तूप रोऽमीपामिति, तौ वै समलभेतां, तस्य देवाः क्षुरपुवि
शिरोऽकुर्वन्, —स्तस्यान्तरा शृङ्गे शिरो व्यवधाय विष्वञ्चन् व्यरुजद्, यासुरी वागुवदत्सैमां
प्राविशद्, योदंजुयत्, सा वनस्पतीन्, —स्तस्माद्ब्राह्मणो मृन्मयेन न पिबे, —दसुर्या वाचा-
त्मानं नैत्सं सृजा, इति तद्य एवं विद्वानमृत्पात्रपो भवत्युज्जितमेवं वाच उपैति, तं ब्राह्म-
णस्पत्यमालभेताभिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, यावुदेवं ब्रह्म
तेनैनं सर्वेणाभिचरति, तेजसैनं प्रच्छिनत्ति, स्तृणुत एवा, —ऽरुणस्तूपरो भवत्ये, —वामिव हि
तस्य रूपमासीत्, समृद्धयै, देवा असुरान् हत्वैभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ते रात्रीं प्राविशन्, —
स्तानश्विना अनुप्राविशतां, तौ तमः पर्यगृह्णात्, ता एतमाश्विनमज्जिमालभेतां, तेन तमो
ऽपान्नाता, —मसा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छत्, स आभ्यां तमोऽध्यपान्, —
यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमाश्विनमज्जिमालभेत, येनैवाश्विनौ तमोऽपान्नातां
तेन पाप्मानमपुहते, —सा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छति, सोऽस्मात्तमोऽध्य-
पहन्ति ॥ ९ ॥

११

असौ वा आदित्यस्तेजोभिव्यार्धयत्, तत् इदं सर्वं तमोऽभवत्, स प्रजापतिरेतान् दश
ऋषभानपश्य, —दथो आहु, —रिन्द्रोऽपश्यदिति, तानैन्द्रानालभत्, तैस्मिन्निन्द्रियाणि वीर्या-
ण्याप्त्वाद्दधाद्, यच्छलामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मिन्स्तेजोदधाद्, यच्च शितिककुद उपरिष्टात्, —
यच्च श्वेतानूकाशाः पश्चात्तै, —स्ततो वा असा आदित्यः सर्वतस्तेजस्व्यभवद्, यस्तेजस्कामः स्यात्
स एतानैन्द्रानुषभानालभेत, यच्छलामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मिन्स्तेजोदधाति, यच्च शिति-
ककुद उपरिष्टात्, —यच्च श्वेतानूकाशाः पश्चात्तै, सर्वत एवैनं तेजस्विनं करोत्य, —मुष्यैनमादि-
त्यस्य मात्रां गमयति, प्राजापत्यं दशमं द्वादशं मासा आलभेत, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः,
सः स्वत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्रे, नवालभ्यन्ते, नव वै प्राणाः, प्राणाः खलु वै पुरुषे वीर्यं, प्राणा-
नोस्मिन् वीर्यं दधाति, दशालभ्यन्ते, दशाक्षरा विराड्, विराडेतान्येवैन्द्रियाणि वीर्याण्यात्म-
न्धिष्वे, —यं चिरा, —डस्यामेवं प्रतितिष्ठति ॥

१२

[१०] तै. २, १, ४; ३, ३, ९ । काठ. १३, ७; ९ । वा. १३, ५; ९, १८; २१, ११ । काण्व. १४, ५; १०, २४; २३, १२ ।

नमो महिम्ने चक्षुषे मरुतां पितृस्तद्गृहे गृणे ते ।

हुतो याहि पथिभिर्देवयानैरोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः ॥

१३

देवानामेष उपनाह आसीदपां पतिर्वृषभ औषधीनाम् ।

सोमस्य द्रप्समवृणीत पूषा बृहन्नद्रिरभवद् यत् तदासीत् ॥

१४

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः ।

समानं योनिमनु संचरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥

१५

पिता वत्सानां पतिरघ्न्यानामुतायं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

वत्सो जरायु प्रतिधुक् पीरूष आमिक्षामस्तु घृतमस्य योनिः ॥

१६

त्वां गावोऽवृणत राज्याय त्वां वर्धन्ति मरुतः स्वर्काः ।

वर्षमन् क्षत्रस्य ककुब्भिः शिश्रियाणस्ततो न उग्रो विभुजा वसूनि ॥१०॥

१७

वायव्यमजमालभेतै, —न्द्रं वृष्णिं वृषभं वा वारुणं पेतवं भूतिकामं याजयेद्, यद्वायवे, वायुरेवैनं भूत्यै निनयती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यद्वैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, वरुणगृहीतो वा एष योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यद्धारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, —तानेवाभिचरन्नालभेत, यद्वायवे, वायुरेवास्यै वज्रं सञ्चयत्यै, —न्द्रो वै वज्रं, इन्द्रियेण खलु वै वज्रः प्रहियते, यद्वैन्द्रो, वज्रमेवास्यै प्रहरति, यद्धारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, सौर्यं बलक्षं पेतवमालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, सोऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्यै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, यद्वलक्षः समृद्धस्तेन, यदलूनः समृद्धस्तेन, यत् पीवा समृद्धस्तेन, त्रिवृद्धावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधात्यादित्यं बहुरूपमालभेत यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदियात्, पराचीर्वा एतस्मै व्युच्छन्ति यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदिति, यदादिश्यो, सोऽस्यै वास्मा उन्नयति, बहुरूपो भवति, ब्रह्मि वै रुग्मीनां रूपाणि, रुग्मीनामेवास्यै रूपाण्याप्तवोन्नयत्य, —धिवै सृष्टो न व्यरोचत, सोऽस्यै तेजस्विनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन तेजस्व्यभवत्, सोऽकामयत,

[हुतो (तप्ता) याहि (त) पथिभिर्देवयानैः । ऋ० ७, ३८, ८; अथर्व. ९, ४, ३ । देवानामेष (—नां भाग)

...आसीत् (च्छरीरम्) । अथर्व. ९, ४, ५ । द्रप्सश्चस्कन्द०...होत्राः । ऋ० १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८ ।

पिता वत्सानां०...योनिः (रेतः) । अथर्व. ९, ४, ४ । त्वां गावोऽवृणत०...वसूनि । अथर्व. ३, ४, २ ।

सर्वत्र विभवेयमिति, ३सोऽग्रये विभूतिमतेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेन सर्वत्र व्यभवत्, सोऽकामयत्, सर्वत्रापिभागः स्यामिति, ३सोऽग्रये भागिनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेन सर्वत्रापिभागोऽभवत्, सोऽकामयत्, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, ३सोऽग्रये दाऽत्रेऽजं कृष्णग्रीवमालभत्, तेनास्मै दानकामाः प्रजा अभवन्, यः कामयेत्, तेजस्वी स्यात्, सर्वत्र विभवेयत्, सर्वत्रापिभागः स्यात्, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, स एतानजान् कृष्णग्रीवानालभेत, तेजस्वी भवति, सर्वत्र विभवति, सर्वत्रापिभागो भवति, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्राजापत्यं बहुरूपमालभेत पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयति, बहुरूपो भवति, बहूनि वै पशूनां रूपाणि, पशूनामेवास्मै रूपाण्याप्त्वावरुन्दे, याम् शुकहरिमालभेत शुण्ठं वा यः कामयेत्, यमलोकं ऋधुयामित्ये, —तेन वै यः सोऽमुष्मिलोकं आधोद्, यः सोऽमुष्प्य लोकस्याधिपत्यमानशे, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमुष्प्य लोकस्याधिपत्यं गमयत्ये, —कथा वा एतेन यमलोकं ऋधोति, परे वयसि यष्टव्यं, ताजग्धि प्रमीयते, शुण्ठो वा भवति शुकहरिवै, —पश्चेत्स्य देवतया पशूनां समृद्धः ॥११॥

१८ [८५१]

॥ इति मध्यमकाण्डे पशुबन्ध नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

राजसूयः ।

अनुमत्या अष्टाकपालं निर्वपन्ति ये प्रत्यञ्चः शम्यामतिशीयन्ते, तन्नैर्ऋतमेककपाल, —मुभौ सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति, दक्षिणा परेत्य स्वकृता इरिण एकोलमुकं निधाय विस्त्रंसिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति ॥ जुषाणां निर्ऋतिर्वेतु स्वाहा ॥ वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणा, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति, धेनुर्दक्षिणा, —ऽथ यं उदुञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तानुदुङ् परेत्य बल्मीकवपामुद्रुज्य जुहुयात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजे ॥ तत् पुनरपिदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामि ॥ श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्वद्भयो घृते चरुं, —धैरो दक्षिणा, श्वो भूत आग्नावैष्णवं एकादशकपालो, ऽनञ्चान् वामनो दक्षिणा,

[१] तै. १, ८, १ । काठ. १५, १ । वा. २९, ६०; ३, १०; (९, ३५) । काण्व. ३१, ४९; ३, ११-१२ । शत. त्रि. ५, २, ३, २ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपालो, हिरण्यं दक्षिणा, श्वो भूत एन्द्राग्रं एकादशकपालो,
ऽनुङ्घानुषभो दक्षिणा, श्वो भूत आग्नेश्चोऽष्टाकपालो, माहेन्द्रं दधि, वासः क्षौमं दक्षिणा ॥१॥

१-७

एन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेदाग्नेन्द्रं वा, वैश्वदेवश्चरुः, सौम्यः श्यामाकश्चरुः, धीवा-
पृथिवीया एकाकपालो, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, सीरं द्वादशायोगं दक्षिणोष्टारो वानङ्घान ॥२॥ ८
आग्नेश्चोऽष्टाकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः, रौद्रो गावीधुकश्चरुः, रैन्द्रं दधि, धेनुरनङ्घाही
दक्षिणा, ऽपां न्ययनादपामार्गीनाहरन्ति, तान् त्सक्तून् कृत्वा दक्षिणा परेत्य स्वकृता इरिण एको-
ल्मुकं निधाय पर्णमयेन सुवैण जुहोति ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रुसश्चेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो ह-
स्ताभ्यामिन्द्रस्यौजसा, रक्षोहासि, स्वाहा, हतं रक्षो, ऽवधिष्म रक्षः ॥ वरो दक्षिणा ॥
ये देवाः पुरःसदो अग्निनेत्रा रक्षोर्हणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा
दक्षिणात्सदो यमनेत्रा रक्षोर्हणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवाः पश्चा-
त्सदो मरुत्नेत्रा रक्षोर्हणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उत्तरात्सदो
मित्रावरुणनेत्रा रक्षोर्हणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उपरिपदोऽव-
स्वद्वन्तः सोमनेत्रा रक्षोर्हणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहे, दमहं रक्षोऽभि-
समूहाम्य, अग्ने संदुह रक्षः, संदुग्धं रक्षो, ऽग्रये पुरःसदे स्वाहा, यमाय दक्षिणात्सदे
स्वाहा, मरुद्भ्यः पश्चात्सद्भ्यः स्वाहा, मित्रावरुणाभ्यामुत्तरात्सद्भ्यां स्वाहा, सोमायोप-
रिपदोऽवस्वद्वन्ते रक्षोर्हणस्ते स्वाहा, रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥३॥ ९-१२

अनुमत्यै चरुः, राकायै चरुः, सिनीवाल्यै चरुः, कुह्वै चरुः, धीत्रे द्वादशकपालः,
पष्टौही दक्षिणा, ऽग्नावैष्णवं एकादशकपाल, ऐन्द्रावैष्णवंश्चरुः, वैष्णवंस्त्रिकपालो, वामनो द-
क्षिणा, सौमापौष्णं एकादशकपाल, ऐन्द्रापौष्णश्चरुः, पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, ऽग्रये
वैश्वानराय द्वादशकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः, हिरण्यं चाश्वश्च दक्षिणा ॥४॥ १३

वार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृहे, शितिपृष्ठो दक्षिणै, न्द्रं एकादशकपालो राज्ञो गृहे, ऋषभो

[२] तै. १, ८, १; २, ६, १ । काठ. १५, १ ।

[३] तै. १, ८, ७ । काठ. १५, २ । वा. ९, ३५, ३६, ३८ । काण्व. ११, १-४ । शत. त्रा. ५, २, ४, ५ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

[देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९, ५१, २]

[४] तै. १, ८, ८ । काठ. १५, ३ । शत. ब्रा. ५, २, ५ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

[५] तै. १, ८, ९ । काठ. १५, ४ । शत. त्रा. ५, ३, १ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

दक्षिणा, —ऽऽदित्यश्चरुर्महिष्या गृहे, धेनुदक्षिणा, नैऋतश्चरुर्नखावपूतानां परिवृक्तया गृहे, श्येनी वण्डापुस्फुरा दक्षिणा, —ऽऽग्नेऽयोऽष्टाकपालः सेनान्यो गृहे, हिरण्यं दक्षिणा, —ऽश्विनो द्विकपालः संग्रहीतुर्गृहे, सुवऽत्यौ दक्षिणा, साविऽत्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहे, श्येतो दक्षिणा, वारुणो युवमयो दशकपालः सूतस्य गृहे, बभ्रुर्महानिरष्टो दक्षिणा, मारुतः सप्तकपालो वैश्यस्य ग्रामण्यो गृहे, पृश्निः पष्ठौही दक्षिणा, पौष्णश्चरुर्भागदुर्घस्य गृहे, श्यामो दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोगृहे, सर्वायसानि दक्षिणा, रौद्री गावीधुकश्चरुर्क्षावापस्य गृहे गोविकर्तस्य चा, —ऽसिर्वालापितृस्थो दक्षिणा शबलो वा त्रिवत्सोऽभिधानी वा केंसरपाशा ॥ ५ ॥

१४

इन्द्राया होमृचा एकादशकपालं निर्व्वपेदि, —न्द्राय सुत्राम्णा एकादशकपाल, —मृषभो दक्षिणा, स्वयंरुग्णाया अश्वत्थशाखायाः पात्रं भवत्य, —थु श्वेतां श्वेतवत्सां दुहन्ति, तत् स्वयं मूर्च्छति, स्वयं मध्यते, स्वयं विलीनमाज्यं भवत्य, —थ मैत्रावाहस्पत्यं हविर्निर्व्वपन्ति, ये क्षौदिष्टास्तण्डुलास्तं ब्राह्मस्पत्यं चरुं शृतं कुर्वन्ति, तत्र तत् पात्रमपिधायाज्यमासिच्य ये स्थविष्ठास्तण्डुलास्तानावपन्त्यु, —भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, मैत्रेण पूर्वेण प्रचुरन्त्य, —श्वो मैत्रस्य दक्षिणा, शितिपृष्ठो ब्राह्मस्पत्यस्या, —ऽग्ने गृहपतय आपतन्तानामष्टाकपालं निर्व्वपेत्, सोमाय वनस्पतये श्यामाकं चरुं, सुवित्रे प्रसवित्रे सुतीनानामष्टाकपालं, बृहस्पतये वाचस्पतये नैवारं चरुं, —मिन्द्राय ज्येष्ठाय हायनानामेकादशकपालं, मित्राय सत्यस्य पतये नाम्बानां चरुं, वरुणाय धर्मस्य पतये यवमयं चरुं, रुद्राय पशुपतये गावीधुकं चरुम् ॥ सविता त्वा प्रसवानां सुवता, —मग्निर्गाहिपत्यानां, सोमो वनस्पतीनां बृहस्पतिर्वाचा, —मिन्द्रो ज्यैष्ठ्यानां, मित्रः सत्यानां, वरुणो धर्मणां, रुद्रः पुशूनां, ते देवा असपत्नमिमं सुवध्वममुमासुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्यां विशिं महते क्षत्राय महते जानराज्याय, शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च सत्यश्च ऋतर्पाश्वात्यंहा ऋतजिञ्च सत्यजिञ्च सेनजिञ्च सुषेणश्चान्तिमित्रश्च दूरैऽमित्रश्च गणं ऋतश्च सत्यश्च ध्रुवश्च धरुणश्च धृतीं च विधृतीं च विधारयः ॥ ६ ॥

१५-१६

देवीरापो अपां नपाद्रापृदाः स्थु, राष्ट्रं दत्त, स्वाहा, देवीरापो अपां नपाद्रापृदाः स्थु, राष्ट्रममुष्मै दत्त, वृपोर्मिरसि, वृषसेनोऽस्य, —पां पत्तिरस्य, —प्रहावरीः स्थ, परिवाहिणीः

[६] तै. १, ८, ९-१० । काठ. १५, ४-५ । वा. ९, ३९-४०; १०, १८; १७, ८०, ८२, ८३ । काण्व. ११, ९-१०, २६; १८, ८०, ८२, ८३ । शत. ब्रा. ५, ३, २, ४; ५, ३, ३, २ । मा. श्रौ. ९, १, १-२ ।

[७] तै. १, ८, ११ । काठ. १५, ६ । वा. १०, २-४ । काण्व. ११, ६-७ । शत. ब्रा. ५, ३, ४, ४ । मा. श्रौ. ९, १, २ ।

स्थौ, —जास्विर्नाः स्थ, मान्द्राः स्थ, ब्रजक्षितुः स्थ, सूर्यवर्चसः स्थ, सूर्यत्वचसः स्थ,
मरुतामोजः स्थ, वशाः स्थ, शक्ररीः स्थ, विश्वभृतः स्थ जनभृतोऽपामौषधीनां रसः,
श्रविष्ठाः स्थ, राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रममुष्मै दत्त ॥ ७ ॥ १७

देवीरापो मधुमतीः संसृज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्त्रानाः ।

अनाधृष्टाः सीदतोर्जस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीः ॥ १८

अपो देवीर्मधुमतीरगृभ्णामूर्जस्वती राजसूयाश्चितानाः ।

याभिमित्रावरुणा अभ्यषिञ्च स्ताभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीः ।

अन्निभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजाः सोमस्य दात्रम् ॥ १९

शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामि ॥ २०

देवो वः सविता पुनात्वाछिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २१

स्वाहा राजसूयाः ॥ २२

सधर्मादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका अनाधृष्टा अपश्यो वसानाः ।

पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थमपां शिशुमार्ततमास्वन्तः ॥ २३

रुद्र यत्ते गिरिपरं नाम तस्मिन् हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहा, सोमा इन्द्रो वरुणो मित्रो
अग्निस्ते देवा धुर्मधृतो धर्म धारयन्तु ॥८॥ २४

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरस्या, —वित्तो अग्निर्गृहपति, —रावित्ता
इन्द्रो वृद्धश्रवा, — आवित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रता, आवित्ते द्यावापृथिवी ऋतावृधा, आवित्तः
पूषा विश्ववेदा, आवित्ता देव्यदिति, —रावित्तोऽयमसां आमुष्यायश्णोऽमुष्याः पुश्त्रोऽमुष्यां
विशिं मुहते क्षत्राय महते जानराज्यायै, —ष ते जनते राजा, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे,
न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रेण, —स्त्वयायं वृत्रं वृध्याच्, शत्रुबाधनाः स्थ, पातं प्राञ्चं, पातं
प्रत्यञ्चं, पातं तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोर्ध्वं, दिग्भ्य एवैनं पात, मित्रोऽसि, वरुणो-
ऽसि ॥ २५

हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा अयःस्थूणमुद्धितौ सूर्यस्य ।

[८] तै. १, ८, १२ । काठ. १५, ६ । वा. १, १२, ३१, ४, ४, १०, ४, १, ६ ७, २०; १, १ । काण्व. १, १६, ४८; ४, ५; ११, ८, ५, १३,
१४, ३०; १, १, १ । शत. ब्रा. ५, ३, ४, ३, २७, २८; ५, ३, ५, १६ । सा. श्री. ९, १, २-३ ।

[९] तै. १, ८, १२ । काठ. १५, ७ । वा. १०, ८, ९, २६; २०, १; ९, ४०; १०, १६, १८ । काण्व. ११, १५-१७, ३६; २१, ९३;
११, १०, २६, २४ । शत. ब्रा. ५, ३, ५, २० ।

आरोहथो वरुण मित्रं गतं तंतुश्चक्राथे अदितिं दितिं च ॥९॥

२६

समिधमातिष्ठ, गायत्रीं त्वा छन्दसामवतु, त्रिवृत्स्तोमो, रथन्तरं सामा, —ऽग्निदेवता,
ब्रह्म द्रविण, मुग्रांमातिष्ठ, त्रिष्टुप्त्वा छन्दसामवतु, पञ्चदशः स्तोमो, बृहत् सामे, —न्द्रो
देवता, क्षत्रं द्रविणं, प्राचीमातिष्ठ, जगतीं त्वा छन्दसामवतु, सप्तदशः स्तोमो, वै-
रूपं साम, विश्वे देवा देवता, विड् द्रविण, —मुदीचीमातिष्ठा, —ऽनुष्टुप्त्वा छन्दसामवत्वे, —
कविंशः स्तोमो, वैराजं साम, मित्रावरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण, —मूर्ध्वामातिष्ठ, पृ-
ङ्क्तिस्त्वा छन्दसामवतु, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ, शाकरैर्वते सामनी, बृहस्पतिदेव-
ता, फलं द्रविणं, सोमस्य त्विषिरसि, त्विषिमत्तत्रेव मे त्विषिर्भूयात् ॥ २७

प्रत्युस्तं नमुचेः शिरोऽवेष्टा दन्दशूक्राः । मृत्योः प्राहि दिदिवः प्राहि ॥१०॥

२८

अग्रये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा, बृ-
हस्पत्ये स्वाहे, —न्द्राय स्वाहा, घोषाय स्वाहा, श्लोक्याय स्वाहा, —ऽश्याय स्वाहा, भंगाय
स्वाहा, क्षेत्रस्य पतये स्वाहा, सोमस्य त्वा द्युम्नेनाग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां
ऋतुनाभिषिञ्चामी, —न्द्रस्य योनिरसि, जनयाति धनं प्राहि ॥ २९

समाववृत्रन्नधरागुदक्ता अहिं बुद्धन्यमन्वीर्यमानाः ।

ताः पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावो वियन्ति सुसिचो न वाणीः ॥

३०

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि, —स्त्वयार्यं वाजं से, —न्मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा
युनजिम, विष्णोः क्रमोऽसि, सपत्नहां मरुतां प्रसवे ज्ञया, —ऽऽप्तं मनः, समिन्द्रियेणै, —प
वज्रो वाजसात्तुम, —स्तेन नौ पुत्रौ वाजं सेत् ॥११॥

३१

इयुदस्या, —युरस्या, —युर्मे धेहि, युङ्ङुसि, वचोऽसि, वचो मे धेह्य, —र्गस्य, —र्जं मधि

[१०] तै. १, ८, १३-१४ । काठ. १५, ७ । वा. १०, ५, १०-१५ । काण्व. ११, १८-२३ । जत. त्र. ५, ४, १, ३-७ । मा. श्रौ. ९, १, ३ ।

[११] तै. १, ८, १३-१५ । काठ. १५, ७-८ । वा. १०, ५, १९, २१, २३, ९, ५, २२, ६, २०, २७, ३९, १ । काण्व. ११, १२-१३, २८, ३१, ३३, २४, ६, ३७, ३९, १ । जत. त्र. ५, ३, ५, ८-९, ५, ४, २, ५ । मा. श्रौ. ९, १, ३ । [अग्रये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४, ३, ६ । समाववृत्रं (ता अधरादुदीचीराववृत्) न वाणीः (पुराणीः) । अथर्व. १२, २, ४१ । विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

[१२] तै. १, ८, १५-१६, १०, २, १४, २ । काठ. १५, ८ । वा. १०, ५, २५-२७, २३, २६-२८, २४, २०, २३, ६५, २२, ६, २०, २७, ३९, १, १२, १४ । काण्व. ११, १२-१३, ३३, ३५-४०, ३४, १३, १५, १६, २९, २५, ६७, २४, ६, ३७, ३९, १ । [इयुदस्यायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

धेहि, मित्रोऽसि, वरुणोऽसि, सदासि, समहं विश्वेदेवैः, नमो मात्रे पृथिव्यै, मा मां
मातां पृथिवीं हिंसीत् ॥ ३२

प्रति त्यन्नाम राज्यमधायि स्वां तर्न्वं वरुणोऽसुपोत् ।

शुचेमित्रस्य व्रत्या अभूमान्महि महद्वतस्य नाम् ॥ ३३

सर्वे व्राता वरुणस्याभूम नि मित्रयुरतीनतारीत् ।

अशशुभन्त यज्ञिया ऋतेन नि त्रितो जुरिमाणं न आनत् ॥ ३४

स्योनासि सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीद ॥ ३५

निषसाद धृतव्रतो वरुणः पश्यस्वस्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ३६

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, इन्द्रस्योज्जसे स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहा ॥ ३७

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।

नृषद्वरसद्वतसद्वयोमसद्वजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ३८

ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, सवितासि सत्यसुवो, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, मित्रोऽसि सुशेवो,

ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासी, इन्द्रोऽसि सत्यौजा, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, वरुणोऽसि विश्वौजाः ॥ ३९

एष वज्र, स्तेन मे रथ्य, दिशो अभ्यभूदयम् ॥ ४०

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यस्मै कं जुहुमस्तन्नो अस्तु ॥ ४१

असा अमुष्य पुत्रो, समुष्यासौ पुत्रः ॥ ४२

वयं स्याम पतयो रयाणाम् ॥ १२ ॥ ४३

अपां नम्रे स्वाहो, जों नम्रे स्वाहा, अग्नये गृहपतये स्वाहा ॥ सावित्रोऽष्टाकपालः, श्येतो

दक्षिणा, सारस्वतश्चरुः, धेनुर्दक्षिणा, पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः,

श्रित्तिपृष्ठो दक्षिणै, इन्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वारुणो युवमयो दशकपालो,

बभ्रुर्महानिरष्टो दक्षिणा, त्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, इसेपाच् शुण्डोऽधिरूढाकर्णो वा दक्षिणा,

इसेयोऽष्टाकपालो, हिरण्यमष्टापृष्ठं दक्षिणा, सौम्यश्चरुः, बभ्रुर्दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालो,

[निषसाद धृतव्रतो... सुक्रतुः ॥ ऋ. १, २५, १० । अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा ।

अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६ । हंसः शुचिषद्वसु... ऋतम् । ऋ. ४, ४०, ५ ।

प्रजापते न त्वदेता... रयाणाम् । ऋ. १०, १२१, १० । अथर्व. ७, ७९, ४, ८०, ३]

[१३] तै. १८, १६-१७, १९, २० । काठ. १५, ८-९ । वा. १०, २३; २९, ६० । काण्व. ११, ३३; ३१, ४९ । शत. ब्रा. ५,

४, ५, ६ । मा. श्रौ. ९, १, ५]

वामनो दक्षिणा, —ऽऽमे३योऽष्टाकपालो, हिरण्यं दक्षिणा, चार्हस्पत्यश्चरुः, शितिपृष्ठो दक्षि-
णै, —न्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वैश्वदेवश्चरुः, पिशङ्गो दक्षिणा, मैत्रावरुण्य-
मिक्षा, वशा दक्षिणा, —ऽऽमे३योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालो, चार्ह-
स्पत्यश्चरुः, —रभये वैश्वानराय द्वादशकपाल, —स्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, दक्षिणोरथवाहनवाहो दक्षि-
णा, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः, —मैत्रश्चरुः, —वारुणश्चरुः, —रदित्यै चरुः, क्षेत्रस्य पतये चरुः,
सव्यो रथवाहनवाहो दक्षिणा, मारुती पृश्निः, पृष्टौही गर्भिण्यादित्या, —जा मल्हा गर्भिणी
सवित्रे प्रसवित्रे, सुतीनानामष्टाकपालोऽश्विभ्यां, पूष्ण एकादशकपालः, सरस्वत्यै सत्यवाचि
चरुर्दण्ड उपानहौ शुष्कदृतिः सा दक्षिणा ॥१३॥ ४४-४५ [८९६]

॥ इति मध्यमकाण्डे राजसूयो नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिः ।

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्वाय सविता धियः । अग्निं ज्योतिर्निर्चाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १

युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सर्वे । स्वर्ग्याय शक्तये ॥ २

युक्त्वाय सविता देवान्स्वर्यतो धिया दिवम् ।

बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सविता प्रसुवाति तान् ॥ ३

युञ्जते मनः ॥ ४

युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिर्विं श्लोक एतु पथ्येष सूरिः ।

शृण्वन्तु विश्वे अमृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्युर्देवा देवस्य महिमानमर्चतः ।

यः पार्थिवानि विममे स एतुशो रजासि देवः सविता महित्वना ॥ ६

देव सवितः ॥ ७

इमं मे देव सवितर्यज्ञं प्रणय देवायुवम् । वसुर्विदं सत्रार्जितं धनर्जितं स्वर्विदम् ।

ऋचा स्तोमं समर्धय गायत्रेण रथन्तरम् । बृहद्गायत्रवर्तनि ॥ ८

[१] मै. ३, १, १-२ । वै. ४, १, १ । काठ. १५, ११, २६, १ । वा. ११, १-११, ५, १४, ३७, २, ९, १, ३०, १ । काण्व. १२, १-
११, ५, १९, ३७, २, १०, १, ३४, १ । मा. श्रौ. ६, १, १ । [युञ्जते मन०.....परिष्टुतिः । ऋ. ५, ८१, १ । युजे
वां ब्रह्म०...तस्थुः । ऋ. १०, १३, १ । अथर्व. १८, ३, ३९ । यस्य प्रयाण०...महित्वना । ऋ. ९, ८१, ३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसृश्वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदे, नारिरसि, गायत्रेण
छन्दसा पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, त्रैष्टुभेन छन्दसा, —ऽभिरसि, नारिरसि,
त्वया वयमग्निं शक्रेम खनितुं सधस्था आ जागतेन छन्दसा ॥ ९

हस्तु आधाय सविता विभ्रदग्निं हिरण्ययीम् ।

अग्निं ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १०

आनुष्टुभेन छन्दसा ॥ ११ ॥ ११

प्रतूर्तं वाजिन्नाद्रव वरिष्ठामनु सवतम् ।

द्विविं ते जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामग्निं योनिरित् ॥ १२

युद्धाथां रासभं युवमस्मिन् यामे वृषण्वसू । अग्निं भरन्ता अस्मयुम् ॥ १३

योगे योगे तवस्तुरं वाजे वाजे हवामहे । संखाया इन्द्रमृतये ॥ १४

प्रतूर्वनेह्यवक्रामन्नशस्ती रुद्रस्य गणपत्यान्मयोभूरोहि ॥ उश्वन्तरिक्षं वीहि ॥ स्वस्तिगव्य-

तिरभयानि कृष्णं पूष्णां सयुजा सह ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, —ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेमो,
ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामः ॥ अन्वग्निः ॥ १५-१९

आगत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधुनुते । अग्निं सधस्थे महति चक्षुषा निचिकीषति ॥ २०

आक्रम्य वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वम् । भूस्या वृत्वाय नो ब्रूहि यतः खनेम तं वयम् ॥ २१

दौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सधस्थमात्मान्तरिक्षं समुद्रौ योनिः ।

विकशाय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यतः ॥ २२

उत्क्राम महते सौभगायास्मादास्थानाद् द्रविणोदा वाजिन् ।

वयं स्याम समतौ पृथिव्या अग्निं खनन्त उपस्थे अस्याः ॥ २३

उदक्रमीद् द्रविणोदा वाज्यर्वाकः सु लोकं सुकृतं पृथिव्याः ।

ततः खनेम सुप्रतीकमग्निं श्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥ २४

[देवस्य त्वा०... हस्ताभ्याम् । अथर्व. १९, ५१, २ ।]

[२] मै. ३, १, ३-४ । तै. ४, १, २-३ । काठ. १६, १-३ । वा. ११, १२, -२८ । काण्व. १२, १२-२८ । मा. श्रौ. ६, १, १ ।

[योगे-योगे०... मृतये । ऋ. १, ३०, ७; अथर्व. १९, २४, ७; २०, २६, १, सा. १६३, ७४३ । (अन्वग्निः) प्रत्य-
क्षिण्वसा० । ऋ. ४, १३, १, अथर्व. ७, ८२, ४-५; १८, १, २७-२८]

आ त्वा जिघर्मि मनसा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।

पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यच्छिष्टमन्नं रभसं दृशानम् ॥

२५

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुपस्व ।

मर्यश्रीः स्पृहयद्दृणो अग्निनीभिर्धृषे तश्नवा जर्हपाणः ॥

२६

परि वाजपतिः ॥

२७

परि त्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि । धृषद्दृणं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावताम् ॥

२८

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनुस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥

२९

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसरेवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरी-
ष्यमङ्गिरस्वत् खनामि, ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीकमजस्रेण भानुना दीद्यतं शिवं प्रजाभ्यो
ऽहिंसन्तं पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामः ॥ २ ॥

३०

अपां पृष्ठमसि योनिर्ग्रेः सुमुद्रमभितः पिन्वमानम् ।

वर्धमानो मह आ च पुष्करे दिवो मात्रया वरिणा प्रथस्व ॥

३१

शर्म च स्थो वर्म च स्थो अल्लिद्रे बहुले उभे ।

व्यचस्वती सवसेथां भर्तमग्निं पुरीष्यम् ॥

३२

सवसेथां स्वविंदा समीची उरुसा तमना । अग्निं भुरिष्यन्ती अन्ता रोचमानमजस्रमित् ॥

३३

पुरीष्योऽसि विश्वभुरा, अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्ने ॥

३४

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत । मूर्धो विश्वस्य वाघतः ॥

३५

तमु त्वा दध्यङ्घ्रिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरम् ॥

३६

[आ त्वा जिघर्मि०...दृशानम् । ऋ. २,१०,४ । आ विश्वतः०...जर्ह (० भुं) पाणः । ऋ. २,१०,५ ।
परि वाजपतिः०...दाशुषे । ऋ. ४,१५,३; सा. ३० । परि त्वाग्ने०...भङ्गुरावताम् । ऋ. १०,८७,२२; अथर्व.
७,७१,१; ८,३,२२ । देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[३] मै. ३,१,५ । तै. ४,१,३ । काठ. १६,३ । वा. ११,२९-३७; १३,२; १५,२२; ३८,१७; ३,१५; १५,२६; ३३,६; ३,१४;
१२,५२; १५,५६ । काण्व. १२,२९-३७; १४,२; १६,४३; ३८,१७; ३,२१; १६,४७; ३२,६; ३,२०; १३,५३; १६,७८ ।

[त्वामग्ने पुष्करा०...वाघतः । ऋ. ६,१६,१३; सा. ९ । तमु त्वा दध्यङ्घ्रिः०...पुरन्दरम् । ऋ. ६,१६,१४ ।

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनंजये रणे रणे ॥	३७
सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।	
देवावीदेवान् हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥	३८
नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवं असदत्सुदक्षः ।	
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥	३९
संसीदस्व महं असि शौचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृजं प्रशस्त दर्शतम् ॥	४०
जनिष्व हि जैन्यो अग्ने अह्नां हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।	
दमे दमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्होता निषसाद् यज्यायान् ॥	४१
अयमिह ॥	४२
इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संमहेमा मनीषया ।	
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य ससंघग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥	४३
अयं ते ॥ ३ ॥	४४
अपो देवीरूपसृजा मधुमतीरयक्ष्माय प्रजाभ्यः ।	
तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पलाः ॥	४५
सं ते वायुर्मतारिश्वा दधातूत्तानाया हृदयं यद्विकृस्तम् ।	
यो देवानां चरसि प्राणथेन कस्मै देव वपडस्तु तुभ्यम् ॥	४६
संजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमासदत्स्वः ।	
वासो अग्ने विश्वरूपं संव्ययस्व विभावसो ॥	४७
उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।	
दृशा च्चु भासा बृहता सुशिकमनाग्ने याहि सुशस्तिभिः ॥	४८
ऊर्ध्वं ऊ षु णु ऊर्तेये तिष्ठता देवो न सुविता ।	

[तमु त्वा पाथ्यो०...रणे । ऋ. ६,१६,१५ । सीद होतः स्व०...वयो धाः । ऋ. ३,२९,८ । नि होता होत०...अग्निः । ऋ. २,९,१ । संसीदस्व०...दर्शतम् । ऋ. १,३६,९ । अयमिह०...विशोविशो । ऋ.४,७,१ । इमं स्तोम०...तव । ऋ. १,९४,१; अथर्व. २०,१३,३; सा. ६६;१०६४ । अयं ते०... रयिम् । ऋ. ३,२९,१०; अथर्व. ३,२०,१]

[४] मै. ३,१,५-६ । तै. ४,१,४ । काठ. १६,४ । वा. ११,३८-४७ । काण्व. १२,३८-४७ । मा. श्रौ. ६,१,१ ।

[उदु तिष्ठ०...सुशस्तिभिः । ऋ. ८,२३,५ । ऊर्ध्वं ऊ षु णु०...महे । ऋ. १,३६,१३ । सा. ५७]

ऊर्ध्वो वाजुस्य सन्निता यदङ्घ्रिभिर्वाघङ्घ्रिर्विह्वयामहे ॥ ४९

सजातो गर्भो असि रोदुस्योरग्रे चारुर्विभृता औपघीषु ।

चित्रः शिशुष्परि तमास्स्यक्तः प्र मातृभ्यो अग्नि कानिकदद्राः ॥ ५०

स्थिरो भव वीङ्गु आशुर्भव वाज्युर्वन् । पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीष्यवाहनः ॥ ५१

शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः ।

मा द्यावापृथिवीं हिंसीमीन्तरिक्षं मा वनस्पतीन् ॥ ५२

त्रैतु वाजी कनिकदन्नानुदद्रासुभः पत्वा । भरन्नग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरा ॥ ५३

वृषाग्नेः वृषुणं भरन्नपां गर्भं समुद्रियम् । अग्रा आयाहि वीतये ॥ ५४

ऋतं सत्यमृतं सत्यं, मग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वङ्गरामः ॥४॥ ५५

औषधयः प्रतिगृष्णीताग्निमेतं शिवमार्यन्तुमभ्यन्तु युष्मान् ।

व्यस्यन् विश्वा अनिरा अमीवा निषीदन्नो अप दुर्मतिं जहि ॥ ५६

औषधयः प्रतिमोदध्वमेनं पुष्पवतीः सुपिप्पलाः ।

अर्यं वो गर्भुं ऋत्विष्यः प्रत्नं सधस्थमासदत् ॥ ५७

विं पाजसा पृथुना शौशुचानो बाधस्व रिपून् रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ ५८

आपो हि ष्ठा म्योभुवस्ता नु ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ ५९

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥ ६०

तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ ६१

मित्रः ससृज्या पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा स्वः ।

सुजातं जातवेदसमयक्ष्माय त्वा ससृजामि प्रजाभ्यः ॥ ६२

रुद्राः ससृज्या पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे । तेषां भानुरंजसा इच्च शुक्रो देवेषु रोचते ॥ ६३

[स जातो गर्भो.....दद्राः । ऋ. १०,१,२ । अग्रा आयाहि वीतये । ऋ. ६,१६,१०; सा. १,६६० ।]

[५] मै. ३,१,६ । तै. ४,१,४-५ । काठ. १६,४-५ । वा. ११,४७-५७; ३६,१४-१६ । काण्व. १२,४८-५८; ३६,१४-१६ । मा. श्रौ. ६,१,२ । [वि पाजसा.....प्रणीतौ । ऋ. ३,१५,१; आपो हि ष्ठा.....चक्षसे । ऋ. १०, ९,१; अथर्व. १,५,१; सा. १८३७ । यो वः शिवतमो...मातरः । ऋ. १०,९,२; अथर्व. १,५,२; सा. १८३८ । तस्मा अरं गमाम...च नः । ऋ. १०,९,३; अथर्व. १,५,३; सा. १८३९]

संसृष्टा संसुभी रुद्रैर्धीरैः कर्मक्षयां मृदम् । हस्ताभ्यां मृद्धीं कृत्वा सिनीवालीं कृणोतु ताम् ॥

६४

सिनीवालीं सुकपर्दीं सुकरीरां स्वोपशां । सां तुभ्यमदिते महोखां ददातु हस्तयोः ॥

६५

उखां कृणोतु शक्त्या बाहुभ्यामदितिर्धियां ।

माता पुत्रं यथोपस्थे साग्निं विभर्तुं गर्भा आं ॥५॥

६६

मखस्य शिरोऽसि, वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, पृथिव्यु-
सि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, रुद्रास्त्वा
कृण्वन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवास्य, न्तरिक्षमेसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं
गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाया, ऽऽदित्यास्त्वा कृण्वन्तु जागृतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे,
ध्रुवासि, द्यौरसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय,
विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, दिशोऽसि, धारया
मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाया, ऽऽदित्या रास्नास्य, दितिष्टे
त्रिलं गृभ्णातु ॥

६७

कृत्वाय सा महीमुखां मृन्मयीं योनिमग्रये । तां पुत्रेभ्यः प्रायुच्छददितिः श्रपयानिति ॥६८
वसवस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, रुद्रास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, द्वादित्यास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, दि-
न्द्रस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्व, वरुणस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्व, विष्णुस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्व, बृहस्पतिष्वा
धूपयत्वङ्गिरस्व, ददितिष्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् खनत्ववट, देवानां
त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्धतूखे, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती
पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्धीन्द्रामुखे, शास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गि-
रस्वच्च श्रपयन्तूखे, वरुणी त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचतामुखे,
जनुयस्त्वाछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचन्तूखे ॥

६९

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युन्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥

७०

देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुर्कृतं शक्त्या ॥

७१

[६] मै. ३, १, ७, ८ । तै. ४, १, ५-६ । काठ. १६, ५-६ । वा. ११, ५७-६५; ३७, ८ । काण्व. १२, ५९-६६; ३७, ८ । मा.
श्रौ. ६, १, २ । [मित्रस्य चर्षणी०...स्तमम् । ऋ. ३, ५९, ६ । देवस्त्वा सवितो० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व.
७, ४६, २]

उत्तिष्ठ बृहती भुवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वम् । अन्यथमाना पृथिव्याशा दिशा आपृण ॥ ७२

मित्रैतां तु उखां परिददाम्यभित्या, एषा मा भेदि ॥ ७३

वसुवस्त्वाहृन्दन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, रुद्रास्त्वाहृन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदु-
ख, आदित्यास्त्वाहृन्दन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा आहृन्दन्त्वा-
नुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे ॥६॥ ७४

आकृतमग्निं प्रयुज्म स्वाहा, मनो मेधामग्निं प्रयुज्म स्वाहा, चित्तं विज्ञातमग्निं प्रयुज्म
स्वाहा, वाचो विधृतमग्निं प्रयुज्म स्वाहा, प्रजापतये मनुवे स्वाहा, —ऽग्रये वैश्वानराय स्वाहा ॥

७५

विश्वो देवस्य नेतुर्मतो वुरीत सुख्यम् ।

विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुण्यसे । स्वाहा ॥ ७६

मा सु भित्या मा सु रिषो हंसस्व वीर्यस्य सु । अम्ब धृष्णु वीर्यस्वाग्निश्चेदं करिष्यथः ॥

७७

हंसस्व देवि पृथिवि स्वस्तये आसुरीं मायां स्वधया कृतासि ।

जुष्टं देवेभ्य इदमस्तु हव्यमरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे अस्मिन् ॥ ७८

द्रुन्नः सर्पिरासुतिः प्रन्तो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ७९

परस्या अधि सस्वतोऽवरं अभ्यातर । यत्राहमस्मि तं अव ॥ ८०

परमस्याः परावतो रोहिदश्च इहागहि । पुरीण्यः पुरुप्रियो अग्ने त्वं तुरा मृधः ॥ ८१

यदग्ने यानि कानि चा ते दारूणि द्रधमसि । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुपस्व यविष्ठय ॥ ८२

यदन्त्युपजिह्विका यद्वज्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुपस्व यविष्ठय ॥ ८३

रात्रीं रात्रीमप्रयावं भरन्तोऽश्वायेव तिष्ठते घासमस्मै ।

रायस्पोषेण समिपां मुदन्तोऽग्ने मा ते प्रतिवेशा रिपाम ॥ ८४

नाभा पृथिव्याः समिधानो अग्निं रायस्पोषाय बृहते हवामहे ।

[७] मै. ३, १, ९ । तै. ४, १, ९-१० । काठ. १६, ७ । वा. ११, ६६-८२, ४, ८, २२, २१, २८, १, ३४, १५ । काण्व. १२, ६७-
८३: ४, ९; २४, २९; ३०, १; ३३, ९ । सा. श्रौ. ६, १, ३ । [विश्वो देवस्य०... (स्वाहा) । ऋ. ५, ५०, १ । द्रुन्नः सर्पिरा०
... अद्भुतः । ऋ. २, ७, ६ । परस्या अधि०... अव । ऋ. ८, ७५, १५ । यदग्ने या (का) नि कानि०...
यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २०: अथर्व. १९, ६४, ३ । यदन्त्युप०... यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २१; अथर्व. १९, ६४, ३

इरंमदं बृहदुक्थं यजत्रं जेतारमग्निं पृतनासु सासहिम् ॥	८५
याः सेना अभीत्वरीराव्याधिनीरुगणा उत ।	
ये स्तेना ये च तस्करास्तांस्ते अग्ने अपिदधाम्यास्ये ॥	८६
ये जनेषु मलिम्लवः स्तेनासस्तस्करा वने ।	
ये कक्षेष्वघायवस्तांस्ते दधामि जम्भयोः ॥	८७
दंष्ट्राभ्यां मलिम्लनग्ने जम्भाभ्यां तस्करं उत ।	
हनुभ्यां स्तेनान् भगवस्तांस्त्वं खाद सुखादितम् ॥	८८
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषुते जनः ।	
निन्दाद्यो अस्मान् दिप्साच्च सर्वांस्तान् मृस्मसां कुरु ॥	८९
उदेषां बाहूनतिरमुद्रैर्चो अथो बलम् ।	
क्षिणोमि ब्रह्मणामित्रानुन्नयामि स्व अहम् ॥	९०
संश्रितं मे ब्रह्म संश्रितं वीर्यं बलम् ।	
संश्रितं क्षत्रं मे जिष्णुं यस्याहमस्मि पुरोहितः ॥	९१
ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।	
क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत् समीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥७॥	९२
दृशानो रुक्म उरुया विभाति दुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः ।	
अग्निंजरोऽभवत् संहोभिर्यदेनं धौरजनयत् सुरैताः ॥	९३
नक्तोपासा समनसा विरूपे धापयेते शिशुमेकं समीचीं ।	
द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्विभाति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाः ॥	९४
विश्वामा रूपाणि प्रतिसुञ्चते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।	
विं नाकमकशत् सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुपसो विराजति ॥	९५
सुपर्णोऽसि गरुत्मा, —स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षु, —बृहद्रथन्तरे पक्षौ, स्तोम आत्मा,	
छन्दास्यङ्गानि, यजूंषि नाम साम ते तनू, —वामदेव्यं यज्ञायज्ञियं पुच्छं, धिष्ण्याः शफाः ॥	९६

[स संश्रितं मे...पुरोहितः । अथर्व. ३, १९, १]

[८] मै. ३, २, १। तै. ४, १, १०; ४, २, १। काठ. १६, ८। वा. १२, १-७, ११-१७, २५; १७, ७०; १२, २१, ३३; १०, २४। काण्व. १३, १-८, १२-१८, २६, २२, ३४; १८, ७०; ११, ३४ । सा. श्रौ. ६, १, ३। [दृशानो रुक्म...रेताः। ऋ. १०, ४५, ८। नक्तोपासा...णोदाः। ऋ. १, ९६, ५। विश्वामा रूपाणि...विराजति। ऋ. ५, ८१, २; अथर्व. ७, ७३, ६]

सुपर्णोऽसिगरुत्मान्, दिवं गच्छ, स्वः पत ॥ विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा, गायत्रं छन्दा
 आरोह, पृथिवीमनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा, त्रैष्टुभं छन्दा आरोहा, —ऽन्तरिक्ष-
 मनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतो हन्ता, जागृतं छन्दा आरोह, दिवमनुविक्रमस्व,
 विष्णोः क्रमोऽसि शत्रूयतो हन्ता, —ऽनुष्टुभं छन्दा आरोह, दिशोऽनुविक्रमस्व ॥ ९७-९८

अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रैरिहद्वीरुधः समञ्जन् ।

सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्वौ अकशदा रोदसी भानुना भात्यन्तः ॥ ९९

अग्नेऽभ्यावर्ति, —अग्ने अद्भिरः, पुनुरुजा, सह रय्या ॥ १००

आ त्वाहार्षमन्तरभूर्ध्रुवस्तिष्ठोविचाचलत् । विश्वास्त्वा सर्वा वान्छन्त्वस्मे राष्ट्राणि धारय ॥

१०१

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मत् ॥ १०२

अग्ने वृहन्नृपसामूध्वो अस्थान्निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषागात् ।

अग्निर्भानुना रुशता स्वङ्गा आ जातो विश्वा संज्ञान्यप्राः ॥ १०३

हंसः शुचिपत् ॥ १०४

सीद त्वं मातुरस्या उपस्थे विश्वान्यग्ने व्युन्नानि विद्वान् ।

मैनामर्चिषा मा तपसाभिश्चोचीरन्तरस्यां शुक्रज्योतिर्विभाहि ॥ १०५

अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायां सदनु स्वे । तस्यै त्वं हरसा तपं जातवेदः शिवो भव ॥ १०६

शिवो भूत्वा मह्यमग्ने अथा सीद शिवस्त्वम् ।

शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥८॥ १०७

दिवस्पारि प्रथमं जज्ञे अग्निस्मद् द्वितीयं परि जातवेदाः ।

तृतीयमसु नृमणा अजुसमिन्धान एनं जनते स्वाधीः ॥ १०८

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विद्या ते सन्न विभृतं पुरुत्रा ।

विद्या ते नाम परमं गुहा यद्विद्या तमुत्सं यत् आवभूथ ॥ १०९

[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०,५,२५-३५ । अक्रन्ददग्निः०...भात्यन्तः।

ऋ. १०,४५,४ । आ त्वाहार्षमन्त०...अशत् । ऋ. १०,१७३,१; अथर्व. ६,८७,१ । उदुत्तमं वरुण०...
 स्यामा ऋ. १,२४,१५; अथर्व. ७,८३,३;१८,४,६९; सा. ५८९ । अग्ने (अग्ने) वृहन्नृपसा०...न्यप्राः। ऋ. १०,
 १,१ । हंसः शुचिपत्० । ऋ. ४,४०,५ ; तै. सं. १,८,१५,२;४,२,१,५; तै. आ.१०,१०,२]

[९] मै. ३,२,२ । तै. ४,२,२ । काठ. १६,९ । वा. १२,१८-२९ । काण्व. १३,१९-३० । मा. श्रौ. ६,१,३ । [दिव-
 स्पारि०...स्वाधीः । ऋ. १०,४५,१ । विद्या ते अग्ने० । ऋ. १०,४५,२; अथर्व. १,१३,३;१३,३,२१ ।

समुद्रे त्वा नृमणा अ३प्स्वन्तर्नृचक्षा ईधे दिवो अग्रा ऊधन् ।	
तृतीये त्वा रजसि तस्थिवाँसुमृतस्य योनौ महिषा अगृभ्णन् ॥	११०
श्रीणामुदारो धरुणो रयीणां मुनीपाणां प्रार्पुणः सौमगोपाः ।	
वसुः सूनुः सहसो अप्सु राजा विभात्यग्र उषसामिधानः ॥	१११
उशिक् पावको अरतिः सुमेधा मर्त्येष्वग्निर्मृतो निधायि ।	
इयति धूममरुषो भरिभ्रदुच् शुक्रेण शोचिषा घामिनक्षन् ॥	११२
अक्रन्ददग्निः ॥	
विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य राजा रोदसी अपृणाज्जायमानः ।	
वीडुं चिदद्रिमभिनत् परायन् जना यदग्निमयजन्त पञ्च ॥	११३
नक्तोषासा ॥	
यस्ते अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपूपं देव वृत्तवन्तमग्ने ।	
प्र तं नय प्रतरं वस्यो अछामि द्युम्नं देवहितं यविष्ठय ॥	११४
आ तं भज सौश्रवसेष्वग्र उक्थं उक्था आभज शस्यमाने ।	
प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भुवात्युजातेन भिनददुज्जनित्वैः ॥	११५
त्वामग्ने यजमाना अनु धून् दूतं कृण्वाना अयजन्त हव्यैः ।	
त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो विवव्रुः ॥	११६
अस्ताव्यग्निर्नृणां सुशैवो वैश्वानरं ऋषिभिः सौमगोपाः ।	
अद्वेष्ये द्वावापृथिवीं हुवे देवा धत्त रयिमस्मै सुवीरम् ॥९॥	११७
उदु त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिः । स नो भव शिवस्त्वं सुप्रतीको विभावसुः ॥	
	११८

प्रैदग्ने ज्योतिष्मान् याहि शिवेभिरर्चिभिष्टम् ।

वृहद्भिर्भानुभिर्भासन् मा हिँसीस्तन्वा प्रजाः ॥

११९

[समुद्रे त्वा नृमणा० क्र. १०,४५,३। श्रीणामुदारो० क्र. १०,४५,५। उशिकपावको० क्र. १०,४५,७। अक्रन्ददग्निः० क्र. १०,४५,४। विश्वस्य जज्ञे (केतु) भुवनस्य० क्र. १०,४५,६। नक्तोषासा० क्र. १, ९६,५ यस्ते अद्य० क्र. १०,४५,९। आ तं भज० क्र. १०,४५,१०। त्वामग्ने यजमाना० क्र. १०, ४५,११। अस्ताव्यग्निर्नृणां (०नराँ)० क्र. १०,४५,१२]

[१०] मै. ३,२,२। तै. ४,२,३। काठ. १६,१०। कपि. २५, १। वा. १२,३०-४३,९-१०,६,२१;३,१।

अक्रन्ददग्निः ॥	१२०
समिधाग्निं दुवस्यत धृतैर्वोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन ॥	१२१
प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे विं यत् सूर्यो न रोचते बृहद्गाः ।	
अग्निं यः पूरुं पृतनासु तस्थौ दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नः ॥	१२२
आपो देवीः प्रतिगृणीत भस्मैतत् स्योने कृणुष्व५ सुरभा लु लोके ।	
तस्मै नमन्तां जनयः सनीडा मातेवु पुत्रं विभृता स्वेनत् ॥	१२३
अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषुधीरनुकृष्यसे । गर्भः संजायसे पुनः ॥	१२४
गर्भो अस्याषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम् । गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्ने गर्भो अपामसि ॥	१२५
प्रसद्य भस्मुना योनिर्मपथ पृथिवीमग्ने । संगत्य मातृभिर्द्वै ज्योतिष्मान् पुनरासदः ॥	१२६
पुनरासद्य सदनमपथ पृथिवीमग्ने । शेषे मातुर्यथोपस्थे अन्तरस्या५ शिवतमः ॥	१२७
पुनरूर्जा, सह रथ्या ॥	१२८
बोधा मे अस्य वचसो यत्रिष्ट मंहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः ।	
निन्दति त्वो अनु त्वो ववन्द वन्दारुं ते तन्वु५ वन्दे अग्ने ॥	१२९
स बोधि सूरिर्मघवा वसुदावा वसुपतिः ।	
युयो३ ध्यस्मद् द्वेषा५सि यानि कानि च चकृम ॥१०॥	१३०
अपेत वीत विं च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः ।	
अदादिद५ यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै ॥	१३१
अग्नेर्भस्मास्य, अग्नेः पुरीषमसि, संज्ञानमसि कामधरणं, मयि ते कामधरणं भूयात् ॥	१३२
अयं५ सौ अग्निर्यस्मिन् त्सौमिन्द्रः सुतं दुधे जठरे वावशानः ।	
सहस्रिय५ वाज्रमत्यं न समि५ ससवान् त्संस्तूयसे जातवेदः ॥	१३३
अग्ने दिवो अर्णमछाजिगास्यछा देवं ऊचिषे धिष्ण्या ये ।	

काण्व. १३, ३१-४४, १०-११, ७, २२, ३, १ । मा. श्रौ. ६, १, ४ । [अक्रन्ददग्निः ० । क्र. १०, ४५, ४ । समिधाग्निं दुवस्यत ० । क्र. ८, ४४, १ । प्र प्रायमग्निर्भरत ० । क्र. ७, ८, ४ । अप्स्वग्ने सधिष्टव ० । क्र. ८, ४३, ९ । गर्भो अस्यो षधीनां ० । अथर्व. ५, २५, ७; ६, ९५, ३ । बोधा मे अस्य ० । क्र. १, १४७, २ । स बोधि सूरिर्मघवा ० । क्र. २, ६, ४] [११] मै. ३, २, ३ । तै. ४, २, ४-५ । काठ. १६, ११ । कपि. २५, २ । वा. १२, ४५-५३, ५७-६१; ३, १४; १५, ५६; ५, ३ । काण्व. १३, ४६-५४, ५८-६२; २, २०; १६, ७८; ५, ३ । मा. श्रौ. ६, १, ५ । अपेत वीत वि ० । क्र. १०, १४, ९; अथर्व. १८, १, ५५ । अय ५ सो ० । क्र. ३, २२, १ । अग्ने दिवो ० । क्र. ३, २२, ३]

याः परस्ताद्रोचनाः सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्ता अपः ॥	१३४
अग्ने यत्ते दिवि वचः पृथिव्यां यत् पर्वतेष्वोपधीष्वप्सु ।	
येनान्तरिक्षमुर्वीततन्थ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षः ॥	१३५
पुरीष्यासो अग्रयः प्रवर्णेन सजोपसः । जुषन्तां हव्यमाहुतमनमीवा इषो महीः ॥	१३६
इडामग्ने पुरुदंस्तं सनि गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।	
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमर्तिभूत्वस्मे ॥	१३७
अयं ते ॥ चिदसि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परिचिदसि, तया देवतयाङ्गिर- स्वद् ध्रुवा सीद, चित्तः स्थ, परिचित्तः स्थो, ध्वश्चित्तः श्रयध्वम् ॥	१३८-१३९
समित्तं संकल्पेथा संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ । इषमूर्जमभि सस्वसानौ ॥	१४०
सं व्रां मनांसि सं व्रतां समु चित्तान्याकरम् ।	
अग्ने पुरीष्याधिपां भुव त्वं ना इषमूर्जं यजमानाय धेहि ॥	१४१
त्वमग्ने पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिमं असि । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥	१४२
भवतं नः ॥	१४३
मातेव पुत्रं पृथिवीं पुरीष्यमग्निं स्वै योना अमारुखा ।	
तां विश्वैर्देवैर्ऋतुभिः सविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चतु ॥११॥	१४४
असुन्वन्तमयजमानमिच्छ स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्कुरस्य ।	
अन्यमस्मदिच्छ सा त इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥	१४५
नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेजोऽयस्मद्यं विचृता बन्धमेतम् ।	
यमेन त्वं यस्या सविदानोत्तमे नाके अधि रोहयैनम् ॥	१४६
यदुद्य ते ॥	१४७
यं ते देवीं निर्ऋतिरावबन्ध पाशं ग्रीवास्त्रविचर्त्यम् ।	
तं ते विष्याम्यायुषो नु मध्येऽथा जीवः पितुमद्धि प्रमुक्तः ॥	१४८

[अग्ने यत्ते दिवि० क्र. ३,२२,२। पुरीष्यासो अग्रयः। क्र. ३,२२,४। इडामग्ने पुरुदंस्तं० क्र. ३,५,११; ६,११; २२,५; सा. ७६। अयं ते०। क्र. ३,२९,१०; अथर्व. ३,२०,१। सस्वामनांसि० अथर्व. ६,२४,१।
[१२] मै. ३,२,४। तै. ४,२,५। काठ. १६,१२। कपि. २५,३। वा. १२,६२-७१,७३। काण्व. १३,६३-७२,७४।
सा. श्री ६,१५। [नमः सु ते निर्ऋते० अथर्व. ६,६३,२-३; ६,८४,३-४। यं ते(यत्ते)देवी० अथर्व. ६,६३,१।

यदस्य पुरै रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः पर्षदति द्विषोऽग्ने वैश्वानरं ॥	१४९
स्वाहा, भूत्यै नमः ॥	१५०
निवेशनः संगमनो वसुनां विश्वा रूपाण्यभिचुष्टे शचीभिः ।	
देव इव सविता सत्यधमेन्द्रो न तस्थौ समरे पृथीनाम् ॥	१५१
येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्येनादित्या वसुशो येन रुद्राः ।	
येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेन यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥	१५२
पूर्वा युनक्तु सविता युनक्तु बृहस्पतिर्वो युनक्तु । अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥	१५३
सीरा युञ्जन्ति क्वयो युगां वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुमर्या ॥	१५४
युनक्त सीरा वि युगां तनोत कृते योनौ वपतेह वीजम् ।	
गिरां च श्रुष्टिः सभुरा असन्नो नदीया इत्सृणुः पक्कमायत् ॥	१५५
लाङ्गलं पवीरवः सुशेवः सोमपित्सरु ।	
उदिद्वपतु गामवि प्रस्थावद्रथवाहनं प्रफुर्व्यं च पीवरीम् ॥	१५६
शुनं सुफाला वितुदन्तु भूमिं शुनं कीनाशो अभ्येतु वाहैः ।	
शुनासीरा हविषा तोशमाना सुपिप्पला ओषधीः कर्तनास्मै ॥	१५७
शुनं नरो लाङ्गलेनानड्ङ्गिर्भगः फालैः सीरपतिर्मरुद्भिः ।	
पर्जन्यो वीजमीर्यानो धिनोतु शुनासीरा कृणुतं धान्यं नः ॥	१५८
शुनासीरा प्रकृषतं कृणुतं धान्यं ब्रह्म । भूमिरियमृत्त्रियवती तां फाला उपजिघतु ॥	१५९
घृतेन सीता मधुना समज्यता विश्वेदेवैरनुमता मरुद्भिः ।	
ऊर्जो भागं मधुमत् पिन्वमानास्मान्त्सीते पयसाभ्याववृत्स्व ॥	१६०
उद्योजनमन्तर्यामिणीषां खृगश्चल्यं शवम् । अष्टां ताडं प्रतीनाहा उभे मण्डूक्यौ युजे ॥ १६१	
उदस्याद्रोजिदुश्चिद्विद्विगुण्यजित् सूनृतया परीवृतः ।	

[निवेशनः सङ्गमनो... पथीनाम् । ऋ. १०, १३९, ३; अथर्व. १०, ८४२; तै. सं. ४, २, ५, ४ । सीरा युञ्जन्ति... सुमर्या (यौ) । ऋ. १०, १०१, ४; अथर्व. ३, १७, १; तै. सं. ४, २, ५, ५ । युनक्त सीरा वि... पक्कमायत् । ऋ. १०, १०१, ३; अथर्व. ३, १७, २; तै. सं. ४, २, ५, ५; नि. ५, २८ । लाङ्गलं पवी० । अथर्व. ३, १७, ३ । शुनं सु० ... कर्तनास्मै । ऋ. ४, ५७, ८; अथर्व. ३, १७, ५; तै. सं. ४, २, ५, ६ । शुनं नरो (शुनं वाहाः शुनं नरो) ० । ऋ. ४, ५७, ४; अथर्व. ३, १७, ६; तै. आ. ६, ६, २ । शुना सीरा ० । ऋ. ४, ५७, ५; अथर्व. ३, १७, ७; तै. आ. ६, ६, २; नि. ९, ४१ । घृतेन सीता० । अथर्व. ३, १७, ९]

एकचक्रेण सविता रथेनोर्जो भागं पृथिव्या यात्यापूर्णम् ॥ १६२

इमामिन्द्र हस्तच्युतिं संच्युतिं जघनच्युतिम् । संसृतिमिन्द्र सङ्घितिमूर्जं संपीतिमुत्कृषे ॥

१६३

उष्टारयोः पील्वयोरथो आवन्धनीययोः । सर्वेषां विद्य वो नाम वाहाः कीलालपेशसः ॥

विमुच्यध्वमघ्न्या देवयाना अतारिष्ट तमसस्परमस्य । ज्योतिरापाम ॥१२॥१६४-१६५

या औषधयः प्रथमजा देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मन्वे नु वभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥

१६६

शतं वो अम्ब धामानि सहस्रमुत वो रुहः । अथा शतक्रतो यूयमिमं मे अगदं कृत ॥ १६७

पुष्पवतीः प्रसूवरीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः ॥ १६८

औषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुपपन्नुवे । रपांसि विघ्नतीरित् रपश्चातयमानाः ॥ १६९

अश्वत्थे वो निवेशनं पूर्णे वो वसतिः कृता । गोभाजा इत्किलासथ यत्सनवाथ पूरुषम् ॥

१७०

यदौषधयः संगच्छन्ते राजानः समिता इव । विप्रः सं उच्यते कवी रक्षोहामीवचातनः ॥१७१

निष्कृतिर्नाम वो माताथा त्वमसि संकृतिः । सराः पुत्रिणीः स्थन यदामयुति निष्कृत ॥

१७२

अश्वावतीं सोमवतीमूर्जयन्तीमृदोजसम् । आयुक्षि सर्वा औषधीरस्मा अरिष्टतातये ॥ १७३

यदिमा वाजयन्नहमोषधीहस्त आदुधे । आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा ॥ १७४

उच्च शुष्मा औषधीनां गावो गोष्ठादिवेर्ते । धनं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष ॥ १७५

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव ब्रजमक्रमुः । औषधयः प्राचुच्यवुर्यत् किञ्च तन्नो रपः ॥

१७६

[१३] तै. ४,२,६ । काठ. १६,१३ । कपि. २५,४ । वा. १२,७५-८९,९१,३५,४ । काण्व. १३,७६-९०,९२,३५,३८ । मा. श्रौ. ६,१,६ । [या औषधयः (औषधीः) ०...सप्त च । ऋ. १०,९७,१; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ९,२८। शतं वो अम्ब ०...कृत । ऋ. १०,९७,२; तै. सं. ४,२,६,१। (औषधीः प्रतिमोदध्वं) पुष्पवतीः प्रसूवरीः ० । ऋ. १०,९७,३; अथर्व. ८,७,२७; तै. सं. ४,२,६,१ । औषधीरिति ० । ऋ. १०,९७,४; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ६,३ । सनेयमश्वं ०...पूरुष । अथर्व. ४,९,७ । अश्वत्थे वो ०...पूरुषम् । ऋ. १०,९७,५; तै. सं. ४,२,६,२ । यदौषधयः (यत्रौषधीः) ०...तनः । ऋ. १०,९७,६; तै. सं. ४,२,६,२ । निष्कृतिर्नाम ०...निष्कृत (निष्कृत्य) । ऋ. १०,९७,९; तै. सं. ४,५,६,२ । अश्वावतीं सोमा ०...तये । ऋ. १०,९७,७; अथर्व. ८,७,२७; तै. सं. ४,२,६,४ । यदिमा वाज ०...यथा । ऋ. १०,९७,११; तै. सं. ४,२,६,२; नि. ३,१५ । उच्छुष्मा औष ०...पूरुष । ऋ. १०,९७,८; तै. सं. ४,२,६,३ । अति विश्वा ०...रपः । ऋ. १०,९७,१०; तै. सं. ४,२,६,३ ।

यास्तु आविशिशुरात्मानं या आतस्थुः परुः परुः ।

तास्ते यक्ष्मं विवाधन्तामुग्रो मध्यमशीरिव ॥

१७७

साकं यक्ष्मं प्रपुत चापेण किकिदीव्या । साकं वातस्य प्राज्या साकं नश्य निहाकया ॥

१७८

अन्या वो अन्यामवत्वन्यान्यस्या उपावत् ।

ताः सर्वाः सन्विदाना ओषधयः प्रावृत्त वाचं मे ॥

१७९

याः फलिनीर्या अफला अक्रोशा याश्च क्रोशिनीः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥

१८०

अवपतन्तीरवदन्दिवं ओषधयस्परि । ये जीवमश्रत्रामहे न सं रिष्याति पूरुषः ॥

१८१

दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि भूमिं यक्षाणि पर्वतान् ।

समुद्रानघो वेशन्तांस्तै नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥

१८२

ब्रूमो राजानं वरुणं धातारमुत पूषणम् । त्वष्टारमग्नीयं ब्रूमस्तै नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ १३ ॥

१८३

मा नो हिंसीज्जनिता येः पृथिव्या यो दिव्यं सत्यधर्मा व्यानृत् ।

यश्चापश्चन्द्राः शुभ्रमो जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

१८४

अभ्यावर्तस्व पृथिविं यज्ञेन पयसा सह । वर्षां ते अग्निरिपितो अरोहत् ॥

१८५

अग्ने यच्च शुक्रं यच्चन्द्रं यत् पूतं यच्च यज्ञियम् । तद्देवेभ्यो भरामसि ॥

१८६

इषमूर्जमहमितं आदि घृतस्य धारां महिषस्य योनिम् ।

आ नो गोषु विशत्वोषधीषु जहामि सेदिमनिराममीवाम् ॥

१८७

कामं कामदुषे धुक्ष्व प्रजाभ्या ओषधीभ्यः । इन्द्रायाग्ने पूषणे मित्राय वरुणाय च ॥ १८८

[यास्तु (यस्यौषधीः) ... रिव । ऋ. १०, ९७, १२ । साकं यक्ष्मं ... कया । ऋ. १०, ९७, १३ ; तै. सं. ४, २, ६, ४ । अन्या वो ... वाचं मे (वचः) । ऋ. १०, ९७, १४ ; तै. सं. ४, २, ६, ३ । याः फलिनीर्यां ... हसः । ऋ. १०, ९७, १५ ; अथर्व. ६, २६, १ ; ७, ११२, १ ; ८, ७, २७ ; १४, २, ४५ ; तै. सं. ४, २, ६, ४ । अवपतन्तीं ... पूषणः । ऋ. १०, ९७, १७ ; अथर्व. ६, १०९, २ ; तै. सं. ४, २, ६, ५ । दिवं ब्रूमो ... हसः । अथर्व. ११, ६, १० । ब्रूमो राजानं ... हसः । अथर्व. ११, ६, २-३ । ते नो मुञ्चन्त्वंहसः । ऋ. १०, ९७, १५ ; अथर्व. ११, ६, १-८, १०-२१]

[१४] मै. ३, २, ५ । तै. ४, २, ७ । काठ. १६, १४ । कपि. २५, ५ । वा. १२, १०२-११३, ७२ ; १३, ४ ; २३, १, ३ ; २५, १०-१३ ; २७, २५-२६ ; ३२, ६-७ । काण्व. १३, १०१-११२, ७३ ; २४४ ; २५, १, ३ ; २७, १४-१७ ; २९, ३३-३६ । मा. श्रौ. ६, १, ६ । [मा नो (मा) द्विः साज्जनितानं ... । ऋ. १०, १२१, ९ तै. सं. ४, २, ७, १ । कस्मै देवायं ... । अथर्व. ४, २, १-८]

अग्ने तव श्रवो वयो महि भ्राजन्त्यर्चयो विभावसो । बृहन्नानो शत्रुसा वाज्जमुश्कथ्यं दधासि द्युशुषे कवे ॥	१८९
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुना । पुत्रो मातरा विचरन्नुपावस्योभे पृणासि रोदसी ॥	१९०
इरज्यन्नये प्रथयस्व जन्तुभिस्मै रोद्यो अमर्त्य । सं दुर्शतस्य वपुषो विराजसि पूर्णाक्षि सानसि रयिम् ॥	१९१
ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व धीर्तिभिर्हितः । त्व एषुः संदुधुर्भूरिवर्षसश्चित्रोतयो वामजाताः ॥	१९२
ऋतावानं महिषं विश्वदर्शतमग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जनाः । श्रुत्कर्णं सप्रथस्तमं त्वा गिरां देवं मानुषा युजा ॥	१९३
इष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तं राधसो महः । रार्तिं वामस्य सुभगां महीमिषं दधासि सानसि ऋतुम् ॥	१९४
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य संगथे ॥ सं ते पयांसि संस्रु यन्तु वाजाः सं वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः ।	१९५
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि धिष्व ॥ १४ ॥	१९६
ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः । सं बुध्न्या उपर्मा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिर्मसतश्च विवः ॥	१९७

[अग्ने तव श्रवो०...कवे। ऋ. १०, १४०, १; सा. १८१६; तै. सं. ४, २, ७, २। पावकवर्चाः०...रोदसी(उभे)।
ऋ. १०, १४०, २; सा. १८१७; तै. सं. ४, २, ७, ३। इरज्यन्नये०...रयिम् (ऋतुम्)। ऋ. १०, १४०, ४; सा. १८१९;
तै. सं. ४, २, ७, २। ऊर्जो नपाज्जात०... वामजाताः । ऋ. १०, १४०, ३; सा. १८१८; तै. सं. ४, २, ७, २।
ऋतावानं महिषं...युजा । ऋ. १०, १४०, ६; सा. १८२१; तै. सं. ४, २, ७, ३। इष्कर्तारमध्व०... ऋतुम्
(रयिम्)। ऋ. १०, १४०, ५; सा. १८२०; तै. सं. ४, २, ७, ३। आप्यायस्व समेतुं...सङ्गथे। ऋ. १, ९१, १६;
९, ३१, ४; तै. सं. ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; ताण्ड्य वा. १, ५, ८। सं ते पयांसि०...धिष्व। ऋ. १, ९१, १८;
सा. ६०३; तै. सं. ४, २, ७, ४]

[१५] मै. ३, २, ६। तै. ४, २, ८-९; १, २, १४। काठ. १६, १५-१६। वा. १३, ३-१६, १८-२१, २३, १, २५, १०, ३२, ३;
१५, २१, २३, ५, १३, २७; १२, ५३; १३, २५; १३, १९, २४, २५, १४, ६, १२; १४-१६, २७; १५, ५७-५८, ६४; २७, ४५;
६, ३; ३६, १५। काण्व. १४, ३-१६, १८-२१, २५, १; २७, १४; २९, ३३; १६, ४२, ४४; ५, १८, ३६, ६, ३; १३, ५४; १४,
२५-२६, १५, ५, १५, २६, ३१; १६, ७९, ८४; २९, ५०; ३५, १७; सा. श्री. ६, १, ७। [ब्रह्म जज्ञानं०...विवः ।
अथर्व. ४, १, १; ५, ६, १]

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पुतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥	१९८
अद्भ्यः संभूतः पृथिव्या रजाच्च विश्वकर्मणः समवर्तताग्नि । तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तत् पुरुषस्य देवमाजानमग्ने ॥ द्रुप्तश्चस्कन्द ॥	१९९ २००
नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥	२०१
य इषवो यातुर्धानानां ये वनस्पतीनाम् । येऽवृष्टेषु शैरुते तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ ये अमी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।	२०२
ये अप्सु षडाशसि चक्रिरे तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामत्र इभेन । तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ तव भ्रमास आश्रया पुतन्त्यनुस्पृश धृपता शोशुचानः । तपोभिरग्ने जुह्वा पतङ्गानसंदितो विसृज विष्णुगुल्काः ॥	२०३ २०४ २०५
प्रति स्पशो विसृजा तृणितमो भवा पार्थुविशां अस्या अदब्धः । यो नो दूरे अघशसो यो अन्त्यग्ने माक्रिष्टे व्यथिरादधर्षात् ॥ उदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्वश्न्यमित्रं ओपतात्तिग्महेते । यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यत्सं न शुष्कम् ॥ ऊर्ध्वो भव प्रतिविध्याध्यस्मदाविः कृणुष्व दैव्यान्यग्ने । अव स्थिरा तनुहि यातुर्जनां जामिमजामिं प्रमृणीहि शत्रून् ॥	२०६ २०७ २०८

[हिरण्यगर्भः समवर्त०... । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य. ९, ९, १२; नि. १०, २३ । कस्मै देवाय०... । ऋ. १०, १२१, १-९; अथर्व. ४, २, १-८ । द्रुप्तश्चस्कन्द पृथिवी० । ऋ. १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३; ४, २, ८, २; ९, ५; तै. आ. ६, ६, १ । नमो अस्तु सर्पेभ्यो०... । ऋ. परि. १५, ११ । य (या) इषवो यातु०... नमः । ऋ. परि. १५, १० । ये अमी (येऽदो) रोचने०... नमः । ऋ. परि. १५, ९ । ये वामी० वा. य. १३, ९ । कृणुष्व पाजः०... पिष्ठैः । ऋ. ४, ४, १; तै. सं. १, २, १४, १; नि. ६, १२ । तव भ्रमास०... गुल्काः । ऋ. ४, ४, २; तै. सं. १, २, १४, १ । प्रति स्पशे०... धर्षात् । ऋ. ४, ४, ३; तै. सं. १, २, १४, १ । उदग्ने तिष्ठ०... शुष्कम् । ऋ. ४, ४, ४; तै. सं. १, २, १४, २ । ऊर्ध्वो भव०... शत्रून् । ऋ. ४, ४, ५; अथर्व. १३, १, ३; तै. सं. १, २, १४, २ ।

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणाम् ॥ २०९

अग्नेष्ट्वा तैजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद ॥ २१०

भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रा नियुञ्जिः सचसे शिवाभिः ।
दिवि मूर्धानं दधिषे स्वर्षा जिह्वामग्ने चकूपे हव्यवाहम् ॥ २११

इन्द्रस्य त्वौजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, ध्रुवांसि धरुणास्तृता त्रि-
श्वकर्मणा रुधुता, मा त्वा समुद्रं उद्धधीन्मां सुपर्णो, —ऽव्यथमाना पृथिवीं हृंह, तैजोऽसि,
तैजो मे यछ, पृथिवीं यछ, पृथिवीं हृंह, पृथिवीं मा हिंसीः, पृथिव्यां मा पाहि,
ज्योतिरसि, ज्योतिर्मे यछा, —ऽन्तरिक्षं यछा, —ऽन्तरिक्षं हृहा, —ऽन्तरिक्षं मा हिंसी, —
न्तरिक्षान्मा पाहि, स्वरासि, स्वर्मे यछ, दिवं यछ, दिवं हृंह, दिवं मा हिंसी, —
दिवो मा पाहि ॥ २१२

यास्ते अग्न आर्द्री योनुयो याः कुलारिनीर्ये ते अग्ना इन्द्रवो या उ नाभयः ।

ताभिष्टुमभयीभिः सखिदानं प्रुजानंस्तन्वेह निषीद ॥ २१३

काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि । एवां नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन चा ॥ २१४

यां शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यै ते देवीष्टके विधेमं हविषा वयम् ॥ १५ ॥ २१५

यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो दिवमातन्वन्ति रश्मिभिः ।

ताभिर्नो अद्य सर्वाभी रुचं जनाय नस्कृधि ॥ २१६

या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्रेषु या रुचः ।

इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धेहि बृहस्पते ॥ २१७

त्रिराड् ज्योतिरधारयत्, स्वराड् ज्योतिरधारयत्, सम्राड् ज्योतिरधारयद्, भूरसि भुवनस्य
रैता इष्टका स्वर्गो लोकौ, मनसा त्वान्वारोहाम्य, —त्रिज्योतिर्ज्योतिरग्निं, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
ध्रुवां सीद, सरसि, सूवनस्य रैता इष्टका स्वर्गो लोकौ, वाचा त्वान्वारोहामि, सूर्यो ज्यो-
तिर्ज्योतिः सूर्य, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, बृहस्पतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे ज्योति-
ष्मतीं विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानयोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यछा, —ऽग्नि-

[अयमग्निः सहस्रिणः०... रयीणाम्। ऋ. ८, ७५, ४ तै. सं. २, ६ ११, १, ४, ४, ४, १। भुवो यज्ञस्य०... हव्य-
वाहम्। ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १। विधेम हविषा वयम्। अथर्व. १, ३१, १]

[१६] मै. ३, २, ७। तै. ४, २, ९। काठ. १६, १६; ३९, ३। वा. १३, २२-३२, ५, १५; (१५, ६२) : १२, २; १७, ७०; १०, २६-
२७; २०, २; १८, ४६-४७; ८, ३२। काण्व. १४, २२-३४; ५, २०; (१६, ८३) : १३, २; १८, ७०; ११, ३६-३७; २१, ९३।
२०, १६-१७; ३१। मा. श्रौ. ६, १, ७

ष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्यो-
तिष्मती५ विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ,
वायुष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परमेष्ठीं त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे ज्योति-
ष्मती५ विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ, सूर्य-
स्तेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २१८

अषाढासि सहमाना सहस्वाराति५ सहस्व पृतनायतः ।

सहस्रवीर्यासि सा मा जिन्व ॥

२१९

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धुवः । माध्वीर्नः सन्त्वोपधीः ॥

२२०

मधु नक्तुमृतोषुसो मधुमत् पार्थिव५ रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥

२२१

मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमं अस्तु सर्वाः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥

२२२

अपां त्वा गह्वन्त्सादयामि समुद्रस्योन्नतच्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, ऽनु त्वा दिव्या वृष्टिः सचतां, - मा त्वा सूर्योऽभिताप्सानीर्माग्निर्वैश्वानरो, ऽछिनपत्रः
प्रजा अनुवीक्षस्व ॥ २२३

त्रीन्समुद्रान्संमसृपत् स्वर्गोऽपां पतिवृषभ इष्टकानाम् ।

तत्र गच्छ यत्र पूर्वे परेताः पुरीष५ वसानः सुकृतस्यु लोकम् ॥

२२४

मही द्यौः पृथिवी च न इमं५ यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥

२२५

इदं५ विष्णुः ॥

२२६

अथ स्मा ते वनस्पते वातो विशात्यग्रमित् । उतो न्विन्द्राय पातवे सुनु सौममुल्लखल ॥ २२७

नक्तोपासा ॥

२२८

स्युता देवैर्भिरमृतेनागादुखा स्वसारमधि वेदिमस्थात् ।

सत्यं पूर्वैर्ऋषिभिः स५विदानो अग्निः प्रुविद्वं इहं तत् कृणोतु ॥

२२९

पृथिवि पृथिव्या५ सीद मातुर्मार्तरिु माता ।

[मधु वाता०...पधीः । ऋ. १,२०,६; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; श. ब्रा. १४,९ ३,११ । मधु
नक्तुमृतोषुसो०...पिता । ऋ. १,९०,७; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; श. ब्रा. १४,९,३,१२ ।
मधुमान्नो वनस्पती०...नः । १,९०,८; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०,१०,२; श. ब्रा. १४,९,३,१३ । मही
द्यौः०...भरीमसि । ऋ. १,३२,१३; तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३,४,२,९,३ । इदं५ विष्णुः० ।... ऋ.
१,२२,१७; सा. २२२; १६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२.१३,१; नि. १२,१९ । अथ स्मा (स्म) ते । ऋ.
६,२५,७; ७,३,२; सा. १२२० । नक्तोपासा० । ऋ. १,९६,५; तै. सं. ४,१,१०,४; ६,५,२; ७,१२,३]

स्योनासि सुषदां स्योनामासीद सुषदामासीद ॥	२३०
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पश्यत्यास्वा ।-साम्राज्याय सुक्रतुः ॥	२३१
क्रतुं देवानां महिमानमीमहे अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वद्भुतम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन्निदधे पुरीष्यम् ॥	२३२
न्यधुर्मात्रायां क्वयो वयोर्धसो अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वच्युतम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन्निहितं पुरीष्यम् ॥	२३३
समिध्यमानं समिधा समिन्धते अग्निं सधस्थे सद्गुनेषु सुक्रतुम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन् पवमानमाभृतम् ॥ १६ ॥	२३४
अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः । अंरं वहन्त्याशवः ॥	२३५
युक्ष्वा हि देवहृतमं अश्वं अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥	२३६
समित् स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूर्यमानाः ।	
वृतस्य धारा अभिचाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्ये अग्नेः ॥	२३७
ऋचे त्वा, रुचे त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, —ऽभूदिदं विश्वस्य भूवनस्य वाजिन- मग्नेवैश्वानरस्य चा, —ऽग्निस्तैजसा तैजस्वान्, रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्, त्सहस्रदा असि, सहस्राय त्वा ॥	२३८
आदित्यं गर्भं पयसा समृङ्घि सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् ।	
परिवृङ्घि हरसा माभिःशोचीः शतायुषं कृणुहि चीर्यमानः ॥	२३९
वातस्य जूतिं वरुणस्य नाभिमश्वं जज्ञानं सुलिलस्य मध्ये ।	
शिशुं नदीनां हरिमद्रिबुध्नमग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन् ॥	२४०
अजस्रमिन्दुमरुषं भुरण्युमग्निमीडे पूर्वचित्तिं नमोभिः ।	
सं पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमानो गां मां हिंसीरदितिं विराजम् ॥	२४१

[निषसाद धृतव्रतो० । ऋ. १, २५, १०; तै. सं. १, ८, १६, १; तै. ब्रा. १, ७, १०, २, १, ६, ५, १]

[१७] तै. ४, २, ९-१०। काठ. १६, १६-१७। कपि. २५, ८। वा. १३, ३६-४५, ४७-५१; ३३, ४; १७, ९४। काण्व. १४ ३८-४७, ४९-५३; ३२, ४; १९, ७। मा. श्रौ. ६, १, ७। [अग्ने युक्ष्वा हि०...शवः। ऋ. ६, १६, ४३; सा. २५; १३८३; तै. सं. ४, २, ९, ५। युक्ष्वा हि देवहृतमं (मां)...सदः। ऋ. ८, ७५, १; तै. सं. २, ६, ११, १। समित्स्रवन्ति (सम्यक्स्त्र०)...अग्नेः। ऋ. ४, ५८, ६; तै. सं. ४, २, ९, ६। अजोरेहा (१ ह्य)ज्ञ०...मेध्यासः। अयर्व. ४, १४, १; ९, ५, १३]

त्वष्टुर्वैहृत्रीं वरुणस्य नाभिर्मविं जज्ञानां रज्जुसः परस्मात् ।

महीं साहस्रीमसुरस्य मायामग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥

२४२

यो अग्निरग्नेस्तपसोऽधि जातः शोकात् पृथिव्या उत वा दिवस्पृथि ।

यं इमाः प्रजा विश्वकर्मा जजान तमग्ने हेंडः पृथि ते वृणक्तु ॥

२४३

इमं मां हिंसीद्विपादं पशुं सहस्राक्षो मेधाय चीयमानो, मयुमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तश्नं निषीद, मयुं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि, मं मां हिंसीरेकशफं पशुं कनिक्रदं वाजिनं वाजिनेषु, गौरमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तश्नं निषीद, गौरं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि, मं साहस्रं शतधारमुत्सं व्यर्च्यमानं सलिलस्य मध्ये घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥ गव्यमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तश्नं निषीद, गव्यं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि, मं मूर्णायुं वरुणस्य नाभिं त्वचं पशूनां द्विपादां चतुष्पादां त्वष्टुर्देवानां प्रथमं जनित्रमग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥ मेघमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तश्नं निषीद, मेघं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि, जोश्चरैरजनिष्ट शोकात्, सो अपश्यज्जनितामग्ने, तेन देवा देवतामग्रमायं, स्तेन रोहमायन्नप मेध्यासः, शरभमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तश्नं निषीद, शरभं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु ॥१७॥

२४४-२४६

अपां त्वैमन्त्सादयाम्य, पां त्वोन्नत्सादयाम्य, पां त्वायने सादयाम्य, पां त्वा ज्योतिषि सादयाम्य, पां त्वा भस्मनि सादयामि, समुद्रे त्वा संदने सादयाम्य, ण्वे त्वा संदने सादयामि, सलिले त्वा संदने सादयाम्य, पां त्वा क्षये सादयाम्य, पां त्वा सध्रिषु सादयाम्य, पां त्वा संदने सादयाम्य, पां त्वा सधस्थे सादयाम्य, पां त्वा योनौ सादयाम्य, पां त्वा पुंरीषे सादयाम्य, पां त्वा पाथसि सादयामि, गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि, त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, जागतेन त्वा छन्दसा सादयाम्या, नुष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, पाङ्क्तेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥१८॥

२४७

अयं पुरो भू, स्तस्य प्राणो भौवायनो, वसन्तः प्राणायनो, गायत्री वासन्ती, गायत्र्या गायत्री, गायत्रादुपांशु, रुपांशोस्त्रिवृत, त्रिवृतो रथन्तरं, वसिष्ठा ऋषिः, प्रजा-

पतिगृहीतया त्वया प्राणं गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य मनो वैश्वकर्माणं,
 ग्रीष्मो मानसं, —स्त्रिष्टुब् ग्रीष्मी, त्रिष्टुभः स्वारं & स्वारादन्तर्यामो, ऽन्तर्यामात् पञ्चदशः,
 पञ्चदशाद् बृहद्, भरद्वाजा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया मनो गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं पश्चा
 विश्वच्युच्चा, —स्तस्य चक्षुर्वैश्वच्युचसं, वर्षाणि चाक्षुषाणि, जंगती वर्षी, जंगुत्या ऋक्सु-
 म्, —मृक्सुमाच् शुक्रः, शुक्रात् समदशः, समदशाद्वैरूपं, जमदग्निक्रिपिः, प्रजापतिगृही-
 तया त्वया चक्षुर्गृह्णामि, प्रजाभ्य इदमुत्तरा३त्स्त्र, —स्तस्य श्रोत्रं & सौवं, शरच् श्रोत्र्यु, —
 नुष्टुप् शारद्यु, —नुष्टुभ एड, —मैडान्मन्थी, मन्थिन एकविंश, एकविंशद्विराजं, विश्वा-
 मित्रा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया श्रोत्रं गृह्णामि, प्रजाभ्य इयमुपरि मतिं, —स्तस्या वाक्
 सात्या, हेमन्तो वाच्यः, पडिक्कहैमन्ती, पड्क्त्या निर्धनव, —निर्धनवत आग्रायणं,
 आग्रायणात् त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ, त्रिणवत्रयस्त्रिंशोभ्यां & शाकरैवते, विश्वकर्मा ऋषिः,
 प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णामि प्रजाभ्यः ॥१९॥

२४८

प्राची दिग्, वुसन्तं ऋतुं, —रग्निदेवता, ब्रह्म द्रविणं, गायत्री छन्दो, रथन्तरं & सामं,
 त्रिवृत स्तोमः, स उ पञ्चदशवर्तनिः, सानुगा ऋषि, —स्युर्विव्यः, कृतमयानां, पुरो-
 वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोध्या-
 यामस्मिन् कर्मण्यस्यांमाशिष्यस्यां देवहृतौ ॥ दक्षिणा दिग्, ग्रीष्मं ऋतुं, —रिन्द्रो देवता,
 क्षत्रं द्रविणं, त्रिष्टुच्छन्दो, बृहत्सामं, पञ्चदशः स्तोमः, स उ समदशवर्तनिः, सना-
 तना ऋषि, —दित्यवाड् वयं, —स्त्रेतायानां, दक्षिणाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे
 ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोध्यायामस्मिन् कर्मण्यस्यांमाशिष्यस्यां देवहृतौ ॥
 प्रतीची दिग्, वर्षीं ऋतुं, —विंशे देवा देवता, विड् द्रविणं, जंगुती छन्दो, वैरूपं &
 सामं, समदशः स्तोमः, स उ एकविंशवर्तनि, —रहभूना ऋषि, —स्त्रिवत्सो वयो, द्वारोऽ-
 यानां, पश्चाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्म-
 ण्यस्यां पुरोध्यायामस्मिन् कर्मण्यस्यांमाशिष्यस्यां देवहृतौ ॥ उदीची दिक्, शरद्वतुं, —मित्रा-
 वरुणौ देवता, पुष्टं द्रविणं, —मनुष्टुच्छन्दो, वैराजं & सामैकविंशः स्तोमः, स उ त्रिणव-
 वर्तनिः, पुराणां ऋषि, —स्तुर्यवाड् वयो, ऽभिभवोऽयाना, —मुत्तराद्वातो वातः, पितरः

[१९] तै. ४,३,२ । काठ. १६,१९ । कपि. २५,९ । वा. १३,५४-५८ । काण्व. १४,५६-६५ ।

[२०] तै. ४,३,३ । वा. १५,१०-१९;४,११;१६,६४-६६ । काण्व. १६,१६-१७,१९-२०,२२-२३,२५-२६,२८-२९;
 ४,१६;१७,६४ । आस्निन्नह्य०... देवहृतौ (देवहृत्यां स्वाहा) । अथर्व. ५,२४,१-१७]

पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां माशि-
ष्यस्यां देवहूतौ ॥ ऊर्ध्वा दिं, —ग्धेमन्तशिशिरां क्रतू, बृहस्पतिर्देवता, फलं द्रविणं, पङ्क्ति-
श्लन्दः, शाकरैवते सामनी, त्रिणवः स्तोमः, सं उ त्रयस्त्रिंशवर्तनिः, सुपर्णा ऋषिः,
पष्ठवाङ् वयं, आस्कन्दोऽयाना, —मुपरिष्ठाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽव-
न्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां माशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ २० ॥

२४९-२५३ [११४९]

॥ इति मध्यमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

लोकं पृण छिद्रं पृणाथा सीद ध्रुवा त्वम् । इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन् योना असीपदन् ॥ १
ता अस्य सृददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः । जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वारोचने दिवः ॥ २
ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासि ध्रुवं योनिर्मासीद साध्या ।
उख्यस्य केतुं प्रथमं जुषाणा अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ३
कुलारिनी घृतवृती पुरन्धिः स्योनै सीद संदने पृथिव्याः ।
अभि त्वा रुद्रा वसवो गृणन्तिवदं ब्रह्म पिपृहि सौमगाय ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ४
स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीद देवानां सुभ्रै बृहते रणाय ।
पितैर्वैधि सूनवे यः सुशेवः स्वावेशया तश्नवा सं विशस्व ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ५
पृथिव्याः पुरीषमस्यप्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः ।
स्तोमपृष्ठा घृतवृतीह सीद प्रजावृदस्मै द्रविणायजस्व ।
अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ६
अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयाम्यन्तरिक्षस्य धर्त्रीं विष्टम्भनीं दिशाम् ।
भृवुनस्याधिपत्नीमूर्मिर्द्रप्सो अपाप्रसि । अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥ ७

[१] मै. ३, २, ८-९ । तै. ४, ३, ४ । काठ. १७, १ । कपि. २५, १० । वा. १२, ५४-५५; १४, १-५, ७; १५, ५९-६० ।
काण्व. १३, ५५-५६; १६, ८०-८१; १५, १-६ । मा. श्रौ. ६, २, १ । [ता अस्य सृददो...दिवः । क्र. ८, ६९, ३;
१, ८४, ११; अथर्व. २०, १०९, २; सा. १००६; तै. सं. ४, २, ४, ४; तै. ब्रा. ३, ११, ६, २ ।]

सजृक्तुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूर्देवैः, सजूर्देवैर्व्युनाधै, —रग्रये त्वा वैश्वानराया, —
 ऽश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा, सजृक्तुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूर्वसुभिः, सजूर्क्तुभिः,
 सजूर्विधाभिः, सजूं रुद्रैः, सजूर्क्तुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूरादित्यैः, सजूर्क्तुभिः,
 सजूर्विधाभिः, सजूर्विश्वेदेवैर्वैश्वानरैः, सजूर्देवैर्व्युनाधै, —रग्रये त्वा वैश्वानराया, —ऽश्विनाध्वर्युं
 सादयतामिह त्वा ॥१॥

ग्राणं मे पाह्य, —पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि, चक्षुर्म उरुया विभाहि, श्रोत्रं मे श्लो-
 कया, —ऽपः पिन्वौ, —पधीर्जिन्व, द्विपाद्व, चतुष्पात् पाहि, दिवो वा वृष्टिमेरय, क्षत्रं,
 वयो, मयन्तं छन्दो, विष्टम्भो वयो, ऽधिपतिश्छन्दो, मूर्धो वयो, प्रजापतिश्छन्दो,
 विश्वकर्मा वयो, परमेष्ठी छन्द, —स्यविर्वय, —स्त्रिष्टुच्छन्दो, दित्यवाङ् वयो, विराट् छन्दः,
 पञ्चाविर्वयो गायत्री छन्द, —स्त्रिवत्सो वय, उष्णिहा छन्द, —स्तुर्यवाङ् वयो, ऽनुष्टुच्छन्दः,
 पष्ठवाङ् वयो, बृहती छन्द, उक्षा वयो, ककुच्छन्द, ऋषभो वयो, सतोबृहती छन्दो,
 ऽनङ्गान्वयो, पङ्क्तिश्छन्दो, धेनुर्वयो, जगती छन्दो, वस्तो वयो, युवलं छन्दो,
 वृष्णिवयो, विशालं छन्दुः, पुरुषो वय, —स्तन्द्रं छन्दः, सिंहो वय, —श्छदिश्छन्दो,
 व्याघ्रो वयो, ऽनाध्वर्यं छन्दः ॥२॥

इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दृशतं युवम् ।

पृष्टेन द्यावापृथिवी आपूणान्तरिक्षं च विवाधस्व ॥

राश्यासि प्राची दिग्, विराडसि दक्षिणा दिक्, सम्राडसि प्रतीची दिक्, स्वराडस्युदीची
 दि, —गधिपत्न्यस्यूध्वी दि, —गायुर्म पाहि, ग्राणं मे पाह्य, —पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि,
 चक्षुर्म पाहि, श्रोत्रं मे पाहि, मनो मे पिन्व, वाचं मे जिन्वा, —ऽऽत्मानं मे पाहि, ज्यो-
 त्तिर्मे यछ, मां छन्दः, प्रमां छन्दः, प्रतिमां छन्दो, ऽस्त्रीवीश्छन्दः, पङ्क्तिश्छन्द,
 उष्णिहा छन्दो, गायत्री छन्द, —स्त्रिष्टुच्छन्दो, जगती छन्दो, ऽनुष्टुच्छन्दो, विराट्
 छन्दो, बृहती छन्दः, पृथिवी छन्दो, ऽन्तरिक्षं छन्दो, द्यौश्छन्दो, नक्षत्राणि छन्दः,
 समां छन्दः, कृपिश्छन्दो, वाक्छन्दो, मनश्छन्दो, गौश्छन्दो, ऽश्वश्छन्दो, ऽजा
 छन्दो, हिरण्यं छन्दो, ऽग्निदेवता, वातो देवता, सूर्यो देवता, चन्द्रमा देवता,

[२] तै. ४,३,४—५ । काठ. १७,१-२ । कपि. २५,१०,२६,१ । वा. १४,८—१० । काण्व. १५,७-१३ ।

[३] मै. ३,२,९ । तै. ४,३,६-७ । काठ. १७,३ । कपि. २६,२ । वा. १४,११,१३,१७—२२ । काण्व. १५,१४,१६,
 १७—२४ । मा. अ. ६,२,१ ।

वसवो देवता, रुद्रा देवता, —ऽदित्या देवता, मरुतो देवते, —न्द्रो देवता, वरुणो देवता,
 बृहस्पतिर्देवता, विश्वे देवा देवता, मूर्धासि राड्, ध्रुवासि धरुणा, ध्रुव्यसि धरण्या, —
 ऽऽयुषे त्वा, वर्चसे त्वा, कृष्यै त्वा, क्षेमाय त्वा, यन्त्री राड्, यन्त्र्यसि यमनी,
 ध्रुव्यसि धरित्री, —पै त्वा, —जै त्वा, रथ्यै त्वा, पौषाय त्वा ॥ ३ ॥ ११

आशुस्त्रिवृ, —द्धान्तः पञ्चदशो, व्योमा सप्तदशः, प्रतूर्तिरष्टादश, —स्तपो नवदशो,
 ऽभीवर्तः सुविंशो, धरुण एकविंशो, वर्चो द्वाविंशः, संभरणस्त्रयोविंशो, योनि-
 श्रुतिविंशो, गर्भाः पञ्चविंश, ओजस्त्रिणवो, विराट् त्रिंशः, ऋतुरेकत्रिंशो, वि-
 धृतिर्द्वात्रिंशः, प्रुतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो, ब्रह्मस्य विष्टपं चतुस्त्रिंशो, नाकः पट्त्रिंशो,
 वीवर्तोऽष्टाचत्वारिंशो, ध्रुवै चतुष्टोमः ॥ ४ ॥ १२

अग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं, त्रिवृत्स्तोमा, इन्द्रस्य भागोऽसि,
 विष्णोराधिपत्यं, क्षत्रं स्पृतं, पञ्चदशः स्तोमो, नृचक्षसां भागोऽसि, धातुराधिपत्यं,
 जनित्रं स्पृतं, सप्तदशः स्तोमो, मित्रस्य भागोऽसि, वरुणस्याधिपत्यं, दिवो वृष्टिर्वीतुः
 स्पृतं, एकविंशः स्तोमो, ऽदित्या भागोऽसि, पूष्णा अधिपत्यं, —मोजः स्पृतं, त्रिणवः
 स्तोमो, वसूनां भागोऽसि, रुद्राणामाधिपत्यं, चतुष्पात् स्पृतं, चतुर्विंशः स्तोम,
 आदित्यानां भागोऽसि, मरुतामाधिपत्यं, गर्भाः स्पृताः, पञ्चविंशः स्तोमः, सवितुर्भागो-
 ऽसि, बृहस्पतेराधिपत्यं, समीचीदिशः स्पृता, —श्रुतष्टोमः स्तोमो, यवानां भा० ३गोऽस्यं,
 यवानामाधिपत्यं, प्रजाः स्पृता, —श्रुतश्चत्वारिंशः स्तोम, ऋभूणां भागोऽसि, विश्वेषां
 देवानामाधिपत्यं, भूतै निशान्तं स्पृतं, त्रयस्त्रिंशः स्तोमः ॥ ५ ॥ १३

एकयास्तुवत, प्रजा अधीयन्त, प्रजानां पतिराधिपतिरासीत्, तिसृभिरस्तुवत्, ब्रह्मासृ-
 ज्यत्, ब्रह्मणस्पतिराधिपतिरासीत्, पञ्चभिरस्तुवत्, भूतान्यसृज्यन्त, भूतानां पतिराधिपति-
 रासीत्, सप्तभिरस्तुवत्, सप्तऋषयोऽसृज्यन्त, धाताधिपतिरासी, —त्र्यभिरस्तुवत्, पितरोऽ-
 सृज्यन्ता, —ऽद्वितिराधिपतिरासी, —देकादशभिरस्तुवत्, —ऽऽर्तवा असृज्यन्त, ऋतवोऽधिपतय आ-
 स, —स्त्रयोदशभिरस्तुवत्, मासा असृज्यन्त, सवत्सरोऽधिपतिरासीत्, पञ्चदशभिरस्तुवत्,

[४] तै. ४,३,८ । काठ. १७,४ । कपि. २६,३ । वा. १४,२३ । काण्व. १५,२५—२६ । मा. श्रौ. ६,२,१ । [ब्रह्मस्य विष्टपं । अथर्व. ११,३,५०]

[५] मै. ३,२,१० । तै. ४,३,९ । काठ. १७,४ । कपि. २६,३ । वा. १४,२४—२६ । काण्व. १५,२७—३१ । मा. श्रौ. ६,२,१ ।

[६] मै. ३,२,१० । तै. ४,३,१० । काठ. १७,५ । कपि. २६,४ । वा. १४,२८—३१ । काण्व. १५,३२—३५ । मा. श्रौ. ६,२,१

क्षत्रमसृज्यते, —न्द्रोऽधिपतिरासीत्, समदशभिरस्तुवत, ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्त, बृहस्पतिर-
धिपतिरासी, —नवदशभिरस्तुवत, शूद्रार्या असृज्येता, —महोरात्रे अधिपत्नी आस्ता, —मैकविंश-
शत्यास्तुवते, —कशफमसृज्यत्, वरुणोऽधिपतिरासीत्, त्रयोविंशत्यास्तुवत, क्षुद्राः पशवो
ऽसृज्यन्त, पूषाधिपतिरासीत्, पञ्चविंशत्यास्तुवता, —ऽऽरण्याः पशवोऽसृज्यन्त, वायु-
रधिपतिरासीत्, सप्तविंशत्यास्तुवत्, वनस्पतयोऽसृज्यन्त, सौमोऽधिपतिरासी, —नव-
विंशत्यास्तुवत्, द्यावापृथिवी चैताः, वसवो रुद्रा अनुव्यायः, —स्त उ एवाधिपतय आ-
स, —त्रैकत्रिंशतास्तुवत, प्रजा असृज्यन्त, यवाश्चायुवाश्चाधिपतय आसः, —स्त्रयस्त्रिंशता-
स्तुवत, भूतान्यशाम्यन्, प्रजापतिः परमेष्ठ्यधिपतिरासीत् ॥६॥ १४

अग्ने जातान् प्रणुदा नः सर्पत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अधि नो ब्रूहि सुमना अहेड्व् शर्मस्ते स्याम त्रिवरूथा उद्भौ ॥ १५

सहसा जातान् प्रणुदा नः सर्पत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयः स्याम प्रणुदा नः सर्पत्नान् ॥ १६

चतुश्चत्वारिंशी स्तोमो, वर्चो द्रविणः, षोडशी स्तोमा, औजो द्रविणम् ॥ १७

अग्नेः पुरीषमस्यप्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगूणन्तु देवाः ।

स्तोमपृष्ठा घृतवृतीह सीद प्रजावुदस्मे द्रविणायजस्व ॥ १८

तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदै, —वश्छन्दो, वरिवश्छन्द, आच्छन्दो, मनश्छन्दः,
शंभुश्छन्दः, परिभुश्छन्दः, सिन्धुश्छन्दो, व्यचश्छन्दः, समुद्रं छन्दः, सलिलं छन्दः,
ककुष्छन्द, —स्त्रिककुष्छन्दः, काव्यं छन्दो, ऽङ्कूपं छन्दो, ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः, पदपं-
ङ्क्तिश्छन्दो, विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः, क्षुरो भृजश्छन्दः, पक्षश्छन्दः, प्रच्छन्दः, स-
यच्छन्दो, वियच्छन्दो, बृहच्छन्दो, रथन्तरं छन्दो, निकायं छन्दो, वीवधं छन्दो,
गिरश्छन्दो, भृजश्छन्दः, सस्तुष्छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दा, एवश्छन्दो, वरिवश्छन्दो,
वयश्छन्दो, वयस्कृच्छन्दो, विशालं छन्दो, विष्पर्धाश्छन्द, —श्छदिश्छन्दो, दूरोहणं
छन्द, —स्तन्द्रं छन्दो, ऽक्कावङ्कं छन्दः ॥७॥ १९

रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्व, प्रेत्या धर्मणे धर्मं जिन्वा, —ऽन्वित्या दिवे दिवं जिन्व, संधि-

[७] मै. ३, २, १० । तै. ४, ३, १२ । काठ. १७, ६ । कपि. २६, ५ । वा. १५, १-५ । काण्व. १६, १-८ । मा. श्रौ. ६, २, २ ।

[अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व. ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणु० । अथर्व. ७, ३५, १]

[८] मै. ३, ३, १ । तै. ४, ४, १ । काठ. १७, ७ । कपि. २६, ६ । वा. १५, ६, ७, ९ । काण्व. १६, ९-१२, १४-१५ ।
मा. श्रौ ६, २, २ ।

नान्तरिक्षायान्तरिक्षं जिन्व, प्रतिधिना पृथिव्यै पृथिवीं जिन्व, विष्टम्भेन वृष्ट्यै वृष्टिं जिन्व,
 प्रवायाह्वेऽहर्जिन्वा,—ऽनुवाय रात्र्यै रात्रीं जिन्वो,—शिजा वसुभ्यो वसून् जिन्व, प्रकृतेनु रुद्रेभ्यो
 रुद्रान् जिन्व, सुदितिनादित्येभ्य आदित्यान् जिन्व, तन्तुना प्रजाभ्यः प्रजां जिन्वौ,—जसा पि-
 तृभ्यः पितॄन् जिन्व, पृतनापाहा पशुभ्यः पशून् जिन्व, रेवतौपधीभ्या औषधीजिन्वा,—ऽभि-
 जिता युक्तग्राव्णेन्द्रियेन्द्रं जिन्वा,—ऽधिपतिना प्राणाय प्राणं जिन्व, धरुणेनापानायापानं जिन्व,
 सःसर्पेण चक्षुषे चक्षुजिन्व, वयोधसाधीतायाधीतं जिन्व, त्रिवृता त्रिवृते त्रिवृज्जिन्व, प्रवृता
 प्रवृते प्रवृज्जिन्व, सवृता सवृते सवृज्जिन्वा,—ऽनूवृतानूवृतेऽनूवृज्जिन्व, विरोहेण विरोहाय विरोहं
 जिन्व, प्ररोहेण प्ररोहाय प्ररोहं जिन्व, सःरोहेण सःरोहाय सःरोहं जिन्वा,—ऽनूरोहेणानू-
 रोहायानूरोहं जिन्व, वसुकैन् वसुकाय वसुकं जिन्व, वैषश्रिया वैषश्रियै वैषश्रीं जिन्व, व-
 स्यष्ट्या वस्यष्ट्यै वस्यष्टिं जिन्वा,—ऽऽक्रान्त्याक्रान्त्या उक्क्रान्तिं जिन्वौ,—त्क्रान्त्योत्क्रान्त्या
 आक्रान्तिं जिन्व ॥८॥

२०

राश्यसि, प्राचीं दिग्, वसवस्ते देवा अधिपतयो, ऽग्निहेतीनां प्रतिधर्ता, त्रिवृत्त्वा स्तोमः
 पृथिव्यां श्रयत्वा,—ज्यमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, रथन्तरं साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋ-
 षयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे
 सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, विराड्वासि, दक्षिणा दिग्,
 रुद्रास्ते देवा अधिपतया, इन्द्रो हेतीनां प्रतिधर्ता, पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्यां श्रयतु,
 प्रउगमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, बृहत्साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो
 मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे
 लोके यजमानं च सादयन्तु, सम्राड्वासि प्रतीची दि, ग्रादित्यास्ते देवा अधिपतयः, सोमो
 हेतीनां प्रतिधर्ता, सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्यां श्रयतु, मरुत्वतीयमुक्थमव्यथायै स्तभोतु,
 वैरूपं साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु,
 विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादय-
 न्तु, स्वराड्स्युदीची दिङ्, मरुतस्ते देवा अधिपतयो, वरुणो हेतीनां प्रतिधर्ता,—कुविंशस्त्वा
 स्तोमः पृथिव्यां श्रयतु, निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, वैराजं साम प्रतिष्ठित्या अ-
 न्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च,
 ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु,—धिपतन्यस्यूर्ध्वी

दिग्, विश्वे ते देवा अधिपतयो, बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्ता, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ त्वा स्तोमौ
पृथिव्यां श्रयतां, वैश्वदेवाग्निमारुते उक्थे अन्वयथायै स्तभ्रुतां, शाकरैरैवते सामुनी प्रति-
ष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणां प्रथन्तु, विधर्ता चायम-
धिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु ॥९॥ २१

अयं पुरो हरिकेशः सूर्यराशि, —स्तस्य रथकृत्स्नश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्यौ, पुञ्जिकस्थला च
कृतस्थला चाप्सरसौ, यातुधाना हेती, रक्षांसि प्रहेति, —स्तैभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, इयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य रथस्वनश्च
रथेचित्रश्च सेनानीग्रामण्यौ, मेनका च सहजन्या चाप्सरसौ, द्रुक्ष्णवः पशवो हेतिः, पौ-
रुषेयो वधः प्रहेति, —स्तैभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां
जम्भे दध्मो, इयं पश्वा विदद्भुसु, —स्तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्रामण्या, आम्लोचन्ती
च प्रम्लोचन्ती चाप्सरसौ, व्याघ्रा हेतिः, सर्पाः प्रहेति, —स्तैभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृड-
न्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, इयमुत्तरात्स इयद्भुसु, —स्तस्य सेनजिञ्च
सुषेणश्च सेनानीग्रामण्यौ, विश्वाची च घृताची चाप्सरसा आपो हेति, —वातः प्रहेति, —स्तैभ्यो
नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, इयमुपर्यवीग्व-
सु, —स्तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामण्या, उर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसा, अवस्फूर्जद्वे-
ति, —विद्युत्प्रहेति, —स्तैभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे
दध्मः ॥ १० ॥

२२

प्राच्या त्वा दिशा सादयाम्य, —यिना देवेन देवतया गायत्रेण छन्दसाग्नेः शिरा उपदधामि,
गायत्रस्य छन्दसोऽग्नेः शीर्ष्णाग्नेः शिरा उपदधामि, दक्षिणया त्वा दिशा सादयामी, —न्द्रेण
देवेन देवतया त्रैष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधामि, त्रैष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुपदधा-
मि, प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि, विश्वेभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन छन्दसाग्नेः पुष्टमुपदधा-
मि, जागतस्य छन्दसोऽग्नेः पुष्टेनाग्नेः पुष्टमुपदधाम्यु, —द्वीच्या त्वा दिशा सादयामि, मित्रा-
वरुणाभ्यां देवाभ्यां देवतयानुष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधाम्या, —नुष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः
पक्षमुपदधाम्यु, —ध्वीया त्वा दिशा सादयामि, बृहस्पतिना देवेन देवतया पाङ्क्तेन छन्दसाग्नेः
पृष्ठमुपदधामि, पाङ्क्तस्य छन्दसोऽग्नेः पृष्ठेनाग्नेः पृष्ठमुपदधामि ॥११॥

२३

[१०] मै. ३,३,१ । ते. ४,४,३ । काठ. १७,९ । कपि. २६,८ । वा. १५,१५—१९,१६,६४—६६ । काण्व. १६,
३१—४०,१७,६४ । मा. श्रौ. ६,२,२ । [ते नो मृडन्तु (०डलु)... दध्मः । अथर्व. ३,२६,१—६,२७,१—६]

[११] मै. ३,३,२ । मा. श्रौ. ६,२,२ ।

मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २४

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सत्रताः ॥ २५

ये अग्रयः समनसोऽन्तरां द्यावापृथिवीं ।

वासन्तिका ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ २६

शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मा ऋतू, नभश्च नभस्यश्च वापिका ऋतू, इषश्चोर्जश्च शारदा ऋतू,
सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिका ऋतू, तपश्च तपस्यश्च शैशिरा ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २७

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सत्रताः ॥ २८

ये अग्रयः समनसोऽन्तरां द्यावापृथिवीं ।

शैशिरा ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ २९

पुरोवातसनिरस्य, — भ्रसनिरसि, विद्युत्सनिरसि, स्तनयित्नुसनिरसि, वृष्टिसनिरस्य, —
ग्रैथीन्यस्य, — अग्नेर्योन्यसि, वायोर्थीन्यसि, वायोर्वायोर्न्यसि, देवानां यान्यसि, देवानां
देवयान्यसि, विश्वेषां देवानां यान्यसि, विश्वेषां देवानां देवयान्यसि, सयान्यस्य, — न्त-
रिक्षसदस्यन्तरिक्षे सीदा, — ऽम्वां च बुलां च नितत्नीं च स्तनयन्तीं च भ्रयन्तीं च मेधयन्तीं च
चुपुणीका, सलिलाय त्वा, सृद्धीकाय त्वा, संतीकाय त्वा, केताय त्वा, सुकेताय त्वा,
सकेताय त्वा, विवस्वते त्वा, दिवे त्वा ज्योतिष, आदित्यैभ्यस्त्वा ॥ १३ ॥ ३०

उदपुरा नामास्यन्नेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुंरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा वर्चसा प्रजया
धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मनुष्यास्ते गोप्सरो, ऽग्निर्धिपति, — स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
ध्रुवा सीदा, — ऽपराजिता नामासि, ब्रह्मणा विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुंरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा
वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मरुतस्ते गोप्सरो, वायुरधिपति, — स्तया दे-
वतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदा, — ऽधिद्यौर्नामास्य, — मृतेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुंरुषैर्गोभिर-

[१२] मै. ३,३,३ । तै. ४,४,११ । काठ. १७,१० । कपि. २६,९ । वा. १३,२५,१४,६,१५—१६,२७; १५,५७। काण्व.
१४,२६; १५,५,१६,३१; १६,७९ ।

[१३] तै. ४,४,६ । मा. श्रौ. ६,२,२ ।

[१४] मै. ३,३,४ । तै. ४,४,५,३,११; ४,४,३,३ । काठ. १७,१० । कपि. २६,९ । वा. १५,६२-६५; १२,७; २०,२२;
१३,१७-१९,२४; १४,१२,१४; १५,५८,६४; १७,२-३। काण्व. १६,८३-८५; १३,८; २२,७; १४,१७-१९,२४-२५;
१५,१५-१६; १८,२-४ । मा. श्रौ. ६,६,२ ।

श्वैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रटया पौषेण, विश्वे ते देवा गोप्ताः, सूर्योऽधि-
 पति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, प्रजापतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, भूरसि,
 भूमिरसि, प्रथोऽसि, पृथि३व्यस्य, —दितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री, पृथि-
 वीं९ यच्छ, पृथिवीं दृ९ह, पृथिवीं मा हि९सीः, पृथिव्यां मा पाहि विश्वस्मै प्राणायानाय
 व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, —ऽग्निष्ट्वाभिपातु मर्त्या स्वस्त्या छदिषा शन्तमेन,
 विश्वकर्मा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे, ऽन्तरिक्षं९ यच्छा, —ऽन्तरिक्षं दृ९हा, —ऽन्तरिक्षं मा हि९-
 सी, —ऽन्तरिक्षान्मा पाहि विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय,
 वायुष्ट्वाभिपातु मर्त्या स्वस्त्या छदिषा शन्तमेन, परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे व्यच-
 स्वतीं प्रथस्वतीं भास्वतीं९ रश्मीवतीमा या दिवं भास्यां पृथिवीमो३र्वन्तरिक्षं, दिव९
 यच्छ, दिवं दृ९ह, दिवं मा हि९सी, —दिवो मा पाहि विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायो-
 दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, सूर्यस्त्वाभिपातु मर्त्या स्वस्त्या छदिषा शन्तमेन ॥ ३१

प्रोधदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः सस्वरुणाञ्चस्थात् ।

आदस्य वातो अनुवाति शोचिरध स्मा ते व्रजनं कृष्णमस्तु ॥

३२

आयोष्वा सदने सादयामि समुद्रस्योन्नतश्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
 क्षसे, सहस्रस्य मासि, सहस्रस्य प्रमासि, सहस्रस्य प्रतिमासि, सहस्रस्य संमासि,
 सहस्रस्योन्मासि, साहस्रोऽसि, सहस्राय त्वे, —मा मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्त्वे, —का च शतं
 च्चु, शतं च्च सहस्रं च, सहस्रं चायुतं चा, —ऽयुतं च प्रयुतं च, प्रयुतं चायुतं चा, —ऽवुदं च
 न्यवुदं च, समुद्रश्च मध्यं चा, —ऽन्तश्च परार्धश्चे, —मा मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु पष्टिः सहस्र-
 मयुतमक्षीयमाणा, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधो घृतश्रुतो मधुश्रुता ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः स्वधारिणीः
 कुलारिणी, —स्ता मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु विराजो नाम कामदुधा अमुत्रामुष्मिह्लोकै ॥ १४ ॥

३३ [११८२]

॥ इति मध्यमकाण्डेऽष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

[वर्चसा प्रजया (च) धनेन । ऋ. १.२३,२३; अथर्व. १४,१,४८; १९.३१.७ । प्रोधदश्वो न०...मस्तु ।
 ऋ. ७,३,२; सा. १२२०; सहस्रं च नियुतं चावुदं च । ऋ. परि. ३३,७ (द्वि. पा.) ।

अथ नवमः प्रपाठकः ।

आ त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमद्भिः ।	
वातजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरस्मिन् यज्ञे ममु हव्याय शर्व ॥	१
देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् । महादेवꣳ सहस्राक्षꣳ शिवमावाहयाम्यहम् ॥ २	२
तत् पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥	३
तद्वाङ्मौच्याय विद्महे गिरिसुताय धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥	४
तत् कुमाराय विद्महे कार्तिकेयाय धीमहि । तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥	५
तत् कुराटाय विद्महे हस्तिमुखाय धीमहि । तन्नो दुन्ती प्रचोदयात् ॥	६
तच्चतुर्मुखाय विद्महे पद्मासनाय धीमहि । तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात् ॥	७
तत् केशवाय विद्महे नारायणाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥	८
तद्भास्कराय विद्महे प्रभाकराय धीमहि । तन्नो भानुः प्रचोदयात् ॥	९
तत् सोमराजाय विद्महे महाराजाय धीमहि । तन्नश्चन्द्रः प्रचोदयात् ॥	१०
तज्ज्वलनाय विद्महे वैश्वानराय धीमहि । तन्नो वह्निः प्रचोदयात् ॥	११
तन्व्यजपाय विद्महे महाजपाय धीमहि । तन्नो ध्यानः प्रचोदयात् ॥	१२
तत् परमात्माय विद्महे वैनतेयाय धीमहि । तन्नः सृष्टिः प्रचोदयात् ॥ १ ॥	१३
नमस्ते रुद्र मन्यव उतो ता इपुत्रे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने वाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १४	१४
या ते रुद्र शिवा तनूरधोरापापकाशिनी ।	
तथा नस्तश्न्वा शतमया गिरिशन्ताभिर्चाकशीहि ॥	१५
यामिषुं गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्यस्तवे ।	
शिवां गिरिश तां कुरु मा हिꣳसीः पुरुषं जगत् ॥	१६
शिवेन वचसा त्वा गिरिशच्छा वदामसि ।	
यथा नः सर्वा इज्जिनः संगमे सुमना असत् ॥	१७
अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ।	
अहीꣳश्च सर्वान् जम्भयन्त्सर्वाश्च यातुधान्योऽधराचीः परासुव ॥	१८

[१] काठ. १७, ११ । तै. आ. १०, १, ५ । मा. श्रौ. ११, ५ । [आ त्वा वहन्तु हरयो । ऋ. १, १६, १ ।]

[२] तै. ४, ५, १ । काठ. १७, ११ । कपि. २७, १ । वा. १६, १-१४ । काण्व. १७, १-१४ । मा. श्रौ. ६, २, ४ । [यथा नः०... असत् । ऋ. १०, १४१, ४; अथर्व. ३, २०, ६ । अहीꣳश्च सर्वाꣳ (अट्टणान्तसꣳ) । ऋ. १, १९१, ८; अथर्व. ४, ९, ९]

असौ यस्ताम्रो अरुण उत वभ्रुः सुमुङ्गलः ।

ये चेमे अभितो रुद्रा दिक्षु श्रिताः सहस्रशोऽवैषां हेड ईमहे ॥ १९

असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृश्रन्नतैनमुदहार्यः ॥ २०

उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयातु नः ॥ २१

नमो नीलकपर्दाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो ये अस्य संत्वान इदं तेभ्योऽकरं नमः ॥ २२

नमस्ता आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ २३

प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरात्न्योर्ज्याम् । याश्चु ते हस्ता इषुवः परा ता भगवो वप ॥ २४

अवतत्य धनुषं सहस्राक्ष शतेषुधे । प्रशीर्य शल्यानां मुखं शिवो नः सुमना भव ॥ २५

विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवं उत । अनेशनस्य या इषव आभूरस्य निषङ्गधिः ॥ २६

परि ते धन्वनो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः । अथो य इषुधिस्तेवारिं अस्मिन्निधेहि तम् ॥ २७

या ते हेतिर्मीढुष्टम शिवं बुभूव ते धनुः । तयास्मान् विश्वतस्त्वमुयक्ष्मया परिभुज ॥ २८

नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशां च पतुये नमो, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतुये नमो, नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतुये नमो, नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनां पतुये नमो, नमो बभ्रुशाय व्याधिनेऽन्नस्य पतुये नमो, नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्रस्य पतुये नमो, नमो भवस्य हेत्यै जगत्स्पतुये नमो, नमः सूतायाहन्त्वाय वनानां पतुये नमो, नमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणां पतुये नमो, नमो मन्त्रिणे वाणिजाय, कक्षाणां पतुये नमो, नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौ, पथीनां पतुये नमो, नमः सहमानाय निव्याधिन, आव्याधिनीनां पतुये नमो, नम आक्रन्दयत उच्चैर्घोषाय संत्वानां पतुये नमो, नमः कृत्स्नवीताय धावते पत्नीनां पतुये नमो, नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानां पतुये नमो, नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतुये नमो, नमो निचेरवे परिचराया, ऽरण्यानां पतुये नमो, नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतुये नमो, नमः सृगारिभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पतुये नमो, नमोऽसिमद्भ्यो नक्तं चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतुये नमो, नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतुये नमो नमः ॥ ३ ॥ २९

नम इषुकृद्भ्यो धनुकृद्भ्यश्च वो नमो, नमा इषुमद्भ्यो धन्वारिभ्यश्च वो नमो, नम आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो, नम आयच्छद्भ्यो विसृजद्भ्यश्च वो नमो, नमोऽस्यद्भ्यो

[३] तै. ४,५,२-३ । काठ. १७,१२ । कपि. २७,२ । वा. १६,१७-२२ । काण्व. १७,१७-२२ ।

[४] तै. ४,५,३-४ । काठ. १७,१३ । कपि. २७,३ । वा. १६,२२-२६ । काण्व. १७,२२-२६ । मा. श्रौ. ६,२,४ ।

विध्यद्भ्यश्च वो नमो, नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो, नमः शयानेभ्यो आसीनेभ्यश्च
वो नमो, नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमो, नमः सर्भाभ्यः सर्भापतिभ्यश्च वो नमो,
नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमो, नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो, नमा
उगुणाभ्यस्तृहतीभ्यश्च वो नमो, नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमो व्रातेभ्यो व्रात-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमः कृच्छ्रेभ्यः कृच्छ्रपतिभ्यश्च वो नमो, नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च
वो नमो, नमः सेनाभ्यः सेनानीभ्यश्च वो नमो, नमो रार्थिभ्यो वरूथिभ्यश्च वो नमो,
नमः क्षतृभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो, नमो बृहद्भ्योऽर्भकेभ्यश्च वो नमो, नमो युवभ्य
आशीनेभ्यश्च वो नमो नमः ॥ ४ ॥ ३०

नमो ब्राह्मणेभ्यो राजन्येभ्यश्च वो नमो, नमः सूतेभ्यो विज्येभ्यश्च वो नमो, नमस्तक्ष-
भ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमो, नमः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमो, नमो निषादेभ्यः पुङ्गि-
ष्टेभ्यश्च वो नमो, नमः श्वनीभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमो, नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो,
नमो भवाय च शर्वाय च, नमो रुद्राय च पशुपतये च, नमो व्युप्तकेशाय च कपर्दिने च,
नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च, नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च, नमो गिरिशाय च
शिपिविष्टाय च, नमो मीढुष्टराय चैषुमते च, नमो ह्रस्वाय च वामनाय च, नमो बृहते
च वर्षीयसे च, नमो वृद्धाय च सुवृध्वने च, नमोऽग्नीयाय च प्रथमाय च, नम आश्वे
चाजिराय च, नमः शीभाय च शीघ्राय च, नमा ऊर्म्याय चावस्वन्याय च, नमो द्वीप्या-
य च स्रोतस्याय च ॥ ५ ॥ ३१

नम आशुषेणाय चाशुस्थाय च, नमो त्रिलिम्बे च कवचिने च, नमो वर्मिणे च वरूथिने
च, नमः शूराय चावभिन्दुते च, नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च, नमो ज्यायसे च कनी-
यसे च, नमः पूर्वजाय चापरजाय च, नमो मध्यमाय चापगल्भाय च, नमो जघन्याय
च बुध्न्याय च, नमः सोम्याय च प्रतिसुराय च, नमो याम्याय च क्षेम्याय च, नमो
ऽवसान्याय च श्लोक्याय च, नम उर्वर्याय च खल्याय च, नमो वन्याय च कक्ष्याय च,
नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च, नमः पथ्याय च सुत्याय च, नमो नाद्याय च वैशन्ताय
च, नमो नीप्याय च भिद्याय च, नमोऽवृत्त्राय च कूप्याय च, नमः सृष्ट्याय च
सरस्याय च ॥ ६ ॥ ३२

[५] तै. ४, ५, ४-५ । काठ. १७, १३-१४ । कपि. २७, ३-४ । वा. १६, २७-३१ । काण्व. १७, २७-३१ ।

[६] तै. ४, ५, ६-७ । काठ. १७, १४-१५ । कपि. २७, ४-५ । वा. १६, ३२-३५ । काण्व. १७, ३२-३५ ।

नमो दुन्दुभये चाहननीधाय च, नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च, नमो निपङ्क्तिणे चेषुषिमे
 च, नमस्तिग्भेषवे चायुधिने च, नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च, नमो मैध्याय च वि-
 द्युत्याय च, नमो वृष्याय चावृष्याय च, नमो वीधियाय चातप्याय च, नमो वात्याय
 च रेष्मण्याय च, नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च, नमः सोमाय च रुद्राय च, नम-
 स्ताम्राय चारुणाय च, नमः शङ्खवे च पशुपतये च, नम उग्राय च भीमाय च, नमो
 ऽग्नेवधाय च दूरेवधाय च, नमो हन्त्रे च हनीयसे च, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो, नमस्ता-
 राय, नमः शंभवे च मयोभवे च, नमः शंकराय च मयस्कराय च, नमः शिवाय च
 शिवतराय च ॥ ७ ॥

३३

नमः शिखाण्डिने च पुलस्तिने च, नमः किंशिलाय च क्षेणाय च, नम इरिण्याय च
 प्रपथ्याय च, नमो गृह्याय च गोष्ठ्याय च, नमो गैह्याय च तल्प्याय च, नमः कूल्याय
 च तीर्थ्याय च, नमः पार्याय चावार्याय च, नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च, नमः प्रवा-
 ह्याय च सिकत्याय च, नमः फैन्याय च शंण्याय च, नमो नीवेण्याय च हृद्याय च,
 नमः काट्याय च गहरेष्ठ्याय च, नमः शुण्याय च हरित्याय च, नमः पांसव्याय च
 रजस्याय च, नमो लोप्याय चोल्पाय च, नमा ऊर्म्याय च सूर्म्याय च, नमः पर्णाय च
 पर्णशादाय च, नमोऽपगूरमाणाय चाभिघ्नते च, नम आखिदते च प्रखिदते च, नम
 आखिदाय च प्रखिदाय च ॥ ८ ॥

३४

नमो गिरिकेभ्यो देवान्नां हृदयेभ्यो, नमो विचिन्वत्केभ्यो, नम आक्षिणकेभ्यो, नम
 आनुहतेभ्यः ॥

३५

द्रापे अन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ।

एषां पशूनामासां प्रजानां मा भैर्मा रुद्धं मां च नः किं चनाममत् ॥

३६

इमा रुद्राय तवसे कपादिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः ।

यथा नः शंसद् द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामि अस्मिन्ननातुरम् ॥

३७

यां ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाह भेषजा ।

शिवा रुतस्य भेषजा तथा नो मृड जीवसे ॥

३८

[७] तै. ४,५,७—८ । काठ. १७,१५ । कपि. २७,४—५ । वा. १६,३५—४१ । काण्व. १७,३५—४१ ।

[८] तै. ४,५,८—९ । काठ. १७,१५ । कपि. २७,५ । वा. १६,४२—४६ । काण्व. १७,४२—४६ ।

[९] तै. ४,५,९—१० । काठ. १७,१६ । कपि. २७,६ । वा. १६,४६—६६ । काण्व. १७,४६—६४ । मा. श्रौ. ६,२,४ ।

[मा भै (भे) मां०.....मत् । अथर्व. ६,५७,३ । इमा रुद्राय०.....तुरम् । ऋ. १,११४,१ ।]

परि नो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरघ्रायोः ।

अव स्थिरां मध्वद्भयस्तनुष्व मीद्वस्तोकाय तनूयाय मृड ॥

३९

मीदुष्टम शिवतम शिवो न एधि सुमना भव ।

अवतत्य धनुष्टमक्रुद्धः सुमना भव । पिनाकं विभ्रदागुहि कृत्तिः वसाना उच्चर ॥ ४०

व्यकृड विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः ।

यास्ते सहस्रः हेतयोऽन्याः स्ते अस्मन्निवपन्तु ताः ॥

४१

सहस्राणि सहस्रशो हेतयस्तवु बाह्वोः । तासामीशानो मधवन् पराचीना मुखा कृधि ॥ ४२

असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम् । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४३

ये अस्मिन् महत्युर्णवे अन्तरिक्षे भवा अधि तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४४

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवः रुद्रा उपश्रिताः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४५

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४६

ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४७

ये भूतानामधिपतयो विशिखांसः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४८

ये पथां पथिरक्षय ऐलमृडा वो युधः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४९

ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृग्वन्तो निषङ्गिणः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५०

ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान् । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५१

य एतावन्तो वा भूयांसो वा दिशो रुद्रा वितस्थिरैः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

५२

नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषुव, स्तेभ्यो दश प्राचीदिश दक्षिणां दश प्रतीचीदिशोदीचीदिशोर्ध्वा, स्तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडन्तु, ते ये द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमे-
षां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये अन्तरिक्षे येषां वाता इषुव, स्तेभ्यो दश प्राचीदिश

दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो
 यश्च नो द्वैष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषामन्नमिषुव, —स्तेभ्यो
 दश प्राचीर्दिश दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
 ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वैष्टि तमेषां जम्भे दध्मः ॥ ९ ॥ ५३

अघोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो अघोरघोरत्तरेभ्यश्च ।

सर्वतः शर्वशर्वेभ्यो नमस्ते रुद्र रूपेभ्यो नमः ॥ ५४

यः पथः समनुयाति स्वर्गं लोकं गाभिव सुप्रणीतौ । तेन त्वं भगुवान् याहि पथा ॥ ५५

इमे हिरण्यवर्णाः स्वर्गं योनिमाविशन्तौ ॥ ५६

गच्छ त्वं भगुवान् पुनरागमनाय पुनर्दर्शनाय सहदेव्याय सहवृषाय सहगणाय सहपार्षदाय
 यथाहुताय नमोनमाय नमः शिवाय नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ आवाहितमावाहित,
 नमस्कृतं नमस्कृत, विसर्जितं विसर्जित, पथं गच्छ पथं गच्छ, दिवं गच्छ दिवं गच्छ,
 स्वर्गच्छ स्वर्गच्छ, ज्योतिर्गच्छ ज्योतिर्गच्छ-नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥१०॥ ५७-५८
 [१२४०]

॥ इति मध्यमकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

अश्मत्तूर्जं पर्वते शिश्रियाणामद्भ्य ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्योऽधि संभृताम् ।

तां ना इषमूर्जं धत्त मरुतः सशरणां, अश्मंस्ते क्षु, —न्मयि ता ऊ, —र्ग्यं द्विष्मस्ते ते
 शुगृच्छतु ॥ १

समुद्रस्य त्वावुक्याग्ने परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ २

हिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ३

उप ज्मन्नुप वेतसेऽवतर नदीष्व्वा । अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकि ताभिरागहि ।

सैमं नो यज्ञं पावकवर्णं शिवं कृधि ॥ ४

अपामिदं न्ययनं समुद्रस्य निवेशनम् ।

अन्यांस्ते अस्मत्पन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ५

[१०] तै.आ. १०,१९ ।

[१] मै. ३,३,५-६ । तै. ४,६,१ । काठ. १७,१७ । कपि. २८,१ । वा. १७,१,४-१५; ११,८३; ३६,२० । काण्व. १८,
 १,५-१५; १२,८४; ३६,२० । मा. श्रौ. ६,२,४ । [हिमस्य त्वा०...परिव्ययामसि । ऋ. परि. ३०,१;
 अथर्व. ६,१०६,३ । अपामिदं न्ययनं...भव । ऋ. १०,१४२,७; अथर्व. ६,१०२,२; तै. सं. ४,६,१,३ ।]

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवः ॥ ६

पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन् रुच उपसो न केतुना ।
आ यो घृणे न तृषाणो अजरस्तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रणे ॥ ७

नमस्ते हरसे शोचिषे चाथो ते अचिषे नमः ।
अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यस्त्वं शिवो भव ॥ ८

द्रुषदे वण्, नृषदे व, इप्सुषदे वड्, बृहिषदे वड्, वनर्षदे वट्, स्वर्षिदे वट् ॥ ९
अन्नपते अन्नस्य नो देह्यनमीवस्यु शुष्मिणः ।

प्र म्नु दातारं तारिषा ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ १०

ये देवा देवानास्त्वं यज्ञिया यज्ञियानास्त्वं सवत्सरीयमुपु भागमासते ।
अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्त्स्वयं पिवन्तु मधुनो घृतस्य ॥ ११

ये देवा देवेभ्यो अधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः पुरएतारो अस्य ।
येभ्यो न ऋते पवुते धाम किं चन न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्तुषु ॥ १२

प्राणदा अपानदा व्यानदा वृचोधा वरिवोधाः ।
अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यस्त्वं शिवो भव ॥ १ ॥ १३

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं अन्यत्रिणम् । अग्निर्नो वनते रयिम् ॥ TS. 4.6.1.5 १४
य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदपिहोता न्यसीदत् पिता नः ।

स आशिषा द्रविणामिच्छमानः प्रथमच्छद्वरं आविवेश ॥ १५
किंस्त्विद्वन्नं क उ स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ।

मनीषिणो मनसा पृच्छतेदु तद्यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन् ॥ १६
किंस्त्विदासीदधिष्ठानुमारम्भणं कतमत्स्वित्कथासीत् ।

यतो भूमिं जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौणोन्महिना विश्वचक्षाः ॥ १७

[अग्ने पावक रोचिषा । ऋ. ५, २६, १; सा. १५२१; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, २ । स नः पावक दीदिवः । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, ३ । पावकया यश्चित०... नू रणे (अजरः) । ऋ. ६, १५, ५; तै. सं. ४, ६, १, २]

[१] मै. ३, ३, ७ । तै. सं. ४, ६, १-२ । काठ. १८, १-२ । कपि. २८, २ । वा. ८, ४५; १७, १६-२३ । काण्व. ८, २६-२८; १८, १६-२४ । मा. श्रौ. ६, २, ५ । [अग्निस्तिग्मेन०... रयिम् । ऋ. ६, १६, २८; अथर्व. ८, ३, २३; सा. २२; तै. सं. ४, ६, १, ५, । य इमा विश्वा०... विवेश । ऋ. १०, ८१, १; तै. सं. ४, ६, २, १ । किंस्त्विद्वन्नं० । ऋ. १०, ८१, १; तै. सं. ४, ६, २, ५; तै. ब्रा. २, ८, ९, ६ । किंस्त्विदासी०... चक्षाः । ऋ. १०, ८१, २; तै. सं. ४, ६, २, ४]

यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।	
सं बाहुभ्यामधुमत्सं पतत्रैर्घ्नीवाभूमौ जनयन् देवं एकः ॥	१८
यां ते धामानि परमाणि यावमां यां मध्यमां विश्वकर्मन्नुतेमा ।	
शिक्षां सखिभ्यो हविषा स्वधावः स्वयं यजस्व तन्वं जुषाणः ॥	१९
विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्व्यम् ।	
तस्मै विशः समनमन्त देवीरयमुग्रौ विहरेव्यो यथासत् ॥	२०
विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्याम् ।	
मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहासाकं मघवा सूरिरस्तु ॥	२१
वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये मनोयुजं वाजे अद्याहुवेम ।	
स नो नैदिष्टा हवना जुजोष विश्वशंभूरवसे साधुकर्मा ॥ २ ॥	२२
चक्षुषः पिता मनुसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नज्ञमाने ।	
यदेदन्ता अददहन्त पूर्वा आदिद् द्यावापृथिवीं अप्रथेताम् ॥	२३
विश्वकर्मा विममे यो विहाया धृतीं त्रिधृतीं पुरमोतु संदृक् ।	
तेषामिष्टानि समिषां मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन् परं एकमाहुः ॥	२४
तं आयजन्त द्रविणा समस्मिन्नृषयः पूर्वं जरितारो न भूना ।	
अर्षतां सर्वे रजसि निषत्ता ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॥	२५
यो नः पिता जुजिता यो त्रिधृती यो नः सुतो अभ्यां सज्जजान् ।	
यो देवानां नामधा एक एव तं संप्रश्नं भुवना यन्त्यन्या ॥	२६
परो दिवः पर एनां पृथिव्याः परो देवैभ्यो असुरं यदस्ति ।	
कं स्विर्द्रुमं प्रथमं दद्या आपो यत्र देवाः समगच्छन्त सर्वे ॥	२७

[यो विश्वचक्षुरुत (०तश्चक्षुः०) एकः । ऋ. १०, ८१, ३; अथर्व. १३, २, २६; तै. सं. ४, ६, २, ४; तै. आ. १०, १, ३ । यां ते धामानि०...जुषाणः (वृधानः) । ऋ. १०, ८१, ५; तै. सं. ४, ६, २, ५ । विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः० । ऋ. १०, ८१, ६; सा. १५८९; तै. सं. ४, ६, २, ६; नि. १०, २७ । वाचस्पतिं०...साधुकर्मा । ऋ. १०, ८१, ७; तै. सं. ४, ६, २, ५]

[३] तै. ४, ६, २ । काठ. १८, २-१ । कपि. २८, २ । वा. १७, २५-३२ । काण्व. १८, २५-३२ । [चक्षुषः पिता०...ताम् । ऋ. १०, ८२, १; तै. सं. ४, ६, २, ४ । विश्वकर्मा विममे (०मना) ...एकमाहुः । ऋ. १०, ८२, २; तै. सं. ४, ६, २, १; नि. १०, २६ । तं आयजन्त०...निमानि । ऋ. १०, ८२, ४; तै. सं. ४, ६, २, २; नि. ६, १५ । यो नः पिता०...यन्त्यन्या । ऋ. १०, ८२, ३; अथर्व. २, १, ३; तै. सं. ४, ६, २, १; तै. आ. १०, १, ४ । परो दिवः (दिवः)०...सर्वे (पूर्वे) । ऋ. १०, ८२, ५; तै. सं. ४, ६, २, २]

तमिद्रर्मं प्रथमं दद्यात् आपो यन्त्रु देवाः समपश्यन्त विश्वे ।	
अजस्य नाभा अध्येकर्मपित् यस्मिन् विश्वा भुवनाधि तस्थुः ॥	२८
विश्वकर्मा चैदजनिष्ट देव आदिद्भन्धर्वो अभवद् द्वितीयः ।	
तृतीयः पिता जुनितौषधीनामपां गर्भं व्युदधुः पुरुत्रा ॥	२९
न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकर्मन्तरं बभूव ।	
नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उक्थशास्त्ररन्ति ॥ ३ ॥	३०
उदेनमुत्तरं नयामि घृतेनाहुत । समेन वर्चसा सृज प्रजया च ब्रह्मं कृधि ॥	३१
इन्द्रेमं सुतरं नय सजातानामसद्वशी । रायस्पोषेण संसृज देवैभ्यो भागदा असत् ॥	३२
यस्य कुर्मो गृहे हविस्तमग्ने वर्धया त्वम् । तस्मै देवा अधिब्रुवन्नयं च ब्रह्मणस्पतिः ॥	३३
आशुः शिशानो वृषभो न युध्मो घनाघनः क्षौभनश्वर्षणीनाम् ।	
संक्रन्दनोऽनिमिष एकरीरः शतं सेना अजयत्सार्कमिन्द्रः ॥	३४
संक्रन्दनेनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्चयवनेन धृष्णुना ।	
तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं युधो नरा इषुहस्तेन वृष्णा ॥	३५
स इषुहस्तैः स निषङ्गिभिर्वशी संसृष्टासु युत्स्विन्द्रो गुणेषु ।	
संसृष्टजित्सोमपा वाहुशर्ध्वध्वन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥	३६
बृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहामित्रं अपवाधमानः ।	
प्रभञ्जन्तसेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानाम् ॥	३७
अभि गोत्राणि सहसा गाहमान आदायो वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।	
दुश्चयवनः पृतनापाङ्गयोरेध्वोऽस्माकं सेना अवतु प्र युत्सु ॥	३८

[तमिद्रर्मं०...तस्थुः । ऋ. १०,८२,६; तै. सं. ४,६,२,३ । न त०... श्वरन्ति । ऋ. १०,८२,७; तै. सं. ४,६,२,२; नि. १४,१०]

[४] मै. ३,३,८ । तै. ४,६,३-४ । काठ. १८,३,५ । कपि. २८,३,५ । वा. १७,५०-५२,३३-४१,४३ । काण्व. १८, ५०-५२,३३-४१,४३ । सा. श्री. ६,२,५ । [उदेनमुत्तरं (रां)... कृधि । अथर्व. ६,५,१ । इन्द्रेमं०... असत् । अथर्व. ६,५,२ । यस्य कुर्मो०... । ऋ. १०,१७३,३; अथर्व. ६,५,३; ८७,३ । तस्मै देवा (सोमो)०... ब्रह्मणस्पतिः । ऋ. १०,१७३,३; अथर्व. ६,८७,३; ५,३; तै. ब्रा. २,४,२,९ । आशुः शिशानो०... । ऋ. १०,१०३,१; सा. १८४९; अथर्व. १९,१३,२; तै. सं. ४,६,४,१; नि. १,१५ । संक्रन्दनेना०... वृष्णा । ऋ. १०,१०३,२; सा. १८५०; अथर्व. १९,१३,३; तै. सं. ४,६,४,१ । स इषुहस्तै०... रस्ता । ऋ. १०,१०३,३; सा. १८५१; अथर्व. १९,१३,४; तै. सं. ४,६,४,१ । बृहस्पते परि०... रथानाम् । ऋ. १०,१०३,४; सा. १८५२; अथर्व. १९,१३,८; तै. सं. ४,६,४,१ । अभि गोत्राणि०... युत्सु । ऋ. १०, १०३,७; सा. १८५५; अथर्व. १९,१३,७; तै. सं. ४,६,४,२]

बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजीं सहमान उग्रः ।	
अभिवीरो अभिसत्त्वा सहोजिज्जैत्रमिन्द्र रथमातिष्ठ गोवित् ॥	३९
गोत्रभिदं गोविदुं वज्रबाहुं जयन्तमज्म प्रमृणन्तमोजसा ।	
इमं सजाता अनुवीरयध्वमिन्द्र सखायो अनु संभध्वम् ॥	४०
इन्द्र एषां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुरं एतु सोमः ।	
देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतो यन्तु मध्ये ॥	४१
इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्ध उग्रम् ।	
महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयुतामुदस्थात् ॥	४२
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषुवस्ता जयन्तु ।	
अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मानु देवा अवता भरेष्वा ॥ ४ ॥	४३
उदु त्वा ॥	४४
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरपामतिं दुर्मतिं बाधमानाः ।	
रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्ती रायस्पोषे अधि यज्ञो अस्थात् ॥	४५
समिद्धे अग्रा अधि मामहान उक्थपत्रा ईड्यो गृभीतः ।	
तप्तं घर्मं पुरिगृह्यायजन्तोर्जा यद्यज्ञमशमन्त देवाः ॥	४६
दैव्याय धात्रे दैष्ट्रे देवश्रीः श्रीमनाः शतपात् । परिगृह्य यज्ञमायन् ॥	४७
हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात् सविता ज्योतिरुद्वयं अजस्रम् ।	
तस्य पुषां म्रसवे याति विद्वान्तसंपश्यन् विश्वा भुवनानि गोपाः ॥	४८
देवा देवेष्वध्वर्यन्तो अस्थुर्वीतं शुमित्रां शुमितं यज्ञध्वै ॥	४९
तुरीयो यज्ञो यत्रु हव्यमेति ततो वाका आशिषो नो जुषन्ताम् ॥	५०

[बलविज्ञायः०... गोवित् (गोविदन्) । ऋ. १०, १०३, ५; सा. १८५३; अथर्व. ८, ५, २; १९, १३, ५; तै. सं. ४, ६, ४, २ । गोत्रभिदं०... रभध्वम् । ऋ. १०, १०३, ६; सा. १८५४; अथर्व. ६, ९७, ३; १९, १३, ६; तै. सं. ४, ६, ४, २ । इन्द्र एषां (आसां) नेता०... मध्ये । ऋ. १०, १०३, ८; सा. १८५६; अथर्व. १९, १३, ९; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । इन्द्रस्य वृष्णो०... मुदस्थात् । ऋ. १०, १०३, ९; सा. १८५७; अथर्व. १९, १३, १०; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । अस्माकमिन्द्रः०... भरेष्वा (हवेषु)]

[५] मै. ३, ३, ८ । तै. ४, ६, ३ । काठ. १८, ३ । कपि. २८, ३, ५ । वा. १७, ५३-६३, २, १५; १२, ३१, ५६; २३, ५८; १४, १०; १५, ६१; २२, ३१ । काण्व. १८, ५३-६३, २, ३०; १२, ३२, ५७; १६, ८२; मा. श्री. ६, २, ५ । [हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरिः)... गोपाः । ऋ. १०, १३९, १; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्त्समुद्रं व्यचसं गिरः ।	
रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिम् ॥	५१
विमान एष दिवो मध्य आस्त आपपूर्वान् रोदसी अन्तरिक्षम् ।	
स विश्वाचीरभिचष्टे घृताचीरन्तरां पूर्वमपरं च केतुम् ॥	५२
उक्षां समुद्रे अरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुराविवेश ।	
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा विचक्रमे रजसस्पात्यन्तौ ॥	५३
सुहृयज्ञं आ च वक्षद्यक्षदग्निदेवो देवं आ च वक्षत् ।	
देवहृयज्ञं आ च वक्षद्यक्षदग्निदेवो देवं आ च वक्षत् ॥	५४
वाजस्य मा प्रसवेनेति द्वे ॥ ५ ॥	५५
क्रमध्वमग्निना नाकमुख्यं हस्तेषु विभ्रतः ।	
दिवः पृष्ठं स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वम् ॥	५६
प्राचीमनु ॥	५७
अग्ने प्रेहि प्रथमो देवायतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम् ।	
इयक्षमाणा भृगुभिः सह स्वयन्तु यजूमानाः स्वस्ति ॥	५८
पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षादिवमारुहम् ।	
दिवो नाकस्य पृष्ठास्त्वज्योतिरगामहम् ॥	५९
स्वयन्तो नापेक्षन्ता आ द्यां रोहन्ति रोदसी ।	
यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिरे ॥	६०
नक्तोषासा, अग्ने सहस्राक्ष ॥	६१
सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृष्ठे पृथिव्याः सीद ।	
भासान्तरिक्षमापुण ज्योतिषा दिवमुत्तमान् तैजसा दिशा उद् दृह ॥	६२

[इन्द्रं विश्वा०... पतिम् । ऋ. १,११,१; सा. ३,४३; ८,२७; तै. सं. ४,६,३,४; तै. ब्रा. २,७,१५,५ । विमान (नृचक्षा) एष०...केतुम् । ऋ. १०,१३९,२; तै. सं. ४,६,३,३ । उक्षा समुद्रे (समुद्रो)०...त्यन्तौ । ऋ. ५,४७,३; तै. सं. ४,६,३,३]

[६] मै. ३,३,९ । तै. ४,६,५ । काठ. १८,४ । कपि. २८,४ । वा. १७,६५-७९; १२,२ । काण्व. १८,६५-७८; ३३,२ । मा. श्रौ. ६,२,५ । [क्रमध्वमग्निना०...राध्वम् । अथर्व. ४,१४,२ । अग्ने प्रेहि०...स्वस्ति । अथर्व. ४,१४,५ । पृथिव्या अहमुदन्त०... महम् । अथर्व. ४,१४,३ । स्वयन्तो नापेक्षन्ता० - वितेनिरे । अथर्व. ४,१४,४ । अथर्व. ४,१४,५ । नक्तोषासा समनसा० । ऋ. १,९६,५; तै. सं. ४,१,१०,४; ६,५,२; ७,१२,३]

आर्जुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्रे स्व० योनिमासीद साध्या ।

अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥ ६३

ता० सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाह० वृणे सुमति० विश्वजन्याम् ।

यामस्य कण्वो अदुहत् प्रपीना० सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥ ६४

विधेम ते परमे जन्मन्त्रे विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।

यस्माद्योनेरुदारिण्या यजा तं प्र त्वे समिद्धे जुहुरे हवी०षि ॥ ६५

प्रद्वो अग्रे दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ । ता० शश्वन्ता उपयन्ति वाजाः ॥ ६६

अग्रे तमद्य, समं ते अग्रे ॥ ६७

चित्तिं जुहोमि मनसा यथा देवा इहागमन् । वीतिहोत्रा क्रतावृधः ॥ ६८

समुद्रस्य वो वयुनस्य पत्सन् जुहोमि विश्वकर्मणे । विश्वाहादाभ्य० हविः ॥ ६९

[१३०९]

॥ इति मध्यमकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च, सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मा०श्च, सत्यश्च ऋतुपाश्चात्य०हा,
 ऋतार्जेच्च सत्यजिच्च, सेनजिच्च सुषेणश्चा, ऽन्तिमित्रश्च दूरैऽमित्रश्च, गर्णं क्रतुश्च सत्यश्च,
 ध्रुवश्च धरुणश्च, धर्ता च विधर्ता च विधारय, ईदृङ् चैतादृङ् च, सदृङ् च प्रतिसदृङ् च,
 मितश्च संमितश्च संभरा, ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ षु णः, सदृक्षासः प्रतिसदृक्षासा एतन,
 मितसश्च संमितासो न ऊतये संभरसो मरुतो यजे अस्मि, त्रिन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्तमानो,
 यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्तमानोऽभवन्नेवमिमं० यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्तमानो
 भवन्तु ॥ १ ॥ १

वाजश्च मे प्रसवश्च मे, प्रयतिश्च मे प्रसृतिश्च मे, धीतिश्च मे क्रतुश्च मे, स्वरश्च मे

[ता० सवितुर्वरेण्य०... गाम् । अथर्व. ७, १५, १ । विधेम ते परमे०... हवी०षि । ऋ. १, २, ३; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रद्वो अग्रे०... वाजाः । ऋ. ७, १, ३; सा. १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । अग्रे तमद्य (०द्याभवं) ०... ओहैः । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

[१] तै. ४, ६, ५ । काठ. १८, ६ । कपि. २८, ६ । वा. १७, ८०-८४, ८६ । काण्व. १८, ८०-८४, ८६ । मा. श्रौ. ६, २, ५ ।
 [२] मै. ३, ४, १ । तै. ४, ७, १-२ । काठ. १८, ७ । कपि. २८, ७ । वा. १८, १-४ । काण्व. १९, १३-१६ । मा. श्रौ. ६, २, ५ ।

इलोकश्च मे, श्रावश्च मे श्रुतिश्च मे, ज्योतिश्च मे स्वश्च मे, प्राणश्च मेऽपानश्च मे, व्यानश्च मेऽसुश्च मे, चित्तं च मा आधीतं च मे, वाक् च मे मनश्च मे, चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे, दक्षश्च मे बलं च मा, औजश्च मे सहश्च मा, आयुश्च मे जरा च म, आत्मा च मे तनूश्च मे, गर्भं च मे वर्मु च मे, ऽङ्गानि च मेऽस्थानि च मे, परूषि च मे शरीराणि च मे, ज्यैष्ठ्यं च मा आधिपत्यं च मे, मन्युश्च मे भासश्च मे, ऽमश्च मेऽम्भश्च मे, जेमा च मे महिमा च मे, वरिमा च मे प्रथिमा च मे, वर्णा च मे द्राघ्मा च मे, वृद्धं च मे वृद्धिश्च मे ॥ २ ॥

सत्यं च मे श्रद्धां च मे, जगच्च मे धनं च मे, वंशश्च मे त्विषिश्च मे, क्रीडां च मे मोदश्च मे, सुक्तं च मे सुकृतं च मे, जातं च मे जनिष्यमाणं च मे, वित्तं च मे वैद्यं च मे, भूतं च मे भव्यं च म, ऋद्धं च मा ऋद्धिश्च मे, सुगं च मे सुपयं च मे, कलसं च मे कलमिश्च मे, मतिश्च मे सुमतिश्च मे, शौं च मे संयश्च मे, प्रियं च मेऽनुकामश्च मे, कामश्च मे सौमनसश्च मे, भगश्च मे द्रविणं च मे, भद्रं च मे श्रेयश्च मे, वंसीयश्च मे यशश्च म, ऋतं च मेऽमृतं च मे, ऽयक्ष्मं च मेऽनामयश्च मे, जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मे, ऽनमित्रं च मेऽभयं च मे, सुखं च मे शयनं च मे, सूर्पाश्च मे सुदिनं च मे ॥ ३ ॥

यन्तां च मे धर्तीं च मे, क्षेमश्च मे धृतिश्च मे, विश्वं च मे महश्च मे, स्रविञ्च मे ज्ञानं च मे, स्रश्च मे प्रस्रश्च मे, सीरं च मे लयुश्च मा, ऊर्कं च मे सूर्नुता च मे, पयश्च मे रसश्च मे, घृतं च मे मधु च मे, सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे, कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे, जैत्रं च मा औद्धैत्रं च मे, रयिश्च मे रायश्च मे, पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे, विष्टं च मे प्रष्टं च मे, पूर्णं च मे पूर्णतरं च मे, कुयवं च मेऽक्षितिश्च मे, ऽक्षुच्च मेऽन्नं च मे, त्रीहयश्च मे यवाश्च मे, माषाश्च मे तिलाश्च मे, ऽणवश्च मे प्रियङ्गवश्च मे, ह्यामाकाश्च मे नीवाराश्च मे, गोधृमाश्च मे मसूराश्च मे, मुद्राश्च मे खर्वाश्च मे ॥ ४ ॥

पर्वताश्च मे गिरयश्च मे, सिक्ताश्च मे वनस्पतयश्च मे, ऽहमा च मे मृत्तिका च मे, हिरण्यं च मेऽयश्च मे, सीसं च मे त्रपु च मे, ह्यामं च मे लोहितायसं च मे, ऽग्निश्च मा

[३] तै. ४,७,२-३ । काठ. १८,८-९ । कपि. २८,८-९ । वा. १८,५-६,८,११ । काण्व. १९,१७-१८,२०,२२ ।

[४] तै. ४,७,३-४ । काठ. १८,९ । कपि. २८,८-९ । वा. १८,७,९,१०,१२ । काण्व. १९,१९,२१,२३-२४ ।

[५] तै. ४,७,५-८ । काठ. १८,१०-११ । कपि. २८,१०-११ । वा. १८,१३-२१ । काण्व. १९,२५-३६ ।

आप्थ मा, औषधयश्च मे वीरुधश्च मे, कृष्टपच्याश्च मेऽकृष्टपच्याश्च मे, ग्राम्याश्च मे पञ्च
 आरण्याश्च यज्ञेन कल्पन्ताः, वित्तं च मे वित्तश्च मे, भूतं च मे भूतिश्च मे, ऽर्थश्च मा एष
 च म, इत्यां च मे गतिश्च मे, कर्म च मे शक्तिश्च मे, वसु च मे वसतिश्च मे, ऽग्निश्च
 मा इन्द्रश्च मे, सोमश्च मा इन्द्रश्च मे, सविता च मा इन्द्रश्च मे, सरस्वती च मा इन्द्रश्च
 मे, पूर्वा च मा इन्द्रश्च मे, ऽदितिश्च मा इन्द्रश्च मे, धाता च मा इन्द्रश्च मे, त्वष्टा च मा
 इन्द्रश्च मे, मित्रश्च मा इन्द्रश्च मे, वरुणश्च मा इन्द्रश्च मे, विष्णुश्च मा इन्द्रश्च मे, वृहस्पतिश्च
 मा इन्द्रश्च मे, वसवश्च मा इन्द्रश्च मे, रुद्राश्च मा इन्द्रश्च मे, आदित्याश्च मा इन्द्रश्च मे,
 मरुतश्च मा इन्द्रश्च मे, पृथिवी च मा इन्द्रश्च मे, ऽन्तरिक्षं च मा इन्द्रश्च मे, द्यौश्च मा
 इन्द्रश्च मे, नक्षत्राणि च मा इन्द्रश्च मे, समा च मा इन्द्रश्च मे, कृषिश्च मा इन्द्रश्च मे,
 वृष्टिश्च मा इन्द्रश्च मे, दिशश्च मा इन्द्रश्च मे, विश्वे च मे देवा इन्द्रश्च मे, ऽऽशुश्च मे रश्मि-
 श्च मे, ऽधिपतिश्च मेऽदाभ्यश्च मे, उपाऽशुश्च मेऽन्तर्यामश्च मे, ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुण-
 श्च मे, आश्विनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे, शुक्रश्च मे मन्थी च मे, आग्रायणश्च मे वैश्वदेवश्च
 मे, ऐन्द्राग्रश्च मे क्षुल्लकवैश्वदेवश्च मे, ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च मे, मरुत्वतीयाश्च मे निष्केव-
 ल्यश्च मे, सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे, पात्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे, सुचश्च मे
 चमसाश्च मे, वायव्यानि च मे द्रोणकलशश्च मे, ऽधिपवणे च मे ग्रावाणश्च मे, पूतभृच्च मे
 ऽपूतभृच्च मे, वृहिश्च मे वैद्विश्च मे, ऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे ॥ ५ ॥

अग्निश्च घर्मश्चा, —ऽर्कश्च सूर्यश्च, प्राणश्चाश्वमेधश्चा, —ऽदितिश्च पृथिवी च, दितिश्च द्यौश्च,
 शंकरिर्ङ्गुल्यो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता, —मृतश्च व्रतं च, सऽवत्सरश्च तपश्चा, —ऽहोरात्रे
 ऊर्वेष्टीवे बृहद्रथन्तरं च मे यज्ञेन कल्पेता, —मेका च तिस्रश्चा त्रयस्त्रिंशत्, —श्रतसश्चाष्टौ चाष्टा-
 चत्वारिंशत्, —स्यविंश्च त्र्यवी च, दित्यवाद् च दित्यौही च, पञ्चाविंश्च पञ्चावी च, त्रिव-
 त्सश्च त्रिवत्सा च, तुर्यवाद् च तुर्यौही च, षष्ठवाद् च षष्ठौही चो, —क्षा च वशा च,
 ऋषभश्च वेहश्च, धेनुश्चानड्वाश्च, स्तोमश्च यजुश्चा, ऋक् च साम च, दीक्षा च
 तपश्च, बृहश्च रथन्तरं चो, —वृधयो वनस्पतयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता, —मन्त्राय त्वा,
 वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —वे त्वो, —जै त्वा, स्यै त्वा, पौषाय त्वा ॥ ६ ॥

[१३१५]

॥ इति मध्यमकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

[६] तै. ३, ४, २ । तै. ४, ७, ९ — ११ । काठ. १८, ११ — १२ । कपि. २८, ११; २९, १ । वा. १८, २२ — २९; १, १; १४,
 २२ । काण्व. १९, ३४ — ३९, ४१; ४३; १५, २४; १, १ । मा. श्री. ६, २, ५ । [वृहश्च रथन्तरं (च) । अथर्व. ८, १०, ६]

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

- विश्वे नो अद्य मरुतो विश्व ऊती विश्वे भवन्त्वग्रयः समिद्धाः ।
 विश्वे नो देवा अवसागमन्निह विश्वमस्तु द्रविणुं वाजो अस्मे ॥ १
- वाजो मे सप्त प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो मा विश्वैर्देवैर्धेनसाता इहावतु ॥ २
- वाजः पुरस्तादुत मध्यतो नो वाजो देवानृतुभिः कल्पयाति ।
 वाजस्य हि प्रसवे नन्नमीति विश्व आशा वाजपतिर्भवेयम् ॥ ३
- वाजो मे अर्घ्यं प्रसुवाति दानुं वाजो देवान् हविषा वर्धयाति ।
 वाजो हि मा सर्ववीरं चकार सर्वा आशा वाजपतिर्जयेयम् ॥ ४
- सं मा सृजामि पयसा पृथिव्याः सं मा सृजाम्यद्भिरोपधीभिः ।
 सोऽहं वाजं सनेयमग्रे ॥ ५
- पयः पृथिव्यां पया औपधीषु पयो दिश्व्यन्तरिक्षे पयो धाः ।
 पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ १ ॥ ६

ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्व, —स्तस्यौपधयोऽप्सरसो मुद्रा नाम, सं न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु,
 तां न इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट्, संहितो विश्वसामा
 सूर्यो गन्धर्व, —स्तस्य मरीचयोऽप्सरस आरुवो नाम, सुयुष्मः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्व, —स्त-
 स्य नक्षत्राण्यप्सरसो वेकुर्यो नाम, —पिरो विश्वव्युच्चा वातो गन्धर्व, —स्तस्यापोऽप्सरसा ऊजो
 नाम, भुजी सुपर्णो यज्ञो गन्धर्व, —स्तस्य दक्षिणा अप्सरसा एष्ट्यो नाम, बृहस्पतिविश्वकर्म-
 न्द्रो गन्धर्व, —स्तस्य मरुतोऽप्सरसा ओजो नाम, प्रजापतिः परमेष्ठी मनो गन्धर्व, —स्तस्य
 ऋक्सामाण्यप्सरसः स्तवा नामा, —ऽमृडयो दूरहेतिर्मृत्युर्गन्धर्व, —स्तस्य प्रजा अप्सरसो भीरवो
 नाम, सं नो भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा विराट्पतेऽस्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्राय महि शर्म
 यच्छ, यस्य ते विश्वा आशा अप्सरसः प्लीया नाम सं न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु, तां न इदं ब्रह्म
 क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट् ॥ २ ॥ ७

समुद्रोऽसि नभस्वानार्द्रदानुः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, —ऽवस्युरासि दुवस्वान्, शंभू-
 र्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, मारुतोऽसि मरुतां गणाः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा,

[१] मै. ३,४,३ । तै. ४,७,१२ । काठ. १८,१३ । कपि. २९,२ । वा. १८,३१-३६;३३,५२ । काण्व. २०,२-७;३२,५२ ।
 मा. श्रौ. ६,२,५ । [विश्वे (नो) अद्य मरुतो...अस्मे । ऋ. १०,३५,१३; तै. सं. ४,७,१२,१]
 [२] तै. ३,४,७ । काठ. १८,१४ । कपि. २९,३ । वा. १८,३८-४४ । काण्व. २०,८-१४ । मा. श्रौ. ६,२,५ ।
 मै० २५

सृजूरब्दा आयुवभिः, सृजूरूपां आरुणीभिः, सृजोषा अश्विना दंसोभिः, सृजः वरा एतशेन, सृजूर्वैश्वानर ईड्या घृतेन स्वाहा ॥	८
अग्निं सुनज्मि श्वसा घृतेन दिव्यं सुपर्णी वयसं वृहन्तम् । तेन वयं पतेम ब्रध्नस्य विष्टपं रस्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥	९
इमौ ते पक्षा अजरौ पतत्रिणौ याभ्यां रक्षांस्यपहंस्यथे । ताभ्यां वयं पतेम सुकृतासु लोकं यत्रा ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥	१०
इन्दुर्दक्षः श्येनं क्रतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः । महान्तसधस्थे ध्रुवं आ निपत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥	११
दिवो मूर्धासि नाभिः पृथिव्या ऊर्गपामोपधीनाम् । विश्वायुः शर्म सप्रथा नमस्पथे विश्वस्य मूर्धेनधितिष्ठसि श्रितः ॥	१२
समुद्रे ते हृदयमन्तरायुरपो दत्तोदधिं भिन्त । दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टधावत ॥	१३
वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि । धत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागदां देवतासु ॥	१४
इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यत्तिभिराशीर्दा वसुभिः । इष्टो अग्निराहुतः पिपर्तु न इष्टं हविः स्वर्गेदं देवेभ्यो नमः ॥ ३ ॥	१५
येना ऋषयस्तपसा सत्रमासतेन्धाना अग्निं स्वराभरन्तः । यमाहुर्मनवः स्तीर्णवर्हिषं तस्मिन्नहं निदुधे नाके अग्निम् ॥	१६
तं पत्नीभिरनुगलेम देवाः पुत्रैर्भ्रीतृभिरुत वा हिरण्यैः । नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥	१७
आ वाचो मध्यमरुहद्भुरण्युर्यमग्निः सत्पुतिश्चैकितानः । पृष्ठे पृथिव्यां निहितो दविद्युतदधस्पदं कृणुतां ये पुतन्यवः ॥	१८
अर्यमग्निर्वीरतमो वयोधाः सुहृसीयो ज्योततामप्रयुञ्जन् ।	

[३] मै. ३, ४, ४-५ । तै. ४, ७, १२-१३ । काठ. १८, १४; १५, १८ । कपि. २९, ३-४ । वा. १८, ४५; १२, ७४; १८, ५१-५७ । काण्व. २०, १५; १३, ७५; २०, २१-२७ । मा. श्रौ. ६, २, ५-६ । [वि ते मुञ्चामि०... देवतासु । अथर्व. ७, ७८, १-२]

विभ्राजमानः सलिलस्य मध्या उप प्रयाहि दिव्यानि धाम्नु ॥	१९
अग्ने च्यवस्व समनुप्रयाह्याविष्पथो देवयानान् कृणुष्व ।	
इदमिदं सुकृतमारभस्व यत्रा ऋषयो जग्मुः शुथमा ये पुराणाः ॥	२०
संप्रच्यवध्वमुप संप्रयाताविष्पथो देवयानान् कृणुध्वम् ।	
एभिः सुकृतैरनुगच्छेम देवा यत्र नः पूर्वे पितरः परेताः ॥	२१
उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृह्येनमिष्टापूते संसृजेथामयं च ।	
पुनः कृण्वन्तः पितरो युवानोऽन्वातासुस्तव तन्तुमेतम् ॥	२२
येन वहसि सहस्रं येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह स्वर्देवेषु गन्तवे ॥	२३
अयं ते ॥ ४ ॥	२४
समास्त्वाग्ने ऋतवो वर्धयन्तु सवत्सरा ऋषयो यानि सत्या ।	
सं दिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्रः ॥	२५
सं चेध्यस्वाग्ने प्र च बोधयेन्मुच्च तिष्ठ महते सौभगाय ।	
मा च रिषदुपसत्ता ते अग्ने ब्रह्माणस्ते यशसः सन्तु मान्ये ॥	२६
त्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा इमे शिवो अग्ने सवरेणे भवा नः ।	
सपत्नहाग्ने अभिमातिजिद्भुव स्वै गये जागृह्यप्रयुञ्जन् ॥	२७
इहैवाग्ने अधिधारया रथिं मा त्वा निकृन् पूर्वचित्तौ निकारिणः ।	
क्षत्रमग्ने सुर्यममस्तु तुभ्यमुपसत्ता वर्धतां ते अनिष्टतः ॥	२८
क्षत्रेणाग्ने स्वेन संरभस्व मित्रेणाग्ने मित्रधेये यतस्व ।	
सजातानां मध्यमेष्टेयाय राज्ञामग्ने विहव्यो दीदिहीह ॥	२९
अति निहो अति सृधो अत्यचित्तिमति निर्कृतिमद्य ।	
विश्वा ह्यग्ने दुरितां तर त्वमथास्मभ्यं सहवीरं रथिं दाः ॥	३०

[४] तै. ४, ७, १३ । काठ. १८, १८ । कपि. २९, ६ । वा. १५, ४९-५६, १८, ६१-६२, ३, १४, १२, ५२ । काण्व. १६, ७१-७८; २०, ३१-३२, ३, २०; १३, ५३ । मा. श्रौ. ६, २, ६ । [येन वहसि०...गन्तवे । अथर्व. ९, ५, १७ । अयं ते० । ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १; तै. सं. १, ५, ५, २; ४, २, ४, ३; ७, १३, ५; तै. ब्रा. १, २, १, १६; २, ५, ८, ८]

[५] मै. ३, ४, ६ । तै. ४, १, ७ । काठ. १८, १६ । कपि. २९, ४ । वा. २७, १-१०; २०, २१; ३५, १४; ३८, २४ । काण्व. २९, १-१०; २२, ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वाग्ने० .. । अथर्व. २, ६, १ । सं चेध्यस्वाग्ने०...मान्ये । अथर्व. २, ६, २ । त्वामग्ने वृणते०...प्रयुञ्जन् । अथर्व. २, ६, ३ । इहैवाग्ने अधि०...अनिष्टतः । अथर्व. ७, ८२, ३ । क्षत्रेणाग्ने स्वायुः०...दीदिहीह । अथर्व. २, ६, ४ । अति निहो०...दाः । अथर्व. २, ६, ५]

अनाधृष्यो जातवेदा अनिष्टृतो विराड्भ्रे क्षत्रभृद्दीदिहीह ।	
व्यमीवाः प्रमुञ्चन्मानुषाणां शिवेभिरद्य परिपाहि नो वृधे ॥	३१
बृहस्पते सवितर्वोधयैनं संशितं चित्संतरं संशिशधि ।	
वर्धयैनं महते सौभगाय विश्वे चैनमनुमदन्तु देवाः ॥	३२
अमुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः ।	
प्रत्यहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्ने भिषजा शचीभिः ॥	३३
उद्वयं तमसस्पेरि ज्योतिः पश्यन्ता उत्तरम् ।	
देवं देवत्रां सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ ५ ॥	३४
ऊर्ध्वो अस्य समिधो भवन्त्यूर्ध्वो शुक्रा शोचींष्यभैः ।	
द्युमत्तमा सुप्रतीकस्य सूनोः ॥	३५
तनूनपादसुरो विश्ववेदा देवो देवेभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु मध्वा घृतेन ।	
मध्वा यज्ञं नक्षति प्रीणानः ॥	३६
नराशंसो अग्निः सुकृद्देवः सविता विश्ववारः । अछार्यमेति श्वसा घृतेन ॥	३७
ईडानो वह्निर्नमसाग्नें स्रुचो अध्वरेषु प्रयत्सु । सं यक्षदस्य महिमानुमभैः ॥	३८
स ई मन्द्रा सुप्रयसा स्तरीमन् । बर्हिषो मित्रमहाः । वसुश्रैतिष्ठो वसुधातमश्च ॥	३९
द्वारो देवीरन्वस्य विश्वा व्रता ददन्ते अग्ने । उरुव्यञ्जसो धाम्ना पत्यमानाः ॥	४०
ते अस्य योषणे दिव्ये न योना उषासानक्ता । इमं यज्ञमवतामध्वरं नुः ॥	४१
दैव्या होतारा ऊर्ध्वमिममध्वरं नोऽग्नेर्जिह्वाभिर्गृणीतम् । कृणुतं नः स्विष्टम् ॥	४२

[अनाधृष्यो जातवेदा०...वृधे । अथर्व. ७,८४,१ । शिवेभिरद्य०...वृधे । ऋ. ६,७१,३ । बृहस्पते स-
वित०...देवाः । अथर्व. ७,१६,१ । अमुत्रभूया०...शचीभिः । अथर्व. ७,५३,१ । उद्वयन्तमसस्पेरि०... ।
ऋ. १,५०,१०; अथर्व. ७,५३,७; तै. सं. ४,१,७,४; तै. ब्रा. २,४,४,९; ६,६,४; तै. आ. ६,३,२]

[६] मै. ३,४,६ । तै. ४,१,८ । काठ. १८,१७ । कपि. २९,५ । वा. २७, ११-२२ । काण्व. २९,११-२२ । [ऊर्ध्वो
अस्य०...सूनोः । अथर्व. ५,२७,२ । तनूनपादसुरो०...घृतेन । अथर्व. ५,२७,१-२ । मध्वा यज्ञं०... ।
अथर्व. ५,२७,३ । नराशंसो अग्निः०—घृतेन । अथर्व. ५,२७,३-४ । ईडानो वह्निर्न०—मग्नेः । अथर्व.
५,२७,४-५ । स ई (तरी) मन्द्रा०—वसुधातम (र) च्च । अथर्व. ५,२७,६ । द्वारो देवी०—पत्यमा-
नाः (ने) । अथर्व. ५,२७,७-८ । आ सुष्वयन्ती यजते उपाके । ऋ. १०,११,६; अथर्व. ५,२७,८; १२,६;
तै. ब्रा. ३,६,३,३; नि. ८,११ । ते अस्य०—नः । अथर्व. ५,२७,८ । दैव्या (देवा) होतारा०स्विष्टम् ।
अथर्व. ५,२७,९]

तिस्रो देवीर्विहिरिदं स्योनमिडा सरस्वती मही । भारती गृणाना ॥ ४३
 तन्नस्तुरीपमद्भुतं पुरुक्षु त्वष्टः सुवीर्यम् । रायस्पोषं विष्य नाभिमस्मे ॥ ४४
 वनस्पतेऽवसृजा रराणस्मना देवेभ्यः । अग्निहव्यं शुमिता सूदयाति ॥ ४५
 अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेदा इन्द्राय देवेभ्यः । विश्वे देवा हविरिदं जुपन्ताम् ॥ ६ ॥ ४६

[१३६१]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

समन्या यन्त्युपयन्त्यन्याः सुमानमूर्ध्वं नद्यः पृणन्ति ।
 तमु शुचिं शुचयो दीदृवांसुमपां नपातं परितस्थुरापः ॥ १
 हिरण्यवर्णः स हिरण्यसदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
 हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्य हिरण्यदा द्भुदत्यन्नमस्मै ॥ २
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः क्रथपो यास्विन्द्रः ।
 अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ३
 यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अुवर्षयन् जनानाम् ।
 मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ४
 यासां देवा दिवि कृषन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
 याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति शुक्रास्ता ना आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ५
 शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिव्या तन्वोपस्पृशत त्वंचं मे ।
 सर्वं अग्नीं रप्सुषदो हुवे मयि वचो वलमोजो निर्धत्त ॥ ६
 यददः संप्रयतीरहा अनृदता हते ।

[तिस्रो देवी०—गृणाना । अथर्व. ५, २७, ९ । तन्नस्तुरी०—मस्मे । अथर्व. ५, २७, १० । वनस्पतेऽव०... सूदयाति (स्वदयतु) । अथर्व. ५, २७, ११ । अग्ने स्वाहा०—जुपन्ताम् । अथर्व. ५, २७, १२]

[१] तै. ५, ६, १ । काठ. ३९, २ । वा. ११, ५०-५२; ३६२४-१६; ४, १३, १७, ५, ४३ । क.ण्व. १२, ५१-५३; ३६, १४-१६; ४, १८, २३; ५, ५४ । मा. श्री. ६, १, ६ । [समन्या यन्त्युप०...तस्थुरापः । क्र. २, ३५, ३; सा. ६०७; तै. सं. २, ५, १२, १ । हिरण्यवर्णः (०रूपः) स०...मस्मै । क्र. २, ३५, १०; नि. ३, १६ । हिरण्यवर्णाः शुचयः०.. भवन्तु । अथर्व. १, ३३, १ । यासां राजा वरुणो०... । क्र. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, २, ४ । तै. सं. ५, ६, १, १ । यासां देवा दिवि०...भवन्तु । अथर्व. १, ३३, ३ । शिवेन मा चक्षुषा०... । १, ३३, ४ । मधुश्चुतः (घृतश्चुतः) शुचयो० । क्र. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, ४ । यददः संप्रयती०...सिन्धवः । अथर्व. ३, १३, १]

तस्मादा नश्द्यो नाम स्थ ता वो नामानि सिन्धवः ॥

७

संप्रच्युता वरुणेन यच्च शीभुः समवल्गत ।

तदाप्रोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनुष्ठन ॥

८

अपकामः स्यन्दमाना अवीवरत वो हि कम् ।

इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्माद्धानीम् वो हितम् ॥

९

एको वो देवो अप्यतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् ।

उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते ॥

१०

आदित्पश्याम्युत वा शृणोम्यां मा घोषो गच्छति वान्वासात् ।

तीव्रो रसो मधुपृचामरंगम आ मा प्राणेनु सह वर्चसागन् ॥

११

आपो देवीर्घृतमिन्वा ऊ आपो अग्नीषोमौ विभ्रत्यापा इत्ताः ।

मन्ये भेजानो अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अतृपः यदा वः ॥

१२

आपो हि ष्टैति तिस्रः ॥ दिवि श्रयस्वा, —ऽन्तरिक्षे यतस्व, पृथिव्याः संभुव, आजं गच्छ ॥ १ ॥

१३-१४

तपो योनिरसि, विश्वाभिस्त्वा श्रीभिरच्छिद्राशुपदधाम्यु, —तः योनिः, सत्यः योनि, — ब्रह्म योनिः, क्षत्रः योनिः, पृथिवी योनि, —ऽन्तरिक्षः योनि, —द्यौर्योनि, —दिशो योनिः ॥ २ ॥

१५

प्राणादुपानः संतनु, —पानाद्वधानः संतनु, व्यानाच्चक्षुः संतनु, चक्षुषः श्रोत्रः संतनु, श्रोत्रात् पृथिवीः संतनु, पृथिव्या अन्तरिक्षः संतनु, —न्तरिक्षादिवः संतनु, दिवो दिशः संतनु, दिग्भ्यः स्वर्गं लोकमुनुसंतनु ॥ ३ ॥

१६

[संप्रच्युता (यत्प्रेषिता)०...अनुष्ठन । अथर्व. ३,१३,२ । अपकामः स्यन्दमाना०...हितम् । अथर्व. ३,१३,३ । एको वो देवो०...मुच्यते । अथर्व. ३,१३,४ । आदित्पश्याम्युत०...साम् । अथर्व. ३,१३,६ (प्र. च.) । तीव्रो रसो०...सागन् (गमेत्) । अथर्व. ३,१३,५ (द्वि. च.) । आपो देवी (भद्रा) घृत ०...इत्ताः । अथर्व. ३,१३,५ (प्र. च.) । मन्ये भेजानो०... यदा वः । अथर्व. ३,१३,६ (द्वि. च.) । आपो हि ष्टा०... चक्षुसे । ऋ. १०,९,१; सा. १८३७; अथर्व. १,५,१; तै. ४,१,५,१;५,६,१,४;७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४;१०,१,११; नि. ९,२७। यो व शिव०...मातरः । ऋ. १०,९,२; सा. १८३८; अथर्व. १,५,२; तै. सं. ४,१,५,१;७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४;१०,१,११ । तस्मा अरंगमाम०...यथावनः । ऋ. १०,९,३; सा. १८३९; अथर्व. १,५,३; तै. सं. ४,१,५,१;५,६,१,४;७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४;१०,१,११]

[२] मै. ३,२,६ । काठ. ३९,२ ।

[३] तै. ब्रा. १,५,७ । काठ. ३९,८ ।

ऋचां त्वा छन्दसा सादयामि, वषट्कारेण त्वा छन्दसा सादयामि, हिकारेण त्वा छन्दसा सादयामि, प्रस्तावेन त्वा छन्दसा सादयाम्यु, द्वीथेन त्वा छन्दसा सादयामि, प्रतिहारेण त्वा छन्दसा सादयामि, स्तुतेन त्वा छन्दसा सादयामि, निधनेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥ ४ ॥

दूतं चो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ १८

अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वै दुरोणे ।

चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यञ्चम् ॥ १९

अयमिह ॥ २०

दधन्वे वा यदीमनु वोचद् ब्रह्माणि वैरु तत् परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रामिवाभुवत् ॥ २१
ओमे सुश्चन्द्र विशपते दधी श्रीणीष आसन्ति ।

उतो ना उतपुपूर्या उक्थेषु शवसस्पता इषं स्तोतृभ्या आभर ॥ ५ ॥ २२

इन्द्रो दधीचो अस्थमिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जघान नवतीर्नव ॥ २३

अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्युम् । इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥ २४

इच्छन्नश्वस्य यच्च शिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । अविन्दच्च शर्यणावति ॥ २५

इन्द्रमिद्दार्थिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्केणः । इन्द्रं वाणीरनूपत ॥ २६

इन्द्रो दीर्घाय चक्षसा आ सूर्यं रोहयद्विषि । वि गोभिराद्रिमैरयत् ॥ २७

इन्द्रा इन्द्रयोः सचा संमिश्त्वा आ वुचोयुजा । इन्द्रो वज्रीं हिरण्ययः ॥ २८

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्रं उग्राभिरूतिभिः ॥ २९

[५] तै. ब्रा. ३, ११, ६, ३; तै. सं. ३, ३, ३, ३; २, २, १२, ७; ४, ४, ४, ६; २, १३, ७, ८। काठ. १२, १५, ३९, १३। वा. ३, १५; १५, २६; ३३, ६। काण्व. ३, २१; १६, ४७; ३२, ६। [दूतं चो. विश्वं... गिरा । ऋ. ४, ८, १; सा. १२। अगन्म महा नमसा... प्रत्यञ्चम् । ऋ. ७, १२, १; सा. १३०४; तै. ब्रा. ३, ११, ६, २। अयमिह... । ऋ. ४, ७, १; तै. सं. १, ५, ५, १। दधन्वे वा... भुवत् । ऋ. २, ५, ३; सा. ९४। ओमे (उमे) सुश्चन्द्र... आभर । ऋ. ५, ६, ९; सा. १०२४]

[६] काठ. ३९, १२ । तै. ब्रा. १, ५, ८, १-३ । [इन्द्रो दधीचो... नव । ऋ. १, ८४, १३; सा. १७९; ९१३; अथर्व. २०, ४१, १ । अत्राहं गोरमन्वत... गृहे । ऋ. १, ८४, १५; सा. १४७, ९१५; अथर्व. २०, ४१, ३; नि. ४, २५ । इच्छन्नश्वस्य... वति । ऋ. १, ८४, १४; सा. ९१४; अथर्व. २०, २१, २ । इन्द्रमिद्दार्थिनो... नूपत । ऋ. १, ७, १; सा. १९८, ७९६; अथर्व. २०, ३८, ४; ४७, ४; ७०, ७; तै. सं. १६, १२, २; नि. ७, २ । इन्द्रो दीर्घाय... रयत् । ऋ. १, ७, ३; सा. ७९९; अथर्व. २०, ३८, ६; ४७, ६; ७०, ९ । इन्द्रा (इन्द्र) इन्द्रयो... । ऋ. १, ७, २; सा. ५९७, ७९७; अथर्व. २०, ३८, ५; ४७, ५; ७०, ८ । इन्द्र वाजेषु... रूतिभिः । ऋ. १, ७, ४; सा. ५९८; ७९८; अथर्व. २०, ७०, १०]

तामिन्द्रं वाजयामसि महं वृत्राय हन्तुवे । सं वृषा वृषभो भुवत् ॥	३०
इन्द्रः सं दामने कृत औजिष्ठः सं बले हितः । द्युम्नी श्लोकी सं सोम्यः ॥	३१
गिरा वज्रो न संभृतः संबलो अनपच्युतः । ववक्ष उग्रो अस्तुतः ॥ ६ ॥	३२
अयमग्निः सहस्रिणो, अग्निर्मूर्धा, त्वामग्ने पुष्करादधि ॥	३३
अवोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुपासम् ।	
यद्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छ ॥	३४
अवोचाम कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।	
गविष्ठिरो नमुसा स्तोममुग्रौ दिवीव रुक्ममुरुव्यञ्चमश्रेत् ॥	३५
अवोधि होता यजथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।	
समिद्धस्य रुशददर्शि पाजो महान् देवस्तमुसो निरमोचि ॥	३६
जनस्य गोपा अजनिष्ठ जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।	
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्विभाति भरतेभ्यः शुचिः ॥	३७
त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा हितमन्वविन्दन् शिश्रियाणं वने वने ।	
स जायसे मध्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ॥	३८
तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।	
त्वां गिरः सिन्धुमिवावनीर्महीरापृणन्ति शंससा वर्धयन्ति च ॥	३९
सं समिद्युवसे वृषन्नग्ने विश्वान्यर्यं आ । इडस्पदे समिध्यसे सं नो वसून्याभर ॥	४०

[तमिन्द्रं वाजयामसि०... भुवत् । ऋ. ८, ९३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १; १३७, १२; तै. ब्रा. २, ४, १, ३ । इन्द्रः सं दामने०... सोम्यः । ऋ. ८, ९३, ८; सा. १२२३; अथर्व. २०, ४७, २; १३७, १३ । गिरा वज्रो न०... अस्तुतः । ऋ. ८, ९३, ९; सा. १२२४; अथर्व. २०, ४७, ३; १३७, १४]

[७] तै. ४, ४, ४; १, ८, २२, ३ । काठ. ३९, १४; (२, १५; ११, १२); वा. १५, २०-२२; २४-२५, २७-२८, ३०-३१, ४१-४२; ३, १२; १३, १४; ११, ३२; ३६, ७ । काण्व. ३, १८; १४, १४; १२, ३२; १६, ४१-४३, ४६, ४८-४९, ५१, ५३, ६३-६४; ३६, ७ । [अयमग्निः सहस्रिणो०... । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १; ४, ४, १ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६, १६, १३; सा. ९; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; ४, ४, १ । अवोध्यग्निः समिधा०... मच्छ (०च्छ) । ऋ. ५, १, १; सा. ७३, १७४६; अथर्व. १३, २, ४६; तै. सं. ४, ४, ४, १ । अवोचाम कवये०... । ऋ. ५, १, १२; तै. सं. ४, ४, २ । अवोधि होता०... मोचि । ऋ. ५, १, २; सा. १७४७; नि. ६, १३ । जनस्य गोपा०... शुचिः । ऋ. ५, ११, १; सा. ९०७; तै. सं. ४, ४, ४, २ । त्वामग्ने अङ्गिरसो०... मङ्गिरः । ऋ. ५, ११, ६; सा. ९०८; तै. सं. ४, ४, ४, २ । तुभ्येदमग्ने०... । ऋ. ५, ११, ५ । सं समिद्युवसे०... भर । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४, ४]

अग्निं वः पूर्यं गिरां देवमीडे वसूनाम् । सपूर्यवः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥ ४१

त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विश्वं जन्तवः । शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोढवे ॥ ४२

आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजरम् ।

यद्ध स्या ते पनीयसी समिद्धीदयति दधीपुं स्तोतृभ्या आभर ॥ ४३

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यन्ति धेनवः ।

अस्तमर्वन्त आश्वोऽस्तं नित्यासो वाजिना इषुं स्तोतृभ्या आभर ॥ ४४

सो अग्नियो वसुर्गणे सं यमायन्ति धेनवः ।

समर्वन्तो रघुद्रुवः सं सुजातासः सुर्या इषुं स्तोतृभ्या आभर ॥ ७ ॥ ४५

एना वो अग्निं नमुसोर्जो नपातमाहुवे । प्रियं चैतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूर्तममृतम् ॥

४६

त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरं । त्वं पोता विश्ववारं प्रचेता यक्षि वैषि च वार्यम् ॥ ४७

देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्यासिचम् । उद्धा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्धो देवं ओहते ॥

४८

अग्ने वाजस्य गोमता ईशानः सहसो यहो । अस्मै धेहि जातवेदो महि श्रवः ॥ ४९

स इधानो वसुः कविरग्निरीडेन्यो गिरां । रेवदुर्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥ ५०

क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः । सं तिग्मजम्भ रक्षसो दंह प्रति ॥ ५१

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हुदिस्पृशम् । ऋध्यामा ता औहैः ॥ ५२

अघा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीक्रितस्य बृहतो वभूथ ॥ ५३

[अग्निं वः पूर्यं गिरां... । ऋ. ८, ३१, १४; तै. सं. १, ८, २२, ३ । त्वां चित्रश्रवस्तमं...वोढवे ।

१, ४५, ६; तै. सं. ४, ४, ४, ३ । आ ते अग्नं...आभर । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१२, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८;

तै. सं. ४, ४, ४, ६ । अग्निं तं मन्ये...आभर । ऋ. ५, ६, १; सा. ४२५, १७३७ । सो अग्नियो... आभर ।

ऋ. ५, ६, २; सा. १७३९ । स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर । ऋ. ५, ६, १, २, २; ८, ९३, १९; सा. १५८६]

[८] तै. ४, ४, ४ । काठ. ३९, १५ । वा. १५, ३२-३३, ३५-३७, ४४-४५, ४७; १०, २४; १२, १४; ४, २५; ३, २५; १५, ४८;

२५, ४७ । काण्व. १६, ५४-५५, ५७-५९, ६६-६७, ६९; ११, ३४; १३, १५; ४, ३४; ३, ३३; १६, ७०; २७, ४५ । [एना

वो अग्निं...मृतम् । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २१ । त्वमग्ने गृहपतिं...

वार्यम् । ऋ. ७, १६, ५; सा. ६१ । अग्ने वाजस्य गोमता (तः) ० । ऋ. १, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं.

४, ४, ४, ५ । स इधानो...दीदिहि । ऋ. १, ७९, ५; सा. १५६२; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । क्षपो राजन्नुत...प्रति

ऋ. १, ७९, ६; सा. १५६३; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । अग्ने तमद्याश्वं...औहैः । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७;

तै. सं. ४, ४, ४, ७ । अघा ह्यग्ने...वभूथ । ऋ. ४, १०, २; सा. १७७८; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम । प्रं ते दिवो न स्तनयन्त शुष्मैः ॥ ५४

अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्त वसुं सूनुं सहसो जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।

य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा । घृतस्य विभ्राष्टिर्मुनु शुक्रशोचिषः ॥ ५५

आर्जुहानस्य सर्पिषः ॥ हंसः शुचिषं, दुर्भे त्यं देवसं सुवितारं, मग्ने त्वं नो अन्तमः ॥

अधा ह्यग्ने, एवा ह्यग्ने ॥ ८ ॥

५६-५८

आयाहि सुषुमा हि ता इन्द्र सोमं पिवा इमम् । एदं वहिः सुदो मम् ॥ ५९

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ ६०

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपांमिन्द्र सोमिनुः । सुतावन्तो हवामहे ॥ ६१

अभि त्वा शूर नोनमोऽदुग्ध्वा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्द्धेशमीं शानमिन्द्र तस्थुषः ॥ ६२

न त्वावं अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वार्यन्तो मघवन्मिन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ६३

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः । त्वां वृत्रेष्विन्द्र संत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ६४

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्युमिन्द्र संक्रि सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ ६५

कया नश्चित्रं अभुवदूतीं सदावृधः संखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ६६

[आभिष्टे अद्य०...शुष्मैः। ऋ. ४,१०,४; तै. सं. ४,४ ४,७। अग्निं होतारं मन्ये०...सर्पिषः। ऋ. १,१२७ १; सा. ४६५ १८१३; अथर्व २०,६७,३; तै. सं. ४,४.४,८; नि. ६,८। हंसः शुचिषद्०। ऋ. ४,४०,५; तै. सं. १,८ १५,२; ४,२,१,५; तै. ब्रा. १०,१०,२। अभि त्यं देवसं०। अथर्व ७,१४,१। अग्ने त्वं नो अन्तमः०। ऋ. ५ २४,१; सा. ४४८,११०७; तै. सं. १,५.६,२; ४,४,४,८। अधा ह्यग्ने०। ऋ. ५,१६,४]

[९] मै. ४,१२,४-५; ४,९,२७; तै. २,४,१४,२-३; ४,२,११,२; ४,४,१२,५। तै. आ. ४,४ २,३; काठ. ३९,१२। वा. २७,३५-४२,४४; ३६,४-६। कण्व. २९,४०-४८; ३६,४ ६। सा. श्री. ६,२,३। [आयाहि सुषुमा०...। ऋ. ८,१७,१; सा. १९१ ६६६; अथर्व. २०,३,१; ३८,१,४७,७। आ त्वा ब्रह्मयुजा०...शृणु। ऋ. ८,१७,२; सा. ६६७ अथर्व. २०,३,२; ३८,२; ४७,८। ब्रह्माणस्त्वा वयं०...महे ऋ. ८,१७,३; सा. ६६८, अथर्व. २०,३,३; ३८,३; ४७,९। अभि त्वा शूर०...तस्थुषः। ऋ. ७,३२,२२; सा. २३३,६८०; अथर्व. २०,१२१,१; तै. सं. २,४,१४,२। न त्वावं (त्वावां) अन्यो०...महे। ऋ. ७,३२ २३; सा. ६८१; अथर्व. २०,१२१,२। त्वामिद्धि हवामहे०...स्वर्वतः। ऋ. ६,४६,१; सा. २३४,८०३; अथर्व. २०,९८,१; तै. सं. २,४,१४,३। स त्वं नश्चित्र०...जिग्युषे। ऋ. ६,४६,२; सा. ८१०; अथर्व. २०,९८,२। कया नश्चित्र०...वृता। ऋ. ४,३१ १; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,१]

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । हठां चिदारुजे वसु ॥	६७
अभी षु णः संखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवास्थूर्तिभिः ॥	६८
यज्ञा यज्ञा वो अग्रये गिरा गिरा च दक्षसे ।	
प्रं प्रु वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषम् ॥	६९
ऊर्जा नपातं सं हिनायमस्मयुर्दीशेम हव्यदातये ।	
भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बुध उत त्राता तनूनाम् ॥ ९ ॥	७०
ऋतूनां पत्नी प्रथमैयमागादंहां नेत्रीं जुनिश्च्युतं प्रजानाम् ।	
एका सती बहुधोषो श्व्युच्छाजीर्णा त्वं जरय सर्वमन्यत् ॥	७१
को विराजो मिथुनत्वं प्रवेद ऋतून् को अस्याः कं उ वेद रूपम् ।	
दोहान् को वेद कतिधा विदुग्धाः कति धामानि कति ये विवासाः ॥	७२
इयमेव सा या प्रथमा व्योच्छत् सांश्चस्वन्तश्चरति प्रविष्टा ।	
वधूमिमाय नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते ॥	७३
छन्दस्वती उपसौ पेषिशाने समानं योनिमनुसंचुरते ।	
सूर्यपत्नी विचरतः प्रजानतीं केतुमती अजरे भूरिरेतसौ ॥	७४
ऋतस्य पन्थामनु तिस्र आगुस्त्रयो घर्मासो अनु रेतसांगुः ।	
प्रजामैका जिन्वत्यूर्जमैका क्षत्रमैका रक्षति देवयूनाम् ॥	७५
चतुष्टोममदधाद्या तुरीया यज्ञस्य पक्षा ऋषयो भवन्ती ।	
गायत्रीं त्रिष्टुभं जगती विराजुमर्कं युञ्जानाः श्वराभरन्निदम् ॥	७६
पञ्चभिर्धाता विदधा इदं तासा स्वरजनन् पञ्च पञ्च ।	
तासामु यन्ति प्रयत्रेण पञ्च नाना रूपाणि क्रतवो वसानाः ॥	७७
ऋतस्य धामन् प्रथमा व्युष्येषामैका महिमानं विभर्ति ।	
सूर्यस्यैका चरति निष्कृतानि घर्मस्यैका सवितैकां नियच्छते ॥	७८

[कस्त्वा सत्यो मदानां...वसु । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२ ३ । अभी षु णः... श्युतिभिः (स्यूतये) । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ । यज्ञा यज्ञा वो... ऋ. ६,४८,१; सा. ३५,७०३ । ऊर्जां नपातं... ऋ. ६,४८ २; सा. ७०४]

[१०] तै. ४,३,११ । ऋ. ३९,१० । [को विराजो...विवासाः (व्युष्टीः) । अथर्व. ८,९,१० । इयमेव सा या...सचन्ते (जनित्री) । अथर्व. ८,९,११ । छन्दस्वती (छन्दः पक्षे) उपसौ (सा) रेतसां (०सा) । अथर्व. ८,९ १२ । ऋतस्य पन्थां... यूनाम् अथर्व. ८,९,१३ । चतुष्टोमं (अग्नीषोमां) ...भरन्निदम् (०न्तीम् । अथर्व. ८,९,१४]

इदं श्रेयो मन्यमानो वा आंगामहं वो अस्मि सख्याय शैवः ।

समानजन्मा क्रतुरस्त्येकः सर्वः सर्वा विचरतु प्रजानन् ॥

७९

भूयास्म ते सुमतौ विश्ववेदा आष्टाः प्रतिष्ठामाविदो हि गाधम् ।

सत्यं वदन्तीर्महिमानमापान्या वो अन्यामति मा प्रयुक्त ॥

८०

रुशद्विधाना समना पुरस्तात् प्रजानती यामुमुषा अयासीत् ।

ब्रह्मद्विपस्तमसा देवशत्रून् भिवहन्ती विश्ववारा व्यवाट् ॥

८१

पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च दौहा गां पञ्चनाग्नीमृतवोऽनु पञ्च ।

पञ्च दिशः पञ्चदशैर्न कल्पाः सुमानमूर्ध्नीरभि लोकमेकम् ॥

८२

त्रिंशत्स्वसारा उपयन्ति निष्कृतं सुमानं केतुं प्रतिमुञ्चमानाः ।

ऋतूंस्तन्वते कवयः प्रजानतीर्मध्येछन्दसः परियन्ति भास्वतीः ॥

८३

ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते नभो देवी रात्री सूर्यस्य व्रतानि ।

विपश्यन्ति पशवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे ॥

८४

प्रथमा ह व्युवास सा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरामुत्तरां समाम् ॥ १० ॥

८५

पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा औषधीराविवेश ।

वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः सं नो दिवा सं रिपस्पातु नक्तम् ॥

८६

त्वं यविष्ठ दाशुषो नृष्पाहि शृणुधीं गिरः । रक्षा तोकमुत त्मना ॥

८७

अग्ने धामानि तव जातवेदो देव स्वधानोऽमृतस्य नाम ।

याश्च मायां मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वाः संदुधुः पृष्टवन्धो ॥ ११ ॥

८८

यवा अयुवा ऊमा एवा अब्दुः संगरः सुमेको, ऽग्ने क्हा, — अग्ने किंशिला, — ऽग्ने दुधा, — ऽग्ने वन्या, — ऽग्ने कक्षय, या ता इषुर्युवा नाम तया विधेम, तस्यै ते नम, — स्तस्यास्ता उप पत्सुतो जीवा भूयास्म, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमस्या जम्भे दध्मः ॥ १२ ॥

८९

[इदं (इत्थं) श्रेयो०... प्रजानन् । अथर्व. ८, ९, २२ । पञ्च व्युष्टीरनु०... मेकम् । अथर्व. ८, ९, १५ । प्रथमा ह व्युवास०... समाम् । अथर्व. २, १०, १]

[११] मै. ३, १६, ४ । तै. १, ५, ११, १ । काठ. ४०, ३; ७, १६ । वा. १८, ७३, ७७; १३, ५२ । काण्व. २०, ४२, ४६; १४, ५४ ।

[पृष्टो दिवि पृष्टो०... नक्तम् । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । त्वं यविष्ठ दाशुषो० त्मना । ऋ. ८, ८४, ३; सा. १२४६ । अग्ने धामानि (भूरीणि) तव०... वन्धो । ऋ. ३, २०, ३; तै. सं. ३, १, ११, ६]

[१२] तै. ४, ४, ७, २; ५, ५, ९ । काठ. ४०, ३ । वा. १५, १५-१९; १६, ६४-६६ । काण्व. १६, ३२, ३४, ३६, ३८, ४०; १७, ६४ । मा. श्रौ. ६, २, ३ । [यं द्विष्मो०... दध्मः । अथर्व. ३, २७, १-६]

यो अ३प्स्वन्तरग्निर्यो वृत्रे यः पुरुषे यो अ३मनि ।	
य आविवेशौपधीर्यो वनस्पतीस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥	९०
यः सोमे अन्तर्यो गोष्वन्तर्व्यासि य आविवेश यो मृगेषु ।	
य आविवेश द्विपदो यश्चतुष्पदस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥	९१
येनेन्द्रस्य रथस् संवभूवुर्यो वैश्वानर उत विश्वदान्यः ।	
धीरो यः शक्रः परिभूरदाभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥	९२
विश्वाद्मग्निस् यमु काममाहुर्हि दातारं प्रतिग्रहीतारमाहुः ।	
यं जोहवीमि पृतनासु सासहि तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥	९३
उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्ने ॥	९४
वैश्वानरज्येष्टेभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ १३ ॥	९५

मा छन्द, —स्तत्पृथिव्य, —ग्निदेवता, तेन छन्दसां तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ प्रमा छन्द, —स्तदन्तरिक्षस्, वायुदेवता, प्रतिमा छन्द, —स्तद् द्यौः सूर्यो देवता, —ऽस्त्रीवीरुछन्द, —स्तद्दिशः, सोमो देवता, गायत्री छन्द, —स्तदुजा, बृहस्पतिदेवता, त्रिष्टुछन्द, —स्तद्विरण्य, —मिन्द्रो देवता, जगती छन्द, —स्तद्दौः, प्रजापतिदेवता, —ऽनुष्टुप्छन्द, —स्तदायु, —मित्रो देवतो, —ष्णिकछन्द, —स्तच्चक्षुः, पूषा देवता, विराट् छन्द, —स्तदश्वो, वरुणो देवता, बृहती छन्द, —स्तत्कृषिः, पर्जन्यो देवता, पङ्क्तिरुछन्द, —स्तत्पुरुषः, परमेष्ठी देवता, तेन छन्दसां तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १४ ॥ ९६-९७

पृथिव्यसि जन्मना वशा, साग्निं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुवा, —ऽन्तरिक्षमसि जन्मना वशा, सा वायुं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, द्यौरसि जन्मना वशा, सादित्यं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, नक्षत्राण्यसि जन्मना वशा, सा चन्द्रसुसं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, ऋगसि जन्मना वशा, सा सोमं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, विडुसि

[१३] तै. १,३,१४,७ । काठ. ४०,३,५ । [यो अ३प्स्वन्त० (ये अग्नेयो०)...तत् । अथर्व. ३,२१,१ । यः सोमे अन्तर्यो०... । अथर्व. ३,२१,२ । येनेन्द्रस्य रथस् (य इन्द्रेण सरथं)... । अथर्व. ३,२१,३ । धीरो यः शक्रः (यो धीरः०) । अथर्व. ३,२१,४ (द्वि. च.) । विश्वाद्मग्निस् यमु (यो देवो विश्वाद्यमु)० । अथर्व. ३,२१,४ (प्र. च.) । यं जोहवीमि०...तत् । अथर्व. ३,२१,३ (द्वि. च.) । उक्षान्नाय वशान्नाय०...माग्ने । ऋ. ८,४३,११; अथर्व. ३,२१,६; २०,२,३; तै. सं. १,३,१४,७ । वैश्वानरज्येष्टे०...तत् । अथर्व. ३,२१,६]
 [१४] मै. २,८,३ । तै. ४,३,७,१ । काठ. ३९,४ । वा. १४,२८-२०; १२,५३; १३,१९,२४; १४,६,१२,१४; १५,५८, ६४ । काण्व. १५,१८-२२; १३,५४; १४,१९,२५; १५,५,१५,१६; १६,७२,८४]
 [१५] काठ. ३९,८ । वा. ११,५८ । काण्व. १२,५९ । मा. श्रौ. ६,२,३]

जन्मना वशा, सा राजानं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, वागुसि जन्मना वशा, सा
प्राणं गर्भमधत्थाः, सा मया संभवा, —ऽऽपोऽसि जन्मना वशा, सा यज्ञं गर्भमधत्थाः,
सा मया संभव ॥ १५ ॥

९८

या देव्यसीष्टके कुमार्युपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके प्रफ-
व्युपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके युवतिरुपशीवुरी सा मोपशेष्व
जायेव सदमित्पुतिः, या देव्यसीष्टके आयुर्दाः प्राणदा अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दाः श्रोत्रदाः
पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवः पृष्ठं उपशीवुरी सा मोपशेष्व जायेव सदमित्पुतिः, या देवीः स्थेष्टकाः
सुशैवा उपशीवुरीस्ता मोपशेष्वं जाया इव सदमित्पुतिम् ॥ १६ ॥

९९

संवयसे त्वा, —ऽभिवयसे त्वा, —ध्ववयसे त्वा, बृहद्वयसे त्वा, संहियसे त्वा, संहमा-
नाय त्वा, सासहये त्वा, सहस्वते त्वा, —ऽभीषाहे त्वा, —ऽभिभ्वे त्वा, —ऽभिमातिषाहे त्वा,
—ऽभिमातिघ्ने त्वा ॥ १७ ॥

१००

भूयस्कृदासि, वरिवस्कृदासि, प्राच्यस्य, —ध्वीस्य, —न्तरिक्षमस्यो, —जोदां त्वौजसि साद-
यामि, पयोदां त्वा पयसि सादयामि, तेजोदां त्वा तेजसि सादयामि, यशोदां त्वा यशसि
सादयामि, वर्चोदां त्वा वर्चसि सादयामि, पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयाम्य, —न्तरिक्षस्य
त्वा द्रविणे सादयामि, दिवस्त्वा द्रविणे सादयामि, दिशां त्वा द्रविणे सादयामि, द्रवि-
णोदां त्वा द्रविणे सादयाम्य, —ऽप्सुषदासि, गृध्रसदासि, श्येनसदासि, सुपर्णसदासि,
नाकसदासि ॥ १८ ॥

१०१

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि, ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि, ज्योतिर्विदं त्वा सादयाम्य, —
ध्वंज्योतिषं त्वा सादयामि, बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि, विश्वज्योतिषं त्वा सादयाम्य, —
जस्रां त्वा सादयामि, भास्वतीं त्वा सादयामि, दीप्यमानां त्वा सादयामि, रौच्यमानां
त्वा सादयामि, ज्वलन्तीं त्वा सादयामि, मलमलाभवन्तीं त्वा सादयामि, जाग्रतीं त्वा
सादयामि, बोधयन्तीं त्वा सादयामि ॥ १९ ॥

१२

कृत्तिका नक्षत्र, —मग्निदेवता, —ऽग्ने रूचः स्थ, प्रजापतेः सोमस्य धातु, —ऋचे त्वा, रूचे
त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दुसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा
साद, रोहिणीं नक्षत्रं, प्रजापतिदेवते, —न्वगां नक्षत्रं, मरुतो देवता, बाहुर्नक्षत्रः, रुद्रो

[१६] काठ. ३९, ९ । मा. श्रौ. ६, २, ३ ।

[१७] मा. श्रौ. ६, २, ३ ।

[१८] तै. ४, ४, ७, ६ । काठ. ३९ ९ । वा. १३, ५३ । काण्व. १४, ५५ । मा. श्रौ. ६, २, ३ ।

[१९] तै. १, ४, ३४ । तै. वा. ३, १९ । काठ. ४०, ४ । वा. १३, ५३ । काण्व. १४, ५५ । मा. श्रौ. ६, २, ३ ।

देवता, पुनर्वसुर्नक्षत्र, —मदितिर्देवता, तिष्यो नक्षत्रं, बृहस्पतिर्देवता, —ऽऽश्लेषा नक्षत्रं, सर्पा देवता, मघा नक्षत्रं, पितरो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्रं, भंगो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्र, —मर्यमा देवता, हस्तो नक्षत्रं, सविता देवता, चित्रा नक्षत्रं, त्वष्टा देवता, निष्टयं नक्षत्रं, वायुर्देवता, विशाखं नक्षत्र, —मिन्द्राग्नी देवता, —ऽनूराधा नक्षत्रं, मित्रो देवता, ज्येष्ठा नक्षत्रं, वरुणो देवता, मूलं नक्षत्रं, निर्ऋतिर्देवता, —ऽऽषाढा नक्षत्र, —माघो देवता, —ऽऽषाढा नक्षत्रं, विश्वे देवा देवता, —ऽभिजिन्नक्षत्रं, ब्रह्मा देवता, श्रोणा नक्षत्रं, विष्णुर्देवता, श्रविष्ठा नक्षत्रं, वसवो देवता, शतभिषं नक्षत्र, —मिन्द्रो देवता, प्रोष्ठपदा नक्षत्र, —महिर्बुध्न्यो देवता, प्रोष्ठपदा नक्षत्र, —मज एकपादेवता, रेवती नक्षत्रं, पूषा देवता, —ऽश्वयुजा नक्षत्र, —मश्विनौ देवता, भरणीर्नक्षत्रं, यमो देवता, ब्राह्मणो नक्षत्रं, सौमो देवता, —ऽग्ने रुचः स्य, प्रजापतेः सौमस्य धातु, —ऋचं त्वा, रुचं त्वा, भासं त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २० ॥ १०३

समीची नामासि, प्राची दिक्, तस्यास्तेऽग्निरधिपति, —रसितो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्म, ओजश्स्या नामासि, दक्षिणा दिक्, तस्यास्ता इन्द्रोऽधिपति, —स्तिरश्वीनराजी रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मः, प्राची नामासि, प्रतीची दिक्, तस्यास्ते सौमोऽधिपतिः, स्वजो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मः, सुषदा नामास्यु, —द्वीची दिक्, तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिः, सृदागू रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मो, ऽवस्था नामास्य, —वाची दिक्, तस्यास्ते विष्णुरधिपतिः, कल्माषग्रीवो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मो, ऽधिपत्नी नामास्यु, —ध्वी दिक्, तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपति, —श्वित्रो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मः ॥ २१ ॥ १०४

[२०] तै. ४,४,१० । काठ. ३९ १३ । वा. १३,३९;१२,५३;१३,१९ २४;१४,६,१२,१४;१५,५७-५८,६४ । काण्व.

१४,४१;१३,५४;१४,१९,२५;१५,५,१५-१६;१६,७९,८४ । मा. श्री. ६,२,३ ।

[२१] तै. ५,५,१० । [यं द्विष्म०...जम्भे दध्मः । अथर्व. ३,२७,१-६]

स्वयं कृष्णानः सुगमप्रयावं तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः ।	
प्रत्नं सधस्थमनुपश्यमाना आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान ॥	१०५
त्वं तन्तुरुत सैतुरग्रे त्वं पन्था भवसि देवयानः ।	
त्वयाग्रे पृष्ठं वर्यमारुहेम यत्र देवैः सुधमादं मदेम ॥	१०६
अतिसर्गं ददतो मानवायोर्ध्वं पन्थामनुपश्यमानाः ।	
अजुषन्त मरुतो यज्ञमेतं वृष्टिर्द्यावानममृतं स्वर्विदम् ॥	१०७
आवर्तमानो भुवनस्य मध्ये प्रजाः कृष्वन् जनयन् विरूपाः ।	
सश्वत्सरः परमेष्ठी धृतव्रतो यज्ञं नः पातु रजसः परस्मात् ॥	१०८
प्रजां ददातु परिवत्सरो नो धाता दधातु सुमनस्यमानः ।	
बह्वीः साकं ब्रुहुधा विश्वरूपा एकव्रता माम्भिसंविशन्तु ॥ २२ ॥	१०९
हिरण्यगर्भः समवर्तताग्नि भूतस्य जातः पुतिरेक आसीत् ।	
स दाधार पृथिवीं द्यामुत्तमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११०
यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव ।	
ईशे यो अस्य द्विषदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	१११
य ओजोदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः ।	
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११२
यस्येमे विश्वे गिरयो महित्वा सुमुद्रं यस्य रसया सहाहुः ।	
दिशो यस्य प्रदिशः पञ्च देवीः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११३

[२२] काठ. ४०, १२ । तै. ब्रा. २, ४, २, ५-६ । मा. श्रौ. ६, २, ६ । [धाता दधातु सुमनस्यमानः । अथर्व. ७, १९, १; १३, १, ३५]

[२३] मै. २, ७, १५; ३, १२, १६-१७ । तै. ४, १, ८, ३ । काठ. ४०, १, १ । वा. १२; १०२; १३, ४; २३, १-३; २५, १०-१३; २७, २५-२६; २९, ३४; ३२, ३, ६-७ । काण्व. १३, १०१; १४, ४; २५, १, ३; २७, १४-१७; २९, ३३-३५; ३१, ४६ । मा. श्रौ. ६, २, ३ । [हिरण्यगर्भः समवर्तं... विधेम । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; ११, ५, १ तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य. ब्रा. ९, ९, १२, नि. १०, २३ । यः प्राणतो... विधेम । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, २; तै. सं. ४, १, ८, ४; ७, ५, १६, १ । य ओजोदा (आत्मदा) ०... विधेम । ऋ. १०, १२१, २; अथर्व. ४, २, १; १३, ३, २४; तै. सं. ४, १, ८, ४; ७, ५, १७, १ । यस्येमे विश्वे गिरयो (हिमवन्तो) ०... विधेम । ऋ. १०, १२१, ४; अथर्व. ४, २, ५; तै. सं. ४, १, ८, ४]

येन द्यौरुग्रा पृथिवीं च दृढा येन स्वः स्तभितं येन नाकः ।

यो अन्तरिक्षं विमर्मे वरीयः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११४

य इमे द्यावापृथिवीं तस्तभाने अधारयद्रौदसी रजमाने ।

यस्मिन्नाधि वित्तुतः सरा एति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११५

आपो ह यन्महतीर्विश्वमायन् गर्भं दधाना जनयन्तीराग्निम् ।

ततो देवानां निर्वर्ततासुः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

११६

आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिर्धाता दधातु सुमनस्यमानः ।

संवत्सरं ऋतुभिः सविदानो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ २३ ॥

११७

[१४७८]

॥ इति मध्यमकाण्डे जयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

॥ इति मध्यकाण्डं समाप्तम् ॥

[येन द्यौरुग्रा...विधेम । ऋ. १०, १२१, ५; अथर्व. ४, २, ४; तै. सं. ४, १, ८, ५ । य इमे द्यावा पृथिवी० ।
 ऋ. १०, ११०, ९; अथर्व. ५, १२, ९; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १, १४ । (यं क्रन्दसी अघसा) तस्तभाने०...
 विधेम । ऋ. १०, १२१, ६; अथर्व. ४, २, ३; तै. सं. ४, १, ८, ५ । आपो ह यन्मह० (यत्यृह०)... विधेम ।
 ऋ. १०, १२१, ७; अथर्व. ४, २, ६; तै. सं. २, २, १२, १; ४, १, ८, ५; तै. आ. १, २३, ८ । कस्मै देवाय०...विधेम ।
 ऋ. १०, १२१; १-९; अथर्व. ४, २, १-८ । आ नः प्रजां०... । ऋ. १०, ८५, ४३; अथर्व. १४, २, ४०]

अथ तृतीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिब्राह्मणम् ।

जुहूमग्ने संमार्ष्टि, जुहूवै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमालब्ध, जुह्वा वै देवा विराजम-
हयन्त, तज्जुहा जुहुत्व, मन्त्रं वै विरा, डंजं जुह, र३कोऽग्नि, यज्जुहा जुहोत्यन्नस्य
चार्कस्य चावृद्ध्या, अष्टौ कृत्वो जुहां गृह्णात्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्री यज्ञमुखं,
यज्ञमुखमवालब्ध, यत्सावित्राणि हूयन्ते प्रसृत्या, अथो यजुषामेव नानावीर्यत्वाया, ऽग्निवै
यत्र यत्रागच्छत् तं सुवितांस्वपश्यद्यत्सावित्राणि हूयन्तेऽग्नेरेवानुक्शाल्या, अग्निं ज्योतिर्निचोच्य
पृथिव्या अध्याभुरदिति, सविता वा एतदग्ने ज्योतिः पृथिव्याः समभरत्, तस्मादेवमाह,
युक्तिमन्ति च जुहोति मनस्वती च, युक्तेन हि मनसा यज्ञस्तायते, षट्पृग्माणि भवन्ति,
षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतिष्ठित्ये, ति वा एष यज्ञमुखाद्ऽयोऽन्यामाग्नेय्या अग्ने देवतामुपैति,
यत्सावित्राणि न स्युरियात्सावित्रात् प्रसवा, दष्टौ वा एतानि यजूंष्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्री
यज्ञमुखं, तेन यज्ञमुखांनैति, यद् सावित्राणि तेन सावित्रात् प्रसवांनैति, छन्दोभिर्जुहोति,
छन्दोभिर्वा एतदग्ने बलिं हारयति, ब्रह्मो हास्य बलिहृतो भवन्त्य, ग्वै यज्ञस्य नदीयो,
यजुर्गजमानस्य, यद्धि कामयेत, यज्ञं यज्ञयज्ञसेनार्पयेय, मित्यृगुत्तमानि कुर्याद्, यज्ञं
वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयति, यद्धि कामयेत, यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति, यजुरुत्तमानि
कुर्याद्, यजमानं वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयत्या, हुतीनां वा अभिक्रान्त्या यजमान ऋधोति,
यं कामयेत, ऋधुयादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुद्रुत्य जुहुयाद्, ऋधोत्य, थ यं कामयेत,
पापीयान्त्स्यादिति, तस्य नाना जुहुयात्, पापीयान् भवत्यु, चा स्तोमं समर्धये, त्याह,
समृद्ध्या एव, गायत्रेण रथन्तरमिती, यं वै गायत्री, यं रथन्तरं, मसौ बृह, दनयोर्वा
एषा लोकयोर्व्याप्त्या अन्ततः क्रियते, ष्टौ वा एतानि यजूंष्य, षाक्षरा गायत्र्यु, क्षरशो
वा एतद्गायत्रीं प्रीणात्य, थ यदाहुतिर्नवमीं तेन त्रिवृतो यज्ञमुखांनै, त्यथ यदेकामाहुतिमष्टा-
भिर्यजुर्भिर्जुहोति तस्मादेकस्मै सते ब्रह्मो बलिं हारन्ति, ब्रह्मो हास्य बलिहृतो भवन्ति,

यजुरुत्तमानि भवन्ति, ब्रह्म वै यजुः, ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति ॥१॥ १
 सावित्रैरभिमादत्ते प्रसृत्यै, चतुर्भिरादत्ते, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेवादत्ते,
 ऽथो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवादत्त, इयं वै गायत्र्य, न्तरिक्षं त्रिष्टुव, द्यौर्जगती,
 दिशोऽनुष्टुप्, सुवित्प्रसृतो वा एतदेभ्यो लोकैभ्यश्छन्दोभिर्दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, यत्र वा
 अश्दोऽग्निर्होत्राङ्गीपापाक्रामत्स सर्वेषु भूतेष्ववसद्, यां वनस्पतिष्ववसत्तां वैणा अवसत्, स
 यत्र निरदहत् तान्नि कल्माषाण्यभवन्, येन समचरत्तत्सुषिरं, यत्रावसत् तत् पर्व, यद्वैणव्य-
 भिर्भवति स्वनैवैनं योनिना संभरति, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः स एपां वीर्यवत्तमो,
 वैणुवै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एपां वीर्यवत्तमो, ऽन्नं वै फल, मन्त्रमश्को, ऽश्को
 ऽग्नि, रर्केण वा एतदन्नमर्कमग्निं संभरति, व्याममात्री काश्यै, तावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्य-
 संमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिन्नोऽवुरुद्ध्या, अरत्निमात्री कार्या
 यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री काश्या विष्णुना यज्ञेन संमितो, भयतः क्षण्त्काश्याभ्यस्यान्ना
 द्यस्यावुरुद्ध्या, अन्यतः क्षण्त्कार्या, अन्यतः क्षण्द्वि फाल, स्तावन्तमर्कं कुरोत्यं, न्नं वा
 अश्को, ऽन्नाद्यस्यावुरुद्ध्या, औदुम्बरी कार्या, गर्वा उदुम्बुर, ऊर्जाऽवुरुद्ध्या, अपरिमिता
 कार्यापरिमितस्यावुरुद्ध्यै, य एवं कश्च वृक्षः फलग्रहिस्तस्यु काश्यान्नाद्यस्यावुरुद्ध्यै ॥२॥ २
 अश्वेन वै देवा अग्ने विजिति व्यजयन्त, यदश्वेन यन्ति, विजित्या, अग्निर्वै यत्र यत्रा-
 गच्छत् तं प्रजापतिरन्वपश्यत्, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वेन यन्त्यग्नेरेवानुक्शात्यै, प्रजापतिर्वा
 अग्निं संभरिष्यन्त्स एभ्यो लोकैभ्योऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरद्, यदाहु, दिवि ते
 जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरिदिति, यथादेवतं वा एतदेभ्यो लोकैभ्यो
 ऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, युञ्जाथां रासभं युव, मित्याह, युक्त्या एवं,
 गर्दभेन संभरत्ये, प हि पशूनामनुपजीवनीयतुमो, अग्निर्वा एतस्याग्ने सृष्टस्य योने रेतो निर-
 दहत्, तस्मादेषं समावुदन्यैः पशुभी रेतो धत्ते, ऽथ कनिष्ठो, ऽश्वं पूर्वं नयन्ति गर्दभमपरं
 पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, तस्माच् श्रेयांसं पूर्वं यन्तं पापीयान् पश्चादन्वेति, यदि काम-
 येत, पापवसीयसं स्यादिति, गर्दभं पूर्वं नयेयुरपुरमंश्च, मतेन वै त्रिपूजुनः सौराकिः
 पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमेवैतेन करोति, योगे योगे तवस्तुर, मित्युतिमत्या
 वाजवत्या यन्त्यं, न्नं वै वाजो, गातुरुति, रन्नाय च खलु वै गातवे चाग्निंश्चीयते,

[२] मै. २,७,१। काठ. १९,१। कपि. २९,८। श. ब्रा. ६,३,१,३०।

[३] मै. २,७,२। तै. ५,१,२। काठ. १९,२। कपि. २९,८। श. ब्रा. ६,३,२,३,१-५। वा. ११,१४-१६। काण्व. १२,
 १४-१६। [योगे-योगे तवस्त०। ऋ. १,३०,७; सा. १६३,७४३, अथर्व. २०,२६,१; तै. सं. ४,१,२,१]

यदृतिमंत्या वाज्रवत्या यन्त्यन्नस्य च गातौश्चावुरुद्धयै, भवति वा एष ३योऽग्निं चिनुते, सर्वो वै भवत इरस्यति, वर्जी वा एष प्राजापत्यो यदश्वो, यदाह, प्रतूर्वनेह्यवक्रामन्नशस्तीरिति, वर्जेण वा एतदशस्तीररातीयन्तमवक्रामति, रौद्रा वै पशवो, ऽग्नी रुद्रो, यद्रुद्रात् पशूननिर्याच्याग्निं चिन्वीत रुद्रोऽस्य पशून्नुभिर्मानुकः स्याद्, यदाह, रुद्रस्य गाणपत्यान्मयोभूरैहीति, रुद्राद्वा एतत् पशून्निर्याच्याग्निं चिनुते, ऽघातुक्रोऽस्य पशुपतिः पशून् भवत्यु, — ३र्वन्तरिक्षं वीहीत्याहैषां लोकानां विधृत्यै, रक्षांसि वा एतौ जिघांसन्त्यग्निं संभरिष्यन्तौ, यदाह, स्वास्तिगव्यतिरभयानि कृष्वन्निति, स्वास्तिमेवाभ्यामक्रः, पुरीपं वा अग्नेरायतन, — मङ्गिरस एतमग्नें संभरद्, यदाह, — ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरति, सायतनमेवैनं देवताभिः संभरति, येन पुरुषेण संगच्छेत् तमभिमन्त्रयेत्, — ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेमा इति, वाज्रमेव तेन तस्माद् वृद्धते, प्रजापत्ये प्रोच्याग्निश्चेत् ३व्या, इत्याहु, — यतः सूर्यस्योदयनं ततो वल्मीकवर्षामुपघ्नन् ब्रूया, — द्वाग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामा इती, — यं वै प्रजापति, — स्तस्या एष कर्णो यद्वल्मीक, — स्तस्मा एव प्रोच्याग्निं चिनुते, शृण्वन्ति हैनमग्निं चिक्वान, — मसां अग्निसुचेष्टेति, तस्मात् पापीयाञ् श्रेयुसः कर्ण आह, कर्णः कर्णायाह ॥ ३ ॥

३

अन्वग्निरुषसामग्रमकशदित्या, — हा, — ऽनुकशात्या एवा, — ऽऽगत्य् वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधूनुता इति, मृध एव व्यास्थतैछद्, वा एतं प्रजापतिः पूर्वयर्ची, — ऽविददुत्तरयै, — षीदेवैनं पूर्वयर्ची, — ऽविन्ददुत्तरया, द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सधस्थमिति, द्यौः ३ह्येतस्य पृष्ठं, पृथिवीं सधस्थ, — मात्मान्तरिक्षं, समुद्रो योनिरित्या, — त्मा ३ह्येतस्यान्तरिक्षं, समुद्रो योनि, — विकशाय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत इति, पृतन्यन्तुमेवाभितिष्ठति, यं द्विष्यात्तं ब्रूयात् ॥ अर्मुमभितिष्ठा इति तमेवाभितिष्ठत्यु, — त्कामेत्या, — हो, — त्कान्त्या एव, यत्र वै यज्ञस्यानुरूपं क्रियते तद्यजमान क्रधोत्यु, — त्कामोदकमी, — दित्यनुरूपं वा एतत् क्रियते यज्ञस्यावुरुद्धयै, कृष्णो वै भूत्वाग्निरश्वं प्राविशत्, स एतदगच्छद्यत्र मृगशफो, — यदश्वस्य पदे जुहोत्याग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य, — न्वोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुया, — देतद्वै तद्यदाहु, — मृगशफमरेन्वराडिति, मन्स्वतीभ्यां जुहोति, मनुसा ह्याहुतीराप्यन्ते, त्रिष्टुभ्यां जुहोतीन्द्रियस्यावुरुद्धया, अन्नवतीभ्यां

जुहोत्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, गायत्र्या परिलिखत्य, —स्या एवैनं तेन परिगृह्णाति, त्रिष्टुभा, —ऽन्त-
रिक्षात्तेना, —ऽनुष्टुभा परिलिखत्य, —नुष्टुब्धै सर्वाणि छन्दांसि परिभू, —स्तस्मादनुष्टुभा परिलि-
खति, सावित्रैरभिमादत्ते प्रसृत्यै, द्वाभ्यां खनति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, शुग्वा अत्र
प्रजा ऋच्छति यत्राग्निः खायते चीयते वा, यदाहु, शिवं प्रजाभ्योऽहिंसन्तमिति, प्रजाभ्य
एवैनं च शिवमकः ॥ ४ ॥

४-६

अपां पृष्ठमसी, —त्याहा, —ऽपां च इहोतत् पृष्ठं, पृष्ठेनैवैनत् पृष्ठसुकुर्योनिरग्नैरिति, योनिर्वा
ए३पोऽग्नैर्यत् पुष्करपर्णी, नाभिर्वधुकः, संयोनिरेव संनाभिः संभ्रियते, दिवो मात्रया वरिणां
प्रथस्वै, —त्यनयोरेवैनं मात्रया वरिणां प्रथयति, शर्म च स्थो वर्म च स्था, इति कृष्णाजिनं
च पुष्करपर्णी च संस्तृणाती, —मै एवास्मा एतद् द्यावापृथिवीं संस्तृणाति, व्यचस्वती संस्व-
सेथामिति, न वा एतन्मनुष्या यन्तुमर्हन्त्या, —भ्यामेवैनं परिगृह्णाति, कृष्णाजिनं संभरत्ये,
—ष हि पशूनामनुपजीवनीयतमो, ऽथो आरण्यानेव पशूञ्चुर्चापयति, लोमतः संभरत्ये, —तो
वै कृष्णाजिनस्य सदेव च, यज्ञेनैव यज्ञं संभरति, पुष्करपर्णेन संभरति, योनिर्वा ए३पोऽ-
ग्नैर्यत् पुष्करपर्णी च, स्वैनेवैनं च योनिना संभरति, गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य संभरति, गायत्रो हि
ब्राह्मणं, —त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राजश्न्यो, जगतीभिर्वैश्यस्य, जागृतो हि वैश्यो
यं कामयेत, ऋभ्रुयादिति, तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुभिश्च संभरेत्, ऋध्नोति, पुरीष्योऽसि
विश्वंभुरा अथर्वा त्वा प्रथसो निरमन्थदशा इति, प्रजापतिर्वा अथर्वा, स एतमग्रेऽमन्थत्, सो
ऽजनयत्, स्व एवैनं मन्थति, स जनयति, तिसृभिः संभरति, त्रयो वा इमे लोका,
एभ्य एवैनं लोकैभ्यः संभरति, यजुस्तुरीयं, दिग्भ्य एवैनं तेन संभरति, पुरोवातं च वै
वातं च वर्षसनुप्रतितिष्ठति, वर्षमन्वोपधया, औपुधीरनु पशवः, पशून्नु मनुष्या, एता वै
प्रतिष्ठा, —स्ता यजुमानोऽवरुद्धे, ऽपो देवीरुपसृजा मधुमती, —रित्याहौषधीनां प्रतिष्ठित्यै,
तासामास्थानाहुज्जिहतामोपधयः सुपिप्पला इति, — तस्मादेतासामास्थानाहुज्जिहतामोपधयः
सुपिप्पलाः, स ते वायुर्मातरिश्वा दधात्विति, तस्मादेतस्या यत्कृष्यते यत् खायते तत् संधी-
यते, — यद् घृतेन जुहुयाच् शुचैर्मासपये, —दथ यदप उपसृजति शमयत्येव, यो देवानां चरसि

[५] मै. २, ७, ३। तै. ६, १, ४-५। काठ. १९, ४-५। कपि. ३०, २-३। ज. ब्रा. ६, ४, १, ६। वा. ११, २९-३२, ३८-
४३। काण्व. १२, २९-३२, ३८-४३।

प्राणथेन कस्मै देव वषडस्तु तुभ्यमिति, पद्मां ऋतव, ऋतुषु वा एतद् वृष्टिं प्रतिष्ठापयति,
 तस्मात्सर्वं ऋतवो वृष्टिमन्तः, सुजातो ज्योतिषेति, स्वर्ग्यमेवैनमक, —वीसो अग्ने विश्वरूपश्च
 सञ्चयस्व विभावसा इति, छन्दांसि वा अग्नेवीस, —छन्दांस्येष वस्ते, छन्दोभिरेवैनं
 परिददात्यागांमुकमेनमस्मिँल्लोके वासो भवत्य, —नशोऽमुँल्लोके भवति य एवञ्च वेद, वरुणमे-
 निर्वी एष एत, —ह्युदुतिष्ठ स्वध्वरे, —त्यूर्ध्वामेव वरुणमेनिमुत्सृजति, द्वाभ्यामुत्सृजति,
 द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, स जातो गर्भो असि रोदस्योरित्य, —नयोर्वी एष गर्भ, आभ्या-
 मेपोऽधिजायत, आभ्यामेवैनमधिजनयत्य, —भे चारुर्विभृता ओषुधीष्विति, तस्मात् सर्वास्वोषधी-
 ष्वग्निः, ऋ मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्वा इत्यो, —पृथयो वा एतस्यु मातर, —स्ताभ्या एवैनमधि-
 ग्रन्थावयतै, छद्वा एतं प्रजापतिः पूर्वैणार्धक्रचैना, —ऽनूत्तरेणातिष्ठतै, —धीदेवैनं पूर्वैणार्धक्रचैना,
 —ऽनूत्तरेणास्थित ॥ ५ ॥

७

स्थिरो भव वीड्वद्वा इति गर्दभं आदधाति, वीर्यमस्मिन् दधाति, तस्मात् सर्वेषां पशूनां
 गर्दभो वीर्यवत्तमो, वीर्यञ्च ह्यस्मिन् दधाती, —श्वरो वा ए३पोऽन्तरिक्षसद्भूत्वा प्रजा हिंसि-
 तो, —र्यदाहु, शिवो भव प्रजाभ्या इति, प्रजाभ्य एवैनञ्च शिवमुक, —मी पाद्यायुषः पुरेत्या, —
 युरेवास्मिन् दधाति समष्ट्यै, वृषाग्निञ्च वृषुणं भरन्निति, वृषाश्छेष वृषुणं भर, —नपां
 गर्भञ्च समुद्रियमित्य, —पाञ्च श्छेष गर्भः समुद्रियो, ऽग्ना आयाहि वीतया इत्य, —ग्निना वै
 मुखेन देवा इमाँल्लोकानभ्युजय, —न्नग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाँल्लोकानभिजयत्य, —तञ्च
 सत्यमृतञ्च सत्य, —मृतं चैव सत्यं च प्रतितिष्ठती, —यञ्च वा ऋत, —मसौ सत्य, —मनयोरेव
 प्रतितिष्ठत्य, —हवीं ऋतञ्च, रात्रिः सत्य, —महोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्यो, —पृथयः प्रतिगृभ्णीता-
 ग्निमेतमित्यो, —पृथीरेवैनञ्च सम्यञ्च दधाति, पुष्पवतीः सुपिप्पला इत्यो, —पृथीरेव फलं ग्राहयति,
 तस्मादोषधयः शीर्षन् फलं गृह्णन्ति, वरुणमेनिर्वी एष एतह्युपनद्धो, विं पाजसा पृथुना शौशुचाना
 इत्य, —नुरूपेणैव वरुणमेनिञ्च विष्यति, द्वाभ्याञ्च विष्यति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
 आपो हिं छां मुयोभुवा इत्य, —प उपसृजत्या, —पो वा अज्ञान्तस्य शमयित्रिका, —स्तस्मादप उप-

[उदु तिष्ठ० । ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १ । स जातो गर्भो० । १०, १, २; तै. सं. ४, १, ४, २]

[६] मै. २, ७, ४-५। तै. ५, १, ५-६। काठ. १९, ५-६। कपि. ३० ४। श. ब्रा. ६, ४, ४, ३। वा. ११, ४४-५०, ५३-५४;
 ३६, १४। काण्व. १२, ४४-४७, ४९-५१, ५४-५५; ३६, १४। [अग्ना (ग्न) आयाहि वीतये । ऋ. ६, १६, १०;
 सा. १, ६६०; तै. सं. २, ५, ७, ३; ८, १; तै. ब्रा. ३, ५, २, १ । वि पाजसा पृथुना०। ऋ. ३, १५, १; तै. सं. ४, १, ५
 १ । आपो हिं ष्ठा० । ऋ. १०, ९, १; सा. १८३७; अथर्व. १, ५, १; तै. सं. ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४; ७, ४, १९, ४;
 तै. आ. ४, ४२, ४; १०, १, ११; नि. ९, २७]

सृजति शान्त्यै, तिस्रभिरुपसृजति, त्रिवृशद्वयमि, वरुणमेनिर्वी एष एतर्हि, मित्रः स०सृ-
ज्या पृथिवीमिति, मित्रेणैव वरुणमेनि० स०सृजति, रुद्राः स०सृज्या पृथिवीमित्ये, तां
वा एतामग्रे देवताः प्रजापतये समसृज०, स्ताभिरैवैना० स०सृजति, पञ्चभिः स०सृजति,
पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालुब्ध ॥ ६ ॥

मखस्य शिरोऽसी, त्याह, यज्ञो वै मख, स्तस्य वा एतच्च शिरो यदुखा, मुखतो वा
एतद्यज्ञमालुब्ध, वसवस्त्वा कृष्वन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च
क्रियते, छन्दोभिश्चैवैनां देवताभिश्च करोति, ध्रुवासि पृथिश्वसीति, छन्दसामैवैपाशी, र-
दित्या रास्ना, स्यदितिष्टे विलं गृभ्णात्विति, यजुषा करोत्य, यजुषा हि मनुष्याः कुर्वन्ति
व्यावृत्त्यै, तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छ, ददितिः श्रपयानित्या, दित्या वा इदं स्मो यन्मनुष्या०,
स्तैभ्य एवैना० संप्रादात्, व्युद्धिः कार्या, त्रयो वा इमे लोका, एषा० वा एषा लोकाना-
मुखा प्रुतिमा क्रियते, ऽष्टस्तना कार्या, गायत्र्या रूपं, चतुस्तना कार्यादित्या दोहाय,
द्विस्तना कार्या, ऽन्तरिक्ष० वा उखे, मौ लोकौ स्तनौ, प्रत्तौ ह वा इमौ लोकौ दुहे य एव०
वेद, व्याममात्री कार्या, तावद्वै पुरुषे वीर्य०, वीर्यसंमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै
पुरुषे महिमा, मुहिम्नोऽवरुद्ध्या, अरत्निमात्री कार्या यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री कार्या
विष्णुना यज्ञेन संमिता, ऽथो प्रजापतेरेवानतिवादाय सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै शीर्षेण प्राणाः,
शिर एतद्यज्ञस्य यजुषा, शीर्षेण वा एतत् प्राणान् दधाति, सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै छन्दा०-
सि, छन्दोभिरैवैनां धूपयत्य, थो ब्रह्म वै छन्दा०सि, ब्रह्मणैवैनां धूपयति, वैष्णव० वा
एतत् पात्रं, तस्त्रया देवतुया व्युर्धयति यदन्याभिर्देवताभिर्धूपयति, यदाह, विष्णुस्त्वा
धूपयत्वङ्गिरस्वदिति, स्वयैवैनां देवतुया समर्धयत्य, श्वशकेन धूपयति, वृषा ह्यश्वो वृषाग्निः
समृद्ध्या, अथो प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापश्योऽग्नि, स्तस्मादश्वशकेन धूपयति सयो-
नित्वाय ॥ ७ ॥

प्रजापतिर्वी अमन्यत्, यो वा अस्या अग्रे विखनिष्यत्याति० स अरिष्यतीति, स एत-
द्यजुरपश्य, ददितिष्ठा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववटेती, य० वा
अदितिर्देवी विश्वदेव्यवत्य, नया वै स तदस्यामखनदहि०सायै, न हि स्वः स्व० हिनास्ति,

[७] मै. २,७,६। तै. ५,१,६-७ । काठ. १९,६ । कपि. ३०,४ । श. ब्रा. ६,५,२,२, वा. ११,५७-६०;३७,८ । काण्व.
१२,५९-६१;३७,८]

देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधत्स्वा इ, —त्योपधयो वै देवानां पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीरोपधीष्वेवैनां प्रतिष्ठापयति, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधीन्धातामुखा इति, वाग्वा धिषणा देवी विश्वदेव्यवती, वाचैवैनामभीन्दे, ग्रास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वच् श्रपयन्तूखा इति, छन्दांसि वै ग्रास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवती, —छन्दोभिरेवैनां श्रपयति, वरूत्री त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचतामुखा इ, —त्यहोरात्रे वै वरूत्री देवी विश्वदेव्यवती, अहोरात्राभ्यामेवैनां पचति, जनयस्त्वाच्छिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचन्तूखा इति, नक्षत्राणि वै जनयोऽच्छिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवती, —नक्षत्रैरेवैनां पचत्ये, —ता वा एतामग्ने देवताः प्रजापतयेऽपच, —स्तस्मादेतानि पङ्क्तिमन्ति यजूंसि, तैरेवैनां पचति, द्वाभ्यां पचति, द्विषाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, वरुणमेनिर्वा एष एतर्ह्यभीदो, मित्रस्य चर्षणीधृता इति, मित्रेणैव वरुणमेनिष्ठपैति, देवस्त्वा सवितोर्द्वपत् सुपाणिः स्वङ्गुरिरिति, सवितृप्रसूत एवैनामुद्वपत्यात्मनोऽहिंसाया, उत्तिष्ठ बृहती भवे, —त्याह धृत्या एवा, —ऽव्यथमाना पृथिव्यामाशा दिशा आपूणैति, तस्मादग्निः सर्वा दिशा आभाति ॥ मित्रैतां त उखां परिददाभ्यभिर्या, एषा मा भेदि ॥ इति मित्रायैवैनां परिददात्यभिर्यै, यद्वि मित्रायापरित्ता भिद्येत् पुनः कार्या स्याद्, वसुवस्त्वाछन्दन्त गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च क्रियते, छन्दोभिश्चैनां देवताभिश्चाच्छृणोति, स्वेनार्यतनेनाजक्षीरेणाच्छृणोत्या, —श्रेयं वा एतत् पयो यदजक्षीर, —माश्रेयमेतत् पात्रं यदुखा, स्वेन वा एतत् पयसा स्वं पात्रमाच्छृणोति, परमं वा एतत् पयो यदजक्षीरं, पुरमेतत् पात्रं यदुखा, पुरमेण वा एतत् पयसा परमं पात्रमाच्छृणोति ॥ ८ ॥

१०-१२

पडेतान्याधीतयजूंसि जुहोति, पद्वा ऋतव, ऋतुभिर्वा एतत् पृथिव्या वीर्यमुद्वृणोते, नाना जुहोति, नानावीर्याऽहीमे प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं कामयेत, वाधिरः स्यादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुद्रुत्य जुहुयात्, प्राणानस्य संमिनत्ति, वाधिरो भवति, तस्माद्वाधिरौ वाचा वदति, न शृणोति, वाचं ह्यस्येन्द्रियमनुपदधते, प्राणा वा एतानीतराणि

[८] तै. ५, १, ७ । काठ. १९, ७ । कपि. ३०, ५ । श. ब्रा. ६, ५, ४ । वा. ११, ६१-६५ । काण्व. १२, ६२-६६ ।

[मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३, ५९, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५; ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, २ । सुपाणिः (सुवाहुः) स्वङ्गुरिः० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व. ७, ४६, २; तै. सं. ३, १, ११, ४]

[९] मै. २, ७, ७ । तै. ५, १, ९-१० । काठ. १९, ९-१० । कपि. ३०, ७-८ । श. ब्रा. ६, ६, १, १५ । वा. ११, ६८-८१ । काण्व. १२, ६९-८२ ।

छन्दांसि, वाङ्मनुष्टुब्, यदनुष्टुभा सममं जुहोति वाचं वा एतत् प्राणेषूपसंद्धाति, तस्मा-
दियं वाक्सप्तमीं प्राणानां, मां सुं भित्था मां सुं रिपा, इति प्रवृणक्त्य, —सुरमायां वा एपा-
सीत्, तां देवा एतेन यजुषावृज्जता, —ऽऽसुरीं मायां स्वधया कृतासीति, तन्मायामेवैतेन यजमानो
भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, द्वाभ्यां प्रवृणाक्ति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, प्रवृञ्ज्याङ्गीतिकामस्य,
भविष्यद्वा इदमुपजीवामो, भविष्यदेवोपैति, श्वः श्वः श्रेयान् भवति, जातमवदध्याद्गतश्री, —
जतो वा एष यो गतश्री, —जतिनेवैनं जनयति, अष्टादाहरेद्यं कामयेता, —ऽन्नादः स्यादित्ये, —
प वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं अष्टु, —मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, प्रदावादाहरेद्यं कामयेत,
प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं स्यादिति, प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं भवति, यतः कुतश्चाहृत्यावद-
ध्याद्यं कामयेता, —ऽस्य पाप्मां भ्रातृव्यो द्वितीयो जायेतित्ये, —तद्वै यजमानस्यायतुनं, स्वे
वावास्मा एतदायतने पाप्मानं भ्रातृव्यं द्वितीयं जनयति, द्रवन्नः सर्पिरासुतिरिति, क्रमुकं
घृतान्वक्तमादधात्ये, —पां वा अग्रैः प्रियां तनूर्यत्क्रमुकं, —स्तेजो घृतं, प्रिययैवेनुं तश्चा तैजसा
च समर्धयति, परस्या अधि सवता, इत्यौदुम्बरी, देवा यत्रोर्जं व्यभजन्त तत् उदुम्बरा
उदतिष्ठद्, यदौदुम्बर्यु, —जमेवावरुन्दे, परमस्याः परावता, इति वैकृङ्कती, —मयैवै सृष्टस्य भा
अपाक्रामत्, तद्विकृङ्कतं प्राविशद्, यद्विकृङ्कती, भा एवावरुन्दे, यदग्ने यानि कानि चै, —
ति शमीमयीं शान्त्या, अग्रये वै न किंचनापरशुवृष्णमस्वदन्त, तस्मै वा एतया सङ्गः
प्रयोगिः सर्वमस्वदयद्, यदग्ने यानि कानि चैति, तदग्रय एवैतया सर्वं स्वदयति, सर्वमस्मै
स्वदितं भवति, रात्रीं रात्रीमप्रयावं भरन्ता इत्या, —शिपुमेवाशास्ते, नाभा पृथिव्याः समि-
धानो अग्निमिति, पृतनजितमेवैनमक, —रग्निं वै सृष्टं रक्षांस्यजिघांसं, —स्तानि वा
एताभिरैवापाहत, याः सेना अभीत्वरीरिति, तदग्रैरेवैताभी रक्षांस्यपहन्त्ये, —ता एव समि-
धा आदध्याद्यत्र रक्षोभ्यो विभीयाद्, रक्षुसामपहत्या, अथो ग्राहुका ह तां समां स्तेनान्
भवन्ति, तैल्वकीमुभिचरन्नादध्या, —देष वै वनस्पतीनां वज्र, —स्ताजग्घ प्रमीयते, यं द्वि-
ध्यात्तं तर्हि मनसा ध्याये, —न्मनो वा आशी, —यो वाच आहुतिमेवैनं भूतमग्रयेऽपिदधाति,

[द्रवन्नः सर्पिरासुतिः० । ऋ. २,७,६; तै.सं. ४,१,९,२। परस्या अधि० । ऋ. ८,७५,१५; तै.सं. २,६,११,३;
४,१,९,२ । यदग्ने यानि (कानि) कानि० । ऋ. ८,१०२,२०; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१ । सर्वं
तदस्तु ते । ऋ. ८,१०२,२१; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१; नि. ३,२०]

यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषुते जना इति, तस्मादग्निचितोऽश्लीलं न कीर्तयितुश्च्यं, नो अग्निविदुः, संश्रितं मे ब्रह्म संश्रितं वीश्यं बलमिति, ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संश्रयति, क्षत्रेण ब्रह्मा, —ऽथो ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक, —रेतद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते इति, ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।

क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत्सुमीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥ ९ ॥

[१३-१४]

अग्निभ्यः ॥ इति कामायालुभ्यन्ते, यत्कामो भवति सं ह्रास्मै सं कामो नमत्या, —प्रीणन्ति, यज्ञियानेवैनान्मैभ्यान् कुर्वन्ति, पर्यग्निकृतानुत्सृजन्त्ययातयामत्वायै, —केन संस्थापयन्ति यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, पुष्करा भवन्ति सैन्द्रियत्वाय, त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्या भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अथैऽपोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, संवत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रिययैवैतं तश्नवा समर्धयत्य, —थो अयातयामत्वायैवा, —ऽयातयामा हि वैश्वानरः, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत तेजस्कामो, वायुवी अग्नेस्तैज, —स्तस्माद्वायुमग्निरन्वेति, यद्वायवेऽग्नेः सतेजस्त्वाय, यद्वायव एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यन्नियुत्वते द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाय, सर्वेषां वा एष पुशूनां रूपाणि प्रति, यद्वायव एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यदेष प्राजापत्यो द्वादशकपालो द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाया, —ऽथैष आग्नावैष्णवं एकादशकपालो, ऽग्निवै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, —ऽथैष आदित्यो घृते चरु, —रादित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तैभ्य एव प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या, —दित्या वा असिल्लोकं ऋद्धा, आदित्या अमुष्मिन्, पुरोडाशेन वै देवा असिल्लोकं आर्धुवं, —श्चरुणामुष्मि, —अस्मिन्नेव लोके पुरोडाशेन ऋध्नोति, चरुणामुष्मि, —अथैऽपोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो, देवायतनं वा अग्निवैश्वानरो, देवायतनं एव प्रतिष्ठाप्याग्निं विभर्त्य, —थो कामो वै वैश्वानरो, यत्कामो भवति सं ह्रास्मै सं कामो नमति ॥ १० ॥

[१५-१६]

[१४९४]

॥ इत्युपरिकाण्डे जुहमग्नीयः प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

[संश्रितं मे० । अथर्व. ३, १९, १]

[१०] तै. ५, १, ८, २ । काठ. १९, ८ । कपि. ३०, ६ ।

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

दृशानो रुक्मं उरुया विभाती, त्ति रुक्मं प्रतिमुञ्चते, ऽमृतं वै हिरण्यं, मृत्योरेत-
द्रूपं यदग्नि, र्यत् पाशोऽमृतैर्नैव मृत्युमन्तर्धत्ते, ऽथैते निर्वाधा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त,
ते देवा एतान्निर्वाधानपश्य, स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यो निर्वाधन्त, तन्निर्वाधानां निर्वाधत्वं,
तदेतैरेव निर्वाधैर्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यो निर्वाधता, एकविंशतिनिर्वाधो भवति प्रति-
ष्ठित्या, उपरिष्टान्निर्वाधं विभर्त्य, धस्तान्निर्वाधं सादयति भ्रातृव्यस्य विनुत्थै, नक्तोपासा
समनसा विरूपा इत्य, होरात्राभ्यामेवाग्निमाधत्ते, धापयेते शिशुमेकं समीचीं, इत्येतं
इह्येतं धापयेते शिशुमेकं समीचीं, द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्विभातीत्ये, ष इह्येतयो रुक्मो
ऽन्तर्विभाति, देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदा इति, प्राणा वै देवा द्रविणोदाः, प्राणैरेवाग्नि-
मुद्यच्छते, विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति, विश्वा हि रूपाण्यग्निः, प्रासावीद्भ्रं द्विपदे
चतुष्पदा, इत्याहु प्रसृत्या एव, वि नाकमकशत्सवित्ता वरेण्या इति, सवितृप्रसृत एवाग्निं
विभर्त्य, नु प्रयाणमुपसो विराजतीति, तस्मादुपसो व्युष्टिमन्वाग्निराधीयते, सुपर्णोऽसि गरु-
त्मा, स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुरित्य, श्रैवा एषा संभृति, रग्निमेतत्संभरति, तस्मात्
संभरति, तस्मात्सर्वैरङ्गैः पशुर्जायते, पशुर्इह्यग्नि, दिवं गच्छ स्वः पते, त्याह स्वर्गस्य
लोकेस्य समष्ट्या, अथैते क्रमा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा एतान् क्रमान-
पश्य, स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ताननपजय्यमजय, स्तदेतैरेव क्रमैर्यजमानो
भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदते, ऽनपजय्यं ह जयति, षडुद्याव शिक्यं भवति, पद्वा
ऋतव, ऋतुभिरेवाग्निं परिगृह्णात्यु, परिनाभिं विभर्त्य, परिनाभिं इह्यात्मनः सदेव, सदेव
एव देवता आत्मन् विभर्ति, यदधोनाभिं विभृयाद्योनिं निर्देहे, दथोऽवधैन्नं घातुकं स्यात्,
प्रक्रामति, तस्माद् ग्राम्याः पशवः प्रेरते, ऽथ यत् पुनरभ्यावर्तते तस्मात् पुनः समावर्तन्त,
ऊर्जा वा एष पशुभिरुत्क्रामन्तसहोत्क्रामति, पुनरूर्जा निवर्तस्वेति, तद्ूर्जमेव पशून् पुनरव-
रुन्दे, पुनर्वतीर्भवन्ति समृद्धयै, चतसृभिरभ्यावर्तते, चतुष्पादो वै पशवः, पशून्वा-

[१] तै. ५, १, १०; १। काठ. १९, ११। कपि. ३२, १। ज. ब्रा. ६, ६, ४; ७, २। वा. १२, १—४, ९—१५, २५, ४०—४६; २७, ७०;
१०, २४। काण्व. १३, १—६, १०—१६, २६, ४१—४२, १८, ७०; ११, ३४। [दृशानो रुक्म. ऋ. १०, ४५, ८; तै.
सं. १, ३, १४, ५; ४, १, १०, ४; २, २, ४। नक्तोपासा समनसा० (वर्णमा०)। ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६,
५, २; ७, १२, ३। विश्वा रूपाणि०। ऋ. ५, ८६, २; अथर्व. ७, ७३, ६; तै. सं. ४, १, १०, ४; नि. ६२, ६३]

वरुद्ध, इत्थं पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृ-
 त्तमनुपर्यावर्तता, आ त्वाहार्यमन्तरं भूरित्यन्त र्ह्येष एतद्धि, दुत्तमं वरुण पाशमस्मदिति,
 वरुणपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽहिंसाया, अग्ने वृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादिति, ज्योतिषैवैनं
 समर्धयति, हंसः शुचिपद्वसुरन्तरिक्षसं, दिति सादयति, सप्त एवैनं होत्रासु प्रतिष्ठाप-
 यत्य, थो सप्त वा एतेन सामान्यग्रेर्कर्मोत्था, ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवति, रेतो वा अग्नि-
 रन्तरिक्षं वै रेतोऽनुपिच्यते, यदुधो निदुध्यादधृताः पशूनां गर्भाः प्रपादुकाः स्यु, रथ
 यदुपरि सादयत्यन्तरिक्षसदमेवैनमकर्गर्भाणां धृत्यै, सूयते वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, त-
 स्मादेष आसन्दीसत्, सीद त्वं मातुरस्या उपस्था इती, यं वा अग्रेयोनिः, स्व एवैनं
 योनौ संवेशयति, तिसृभिरुपतिष्ठते, त्रिवृद्धयग्निः ॥ १ ॥ १

अथैतद्वात्सप्र, मेतेन वै वत्सप्रीर्भालन्दश्नोऽग्नेः प्रियं धामाराधोत्, तदग्नेरैतेन प्रियं धाम
 राधोत्या, गामुकमेनं प्रियं भवति, वत्सप्रियं वै भालन्दनमृषयोऽध्यवदु, न्त्स्तेना इति,
 सं एतत् सूक्तमपश्यत्, तेनाधिवादमपाजयत्, तेनापचितिमगच्छत्, तदधिवादमेवैतेनापज-
 यत्य, पचितिमेव गच्छति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमे-
 वाप्तवावरुद्धे, त्रिष्टुभो भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्येद्युः प्रक्रामयत्य, न्येद्युरुपतिष्ठते,
 योगक्षेमं वा एतत् प्रजानां दाधार, तस्माद्यायावरं अन्याः प्रजाः, क्षेम्या अन्या, अथ
 यत् प्रक्रम्योपतिष्ठते तस्माद्यायावरः क्षेम्यमभिप्रयाति, तस्माद्यायावरस्य क्षेम्योऽन्नं बभूव,
 यदहश्चेप्यमाणः स्यात्तदहुरुभयं समस्येत्, प्र च क्रामेदुप च तिष्ठेत्, योगक्षेमं वा एतदु-
 न्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्ध्या, उदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे र्हिदं देवाः स्मो
 यन्मनुश्ण्या, अग्ने भरन्त चित्तिभिरिति, यस्मा एवं चित्तायागिराधीयते तेनैनं चित्तेन सं-
 मर्धयति, प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहीति, ज्योतिषैवैनं समर्धयित्वा प्रवापयत्य, क्रन्ददुग्निः
 स्तनयन्निव द्यौरित्य, नुब्रूयाद्, यद्धर्षक्ष उत्क्ष्वेदेदीश्वरो वा एष उत्क्ष्वेदुन् यजमानस्य प्रजा

[आ त्वाहार्यो० ऋ. १०, १७३, १; अथर्व. ६, ८७, १; तै. सं. ४, २, १, ४; तै. ब्रा. २, ४, २, ८ । उदुत्तमं वरुण० ।
 ऋ. १, २४, १५; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६९; सा. ५८९; तै. सं. १, ५, ११, ३; ४, २, १, ३; नि. २, १३ । अग्ने(अग्ने)
 वृहन्नुषसा० । ऋ. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४ । हंसः शुचिपद० । ऋ. ४, ४०, ५; तै. सं. १, ८, १५, २; ४,
 २, १, ५; तै. आ. १०, १०, २]

[२] तै. ५, २, १—२ । काठ. १९, १२ । कपि. ३२, २ । श. ब्रा. ६, ७, ४; ६, ६, ४ । वा. १२, ६, ९, २१, ३०—३३, ४०—४२;
 १७, ५३ । काण्व. १३, ७, १०, २२, ३१—३३, ४१—४३; १८, ५३ । [अक्रन्ददुग्निः ०... । ऋ. १०, ४५, ४;

पशुनिर्ध्विद, —स्तत्क्रुदितमेवास्याक, —रथो शमयित्वैवाग्निपमाशास्ते, समिधाग्निं द्रुवस्यते, —
ति गायत्र्या ब्राह्मणस्यादध्याद, गायत्रो हि ब्राह्मण, —स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राज-
न्यो, द्वाभ्यां गायत्रीभ्यां वैश्यस्य, ये हि द्वे गायत्र्यौ सा जगत्य, —थो ब्रह्मणे वा
एतद्विशमन्नं करोति, यदि भस्म प्रतिपूर्येताप्सु प्रवेशये, —दापो वा अग्नेर्योनिः, स्व एवैन-
द्योनौ दधाति, पुरीषं कुर्यात् पशुकामस्य, पशवो वै पुरीषं, पशुमान् भुवती, —ष्टका वा
संयुयात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्यु, —र्जा वा एष पशुभिरुत्सीदन्त्सहोत्सीदति,
पुनरुर्जा निवर्तस्वेति, तदूर्जमेव पशून् पुनरवरुन्दे, वोधा मे अस्य वचसो यविष्टे, —ति वोध्व-
तीभ्यामुपतिष्ठते, तस्मात् प्रजाः सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, द्वाभ्यामुपतिष्ठते, द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

२

अपेत वीत विं च सर्पताता, इत्याह, यमदेवश्त्यो वा अयं लोको, यश्मोऽमुष्य
लोकस्याधिपत्यमानश्च, यद्यमाद्देवयजुनमनिर्याच्याग्निं चिन्वीतायमदेवत्योऽस्याग्निः स्यादस्वर्ग्यो,
यदाहा, —ऽऽदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रुन्निमं पितरो लोकमस्मा इति, यमाद्वा एतेना-
स्या देवयजुनं निरयाचिष्ट, स्मृतं देवयजुनेऽग्निं चिनुते, यमदेवत्योऽस्याग्निर्भवति स्वर्गं,
उद्गन्ति, यदेवास्या अयन्निर्यममेध्यं तदुद्गन्ति, व्याममात्रमुद्गन्त्ये, —तावद्वै पुरुषे
वीर्यं, वीर्यसम्मिते चीयते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा मुहिन्नोऽवरुद्ध्या, अत्रो-
क्षति, यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रुंस्तदक्रूरमक्रु, —स्तच् शमयत्य, —थो आपो वा अग्नेर्यो-
निः, स्व एव योनौ चीयते, ऽग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसी, —ति सिक्नुता निवपत्य, —ग्नेर्वी
एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिक्नुता, स्व एव भस्मंश्चीयते, योनिर्वै सिक्नुता, रैता ऊपा,
यत्सिक्नुता न्युष्योपान्निवपति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ रैतो हितं, तस्माद्योनि
रैतः प्रजायते, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता वा ऊषेभ्य एव योनिरसृजत्, प्रजनुनं वा
ऊपाः, प्रजनुने वा एतदग्निश्चीयत्, इमे वै सहास्तां, ते विद्यती अब्रूता, —मस्तु नौ प्रियं
धाम् सुहे, —त्यापो वा अस्या यज्ञिया मेध्या, —स्ता अम्, —रूपा अमुष्या यज्ञिया मेध्या, —स्त

तै. सं. १,३,१४,२;४,२,१,२,२,२ । समिधाग्निं० । ऋ. ८,४४,१; तै. सं.४,२,३,१; तै. ब्रा. १,२,१,९ ।

वोधा मे अस्य० ... । ऋ.१, १४७,२; तै. सं. ४,२,३,४; नि. ३,२०]

[३] तै. सं. ५,२,३ । काठ. २०,१ । कपि. ३२,३ । वा. १२,४५,६०—६१,५,३ । काण्व. १३,४६,६१—६२,५,३ ।

[अपेत वीत विं० ... । ऋ. १०,१४,९; अथर्व. १८,१,५५; तै. सं. ४,२,४,१; तै. ब्रा. १,२,१,१६; तै.आ.१,
१७,५: ६,६,१]

इमे, यदापश्चोपाश्च भवन्ति यदेवैतयोर्ग्रहियं मेध्यं तदवुरुद्धे, ऽथो अनयोरेवैनं प्रिये धाम-
 निधत्ते, संज्ञानं वा ऊपा, उभये वा एतान् पशवोऽभिसंज्ञानते, ये ग्राम्याः पशवो ये
 चारुणा, उभये हैनं पशवोऽभिसंज्ञानते, चतस्रः प्राचीः सादयति, चत्वारि वै छन्दांसि,
 सि, छन्दोभिर्वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्ते दिशा आक्रमन्त, ता अवलीयन्त, ता
 एताभिरदहन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पशवो वा इष्टुका, गार्हपत्यं वै पशवो
 ऽनृपतिष्ठन्ते, द्वे समीची पुरस्तादुपदधाति, द्वे समीची पश्चा, —दुभयत एवास्मै समीचः
 पशनुपदधाति पशुनां परिगृहीत्या, अष्टौपदधात्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रोऽग्नि, —
 र्यावानेवाग्निस्तं चिनुता, एकविंशतिः कार्या प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां ह्येकविंशो, ऽथो
 एकविंशतिविधो हि गार्हपत्य, —स्त्रिचितिकः कार्य, —स्त्रयो वा इमे लोका, इमानेव
 लोकानामोति, पञ्चचितिकः कार्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, चतुभिः
 संनिवपति, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव संनिवपत्य, —थो ब्रह्म वै छन्दांसि,
 ब्रह्मणैव संनिवपति, क्षत्रं वा एपोऽग्नीनां यश्चीयते, क्षत्रं य उख्यो, ब्रह्म यजु,
 —यद्यजुषा संनिवपति ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संनयति, तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं सं चैति वि च,
 द्वौ वा एतौ व्याघ्रौ संपद्येते, ता ईश्वरा अशान्तौ यजमानं हिंसितो, —यदाह, भवतं नः
 समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसा इति, शमयत्येव, शान्तं एव न्युप्यते यजमानस्या-
 हिंसाया, ऋतुभिर्वै पृथिव्यां वीर्यमुद्युतं, तद्वतुभिः पुनर्विमुच्यते, यदाह, प्रजा-
 पतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चत्विति, प्रजापतिरेवैनां विश्वकर्मा विमुञ्चति ॥ ३ ॥

अथैतां नैर्ऋती, —स्तिस्त्रस्तुपपक्वा भवन्त्ये, —तद्वै नैर्ऋतमन्नस्य यत्तुपाः, कृष्णा भवन्त्ये,
 —तद्विं निर्ऋत्या रूप, —मेतां दिशं हरन्त्ये, —पां हिं निर्ऋत्या दिक्, ताः स्वकृता इरिणे परा-
 चीर्निदधात्ये, —तद्वै निर्ऋतिगृहीतं पृथिव्या, निर्ऋतिगृहीत एव निर्ऋतिं निरेवदयते, प्राण-
 मेवास्य प्रथमया मुञ्चत्यु, —पानं द्वितीयया, व्यानं तृतीयया, —ऽथो व्यक्षरो वै पुरुषो,
 यावानेव पुरुषस्तं निर्ऋत्याः पाप्मनो मुञ्चति, निर्ऋतिर्वै कर्मण उपद्रष्टुका, तां वा एत-
 त्स्वेन भागधेयेन शमायित्वाथ सवितृप्रसूतोऽग्निं चिनुते, यं ते देवीं निर्ऋतिराबन्धेति,

जालमिष्टुकास्वभ्यस्यति, निर्ऋतिपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽहिंसायै ॥ ४

यदुस्य परिं रजसो महश्चित्रं ज्योतिरंजायत । तन्नः परिपदति द्विषोऽग्रे वैश्वानरः ॥ ५

स्वाहेत्यपः परिषिञ्चन् पथेति निर्ऋत्या अनन्ववायाय, भूत्यै नमा, इत्युक्त्वावर्तते, भूतिरेव भूत्वावर्तत आत्मनोऽहिंसाया, अनपेक्षमाणा आपन्ति निर्ऋत्या अनन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव निर्ऋतिं निरवदयन्त, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो नैर्ऋतीरुपधत्ते, निवेशनः संगमनो वसूना, मित्यैन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत, इन्द्रियेणैवात्मानं समर्धयति, त्रिष्टुभोपतिष्ठता, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुवो, जस्येव वीर्ये प्रतितिष्ठति, गार्हपत्योऽग्रे चीयते प्रतितिष्ठत्यै, गार्हपत्ये वै देवाः प्रतितिष्ठाय प्राञ्चः स्वर्गं लोकमुभ्रिजयन्त आयन्, यावान् पुरुष ऊर्ध्वेवाहुस्तावृता वैणुना विमिमीत, एतावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्येणैव विमिमीते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, मुहिमोऽवरुद्ध्यै, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः स एषां वीर्यवत्तमो, वैणुर्वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एषां वीर्यवत्तमो, ऽन्नं वै फल, मन्नुमर्को, ऽर्कोऽग्नि, रकेण वा एतदन्नमर्कमग्निं विमिमीते, सप्त पुरुषान् प्रमिमीते, सप्तभ्य एव पुरुषेभ्यो लोकं विन्दत्या, ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवत्य, रत्निमात्रं पक्षयोस्त्युपदधाति, पक्षं बृहद्वि वयः, पद्भिः कृपति, पद्भ्यां ऋतव, ऋतुभिरेव कृपती, त्थमभ्यावर्तन्त, कृपत्ये, षा हिं देवानामावृ, दथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनुपर्यावर्तन्ते, तिस्रस्तिस्त्रः सीताः संपादयति, त्रिवृश्च्यग्नि, द्वादश सीता भवन्ति, द्वादश मासाः सश्वत्सरः, सश्वत्सरस्य वा एष विधामनुविधीयत, इयं वा अविभे, द्विमीतिधक्ष्यतीति, यत्कृषत्यस्या वा एतद् द्विगुणं क्रियतेऽनतिदाहारा, ऽथो पृथिव्या वा एतद् द्विगुणेनाग्नेर्वीर्यमुद्यच्छन्त, एतां दिशमुत्सृजन्त्ये, षा हिं देवानां दि, गथो स्वर्गमेवैनां लोकमनुत्सृजन्ति ॥ ४ ॥ ६

कृष्टे वृपति, कृष्टे ह्योषधयः क्षेपिष्ठं प्रतितिष्ठन्त्यं, नस्यान्नस्य वपत्योपधीनामृग्भि, त्रैलु वा ऋग्, ब्रह्मणैवास्मा अन्नाद्यमवरुद्धे, चतुर्दशभिर्वपति, द्वादश मासाः सश्वत्सरो, ऽथ य एते चतुर्दशे अहोरात्रे एवैते, तत् सश्वत्सरेण च वावास्मा एतदहोरात्राभ्यां चान्नाद्यमवरुद्धे, ऽन्नं वै फल, मन्नुमर्को, ऽर्कोऽग्नि, रकेण वा एतदन्नमर्कमग्निं वपति,

यस्यान्नस्य निवपति यत्तस्याश्रीयाद्यान्यवृद्धानि तैर्व्यूध्येते, ध्मे तस्यापिकुर्या, दधो तन्मनसा
 ध्यायेत्, तेनैव तद्वरुन्दे, यदि सर्वं न सखिन्दैद्यवान्मधुद्युतान् वपेद्, यद्यवा ग्राम्यं
 तेनान्नाद्यमवरुन्दे, यन्मध्वारण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुन्दे, ऽथैते संभारा, दिग्भ्यो
 वा एतत् पृथिव्या ऊर्जं संभरत्यु, र्ज्यग्निश्चीयते, यां जनतां कामयेत्, क्षोधुका स्यादि-
 ती, पमूर्जमहमितं आदीति, तस्या अर्धादाददीत्, क्षोधुका ह सा जनता भवति, कामं
 कामदुवे धुक्ष्वेत्य, भिमृशति, तेनास्य सर्वा इष्टकाः कामदुघा भवन्त्यु, चरवेदिं निवपत्यु-
 चरवेदिमित्ये, वास्याग्निश्चीयते, ऽथो यज्ञपुरुषोऽनुन्तर्हित्या, अग्निर्वा एष न्युप्यते यदुत्त-
 रवेदिं, र्थदुत्तरवेदिं न्युप्याग्निं चिनोत्यग्नौ वा एतदाग्निश्चीयते, ऽथे तव श्रवो वया, इति
 सिक्नुता निवपत्ये, तां वै वैश्वानरीरिष्टका अपरिमिता, एतदग्नेरपरिमितं चीयते, ऽग्नेर्वा
 एतद्वैश्वानरस्यु सूक्तं, मेघां वा अग्नेः प्रियां तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रियायां वा एतत्तन्वामग्निश्चीयते,
 संतनूरको निधीयते, लोमशं वा एतच्छन्दः पशव्यमनातिरिक्तं प्रजननायाशीत्यक्षर, मेतेन
 वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, स्तदस्याशीत्यक्षरत्वं, सुमुद्रं वा एतच्छन्दो, योनिः
 समुद्रः, सौमो रेतोधा, यत्सौमीभ्यां व्यूहति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ
 रेतो हितं, आप्यानवती भवत्, स्तस्माद्योनौ रेतो आप्यायते, छन्दोभिर्वा अग्निरुत्तरवेदिम-
 भिप्रहियते, या अग्नौ प्रहियमाणेऽन्वाहुस्तां तर्हि मनसा ध्याये, छन्दोभिरेवैनमुत्तरवेदिमभि-
 प्रहरति, मनसान्वाहा, ऽनिरुक्तमिव श्लेतदव्यावृत्तं, व्यावृतं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छत्य-
 श्वं पुरस्तान्नयन्ति रक्षसामपहत्या, आक्रमयन्ति, य एवैनेन भ्रातृव्यः सृष्टं तं वज्रेणाव-
 बाधन्ते, प्राञ्चं प्रक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽति तं वज्रेण प्रणुदते, प्रत्यञ्चमभ्यावि-
 र्तयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽनु तं वज्रेण प्रतिनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष चिनोदः,
 कृष्णो वै भुत्वाग्निंश्चं प्राविशत्, स एतद्गच्छत्त्र मृगशफो, यदश्वमाक्रमयन्ति, यदेवा-
 त्त्राग्नेर्युक्तं तस्यावरुद्धै ॥ ५ ॥

तपो योन्निरसीति, पुष्करपर्णमुपदधाति, योनिर्वा एषोऽग्नेर्यत्पुष्करपर्णी, नाभिर्वधुकाः,
 संयोनिरेव संनाभिश्चीयत, इयं वा अग्निभे, दग्निर्मातिधक्ष्यतीति, यत्पुष्करपर्णमुपदधात्यस्या

अनतिदाहाया, —सधस्तानाभि सादयत्योपधीनां प्रतिष्ठित्या, अथो ३येऽ३स्वग्रयस्तानेवा-
 वरुन्दे, प्रजापतिः प्रजा असृजत, याः पुरा ब्रह्मणोऽसृजत ताभिर्निराध्नो, —दथ या
 ब्रह्मसुखा असृजत ताभिरराध्नोद्, यद् ब्रह्म, जज्ञानं प्रथमं पुरस्ता, —दिति रुर्मसुपदधात्यु,
 इत्या, ऋध्नोत्येवा, —स्थो मिथुनत्वाय, न पृथिव्यामग्निश्चेत् ३यो नान्तरिक्षे न दिवी, —
 त्याहु, —रमृतं वै हिरण्य, —समृते वा एतदग्निश्चीयते, शमशानचित्तो वा एते चीयन्ते,
 चित्यां चित्यां हिरण्यशकलमुपास्यति, तेन वा एपोऽश्मशानचित्त, तेन स्वर्गो, —स्थैर्प
 पूरुषो हिरण्ययो, यजमानलोकमेवैष दाधारै, —प ह ३त्वेव यजमानोऽग्निनामुष्मिच्छोके सम्यङ्
 यस्यैष उपधीयते, स्थो मध्ये ज्योतिरेव चीयते, द्रुपश्चस्कन्द पृथिवीमनु धामि, —त्यभि-
 मृशति, होत्रास्वेवैनं प्रतिष्ठापयत्य, —थैतानि सर्पनामानि, मृत्युवै सर्पनामानि, यदुपद-
 ध्यात् प्रमायुकः स्यात्, तस्मादनुदिशति, सोमे वा एका त्विपि, —व्याघ्र एका, सर्प-
 एका, ता एवावरुन्दे, वामदेवस्य राक्षोघ्नेन व्याघारयत्ये, —तेन वै वामदेवः कुसिताय्याः
 शिरा आदीपयद्, रक्षसामपहत्यै, पञ्चभिर्व्याघारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्त-
 मालब्धा, —स्थो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षां स्यपहन्त्य, —थैते सुचौ, कार्मर्यमयीं दक्षिणतः
 सादयति रक्षसामपहत्यै, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षां स्यजिघांसु, —स्तानि कार्मर्ये-
 णैवापावत, यत् कार्मर्यमयीं दक्षिणतः सादयति, रक्षसामपहत्यै, घृतस्य पूर्णा भवत्ये,
 —पा वा अग्नेः प्रियां तनूयिद् घृतं, प्रिययैवेनं तश्चा समर्धयति, गायत्र्या सादयति,
 तैजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तैज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्वा, औदुम्बरीमुत्तरतः सादयति दुध्नः
 पूर्णा, —मूर्ग्वी उदुम्बरो, ऽन्नं दध्यू ३, —ज्येवास्यान्नं दधाति, त्रिष्टुभा सादयत्यो, —जो वै
 वीर्यं त्रिष्टु, —बोजु एव वीर्यमवरुन्दे, पूर्णे सादयत्य, —क्षिते यजमानलोकमुपतिष्ठेते, मूर्ध-
 न्वतीभ्यां सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, विराज्याग्निश्चेत् ३या, इत्याहुः, सुचौ वै
 विराजौ, यत्सुचा उपदधाति विराजि वा एतदग्निश्चीयते, —स्थैर्पा स्वयमातृणं, —यं वै
 प्रथमा स्वयमातृणा, —स्न्तरिक्षं द्वितीया, —सौ तृतीये, —मानेव लोकानुपधत्ते, —स्थमुपग्राह्य
 सादयति, प्रजापतिचित एवास्य भवत्य, —थो प्राणानामुत्सृष्ट्यै, भूरसी, —ति प्राचीमुद्वेद्य-

[६] मै. २,७,१५ । तै. ५,२,६—८ । काठ. २०,५—६ । कपि. ३२,७—८ । वा. १३,३,५,१८,२० । काण्व. १४,३,
 ५,१८,२० । [ब्रह्म जज्ञानं० । अथर्व. ४,१,१;५,६,१ । द्रुपश्चस्कन्द पृथिवी० ... । ऋ. १०,१७,११;
 अथर्व. १८,४,२८; तै. सं. ३,१,८,३;४,२,८,२;९,५; तै. आ. ६,६,१]

द्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्याद्, भूमिरसी, —ति प्रतीचीं यद्यन्व, —दितिरसि भूमिरसी, —ति तिर-
 श्रीं यद्वि सृष्ट, —इन्द्रियं वा अदिति, —रनया वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं प्रभृतं प्रणुदते, जनया
 प्रतिनुदते, जनया विनुदते, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदः, काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती, —
 ति दर्वेष्टकामुपदधात्यो, —पधीनां प्रतिष्ठित्यै, काण्डात्काण्डाद्द्वयेषां प्रतिष्ठित्तीति, पशवो
 वा इष्टुका, न वै पशवा आयवसे रमन्ते, यद्दर्वेष्टकामुपदधात्यायतनमिव वा एतत् क्रियते,
 पशूनां यत्या, अथैषां वामभृद् द्विर्यजु, —यजमानलोकमन्येन दाधार, भ्रातृव्यलोक-
 मन्येन वृङ्क्त, एतया वै देवा असुराणां वामं पशूनवृञ्जत, तद्दामभृतो वामभृत्वं,
 छन्दांसि वै देवानां वामं पशव, —छन्दांस्येवैतया वामं पशून यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते,
 ऽथैते रेतःसिचा, इयं विरा, —इसौ स्वरा, —इसा एव रेतः सिञ्चती, —यं प्रजनयत्य, —भि-
 रत्यन्नादो भवति यस्यैते उपधीयैते, यद्वि पुत्रीं चिन्वीत प्रथमायां चित्यामन्यामुपदध्या, —
 दुत्तमोयामन्यां, रेतसः सिक्तस्य परिगृहीत्यै, यद्युपुत्रः प्रथमायां चित्यामुभे उपधेये,
 सम्यञ्चौ हि भूत्वा रेतः सिञ्चतः ॥ ६ ॥

अथैतां विश्वज्योतिष, एषु वा एतंल्लोकेषु ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानां
 विधृत्या, अथैषां व्यालिखिते, —मै वै लोकास्यालिखिते, —मानेव लोकानुपाधत्त, उभये
 वा एतामुपाधत्त देवाश्च वा असुराश्चो, —परिष्ठाहक्षमाणं देवा उपाधत्ता, —ऽघस्ताहक्षमाणमसुरा,
 —स्ततो देवा अभुवन्, परासुरा, उपरिष्ठाहक्षमाणमुपदधीत भ्रातृव्यवान्यो वास्य प्रियः स्यात्,
 तस्य भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये, —ष वा असपत्नैष्टका, —ऽसपत्नो भवति य
 एतामुपधत्ते, ऽथो देवलक्ष्मं वा एषा, देवलक्ष्ममेवोपधत्ते, या सोषुया अधि मृदुच
 शिष्यते तस्या एतां कुर्यात्, तेनास्य सर्वा आश्रेयीरिष्टका भवन्त्य, —थैष कूर्मः, इमशानचितो
 वा एते चीयन्ते, जीवः कूर्म उपधेय, —स्तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेनोत्पाती, पुशु-
 नां वा एष मैधु, एतं वै मैधुं पश्यन्त एनं पशवोऽमुग्भिर्ल्लोकं उपतिष्ठन्ते, प्रत्यञ्चं
 सादयति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मैधुमुपतिष्ठन्ते, द्यावापृथिवीयया सादयति, द्यावापृथिवी
 द्वि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनं सस्यञ्चं दधाति, विष्णोर्नीभ्यामग्निश्चेत्तद्व्या,
 इत्याहुः, प्रादेशमात्रंमूलखलं कार्य, —मेतावान् वै विष्णु, —विष्णोर्वा एतन्नाभ्यामग्निश्चीयत,

ऊर्ध्वग्नित्तैश्चैतश्चैव, इत्याहु, —रुग्नी उदुम्बरो, यदैदुम्बरमुल्लूखलं भवत्यूर्जि वा एतद्ग्नित्तै-
यते, वैष्णव्या सादयति, वैष्णवैश्चै ह्युल्लूखलैश्च, स्वयैव देवतया, —स्यैषोषा, पुथिव्या
वा एतदोजो वीर्यैश्चै संप्रियता, ओजो वा एतद्दीर्घं मध्यश्तोऽग्नेर्धीयते, स्यो मध्ये ज्योति-
रेव चीयते, यद्रिक्तामवेक्षेत क्षोधुको यजमानः स्या, —दथ यत् पूर्णामवेक्षते तथा हाक्षोधुको
भवति, सिक्तामिः पूरयित्श्चैव, —स्यैर्वा एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत् सिक्ताः, स्वैर्नैवैनां
भस्मना प्रीणाति, दध्नः पूरयित्त्वयो, —गै दध्यु, —जुमेवावरुद्धे, घृतस्य पूरयित्श्चैव,
षो वा अग्नेः प्रियां तन्नुर्ध्वं घृतं, प्रिययैवैनं तश्चा समर्धयति, मधोः पूरयित्त्वया, —स
हास्य प्रजायां मधव्यो जायते व्युध्यै, —न्द्रियाणि वै पशुशीर्षाण्ययज्ञियान्युमेध्यानि, यच्छि-
द्रेषु हिरण्यशकलान्यप्यस्यतीन्द्रियैर्नैवानि वीर्येण समर्धयति, मेध्यान्वैतानि यज्ञियानि करो-
त्य, —धैश्चै वै पुरुषः सहस्रस्य, यल्लन्त्यर्धमितरे पशव, —स्तस्मादेतन्मध्यत उंपदधात्य, —मिता
इतराणि, पशोः सवीर्यत्वायां, —स्यो सायतनत्वाय, यं कामयेत, पशुमान्त्स्यादिति,
तस्य समीचीनानि पशुशीर्षाण्युपदध्यात्, समीच एवास्मै पशूनुपदधाति, पशुमान् भवत्य, —
थ यं कामयेता, —पशुः स्यादिति, तस्य विपुचीनानि पशुशीर्षाण्युपदध्यात्, विपुचु एवा-
स्मै पशूनुपदधात्य, —पशुर्भवत्ये, —ता वै साहस्रीरिष्टकाः पश्चिष्टका, —स्ताः सोमदक्षः कौश्रेयो
विदांचकार, ताः श्यापर्णायोपदधौ, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति यस्यै-
ता उपधीर्यन्ते, यत्रिष्टो वै नामैश्चोऽग्नि, —स्तस्माच्चिन्वतान्तरा न व्येतवै, यद्वीयात्
प्राणानस्य युवेतो, —त्सर्गैरुपतिष्ठत, आरण्यानेव पशून् शुचमन्त्सृजति ॥ ७ ॥ ९

पुरुषशीर्षमुपदधात्ये, —प हि पशूनां वीर्यवत्तमो, वीर्यमस्मिन् दधात्यै, —कमुपदधात्ये, —
कधास्मिन् वीर्यं दधाति, सौर्या पुरुषशीर्षमभिजुहोति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, सौरीं वा
एषा सती मैत्रावरुण्य, —हवै मित्रो, रात्रिर्वरुणो, सहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —धैर्कृचाभ्यां
जुहोती, —यश्च वा अर्धकृश्चो, सतां अर्धकृश्चो, सनयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —थ यदैक्य
कृचा द्विर्जुहोति तस्मादेकः सन् पुरुषो द्विपाद्, यद्वा एतत्किंचाकुर्यानिश्च वा एतन्नक, —यदेता
अपस्याः सादयति तस्मिन्नेव योनौ रेतो दधाती, —यश्च वा अग्निभे, —दग्निर्मातिधक्ष्यतीति,
सैता इष्टका अपश्य, —दथो आहुः, प्रजापतिरपश्यदिति, तां उपाधत्ते, यदेता उपधीर्यन्ते-

[८] मै. २, ८, १ । तै. ५, २, ९—१० । कठ. २०, ८—९ । कपि. ३२, १०—११ । वा. १२, ५४—५५; १५, ५९—६० ।

क.प. १३, ५५—५६; १६, ८०—८१ ।

ऽस्या अनतिदाहार्यं, यद्विदन्न, -मिति होवाचेयं, य एता उपदधाता इत्य, -नादौ भवति यस्यैता उपधीयन्ते, तस्माद्रेतसः सिक्तदिपं पशुः संभवति, यदेताश्छन्दस्याः, पशवो वै छन्दांसि, यदक्षिणतं उपदध्यादभीपतः प्रजा वरुणो गृहीया, -दथ यदुत्तरतं उपदधा-
त्यपवाहृत एवा, -ऽथैताः प्राणभृत, -स्तस्मिन् पशौ संभूते प्राणं चक्षुः श्रोत्रं वाचं तानि दधा-
त्य, -क्षणया सादयति, पशुं वा एतदाक्रमयति, तस्मात् पशवोऽक्षण्याङ्गानि प्रहरन्तो
यन्ति, दशभिर्दशभिर्वा अता इष्टकाभिर्ऋषय आर्ध्वं, -स्ता ऋद्धीर्ऋधोति यस्यैता उपधीयन्ते,
ऽथैताः सस्यतो, रेतो वा एतत् सिच्यते यदग्निश्चीयते, यदेता उपधीयन्ते रेतसः सिक्तस्य
सस्यत्यै, लोकं पृण छिद्रं पूर्णेत्ये, -पा वा अछिद्रेष्टका, अछिद्रा वा एतया चित्तयश्चीयन्त,
इन्द्राग्नीं त्वा बृहस्पतिरित्यो, -जो वै वीर्यमिन्द्राग्नीं, औजसा वा एतद्वीर्येणाग्निश्चीयते, ता
अस्य स्रद्धोहसा, इति परुषि परुषेव रसं दधाति, सोमं श्रीणन्ति पृश्नया इत्य, -अं
वै पृश्न्यं, -न्नुमेवावरुद्धे, जन्मन्देवानां विशा, इत्याह, प्रजात्या एव, त्रिष्वा
रोचने दिवं इति, संवनानि वै त्रीणि रोचनानि, सवनचित्तुमेवैनमकरनुष्टुवं वा एपा,
वाग्वा अनुष्टुप्, प्राणो वै वाग्, यदेपा सर्वा इष्टका अनुसंचरति तस्मात् प्राणः सर्वाण्य-
ङ्गान्यनुसंचरत्या, -धेयीं वा एपा वर्णेन स्वैन वा एतच्छन्दसाग्निश्चीयते, नाध्वर्युः सन्नात्ति-
मार्छति य एव वेद ॥ ८ ॥

१०

उत्सन्नयज्ञो वा एपं यदग्निश्चित्यः, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते य, -नाश्विनौ वै देवानां
मिपजा अकलप्तस्य कल्पयितारौ, यदेता आश्विनीरुपधीयन्तेऽकलप्तस्य कल्पत्यै, पञ्चोपदधाति,
पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धा, -ऽथो यावानेव यज्ञस्तमचीकल्प, -दथैता आश्विनी-
ऋतव्या अनूपधीयन्ते, रेतसे वा एतत्सिक्तायु ऋतुपाधात्, तस्मात् सर्वेष्वृतुषु रेतो हितं,
तस्मात् सर्वानृतून् रेतोऽनुप्रजायते, ऽथैता ऋतव्या वायव्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् सर्वा-
नृतून् वायुरन्वावरीवत्यै, -थैता वायव्या अपस्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् पशवो नानावृताः
सन्तोऽप एवाभि सन्नता, -श्चतस्रः पुरस्तादुपदधाति, चतुर्विधं हि शिरः, प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं
वाङ्, मूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, पञ्च पञ्चाभिता उपदधाति, पशोः
सुवीर्यत्वाया, -ऽथो सायतनत्वाय, तस्मात् पशुः पश्चाद्वरीयाच् श्रोणिमुत्तर, -स्तस्माद् प्राङ्
संहाना, इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दहत्य युवमित्य, -न्तरिक्षं वा एपा चिति,

रन्तरिक्षमिमांः प्रजां, इन्द्राग्नीं वै देवानामोजोभृता, ओजो वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजो वा
 एतद्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, स्थैतां दिश्या, देवां वै स्वर्गं लोकमायुः, स्तै दिशा
 आक्रमन्त, तां अवलीयन्त, तां एताभिरदृहन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पञ्चो-
 पदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तंमालब्ध, दशैताः पुरस्तात् सादयति,
 दशाक्षरा विराड्, विराट् खलु वै चक्षुज्योतिश्छन्दसां, चक्षुर्वा एतज्ज्योतिः पुरस्तात् पशो-
 र्दधाति, तस्मादिदं पुरस्ताच्चक्षु, रथो अन्नं वै विरा, उन्नं वा एतन्मुखतो दधाति,
 मां छन्दः, प्रमां छन्दः, प्रतिमां छन्दा इती, यं वै मां, सन्तरिक्षं प्रमां, सौं प्रतिमे,
 मानेवं लोकानुपधत्ते, स्थो देवछन्दसानि वा एतानि, देवछन्दसान्येवोपधत्ते, द्वादश
 द्वादशभिन्ता उपदधाति, तत् पटत्रिंशत्, पटत्रिंशदक्षरा बृहती, बृहती खलु वै
 छन्दसां स्वाराज्यमानशे, गच्छति स्वाराज्यं यस्यैता उपधीयन्ते, पशवो वै बृहती,
 पशवो मध्यमां चिति, स्तस्मादेतस्यां चित्यामेता उपधीयन्त, आदित्यधामानो वा उत्तरे
 प्राणां, अङ्गिरोधामानोऽधरे, मूर्धासि राड्धिति, यं उत्तरे प्राणास्तानि ताभिर्दाधार,
 यन्त्री राड्धिति, येऽधरे प्राणास्तानि ताभिर्दाधार, तदेपां वावैताः प्राणानां विधृत्यै,
 समावद्भाजः सादयति, समावद्भाजो र्हीमिं प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं द्विष्यात्
 तस्याक्षणयां सादयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति, मूर्धन्वतीभिः सादयति,
 मूर्धन्योऽसानीति ॥ ९ ॥

१२

त्रिवृद्धतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमुखं दधाति,
 सप्तदशवतीं दक्षिणतो, सन्नं वै सप्तदशो, सन्नं वा एतदक्षिणतो दधाति, तस्मादक्षि-
 णेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्मादक्षिणोऽर्धु आत्मनो वीर्यवत्तर, स्तस्मादक्षिणमर्धं वयां स्यन्तु-
 पर्यावर्तन्ते, पञ्चदशवतीमुत्तरतं, ओजो वै पञ्चदशं, ओजो वा एतदुत्तरतो दधात्ये,
 कविंशवतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, त्रिवृद्धतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धै यज्ञमुखं, मुखतो
 वा एतद्यज्ञमुखं दधाति, पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सादयति, सप्तदशवतीमुत्तरतः, पक्षयोः
 सर्वयित्वायां, स्थो सायतनत्वाय, तस्मादुभाभ्यां हस्ताभ्यामन्नमद्यते, स्थो वज्रो वै पञ्च-

[९] मै. २,८,१-३ । तै. ५,३,१-२ । काठ. २०,१०-११ । कपि. ३२,१२-१३ । वा. १४,११,१८,२१-
 २२ । काण्व. १५,१४,१८,२३-२४ ।

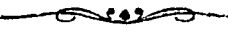
[१०] मै. २,८,६-७ । तै. ५,३,३-५ । काठ. २०,१२-१३ । कपि. ३२,१४-१७ । वा. १४,३३-२४; १५,१-३ ।

दृशो, वज्रेण वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमुभयतो निर्भजत्ये, कविश्श्वतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै,
 प्रतिष्ठा ह्येकविंशशो, ऽर्कस्य वा एष विधामनुविधीयते, ऽन्नुमर्को, ऽन्नादो भवति यस्यै-
 ता उपधीयन्ते, ऽग्नेर्भागोऽसि, दीक्षायामधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं त्रिवृत्स्तोमा इति,
 स्पृतो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत् तत्तदस्पृणोद्, यद्युदेवैताभिर्यज-
 मानः कामयते तत्तत्स्पृणोत्ये, कयास्तुवत्, प्रजा अधीयन्तेति, स्पृष्टो वै नामैता इष्टका,
 एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत् तत्तदसृजत्, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयते तत्तदसृजते,
 अग्ने जातान् प्रणुदा नः सर्पत्नानिति, पुरस्तात् सादयति, य एवं जाताः सर्पत्नास्तानेत-
 या प्रणुदते, प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व, ति पश्चाद्, य एवं जाताः सर्पत्नास्तानेतया
 प्रतिनुदते, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोद्, श्वतुश्चत्वारिंशीं स्तोमो, वर्चो द्रविणमिति
 दक्षिणतः सादयति, षोडशीं स्तोमा, ओजो द्रविण, मित्युत्तरत, श्वतुश्चत्वारिंशदक्षरा
 वै त्रिष्टुब्, वज्रस्त्रिष्टुब्, वज्रः षोडशी, सव्यापग्रहणो वै वज्रो दक्षिणाग्रहरणः, सव्या-
 पग्रहणं वा एतद्वज्रं दक्षिणाग्रहरणं यजमानो भ्रातृव्याय ग्रहरति, पुरीपवतीं मध्यतः साद-
 यति, पुरीपमिव ष्ठीदं मध्यतः पशोः, पुरीषं मध्यमात्मनः, सात्मानमेवाग्निं चिनुते,
 ऽथैता विराजो, वाग्वै विराट्, पशवो वा एता इष्टकाः, पशुषु वा एतदुत्तमां वाचं
 दधाति, तस्मात् पशुमानुत्तमां वाचं वदति ॥ १० ॥

१२

[१५०६]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वाशने नाम द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

अथैताः स्तोमभागा, एतां वै बृहस्पतिरसुरेभ्योऽधि यज्ञस्य प्रतिष्ठांमाह्वरद्, यदेता उप-
 धीयन्ते यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै, यज्ञो वै देवानामपद्यत्, तं देवाः स्तोमभागाभिः प्रत्युदस्तभुवन्,
 यदेता उपधीयन्ते यज्ञस्योत्तब्ध्यै, प्रजापतिर्वी एतत् पृथिव्या अग्नेस्तेजः संभरत्, तदग्ने-
 रेवैतत्तेजः संभ्रियते, ऽथैता नाकसदो, नाकं ह वा अस्मा अग्निं चिकयानाय भवति,

काण्व. १५, २५—२८; १६, १—३ । [अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणुदा० ।

अथर्व. ७, ३५, १]

[१] मै. २, ८, ८—१० । तै. ५, ३, ५—७ । वाठ. २६, १—३ । कपि. ३२, १७ ।

न वै तत्र किं चनं जग्मुषे कं, तस्मान्नाक्रसदो, नाक्रसत्सु पञ्चचूडा अध्येपदधाति स्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्या, एष ह इत्वेव यजमानः पत्नीभिरग्निनामुष्मिच्छोके सम्यङ् यस्यैता उपधी-
यन्ते, ऽथो मध्ये ज्योतिरेव चीयत, एता वा अमुष्मिच्छोके यजमानस्य पत्नी, स्तस्माद-
ग्निचिता स्त्री नोपेत्ये, ऽर्ष्या हि सा, पश्चात् प्राचीमुत्तमामुपदधाति, पश्चाद्द्वयेतं प्राची
पत्न्यन्वास्ते, ऽथैताः कल्मयः, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता एनः सृष्टा अत्यमन्यन्त,
सं प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्, ततो वा अकल्पत्, यदेता उपधीयन्ते
प्रजानां कल्प्या, अथैता वृष्टिसन्नुयो, वृष्टिवै देवेभ्योऽन्नाद्यमपाक्रामत्, तत् इदं सर्वमशु-
ष्यत्, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, तसं प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्,
तेभ्यो वृष्टिमन्नाद्यमवारुद्ध, यदेता उपधीयन्ते वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, आवपुनः वा उत्त-
मा चित्ति, ऽर्ण्या अन्या इष्टका उपदधात्य, न्यान्यानेवास्मै पशून् प्रजनयति, प्राणो वै
स्वयमातृणायु, ऽर्वायव्या, समीची उपदधात्या, युश्चैव प्राणं च सयुजा अक, ऽर्थो समीची-
नाभ्याः ह्यायुषा च प्राणेन च भुङ्गते, प्राणो वै स्वयमातृणां, तामुत्तमामुपदधात्य, उत्तमं
ह्यायु, ऽर्थदुर्न्यामुत्तरामुपदधात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तामुत्तमामुपद-
धात्य, उत्तमं ह्यायुः ॥ १ ॥

१

अथैषा छन्दाश्चित्ति, ऽछन्दाःसि वै देवानां वामं पशव, ऽछन्दाःस्यैवैतया वामं पशून्
यजमानोऽवरुद्ध, एताः वै यज्ञसेनश्चैत्र उपदधे, सं आनर्ध, ऋधोति य एतामुपधत्ते,
गायत्रीभिः पुरस्तात् सादयति, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुद्धे,
तिस्र उपदधाति, त्रिवृद्द्वयग्नि, ऽमूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, त्रिष्टुम्भि-
र्दक्षिणतं, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टु, ऽवो ज एव वीर्यमवरुद्धे, जगतीभिः पश्चा, ऽजगताः
पशवः, पशूनेवावरुद्धे, ऽनुष्टुम्भिरुत्तरतो, ऽनुष्टुब्धै सर्वाणि छन्दाःसि, सर्वाण्येवास्य
छन्दाःस्युपहितानि भवन्त्य, ऽथु पङ्क्ती, ऽर्थ वृहती, ऽर्थोष्णिहो, ऽथु ककुभो, ऽथु
विराज, एवमस्य यथापूर्वं छन्दाःस्युपहितानि भवन्ति, द्विपदा उत्तमाः सादयति,
द्विपद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, छन्दाःसि वै देवानां वामं पशवो, यजमानायतनं वा
आहवनीयो, भ्रातृव्यायतनं धिण्या, यत्पश्चापुदध्याद् भ्रातृव्यायतनं वामं पशून् दध्या,
दथ यत्पुरं उपदधाति यजमानायतनं वा एतद्द्वामं पशून् दधात्य, ऽष्टोपदधात्य, ऽष्टाक्षरा
गायत्री, गायत्रोऽग्नि, ऽर्वावानेवाग्निस्तं चिनुते, ऽष्टौ गायत्रीभिः पुरस्ताद्ब्रह्मिःपवमान-

स्योपदध्याद्यद्येनं भ्रातृव्योऽस्तीव स्या, —देकादश त्रिष्टुब्धिः पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पंचमानस्य,
 द्वादश जगतीभिः पुरस्तादाभिवस्य पंचमानस्यै, —ता एव पश्चात् पंचमानानामुपदध्याद्यद्येनं
 भ्रातृव्योऽस्तीव स्यात्, प्राणो वै पंचमानो, ऽथैस्तैजः पंचमान, —स्तैजसा वा एतद्यजमानो
 भ्रातृव्यं प्रभूतं प्रणुदते, तैजसा प्रतिनुदते, तैजसा विनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष
 विनोदो, जानुद्वै प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीत गायत्रीचितं, नाभिद्वेन द्वितीयं चिन्वानश्चिन्वीत
 त्रिष्टुप् चितं, चुबुकद्वेन तृतीयं चिन्वानश्चिन्वीत जगच्चितं, यज्ज्यायांसं चित्वा कनी-
 यांसं चिन्वीत कनीयांसं यज्ञकृतमुपेयात्, कनीयसीं प्रजां, कनीयसः पशून्, कनी-
 योऽन्नाद्यं, पापीयान्तस्या, —दथ यत्कनीयांसं चित्वा ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञ-
 कृतमुपैति, भूयसीं प्रजां, भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्ये, —षा वा अग्ने-
 रुत्तरवृती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान् भवति य एव वेद ॥ २ ॥ २

पञ्चचितिकः कार्श्यः, पाङ्क्तो यज्ञः, पाङ्क्ताः पशवः, —स्तस्मात् पञ्चचितिकः, पञ्च
 चित्तयः, पञ्च पुरीपाणि, तद्विराजं संपद्यते, तद्यद्विराजं संपद्यते तदग्नेः स्तोत्रं कार्श्यं,
 यत् पञ्चचितिकः स्याद्विराजो, यद्विंशचितिक इयाद्यज्ञाच्च पशुभ्यश्च, यत्पञ्चचितिक-
 स्तेन यज्ञाच्च पशुभ्यश्च नैत्यं, —थ यत्पञ्च चित्तयः पञ्च पुरीपाणि तेन विराजो नैति, तदुभा-
 भ्यां वावास्मा एतद्वर्णाभ्यां पशून्वरुन्दे, यदेषां पाङ्क्तं यच्च वैराजं, द्व्यक्षरं लोम,
 द्व्यक्षरा त्वग्, द्व्यक्षरं मांसं, द्व्यक्षरमस्थि, द्व्यक्षरो मज्जा, तद्विंश, दशाक्षरा
 विराजं, वैराजाः पशवः, पशून्वावरुन्दे, पञ्चचितिकः कार्यु, इमे वै लोकास्तिस्त्र-
 श्रित्तयो, यजमानो द्वे, यजमानं वा एतदेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयामुकः, का प्रथमा चितिः,
 किं पुरीषमि, —त्याहु, —रियं वाव प्रथमा चिति, —रोपधयः पुरीषं, का द्वितीया चितिः,
 किं पुरीषमि, —त्याहु, —रन्तरिक्षं वाव द्वितीया चिति, —र्वयांसि पुरीषं, का तृतीया चितिः,
 किं पुरीष, —मित्याहु, —रसौ वाव तृतीया चिति, —र्नक्षत्राणि पुरीषं, का चतुर्थी चितिः, किं
 पुरीष, —मित्याहु, —र्यज्ञो वाव चतुर्थी चिति, —र्दक्षिणा पुरीषं, का पञ्चमी चितिः, किं
 पुरीष, —मित्याहु, —र्यजमानो वाव पञ्चमी चितिः, प्रजा पुरीष, —मेतावद्वा अस्ति, यावुदे-
 वास्ति तत् स्पृणोति, तद्वरुन्दे, ऽथैता ऋतव्याः, सश्वत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, एषा वा
 अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरं, —स्तस्य वा अहोरात्राण्येवैष्टका उपधीयन्ते, द्वे द्वे उपदधाति प्रति-

ष्ठित्या, अक्वकामुपास्य सादयति शान्त्या अनिर्दाहाय, चतस्रो मध्यमायां चित्यामुपदधात्य,
—प्रतिष्ठितमिव रेह्यन्तरिक्षं, प्रतिष्ठित्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः सवत्सरः,
सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरं, प्रियायां वा एतत्तन्वाम-
ग्निश्चीयते, सतनूरुकों निधीयते, अग्नेरन्तःश्लोकोऽसीत्ये, तस्यु ह रेत्वेवाग्निः सश्लिष्टो
यस्यैता उपधीयन्ते, सश्लिष्टो वा एतस्याग्निर्यस्यैता उपधीयन्ते, कल्पेतां द्यावापृथिवीं इति,
कल्पते ह वा अस्मा अग्निं चिक्यानाय, प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एवं वेद, स वा
एतदाग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव ऋतव्याभिः ॥ ३ ॥ ३

तमो वै स्वर्गं लोकमन्तरां तिष्ठत्ये, —ता वै ज्योतिष्मतीरिष्टुका यद्विरण्यशकुलैः प्रोक्षति,
विवासयति वा एतर्घजमानाय, ज्योतिरस्मिन् दधाति, सहस्रं भवन्ति, साहस्रां वै प्रजा-
पतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति, यावद्वै सहस्रं तावुदिरेतोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या,
इमा मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तिवति, धेनवो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापुत्रियैर्घदका-
मयत् तत्तदुदुह, यद्यदेवैताभिर्यजमानः कामयते तत्तदुह, ऋतुष्टाः स्थ ऋतावृधा इत्यु, —तुष्टा
एवैना अकृत ऋतावृधो, घृतश्रुतो मधुश्च्युता इति, घृतश्रुत एवैना अकृत मधुश्च्युता, ऊर्ज-
स्वतीः पयस्वतीरित्यु, —र्जस्वतीरेवैना अकृत पयस्वतीः, स्वधारिणीः कुलारिणीरिति, कुला-
रिणीरेवैता विराजो नाम, कामदुघा इति, यत्र वा अदो देवैभ्यः कामदुघाः काममदुह तदेता
अपि दुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवृन्द्रे, ऽमुत्रामुष्मिल्लोक इत्य, —मुष्मै हि लोकायाग्निश्चीयते,
रुद्रं वै देवा यज्ञान्तरायं, —स्तानायतयाभिपर्यावर्तत्, तस्माद्वा अग्निभ्यु, —स्ते देवाः
प्रजापतिमेवोपाधाव, —न्त्स प्रजापतिरेतत् शतरुद्रियमपश्यत्, तेनैमशमयत्, तद्य एवं वेद
वेदाह वा एनं प्रजापति, —नैनुमेष देवो हिनस्ति, यत्र रुद्रः प्रजाः शमयैत् तदुदुह परेत्ये, —
तदेव वेदंश्चक्रम्येत्, स्वायां वा एतद्विशिं स्वेन भागधेयेन रुद्रं शमयति, जानुदुघै प्रथमं
जुहोत्य, —स्या एवैनं तेन शमयति, नाभिदग्ने द्वितीयु, —मन्तरिक्षात्तेन, लुबुकदग्ने तृतीयं,
दिवस्तेन, त्रिजुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकैभ्यो रुद्रं शमयति,
त्रिरमुतः पुनः प्रत्यवहारं जुहोति, यनिर्वैतो रुद्रान् यजति तानमुतोऽव्यजति, त्रिरितो
जुहोति, त्रिरमुत्, —स्तत् षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमव्यजति, समावृत् शो
विभाजं जुहोति, समावृद्वाजो हि रुद्राणां भागा, द्वासाहानि जुहोति, द्वासाहैवै स तमश-

मयद्, द्वासाहिरैवैनं शमयत्य, कर्पणेन जुहोत्य, कर्णे वा एतदकर्मवयजति, यत् पात्रेण जुहुयाद्दुद्रं प्रजास्वन्धवनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोति, पशुर्वा अग्निः, स वै तर्ह्येव जायते यद्विचीयते, स भागधेयमिच्छति, यथा वत्सो जातः स्तनमिच्छति सोऽध्वर्युः च यजमानं च प्रेक्षते, यच्च शतरुद्रियं जुहोति स्वेनैवैनं भागधेयेन शमयति, यासा उत्तरार्धे जघनार्धे श्रोणिस्तस्याः होतश्च्यः, स्वायाः वा एतद्विंशति स्वेन भागधेयेन प्रतिहृत्य, रुद्रः शमयत्य, किरसो वै स्वयन्तोऽजायां धर्मं प्राप्सिञ्च, नत्सा शोचन्ती पूर्णं परामृशश्च, सोऽकोऽभवद्, यदकर्मणो जुहोत्यर्केण वा एतदकर्मवयजति, यं द्विष्यात्तस्य पशुनाः संचरं न्यस्येद्, यः प्रथमं आक्रमति स आर्तिमाच्छति ॥ ४ ॥

अश्मन्ब्रूजं पर्वते शिश्रियाणा, मित्यर्पः परिपिञ्चन् पर्येति, प्रजापुतेर्वा एष रसः, प्रजापतेरेव रसेन परिपिञ्चत्य, श्मस्ते क्षुदित्य, श्मानमेव क्षुधार्पयति, मयि ता ऊर्गित्या, त्मन्नेवोर्जं धत्ते, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति, यमव द्वेष्टि तमग्नेः शुचार्पयति, त्रिः परिपिञ्चन् पर्येति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकेश्योऽग्नेः शुचः शमयति, त्रिः परिपिञ्चन् पर्येति, त्रिरपरिपिञ्चन्, स्तत् पट्, पट्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतदग्नेः शुचः शमयति, यद्यभिचरेदेतदेव यजुर्वदन्नपरिपिञ्चन् पुनः परीयाद्, यैवाग्नेः शुक्तयेनमर्पयति यद्यभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणममुष्मात् पुत्रममुष्याः दिशि प्रक्षिणामि ॥ इति कुम्भं जघन्यायाः श्रोण्यां प्रक्षिणीयाद्, यत् प्रक्षिणाति तस्यैवातिमन्वातिमाच्छत्य, यं यन्नाम गृह्णात्यायतनमेवास्य छिनत्त्या, श्रेयपावमान्यां गायत्रं गायते, प्राणो वै पवमानः, शिरो गायत्री, यदाग्नेयपावमान्यां गायत्रं गायते शीर्षेन्वा एतन् प्राणान् दधाती, यः वै स्थन्तरं, मन्तरिक्षः वामदेव्य, मसो बृहत्, त्रिधातुर्वा एतदको निधीयत, आत्मा वै वामदेव्य, प्रतिष्ठाः यज्ञायज्ञियः, बृहद्रथन्तरे पक्षौ, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायत आत्मन्नेव पक्षौ धत्ते, यज्ञः वै देवानां रक्षाः सजिघांसः, स्तानि बृहद्रथन्तराभ्यामेवापान्त, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायते रक्षसामपहत्यै, प्रजापुतेर्हृदयमपिपक्षे गायते, तस्मादिदमपिपक्ष आत्मनो हृदयमनृचं गायते, तस्मादनेस्थुकः हृदय, मश्कयैः सामभिरर्कं परिष्टुवन्ति, सतनूरको निधीयते ॥ ५ ॥

वरुणमेनिर्वा एष एतद्योभीद्वस्तिष्ठति, स एनं तर्ह्यधीयात्, तस्य प्राणेन वीयान्, मण्डूकेनाभ्येति, तस्यैव प्राणेन व्येति, न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारण्या, नवकया विकर्पत्य, पाः वा एषा योनिर्धद्वुका, ऽपाः वा एतद्योनिनाग्नेः शुचः शमयत्य, पाः वा एतद्रूपः

यदवुक्ता, —ऽपां वा एतद्रूपेणाग्नेः शुचं शमयति, वेतसेनाध्येत्य, —पां वा एतत् पुष्पं यद्वेतसो,
 ऽपां वा एतत् पुष्पेणाग्नेः शुचं शमयति, सप्तभिर्विकर्षति, सप्त वै छन्दांसि, छन्दो-
 भिर्वा एतदग्नेः शुचं शमयत्य, —थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणा वा एतदग्नेः शुचं शमयत्य, —
 त्रिवै सृष्टौ भागधेयमैछत्, स प्रजापतिमेवोपाधावत्, तस्मा अन्नं प्रायच्छत् कृत्वाय, तदस्मै
 कमभव, —दन्नं वै कं, —मन्नेन वा एतदग्निमुपचरति कृत्वाय, कं हास्मा अग्निं चिक्ष्यानाय
 भवति, पराश्चमध्येति, पराङ् हि पशुः शान्तरथो, पराङ् हि पशुः पशौ रेतो दधात्य, —
 न्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः, पावकां अस्मभ्यं शिवो भवेत्य, —न्नं वै पावकं, —मन्नेन वा
 एतदग्नेः शुचमन्तर्धत्ते, हिरण्यशकलैर्व्याधारयत्य, —मृतं वै हिरण्यं, तेजोऽग्निं, —रमृतेन वा
 एतत्तेजो व्याधारयति, पञ्चभिर्व्याधारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध,
 द्वया वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति, यद्भ्रा मधुसंश्लिष्टेन व्यवोक्षति तानेव प्रीणाति,
 सर्वमनु व्यवोक्षति, सर्वानेवैनान् प्रीणाति, तिसृभिर्व्यवोक्षति, त्रिवृद्भ्यग्निं, —स्त्रिष्टुम्भिर्व्य-
 वोक्षतीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्नवतीभिर्व्यवोक्षत्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, दर्भगुरुमुष्टिना व्यवोक्षति,
 स हि प्राजापत्यः, प्राणैर्वा एष व्युध्यते ३योऽग्निमध्यैति, यदाह, प्राणदा अपानदा
 इति, प्राणानेवात्मन् धत्ते, प्रजया च वा एष पशुभिश्च व्युध्यते ३योऽग्निमध्यैति, प्रजा वै
 वर्चः, पशवो वरिवो, यदाह, वर्चोधा वरिवोधा इति, प्रजा चैव पशूश्चात्मन्धित्वा-
 वुरोहति ॥ ६ ॥

इन्द्रो वै वृत्रमुह, —त्सं प्राङ्पद्यत्, स पद्यमाना इन्द्रं षोडशभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्, स वा
 अग्निर्वा वृत्रस्य भोगान्पिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमुसो निरमुच्यता, —ऽग्निस्तिग्मेन शोचिषे,
 —ति यज्जुहोत्यग्निना वा एतत् पाप्मनो भोगान्पिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमुसो निर्मुच्यते,
 नाना जुहोति सक्तयोर्नानावीर्यत्वाय, षोडशगृहीतेन जुहोति, षोडशभिर्हि स तं भोगैः पर्य-
 गृह्णा, —देतेन वै स वृत्रस्य भोगेभ्यो निरमुच्यत्, तत् पाप्मन एवैतेन भोगेभ्यो निर्मुच्यते,
 ऽथैतदप्रतिरथ, —मेतेन वै देवा असुरान् प्रत्यजयं, —स्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं, तदप्रत्ये-

[६] मै. २, १०, १ । तै. ५, ४, ४—५ । काठ. २१, ७ । वा. १७, ४—५, ७, ११, १५, ३६, २० । क.प. १८, ५—६, ८,
 १२, १५, ३६, २० ।
 [७] मै. २, १०, २—३ । तै. ५, ४, ५ । काठ. २१, ८ । वा. १७, १६ । का.प. १८, १६ । [अग्निस्तिग्मेन शोचिषा० ।
 क. ६, १६, २८; साम० २२; तै. मं. ४, ६, १, ५]

वैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयत्ये, — तेनैव याजयेत्, संग्रामे जयति संग्रामं, — तेनैव याजयेद्
 भ्रातृव्यवन्तः यो वास्य प्रियः स्यात्तं, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये, — तेन वै
 भरद्वाजः प्रतर्दनं देवोदासिः समनह्यत्, सं राष्ट्रमभवद्, यं कामयेत्, राष्ट्रियुमयं राष्ट्रं
 स्यादिति, तमेतेन संनद्येद्, राष्ट्रं ह भवत्ये, — तेन वै देवा विराजुमभ्यजयन्, दशा-
 न्वाह, दशाक्षरा विराड्, विराजुमेवैतेनाभिजयति, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षा-
 स्यजिघांसुः, — स्तानि वा अप्रतिरथेनैवापाद्यत्, यद् ब्रह्माप्रतिरथं दक्षिणतो वदन्नेति
 रक्षसामपहत्यै ॥ ७ ॥

९

उदेनमुत्तरं नये, — ति समिधा आदधाति, ग्रहियमाणायैवास्मै भागमक, — स्तिस्त्र आदधाति,
 त्रिवृश्च्यभिः, — रुदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे इहीदं देवाः स्मो यन्मुनुश्श्या, अग्ने भरन्त
 चित्तिभिरिति, यस्मा एव चित्तायाग्निराधीयते तेनैव चित्तेन समर्धयति, पञ्च दिशो देवीर्यज्ञ-
 मवन्तु देवीरिती, — मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोत्यु, — त्थपत्रा ईड्यो गृभीत इत्यु,
 त्थपत्रो श्येष परिगृह्य यज्ञमापन्निति, परिगृह्य श्येतं यन्ति, हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुर-
 स्तादित्य, — सौ वा आदित्यो हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात्, सविता ज्योतिरुद्युः अजस्र,
 मित्याह प्रसूत्या एव, तस्य पूर्वा प्रसवे याति विद्वानिति, पशवो वै पूर्वा, पशनेवावरुन्दे,
 ततो वाका आशिषो नो जुपन्तामित्या, — शिषां वा एष दौह, आशिषु एव दुहा, इन्द्रं
 विश्वा अवीवृध, — निति वृधद्वत्या यन्ति, वृद्धिमेवोपयन्त्य, — नुष्टुभा यन्ति, वाग्वा अनुष्टुब्,
 वैश्वदेवी वाग्, वैश्वदेवोऽग्नि, — स्तस्मादनुष्टुभा यन्ति, पद्भिराग्नीध्राद्यन्ति, पद्वा ऋतवु,
 ऋतुभिरेव यन्ति, विमानु एष दिवो मध्य आस्ता, इत्यश्मानं सादयति, विमानो
 श्वसा आदित्यः स्वर्गस्य लोकस्य, सुम्रह्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षुदग्निदेवो देवः आ च
 वक्षदित्या, — शीरिवैषा देवहूर्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षुदग्निदेवो देवः आ च वक्षदित्या, — शिषु
 एवैष परिग्रहो, वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदजिग्रभदित्य, — सौ वा आदित्य उद्ग्राभं, एष
 निग्राभं, उद्यन्वा एतद्यजमानमुद्ग्राहति, निग्राचन्नस्य भ्रातृव्यं निगृह्णात्यु, — द्ग्राभश्च निग्राभ-

[८] मै. २, १०, ४—५ । तै. ५, ४, ६ । काठ. २१, ८ । वा. १२, ३१; १७, ५०, ५३—५९, ६१—६४; १२, ५६; १५, ६१।
 कण्व. १३, ३२; १८, ५०, ५३—५९, ६१—६४; १३, ५७; १६, ८२ । [उदेनमुत्तरं (रां) ० । अथर्व. ६, ५, १ ।
 हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरिकेशः) ० । ऋ. १०, १३९, १; तै. सं. ४, ६, ३, ३। इन्द्रं विश्वा ०...
 पतिम् । ऋ. १, ११, १; सा. ३४३, ८२७; तै. सं. ४, ६, ३, ४; तै. ब्रा. २, ७, १५, ५ । विमान (नृचक्षा) पशु
 । ऋ. १०, १३९, २; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

श्रेति, ब्रह्म वा उद्ग्राभो, ब्रह्म निग्राभो, ब्रह्मणा वा एतद्यज्ञमानमुद्ग्राति, ब्रह्मणास्य
 भ्रातृव्यं निगृह्णात्यं, —था सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान्व्यस्यतामित्यो, —जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी,
 औजसा वा एतद्वीर्येण यज्ञमानो भ्रातृव्यं विष्वञ्च विनुदते, चतुर्भिराहुवनीयाद्यन्ति, चत्वारि
 वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव यन्त्यं, —थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैव यन्ति ॥ ८ ॥ १०

क्रमध्वमग्निना नाकमित्या, —ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, दिवंः पृष्ठं स्वर्गत्वेति, पृष्ठेन
 हि यन्त्यु, —जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदा इति, द्विपात्सु चैव चतुष्पात्सु च पशुर्जं दधाती,
 —यक्षमाणा भृगुभिः सहति, भृगवो ह्यग्रे यज्ञेनार्ध्वन्नृद्वयै, पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुह,
 —मन्तरिक्षादिवमारुहमित्ये, —पां वा एष लोकानां समारोहः, पञ्चभिराक्रमते,
 पाङ्क्तो यज्ञो, यज्ञेन वा एतद्यज्ञमभ्यारोहत्यप्रतिनोदाय, कृष्णायाः श्वेतवत्सायाः पयसा
 जुहोत्यं, —हवै वत्सो, रात्रिर्माता, ऽहे वा एतद्रात्रीं प्रदापयति, प्रत्ते ह वा अहोरात्रे दुहे य एवं वैदु,
 वैदु, सर्वे वै पशवो नानारूपाः सन्तः पयु एवं प्रत्येकरूपा, यदेव प्रत्येकरूपास्तदेनान् प्रत्येवरुन्दे,
 नक्तोषासा, ऽग्रे सहस्राक्ष, सुपर्णोऽसि गरुत्मान्, पृष्ठे पृथिव्याः सीदे, —त्येषु वा एते लोकेषु
 ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानां विधृत्यै, द्वाभ्यां सादयति, द्विपाद्यज्ञमानः
 प्रतिष्ठित्या, आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादित्या, —ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, तां
 सवितुर्वरेण्यस्य चित्रार्भिरत्ये, —तं वै कण्वः श्रावयत्सोऽग्नेर्दोहं विदांचकारा, —ऽग्नेर्वी एष दोहो,
 ऽग्निं वा एतेनाग्निचिद्दुहे, सर्वान् ह वा अस्मा अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवं वैदु,
 विधेम ते परमे जन्मन्नगा, इत्याह, ऋद्वया एवं, प्रेद्धो अग्रे दीदिहि पुरो ना इत्ये, —पां
 वै कर्णकवती सूर्म्यजसं ज्योति, —रजस्रं वावास्मा एतज्ज्योतिरप्यधा, —देतां वै वासिष्ठः
 सात्यहव्यः सत्त्रिणा आसीनान् पप्रच्छ, विद कर्णकवतीं सूर्मीमिति, विज्ञेति होतुर्यां वनेषु
 तां विज्ञेति, पशवो वा एतस्याः कर्णाः, पशुमान्भवत्ये, —तां वै वज्रं शतघ्नीं विधीं
 देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तयं, —स्तेषां शततर्हमदहं, —स्तेदेतामिव वज्रं शतघ्नीं विधीं

[९] मै. २, १०, ६ । तै. ५, ४, ७ । काठ. २१, ९ । वा. १७, ६५—६७, ७०—७२; १२, २: १५, ४४ । काण्व. १८, ६५—
 ६७, ७०—७९; १३, २; १६, ६६ । [क्रमध्वमग्निना० । अथर्व. ४, १४, २ । पृथिव्या अहमुदन्तरिक्ष० । अथर्व.
 ४, १४, ३ । नक्तोषासा समनसा (वर्णमा०) । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २; ७, १२, ३ ।
 तां सवितुर्वरेण्यस्य० । अथर्व. ७, १५, १ । विधेम ते परमे० । ऋ. २, ९, ३; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रेद्धो
 अग्ने० । ऋ. ७, १, ३; साम० १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४]

यजमानो आतृव्यापोप्रावर्तयति, शततर्ह्यं ह इत्यं, अग्ने तमघै, त्ति पङ्क्त्या जुहोति,
 यजमानो वै पङ्क्तिः, यजमानं वा एतद्विराजि प्रतिष्ठापयामुक, रथो पङ्क्त्यै बाहुत्या यजमा-
 लभते, सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्ये, तावृतीर्वा अग्नेस्तन्वः पोदा सप्त सप्त, यो वा
 अस्यैता अग्नि चिक्यानो वितर्षयति विं ह तृष्यति, ता एवास्य तर्षयति, चित्ति जुहोमि मन-
 सैत्ये, पा वा अग्नेरदास्याहुतिवैश्वकर्माणी, नैनं आतृव्यो दध्नोत्य, अग्नि चिक्यानं प्र सुमानानां
 ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एव वेदा, अग्निर्वा अमन्यत्, न वा अहमिदमभागधेय, स्तेजो यस्यामी-
 ति, तदेतैर्ना भागधेयेनायत्, देतद्वा अग्निरग्निहोत्र, अग्निं वा एतैर्नाग्निचिद्यच्छति, सर्वान् ह
 वा अस्मा अग्निर्दोहान्तसर्वान् कामान् दुहे य एव वेद, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं
 दीपयत्येवाग्निरग्निहोत्रेण ॥ ९ ॥ ११

अथैशपोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, सस्वत्सरो वा अग्निवैश्वानरः, सस्वत्सरोमेव
 ग्रीणात्य, थो प्राहृतायैवास्मै भागमुक्, राहुतीनां वै प्रतिष्ठित्या यजमानः प्रतिष्ठित्या, हु-
 तीनामप्रतिष्ठित्या न प्रतिष्ठित्ति, यदेतं जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्तीर्यज्ञोऽनु-
 प्रतिष्ठित्ति, यज्ञं यजमानो, ऽथो कामो वै वैश्वानरो, यत् कामो भवति स ह्यस्मै स
 कामो नमति, यत्प्राङ् पर्यावर्तेत दैवीर्विशो मुखेषु, यद्दक्षिणा यमदेवत्या स्याद्, यत्प्रत्यङ्
 सौश्यो, यदुदङ् रौद्र, क्रजु होतृव्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, क्षत्रं वै
 वैश्वानरो, विष्मारुता, यदेतं हुत्वा सारुतान् जुहोति विशं वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्य,
 थो विशुमेव क्षत्रायानुकां करोत्य, अग्निमुखान् वै प्रजापतिः पशून्सृजत, पशवो मारुता,
 यदेतं हुत्वा सारुतान् जुहोत्याग्निमुखानेवास्मै प्रजापतिः पशून् प्रजनयति, सप्तकपाला भवन्ति,
 सप्त सप्त माहृता गणा, स्तस्मात् सप्तकपाला, गणेन गणेन जुहोति, गणेश एव मरुतः
 ग्रीणाति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तन्मध्यतो जुहुयात्, क्षत्रं वा एष, मरुतां विडितरे,
 विशो वा एतत् क्षत्रं मध्यमेष्टं करोति, यदि कामयेत, विशा क्षत्रं हन्यामिति, योऽरण्ये
 ऽनुवाक्यो गणस्तमितरैर्गणैर्माहयेद्, विशा वा एतत् क्षत्रं हन्ति, यदि कामयेत, क्षत्रेण
 विशं हन्यामिति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तैनेतरान् गणान् मोहयेत्, क्षत्रेण वा एतद्विशं
 हन्ति, तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये स्याता, मौजो वै वीर्यं त्रिष्टु, वोजो वा एतद्वीर्यं विशं

[अग्ने तमघा(श्वं० । क्र. ४,१०,१; साम. ४३४,१७७७; तै. सं. ४,४,४,७ ।]

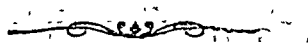
[१०] काठ. २६,१० । वा. १७,८६ । काण्व. १८,८६ ।

आदाय क्षत्रायापिदधाति, यदि कामयेत, क्षत्रेणास्य क्षत्रं हन्यां, प्र स्वादायतनाच्चयवे-
 तैति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तेनाग्निष्ठं रुथवाहनं व्युज्जयेत्, क्षत्रं वा एष मरुतामग्निष्ठं
 रुथवाहनं, क्षत्रियस्य क्षत्रं विभर्ति, क्षत्रेणैवास्य क्षत्रं हन्ति, प्र स्वादायतनाच्चयवता,
 इन्द्रं देवीर्विशो मरुतोऽनुवर्तमाना इत्ये, तद्वै देवानामनुवर्त्म, देवीं च वावास्मा एतद्विशं मानुषीं
 चानुवर्तमानौ करोति, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव मारुतैः ॥ १० ॥ १२

[१५१८]

इत्युपरिकाण्डे स्तोमभागो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

वसोधीरां जुहोत्यक्लमस्य क्लप्त्या अशान्तस्य शान्त्या अनभिजितस्याभिजित्या अनवरुद्धस्या-
 वरुद्धये, सैततं जुहोति प्राणानां सैतत्या एषां लोकानां सैतत्या अन्नाद्यस्य सैतत्या, अवि-
 छिन्नं जुहोत्यन्नाद्यस्याविच्छेदाय, यद्विछिन्धात् प्राणान् विछिन्धाद्, यं द्विष्यात्तस्य विछिन्धा,
 दन्नाद्यमस्य विछिन्नच्यक्षुच्चात्रं चेत्ये, तानि वा अन्नस्य रूपाणि, रूपैरेवान्नमवरुद्धेऽग्निश्वा-
 पश्चेत्ये, षां वा अन्नस्य योनिः, सयोन्येवान्नमवरुद्धे, वसोमे धारास, दिति वसोधीरां
 जुहोति, घृतस्य वा एषा धारा यजमानमग्निम्लोकं उपतिष्ठन्ते, द्वादश द्वादशाति जुहोति,
 द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवावरुद्धे, ऽधेन्द्राणि जुहोत्य, धेन्द्रैर्वै देवा इन्द्रियं
 वीश्र्यमसुराणामवृज्जते, इन्द्रियमेवैतैर्वीश्र्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, देवाश्च वा असुराश्वा-
 स्पर्धन्त, ते देवा इन्द्रमव्रुव, स्त्वया मुखेनेमान् जुयामेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽ-
 स्त्विति, वृणीष्वे, त्यव्रुव, न्तसोऽब्रवी, दशध्वो वा अहं देवतानामसानीति, ततो वा अज-
 य, स्तस्मादेषोऽर्धभागदेवतानां, यदधेन्द्राणि हूयन्ते विजित्या, इन्द्रोत्तमानि भवन्ती,
 इन्द्रियं वै वीश्र्यमिन्द्र, इन्द्रिये वा एतद्वीर्ये ततो यजस्य यजमानः प्रतिष्ठित्य, शुश्च
 रश्मिश्चेति, यजमुखं वा अशुश्च रश्मिश्च, यजमुखमेवावरुद्धेऽधिपतिश्वादाभ्यश्चेति, नैनं
 भ्रातृव्यो दक्षोत्याग्निं चिक्याने, प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एव वेदै, ते ग्रहा भवन्त्ये,
 तानि वै यजस्य रूपाणि, रूपैरेव यजमवरुद्धे, सुचश्च चमसाश्चे, ति यज्ञायुधानि संभरति,

[१] मे. २, ११, ५ । तै. ५, ४, ८ । काठ. २१, ११ । वा. १८, १९, २१ । काण्व. १९, ३१, ३३ ।

यज्ञायुधान्येव संभृत्यु यज्ञं प्रयुङ्क्ते, पात्राणि जुहोति, पात्रैर्वी अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवाभा-
द्यमववृन्दे, बहिश्च वेदिश्च, —त्याशीरेवैषां, ऽनुभृत्यश्च स्वगाकारंश्च, —ति प्रतिष्ठित्यै ॥ १॥ १

अग्निश्च घर्मश्चेत्ये, —तद्वा अग्नेर्ब्रह्मवर्चस्य, रुचं चैवैतेन ब्रह्मवर्चसं चावृन्दे, तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवत्यु, —तुश्च व्रतं चैत्यु, —होरात्रे वा ऋतुश्च व्रतं चा, —ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते
भवता, एका च तिस्रश्चेति, देवछन्दसं वा एका च तिस्रश्च, देवछन्दसमेवावृन्दे,
चतस्रश्चाष्टौ चैति, मनुष्यछन्दसं वै चतस्रश्चाष्टौ च, मनुष्यछन्दसमेवावृन्दे, देवलोकं
एवं देवछन्दसेन ऋध्नोति, मनुष्यलोकं मनुष्यछन्दसेन, —का च तिस्रश्च चतस्रश्चाष्टौ चैति,
रोहो वा एष एषां लोकानां, संक्रान्तिः स्वर्गस्य लोकस्य, द्र्युत्तरेण वै स्तोमेनादित्याः
स्वर्गं लोकमायं, —श्चतुरुत्तरेणाङ्गिरसौ, यदेतौ स्तोमौ जुहोति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै,
युग्मदयुजौ वा एतौ स्तोमौ मिथुनौ प्रजुननाय, रेत एव द्र्युत्तरेण दधाति, रेतो हितं चतुरु-
त्तरेण प्रजुनयत्ये, —का च तिस्रश्च, —त्या त्रयस्त्रिंशत्स्त्रयस्त्रिंशद्देवता, —स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः
प्रीता भवन्ति, चतस्रश्चाष्टौ चैत्यु, —ष्टाचत्वारिंशतो, ऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा जग्ती, जागताः
पशवः, पशूनेवावृन्दे, त्र्यविश्च त्र्यवी चैत्ये, —तानि वै वयांसि पशूनां, पशवु एव
पशूनेवृन्दे, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पता इति, यज्ञस्य वा एषां कल्पेति, —
यज्ञमेवैतदचीकल्पद्, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश वा एतां आहुतयु, —
स्त्रयोदश मासाः सवत्सरः, सवत्सरं वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गं लोकं, तस्मिन्नेव
प्रतिष्ठित्यै, स्तोमश्च यजुश्च, —त्यन्नं वै स्तोमश्च यजुश्चा, —ऽन्नं वा एतदात्मन्धित्वान्नादो
भूत्वा देवक्षेत्रमन्ततः प्रावसत्यु, —ग्निर्वै वसु, —स्तस्य वा एषां धारा, सर्वान् ह वा अस्मा
अग्निर्दोहान्तसर्वान् कामान् दुहे य एव वैद, सं वा एतदग्निरन्नाद्यमिन्दे यच्चिनोति, तं
दीपयत्येव वसोर्धाराया ॥ २ ॥

वाजप्रसव्यं जुहोति, वाजं वा एतेनाग्निरन्नाद्यमुदजयद्वाजमेवैतेनान्नाद्यं यजमाना
उज्जयत्यु, —न्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि, —रन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावृन्दे, उभयं
ग्रास्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावृन्दे, औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यु, —र्वा उदुम्बरं,

[२] मै. २, ११, ६ । तै. ५, ४, ८ । काठ. २१, ११ । वा. १८, २२-२९ । काण्व. १९, ३४-४३ ।

[३] मै. २, १२, १-३ । तै. ५, ४, ९ । काठ. २१, १२ । वा. १८, ३०, ३७, ३८-४३, ४५ । काण्व. २०, १,
७, ८-१३, १५ ।

ऊर्जांश्चरुद्धयै, देवस्य त्वा सवितुः प्रुस३वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्या
 वाचा यन्तुर्यन्त्रेण बृहस्पतिः साभ्राज्यायाभिपिञ्चामीत्य, —भिपिञ्चेद्, यदि ब्राह्मणो
 यजेत, बृहस्पतिसर्वो ३ह्येप, इन्द्रः साभ्राज्यायाभिपिञ्चामीत्य, —भिपिञ्चेद्, यदि राज३न्यो
 यजेते, —न्द्रसर्वो ३ह्येप, कृष्णाजिनं ब्रह्मवर्चसं काममभिपिञ्चेद्, ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो
 रूप, —मृक्सामं ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे, वस्ताजिनं पशुकामं, पशवो वै वस्ताजिनं,
 पशुनेवावरुद्धे, सूर्यते वा एपोऽग्नीनां यश्चीयते, स्वेनैवैनं सवेन समर्धयति, देवा
 ओपधीषु पक्वास्वाजीम्यु, —स्ता अग्निरुदजय, —दुग्धैर्वी एपोऽभिपेको, उन्नस्य वा एतत् सूर्यते,
 स्वानां वा एप एको, बृहस्पतिसर्वो वा एप बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वेनैव सवेन
 सूर्यते, तदाहु, —होतव्यमेवं, न हि सुपुत्राणः कं चनं प्रत्यवरोहतीति, सुपुत्राणो वा एप
 देवतुया योऽग्निचिं, —द्वतवो वै सुपुत्राणस्यु राष्ट्रमनुविभ्रति, षड्वा क्रतव, क्रतवो राष्ट्रभूतो,
 यत् षड्भिर्जुहोत्यृतुष्वेवास्यु राष्ट्रं प्रतिष्ठापयति, तेऽस्मै राष्ट्रमनुविभ्रति, द्वादशगृहतिने जुहोति,
 द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे, मिथुना वा एता आहुतय, —स्तस्मै
 स्वाहा वद, ताभ्यः स्वाहा वडिति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, रथशीर्षं सप्तमं जुहोति
 दिशामभिजित्यै, दिश एवाभिजिता रथेन जीयन्ते, ऽथैते वातहोमा, अग्निचितो वा अमु-
 त्राहोरात्रे, अग्निचितेऽयं वायुः पवते, प्राणो वै वायुः, प्राणमेवावरुद्धे, ऽञ्जलिना जुहोति,
 न ३ह्येवस्यावदानमस्त्य, —थो परिगृहीत्या एव, प्राणो वै वायुः, —हस्तः प्राणायोपकल्पतम्,
 स्तस्मादञ्जलिना जुहोति, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, इम एवास्यै लोका वातं
 धुन्वन्ति, समुद्रोऽसि नमस्वानाद्रदानुरित्ये, —तानि वै वायो रूपाणि, रूपैरेव वायुमवरुद्धे,
 मारुतोऽसि, मरुतां गण इति, मारुतो हि वायुः, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति,
 तं दीपयत्येव वातहोमैः ॥ ३ ॥

३

प्राणो वै गायत्री, गायत्रं ह्युविधीन, —मपानो जंगुती, जांगुत ऽसदो, व्यानस्त्रिष्टुप्,
 त्रैष्टुभमाग्नीध्र, —मसुः पृश्नि, —मध्ये दिव्यो निहितः पृश्निरश्मे, —त्यमुः वावास्थैतन्मध्यतः
 प्राणापानानां व्यवदधाति प्राणानां धृत्या, अश्मनवमा आग्नीध्रे सादयति, नत्र वै प्राणाः,
 प्राणान् वावास्थैतद्यजमानलोके दुधात्यैकविंशतिः होत्रिये प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंशं,

[देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १०, ५१, २]

[४] मै. २, १२, ३ । तै. ५, ४, १० । काठ. २१, १२, २२, १ । वा. १७, ६० (तृ. पा.); १८, ५१ । कण्व. १८, ६० (तृ. पा.);
 २०, २१ । [पृश्निर्मध्ये दिवो० (मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा) । ऋ. ५, ४७, ३; तै. सं. ४, ३, ३]

एकादश ब्राह्मणाञ्चस्या, एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्यं एवं प्रतिष्ठित्य, —
 षाष्टा इतरेष्व, — षाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मण्येव प्रतिष्ठित्य, पण्माज्जालीये,
 पञ्चा ऋतव, ऋतवो वा एतं दक्षिणतः पर्यहरन्त, पितरो वा ऋतवो, ऽथो पञ्चै छन्दाश्चि,
 छन्दाश्चि वावास्यैतद्यज्ञमुखे युनक्ति, सज्जरब्दो आयवोभिरित्ये, — तां वा अग्नेर्देवताः पुरस्ता-
 द्जागा, — स्तां एवं प्रीणात्यं, — थो अत्र वै देवानां प्रियास्तश्चन्व, — स्तां एवावरुन्दे, सज्जरब्दो
 आयवोभिरिति, सवत्सरो वा अब्द, ऋतवा आयवानः, सवत्सर एवास्यैतेना ऋतवो-
 ऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, सज्जरूपा आरूपाभिरित्यु, — पसुमेव प्रीणाति, सजोपा अश्विना द-
 सोभिरित्यु, — होरात्रे वा अश्विना, ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते भवतः, सज्जः स्ररा एतुशेनेति,
 सूर्यमेव प्रीणाति, सज्जैश्वानर इडया घृतेन स्वाहेति, सवत्सरो वै वैश्वानरः, पशवा
 इडा, पशवो घृतं, सवत्सरा एवास्यैतेन पशवोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दर्भस्तम्बे जुहो-
 त्ये, — पां वा अस्यामृतचित्तन, — रमृते वा एतदग्निश्चीयते, हिरण्यं निधाप्य जुहोत्य, — अग्निमत्येव
 जुहोत्यायतनवत्य, — न्योऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, स्वर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते,
 कामाय मनुष्यरथो, ऽग्निं युनक्ति शंभसा घृतेनेत्य, — अग्निं वा एतद्युनक्ति, तेन युक्तेन
 स्वर्गं लोकं गच्छति, यत् सर्वाभिर्युज्याद्युक्तोऽस्य यज्ञः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयो, द्वाभ्यां
 नांपियुनक्त्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्यन्तीर्यज्ञोऽनुप्रतिष्ठित्य, यज्ञं यजमानस्ति-
 भिर्युनक्ति, त्रिवृद्भ्यग्निं, — यीवानेवाग्निस्तं युनक्ति, तस्मिन् युङ्क्ते सर्वं हव्यं समाधी-
 यते, पञ्चभिर्युनक्ति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, सं वा एतमेतौ तपतो
 यश्चीयते यश्च वैश्वानरो, यदपसुमतीभ्यां पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य संमृशति शान्त्या, एपां वै
 यज्ञस्य मात्रा यदग्निष्टोमो, भूमं इत्वेवास्यात्तु ऊर्ध्वं क्रियते ॥ ४ ॥

४

यो वा अग्निं योगा आगते न युङ्क्ते न युञ्जानेषु युङ्क्ते, ऽग्ने युक्त्वा हि येतवेत्य, — अग्निं
 वा एतद्योगा आगते युङ्क्ते, युङ्क्ते युञ्जानेषु, यो वा अग्निं विमोक आगते न विमुञ्चते न
 विमुञ्चमानेषु विमुञ्चते, वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीनित्य, — अग्निं वा एतद्विमोक आगते विमु-
 ञ्चते, वि मुञ्चमानेषु मुञ्चते, यथा वै पुनराधेयुमेवं पुनाश्चित्ति, — यो वा आधेयेन ऋधोति पुनः

सं आधत्ते, ३योऽग्निं चिक्यानो मन्येत, विं स्या ऋभ्यता इति, सं एतां पुनश्चित्तिमुपदधीतां,
 —ऽपि प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीता ऋद्ध्या, ऋध्नोत्येवां, —ऽथो मिथुनत्वाय, यां वा आग्निचिद-
 निष्टकां आहुतिं जुहोति स्रवति सा, तां स्रवन्तीं यज्ञोऽनुस्रवति, यज्ञं यजमानो,
 यदेतां पुनश्चित्तिमुपदधात्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्यन्तीर्यज्ञोऽनु प्रतिष्ठित्यै, यज्ञं
 यजमानो, ऽष्टौपदधात्य, —ष्टाक्षरा गायत्रीं, गायत्रोऽग्निं, —र्यावानेवाग्निस्तं चिनुते,
 ऽष्टौ लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्य, —ष्टाक्षरा गायत्रीं, ब्रह्म गायत्रीं, गायत्र्यैवैनं छन्दसा
 ब्रह्मणा चिनुता, एकादश लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्यै, —कादशाक्षरा त्रिष्टुब् वीर्यं,
 त्रिष्टुभैवैनं छन्दसा वीर्येण चिनुते, द्वादश लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहति, द्वादशाक्षरा
 जगती, जागताः पशवो, जगत्यैवैनं छन्दसा पशुभिश्चिनुत, एषां वा अग्नैरुत्तरवेदिं, —रेत-
 दग्नैरुत्तरवेदिमांश्चीयते, योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदं
 दीप्यमाने भूयोऽभ्यादधात्येवं वावास्मिन्नेतदभिपूर्वं भूयस्तेजो दधाति, तदाहुः, कः श्रेयां-
 स विपुसं बोधयिष्यतीति, यद्यजता आहुत्यैवैनं व्यर्धयति, गृहान्वा एष कुरुते ३योऽग्निं
 चिनुते, यद्वा अन्यतो विन्दते गृहांस्तदाहरति, य इष्ट्या वा पशुना वा सोमेन वा यजेत
 योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदमन्यतो चिन्वा गृहानाहरत्येवं तत्त-
 दाहुः, पुनर्वा सुवा एतद्यज्ञे क्रियते, यत्रैव क्व च यजेत तदेता एकविंशतिमुपधाय यजेत
 प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां ह्येकविंश इति ॥ ५ ॥

समास्त्वाग्ना ऋतवो वर्धयन्त्विति, समाभिश्चैवैनमुतुभिश्च समिन्द्रे, सं दिव्येन दीदिहि
 रोचनेनेति, ज्योतिष्मन्तमेवैनं चिनुते, विश्वा आभाहि प्रदिशश्चत्स्रा इति, तस्माद्ग्नैः
 सर्वा दिशा आभात्य, —मुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरेमुञ्चा, इत्यामयाविनः कुर्यां-
 —न्मृत्युर्वै यमो, ब्रह्म बृहस्पति, —र्यावुदेव ब्रह्म तेनैनं गिपज्यति, प्रत्यूहतामश्विना मृत्यु-
 मस्मादित्य, —श्चिनौ वै देवानां मिपजौ, ता अस्मान्मृत्युं प्रत्यूहता, उद्धयं तमसस्पर्शीति,
 पाप्मानुमेव तमोऽपहत्य स्वर्गं लोकमभ्यारोहत्या, —हृतो वै हितनामनः सुर्वतेरापाष्टरेश्चित्यस्य

[६] मै. २, १२, ५—६ । काठ. २२, १ । वा. २७, १, ९—१०; २०, २१; ३५, १४; ३८, २४ । काण्व. २९, १, ९—१०; २२,
 ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वाग्ना० (०ग्न) । अथर्व. २, ६, १ । अमुत्रभूयादध० । अथर्व. ७, ५३, १ ।
 उद्धयन्तमसस्परि स्वः० । ऋ. १, ५०, १०; अथर्व. ७, ५३, ७; तै. सं. ४, १, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ४, ९; ६, ६, ४;
 तै. आ. ६, ३, २]

होतासीत्, तमब्रुवन्, या अप्सुमतीस्ता इच्छेति, तस्मै वा एता गन्धर्वाप्सरसः प्राब्रुवन्,
यदप्सुमतीः सामिधेनीर्भवन्ति शान्त्यै, चतुर्विंशतिमन्वाह, चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री,
गायत्री यज्ञमुखं, यज्ञमुखमेवालब्धा, —ऽथो चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः सः स्वत्सरं, एषा वा
अस्थिता श्रीर्गित्सः स्वत्सरो, न वा एष श्रियेलयति, न हास्य श्रीरिलयति, गायत्रीरन्वाह,
तैजो वै गायत्रीं ब्रह्मवर्चसं, तैज एव ब्रह्मवर्चसमवरुद्धे, त्रिष्टुभोऽन्वाहौ, —जो वै वीर्यं त्रिष्टु-
—वोज्ज एव वीर्यमवरुद्धे, यद्गायत्र्यश्च त्रिष्टुभश्च भवन्ति तेनैव तदुभयमवरुद्धे, या आग्ने-
यीरनिरुक्तास्ताः कार्या, अनिरुक्तमिव श्वेतदं व्यावृत्तं, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति,
ता अग्नीषोमीयस्य पशोः कुर्यात्, को हि देवक्षेत्रं द्विरभ्यारोक्ष्यतीति, तिस्रो रात्रीर्भृत्वाग्नि-
श्चेतश्व्या, इत्याहु, —स्त्रिपदा विराड्, विराज्जुमेवाप्नोति पद्भ्यां रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतश्व्या, इत्याहुः,
पद्वा ऋतवः सः स्वत्सरं, सः स्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराज्जुमेवाप्नोति, दश रात्रीर्भृत्वा-
ग्निश्चेतश्व्या, इत्याहु, —दशाक्षरा विराड्, विराज्जुमेवाप्नोति, द्वादश रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतश्-
व्या, * इत्याहु, —द्वादश मासाः सः स्वत्सरं, सः स्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराज्जुमेवाप्नोति,
चतुर्विंशति रात्रीर्भृत्वाग्निश्चेतश्व्या, इत्याहु, —चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः सः स्वत्सरं,
सः स्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराज्जुमेवाप्नोति, मासं भृत्वाग्निश्चेतश्व्या, इत्याहु, —मासं
एवं सः स्वत्सरमाप्नोत्य, —ष्टौ वा एतन्मासो वसवोऽविभ्रु, —स्त इमं लोकमाजयन् गायत्रीं
छन्दा, एकादश रुद्राश्च, —स्तेऽन्तरिक्षं लोकमाजयन्स्त्रिष्टुभं छन्दो, द्वादशादित्याश्च, —
स्तेऽष्टुं लोकमाजयन् जगतीं छन्द, —स्त आर्ध्व, —ब्रूधोति य एवं च विद्वान्सः स्वत्सरमग्निं विभति,
तस्मादाहुः, सः स्वत्सरमृत एवाग्निरित्यु, —थैता आग्नेयः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽम-
न्यत्, स एता आग्नीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाग्नीणीता, —ऽग्निं प्रजापति, —थैदेता
आग्नेयो भवन्त्यग्निमेवैताभिर्यजमाना आग्नीणीते, लोमशश्च वा एतच्छन्दः पशव्युमनातिरिक्तं
प्रजननाय, विराजो भवन्ति, विराड् वै सर्वाणि छन्दाश्चि, सर्वाण्येवास्य छन्दाश्च्युप-
हितानि भवन्ति, ता विश्वचितः कुर्यात्, प्राणा वा एता ज्यायसीरिव च कनीयसीरिव च
भवन्ति, ज्यायाश्च इव च श्हीमं कनीयाश्च इव च प्राणाः, प्राणानिवात्मन् धत्ते ॥ ६ ॥ ६
यस्याग्निर्मुखोऽनुगच्छति यथा पुत्रो जातः प्रमीयतु एवं तद्, यद्यनुगच्छेत् तमिवापां पुनः

परिन्धीतै, —पां वा अग्नेर्योनिः, स्वादिवैनां योनेः प्रजनयती, —श्वरो वा एषो प्रजनितोऽर्योऽग्निं चिनुते ॥

७

यास्ते अग्र आर्द्रा योनुयो याः कुलारिनीर्ये ते अग्रा इन्दुवो या उ नाभयः ।

ताभिर्द्रुमुभयीभिः सःविदानः प्रजानंस्तन्वेह निषीद ॥

८

इति यद्वेपार्द्रा योनिमति शान्त्यै, प्रजा वै कुलायं, पशवः कुलायं, यत्कुलारिनीः प्रजात्यै, हविर्भूतो वा एष र्योऽग्निं चिनुते, र्योऽग्निं चित्वान्यस्य स्त्रियमुपैति यथा हविः स्कन्नमेव स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छन्त्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु, —यद्युपेया-न्मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत, मैत्रावरुणतामेवोपेत्यात्मनोऽस्कन्नत्वाय, पशुर्वा अग्निं, —र्यो वै पशुं पुरस्तादुपचरति हिनास्ति वा एनं स, तस्मात् पुरस्तात् प्रत्यंश्च नाक्रामति, तस्माद् पश्चात् प्राश्चमुपचरत्यात्मनोऽहिंसायै, यो वै यथावृत्तमग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च क्रतवश्च कल्पन्ते, या दक्षिणावृत्तस्ता दक्षिणत उदधाति, याः सव्यावृत्तस्ता उत्तरत, —स्यालिखिताः पश्चात् प्राची-रुदधाति, यथावृत्तं वा एतदग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च क्रतवश्च कल्पन्ते, संसृत्योऽग्निश्चेत-रव्या, इत्याहुः ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्तात् स्वयमातृणां, यावदेतद्वै वाचः सत्यं संसत्यमेवाग्निं चिनुते, प्राणो वै स्वयमातृणां, ऽमृतं हिरण्यं, यद्विरण्येष्टकामुपधाय स्वयमातृणामुप-दधात्य, —मृतु एवास्य प्राणान् दधाति, तेजोऽसि तेजो मे यच्छे, —ति हिरण्येष्टका उपदधात्ये, —ताभिर्वा इमे लोका विधृता, अथो एताभिरेवाग्निं चिनुत, इमे लोकाः प्रभान्ति, देवा असु-रान् हत्वा मृत्योरविभयु, —स्ते छन्दांस्यपश्यं, —स्तानि प्राविशं, —स्तेभ्यो यद्यदच्छदयत्तेना-त्मानमछादयन्त, तच्छन्दसां छन्दस्त्वं, चितिं चितिमुपधायाग्नेयां धाम छन्दोऽभिमृशति, स्वामेव देवतामुपप्रविशत्यात्मनोऽहिंसायै ॥ श्येनचितिं चिन्वीत स्वर्गकामः, श्येनो वै भूर्त्वा गायत्र्यमुं लोकमपतत् स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, रथचक्रचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्, रथचक्रं वै वज्रं कृत्वा देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तयं, —स्तेपां शततर्हमदहं, —स्तदेतामेव वज्रं कृत्वा यजमानो भ्रातृव्यायोपप्रवर्तयति, शततर्हं ह दहति, प्रौगचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवा, —नुभयतो वै देवानसुराः परीयता आसन्, पुरस्तादन्ये, पश्चादन्ये, तान्वा एतेन व्यनुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदो, द्रोणचितिं चिन्वीतान्नकामो, द्रोणेन वा अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवान्नाद्यमव्रुद्धे, पश्चाच्चरुर्भवत्यनुरूपत्वाय, श्मशानचितिं चिन्वीत यः

कामयेता, —ऽञ्जसा पितृलोकंमुपेयामित्यं, —ञ्जसा पितृलोकंमुपैत्यु, —प चान्यं चिन्वीत ग्रामकामो,
यथैवैतमुपाचिनोत्येवमस्मै ग्राममुपचिनोति, समूहं चिन्वीत पशुकामो, यथैवैतं समूहत्येव-
मस्मै दिग्भ्यः पशून्त्समूहति ॥ ७ ॥ ९-१२

प्रजापतिर्वी एतमग्नेऽग्निमचिनुत ऋतुभिः सश्वत्सरं, वसन्तेन पुरस्तादचिनुत, ग्रीष्मेण
दक्षिणं पक्षं, वर्षाभिरुत्तरं, शरदा पुच्छं, हेमन्तेन मध्यं, ब्रह्मणैव पुरस्तादचिनुत,
क्षत्रेण दक्षिणं पक्षं, विशोत्तरं, पशुभिः पुच्छं, —माशया मध्यु, —मेतोवद्वा अस्ति, यावुदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तदवुरुन्दे, स्वर्गाय वै लोकायाग्निश्चीयते, वज्र एकादशिनी, यदे-
कादशिनीं मिनुयाद्वज्रः पुरस्तादवगृह्णीया, —दस्वर्ग्यः स्याद्, यन्न मिनुयादपशुः स्यादेकयूपं,
एकादश पशवो नियुज्या, —स्तेन पशुश्व्या, —स्तेन स्वर्गो, यत्पक्षसंमितां मिनुयात् कनीयां-
सं यज्ञऋतुमुपेयात् कनीयसीं प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान्त्स्या, —दथयद्वे-
दिसंमितां मिनोति ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञऋतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून्
भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्ये, —पां वा अग्नेरुत्तरं वृती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः
श्रेयान् भवति य एवं वेद, द्वेषां वा अग्निं चिकयानस्य यश इन्द्रियं गच्छत्य, —ग्निं वा गच्छ-
त्यात्मानं वा ॥ १३

रुचं नो धेहि ब्राह्मणेपु रुचं राजसु धारय ।

रुचं विश्वेषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचां रुचम् ॥ १४

इति यज्जुहोत्यात्मानं वा एतदग्नेर्यशसार्पयती, —श्वरो वा एव दुश्चर्मा भवितोऽर्थोऽग्निमध्येति ॥ १५

तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।

अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंसमा ना आयुः प्र सोपीः ॥ १६

इति यज्जुहोति शान्तिर्वी एपाग्नेर्गुप्तिरात्मनो, वयो वा अग्नि, —स्तस्मादग्निचिता पक्षिणो
नाशितश्चयं नो अग्निविदा, यदश्रीयात्तमेवाश्रीयात्, सं एनमार्तिं निनयेत्, प्रजापतिर्वी
एतमग्नेऽग्निमचिनुत ज्यैष्ठ्यकामः, सं ज्यैष्ठ्यं महिमानमगच्छ, —ज्यैष्ठ्यं महिमानं गच्छति यं
एवं विद्वानग्निं चिनुते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा तां अनुप्राविशत्, सोऽववीद्, यो मेतः

[८] तै. ५, ५, ७ । काठ. २२, ४ । कपि. ३५, १-२ । वा. १८, ४८—४९; २१, २ । काण्व. २०, १८—१९; २३, २ ।

[तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । क्र. १, २४, ११; तै. २, १, ११, ६]

संचिनवृद्धधुवत्स इति, तं देवाः समाचिन्वुः, —स्त आर्धुवः, —स्तचित्यस्य चित्यत्वं, तद्य
एवं विद्वानग्निं चिनोति प्रजापतिमेव संचिनोत्यु, —ध्नोति, तस्मादाहुः, प्रजापतिचित एवा-
ग्निरिति ॥ ८ ॥

१७

देवेभ्यो वा अग्निं चिकयानेभ्यो न व्यौछश्त्, तेऽग्ना आहुतिमजुवु, —स्तुभ्यमग्रे व्युछ,
तथास्मभ्यं विवत्स्यतीति, तयाग्रे व्यौछश्द्, व्यग्रया औछ, —नाहुत्यै व्यौछत्, तस्या
आहुत्यै यज्ञेन व्यौछद्, व्याहृत्या औछ, —न्न यज्ञाय व्यौछत्, तस्मै यज्ञाय दक्षिणया व्यौछद्,
वि यज्ञायौछन्न दक्षिणायै व्यौछत्, तस्यै दक्षिणायै ब्राह्मणेन व्यौछद्, वि दक्षिणायौछन्न
ब्राह्मणाय व्यौछत्, तस्मै ब्राह्मणाय ब्रह्मणे व्यौछद्, वि ब्राह्मणायौछ, —न्न ब्रह्मणे व्यौछत्,
तस्मै ब्रह्मणे तपसा व्यौछ, —देता वै तपःपराधा व्युष्टयः, श्वोवसीयस्युस्मै व्युछति य एवं
विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते, यो वै यथापूर्वं व्युष्टीर्वेदं यथापूर्वमस्मै व्युछत्यौ, —पसीं वाचं प्रथमां
व्युष्टिर्व्यवा, —डिति वा आहु, —र्यदौपस्युदेति, यद् व्युछति, यदग्निराधीयते, यत्सूर्य उदेति,
यद्वस्ता अवननित्ते, यदश्नाति, यत् पितये, —ता वै यथापूर्वं व्युष्टयो, यथापूर्वमस्मै
व्युछति य एवं विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते ॥ ९ ॥

१८

यो वा अग्निमुयोनिमनायतनं चिनुतेऽयोनिरनायतनो भुवत्या, —पो वा अग्नेर्योनि, —यत् कुम्भेष्टका
उपदधाति योनिमन्तमेवायतनवन्तमग्निं चिनुते, योनिमानायतनवान् भवत्य, —धरसपत्नोऽग्निश्चेत्-
श्च्य, इत्याहु, —रापो वा अग्नेः सपत्नो, यत् कुम्भेष्टका उपदधात्यधरसपत्नमेवाग्निं चिनुते,
ऽधरोऽस्मात् पाप्मा भुवत्य, —धरः सपत्नः, शुग्वा अग्नि, —रापः शान्ति, —यत् कुम्भेष्टका उपदधाति
शान्त्यै, यत्कुम्भाश्च कुम्भ्यश्च तन्मिथुनं, यद् द्वन्द्वं प्रजात्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश
मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे, नैवारश्चरुस्त्रयोदशो भुवत्य, —स्ति मासस्त्रयो-
दश, —स्तमेवैतेनाप्त्वावरुद्धे, पयसि भवति, यत्पयो, ग्राम्यं तेनात्राद्यमवरुद्धे, यन्नीवा-
रा, आरण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुद्धे ॥ १० ॥

१९

[१५३७]

॥ इत्युपरिकाण्डे वसोर्धारीयः चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

आ वा एष प्रजापतये वृश्चते यः शिर उपदधाति नैतुराण्यङ्गान्य, स्थिचिदस्य श्मशानचिद्भवति,
यदेतां पुरुषचित्तिमुपदधाति न प्रजापतया आवृश्चते, ऽनस्थिचिदस्याश्मशानचिद्भवति,
षट्त्रिंशत्मेता उपदधाति, षट्त्रिंशदक्षरा बृहती, बार्हिताः पशवो, बार्हितः पुरुषः,
पुरुषस्य प्रतिमोपधीयते, स र्ह्येप धीयतु, एष ह र्त्वेव यजमानोऽमुं लोकं नाति प्रमीयते
यस्यैता उपधीयन्ते ॥ १ ॥

अथैताः पञ्चापञ्चीनाः, शिथिर इव वा अग्निश्चित्यो, यत्पञ्चापञ्चीना उपदधात्य, भै-
र्धृत्या अशिथिरत्वाय, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, भूय-
स्कृदसि, वरिवस्कृदसीत्य, या एव भूमानं दधाति, भूयान् प्रजया पशुभिर्भवत्य, ऽपुषदसि,
गृध्रसदसीति, वयो वा अग्निः, समिक्ष्यमेवैनं वयः करोति, वयो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति
यस्यैता उपधीयन्ते ॥ २ ॥

चित्तः स्थ परिचित्तः स्थेति, शर्कराः परिश्रयति, यच्च शर्करा अपरिश्रित्य सिंकता निर्वपे-
द्वैतः सिक्तं परासिच्येता, ऽथ यच्च शर्करा अपरिश्रित्य सिंकता निर्वपति रेतसः सिक्तस्य परि-
गृहीत्यै ॥ ३ ॥

वि वा एष यज्ञश्छिद्यते यदसंस्थितं पशुमुत्सृजन्ति, सं ह स्म वा एतमाशोक्यः स्था-
पयत्या, ज्येन स संस्थाप्यं यज्ञस्य सैतत्या अविछेदाय ॥ ४ ॥

स्वर्गं वा एष लोकमन्वारोहति ३योऽग्निं चिनुते, यदन्वारोहान् जुहोति स्वर्गमेवैनं लोकं
गमयित्वाथ कामं चरति ॥ ५ ॥

[१५४२]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपे, द्विर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं
चालब्धा, ऽग्निर्वै यज्ञस्याश्नतोऽवस्ताद्, विष्णुः पुरस्ता, दुभयतु एव यज्ञस्यान्ता आलब्ध,
तदाहुः, नै क्रतु इन्द्राद्यज्ञोऽस्त्विति, यदुष्टाकपालस्तेनाग्नेयो, यत् त्रिकपालस्तेन वैष्णवो,

यदेकादशकपालः संपद्यते तेनैशन्द्रो, ऽग्निर्वै यज्ञस्य पवित्रं, विष्णुर्यज्ञः, पवित्रपूतमेव
यज्ञमालब्ध, मेधस्य वा एतद्यज्ञस्य रूपं यत्पुरोडाश, —स्तस्मात् पुरोडाश एव कार्यं, —श्वरु
कुर्वन्ति, धेन्वा वै घृतं पयो, ऽनडुहस्तण्डुला, —स्तन्मिथुनं, मिथुनमेवास्य यज्ञमुखं
दधाति, तेजो वै घृतं, तेजस एव प्रजायते, पुरुषो वा एष मेधायालभ्यते, पुरुषस्येव
३होषा प्रतिमा, यत् इव हि रूपं तस्माच्चरैव कार्शयो, वेदिमति दीक्षते, विन्दा, इति वै
वेदिमति दीक्षते, विन्दते ह वै यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथ एवादीक्षिष्ट, वेद्या वै
देवा इममसुराणामविन्दते, —मामेव विन्दते यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथमेवालब्ध,
प्राचीनवत्सं कुर्वन्ति दिशो, यदिमां व्यकल्पयन्निमामेव देवैभ्योऽकल्पय, —निमां पितृभ्य,
इमामसुरेभ्य, इमां मनुष्येभ्यो, देवतामेष उपैति यो दीक्षते, देवानामेव दिशमुपावर्तते,
प्राचीनामेव दिशमुपावर्तते, ऽथो देवक्षेत्रमेव प्रावस्यति परिश्रयन्त्य, —न्तर्हितो वै देवात्क्षया-
न्मानुषः क्षयो, मानुषादिवैनं क्षयादन्तर्द्धत्य, —थो रक्षसामन्ववायायै, —ति वा एशोऽस्मा-
ल्लोकाद्यो दीक्षते, जनं ह्येति, देवलोकमभ्यारोहति, परिश्रयन्तोऽतिरोकान्कुर्वन्ति, तेना-
स्माल्लोकात्रैति, तेनास्मिंल्लोकं धृतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्यात् स्वर्गकामस्या, —ऽसौ वा आदित्यः
स्वर्गो लोको, ऽमुष्यैनमादित्यस्य सामक्षं गमयति, दक्षिणतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत्,
पितृलोकं ऋधुयादित्ये, —पां वै पितृणां दिक्, पितृलोकं एव ऋधोति, पश्चात् प्रायणं कुर्यात्
प्रजाकामस्य, पश्चाद्वै रेतो धीयते, रेतो दीक्षितो, रेतोऽस्मिन्दधात्यु, —त्तरतः प्रायणं
कुर्याद्यं कामयेत्, मनुष्यलोकं ऋधुयादित्ये, —पां वै मनुष्याणां दिक्, मनुष्यलोकं एव ऋधोत्यु, —
त्तरतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्याद्यं कामयेतो, —भयोलोकयोर्ऋधुयादित्यु, —भयोर्वा एतल्लोकयो, —
रुभयोरेव लोकयोर्ऋधोति, सर्वतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत्, सर्वासु दिक्ष्वित्युधुयादिति,
सर्वासु दिक्ष्वित्युधोति ॥ १ ॥

१

केशश्मश्रु वपते, दतो धावते, नखान्निकृन्तते, स्नाति, मृता वा एषा त्वं, —गुमेध्वं वा
अस्यैतदात्मनि शमलं तदेवापहते, मेधु एव मेधमुपैत्य, —प्सु दीक्षां प्रवेशयित्वा देवाः स्वर्गं लोक-
मायन्, यदप्सु स्नाति तमिव दीक्षामालुभते, ऽथ यदुपोऽवभृथमभ्यवैति तां वा एतद्दीक्षां पुन-
रप्सु प्रवेशयत्यो, —पुथे त्रायस्वैन, —मित्याह त्रात्या एव, स्वधिते मैनं हिंसीरिति, वज्रो वै

[२] मै. १, २, १ । तै. ६, १, १ । काठ. २२, १३; २३, १ । कपि. ३५, ७ । वा. ४, १-२; ५, ४२; ६, १५ । काण्व. ४, २-४;
५, ५४; ६, २० ।

स्वाधितिः, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमानः हिंसितो, यत्तृणमन्तर्दधाति यजमानस्याहिंसायै,
 देवश्रुदिमान् प्रवृषा इति, देवश्रुश्च्येतां प्रवृषते, स्वस्त्युत्तरं अशीर्येति, स्वस्त्यस्य यज्ञ-
 स्योद्वचमशीर्ये, ति वा एतदाहा, ऽऽपो मा मातरः स्रदयन्त्वित्या, पो हि यज्ञो, घृतेन मा
 घृतपुः पुनन्त्विति, देवताभिरेवात्मानं पावयते, विश्वः हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरिति, यदेवास्यु
 रिप्रममेध्यमात्मनि शमूलं तदस्मादधि प्रवहन्त्यु, दिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीति, शुचिरेवाभ्यो
 यज्ञियो मेध्यः पूत उदेति, हविर्वै दीक्षितो, यदा वै हविर्यजुषा प्रोक्षत्यथु हविर्भवति,
 यद्यजुषा स्नपयति हविरेवैनमक, रश्नाति, प्राणा वा अज्ञानं, प्राणानेवात्मन्धित्वा दीक्षते,
 सुषिरो वै पुरुषः, स वै तर्ह्येव सर्वो यर्ह्योऽशितो, यदाशितो भवति मेध्य एव मेधमुपैति,
 यथा वा इह दीक्षितं एव वा एऽपोऽमुष्मिच्छोक एव वा अत्याशितस्य तिष्ठति, तस्मान्नात्या-
 शितेन भवितश्च्यं, तन्न स्रक्ष्य, माशितेनैव भवितश्च्यं, यथैव कनीयः कनीयोऽश्रीया-
 देवमश्रीयाद्, यद्वि दीक्षितः सन् कनीयोऽश्नाति तेन दीक्षितं आङ्क्ते, ऽभ्यङ्क्ते, वासः
 परिधत्त, एतां वै पुरुषस्य तश्च्यः, सतनूरेव मेध्यमुपैति, नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, घृतं देवाना,
 मायुतं मनुष्याणां, निष्पक्कं गन्धर्वाणां, स्वयं विलीनं पितृणां, सर्वदेवश्च्यं वा एतत्,
 तस्मान्नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, दर्भपिञ्जलाभ्यां समाप्येति, तस्विदभ्यङ्जनमक, रथो अश्च्येवैतद्
 धारयति मेध्यत्वाय, महीनां पयोऽसीत्या, ह, महीनां श्लेत्तर्पयो, ऽपामोपधीनां रसा
 इत्य, पां श्लेत्तर्पयो ओपधीनां रसो, वर्चोधा असि, वर्चो मे धेहीत्याशिषुमेवाशास्ते ॥२॥ २
 प्रस्वाङ्क्ते प्रजात्या, ईषीक्याङ्क्ते, शलश्च्य हि मुनुष्या आज्जते, सतूलयाङ्क्ते,
 ऽपतूलया हि मुनुष्या आज्जते, दक्षिणं पूर्वमाङ्क्ते, सच्यं हि पूर्व मनुष्या आज्जते,
 त्रिरन्यत्रिरन्यदाङ्क्ते, ऽपरिमितं हि मुनुष्या आज्जते, न पुनर्निषेवयति, पुनरावर्तं हि
 मुनुष्या आज्जता, इन्द्रो वै वृत्रमुहं, स्तस्य कनीनिका परापतत्, सा त्रिककुभमगच्छत्, तदा-
 ज्जनं त्रैककुभमाङ्क्ते, सत्यं वै चक्षु, नैवु द्राचं श्रद्धाति, सत्यमेवालभ्यु दीक्षासुपैत्य,
 न्तरहं त्वया द्वेषो अन्तरारातीर्दधे महता पर्वतेनेति, पर्वतेन वा एतद् द्वेषोऽरातीरन्तर्धत्ते,
 चक्षुःपा असि, चक्षुर्मे पाहीत्या, शिषुमेवाशास्त, ऊर्ध्वं चावाञ्चं च पावयत्यु, ध्वंश्च श्लयम-
 वाङ् च प्राणो, यं द्विष्यात्तमक्षण्यां पावयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति,

[३] मै. १,२,१ । तै. ६,१,१ । काठ. २३,१ । कपि. ३५,७ । वा. २,१६;१४,१७;१,१२,३१;४,४;१०,६ । कण्व. २,
 ३३;१५,१७;१,१६,४८;४,५;११,१३ । [चक्षुःपा असि० (चक्षुर०) । अथर्व. २,१७,६]

चित्पतिस्त्वा पुनात्विति, यज्ञो वै चित्पति, —र्वाचस्पतिस्त्वा पुनात्विति, वाचस्पतिरिवैनं
यज्ञाय पावयति, देवस्त्वा सविता पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैताभिर्देवताभिर्मैधायात्मानं
पावयते, ऽछिद्रेण पवित्रेणेत्ये, —तद्वा अछिद्रं पवित्रं यत्सूर्यस्य रश्मयो, ऽछिद्रेणैवैनं पवित्रेण
पुनाति, तस्य ते पवित्रपते पवित्रेणेत्ये, यज्ञो वै पवित्रपति, —यज्ञाय खलु वा एष कमा-
त्मानं पावयते ॥ यज्ञं शक्यम् ॥ इतीन्द्रो वै वृत्रमपस्वधुहं, —स्तासां यद्यज्ञियं मैधमासीत्-
दुदक्रामत्, ता इमा ओषधयोऽभवन्, —स्तासां वा एतत्तेजो यद्दभी, एता वै शुष्का आपो,
यदेवासां स्तेजस्तद्वरुद्धे, त्रयीर्वा आपो, दिव्याः पार्थिवाः समुद्रिया, —स्ताः सर्वा दुर्भो
विवस्थैत्, तस्माद्दुर्भः पवित्रं, द्वाभ्यां पावयति, द्वे पवित्रे, द्विपाद्यंजमानो, यावानेवा-
स्यात्मा तं पावयति, त्रिः पावयति, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे प्राणाः,
प्राणोऽपानो व्यानो, यावानेवास्यात्मा तं पावयति, सप्तभिः पावयति, सप्त वै छन्दाः
सि, छन्दोभिरैवैनं पावयत्ये, —थो ब्रह्म वै छन्दाः सि, ब्रह्मणैवैनं पावयत्ये, —कविंशत्या
पावयति, दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्या, आत्मैकविंशो, यावानेवास्यात्मा तं पाव-
यति, त्रया वै नैर्ऋता, अक्षाः स्त्रियः स्वप्नो, यदीक्षते तेनाक्षैश्च स्त्रीभिश्च व्यावर्तते,
यां प्रुथमां दीक्षितो रीत्रो जागति तया स्वप्नेन व्यावर्तते, यां प्रुथमां दीक्षितो वसति यज्ञं तया-
वरुद्धे, यां सोमे क्रीते प्रजां तया, यां श्वःसुत्यया पशून्स्तया ॥ ३ ॥ ३-७

आकृत्यै प्रयुजे अग्नये स्वाहेत्या, —कृत्या वा आकृतिर्यक्ष्यते स्य इति, प्रयुजः खलु वा एनं
यज्ञाय प्रयुञ्जते, मेधायै मनसे अग्नये स्वाहेति, मेधया हि मनसा यज्ञमश्रुते, दीक्षायै तंपसे
अग्नये स्वाहेति, दीक्षया हि तंपसा यज्ञमश्रुते, सरस्वत्यै पूष्णे अग्नये स्वाहेति, वाग्वै सर-
स्वती, वाचा व्याहरति, यक्ष्यते स्य इति, पूषा खलु वा एनं यज्ञं प्रापिबुध एनमपूपुप-
—दापो देवीर्वृहतीविश्वशंभुवा इत्या, —पो हि यज्ञो, द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षेति, द्यावा-
पृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञं उपश्रित, —स्तत् एव यज्ञमालब्ध, वृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु
स्वाहेति, ब्रह्म वै वृहस्पति, —ब्रह्मणा वा एतत् पुरस्तात् सर्वान् कामानाप्त्वा दीक्षामालभते,
यत्र वा अस्य यज्ञः श्रितो यत्र यत्रोपश्रितस्तत्स्ततो वा एतत् सर्वं ब्रह्मणा यज्ञं संभृत्यालब्ध,
न वा एकाहुतिर्दीक्षितं करोति, यदेतानि जुहोति द्वितीयत्वाय, प्रजापुतिर्वै यत्किञ्च मनसा-

दीधिचदाधीतयजुभिरेवाप्नोत्, तदाधीतयजुषामाधीतयजुष्टं, तद्य एव विद्वानाधीतयजूषु
 जुहोति यदेव किंच मनुसा दीध्यज्जुहोति तदाप्नोत्ये, तै वै यज्ञस्य संभारा, एष ह ३त्वेव
 संभृतसंभारेण यज्ञेन यजते यस्यैतानि ह्यन्तु, एतद्भ स्म वा आहारुण औपवेशिः, किमु स
 यज्ञेन यजेत यो यज्ञस्य संभारान्न विद्यादिति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव
 यज्ञस्तमालब्ध, पड्भिर्जुहोति, पड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, यज्ञो वै सृष्टः, प्र
 सामाच्छिनात्, प्र यजु, स्तं वा ऋगेवायच्छ, देका वा एनमृगयच्छद्, द्वादश यजूषु,
 नव सामानि, तस्मान्नवभिर्वहिष्पवमाने स्तुवते, नव ह्येनं सामान्ययच्छं, स्तस्माद्वात्संब-
 न्धविदो द्वादशभिरौद्भमणं जुहति, द्वादश ह्येनं यजूष्यायच्छ, नेतर्हि खलु वा एष सृज्यते
 यर्हि दीक्षते, यदृचौद्भमणं जुहोति यज्ञं वा एतत् सृष्टमृचायच्छति, तस्मादारुणिविदु ऋचौ-
 द्भमणं जुहत्ये, का नह्यमृगयच्छत् ॥ ४ ॥ ६

यज्ञो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यमेतच्छन्दो यदनुष्टुप्, यदनुष्टुभा जुहोति स्वेनैवेनं छन्दसा-
 वरुन्द्वा, एकया जुहोत्ये, को हि प्रजापति, रनिरुक्तया जुहोत्ये, निरुक्तो हि प्रजापतिः,
 पूर्णया जुहोति, पूर्णो हि प्रजापति, यदूनया जुहुयाद्भ्रातृव्याय लोकमुच शिषे, दथ यत्पूर्णया
 जुहोति न भ्रातृव्याय लोकमुच शिषेत्यु, जो वा एतद्रूपं यत् पूर्णं, यत् पूर्णया जुहोति
 यज्ञे वा एतदूर्जं दधाति, विश्वो देवस्यु नेतु, रिति सावित्रं, मतो वुरीत सख्यं, मिति
 पितृदेवश्च्यु, विश्वो राय इषुध्यती, ति वैश्वदेवं, द्युम्नं वृणीते, ति बार्हस्पत्यं,
 पुष्यसा, इति पौष्णं, सारस्वतः स्वाहाकारः, सर्वदेवश्च्यु वा एषा ऋक्, तस्मादेपैका
 सत्यौद्भमणं परिवभूव, सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आलभ्या, इत्याहुः, सर्वदेवश्च्यु वा
 एषा ऋग्, यदेतया ऋचौद्भमणं जुहोति सर्वाभ्यो वा एतदेवताभ्यो यज्ञमालभते, ऽनुष्टुभो वा
 एतस्याः सत्यास्त्रीण्यष्टाक्षराणि पदान्यैकं सप्ताक्षरं, यत्सप्ताक्षरं तस्यु चत्वार्यक्षराण्यैकस्मिन्
 पदं उपयन्ति, त्रीण्यैकस्मिन्, यत्र चत्वार्युपयन्ति सा जगुती, यत्र त्रीणि सा त्रिष्टुव,
 यदष्टाक्षरं तेन गायत्री, यदनुष्टुप्तेनानुष्टुप्, सर्वैरेवास्य छन्दोभिर्हुतं भवति, छन्दःप्रतिष्ठानो
 वै यज्ञ, छन्दःसु वावास्यैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयामकः, स्वाहाकारेण खलु वा एषा पङ्क्तिः,
 पाङ्क्तो यज्ञः पङ्क्तिप्रायणः पङ्क्त्युदयनः, पङ्क्तिप्रायणमेवास्यु यज्ञं पङ्क्त्युदयनमक, रथो

[५] मै. १,२,२ । तै. ६,१,२ । काठ. २३,२ । कपि. ३५,८ । वा. ४,८; ११,६७; २२,२१ । क.पव. ४,९; १२,६८; २४,
 २९ । [विश्वो देवश्च्यु... स्वाहा । ऋ. ५,५०,१; तै. सं. १,२,५; १,४,१,१]

वाग्वै छन्दांसि, वाचं वा एतन्मध्यत आप्त्वावरुन्द्रे, तस्मादियं वाङ् मध्यतो वृद्धति,
 मध्यतो र्हीयं वाक्, प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमध्यैदुपसं, तस्य रेतः परापतत्, ते देवा
 अभिसमगच्छन्त, तस्मादीक्षितो न ददाति, न पचत्य, —थैनमभिसंगच्छन्ते, तदुदगृभ्णं,
 —स्तदौद्गृभ्णस्यौद्गृभ्णत्वं, तेनु यज्ञमतन्वन्त, यज्ञो यदग्रे व्यभुवत् स त्रेधा व्यभवत्, स वा
 ऋश्क्ष्वेव तृतीयेनाश्रयत्, सामसु तृतीयेन, यजुःपु तृतीयेन, या वा अस्य प्रिया तनूरासीत्
 तया यजुरश्रयतो, —चैर्ऋचा क्रियत्, उचैः साम्नो, —पांशु यजुपा, यज्ञस्य ह्यत्र प्रिया तनू,
 —यद्यजुषोचैः कुर्याद्यज्ञस्य प्रियां तन्वमुद्धृतां कुर्या, —दत्रहवर्चसीं स्यान्नशंभायुकः ॥ ५ ॥ ७

आहिताग्निर्वा एष सन्नाग्निहोत्रं जुहोति, न दर्शपूर्णमासौ यजते, तद्या आहुतिभाजो देवतास्ता
 अनुध्यायिनीः करोति, कर्षयत् आत्मानं, तेनैवास्य तद्भुतं भवति, देवा असुरान् हत्वैभ्यो
 लोकैभ्यः प्राणुदन्त, तेषामसवो मनु र्भ्यान् प्राविशं, —स्तदिदं रिप्रं पुरुषेऽन्त, —रथो कृष्णमिव
 चक्षुष्यन्त, —स्तन्नाश्रीया, —दसुर्यमेवापहते, यदा वै पुरुषे न किंचनान्तर्भवति, यदास्य कृष्णं
 चक्षुषोर्नश्यत्य, —थ मेध्यो, यद्वि कुर्यान्नक्तं कुर्या, —दसुर्यो वै रात्रि, —रसुर्यमेवासुर्यं क्रियते,
 वाचं वा एतदीक्षयन्ती, —ति ह स्माहारुण औपवेशि, —यं उताञ्जानोऽभ्यञ्जानोऽथ दीक्षितवादं
 वृद्धति स वाव दीक्षित इति, सायं प्रातर्वै मनुष्याणां देवहितमशनमतिनीय सायमशनमतिनीय
 प्रातरशनं व्रतं व्रतयति, मानुषस्य व्यावृत्त्या, अदन्ती, —ति वै गा आहु, —रश्नन्ती, —ति
 मनुष्यान्, जुहुधीं, —ति देवैभ्यो, —थवा एतमाहुः ॥ व्रतमुपेहि व्रत्य ॥ इति, व्रतं र्ह्येतस्य,
 व्रतेनु यज्ञः संततो, व्रतेनैव यज्ञं संतनोत्य, —भ्यर्धो वा ऋक्सामे यज्ञादास्तां, तयोर्वो
 मुहिमाना आस्तां ता अपिनिधाय यज्ञमुपावर्तेतां, तौ मुहिमाना अहोरात्रे अभवतां, तयोर्वा
 एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनस्य, यच्च शुक्लं तदहो रूपं, यत् कृष्णं तद्रात्रे, —स्तौ वा एतन्म-
 हिमाना अन्वारभते संपारणाय, सं मा पारयता इत्य, —होरात्रे मिथुनं संभवतां, तयोस्ते-
 जोऽपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, द्यावापृथिवी मिथुनं संभवतां,
 तयोर्वीर्यमपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, यथा वा इदं नावं पारं
 तुरिष्यन्नारोहत्येवं वा एतदृक्सामे आरुक्षत्, ते एनमा यज्ञस्योदचः संपारयतो, यतो वै
 लोमानि कृष्णाजिनस्य ततो यज्ञो, यतो यज्ञस्ततो देवता, यद्गर्हितोमं पर्यर्णुवीतान्तर्हितो

[६] मे. १, २, २ । तै. ६, १, ३ । काठ. २३, ३ । कपि. ३५, ८ । वा. ४, ९ — १०; ३, ६३; १८, ५३; १९, ७; २०, १; ३६,
 २१; ३७, २०, ३८, १६ । वा. ध्व. ४, १० — १३; २०, २३; २१, ६, ९३; ३६, २१; ३७, १९; ३८, १६ ।

दीक्षितो यज्ञास्याद्, यदन्तर्लोमन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, द्वे विपूची प्रतिमुच्ये, अनन्त-
 हितो दीक्षितो यज्ञान्नुवत्य, नन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, यद्येकं स्यादन्तं प्रतिभुजेत्,
 तेनैव तदुभयमाप्नोति, हविर्वै दीक्षितो, यदन्यत्र कृष्णाजिनादासीत् यथा हविः स्कन्नमेव
 स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छत्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु, श्लेन्दांसि च वा
 एष देवताश्चाभ्यारोहति, तान्येनमीश्वराणि प्रतिनुदो, यदाह, नमस्ते अस्तु, मा मा हिं-
 सीरिति, नमस्कारो वा एषोऽप्रतिनोदाय, देवता वै यज्ञस्य शर्म, यज्ञो यजमानस्य, यदाह,
 विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यच्छेत्ति, देवता वा एतद्यज्ञस्य शर्माक, यज्ञं यजमानस्य,
 प्रोर्णुते, प्रावृत इव हि दीक्षितो, ऽथो एतद्विव हि दीक्षितस्य रूपं यत् प्रावृतं, तस्मात्
 प्रोर्णुते, वासः परिधत्ते, सर्वदेवश्चै वै वासः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिरात्मानं परि-
 श्रयन्ति ॥ ६ ॥

८-१०

यज्ञस्य वै सृष्टस्योत्वमन्वलयन्वत् तद्वासः क्षौमभवत्, तस्मात् क्षौमेण दीक्षयन्ति यज्ञस्य
 सयोनित्वाय, प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्ती, न्द्रस्य वै प्राचीनमात्रे, न्द्रियं स्त्रियाः प्रजा,
 यत् प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्तीन्द्रियमस्यां दधाति, योनिर्वै दीक्षितस्य दीक्षितविमितं,
 जरायुः कृष्णाजिनं, मुल्वं दीक्षितवासो, नाभिमेखला, गर्भो दीक्षितः, स्वं वा एतद्योनिं
 दीक्षितं आशुयेत्, तस्माद्दीक्षितेन दीक्षितविमितान्नानृतुभिः क्रम्यु, मेषं श्येतस्य योनि,
 रतो श्येषोऽधि प्रजायते गर्भो दीक्षितो, यद्वत् आविः कुर्वीत द्रवन्तो गर्भा जायेरन्, यदनुतु
 स्मयेत् तैजोऽस्य पराप्रातुकं स्यात्, तस्मान्नानृतुं स्मेतश्च्यं तैजसोऽपरापातायाऽजातो वै
 पुरुषः, स वै यज्ञेनैव जायते, स वै तर्ह्वेव जायते यर्हदः सोमे कृते प्रोर्णुता, इतोऽग्रे
 प्रोर्णुते, ऽथो ह्यग्रे पुरुषो जायते, स वै तर्ह्वेव सर्वो जायते यर्हदोऽपोऽवभृथमभ्यवैति,
 तर्हि स तस्मात् सर्वो निर्मुच्यते, त्रिवृता वै स्तोमेन प्रजापतिः प्रजा असृजत्, यत् त्रिवृन्मै-
 खला भवति प्रजननाय, त्रिवृद्वै वज्र उदरं वृत्रः पाप्मा क्षुद् भ्रातृव्यः पुरुषस्य, यन्मेखलां
 पर्यस्थुते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै
 प्रहरति, स्तृणुत एवा, ऽङ्गिरसो वै स्वर्यन्तो यत्र मेखलाः संन्यास्यंस्ततः शरोऽजायत्,
 तस्माच्च शरमर्यु, गर्वा ओषध्या, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, योक्त्रेण

[नमस्ते अस्तु । अथर्व. १, १३, १; ११, ४, २]

[७] तै. ६, १, ३ । काठ. २३, २—४ । कपि. ३६, १ ।

पत्नी सैन्यते, मैखलया दीक्षितो, ऽथो मिथुनत्वायो, —र्ध्वं वै पुरुषस्य नाभेर्मध्य, —मवा-
चीनममेर्ध्वं, यन्मैखलां पर्यस्यते मेर्ध्वस्य चामेर्ध्वस्य च विधृत्यै, देवताभ्यो वा एष मैधा-
यात्मानमालभते यो दीक्षते, वधीत इव वा एतदात्मानं यन्मैखलां पर्यस्यते, तस्माद्वा
एतस्यान्नमन्नाद्यं, —मार्तु इव रक्षेप वद्धं, —स्तस्माद् वद्धस्यान्नमन्नाद्यं, यथा वा इह गरगरेव
वा ए३योऽर्मुष्मिच्छोके यो दीक्षितस्यान्नमत्ति, यज्ञेन श्त्वेवांस्य तता उन्मुक्ति, —हविर्वै दीक्षितो,
यदस्य जुहुयात्तमेव जुहुयात्, प्रमायुकः स्यात्, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्या आप्यायते यो
दीक्षते, यदस्य जुहुयाद्यज्ञस्य विदुह्या, —दुपधीतोऽस्य यज्ञः स्यात्, तं वा एतदागते
काले सर्वं संस्फीतं यज्ञं देवताभ्यो दहेत्, त्रेधा वा एतस्यु पाप्मानं विभजन्ते यो
दीक्षते, ३योऽस्यान्नमत्ति स तृतीयं, योऽस्याश्लीलं कीर्तयति स तृतीयं, या एनं पिपी-
लिका दशन्ति तास्तृतीयं, तस्माद्वा एतस्यान्नमन्नाद्यं, तस्मादस्याश्लीलं न कीर्तयितश्च्यं,
तस्माद्दीक्षितवासोऽभर्तव्यं, —मंत्रं हि ताः पिपीलिका या एनं दशन्ति ॥ ७ ॥ ११

दक्षिणा वै देवेन्द्रासीद्, यज्ञोऽसुरेषु, तां दक्षिणां यज्ञोऽभ्युक्तामयत्, तामभिपर्या-
वर्तत्, तां संमभवत्, स इन्द्रोऽवेद्, यो वा अस्माद्योनेः संभविष्यति स इदं भविष्यतीति
तामिन्द्रः प्राविशत्, तता इन्द्रः संमभवत्, तता इन्द्रोऽजायत्, स जायमानोऽवेद्, यो
वा अस्माद्योनेरन्यो मत्संभविष्यति मादृक्संभविष्यतीति, तया सहोपवेष्टयन्नजायत्, यन्न्यवेष्टय-
त्तस्मान्निवेष्टिता, यन्निवेष्टयमाना श्यावाभूवत् तस्मात् कृष्णो, —न्द्रं च वा एष प्रेषुति दक्षिणां
चेन्द्रस्य च खलु वा एतद्योनिमालब्ध दक्षिणायाश्चात्मानं, —मथो संयोनिमेव यज्ञमालभते,
कृषिं सुसस्यामुत्कृषा इति, विषाणया भूस्यामुपहन्ति, कृषिमेवांस्य सस्येन संमर्धयति,
यजुषा कण्डूयते, यजुषा हि मनुष्याः कण्डूयन्ते व्यावृत्त्यै, यजुषा कण्डूयते, तस्मात् प्रजा
अपामंभविष्णवः, पामंभविष्णवः प्रजाः स्युर्यदयजुषा कण्डूयन्ते, सुपिप्लां ओपधीस्कृधी,
ति, शिरः कण्डूयता, ओपधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोपधयः शीर्षिन् फलं गृह्णन्ति,
वाग्वै सृष्टां चतुर्धा व्यभवत्, ततो या अत्यरिच्यत सा वुनस्पतीन् प्राविशत्, सैषा
याक्षे या दुन्दुभौ या तूण्वे या वीणायां दुण्डं प्रयच्छति तामेवास्मै वाचं प्रयच्छत्यं,
थो वज्रमेवास्मै प्रयच्छति गोपीथाया, —ऽस्यदध्नं प्रयच्छत्ये, —तावती ३हीर्यं वाग्वदत्यं, —थो

एतावृती हि वाचा वीर्यं क्रियते, यद्वर्षीयांसं प्रयच्छेत् स्वां वाचं मैत्रावरुणो विभुजेत्,
 तं श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय प्रयच्छति, तां श्वो भूते मैत्रावरुणं ऋत्विग्भ्यो विभजति ॥
 होतर्यज पौतर्यज नैष्टर्यज ॥ इति सा सह वपट्कारेणाहवनीयं गच्छति, तां पुरोऽध्वर्यु-
 विभजति ॥ होतर्यज पौतर्यज नैष्टर्यज ॥ इत्यध्वर्युः पुरो वाचं विभजति, मैत्रावरुणः
 पश्चात् ॥ स्वाहा यज्ञं मनसा ॥ इति मनसा यज्ञमभिगच्छन्ति, तत् एवं यज्ञमालब्ध,
 स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्या इति, द्यावापृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञं उपश्रित, स्तत् एवं
 यज्ञमालब्ध, स्वाहोरोरन्तरिक्षादित्य, न्तरिक्षं वै यज्ञो, यदि वातो यदि वा पशवस्तत्
 एवं यज्ञमालब्ध, स्वाहा वातात्परिगृह्णामि स्वाहेत्य, यं वाचं यः पवत एष यज्ञस्तमेवालब्ध,
 वाचं यच्छति, यज्ञं वा एतद्यच्छति, यद्वाचं विसृजेद्यज्ञं विसृजेत्, तदाहुः,
 पुनर्दीक्षयित्वा वाग्यन्तव्येति, यत् पुनर्दीक्षयेदाहुतीरतिरेचयेद्, वैष्णवीमनूच्य वाग्यन्तव्या,
 विष्णुवै यज्ञो, यज्ञमेवालब्धा, ऽऽनावैष्णवीमनूच्य वाग्यन्तव्या, ऽग्निवै सर्वा देवता,
 विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, सारस्वतीमनूच्य वाग्यन्तव्या, वाग्वै सरस्वती,
 वाचा यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञं संतनोति, बार्हस्पत्यामनूच्य वाग्यन्तव्या, ब्रह्म वै
 बृहस्पति, ब्रह्मणा यज्ञः संहितो, ब्रह्मणैव यज्ञं संदधाति ॥ ८ ॥ १२-१८

दीक्षिरेतोऽयमसा आमुष्यायणः ॥ इत्युद्दति वा आह, प्रियो वै देवानां दीक्षितो,
 देवेभ्य एवैनं प्राह, त्रिराह, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं
 लोकेभ्या आवेदयति, तस्मादीक्षितं दूराच् शृण्वन्त्ये, भ्यो ह्येनं लोकेभ्या आवेदयति,
 नक्षत्रं हृष्टा वाचं विसृजते, द्वौ वा ऋतं, अहश्च रात्रिश्चा, ऽन्यमेव ऋतुं संप्राप्य वाचं
 विसृजते, व्रतं चुरते, ति वाचं विसृजते, व्रतं श्वेतस्य, व्रतेन यज्ञः संततो, व्रतै-
 नैव यज्ञं संतनोति, देवीं धियं मनामहा, इति यजुषा हस्ता अवनेनिके, यजुषा हि
 मनुष्या अवनेनिजते व्यावृत्तै ब्रह्मणः सदेवत्वाया, ऽथो आपो मे दीक्षां नैत्प्रमुष्णानित्य,
 न्नं वै मनुष्येभ्या उद्वीभत्संत, तद्देवा मनुष्येष्वर्दिधीर्षं, स्तदापोऽभुवन्, वयं व एतां
 शुन्धामा, ऽथोपावर्तस्वेति, ततोऽन्नं मनुष्यानुपावर्तन्त, त इदमन्नं मनुष्येषु धृतं, तस्माद्
 ब्राह्मण आहार्या, आहृते हस्ता अवनेनिजीता, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अथो अन्नाय वा एत-

द्वात्मानं पावयते, ये देवा मनुजाता मनोयुजा, इति व्रतं व्रतयत्ये, ते वै देवा मनुजाता मनोयुजो यदिमे प्राणा, एषा वा अस्मिन्नेतर्हि देवता, तां प्रीणाति, तस्यां हुतं व्रतयति, यदेतोऽन्यथा व्रतयेत् प्राणैरेनं व्युर्धयेत्, प्रमायुकः स्यात्, त्वमग्रे व्रतपां असी, ति वदेत्स्वप्स्यन्त्सुप्त्वा वा प्रबुध्य, यदि वा दीक्षितवादुं वदे, —दग्धिवै देवानां व्रतपति, —स्तस्मादेवाधि व्रतमालभते, नोत्तानः शयीत्, यदुत्तानः शयीतिमे लोकां ययेयु, —नीशैरधि पराङ् पर्यावर्तेत्, यत् पर्यावर्तेत् यज्ञात् पर्यावर्तेत्, नान्यत्रदीक्षितं दीक्षितविमितान्तसूर्योऽभिनि-
 मोचे, —नाभ्युदियाद्, दीक्षितव्रतमेव तद्, यज्ञो वै देवानां न समभवत्, तं भृत्यां समभाव-
 यन्, यद्भूतिं वृनुते यज्ञस्य संभृत्यै, रास्वेयत्सोमे, —ति यद्भूया, —देतावदस्य स्या, —न्न भूयो,
 यदाहा, —ऽऽभूयो भरेत्य, —परिमितस्यावृद्धयै, देवः सुविता वसोर्वसुदावे, —ति सवित्-
 प्रसूत एवै, —ताभिर्देवताभिरुप प्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसायै, वायुर्गोपास्त्वष्टाधिपतिः, पूषा
 प्रतिग्रहीते, —ति वायुमेवासां गोप्तारमक, —स्त्वष्टारमधिपति, पूषणं प्रतिग्रहीतार, —मापो वै
 यज्ञो, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत यज्ञमवकृश्रीयाद्, यदाह, देवीरापो अपां नपा, —दिति यदे-
 वासां यज्ञियं मेध्यं तन्नाक्रामति, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत विहृदिनीः स्यु, —स्तस्मान्नाव-
 गाहेत, यद्यवगाहेत लोष्टं विमृणंस्तरेत, तमेव सेतुमनुसंतरति, न वै दीक्षितं तरन्तं देवता
 अनुतरन्त्य, —रणिभ्यां सह तरति, सहैव देवताभिस्तरति, न वै दीक्षितं तरन्तं यज्ञोऽनु-
 तरति, रथाङ्गेनु सह तरति, सहैव यज्ञेन तरति ॥ ९ ॥ १९-२०

अमुं वा आदित्यं सर्वा वाचो गच्छन्ति, ता उद्यति सर्वाः सृज्यन्ते, यदाह, याः पुशू-
 नांमृपभे वाचा इति, सृज्यमानां वा एतद्वाचं पुनरालभते, वायवे त्वे, —ति नष्टामनुदिशति,
 वरुणाय त्वे, —त्यप्सु मनां, रुद्राय त्वे, —ति महादेवाहृतां, निर्ऋत्यै त्वे, —त्यवसन्ना,
 मिन्द्राय त्वे, —ति व्लेष्कहृतां या वा सः शीर्येत्, मरुद्भ्यस्त्वै, —ति हार्दुनिहता, —मेते वै
 देवा भृत्यां स्क्रन्नभागा, —स्तानेव प्रीणाति, देवेभ्यो वा अन्यां दक्षिणा दीर्यन्ते, मनुष्येभ्योऽ-
 न्यां, एतां वै देवेभ्यः प्रत्यक्षं दक्षिणा दीर्यन्त, एताभिर्वै भूयोऽवरुद्धे, यद् चैतराभिं,
 देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्तै, —तावान्वै तर्हि यज्ञ आसी, —दग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि,

[त्वमग्ने व्रतपा अस्मि० । ८, ११, १; अथर्व. १९, ५१, १; तै. सं. १, १, १४, ४; २, ३, १]

[१०] मै. १, २, ३ । काठ. २३, ७ । कपि. ३६, ४ ।

मै० ३३

तै देवा यज्ञमपश्यन्, स्तेनादीक्षन्त, तैपा यदग्निहोत्रमासीत्तद्वत्सुपाय, स्तस्माद्विवृतेन भवितव्यं, द्विर्ह्यग्निहोत्रं हूयते, यदग्नीषोमीयं पूर्णमासे हविरासीत् तमग्नीषोमीयं पूर्वेद्युः पशुमालभन्त, यदैन्द्राग्रमवास्यायां तमाग्नेयं श्रौ भूते पशुमालभन्त, वैश्वदेवं प्रातःसवनमकुर्वन्त, वरुणप्रघासान्माध्यंदिनं सवनं, साकमेधान् पितृयज्ञं, त्र्यम्बकास्तृतीयसवनं, तस्मात् तृतीयसवनं विश्वं रूपं शस्यते, विश्वं ह्येतद्रूपं, तमेपा यज्ञमसुराणान्ववाय, स्तेन वा एजानंपाजुदन्त, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, स्तद्य एव वेद भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, तै, ऽध्वृतोऽयमभूदित्य, प्राक्राम, स्तदध्वरस्याध्वरत्वं, तस्मादैकव्रतेन भवितव्यं, सकृद्व्यग्निहोत्रं हूयते ॥ १० ॥

२१

[१५६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे आग्नावैष्णवं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अकल्पं वा इदमासीद्, दिशो वा इमानंप्रजान्, स्तद्देवा अश्न्योऽन्यस्मिन्नैह, स्तन्नाग्निन्दु, स्ते देवा अदितिमब्रुवन्, स्त्वया मुखेनेमा दिशः प्रजानामेति, सात्रवीद्, आर्गो मेऽस्त्विति, वृणीष्वेत्य, ब्रुव, न्तसोऽब्रवी, न्महेवत्यमेव प्रायणीयमस, न्महेवत्यमुदयनीयं, मामेवानुप्रायाय, मामनूदुयाथेति, स एष आदित्यश्चरु, रदिति वा एतदनुप्रयन्त्य, दितिमनुघ्नन्ति, ततो वा इमा दिशः प्राजानन् पथ्या यजुती, मामेव तेन दिशः प्राजानन्, यदग्निमिमां तेन, यत्सोममिमां तेन, यत्सुवितारमिमां तेन, यददिति, मियं वा अदिति, रूर्ध्वा वा अस्या दि, गूर्ध्वामेव तेन दिशं प्राजान्, स्ततो वा अकल्पता, अकल्पस्य वै कल्पत्यै प्रायणीय, स्तद्य एव विद्वान् प्रायणीयेन चरति कल्पते, कल्पन्ते हास्मा क्रतव, स्ततो वा इमा दिशोऽन्वपश्यन्, यत् पथ्या यजुतीमामेव तेन दिशमन्वपश्यन्, यदग्नीषोमी, चक्षुषी वा अग्नीषोमा, अनु ताभ्यां समपश्यन्, यत्सुवितारं, सवितृप्रसृता एवैमा दिशोऽन्वपश्यन्, यददिति, मियं वा अदिति, रस्यां वै प्रुतिष्ठाय देवा यज्ञसुतन्वत्, यत् पथ्या यजुति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवावुरुद्धे, यदग्निं देवतास्तेन, यत् सोमं यज्ञं तेन, यत् सुवितारं प्रसृत्यै, यददिति, मादित्या वा इमाः प्रजा, स्ता

एवावरुद्ध, तां आद्या अकृत, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं, तैनु यज्ञः स्रवति, तैनु यज्ञमानोऽग्रये समवद्यत्य, अग्निं संमिष्टि, अग्निः प्रतिष्ठितिः, संमिष्ट्या एवं प्रतिष्ठित्या अग्निं प्रथमं यज्ञत्यग्निमुत्तमं, सुमानी वा एषा देवता पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्ध, स्वस्तिं यजति यज्ञस्य स्वस्त्यै, पथ्यां यजति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवानुप्रयन्ति, तामुत्तमामुदयनीये यजति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवानुद्वन्ति, मरुत्वुतीः पथ्याया ऋचो भवन्ति, देवविशा वै मरुतो, देवविशामेवाचीकल्पत्, तां शान्तां कल्पतां मनुष्यविशा अनुकल्पन्ते, स्तेनभविष्णुर्हविर्भवति ॥ १ ॥

जुषाणेनान्यं आज्यभागा इज्यन्ते, अथात्र ऋचोभयतो यजति द्रष्टिर्नैऽग्निथिरत्वाय, सप्तदश सामिधेनीः कार्याः, पञ्च ऋतवो, द्वादश प्रासा, एषं सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरी- देवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, तदाहुः, पञ्चदश सामिधेनीः कार्या, न सप्तदश, सः स्वत्सरी- यस्यैवायनस्य, सप्तदश कार्याः सः स्वत्सरस्या ऋद्ध्या इति, तन्न सूक्ष्मं, सप्तदशैव कार्याः, प्रयाजवत् स्यात् प्रायणीयमननुयाज, अनुयाजवत् स्यादुदयनीयमप्रयाज, अमुभयतो वा एतत् प्रयाजानुयाजा यज्ञमभिसंधीयते, समानो रक्षेप यज्ञो, निष्कारपं च मैक्षणं च निदधाति, तैनु यज्ञः संतत, आत्मा वै प्रुयाजाः, प्रुयाजानुयाजा देवक्षेत्रं, यज्ञो देवक्षेत्रमाक्रममाणः प्रजामन्तरियाद्, यदनुयाजानन्तरियात् प्रुयाजवत् स्यात् प्रायणीयमनुयाजवत्, दनुयाजवत् स्यादुदयनीयं प्रयाजवत्, पयसि प्रायणीयः स्यात्, पयस्युदयनीयो, एषां वा एतच्च शुक्रिय, मर्षामेव शुक्रियमवरुद्धे, पशवो वै शुक्रियं, पशनेवावरुद्धे, अथो प्रायणे च वावास्मा एतदुदयने च पशून् दधात्या, दित्यः प्रायणीयः स्या, दादित्य उदयनीय, इयं वा अदिति, रस्यां वा एतद्यज्ञमुखेन प्रतिष्ठित्य, स्यामुपरिष्टाद्, यत्र वै यज्ञस्याधिऽग्रे समृद्धं क्रियते क्रियमाणं क्रियमाणं ह वा अस्य समृध्यते, सः स्थाप्यं प्रायणीयं यज्ञस्य समृद्धयै, याः प्रायणीयेऽनुवाक्क्यास्ता उदयनीये याज्याः स्युः, याः उदयनीयेऽनुवाक्क्यास्ताः प्रायणीये याज्याः स्युः, पथः प्रतिप्रज्ञात्या, अथो अनुसंतत्यै, यदतोऽन्यथा कुर्युच्छ्रवद्कुर्युः ॥२॥

इयं वै ऋद्रं, वीक् सुपर्णी, छन्दांसि सौपर्णानि गायत्री त्रिष्टुब्जगुती, सा वै ऋद्रः सुपर्णीमात्मानमयजत्, सान्नुवीत्, सौममाहर, तेनात्मानं निष्क्रीणीष्वेति, सा छन्दांसि

[२] तै. ६, १, ५ । काठ. २३, ९ । कपि. ३६, ६ ।

[३] तै. ६, १, ६ । काठ. २३, १० । कपि. ३७, १ ।

त्रैष्यु, — द्रमुतः सोममाहरत, तेनु मा निष्क्रीणीति, ततो जगत्युदपतत्, सा पशुभि-
 श्रागच्छदीक्षया च, तस्मात् पशवा इति जगतीमाहु, — स्तस्माद्यदा पशून् विन्दतेऽथ दीक्षते,
 तत्रिष्टुबुदपतत्, सा दक्षिणया चागच्छत् तपसा च, तस्मात् त्रिष्टुभो लोके दक्षिणा दीयन्ते,
 तस्माद् मध्यदिने तपस्तपनीयमिति, ततो गायत्र्युदपतत्, सा सोममाहरत्, तमाह्वियमाणं
 सामिगन्धर्वो विश्वावसुरांमुष्णात्, स तिस्रो रात्रीरुपहतोऽवसत्, तस्मात्तिस्रो रात्रीः क्रीतो वसति,
 तेऽब्रुवन्, पुनर्याचामहा इति, ते देवा अब्रुवन्, — न्स्त्रीकामा वै गन्धर्वी, वाचुमेव संभृत्य
 यथा योषिदनपक्षेयतमेव तया निष्क्रीणामेति, तं वै निष्क्रीणं, — स्तस्मादाहु, — वीगै
 सोमक्रयणी, वाचं वा एतद्देवा निष्क्रीणातीति, तेऽब्रुवन्, — नन्वृतीयामहा इति, तामे-
 न्वातीयन्त, तदन्तस्य जन्म, तद्य एव विद्वान्तसत्यानृतां वाचं वदति न हैनं द्रुणाति,
 तेऽब्रुवन्, विह्वयामहा इति, तां व्यह्वयन्त, गाथां देवा अगायन्, ब्रह्म गन्धर्वी अवद-
 — न्त्सा देवानुपावर्तत्, तस्माद्विवाहे गाथा गीयते, तस्माद्गायन्तिस्त्रयाः प्रिय, — स्तद्य एव
 विद्वान् गाथां गायन् हस्तं गृह्णाति, स हि जीर्यतः, सर्वमायुरितो, नाति नति, — स्त-
 दाहु, — रां वै सा पुनरगच्छ, — नैव किं चन सोमक्रयणीति ॥ ३ ॥

या द्विरूपा सा वात्रिणी, यत्तया क्रीणीयाज्जायुकमस्य राष्ट्रं स्या, — दथ यस्य तादृश्यनुस्तरुणी
 भवति ताजगेषामंपुरः प्रमीयते, या रोहिणी कृष्णाक्षी कृष्णवाला कृष्णशफा सा पितृदेव-
 त्या, यत्तया क्रीणीयात् प्रमायुको यजमानः स्या, — दथ यस्य तादृश्यनुस्तरुणी भवत्यृतमुदेपा-
 मंपुरः प्रमीयते, यारुणा बभ्रुलोम्नी श्वेतोपकाशा शुच्यदक्षी तत्सोमक्रयण्या रूपं, स्वेनैव रूपेण
 क्रीयते, काणा स्यादखर्वा श्रोणा सप्तशफा, तथा सर्वया क्रीयता, एकहायन्याकृश्या,
 वाग्वै सोमक्रयणी, तस्मात् प्रजाः सखत्सरे वाचं वदन्त्य, — षु क्रय्या, ओपधयो वै
 सोमा, आपा ओपधीनां रस, — स्तथा सं रसः क्रियते, क्रये वा अहं सोमस्य तृतीयं
 संवृणम्वरुन्दे, वेदे, — ति ह स्मारुण औपवेशिः, पशवो वै तृतीयं संवनं, पशूनां चर्म,
 यच्चर्मणि निवपति तेनैव तृतीयं संवृणम्वरुन्दे, रोहिते निवपति, तस्मात् पशूनां रोहित-
 रूप, — मानडुहे निवपत्य, — नड्वान्वै सर्वाणि वयांसि पशूनां, सर्वाण्येव वयांसि पशूनामा-
 प्त्वावरुन्दे, ऽथो बह्वैव यज्ञस्यावरुन्दे, सोमं विचिन्वन्ति पापवसीयस्य व्यावृच्या, अथो

देवैभ्य एवैनं शुन्धन्ति, नाध्वर्युः सोमं विचिनुया, न यजमानो, न यजमानस्य पुरुषा
 नोपद्रष्टारो विचीयमानस्य स्युः, यदुपद्रष्टारो विचीयमानस्य स्युः क्षुधं प्रजा नीयु, र्वार्तिर्यज-
 मानं गृहीयात्, क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ शुन्ध सोममापन्न निरस्य ॥ इति ब्रूयाद्, असितं
 वा एतत् सोमस्य यदापन्नं, असितमेतं सोमस्य निष्खिदन्ति ये सोमं विचिन्वन्ति, तस्मात्
 सोमविक्रयिणो बहु क्रीर्णन्तो बहु विन्दमानाः क्षोधुका, असितं ३ ह्येतं सोमस्य निष्खिदन्त्या,
 —स्मा३कोऽसीत्यु, भित्सारं एवास्यै, पं शुक्रस्ते ग्रहा, इति शुक्रमेवास्य गृह्णात्यु, भिं त्यं
 देवं सवितारं, भितिं सवितुप्रसूत एव गृह्णात्यु, तिछन्दसा गृह्णाति, सर्वाणि वै छन्दास्य-
 तिछन्दाः, सर्वैरेवैनं छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म वा एषां छन्दसां, वर्ष्मैनं समानानां
 गमयति, पञ्चभिर्गृह्णाति, पाङ्क्तो यज्ञो, याचानेव यज्ञस्तमालब्धै, कैकामुत्सर्जं मिमीते,
 ऽयातयाम्नयायातयाम्न्यैव मिमीत, एतावती वा आसामेकैकस्या वीर्यमाप्यते, तस्मादिमाः
 कामं प्रसारयति, कामं प्रत्यश्चति, दश कृत्वो मिमीते, दशाक्षरा विराड्, विराजुमेवाप्नोत्यु,
 —थो वैराजाः पशवः, पशूनेवावरुन्दे, द्विर्गृह्णाति, द्वे हिं संवने, याचान्वै सोमो गृहीतः
 स यजमानस्य, यमभ्युहति स सुदस्यानां, प्रजाभ्यस्त्वैत्यु, भ्युहति, गोत्राद्गोत्राद्धि प्रसर्प-
 न्त्यो, पृथयो वै सोमो, ऽपरिमितं जीवन्, यत्परिमितं गृहीयात् परिमितं जीवन् स्या,
 —दथ यदभ्युहत्यपरिमितस्यावरुद्धथै, यजमानो वै प्रजापतिः, प्रजा अंशवो, यत्सोममु-
 पनहति प्रजानां वा एतत् प्राणमुपनहति, यदाह, प्रजास्त्वानुप्राणन्त्विति, प्राणमासु
 दाधार, क्षौममुपनहत्यौ, पृथं वै क्षौमं, मोपधयः सोमस्य योनिसु, स्वं एवैनं योनौ
 दधाति, यज्ञो यदग्रे देवानामगच्छत् रक्षास्यजिघांसु, न्तस देवता व्यवसर्पत्, सर्वदेव-
 ३त्यं वै वासो, यत्क्षौममुपनहति सर्वाभिर्वा एतदेवताभिर्यज्ञाद्रक्षास्यपुहन्त्यु, थो सर्वाभिरेव
 देवताभिर्यज्ञं समर्धयति ॥ ४ ॥

४-६

चतुर्गृहीतमाज्यं भवति, चतुष्पादो वै पशवः, पशूनेवावरुन्दे, हिरण्यमवधाय जुहोत्या,
 —थेयं घृतं, मग्निजं हिरण्यं, संतनूरेव संतेजा हूयत, एषा वा अग्नेः प्रिया तर्धैद् घृतं,
 तेजो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोत्यग्नेर्वा एतत् प्रियां तरेन्वं तेजसा समर्धयत्यु, थो
 रूपाण्येव ग्राहयति, पशवो वै घृतं, रेतो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोति पशुपु वा

[अभि त्यं देव २० । अथर्व. ७, १४, १; श्रौ. पृ. अ. ४, खं ६,]

[५] मं. १, २, ४ । तै. ६, १, ७ । वाठ. २४, ३ । कपि. ३७, ४ । वा. ४, १७—१९ । काण्व. ४, २३—२५ ।

एतद्रेतो दधाति, तस्मादनुस्थुकाद्रेतसोऽस्थुन्वन्तः पशवः प्रजायन्ते, बद्धेन जुहोति,
 तस्मात् पशूनां गर्भा अप्रादुकाः, प्रादुकाः पशूनां गर्भाः स्युर्यदेवद्वेन जुहुया, —ज्जूरसीति,
 यद्वाव जवत, इत्थमसाश्दित्थमसाश्दिति, तदस्या जूत्वं, धृता मनसेति, मन्सा हि
 वाचं दाधार, जुष्टा विष्णुवा इति, यज्ञायैवैनां जुष्टा < विष्णवेऽक, —स्तस्यास्ते सत्यसवसः
 प्रसव इति, वाचा हि प्रसृतं क्रियते, तन्त्रो यन्त्रमशीय स्वाहित्या, —ऽऽशिषुमेवाशास्ते,
 शुक्रमसि, चन्द्रमसीत्यु, —द्वरति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, वाग्वै सोमक्रयुणी, शास्ति
 वावैनामेतत्, तस्मात् प्रजाः सृष्ट्वा प्रजायन्ते, वत्सो जातः स्तनमिच्छति, स्तनं कुमारं इच्छति,
 चिदुसीति, यद्वाव चिक्रिसत, इत्थमसाश्दित्थमसाश्दिति, तदस्याश्चित्त्वं, मन्सासीति,
 यद्वि मन्सा मन्युते यन्मन्साभिर्गच्छति तद्वाचा वदति, धीरसीति, यद्वावध्यायती, —त्थमसा-
 श्दित्थमसाश्दिति, तदस्या धीत्वं, दक्षिणासीति, यत्स्विद्वाचा दीयते तदस्या दक्षि-
 णात्वं <, यज्ञियासीति, वाग्धि यज्ञिया, क्षत्रियासीति, यं < हि वाग्जुपते स क्षत्रियो,
 ऽदितिरस्युभयतःशीर्ष्णीति, यत्स्विदादित्यैः प्रायणीय आदित्य उदयनीयस्तदस्या उभयतः-
 शीर्षत्वं <, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति, सुप्राची श्लेषा प्रायणीये सुप्रतीच्युदयनीये॥५॥

७

यत्कर्णगृहीतया क्रीणीयाद्वात्रिंशी स्याद्, यच्च शृङ्गाभिहितया मनुष्यदेवश्चत्या, यत् पदि
 बद्धया पितृदेवश्चत्या, यदेवद्वयायता स्याद्, यदाह, मित्रस्त्वा पदि बध्नात्विति, मित्र-
 स्यैवैनां पोशेन यच्छति, पूषाध्वनः पात्विति, —यं < वै पूषे, —युमेवास्या अध्वान < संभूरती, —
 न्द्रायाध्यक्षायैती, —न्द्रो वै देवानामोजिष्ठ, —स्तमेवास्या अध्यक्षमक, —रनु त्वा माता मन्युतामनु
 पितेत्य, —नुमत एवैनं मात्रा पित्रा भ्रात्रा संख्या क्रीणाति, सा देवि देवमच्छेहीति, देवी
 श्लेषा, देवः सोमा, इन्द्राय सोममिती, —न्द्राय श्लेषा सोममच्छेति, रुद्रस्त्वावर्तयत्विति,
 रुद्रमेवास्याः पुरस्ताद्दधाति, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति, प्रत्यक्षमेवालब्ध, रुद्राय वा
 एतत् पशूनपिदधाति, यदाह, रुद्रस्त्वावर्तयतु, यदाह, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति,
 स्वस्तिमेवास्यै पुनरावृत्तायै दधाति, वाग्वै सोमक्रयुणी, सा देवरूपाणि प्रविशति, यदाह,
 वस्यसि, रुद्रासीती, —दमसीदमसीति, वाग्वैनामेतदाह यद्यद्भवति, यद्वा एतत् किंच वद-
 त्येता < वा एतदाप्त्वावरुद्धे, पद् पदान्यनु निष्कामति, पद्वा अहानि वाग्धिंभज्यते, न वै

पृष्ठमहर्वागतिवदति, सर्वा वै पृष्ठेऽहन्वागाप्यते, यावत्येव वाक्तामाप्नोति, दक्षिणेनार्धेन
 दक्षिणमर्धमनु निष्क्रामति, तस्माद्दक्षिणेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यवत्त-
 र, —स्तस्माद्दक्षिणमर्धं वयांस्यनु पर्यावर्तन्ते, सप्तमे पदे जुहोति, सप्त छन्दांसि,
 छन्दांसि वाग्, यावत्येव वाक्तामाहुत्याप्त्वावरुन्दे, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त
 ग्राम्याः पशवः, पशूस्तानेवावरुन्दे, बृहस्पतिष्ठा सुभ्रे रम्णात्विति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—
 ब्रह्मणैवैनां यच्छति, रुद्रो वसुभिराचूक इति, रुद्रमेवास्या वसुभिराकर्तारमकः, पृथिव्यास्त्वा
 मूर्धनाज्जिघर्मित्ये,—ष वै पृथिव्या मूर्धा यदेवयज्जुन,—मिडायास्पदं इति, गौर्वा इडा, तस्या
 वा एतत् पदं, घृतव्रति स्वाहेति, स्वाहाकारेणैवैनां यच्छति ॥ ६ ॥

हिरण्यं निधाय जुहोत्य,—श्रिमत्येव जुहोत्यायतनवत्य,—न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्,
 पशवो वै घृतं, पशवः पदं, वज्रं स्फ्यो, यत्स्फ्येन पदं परिलिखति वज्रेण वा एतद्य-
 जमानाय पशून् परिगृह्णाति, विषाणयानुपरिलिखति, संशोनीनेवास्मै पशून् परिगृह्णाति,
 स्थाल्यां पदं संवपत्य,—स्यां वा एपाधिक्रियत्, इयं हिं पुशूनां योनिः, स्वै एवैनान्
 योनौ दधाति, शोचन्ति वा एतत् पशवो योनेश्छिन्ना, यदप उपसृजति शमयत्येव,
 यजमानाय पदं प्रयच्छति, तदध्वर्युरपशुर्भवति, यजमानाय हिं पशून्संप्रदाद्, यदाह,
 तव राया इति, तदध्वर्युं पशुष्वाभजति, तेनाध्वर्युः पुशूमान् गृहेषु पदं निदधाति, गृहेष्वे-
 वास्यु पशून् दधाति, स्वर्गो वै लोक आहवनीयो, यदाहवनीय उपवपेदन्यलोकेऽस्यु पशून्
 दध्याद्, गार्हपत्या उपवपति, गार्हपत्यं हिं पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरैवैनां सम्यञ्चं
 दधाति, पशवो वै पदं,—मयी रुद्रो, यद्रशिमत्युपवपेद्रायास्य पशून् दध्याद्, यत्र शान्तं
 तदुपोष्यं पशूनामप्रदाहाय, यत्सोमक्रयण्या पत्नीं संकशापर्यन्ति मिथुनत्राय, त्वष्टिमन्तस्त्वेति,
 त्वष्टा हिं रूपाणि विकरोति, सपेमेति, सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते, सूर्यस्य चक्षुरासुहमित्ये,—
 ष वा अपरिपरः पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य,—गुण्य वा एतदादित्यस्यु पथ इति,
 वृणाक्त्वि विन्दते वस्विति, वसोऽश्वेष विन्दते यः सोमं क्रीणाति॥ सोमविक्रयित्सोमं ते क्रीणानि
 महान्तं बहर्हं बृह शोभमानं, कलया ते क्रीणानि, कुष्टया ते क्रीणानि, शफेन ते क्रीणानि,
 पदा ते क्रीणानि ॥ इति, गौर्वा एतन्मुहिमान्मुदाचष्टे, ऽथो महयत्येवैना,—मथो अक्षर-
 शो वा एतद्यज्ञं मिमीते, सुवाङ्मन्त्राडङ्गारे वम्भारा इत्ये,—ते वै देवानां सोमरक्षय,

एतैभ्यो वा अधि छन्दांसि सोममाहुरं, स्तैभ्य एवैनाननुदिशत्यं, थो यदेवात्र यज्ञस्योपश्लिष्टं
 तत् परिक्रीणीते, दशभिः क्रीणाति, दशाक्षरा विराट्, तथा वैराजः क्रियते, एकादशभिः
 क्रीणाति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश, स्तथा सर्वः क्रियते, धेन्वा क्रीणात्या,
 शिरुमेवास्य क्रीणात्यं, थो वाचमेव गृह्णाति, हिरण्येन क्रीणाति, शुक्रमेवास्य क्रीणात्यं,
 थो तेजु एव गृह्णाति, वाससा क्रीणाति, सर्वदेवत्यमेवास्य क्रीणात्यं, जया क्रीणाति,
 तपु एवास्य क्रीणाति, यत्र वा अदशछन्दांसि सोममाहुरंस्तानि तमुसा न प्राजानं, स्त-
 तो गायत्र्यजामादायोदपतत्, सा वा एभ्यः प्रारोचयत्, ततो वै छन्दांसि सोममाहुरं,
 स्तत् सोमं ना आज्ञा, मिति वावाजानुडुहा क्रीणाति, वह्येवास्य क्रीणात्यं, पभेण क्रीणाति,
 सैन्द्रमेव क्रीणाति, यदुपभेण क्रीणीयात् प्रजापतिना विक्रीणीते, वत्सतरेण साण्डेन क्रय्यस्यै-
 न्द्रमहः क्रीणाति, न प्रजापतिना विक्रीणीते, मिथुनाभ्यां गोभ्यां क्रीणाति, मिथुनमेवास्य
 क्रीणाति ॥ ७ ॥

९-११

सोमो वा अमुत्रासीत्, ते देवा गायत्रीं प्राहिण्व, नमुं सोममाहरेति, सा विततं यज्ञ-
 मवापश्यत्, सैक्षत्, यद्यज्ञस्यान्तरेष्याम्यात्मानुमन्तरेष्यामीति, तस्यै वा एतं सोमो जीव-
 ग्रहं प्रात्रवीत्, स्वजा असि, स्वभूरसीति, सोमस्य वा एष जीवग्रहः, सोमस्य वा एत-
 ज्जीवग्रहं गृह्णीते, नाध्वर्युः सन्नार्तिमार्च्छति य एवं वेद, वरुणो वा एष एतर्हि वरुणदेवश्च्यो
 यर्ह्यपनद्धो वरुण एनं भूत्वा प्रविशेद्, यदाहु, मित्रो ना एहि सुमित्रथा इति, मित्रमे-
 वैनमकः, शर्मयत्येवै, न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्यै, न्द्रो वै यज्ञं, इन्द्रः सोमस्य योनिः,
 स्व एवैनं योनौ दधाती, न्द्रो वा एतमग्रा आगतमूरु न्यगृह्णीत्, तां वा एतदनुकृतिमूरा आसा-
 दयतेऽपोर्णुते, यथा श्रेयस्यायत्यपोर्णुत एवं तं, दुश्चन्तरिक्षं रवीहीत्यं, न्तरिक्षदेवश्च्यो वा
 एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्रामोऽमुत्रादित्याः सदा आसीदित्या, दित्यो वै यज्ञो, ऽदितिः
 सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, वरुणं वा एनमेतत्सन्तं मित्रमुक, स्तदेनं
 स्वया देवतुया व्युर्धयति यदाह ॥

१२

अस्तभ्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीदद्विधा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥

१३

[८] मे. १, २, ६ । काठ. २४, ७-८ । कपि. ३७, ७-८ । वा. ४, २७, ३०-३१, ३३-३४, ३६ । काण्व. ४, ३८, ४२-४३, ४५-४६, ४८ । [अस्तभ्नाद् द्यामृषयो० । ऋ. ८, ४२, १; ३, ३०, ९, (प्र. पा.); तै. सं. १, २, ८, १]

इति वरुणमेवैनमकः, स्वयैवैनं देवतुया संमर्धयति, वनेषु श्वयन्तरिक्षं तताने, ति
वाससा पर्याणह्यति, सर्वदेवश्त्यं वै वासः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञं क्रीतं परिश्रयति,
धूरसि, ध्वर ध्वरन्तु, मित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वारुणमुसि, वरुणस्त्वोत्त-
आत्विषति, वारुणं श्लेष एतद्दिं वरुणदेवश्त्यं, मनसाह्र यन्ति, महिमानुमेवास्याह्र
यन्त्यं, नसा वहन्ति, तस्मादनोवाश्लेषमोपधयः फलं पच्यन्ते, शीर्षाहार्यमोपधयः फलं
पच्येरन्यत्सोमं क्रीतं शीर्ष्णां हरेयु, स्तस्माद्विरा ओपधयः शीर्षाहार्यं फलं पच्यन्ते, शीर्ष्णां हि
सोमं क्रीतं हरन्ति, प्रच्यवस्व भुवनस्पता इति, भूतानां श्लेषं पति, विश्वान्यभि
धामानीति, विश्वानि श्लेषं धामान्यभि प्रच्यवते, मां त्वा परिपरिणो मां परि-
पन्थिनो मां त्वा वृका अघार्यवो विदन्ति, यत्र वा एनमदं आह्रियमाणं सामिगन्धर्वो विश्वा-
वसुरमुष्णात्तादृशेभ्यो वावास्मा एतद्रक्षोभ्यो भीषां स्वस्तिमुक्, वरुणो वा एषं क्रीतो यजमानस्य
गृहमोह्यते, स ईश्वरोऽशान्तो यजमानं हिंशितो, र्यदाह, नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसा
इति, शर्मयुत्येवं, शान्तं एवोह्यते यजमानस्याहिंसायै, सर्वाभ्यो वा एषं देवताभ्या
उह्यते, यदेकोल्मुकेन प्रतितिष्ठेत् पितृदेवत्योऽस्य यज्ञः स्या, दुर्गिर्महत्सुमाधेयो, ऽग्निर्वै
सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञमार्यन्तं प्रतितिष्ठत्य, शीर्षोमौ वा एतौ संभवतो,
यजमानं वा एतां अभिसंभवेतां यजमानस्य वा पशुं, स्तद्य एषं पशुर्धार्यते तमेव भागधेय-
मभिसंभवतो, देवता वा एतं पशुं धार्यमाणं नाभिप्राच्यवन्ता, ऽस्मिन् यज्ञ आशंसमानाश्चो-
ऽयमित्तरस्तमशीषोमा उपप्राच्यवेतां, तस्मादेपोऽशीषोमीयो, ऽशीषोमाभ्यां वा एषं मेधाया-
त्मानमालभते, यो दीक्षते स वा एतेनैव पशुनात्मानं निष्क्रीणीते, स्थूलः पीवा स्यादात्मनो
निष्क्रीत्यै, तस्मादशीषोमीयस्य पशोर्नीशितश्च्यं, पुरुषो श्लेतेनात्मानं निष्क्रीणीते, तस्मा-
दशीषोमीये संस्थिते यजमानस्य गृहेऽशितश्च्यं, तद्दिं निष्क्रीतोऽनृणो, वार्त्रिभ्यं वा एतन्,
सोमो वै वृत्रः, पूर्वेषुर्वो इन्द्रो वृत्रमहन्, पूर्वेषुर्वोवैनुमेतत्सृत्वाथापरेधुरभिपुणोति, वरुण-
पाशाभ्यां वा एशपोऽभिधीयते यो दीक्षते, शोरात्रे वरुणपाशौ, यद्दिवा संस्थापयेदनुन्मुक्तो
वरुणपाशाभ्यां स्या, नक्तं संस्थाप्यो, वरुणपाशाभ्यामेवोन्मुच्यत आत्मनोऽहिं-
सायै ॥ ८ ॥

यु३क्तोऽन्योऽनृद्धान् भवति, विमुक्तोऽन्यो, ऽधातिथ्यं निर्वपति यज्ञस्य संतत्यै,
 पत्न्या हस्तानिर्वपति, पत्नी वै परिणह्यस्येशे, पत्न्यैव रातमनुमतं क्रियते, यद्वै पत्नी
 यज्ञं करोति तन्मिथुनं, मिथुनत्वाय वै पत्न्या हस्तानिर्वपत्ये,—य वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो
 यद्यज्ञं करोत्य,—न्वारम्भाय वै पत्न्या हस्तानिर्वपत्य,—येस्तनूरुसि, विष्णुवे त्वेति, गायत्रीं
 तेन छन्दसा गृह्णाति, सोमस्य तनूरुसि, विष्णुवे त्वेति, त्रिष्टुभं तेना,—ऽतिथेरातिथ्यमुसि,
 विष्णुवे त्वेति, जगतीं तेना,—ऽग्रये त्वा रायस्पोषदे, विष्णुवे त्वेत्यु,—नुष्टुभं तेन, श्येनाय
 त्वा सोमभृते, विष्णुवे त्वेति, गायत्रीं वै श्येनः सोमभृत्, तां वा एतत् पुनरालुभतेऽयात-
 यात्रीं पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालुब्धै,—तद्वै छन्दाऽस्यग्रहीत्,
 तैश्छन्दोभिर्गृहीतैर्यज्ञं गृह्णाति, यावन्तो वा अतिथिमन्वारयन्त्यपि तेषां भागं,—श्छन्दाऽसि वा
 एतममुतोऽन्वायन्ति, तैभ्य एष भागः क्रीयते, वरुणो वै यज्ञः क्रीतो, विष्णुः प्रतुतः,
 प्रतुतो वा एतद्विं यज्ञं,—स्तस्माद्वैष्णवो नवकपालो भवति, त्रिवृतं वा एतद्यज्ञमुखं व्यायातयन्ति
 त्रिवृता प्रयन्ति, तै वै त्रयस्त्रिकपाला,—स्त्रिकपालो वैष्णवो देवतुया, विष्णुः वै देवा अनय-
 न्वामनं कृत्वा, यावदुद्यं त्रिविक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्ने व्यक्रमता,—ऽथेदमथादं,—
 —स्तस्मात् त्रिकपालो वैष्णवः, सोमस्य वा एतदातिथ्यं यदातिथ्यं,—मुथवा एतदग्नेरातिथ्यं
 यदग्ना अग्निं मन्थन्त्य,—थो यज्ञाय वा एतत् क्रीतायु देवतां जनयन्त्य,—थो तेज एवास्मै जन-
 यन्त्य,—थो उपसत्सु वावास्मा एतद्वीरं जनयन्त्या,—ऽऽ हास्य वीरो जायते, ये वै देवाः साध्या
 यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदतिरिक्तं यज्ञं क्रियते, ऽतिरिक्तं वा एतद्यज्ञं क्रियते यदग्ना
 अग्निं जुह्वति, यच्चपालादुपयैपस्य तदेवैनां स्पृशति, संस्थाप्याश्च संस्थाप्याश्च,—मिति
 मीमांसन्ते, यत्संस्थापयेद्यज्ञमुखं यज्ञं संस्थापये,—दातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजास्तान्-
 नप्त्रमाशीं,—स्तस्मादिद्वान्तमेव कार्यं,—मातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजां,—स्तस्मात्ता अप्रयाजां,
 उपसदो वा आतिथ्यस्यानुयाजां,—स्तस्मात्तास्तिस्रं,—स्त्रयो ह्यनुयाजाः, शिरो वा आतिथ्यं,
 ग्रीवा उपसदो, ऽथैष इतरो यज्ञः संहिता, प्रजापुतेर्वा एतानि पक्षमाणि यदश्ववारां,
 अस्य भ्रुवा इक्षुकाण्डे, यज्ञमुखं प्रजापति,—यज्ञमुखादेवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, ऽश्वो वै मेष्यो,
 यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्योऽश्व, —स्तस्मादाश्ववारः प्रस्तरः, कार्ष्णर्मेष्याः परिधयो भवन्ति
 रक्षुसामपहत्यै ॥ ९ ॥

देवा अ॒श॒न्यो॒न्यस्य॒ श्रैष्ठ्ये तिष्ठ॑मानाश्चतु॒र्धा व्यु॑दक्राम, — न्नधिर्विसु॑भिः, सोमो रु॒द्रैः, — रिन्द्रो मरु॑द्भिः, — र्वरुण आदित्यैः, — स्तान्वा एते॑न बृहस्पतिरयाजयत्, तेषामिन्द्रोऽभवत्, तद्यु एते॑न यजुते भव॑ति, ते वा अ॒श॒न्यो॒न्यस्याभिद्रो॑हादविभयु, — स्तेपा॑ यः प्रियास्त॒श्नवा आस॑ स्ताः सम॒वाद्य॑, — स्ताः सम॒वामृश॑न् ॥ यो न॒स्तन्नपा॑द्यो नोऽश॒न्यो॒न्यस्मै द्रु॒ह्यादित॑ एवं सं नि॒र्कृ॒च्छात् ॥ इति, ते यदा॑ सम॒वामृश॑ स्ततो देवा॑ अभवन् परा॒सुरा, — स्तद्य॑ एवं॒ विद्रा॑ संः समवमृशन्ति भव॑न्त्यात्म॒ना, परै॑षां भ्रातृ॒व्या भव॑न्ति, यं काम॑येत्, ऋधुर्यादिति, तं प्रथ॑ममवमृशयेद्, ऋध्नोति, यद्वि काम॑येत्, सर्वे स॒दृशाः स्युरि॑ति, सर्वा॑न्तसहावमृशयेत्, सर्वे ह स॒दृशा॑ भवन्ति, ये वै ते॑ सम॒वामृश॑न्नपि वा इ॒दानीं॑ श्तेऽन्यो॒न्यस्मै न द्रु॒ह्यन्ति, तस्मा॑त् संतानू॒नप्त्रिणे॑ न द्रो॒ग्धवै, यद् द्रु॒ह्येत॑ प्रियायै॒ तन्वै द्रु॒ह्येत, ते वा अ॒मुष्मि॑नादित्ये प्रियास्तन्वः संन्यु॑दधत्, तस्मा॑देष तेजिष्ठं॒ तपति॑, तस्मा॑त् सूर्यदेव॒श्या हि॑ सर्वे सोमा गृह्यन्ते, ॒ऽथो अत्र॑ वै दे॒वानां॑ प्रियास्त॒श्नव, — स्ता ए॒वाव॑रुन्द्वा, आप॑तये त्वा गृह्णामीत्य, — श्रये॑ तेन वसुभ्यो गृह्णाति, परि॑पतये त्वेति, सोमा॒य ते॑ रु॒द्रेभ्य, — स्तनू॑न॒प्रा इ॒ती, — द्राय॑ तेन मरु॒द्भ्या, शक॑मने शाक॒राये॑ति, वरु॒णाय॑ तेनादित्येभ्य, एते॑भ्यो वै तद्दे॒वेभ्योऽग्रे॑ गृह्यते, तेभ्य ए॒वैन॑द्रुह्णाति, चतु॑र्गृह्णाति, चतु॒र्धा हि॑ ते व्यु॑दक्राम, — आप॑तये त्वा गृह्णामीत्या, — त्मान॑मेव तेन गृह्णाति, परि॑पतये त्वेति, प्र॒जां ते॑न, त॒नून॑प्रा इति, यज्ञं ते॑न, शक॑मने शाक॒राये॑ति, प॒शूँस्ते॑न, यो वै दे॒वान्त्सा॒ध्यान् वेद॑ सिध्यति ह वा अ॒स्मै, यत्र॑ काम॑येत्, इह॑ मे सिध्ये॒द्विती, — मे वै लोका॑ दे॒वाः सा॒ध्या, आ॒त्मान॑मेव दीक्षया स्पृणोति, प्र॒जाम॑वान्तरदीक्षया सं॒तरा॑म्भेखुलामायच्छते, क॒नीयो व्रत॑मुपैत्य, — न्तरा॑ श्रह्यात्मानं प्र॒जा, द्वि॒व्रते॑न भवित॒श्च्यं, द्वौ वा ऋत॑ अहश्च रात्रिश्च, यदे॒कव्रतः॑ स्यात्प॒त्नीम॑न्तरियाद्, या॑ ते अ॒ग्रे रु॒द्रिया॑ तनू, — रिति॑ व्रतं॒ व्रत॑यत्ये, — पा॑ वा अ॒स्मिन्ने॒तर्हि॑ दे॒वता॑, तां प्री॑णाति, तस्या॑ हुतं॒ व्रत॑यति, यदे॒शतो॑ऽन्यथा व्रतयेद्द्रु॒द्र ए॒नम॑भिमानुकः स्याद्, दे॒वता॑भिर्वी ए॒ष सा॑युज्यं गच्छति, यो दी॑क्षते यच् शी॒ताभि॑र्मा॒र्जये॑त् श्रम॑येयु, — रथो॑ यथे॒दम॑द्भिरग्निरु॒पसृष्ट॑ एवं॒ स्या, — दथ॑ यत्त॒प्ताभि॑र्मा॒र्जियु॑ते शान्त्या, अथो॑ ते॒जो वै म॑दन्ती, — स्तेज॑ ए॒वाव॑रुन्द्दे ॥ १० ॥

१६-१८ [१५८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

असुराणां वा एषु लोकेषु पुर आस, नयस्मयस्मिंल्लोके, रुजतान्तरिक्षे, हरिणी दिवि,
 ते देवाः सस्तम्भं सस्तम्भं पराजयन्ता, ऽनायतना ह्यास, स्त एताः प्रतिपुरोऽमिन्वत,
 हविर्धानं दिव्या, ग्रीधमन्तरिक्षे, सदः पृथिव्यां, तैऽब्रुव, नुपसीदामो, पसदा वै
 महापुरं जयन्तीति, त उपासीद, स्तदुपसदामुपसत्त्वं, तानिभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त,
 त एभ्यो लोकेभ्यः प्रणुत्ता अहरश्रयन्त, यत्प्रातरुपसदमुपायन्नह एनांस्तेन प्राणुदन्त, तैऽ-
 हः प्रणुत्ता रात्रीमश्रयन्त, यत्सायमुपसदमुपायन् रात्र्या एनांस्तेन प्राणुदन्त, ततो देवा
 अभुवन् परासुरा, स्तद्य एव ऽ विद्वानुपसदमुपैत्यहोरात्राभ्यामेव भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते,
 भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्य, थ वै तहि नैपुरासीत्, ते देवा एतामिषु संसकुर्व,-
 न्नभिं ऽ शृङ्ग, सोमं ऽ शल्यं, विष्णुं कुल्मुलं, तेऽब्रुवन्, क इमामिषुमवस्रक्षयतीति,
 ते देवा अब्रुव, नयमेव रुद्र इति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यवदन्
 रसोऽब्रवी, नैवमेकश्चनेषुमस्तास्मीमांसाता इति, तस्मादेतस्येपुरस्ता न मीमांसितव्या ॥
 सत्यं हम् ॥ इत्येव ब्रूयात्, तां वै रुद्रो व्यसृज, देष हि देवानां क्रूरतुम, स्तयेमाः पुरोऽमिन,
 दग्निना वै स तास्तेजसाभिनन्त, तस्मादग्निः प्रुथम इज्यते, यदन्यां देवतां पूर्वां यजेद-
 वीर्यवतीः स्यु, रष्टौ कृत्वो जुह्वौ गृह्णाति, चतुरूपभृति, पूर्वाधौ हीषोः समाहिततमः, सकृत्
 पराङ्कतिक्रामति, सकृद्द्वयेषुः पराच्यपत, दतिक्रम्याश्रावयति, यज्ञस्याभिजित्यै, यद-
 नतिक्रम्याश्रावयेदनभिजितोऽस्य यज्ञः स्यात्, सुवेणोपसदो जुहोति, पुरां वा एष जिता-
 नामन्वारोह, एकामेकाहं जुहोत्ये, कामेकाहं, मेकां ऽ हि त एकाहमज्यन्नेकामेकाहं,
 तिस्र उपसदो जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानामभिजित्या, अग्निना वै मुखेन
 देवा इमांल्लोकानन्ववायन्नुपसद्भिरसुरान् पराणुद्या, ऽग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमांल्लोकानन्व-
 वैत्युपसद्भिर्भ्रातृव्यं पराणुद्य, याः सायमनुवाश्कयास्ताः प्रातर्याज्याः स्यु, र्याः प्रातरनुवाश्-
 कयास्ताः सायं याज्याः स्यु, स्तथोभयीर्वीर्यवतीर्भवन्ति ॥ १ ॥

अयः प्रथमायामवधाय जुहोति, रजतं मध्यमायां, हरितमुत्तमायां, मत्तद्वै बृहस्पति-

[१] तै. ६, २, ३ । काठ. २४, १०, २५, १ । कपि. ३८, ३—४ ।

[२] मै. १, २, ७ । काठ. २५, १ । कपि. ३८, ४ । वा. ५, ७, ११, ३५ । काण्व. ५, ९—११, १२, ३५ ।

देवेभ्यः पूज्यनमकरोद्, यत्र पुरं युध्येयुस्तदेताभिर्जुहुयात्, सरा वा एषा यज्ञस्य, तस्मा-
 द्घटिकच प्राचीनमग्नीषोमीयात्तदुपांशुं चरन्त्य, —थ वा एतदग्नीषोमीयं प्रति वाचं विसृजन्ते,
 यज्ञमेवाप्त्वा वाचं विसृजन्ते, घृतं वै देवा वज्रं कृत्वा सोममग्न, —न्सुचौ वाह, तस्मात्
 सुचौ सोमीमाहुतिं नाशाते, अवधिपूर्वा एतत् सोमं यदस्य सुचौ चाज्यं चान्तिकमभार्पु, —
 र्यदाहा, —संशुर्ंशुष्टे देव सोमाप्यायतामिति, यदेवास्य घन्तः क्रूरमक्रंस्तदक्रूरमक्र, —स्तदा-
 प्याययति, सर्वं क्रुत्विजा आप्याययन्ति, सर्वे हि तान्तं भिपुज्यन्ति, यन्ति वा ए३ते
 ऽस्माल्लोकाद्ये सोममाप्याययितुमुदस्थुः, पराञ्चो हि यन्ती, —श्वराः प्रमेतो, —र्यदाहे, —ष्टा राया
 एष्टा वामानि प्रेषे भगायेति, तेनास्माल्लोकान्नैति, तेनास्मिन्नोके धृता, अनयोर्वा एषं गभुं,
 आभ्यामेष आवृश्चते यः सोमं हन्ति, यदाह, नमो दिवे नमः पृथिव्या इत्या, —भ्यामेव
 नमोऽक, —रातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजा, —स्तानूनप्रमाशी, —स्तस्मान्न होतारं वृणीते
 नापेयम् ॥ सीद होतः ॥ इत्येवाह चतुर्व्रतस्तिस्त्र, —श्वत्वारिहीषोः पर्णानि, त्रिव्रतस्तिस्त्र, —स्त्रि-
 पन्धिहीषुः, शृङ्गं शल्यः कुल्मुलं, द्विव्रतस्तिस्त्रो, द्विपन्धिहीषुः, शल्यश्च कुल्मुलं चै-
 —कव्रतस्तिस्त्र, एका श्लेवेपु, —रेषा वै परोवरीयसी दीक्षा कनीयो व्रतमुपैति, ज्यायांसं
 लोकमभिजुयत्ये, —कव्रतस्तिस्त्रो, द्विव्रतस्तिस्त्र, —स्त्रिव्रतस्तिस्त्र, —श्वतुर्व्रतस्तिस्त्र, एषा वा
 उत्क्रामन्ती स्वर्गकामस्यो, —त्तरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान्भवति य एवं वेद, यद् द्वादशाग्निष्टोम-
 स्योपसदः स्युरशान्ता निर्दहेयु, —यत्ति३सोऽहिंस्य, यथा गरीयान् भारं उणिहां निश्रिणा-
 त्येवं तत्, तत्तिस्त्र एवाग्निष्टोमस्योपसदः काश्या, द्वादशुशाहिंस्य सवीर्यत्वाय ॥ २ ॥ ४--६
 अभ्यर्षी वै देवेभ्यो यज्ञं आसीत्, तेनाविदु, —रिह वा स इह वेत्य, —स्ति
 यज्ञ, इति त्वविदु, —स्तेन वै संसृष्टिमैछं, —स्तं प्रैपमैछं, —स्तन्नाविन्दुं, —स्तं
 वयांस्युपर्युपरि नात्ययत्, —स्तमिन्द्र उपर्युपर्यत्यक्रामत्, तमचायत्, सोऽवे, —दक्षि-
 केद्रे मेति, सोऽब्रवीत्, कोऽसा इत्य, —हं दुर्गे हन्तेत्य, —थ कस्त्वमसीत्य, —हं दुर्गादाह-
 तैति, सोऽब्रवीद्, दुर्गे वै हन्तावोचथा, अयं वराहं आमुखं एकविंशत्याः पुरां पारेऽ-
 श्ममयीनां, तस्मिन्नसुराणां वंसु वाममन्तं, —स्तं जहीति, तस्येन्द्रो द्रुंभूल्याभ्यायत्य पुरस्ता-
 द्भ्रिवा हृदयं प्रावृश्च, —देतद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्तास्त्रिःसप्तं सानु संहिता गिरीणाम् ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥

इति सोऽब्रवीद्, दुर्गाद्वा अहर्तावोचथा, एतमाहरति, तं वै विष्णुराहरद्,
यज्ञो वै विष्णु, यज्ञो वै तद्यज्ञमसुरेभ्योऽध्याहरद्, यज्ञेन वै तद्यज्ञं देवा असुराणामविन्दन्ते,
—तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं मुहिषान् क्षीरपाकमोदनं वृराहमिन्द्र एमुषम् ॥

१०

इति तद्वै देवा यज्ञमविन्दन्, यद्वै तद्यज्ञमविन्दंस्तद्देवयजनस्य देवयजनत्वं, यद्देवयजन-
मिच्छन्ति यज्ञमिच्छन्ति, यद्विन्दन्ति यज्ञं विन्दन्ति, यद्वाव यज्ञमानो जोषयुते तद्देवयजनं,
यज्ञं वावैतद्यज्ञमानो जोषयतेऽसुराणां वा इयमग्र आसीद्, यावन्निषद्य परापश्यंस्तद्देवानां,
तै देवाः सलावृकीमधुवन्, यावदियं त्रिः सुमन्तं पर्येति तदस्माकमिति, सा वा इमां त्रिः
सुमन्तं पर्येत्तद्वै देवा इमामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, विष्णुं वै देवा आनयन्वामनं कृत्वा,
यावदियं त्रिविक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्रे व्यक्रमता, —ऽथेदमथाद्, —स्तद्वै देवा इह
मामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, सर्वा वा इयं पृथिवी वेदि, —रियं मैखल, —मिति श्वेवास्या
यज्ञमानः परिगृहीते, यावद्यावद्वै यज्ञमानो वेद्याः कुरुते तावत्तात्तावत्तात्पृथिव्या जयति,
तस्मान्महतीं काश्यां ज्यायसी ज्यायसी, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तद्यत्किंचासुराणां
स्वमासीत् तद्देवा वेद्याविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, तेषां यत् प्रियं वस्वासीत्तेनापाधाव, —न-
नेन चिन्मुच्यामहा इति, तद्देवा उत्तरवेद्याविन्दन्त, तदुत्तरं वै श्रेयो विदामहीति,
तदुत्तरवेद्या उत्तरवेदित्वं, तद्य एव विद्वान्वेदिं चोत्तरवेदिं च कुरुतेऽभिपूर्वमेव सपत्नस्य आत्-
व्यस्य वसु वेदो वृज्जान एति ॥ ३ ॥

११

पटत्रिंशत् प्रक्रमाः प्राची, चतुर्विंशतिरग्रेण, त्रिंशजघनेन, तथा विराजा संमिता,
—ऽथो छन्दांसि वै विराट्, छन्दांसि वावांस्यैतद्यज्ञमुखे युनक्त्ये, —तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ १२

[अतिविद्धा विधुरेणा ०... चकार । ऋ. ८, ९६, २ । विश्वेत्ता विष्णुराभरद् ० । ऋ. ८, ७७, १० ;
नि. ५, ४]

[४] ति. ६, २, ४; ६ । काठ. २५, ३ । कपि. ३८, ६ ।

इन्द्राणीं पत्या संजितं जिगायोदंशेन पतिविद्ये विभेद ।

त्रिंशदस्या जर्षनं योजनान्युपस्था इन्द्रं स्थविरं विभति ॥

१३

इति, यद्वाव प्राचीनप्रवणं तद्देवयजुनं, प्राञ्चं हि तं शयानमविद, नश्च यत् प्राचीन-
 प्रवणमुद्रीचीनापनतं तद्यजेत, यः कामयेतो, भयोर्लोकयोर्कधुयामित्यु, भयोर्वा एतल्लोकयो,
 रुभयोरेव लोकयोर्कधोत्य, थ यस्य देवयजनस्योत्तरादन्यद्देवयजुनं तद्यजेत, यः कामयेता,
 ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, तद्वा उत्तरावन्नाम देवयजन, मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, थ
 यस्य देवयजनस्य मध्यतो बहुला औषधयस्तत्पशुकामो यजेत, पशवो वा औषधयः,
 पशुमान् भवति, यत्समं प्रतिष्ठितं तद्गतश्रीर्यजेत, प्रतिष्ठितं वा एतत्, प्रतिष्ठित एष यो
 गतश्री, स्तदेवैनं प्रतिष्ठापयति, पापो हि स, ततः प्रच्यवमानो, थ यस्य देवयजुन-
 स्यापः पुरस्तात्तद्यजेत, यः कामयेता, ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, तद्वै पुरोहृविर्नाम देवय-
 जन, मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, थ यस्य देवयजनस्य पन्थाः पुरस्तादिरिणं वा कर्तो वा
 भ्रातृव्यवान् यजेत, तद्वा आप्तं देवयजुनं संदेव, यद्वि देवयजनाद्देवयजनमुच्छिंषेद्भ्रातृ-
 व्याय लोकमुच्छिंषे, दथ यस्य देवयजनस्याहवनीयादुन्याः प्राचीरापो धावन्ति गार्हपत्यादुन्याः
 प्रतीचीस्तद्यजेत यं तल्पे वा पात्रे वा मीमांसेर, ननुपक्तो हि वा एष पाप्मना, थैतन्मीमां-
 सन्त, एतद्वै व्यावृत्तं पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्यावृत्तयन्ति, यद्वै यज्ञः संतिष्ठते प्राचीनमस्य
 समृद्धमेति प्रतीचीनं व्यृद्धं, पशवो वै यज्ञस्य समृद्ध, मापः खलु वै पशवो, यत् प्रत्यङ्कव-
 भृथमभ्यवेयाद्यज्ञस्य व्यृध्येन व्यृध्येता, थ यत् प्राङ्कवभृथमभ्यवेति यज्ञस्य वा एतत् समृध्येन
 समृध्यते, यत् व्यृन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, यस्याहवनीयं च हविर्धीनं चान्तरोन्नतं,
 यस्य हविर्धीनं च सदश्चान्तरोन्नतं, यस्य सदश्च गार्हपत्यं चान्तरोन्नतं, मतो वै विष्णुरिमां-
 लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोञ्जितमन्विमांल्लोकानुञ्जयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, थ
 यस्य देवयजनस्य दक्षिणतं उन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, तां वै दिशं देवा असुरान् प्रणुद्य स्वर्ग
 लोकमाय, नथैभ्योऽमुमादित्यं पुरिधिं पर्यदधुरपुनराभावायै, तां वा एतद्दिशं यजमानो
 भ्रातृव्यं प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य, थास्मा अमुमादित्यं पुरिधिं परिदधात्यपुनराभावाय, स्थले
 यजेत यः कामयेतो, भयेपां देवमनुष्याणां प्रकाशं गच्छेयमिति, प्रकाशो वै नामैतद्देवयजन,
 मुभयेपां देवमनुष्याणां प्रकाशं गच्छत्य, भिशस्यमानं याजयेत्, परोक्षं गुहा वने परोक्षं

पृष्टान्यपेयुः, पुरोक्षं वा एष यमुभिर्शंसन्ति, पुरोक्षमेवास्माद्देहा पापीयां वाचं करोत्य-
थ यस्य होता प्रातरनुवाकमनुब्रुवन्नभिर्मपः सूर्यं तानि पश्येत्, तद् ब्रह्मवर्चसकामो यजेत्,
ब्रह्मवर्चसं वा अग्निं, ब्रह्मवर्चसमापो, ब्रह्मवर्चसमस्मा आदित्यो ब्रह्मवर्चसमेव संदधाति,
ब्रह्मवर्चसीं भुवत्य, थ यस्य देवयजनस्यान्या अन्या मध्यतो बृहला ओषधयो, ऽतो वा
अङ्गिरसः पशूनसृजन्त, तत् पशुकामो यजेता, थ यस्य देवयजनस्य मध्यत उन्न-
त, मतो वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायं, स्तस्वर्गकामो यजेत्, निर्वस्केऽभिचरन्
यजेत्, यथैवैतं निर्णयत्येवं तं निर्णयति यमुभिचरति, यत् कार्यमिव स्यात् तद्यजेत्,
यः कार्य इव स्या, दात्मा वै देवयजनं, करोत्येवैनं, ये युवान आर्षेया ऋत्विजो
बह्वयस्तद्देवयजनं, तस्मादाहु, युवैवात्विजीना इत्य, धिर्वीव देवयजनं, तद्य एव विद्वान्
यत्रैव कृचाग्निमाधाय यजते देवयजन एव यजते ॥ ४ ॥

१४

यद्वा अस्या यज्ञियं मध्यं यत्सदेवं तदुत्क्राम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्तसंयतान्तिसंहीरूपमिव
भूत्वा, तेऽविदु, र्यतरान्वा इयमुपावत्स्येति त इदं भविष्यन्तीति, तस्यां वा उभय ऐछन्त,
सा नान्युतरांश्चनोपावर्तत, तां देवा अपाशासु, रूपं ना आवर्तस्वे, ति सान्नवीद्, भागो मेऽ-
स्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसान्नी, न्नामेव पूर्वामग्नेर्व्याधारयात्, सं यत्कामो मां
व्याधारयात्तमेव सं काममश्रुवदिति, तां देवाः पूर्वामग्नेर्व्याधारयं, स्ततो देवा अंभुवन्,
परसुरा, स्तद्य एव विद्वानेतां पूर्वामग्नेर्व्याधारयति भवत्यात्मना, परस्य भ्रातृव्यो भवति,
यद्वै तदुत्क्राम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्तसंयतान्तिसंहीरूपमिव भूत्वा, सा वा उत्तरवेदि, स्त-
सायनी मेऽसीति, तप्ता हिं तै तामविन्दन्त, वित्तायनी मेसीति, वित्ता हिं तै तामवि-
न्दन्ता, ऽवतान्मा नाथितमिति, नाथितां हिं सा तानावद, वताव्यथितमिति, व्यथितां
हिं सा तानाव, देतेदेतद्वा एतया देवा असुराणामविन्दन्तै, तदेतदेवैतया यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृङ्क्ते, ऽग्ने अङ्गिरो ऽयोऽस्यां पृथिव्यामध्यसीति, य एवैषु त्रिषु लोकेष्वग्रयस्तानेवावरुन्दे,
विदेरग्ने नभो नाम यत्ता इति, नभो हिं नाम ऽसोऽग्निंसीजानुदग्ने खेयु, मेतावृती वा
अस्याः पृथिव्या जीवं यज्ञियं, तदेवावरुन्दे, सिंहीरसि, महिपीरसीति, सिंहीरूप-

मिव हि तन्महिषीरूपमिव भूत्वातिष्ठद्, देवैभ्यः शुन्धस्व, देवैभ्यः शुम्भस्वैति, देवैभ्यः
एवैनां शुन्धन्ति, देवैभ्यः शुम्भन्ति, निःसारयति, यदेवास्या उद्घ्नन्तः क्रूरमक्रुस्तद-
क्रूरमक्रु, स्तत्रिःसारयती, न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्रसुभिः पान्त्वित्ये, तदेवशत्या वा इमां दिशो,
यथादेवतमेवैनां प्रौक्षी, दतो वै देवा असुरान्मनसा विनुद्य स्वर्गं लोकमायु, स्त एतां देवता
अन्ततोऽदधतासुराणामनुन्वग्भावाया, स्तो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं मनसा विनुद्य स्वर्गं लोक-
मेति, स एतां देवता अन्ततो धत्ते भ्रातृव्यस्यानुन्वग्भावाय, तेऽकामयन्त, सपत्नं भ्रातृव्यं
सहेमहीति, सिंहीरसि सपत्नसाही स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्यं
साद्वा तेऽकामयन्त, पशवो नः स्युरिति, सिंहीरसि रायस्पोष्वनिः स्वाहेति, तमेव तेन
काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्यं साद्वा पशुन् भित्त्वा तेऽकामयन्त, प्रजा नः स्यादिति,
सिंहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सिंहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः
स्वाहेत्या, द्वित्याभिहिं सां प्रजाभिः सह, तेऽकामयन्त, देवा नो यज्ञं विद्युरिति,
सिंहीरस्या, वह देवान् देवायते यजमानाय स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, भूतेभ्य-
स्त्वे, त्युद्दिशति, देवा इहोव भूता, यत्र वा अशदोऽग्निर्होत्रादिवापाक्रामत्संर्वेषु भूतेष्ववसद्,
यां पशुष्ववसत्तामनाच्छिन्नस्तुकस्यान्तराशूङ्गमवसद्, यां वनस्पतिषु तां पूतद्रौ, यामोपधीषु
तां सुगन्धितेजने, यत्संभारान्तसंभरति यदेवात्राग्नेर्न्यक्तं तत्संभरति, यानि वा अशदोऽग्नि-
स्थान्यधूनत् स पूतद्रुभवद्, यन्मांसं तद्गुगुलु, यत् पूयितं पशुष्टिं स सुगन्धितेजनो,
यदेते संभारा भवन्ति यदेवात्राग्नेर्न्यक्तं तस्यावरुद्धयै, विश्वायुरसि, पृथिवीं ह्वहेत्ये, पां
इहोते लोकानां विधृत्यै परिधीयन्ते, ध्रुवक्षितिरस्य, न्तरिक्षं ह्वहेत्य, न्तरिक्षं हि यज्ञो,
ऽच्युतक्षिदुसि, दिवं ह्वहेति, दिव्यमेवैनमजीगम, दग्नेर्भस्मास्य, ग्नेः पुरीषमसीत्य, ग्ने-
र्होतङ्गस्मा, ग्नेः पुरीषं, देवपात्रं वा उत्तरवेदि, देवैभ्यो देवपात्रं प्रोच्य, वैभ्राजा देवा,
यदाहु, विभ्राड् बृहत्पिबतु सोम्यं मध्विति, देवैभ्यो वा एतद्देवपात्रं प्राहु, प्र वंसीयसः
पात्रमामोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत् यः पात्रिय इव स्यात् ॥ ५ ॥ १५

एतावुती वा इयं पृथिवी यावुती वेदि, रपरिमिताद्वा एतद्भ्रातृव्यं निर्भज्य यजमानाय परि-
गृह्णात्य, क्षं वा अग्नेध्वं, मापो हवि, यत्प्रोक्षति मैध्यमेवैनत्करोत्य, क्षं वा अग्नेध्वं,

[विभ्राड् बृहत्पिबतु... । ऋ. १०, १७०, १; सा. ६२८, १४५३]

[६] काठ. २५, ७ । कपि. ३९, २, ५ । वा. २, २; ९, २०; १८, २८; २२, ३२ । काण्व. २, ३; १०, २७; १९, ४०; २४, ४५ ।

यद्ब्रह्मिः स्तृणाति मेध्यामेवैनां करोत्ये, — तावुती वा इयं पृथिवी यावुती वैदिः, प्रजा ब्रह्मि, —
 यद्ब्रह्मिः स्तृणात्यस्यां वा एतत् प्रजाः प्रतिष्ठापयति, यजमानो वै प्रस्तरः, प्रजा ब्रह्मि, —
 यत्प्रस्तरमुत्तरं ब्रह्मिषः सार्दयति यजमानं वा एतदुपरिष्ठादासीं प्रजानां दधात्ये, — यं यत्तूणे
 अन्तर्दधाति तेन यजमानो यजमानेन व्यावर्तते, बहुलं ब्रह्मिः स्तृणात्ये, — क्षोधुका अस्य पशवो
 भवन्ति, प्राचीनं ब्रह्मिः स्तृणाति, प्राङ् हि यज्ञो, यत्प्रतीचीनं स्तृणीयात् प्रत्यादाज्यास्य
 राष्ट्रं वातुकं स्याद्, देवेषु वै वैदि, — यत्र वै देवेषु सैनतया कामयुते तद्ब्रह्मि, यद्ब्रह्मि
 कल्पयति देवेषु वा एतत्सैनमति, तथा सैनतया यत्र यजमानः कामयुते तद्ब्रह्मि, त्रयो वै
 पूर्वेऽग्नयः प्राधन्वन् हव्यं देवेषु बहन्तो, वपट्कारः प्रावृश्च, — दथ रयोऽयमिदानीं स भीषा-
 पाद्रवदीदृगु स आरिष्यतीति, तं देवा अपाशासु, — रूपु ना आवुर्त्स्वैति, सोऽब्रवीद्,
 भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, — त्यब्रुव, — न्तसोऽब्रवीत्, त्रयो वै मे पूर्वे आतुरः प्राधन्वन् हव्यं
 देवेषु बहन्तो, वपट्कारः प्रावृश्चत्तेषां भाऽगोऽस्त्विति, वृणीष्वे, — त्यब्रुव, — न्तसोऽब्रवीद्,
 यदेव किंचाहुतं बहिष्परिधिं स्कन्देत्तदेव तेषां भागधेयमसदिति, तेषां वा एतद्भागधेयं, — म-
 स्थन्वन्तो हि वै त आसु, — नथ ते प्राधन्व, — न्तसोऽब्रवी, — दस्थानि नु ध्रुविष्ये, ऽथोपाव-
 त्स्यामीति, ते वा अन्वायं, — स्ते सुमन्तं पर्यविशन् यज्ञस्य गोपीथाया, — ऽयं वाव यज्ञयो-
 पधीयते, ऽयं यजमानाया, — ऽयं आतृव्याये, — मौ प्रुतरं करोती, — ममपतरं, यज्ञेन वा
 एतद्यजमानं प्रतरं करोति, यज्ञेनास्य आतृव्यमपतरं करोति, संधिं प्रतिजुहोति, न रथमि-
 माहुतिस्तरति, मुखत एवैनान् प्रीणात्ये, — थो सुतीर्थेन वा एतदाहुतीस्तारयत्ये, — यं वाव
 भूपति, — रयं भुवनपति, — रयं भूतानां पति, — रथ रयोऽयमिदानीं स भूति, — र्यदाहुतं बहिष्प-
 रिधिं स्कन्देत्तदभिमन्त्रयेत् ॥ भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहा ॥ इति
 भागधेयं वावैषामेतत्, प्रीणात्येवैना, — नथो हविषा वा एतत् स्कन्नेन द्वितीयामाशिषमवर्तुन्द,
 एतद्ब्रह्म वा आहारुणं औपवेशिः, किमु स यज्ञेन यजेत् यो हविषा स्कन्नेन द्वितीयामाशिषम-
 वर्तुन्धे न विद्यादिति, तद् द्वितीयामेवैतेनाशिषमवर्तुन्दे ॥ ६ ॥ १६-१८

ये-पुरा ग्रन्थयो भवन्ति तान् विस्तृत्यन्ति मानुषस्य व्यावृत्तयै, प्रणेनिजति, यदेवैनयो-

[७] मै. १, २, ९। तै. ६, २, ९। काठ. २५, ८। कपि. ४०, १। वा. ५, १४१८-२१; ११, ४; ३७, २; ५। काण्व. ५, १९, २४-२७
 १२, ४; ३७, २।

रभिर्निष्पृण् ५ शमलममेध्यं तच् शुन्धान्ति, युञ्जते मन उत युञ्जते धिया, इति जुहोति,
युक्त्या एवं, सावित्र्या जुहोति, सवितृप्रसूते एवं प्रवर्तते, हविर्वै हविर्धाने, यदुपानक्ति
हविर्भूत एवं प्रवर्तते, अथो अभिवृत्ते एवं पत्न्युपानक्ति, यद्वै पत्नी यज्ञं करोति तन्मिथुनं,
मिथुनत्वाय वै पत्न्युपानक्त्ये, — एवं वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो यद्यज्ञं करोत्य, — न्वारम्भाय वै
पत्न्युपानक्ति, प्राचीनमुपानक्ति, प्राङ् हि यज्ञ, — स्त्रिरन्यत्रिरन्यदुपानक्त्य, — परिमित् ५ हि
मुनुष्या उपाञ्जन्ति, दक्षिणत उपानक्त्यु, — दीची ३ ह्येते मनुष्यलोकमुपावर्तते, निर्ऋतिगृहीतो
वा एष उभयतः संदष्टः शुक्लो, यदुपानक्ति शमयत्येव, शुक्लो वा एष दुर्वाग्यजमानस्य
गृहमावदति, स ईश्वरोऽशान्तो यजमान ५ हिं ५ सिद्धो, — स्तदनुगृह्णन्तो यन्ति, यद्युत्क्षेदेत्,
सुवागावद देव दुर्यानिंति वदेच्, शमयत्येवा, — अथोऽशमयित्वैवाग्निपमाशास्ते, हविर्वै हवि-
धाने, स्तीर्त्वा वै बर्हिर्हविरासादयन्ति, तस्माद् प्रस्तरं ५ स्तीर्त्वा प्रवर्तयन्ति, हविर्वै हवि-
धाने, अनूच्यमानासु वै सामिधेनीषु हविरासादयन्ति, तस्मात् प्रवर्त्यमानयोर्होतान्वाहे, — मे
वा एते, इमे वा एतत् प्रवर्तयन्ति यद्विधाने, तस्मात् पूर्वस्या जनताया अपरा जनता क्षेत्रम-
भ्यारोहका, ते यद्विं प्रवर्तयेयुस्तद्विं होतानुब्रुवन्मनसा पदा तां जनतां प्रतिनुदते, — दपर्जन्यं भयं
नुदति, विद्वा एषां, विश ५ वा एतत् प्रतिनुदते, ऽनभ्यवचारुकास्य विट् क्षेत्रं भवति,
नीयान् ५ वै रक्षा ५ सि यज्ञमवयन्ति, यद्वर्त्मनि जुहोति रक्षसामपहत्यै, वैष्णव्या जुहोति,
विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञाद्रक्षा ५ स्यपहन्ति, यद्रायत्र्या जुहोतीमां तेनाक्रमते,
यत्त्रिष्टुभान्तरिक्षं तेना, — अथ यदाहवनीयं गच्छतः स्वर्गं तेन लोके, त्रीन् प्रुक्रमान् प्रतिविक्रमते,
त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकान् यजमानायोच्शि ५ पति, वैष्णवमुसि, विष्णुस्त्वोत्त-
आत्त्विति, वैष्णव ५ हि हविर्धानं, दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या, इति दक्षिणस्य हविर्धानस्य
मेथीन्निहन्ति, मुखत एव यज्ञस्याग्निपमवर्णुद्धे, यमध्वर्युः प्रुथमं ग्रन्थि ग्रथाति तं प्रुथमं ५
विस्र ५ सयति, यद्वन्यं पूर्व ५ विस्र ५ सयेदमेहेन प्रमीयेत्, विष्णोर्नु क ५ वीर्याणि प्रवोचमित्यु-
त्तरस्य हविर्धानस्य मेथीन्निहन्ति वैष्णव्या, वैष्णव ५ हि हविर्धानं, स्वयैव देवतया,
यो अस्कभायदुत्तर ५ सधस्थमित्य, — दो वा उत्तर ५ सधस्थ, — ममुष्मिन्नेव हविर्धानं ५ समिनोति ॥

[युञ्जते मन उत ०...] ऋ. ५, ८१, १; तै. सं. १, २, १३, १: ४, १, १, १; तै. आ. ४, २, १ । दिवो (वा) विष्ण उत ०
... । अथर्व. ७, २६, ८ । विष्णोर्नु कं वीर्याणि ०... । ऋ. १, १५४, १; अथर्व. ७, २६, १; तै. सं. १, २, १३, २ ।]

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥

२०

इति य एवं देवा यज्ञियास्तान् हविर्धाना आसादयति, तांश्च भूश्तेऽभियजते,
दृण्डो वा एतदौपरो वषट्कारेण निरुहन्, यच्छदिर्भिनिर्दधात्यपिहित्या अछिद्रत्वाय, विष्णोः
पृष्ठमसीत्य, —द एवं, विष्णो रराट्मसीत्य, —द एवं, विष्णोः शिप्रे स्था, इतीमे एवं,
मुखतो वा एतत्, स्वया देवतया शिरो यज्ञस्य संभरति, विष्णोः स्यूरसीति, तस्मादिदं
शिरः षोढाविष्कृतं, प्र तद्विष्णुः स्तवते वीश्येणे, —ति प्राङ्मुक्त्रम्य वदत्य, —तो वै विष्णुरिमां-
छोकानुदजयद्, विष्णोरेवोऽज्जितिमन्विमांछोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते ॥

॥ ७ ॥

२१

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसव इति, सवितृप्रसूत एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्वाहुभ्यामित्य, —
श्विनो वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्यामिति, देवताभिरेवा, —ऽभिरसि, नारिरसीति,
क्रूरमिव वा एतद्यदभिः, शमयत्येवे, —दमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी, —त्याह रक्षसां
ध्वरायै रक्षसामन्तरित्या, इदमहं सोमे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा अपिकृन्ता-
मीति, समानो वा हसमानो वारातीयति सर्वमेवैतया पर्यापत्, प्राणा वा उपरवाः, शिरो
हविर्धानं, शीर्षेवा इमे प्राणा, —स्तस्माद्धविर्धाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्माद्द-
न्तं, —श्चत्वारो वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्माच्चत्वारः संतृणाः परं, संतृणा हि परं प्राणा,
विधृता उपरिष्ठाद्, विधृता रहीम उपरिष्ठात् प्राणाः, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत्
खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धं यदक्षिणं हविर्धानं, तस्मादक्षिणे हविर्धाने, बृहन्नासि बृहद्राया
इति, देवा रक्षेव बृहद्, बृहतीभिन्द्राय वाचं वदेत्यै, —न्द्रो हि यज्ञो, रक्षोहणं वलगह-
नमित्या, —ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वैष्णवीमिति, विष्णुर्हि यज्ञो, ऽसुरा वा
एतान् वलुगान् देवेभ्यः प्राणेषु न्युखनं, —स्तान् वाहुमात्रेऽन्वविन्दं, —स्तस्माद्वाहुमात्रं
ख्यं, यद्वाव कृत्या यच्च शफं यदभित्तरितं तदेतद्दुद्रुपति, प्राणा वा उपरवा, यद्वव-

[आ वामुपस्थमद्रुहा०... पीतये । क्र. २, ४१, २१; नि. ९, ३७ । प्र तद्विष्णुः स्तवते०... विश्वा । क्र. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; नि. १, २०]

[८] मै. १, २, १० । तै. ६, २, १०—११ । काठ. २५, ९ । कपि. ४०, २ । वा. ५, २२—२३, २५—२८; ६, १, ३ । काण्व. ५, २८—२९, ३१—३६; ६, १, ४ । [देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

सिञ्चति तस्मादिमं उदन्वन्तः प्राणाः, प्राणा वा उपरवा, यदवस्तृणाति तस्मादिमे लोमशाः प्राणा, अथ यदवसिञ्चत्येव च स्तृणाति मस्तिष्को वा एष क्रियते, हनू अधिष्वणे, शिरो हविर्धानं, शीर्षिन्वा इमे हनू, तस्माद्विधाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षिन् हनू, तस्मादन्तरिमे वा एते यत्संतृन्वा, दिमे एव संतृन्वात्, तत्संपाद्ये एव, झङ्गुलमन्तरां कार्युं, झङ्गुलं ३हीद, मन्तरां वै नाकेव, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, मुदरं संद्रः, प्राङ् हिं यज्ञः संद्वितो, हनू अधिष्वणे, जिह्वाधिष्वणं, प्रावाणो दन्ता, मुखतो वा एतत् प्रजापुतेः सोमं पिबन्ती, न्द्रो वै वृत्रमुह, न्तस इमां प्राविशत्, तं देवताः प्रैपमैछं, स्तन्नाविदं, स्तं भूतान्युपारवन्त, यो नोऽधिपतिरभूत्तन्न विन्दामा इति, तदुपरवाणामुपरवत्वं, यत्तदुपारवन्त तच्चतुर्धावस्तादेवैछ, न्नेकधा परोऽन्वविन्दं, स्तस्माच्चतुर्धावस्ता, देकधा परो, यदुपरवाननुमृशती, न्द्रियस्यावरुद्धयै ॥ ८ ॥ २२

पृथिव्यै त्वा, ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वे, ति प्रोक्षत्ये, पा३ ह्येषां लोकानां विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनां लोकैभ्यः प्रोक्षी, दन्नं वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमतीभिः प्रोक्षत्यूर्जा वा एतदन्नं सम्- र्धयत्यु, क्षं वा अग्नेभ्यः, मापो हवि, यदवसिञ्चति मध्यमेवैन्त करोत्यु, क्षं वा अग्ने- भ्यं, यदवस्तृणाति मध्यमेवैन्त करोति, पितृदेवैर्युं वै निखातमग्नेभ्यमन्युदेवत्यु, मस्याः खलु वा इमा उच्चमार्धे औषधयो, यदवस्तृणात्यस्या एवैनामुत्तमार्धे मिनोत्ये, निखातैवा- भू, दन्नं वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमवास्यत्यग्ने वा एतदूर्जं दधाति, न ह्यन्नमृत ऊर्जा धिनोति, नो हूर्गतेऽन्नाद्धिनोति, नितानस्त्वा मारुतो निहन्तिवति, मनो वै नितानः, प्राणा मारुता, मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणेति, मित्रमेवैनां दाधार, वरुणः कल्पयति, विधृत्यै च खलु वा एषां प्रजानां कल्पत्यै च मीयते, मित्रावरुणौ वै देवानां धर्मधारयौ, देवै वा एतदूर्जमदीधरता, यदौदुम्बरी, ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्युहामीत्या, शीरेवैपा, ब्रह्म दृहं क्षत्रं दृहेत्या, शिषु एवैप परिग्रहो, घृतेन द्यावापृथिवीं आपृणोति, घृतेनैव द्यावा- पृथिवीं व्युनच्यु, दरं वै संद्रा, ऊर्गुदुम्बरो, यदौदुम्बर्यु, जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, प्रजापुतेर्वी एतदुदरं यत्सद्रः, प्राजापत्यं उद्गाता, तस्मादुद्गातान्वारभते,

यजमानो वा, औदुम्बरी वर्षिष्ठा कार्या, वर्षेन० समानानां गमयति, विश्वजनस्य छाया-
सी, —ति छदिरभिनिदधाति, गोत्राद्गोत्राद्धिं प्रसर्पन्त्यु, —दर० वै सदो, यदन्येनान्येन संमि-
नोति तस्माद्दरमन्येनान् येनामेन संतत, उदर० वै सदो, यदनुचीनं मिनुयात्पराचीनं जग्ध-
मतीया, —दथ यत्तिरश्चीनं मिनोति तस्माज्जग्ध०, सर्वाण्यङ्गान्यनुवैति, प्रजा वा एतत् सुमी-
चीनं मिनोति, समीचीरेनं प्रजा अभिसमावर्तते, स०यार्त इव स भवति, समानं० सांका-
शिनं कार्य०, समानां ३हीमं प्राणा, यं द्विष्यात्तस्याक्षणां मिनुयात्, प्राणानस्य मोहयति,
प्रमायुको भवति, यदि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या इति, नीचैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेव निय-
च्छति, यदि कामयेत्, न वर्षेत् पर्जन्या इत्यु, —चैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेवापाग्रही, —नवछ-
दिरमिष्टोमं स्यात्, तैजसा त्रिवृता संमितं, पञ्चदशछदिरुक्थये, पञ्चदशेन वज्रेण संमित०,
सप्तदशछदिरतिरात्रे, सप्तदशो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यां रात्रिरानुष्टुभी, यज्ञकृतनमिषेषा
व्यावृत्तिः, प्राचीनव०श० हविर्धीनं मिनोत्यु, —ध्वीं हि द्यौः, प्राचीनव०शमाग्नीध्र, —मूर्ध्व०
३ह्यन्तरिक्षं, तिरश्चीनव०श० सद, —स्तिरश्ची ३हीय०, यजुषा हविर्धीनं मिनोति, निरुक्ता
हि द्यौः, —यजुषा सदो, निरुक्ता ३हीय०, —मयजुषाग्नीध्र, —मनिरुक्तमिव ३ह्यन्तरिक्ष, —मूर्धमा-
ग्नीध्रस्यान्तर्वेदिं मिनोत्यु, —धैं बहिर्वे३द्य, —धै० ३ह्यन्तरिक्षस्यास्मिन्नो३के, ३धैममुष्मिन् ॥९॥

२३

सुवाङ्मन्त्राडङ्गारे वम्भारा इत्ये, —ते वै देवाना० सोमरक्षय, एतेभ्यो वा अधि छन्दा०सि
सौममाहुर०, —स्ते सोमपीथेन व्याध्व्यत, त एतानि द्वितीयानि नामान्यधत्तमङ्गलेछायै, सोम-
पीथो ना उपनमादिति, तस्मादेते द्विनामान्, —स्ते वा अन्वाय०, —स्ते न प्राप्नुव०, —स्तस्मा-
देतेऽतिहाय वषट् क्रियन्ते, न हि प्राप्नुव०, —स्तेपा० वा एष लोको यावुदभि न्युप्यते, तद्यो
ऽविद्वानाक्रामत्यार्त्तिमार्छित्य, —थ य एव० विद्वानाक्रामति न सुद३स्यामार्त्तिमार्छति, तेषा०
वा एष भागो यद्वाघार्थन्ते, त एवास्यै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यज्ञमुखं० वै पवमानो,
यत्पवमाने स्तु३ते३श्रयो विह्रियन्ते यज्ञमुखादेवाधिर्विह्रियन्ते, जम्भो वै नामासुरं आसीत्,
स यज्ञमगिरत्, स आग्नीध्रं न प्राप्नोत्, तमाग्नीध्रात्पुनर्व्यरुज, —देतद्वै जीवं, तस्मादाग्नीध्राद्धि-
ह्रियन्ते, दक्षिणतो वै देवानंसुरा यज्ञमजय०, —स्त उदश्चा आग्नीध्र० समातिष्ठ०, —स्तमाग्नीध्रात्
पुनरभ्यजय, —नेतद्वा अनभिजितं, तस्मादाग्नीध्राद्धिह्रियन्त, एतत् प्रति वै देवानंसुरा यज्ञ-

मजय५, —स्त आग्नीध्रादधि बहिष्पवमानेन यज्ञमुभिजित्याग्नीनाधाय बर्हिस्तृणत, पराजिज्ञाना
 वा एतत् सर्पन्ति यद्बहिष्पवमानं५ स्तोष्यन्तः सर्पन्ति, यद्बहिष्पवमाने स्तुतं आह ॥
 अग्नीदग्नीन्विहर, बर्हिः स्तृणाति ॥ इत्याग्नीध्राद्वा एतदधि बहिष्पवमानेन यज्ञमुभिजित्याग्नीना-
 धाय बर्हिः स्तृणते, ऽत्र वा एतर्हि यज्ञो यत्रास्तुत५ स्तोत्रं५, यत्रैव यज्ञस्तदाभिपर्यावृत्य
 जुहोति, शुक्रवृत्ति वै पूर्वे संवने, अशुक्रं तृतीयं५ संवनु५, यज्ज्योतिष्मतीस्तृतीयसवने
 व्याघारयन्ति तेन तृतीयसवनं५ शुक्रवत्, स५वत्सरो वा अग्निष्टोमं, —स्तस्य वा एतास्त३न्वो
 यद्विष्ण्या, —स्ता वा अस्यैतत्समुद्धर्षयित्वा ज्योतिष्मतीः कृत्वाथाग्निष्टोमं न स्तुवते, स५वत्सरो वा
 अग्निष्टोमो, द्वादश मासाः स५वत्सरो, यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, प्रत्यञ्चो धिष्ण्या व्याघा-
 र्यन्ते स५वत्सरस्य विधृत्या, उभयतो वै देवानंसुराः परीयता आसन् पुरस्तादन्ये, पश्चादन्ये,
 यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, ये पुरस्तादास५स्ता५स्तेनापानुदन्त, यत् प्रत्यञ्चो धिष्ण्या व्या-
 घार्यन्ते, ये पश्चादास५स्ता५स्तेनापानुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदो, ऽध्वर्युणा वै यज्ञो
 विधृत, इदमिदं वा एतद्यज्ञस्य यद्विष्ण्या, यदध्वर्युः प्रत्यङ् धिष्ण्यानतीयात् प्राणात्संक्षेपेत्,
 प्रमायुकः स्याद्, यद्युतीयाद्यज्ञपरुष्यतीयादैनद्रीमनुब्रूया, —दैन्द्रं५ हि सदा, स्वयैवैनदे-
 वतयोपचरत्या, —त्मनोऽहि५सायै, प्राचीनं५ वै धिष्ण्येभ्योऽध्वर्योर्लोको, यदध्वर्युः प्रत्यङ्
 धिष्ण्यानतीयादन्यजनतास्य क्षेत्रमभ्यारोहका स्या, — ३न्न्यन्य उष्यन्ते, नान्ये, तदेपां
 मिथुनं प्रजायै, निरुक्ता अन्ये, ऽनिरुक्ता अन्ये, ये निरुक्तास्तेऽस्मै लोकाय,
 येऽनिरुक्तास्तेऽमुष्मै क्षयाय, यथा वा इदं मेखलां पर्यस्युते मेध्यस्य चामेध्यस्यु च विधृत्या,
 एवं५ वा एते न्युष्यन्ते यज्ञस्य विधृत्यै, यत् प्राचीनं धिष्ण्येभ्यस्तदेवाना५, यत् प्रुतीचीनं
 तन्मनुष्याणां, तस्मात् सोमं पिबते प्राञ्चो धिष्ण्या नातिसृपे, जनं५ ह्येति, देवलोकेमभ्या-
 रोहति, चात्वालार्द्धिहियन्त, एष वा अग्नीनां५ योनिः, स्वादेव योनेर्विहियन्ते, ऽस्कन्न-
 त्वाय, तेषा५ वा एतदभ्यवायनं चोदयनं च, यदन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं चैतद्वै यज्ञस्यु
 तीर्थं, तस्मादेतेन संचरति, तेन योऽविद्वान्संचरत्यातिमार्छित्यं, —थ य एवं५ विद्वान्संच-
 रति न सुदुःस्यामार्तिमार्छति ॥ १० ॥

२४-२६ [१६०७]

॥ इत्युपरिकाण्डे असुराणां नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

यज्ञो वा एष संक्रामनेति प्रायणीयादध्यातिथ्य, मातिथ्यादध्युपसदः, स उपसद्भ्योऽपि
 प्राङ् प्रणीयते, यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयेयुरपघ्नीत यजमान, मथ यद्गृहीत्वाज्यानि प्रणयन्ति
 यज्ञं वा एतद्यजमानोऽन्वारभते, प्राञ्चः सोमेन प्रयन्ति, प्राची पत्नी पूर्वमग्निमभ्युदैति,
 सोमेन वा एतद्राजाभिजयन्तो यन्ति, यस्य वै मनुष्यराजो गृहमागच्छति तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं,
 यदा वै स ततः ह्ययतेऽथ तेषां तत्पुनर्भवति, तस्मादाहुरपित्रता इत्यं, पि ह्येषां तस्मिन्
 व्रतं, सोमो वा एतद्राजा गृहं प्राप, तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं, यदा वै स ततः प्रच्यवतेऽथ
 स तत्तेभ्यो विसृजते, तद्वैसर्जनानां वैसर्जनत्वं, त्वं सोम तनुकृद्भ्या इति, यदेवं तनुकृतं
 चान्यकृतं चैनस्तदेतेनावयजति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
 आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षमेव प्राप्यान्यदेवं रूपमक, वैष्णव्या ह्यविधाने, ऽद एव प्राप्य,
 विष्णुवै यज्ञो, विष्णुमेव यज्ञमक, रसुरा वा एतं देवानामादित्सन्त, तं देवा अमुं कृत्वा
 लोकमहरन्, यदमुमत्या जुहोत्यमुमेवैनं कृत्वासुं लोकं हरन्ति, सर्वेभ्यो वा एष भूतेभ्य आहि-
 यते, यत्सौम्या जुहोति मनुष्येभ्यस्तेनाविद्यते, यदमुमत्या पितृभ्यस्तेन, यदाग्नेया
 देवेभ्यस्तेन, यद्वैष्णव्या यज्ञाय तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणो गृह्णाति, यत् सौम्या जुहोति
 मनुष्यांस्तेन वरुणान्मुञ्चति, यदमुमत्या पितृंस्तेन, यदाग्नेया देवांस्तेन, यद्वैष्णव्या
 यज्ञं तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणान्मुञ्चत्यग्निना वै सुखेन देवा इमालोकानभ्यजनयन्,
 गार्हपत्येनासुं लोकं, माग्नीध्रेणान्तरिक्षं, माहवनीयेनासुं लोकं, तस्मात् त्रेधा अग्रया आधी-
 यन्त एषां लोकानामभिजित्या, इन्द्राग्नी वा अपरा अग्नी, अग्निरपुरा, इन्द्रः पूर्वः,
 प्रजापतिराहवनीय, स्तस्मादेष उपोसे साद्यता, उत्तरो हि पिता पुत्रा, दुत्तरो आतृव्याद्भवति
 य एव वेदा, ऽग्नेण प्रणयेदतश्रीः श्रिय एव परिगृहीत्यै, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतुया,
 स्वयैव देवतया, प्रजा वै पशवोऽश्वो, रुद्र आहवनीयो, यदग्नेण प्रणयेद्ब्रह्मयास्य पशूनपि-
 दध्यात्, पश्चदिवं प्राङ् प्रणीयः पशूनां गोपीथायो, र्वन्तरिक्षं र्वीहीत्य, न्तरिक्षदेव-
 र्त्यो वा एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्रातोऽमुत्रा, ऽऽदित्याः सदा आसीदित्या, दित्यो वै यज्ञो,
 ऽदितिः सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, देव सवितरेष ते सोमा इति, मनु-
 ष्येषु वा एष पुराभूद, देवेभ्य एवैनं संप्रादा, देतत्त्वं देव सोम देवानुपावृता इति, देवो

३ ह्येष देवानुपावर्तत, इदमहं मुनुष्यान्त्सह रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्तता, इत्याशिषुमेवा-
 शास्ते, नमो देवेभ्यः, स्वधा पितृभ्या इति, नमस्कारो देवानां, स्वधाकारः पितृणां,
 निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षीति, वरुणपाशादेवं निमुच्यत आत्मनोऽहिंसायै स्वरभिर्यक्शमित्ति,
 यज्ञो वै स्रु, —र्यज्ञमेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, —सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरं,-
 —मग्निना वा एष तन्वुं विपरिधत्ते यो दीक्षते, ऽग्नीं रुद्रो, यदग्निना पुनर्यथायथं तन्वुं न
 विपरिदधीत रुद्र एनमभिमानुकः स्याद्, यदाहा, —ऽग्ने व्रतपते यां त्वं तन्मर्म्यभूदेपां सां
 त्वय्यं, —ग्ने व्रतपते यां मम तन्मस्त्वय्यभूदियं सां मयीत्य, —ग्निना वा एतत् पुनर्यथायथं तन्वुं
 विपरिधत्त आत्मनोऽहिंसायै ॥ १ ॥ १

न यूपमल्लैष्यता होतृश्वयं, न हिं दीक्षितस्याग्नौ जुहति, वैष्णवीमनूच्याल्लैष्यो, वैष्णवो हिं
 यूप, —स्तदाहु, —होतव्यमेवं, परुष्येव जुहोत्यायतुना इति, तन्न सूर्यं, यूपस्यैवान्तेऽग्निं
 मुयित्वाथ होतृश्वयं, तत्स्विदुभयमक, —जुहोत्याह, न दीक्षितस्याग्नौ जुहोत्यं, —त्यन्यान्गां,
 नान्यानुपागामित्यं, —तीं श्वन्यानेति, नान्यानुपैत्य, —वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदमित्य,
 —वीग्द्येनं परेभ्यः परोऽवरेभ्यो विन्दति, तं त्वा जुषामहे देवयज्याया इत्ये, —तं ३ ह्येष
 जुपते, जुष्टं विष्णुवा इति, यज्ञायैवैनं जुष्टं विष्णवेऽक, —विष्णुवे त्वे, —ति पर्यनक्ति,
 हविर्भूतमेवैनं वृश्चत्यं, —थो अभिघृतमेवं, य इत्थं वेत्थंवाहु, —णो मैधात्सोऽपावृत्तो, यं
 ऋजुरुर्ध्वंशल्कः स वाव मैधमुपस्थितो, यं ऋजुरुपरिष्ठादुपावनतो, योऽधिशाख्यो योनिः स,
 यो वा अस्या अधिजायते स योनि, —मानियं हि वनस्पतीनां योनिः, परुपि व्रश्वयो,
 यदुपरुपि वृश्चथ्या परुष्यवकृत्तमेवं स्या, —दनक्षसंगं स्थाणुरुच्छिष्यो, यदक्षसंगं स्थाणुमु-
 च्छिष्येद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पशन् प्रतिहन्यात्, पञ्चारत्निः कार्यः, पङ्क्त्या संमितः,
 षडारत्निः कार्यः, ऋतुभिः संमितः, सप्तारत्निः कार्यः, सप्तपद्या शक्या संमितो,
 ऽष्टारत्निः कार्यो, गायत्र्या संमितो, नवारत्निः कार्यं, —स्तेजसा त्रिवृता संमितो, दशा-
 रत्निः कार्यो, विराजा संमिता, एकादशारत्निः कार्यः, त्रिष्टुभा संमितो, द्वादशारत्निः कार्यो,
 जगत्या संमित, —स्त्रयोदशारत्निः कार्यं, —स्त्रयोदशेन प्रजापतिना संमितः, पञ्चदशारत्निः कार्यः,
 पञ्चदशेन वज्रेण संमितः, सप्तदशारत्निः कार्यः, सप्तदशेन प्रजापतिना संमिता, एकविं-

शत्यरत्निः कार्यु, एकविंशेन संमितु, —स्त्रयोविंशत्यरत्निः कार्यु, —स्त्रयोविंशेन संमितु,
 पञ्चविंशत्यरत्निः कार्युः, पञ्चविंशेन संमितः, सप्तविंशत्यरत्निः कार्यु, —स्त्रिणवैन
 संमिता, एकत्रिंशदरत्निः कार्यु, एकत्रिंशेन संमितु, —स्त्रयास्त्रिंशदरत्निः कार्यु, —स्त्र-
 यस्त्रिंशेन संमितो, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान् कार्शयो यदि वा यावान् रथे तिष्ठन्,
 यावान् वै पुरुष ऊर्ध्वबाहुः सैतस्यावमा मात्रा, इथ ततो वर्षीयान्वर्षीयानेव कार्शयो, यो
 बहुशाखो बहुपर्णः सु कार्यो भूमन् एव, भूमान् ५ श्लेष एतस्य जग्राह, भूमानमस्य गृह्णाति,
 भूमानमस्य पशवोऽनृपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥

ओषधे त्रायस्वैनमित्या, —ह त्रात्या एव, स्वधिते मैन् ५ हिंसीरिति, वज्रो वै स्वधिति,
 —वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्दुधात्यहिंसायै, यो वा एतस्याभिहेतस्याग्रे शकलः परापतति तमस्य
 तेजोऽन्वपक्रामति, यत्तं पुनुराहरति सतेजस्वाय, प्राञ्चं प्रहापयति, मेधुमेवैनमनुपर्यावर्त-
 यति, वज्रो वै यूष, —स्तस्माद्वा इमे लोका नीर्यमाणाद्विभ्यती, —श्वरो श्लेषोऽशान्तो नीर्यमाण
 इमांलोकान् हिंसितो, —यदाह, दिवमग्रेण मा हिंसीरन्तरिक्षं मध्येन पृथिव्याः संभुव आजं
 गच्छेति, शमयत्येव, शान्त एव नीर्यत, एषां लोकानामहिंसायै, सर्वस्य वा एष मित्रं ५
 यो दीक्षितः, स एतमहिंसी, —दीश्वरा वनस्पतयोऽपिधिष्यन् भविता, यदात्रश्चने जुहोति
 पुनुरेवैनं प्रजनयति, तस्मादात्रश्चनान्द्रूया ५सः प्रजायन्ते, पशुना संमितः कार्शयो, दश वै
 पशोः प्राणा, आत्मैकादशो, ऽष्टाश्रयो ब्रह्मणी दशमे, आत्मैकादश, —स्तथा पशुना
 संमितो, ऽष्टाश्रिः कार्यो, गायत्र्या रूपं, गायत्रो हि यूषो, गायत्र्या वै पतन्त्या यत्र
 पूर्णं परापतत्ततः पूर्णोऽजायत, तस्मात् पूर्णमयु, एतत् खलु वै पूर्णस्य सारं ५ यत्खुदिरं,
 स्तस्मात् खादिरं, इह वा असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्ययुं लोकमहरं, —स्तद्यतोऽध्ययुं
 लोकमहरं ५स्तस्माज्ज्योतिषो विल्वोऽजायत, तस्माद्विल्वो, ब्रह्मवर्चसक्रामेन कार्यो ब्रह्मवर्चसस्य
 संसृष्ट्या, अथो ज्योतिषैव तमस्तरती, —न्द्रो वै यतीन्त्सालावृकेयभ्यः प्रायच्छत्, तेषां ५ वा
 एषं ब्रह्मचारी चमसाध्वर्युरासीद, योऽयं ५ हरिणस्तस्य यः सोमपीथ आसीत् स स्वजोऽभवत्,
 तस्माद्हरिणः स्वजं खादति, सोमपीथो हस्यैष स, यत्र चमसं न्यौवजत्ततो रोहितकोऽजायत,
 तस्माद्रौहीतक, —स्तस्माद्रौहीतके रोहितके स्वजः, पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवं ५ त्वै, —ति
 प्रोक्षत्ये, —पां ५ ह्येप लोकानां ५ विधृत्ये मीर्यते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिपत्या हि देवाः, अथो

[३] मै. १,२,१४ । तै. ६,३,३ । काठ. २६,५ । कपि. ४१,३ । वा. ४,१,१७;५,२६-२७,४२-४३;६,१-४,१५;
 ३७,११;१,१७-१८ । काण्व. ४,२,२३;५,३३,३५-३६,५४;६,१-५;३७,११;१,२८-२९;१३,३३ ।

त्रिपदयैवैनं गायत्र्या प्रौक्षीद्, वज्रो वै यूपो, ऽन्नं यवो, यद्यवमीभिः प्रोक्षति वज्रेण वा एतदन्नं जयति, तैजो वै यूप, एष खलु वा औपधीनां तैजो यद्यव, —स्तस्मादेतं शिशिरा औपधयोऽनुप्राणन्ति, यद्यवमवास्यति तैजसि वा एतत्तैजो दधात्य, —क्षं वा अमेध्यं, —मापो हवि, —यदवसिञ्चति मध्यमेवैनत्करोत्य, —क्षं वा अमेध्यं, यदवस्तृणाति मध्यमेवैनत्करोति, तक्षितो वा एष नगो यच्छकमवास्यत्य, —नगमेवैनमक्रः, स्व एवैनं स्थाने दधात्य, —वृक्ण एवाभूद्, घृतेन द्यावापृथिवी आपृणोति, घृतेनैव द्यावापृथिवी आपूरयति, यजमानो वा अग्निष्ठास्तेजो घृतं, —मान्तमविलिन्नमनक्ति, यजमानमेव तैजसानक्ति, देवस्त्वा सविता मध्वानकित्वत्ये, —तद्वै देवानां मधु यद् घृतं, सुवित्प्रसूत एवैनं मध्वानक्ती, —न्द्रस्य चपालुमसीत्यै, —न्द्रं हि चपालं सुपिप्पला औपधीस्कृधीत्यो, —पधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादौपधयः शीर्षिन् फलं गृह्णन्ति, दिवमग्नेणोत्तमाना, —न्तरिक्षं मध्येनापृण, पृथिवीमुपरेण दृह्येत्ये, —पांश्च इहोप लोकानां विधृत्यै मीयते, ता ते धामान्युश्मसि गमध्या, इत्यवदधाति वैष्णव्या, वैष्णवो हि यूपः, स्वयैव देवतुया, विष्णोः कर्माणि पश्यते, —ति संकल्पयति संमितत्वाय, ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामी, —त्याशीरेवैषां, ब्रह्म दृह्ये क्षत्रं दृह्येत्या, —शिषु एवैष परिग्रहो, ऽपोऽनुपरिषिञ्चति धृत्यै ॥ ३ ॥ ३

वज्रो वै यूपो, यदन्तर्वेदिं मिनुयान्निर्द्वेहद्, यद्वहिवेद्येनवरुद्रः स्या, —दधमन्तर्वेदिं मिनोत्थ, —धं वहिवेद्यं, —वरुद्रो ह भवति, न निर्दहति, नोपरस्याविः कर्तवै, यदुपरस्याविः कुर्याद्वेष्टाः स्यात्, प्रमायुको यजमानो, नातिस्थूलः कार्श्यः, क्षुधं प्रजा नीयु, —नो अत्युण, —रुभयुमेवान्तरां, यजेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्यं लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तं यूपेनायोपयं, —स्तद्यूपस्य युपत्वं, यद्यूपः पुरस्तान्मीयेत् स्वर्गस्य लोकस्यानुक्शत्यै, तद्विष्णोः परमं पदं, —मित्ति समुन्माष्टिं स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, नाभिद्वेष्टे परिव्ययत्यु, —र्वा औपधया, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, यद्वि कामयेत्, क्षुधं प्रजा नीयुरित्य, —रशनान्यूपान्मिचुयात्, क्षुधं प्रजा

[ता (या) ते (वां) धामान्यु (वास्तु०)० । क्र. १,१५,४,६; तै. सं. १,३,६,१; नि. २,७ ।

विष्णोः कर्माणि पश्यत० । क्र. १,२२,१९; सा. १६७१; अथर्व. ७,२६,६; तै. सं. १,३,६,२]

[४] तै. १,२,१४ । तै. ६,३,४ । काठ. २६,६ कपि. ४१,४ । वा. ६,५ । काण्व. ६,६ । [तद्विष्णोः परमं पदं० ।

क्र. १,२२,२०; सा. १६७२; अथर्व. ७,२६,७; तै. सं. १,३,६,२; ४,२,९,३]

नियन्ति, यदि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्य, ऊर्जा यजमानः समर्धयेयमिति, परिवीयोर्ध्वी-
 सुदूहेद्, वृष्ट्या एवेमां न्यूहत्य, ऊर्जा यजमानः समर्धयति, यदि कामयेत्, न वर्षेत्
 पर्जन्य, ऊर्जा यजमानः व्युर्धयेयमिति, परिवीयावाचीमवोहेद्, वृष्ट्यैवेमां न्यूहत्य, ऊर्जा
 यजमानः व्युर्धयति, सर्वदेवश्चो वै यूपो, यन्निखातं तत् पितृणां, यदूर्ध्वं तन्मनुष्याणां,
 यत्र रश्ना तदोषधीनां, यदूर्ध्वं रुशनायास्तद्विश्वेषां देवाना, मिन्द्रस्य चपालं, ये वै
 देवाः साध्या यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदुपरिष्ठाच्चपालस्याङ्गलिमात्रं कार्यं, मङ्गलिमात्रं हि
 तदग्रा आसीद्, यत्ततो वर्षीयः कुर्याद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पशूनवतिष्ठे, दिन्द्रो वै वृत्राय
 वज्रमुदयच्छत्, सोऽव्लीयत्, तस्य वा एतदनुनद्धयै यच्चपालं पृथुमात्रं कार्यं, पृथुमात्रं हि
 तदग्रा आसीद्, यदणिमतोऽगृह्णात् तस्मादणिमतो, यदिन्द्र उदयच्छत् तस्मादैन्द्रं, यदि
 कामयेता, ऽन्येऽस्य लोकमन्वारोहयेयुरित्य, अन्यस्य वृक्षस्य स्वरुं कुर्या, दन्येऽस्य लोकमन्वा-
 रोहन्ति, यदि कामयेत्, प्रजामनुसंतनुया, दिति यूपस्य स्वरुं कुर्यात्, प्रजामेवानुसंत-
 नोति, यजमानो वा अग्निष्ठा, स्तजोऽग्नि, यदित्यं वेत्थं वा मिनुयाद्यजमानं तेजसा
 व्युर्धये, दग्निना सदृशं मेतश्च यजमानस्य सतेजस्त्वाया, ऽऽवृह्य ह स्म वै पुरा संस्थिते य-
 श्जेऽशौ यूपं प्रास्यति, संभज्य सुचस्ते देवा अमन्यन्त, यज्ञवेशसमिदं कुर्या इति, तेऽब्रुवन्,
 परिधिभिरेव नः सुचः स्वगाकृताः सन्तु, स्वरुणा यूपः, प्रस्तरैण सदा इति, तेषां
 वा एष स्वगाकारो, न ह स्म वै पुरा पुरुषं महादेवो हन्ति, तत् इदं रुद्रोऽन्ववातिष्ठत्,
 ते देवा एतां रुद्रस्यावेष्टिमपश्यं, स्त्रिः परस्तादनाक्ति, त्रिरवस्तात्, तत्पट्, पञ्चा क्रतव्,
 क्रतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजत्या, हुतिभाजो वा क्रतवोऽस्तोमभाज, स्त एवास्यैतेनाभीष्टाः
 श्रिता भवन्ति, यद्युपाज्जुहोति वनस्पतिभ्यस्तेनावयजति, यद्रुशनाया ओषधीभ्यस्तेन,
 यदात्मनो मनुष्येभ्यस्तेन, यदाह, दिवं ते धूमो गच्छत्विति, हविर्धानात्तेना, ऽन्तरिक्षं
 ज्योतिरित्या, ग्रीध्रात्तेन, पृथिवीं भस्म स्वाहेति, सद्सस्तेन, सर्वतो वा एतद्रुद्रमवय-
 जत्या, हुत्या वा एतं वनस्पतिभ्यः प्रच्यावयन्त्यु, पयज्य मनुष्याः प्रयन्ति, तस्वाया
 देवताया अन्तर्धीयते, यूपो वै यज्ञस्य दुरिष्टमामुञ्चते, यद्यूपमुपस्पृशेद्यज्ञस्य दुरिष्टमामुञ्चते,
 तस्माद्यूपो नोपस्पृश्यः, शुग्वा एष मीयते, स ईश्वरोऽज्ञान्त इमांल्लोकांश् शुचाप्यितो, य-
 दैकः स्यात् ॥ एष ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्, यदि बहवः ॥ एते ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्,
 चायूर्गोपा वै वनस्पतयः, स्वामिवैभ्यो देवतामपिसृजत्येषां लोकानामहिंसायै, यथा वै प्रौगं

रञ्जुभिर्व्युत्तमेवमिमे लोकां यूपैर्व्युत्ता, —स्ते एनमातिं निनयन्ति, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यः ॥
 इति, तैभ्य एव नमोऽक, —स्तेऽस्मै विजिहते, तेऽस्मै लोकं विन्दन्त्ये, —ते वै देवानामृड-
 याता अस्मिन्नोके सन्नाः स्वरुवोऽभिरोद्धारो, यान्न पश्यति ते सन्ना, अथ यान्पश्यति ते
 बृहन्त ऊर्जा, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यो बृहद्भ्यो मारुतेभ्यः, सन्नान्मावृगाम् ॥ इति तानिव
 परिवृणक्त्ये, —ते वा अमुष्मिन्नोकेऽन्नस्य प्रदातार, —स्तेऽस्मा अन्नं प्रयच्छन्ति ॥ अपश्चाद्घ्वाञ्चं
 भूयासम् ॥ इत्यपश्चाद्घ्वाञ्चं भवति ॥ ४ ॥

४-१४

साध्या वै देवा आस, —अथ वै तर्हि नान्याहुतिरासीत्, ते देवा अग्निं सुथित्वाग्नौ अजुहवु,
 —स्ते वै तथैवाहुत्या पशन्त्सृष्ट्याथु पशुमालभन्त, यदग्निं सुथित्वाग्नौ जुहोति तया वा एतदाहुत्या
 पशन्त्सृष्ट्याथु पशुमालभन्ते, ऽथो पशवो वा एतदालब्धा यदेवतां जनयन्त्य, —थो तेज एवास्मै
 जनयन्त्य, —यैर्जनित्रमसीत्या, —यत्नमिव एतत्क्रियते, वृषणौ स्था इति, रेत एवैतदधाति,
 न हि तस्य रेतो धीर्यते यस्यैतौ न भवत, उर्वश्यसीति, वाग्वा उर्वशी, पुरुरवा असीति,
 प्राण एव तन्मिथुन, —मायुरसी, —ति समनक्ति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, गायत्रमसि,
 त्रिष्टुप्सि, जगदसीति, छन्दोभिरेवैनं प्रजनयति, सावित्रीं प्रथमामन्वाह प्रसृत्यै, सवितृ-
 प्रसृता हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऽथ द्यावापृथिवीया, —मपि हि द्यावापृथिव्योः पशुपु, द्यावा-
 पृथिवी हि पशवोऽनुप्रजायन्ते, गायत्रीरन्वाह, गायत्रोऽहृग्नि, —र्गायत्रं छन्दा, अपरिमिता
 अन्वाहा, —ऽपरिमिता इहृग्नेस्त इन्वो, ऽग्निना वा अनीकिनेन्द्रो वृत्रमह, —स्तस्य समासृप्तस्य
 भीतस्य यत्र व्यार्धत ततो भूमोऽसृज्यत, तस्माद्धर्मवृती नानृच्या, व्यृद्धा हि सा, रक्ष-
 सामन्ववजयाय, परिधयः परिधीयन्ते, यत् समर्या परिधीन्प्रहरत्तदनु रक्षांसि युज्जमवजये-
 यु, —रग्रेण परिधयः प्रहेत्या रक्षसामन्ववजयाय, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते यदग्ना अग्निं
 जुह्वति, यदाह, भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसा इति, शमयत्येव,
 शान्त एव प्रहियते यजमानस्याहिंसायै, स्रवेणाभिजुहोति, संजगमानाभ्यामेवाभ्यां भागधेय-
 मपिदधाति, यः कूटो वाकर्णो वा कार्णो वा शुष्को वावर्तत तस्य यातयामा, स योऽपन्नदु-
 न्मलं तत्पशुना, —माग्नेयः पशु, —रग्निटोम आलभ्य, आग्नेयो ह्यग्निटोम, ऐन्द्राग्रः पशुरुक्थ्य
 आलभ्य, ऐन्द्राग्रानि इह्युक्थयान्यै, —न्द्रो वृष्णिः षोडशिन्यालभ्य ऐन्द्रो वै वृष्णि, —रैन्द्रः

[५] मै. १,२,७ । तै. ६,३,५ । काठ. २६,७-८ । कपि. ४१,५ । वा. ५,२-३; १२,६० । काव. ५,२-३; १३,६१ ।

पोडशी, सारस्वती मेघ्य, तिरात्र आलभ्या, वाग्वै सरस्वती, वागनुष्टु, वागनुष्टुभी रात्रि,
 यज्ञक्रतुनामिवैषा व्यावृत्ति, यथा वै मत्स्योऽविचितो जनमवधूनत एव वा एते प्रजायमाना
 जनमवधून्वते, यस्त्वा एतानिव वै वेद तमेतेनावधून्वते, कथं संवनानि पशुमन्ति वेछे, ति
 पृछेद्, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति तेन प्रातःसवनं पशुमद, यत्पुरोडाशैर्माध्यंदिने संवने तेन
 माध्यंदिनं संवनं पशुमद, यदङ्गैस्तृतीयसवने तेन तृतीयसवनं पशुमत्, कियुता तत्पशोश्चर-
 न्ति यद्वपया चरन्ति, कियुता तद्यत्पुरोडाशैः, कियुता तद्यद्वदानैः, रूपेण तत् पशोश्चरन्ति
 यद्वपया चरन्त्या, त्मना तद्यत्पुरोडाशैः, शरीरेण तद्यद्वदानैः, कस्मै पशुः प्रत्यङ् नियु-
 ज्यता, उदङ् प्रणीयते, दक्षिणत उपसाद्यते, प्राङ् हूयता, इति पृछेद्, यत् प्रत्यङ्
 नियुज्यत इमां तेन दिशुमभिजयति, यदक्षिणत उपसाद्यत इमां तेन, यत्प्राङ् हूयत इमां तेन,
 यदुदङ् प्रणीयते मनुष्यलोकं तेनाभिजयति, यदक्षिणत उपसाद्यते पितृलोकं तेन, यत्
 प्राङ् हूयते देवलोकं तेन, यदाहुत्या ऊर्ध्वो धूम उदयते स्वर्गं तेन लोकं, यदिडो-
 पहतं प्रत्यङ् हरन्तीमं तेन लोकं, सर्वा वा इमा दिशः पशुयाश्च्यभिजयति सर्वाल्लोका,
 न्तसर्वा एवास्येमा दिशोऽभिजिता भवन्ति सर्वे लोकाः ॥ ५ ॥ १५

अथैता अप्रियः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एता अप्रीरपश्यत,
 ताभिश्चात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति, यदेता अप्रियो भवन्ति यज्ञमेवैताभिर्यजमाना
 अप्रीणीते, वपया वै पशोर्देवाः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमायन्, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति
 वपया वा एतत् पशोर्यजमानः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमेति, ते वै स्वर्यन्तोऽस्थानि शरीराण्य-
 धून्वत, यदङ्गैस्तृतीयसवने चरन्त्य, स्वां शरीराणां निष्क्रीत्यै, पशुं स्नपयन्ति, यदेवा-
 स्याभिनिषण्णं शमलममेध्यं तच् शुन्धन्ति, पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थन्ति पशुनामवृद्धयै, द्वौ
 वै वज्रो, घोरोऽन्यः, शिरोऽन्यो, यः शुष्कः स घोरो, य आर्द्रः स शिवो,
 वज्रेण खलु वै वीर्यं क्रियते, वज्रं वा एतदादत्ते वीर्याये, पं त्वेती, प एवैन, मुपावि-
 र्सीत्यु, प र्ह्येपोऽवत्यु, पो देवान्देवीर्विशः प्रागुरित्ये, ता वै देवीर्विशो यत् पशवो, वह्य
 उशिजा इत्ये, ते वै वह्य उशिजो यदृत्विजश्च धिष्ण्याश्च, बृहस्पते धारया वसनीति, ब्रह्म
 वै बृहस्पति, ब्रह्मणैवैनां यच्छति, हव्या ते स्वदन्निति, स्वदितमेवैनमालभते, देवत्वष्ट-
 वैसु रणा इति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, रेवतीरमेध्यमिति, पशवो वै रेवती, यच्छत्ये-

वैनां, देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति, सवितुप्रसव एवैनामादित्ते, ऽश्विनोर्वाहुभ्यामित्य, —
 श्विनौ वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्या, —मिति देवताभिरेव, द्वौ वै पाशौ, योऽरोऽन्यः,
 शिश्वोऽन्यो, यो यज्ञियः स घोरो, योऽयज्ञियः स शिव, क्रतस्य त्वा देवहविः
 पाशेनेति, य एव यज्ञियः पाशस्तेनैतन्मालुभते, प्रतिमुञ्चामीत्य, —मि हि मनुःष्या दधत्य, —
 मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —धर्पा मानुषा
 इति, मनुःष्या हि धारयन्ति, शुष्को वा एपोऽमेध्यो, यत्पशुं नियुनक्त्युभा एवैनौ मेध्यौ
 करोति, प्रत्यञ्चं नियुनक्ति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, प्रणेषु वा एतस्य देवता
 उपस्थिता यत्पशुं नियुनक्ति, प्रतीचीरेवास्यै देवता नियुनक्त्य, —द्भ्यस्त्वौपधीभ्या इत्य, —
 द्भ्यो रक्षेष् औपधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षामीति यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —रनु
 त्वा माता मन्युतामनु पितेत्य, —नुमत एवैनं मात्रां पित्रां मात्रा संख्यालुभते, ऽनुमानावृह देवान्
 देवायते यजमानायैति, देवताभ्य एवैनं निर्दिशत्य, —पां परुरसीत्य, —पां रक्षेष् परुः, स्वात्तं
 सद्भिरापो देवीः स्वदन्तिविति, स्वदितमेवैनमालुभते, ऽथ यदुप गृह्णात्युप च सिञ्चति सर्वत
 एवैनं मेधेन समर्धयति, स ते वायुर्वातेन गच्छतामिति, वातमेवास्य प्राणमन्ववाळति, स
 यज्ञत्रैरङ्गानीति, यज्ञियमेवैनमकः, स यज्ञपतिराशिपैति, यजमानमेव यज्ञस्याशिपा
 समर्धयति, शिरो वा आघारं, आत्मा हवि, —यदाघारंमाघार्यं पशुना समनक्त्यात्मन्वा
 एतच् शिरो यज्ञस्य प्रतिदधाति, वज्रो वै स्वरु, —वज्रः स्वधिति, —यत्स्वधितिनानाक्ति
 वज्रेणैवैनं स्तृणुते, याक्ता तया शृतस्यावधति, हविर्भूता वा एपा, हविपैव हविषो-
 ऽवधति ॥ ६ ॥

१६

अग्निना वै मुखेन देवा इमांल्लोकानभ्यजयन्, यत्पर्यग्निं करोत्यग्निना वा एतन्मुखेन यजमान
 इमांल्लोकानभिजयति, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति, यत्पर्यग्निं करोति रक्षसामपहत्यै,
 त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतल्लोकैभ्यो यज्ञाद्रक्षांस्यपहन्ति,
 चात्वालमपि पर्येत्ये, —पां वा अग्नीनां योनिः, स्कन्दुति वा एतद्विर्विद्विश्रौतति यद्विलिप्यते,
 ऽग्निवै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता यस्या आलभ्यते, यत्पर्यग्निं करोति तमिचैनद्रम-
 यति, कियद्वाहैतत्पशोः, कियद्वा यत् प्रयाजा, एतहि खलु वै सर्वो यर्हीप्सित, —स्तस्मादा-

[देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

[७] मै. १, २, १५ । तै. ६, ३, ८ । वा. ६, ११ । काण्व. ६, २३-१५ ।

श्राव्योऽप्रेष्यति, देवताभ्यो वै पूर्वमाशुश्रव, दथ वा अत्र पशौराश्रावयति, तस्मादाश्रा-
 व्योऽप्रेष्यत्यु, भये वा एतं बध्यमानमनुबध्यन्ते ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्या, ये बध्यमा-
 नमनु बध्यमाना अन्वैक्षन्त मनसे, ति यज्जुहोति तेषां वा एषोन्मोक्षा, यन्न जुहुयादनुमुक्ताः
 स्युरुर्ध्वन्तरिक्षं रवीहीत्यं, न्तरिक्षदेव इत्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति,
 प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्रा, ऽग्निं पुरस्ताद्दरन्ति रक्षसां पराणुत्थै रक्षसामपहत्या, अथो हव्याय वा
 एतत् प्रणीयमानाय देवताः पुरस्ताद्दरन्त्य, ऽग्निं पुरस्तान्निदधात्यस्कन्नत्वाय, पशोर्वै मारणा-
 यानीयमानस्याहवनीयं मेध्योऽभ्युपक्रामति, यो वै तर्हि पशुमन्वारभते तं यज्ञस्याशीर्गच्छति,
 यदाह, रेवति मेधा यज्ञपतिमाविशेति, यत्र वा एतत् कच यजमानं संतं यज्ञस्याशीर्ग-
 छति, वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते, तत्स्विदुभयमक, रुरो अन्तरिक्ष सज्जदेवेन वातेनेत्य,
 न्तरिक्षं वै पशवो, वातः प्राणः, प्राणानस्मिन् दधाति, त्मनास्य हविषो यजेति,
 देवता एव ग्रीणाति, समस्य तन्वा भवेति, पुनरेवैनं संभावयति, वर्षीयो वर्षीयसा इति,
 तेन यजमानो वसीयान् भवति, यद्यज्ञं पशुमाहुर्धत्तमभिमन्यन्ते इक तर्हि यज्ञो भवतीति,
 यदाह, यज्ञं यज्ञपतौ धा इति, यज्ञपतौ वा एतद्यज्ञं प्रतिष्ठाप्याथ पशुमालभन्ते, स्कन्दति
 वा एतद्विष्येद्विश्वोतति यद्विलिप्यते यत्तृणमुपास्यत्यस्कन्नत्वाय, प्रत्यश्च संज्ञपयन्ति,
 प्रत्यश्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्त उदीचीनपाद् व्यावृत्स्यै ॥ ७ ॥ १७

ऋत्विजो वृणीते, छन्दांसि वा ऋत्विज, छन्दांसि वा एतद्वृणीते, यद्वीतारं वृणीते
 जगुतीं तद्वृणीते, यदध्वर्युं पङ्क्तिं तद्, यदग्नीधमतिछन्दसं तद्, यन्मैत्रावरुणं गायत्रीं तद्,
 यद् ब्राह्मणाञ्छंसिनं त्रिष्टुभं तद्, यत्पोतारमुष्णिहं तद्, यन्नेष्टारं ककुभं तद्, यदाह ॥ अग्नि-
 देवीनां विशां पुरस्ता ॥ इति, यजमानं वा एतद्वृणीते, स वृता वपट्करोति, नाछा-
 वाकं वृणीते, पश्चाजैव वा एषा, होत्राः स्वर्ग्या, यदछावाक्या द्विदेवत्याः शंसति,
 द्विषाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या, अथ यदुशीधं मध्यतो वृणीते तस्मादयमग्निर्मध्यत ओपधीनां,
 यदुत्तमः स यजतां स यजति तस्मादुपरिष्ठान्मध्यमानः प्रजायत, एतद्वा अस्य छन्दांसि
 वृतानि युक्तान्यभूवन्, यदवृता वपट्कुर्युर्भ्रीत्वयं यज्ञस्याशीर्गच्छे, दथ यद्वृता वपट्कुर्वन्त्ये-
 कधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतिष्ठिति, तस्मादेकः पशोर्वपट्करोत्ये, कं हि वृणते,

दश वै पशोर्देवता, दशास्मिन् प्राणा, यदश प्रयाजा, या एवास्मिन् देवतास्ता एतद्यजत्य, —
थ य एष एकादशो, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तामिवैतद्यजत्य, —थ यदेकादशानुयाजा,
या एवैतदेवता अयाक्षीत् ता एतैरनुप्रीणाति, हतो वा एष मृशतोऽमुञ्च भूतो, दश वै पशो-
र्देवता, दशास्मिन् प्राणाः, प्राणाः खलु वै पशोर्देवता, यदश प्रयाजाः प्राणानेवास्य प्रयज-
त्या, —त्मा वै प्राणानामेकादश, आत्मा वपा पशो, —यदेष एकादशः पुरिशय आत्मा वा एत-
दात्मानं परिशये, ५थ यदेकादशानुयाजाः प्राणानस्मिन् दधाति ॥ ८ ॥ १८ - २०

[१६२७]

॥ इत्युपरिकाण्डे संक्रान्ता नाम नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

पत्नी वै प्रच्यवमानामुष्यादित्यस्य लोकमभिप्रच्यवेत, हिनस्ति खलु वा एष तं योऽस्य
लोकमभिप्रच्यवते, यदाह, नमस्त आतानेत्य, —मुष्मा एव नमोऽक, —रनुवाक् प्रेहीत्युत्तेनाः
प्रेही, —ति वा एतदाह यजमानाय, घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पोषिणेत्या, —शिषुमेवाशास्ते,
देवीरायः शुद्धा यूयं देवान् युधुध्वमित्य, —पो वा एतद्भूपन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्ति,
तस्माद्वा एतां बहु रिप्रमुमेध्यं चरन्तीमापो न हिंसन्ति, हतो वा एष मृशतोऽमुञ्च भूशतो,
ऽद्भ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, पत्नी प्रजनयति, यदङ्गिरमिषिञ्चति पुनरेवैनं प्रजनयति,
सर्वान् प्राणान्तसमृशति सर्वाण्यङ्गान्ये, —तावान् हिं पशुः, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्शुगृ-
छति, यदाह, वाचमस्य मां हिंसीः, प्राणमस्य मां हिंसीरित्य, —ङ्गिर्वावास्यैतत्
प्राणाञ्शुचो मुञ्चति, यत्ते क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वैति, यदेवास्य
गमयन्तः क्रूरमक्रुस्तदक्रूरमक्रु, —स्तच् शमयति, ये वा एते स्तोका अवपद्यन्ते त इमाम-
शान्ता ऋच्छन्ति, तत् इमाञ्शुगृछति, यदाह, शमञ्च इति, शमयत्येवं, शान्ता एव-
माञ्छन्त्यहिंसाया, औपुधे त्रायुस्वैनमित्या, —ह त्रात्या एव, स्वधिते मैनं हिंसीरिति,

[१] मै. १,२,१६ । तै. ६,३,८—९ । वा. ६,१२—१३,१५—१६; ५,१०; १,१,२२; ७,३०; १४,२२; १,७,२९; ६,११;
२२,२८; ३०,१३। काण्व. ६,१४—१५,१९—२२; ५,१४; १,१,३७; ७,३०; १५,२४; १,१०,४६; २४,३९; ३९,१२ ।

वज्रो वै स्वधिति, वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्दधात्यहिंसायै, सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः पशुराल-
 भ्यते, यदाह, रक्षसां भा३गोऽसीत्ये, तेन वा एतद्भागधेयेन रक्षांसि पशोर्निर्भजती, द-
 महं रक्षोऽवचाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामीत्या, ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसाम-
 न्तरित्यै, पशवो वै वपा, यदुपतृन्धात् पशून् हिंस्याद्, यन्नोपुतृन्धादयताः स्यु, यत्र
 तन्निष्ठं तदुपतृन्धात् पशूनां यत्या, इषे त्वोजे त्वेती, ये रक्षोर्जे रक्षोषां, देवेभ्यः शुन्धस्व,
 देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्य एवैनां शुन्धति, देवेभ्यः शुम्भति, घृतेन द्यावापृथिवी
 प्रोर्णवातामिति, घृतेनैव द्यावापृथिवी प्रोर्णोत्य, मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एवं देवतायै
 पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, नमः सूर्यस्य संदृशा इत्य, मुष्मा एवं नमोऽक, रिस्थं
 पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तत,
 उ३र्वन्तरिक्षं रवीहीत्य, न्तरिक्षदेव३त्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति,
 प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्र, कार्मर्यमयी वपाश्रपणी भवतो रक्षसामपहत्यै, यस्मा एवाप्तोऽग्निं
 पुरस्ताद्धरन्ति तस्मा इतो देवता वा एतद्द्रव्यमनुपर्यावर्तमानमेति, चरमतं उपप्रतिगृह्णात्यलम्ब-
 द्काराय, यदुतिहरे देतमेवातिहरेद्, विश्वतोमुखो रक्षभिः, प्रत्युष्टं रक्षाः, प्रत्युष्टाराति,
 रित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वायोः स्तोकांना, मिति तृणमुपास्यति
 स्तोकांनां विधृत्यै, वायुं रक्षेतानमुतो विसृजति प्रजानां कल्पत्या, अग्रं वा एतद्द्र-
 व्यस्या, ऽग्रमोपधीना, मग्नेवाग्रं समर्धयत्य, थो अग्राय वा एतद्द्रव्यस्याग्रमोपधीनाभिर्ध-
 चिनोति, हविषो वा एते स्तोकाः, स्कन्दति वा एतद्द्रविर्यद्विश्रौत्तति यद्विलिप्यते,
 यदाह ॥

जुषस्व सप्रथस्तमं वचो देवप्सरस्तमम् । हव्या जुह्वान आसनि ॥

२

इति तेनैवास्य ते हुता अस्कन्ना वषट्कृता भवन्ति, नानादेव३त्या वा एकाद-
 शिन्यां पशवा अलभ्यन्ते, ऽथात्राग्नेयीं प्रथमानुच्यते, ऽग्निं सर्वा देवता, अत्र वै सापि
 देवता यस्या आलभ्यते तामेवैनद्रमयति, यर्हि लोहिनीव शृता तर्हि रौद्री, यत्तर्हि जुहुया-
 द्द्रुद्रायास्य पशूनापिदध्याद्, यर्हि श्येनीव शृता तर्ह्याग्नेयीं, तर्हि होत३र्या, तथास्य
 रुद्रः पशून्नुभिमानुको भवति, क्रव्यं वा एतर्हि पशुर्धर्माश्रुतो, यद्वपामभिघार्थं

पृषदाज्यमभिघारयेद्द्रुद्रायास्य पशूनेपिदध्या, — दथ यत् पृषदाज्यमभिघार्यं वपामभिघारयति यथा-
पूर्वै वा एतत् पशुमुपैत्य, — थो एवमस्य रुद्रः पशूनेनभिमालुको भवति, पुरस्तात्
स्वाहाकारा वा अन्ये देवा, उपरिष्ठात् स्वाहाकारा अन्ये, त उभयेऽश्वे मध्यैऽवुरुध्यन्ते ॥
स्वाहा देवैभ्यः ॥ इति पुरस्ताद्द्रुद्राया जुहुयात् ॥ विश्वेभ्यो देवैभ्यः स्वाहा ॥ इत्युपरिष्ठात्,
तथास्य त उभयेऽवरुद्रा भवन्ति, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्जुगृह्णाति, प्राणान्तसंगृह्ण्य वपा-
मुपविंसृजे, — दात्मा वपा पशो, — रात्मन्नेवास्य प्राणान् दधाति, दक्षिणस्य पूर्वपदस्यावदेय, —
मिति ह साहुर्दाक्षायणा, — स्तथास्य सर्वस्य पशोरवृत्तं भवतीति, स्वाहोर्ध्वेनभसं मारुतं देवं
गृह्णात्, — मिति वपाश्रपणी अनुप्रास्यत्यु, — र्ध्वेनभसो वा एते मारुतस्य भागधेयं, तमेवैनेन
गमयती, — मे वा एते विषूची अनुप्रास्यत्यु, — नयोर्विधृत्यै ॥ १ ॥ ३-७

पुरुषु वै देवा मेधायालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽथं प्राविशत् तेऽथमालभन्त,
तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स गां प्राविशत्, ते गामालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्,
सोऽविं प्राविशत्, तेऽविमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽजं प्राविशत्, तेऽ-
जमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स यवं प्राविशत्, ते यवमालभन्त, तस्य मेधो-
ऽपाक्रामत्, स व्रीहिं प्राविशत्, ते व्रीहिमालभन्त, तं व्रीहां आमुवन्,
यद्ब्रीहिमयः पुरोडाशो भवति मध्यतो वा एतत् पशोर्मेधो धीयते, सुपिरो वै तद्धिं पशुर्ध्विं
वपामुत्खिदन्ति, यद्ब्रीहिमयः पुरोडाशो भवत्यपिहित्या असुपिरत्वाय, द्वादशकपालो भवति,
द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमनु पशवः प्रजायन्ते, प्रजन्तानायैकादशकपालः काश्या,
एकादशाक्षरा त्रिष्टु, — वैन्द्रमेतेच्छन्दो यत्त्रिष्टु, — वैन्द्राः पशवः, पशुप्वेवास्यु पशून् दधाति,
देवा अश्न्योऽन्यस्मै पशुमालभन् स्वर्गं लोकमायु, — स्तेऽमन्यन्ता, — ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वा-
रोक्ष्यन्तीति, तस्य मेधं प्लाक्षारय, — न्तसं प्लक्षोऽभवत्, तत् प्लक्षस्य प्लक्षत्वं, क्लोष्ठां वै तं
हृदयात् प्लाक्षारय, — स्तस्मादेतत् सुपिरं यत् प्लक्षशाखाया अवद्यति, मेधादेवाध्यवद्यति,
पृषदाज्यस्योपहत्य परैति ॥ शृतं हविः शमिता ॥ इति श्रुत्वाय, त्रिराह त्रिपत्या हि देवा,
अथो यथेदं ब्राह्मणेभ्य ओदनं पक्कं प्राहिवै वा एतद्देवैभ्यो हविः शृतं प्राहो, — त्तरतः परीत्याभि-
घारयति पशूनामवरुद्रचै, प्राणापानौ वै पृषदाज्यं, — मात्मा हृदयं, यत्पृषदाज्येन हृदयमनक्ति
मध्यतो वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, सोमस्य वा एतद्ब्रह्मिर्ब्रह्मि, — रथ वा एतत्

पशोर्यदुत्तरवर्हिर्वर्हिः, श्रद्धा एतद्व्यमुक्, — रस्कन्नमविक्षुब्धं मे हव्यं देवता गच्छदिति, देवानां
 वै सर्वेषां मनांसि गच्छति पशां आलभ्यमाने, मनो वै मनोता, यन्मनोताया अन्वाह मनां-
 स्येवैपांसं भावयति, हतो वा एष मृतोऽमुत्र भूतो, मनो वै मनोता, यन्मनोताया
 अन्वाह पुनरेवैनंसं भावयति ॥ २ ॥

८-१०

हृदयस्यावद्यति, मनस एव तेनावद्यत्य, — थो यावानेव पशुस्तस्यावत्तं भवति, जिह्वया
 अवद्यति, वाच एव तेनावद्यत्य, — थो एतया ह्यग्रा ओपधीनांसं रसं प्राश्नाति, श्येनस्याव-
 द्यति, वक्षस एव तेनावद्यत्य, — थो अत्र हिं सं रसः प्रतितिष्ठति दोष्णोऽवदायु पार्श्वयोरवद्यति
 यज्ञस्य परिगृहीत्यै, यक्रोऽवद्यति, मध्यस्यैव तेनावद्यति, मत्स्ययोरवद्यति, रूपस्यैव
 तेनावद्यति, श्रोण्या अवदायु गुदस्यावद्यति, तदुत्तमस्यावद्यत्यु, — त्तमंसं ह्यायु, — र्यदन्यस्यो-
 त्तरस्यावद्येत प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तस्योत्तमस्यावद्यत्यु, — त्तमंसं ह्यायु, —
 हृदयस्यावदायु जिह्वया अवद्यति, यथापूर्वसं वा एतत् पशुमुपैत्य, — थो एवमस्य सर्वस्य पशो-
 रवत्तं भवत्यै, — कादश कृत्वोऽवद्यति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश, — स्तथास्य सर्वस्य
 पशोरवत्तं भवत्यै, — कादश वा एतान्युवदानानि, तानि द्विद्विरवद्यति, तद् द्वाविंशति, —
 स्त्रीणि त्र्यङ्गाणि, तत् पञ्चविंशतिः, पञ्चविंशेन वै स्तोमेन मनुः प्रजा असृजत्, तन्म-
 नुस्तोमो वा एष प्रजन्नायै, — तद्वै सर्वस्य पशोरवत्तं, — मथ वै प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषाम-
 नवत्तंसं, यत् त्र्यङ्गाणामवद्यति तेनैव प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषामवत्तं भवति, विश्वरूपो
 वै त्वाप्नः पशूनभ्यवमत्, तस्मात् पशवो विश्वरूपा, अभिवान्तो वै पशुः पृथित, — स्तस्मात् पृष्टीनां
 मज्जा नाद्यः, सं वा अधस्तान्न प्राप्नो, — देतद्वै जीवं, तस्मादतोऽवद्यत्य, — क्षणयाङ्गानामवद्यति,
 पशुंसं वा एतदाश्रुमयति, तस्मात् पशवोऽक्षणयाङ्गानि ग्रहरन्तो यन्त्या, — श्रेयो वै सर्वः पशुः,
 — रथ वा उतान्यस्यै देवताया आलभ्यते, यदोष्णः पूर्वाधीदम्येऽवद्यति गुदस्य मध्यतः श्रोण्या
 जघानतस्तथास्य सर्वस्य पशोरग्र्येऽवत्तं भवति, त्रेधा गुदं करोति, त्रेधा रक्षेतर्हि पशुः, — रस्य-
 ङ्गाणि समवत्तमुवदानानि, यावानेव पशुस्तस्मिन्नायुर्दधाति, त्रेधा मेदः करोति, मेदोरूपा
 हिं पशवः, सर्वाणि वै पशोर्मेद्यतोऽङ्गानि मेद्यन्ति, यावानेव पशुस्तस्मिन् मेदो रूपं दधाति,
 बृहर्मर्या यज्ञकुणपी, — ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः प्र वा इतो मनुष्याः पशुं च्यावयन्ति,

नामुत्र गच्छन्तीति, यद्विरूप्यमवधाय जुहोति हिरण्यज्योतिषमैव न स्वर्गं लोकं गमयति ॥ ३ ॥

११

वसाहोमं प्रयौति, रसं वा एतत् प्रयौति, स्वधितिना प्रयौत्ये, तेन हीतेरपामङ्गानामवधाति, तत्स्विदवदानमक, रथो वज्रेणैवाहुतिमवरुन्दे, यूप एतयान्वितं शमयत्यु, ज्वं रसो यूरु, जी वा एतद्रसेन पशुं संमर्धयत्यु, थो यावानेव पशुस्तस्मिन्संदधाति, पार्श्वेनापिदधात्यूर्जः परिगृहीत्यै, हतो वा एष मृत्तोऽमुत्र भूतो, यत्पशुं संमृशति पुनरेवै न संभावयति, हव्यं पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयित् ३व्य, मित्याहुर्धदाहुतीहुत्वा पशुं संमृशति हव्यं वा एतत् पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयत्य, ध्रुचं जुहोती, यं वा अर्धक्रुचो, ऽसा अर्धक्रुचो, ऽन्तरेमं अन्तरिक्ष, मन्तरिक्षमिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, वनस्पतिं यजति, सौमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, प्राणापानौ वै पृषदाज्यं, मात्मा हवि, र्यत्पृषदाज्यं जुहोत्यात्मन्वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, दिग्भ्यो जुहोती, मा एव दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव दिशं पुनरुपावर्तन्ते, ऽध्युधीं होत्रे हरन्ति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ऊधः खलुः वै प्रजा अनृपजीवन्ति, सर्वा एवैनाः पयस्विनीः करोति, गुदेनोपयजति, प्राणा वै गुदः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते प्रजननाय, स्थविमतं उपयजति, स्थविमतो हिं प्रजाः प्रजायन्ते, यदणिमतं उपयजेत् प्रजन्तुमपिहन्त्यात्, तस्मात् स्थविमतं उपयजत्य, संभिन्दन्नुपयजति प्राणानामसंभेदाय, यत्संभिन्धात् प्राणान्तसंभिन्धाद्, यं द्विष्यात्तस्य संभिन्धात्, प्राणानस्य संभिन्ति, नोपयज्यं, यदुपयजेत् प्राणानुपयजेत्, प्रमायुकः स्यात्, तदाह, रूपयज्युमेव, प्रजन्तुं वा उपयजो, ऽपि ह स प्रजायते य उपयजतीत्याभारद्वाजे, ति ह स्माह शुचिवृक्षो गौपालायनः, किं तर्हि प्रजा आसन्त्यहिं यज्ञो नानोपयज्जिरासी, न प्रजाः प्राजायन्त, नोपधयः फलमगृह्णन्, यदा वाव यज्ञ उपयज्जिः समभवदथ प्रजाः प्राजायन्ता, ऽथोपधयः फलमगृह्णन्, नैकादश प्रयाजा, एकादशानुयाजा, एकादशोपयज, स्तत्रयस्त्रिंशत्, त्रयस्त्रिंशद्देवता, स्ता एवास्वैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये, तद्वा अस्य पशोरनुवागिष्टोऽनुभीष्टोऽभूद्, यास्य मात्रा तामेनं गमयति, स्वर्ग्यो वै सर्वः पशु, र्यदन्यत्राहवनीयाज्जुहु-

यादस्वर्ग्यः स्थात्, पशुश्रंपणादुग्रिमाहरन्ति तेन स्वर्ग्यः सर्वः पशु, यत् एवं पूर्वमवादात्ततोऽ-
 पुरमवद्यति, तस्मात् समानाद्योनेर्नीनारूपाः पशवः प्रजायन्ते, यज्ञो वै देवानामत्यने, दत्तं
 देवा उषयद्विरप्यत्पन्नतिनेदाय, यदेता उषयजो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिचपन्त्यनतिनेदाय,
 यदाथा वै पुरुषः प्रत्यङ्छिद्रं एवं यज्ञः प्रत्यङ्छिद्रं, स्तं देवा उषयद्विरप्यदधुराछिद्रत्वाय,
 यदेता उषयजो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिदधात्यछिद्रत्वाय ॥ ४ ॥ १२

ये केचार्वाचीनमेकादशिन्याः पशवस्तात्तुत्तुर्मर्धं यूपस्य नियुञ्ज्याद्, रौद्रा वै पशवो,
 ऽग्निविधुति, दक्षिणे हविर्धाने सोममासादयन्ति, तथास्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति,
 पात्रेषु वा अहमध्वर्युं चानध्वर्युं च विजानामी, ति ह स्माहारुणं औपवेशिः, कति पात्राणी,
 ति पृच्छेद्, द्वादश पात्राप्यु, पाशुसवनस्त्रयोदशं, यत्तन्मीमांसन्ते, पात्राश्च-
 पात्राश्मिति, मीमांसन्ते हि त्रयोदशं मांसं, मासाश्च मासा इति, पञ्च प्रातःसवने
 पुरोडाशा, चत्वारो माध्यंदिने सवने, चत्वारस्तृतीयसवने, इतो वा एतां निरमिमीत
 प्रजापति, रात्मन एवं, यत् एवैतां निरमिमीत तदेतैरपिधीयते, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्ध-
 न्ता, ऽऽयतनवन्तोऽसुरा आस, चनायतना देवा, इमे लोका असुराणामायतनमासं, स्तं
 देवाः सस्तम्भं सस्तम्भं पराजयन्ता, ऽनायतना ह्यासं, स्तं वै सवनान्येवायतनमचायं,
 स्तानि प्राविशुं, स्तानि नाध्रियन्त, ते वै पुरोडाशानेव सवनानामायतनमचायं, स्ता-
 निरवपुं, स्तान्यध्रियन्त, ततो देवा अभुवन्, परासुरास्त, एवं वेदायतनवान्
 भवति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, तस्मादनुसवनं पुरोडाशा
 निरूप्याः सवनानां धृत्यै, तस्मादनुसवनं पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, वृत्तं वै
 देवा वज्रं कृत्वा सोममन्न, चामि खलु वा एतं धारयन्ति, यत् प्राश्नीयात् सोमपीथं हन्याद्,
 यन्न प्राश्नीयात् सोमपीथेन व्युध्येत, यत्रानभिघृतं तत् प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, तन्न
 श्वर्यु, प्राश्यु एव, न्द्रो वै वृत्रमृद्, स्तन्न किं चनाधिनोत्, तं पुरोडाश एवाधिनोत्,
 तस्मात् पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, पञ्च प्रातःसवने पुरोडाशाः, पुरोडाशः
 परिव्रापो धानाः कुरम्भः पुयश्स्या, सा पुरोडाशपङ्क्ति, द्विनाराशसाः प्रातःसवने,

द्विंशतिराशः सा मीध्यादिने सवना, एकनाराशः सास्तृतीयसवने, सा नुराशः सपङ्क्ति, —स्त्रीणि सवनान्यवभूथो, —ऽनुवरेन्ध्या सवनानां पञ्चमी, सा सवनपङ्क्ति, —रेषा वै सा पङ्क्तिर्यामा-
हुर्ब्रह्मवादिनो, वैथ तां पङ्क्तिं यया न स्तुवते न शः सन्त्य, —थु यज्ञं वहन्त्य, —थु यज्ञं सः स्थापयन्ता इति ॥ ५ ॥

१३

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम, —नृकसामे वा एभ्य-
स्तदपाक्रामतां, पशवो वाग्निन्द्रियं प्राणापानौ, तैर्वा इन्द्रोऽकामयत्, सायुज्यं गछेयमिति ॥
हरिवं इन्द्रो धाना अत्तु ॥ इत्यृक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, ऋक्सामाभ्यामेव सायुज्यमगच्छत् ॥
पृषण्वान्कुरम्भः ॥ इति, पशवो वै पूषा, पशुभिरेव सायुज्यमगच्छत् ॥ सरस्वतीवान् भारती-
वान् परिवापः ॥ इति, वाग्वै सरस्वती, वाचैव सायुज्यमगच्छत् ॥ इन्द्रस्यापूपः ॥ इतीन्द्रियं वा
इन्द्र, इन्द्रियेणैव सायुज्यमगच्छत् ॥ मित्रावरुणयोः पयस्या ॥ इति प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ,
प्राणापानाभ्यामेव सायुज्यमगच्छन्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तद्य एव वै वैदैतैरेवेन्द्रि-
यैर्वीर्यैरैर्महिमाभिः सायुज्यं गच्छति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, दीर्घजिह्वी वै
देवानां प्रातःसवनमवालेट्, तद्व्यमाद्यत्, सा पुयस्याभवत्, तस्मात् पयस्य विमदित-
रूपेव मैत्रावरुणौ प्रातःसवने स्यात्, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो
यज्ञस्य धीयेते, न गुदः पर्याकृतवै, यद्गुदं पर्याकुर्यादुदावर्तः प्रजा हन्याद्रक्षसामन्ववजयाय,
यूपः पुरस्तान्मीर्यते, यदग्रेण यूपं पशुं हरेयुस्तदनु रक्षांसि यज्ञमवजयेयु, —रन्तराग्निं च यूपं
च हत्यो रक्षसामन्ववजयाय ॥ ६ ॥

१४-२४

समुद्रं गच्छ स्वाहेत्यु, —पस्थं वा एतद्यजत्य, —न्तरिक्षं गच्छ स्वाहेति, रेत एवैतद्दधाति,
देवं सुवितारं गच्छ स्वाहेत्या, —ह प्रसृत्या एवा, —ऽहोरात्रे गच्छ स्वाहेत्यु, —होरात्रे हनु प्रजाः
प्रजायन्ते, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेति, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापाना एवासु
दधाति, द्वावापृथिवी गच्छ स्वाहेत्याभ्यामेवैनाः सृष्टाः परिगृह्णाति, छन्दांसि गच्छ
स्वाहेति, वाग्वै छन्दांसि, वाचुमेवासु दधाति, सौमं गच्छ स्वाहेत्यु, —न्नं वै सौमो,
ऽन्नमेवासु दधाति, यज्ञं गच्छ स्वाहेति, यज्ञिया एवैना अक, —दिव्यं नभो गच्छ स्वाहेति,

[६] काठ. २९.१-२ ।

[७] मै. १,२,१८ । तै. ६,४,१ । वा. ६,२१ । काण्व. ६,२८-२९ ।

वृष्टिमेवाभ्यो निनयन्त्य, —ग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति, सश्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः,
 सश्वत्सर एवैनाः प्रतिष्ठापयति, सश्वत्सरायुपमेनाः करोति, मनो हार्दिं यच्छे, —त्याह
 प्राणानां गोपीथायौ, —पृथीभ्यस्त्वैत्यौ, —पृथीष्वेव रसं दधाति, यो वै विद्वान् वाविद्वान् वोप-
 यजो मिथुनयोप यजति प्राणान् वा एतन्मिथुनयाकुरुते, यदाह, मनो हार्दिं यच्छेति,
 प्राणान् वा एतद्दृत्तुशः कल्पयते, पशुर्वी आलब्धः शोचति, तस्य मध्यं शुग्भिसमेति,
 सा हृदयेष्वगच्छति, यत् पुरुषमुपस्पृशेन्मुनु ३प्याञ्शुगच्छेद्, यद्रामुपस्पृशेत् पशुञ्शुगच्छेद्,
 यदारुपस्पृशेद्भुनस्पृतीं शुगच्छेद्, यत्तृणमुपस्पृशेदौषधीः शुगच्छेद्, यदुदकमुपस्पृशेदुपः शुगच्छेद्,
 यदाद्रिमन्दुकं तच् शान्तं, तत्रोषोप्यं, तद्देवतां शुचमव्यजति ॥ ७ ॥ २५

[१६५२]

॥ इत्युपरिकाण्डे पात्नीवन्ता नाम दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

सौत्रामणी ।

समिद्धा इन्द्र उषसामनीके पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः ।

त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुर्जघान वृत्रं वि दुरो ववार ॥ १

नराशंसः प्रति शूरो मिमानस्तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम ।

गोभिर्वपाधानमधुना समञ्जन् हिरण्यैश्चन्द्री यजति प्रचेताः ॥ २

ईडितो देवैर्हरिषां अभिष्टिराजुह्वानो हविषा शर्धमानः ।

पुरंदरो गोत्रभृद्वज्रबाहुरायातु यज्ञमुप नो जुषाणः ॥ ३

जुषाणो बर्हिर्हरिवान्ना इन्द्रः प्राचीनं सीदात् प्रदिशा पृथिव्याः ।

उरुप्रथाः प्रथमानं स्योनमादित्यैरक्तं वसुभिः सजोषाः ॥ ४

इन्द्रं दुरः कव ३प्यो धावमाना वृषाणं यन्ति जनयः सुपत्नीः ।

द्वारो देवीरभितो विश्रयन्तां सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः ॥ ५

उपासानक्ता वृहती वृहन्तं पयस्वती सुदुधे शरमिन्द्रम् ।

पेशस्वती तन्तुना सव्यन्ती देवानां देवः यजतः सुरुक्मै ॥ ६

दैव्या मिमाना मनसा पुरुवा होतारा इन्द्रं प्रथमा सुवाचा ।

मूर्धन्यज्ञस्य मधुना दधाना प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधार्तः ॥ ७

तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणा वृषुणं न पत्नीः ।

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वतीडा देवीं भारती विश्वतूतिः ॥ ८

त्वष्टा दधर्दिन्द्राय शुष्ममपाकोऽचिष्टुर्यशसे पुरूणि ।

वृषा यजन्वृषुणं भरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ ९

वनस्पतिरवसृष्टो न पशैस्त्मन्या समञ्जश्शमिता न देवः ।

इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः स्वदातु हव्यं मधुना घृतेन ॥ १०

स्तोकानामिन्द्रं प्रति शरा इन्द्रो वृषार्यमाणो वृषभस्तुरापाट् ।

घृतगुषा मनसा हव्यमुन्दन्त्स्वाहाकृतं जुपताः हव्यमिन्द्रः ॥ ११

होता यक्षत्समिधाशिमिडस्प३देऽश्विनेन्द्रः सरस्वतीमजो धूम्रो नु गोधूमैः कुवलैर्भेषजं मुधुश-

ष्यैर्न तेज इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षत्तनूनपात्सर-

स्वतीमविर्भेषो न भेषजं पथा मधुमदाभरन्नश्विनेन्द्राय वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तौक्मभिः

पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षन्नराशः सं न नग्रहं पतिः

सुराया भेषजं मेपः सरस्वती भिषग्रथो न च३न्मश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं

तौक्मभिः पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षदिडेडित आजुहानः

सरस्वतीमिन्द्रं बलेन वर्धयन्नृषभेण गवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय भेषजः यवैः कर्कन्धुभिर्मधु लाजैर्न मासुरं

पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षद्गर्हिरूर्णप्रदा भिषङ् पासत्या

भिषजाश्विनाश्वा शिशुमती भिषग्धेनुः सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं

मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षदुरो दिशः कव३ष्यो न व्यचस्वतीराश्विभ्यां न दुरो

दिशा इन्द्रो न रोदसी दुवे दुहे धेनुः सरस्वती शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं

मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षत्सुपेशुसोपे नक्तं दिवाश्विना संजानाने सुपेशुसा सम-

ज्जाते सरस्वत्या त्विषिमिन्द्रेण भेषजं, श्येनो न रजसा हृदापयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतयज, होता यक्षद् देव्या होतारा भिषजाश्विनैन्द्रं न जागृवि दिवा नक्तं न भेषजैः शूषं सरस्वती भिषक् सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतयज, होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न भेषजं त्रयस्त्रिधातुवोऽपसो रूपमिन्द्रो हिरण्यमश्विन्डे न भारती वाचा सरस्वती महा इन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षत्त्वारं रूपकृतं सुपेशसं वृषभं नर्यापसं त्वष्टारमिन्द्रमश्विना भिषजं नः सरस्वतीमोजो न जूर्तिरिन्द्रियं वृको न रुभसो भिषग्यशः सुराया भेषजं श्रिया न मासुरं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षद्वंस्पतिं शमितारं शतकृतं भीमं न मन्युं राजानं व्याघ्रं नमसाश्विना भामं सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयज, होता यक्षदुग्धिं स्वाहाज्यस्य स्तोकानां स्वाहा मैदुसां पृथक् स्वाहा छागुमश्विभ्यां स्वाहा भेषं सरस्वत्यै स्वाहा ऋषभमिन्द्राय सिंहाय सहस इन्द्रियं स्वाहाग्निं न भेषजैः स्वाहा सोममिन्द्रियैः स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिं स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजैः स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणो अग्निभेषजं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयज ॥ २ ॥

१२

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो घर्मो विराट् सुतः ।

दुहे धेनुः सरस्वती सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम् ।

तनुपां भिषजा सुरतेऽश्विनोभां सरस्वती । मध्वा रजांसीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वह ॥ १३ ॥

इन्द्रायैन्दुं सरस्वती नराशंसेन नग्रहम् ।

अधातामश्विना मधु भेषजं भिषजा सुते ॥

१४

आजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।

इडाभिरश्विना इषं समूर्जं सं रथिं दधुः ॥

१५

अश्विना नमुचेः सुतं सोमं शुक्रं परिस्रुता । सरस्वती तमाभरद्दहिपेन्द्राय पातवे ॥ १६ ॥

कव्चश्च्यो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो दिशः ।

इन्द्रो न रोदसी उभे दुहे कामान्त्सरस्वती ॥

१७

उपासा नक्तमश्विना दिवेन्द्रं सार्यमिन्द्रियैः । संजानाने सुपेशुसा संमज्जाते सरस्वत्या ॥ १८
पाते नो अश्विना दिवा पाहि नक्तं सरस्वति ।

दिव्या होतारा भिषजा पातमिन्द्रं संचा सुते ॥ १९

तिस्रस्त्रेधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं पुरिस्रुता सोममिन्द्रायासुपुवुर्मदम् ॥ २०

अश्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती ।

इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियं रूपं रूपमधुः सुते ॥ २१

ऋतुर्थेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः पुरिस्रुता ।

कीलालमश्विभ्यां मधु दुहे धेनुः सरस्वती ॥ २२

गोभिर्न सोममश्विना मासरेण पुरिस्रुता ।

संमधाता सरस्वत्या स्वाहेन्द्रे सुते मधु ॥ ३ ॥ २३

अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेधिया सरस्वती । आ शुक्रमासुराद्वसु मधमिन्द्राय जग्निरे ॥ २४

यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् ।

सं विभेद वलं मद्यं नमुचा आसुरे संचा ॥ २५

तामिन्द्रं पशवः संचाश्विनोभा सरस्वती ।

दधाना अभ्यनूपत हविषा यज्ञ इन्द्रियम् ॥ २६

य इन्द्र इन्द्रियं दधुः सविता वरुणो भगः ।

सं सुत्रामा हविष्पतिर्यजमानाय सश्वत ॥ २७

सविता वरुणो दधद्यजमानाय दाशुषे । आदत्त नमुचेवसु सुत्रामा वलमिन्द्रियम् ॥ २८

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशुसा वलं दधाना यज्ञमाशत ॥ २९

युवं सुराममश्विना नमुचा आसुरे संचा । विपिपाना सरस्वतीन्द्रं कर्मस्वावत ॥ ३०

होता यक्षदश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रमिमे सोमाः सुरामाणश्छागिनं सेवैर्ऋषभैः सुताः शष्पेर्न तौकम-
भिलार्जैर्महस्वन्तो मदा मासरेण पुरिस्रुता शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः प्रस्थिता वो मधुश्च्युत, —स्ता-
नश्विना सरस्वतीन्द्रो जुषन्ता सरूम्यं मधु, पिबन्तु, मदन्ता, व्यन्तु, होतर्यज्ञ ॥ ३१

[४] काठ. ३८, ८—९ । वा. २०, ६७—७९; १०, ३३—३४; २१, ४२ । काण्व. २२, ५२—६४; ११, ४६—४७, २३,
४३ । तै. ब्रा. २, ६, १२ । [युवं सुराम०...वता ऋ १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १।

पुत्रमिव पितरा अश्विनोभेन्द्रावधुः काव्यैर्दुःसनाभिः ।

यत्सुराम् व्यपिबुः शचीभिः सरस्वती त्वा मध्वन्नभिष्णाक् ॥ ३२

अश्विना गौभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रं सरस्वती यजमानमवर्धयन् ॥ ३३

ता नासत्या सुपेशसा हिरण्यवर्तनी नराः । सरस्वती हविष्मतीन्द्रं कर्मस्ववतु ॥ ३४

ता भिषजा सुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती ।

सं वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियम् ॥ ३५

अहाव्यग्ने हविरास्ये ते सुचीव घृतं चम्वीव सोमः ।

वाजसनिं रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ ३६

यस्मिन्नश्वास ऋपभास उक्षणो वशा मेपा अवसृष्टासा आहुताः ।

कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे हृदा मतिं जनये चारुमग्ने ॥ ४ ॥ ३७

देवं बहिः सरस्वती सुदेवमिन्द्रायाश्विना तेजो न चक्षुरक्षोर्बहिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने

वसुधेयस्य वेतु, यजु देवीर्द्वीरो, अश्विना भिषजेन्द्रं सरस्वती प्राणान्न वीर्यं नसि द्वारो

दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देवी उपासा, अश्विना सुत्रामेन्द्रं सर-

स्वती बलं न वाचुमास्य उपाभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवी

जोष्टी सरस्वत्याश्विनेन्द्रमवर्धयन्, श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने

वसुधेयस्य वीतां, यजु देवी ऊर्जाहुती दुधे, सुदुधेन्द्रं सरस्वत्याश्विना भिषजावतं शुक्रं

न ज्योतिः स्तनूयोरोहुती धत्त इन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवा देवानां

भिषजा होतारा इन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वती त्विषिं न हृदये मतिं होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं,

वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु देवीस्तिस्त्र, स्तिस्त्रो देवीरश्विनेडा सरस्वती शूपं न मध्ये

नाभ्या इन्द्राय दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देवं इन्द्रो नराशंसस्त्रिवरुथः

सरस्वत्याश्विभ्यामीयते रथो, रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि, वसु-

[पुत्रमिव पितरा० ऋ. १०, १३१, ५; अथर्व. २०, १२५, ५; तै. ब्रा. १, ४, २, १। अहाव्यग्ने हविरास्ये० ऋ.

१०, ९१, १५; तै. ब्रा. १, ४, २, १। यस्मिन्नश्वास०। ऋ. १०, ९१, १४; तै. ब्रा. १, ४, २, २]

[५] वा. २१, ४८—५८; २८, १५—१६, १८—२२, ३८—३९, ४१, ४४—४५। काव. २३, ४७—५७; ३०, १५—१६, १८—२२, ३८—३९, ४१, ४४—४५। तै. ब्रा. २, ६, १४।

वने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो देवैर्वनस्पतिर्हिरण्यपर्णो अश्विभ्यां सरस्वत्या सुपिप्पलं इन्द्राय
 पच्यते मध्वोजो न जूतिर्वृषभो नु भामं, वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
 यजु देवं बर्हिर्वीरितीनामध्वरे स्तीर्णमश्विभ्यामूर्णम्रदाः सरस्वत्या स्योनमिन्द्र ते संद ईशाया मन्युं
 राजानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्यक्षय-
 धायथं होतारा इन्द्रमश्विना वाचा वाचं सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृत्स्विष्टा इन्द्रः सुत्रामा
 सविता वरुणो भिष, गिष्टो देवो वनस्पतिः, स्विष्टा देवा आज्यपाः, स्विष्टो अग्निरग्निना
 होता होत्रे स्विष्टकृत्सहो न दधदिन्द्रियमूर्जमपचितिं स्वधां, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
 यजु ॥ ५ ॥

३८

सोमो राजामृतं सुत ओषधीनामपां रसः ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ३९

अद्भ्यः क्षीरं व्यपिवत् क्रुद्धाङ्गिरसो धिया ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४०

अद्भ्यः सोमं व्यपिवच्छन्दोभिर्हंसः शुचिपत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४१

अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा क्षत्रं व्यपिवत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४२

रैतो मूत्रं विजहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् ।

गर्भो जरायुणावृता उल्बं जहाति जन्मना ॥ ४३

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४४

दृष्टा रूपे व्याकरोत् सत्यानृते प्रजापतिः ।

अश्रद्धामनृतेऽदधाच् श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः ॥ ४५

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४६

वेदेन रूपे व्यपिवत् सुतासुतौ प्रजापतिः ।	
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४७	
दृष्ट्वा परिस्रुतो रसं शुक्रेण शुक्रं व्यपिवत् पयः सोमं प्रजापतिः ।	
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ६ ॥ ४८	
परीतो विश्वता सुतं सोमो यं उत्तमं हविः ।	
दधन्वान्यो नर्यो अ३प्स्वन्तरा सुपाव सोममद्रिभिः ॥	४९
सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राग्णे पच्यस्व ॥	५०
पुनातु ते परिस्रुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता रता ॥	५१
वायुः पूतः पवित्रेण प्राक् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥	५२
वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यक् सोमो अतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥	५३
ब्रह्म क्षत्रं पवते तेज इन्द्रियं सुरायाः सोमः सुतं आसुतो मदाय ।	
शुक्रेण देव देवताः पिपृग्धि रसेनान्नं यजमानाय धेहि ॥	५४
कुविदङ्गं नाना हि वाम् ॥	५५
या व्याघ्रं विपूचिक्रोमौ वृकं च रक्षति । श्येनं पुतत्रिणं सिंहं सैमं पात्वंहसः ॥ ५६	
सुरावन्तं वहिषदं सुवीरं यज्ञं हिन्वन्ति महिषा नमोभिः ।	
दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदेनेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः ॥	५७
यस्ते रसः संभृता ओषधीषु सोमस्य शुष्मः सुरायां सुतस्य ।	
तेन जिन्व यजमानं मदेन सरस्वतीमश्विना इन्द्रमग्निम् ॥	५८
यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।	
इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥	५९

[७] काठ. ३८, २। वा. १९, २—७, १०, ३२—३५, ६, ४; १०, ३१—३२; १३, ३३; २३, ३८ । काण्व. २१, १—६, ९, ३२—३५, ६, ५; ११, ४४—४५; १४, ३५; २५, ४० । तै. ब्रा. २, ६, १, ३ । [परीतो विश्वता० । क्र. ९, १०७, १; सा. ५१२, १३१३; तै. ब्रा. २, ६, १, १ । पुनातु (०नाति) ते परिस्रुतं० । क्र. ९, १, ६; तै. सं. १.८, २१, १; तै. ब्रा. २, ६, १, २ । वायुः (०योः) पूतः पवित्रेण० । अथर्व. ६, ५१, १ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । क्र. १, २२, १२; सा. १६७१; अथर्व. ६, ५१, १; ७, २६, ६; तै. सं. १, ३, ६, २ । कुविदङ्गं यजमन्तो० । क्र. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २; तै. सं. १, ८, २१, १; ५, २, ११, २; तै. ब्रा. २, ६, १; ३]

यदङ्गु शिष्टं रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिवृच् शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ७ ॥

६०

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥

६१

त्रया देवा एकादश त्रयस्त्रिंशः सुराधसः ।

बृहस्पतिपुरोहिता देवस्य सवितुः सर्वे देवा देवैरवन्तु त्वा ॥

६२

प्रथमास्त्वा द्वितीयैरभिपिञ्चन्तु, द्वितीयास्त्वा तृतीयै, स्तृतीयास्त्वा सत्येनु, सत्यं त्वा ब्रह्मणा, ब्रह्म त्वा यजुभि, यजुषि त्वा सामुभिः, सामानि त्वा ऋग्भि, ऋचस्त्वा पुरोनुवाक्याभिः, पुरोनुवाक्यास्त्वा याज्याभि, याज्यास्त्वा वपट्कारै, वपट्कारास्त्वाहुतिभि-
रभिपिञ्चन्त्वा, हुतयस्ते कामान्तसमर्धयन्त्व, सा अश्विनोस्त्वा तेजसा ब्रह्मवर्चसायाभिपि-
ञ्चामि, सरस्वत्यास्त्वा वीर्येण यशुसेऽन्नाद्यायाभिपिञ्चामी, न्द्रस्य त्वेन्द्रियेणौजसे बलायाभि-
पिञ्चामि, भूः स्वाहा ॥

६३

शिरो मे श्रीर्यशो मुखं त्विपिः केशाश्च श्मश्रुणि ।

राजा मे प्राणो अमृतं सम्राट् चक्षुर्विराट् श्रोत्रम् ॥

६४

जिह्वा मे भद्रं वाङ्महो मनो मन्युः स्वराड् भामः ।

मोदाः प्रमोदा अङ्गुलिरङ्गानि मित्रं मे सहः ॥

६५

बाहू मे बलमिन्द्रियं हस्तौ मे कर्मु वीर्यम् । आत्मा क्षत्रमुरो मम ॥

६६

पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमंसौ ग्रीवाश्च श्रोण्यौ ।

ऊरू अरत्नी जानुनी विशो मेऽङ्गानि सर्वतः ॥

६७

नाभिर्मे चित्तं विज्ञानं पायुर्मेऽपचितिर्भसत् ।

आनन्दनन्दा आण्डौ मे भगः सौभाग्यं पसः ॥

६८

लोमानि प्रयुतिर्मेम त्वङ् मा आनुतिरागतिः ।

मांसं मा उपनतिर्वस्वास्थि मज्जा मा आनतिः ॥

६९

जङ्घाभ्यां पङ्क्यां धीरोऽस्मि विशि राजा प्रतिष्ठितः ।

प्रति ब्रह्मन् प्रतिष्ठितामि क्षत्रे प्रत्यथेषु प्रतिष्ठितामि गोषु ॥

७०

प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि पृष्ठे, प्रति प्राणेषु प्रति तिष्ठाम्यात्मन्, द्यावापृथिव्योः प्रति-
तिष्ठामि यज्ञे ॥ ८ ॥

सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण क्वयो वयन्ति ।

७१

अश्विना यज्ञं सुविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥

७२

तदस्य रूपममृतं शचीभिस्तिस्त्रो दधुदेवताः सः सराणाः ।

लोमानि श्वैर्बहुधा न तौक्मुभिस्त्वगस्य मांसमभवन्न लाजाः ॥

७३

तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरम् ।

अस्थि मज्जानं मांसं कारोत्तरेण दधुतो गवां त्वचि ॥

७४

सरस्वती मनसा पेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शतं वृषुः ।

रसं परिस्रुतो न रोहितं नग्रहुर्धीरस्तसुरं न वैम ॥

७५

पयसः शुक्रममृतं जनित्रं सुराया सूत्राज्जनयन्त रेतः ।

अपामतिं दुर्मतिं बाधमाना ऊवृध्यं वातात्सुश्चं तदारात् ॥

७६

इन्द्रः सूत्रामा हृदयेन सत्यं पुरोडाशेन सविता जजान ।

यकृत् ह्योमानं वरुणो भिषज्यन्मत्स्त्रे वायुश्चैर्नमिनाति पित्तम् ॥

७७

आन्त्राणि स्थालीर्मधु पिन्वमाना गुदाः पात्राणि सुदुघा न धेनुः ।

श्येनस्य पत्रं न छीहा शचीभिरासन्दी नाभिरुदरं न माता ॥

७८

कुम्भो वृनिष्ठुर्जुनिता शचीभिर्यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः ।

प्लाशिव्यक्तः शतधारा उत्सो दुहे न कुम्भी स्वधां पितृभ्यः ॥

७९

मुखं सदस्य शिरा इत्सतेन जिह्वा पवित्रमश्विनासन्त्सरस्वती ।

चप्यं न पायुर्भिषगस्य बालो वस्तिर्न शेषो हरसा तरस्वी ॥

८०

अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्यां छागेन तेजो हविषा घृतेन ।

पक्ष्माणि गोधूमैः कुवलैरुतानि पेशो न शुक्रमसितं वसाते ॥

८१

अविर्न मेषो नसि वीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतं ग्रहाभ्याम् ।

सरस्वत्युपवाकैर्व्यानं नस्यानि वहिर्वदरैर्जजान ॥

८२

इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम् ।

यवैर्न वहिर्भ्रुवि केशराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघ्नं मुखे ॥

८३

आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोम मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोम ।	
केशा न शीर्षेन् यज्ञसे श्रियै शिखा सिंहस्य लोम त्विषिरिन्द्रियाणि ॥	८४
अङ्गैरात्मानं भिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समुधात् सरस्वती ।	
इन्द्रस्य रूपं ज्ञानमानमायुः शुक्रं न ज्योतिरमृतं दधाना ॥	८५
सरस्वती योन्यां गर्भमन्तराश्विभ्यां पत्नी सुकृतं विभक्तिं ।	
अपां रसेन वरुणो न सांन्नैन्द्रं श्रियै ज्ञनयन्नस्तु राजा ॥	८६
तैजः पशुनां हविरिन्द्रियावत् परिस्रुता पयसा सारधं मधु ।	
अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वती सुतासुताभ्याममृतः सोमा इन्द्रः ॥ ९ ॥	८७
पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्वै ॥	८८
पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा सर्वमायुर्व्यश्वै ॥	८९
अग्ना आयूषि पवसे ॥	९०
पवमानः स्वर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥	९१
पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनवो धिया ।	
पुनन्तु विश्वा भूता मा जातवेदः पुनाहि मा ॥	९२
पवमानः पुनातु मा क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं हशे ॥	९३
उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेत् च । मां पुनाहि विश्वतः ॥	९४
पवित्रेण पुनाहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतुंरनु ॥	९५

[१०] काठ. ३८, २, ५ । वा. ३, ४५, ५४; १९, ३७—४८; २०, १४—१८, २०, २३; ६, २२; १२, ९०; ३५, १६ । काण्व.
३, ५३, ६२; २१, ३८—५०; २२, १-५, ८; ६, ३०; १३, ९१; ३५, ४८ । तै. ब्रा. २, ६, ३, ६ । [अग्ना (अग्न) आयू-
ष्यि० । ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७, १४६४, १५१८; तै. ब्रा. २, ६, ३, ४; तै. आ. २, ५, १; तै. सं. १, ३, १४, ७; ४,
२९, १; ५, ५, १; ६, ६, २ । पवमानः स्वर्जनः (सो अद्य०)...मा । ऋ. ९, ६७, २२ । पुनन्तु मा (मां)
देवजनाः० । ऋ. ९, ६७, २७; तै. ब्रा. १, ४, ८, १; २, ६, ३, ४ । पवमानः पुनातु० (आ त एतु०) ।
[आ न एतु० । वा. य. ३, ५४] । ऋ. १०, ५७, ४; अथर्व. १, ६, ३; तै. सं. १, ८, ५, २ । क्रत्वे दक्षाय
जीवसे । अथर्व. ६, १९, २ । उभाभ्यां देव सवितः । ऋ. ९, ६७, २५; अथर्व. ६, १९, ३ ।

यत्ते पवित्रमर्चिष्यथे वित्तमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥	९६
वैश्वदेवी पुनती देव्यागाद्यस्या बह्व्यस्तन्वो वीतपृष्ठाः ।	
तया मदन्तः सधमाद्येषु वयं स्याम पतयो रथीणाम् ॥	९७
वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु वातः प्राणैर्नेपिरो मयोभूः ।	
द्यावापृथिवी पयुसा पयोभिर्क्रतावरी यज्ञिये मा पुनीताम् ॥	९८
वृहद्भिः सवितस्त्रिभिर्विष्टैर्देव मन्मभिः । अग्ने दक्षैः पुनीमहे ॥	९९
ये सुमानाः समनसः पितरो यमराज्ये ।	
तेपां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥	१००
ये सुमानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।	
तेपां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिल्लोके शतं समाः ॥	१०१
इं सुती ॥	१०२
इदं हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये ।	
आत्मसन्ति प्रजासन्ति क्षेत्रसन्ति पशुसन्ति लोकसन्त्यभयसन्ति ॥	१०३
अग्निः प्रजां ब्रह्मलां मे कृणोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धेहि ॥	१०४
यद्देवा देवहेडनं देवासश्चकृमा वयम् ।	
अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०५
यदि स्वपन्यदि जाग्रदेनांसि चकृमा वयम् ।	
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०६
यदि दिवा यदि नक्तमेनांसि चकृमा वयम् ।	
सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०७
धाम्नो धाम्नो ॥ यद्गामे ॥	१०८-१०९
पवित्रमसि यज्ञस्यु पवित्रं यजमानस्य ।	
तन्मा पुनातु सर्वतो विश्वस्माद्देवकिल्बिपात्सर्वस्माद्देवकिल्बिपात् ॥	११०

[यत्ते पवित्रमर्चि० । ऋ. ९, ६७, २३; तै. ब्रा. १, ४, ८, २ । वैश्वदेवी पुनती० । ऋ. परि. १९, २ । यद्देवा देवहेडनं० । अथर्व. ६, ११४, १ । यदि (जाग्र०) स्वपन्यदि० । अथर्व. ६, ११५, २ । यदि दिवा (०द्विद्वांसो)० । अथर्व. ६, ११५, १ । धाम्नो धाम्नो० । अथर्व. ७, ८३, २; १९, ४४, ९ । श्रौ. पू. अ. ३, खं. ६]

द्रुपदादिवेन्मुमुचानः स्वित्तः स्नात्वीं मलादिव ।
 पूतं पवित्रेणैवाज्यं विश्वे सुञ्चन्तु मैतसः ॥ १११
 समावृतं पृथिवीं समुपाः समु सूर्यः ।
 वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विश्वं कामं व्यशीय भूः स्वाहा ॥ १० ॥ ११२
 समिद्धो अग्निः समिधा सुसमिद्धो वरेण्यः । गायत्री छन्द इन्द्रियं त्रियविर्गैर्वियो दधुः ॥ ११३
 तनूनपाच् शुचित्रतस्तनूपाश्च सरस्वती ।
 उष्णिक् छन्द इन्द्रियं दित्यवाड् गैर्वियो दधुः ॥ ११४
 इडाभिरगिरीड्यः सोमो देवो अमर्त्यः । अनुष्टुप् छन्द इन्द्रियं पञ्चाविर्गैर्वियो दधुः ॥ ११५
 सुवहिरग्निः पूषणान्तस्तीर्णवहिरमर्त्यः ।
 बृहती छन्द इन्द्रियं त्रिवत्सो गैर्वियो दधुः ॥ ११६
 दुरो देवीदिशो महीर्निहा देवो बृहस्पतिः ।
 पङ्क्तिश्छन्द इन्द्रियं तुर्यवाड् गैर्वियो दधुः ॥ ११७
 उपे यही सुपेशसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।
 त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रियं पृष्ठवाड् गैर्वियो दधुः ॥ ११८
 देव्या होतारा भिषजेन्द्रेण सयुजा युजा । जगती छन्द इन्द्रियमुनञ्चान् गैर्वियो दधुः ॥
 तिस्रो देवीरिडा मही भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इन्द्रियं धेनुर्गौर्नि वयो दधुः ॥
 त्वष्टा तुरीपो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना । द्विपदा छन्द इन्द्रियमुक्षा गौर्नि वयो दधुः ॥
 शमिता नो वनस्पतिः सविता प्रसुवन् भगम् । ककुप्छन्द इहेन्द्रियमुपभो गैर्वियो दधुः ॥
 स्वाहा यज्ञं वरुणः सुक्षत्रो भेषजं करत् ।
 अतिछन्दा इन्द्रियं बृहद्दशा वेहद्दयो दधुः ॥ ११९-१२३
 वसन्तेन ऋतुना देवा वसवस्त्रिवृता स्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥
 ग्रीष्मेण ऋतुना देवा रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यज्ञसा बलं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥
 वर्षाभिर्ऋतुनादित्याः स्तोमे सप्तदशे स्तुतम् ।
 वैरूपेण विशौजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२४-१२६

[द्रुपदादिवेन्मुमुचानः (०दिव०) । अथर्व. ६, ११५, ३]

[११] काठ. ३८, १० । वा. २१, १२-२२ । काण्व. २३, १३-२३ । तै. ब्रा. २, ६, १८ ।

[१२] वा. २१, २३-२८ । काण्व. २३, २४-२९ । तै. ब्रा. २, ६, १९ ।

*

शारदेन ऋतुना देवा एकविंशं ऋभवः स्तुतम् ।

वैराजेन श्रिया श्रियं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

१२७

हेमन्तेन ऋतुना देवास्त्रिणवे मरुतः स्तुतम् । वलेन शंक्वरीः सहो हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

शैशिरेण ऋतुना देवास्त्रयस्त्रिंशोऽमृतं स्तुतम् ।

सत्येन रवेतीः क्षत्रं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२ ॥

१२८-१२९

[१७८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सौत्रामणीयो नाम एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

अश्वमेधः ।

इर्मासृग्भण् रशनामृतस्य पूर्वा आयुनि विदथेषु कव्या ।

सा नो अस्मिन्सुत आवभूव ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्ती ॥

१

अभिधा अस्मि, अवनमसि, यन्तास्मि धृती, स त्वमग्निं वैश्वानरं संप्रथसं गच्छ स्वाहा-
कृतः, स्वर्गा त्वा देवैभ्यः प्रजापतये ब्रह्मन्नश्चं भन्त्स्यामि, देवैभ्यः प्रजापतये, तेन
राध्यासं, तं वधान, देवैभ्यः प्रजापतये, तेन राधुहि, प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि,
वायवे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीन्द्रा, ऽग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, विश्वेभ्यस्त्वा देवैभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि,
सर्वेभ्यस्त्वा देवैभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि ॥

२

यो अर्वन्तं जिवांसति तमभ्यमीति वरुणः । परो मर्तः परः श्वा ॥ १ ॥

३

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, ऽपां मोदाय स्वाहा, वायवे स्वाहा, सवित्रे स्वाहा,
त्वष्ट्रे स्वाहा, बृहस्पतये स्वाहे, इन्द्राय स्वाहा, मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा ॥२॥ ४

हिंकाराय स्वाहा, हिंकृताय स्वाहा, क्रन्दुते स्वाहा, ऽवक्रन्दाय स्वाहा, प्रोथुते स्वाहा,
प्रप्रोथाय स्वाहा, गन्धाय स्वाहा, घ्राताय स्वाहा, निविष्टाय स्वाहो, पविष्टाय स्वाहा,

[१] तै. ७,१,११ । काठ. ५,१,२; ५,४,४ । वा. २२,२—५ । काण्व. २४,२—५ ।

[२] तै. ७,१,१४ । काठ. ५,१,५ । वा. १०,५,२२,६,२७;३९,१ । काण्व. ११,१२;२४,६,३७;३९,१ । [अग्नये
स्वाहा । अथर्व. १९,४३,२ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । वायवे स्वाहा । अथर्व. १९,४३,२ ।
इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,६]

[३] तै. ७,१,१३;१९ । काठ. ५,१,१०,४ । वा. २२,७—८ । काण्व. २४,७—१२ ।

संदिताय स्वाहा, चल्गुते स्वाहा, ऽऽसीनाय स्वाहा, शयानाय स्वाहा, स्वपते स्वाहा,
जाग्रते स्वाहा, कूजते स्वाहा, प्रबुद्धाय स्वाहा, विचृत्ताय स्वाहा, विजृम्भमाणाय स्वाहा,
जवाय स्वाहा, बलाय स्वाहा, ऽयनाय स्वाहा, प्रायणाय स्वाहा, यते स्वाहा, धावुते
स्वाहो, दद्रावाय स्वाहो, दद्रुताय स्वाहा, शूकराय स्वाहा, शूकृताय स्वाहो, पस्थिताय
स्वाहा, संहानाय स्वाहा, निषण्णाय स्वाहो, तिथिताय स्वाहा, विष्टिताय स्वाहा,
विवर्तमानाय स्वाहा, विवृत्ताय स्वाहा, विधून्वानाय स्वाहा, विधूताय स्वाहा, शृण्वते
स्वाहा, शुश्रूषमाणाय स्वाहे, क्षिताय स्वाहा, वीक्षिताय स्वाहा, वीक्षमाणाय स्वाहा,
निमेषाय स्वाहा, यदत्ति तस्मै स्वाहा, यत् पिबुति तस्मै स्वाहा, यन्नेहति तस्मै स्वाहा,
कुर्वते स्वाहा, कृताय स्वाहा ॥ ३ ॥ ५

विभूर्मात्रा, प्रभूः पित्रा, ऽश्वोऽसि, हयोऽस्य, त्योऽसि, मयोऽसि, नरोऽस्य, र्वासि,
सन्निरसि, वाज्यसि, वृपासि, नृमणा असि, ययुर्नामास्या, द्वित्यानां पत्वान्विहि,
देवा आशापाला एतं देवेभ्यो अश्वं मेधाय प्रोक्षितं रक्षते, ह धृति, रिह स्वधृति, रिह रमं,
इह रमन्ताम् ॥ ४ ॥ ६

काय स्वाहा, कस्मै स्वाहा, कतमस्मै स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सवित्रे प्रसवित्रे स्वाहा,
सवित्र आसवित्रे स्वाहा, ऽऽदित्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै मह्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहा,
सरस्वत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा,
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा, पूष्णे नरंधिपाय स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा,
त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहा, विष्णवे स्वाहा, विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा, विष्णवे निभूयपाय
स्वाहा ॥ ५ ॥ ७

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी जायता, मा राष्ट्रं राजश्न्यः शूर इपव्यो महारथो
जायतां, दोग्ध्री धेनु, वीढानइवा, नाशुः सन्निः, सभेयो युवा, पुरंधियोपा, जिष्णू
रुथेष्टा आस्य यजमानस्य वीरो जायतां, निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु, फलवतीर्ना
औषधयः पच्यन्तां, योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ ६ ॥ ८

[४] तै. ७,१,१२ । काठ. ५,१,३ । वा. २२,१९ । काण्व. २४,२४-२५ ।

[५] काठ. ५,३,५ । वा. २२,२० । काण्व. २४,२६-२८ । मा. श्रौ. ९,२,२ ।

[६] तै. ७,५,१८ । काठ. ५,५,१४ । वा. २२,२२ । काण्व. २४,३०-३२ ।

अग्रये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, इन्द्राय स्वाहा, पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, दिग्भ्यः स्वाहा, ऽऽशाभ्यः स्वाहो, ऽर्व्यै दिशे स्वाहा, प्राच्यै दिशे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा, ऽहोरात्रेभ्यः स्वाहा, ऽर्धमासेभ्यः स्वाहा, मासेभ्यः स्वाहा, ऋतुभ्यः स्वाहा, ऽऽर्तवेभ्यः स्वाहा, सःस्वत्सराय स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, रश्मिभ्यः स्वाहा, वसुभ्यः स्वाहा, रुद्रेभ्यः स्वाहा, ऽऽदित्येभ्यः स्वाहा, मरुद्भ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मूलेभ्यः स्वाहा, शाखाभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, पुष्पेभ्यः स्वाहा, फलेभ्यः स्वाहौ, पृथीभ्यः स्वाहा ॥ ७ ॥ ९

प्राच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा, दक्षिणायै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा, प्रतीच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहौ, द्वाच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहो, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा ॥ ८ ॥ १०

आयुषे स्वाहा, प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा, समानाय स्वाहो, दानाय स्वाहा, चक्षुषे स्वाहा, श्रोत्राय स्वाहा, मनुसे स्वाहा, वाचे स्वाहा ॥ ९ ॥ ११

पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, ऽञ्चः स्वाहौ, पृथीभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, परिप्लवेभ्यः स्वाहा, सरीसृपेभ्यः स्वाहा, चराचरेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ १२

अमुवे स्वाहा, वसुवे स्वाहा, विश्वे स्वाहा, विवस्वते स्वाहा, गणश्रिये स्वाहा, गणपतये स्वाहा, ऽभिषाहे स्वाहा, ऽभिश्च्ये स्वाहा, ऽधिपतये स्वाहा, शूपाय स्वाहा, सःसर्पाय स्वाहा, चन्द्राय स्वाहा, ज्योतिषे स्वाहा, मलिम्लुचाय स्वाहा ॥ ११ ॥ १३

[७] तै. ७,१,१५; ७,३,१९—२० । काठ. ५,१,५—६; ५,३,९—१० । वा. २२,६,२४,२७—२९; १०,५,३९,१—२; काण्व. २४,६,३४,३७—४१,४३; ११,१२; ३९,१ । [अग्रये स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,६ । पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५,९,२; ६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा । अथर्व. ५,९,३—४ । दिवे स्वाहा । अथर्व. ५,९,१; ५ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,३]

[८] तै. ७,१,१५ । काठ. ५,१,६ । वा. २२,२४ । काण्व. २४,३४ ।

[९] तै. ७,१,१९ । काठ. ५,४,१० । वा. २२,२३; २३,१८; ३९,३ । काण्व. २४,३३; २५,२०; ३९,३ ।

[१०] तै. ७,१,१७ । वा. २२,२९ । काण्व. २४,४१ । [पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५,९,२; ६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा; दिवे स्वाहा । अथर्व. ५,९,३—४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,३ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४]

[११] वा. २२,२८—३०; ३९,२ । काण्व. २४,३९,४१,४३; ३९,१ । [चन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४]

ध्वर्णसाय स्वाहा, द्रविणाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहो, पयामाय स्वाहा, सिन्धुवे
स्वाहा, समुद्राय स्वाहा, काटाय स्वाहा, ऽर्णवाय स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, विश्वव्यचसे
स्वाहा, सुभूताय स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ १२ ॥ १४

मधुवे स्वाहा, माधवाय स्वाहा, शुक्राय स्वाहा, शुच्ये स्वाहा, नभुसे स्वाहा,
नभस्याय स्वाहि, पाय स्वाहो, जीय स्वाहा, संहसे स्वाहा, सहस्याय स्वाहा, तपुसे
स्वाहा, तपस्याय स्वाहा, स॒स्रपो॑ऽस्य॒हस्पत्या॑य स्वाहा ॥ १३ ॥ १५

संवयसे स्वाहा, ऽभिव्यसे स्वाहो, ध्वव्यसे स्वाहा, बृहह्वयसे स्वाहा, सहीयसे स्वाहा,
सहमानाय स्वाहा, सासह्ये स्वाहा, सहस्वते स्वाहा, ऽभीषाहे स्वाहा, ऽभिरभ्वे स्वाहा,
ऽभिमातिषाहे स्वाहा, ऽभिमातिर्भे स्वाहा ॥ १४ ॥ १६

ए॒कस्मै॑ स्वाहा, द्वा॒भ्या॑ ह॒ स्वाहे॑, का॒न्नश॑ताय स्वाहा, श॒ताय॑ स्वाहे॑, क॒शता॑य स्वाहा,
व्युष्ट्यै स्वाहा, स्वर्गाय स्वाहा ॥ १५ ॥ १७

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्निं भूतस्यु जातः पतिरेक आसीत् ।

सं दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥

१८

उ॒पयाम॑गृहीतोऽसि, प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, प॒ ते यो॑निः, सूर्य॑स्ते महिमा ॥

॥ १६ ॥

१९

यः प्राणतो निमिपतेश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो वभूव ।

ईशे यो अस्य द्विपदुश्चतुष्पदः कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥

२०

उ॒पयाम॑गृहीतोऽसि, प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, प॒ ते यो॑नि, अ॒न्द्रमा॑स्ते महिमा ॥

॥ १७ ॥

२१

[१२] तै. ७,४,१३ । वा. २२,२५ । काण्व. २४,३५ ।

[१३] वा. २२,३१ । काण्व. २४,४४ ।

[१५] वा. २२,३४ । काण्व. २४,४७ ।

[१६] तै. ७,५,१६ । काठ. ५,५,११ । वा. २३,१—२; १३,४; २५,१० । काण्व. २५,१—२; १४,४; २७,१४ । मा. श्रौ. ९,२,३ । [हिरण्यगर्भः सम०...विधेम । ऋ. १०,१२१,१; अथर्व. ४,२,७; (१६,५,१)]

[१७] तै. ७,५,१६ । काठ. ५,५,१३ । वा. २३,३—४; २५,११ । काण्व. २५,३—४; २७,१५ । [यः प्राणतो०...विधेम । ऋ. १०,१२१,३; अथर्व. ४,२,१—२]

युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥ २२

यद्वातोऽपो अगनीगन् प्रियामिन्द्रस्य तन्वुम् ।

एतं स्तोतरनेनु पथा पुनरश्वमावर्तयासि नः ॥ १८ ॥ २३

वसवस्त्वाञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, ऽऽदित्यास्त्वाञ्जन्तु जागतेन छन्दसा, भूर्भुवः ३स्व, — लीजीं ३ शाचीं ३ यव्ये गव्य, एतदन्नमत्त देवा, एतदन्नमद्वि प्रजापते ॥ २४

कः स्वित्देकाकीं चरति कं उ स्वित्ज्जायते पुनः ॥

किं स्वित्द्विमस्य भेषजं किमवावपनं महत् ॥ २५

सूर्य एकाकीं चरति चन्द्रमा जायते पुनः । अग्निहिंसस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ २६

कां स्वित्दासीत् पूर्वचित्तिः किं स्वित्दासीद् बृहद्वयः ।

कां स्वित्दासीत् पिलिप्पिलां कां स्वित्दासीत् पिशङ्गिलां ॥ २७

द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरश्व आसीद् बृहद्वयः ।

अविरासीत् पिलिप्पिलां रात्रिरासीत् पिशङ्गिलां ॥ १९ ॥ २८

प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा ॥ २९

अम्बाम्बिके अम्बालिके न मा नयति कश्चन ।

संसस्त्यश्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् ॥ ३०

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे, प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे, निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो ममा, — ऽऽहमजानि गर्भधर्मा, — त्वमजासि गर्भधम् ॥ ३१

तौ सह चतुरः पदः संप्रसारयावः स्वर्गे लोके प्रोर्णवाता, वृषा वामश्वो रेतोधा रेतो दधातु ॥ २० ॥ ३२

गायत्रीं त्रिष्टुब् जगत्यनुष्टुप्पङ्क्त्या सह ।

बृहद्व्युष्णिहा ककुब् देवानां पत्न्यो विशः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३३

[१८] तै. ७,४,२० । वा. २३,५,७ । काण्व. २५,५,७ । मा. श्रौ. ९,२,४;३ । [युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं...दिवि ।

ऋ. १,६,१; साम. १४६८; अथर्व. २०,२६,४;४७,१०;६९,९; तै. सं. ७,४,२०,१]

[१९] तै. ७,४,२०;१८ । काठ. ५,४,९;७ । वा. २३,८—१२ । काण्व. २५,८—१३ । [कः स्वित्देकाकीं...

महत् । आ. सू. १०,९ । सूर्य एकाकीं ...महत् । आ. सू. १०,९,]

[२०] तै. ७,४,१९ । काठ. ५,४,८ । वा. २३,१८—२० । काण्व. २५,२०—२२ । मा. श्रौ. ९,२,४ । [गणानां

त्वा गणपतिं हवामहे । ऋ. २,२३,१]

[२१] तै. ५,२,११ । काठ. ५,१०,५ । वा. २३,३३—३८;१०,३२;१९,६ । काण्व. २५,३५—४०;११,४५;२१,५ ।

द्विपुदा यां चतुष्पदा त्रिपुदा यां च पटपदा ।

विंशन्दा यां च स्रष्टन्दाः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥

३४

रजताः सीसा हरिणीर्युजो युञ्जन्तु कर्मभिः ।

अश्वस्य वाजिनस्त्वचिं स्यूमाः कृण्वन्तु शाम्यन्तीः ॥

३५

महानाम्नी रेवतयो देव्या आशाः प्रसवरीः ।

मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥

३६

योषास्ते पत्नयो लोम विचिन्वन्तु यथायथम् ।

सुपत्नीः पत्नयो वाजिन् प्रजया भुक्षीमहि ॥

३७

कुविदङ्ग ॥ २१ ॥

३८

[१८१९]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

ऊर्ध्वामिनामुच्च श्रापय गिरौ भारं हरन्निव ।

अथास्या मध्यमेधतां शीते वाति पुनन्निव ॥

१

यासकौ शकुन्तिकाह्वलर्गिति वञ्चति । आह्वतं पसो निचलचलीति ॥

२

माता च ते पिता च तैःश्रुं वृक्षस्य रोहतः । प्रतिलामीति ते पिता ॥

३

यद्गुरिणो यवमत्ति न पुष्टं पशुं मन्यते । शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥

४

दधिक्राव्णो अकारिपम् ॥ १ ॥

५

अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते प्राजापत्याः, कृष्णाग्नीव आग्नेयो ललाटे पुरस्तात्, सारस्वतीं मेघ्य-
धस्ताद्वन्त्रोः, श्यामः पौष्णो नाभ्या, माश्विना अधोरासौ बाह्वो, स्त्वाग्रौ लोमसकथौ
सकथयोः, सौर्यरामौ श्वेतश्च कृष्णश्च पार्श्वयो, वायव्यः श्वेतः पुच्छा, इन्द्राय स्वपस्याय
वेहद्, वैष्णवो वामनः ॥ २ ॥

६

[कुविदङ्ग यवमन्तो० । क्र. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २] .

[१] तै. ७, ४, १९ । वा. २३, २२—२७, ३०—३२ । काण्व. २५, २४—२९, ३२—३४ । [दधिक्राव्णो अकारिपम् ।

क्र. ४, ३९, ६; साम. ३५८; अथर्व. २०. १३७, ३ । तै. सं. १, ५, ११, ४, ७, ४, १९, ४; ताण्ड्य ब्रा. १, ६, १७]

[२] तै. ५, ५, २२—२३ । काठ. ५, ८, २ । वा. २४, १ । काण्व. २६, १—३ । सा. श्रौ. ९, २, ४ ।

वृश्रुंरुणं वृश्रुः शुक्रवभ्रुस्ते वारुणा, रोहितो धूम्रोहितः कर्कंधुरोहितस्ते सौम्याः,
शितिवाहुंरन्यतः शितिवाहुः समन्तशितिवाहुस्ते बार्हस्पत्याः, शितिरन्ध्रोऽन्यतः शितिरन्ध्रः
समन्तशितिरन्ध्रस्ते सावित्राः, पृषती क्षुद्रपृषती स्थूलपृषती तां मैत्रावरुण्यः ॥ ३ ॥ ७

शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्ते आश्विनाः, श्येतः श्येताक्षोऽरुणस्ते रुद्राय पशुपतये,
वर्णा यामा, अवलिमा रौद्रा, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ४ ॥ ८

पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः, फल्गूलोहितोर्णी बूलक्षी ताः सारस्वत्युः,
शीहाकर्णः शुष्ठाकर्णोऽधिरूढाकर्णस्ते त्वाष्ट्राः, कृष्णाग्रीवः शितिकक्षोऽञ्जिषक्थस्ते ऐन्द्राशाः,
कृष्णाञ्जिरल्पाञ्जिर्महाञ्जिस्तं उषस्याः ॥ ५ ॥ ९

शिल्पा वैश्वदेवी, रोहिणीस्त्र्यवयो वाचे, अविज्ञाता अदित्यै, संरूपा धात्रे, वत्सतयो
देवानां पत्नीभ्यः ॥ ६ ॥ १०

कृष्णाग्रीवा आग्नेयाः, शितिभ्रुवो वसूनाः, रोहिता रुद्राणाः, श्वेता अवरोकिण
आदित्यानां, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ७ ॥ ११

उन्नतः शितिवाहुः शितिपृष्ठस्ते ऐन्द्राबार्हस्पत्या, उन्नतं ऋषभो वामनस्ते ऐन्द्रावैष्णवाः,
शुक्ररूपा वाजिनाः कल्माषा आग्निमारुताः, श्यामाः पौष्णाः ॥ ८ ॥ १२

एता ऐन्द्राशा, द्विरूपा अग्नीषोमीया, वामना अनङ्गाह आग्नावैष्णवा, अन्यतएनीमित्री,
—वर्शा मैत्रावरुण्यः ॥ ९ ॥ १३

कृष्णाग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्याः, श्वेता वायुश्च्युता, अविज्ञाता अदित्यै,
संरूपा धात्रे, वत्सतयो देवानां पत्नीभ्यः ॥ १० ॥ १४

कृष्णा भौमा, धूम्रा आन्तरिक्षा, बृहन्तो दैवाः, शबला वैद्युताः, सिध्मास्तारकाः ॥
॥ ११ ॥ १५

[३] तै. ५, ६, ११—१३ । काठ. ५, ९, १—३ । वा. २४, २ । काण्व. २६, ३—४ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

[४] तै. ५, ६, १३; १२; १५ । काठ. ५, ९, ३ । वा. २४, ३ । काण्व. २६, ५—६ ।

[५] तै. ५, ६, १२; १६ । काठ. ५, ९, २, ६ । वा. २४, ४ । काण्व. २६, ६—८ ।

[६] तै. ५, ६, १३ । वा. २४, ५ । काण्व. २६, ९ ।

[७] वा. २४, ६ । काण्व. २६, १० ।

[८] तै. ५, ६, १४; ३, १३, ३ । वा. २४, ७ । काण्व. २६, ११ ।

[९] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, ८ । काण्व. २६, १२ ।

[१०] तै. ५, ६, १२—२३ । वा. २४, ९ । काण्व. २६, १३ ।

[११] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १० । काण्व. २६, १४ ।

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णाः, पृश्नयो मारुताः, पिशङ्गा वैश्वदेवा, वशा द्यावापृथिवीद्याः ॥ १२ ॥ १६

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णा, एता ऐन्द्राघाः, पृश्नयो मारुताः, कृष्णा वारुणाः, कायास्तूपराः ॥

॥ १३ ॥

१७

अग्र्येऽनीकवते प्रथमजानां लभते, मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः सवात्यान्, मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यो
वाङ्किहान्, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः ससृष्टान्, मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्योऽनुसृष्टान् ॥ १४ ॥ १८

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णा, एता ऐन्द्राघाः, प्राशृङ्गा ऐन्द्रा, बहुरूपा वैश्वकर्मणाः ॥ १५ ॥ १९

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतर्युः सारस्वत्युः,
श्यामाः पौष्णाः, श्वेता वायव्याः, प्राशृङ्गा ऐन्द्राः, सौर्याः श्वेताः ॥ १६ ॥ २०

त्र्यवयो गायत्र्यै, पञ्चावयस्त्रिष्टुभे, दित्यवाहो जगत्यै, त्रिवत्सा अनुष्टुभे, तुर्यवाह
उर्षिणहे ॥ १७ ॥

२१

पृष्ठवाहो विराज, उक्षाणो बृहत्या, ऋषभाः ककुभे, धेनवो जगत्या, अनङ्गाहः
पङ्क्त्यै ॥ १८ ॥

२२

धूम्रा वुसन्ताय, श्वेता ग्रीष्माय, कृष्णा वर्षाभ्यः ॥ १९ ॥ २३
अरुणाः शरद्वे, पृषन्तो हेमन्ताय, पिशङ्गाः शिशिराय ॥ २० ॥ २४

२४

[१८४३]

॥ इत्युपरिकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

[१२] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१३] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १५ । काण्व. २६, १९ ।

[१४] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १६ । काण्व. २६, २० ।

[१५] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १७ । काण्व. २६, २१ ।

[१६] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१७] तै. ५, ६, ११—२३ । वा. २४, १२ । काण्व. २६, १६ ।

[१८] वा. २४, १३ । काण्व. २६, १७ ।

[१९] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

[२०] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

वर्षाहंक्रुतूनां, —माखुः कशो मान्थालवस्ते पितृणां, वसुभ्यः कपिञ्जलो, वलायाजगरः,
कपोता उलुकः शशस्ते निर्ऋत्यै, रात्र्यै कृष्णः ॥ १९ ॥ १९

चित्र आदित्याना, —मुष्टो घृणावान् वाध्रानसस्ते मत्या, आरणाय सृमरो, रुरु रौद्रः,
कुवयः कुट्टरुर्दात्यैहस्ते वाजिनां, कामाय पिकः ॥ २० ॥ २०

खड्गो वैश्वदेव, —स्तरक्षुः श्वा कृष्णः कर्णो गर्दभस्ते रक्षसा, —मिन्द्राय सकरः, सिंही
मारुतः, कृकलासः पिप्पका शकुनिस्ते शरव्यायै, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषतः ॥ २१ ॥ २१

[१८६४]

॥ इत्युपरिकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशः प्रपाठकः ।

शादं दद्धि, —रवकान्दन्तमूलै, —मृदं वस्वै, —स्तेगान् दंष्ट्राभ्या, —मवक्रन्देन तालु, वाजं
हनुभ्यां, सरस्वत्या अग्रजिह्वै, जिह्वाया उत्साद, —मर्ष आस्येन, वृषणा आण्डाभ्या,
—मादित्याब् र्मश्रुभिः, पन्थां भ्रूभ्यां, द्यावापृथिवी वर्तोभ्यां विद्युतंकनीनिकाभ्यां,
कर्णाभ्यां श्रोत्रे, श्रोत्राभ्यां कर्णा, अवार्याणि पक्ष्माणि पार्या इक्ष्वः, पार्याणि पक्ष्माण्यवार्या
इक्ष्वः ॥ १ ॥ १

वातं प्राणेना, —स्पानेन नासिका, —मुपयाममधुरैणौष्ठेन, सद्दुत्तरेण, शुक्लाय स्वाहा,
कृष्णाय स्वाहा, स्तनयित्तुं निर्वाधेनु, मूर्धानं निवेष्येणा, —ऽशानि मस्तिष्केण, विद्युतं
कनीनिकाभ्यां, प्रकाशेनान्तर, —मनुकाशेन बाह्यं, तेदनीमधरकण्ठेनार्षः शुष्ककण्ठेनु, चित्तं
मन्याभि, —रदितिं शीर्ष्णी, निर्ऋतिं निर्जल्येन शीर्ष्णी, प्राणान्तसंक्रोशै, रेष्माणं स्तूपेन ॥ २ ॥ २

मशकान् केशै, —रिन्द्रं स्वपसा, वहेन वृहस्पतिं, शकुनिसादेनु कूर्माब्, शफैराक्रमणं,
स्थूराभ्यां बलं, कुष्टाभ्यां ज्वं, जड्घ्राभिरध्वानं, बाहुभ्यां जाम्बिलेनारण्यमग्निमतीरुग्भ्यां,
रुद्रं रौराभ्यां, पूर्षणं दोभ्यां, —मश्विना अंसाभ्याम् ॥ ३ ॥ ३

[१९] काठ. ५, ७—८ । वा. २४, ३८ । काण्व. २६, ४२ ।

[२०] काठ. ५, ७, ९ । वा. २४, ३९ । काण्व. ३६, ४३ ।

[२१] काठ. ५, ७ । वा. २४, ४० । काण्व. २६, ४४ ।

[१] तै. ५, ७, ११—१२ । काठ. ५, १३, १—२ । वा. २५, १ । काण्व. २७, १—२ । मा. श्रौ. ९, २, ५ ।

[२] तै. ५, ७, १२—१४ । काठ. ५, १३, २ । वा. २५, २ । काण्व. २७, ३—४ ।

[३] तै. ५, ७, ११ । काठ. ५, १३, ३ । वा. २५, ३ । काण्व. २७, ५—६ ।

अग्नेः पक्षति, — वार्योर्निपक्षतिः, सोमस्य तृतीया, ऽपां चतुर्थी, — दित्याः पञ्चम्य, — ग्री-
योमयोः षष्ठी, मरुताः सप्तमी, बृहस्पतेरष्टमी, पूष्णो नवमी, त्वष्टुर्दशमी, — नद्रस्यैकादशी,
वरुणस्य द्वादशी, यमस्य त्रयोदशी ॥ ४ ॥ ४

इन्द्राग्न्योः पक्षतिः, सरस्वत्या निपक्षति, — रिन्द्रस्य तृतीया, बृहस्पतेश्चतुर्थी, निर्ऋत्याः
पञ्चमी, — न्द्राण्याः षष्ठी, सर्षपाः सप्तमी, विष्णोरष्टम्य, — र्यम्णो नवमी, धातुर्दशमी, —
न्द्रस्यैकादशी, वरुणस्य द्वादशी, यम्यास्त्रयोदशी, द्यावापृथिव्योर्दक्षिणं पार्श्वं, विश्वेषां
देवानामुत्तरम् ॥ ५ ॥ ५

मरुताः स्कन्धा, विश्वेषां देवानां प्रथमा कीकसा, रुद्राणां द्वितीया, ऽऽदित्यानां तृतीया,
वार्योः पृष्ठ, — मग्रीषोमयोर्भासदौ, क्रञ्चौ श्रोणिभ्यां, मित्रावरुणा ऊरुभ्या, — मिन्द्रावरुणा
अल्गाभ्या, — माक्रमणं कुप्राभ्या, — मत्सराभिः कर्पिञ्जलान् ॥ ६ ॥ ६

इन्द्रस्य क्रोडो, ऽदित्याः पार्जस्यं, दिशां जत्रवो, ऽदित्या भसं, — ज्जीमूतान् हृदयो-
पशाभ्या, — मन्तरिक्षं पुलीतता, नभ उद्वयेण, बल्मीकान् कलोम्ना, ग्लौभिर्गुल्माः, — श्वक-
वाकौ मतस्ताभ्यां, दिवः वृकाभ्याः, हिराभिः सवन्ती, — गिरीन् छाशिभ्या, — सुपलान्
सीह्ना, हृदान् कुक्षिभ्याः, समुद्रमुदरेण, वैश्वानरं भस्मना ॥ ७ ॥ ७

विधृति नाभ्या, घृतं रसेना, — ऽपो यूष्णा, मरीचीविप्रुपा, नीहारमूष्मणा, शीनं
वसया, हार्दुनीर्दूषीकाभिः, प्रुष्वा अश्रुभिः, — रस्ता रक्षांसि, चित्राण्यङ्गैः, — नक्षत्राणि रूपैः,
पृथिवीं त्वर्चा, जुम्बकाय स्वाहा ॥ ८ ॥ ८

पूषणं वनिष्ठनान्धाहीन्तस्थूरगुदया, सर्षान् गुदाभिः, — विहुत आन्त्रैः, — रप आस्येन, वृषणा
आण्डाभ्याः, शेषो वाजिनेन, प्रजां रेतुसा, चापान् पित्तैः, प्रदुरान् पायुना, कूष्माञ्
शकपिण्डैः ॥ ९ ॥ ९

[४] तै. ५, ७, २१ । वा. २५, ४ । काण्व. २७, ७ ।

[५] तै. ५, ७, २२ । वा. २५, ५ । काण्व. २७, ८ ।

[६] तै. ५, ७, १५ । काठ. ५, १३, ५ । वा. २५, ६ । काण्व. २७, ९ ।

[७] तै. ५, ७, १६ । काठ. ५, १३, ६ । वा. २५, ८ । काण्व. २७, ११—१२ ।

[८] तै. ५, ७, २० । वा. २५, ९ । काण्व. २७, १३ ।

[९] तै. ५, ७, १७ । काठ. ५, १३, ७ । वा. २५, ७ । काण्व. २७, १० ।

अग्रये गायत्राय त्रिवृते राधन्तराय वासन्तिकाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वृपती, न्द्राय त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बर्हिताय त्रैष्णाय पुरोडाशमेकादशकपालं, विश्वेभ्यो देवैभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशैभ्यो वैरूपेभ्यो वार्षिकेभ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविंशत्भ्यां वैराजाभ्यां शारदाभ्यां पयस्स्यां, बृहस्पतये पाङ्क्त्याय त्रिणवाय शाकराय हैमन्तिकाय चरुं, सुवित्रं आतिछन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवताय शैशिराय पुरोडाशं द्वादशकपालं, मनुमत्यै चरुं, वैश्वानरं द्वादशकपालं, मदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुं, कायमेककपालम् ॥ १० ॥ १०

अग्रयेऽहोमुचे पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वृपती, न्द्रायाऽहोमुचे पुरोडाशमेकादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां पयस्यां, वायुसवित्त्रभ्यामागोमुग्भ्यां पयो, ऽश्विभ्यामागोमुग्भ्यां धाना, मरुद्भ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं, विश्वेभ्यो देवैभ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, मनुमत्यै चरुं वैश्वानरं द्वादशकपालं, द्यावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालम् ॥ ११ ॥ ११

[१०७५]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चदशः प्रपाठकः ॥ १५ ॥

अथ षोडशः प्रपाठकः ।

मा नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः परिक्षन् ।

यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥ १

यन्निर्णिजा रेक्णसा प्रावृतस्य रातिं गृभीतां मुखतो नयन्ति ।

सुप्राडजो मेस्यद्विश्वरूपा इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येतु पाथः ॥ २

एष छागः पुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः ।

अभिप्रियं यत् पुरोडाशमर्बुता त्वष्टेदेन सौश्रवसाय जिन्वति ॥ ३

[१०] तै. ७,५,१४ । वा. २९,६० । काण्व. ३१,४९ ।

[११] तै. ७,५,२२ ।

[१] तै. ४,६,८—९ । काठ. ५,६,४—५ । वा. २५,२४—३९ । काण्व. २७,२८—४३ ।

[मानो मित्रो...वीर्याणि । ऋ. १,१६२,१; तै. सं. ४,६,८,१; नि. ९,३ । यन्निर्णिजा रेक्णसा... पाथः । ऋ. १,१६२,२; तै. सं. ४,६,८,१ । एष छागः... (चछा०) ... जिन्वति । ऋ. १,१६२,३; तै. सं. ४,६,८,१]

यद्भविष्यमृतुशो देवयानं त्रिर्मानुषाः पर्यश्वं नयन्ति ।	
अत्रा पूष्णः प्रथमो भाग एति यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नजः ॥	४
उप प्रागात् सुमन्मेऽधायि मन्म देवानामाशा उप वीतपृष्ठः ।	
अन्वेन५ विश्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टे चक्रमा सुबन्धुम् ॥	५
होताध्वर्युरावया अग्निमिन्धो ग्रावग्राम उत श५स्ता सुविप्रः ।	
तेन यज्ञेन स्वरंकृतेन स्विष्टेन वक्षणा आपृणध्वम् ॥	६
यूपत्रस्का उत ये यूपवाहाश्चपाल५ ये अश्वयूपाय तक्षति ।	
ये चर्विते पचन५ संभरन्त्युतो तेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु ॥	७
यद्वाजिनो दामु संदानमर्वुतो या शीर्षण्या रशना रञ्जुरस्य ।	
यद्वा घास्य प्रभृतमा३स्ये तृण५ सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥	८
यद्वध्यमुदरस्यापवाति य आमस्य ऋविषो गन्धो अस्ति ।	
सुकृता तच् शुमितारः कृण्वन्तूत मेध५ शृतपाकं पचन्तु ॥	९
यदश्वस्य ऋविषो मक्षिकाश यद्वा स्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ।	
यद्वस्तयोः शमितर्थेन्नखेषु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥	१०
यत्ते गात्रादग्निना पच्यमानादभि शूलं निहतस्यावधावति ।	
मा तद्भूम्यामाश्लिषन्मा तृणेषु देवेभ्यस्तदुशङ्क्यो रातमस्तु ॥	११
ये वाजिनं परिपश्यन्ति पक्क५ य ईमाहुः सुरभिर्निर्हीरति ।	
ये चर्वितो मा५सभिक्षामुपासते उतो तेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु ॥	१२
यन्नीक्षणं मा५स्पचन्या उखाया या पात्राणि यूष्ण आसेचनानि ।	
ऊष्मण्यापिधाना चरुणामङ्गाः सूनाः परिभूपन्त्यश्वम् ॥	१३

[यद्भविष्यमृतुशो० । ऋ. १, १६२, ४; तै. सं. ४, ६, ८, २ । उप प्रागात् सुमन्मे० । ऋ. १, १६२, ७; तै. सं. ४, ६, ८, ३; नि. ६, २२ । होताध्वर्युरावया० । ऋ. १, १६२, ५; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यूपत्रस्का उतये० । ऋ. १, १६२, ६; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यद्वाजिनो दाम० । ऋ. १, १६२, ८; तै. सं. ४, ६, ८, ३ । यद्वध्यमुदरस्या० । ऋ. १, १६२, १०; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । यदश्वस्य ऋविषो० । ऋ. १, १६२, ९; तै. सं. ४, ६, ८, ३ । यत्ते गात्रादग्निना० । ऋ. १, १६२, ११; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । ये वाजिनं परि० । ऋ. १, १६२, १२; तै. सं. ४, ६, ९, १ । यन्नीक्षणं मा५स्पचन्या० । ऋ. १, १६२, १३; तै. सं. ४, ६, ९, १]

यदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधिवासं यं हिरण्यान्यसै ।	
सदानमर्वन्तं पद्भीशं प्रिया देवेष्वायामयन्ति ॥	१४
निक्रमणं निषद्वनं विवर्तनं यच्च पद्भीशमर्वतः ।	
यच्च पपौ यच्च घासिं जघास सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥	१५
मा त्वाग्निर्धनयीद्धूमगन्धिर्मोखा आजन्त्यभिविक्त जग्निः ।	
इष्टं वीतमभिगूतं वपत्कृतं तं देवासः प्रतिगृभ्णन्त्यश्वम् ॥ १ ॥	१६
समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत् पिन्वमानः ।	
वाजी बहन्वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि प्रियमा सधस्थम् ॥	१७
तनूनपात् सै पथो देवयानान् प्रजानन्वाज्यप्येतु देवान् ।	
अनु त्वा सप्ते गर्दिशः सचन्तां स्वधां देवैर्यजमानाय धेहि ॥	१८
ईड्यश्वासि बन्द्यश्वासि वाजिन्नाशुश्वासि मेध्यश्वासि सप्ते ।	
अग्निष्ट्वा देवैर्वसुभिः सजोपाः प्रीतं वह्निं बहतु जातवेदाः ॥	१९
स्तीर्णं बहिः सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं पृथिव्याम् ।	
देवैर्भिरक्तमदितिः सजोपाः स्योनं कृष्णानां सुविते दधातु ॥	२०
एता उ वः सुभगा विश्ववारा विं पक्षोभिः श्रयमाणा उदतैः ।	
ऋष्याः सतीः कवेषः शुम्भमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा भवन्तु ॥	२१
अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती मुखं यज्ञानामभि सविदाने ।	
उपासा वा सुहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योना इह सादयामि ॥	२२
प्रथमा वा सरथिना सुवर्णा देवो पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा ।	
अपिप्रयं चोदना वां मिमाना होतारा ज्योतिः गर्दिशा दिशन्ता ॥	२३
आदित्यैर्नो भारती वष्टु यज्ञं सरस्वती सह रुद्रेर्न आवीत् ।	
इडोपहृता वसुभिः सजोपाः स्योनं कृष्णानां सुविते दधातु ॥	२४

[यदश्वाय वास०। ऋ. १, १६२, १६; तै. सं ४, ६, ९, २ । निक्रमणं निषद्वनं०। ऋ. १, १६२, १४; तै. सं ४, ६, ९; १ । मा त्वाग्निर्ध(ध्व०) नयी०। ऋ. १, १६२, १५; तै. सं. ४, ६, ९, २]

[२] ५, १, ११ । काठ. ५, ६, २ । वा. २९, १—११ । काण्व. ३१, १—११ । मा. श्रौ. ९, २, ५ ।

त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुर्वी जायत आशुर्वश्वः ।	
त्वष्टेमा विश्वा भुवना जजान वहोः कर्तारमिह यक्षि होतः ॥	२५
अश्वो घृतेन तमन्या समक्ता उप देवं ऋतुशः पाथ एतु ।	
वनस्पतिदेवलोकं गुजानन्नग्निना हव्या स्वदितानि वक्षत् ॥	२६
प्रजापुतेस्तपसा वावृधानः सद्यो जातो दधिपे यज्ञमग्रे ।	
स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु देवाः ॥ २ ॥	२७
युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥	२८
युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥	२९
केतुं कृष्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुपद्भिरजायथाः ॥	३०
जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यद्वर्मी याति समदामुपस्थे ।	
अनाविद्वया तन्त्रा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥	३१
धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।	
धनुः शत्रोरपकामं कृणोतु धन्वना सर्वाः पृतना जयेम ॥	३२
वक्ष्यन्तीवेदागनीगन्ति कर्णं प्रियं संखायं परिपस्वजाना ।	
योषेव शिङ्क्ते वितताधि धन्वन् ज्या इयं समने पारयन्ती ॥	३३
ते आचरन्ती समनेव योषा मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थे ।	
अप शत्रून् विध्यतः सखिदाने आत्नी इमे विस्फुरन्ती अग्निान् ॥	३४
वहनां पिता बहुरस्य पुत्रः चिश्वा कृणोति समनावर्गत्य ।	
इषुधिः सङ्गाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥	३५

[३] तै. ७, ४, २०; ४, ६, ६ । काठ. ५, ६, १ । वा. २३, ५—६; २९, ३७—४४, ५२—५४, ४६—४७, ४९, ४८, ५१, ५०, ५५—५७ । काव. २५, ५—६; ३१, १२—१६, १८, २१, २०, २९. १७, २२—२३ । मा. श्री. ९, २, ३—४ ।

[युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं० । ऋ. १, ६, १; सा. १४६८; अथर्व. २०, २६, ४; ४७, १०; ६९, ९; तै. सं. ७, ४, २०, १ । युञ्जन्त्यस्य काम्या० । ऋ. १, ६, २; सा. १४६९; अथर्व. २०, २६, ५; ४७, ११; ६९, १०; तै. सं. ७, ४, २०, १ । केतुं कृष्वन्नकेतवे० । ऋ. १, ६, ३; सा. १४७०; अथर्व. २०, २६, ६; ४७, १२, ६९, ११; तै. सं. ७, ४, २०, १; तै. वा. ३, ९, ४, ३ । जीमूतस्येव भवति० । ऋ. ६, ७५, १; तै. सं. ४, ६, ६, २ । धन्वना गा धन्वनाजिं० । ऋ. ६, ७५, २; तै. सं. ४, ६, ६, १; नि. ९, १७ । वक्ष्यन्तीवेदागनी० । ऋ. ६, ७५, ३; तै. सं. ४, ६, ६, १; नि. ९, १८ । ते आचरन्ती० । ६, ७५, ४; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, ४० । वहनां (०ह्वी०) पिता० । ऋ. ६, ७५, ५; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, १४]

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्र यत्र कामयते सुपारथिः ।	
अभीशूनां महिमानं पनायत मनः पश्चादनुयच्छन्ति रुक्मयः ॥	३६
तीत्रान् घोपान् कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वार्जयन्तः ।	
अवक्रामन्तः प्रपदैरमित्रान् क्षिणन्ति शत्रून् रत्नपव्ययन्तः ॥	३७
वनस्पते वीड्वङ्गो हि भूया अस्मत् सुखा प्रतरणः सुवीरः ।	
गोभिः संनद्धो असि वीड्यस्वास्थाता ते जयतु जैत्वानि ॥	३८
दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वनस्पतिभ्यः पर्यावृतं सहः ।	
अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥	३९
इन्द्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।	
सैमां नो हव्यदाति जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गृभाय ॥	४०
स्वादुषंसदः पितरो वयोधाः कृच्छ्रेश्रितः शक्तीवन्तो गर्भीराः ।	
चित्रसेना इषुवला अमृधाः सतोवीरा उर्वो व्रातसाहाः ॥	४१
ब्राह्मणासः पितरः सौम्यासः शिवे नो धावापृथिवी उभे स्ताम् ।	
पूषा नः पातु दुरितादृतावृधो रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥	४२
ऋजीते परिवृङ्गिध नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।	
सोमो अधिब्रवीतु नोऽद्वितिः शर्म यच्छतु ॥	४३
सुपर्णं वस्ते मृगो अस्या दन्तो गोभिः संनद्धा पतति प्रसृता ।	
यत्रा नरः स च वि च द्रवन्ति तत्रास्मभ्यामिषुवः शर्म यंसनू ॥	४४
अहिरिव भोगैः पर्येति वाहुं ज्याया हेतिं पुरिवाधमानः ।	
हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान् पुमान् पुमांसं परिपातु विश्वतः ॥	४५

[रथे तिष्ठन्नयति० । ऋ. ६, ७५, ६; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, १६ । तीत्रान्घोपान्कृण्वते० । ऋ. ६, ७५, ७; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । वनस्पते वीड्वङ्गो० । ऋ. ६, ४७, २६; अथर्व. ६, १२५, १; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. २, ५, ९, १२ । दिवस्पृथिव्याः० । ऋ. ६, ४७, २७; अथर्व. ६, १२५, २; तै. सं. ४, ६, ६, ५ । इन्द्रस्य वज्रो० । ६, ४७, २८; अथर्व. ६, १२५, ३; तै. सं. ४, ६, ६, ६ । स्वादुषंसदः पितरः० । ऋ. ६, ७५, ९; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ब्राह्मणासः पितरः० । ऋ. ६, ७५, १०; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ऋजीते परि० । ऋ. ६, ७५, १२; तै. सं. ४, ६, ६, ४ । सुपर्णं वस्ते० । ऋ. ६, ७५, ११; तै. सं. ४, ६, ६, ४; नि. २, ५, ९, १९ । अहिरिव भोगैः० । ऋ. ६, ७५, १४; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. ९, १५]

आजङ्घन्ति सान्वेषां जघनं उपजिघत् । अश्वजनि प्रचेतसोऽश्वान्त्समत्सु नोदय ॥	४६
उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रां ते मनुतां विष्टितं जगत् । सं दुन्दुभे सज्जिन्द्रेण देवैरारादवीयो अपसेध शत्रून् ॥	४७
आक्रन्दय वलमोजो ना आधा निष्टनिहि दुरितां बाधमानः । अपप्रोथ दुन्दुभे दुलुना इत इन्द्रस्य मुष्टिरसि धीडयस्व ॥	४८
आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुन्दुभिर्वावदीति । समश्वपर्णाश्वरन्तु नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३ ॥	४९
समिदिशामाशयानः स्वर्विन्मुधु रेतो माधवः पात्वस्मान् । अभिर्देवो दुष्टरीतुरदब्ध इदं क्षत्रं रक्षतु पात्वस्मान् ॥	५०
रथन्तरं सामभिः पात्वस्मान् गायत्री छन्दसां विश्वरूपा । त्रिवृन्नो विष्टया स्तोमो अह्ना समुद्रो वात इदमोजः पिपर्तु ॥	५१
उग्रां दिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुक्रे अहन्नोजसीने । इन्द्राधिपत्यैः पिपृतादतो नो महि क्षत्रं विश्वतो धारयेदम् ॥	५२
बृहत्साम क्षत्रभृद्बृहवृष्णां त्रिष्टमोजः शुभितमुग्रवीरम् । इन्द्रः स्तोमेन पश्वदशेन मध्यमिदं वातेन संगरेण रक्षतु ॥	५३
प्राचीं दिशां सहयशा यज्ञस्वती विश्वे देवाः प्रावृषाह्वां स्वर्वती । वैरुषे सामन्नाधि तच्च शक्यं जगत्यैनं विक्ष्वविश्यामि ॥	५४
इदं क्षत्रं दुष्टरुमस्त्वोजोऽनाधृष्टं सहस्यं सहस्वत् । विश्वे देवाः समदशेन वर्च इदं क्षत्रं सुलिलवातमुग्रम् ॥	५५
धत्रीं दिशां क्षत्रमिदं द्वाधारोपस्थाशानां मित्रवुदस्त्वोजः । मित्रावरुणा शरदाह्वा चिकित्तमस्मे राष्ट्राय महि शर्म यछतम् ॥	५६

आजङ्घन्ति सान्वेषां० । ६,७५,१३; तै. सं. ४,६,६,५; नि. ९,२० । उपश्वासय पृथिवी० । ऋ. ६,४७, २९; अथर्व. ६,१२६,१; तै. सं. ४,६,६,६; नि. ९,१३ । आक्रन्दय वलमोजो० । ऋ. ६,४७,३०; अथर्व. ६,१२६,२; तै. सं. ४,६,७,७ । आमूरज प्रत्यावर्तये० । ऋ. ६,४७,३१; अथर्व. ६,१२६,३; तै. सं. ४,६,६,७]

[४] तै. ४,४,१२ । काठ. २२,१४ । वा. ३४,८—९; १८,७२—७३; २६,८; २७,३९; ३६,४ । काप्य. ३३,३; २०, ४१—४२; २८,८; २९,४४; ३६,४ ।

- तिग्ममायुधं वीडितं सहस्वद्विव्यं शर्धः पृतनासु जिष्णुं ।
 स्तौमि देवान्मरुतो नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८१
- देवानां मन्वे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वे ।
 आशून् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८२
- यदिदं माभिश्चोचति पौरुषेयेण देव्येन ।
 स्तौमि विश्वान् देवान् नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ।
 अन्वद्य नो अनुमति, रन्विदनुमते त्वं, वैश्वानरो न ऊत्या ॥ ८३
- त्वमग्ने शोचिषा शोशुचाना आ रोदसी अपृणा जायमानः ।
 त्वं देवं अभिशस्तेरमुञ्चो वैश्वानरं जातवेदो महित्वा ॥ ८४
- उर्वी रोदसी वरिवस्कृणोतं क्षेत्रस्य पत्नी अधि नो ब्रुवाथः ।
 स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥ ८५
- ये अप्रथेताममितेभिरौजोभिर्ये प्रुतिष्ठे अभवतां वसूनाम् ।
 स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥ ८६
- यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा युविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।
 कृधीं ष्वस्मं अदितेरनागानेनांसि शिश्रथो विष्णवग्ने ॥ ८७
- यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चित्पदि षिताममुञ्चता यजत्राः ।
 एवो ष्वस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्रतार्यग्ने प्रतरं ना आयुः ॥ ५ ॥ ८८

[१९६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे षोडशः प्रपाठकः ॥ १६ ॥

॥ इत्युपरिकाण्डं समाप्तम् ॥

[तिग्ममायुधं (०मनीकं)०। अथर्व. ४,२७,७। यदिदं माभिश्चोचति (०यन्मेदमभि०)। अथर्व. ४,२६,७।
 अन्वद्य नो (०अनु नो०) । ऋ. परि. ३,३; अथर्व. ७,२०,२। अन्विदनुमते० । ऋ. परि. ३,४। अथर्व.
 ७,२०,२। वैश्वानरो न ऊतय० । ६,३५,१; आ. श्रौ. सू. २,११। त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ. ७,१३,२; तै.
 सं. १,५,११,२। स्तौमि द्यावापृथिवी० । अथर्व. ४,२६,७। ये अप्रथेताममिते० अथर्व. ४,२६,१—२।
 यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा० । ऋ. ४,१२,४; तै. सं. ४,७,१५,६। यथा ह त्यद्वसवो० । ऋ. ४,१२,६; १०,
 १२६,८; तै. सं. ४,७,१५,७]

अथ चतुर्थं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

पुरोडाशब्राह्मणम् ।

वनस्पतीन्वा उग्रो देव उदौपत्, तं शम्या अघ्यशमयं, —स्तं च शम्याः शुमीत्वं, यं च शुमीशाख्या वत्सानपाकरोति शान्त्यै, पूर्णवती कार्या, पशूनां वा एतद्रूपं, पुशुमान् भवति, यद्गुपर्णा स्याद्दण्डस्य तद्रूपं, वज्रो दण्डो, वज्रेण पशून्भिर्प्रवर्तयेत्, तृतीयस्यां वै दिवि सोम आसीत्, तं गायत्री श्येनो भूत्वाहरत्, तस्य पूर्णमछिद्यत्, ततः पूर्णोऽजायत्, तत् पूर्णस्य-पूर्णत्वं, तस्मात् सर्वेऽन्ये वनस्पतयः पूर्णिनो, ऽथैष पूर्ण उच्यते, यत् पूर्णशाख्या वत्सानपाकरोति तमेव सोममवुरुद्धे, देवा वै ब्रह्म समवदन्त, तत् पूर्ण उपाश्रुणोत्, सुश्रवा वै नामैष, न बुधिरौ भवति य एव वेदु, ब्रह्म वै पूर्णो, यत् पूर्णशाख्या प्रार्पयति ब्रह्मणैवैनाः प्रार्पयती, —यै त्वै, —तीपमूर्जं यज्ञे च यज्ञपतौ चाधाद्, वायवः स्थेति, वायुर्वा अन्तरिक्षस्याघ्यक्षो, ऽन्तरिक्षदेवत्याः पशवो, वायुरेवैनानन्तरिक्षाय परिददाति, प्र वा एनानेतदाकरोति, यद्वायवः स्थेत्याहा, —ऽरण्यस्येव हि वायु, —देवो वः सवित्ता प्रार्पयत्विति, सवित्प्रसूत एवैनाः प्रार्पयति, श्रेष्ठतमाय कर्मणु इति, यज्ञो वै श्रेष्ठतमो, यज्ञयैवैनाः प्रार्पयत्या, —प्यायध्वमध्वन्या देवैभ्या इति, वत्सैभ्यश्च वा एता मनुष्येभ्यश्च पुराप्यायन्ते, ऽथैतर्हि देवैभ्य एवैना आप्याययति, मा वः स्तेन ईशत मार्घशंसा इत्या, —शिपुमेवाशास्ते, ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् बर्हीरिति, प्रैव जनयति ॥

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवन्तीः ॥

इति पुनात्येवैनाः ॥

रुद्रस्य हेतिः परि चो वृणक्तु ॥

इति रुद्रादेवैनास्त्रायन्ते ॥ पूर्णा वः परस्पा अदितिः प्रेत्वंरीया इन्द्रो चोऽघ्यक्षोऽन्तथाः पुनरेत ॥

इति त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैना लोकेभ्यः पुनरावर्तयति, यजमानस्य पशून् पाही, —ति यजमानस्यैव पशूनां गोपीथीयाहिंसायै ॥ प्रतीचीं शाखामुपगूहति तस्माद्ब्राम्याः पशवः सायमरण्याद्ब्राम्यायन्ति, प्रत्यञ्च एनं पशवो भवन्ति य एव वेद ॥ १ ॥

५-८

[१] मै. १,१,१. । तै. ब्रा. ३,२,१ । काठ. ३०:१० । कपि. ४६,८ । वा. १,१:१६,५० । काण्व. १,१—३:१७,५० ।

[मा वः स्तेन ईशत० । ४,२१,७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा इति, सवितृप्रसूत एवैनां देवताभिरादत्ते, प्रजापतिर्वा ओषधीः परुशो वेद, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वपरश्चा बर्हिर्दी-
त्योषधीनामहिंसायै, गोषदसी, त्ति रयिं यजमाने दधाति, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्ष-
सामप्रहृत्यै, प्रेयमगाद्विषणा बर्हिरछेति, विद्या वै विषणा विद्ययैवैनदछेति, मनुना कृता
स्वधया वितृष्टेति, मनुना रक्षेपां कृता स्वधया वितृष्टा तया वहन्ते कवयः पुरस्तादिति, ब्राह्मणाः
कवया, ऋषयः कवयः ॥ ९

देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासदे ॥ १०

इति देवेभ्य एवैनं जुष्टं करोति, देवानां परिपूतमसीति, यद्वा इदं किंच तद्देवानां परिपूतं,
यथा श्रेयसे प्रोच्य कर्म करोत्येवं वा एतद्देवेभ्यः प्रोच्य बर्हिर्दीति, यावत् परिदिशति तत्
सर्वं दाति, यत्तत्सर्वं न दाति यज्ञस्य तदतिरेचयति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते आतृव्यं तेन
वर्धयत्यै, कं स्तम्बं परिदिशति, तं सर्वं दाति यज्ञस्यानतिरेचाय, विष्णोः स्तुष इति,
विष्णोर्वै स्तुपोऽच्छिद्यत्, स पृथिवीं प्राविशद्, यत् प्रथमं नोत्सृजेदतिमाल्लेद्, देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनं दामीति, सवितृप्रसूत एवै-
नदेवताभिर्दाति ॥ माधो मोपरि परुस्त ऋध्यासम् ॥ इत्योषधीनामहिंसायै ॥ आच्छेत्ता ते
मार्षम् ॥ इति यावद्यावदेवमविद्वानध्वर्युर्बर्हिर्दीति तावदस्यात्मनो मीयते, नास्यात्मनो मीयते य
एवं वेदा, ऽतस्त्वं बर्हिः शतवलिशं विरोहे, त्योषधीष्वेवं भूमानं दधाति, सहस्रवलिशा
वि वयं रुहेमे, त्याशिषुमेवाशास्ते, ऽदित्या रास्नासीती, यं वा अदिति, रस्या एवैनद्रा-
स्नां करोती, न्द्राण्याः संनह्नमिती, न्द्राणीं वा अग्ने देवतानां समनह्यता ऋद्धिकामा,
साधोर्द्वया, ऋध्नोति य एव वेदु, बर्हिः संनह्यति, प्रजा वै वेहिः, प्रजानां संतृत्यै
प्रजानामपरावापाय, तस्मात् स्नात्वा प्रजाः संतृताः, पूषा ते ग्रन्थि ग्रथ्नात्विति, पुष्टिवै पूषा,
पुष्टिं यजमाने दधाति, स ते मास्था, दिति यजमानस्याहिंसायै ॥ ११-१५

आपस्त्वामश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः । बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुपसां केतुमारभे ॥ १६
इत्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ, ता एनाद्भिषज्यता, इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छा इती, न्द्र-

[२] मै. १,१,२ । तै. ब्रा. ३,२,२ । काठ. ३१,१ । कपि. ४७,१ । वा. १,१०,२१,२४; २,११; ५,२२,२६; ६,१,९,३०;
९,३०,३८; ११,९,२८; १८,३७; २०,३; ३७,१; ३८,१; १,७,२९ । काण्व. १,१३,३६,४०; २,२२; ५,२८,३३; ६,१,
१०,४३; १०,३९; ११,४; १२,९,२८; २०,७; २१,९३; ३७,१; ३८,१; १,१०,४६ । [देवस्य त्वा सवितुः ० ।
अथर्व. १९,५१,२]

स्यैवैनद्वाहुभ्यामुद्यच्छते, बृहस्पतेर्मूर्धाङ्गरामीति, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्मणैवैनद्वरत्यु, — र्वन्त-
रिक्ष, — मिति समिष्ट्या एवा, — ऽऽदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामीती, — यं वा अदितिरस्यामेवैनदसी-
पदत् ॥ बहिरसि देवंगमम् ॥ इत्यासन्नमभिमन्त्रयते, बृह वा एतस्य पूर्वेषुराह्वयमाणस्येह चेह
च स्कन्दत्य, — स्कन्नमेनदेवताभ्यः संप्रादाद्यजमानस्याहिंसायै ॥ २ ॥ १७-१९

पूर्वेषुरिध्मा बहिः कुर्वन्ति, यज्ञमेवारभ्योपवसति, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, तस्योखे
अस्रंसेतां, स एताभ्यामुखाभ्यां प्रत्यधत्, यदेते उखे भवतः, प्रजापतेरुखे प्रतिदधा-
ति, शुन्धध्वं देव्याय कर्मणा, इति देवेभ्य एवैनानि शुन्धति, वसूनां पवित्रमसीति,
वसूनां वा एतद्भागधेयं, तेभ्य एवैनत् करोति, पवित्रमपिदधात्यो, पृथीनां च पशूनां
च पयः संसृजति, वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै, धारयन्नास्ते, धारयन्त इव हिं दुहन्ति,
धौरसि पृथिरेव्यसीत्या, भ्यामेवैनां प्रवृणाक्ति, मातरिश्चनो धर्म इत्य, — न्तरिक्षं वै मातरि-
श्चनो धर्मो, न्तरिक्षस्य धृत्यै, कामधुक्षः, सा विश्वायुः, सा विश्वभूः, सा विश्व-
कर्मैत्य, — सौ वाव विश्वायु, — रन्तरिक्षं विश्वभू, — रियं विश्वकर्म, — मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं
प्रदापयत्, इमांल्लोकान् यथापूर्वं प्रत्तान् दुहे य एवं वेदु, तिस्रो यजुषाभिमन्त्रयते, त्रयो
वा इमे लोका, एषु वा एतं लोकेषु रसं दधाति, तस्मादिमांल्लोकान् प्रजा उपजीवन्ति,
हुतः स्तोको हुतो द्रप्सं, इत्यभिमन्त्रयतेऽस्कन्दाय ॥ इन्द्राय देवेभ्यो हविर्वहु दुग्धि ॥ इति
त्रिरुद्धदति, त्रिपत्या हि देवा, न दारुपात्रेण दुह्या, — दग्मिद्वै दारुपात्रं, यातयामेन
हविषा यजेत्, तद्द स्माहुर्दात्रियाः पुरोडाशमुखं हवि, — न वा इत इतः पुरोडाशं हविषो
यामोऽस्ति, दोग्धव्यमेवेति, न शूद्रो दुह्या, — दसुतो वा एष संभूतो, ऽसन्त्स्याद्,
यद्वै पवित्रमत्येति तद्वि, — रग्निहोत्रमेव शूद्रो न दुह्यात्, तद्वि नोत्पुनन्ति ॥ २०-२२

संपृच्यध्वमृतावरीरूमिणा मधुमत्तमाः । पृश्चतीः पयुसा पयो मन्द्रा धनस्य सातये ॥ २३

इति प्रतिनयति शृतत्वायु, शृतकामा हि देवा, इन्द्राय त्वा भागं सोमेनात्तुनर्चमीति,
सोममेवैनत् करोति, तस्य ह त्वै सोमपीथः संतुतो य एवं विद्वान्तसान्नाय्यं पिबति ॥ अदस्त-
मसि विष्णवे त्वा ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, — यज्ञायैवैनददस्तं करोति, विष्णो हव्यं रक्षस्वे-
ति, यथाहैप ते भागस्तं रक्षस्वेत्ये, — वं वा एतद्विष्णुमाहै, — तत्ते हव्यं, तद्रक्षस्वेति,

न मृत्पात्रेणापिदध्यात्, पितृदेवत्यं हविः स्याद्, दारुपात्रेणापिदध्या, —दग्निमद्वै दारुपात्रं, —म-
ग्निरैवं हव्यं रक्षत्यु, —दन्वत्कार्यं, —मापो वै रक्षोष्ठी, —रपो रक्षांसि न तुरन्ति, रक्षुसा-
संपहत्यै ॥ ३ ॥ २४--२६

यो वै श्रद्धामनालभ्य यजते नास्य देवमनुष्या इष्टाय श्रद्धत्य, —पः प्रणयत्या, —पो वै श्रद्धा,
श्रद्धामेवालेभ्य यजता, आपो यज्ञो, यज्ञं तत्त्वा प्रचुरत्या, —पो देवानां प्रियं धाम्, देवानां
प्रियं धाम् प्रणीय प्रचुरत्या, —पः सत्यं, सत्यमेवालेभ्य यजता, आपो रक्षोष्ठी, रक्षुसा-
संपहत्या, आपो वज्रो, वज्रं भ्रातृव्यार्यं प्रहरति स्तत्या, आपः श्रद्धा, श्रद्धास्य देवाः
श्रन्मनुष्या इष्टाय दधते यस्यैवं विदुष एव विद्वानपः प्रणयति, देवीरापोऽग्रेगुवा, इति
यज्ञमेवं प्रणयति, देवस्य त्वा सवितुः प्रसृश्वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाद्गदा, इति
सवितृप्रसृत एवैनदेवताभिरादत्त उश्वन्तरिक्ष, —मिति समिष्ट्या एव, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्षु-
सामपहत्यै, धूरसि, ध्वर ध्वरन्तमिति, धुर्यो वै नामैशपोऽग्निर्यदनालभ्यातीयाद्, यज-
मानं शुचार्पयेद्, द्वौ वाव पुरुषस्य भ्रातृव्यौ, यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव शुचार्पयति ॥

॥ ४ ॥

२७

देवानामसि वह्नितमं सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतम, —मिति देवेभ्य एवैनद्वह्नितमं स-
स्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमं करोत्य, —हूतमसि हविर्धानं, हं हस्व, मा ह्रा, —रिति
हं हत्येवैनद्, विष्णोः क्रमोऽस्यु, —रुं वातायेति, यद्वै किंच वातो नाभिवाति तद्वरुणस्या, —
वरुण्यमेवैनत् करोति, मित्रस्यु वश्रक्षुषा प्रेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते ॥ ऊर्जं गृह्णीत ॥
इत्यूर्जं यजमाने दधाति ॥ प्रभृत्यै वः ॥ इति प्रैवैनान् भावयति, देवस्य वः सवितुः प्रसृश्वे
ऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथायु वो नारातये, अग्रये वो जुष्टा-
न्निर्वृपामी, —ति सवितृप्रसृत एवैनान् देवताभिर्निर्वपति, यच्छन्तु पञ्चेति, पञ्च वा ऋतव,
ऋतून् वा एतत् प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीताः कल्पन्ते, गोपीथायु वो नारातया, इति रक्षुसा-
संपहत्या, अग्रये वो जुष्टानित्य, —ग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्य, —थो यस्यै देवतायै निर्वपति
तस्या एनान् जुष्टान् करोती, —दं देवानामिदमु नः सहं, —ति व्यावृत्त्यै, हं हन्तां दुर्या, इति

[४] मै. १, १, ४ । तै. ब्रा. ३, २, ४, १ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—८, १०, १२, २१, २४, २९, ३१ । काण्व.
१, १०—११, १३, १७, ३६, ४०, ४६, ४९ ।

[५] मै. १, १, ५ । तै. ब्रा. ३, २, ४, ४ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—११ । काण्व. १, १०, १३—१५ ।

हविषो गृहीतादिभे लोका उद्वेपन्त, तान्देवा एतेन यजुषाहृहन्, यदेतद्यजुर्वदत्येषां लोकानां धृत्यै, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षी, त्ति वरुणपाशादिव निर्मुच्यत आत्मनोऽहिंसायै, स्वरभिर्युक्श, मिति तम् इव वा एष प्रपद्यते परीणहृ, स्वरेवाभिर्विपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरम् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इति य३द्वीहीति ब्रूयाद्ब्रायुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इत्यव्यायुकोऽध्वर्युर्भुवत्य, दित्या व उपस्थे सादग्रामीती, यं वा अदिति, रस्यामेवैनानसीषदत् ॥ अग्ने हव्यं रक्षस्व ॥ इति पुरं उपसादयत्य, मिरेव हव्यं रक्षते ॥ ५ ॥

२८--३८

विष्णोर्मनसा पूते स्थः ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, यज्ञायैवैने पुनाति, देवो वः सवितोत्पुनात्वि, त्ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य, ग्रये वो जुष्टा, नित्यग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्य, थो यस्यै देवतायै प्रोक्षति तस्या एनान् जुष्टान् करोति, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तच् शुन्धध्व, मिति शुन्धत्येवैनान्, यदित्यास्त्वंगसीती, यं वा अदिति, रस्या एवैनत्त्वचं करोत्य, वधूतं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुपस्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशवो मैधमुपतिष्ठन्ते, पृथुग्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोत्य, ग्रैजिह्वासि वाचो विसर्जनमित्य, ग्रैश्छेषा जिह्वा वाचो विसर्जनं, यदा हि पशवा औपधीनामश्नन्त्यथ वाचं विसृजन्ता, आयुषे वा, इत्यायुर्यजमाने दधाति, बृहद्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोति, देवेभ्यो हव्यं शुमीष्वे, त्ति देवेभ्य एवैनत् करोति ॥ अपहतं रक्षः ॥ इति रक्षसामपहत्यै ॥ हविष्कृदेहि ॥ इति यो देवानां हविष्कृत्तं ह्वयति, त्रिह्वयति, त्रिपत्या हि देवा, मनोवै श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरग्रीं वाग्यज्ञायुधानि प्रविष्टासीत्, तस्या वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वंस्तावन्तस्तदहनीभव, नेवं विद्वान् ब्राह्मणो भ्रातृव्याणां मध्येऽवसाय यजेत्, यावन्त एवास्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुपशृण्वन्ति तेषां तैज इन्द्रियं वीर्यं वृङ्क्ते, कुटंरुरसि मधुजिह्वस्त्वया वयं संघातं संघातं जेष्मेति, संघातं संघातं वावैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयतीप, मावदो, र्जमावद, रायस्पोपमावदेत्या, शिपुमेवाशास्ते ॥ ६ ॥ ३९-४४

[६] मै. १, १, ६ । तै. ब्रा. ३, २, ५, १ । काठ. ३१, ४, १ । कपि. ४७, ४ । वा. १, १२-१६ । काण्व. १, १६, १८-२१, २३-२४, २६ ।

अस्मनाभिवांसयेत् पलितंभावुकोऽध्वर्युः स्या, —ज्ज्वलैरभिवासयत्यपलितंभावुकोऽध्वर्युर्भवाति,
 ते वै देवास्तं नाविन्दन् यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षर्यामुहा इति, ३सोऽग्निर्ब्रवी, —दहं वस्तं जन-
 यिष्यामि यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षिष्वा इति, ३सोऽपोऽङ्गारेणाभ्युपातयत्, तत् एकतोऽजायत,
 द्वितीयं, ततो द्वितं, —स्तृतीयं, तत्स्त्रितो, यदङ्गचोऽधिनिरमिमीत् तदापेयानामापेयत्वं,
 यदात्मनोऽधिनिरमिमीत् तदात्मेयानामात्मेयत्वं, —मन्तर्वेदि जुहोति, तदेवावरुद्ध, उपरिष्ठाद-
 भिघारयति श्रुतत्वायु, श्रुतकामा हि देवा, —स्ते देवा अतिमृजाना आय, —न्त्सूर्याभ्युदिते ते
 ऽसृजत्, यं सुप्तं सूर्याभ्युदिति सूर्याभ्युदितः, सूर्याभिनिमुक्ते सूर्याभिनिमुक्तः,
 श्यावदति श्यावदन्, कुनखिनि कुनख्यु, —ग्रेदधुष्यग्रेदधुः, परिवित्ते परिवित्तः, परिविवि-
 दाने परिविविदानो, वीरहणि वीरहा, भ्रूणहनि भ्रूणहनमेनो नात्येति ॥ ९ ॥ ५५-५९

देवस्य त्वा सवितुः प्रुस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामादुदा इति, सवितुःप्रसूत एवैनं
 देवताभिरादत्ते, सहस्रभृष्टिः शततेजा इति, वज्रं वा एतं संश्रुति आतृव्याय प्रहरिष्यन्,
 पृथिवि देवयजनि मा हिंसिषं ता ओषधीनां मूल, —मित्योषधीनामहिंसायै, व्रजं गृह गो-
 स्थानमिति, छन्दांसि वै व्रजो गोस्थान, —छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति, वर्षत्
 ते पर्जन्या इति, पर्जन्यादेव वृष्टिं वनुते, बधानं देव सवितः शतैः परमस्यां पराव-
 तीति, द्वौ वाव पुरुषस्य आतृव्यौ यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव वध्नाति परमस्यां परावति,
 यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा मोची, —त्याशिषुमेवाशास्ते,
 द्रप्सस्ते दिवं मा स्कानिति, यो वा अस्या रसः सं द्रप्स, —स्तामिमं प्रजा उपजीवन्ति, तम-
 स्यां यत्तुत्यस्कन्दाय ॥ अरुस्ते द्यां मा पप्तत् ॥ इत्यरुर्वै नामासुरं आसीत्, सं पृथिवीमुप-
 स्तुच्याशयत्, तमिन्द्रोऽजायत्, तं, —मपारं पृथिव्या अदेवयजन, —मित्यपाह, —न्त्सं दिवंस-
 पिपतिपत्, तम् ॥ अरुस्ते द्यां मा पप्तत् ॥ इति दिवः प्रत्यनुदत्, य एव विद्वांसस्तम्बयजुर्ह-
 रत्ये, —भ्यो वा एतल्लोकेभ्यो यजमानो आतृव्यं निर्भजति, त्रिः कृत्वो हरति, त्रयो वा इमे
 लोका, एभ्य एव लोकेभ्यो आतृव्यं निर्भजति, तूष्णीं चतुर्थं हरति, यो लोको निरुक्तोऽ
 परिमितस्तस्माद् आतृव्यं निर्भजत्य, —सुराणां वा इयं पृथिव्यासीत्, ते देवा अनुवन्, दत्त
 नोऽस्याः पृथिव्या इति, ते वै स्वयमेव ब्रूवामिति, ततो वै वसवः प्राचीं दिशमुदजयन्,

रुद्रा दक्षिणा, —मादित्याः प्रतीचीं, मरुता उदीचीं, ततो वै देवा इमामसुराणामविन्दन्त,
 ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यो निर्भजन्, —स्ततो देवा अभुवन्, परासुरा, यदेवमेताभि-
 देवताभिर्वेदि परिगृह्णातीमां वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽस्या भ्रातृव्यं निर्भजति,
 भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, पृथिव्या वै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामत्, प्राची-
 नमुदीचीं न मेध्यमुदक्रामद्, दक्षिणां प्रतीचीं न मेध्यं, प्राचीमुदीचीं वेदिं प्रवर्णां कुर्या, —
 न्मेध्यानेनान् यज्ञियान् करो, —त्यथो यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रं स्तदक्रूरमक्र, —स्तच्च शमयत्य, —
 शो मेध्यस्य चैवामिध्वस्यु च व्यावृत्त्यै, प्राञ्चौ ग्राहू नयत्या, —हवनीयं तेन परिगृह्णाति,
 प्रतीचीं श्रोणी, गार्हपत्यं परिगृह्णाति, मूलं वै रक्षां स्यन्त्पिबन्ति, यन्नखेन छिन्धात्
 कुनखी स्यात्, स्पर्शेन छिनत्ति, वज्रो वै स्पर्शो, वज्रेणैव रक्षांसि हन्ति ॥ १० ॥ ६०-६४

यो वै सुचां योगमविद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोत्या देवताभ्यो वृश्ते, ऽपशुर्भुवत्य, —
 थ यः सुचां योगं विद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोति न देवताभ्या आवृश्ते, पशुमान्
 भवति, द्यौर्जुह, रन्तरिक्षमुपभृत्, पृथिवीं ध्रुवा, दिश आज्यधान्य, —सा आदित्यः सुवं,
 स यत् ॥ ओं श्रावय ॥ इत्याहु जुश्हं तेन युनक्ति ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ इत्युपभृत् ॥ यजेति ध्रु-
 वाम् ॥ ये यजामहे ॥ इत्याज्यधानीं, वपट्कारेण सुवं, जुश्हा अधि ध्रुवामभिवारयति,
 ध्रुवाया अधि जुहु, —मसौ श्चस्यै प्रयच्छती, —यममुष्यै, सततमस्मा अन्नाद्यमव्यधच्छिन्नं प्रदी-
 यतेऽस्मिंश्च लोश्केऽस्मिंश्च, पूर्वास्य जनतामायतः क्रीतिरागच्छति य एवं वेद ॥ ११ ॥

६५-७२

घृतं च वै मधु च प्रजापतिरासीद्, यतो मध्वासीत् ततः प्रजा असृजत्, तस्मान्मधोः प्र-
 जननमस्ति, तस्मान्मधुना न प्रचरन्ति, यातयामं हि तदाज्येन प्रचरन्त्य, —यातयामं वा
 एतत् प्राजापत्यं घृतं, —मयातयामा देवानां प्रजापतिर्गार्हपत्येऽधिश्रयति, पत्न्यवेक्षते, ऽन्वा-
 रम्भो वा एष यज्ञस्य यत् पत्न्या, यज्ञमेनामन्वारम्भयत्य, —थो यत् पत्नी यज्ञे करोति मिथुनं
 वा एतत् क्रियते प्रजात्या, अमेध्यं वा एतदयज्ञियं यत् पत्न्यवेक्षत, आहवनीयैऽधि-
 श्रयति, पुनात्येवैनान्, मेध्यमेनद्यज्ञियं करोति, स्पर्शस्य वर्त्म सादयति रक्षसामपहत्यै,

[११] तै. ब्रा. ३, २, १ । कपि. ४७, ९ ।

[१२] मै. १, १, ११ । तै. ब्रा. ३, ३, ४ । काठ. ३१, ९ । कपि. ४७, ९ । वा. ५, १५; १, २९ । काण्व. ५, २०; १, ४६ ।

देवस्त्वा सवितोत्पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैनदुत्पुनाति, हविरसि वैश्वानरमिति, द्वादुशैता व्या-
 हृतयो, द्वादुश मासाः सवत्सरैः, सवत्सरेण वा एतत्तेज इन्द्रियं वीश्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
 वृद्ध, उभयतो वैश्वानरं भवत्यु, — भयतो वैश्वानरं इत्येत, — निष्टेजा अस्य निर्वायो भ्रातृव्यो
 जायते, ऽथो मृधतर एव भवति, देवाश्च वा असुराश्च संयुक्ता आसु, — न्तस इन्द्र एतमवका-
 शं पश्यत्, तेनासुरानभ्यभव, — द्रभि भ्रातृव्यं यज्ञेन भवति य एव विद्वान् यजुता, आ-
 ज्येनान्यान्नि हवींष्यभिधारयन्ति केनाज्य, — मिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति सत्येन वा आज्यमभि-
 धृतं, यदाहु, सत्येन त्वाभिधारयामीति, चक्षुर्वै सत्यं, चक्षुर्यजमानः प्रदधाति, संमी-
 ल्यैतद्यजुर्वदति, न चक्षुः प्रदधात्या, — ज्यं वै यज्ञो, यज्ञो विष्णुः ॥ ७३

इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदा । समूढमस्य पांसुरे ॥

७४

इति यदोदनपचनेऽधिश्चित्याथ गार्हपत्येऽथाहवनीयेऽधिश्चयत्येतद्वात्र तत् त्रिविष्णुर्विक्रमते,
 प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, सुचः संमार्ष्टि, पुनात्येवैना, मेध्या एना यज्ञियाः
 करोति ॥ अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ॥ इत्यनिशिता इत्येताः सपत्नक्षयणीः, सुवं संमार्ष्टि,
 पुमांसं वा आसां तदग्रे संयुत्य, — थु जुश्ह, — मथोपभृत, — मथ ध्रुवा, — मसा आदित्यः
 सुवो, द्यौर्जुह, — रन्तरिक्षमुपभृत, पृथिवी ध्रुव, — मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं संमार्ष्ट्यं,
 भ्यो लोकैभ्य आत्मानं परिदुत्तैऽहिंसायै, जुश्हमग्रे संमार्ष्ट्या, — त्मा वै जुह, — रात्मानुमेवो-
 पैत्य, — थोपभृतं, प्रजा वा उपभृत, प्रजामेवोपैति, परेव इह्यात्मनः प्रजा, ऽथ ध्रुवा,
 पशवो वै ध्रुवा, पशुनेवोपैति, पर इव हि प्रजायाः पशवो, यदुत्तानाः समृज्यादप्रतिष्ठायुक्
 रेतः स्याद्, यन्नीचीरप्रतिष्ठायुक् रेतः स्यात्, तिरश्चीः संमार्ष्टि, तिर्यग्वै रेतः सिच्यते,
 प्रतिष्ठायुक् रेतो भवति, यदग्रेण मुखं दण्डं च समृज्याद्रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दध्या, — द-
 ग्रेण मुखं संमार्ष्टि, जघनेन दण्डं, न रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दधात्य, — न्तरतो जुश्ह
 प्राचीं संमार्ष्टि बहिष्ठात् प्रतीचीं, बहिष्ठादुपभृतं प्राचीमन्तरतः प्रतीचीं, सर्वतः समाहाय
 ध्रुवां प्राणानेवास्य यथापूर्वं कल्पयति, यजमानदेवइत्या वै जुहूभ्रातृव्यदेवत्योपभृतं, — चतुर्गृह-
 जुश्हां भूया आज्यं गृह्णात्य, — यौ गृह्णन्नुपभृति कनीय, उपस्ति भ्रातृव्यमकृत ॥ १२ ॥

७५-७७

वृहीरासादयेद्, यावृतीर्वै प्रोक्षणीरासादयति तावृतीरस्यामुष्मिच्छोकं आप्, —स्वस्माद्बृहीरासाद्या, अग्नेर्मधोऽपाक्रामत्, स कृष्णो भूत्वा वनस्पतीन् प्राविशद्, यदाह, कृष्णोऽस्याखरेष्ठा, अग्नये घृतं भवेति, तमेव मधमवुरुद्धे, वेदिरसि, बृहिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति, प्रजा वै बृहिः, पृथिवीं वेदि, —रसां वा एतत् प्रजा स्वर्गाकरोति, यदुपरिष्ठात् प्रोक्ष्याधस्तात् प्रोक्षति तस्मादुपरिष्ठाद्दृष्टादधस्तादोपधयो जायन्ते ॥ ऊर्जा पृथिवीं यच्छत ॥ इत्यस्यामूर्जमदधात्, तस्मादिमां प्रजा उपजीवन्ति, विष्णोः स्तुरपोऽसी, —ति मुखतः प्रस्तरं गृह्णाति मुख्यमेनं तेन शीर्षण्यं करोति, यावृद्धस्तेन पर्याभ्रुयात्तावन्तं गृह्णीया, —द्रक्षोधुको यजमानो भवति, नोर्ध्वमुन्मृज्याद्, यदस्य वित्तं वेद्यं तत् प्रमृज्या, —चावाचीनमवमृज्याद्, यदेनमागमिष्यत् तत् प्रतिनुदेत्, न विधूनुयात्, प्रजां पशून् विधूनुयाद्, यदुपरिष्ठेत्तदुपसंगृह्णीयाद्, यथाशितायोपचिनोत्येवमेव तद्वक्षिणतः शुक्लं स्तृणाति, तस्माद्वक्षिणतो नीवीं, —रुरुं प्रथस्वोर्णमदामिति, प्रथयत्येवैनत्, स्वासस्य देवेभ्य इति, देवेभ्य एवैनत् करोति, प्रस्तरं धारयन् परिधीन् परिदधाति, स्वयं वा एतद्यजमान आत्मानं परिधत्तेऽहिंसायै, न पुरस्तात् परिदधात्यु, —घन्वा असां आदित्यो रक्षांस्यप्राहतो, —घन्नेवास्मा असां आदित्यो रक्षांस्यप्राहन्त्यु, —ध्वं समिधा आदधात्यु, —परिष्ठादस्मात्तेन रक्षांस्यप्राहन्ति, द्वे आदधाति मिथुनत्वाय, विधृती स्था इति, विधृती एवैनै करोति ॥ अदित्यास्त्वोर्पस्थे सादयामि ॥ इती, —यं वा अदिति, —रस्यामिबैनमसीपदुद्, बह्वना रुद्राणामादित्यानां सदोऽसीत्ये, —तां वा एतामग्ने देवतामभ्युजयं, —स्ताभ्य एवैनत्सदः करोति, द्यौरुसि जन्मना जुह्वनीम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना ध्रुवे सदसि सीदित्ये, —तद्वा आसां प्रियं नाम यद् घृतवत्, तदेवावरुद्धे, तां विष्णो पाहि, पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि मां यज्ञश्न्यमिति, यथा ह्येष ते भार्गस्तं रक्षस्वत्ये, —वं वा एतद्विष्णुमाहै, —तत्ता आज्यं, तद्वक्षस्विति, वेदिदेवेभ्योऽपाक्रामत्, तां देवां वेदेनाविन्दं, —स्तद्वेदस्य वेदत्वं, स्त्री वेदिः, पुमान् वेदो, यद्वेदेन वेदिं संमार्ष्टि मिथुनत्वाय, संतुतमाह्वनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तं संतुतमुत्तरेऽर्धमाऽसेऽभियजते, वनस्पतीनां वा एष परिवेष्टा यदुपवेप, ऋद्धा अस्य वेशा भवन्ति य एव वेदु, पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुपहन्ति, तस्मात् प्रतीचीनावसिता वेशाः,

[१३] मे. १, १, ११—१२ । तै. ब्रा. ३, ३, ६ । कठ. ३१, १० । कपि. ४७, १० । वा. २, १—३, ६ । वा.व. २, १—२, ४, ७—९ ।

स्थविमत्तं उपहन्त्य, — नृतिवादिन एनं वेशा भवन्ति, सर्वस्मै वै यज्ञे क्रीयते, सर्पौ वा उपवेपौ, वल्मीकि उत्करो, यदुपवेपमुत्करं उपहन्ति तस्मात् सर्पाणां वल्मीको गृहाः ॥

॥ १३ ॥ ७८-८२

शुवनमसि ॥ इति भूतिमाशास्ते ॥ विप्रथस्व ॥ इति प्रथयत्येवैनु, — दित इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृ-
णोद्देवताभिः समारभ्येत्य, — तो हीन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणोद्देवताभिः समारभ्य ॥ जुह्वे, — ह्यग्निष्ट्वा
ह्वयति, देवान् यक्षयावो देवयज्याया, उपभूदेहि, देवस्त्वा सविता ह्वयति, देवान्
यक्षयावो देवयज्यायै ॥ इति, न वा एते अविदुषा स्वादाने इव वरुणपाशाश्च ह्याक्रामत्येता-
भिरेने देवताभिरादत्ते वरुणपाशानामनाक्रामाय, विष्णोः क्रमोऽसीत्य, — तिक्रामति यज्ञस्यान-
वक्रामायो, — ध्वो अध्वरो दिविस्पृगद्भुतो यज्ञो यज्ञपुते, — रित्यूजुमूर्ध्वमाधारमाधारयति यज्ञस्या-
हूर्छायै, — न्द्रवान्तस्ववा, — निति सैन्द्रं यज्ञमकृता, — ऽथो इन्द्रियं तेनावरुन्दे ॥ वसुमतस्ते छाया-
मुपस्थेपम् ॥ इत्यग्निर्वै वसुमा, — नयेरेव छायामुपतिष्ठत, ऋजुमूर्ध्वमाधारमाधारयेत्, प्राणो वा
आधारः, सर्वमायुर्यजमान एति, यं द्विष्वात्तस्याघार्धु कृधु छिन्द्यात्, प्राणमस्य छिनत्ति,
ताजक् प्रमीयते, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाधार, आत्माज्यं, यदाधारमाघार्धोपभृता सम-
ज्याच्छिरो, यज्ञस्य प्रछिन्द्या, — दाज्यधान्या समनक्ति ॥ ८३-९०

समक्तमग्निना हविः समक्तं हविषा घृतम् ॥ इत्यात्मन् यज्ञस्य शिरः प्रत्युधा, — दथो मनु
एवं यज्ञे प्रतिदधाति, स्तनं स्तनिनीः प्रजा उपजीवन्ति, किमस्तना, इति ब्रह्मवादिनो
वदन्त्य, — सुभी रिहाणा व्यन्तु वया इत्ये, — तद्वाव ता उपजीवन्ति, वशां पृश्निभृत्वा मरुतो
गच्छेति, मरुतो वै वृष्ट्या ईशते, तेऽस्मै वृष्टिं निनयन्ति, ततो नो वृष्ट्यावतेति, मरुद्भ्य
एवं वृष्टिं वनुते, चक्षुषा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहीति, चक्षुरेवास्य पाति, श्रोत्रपा अग्ने-
ऽसि, श्रोत्रं मे पाहीति, श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्नेऽसि, तन्वं मे पाहीति, तन्व-
मेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊनं तश्चस्त्नमा आपृणेत्या, — शिषुमेवाशास्ते ॥ ९१-९२

यं पुरिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीर्यमानः ।

तं तु एतमनु जोषं भरासि नैदेष युष्मदपचेतयातै ॥

९३

[१४] मै. १, १, १३ । तै. ब्रा. ३, ३, ७, ५—११ । काठ. ३१, ११ । कपि. ४७, ११ । वा. २२, ३, ५, ४२; १२, ५, २, ८,
१६-१८, २१; १४, १७; ३, १७ । काण्व. २४, ३; ५, ५३; १३, ६; २, १२, ३२-३५, ३९; १५, १७; ३, २३—२४ ।
[विष्णोः क्रमोऽसि । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

इति यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, सञ्ज्ञावभागाः स्थेषा वृहन्ता, इति पार्थिवीन्
 प्रहृत्याभिजुहोत्य, —ग्रयो वा एते तान् प्रीणाति, ताञ्शमयति भागधेयेन, ब्रह्मवादिनो वदन्ति,
 स त्वा अध्वर्युः स्याद्, यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते तत् प्रतिष्ठापयतीति, देवा गातुविदो गातुं
 विचवा गातुमित्, मनुसस्पते सुधात्विमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते धाः स्वाहेत्य, —तो वा अध्वर्यु-
 र्यज्ञं प्रयुङ्क्ते, तदेवैनं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥

९४

[२०५७]

॥ इति खिलकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

गोनामिकः ।

प्रजापतिर्वा एक आसीत्, सोऽकामयत्, बहुः स्यां, प्रजाधेयेति, स मनुसात्मानम-
 ध्यायत्, सोऽन्तर्वाणभवत्, स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्, स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभ-
 वत्, तस्मात्तान्तः कृष्णः श्याव इव भवति, तस्य वा असुरेवाजीवत्, तेनासुनासुरानसृजत्,
 तदसुराणामसुरत्वं, स यस्तदसुराणामसुरत्वं वेदासुमान् ह भवति, नैनमसुर्जहाति,
 सोऽसुरान्तसृष्ट्वा पितृवामन्यत्, तेन पितृनसृजत्, तत् पितृणां पितृत्वं, स यस्तत् पितृणां
 पितृत्वं वेदु पितृव ह समानानां भवति, यन्त्यस्य पितरो हवं, तस्मै पितृन्तसृजानाय दिवा-
 भवत्, तेन देवानसृजत्, तद्देवानां देवत्वं, स यस्तद्देवानां देवत्वं वेद दिवा ह वा अस्मै
 देवत्रा भवति, यन्त्यस्य देवा देवहृति, स देवान्तसृष्ट्वा मनस्यतेव, तेन मनुष्यानसृजत्,
 तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं, स यस्तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद मनस्वान् ह भवति, नैनं मनो
 जहात्यु, —तं यदतीव वदत्यति वा चरति तिष्ठन्तेऽस्य मनुष्या मनुषे ततो या योनिरुदशिष्यत् स
 गौरभवद्, योनिर्वै नामैवै, —तद्वा अस्याः प्रत्यक्षं नामा, —ऽथो आहुः, परोक्षमिति, प्र
 सहस्रं पशुनामोति य एवं वेद, तस्या वै पयः पर्यपश्य, —स्तां देवा अदुह हरितेन
 पात्रेणामृतं, दुहेऽमृतं य एवं वेदा, —ऽथ पितरोऽदुह रजतेन पात्रेण स्वधां, दुहे स्वधां
 य एवं वेदा, —ऽथ मनुष्या अदुह दारुपात्रेणान्नं ववृ, दुहेऽन्नं ववृ य एवं वेदा, —ऽथा-
 सुरा अदुहायस्पात्रेण सवृता सुरां, तेऽस्रव, —न्तस्रवत्यस्य भ्रातृव्यो य एवं वेद, तस्मात्
 सवृता न हस्ता अग्नेनिजीत्, न पिवे, —देते वा अस्या दौहाः, सर्वैरेवास्या दौहैः सर्वैः

कामैर्भुङ्क्ते य एवँ वेदु चत्वारि वै नभांसि, देवाः पितरो मनुष्या असुराः, सर्वेषु ह वा एतेष्वम्भो नभ इव भवति य एवँ वेद, ताँ वा अकामयन्त, मयि स्यान्मयि स्यादिति, ताँ देवाः काम्ये ॥ इत्याह्वयन्त्साँ वा एनानभ्यकामयतो, —भ्ये ह वा एनं देवमनुष्या अभिकामयन्ते वारुका एनमात्विज्ये भवन्ति य एवँ वेद ॥ श्रव्ये ॥ इति मनुष्याः, साँ वा एनानशुश्रूषतो, —भ्ये ह वा एनं देवमनुष्याः शुश्रूषन्ते पूर्वास्य जनतामायतः कीर्तिरागच्छति य एवँ वेद ॥ इलान्दे ॥ इति पितर, —स्तेभ्यो वा अतिष्ठत, तिष्ठन्त्यस्मिन् पशवो य एवँ वेदा, —ऽथ यथासुरा आह्वयँस्तेभ्यो वा अत्रसद्, यँ द्विष्यात्तस्य तथा गोष्ठ आह्वयेद्रसन्त्यस्मात् पशव, एतैरेव जुहुयात् ॥ गौनामैः सँशृङ्गाँ गौर्मूर्धन् पशुकामः ॥ काम्यायै स्वाहा श्रव्यायै स्वाहिलान्दायै स्वाहा ॥ इति गोष्ठो वै नामैषा लक्ष्मीः, स्वे वा एतद्रोष्ठे यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्त, एतैर्वै ते ताँ अवृञ्जत, तैरेवैना वृङ्क्ते, सँशृङ्गी भवति पशूनाँ परिगृहीत्यै, योँ वै चक्षुपो विभक्तिँ वेदु चक्षुष्मान् ह भवति, नैनँ चक्षुर्जहाति, यद्विवाँ पश्यामस्तद्देवानाँ चक्षुषा पश्यामो, ऽसौँ वा आदित्योँ देवानाँ चक्षुः, पश्यन् ह वै देवत्राँ करोति, प्र देव्यानाँ पन्थाँ जानाति य एवँ वेद, यज्ज्योत्स्नायाँ पश्यामस्तत् पितृणाँ चक्षुषा पश्याम, —श्चन्द्रमाँ वै पितृणाँ चक्षुः, —नैँ ह वा एनमसुष्मिँल्लोकैँ चक्षुर्जहाति प्र पितृयाणाँ पन्थाँ जानाति य एवँ वेद, यत्तमिस्रायाँ पश्यामस्तन्मनुष्याणाँ चक्षुषा पश्याम, एताँवद्वाँ नः स्वँ चक्षुः, —नैँ ह वा एनमसिँल्लोकैँ चक्षुर्जहाति, सर्वमायुरेति य एवँ वेद, यदश्वैरन्ते पश्यामस्तदसुराणाँ चक्षुषा पश्यामा, उच्च वा एष दीप्यते निँ च रिष्यति, दीप्यमानं भ्रातृव्यस्य गृहाद्वरेद्, रयिमेवास्य पुष्टिँ हर, —त्याँ तु सूर्यस्योँदेतोर्जागृयाद्, यत्सत्यादाँतिमाल्लेँत्तज्जागरितव्यँ, रयिमेवँ पुष्टिमनुजागतिँ ॥ १ ॥

१-९

योँ वा इडाँ धेनुँ वेदु सर्वाँ ह वा अस्मै दिशो धेनवो भवन्ति, सर्वेँ प्रतिजनाँ दानुकामा, —स्तामिँष्वाशनीरामित्रशोचनिर्विदाँचकार, तस्मैँ सर्वाँ दिशो धेनवो भवन्ति सर्वेँ प्रतिजनाँ दानुकामा, —स्तस्मात् सँ सर्वैः प्रतिजनैँर्व्यवहतोपजनन्त्सन्त्सर्वाँ ह्यस्मैँ दिशो धेनवो भवन्ति सर्वेँ प्रतिजनाँ दानुकामा, —स्तद्यँ एवँ वेदु सर्वाँ एवाँस्मैँ दिशो धेनवो भवन्ति सर्वेँ प्रतिजनाँ दानुकामा, —स्तस्याँ वाँ इयमेवँ पादो, उन्तरिँक्षं पादो, द्यौः पादुः, समाँ पादो, ऽथोँ आहुः, कृषिः पादा इति, तेन प्रति त्वदानीँ तिष्ठति न त्वदानी, यदाँ

सुसस्यं भवत्यथ प्रतिष्ठति, यदा न सस्यं भवत्यथ न प्रतिष्ठति, भवति ह वा अस्य
 सस्यं नास्य सस्यं व्युध्यते य एवं वेद, तस्या वा अद एवं पृष्टं—मन्तरिक्षमात्मै, —यसुरो,
 दिशः पार्श्वे, सुमद्रौ कुशी, असा आदित्यः शिरो, अग्निरास्यं, वातः प्राणो,
 गायत्र्यभिधानी, सर्वमायुरेति य एवं वेदो, —धरुत्तरवेदिः, पवमानो वृत्सं, एष वा
 एनां प्रस्तौति, प्रतान् ह वा इमांल्लोकान् दुहे य एवं वेद, वृहद्रथन्तरे द्वौ स्तनौ, वाम-
 देव्यं च यज्ञायज्ञियं च द्वा, औषधीरेव देवैभ्यो रथन्तरेणादुह, पशून् वृहतां, —ऽऽपो वामदे-
 व्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, तद्य एवं वेदोषधीरेवास्मै रथन्तरेण दुहे, पशून् वृहतां, —ऽऽपो
 वामदेव्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, —डा वा इदं सर्वं, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं
 पशूनाप्नोति य एवं वेद ॥ २ ॥ १०

यत्र प्राचीनप्रवणं समूलं भूम्या स्यात् तदुपोदये सूर्यस्य हस्ता अवनिज्य दर्भस्तम्ब उदश-
 रावं निनयेत्, कामं कामं मा आवर्तय ॥ इति कामेनैवास्मै काममावर्तयति यत्कामो भवति,
 यो वै कामं साक्षाद्वेद ताजग्ध वा एनं स कामा आगच्छति यत्कामो भवति, पशुपु वा
 अस्माकं कामः, पशूनामौषधीष्वो, —षधीनामप्स्वो, —षधीरेव कामेन समस्राट्, ता अस्मै
 कामं समर्धयन्ति यत्कामो भवत्यां, —प एवां, —ऽस्यां वा एषं वृत्रिंरुत्सृष्टश्चरति लोमशो लोमशा-
 या, —स्तस्मादेषां शाश्वसत्येत्य, —अग्निर्ह्यस्यां आस्यं, वातः प्राणो, यत्र गौभिः संगच्छेत्
 तद्गयात् ॥ प्रशस्ताः स्थ कल्याण्यः ॥ इतीयं वा एषे, —मां वा एतत् सभागयत्, यत्रासुका
 अस्मात् पशवो भवन्ति य एवं वेद, देवाश्च वा असुराश्चास्पृधन्तां, —ऽदितिर्देवैष्वासीत्कुस्तासु-
 रेपु, तै देवा अमन्यन्त, यद्यभिजेष्यामः कुस्तायाः शिरा आहनिष्यामा इति, यद्यभिजेष्यामा,
 इत्यसुरा अमन्यन्तां, —ऽदित्याः शिरा आहनिष्यामा इति, तां देवा अभिजित्याहत्, यस्य वै
 जितं यस्य विजितं तस्यैषां गृहं हन्यत, एषा वै क्षुत्, क्षुधं वा एतद्भूते, तद्य एवं विद्वाने-
 काष्टकायां गां हते सवत्सरायैव क्षुधं हते, प्रजापतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, बृहं
 मनु स्यां प्रजायेयेति, स आत्मानमैद्, स मनोऽसृजत्, तन्मन एकधासीत्, तदात्मानमैद्,
 तदाचमसृजत्, सा वागोकधासीत्, — सात्मानमैद्, सा विराजमसृजत्, सा विराडेकधासीत्,

सात्मानमैद्दु, सां गामसृजत्, सां गौरिक्रधासीत्, सात्मानमैद्दु, सैडामसृजत्, सैडैक्रधा-
सीत्, सात्मानमैद्दु, सैमान् भोगानसृजत्, यैरस्या इदं मुनुष्या भुञ्जत एते वा अस्य भोगाः,
सर्वैरेवास्या भोगैः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवँ वेद, गौर्वै वाग्, गौर्विराड्, गौरिडा,
गौः खल्वेवँ गौ, —गौरिदँ सर्वँ, सर्वा ह वा एनमेताः श्रयन्ते य एवँ वेद, यद्वै तदा-
त्मानमैद्दु सैडामभवत्, तदिडाया इडात्वँ, स यस्तादिडाया इडात्वँ वेदेडे ह वै स्वमात्मानं
भूत्यै ॥ ३ ॥ ११-१४

या रोहिणी तांसुरुणां, तां गौरीं, तां ब्रभूः ॥ तदिन्द्रा उदाजत् वसुर्नाम् रूपां पुशूनाम् ॥
विन्दते वसु, न वसु रुणद्धि य एवँ वेद, या शितिपृष्ठा तां मन्दि, —स्तां मेनी, तां
शेवुली, तां शितिवाहु, —स्तां शुद्धवालो ॥ तद्ब्रह्मस्पतिरुदाजतेडा नाम रूपां पुशूनाम् ॥
बहीर्ह वा एनमिडाः श्रयन्ते य एवँ वेद, या पृषती तां पिशङ्गी, तां सारङ्गी, तां
कल्मषीं, तां पृश्नि, —स्तां श्वेता ॥ तन्मरुता उदाजन्त ज्योतिर्नाम् रूपां पुशूनाम् ॥ ज्योति-
ष्मान् भवति य एवँ वेद, या सुरूपा तां श्यामां, तां श्येनी, तां कृष्णा ॥ तत् प्रजा-
पतिरुदाजतायुर्नाम् रूपां पुशूनाम् ॥ आयुष्मान् भवति य एवँ वेद, चतस्रः प्रथमा, —श्रतस्र
उत्तमा, द्विः पण्मध्यत, —स्तां द्विदेश, देशाक्षरा विराड्, वैराजाः पशवः, पशनेवावरुद्धे ॥
वस्व्यै हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्ताद्ब्रह्मिः पवमानस्य वदेत् ॥
इडा्यै हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तादाज्यानां वदेत् ॥ ज्योतिषे
हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तान्माध्यादिनस्य पवमानस्य वदेत् ॥
आयुषे हिँकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मैऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तादाभवस्य पवमानस्य वदेत् ॥
यज्ञो वै पुशूनामायतनँ, स्वे वा एतदायतने यजमानो भ्रातृव्यस्य पशन्न वृङ्क्ते, अनप-
क्रामुका अस्मात् पशवो भवन्ति ॥ ४ ॥ १५-३२

वसीयस्येहि, श्रेयस्येहि, भूयस्येहि, चित्ता एहि, दधृष्येही, —डा एहि, सनुतां
एहि, चिदासि, मनासि, धीरुसि वस्वी रन्तिः सुमनाः ॥ सूरि विश्वा त्वा भूतानुप्राणन्तु,
विश्वा त्वं भूतानुप्राण, भूयस्यायुरसीं, —ष्टिरसि, संरूपवर्षा एहि ॥ ३३-३४

एमांस्तु सर्पतेमौ भद्रौ धुर्या अभि । नीव शीर्षाणि मृद्वम् ॥

३५

सां नः सुप्रतृतिः प्रियां नः सुहार्णः प्रियवनिर्मवचनिरन्ता एहि, जुष्टा एही, —डा एह्य, —दिता एह्य, —पहूत उपहवँ तेऽशीय, सुहवा ना एहि सह रायस्पोषेण, देवीदेवीरभि मा निवतध्वम् ॥ ३६

स्योना स्योनेन घृतेन मा समुक्षत ॥ ३७

नमे तदुपदम्भिपधुपिर्ब्रह्मा यद्दौ । समुद्रादुदजनि वः सुचा ॥ ३८

वारिग्रे विप्रस्य तिष्ठति शृङ्गेभिर्दशभिर्दिशम् ॥ ५ ॥ ३९

वसीयस्येहीति, ब्रह्म वै वसीयो, ब्रह्म वा एतदत्याह्वयति, श्रेयस्येहीति, क्षत्रं वै श्रेयाः, क्षत्रं वा एतदत्याह्वयति, भूयस्येहीति, विद्वै भूयसी, विशं वा एतदत्याह्वयति, चित्ता एहीति, मनो वै चित्तं, मनो वा एतदत्याह्वयति, दधुष्येहीति, वाग्वै दधुषि, वाचं वा एतदत्याह्वयती, —डा एहीति, पशवो वा इडा, पशून् वा एतदत्याह्वयति, सूनूता एहीत्यं, —न्नं वै सूनूता, —न्नं वा एतदत्याह्वयत्ये, —तां वै सप्त देवगुर्व्य, —स्ताः क्रीतो वैतहोत्रो विदांचकार, ताभिरदः कुरूणां क्रौन्ते पशून्त्याह्वयत्, ताः कुरवो ब्राह्मणेष्वन्वैच्छं, —स्ताः कुमारवत्याश्चदक्षिणा अविन्द, —न्त्सोऽब्रवी, —न्मां सूक्ष्युते, —ताभिर्वा अहमेता अत्याह्वयिष्यामीं, —तराभिरितरा, यानि खलु वा एतासां प्रियाणि धामानि तानि क्रीतो न वेदेति, स संयत्ते संग्रामे छदिर्दश, एताभिरैता अत्याह्वयिष्यामीं, —तराभिरितरा, यतरत्र खलु वा एता अत्याह्वयन्ते तत् पशवोऽभिसंक्रामन्ति, यत्र पशवस्तद्देवा, यत्र देवास्तदिन्द्रो, यतरान्वा एतेऽभिसंक्रामन्ति ते जयन्ति, जयति संग्रामम् ॥ ६ ॥ ४०

सां वै सृष्टोभयान् देवमनुष्यान्त्यमन्यत, तां देवा दर्शपूर्णमासाभ्यामुपप्रास्तृणत, तां वा एतदामुवन् यदिडां, तां वा एतदाप्त्वा हरन्तो मन्यन्ते यदिडामुपह्वयन्ते, यद्विं तूष्णीं मुपह्वयेत तर्ह्येताः सप्त वुदेद्, यद्विचैस्तर्ह्यितराः सप्त, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ, —त्या ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, यत्र स मूला औपधीरुपगच्छेत् पशून् वा तदेता एवं सप्त वुदेद्, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ, —त्या ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, सप्त स्थवीर्येण याजयेद्, यस्य सप्त स्थविराश्वरामन्तमां स्यु, —वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, यो वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गत्रां साण्डं

[६] मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

[७] वा. ३७, १२; २, २६; १०, २५ । काण्व. ३७, १२; २, ४८; ११, ३५ । मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

वत्सतरमपुनयेत् ॥ इलान्दाः स्थ ॥ इतीलान्दा हि पशवः पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु ॥ इति विश्वेषु
 वा एतच्चरति पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु, तदेवापुधापयते, तमपाकुर्वीत ॥ आयुर्मे दा, वचो
 मे दा, रयिं मे दाः, पुष्टिं मे दाः ॥ इति रयिमेवास्य पुष्टिं हरति, तमितोऽभिसृज्याथे-
 शतोऽत्याह्वयेद्, वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, नास्य किंचनो-
 दशिषद्, ग्रामकामं याजयेत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सवत्सरो वै सरस्वा, न्तसवत्सरेणैवास्यै
 ग्रामं च्यावयति, वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, पशुकामं याज-
 येत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सवत्सरो वै सरस्वा, न्तसवत्सरेणैवास्यै पशूंच्यावयति, वसी-
 यस्येहि, श्रेयस्येही, त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, सर्वासां दुग्धं चतुःशरावमोदनं पचेद्
 ब्राह्मणैभ्यः पशुकामो, यच्चतुःशरावो दिग्भ्य एवास्यै तैनु पशूनवरुन्द्रे, यद् ब्राह्मणैभ्यो ब्रह्म-
 गस्तैन, न छिन्नं देयं, पशुकाम इव श्लेषं, वासो हिरण्यं वा देयं, मीजानस्यास्य
 पशवो भूयांसो भवन्ति ॥ ७ ॥

४१-४६

प्रजापतिर्वै न व्याह्वरत्, स आत्मन्येव पुण्यमायुछ, दात्मनः पुण्यं न निर्वद, देतद्वै तद्य-
 जुर्वदन्नान्यथा ब्रूयात् ॥ पुण्यं प्रशस्तम् ॥ इति ब्रूया, दात्मन्येव पुण्यं यच्छत्या, त्मनः पुण्यं
 न निर्वदति, यामदानीयाय ददाति तामस्य पशवोऽन्वपकामन्ति, यदि मन्येता, दानीया-
 यादामित्येतदेव यजुर्वदे, नमे तदुपदम्भिपृषिर्ब्रह्मा यद्दा इति, तदेवैतेनापूरयति, तदाप्या-
 ययति, समुद्रं इव ह वा अस्य व्यच्यमानो न क्षीयते य एव वेद ॥ वीरवतीभूयास्त या नो
 वीरवतोऽकृत ॥ इति पुमांसं जातमभिमन्त्रयेत् ॥ भूयसीभूयास्त या नो भूयसोऽकृत ॥ इति
 स्त्रियं जाताम् ॥ अन्नादा भूयास्त ये नोऽन्नादानकृत ॥ इति बलिहतोऽभिमन्त्रयेत् ॥ भूयांसो
 भूयास्त ये नो भूयसोऽकृत ॥ इति सभासद्, पादौ प्रत्यवहरे, देतै वै पशवा, उपोष ह
 वा एनं पशवो यन्ति नापयन्ति य एव वेद ॥ पुण्या पुण्यमस्र, चित्रा चित्रमस्र, हैडी मे
 भगवोऽजनिष्ठा मैत्रावरुणं, ऊर्जा मे भगवः सह जनिष्ठा, सविदं मे विन्द ॥ इति पुमांसं
 जातमभिमन्त्रयेतो, जैवास्यै सह जायुते, गच्छति पशूनां सविदम् ॥ पुण्या पुण्यामस्र, चित्रा
 चित्रामस्र, हैडी मे भगवत्यजनिष्ठा मैत्रावरुणी, रायस्पोषेण मे भगवती सह जनिष्ठा,
 ज्ञात्रं मे विन्द ॥ इति स्त्रियं जातां, रायस्पोषेणैवास्यै सह जायुते, गच्छति पशूनां ज्ञात्रं,

ये प्राचीनमेकाष्टकाया जायन्ते पूर्वस्य ते सस्यस्योत्तमा, ये प्रुतीचीनमपरस्य ते सस्यस्य प्रथ-
मा, तस्तानुभयान्तसर्हाभिसन्त्रयेतो, भयानेनान्तसर्हावरुद्धे ॥ ८ ॥ ४७-६१

यो वै शक्तिः वेद स तच् शकनोति यच् शिक्षती, यः वै शक्ति, यो वा अस्या भूयिष्ट-
भागभवति स तच् शकनोति यच् शिक्षति, भूयिष्टभाग्य वा अस्या भवति य एवं वेद; पशवो
वै शक्ति, यो वै पुशूनां भूयिष्टभागभवति स तच् शकनोति यच् शिक्षति, भूयिष्टभाग्य वै पुशूमान्
भवति य एवं वेद, तस्या व्रतं न हते, ति ब्रूयात् ॥ कुरुत, इति ब्रूया, नान्तर्वत्नी,
ति ब्रूया, द्विजन्या, इति ब्रूयाद्, भुवनमसि सहस्रमिन्द्राय त्वा सृमोऽददात् ॥ इति
सृमो वै नामासुर आसीत्, तस्येयं पृथिवी पशुभिः पूर्णासीत्, तानिन्द्रोऽवृङ्क्त, तस्मा-
दाहु, रेन्द्राः पशवा इति, यावतीनामिदं करोमि भूयसीनामुत्तराः समां क्रियासम् ॥ इति
गवां लक्ष्म कुर्याद्, भूयसीनामेवोत्तराः समां करोति, पशवो वै सृष्टा एकैकं नक्षत्रमुपाति-
ष्ठन्त, तेन प्राजायन्त, न भूमानमगच्छ, स्ते रेवतीमुपातिष्ठन्त, रेवत्यां प्राजायन्त,
रेवत्यां भूमानमगच्छ, स्तस्माद्योत्किंच पशूनां कुर्वीत तद्रेवत्यां कुर्वीतो, प ह्येनं पशवरित्ठन्ति,
प्रास्यु पशवो भवन्ति य एवं वेद, यस्य दक्षिणतः प्रतिभिन्नं दक्षिणत उपाश्वरत्तत्त्वं पुर्लक्ष्म
देवलक्ष्मः यज्ञियः यज्ञकामः कुर्वीतो, प ह्येनः यज्ञो नमति, यस्योभयतः प्रतिभिन्नमुभयत
उपाश्वरत् तद्रायत्रं लक्ष्म पशव्यं पशुकामः कुर्वीत, पशूमान् भवति, यस्योभयतः प्रतिभि-
न्नमुभयत उपाश्वरत् तत् त्रैष्टुभं लक्ष्म पूतस्य रूपं प्रतिष्ठाकामः कुर्वीत, गच्छति प्रतिष्ठाः,
वसिष्ठस्य स्थूणाकुर्यो, वसिष्ठो वै रथिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्, यत्स्थूणाकर्णीः कुरुते
पशुष्वेव रथि धत्ते, जमदग्नेः कर्करिकुर्यो, जमदग्निर्वै पुष्टिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्,
यत्कर्करिकर्णीः कुरुते पशुष्वेव पुष्टिं धत्ते, सुराणाः सास्नाकृत्यः, क्षिप्रं वहीर्भवन्ति क्षिप्रं
पराभवन्त्य, मेध्याः कर्णीः, क्षिप्रं वहीर्भवन्ति, यज्ञस्त्वेनाननूपनमतीव, निर्कृत्याः
छिद्रकुर्यो, यच्छिद्रकर्णीः कुर्वीत निर्कृतिरस्य पशोर्निर्गृहीया, न प्रच्छिन्वा कुर्युः कार्या
न दात्राकुर्युः, प्राचीनमिव हि तन्नित्त, मगस्त्यस्य विष्ट्यकुर्युः, कश्यपस्य कश्चुन्युद्ध-
स्ता, इन्द्रस्याकलस्ता, अथो आहुः, प्रजापते, रित्युभयं ज्येष्ठलक्ष्मं ज्येष्ठ्यकामः कुर्वीत,
प्र सुमानानां ज्येष्ठ्यमामोति, प्रजापतिः पशूनसृजत, स वा असुगेव नासृजता, ऽसृष्टः वा
एतत्, तदुखोऽसृक्त्वं, क्रूरं पुशूनां कुर्या, इति वै सोऽसृगोऽसृजत, क्रूरं वा एष पुशूनां
कुरुते योऽक्षुते, यदक्षितास्तेनाक्षिता, अथ यदनक्षिता इति श्रूयन्ते तेनाक्षिता, स्तद्राहु,-

—न वा एतमेता अमुत्रागच्छन्ति या अनक्षिता इति, तस्मादक्षितश्च्युता, न तेजनेनाक्षुण्णयाद्,
 वज्रो वै तेजने५, यत्तेजनेनाक्षुण्णयाद्वज्रेण पशूनर्पये, —न श्यामिनायसा क्रूरं, तदशान्त, —मि-
 क्षुकाण्डमस्तु वासयित्वा तेनाक्षितश्च्युता, —स्तद्धि शिवं, तच् शान्तं, —मथो आहु, —लोहितेना-
 यसेति, तद्धि शिवं, तच् शान्तम् ॥ ९ ॥ ६२-६५

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् गोष्ठे विश्वभृतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायुमभि स५विशन्तीः समासृजन्तु पयसा घृतेन ॥

६६

इति गाः सायमायतीरभिमन्त्रयेता, —अग्निं वा एतासा५ योनि, —रग्निः कुलाय५, स्व एवैना
 योनौ स्वै कुलाये स५वेशयति, नास्यु पशवो नक्तमार्तिमार्छन्ति य एव५ वेद ॥ ६७

स५ वः सृजत्वर्थमा सं प्रोषा सं बृहस्पतिः । समिन्द्रो यो धनंजयः ॥

६८

संजग्माना अविहृता अस्मिन् गोष्ठे पुरीषिणीः । स्वावेशा ना आगत ॥

६९

इति गाः स५सृजेद्यो अस्य पुरा स्युर्याश्चान्यतो विन्देत, पशवो वै घृतं, —मग्नी रुद्रो,
 यज्जुहुयाद्रुद्रायास्य पशूनेपिदध्यात्, तत्स५सृज्या एवो, —मयीर्ह, भूयसीर्भवन्ति, स५ वः
 सृजत्वर्थमिति, यज्ञो वा अर्थमा, यज्ञेनैवैनाः स५सृजति, सं पूषेति, पुष्टिवै पूषा,
 पुष्ट्यैवैनाः स५सृजति, सं बृहस्पतिरिति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —ब्रह्मणैवैनाः स५सृजति,
 समिन्द्रो यो धनंजय इति, —न्द्रिय५ वा इन्द्र, इन्द्रियैवैनाः स५सृजति, रेवती तन्तिः
 पुष्टिर्वी माता, रेवतीरापा औपधयः ॥ ता नो हिन्वन्तु सातये धिये जुषे ॥ इति तन्ति५ वित-
 नुयात्, तामनुमृज्यात् ॥ रय्या त्वा पुष्ट्यानुमार्जिम ॥ इति रय्यैवैनां पुष्ट्यानुमार्छि, तस्या
 व्रतं न रिक्ता स्या, —नोर्पयुपरि संचरेयु, —नीभिर्वर्षेन्नाभितपे, —देतद्वै वस्तो रामकायनो विदा-
 चकार तन्त्या वितनुन५, सं सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति य एव५ वेद ॥

७०-७४

पिता वत्सानां पतिरुभयानामुतार्यं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

रेतोधां त्वा यशोधां५ रायस्पोपायोत्सृजेत् ॥

७५

इत्युपभस्य कर्णं उत्सृजमानो वदेद्, रेतोधामैवैन५ यशोधां५ रायस्पोपायोत्सृजेत्, यो

[१०-] मा. श्रौ. ९, ५, ३ ।

[स५ वः सृजत्वर्थमा० अथर्व. ३, १४, २ । संजग्माना अविहृता० अथर्व. ३, १४, ३ । पिता वत्सानां०
 अथर्व. ९, ४, २ (प्र. पा.) ९, ४, ४ (पूर्वाधः)]

वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां गोष्ठादेकविंशतिः शकान्याहृत्यैकविंशतिमाहुतीर्जुहुया, -
 -देकविंशतिर्वै मनुष्यलोका, मनुष्यलोकेभ्य एवास्मै पशून्वरुन्द्र, एतैरेव जुहुयाद्गोनामैरग्रे-
 त्वया गोर्भसदि पशुकामो, मुखः वा एष पुशूनां, मुखत एवास्मै पशून्निनयति ॥ १० ॥

७६

यासामिन्द्र उदाजुत वसु नाम रूपं पुशूनामुषसं धाम पश्यमानः ॥ तासामयं योनिरयं
 गोष्ठं इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां वृहस्पतिरुदाजतेडा नाम रूपं पुशूनां
 संगवं धाम पश्यमानः ॥ तासामयं योनिरयं गोष्ठं इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥
 यासां मरुत उदाजन्त ज्योतिर्नाम रूपं पुशूनां मध्यंदिनं धाम पश्यमानाः ॥ तासामयं योनि-
 रयं गोष्ठं इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां प्रजापतिरुदाजतायुर्नाम रूपं पुशूनां-
 मपराङ्गं धाम पश्यमानः ॥ तासामयं योनिरयं गोष्ठं इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुया-
 -देतानि वा अहो रूपाण्ये, -तेषु वा अहो रूपेषु देवाः पुशूनां रूपाण्यवृजत, तदेतैष्वेवाहो
 रूपेषु यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, घृतेन जुहोति, पशवो वै घृतं, पशुभिरेव पशून्
 वृङ्क्ते, तन्न स्रक्ष्यं, प्रातरैवान्तर्गोष्ठासु गोषु होतश्च्यः, सर्वा एनाः सहावरुन्द्र, एतैरेव
 जुहुयाद्गोष्वाकृतासु, योनितो वा एतत् पशून्ग्रही, -दपिहीनाः परिपरिणस्कृष्वन्त्ये, -तैरेव
 जुहुयात्संग्रामे, स्थाश्चानभिमन्त्रयेत् ॥ मित्रभृतः क्षत्रभृता ओजोभृतो बलभृतो वयं जयेम वयं
 सहेम, वयं भवेम, वयं पुषेम ॥ इति जयति संग्रामम् ॥ रोहिणीर्वो वृञ्जे गायत्रेण छन्दसा,
 ऽरुणा वो वृञ्जे त्रैष्टुभेन छन्दसा, गौरीर्वो वृञ्जे जागतेन छन्दसा, वभ्रुवो वो वृञ्जा आनुष्टु-
 भेन छन्दसा गर्भान्वो वृञ्जे पाङ्क्तेन छन्दसा, रूपाणि वो वृञ्जे शाक्रेण छन्दसा, सर्वांन्
 वो वृञ्जेऽनाप्तेन छन्दसा, तत् सप्त, सप्तपुद्गा शकरी, शाकराः पशवः, पशून्नेवावरुन्द्रे,
 गायत्रीं ग्रथमा, गायत्र्युत्तमा, तैजो वै गायत्रीं ब्रह्मवर्चसं, तैजसा च वावास्मा एतद्
 ब्रह्मवर्चसेन चोभयतः पशून् परिगृह्णाति ॥ ११ ॥

७७-९१

प्रजापतिर्वै त्रीन्महिम्नोऽसृजताभिः वायुं स्र्यं, तै चत्वारः पितापुत्राः सक्रमासत्, तै
 स्वदेः समत्रौक्षः, -स्तदभवत्, तद्वा अस्यैतन्नामाभूदिति, सर्वमभूदिति, तद्वा अस्यैतं
 नामनी क्रूरं अशान्ते, तस्मादेतं न ग्रहीत्वये, क्रूरं श्छेतं अशान्ते, प्रजापतिर्वै स्वां
 दुहितरुम्भ्यकामयतोपसः, सा रोहिदभवत्, तामृश्यो भूत्वाभ्येत, तस्मा अप-

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

राजसूयब्राह्मणम् ।

अरातीर्यन्ति वा अन्ये पुरुषाय नान्ये, येऽरातीर्यन्ति सां निर्ऋति, ये नारातीर्यन्ति सानुमति, स्तेभ्य उभयेभ्यः सह निर्वपन्त्यु, भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति दक्षिणां परेत्य स्वकृता इरिण, एतद्वै निर्ऋतिगृहीतं पृथिव्या, निर्ऋतिगृहीत एवं निर्ऋतिं निरवदयत, एकोल्मुकं निधायु विस्रंसिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति, जुषाणां निर्ऋतिर्वेतु, स्वाहा, वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणेत्ये, तद्वि निर्ऋत्या रूप, मर्धं वै पुरुषस्य निर्ऋतिगृहीत, मर्धमनिर्ऋतिगृहीतं, यन्निर्ऋतिगृहीतं तदेवास्मात्तेन निरवदयते, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति निर्ऋतिमेव निरवदाये, यं वा अनुमतिर्वाग्वा, ऽनुमतमेवैनं सर्वमाक्रमयत्य, अष्टाकपालो भवति, गायत्रीं इहीयं, गायत्रीं वाग्, धेनुर्दक्षिणै, तद्वचनुमत्या रूप, मथ य उदञ्चः शंभ्यामतिशीयन्ते तांनुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुद्रुज्य जुहुया, द्विदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजा इति, तत् पुनरपिदधाती, दमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामीति, क्षेत्रियं वा एतं गृह्णाति, ये चैनमन्वियं क्षेत्रस्य पत्न्य, स्यामेव क्षेत्रियमुवयज्याथैनं सर्वमाक्रमयति, श्वो भूत आदित्येभ्यो शुवद्रुचो घृते चरुरित्या, दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं, स्तेभ्य एवं प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या, दित्या वा असिह्लोकं ऋद्धा, आदित्या अमुष्मि, नुभयोरेव लोकयोर्कधोति, वरो दक्षिणा, वरेणैव स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, श्वो भूत आग्नावैष्णवं एकादशकपाला इत्य, शिवै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, ऽशिवै यज्ञस्यान्तोऽवस्ता, द्विष्णुः परस्ता, दुभयत् एवं यज्ञस्यान्ता उदग्रही, दुभयत् एवं यज्ञस्यान्ता उदृह्य यथोत्सङ्गं आवपते, वं वा एतद्यज्ञमावपते, तस्यु यथाकांसं निर्वपमाण एत्य, नुङ्गान् वामनो दक्षिणा, यद्वही तेनाग्नेयो, यद्वामनस्तेन वैष्णवो, रूपेणैवैनं समर्धयति, श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपाला इत्य, अग्नीषोमाभ्यां वै वीश्येणैन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, तद्वात्रिममेवैतद्विरण्यं दक्षिणा, सत्यं वै हिरण्यं, सत्येनैव हन्ति, श्वो भूत ऐन्द्राय एकादशकपाला इत्य, अग्नीषोमाभ्यां वै वीश्येणैन्द्रो वृत्रमहन्, न्तस औजसा वीर्येण व्याध्वत्, स एतमैन्द्रायमपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नुधत्तौ, जुसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चता, औजो

वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजुसैवैनं वीर्येण समर्धयतो, ऽनङ्घ्रिपुषो दक्षिणा, यद्वही तेनाग्नेयो,
यन्मुष्करस्तेनैन्द्रो, रूपेणैवैनं समर्धयति, श्वो भूत आग्नेर्योऽष्टाकपालो माहेन्द्रं दधी, —
त्यद्वया एवाग्नेयं, इन्द्रो वै वृत्रमुहरे, न्तसोऽन्यान् देवानत्यमन्यत्, स सुहेन्द्रोऽभवत्,
स एतमुद्धारमुदहरद् वृत्रं हत्वा, तदुद्धार एवा, —ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं
जित्वोदाजमुदजयत्, पयसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, यत् पयः,
पयसैवैनं समर्धयती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, यदैन्द्रं, —मि-
न्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वी एष व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, सर्व-
देवश्चैव वासो, यद्वासः क्षौमं दक्षिणा देवताभिरेवैनं समर्धयति ॥ १ ॥ १

देवा ओषधीषु पक्वास्वाजिमुयुः, स इन्द्रोऽवे, —दग्निर्वीवैमाः प्रथमं उज्जेष्यतीति, सो ऽब्रवीद्,
यतरो नो पूर्वं उज्जेयत्तन्नो सहति, ता अग्निरुदजयत्, तदिन्द्रोऽनूदजयत्, तस्मादैन्द्राग्ने, —मथो
आहु, —राग्नेन्द्रं कार्शर्मित्य, —ग्निर्हि ता अग्र उदज्जयत्, तदुज्जित्या एवा, —ऽऽग्रायणो द्वादशक-
पालो भवति, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सराद्धि तदर्थ्यभवत्, सप्तदश सामिधेनीः
कार्श्याः, पञ्च ऋतवो द्वादश मासा एष सवत्सरः, सवत्सराद्धि तदधि भवत्ये, —का वै तर्हि
यवस्य मुष्टिरासी, —देका व्रीहे, —रेका माषस्यै, —का तिलस्य, तद्विश्वे देवा अत्रुवन्, वयं व
एतत् प्रथयिष्यामो, भागो नोऽस्त्विति, तद्विश्वे देवा अग्रथयं, —स्तद्भूमं एवं वैश्वदेवो, ऽथो
प्रथयत्येवै, —तेन पयसि स्याद्वैश्वदेवो, वैश्वदेवं हि पयो, ऽथ वा इयमब्रवीन्मयि वा एतद-
ध्यसौ वृष्ट्या पचति, नैतदितोऽध्युज्जेष्यथ, भागो ना अस्त्विति, तदाभ्यां वावैष भागः
क्रियता उज्जित्या, अथो प्रतिष्ठित्या एव, यद् द्यावापृथिवीयुः, सौमीवी ओषधयुः, सौमा
ओषधीनामधिराज, —स्तस्य वा एष भागो यदकृष्टपच्यं, तदुद्धार एवा, —ऽस्यैष भाग एव,
तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोदाजमुदजते, ग्रास्या वा अन्या ओषधय आरण्या अन्या, —स्ता एवा-
स्यैतेनोभयोरवेष्टा भवन्ति, याः फालकृष्टास्तासामेतेनाग्रायणं करोति, या आरण्यास्तासामु-
त्तरेणा, —ऽऽनीतो वा एष देवानां य आहिताग्नि, —यदकृत्वाग्रायणं नवस्याश्रीयाद् देवानां भागं
प्रतिकल्पमश्रीया, —दार्तिमार्छेत, सर्वेभ्यो वा एषोऽन्येभ्योऽभिपिच्यते यो राजसूय, आग्राय-
णोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, रेत इव श्वेपोऽप्रजातः, प्रजात्यै ॥२॥ २
अथैतानि चातुर्मास्यानि, सवत्सरं वै चातुर्मास्यानि परीज्यन्ते, सवत्सरादेवैतान्य-

[२] नै. २,६,२ । तै. ब्रा. १,६,१,१० ।

[३] तै. ब्रा. १,७,१,२ ।

ध्याप्त्वावरुन्द्र, उत्सन्नयज्ञो वा एष, स॒वत्स॒राद्वा अ॒भ्युत्स॒न्नय॒ज्ञोऽव॒रुध्यते, स॒वत्स॒रा-
 दे॒वैर्न॒स॒ध्याप्त्वावरु॒न्द्रे, प॒शवो वा एते चातु॒र्मास्ये॒भ्योऽभ्य॑तिरिच्यन्ते, यच्च शु॒नासी॒र्यं ताने-
 वा॒प्नोति, व॒र्ष्य उ॒दके॑ यजेतै, —तद्वि॒ पुशूनां॑ नैदिष्ट, —मथै॒तानि॑ पञ्च ह॒वीं॑ऽपि सं॒तत्यै॑ ग्रा॒मकामो॑
 यजेत, वा॒युर्वी इ॒माः प्र॒जा न॒स्योता॑ इ॒त्थं चे॒त्थं च॑ नेनीयते, यद्वायवे, वा॒युरे॒वास्मै॑ न॒स्यो-
 तां॑ वि॒शं नि॒नुय॒त्य, —न्न॒कामो॑ यजेत, स॒वत्स॒रो वा इन्द्रः॑ शु॒नासी॒रः, स॒वत्स॒रोऽन्ना-
 द्यस्य॑ प्र॒दाता॑, तमे॒व भा॒गधे॒येनो॑पासरत्, सोऽस्मा अ॒न्नाद्यं॑ प्र॒यच्छति॑, व॒र्ष्य उ॒दके॑ यजेतै, —
 तं॒श्च॒न्नाद्यस्य॑ नैदिष्ट॑ वृष्टि॒कामो॑ यजेत, वा॒युर्वी इ॒मे सं॒सीर॑यति, स॒ आ॒प्याय॑यति, ततो॑
 वर्षति, स॒वत्स॒रो वा इन्द्रः॑ शु॒नासी॒रः, स॒वत्स॒रमे॒नुव॑र्षति ॥३॥ ३

दे॒वाश्च॑ वा अ॒सुराश्चा॒स्प॒र्धन्त॑, स॒ वृत्रं॑ इन्द्र॒मब्र॑वीत्, त्वं दे॒वानां॑ ऋ॒ष्टो, ऽस्य॑ह॒मसुराणां॑,
 स॒श॒कन॑वाव, मा॒ न॒ना अ॒श्न्योऽन्यं॑ ऽवु॒धीदिति॑, तौ वै सं॒मामे॑ता॒मन॑भिद्रोहाय, ते दे॒वा वृत्र-
 म॒मन्य॑न्ता, —ऽयं॑ वा॒वेदं॑ भ॒विष्य॑तीति, त इन्द्र॑ ऐ॒छन्, ह॒नामे॑म॒मिति॑, सोऽब्र॑वीत्, सं॒धां वै
 मे सं॒हिता॑न॒भिद्रोहा॑येति, तम॒ग्निर॑ब्रवी, —द॒हमे॒व त्वे॒तः पा॒स्यामी॑ति पृथि॒व्या, अ॒हम॑न्त॒रिक्षा-
 दिति॑ वरु॒णो, ऽहं॑ दि॒वं इति॑ रुद्र, —स्ततो॑ वै दे॒वा वृत्र॑म॒मन्, वृत्रं॑ खलु वा एष॑ ह॒न्ति यो॑ राज-
 स्ये॒नाभिषि॑ञ्चते, तद्वा॒त्रि॒ममे॒वैतद्, दे॒वाश्च॑ वा अ॒सुराश्च॑ सं॒मय॑तन्त, ता॒नग्नि॑स्त्रे॒धात्मानं॑ कृ॒त्वा
 प्र॒त्यय॑तता, —ऽग्नि॑रे॒वास्मि॑च्छो॒के भू॒त्वा, वरु॑णोऽन्त॒रिक्षे॑ रु॒द्रो दि॒वि, स॒ इन्द्रो॑ऽमन्यता, —ऽयं॑
 वा॒वेदं॑ भ॒विष्य॑तीति, सोऽब्र॑वी, —द॒हं॑ वि॒श्वाभ्या॑ आ॒शाभ्या॑ इति, ततो॑ वा अ॒जय॑, —स्तजि-
 त्या ए॒वैतं, —दे॒तेनै॒व या॑जयेत् संग्रामे, ज॒यति॑ संग्रामं, —मे॒तेनै॒व या॑जयेद्, भ्रा॒तृव्य॑वन्त॑,
 यो वा॒स्य प्रि॑यः स्या॒त्तं, भ॑व॒त्यात्म॑ना, प॒रास्य॑ भ्रा॒तृव्यो॑ भवति, यद्वै तदिन्द्र॑स्तुरी॒य उप-
 सम॑प॒द्यत॑ तस्मादिन्द्र॒तुरी॒यं, धे॒नु॒र॒नड्वाही॑ दक्षि॒णा, यद्वहि॑नी ते॒नाग्ने॑यी, यद्वे॒नुः स॒ती
 दान्ता॑ ते॒न वा॒रुणी॑, यद्वै॒स्ते॒नु रौ॒द्री, यत् प॑य॒स्ते॒नैन्द्री॑, रू॒परै॒वैनां॑ सं॒स॒र्धय॑ती, —न्द्रो॑ वै
 न॒मुचि॑ नाल॒भत॑, स॒ र॒मीन् कु॒लाय॑ कृ॒त्वान्वा॒रोह॑दमु॒मादित्यं॑, तं॑ वा अ॒न्वम॑न्त्रयत्, सं॒खाया॑
 अ॒सावे॑ति, सोऽब्र॑वी, —ना॒हं॑ ह॒निष्या॑मीति, सोऽब्र॑वीत्, सं॒धां ते॑ सँदुधै॒ यथा॑ त्वा न दि॒वा
 ह॒नानि॑ न॒ नक्तं॑ न शु॒ष्केण॑ नदि॒र्णेति॑, तस्य॑ वा उ॒पोद॑ये सूर्य॑स्य नी॒हारं॑, सं॒तत्या॑पां॒ फेने॑न

[४] मै. २, ६, ३ । तै. ब्रा. १, ७, १, २ । वा. ९, ३६, १९, ७१: ४, ११ । काण्व. ११, २; २१, ७१: ४, १६ । [अपां फेनेन
 नमुचेः । ऋ. ८, १४, १३; सा. २११; अथर्व. २०, २९; ३]

शिरोऽछिनत्, तद्वा एनमन्ववर्तत, मित्रद्रुगसीति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः, पाप्मावा
 एनं तदन्ववर्तत, पाप्मान् वै स तैनाप्राहत, तत्र पाप्मानुमेवैतेनापहते, ऽपां न्ययनादपामा-
 गीनाहुरन्त्या, पो वै रक्षोघ्नी, रपो रक्षांसि न तरन्ति रक्षसामपहत्यै, वरो दक्षिणा, वरे-
 णैव वरं स्पृणोत्या, त्मा हिं वर, आत्मानं हिं तस्य तदन्ववर्तत, ये देवाः पुरःसदो
 अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहेत्ये, तदेव ३त्या वा इमां दिशो,
 यथादेवतं वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि रक्षांस्यपहन्त्य, नुपरिक्रामं जुहोति, सर्वाभ्य एव
 दिग्भ्योऽधि रक्षांस्यपहन्ती, दमहं रक्षोभिः समूहाम्य, श्रे सद्गह रक्षः, सद्गधं रक्षा,
 इत्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्या, अथ यत् पुनः समूह्य जुहोति याभ्य एव दिग्भ्योऽधि
 रक्षांस्यर्पावुधीत्ता भारिनीः करोत्यहिंसायै, रथः पञ्चवाही दक्षिणा, पञ्च दिशः पञ्च देवताः
 समृद्ध्यै ॥ ४ ॥

४

सोमेनेजानं याजयेत्, सवत्सरं वा एतस्य छन्दांसि यातयामानि भवन्ति यः
 सोमेन यजुते, छन्दांसि वै देविका, श्छन्दांसि वावास्मा एतदयातयामानि पुनर्यामणि
 करोति, राजसूयेनाभिषिषिचानं याजयेत्, पष्ठौही दक्षिणा, ऽऽशां वा एषं उपाभिषिञ्चत,
 आशा पष्ठौश्वा, शोमेवास्मा अकः, पशुकामं याजयेत्, छन्दांसि वै देविकाः, पशव-
 श्छन्दांसि, गायत्र्यनुमति, स्त्रिष्टुत्राका, जंगती सिनीवाली, कुहूरनुष्टु, धाता
 वषट्कारो, या पूर्वा पौर्णमासी सांनुमति, योत्तरा सा राका, या पूर्वामावाश्या सा
 सिनीवाली, योत्तरा सा कुहू, श्चन्द्रमा एवं धाता, यद् द्वे अवरे द्वे परे तन्मिथुनं, यत्
 पूर्यतेऽन्यां नान्यां तन्मिथुनं, यत् पश्यन्त्यन्यां नान्यां तन्मिथुनं, यदमावास्याया अग्नि
 चन्द्रमाः प्रजायुते तन्मिथुनं, तस्मादेवास्मै मिथुनात् पशान् प्रजनयति, प्रजाकामं याजयेद्,
 धातास्मुत्तमं कुर्यात्, स्त्रियो वै देविकाः, पुमान् धाता, पराचीवै प्रजा रेतो दधते,
 पराचीष्वेवासु रेतो दधाति, तदाहु, नै वै तेन पराधत्ते यदन्तरा प्रवीर्यता, इति व्यवदध्या-
 द्धातारं मध्यतः, सर्वा एवैना वृषमोदिनीः करोति, तदाहु, जयित एवं, पश्चाच्चरं इव तु
 भवति, स्त्रीभ्यो ह्येनं पश्चात् पुरिणयन्तीति, स यदा जायेताथ धात्रे पुरस्तान्निर्वपे, दग्रं वै
 धाता, ऽग्रमेवैनं परिणयति ॥ ५ ॥

५

इह्येतदात्र५, शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि, चन्द्रा वृश्चन्द्रेण पुनामीत्या, —युवै हिरण्य, —मायुष्या
 एवैना अक्र, —वैचो वै हिरण्य५, वर्चस्या एवैना अक्र, —देवो वः सविता पुनात्वाच्छिद्रेण पवित्रे-
 णेत्ये, —तद्वा अछिद्रं पवित्र५ यत्सूर्यस्य रश्मयो, ऽच्छिद्रेणैवैनाः पवित्रेण पुनाति, स्वाहा राजसूया
 इति, राजसूया इह्येताः सुधमादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका, इति व्यानयति वारुण्या, वारुणी-
 ह्यापः, स्वयैव देवतुया, रुद्र यत्ते गिरिपरं नामैति, रुद्रमेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्मिन्
 हुतमसि, यमैष्टमसि, स्वाहोसि, मृत्युवै यमो, मृत्युमेवास्मात्तेन निरवदयते, सोमा
 इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निस्ते देवा धर्मधृतो धर्म धारयन्तिवत्ये, —ते वै देवा धर्मधृतो यदिमे प्राणा,
 यदेनमेतेभ्योऽप्रोच्याभिषिञ्चैयुरपरोधुका एन५ स्यु, —रथ यदेनमेतेभ्यः प्रोच्याभिषिञ्चन्ति तथा
 हैनमनपरोधुका भवन्ति, पर्णस्य वा अग्रेऽन्ते ब्रह्म संमुवदन्त, तद्वाव सुश्रवा यत्तदश्रुणोत्,
 पर्णस्येनाभिषिञ्चति, ब्रह्माभिषिञ्चति, ब्रह्मवर्चसेनैवैनुमभिषिञ्चत्य, —थो ब्रह्म वै ब्रह्मा,
 ब्रह्मणैवैनं ब्रह्माभिषिञ्चत्याश्चत्थेन वैश्यो, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्चत्थं प्राविशत्,
 स तेन वीर्येण भर्भराभवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमवहृन्द्वा, औदुम्बरेण भ्रातृव्या, ऊर्वा
 उदुम्बरा, ऊर्ज५ वा एतदन्नाद्य५ यजमानो भ्रातृव्यस्य वृड्क्ते, यो जन्यो मित्र५ स नैय्यगो-
 धेन, मित्रेण वै क्षत्र५ व्यवतत, —मवरोधैर्न्यग्रोधो, मित्रेण वा एतत् क्षत्र५ व्यवतनोति
 द्रष्टिञ्चैऽशित्थित्वाय ॥ २ ॥

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्वमसि, क्षत्रस्य नाभिरसीती, —न्द्रो वै यदेजायत तस्य वा
 एप योनिरासीद्यत्तार्प्यैर्मुल्वं पाण्डरं, नाभिरुष्णीषः, सूतवशाया अभ्यजायत, सूना चतुः-
 पृथ्वरासी, —त्रीवाराः पीयूष, —स्तस्मान्नैवारः पुरोडाशः, पञ्चाशतमन्यस्मिन्नक्षण्यानक्त्यैकप-
 ञ्चाशतमन्यस्मिन्, शतार्थुवै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्य, —प उंस्पृशत्य, —
 मृत५ वा आपो, ऽमृतेनैवैन५ संरम्भयत्या, —वित्तो अग्निर्गृहपतिरिति, गार्हपत्यायै-
 चैनमवेदयत्या, —वित्ता इन्द्रो वृद्धश्रवा इती, —न्द्रिय५ वा इन्द्र, इन्द्रियायैवैनमवेदयत्या, —
 वित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रता इत्य, —होरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्राभ्यामेवैनमवेदयत्या, —
 वित्ते द्यावापृथिवीं क्रुतावृधा इति, द्यावापृथिवीभ्यामेवैनमवेदयत्या, —वित्तः पूर्वा विश्ववेदा
 इति, पशवो वै पूषा, पशुभ्य एवैनमवेदयत्या, —वित्ता देव्यदिति रित्या, —दित्या
 वा इमाः प्रजा, —स्ताभ्य एवैनमवेदयत्या, —वित्तोऽयमसा आमुष्यायश्णोऽमुष्याः पुरो-

ऽमुष्या९ विशीति, विश एवैनमावेदयति, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशे ह्येनमा-
वेदयत्ये, —पं ते जनते राजेति, जनताया एवैनमावेदयति, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना९
राजे, —ति, ब्रह्मोद्भरति, सर्वेभ्य एवैनमन्येभ्यो भूतेभ्य आवेदयति, ब्रह्मोद्भरति,
तस्मादाहु, —ब्रह्मोद्भूतमिति, ब्रह्म इह्युद्भरती, —न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न, —स्त्वयार्य९ वृत्र९
वृध्या, —दिति धनुः प्रयच्छति, वज्रो वै धनु, —वज्रो राजश्न्यो, वज्रेणैव वज्र९
समर्धयति, शत्रुवाधुनाः स्थे, —ति वाणवतो, ऽन्तो वै वाणवन्तो, ऽन्तो राजन्यो,
ऽन्तेनैवान्त९ समर्धयति, व्रीन् प्रयच्छति, तिस्रो वै शरव्या, दिव्या पार्थिवा समुद्रिया,
ता अस्माद्योयाव, पात प्राञ्चं, पात प्रत्यञ्चं, पात तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोऽर्धं,
दिरभ्य एनं पातेति, दिरभ्य एनं पान्ति, मिश्नोऽसी, —तीममभिमन्त्रयते, मित्रस्य इह्येत-
द्रूप९, वरुणोऽसी, —तीम९, वरुणस्य इह्येतद्रूप९, हिरण्यवर्णमुपसो व्युष्टा, इत्युद्यता
अभिमन्त्रयेतो, —ध्ववाहुस्तिष्ठन्तमभिषिञ्चति, बृहत्साम भवति, स्वर्गमेवैनं लोकमुभिसंतनोति ॥
॥ ३ ॥

३

दिश एन९ व्यास्थापयति, वज्रेण वा एतदिमा दिशोऽभिजयति, तस्माद्वा एतस्य सर्वा दिशो-
ऽभिजिता या९यामभिपर्यावर्तते, दिशो वै स्वर्गो लोक, एतदेवश्त्या वा इमा दिशो, यथा-
दैवत९ वा एतद्वाभ्यो दिग्भ्योऽधि स्वर्गो लोकमेति, सोमस्य त्विपिरसि त्विपिमत्, तवेव मे त्विपि-
र्भ्या, —दिति व्याघ्रजर्म९ विवेष्टयति, सोमे वा एका त्विपि, —व्याघ्र एका, सर्प एका, ता
एवावरुन्द्रे, प्रत्यस्तं नमुचेः शिरा, इति सीसं षण्डगाय प्रत्यस्यति, पाप्मां वै नमुचेः शिरः,
पाप्मान९ वावास्मा एतत् प्रत्यस्यति स्वर्गो लोकमभ्यारोह, —नवेष्टा दन्दशका, इति लोहितायसं
केशवापाय, दन्दशकानेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्माद्वा एतस्य नाभिचारोऽस्ति, यावन्तो हिं
मृत्यवस्तानस्मान्निरवदयते, मृत्योः पाही, —ति रजत९ रुक्ममर्धस्तादुपोहते, मृत्योर्वी एतद्रूप९
यद् व्याश्नो, ऽमृत९ हिरण्य, —मृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, दिदिवः पाही, —ति हरित९ रुक्म-
मुपरिष्टादध्यहते, दिव्याया एवैनमुशन्या योयावे, —य९ वै रुजता, —ऽसौ हिरण्या, —श्यामे-
वैनं परिगृह्णा, —ऽऽयुर्वै हिरण्य, —मायुष्या एवैनमुभ्यातिक्षरन्ति, वचो वै हिरण्य९, वर्चस्यु
एवैनमुभ्यातिक्षरन्ति, वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्याप इन्द्रिय९ वीश्यं निरघ्नन्, यद्रुकममन्त-
र्दधातीन्द्रियस्यु वीश्यस्यानिर्घाताय, शतमानो भवति शतक्षरः, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,

[४] मे. २, ६, १० । तै. ब्रा. १, ७, ७, १-३; १, ७, ८ । वा. १०, १०, १४-१५ । काण्व. ११, १८, २२-२३ ।

आयुरेवं वीर्यमाप्नोति ॥ ४ ॥

अथैतानि पार्थानि, सवत्सरो वै पार्थानि, सवत्सरो वा एतन्मध्यतः प्रविशति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदः, सवत्सरो हि मध्यतः प्रविशति, गिरी वा एतौ राजसूयस्य, बार्हस्पत्यमन्येपाशुत्तमं अवत्यैन्द्रमन्येपां प्रथमं, वीर्यं वै बृहस्पति, वीर्यमिन्द्रो, वीर्य एवैनमभिसंश्रुत्, आदित्यनामानि वा एतान्या, दित्या वा इमाः प्रजा, स्ताभ्य एव सूयते, सोमस्य त्वा द्युधेनाग्रैस्तेजसैन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां क्रतुनाभिषिञ्चामीत्ये, तैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिरभिषिञ्चती, इन्द्रस्य योनिरसि, जनयेत्य, तो वा अधीन्द्रोऽजायत, स्वादेवैनं योनेर्जनयत्य, ति ह्यन् पाहीत्या, ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, समाववृत्रन्नधरागुदक्ता, इति समुन्माष्टी, इन्द्रियं वा एतद्वीर्यमभिषिच्यमानस्य व्यवैति, तदेवं समुन्माष्टि, तेनैव समर्धयत्यै, इन्द्र्या त्रिष्टुभा ब्रह्मान्वेत्यै, इन्द्रो वै राजन्यस्त्रिष्टुष्टुन्दाः, स्वेनैवैनं छन्दसान्वेत्य, थो प्रजापतिर्धै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतेरधीन्द्रोऽस्यत, प्रजापतेरेवाधि स्यता, इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसानि, स्त्वयायं वाजं से, दिति रथमुपावहरति, स्वयैव देवतया, मित्रावहृणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मी, ति युनक्ति, स्वयैव देवतया, विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहे, ति रथमभ्यातिष्ठत्य, तो वै विष्णुरिमांछोकानुदजयद्, विष्णो रेवोञ्जितिमन्विमांछोकानुजयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, मरुतां प्रसवे जयेति, मारुत एव गणो भूत्वोञ्जयति, राजन्यं जिनात्य, न्तुमेवाकृमीत्, तदस्य न कश्चनाज्येयं उच्छिष्यते, तस्मै तामिपुमस्यति, तदस्यामोघायास्तमभू, दासं मनः समिन्द्रियेणैत्यु, क्त्वा वर्तते, इन्तमेव गत्वावर्तत आत्मनोऽहिंसाया, एष वज्रो वाजसात्तुम्, स्तेन नौ पुत्रो वाजं से, दिति पत्न्यै धन्वातिं प्रयुछत्ये, प वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोके भवतः ॥ ५ ॥

इयुदस्या, युरस्या, युमै धेहीत्या, युरेवास्मिन् दधाति, युङ्ङासि, वचोऽसि, वचो मे धेही, ति वचैवास्मिन् दधात्यु, र्गस्यु, र्जं मयि धेहीती, यं वै रुजता, ऽसौ हरिणी, मे एवालभ्यो, र्वा उदुम्बरा, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते, प्रजानां च मिश्रो

[५] मै. २,६,११ । तै. ब्रा. १,७,७,४; १,७,८,९ । वा. ९,५; १०,१७,१९—२१; १२,५; (२३,६५) । काण्व. १,७,११, २५,२८—२९,३१,३३,६; (३५,६७) ।

[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा० । अथर्व. १०,५,२५—३५]

[६] मै. २,६,१२ । तै. ब्रा. १,७,९,५—६; १,७,१० । वा. ९,२२; १०,५,२३—२८; २२,६,२७; ३९,१; २०,२; १२, १४ । काण्व. १०,३१; ११,१२,३३—४०; १३,१५; २१,९३; २४,६,३७; ३९, १ ।

[आयुरस्यायुर्मयि (०मे) धेहि (दाः) । अथर्व. २,१७,४ ।]

ऽसीं, —तीममुपावहरति, मित्रस्य रथेतद्रूपं वरुणोऽसीं, —तीमं, वरुणस्य रथेतद्रूपं,
 संदुसि, संग्रहं विश्वेदेवै, —रिति हस्ता आमिक्षामभ्यवहरति, संद्रा आमिक्षा, संदेवाभ्यव-
 हरति, तत्र ते हिरण्ये ददाति, सा दक्षिणा, हिनस्ति खलु वा एष पशून् पृथिवीमभ्यव-
 रोह, —न्नमो मात्रे पृथिव्या इति, वाराही उपानहा अभ्यवरोहत्या, —रण्यानेव पशून् अभ्यवरोहति,
 वराहरस्त्वैतं संगधुमर्हति, तद्गराह एवैनं सन्नोति, प्रति त्यन्नाम् राज्यमथायि स्वां
 तन्वं वरुणोऽसुषोदिति, वरुणसुवो वा एष, वरुणायैवैनं प्राह, नि त्रितो
 जरिमाणं न आनडिति, जरिमाणमेवास्मिन् युनक्ति, स्योनासि सुषदेति, स्योना रथेपां
 सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीदिति, सुषदैवैनं सादयति ॥ ६

निपसाद धृतव्रतो वरुणः पश्स्त्यास्वा । सोम्राज्याय सुकृतुः ॥ ७

इति, वरुणसुवो वा एष, वरुणमेवैनमक, —रथे स्वाहा, सोमाय स्वाहे, —न्द्रस्यैजुसे
 स्वाहा, मरुतां वलाय स्वाहे, —ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमु-
 च्यन्ते, हंसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसदिति, रथं वा एतत् परिवदति, सह सारथिना रथ-
 वाहने रथमादधति, सर्वत्वायैव प्रसवाय, ब्रह्माश्स्त्वं ब्रह्मासीति, किमुभूकिमुभू, —मिति
 वा एतदाह, सवितासि सत्यसुवा इती, —दमसीदमसी, —ति वावैनमेतदाह यद्यद्भवत्ये, —ष
 वज्र, —स्तैन मे रथ्ये, —ति स्फयं प्रयच्छति, वज्रो वै स्फयो, वज्रेण वा एतद्वाष्टं रन्धयते,
 तमवरस्परं प्रयच्छति, तेनावरस्परं राष्ट्रं रन्धयमाण एति, तस्माद्वा एत एतस्मा अवरस्परं
 रद्वा, बलिं हरन्ति, तेन स्फयेनाधिदेवनं कुर्वन्ति, तत्र पृथ्वीं विदीव्यन्त, आशां वा
 एष उपाभिपिञ्चत, आशां पृथ्वीं श्या, —शमिवास्मा अक, —स्ततश्चतुःशतमक्षाणवोह्याह ॥
 उञ्जिन्नं राज्ञः ॥ इति, चत्वारो वै पुरुषा, ब्राह्मणो राजश्नयो वैश्यः शूद्र, —स्तेपामेवैनमु-
 ज्जेदयति, ततः पञ्चाक्षान् प्रयच्छन्नाह, दिशो अभ्यभूदयमिती, —मा एवास्मै पञ्च दिशो-
 ऽन्नाद्याय प्रयच्छति, क्षेत्रं ददाति, तेन क्षेत्रे धृतो भवति, वरुं वृणीते, सोऽस्मै कामः
 समृध्यते यत् कामो भवति, मङ्गल्युनाम्नो ह्वयति, यत् पूर्वं व्याहर्षं तन्नैन्मोघंमुसदित्य,

[निपसाद धृतव्रतो० । ऋ. १,२५,१०; तै. सं. १,८,१६,१; तै. ब्रा. १,७,१०,२; २,६,५,१ । अग्नये
 स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । हंसः शुचिपद्मसु० । ऋ. ४,४०,५;
 तै. सं. १,८,१५,२; ४,२,१,५; तै. आ. १०,१०,२]

—सा अमुष्य पुरत्रोऽमुष्यासौ पुत्रं, इति नाम्नी व्यतिपजति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥

॥ ६ ॥ ८-१०

समानो वा एष यज्ञकृतुः सऽवत्सरं भवति, वि वा एतद्दशपेयश्छिद्यते यद्वभृथमवयन्ति, यदपां नष्ट्रे स्वाहोर्जो नष्ट्रे स्वाहाग्रये गृहपतये स्वाहे, —ति जुहुत आयन्ति यज्ञस्य सैतत्या अवि-
छेदाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं देवाः सऽसृष्ट्वन्वैछन्, यत् सावित्रः,
सुवितृप्रसृता एवान्वैछन्, यत् सारस्वतो, वाग्वै सरस्वती, वाश्च्येवान्वैछन्, यत्
पौष्णः, पशवो वै पूषा, पशुष्वेवान्वैछन्, यद्दार्हस्पत्यो, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्म-
ण्येवान्वैछन्, यदैन्द्र, इन्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रिय एवान्वैछन्, यद्दारुणो, वरुण एवा-
न्वैछन्, यच्चाग्रः, सऽवत्सरो वै त्वष्टा, सऽवत्सरं एवान्वैछन्, यदाग्नेर्यो, ऽग्निर्वै
सर्वा देवता, देवतांस्वेवान्वैछन्, यत् सौम्यः, सौमीर्वी औषधया, औषधीष्वेवान्वैछन्,
यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एवान्वैछन्, —स्तं विष्णा अविन्दन् दशमे, तस्मादेष
दशमो, दशमे ह्यविन्दन्, दश चमसा, दश चमसाध्वर्यवो, दश दश चमसानभिता आ
दशमात् पुरुषादन्वाचष्टे समृद्ध्यै, दशसमृद्धो रक्षेप यज्ञ, एतं वै तं तद्यज्ञमन्वैछन्, —स्तं
आर्ध्वं, —स्तं एतेन यजत ऋध्नोति, समदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै समदशः,
प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, सऽवत्सराद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुष्यते, सऽवत्सरादे-
वैनमध्याप्त्वावरुन्द्वा, इन्द्रो वै वृत्रमुहं, —स्तस्येमे रूपाण्युपैतां, चित्राणीयं नक्षत्राण्यसौ,
नक्षत्राणां वा अवकाशे पुण्डरीकं जायते, क्षत्रस्य वा एतद्रूपं, क्षत्रस्यैव रूपं प्रतिमुञ्चते,
द्वादशपुण्डरीका भवन्ति, द्वादश मासाः सऽवत्सरः, सऽवत्सरमेवाप्त्वावरुन्दे ॥ ७ ॥ ११

रुक्मो होतु, —राग्नेयो वै होता, न वा एतस्मै व्युछति, श्वेवास्मै वासयति, संगु-
द्गातुः, सौर्यो वा उद्गाता, —ऽथो अमुमेवास्मा आदित्यमाप्त्वोन्नयति, प्रावेपा अध्वर्योऽर्यमा
हुव ह्यध्वर्युः ॥ अश्वः प्रस्तोतुः, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्यः प्रस्तोता, —ऽथो प्रैव रक्षेप
प्रोथति, प्रैव प्रस्तोता, धेनुः प्रतिहर्तुः, प्रतीव रक्षेपा हरति, प्रतीव प्रतिहर्ता, वृशा
मैत्रावरुणस्य, — वृशं मा नयादित्यु, —पुभो ब्राह्मणाञ्चसिनः सेन्द्रियत्वाय, वासः पौतुः पवि-
त्रत्वाया, —ऽनङ्गान्नेष्टु, —रभीधोऽन्यो, युक्त्या एव, स्थूरि यवाचितमछावाकस्य, स्थूरीरिव

[७] मै. २, ६, १३ । तै. ब्रा. १, ७, १०, ६; १, ८, १ । वा. १०, २३, ३० । काण्व. ११, ३३, ४३ ।

[८] तै. मा. १, ८, २ ।

इहोपा होत्रा स्वर्ग्या यदछावाक्या, ऽथो निर्वरुणत्वयैव यवा, न वा अस्यै तर्हि सदस्येभ्यो
दक्षिणा दीयन्ते, त एवास्यै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, द्वादश पष्ठौहीगभिणीर्ब्रह्मणो, वाग्
वै धेनु, गैर्भो मन्त्रो, वाश्च्येवास्य मन्त्रं दधात्या, मन्त्रणीयो ह भवति, धेनुंभव्या भ-
वन्ति, द्वादश वै पयांसि, तान्यस्मिन् दधाति, तस्माद्वा एतमाहुः, पयस्वी राजा
पुण्या इति, यावद्धि पयस्तदस्मिन् धीयते ॥ ८ ॥ १२-१३

श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवत्य, नुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं प्रोहन्ति, वारवन्तीयमग्निष्टोमसामं, मिन्द्रो
वै वृत्रमुह, न्तसं औजसा वीर्येण व्युध्यते, स एतत् सामापश्यत्, तेनात्मानं संमश्रयतौ,
जसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, तदेतेनैवात्मानं संश्रयते, ब्रह्म वै यदग्ने
व्यभुवदक्साम यजु, स्तस्य वा एष रसो यद्यज्ञायज्ञियं, यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति,
वाचा वा एष व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, वागनुष्टुब्, यदनुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं भवति
वाश्च्येवास्य रसं दधाती, न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिपिञ्चते, इन्द्रियं
वीर्यं वारवन्तीयं, यद्धारवन्तीयमग्निष्टोमसामं भवतीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्ध्या, अश्रयन्वावं
श्रायन्तीयेना, ऽवारयन्त वारवन्तीयेन, तदिन्द्रियस्यैवैतं वीर्यस्य परिगृहीत्यै, यत्र वा एन-
मदौ दिशो व्यास्थापयति तत् स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिमं लोकं पुनर्नोपावरोहेदतिजनं वा
गच्छेद्ब्रह्मा माद्येद्, यदेता दिशामवेष्टय, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहत्य, न्नकामो यजे-
तै, तदेव इत्या वा इमा दिशो, यथादेवतं वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽध्यन्नाद्यमवरुद्धे, यदि
ब्राह्मणो यजेत बार्हस्पत्यं मध्ये निधायाहुतिमाहुतिं हुत्वाभिघारयेद्, यदि वैश्यो वैश्वदेवं,
यदि राजन्य ऐन्द्रं, मेकधैवास्मिन्ननाद्यं प्रतिष्ठापयति, समानो वा एष यज्ञऋतुः सवत्सरं भ-
वति, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत्संतिष्ठते, यदेताः प्रयुज उपैति सार्यमन्याः प्रातरन्या, द्वौ
वा ऋतु अहश्च रात्रिश्च, ता एव प्रयुङ्क्ते, षडन्याः षडन्याः, षड्वा ऋतव, ऋतूनेव प्रयुङ्क्ते,
ता उभयीर्द्वादश, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, ऽनद्वाहौ दक्षिणा,
युक्त्या एव, मारुती पृश्निः पष्ठौही गभिणीति, विद्वै मरुतो, विशो वा एनमेतद्गर्भं करोति,
तस्माद्वा एष विशः प्रियः, प्रियो हि गर्भ, आदित्याजा मलिहा गभिणीती, यं वा अदिति,
रस्या वा एनमेतद्गर्भं करोति, तस्माद्वा एष दुःपरानोदो, ऽस्या हि गर्भो, ऽथैतं सत्यदृताः,

प्रसवाय सावित्रो, देवा असुरैर्विजयमुपयन्तोऽश्विनोः पूषणि सत्यं न्यदधत्, वाग्वै सरस्वती, वाचा सत्यं ग्रहिणोति ॥ अभ्युषिक्षि राजाभूम ॥ इति, श्रद्धास्मै सुषुवाणाय दधति, स०-वत्सरमग्निहोत्रं जुहोत्यनुसंतत्यै ॥ ९ ॥

१४-१६

अग्निष्टोममग्ने ज्योतिष्टोममाहरति, यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमो, यज्ञमुखमेवालभ्यु सवमाक्रमते, ऽथैष त्रिष्टोम, —स्तस्य त्रिवृत प्रातःसवनं पञ्चदशं माध्यंदिनं सवनं, तेजो वै त्रिवृत, क्षत्रं पञ्चदशं, —स्तेज एवास्य क्षत्रं दधाति, न वा अत्रापि सप्तदशस्तायते, प्रजापतिर्वै सप्तदशो, यज्ञः प्रजापति, —यद्यज्ञस्तायते तेन सप्तदशोऽनुन्तरितः, पञ्चदशं माध्यंदिनं सवनं, —मेकविंशं तृतीयसवनमिति, विंद्वा एकविंशः, क्षत्रं पञ्चदशो, विशो वावास्यैतत् क्षत्रं प्रतिष्ठापयामुकः, सर्वे चतुस्त्रिंशः पंचमाना अभिषेचनीयस्य, त्रयास्त्रिंशद्देवता, —स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः ग्रीता भवन्त्य, —थ य एष चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिर्वै चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिमेवाप्नोति, स०शरो वा एष स्तोमानामयथापूर्वं, यद्विष्णुमाः स्तोमा यत्समाः पंचमानास्तेनैवास०शरस्तेन यथापूर्वं, —मात्मना वा अग्निष्टोमेन ऋध्नोत्या, —त्मना पुण्यो भवति, प्रजा वा उक्थानि, पशव उक्थानि, यदुक्थ्योऽनुसंतत्ये, यो वै सर्वादेति नैनं सव उपनमति, यः सामभ्या एति पापीयान्सुषुवाणो भवति, यानि देवराजानां सामानि यत्साम्यो नैति तेनैव सर्वात्तये, —तानि वै सामानि यत् पृष्ठानि, यत् पृष्ठान्युपयन्ति तेनैव सामभ्यो नैति, यानि देवराजानां सामानि तैरस्मिन्नोक्तं ऋध्नोति, यानि मनुष्यराजानां स्तैरमुष्मिं, —स्तदुभयोरैवैतैर्लोकयोर्ऋध्नोत्यस्मिंश्चास्मिंश्चो, —द्वतीषु सुवता, उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपं, —मानुष्टुभो राज०न्य, —स्तस्मादुद्वतीषु सुवते, ऽनुष्टुप् म्रथमा भवत्य, —नुष्टुवृत्तमा, वाग्वा अनुष्टुब्, वाचा वा एतत् प्रयन्ति, वाचोद्यन्ति, सौर्यनुष्टुवृत्तमा भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, एकविंशं केशवपनीयस्य बहिष्पवमानमेकविंशमभिषेचनीयस्योत्तममिति, विंद्वा एकविंशः, क्षत्रं सप्तदशो, विशो वा एतन्मध्यतः स्रयते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः स्रयते यत्र वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत्स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिसं लोकं पुनर्नोपावरोहेदतिजनं वा गच्छेदुद्वद्वा माद्ये, यदेपं प्रतीचीनस्तोम, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहति ॥ १० ॥

१७ [२१८०]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

अपो वै वृत्रः पर्यशयत्, ततो या अत्यमुच्यन्त ता जीवा यज्ञिया, गिरिवै वृत्रो या अतिमु-
मुचाना धावन्ति ता जीवा यज्ञिया, यद्वहन्तीनां गृह्णाति या एव जीवा यज्ञियास्तासामेव
गृह्णाति, प्रतीपमुपमारयत्यहम्बटकाराय, सूर्यस्यावकाशे गृह्णाति, सैन्द्रा एव गृह्णाति,
हविष्मतीरिमा आपा इति, हविष्मतीरेव गृह्णात्या, विःसूर्ये गृह्णा, उत्तरमेव यज्ञकृतम-
भिगृह्णात्य, नुष्टुभागृह्णात्य, नुष्टुव वै सर्वाणि छन्दांसि, सर्वैरेवैनाश्छन्दोभिर्गृह्णाति, वष्म
वा एषा छन्दसा, वष्मै न समादानां गमयति, चतुर्भिर्गृह्णाति, त्रिभिः सादयति,
तत् सप्त, सप्तपदा शक्ररी, शाकराः पशवः, पशूनेवावरुद्धे, ऽपो वै रात्रिर्दिवा भूते
प्रविशति, तस्मादापो दिवा कृष्णा, अपोऽहर्नक्तं, तस्मादापो नक्तं शुक्ला, यद्विवा
गृह्णात्युभे एवाहोरात्रे गृह्णाति, दिवा वै मनुष्या यज्ञेन चरन्ति, नक्तं देवा, तस्माद्रात्रिभिः
श्रवस्यते, सस्थाप्य वै मनुष्या यज्ञे निःपद्यन्ता, आपः खलु वै विश्वे देवा, यदपः पुरि-
हरन्त्यद्भ्यो वा एतद्यज्ञं संप्रादा, दन्त्यस्तेऽस्य यज्ञे क्रियते, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं,
तदनु रक्षांसि यज्ञमव्ययन्त्यापो वै रक्षोष्ठी, रपो रक्षांसि न तरन्ति, यदपः पुरिहरन्ति रक्षु-
सामनन्ववायाय, या दिवा गृह्णाति या अत्रीः प्रजास्तासामेता योनि, स्ता एता अनुप्रजायन्ते,
या नक्तं गृह्णाति या आद्याः प्रजास्तासामेता योनि, स्ता एता अनुप्रजायन्त, उभयोरिव प्रजाः
प्रजनयत्यत्रींश्चाश्वाश्वा, ऽश्रीध्रे सादयत्ये, तद्वा अनभिजित, मथो अत्र हि तां रात्रिं देवता
उपवसन्ति, देवा वै यज्ञस्य श्वस्तुनं नापश्य, स्ते वा एतदेव यज्ञस्य श्वस्तनमपश्यन् यद्व-
सतीवरी, यद्वसतीवरीगृहीत्वोपवसन्ति श्वस्तुनं वा एतद्यज्ञस्यालभ्योपवसन्त्य, थो आपो वै
विश्वे देवाः, सर्वा वा एतदेवता आलभ्योपवसन्ति यस्यागृहीताः सूर्योऽभिनिम्रोचेद्, य आ-
हिताग्निः सोमयाजी तस्य कुम्भाद्रृह्या, स्तस्य हि गृहीता अग्निमुपरिष्ठाद्वार्येयु, रथ गृह्णीया,
ज्योतिष्मतीरेवैना गृह्णाति, हिरण्यं हस्ते भवत्य, थ गृह्णाति, सत्यं वै हिरण्यं,
सत्येनैवैना गृह्णाति, वरो दक्षिणा, वरेणैवैना गृह्णाति, यत्तत्र धनमंदास्यन्त्स्यात्तद्देयम् ॥ १ ॥ १
प्रचरं ऽण्यामग्रे गृह्णात्ये, पा हग्रे प्रचरत्य, पो वै सोमस्य रसः प्रविष्टो, ऽग्निः सर्वा देवता,
वैश्वदेवीरापो, यज्ञमुखं ग्रावाणः, सवितृप्रसूतो वा एतत् सर्वाभिर्देवताभिरपां सोमस्य

[१] मै. १,३,१ । तै. ब्रा. ६,४,२ । श. ब्रा. ३,९,२ । वा. ६,२३ । काण्व. ६,३३ ।

[२] मै. १,३,१ । तै. सं. ६,४,३ । श. ब्रा. ३,९,३,१४ । वा. ६,२६-२८ । काण्व. ६,३८-३९,४१ ।

यज्ञस्य वा एताः पृनेजनीः, पु०सामशीत्, स्त्रीणां नैष्टा, यदुग्नीन्निष्टुरूपस्थमासीदिति,
 मिथुनं वा एतत् संभवतो, यत्तर्ह्यप उपप्रवर्तयति तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, पत्न्युपप्र-
 वर्तयति, पत्न्या हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऊरुणोपप्रवर्तयत्यु, —रुं ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते, दक्षि-
 णेनोरुणोपप्रवर्तयति, दक्षिणं ३ ह्यूरुमनु प्रजाः प्रजायन्ते, अन्तरत् उपप्रवर्तयत्य, —न्तरतो हि
 प्रजाः प्रजायन्ते, यदक्षिणा प्रवर्तयेत् पितृलोक एना निधुवे, —दथ यदुद्दीचीरुपप्रवर्तयति मनुष्य-
 लोकमेवैना उपप्रजनयति, प्राजापत्यो वा उद्गाता, संकशाप्यमानो वा उद्गाता पत्न्या रेतो
 आदत्ते, यदाहु, वामी ते संदृशि विश्वं रेतो धेपीयेति, तथा ह नादत्ते, द्वादशे स्तोत्रे
 उपप्रवर्तयति, द्वादश मासाः स०वत्सरो, द्वादशाग्निष्टोमे स्तोत्राण्यां, —पः शान्ति, —यत्त-
 र्ह्यप उपप्रवर्तयति, शर्मयत्येव, देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति, सवितुः प्रसुत एवैनमादत्ते,
 ऽश्विनोर्वाहुभ्यामित्य, —श्विनो वै देवानामध्वर्यु, पूष्णो हस्ताभ्यामित्य, देवताभिरेव, ग्रा-
 वासीति, राते ३ ह्येप देवेभ्यः सोम, —मध्वरकृद्देवेभ्यो इत्य, —ध्वरं ३ ह्येप देवेभ्यः करोती, —
 न्द्राय त्वा सुषुत्तुमं मधुमन्तं पयस्वन्तमित्यै, —न्द्रो हि यज्ञ, इन्द्रं खलु वा एतर्ह्यन्या देवता
 अन्वि, —न्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवृता इति, वसवश्च ह्येनमेतर्हि रुद्राश्चान्वि, —न्द्राय त्वादित्यवृता
 इत्या, —दित्या ह्येनमेतर्ह्यन्व, —ग्रये त्वा रायस्पोपद इत्य, —ग्निरै सर्वा देवता, एता ह्येनमेतर्हि
 देवता अनु, विष्णवे त्वेति, विष्णुर्हि यज्ञो, व्यानो वा उपा०शुसवनः, प्रजा अ०शवो,
 व्यानं वा एतत् प्रजासु दधाति, श्वात्राः स्थ. वृत्रतुरा इत्ये, —ष वा अपा० वै सोमपीथं,
 एतं वै विश्वामित्रोऽपा० सोमपीथं० विदाँचकार, तस्मै सिन्धुवो धोक्षमनमन्ता, —ऽपा० वा एष
 सोमपीथो, ऽपो वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति, यो वा अपा० सोमपीथं० वेद न ह वा
 आस्वार्तिमार्छति, करोत्यासु वीर्यं, यत्ते सोम दिवि ज्योतिरिति, सोमो वै वाज, —
 स्तस्य चन्द्रमास्तृतीय, —मयं यः पवते स तृतीयं, येन यजन्ते स तृतीयं, गर्भानमुना
 दाधार, प्राणाननेन यच्छत्य, —यं यः पवतेऽन्नमनेन दाधार, येन यजन्ते तस्य वै वाजस्य
 सत्यं वाजिन, —मन्नं वाजिनं, दक्षिणा वाजिनं, ता वा अस्यैतत्तन्वुः संभृत्य तं सर्वं०
 सतनुं भूतमाप्याययन्ति, वज्रो वै ग्रावा, हनु अधिषवणे, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते,
 यदाहु, धिषणे इदिते इडेथामिति, शर्मयत्येव ॥ ४ ॥

[४] मै. १,३,१—३ । तै. सं. ६,४,४ । ऋ. ब्रा. ३,९,४ । वा. ६,३०,३२—३४ । काण्व. ६,४३,४५—४७ ।
 [देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९,५१,२]

वसतीवरीभिः सोममाप्याययन्ति, न हि सोमेन सोम आप्यायते, ऽङ्गिहिं सोम आप्यायते, निग्राभ्याभिरुपांशु, मतो हीतरे सोमा गृह्यन्ते, प्राणो वा उपांशु, रज्जानीतरे ग्रहा, यदन्यत् आप्याययेयुः प्राणेन यज्ञं विच्छिन्द्यु, रथौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्रीं वा एतत् प्रातःसत्रेन व्याघ्रातयन्ति, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा उपांशौ यज्ञं सस्थाप्यमपश्यं, स्तमुपांशौ संस्थापयं, स्तदुपांशा एव यज्ञः सस्थाप्यो, षथौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्रीमेवाप्नोति, यदेकादश, त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश, जगुती तेन, त्रिविंशति, त्रीणि वै संवनानि, संवनान्येवाप्नोत्ये, तद्वा उपांशौ यज्ञं संमतिष्ठिपं, स्तेन संस्थितेनारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, त्रिविंशति, त्रयो रहीमे प्राणाः, प्राणोऽपानो व्यानो, षथो त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकान्नाप्नोत्य, सौ वा उपांशुरन्तरिक्षमन्तर्यामं, इयमुपयामो, यदुपयामगृहीता गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्ते, तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्ते, यत्स्थाल्या गृह्यन्ते, अनया वा एतद्गृह्यन्ते, ऽस्या वा एषाधिक्रियते, तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्ते, यद्दारुमयेण गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्त, इयं हि वनस्पतीनां योनि, स्तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्त, एष ते योनि, रिति सादयती, यं वै सोमस्य योनि, रस्याः सोमोऽधि जायते, स्व एवैनं योनौ दधाती, यं वै देवपात्रं, तद्य एव वेदं प्र वसीयसः पात्रमामोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत यः पात्रिय इव स्या, दनुपयामगृहीतो गृह्यते, दनुपयामगृहीतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, पवित्रपूतो गृह्यते, ऽपवित्रपूतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, सन्नो ह्यते, ऽसन्नं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्ति, पवित्रपूता वा अन्ये सोमा, अथ वा एष वाक्पूतो यदुपांशु, स्तस्माद्वाचस्पतये पवस्वे, त्याह, वाक्पूतो र्हेरेपो, ऽंशुभिः पावयति, प्राणा वा अंशुः, प्राणैरेवैनं पावयति, द्वाभ्यां द्वाभ्यां पावयति, द्वौ द्वौ रहीमे प्राणा, देवो देवानां पवित्रमसीति, यत्स्वित्सोमं सोमेन पुनाति, स्वांकृतोऽसीति, प्राणमेव स्वमकृत, मनस्त्वाष्टिति, मनुसैव प्राणमामोति, स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेति, सूर्यदेवश्चैतया हि

[५] मै. १,३,४ । तै. सं. ६,४,५ । श. ब्रा. ४,१,१;४,१,२,२१ । कपि. ४१,९;४२,१—२ । वा. ७,१,३,६ । काण्व. ७, १—३,५ ।

सर्वे सोमा ह्यन्ते, ऽथो अत्र वै देवानां प्रियास्तरेन्व, —स्ता एवावरुद्धे, देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
 पेभ्या इति, रश्मयो वै देवा मरीचिपाः, पुरिधयो रश्मयो, ऽसा आदित्य आहवनीय, —स्तानेव
 ग्रीणात्यु, —ध्वंस्तिष्ठन् जुहोत्यु, —ध्वो हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्तस्यु जिह्वस्तिष्ठन् जुह-
 यात्, प्राणानस्य व्लिनाति, पिह्वारुको भवति, यद्युभिचरेदा तमितोस्तिष्ठे, —दधिराहुति-
 सधित्वरमाणस्ताजगनुगच्छति, यदि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या, इति परिमृज्योर्ध्वमुन्मृज्या,
 —दोपधीभ्यो वा ए३पोऽमुतो वर्षत्यो, —पधीरेव नदीयो वृष्ट्या अक, —र्यदि कामयेत्, वर्षेत्
 पर्जन्या, इति परिमृज्यावाचीनमवमृज्याद्, वैश्वानरेणैव वृष्टिमपि हन्ति, नापिधयो, य-
 दपिदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्याद्, यं द्विष्यात्तस्यापिदध्यात्, प्राणमेवा-
 स्यापिदधाति, यद्युभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणमपिदधामि ॥ इत्यपिदध्यात्,
 प्राणमेवास्यापिदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणे सादयामि ॥ इत्युभिचरन्त्सादयेत्, प्राणं
 एवास्य सादयति, प्रमायुको भवति, प्राणाय त्वैत्य, —नभिचरन्त्सादयेत् ॥ ५ ॥ १४-१८

पवित्रं ५ वितन्तन्ति प्राणापानयोर्विधृत्या, उपयामगृहीतो गृह्यते, ऽपानेन वै प्राणो धृतः,
 प्राणस्य धृत्या, अन्तरिक्षं वा अन्तर्यामो, ऽन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदेतत् पात्रं ५ सूदवत्सा-
 दयति प्रजास्वेव रसं दधाति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा उपांशुमपश्यं, —स्त-
 मगृह्यत, तं पुरां स्तोत्रात् पुरां शस्त्राद्भोतुमुपोदतिष्ठं, —स्तेऽसुरा अचिकयु, —जुहति वा इति,
 ते वज्रमादायाभ्युपतं, —स्ते देवा अन्तर्याममपश्यं, —स्तमगृह्यत, तेनासुरानेभ्यो लोकेभ्यो
 ऽन्तरदधत्, ततो देवा अभ्यन्, परासुरा, —स्तद्य एवं ५ विद्वानन्तर्यामं गृहीते, ऽन्तर्यामेनैव
 आतृव्य, —मेभ्यो लोकेभ्योऽन्तर्धत्ते, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, प्राणापानौ वा
 उपांश्चन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवुनो, यदेतं प्रावान्तरैते पात्रे साद्यते, प्राणापानयोर्वि-
 धृत्यै, यो वा एतां ईजुते, येनैतौ विधृता एष वाव स उपांशुसंवुनो प्रावा, प्राणापानौ
 वा उपांश्चन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवुनो, यदेते पात्रे एतं प्रावाणमा तृतीयात् संवुनान् जु-
 हतिस्तस्मात् सुप्तस्य संवाण्यन्यानि श्रोत्राण्यपक्रामन्ति प्राणापानौ त्वेनं न जुहीतो, ऽथ यत्
 पुनरुदयति, तस्मात् सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, प्राणापानौ वा उपांश्चन्तर्यामौ, व्यानं उपां-
 शुसंवुनो, यदेते पात्रे एतं प्रावाणमा तृतीयात् संवुनान् जुहतिस्तस्मात् प्रक्षिणो वियत्यु पक्षा-

नीर्यन्तो नावपद्यन्ते, ऽथ यत् पुनुरर्दयति तस्मात् पुनुरभ्याद्युवते, प्राणापानौ वा उपांश्व-
 न्तर्यामौ, व्यान उपांशुसंवनो, यदेते पात्रे पुनः प्रयुज्येते तस्मादिमौ द्वा अधस्तात् प्राणौ,
 घ्नन्ति वा एतत् सोमं यदाभिषुण्वन्त्य, अध्वर्युः प्रथमोऽभिषुणोति, व्यर्धुको भवति, यत्र मूलं
 तदभिषुत्य, एतद्वा अस्य विदेवतमं, तथा हाव्यर्धुको ह भवति, यो वै देवक्षेत्रं विद्वां-
 सुमर्षयत्यर्तिमार्च्छति, पात्राणि वाव देवक्षेत्रं, यत्र वा अग्नेऽध्वर्युः सोमं जुहोति तदेनं देवताः
 प्रत्यासत, इह नो पुरमा ह रिष्यतीति, यत्ततोऽन्यत्र जुहुयाद्यदस्य स्वं तद्वन्येभ्यः प्रयच्छे,
 दस्वो ह भवत्ये, तद्वा अध्वर्योः स्वं यदाश्रावयति, यदाश्राव्याहुत्वा प्रच्यवेत् यदस्य स्वं तस्मात्
 प्रच्यवेता, स्खो ह भवत्ये, तद्वा अध्वर्योः स्वं यद्वायश्च्ये, यद्वायश्च्यमनालभ्याश्रावये-
 द्यदस्य स्वं तस्माच्छिद्येता, स्खो ह भवति, तद्य एव विद्वानाश्राव्य हुत्वा वाहुत्वा वा प्रच्य-
 वते ब्रह्मस्य स्वं भवति, न स्वाच्छिद्यते, वायव्यमालभ्याश्रावयति, स्ववानेव भवति ॥

॥ ६ ॥

१९

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञं क्रियते यस्माद्देस्तादाना अन्ये पशवो मुखदाना अन्ये इति,
 यद्दुपांशुर्हस्तेन गृह्यते तस्मान्मर्कटः पुरुषो हस्ती तै हस्तादाना, मुखं वै वायश्च्यं यद्वाय
 श्वे नैतरे ग्रहा गृह्यन्ते तस्मादितरे पशवो मुखदाना, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञं क्रियते
 यस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति सवत्सरे पुरुषा इत्यु, पांश्वन्तर्यामौ वा अन्वर्न्ये
 पशवः, पुरुषस्त्वे यज्ञेन संमितः, प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ, यदेतौ ग्रहा असन्नौ
 हूयेते तस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति, सवत्सरो वा अग्निष्टोमौ, द्वादश मासाः
 सवत्सरो, यदेत इतरे ग्रहाः साद्यन्ते तस्मात् पुरुषो जातः सवत्सरे प्रतितिष्ठति, यत्ते
 सोमादाभ्यं नाम जागृवीत्ये, यं वै सोमस्य सोमपीथः, सोमं वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति,
 यो वै सोमस्य सोमपीथं वेद न सोमपीथाच्छिद्यते, सोमो वा इमा दिशोऽभ्युक्तामयत्,
 प्रागपागधरागुदगित्या, भिरेन दिग्भिः समूहत्या, भिः समर्धयति, काममेनं गमयति,
 कामं ह गच्छति, कामुका एनं स्त्रियो भवन्ति, यां कामयेत् तां तद्धि मनसा ध्यायेत्,
 सा हैनं कामयेत्, ऽम्ब निस्मरेति, स्मरे, ति वा एतदाह, समरिं विदामिति,
 समनेन विस्वै, ति वा एतदाह, चत्वारो वै पृथ्वेः स्तना आसु, त्तत्स्त्रिभिर्देवैभ्यो-

[७] मै. १, ३, ४ । तै. सं. ६, ४, ४—६ । कपि. ४२, २—३ । वा. ७, २; ६, ३६ । काण्व. ७, १—२; ६, ४९ ।

[प्रागपागधरा (गुदगध०) गुदग० । अथर्व. २०, १३४, १—६]

ऽदुहत्, कुशीभिरेकौऽनुनद्ध आसीत्, तं वा इन्द्र एवापश्यत्, तेनेन्द्रायैवाद्दुहत्, तद्वा अस्य कौशिकत्वं, यदाह ॥ ब्राह्मण कौशिका इव ॥ इति चतुर्निग्राभमुपैति, चत्वारि वै पयांसि, यावुदेवं पयस्तदाप्नोति, त्रिः संभरति, तस्मादेतस्यां त्रयो भागाः प्रातर्मध्यंदिने सार्यं, चतुर्निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तत् सप्त, सप्तपदा शंकरा, शाकराः पशवाः, पशूनेवावरुन्दे, नव कृत्वो निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तद् द्वादश, द्वादश मासाः सश्वत्सरो, द्वादशाग्निष्टोमे स्तोत्राप्ये, वा यज्ञस्य मात्रा, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्नन्, यत् प्रथमं तमोऽपान्नन्त्साविः कृष्णाभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत्तृतीयं सा वृक्षी, स स्वैनु रूपेण निरमुच्यत्, यद्गुलक्षः पवित्रं भवति ततः शुक्रो गृह्यते, यजमानस्य वा एतत् पवित्रं, यजमानमेवैतेन पुनात्य, मोतं स्या, द्वात्मन एवैनदकृत्, यदन्यत्रोतमपवित्रं तद्यजमानस्य ॥ ७ ॥ २०-२२

वाग्वा ऐन्द्रवायवः, सा वै वागिकधावुदद्यावदव्यावृत्तासीत्, स इन्द्रोऽब्रवी, न्मह्यमत्रापि सोमं गृह्णीता, ऽहं व एतां वाचं व्यावर्तयिष्यामीति, स वै वाचैव वाचं व्यावर्तयद्, यदैन्द्रवायवो गृह्यते, वाचो व्यावृत्त्यै, वायवे प्रथमं गृह्णाति, वायव उत्तमं, मध्यत इन्द्राये, न्द्रियेण वा इयं वाङ् मध्यतो विधृते, न्द्रियवृत्तीं वाचं वदति य एव वैद्, देवा वै सोममजिघांसं, स्तं नाशकनुवन् हन्तुं, वायुर्हस्मिन्नन्तरासीत् प्राणं, स्तं देवा अपाशासु, रूपं ना आवर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसोऽब्रवी, न्महेवत्यान्येव पात्राप्यासन्निति, तस्मादपतुरीयं वायोः पात्र, मथ वायव्यान्मुच्यन्ते, ततो वै देवाः सोममन्न, न्तसं हृतोऽपृथत्, तस्माद्देवा उदवीभत्सन्त, स वायुरब्रवी, दहं व एतं सोमं स्वदयिष्यामि, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसोऽब्रवी, न्मदग्रा एव ग्रहा गृह्यान्ता इति, तं वायुर्मध्यतो व्यवाट्, तमस्वदयत्, तस्माद्वायव्या ग्रहा गृह्यन्ते, तस्माद् शुक्तं प्रवाते विषजन्ति, देवा वै प्रातःसवनमुद्यमं नाशकनुवन्, स्तृतीयसवनं तद्धि वायुरासीत्, तं देवाः प्रातःसवनमुभिपर्यौहं, स्तेन प्रातःसवनमुदयच्छन्त, यदैन्द्रवायवः प्रातःसवनं गृह्यते, प्राणो वै वायुः, प्राणेन वा एतन्मुखतो यज्ञमुदयच्छन्ते, देवा वै वृत्रमजिघांसं, न्तसं मित्रोऽब्रवी, न्मित्रोऽहमास्मि, नाहं हनिष्यामीति,

तेऽब्रुवन्, ज३होवेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, पयुसैव मे सोमं श्रीणानिति, तस्मात् पशवोऽपाक्राम, —न्मित्रः सन्नद्रुहा इति, पशूनां हि पयो यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, पशुभिरेवैनं सम्यञ्च दधाति यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, द्विदेवत्यत्वाय, यच्च शीतं तेन मैत्रं, यत्तप्तं तेन वारुणं, ब्रह्म वै मित्रः, क्षत्रं वरुणो, ब्रह्मणि च वा एतत् क्षत्रं च पयो दधाति, तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च पयस्वित्तुमे, पञ्च वै ब्राह्मणस्य देवता, अग्निः सोमः सविता बृहस्पतिः सरस्वती, तस्माद्ब्राह्मणमन्ये मुनुश्च प्या उपधावन्त्ये, —तस्य हि भूयिष्ठा देवता, —स्तासां तिस्रोऽवान्तरं श्रोत्रियस्या, —ऽग्निर्वृहस्पतिः सरस्वती, तस्माच्च श्रोत्रियमश्रोत्रिया उपधावन्त्ये, —तस्य ह्यवान्तरं भूयिष्ठा देवता, —स्तां मैत्रावरुणं प्रति न्यागृह्णन्ति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति तास्वेव पयो दधाति, नाना वै पुरा मित्रावरुणाभ्यां सोमा अगृह्ण, —स्ताः प्रजा अन्यान्यस्याः परिहायमाददत्, ततो मित्रावरुणाभ्यां सह सोममगृह्ण, —स्ततो वा अकल्पत्, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, मित्रेण वा एतद्वरुणं कल्पयति, वरुणेन मित्रं, मित्रं वै वृत्रं जघ्निवांसं वरुणोऽगृह्णात्, स देवेष्वनाथत्, तेऽब्रुवन्, वरुणे नाथस्वेति, स वरुणेऽनाथत्, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, सहैव नो पयसा सोमं श्रीणानिति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्यादङ्गुल्याङ्गुष्ठमवगृह्णीयाद्, यद्यन्वङ्गुष्ठेनाङ्गुलिम् ॥

२३

यो नो मित्रावरुणा अभिदासात् सपत्नो भ्रातृव्य उत्पिपीते बृहस्पते ।

इदमहं तमधरं पादयामि यथाहमुत्तमश्चेतयानि ॥

२४

इत्युत्तमो ह चेतयति ॥ ८ ॥

२५

देवा वै सत्रमासत कुरुक्षेत्रे, ऽग्निमखो वायुरिन्द्र, —स्तेऽब्रुवन्, यत्तमो नः प्रथमं क्रध्ववत् तं नः सहैति, तेषां वै मखं आधोत्, तं न्यकामयत्, तं न समसृजत्, तदस्य प्रासहादित्सन्त, स इत एव तिस्रोऽजनयते, —तो धनु, —स्तत्तिसृणां च धन्वनश्च जन्म, स प्रुतिधायापाक्रामत् तं नाभ्यधृष्णवत्, स धन्वातिं प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्, स इन्द्रो वज्रीरब्रवी, —देवां ज्यामप्यत्येति, ता अब्रुव, —न्नमिमृतायां वा अस्यां न शक्ष्यामो जीवितुं, भागो नोऽस्त्विति, सोऽब्रवीद्, रसमेवास्या उपजीवाथेति, तस्मादेताः शुष्कादारिद्र्यादिहान्ति, रसं च ह्यस्या

उपजीवन्ति, ता वै ज्यामप्याद५, —स्तस्य धन्वातिरुदय्य शिरोऽछिनत्, स सम्राडभव, —
 दथेतरं त्रेधा व्यगृहता, —ऽग्निः पूर्वाधि, —मिन्द्रो मध्य५, वायुर्जघनार्धि, तस्मादाग्नेयं प्रातः-
 सवनं, —मैन्द्रं माध्यदिनं५ सवनं५, वैश्वदेवं तृतीयसवनं५, वायुर्हि विश्वे देवाः, प्राणापानौ
 वा उपा५श्चन्तर्यामौ, व्यानं उपा५शुसवनो, वागैन्द्रवायवो, दक्षक्रतुं सैत्रावरुणं, आश्विनः
 श्रोत्रं, चक्षुषी शुक्रामन्थिना, आत्माग्रायणो, —ऽज्ञान्युश्कथ्या, आयुर्ध्रुवः, स्तना क्रतु-
 पात्रे, मूर्धा द्रोणकलशः, कुक्षी कलशौ, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता,
 अक्षाः परिधयो, नासिकोत्तरवेदिः, शिखा यूपः, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, —मुदरं५
 सदो, यदन्तरुदरे तद्विष्ण्याः पाणी, आग्नीध्रश्च मार्जालीयश्च पाष्णी, गार्हपत्यः प्रतिष्ठा
 वेदि, —रेष वै प्रजापतिः पात्रीयः, स ह त्वा एनं५ वेद य एव५ वेद ॥ ९ ॥ २६

[२२०६]

॥ इति खिलक्राण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, इमे वा एते गृह्यन्ते नव प्राणा, आश्विनो दुशमो गृह्यते,
 व्यानो वा एष गृह्यते, नाभिरेव दुशमो गृह्यते, तृतीयो ह्यते, तृतीयो रक्षयं प्राणः,
 प्राणानां५ संतत्यै, सर्वे वा एते ग्रहाः स्तोत्रवन्तः शस्त्रवन्तो निदानवन्तो, निदानवान्
 भवति य एव५ वेद, होता वा अद्य प्रातरूपा५श्चसयजत्, तेनैत उक्थवन्तो, ५थ यं५ होता
 तूष्णीं५श्च५सं५ शं५सुति तेनैवैत उक्थवन्तो, नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, नवभिर्वहिष्पवमाने
 स्तुवते, तैरेते सामन्वन्तो, हिकारैणाश्विनः सामन्वा, —नैन्द्रवायवैगैन्द्रवायवो, सैत्रावरुणं
 सैत्रावरुणं, ऐन्द्रेण शुक्रामन्थिनौ, वैश्वदेवेनाग्रायणं, उक्थायोक्थयो गृह्यत, उक्थाय
 ध्रुवः, संतत्या ऐन्द्राग्रः, संतत्यै मरुत्वतीया, अध्वर्युर्जुहोति, होता वपट्करोति,
 प्राणान्वा एतत् प्रधत्तो, येन मन्त्रेणाध्वर्युः प्रयच्छति तेन होता प्रतिगृह्णाति, प्राणानां गोपी-
 थाय, प्रजापतिर्वै स्वयं५ होतासीत्, सोऽताम्यत्, तं देवा द्विदेवत्यैरभ्यधावन्, प्राणा वै
 द्विदेवत्या, यदध्वर्युद्विदेवत्यान् हुत्वा क्षिप्रं५ होतारमभ्याद्रवति प्राणैर्वा एतद्द्वोतारमभिधिनोति,

वपट्कारे वपट्कारे वै होता प्राणस्यान्तं गच्छति, प्राणां वै द्विदेवश्चत्या, यदध्वर्युद्विदेवत्यान् हुत्वा क्षिप्रं हौतारमभ्याद्रवति, प्राणैर्वा एतद्वौतारमभिधिनोति, प्राणां वै द्विदेवत्याः, पशुवा इडा, यद् द्विदेवश्चत्यानभक्षयित्वेडासुपह्वयेत पशुभिः प्राणानन्तरिया, दथ यद् द्विदेवत्यान् भक्षयित्वेडासुपह्वयेते प्राणान्वा एतदात्मन्धित्वाथु पशूनुपह्वयत, इन्द्रियं वै सोमः, पशुव इन्द्रियं, यत् सोमं भक्षयतीन्द्रियमेवात्मन् धत्ते, सर्वत आश्विनं पुरिहारं भक्षयति, तस्मात् सर्वा दिशः शृणोति ॥ १ ॥

यद्वै पात्रं रिक्तमनुमुक्तं तदनु रक्षांसि यज्ञमवयन्ति, यद्वैन्द्रवायवे पुरोडाशमवदध्याति मैत्रावरुणे पुयस्यामाश्विनै धानां, मरिक्तत्वाय, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, यदेतानि पात्राण्यां तृतीयात् सवनानि परिशैरे, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वायव्यायां शस्यमानायां पात्राणि विमुञ्चति, प्राणो वै वायुः, प्राणेण यज्ञः संततः, प्राणेनैव यज्ञं संतनोति ॥ एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विश्वत्या च तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च नियुद्धिर्वाय इह तां विमुञ्च ॥ इत्याह, विमुक्त्या एवा, ऽवगतं अध्वर्युपात्रं, निरुद्धं प्रतिप्रस्थानं, यदि कामयेत, यो वहिस्तं ग्रामे कुर्यां, यो ग्रामे तं वहिरिति ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इत्यध्वर्युपात्रं निरूह ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्यां विशिं सादयामि ॥ इति प्रतिप्रस्थानं सादयेद्, यो वहिस्तं ग्रामे करोति, यो ग्रामे तं वहि, अध्वर्युपात्रं वै यजमानस्य पात्रं, प्रतिप्रस्थानं भ्रातृव्यस्य, यदि कामयेत, समावद्वीर्यमेनं भ्रातृव्येण कुर्यामिति, प्रवाहुगृहीयातां, प्रवाहुक् सादयेतां, प्रवाहुञ्जुहुयातां, समावद्वीर्यमेवैनं भ्रातृव्येण करोत्य, अध्वर्युपात्रं वै पात्रं, पापीयः प्रतिप्रस्थानं, यदि कामयेत, पापवसीयसं स्यादिति, पूर्वो गृहीयात्, पूर्वः सादयेत्, पूर्वो जुहुया, देतेन वै विपूजुनः सौराकिः पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमेवैतेन करोति, यज्ञस्य वै सृष्टस्य शिरोऽच्छिद्यत्, तस्मै देवाः प्रायश्चित्तमैछ, नथ वा एतौ तर्हि देवानां भिषजा आस्तामश्विना असोमपौ, तां लपाधावन्, यथा भिषजमुपधावन्त्येवमिदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति, तां अवृतां, भागो ना अस्त्विति, वृणाथामित्य, वृव, स्तां अवृतां, ग्रहं नौ गृह्णन्त, सोमपीथमश्रवावहा इति, तद्वा अश्विनौ प्रत्यधत्तां, तस्मादाश्विनीभिरभिष्टवन्त्य,

[२] तै. सं. ६, ४, ९। काठ. २७, ५-६। कपि. ४२, ४-५। वा. २७, ३३, ९, ४०; १०, १८। काण्व. २९, २८; ६०, २०, २६। मै. ४८

—श्विनौ हि प्रत्यर्धत्तां, तौ वै बृहिष्पवमानेनैव पावयित्वा ताभ्यां पूताभ्यां यज्ञियाभ्यां भूताभ्यां ग्रहमगृह्णन्, —स्तस्माद्बृहिष्पवमाने स्तुत आश्विनौ गृह्येते, तस्माद्ब्राह्मणेन बृहिष्पवमान-सुभिसृष्ट्यं, पवित्रं हि तत्, तस्माद्यं द्विष्यात् तं परिवाधेत, तद्वै भेषजं त्रेधा विन्युदधु, —रशौ तृतीयं, ब्राह्मणे तृतीयं, —मृषु तृतीयं, तद्य एव विद्वान्भरन्ते ब्राह्मणाय प्रोच्याम्भेषजं करोति समर्धुकं ह भवति, यावद्वि भेषजं तत् क्रियते वास्तुहानि वा एतत् पात्राणि भवन्ति, यद् ग्रहान् गृहीत्वा बृहिष्पवमानं सर्पन्ति वैष्णव्यं ऋचा पुनरेत्य संसृशति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णु-वैवैनानि यज्ञेन स्वर्गं लोकं समारोहयति ॥ २ ॥

२-८

प्रजापतेर्वै एते चक्षुषी यच्च शुक्रामन्थिना, असा आदित्यः शुक्रं, —श्वन्द्रमा मन्थी, तस्य वै प्रजापतेः सव्यं चक्षुरश्वयत्, ततो ये स्तोका अवापद्यन्त तैरिदं वर्पत्ये, —कविंशतिर्वै ते ऽवपेदु, —स्तान्वायुरमुतो विसृजति, प्रजानां कल्पत्यै, तस्य या कनीनिका परापुतत् स यवो-ऽभवद्, यन्मन्थिनं संकुभिः श्रीणाति चक्षुरेवास्य संभावयति, मिथुनं वै सोमश्च संकृवश्च, यन्मन्थिनं संकुभिः श्रीणाति, मिथुनत्वायां, —ऽऽर्त्तं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यं द्विष्यादृत्विजां तस्मै हरे, —दार्तिमार्छति, षण्डामकौ वा असुराणां पुरोहिता आस्तां, तान् देवा नाशकनुवन् हन्तुं, ब्राह्मणवन्तो ह्यासं, —स्तौ देवा अपाशासु, —रूपं ना आवृतेथामिति, ता अत्रतां, भागो ना अस्त्विति, वृणाथामित्य, —ब्रुवन्, —स्ता एतौ शुक्रामन्थिना अवृणातां, तं देवा असन्यन्त, यद्विमां अमुं ३ यौ सोमौ होष्याम, —स्तदन्वसुरा आभविष्यन्ति, यन्न होष्या-ग्रस्तदन्वाभविष्यन्तीति, ता अपनुद्यथेन्द्रायाजुहवु, —स्तस्मादेता अन्यदेवत्यौ गृह्येते, अथे-न्द्राय हूयेते, अपनुत्तौ षण्डामकौ सह तेन यं द्विष्म इति, षण्डामक्योरैवैनं सहापुनोदेना-पनुदते ॥ आयुः पाहि, प्रजां पाह्य, —मृष्यु वीरतां पाहि ॥ इति सादयेद्, योऽस्य प्रियः स्यात्तस्य, शुक्रं वै प्रति राष्ट्रं मन्थिनं निरुद्धं मथ्यता, इति श्वेतद्राष्ट्रमाहुर्धन्निरुद्धं भवति, यदि कामयेत्, यो बहिस्तं ग्रामे कुर्यां, यो ग्रामे तं बहिरिति ॥ इदमहममुंमामुष्यायणममु-ष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इति शुक्रपात्रं निरूह्य ॥ इदमहममुंमामुष्यायणममुष्याः पुत्र-समुष्यां विशिं सादयामि ॥ इति मन्थिपात्रं सादयेद्, यो बहिस्तं ग्रामे करोति, यो ग्रामे

[३] मै. १,३,१०,११—१२ । तै. सं. ६,४,१० । काठ. २७,७-८ । कपि. ४३,१ । वा. ७,१२-१३,१७—१८ ।

तं बृहि, — रार्तिं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यच्च शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते तस्मादिमे समा-
वृद्धीये, तस्मादाभ्यां समावृत् पश्यत्य, — सौ वा आदित्यः शुक्र, — श्वन्द्रमा मन्थी, यद्दु-
पिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मादेतौ प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्त्य, — थ यदेनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुत-
स्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति, यद्दुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराङ् प्राणो, स्थ यदेन-
पिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् पुनरपानो, यद्दुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराञ्चो गर्भा
धीयन्ते, स्थ यदेनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चः प्रजायन्ते, चक्षुषी वै
शुक्रामन्थिनौ, नासिकोत्तरवेदि, — यद्दङ्गुष्ठाभ्यामाक्रमेते, चक्षुषी वा एतत् प्रधत्तो, स्थ यद्दु-
परिष्ठादाक्रमेते तस्मादिमे उपरिष्ठाचक्षुषी, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्त्वित्-
ति, या अत्रीः प्रजास्तासामेष योनि, — स्तो एतन्नुप्रजायन्ते, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा
मन्थिपाः प्रणयन्त्विति, या आद्याः प्रजास्तासामेष योनि, — स्तो एतन्नुप्रजायन्त, उभयरीरेव
प्रजाः प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्च, शुक्रमन्वारभन्ते, तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, तेज एवं ब्रह्मवर्च-
समन्वारभन्ता, इन्द्रेण मन्थुना युजे, — त्तु शुक्रेण परियन्ति, मन्थुना वै युजेन्द्रोऽसुरानवावा-
धत, मन्थुना वा एतद्युजा यजमानो भ्रातृव्यमववाधते, संजग्मानौ दिवा पृथिव्ये, — त्पुरत्नी
संधत्त, इमानि वा एतत् संधत्तो यत् पात्रे संध्यातां, नेदमन्तरा स्या, — दथ यदुरत्नी संध-
त्तस्तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, पुमांसं गर्भमाधत्तं गवीश्न्योरिति, तदेनु स्त्रीश्चो यज-
मानस्य गावो भवन्ति, वीरं पत्नी जनयति, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनोऽधिष्ठानमसी, —
ति शकुलौ प्रास्यतः, समिद्धा एषैतयो, — रथो आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, निरस्तः पण्डो, निरस्तो
मर्कः सह तेन यं द्विष्म, इति शकुलौ निरस्यत, एतावांछोको यावदुद्धृतं, यावानेव लोक-
स्तस्माद्यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, श्रीणन्त्यन्यान्तसोमा, — न्नान्यां, — स्तत् सोमानां मिथुनं,
याञ्श्रीणन्ति ताननुवर्षति, यान्न श्रीणन्ति ताननुवीधति, दारुमयान्यन्यानि पात्राणि,
मृन्मयान्यन्यानि, तत् पात्राणां मिथुनं, यो वै सोमस्य च पात्राणां च मिथुनं वैद मिथुना
एनं पशवा उपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥

९-१५

प्रजापतिर्वा आग्रायणो, ये देवा दिव्यैकादश स्थेत्ये, — तावन्तो वै देवा, यावन्त एव देवा-

[४] मै. १,३,१३ । तै. ब्रा. ६,४,११ । कठ. २७,२ । वा. ७,१९-२०;३३,५९ । काण्व. ७,२०—२१;३२,५९ ।

[ये देवा (०सो) दिव्यैकादशस्थ ० । ऋ. १,१३९,११; तै. सं. १,४,१०,१]

स्तेभ्यो गृह्यत, आग्रायणं वै गृहीत्वा देवाः स्वर्गं लोकमाय, नपासुरा अभ्रंश्नन्त, ततो देवा
अभ्रवन्, परासुरा, स्तद्य एव विद्वानाग्रायणं गृहीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
य आनुजावरः स्यात् स आग्रायणाग्रान् ग्रहान् गृहीता, अग्रं ह्यग्रायणो, यद्यभिचरेत् ॥ १६

विदद्यदि सरमारुणमद्रेर्महि पाथः पूर्यं सध्र्यकः ।

अग्रं नयत्सुपर्बक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ १७

इति पुरोरुचं कुर्याद्, रुजति हेवा, अथो वाग्वै सरमा, वाचुमेवैपा वृड्क्ते, त्सरा वा
एपा यज्ञस्य, तस्माद्यत्किच प्राचीनमाग्रायणाचंदुपांश्च चुरन्त्य, अथ वा एतदाग्रायणं प्रति वाचं
विसृजन्ते, यज्ञमेवाप्त्वा वाचं विसृजन्ते, वाग्वै देवेभ्योऽप्याक्रामत्, ते देवास्तूष्णीं यज्ञ-
मत्नवत्, सा वागमन्यता, अन्तर्वै मा यज्ञाद्यन्तीति, साग्रायणं प्रति न्याद्रुवत्, तस्मादा-
ग्रायणं प्रति वाचं विसृजन्ते, हिंकृत्य वाचं विसृजन्ते, प्राणो वै हिंकारो, वाक् प्राण, -
स्तद्वाचं एवैपा युक्ति, स्त्रिंहिकरोति, त्रेधा र्हीयं वाग्वदति, शनैरुचैरथ सूचै, यीवत्येव
वाक् सास्य युज्यते, त्रयो वै प्राजापत्या ऋत्विज, उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता, ते वा अस्यै-
तद्यज्ञा अयुक्ता, यद्विकरोति तेनैवास्य ते वृत्ता युक्ता भवन्ति, वाक् च मनश्चावदेता, महं
श्रेयानस्म्यहं श्रेयानस्मीति, तौ प्रजापति प्रश्नमैता, सा वागब्रवी, नैव मया किं चाना-
भ्युदितं क्रियता इत्यं, अथ मनोऽब्रवी, नैव मया किं चानाभिगतं क्रियता इति, स मनसै-
ऽन्वब्रवीत्, सावागब्रवी, दहव्यवाडेवाहं तुभ्यमसानीति, तस्मादेषां प्रजापतयेऽहव्यवाद्,
तस्माद्यत्किचोपांश्च क्रियते तदाहुः कृतमेतत् क्रियता इति, प्रजापतये हि क्रियते, द्वाभ्यां
धाराभ्यां प्रातःसवने गृह्णाति, तिसृभ्यो माध्यंदिने सवने, चतसृभ्यस्तृतीयसवने, तन्नव,
नव प्राणा, आत्माग्रायणः, प्राणानेवात्मन् धत्ते, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संति-
ष्टन्ते, ये देवा दिव्येकादश स्थं पृथिव्यामध्येकादश स्थाप्सुक्षितो महिनैकादश स्थेति, देवता-
भिर्वै यज्ञः संततो, देवताभिरेव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सवनेष्व-
भिप्रस्कन्दयति प्रजापतिर्वा एतत् प्रजा अभिजिघ्रति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सव-
नेषु गृह्णात्यात्मनैव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते तस्मात् पुरुषः
पशूनां दविष्टमेत्या, अग्रायणो वै गायत्र्या वत्स, स्तं वा एतदा तृतीयात् सवनादभिप्रतिधा-
वति, गायत्र्या वा एते लोके सर्वे सोमा गृह्यन्ते, तां वा एतत् सर्वाणि सवनान्यभिप्रति-

धावन्त्यं, —थ यत् स्थाल्यां गृहीतो विज्ञातस्थाल्यां होष्यन्तीं३ दारुमयेणां३ इति, तस्माद्वि-
ज्ञातेन गर्भेण भ्रूणहा, —ऽथ यत् स्थालीं५ रिञ्चन्ति न दारुमयं तस्मात् पुमान्दायादः स्यदाया,
—दथ यत् स्थालीं परास्यन्ति न दारुमयं तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति न पुमांस, —मथ
स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते ॥ ४ ॥ १८

इन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, स वज्रमुद्यत् दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी, —दस्ति वा इदं त्यस्मि-
न्नन्तर्वी३र्यं, तत्ते प्रदास्यामि, मां मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, यज्ञं वा अस्मै
तत् प्रायच्छत् पशूनुकथयमेव, यदुकथयो गृह्यते यज्ञस्य च पशूनां चावुरुद्ध्या, एतावान्वै यज्ञो
यावानुकथयो, ऽन्तः श्लेषणमेवान्ये ग्रहाः, ध्रुवो वा एष यज्ञस्य यदु३कथयो, यथा वा इदं
सुव५ संनह्य प्रस्नात्येव५ वा एतदुकथयमालभ्य प्रस्नाति, स एनमा यज्ञस्योद्वचः संपारयत्यं, —
ज्ञानि वा उकथयो, यज्ञस्य संतत्यै गृह्यते, तस्मै त्वा विष्णुवे त्वेति, विष्णुर्वै यज्ञो,
विष्णुना यज्ञः संततो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञं५ संतनोत्ये, —तेन वा इदमुकथानि संततानि,
तस्मान् पुरुषः स्नावभिरनुसंततः, सद आलभ्यावनयति, यज्ञं५ वा एतत् संतत्यं संप्राप्या-
वनयति, चक्षुर्वै शुक्रं, —श्रक्षुरु३कथय, —श्रक्षुर्वै एतत् पुरस्ताद् ध्रियते, ऽथो यथेदं पुरस्तात्
पश्चात् पश्यन्नन्वेत्यैवै त, —दथ यदेकः स५स्त्रेधा क्रियते तस्मादेकः श्रेष्ठः पूर्वार्धेऽवस्यति,
यदेतौ ग्रहौ भूयिष्ठाः सोमा अनु हूयन्ते, पापवसीयसस्य व्यावृच्चै, यदेतत् पात्रं भूयिष्ठाः
सोमा अन्वायन्ति, तस्मादेकं५ श्रेष्ठं५ यन्तं वहवः पश्चादनुयन्ति, पात्राणि वा अध्वर्युं पुरो
विदुर्ह, उकथामदानि पश्चै, —न्द्रयां सदा उपचरत्या, —मेय्याग्नीध्रं५, वैष्णव्यां हविर्धानं५,
यथादेवतमेवैनान्युपचरति, तथा हैनं न विदुर्ह, ऽन्तराहवनीयं च हविर्धानं चाध्वर्योर्लोको,
ऽन्तरां हविर्धानं च सदश्च यजमानस्य, सदः सदस्यानां५, यद्वि कामयेता, —ऽध्वर्युं५ यज्ञ
ऋछेदित्यं, —न्तराहवनीयं च हविर्धानं चावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एषोऽध्वर्योर्लोको, ऽध्वर्युमेव
यज्ञसार्पयति, यद्वि कामयेत्, यजमानं५ यज्ञं ऋछेदित्यं, —न्तरां हविर्धानं च सदश्चावनयेत्,
सोमो वै यज्ञ, एष यजमानस्य लोको, यजमानमेव यज्ञसार्पयति, यद्वि कामयेत्, सद-
ऽस्यान् यज्ञं ऋछेदित्यं, —न्तः सदस्यावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एष सदस्यानां लोकः,
सदस्यानेव यज्ञसार्पयति, सद आलभ्यावनयत्यै, —न्द्रं५ वै सद, ऐन्द्राण्युकथान्यु, —कथानां५

[५] मै. १,३,१४ । तै. सं. ६,५ १ । काठ. २७,१० । वा. ७,९,२२,३५—४०; ८,३३—३५,३९,४४—४६ । काण्व
७,८,२४,३५—३६,३८—४०; ८,१४—१६,२१,२५—२८ ।

संतत्या, उक्थानामनपछेदाय ॥ उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति
 प्रातःसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्राय त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥ इत्युछा-
 वाकाय ॥ उपयामगृहीतोऽसी, इन्द्राय त्वेन्द्राय त्वा ॥ इति गृह्णाति सर्वेभ्यो माध्यंदिने सवने ॥
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति तृतीयसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्रावृहस्पतिभ्यां
 त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राग्निष्णुभ्यां त्वा इत्युछावाकायै, वमस्य यथोक्थं यथादे-
 वृतं गृहीता भवन्ति ॥ ५ ॥

१९-३२

आयुर्वै ध्रुव, स्तमुत्तमं गृह्णात्यु, त्तमं ह्यायुः, स्थाल्या गृह्णात्या, युषो धृत्यै, पूर्णं गृह्णाति,
 सर्वमायुरेति, प्राणो वै गायत्र्या, युध्रुवो, यदेष आ तृतीयात् सवनात् परिशयेत् तस्मादा-
 वदायुस्तावान् प्राण, आयुर्वै ध्रुवो, यदग्निष्टोममास्ता आयुरेवाप्त्वा निः सर्पत्या, युर्वै
 ध्रुवो, यत् केवलं जुहुयादायुः प्रजानां प्रदध्यात्, परिधानीयायां शस्यमानायामवनयति,
 स ह्यन्तो, होतुश्चमसेऽवनयति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सर्वासु वा
 एतत् प्रजास्वायुर्दधाति, जनानामित्या, हुः, सर्वासां वा एतत् प्रजानामायुः सर्वाभ्य एव
 प्रजाभ्यो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो रक्षयं प्राणो, इयं वाव
 वैश्वानरो इयोऽयमवाङ् प्राणो, यदेष केवला उत्तरे हविर्धाने साद्यते तस्मादेपोऽर्धभाक् प्राणा-
 ना, मर्धभाजा इतरे, हिरण्येऽधि सादयेदायुःकामस्या, ऽमृतं वै हिरण्य, मायुर्ध्रुवो,
 ऽमृत एवास्यायुर्दधात्यु, पोप्तेऽन्ये ग्रहाः साद्यन्ते, ऽनुपोप्ते ध्रुव, स्तस्मादस्थनान्ये पशवः प्रति-
 तिष्ठन्ति, मांसेन पुरुषः, प्राणा वा उपरवा, यदेतं उपोप्ते ग्रहाः साद्यन्ते स्वे वा एतद्योनौ
 साद्यन्ते, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत् खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धे यदक्षिणं हवि-
 र्धानं, तस्मादक्षिणे हविर्धाने, प्राणा वा एतं इतरे ग्रहा, आयुर्ध्रुवो, नव वै प्राणा,
 आयुर्दशमं, तस्मादेपं दशमो गृह्यते, दशमं ह्यायु, राजपुत्रो ध्रुव गोपायति, सर्वासां
 वा एतत् प्रजानामायुर्गोपायति, तस्माद्राजपुत्रो वीर्यवत्तमो, यद्यभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यासु-
 ष्यायणस्यायुः प्रवर्तयामि ॥ इति ध्रुवं प्रवर्तये, दायुरेवास्य प्रवर्तयति, यत् प्रवर्तयेत् सर्वासां प्र-
 जानामायुः प्रवर्तयेत्, शुक् प्रजा ऋछे, दवर्तिर्यजमानं गृह्णीयात्, क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात्, तद्व-
 ङ्ग्य एव ॥ ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिममुमास्थानाच्चयावयामि ॥ इत्यास्थानादेवै न च्यावयति, प्रमायुको

भवति, ध्रुवः वै प्रच्यवमानः विश्वा भूताऽनु प्रच्यवन्ते, प्र यज्ञमान आस्थानाच्च्यवते, तद्दुभिर्मृश्यो, दिवि दिव्यान् दृंहान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यां पार्थिवानिति, यथा-स्थाम वा एतत् प्रजा दृंहति, स्व आयतने यज्ञमान, मायुषा वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य ध्रुवः स्कन्दत्या, युर्वीर्यं ध्रुव, स्तदुभिर्मृश्यः॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्यायुरेवास्मिन् दधाति, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरः सृणोत्या, त्मा हि वरः, पुत्रसेनस्य ह वै भैमसेने ध्रुव उषददास, तं शृण्वानः स्थैरब्रह्मण ऋतेनैभ्यो लोकेभ्य आप्याययांचकार ॥ स्वाहा दिवं आप्यायस्व ॥ इति सं तृतीयं वभूव ॥ स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ॥ इति सं द्विभागं वभूव ॥ स्वाहा पृथिव्यां आप्यायस्व ॥ इति सं पुपूरे, तदृतेनैवैभ्यो लोकेभ्यो ध्रुव आप्याययितव्यो, द्वादशे स्तोत्रेऽवनयति ॥ द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरो यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्यः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तस्मिन्नायुर्दधाति, यत् स्तूयमानेऽवनयेद्गर्भाः प्रपादुकाः स्यु, र्यच्च शस्यमाने युवानः प्रमीयेरन्, यच्च शस्ते वहिः प्राणान् दध्यात्, सकृच्च शस्तायां मध्यतोऽवनीयो, मध्यतो वा एतत् प्रजानामायुर्दधाति ॥ स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिः प्रियो देवानां सः सदनीयः॥ तं त्वा सुभव देवा अभिसं विशन्तु ॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि ॥ इत्यायुरेवास्मिन् दधाति ॥ वचोधा असि ध्रुव, वचो मे धेहि ॥ इति वच एवास्मिन् दधाति ॥ इषोऽसि, त्वेषोऽसि, नृम्णोऽसि, व्रतोऽसि, दक्षोऽसि, तस्य त इपस्यु त्वेपस्यु नृम्णस्य व्रतस्य दक्षस्य भक्षीय, स्वस्य चारुणस्य च शूद्रस्य चार्यस्य च, यथा त्वं सूर्यासि विश्वदर्शत एवमहं विश्वदर्शतो भूयासम् ॥ इति विश्वदर्शतो ह भवत्य, सौ वा आदित्यः स्वयंभूः श्रेष्ठो रश्मि, र्यथैष स्वयंभवदेवः स्वयं भवति य एव वेद ॥ ६ ॥

३३-५४

अथैत ऋतुग्रहाः, सः स्वत्सरस्य वा एते विधृत्यै गृह्यन्ते, द्वादश मासाः सः स्वत्सर, स्तस्माद् द्वादश ऋतुग्रहा, मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, असन्ना ह्यन्ते, ऽसन्ना ३हीम ऋतवो, नान्योऽन्यमभिप्रपद्यते, यद् ३न्योऽन्यमभिप्रपद्यत ऋता ऋतुरभीया, दथ यदन्योऽन्यः प्रपद्यते तस्मादिदमृता ऋतुरनुनिहिताः परिप्लवन्त, उभयतोमुखमृतुपात्रं, सुभयतोमुखा ३हीम

[आयुर्धा असि (आयुरस्या०) ध्रुवायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

[७] मै. १, ३, १६ । तै. सं. ६, ५, ३ । काठ. २८, २ । कपि. ४४, २ । वा. १३, २५ । काण्ड. १४, २६ ।

ऋतवो, न वै तद्विद्य यत् ऋतूनां मुखं, सह प्रथमं गृह्णाते, सहोत्तमं, सह युज्येते, सह
 विमुच्येते, चतुर्दश वा एतत् कुरुतो, ऽति वा एतद्वेचयतो, ऽस्ति मासस्त्रयोदश, स्तमेवैतेना-
 प्त्वावृन्द, ऋतुभ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, यत् पटुतना चतुर्ऋतुभिः, ऋतुभ्यो वावास्मा
 एतच्चतुष्पदः पशून् प्रजनयतो, ऽथ यच्चतुर्ऋतुभिर्द्विर्ऋतुन, ऋतुभ्यो वावास्मा एतद् द्विपदः
 पशून् प्रजनयतो, यद् द्विर्ऋतुना, द्वौ ३हीमां ऋतून्, अथ यद् द्वे ऋतुपात्रे, द्वौ द्वौ ३हीम
 ऋतवो, नानुयजति, वैश्वानरो वषट्कारो, यदनुयजेद्वैश्वानरमृतुष्वन्ववसृजे, दन्धो वा इद-
 मासीदव्यावृत्त, महरासीन्न रात्रि, स्तद्देवा ऋतुग्रहैर्व्यावृत्तयन्, यद्दतुग्रहा गृह्यन्ते, ऽहोरात्र-
 योर्व्यावृत्तै, सश्वत्सरो वै स्वर्गो लोक, स्तस्य वा एत आक्रमा यद्दतुग्रहा, यद्दतुग्रहा गृह्य-
 न्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥ ७ ॥

+ ५५

आदित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गो लोकमायं, स्ते वा इतः प्रतिसंहिताः पुरस्तादेवान यत्
 सर्वं, सश्वत्सरो वै स्वर्गो लोकः, सश्वत्सरमेतौ कल्पयितुं प्लायेते यद्दध्वर्यु, यद्वैन्द्राप्र-
 मृतुपात्रेण गृह्णाति, सश्वत्सरं वा एतदुन्वारभते स्वर्गीय लोकायां, ऽथो ज्योतिरुपरिष्ठाद्घाति
 स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, असौ वा आदित्यः शुक्रः, पुरुषो वैश्वदेवो, यच् शुक्रपात्रेण वैश्व-
 देवं गृह्णाति तस्मात् पुरुष एवासुं प्रत्यक्, सर्वेऽन्ये न्यञ्चः पशवो, देवाश्च वा असुराश्चास्पध-
 न्त, ते देवाः प्रातःसवने वैश्वदेवे यज्ञं सस्थाप्यमपश्यं, स्तं प्रातःसवनें समस्थापयन्,
 यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने गृह्यते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवे यज्ञं सस्थापयति, तेन संस्थिते-
 नारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, देवा वै सर्वे प्रातःसवनमभ्यायच्छ, नोत्तराभ्यां सवनाभ्यामतिष्ठ-
 न्त, यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने हूयते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवे देवतास्तरपयन्ति, तास्तृप्ता
 उत्तरे सवने अभिसृज्यमाना यन्ति, वज्रो वै मरुत्वतीया, वज्र एव प्रथमो, ऽप्रगूर्तिर्द्वितीयः,
 स्ततिरुत्तमो, वज्रो वै धनु, धनुरेव प्रथमः, प्रतिहितिर्द्वितीयो, विसृष्टस्तृतीय, शक्रियौ वा
 एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, अक्षो मध्यमः, पक्षसी अभितो, मरुद्विर्वीर्येणेंद्रो वृत्रमहन्,
 न ऋते मरुद्भयोऽशक्नोद्दीर्यं कर्तुं, यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयं शस्यते तेन माध्यं-
 दिनं सवनं वीर्यवत् कथं सवनान्यतुमन्ति वेछे, ति पृच्छेद्, ऋतुग्रहैः प्रातःसवनं मुत्तमं, म-
 र्त्वतीयैर्माध्यंदिनं सवनं, साधित्रेण तृतीयसवनं, मरुत्वतीययोः सन्नयोर्दक्षिणा दीयन्ते,

स्वै वा एतद्योनौ दक्षिणा दीयन्ते, परिधयो वा एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, —स्तस्मान्मरुत्वती-
यान् दक्षिणा नातिदीयन्ते, यद्वतिदुधाद्, यथा वहिष्परिधिं स्कन्नमेव स्याद्, यद्वि काम-
येत्, विडोजीयसी स्याद्वलीयः क्षत्रमिति, यस्या मरुत्वतीयः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कु-
र्याद्, विश्वं वा एतदोजीयसीमकरवलीयः क्षत्रं, यद्वि कामयेत्, क्षत्रमोजीयः स्याद्वली-
यसी विडिति, यस्या ऐन्द्रः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कुर्यात्, क्षत्रं वा एतदोजीयोऽकरवली-
यसी विश्वं, जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयं शस्यते, पशवो
वै मरुतो, ऽजामि पशव, —स्तेन तदजास्यृतपात्रमालभ्य प्रतिगृह्णात्यृ, —तवो वै मरुतः, स-
वत्सरं कृतवा, आयुः सवत्सरं, आयुषि वा एतदध्वर्युः श्रयते, वृत्रं वा एष हन्ति यो
मरुत्वतीयान् ग्रहान् गृह्णीते, माहेन्द्रं सर्वे कामाः, सर्वान् वा एतत् कामानामोति, सर्वान्
व्युश्रोती, —न्द्रो वै वृत्रमहृद्, —न्त्सोऽन्यान् देवानन्त्यमन्यत्, स माहेन्द्रोऽभवत्, स एतमु-
द्धारमुदहरत् वृत्रं हत्वा, तदुद्धारं एवा, —ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोदाज-
मुदजते, शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं गृह्णाति, वदन्ति ग्रावाणो, वदन्त्यौल्लखला, मन्थन्त्याशिर,
—मिन्द्रे वा एतदग्रा आगुते घोषमकुर्वता, —ऽथो यजमान एव तैजो दधति ॥ ८ ॥ ५६
एतद्वा एषाम्यनूक्ता ॥ ५७

अष्टौ पुत्रासो अदितेयं जातास्तन्वस्पति । देवं उप प्रैत्सप्तभिः पशु मार्ताण्डमास्यत् ॥ ५८ ॥
इत्येष वाव स उपाशुसंवन्नो ग्रावा, तस्य वा एष सोमपीथो यदादित्यं मेक्षयन्ति ॥ विद्व-
स्वन्नादित्यैष ते सोमपीथः ॥ इति सोमपीथेनैवैनं संमर्धयति, व्यानो वा उपाशुसंवन्नः,
प्रजा आदित्यो, व्यानं वा एतत् प्रजासु दधाति, पशवो वा आदित्यो, यद्वधा मध्यतः
श्रीणाति, मध्यतो वा एतत् पुशूनां पर्यो दधात्य, —थ यत्तप्तात्तदुक्तं तस्माद्रामा सती पक्वं
दुहे, यद्वि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या इति ॥ या दिव्या वृष्टिस्तथा त्वा श्रीणामि ॥ इति दधो-
परिष्ठादादित्यं श्रीणीयात्, पशवो वा आदित्यः, पशुभ्य एऽपोऽमुतो वर्षति, पशुनेवं
वृष्ट्याभिजिघर्ति, यद्वि कामयेत्, गर्भाः श्रीव्येयुरित्यु, —दृष्ट्यादित्यसंवेक्षेत्, गर्भा ह श्रेयुका
भवन्ति, शुक्रवृतीवै पूर्वे संवने, अशुक्रं तृतीयं संवन्नं, यद् द्विदेवत्यानां सस्त्रवानुवन्नं-
यत्याग्रायणमभिप्रस्कन्दयति, तेन तृतीयसंवन्नं शुक्रवद्, देवा असुरान् हत्वा सृत्वोरुधिभ-

यु, — स्तेनार्थैर्षिणो न्यञ्चनैर्षिण एता देवता भूयिष्ठाः प्राविशन्, यद् द्विदेवश्त्याः स्तस्माद् द्विदे-
 वत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते, बृहतीभ्यां गृह्णाति, पशवो वै बृहतीः, प्रजा आदित्य, एता-
 वांल्लोकौ यावदुद्भूतः, यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति लोकः वा एतदन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
 वृङ्क्ते, ऽथो इमा एव प्रजा अन्नाद्यायावरुन्दे, यद्यस्य भ्रातृव्यो यजेत वहिर्वेदिं तिष्ठेत्,
 तथा हैनं नावरुन्दे, पशवो वा आदिश्यो, ऽग्नी रुद्रो, ऽग्नेरेतास्तश्नो यद्विष्ण्या,
 यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति रुद्राद्वा एतत् पशून्तर्द्धात्यपिधायोप निष्कामति, पशूनां गोपी-
 थाया, — ऽऽदित्यो वै द्विदेवत्यानामनुयाज, — स्तस्मात्तानानुयजति, द्विदेवश्त्या वा आदित्यस्य
 प्रयाजा, — स्तस्मात्तानानुयजति, पशवो वा आदिश्यो, ऽग्नी रुद्रो, ब्राह्मण उपद्रष्टा,
 यदीक्षमाणो जुहुयात् प्रुधीयमानानामेषामुपद्रष्टा स्या, — दून्यत्रेक्षमाणेन होतश्च्य, — मनुपद्रष्टैषां
 भवति ॥ ९ ॥

५९-६३ [२२६९]

॥ इति खिलकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

गायत्रो वै देवानाः सविता, गायत्र्या एष लोकं सोमो गृह्यते, यद्वाग्रायणं, — स्तस्मा-
 दाग्रायणात् सावित्रो निर्गृह्यते, ३सोऽदं आ तृतीयात् संवुनात् परिशयेत् क्रियमाणस्य क्रियमा-
 णस्य प्रसवाया, — ऽन्तरिक्षः वा अन्तर्यामो, ऽन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदन्तर्यामपात्रेण सावित्रं
 गृह्णाति, सविता वा एतत् प्रजाः प्रसुवति प्रजनुनायां, — ऽसन्नो ह्यते, ऽसन्नाश्हीमाः प्रजा
 नैलयन्ति, नानुयजति, यदनुयजेत् सृष्टिं प्रजानाः विच्छिन्धा, — दथो समानपात्रौ श्येतौ सोमौ
 गृह्येते तस्मान्नानुयजति, देवा वै तृतीयसवनमुद्यमं नाशक्नुवन्, प्रातःसवने तर्हि सवितासीत्,
 तं देवास्तृतीयसवनंमुभिर्पयौहः, — स्तेन तृतीयसवनमुदयच्छन्त, यत् सावित्रंस्तृतीयसवने गृह्यते
 सवितृप्रसृता वा एतत् तृतीयः संवुनमुद्यच्छन्ते, सावित्रस्य सः स्रवे वैश्वदेवंमभिर्गृह्णाति, वैश्व-
 देवीरिमाः प्रजाः, सवितृप्रसृताः खलु वै प्रजाः प्रजायन्ते, मनो वै सविता, वैश्वदेवीरिमाः
 प्रजाः, सर्वासु वा एतत् प्रजासु मनो दधात्या, — शीर्षितः सवनस्य गृह्णाति, वैश्वदेवत्वाय,

सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानं इति, यत्स्वित्सोमः सोमे प्रतिष्ठति, वृहदुक्षे नमा इति, यद्बृहदिति
तेन देवेभ्यो, यन्नमा इति तेन पितृभ्य, उक्थभाजो वै पितरोऽस्तोमभाज, उक्थयैर्ष गृह्यते
न स्तोत्राय, यन्न गृह्यते तच्च शस्यते स्व आयतने ॥ १ ॥ १

घृतस्य यजत्ये, — ष वै प्रुथमो धिष्ण्यानां यदाहवनीय, — स्तं वा एतदग्रे व्याघारयत्या, —
आवैष्णव्या व्याघारयति, पराङ् वा एतद्धि यज्ञो, ऽग्निः सर्वा देवता, धिष्ण्यज्ञो,
देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, अन्ति वा एतत् सोमं यदभिषुष्वन्ति, यत् सौम्यः, सोमं वा
एतत् संभावयन्ति, सोममाप्याययन्त्य, — वधिपूर्वा एतत् सोमं यदभ्यसुषुवु, — रनुस्तरुणी वा
एषा सोमस्य, यत् सौम्यः पितृणामनुस्तरुणी, तस्मात् पितृमत्या यजति, दक्षिणां तिष्ठन्
जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां, — मुपसदां वा एतेऽनुयाजा, आश्रावैष्णव्या घृतस्य यजति,
सौम्या सोमस्य, या एवाद उपसत्सु देवता अयाक्षीत्वा एत, — दमुत्र वा एष भूताय क्रियते,
यदा एतस्य व्याधिं यत् प्रामायि तदस्यामुं लोकं गच्छत्य, — थु पूत एवोच्छिष्यते, पवित्रं वै
सौम्यो, यजमानमेवैतेन पुनाति, सामदेवत्यो वै सोमः, सोमस्य खलु वै सौम्यः,
सांश्रे वा एतद् ध्रियते ॥ सत्रां त एतद्यद् त इह ॥ इति परिपश्यति, योऽगतासुः स परिपश्यति,
यो गतासुर्न स परिपश्यति, यदि न परिपश्येदथ वदेत् ॥ २-४

यन्मे मनो यमं गतं यद्वा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥ ५

हृदिस्पृक् ऋतुस्पृग्वर्चोधा असि, वर्चो मे धेहि ॥ इत्याशिपुमेवांशास्ते ॥ २ ॥ ६-७

अथैतेऽतिग्राह्या, देवा वै सोममगृह्यतां, — ऽथ वा एतानिन्द्रोऽगृह्यति, सोऽवे, — न्न वा अहमि-
मानृते ब्रह्मणः सधिष्यामीति, स ब्रह्मोपाधायत्, तान् ब्रह्मणासमोद, ब्रह्म वै गायत्री, तस्मा-
द्गायत्रीभिर्गृह्यन्ते, यदेवादः परमुन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतेऽवरुद्ध्यै गृह्यन्ते, ये वा अमी वैराजस्य
स्तोभा अतिरिक्तास्तैरेते सामन्वन्तः, सर्वे वा एत एन्द्रा, य एन्द्र एन्द्रः ३सो, ऽसा आदित्य
इन्द्रः, समानमग्निश्चासौ चादित्यो, विराजो वै तेज आग्नेयः, शंकराणामैन्द्रो, रेवतीनां
सौर्यो, यन्न पृष्ठान्ति युज्येरंस्तदेतान् जुहुयात्, साम्नां सतेजस्वाय, सं वा एतद्यज्ञः पश्चात्
स्तोत्रेण च शस्त्रेण चाधीयते, यदतिग्राह्याः, प्रत्युत्तवध्यै, चक्रियौ वा एते यज्ञस्य यत्

[२] तै. सं. ६, ६, ७ । कपि. ४५, ३ । वा. २, २६; ३, १७; ४, ३ । काण्व. २, ४८; ३, २३; ४, ४।

[३] मे. १, ३, ३१—३३ । तै. सं. ६, ६, ८ । कपि. ४६, २—३ । वा. ८, ३८—४० । काण्व. ८, १९—२४ ।

पृष्ठान्यु, —पस्तम्भनमतिग्राश्वा, —स्तस्मात् प्रातःसवने गृह्याः, प्रत्युत्तवध्वै, यदाग्नेयस्तेज-
स्तेनावरुद्धे, यद्वैन्द्रं इन्द्रियं तेन, यत् सौर्यो रुचं तेन, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्म-
वर्चसं दधाति, तेजो वा अग्निं, —रिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्मवर्चसमसा आदित्यं, —स्तेजसा च वावा-
स्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णाति ॥ अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च तेजसा जुहोमि तेजोदां,
तेजो मा मा हासी, —न्माहं तेजो हासिषुः, स्वाहे, —न्द्रस्य च त्वा क्षत्रस्य चौजसा जुहोम्यो-
जोदां, —मोजो मा मा हासी, —न्माहंमोजो हासिषुः, स्वाहा, सूर्यस्य च त्वौपधीनां च वर्चसा
जुहोमि वर्चोदां, वर्चो मा मा हासी, —न्माहं वर्चो हासिषुः, स्वाहा, —ऽग्न आयुःकारायु-
ष्माःस्त्वं तेजस्वान् देवेष्वेध्यां, —युष्मन्तं मां तेजस्वन्तं मनुष्येषु कुर्वि, —न्द्रौजस्कारौजस्वाःस्त्वं
सहस्वान् देवेष्वेध्यां, —जस्वन्तं मां सहस्वन्तं मनुष्येषु कुरु, सूर्यं आजस्कार आजस्वाःस्त्वं
वर्चस्वान् देवेष्वेधि, आजस्वन्तं मां वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु ॥ एते होमा भक्षंकाराश्च भव-
न्त्ये, —तेपाः वै त्रियेण वस्वविश्ववयसा इमांल्लोकानर्वाचश्च पराचश्च प्राजानीताः, सं ह वा
अस्मा इमे लोका अर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च भान्ति य एव वैद, सुप्रज्ञाना वा इत इत्थं लोका,
अमृतस्त्वा अर्वाञ्चो दुःप्रज्ञाना, एष ह इत्वेवामृतोऽर्वाच इमांल्लोकान् प्रजानाति यस्यैते हूयन्ते
॥ ३ ॥

८-१०

उपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति, प्राणो वा उपांशुः, प्राणेन वा एतत् प्रयन्ति,
प्राणेनोद्यन्त्य, —थो प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्या, अथो यत् प्रथमं पात्रं युज्यते तदुत्तमं विमु-
च्यते, प्राणानां गोपीथाय, होता वा अद्य प्रारुपांशुमयजद्, यदेतं होता वपदकुर्वी-
द्यत् पुरोऽकस्तत् पश्चात् परिहरेत्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मादेतमग्नीद्विपट्करोति, पुरोश्वासीत्,
प्राणो वा उपांशुः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते, यदुपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति,
प्रजन्नुनायां, —ऽसन्नो हूयते, ऽसन्ना हि प्रजाः प्रजायन्ते, नानुयजति, यदनुयजेत्
प्रजन्नुनस्यपिहन्त्या, —दथो समानपात्रौ श्वेतौ सौमौ गृह्येते, तस्मान्नानुयजति, मिथुनं वै
वृतं च सौमश्च, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रिणाति, मिथुनत्वाय, वृहस्पतिसुतस्य ता इति,
ब्रह्म वै वृहस्पति, —ब्रह्मणो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ब्रह्मणो वा एतद्वोनेर्यजमानः

[४] मै. १,३,२९-३० । तै. सं. ६,५,८-९ । कठ. २८,८-९ । कपि. ४४,८-९; ४६,४ । वा. ८,९-११;९,२२ ।

काण्व. ८,८-१०,१२;१०,३१ ।

प्रजायता, इन्द्र इन्द्रियावुता इती, —न्द्रियं हि गर्भो, ऽग्नांश्च पत्नीवाश्निति, मिथुनं
 वा अग्नीं च पत्नीश्च, सज्जस्त्वष्टा सोमं पिबेति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, घृतं वै देवां
 वज्रं कृत्वा सोममन्न, —न्नभिं खलु वा एतं घारयन्ति, यत् प्रात्नीवतं घृतेन श्रीणाती, —न्द्रियेण
 वा एतत् पत्नी व्युर्धयति, तस्मान्निरिन्द्रिया स्त्री, पुमानिन्द्रियवाः, —स्तस्मात् पुमांसः
 सभां यन्ति, न स्त्रियो, यदितुरान्तसोमाच् श्रीणीयुर्न प्रात्नीवतं, स्त्रियः सभांभीयुः,
 —न पुमांसा, इन्द्रो वै वृत्रमहं, —स्तस्य यन्मूर्धानमुदरुजत् स द्रोणकलशोऽभवत्, ततो
 यः सोमः समस्रुवत् स हारियोजनं, —स्तस्मादेतं द्रोणकलशेन जुहोति, योनिर्ह्यस्यैष, इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा तस्य यत् क्लोमो हृदयात् सोमं समसिञ्चत् स हारियोजनोऽभवत्, स इन्द्रोऽमन्यत्,
 यद्विमसुश्चर्यं सोमं होष्यामि तदन्वसुरा आभविष्यन्ति, यन्न होष्यामि तदन्वभविष्यन्तीति,
 तं संस्थिते प्रहृतेषु परिधिष्वजुहोद्यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति तत्स्विदुभयमक, —
 जुहोत्यह, संस्थिते जुहोत्य, —तिरिक्तो वा एष ऋत्विजां य उन्नेता, तस्मादेतं
 न वृणते, न वषट्करोत्य, —त्येष सोमोऽरेचि, स वा उन्नेतारुमेवाभ्यतिरिच्यन्ते,
 ऽध्वर्युर्वै पूर्वान्तसोमान् जुहोति, यदेतसध्वर्युर्जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्याद्,
 तस्मादेतमुन्नेता जुहोति, प्रजापतिर्वा एतममन्यत् सोमं होष्यं, —स्तमगिरव्री, —न्न मयि
 त्वमेतमसुश्चर्यं सोमं होष्यस्यश्रुतमद्वितीयं, द्वितीयमस्त्विति, यद्द्वानाभिः श्रीणाति,
 श्रुतत्वायां, —ऽथो द्वितीयत्वायां, —ऽथैता धानां, यत्र वा अदो देवेभ्यः कामदुघाः काममदुह
 तदेता अपिदुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवरुद्धे, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेपोऽतिरिच्यते
 तस्मादयमेतिरिक्तोऽपरिमित इमाः प्रजा अभिपवत्, ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, तयोः परि-
 धय आधानं, निराधानाय खलु वा अश्वाय घासमपिदधाति, यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधि-
 ष्वजुहोद्, यत् संस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति निराधानाभ्यामेवाभ्यां घासमपिदधाति,
 पशवो वै धानां, यत् संखाद्वेत् पशून् हिंस्याद्, यन्न संखादेदयताः स्युः, संदृश्यु,
 रय्यै त्वा पोषाय त्वैत्यु, —पवपति, तत्स्विदुभयमकः, पशूनां यत्यै, भुञ्जन्त एनं पशवा
 उपतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥

११

यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, ते
 छन्दांस्यपश्यं, —स्तानि व्यत्यपजन्तस्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै, यच्छन्दांसि व्यतिपजति,

लोकं वा एतच्छेन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य मोहयति स्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै, देवेषु
 वा अन्यानि छन्दांस्यास, चसुरेष्वन्यानि, कनीयांसि देवेष्वसन्, ज्यायांस्यसुरेषु,
 ते देवाः कनीयोभिश्छन्दोभिर्ज्यायांसि छन्दांस्यसुराणामवृज्जत, यत् कनीयोभिश्छन्दोभि-
 र्ज्यायांसि छन्दांसि विशंसति लोकं वा एतच्छेन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धते,
 लोकमेनमछन्दस्कमकरनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्यभिसंशंसति, वाग्वा अनुष्टु, चानुष्टुभः
 पुरुष, स्तस्मात् पुरुषः सर्वा वाचो वदति, पशवो वै छन्दांसि, वाग्नुष्टु, चानुष्टुभः
 पुरुषो, यत् सर्वाणि छन्दांसि संशस्यानुष्टुभमुत्तमांशंसति तस्मात् पुरुष उपरिष्टादवाचः
 पशन्ति, सर्वाणि छन्दांसि संशंसति, प्रजापतिवै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 षडक्षराणि स्तोत्रादतिरिच्यन्ते, षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, ततश्चत्वारि शस्त्रं पुनुरुपा-
 वर्तन्ते, चतुष्पदस्तेन पशन्वरुन्दे, इथ द्वे एवातिरिच्येते, द्वे विराजमति सत्यं चानृतं च,
 विराजमेवाप्नोति ॥ ५ ॥

१२

प्रजापतिवै देवेभ्यो यज्ञान् व्यकल्पयत्, सोऽमन्यता, ऽऽत्मानुमन्तरुगामिति, तेषां वा
 इन्द्रियाणि वीर्याणि पुनः समवृहत्, स षोडश्यभव, दथ वै तर्हीद्रो देवानामासीदवर्मतमः
 शिथिरत्तम, स्तस्मै वा एतं षोडशिनं प्रायच्छत्, तेनेन्द्रोऽभवत्, ततो देवा अभवन्, परा-
 सुश, स्तद्य एव विद्वानेतं षोडशिनं गृह्णीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 प्रजापतिवै देवेभ्यस्तन्वर्ष्यकल्पयत्, तासां या हरिवत्यासीत् तामात्मन्नशिपत् प्रेणा, यद्ध-
 रिवती पुरोरुग्रहस्य भवति, त्रैवास्य हरिवती प्रिया तनुस्तामेवाप्नोति, न षोडशी नाम् य-
 जोऽस्तीत्या, हु, रथ कस्मात् षोडशीति, यत् स्तेत्रेण च शस्त्रेण च संपद्यते तस्मात् षोडशी,
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय, न्तस एषां न प्राभवत्, तस्मिन्वा एतं षोडशिनं प्रत्यग्रथनं,
 स्तेनामुं लोकं व्यामुव, स्तदमुष्य वाचं लोकस्य व्याप्त्यै षोडशी गृह्णीते, ऽमुष्य लोकस्य
 समष्ट्या, अग्निष्टोमे राजन्यस्य गृह्णीया, दशान्त एनं वज्रो भूत्या इन्द्रे, ऽतिरात्रे ब्राह्मणस्य,
 वज्रो वै षोडशीश्वरोऽशान्तो यजमानं हिंसितो, रात्रिरेव वज्रं शमयति, प्रातः-
 सवने गृह्य, स्तेजो वै प्रातःसवनं, तेजस एव वज्रं निर्मिमीते, माध्यंदिने सवने गृह्या,
 ओजो वै माध्यंदिनं सवनं, मौजस एव वज्रं निर्मिमीते, तृतीयसवने गृह्यः, पशवो वै

तृतीयसवनं, पशुभ्य एव वज्रं निर्दिशति, यत् प्रातःसवने गृहीयाद्वज्रा उत्तरे सवने अभ्य-
तिरिच्यते, यन्माध्यंदिने सवने, मध्यतो वज्रो निहन्यात्, तृतीयसवने गृह्य, —स्तत् सर्वेषु
सवनेषु गृह्णाति, न पूर्वे सवने आर्तिं नीतः, पञ्चदशः कार्यों, वज्रो वै पञ्चदशो, वज्रमे-
वास्मा आधात्, तेन विज्जिति भूतिं गच्छति, षोडशीं कार्यों, यजमानो वै पञ्चदशो, वज्रः
षोडशीं, वज्रमेवास्मा आधात्, स एनं भूत्यै श्रेष्ठा इन्द्रे, सप्तदशः कार्यः, प्रजापतिर्वै
सप्तदशः, प्राजापत्यः षोडशीं, स्व एवैनं योनौ दधात्ये, —कविंशः कार्यों, एकविं-
शतिधाम्नी वा अनुष्टुप्, —वानुष्टुभः षोडशये, —तद्वा अस्यायतनतमं, तस्मादेकविंशः कार्यों,
मध्यमेऽहंस्त्रिरात्रस्य गृह्यो, मध्यमे वा अहस्त्रिरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रुहिभैऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थेऽहंश्चतुरात्रस्य गृह्य, —श्चतुर्थे वा अहश्चतुरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रुहिभैऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थे चतुर्थेऽहन्नहीनस्य गृह्य, —श्चतुर्थे चतुर्थे वा अह्नहीनस्य शिथिरं, —महो द्रुहिभैऽशिथिर-
त्वाय, न द्विरात्रेऽवकल्पते, द्वे वा एते छन्दसी गायत्रं च त्रैष्टुभं चा, —ऽऽछन्दस्कमनायतनं
गृह्णीते, ऽनायतनो यजमानो भवत्यु, —चरेऽहन् द्विरात्रस्य गृह्यो, रात्रिमेवायतनमभ्यतिरि-
च्यते ॥ ६ ॥

१३

अथैषोऽदाभ्यो, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा एतमपश्यन्, —स्तमगृह्यत, तान-
सुरा नादभ्रुवन्, —स्तदेदाभ्यस्यादाभ्यत्वं, नैनं भ्रातृव्यो दभ्नोति य एतं गृह्णीते, म्रन्ति वा
एतत् सोमं यदभिपुण्वन्त्ये, —वा वै सोमस्यातिमोक्षिणी तन्, —र्यादेतानं शं प्रवृहन्त्ये, —वन्
वा एतं लोकं यजमानोऽन्वतिमुच्यते, विं वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, यदे-
तानं शं पुनुरपर्यस्यति, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वृष्ट्यै वा एष गृह्यते, मरुन्नामानि
हिं, वर्षति पर्जन्यो यत्रैष गृह्यते, ऽग्निः प्रातः सवनात् पात्वस्मानिति, सवनानि वा
एतेन देवा असुराणामवृञ्जत, सवनान्येवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽग्नये त्वा प्रवृहामि
गायत्रेण छन्दसेति, छन्दांसि च वा एतेन देवताश्च देवा असुराणामवृञ्जत, छन्दांसि चैव-
तेन देवताश्च यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, चतुराधूनोति, दिशो वा एतेन देवा असुराणाम-
वृञ्जत, दिश एवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, जीवग्रहो वा एष सोमस्या, —हुतस्य हान-
मिपुतस्य गृह्यते, यजुषा च वा आहुत्या च यज्ञः संतुतो, यद्यजुर्वदन्नाहुतिं जुहोति यजुषा

चैवाहुत्या च यज्ञं संतनोति, देवा वै सोममगृह्णत, स प्रजापतिरवेद, यो वा इह प्रथमः
 सोमं ग्रहीष्यते स इदं भविष्यतीति, स एतमगृह्णीत सोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् स एतं
 गृह्णीते, भवति, यदि शक्नोति ग्रहीतुमुभौ भवतो, यदि न शक्नोति ग्रहीतुमुभौ न भवता,
 पराचीनेन प्राणतां ग्रहीतश्च्युः, पराङ् हि स प्राणैः श्रियोऽन्तमगृह्ण, दपानता ग्रहीतश्च्युः,
 ऽपानं हि स तमगृह्णीत, प्राण्यापान्याव्यवानता ग्रहीतश्च्युः, ऽव्यवानं हि स तमगृह्णीत,
 यद्ववानेत् प्राणान्विच्छिन्द्याद्, यदि व्यवानेद्विरण्येनापिदध्या, दमृतं वै हिरण्य, ममृतेनैव
 प्राणान्तसंघाति, सकृदभिपुणोति, सकृद्गृह्णात्ये, को वै प्रजापतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 चतुःसक्तिना ग्रहीतश्च्युः, श्वतुःसक्तिना वा एतं प्रजापतिरगृह्णीत, स सर्वासु दिक्ष्वध्नोत्,
 स सर्वासु दिक्ष्वध्नोति य एवं विद्वानेतं चतुःसक्तिना गृह्णीते, ऽपो वै सोमस्य रसः प्र-
 विष्टः, सोममपां रसो, यथा वा इदं गावौ संजग्माने अन्यान्यां हतं एवं वा एतौ संज-
 ग्माना अश्न्योऽन्यस्येन्द्रियं वीर्यं विनिर्हृत, स्तयोर्वा एष रसो यदधि, यदध्ना जुहोति
 स्वैवैवैनौ रसेन शमयति ॥ ७ ॥

१४

कृष्णशीर्षाश्रेयो, मेधी सारस्वती, बभ्रुः सौम्यः, श्यामः पौष्णः, शितिपृष्ठो बार्ह-
 स्पत्यः, पिशङ्गो वैश्वदेवो, वृष्णिरैन्द्रः, कल्माषो मारुतः, संहित ऐन्द्राश्चो, ऽधो-
 रामः सावित्रः, पेतवो वारुणः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत्, स एतामेकादु-
 शिनीमपश्यत्, तयात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापुति, स्तद्य एवं विद्वानेतामेकादशिनीं
 विवधीति यदेवास्यात्मन ऊनं तदाप्रीणीते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत्, स एता-
 नीन्द्रियाणि वीर्याण्यपश्यत्, तानि द्वन्द्वमात्मानमभिसम्बधीता, ऽऽत्माश्रेयो, वाक्सरस्वती,
 न्द्रियं सोमो वाचं चैवेन्द्रियं चात्मानमभिसम्बधीत, पुष्टिः पौष्णो, ब्रह्म बृहस्पतिः, पुष्टिं
 चैव ब्रह्म चात्मानमभिसम्बधीत, बलं विश्वे देवा, वीर्यमिन्द्रो, बलं चैव वीर्यं चात्मा-
 नमभिसम्बधीतौ, जो मरुतः, सह इन्द्राग्नी, ओजश्चैव सहश्चात्मानमभिसम्बधीत, प्रस-
 वाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुण, आश्रेयाय सर्वा उपबध्यन्ते, ऽग्निर्वै सर्वा देवताः,
 सर्वाभ्य एवं देवताभ्या उपबध्यन्ते, मिथुनत्वायैव सारस्वत्यं, थ यत् सौम्यः, सोमो वै
 रेतोधा रेतोऽस्मिन् दधात्यं, थ यत् पौष्णः, प्रजन्तुं वै पूषा, प्रजननाय, ब्रह्म बृह-
 स्पति, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ब्रह्म वा एतत् पुरस्तादासां प्रजानामत्यौही, दथो ब्रह्मण एवेमाः

० प्रजा अनुकाः करोति, क्षत्रमिन्द्रो, विष्मरुतो, विश्वं वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्य, —थो विश्व-
मेवं क्षत्रापांशुकां करोत्यो, —ज इन्द्राग्नी, ओजसा वा एतद्विशं क्षत्राय परिगृह्णात्या, —लब्ध
आग्नेयं, आलब्ध ऐन्द्रो, ऽथैष ऐन्द्राग्रं आलभ्यते, ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक्र, —यद-
मिश्रैन्द्रश्च भूयिष्ठभाजौ देवतानां तस्माद्ब्राह्मणश्च राजा च भूयिष्ठभाजौ मनुष्याणां, प्रसवाय
सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणः, सुमुद्रो वै वरुणो, दक्षिणां सुमुद्रो, यद्धारुणो दक्षिणार्धं
आलभ्यते, यजमानस्य निर्वरुणत्वायै, —तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ १५

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः । अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्धुं सुपिरामिव ॥

इति ॥ ८ ॥

१६

ये देवानां बलपतयस्तेभ्यो दक्षिणार्धं आलभ्यन्ते, तस्मात् प्रजा दक्षिणाभिर्जायन्तीर्यन्ति,
यदाग्नेयः सौम्यो वार्हस्पत्यस्ते सार्धमालभ्यन्ता ओज एवैतत् संधीयते, यदाग्नेयश्च वार्हस्पत्यश्च
सौम्यमभितस्तेजसा च वावास्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णात्यै, —कादश वा एतेषां
पशूनां देवता, मेषां सारस्वतीं देवतानां द्वादशीं, यदेपातिरिच्यते तस्मात् स्त्रियः पुंसोऽति-
रिच्यन्ते, ऽथ द्वे एकस्य रशने, द्वे एकस्य, तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति, न पुमांसः,
—मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते, युं वा अमुमिन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहुरत् स त्रेधाभवद्, यदग्रं
तेजा आसीत् स स्फयोऽभवद्, यन्मध्यं स रथो, यज्रघनं स यूपः, स्फयेन परिलिखति,
रथाक्षेण विमिमीते, यूपो भवति, वज्र एवैष संभ्रियत, एतावुती वा इयं पृथिवी यावुती
वेदि, —वज्र एकादशिनी, तिरश्चीं मिनोति, वज्रेण वा एतदिमां जयति, दक्षिणात् उन्नता
मेतव्या, देवयजनस्य रूपं, —मथो वज्रं वा एतद्यजमानो आतृव्यायोश्चरति, त्रयो मध्यतः
समां मेतव्याः, समत्वायु, समं हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनं सूर्यं दधाति,
यं कामयेत, पितृलोकं ऋधुयादिति, तस्योपरसंमितां मिनुयात्, पितृलोकं एवं ऋधोत्यै,
—थ यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋधुयादिति, तस्य मध्यसंमितां मिनुयात्, —मनुष्यलोकं एवं
ऋधोत्यै, —थ यं कामयेत, देवलोकं ऋधुयादिति, तस्यु चपालसंमितां मिनुयात्, देव-
लोकं एवं ऋधोति, तासां वा एषां समृद्धतमा या चपालसंमिता, तस्माच्चपालसंमिता
मेतव्या, समृद्धत्वाय, यस्यु पश्चादुपस्थः पुरस्तान्निर्णतं तं मिनुयात्, यं कामयेत, आतृ-

[सुदेवो असि वरुण० । ऋ. ८, ६९, १२; अथर्व. २०, ९२, ९; नि. ५, २७]

[९] तै. सं. ६, ६, ४ ।

मै० ५०

व्याय लोकं कुर्याद्, यजमानं निर्वाधेतेति, आतृव्यायैव लोकं करोति, यजमानं निर्वाधते,
 अथ यस्य पुरस्तादुपस्थः पश्चान्निर्णतं तं मिनुयाद्, यं कामयेत्, यजमानाय लोकं कुर्याद्
 आतृव्यं निर्वाधेतेति, यजमानायैव लोकं करोति, आतृव्यं निर्वाधते, सर्वेऽग्निष्ठाः कार्या,
 या अग्निष्ठा अश्रुयस्ता अग्निष्ठाः कार्या, स्तेन सर्वेऽग्निष्ठा, अथ यदग्निष्ठादधि रशना विहि-
 यन्ते तेन सर्वेऽग्निष्ठा, नाना वा एतेषां पशवो, नाना देवता, अथ य एष द्वादशो यज-
 मान एवैतस्य पशुं, यदस्मै पशुं न निर्दिशेत् तत् प्रमायुको यजमानः स्याद्, यं द्विष्यात् तं
 ब्रूयात् ॥ असौ ते पशुः ॥ इति, तमेवास्मै पशुं निर्दिशति, प्रमायुको भवति, यद्यभिचरेत् ॥
 इदमहममुं सामुष्यायणममुष्याः पुत्रमिन्द्रवज्रेणाभिनिदधामि ॥ इत्यभिनिदध्या, दिन्द्रवज्रेणैवैनम-
 भिनिदधाति, प्रमायुको भवत्य, थो द्वादशस्यैवैष मासोऽवरुद्धयै ॥ ९ ॥ १७-२१

[२२९०]

॥ इति खिलकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

मनोवै पात्राण्यास, स्तेषा समाहन्यमानाना यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वंस्तावन्तस्तदहर्नी-
 भुव, अथ वा एतौ तर्हीसुराणां ब्राह्मणा आस्तां तृष्टांरुत्री, ता अब्रुव, श्रिक्रित्सतं ना
 इति, ता अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसी, मान्नि नौ पात्राणि देहीति, तानि वा
 आश्यामददात्, तान्यग्निना संमक्षापयतां, तान् ज्वालानुपमः समुलेट्, तं सा मेनिरन्व-
 पद्यत्, तस्य रुवतो यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वंस्तावन्तस्तदहर्नीभुव, स्ता अब्रूतां, मनो
 यज्वा वै श्रद्धादेवोऽस्य, नेन त्व ऋषभेण याजयावेति, तेन वा एनमयाजयतां, तस्य श्रौणि-
 मन्वत्ता सुपर्ण उदमधनात्, सा मनाद्या उपस्थमापद्यत्, तां सा मेनिरन्वपद्यत्, तस्या
 वेदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वंस्तावन्तस्तदहर्नीभुव, स्ता अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धा-
 देवोऽस्य, नया त्वा पत्न्या याजयावेति, तां प्रोक्ष्य पर्याग्निं कृत्वैध्मावर्हिर्छैता, स इन्द्रो-
 ऽवे, दिमे वै ते असुरमार्ये मनुं पत्न्या व्यर्धयता इति, तमिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, सो
 ऽब्रवी, नमनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसि, याजयानि त्वा, कतमस्त्वमसि ब्राह्मणः ॥ १

किं ब्राह्मणस्य पितरं किमु पृच्छसि मातरम्। श्रुतं चेदस्मिन् वेद्यं स पिता स पितामहः॥

२

केनेत्या, —भ्यां ब्राह्मणाभ्या, —मितीशेऽहं ब्राह्मणयो, —रितीशिपे हीत्य, —ब्रवी, —दत्तिथिपति-
 वीवातिथीनामीष्टा इति, स द्वितीयां वेदिमुद्गन्तुमुपापद्यत, ता इध्मावर्हिर्विभ्रता ऐतां, ता
 अब्रूतां, किमिदं कुरोषी, —तीमं मनुं याजयिष्यामीति, केनेति, युवाभ्यामिति, ता
 अविज्ञा, —मिन्द्रो वावेति, तौ न्यस्येध्मावर्हिः फलायेतां, तौ यदधावतां परस्तादेवेन्द्रः प्रत्येत्॥
 तौ वृशश्चैवापश्वाभवतां, तद्वृशस्य चैवापस्य च जन्म, स मनुरिन्द्रमब्रवीत्, स मे यज्ञं
 स्थापय, मा मे यज्ञो विकृष्टोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्यत्काम एतामालब्धाः स ते कामः समृध्यता,
 —मथोत्सृजेति, तां वा उदसृजत्, तद्वृश्या एवं, पात्नीवतस्त्वाष्ट्रः स्यात्, त्वाष्ट्रा हि
 पशवो, स्वाचीनं नाभ्याः कार्यो, स्वाचीनं हि नाभ्याः स्त्रियां वीर्यवद्, व्यवलिनाति वा
 एकादशिनी यज्ञं, यत् पात्नीवतः, प्रत्युत्तव्यै ॥ १ ॥

३-४

अमुष्मिन्वै लोके यजमानो बुभूषत्य, —मुष्य खलु वा आदित्यस्यासौ लोको, यत् सौरीभ्यां
 जुहोत्यमुष्मिन् वा एतल्लोके यजमानो भवति, द्वाभ्यां जुहोति, द्विपाद्यजमानः, प्रतिष्ठित्ये,
 हिरण्यमवधाय जुहोति, हिरण्यज्योतिषमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति, वद्वेन जुहोति, दक्षि-
 णानां वा एपोऽन्वारम्भो, द्यां गच्छ स्वर्गं छेत्यु, —द्वरति, स्वर्गस्य लोकस्य सम्पद्ये, रूपं
 वो रूपेणाश्भ्येमीति, रूपं हिरण्यं, रूपं पशव, —स्तुथो वो विश्ववेदा विभुजत्वित्ये, —प
 वै तुथो विश्ववेदा यदग्नि, —रेष वै तं वेद यो दक्षिणीयो, योऽदक्षिणीय, एतत्ते अग्ने राध
 एति सौमच्युतमित्य, —ग्रीधे वा एतदीयते, तत् सौमश्यावयति, तन्मित्रस्यु पथा नयेत्ये, —प
 वै मित्रस्य पन्था यद्यज्ञ, आग्नेय्याग्नीध्रे जुहोत्या, —मेयं ह्याग्नीध्रं, वारुण्यां द्वितियुया,
 यद्यनो वा रथो वा दीयते वारुणं हि तद्, ऋतस्यु पथा प्रेत्ये, —प वा ऋतस्य पन्था यद्यज्ञ-
 चन्द्रदक्षिणा इति, चन्द्रं हि दीयते, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमर्त्यमित्ये, —प वै
 ब्राह्मणः पितृमान् पैतृमर्त्यो य आप्येयः शुश्रुवा, —न्सुधातुदक्षिणामिति, सुधात्वेवास्यु यज्ञं दधाति,
 वि स्वः पश्य, श्व्यन्तरिक्षमित्य, —द एवं प्राप्य वदति, यत्स्व सदश्चैरित्य, —रातीयन्ति
 वा एत एतस्मै ददत, ईश्वरा ब्राह्मणाः सोमपांश्चक्षुषापहन्तो, —स्तानिव शमयत्य, —स्मद्राता
 मधुमतीदेवत्रा गच्छत, प्रदातारमाविशतेति, तथा हैनममुत्रागच्छन्ति, बहुमर्या यज्ञकुण्डी,

ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तस्वायनः, प्र वा इतो मनुश्च्य दक्षिणाश्च्यवयन्ति, नामुत्र गच्छन्तीति, यदाहा, ऽनवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः सऽस्कृतमिति, तथा हैनमिह चामुत्र चागच्छन्ति ॥ २ ॥

गन्ति वा एतत्सोमं यदभिपुष्वन्ति, यज्ञं वा एतद् गन्ति, यदक्षिणा दीयन्ते यज्ञं वा एतदक्षयन्ति, तदक्षिणानां दक्षिणात्वं, यत्तदक्षयन्ति, स्वर्गो वै लोको माध्यदिनं सवुनं, यन्माध्यदिने सवुने दक्षिणा दीयन्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै, बहु देयं, सेतुं वा एतत् कुरुते, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, हिरण्यं हस्ते भवत्यं, थ नयति, सत्यं वै हिरण्यं, सत्येनैवैना नयत्यं, ग्रेण गार्हपत्यं, जघनेन सदं, स्ता उदीचीरुत्सृजन्त्यन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं चै, तेन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायं, स्तमेवैनाः पन्थामपिनयति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोती, मां तेनाक्रमत, आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षं तेना, थ यदक्षिणा दीयन्ते स्वर्गं तेन लोकं, मग्नीध्रेऽग्रे ददाति, यज्ञमुखं वा अग्नीद्, यज्ञमुखमेव नापास, उथो अग्निं सर्वा देवता, देवता एवास्य तयाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, ब्रह्मणे ददाति, प्राजापत्यो वै ब्रह्मा, प्राजापतिमेव तया प्रीणात्य, त्विरभ्यो ददाति, होत्रा एव तया प्रीणाति, यां सुदस्येभ्यो ददाति सोमपीथं तया निष्क्रीणीते, यामार्षेयाय शुश्रुवेषु ददाति छन्दांसि तया प्रीणाति, न हि तस्मादर्हन्ति सोमपीथं निष्क्रीयं, यामार्षेयाय शुश्रुवेषु ददाति देवलोकं तया ऋधोति, यामनार्षेयाय शुश्रुवेषु मनुष्यलोकं तया, यामप्रसृप्ताय ददाति वनस्पतयस्तया प्रथन्ते, यां याचमानाय ददाति भ्रातृव्यं तया जिन्वति, यां भीषा क्षत्रं तया ब्रह्माचि, यां प्रतिनुदते सा व्याग्नीं दक्षिणा, यत्तां पुनः प्रतिगृहीयाद् व्याघ्येनं भूतां प्रच्छिनीया, दन्यया सह प्रतिगृह्या, तथा हैनं न प्रच्छिनाति, यदजं ददात्या, ग्रेयो वा अश्जो, ऽग्नेरेव तेन प्रियं धामोपैति, यदग्निं ददात्यश्च्यन्तेनापजयति, यदां ददाति, वैश्वदेवीं गौं, विश्वेषां देवानां तया प्रियं धामोपैति, यदासो ददाति, सर्वदेवश्च्यं वै वासो, देवता एवास्य तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यत् कृतान्नं ददाति मांसं तेन निष्क्रीणीते, यदनो वा रथं वा शरीरं तेन, यद्विरण्यं ददात्यायुस्तेन वर्षीयः कुरुते, यदश्वं ददाति, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापतेरेव तेन प्रियं धामोपैत्यं, थो अमुष्यादित्यस्य लोकं जयत्य, न्ततः प्रतिहत्रं देयं, गौद्रो वै प्रतिहर्ता, यन्मध्यतः प्रतिहत्रं दद्यान्मध्यतो रुद्रमन्ववनेत्, तस्मादन्ततः, प्रतिहत्रं

देयं, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तमत्रिरन्वपश्यद्, यदात्रेयाय हिरण्यं
 ददाति तम् एवापुहते, ऽथो ज्योतिरुपरिष्ठाद्धाति, स्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै ॥ ३ ॥ ६

विश्वरूपो वा एतच्चाष्टो यज्ञस्य व्युद्धममन्यत्, यद्दक्षसामे व्युह्येते स एतान्यपश्यद्, यज्ञस्य
 निष्कृत्यै, यदेवात्र यज्ञस्य व्युद्धं तस्यैतानि निष्कृत्यै ह्यन्ते, पङ्कग्याणि भवन्ति, पट्टा
 ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, त्रीणि यजूंषि, त्रीणि वै संवनानि, संवनान्येवा-
 प्नोति, नवैतानि समिष्टयजूंषि जुहोति, नवभिर्वहिष्पवमाने स्तुवते, तन्नव, नव
 प्राणाः, प्राणानेवात्मन् धत्त, ऊर्ध्वीस्तिष्ठन् जुहोत्यु, ध्वीं हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्
 तस्य तूष्णीं तिष्ठन् जुहुयात्, प्राणानस्यान्तरेति, संततं जुहोति, प्राणानां संतत्या,
 अविच्छिन्दन् जुहोति, प्राणानामविच्छेदाय, यद्विच्छिन्धात् प्राणान् विच्छिन्धाद्, यं द्विष्यात्तस्य
 विच्छिन्धात्, प्राणानस्य विच्छिनत्ति, समानेन विश्राहं जुहोति, समानां रेहीमै प्राणा, यज्ञस्य
 वा एता आणी, एतौ वै विश्वामित्रो यज्ञस्याणी अपश्यत्, तद् यज्ञस्यैवैता आणी क्रियेते,
 यतो यज्ञ आदीयते तत् पुनर्निधेया, इति ह स्माह भरद्वाजो, यतो वा एतद्यज्ञ आदीयते
 तत् पुनर्निधीयते ॥ ४ ॥ ७

पञ्चसवनों वै यज्ञ, स्त्रीणि संवनान्यवभृथो, ऽनूवरेन्ध्या संवनानां पञ्चमी, पाङ्क्तो
 यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते तद्रूपो गृह्णात्य, तिरिक्तं वा एत-
 द्यज्ञस्य यद्गुज्जीषो, ऽधिष्वणमाधिष्वणे, तस्मात्तनावभृथमभ्यवयन्त्य, ३पोऽभ्यवयन्त्या, पो
 हि वरुणः, स्थावरा अभ्यवयन्ति, तां हि साक्षाद्वरुणो, यद्वहन्तीरभ्यवेयुः पशुनिर्वहेयु,
 रथं यत् स्थावरा अभ्यवयन्ति, पशूनामनिर्वाहाया, ऽपो वै वरुणो, वातो वरुणो, यदु-
 द्धोऽवभृथमभ्यवेयुरभीपतः प्रजा वरुणो गृह्णीया, दथ यद्वक्षिणावभृथमभ्यवयन्ति यजमानस्य
 निर्वरुणत्वायो, रुं हि राजा वरुणश्चकारि, ति चात्वालात् प्रयन्तो वदन्त्ये, षं वा अपरिपरः
 पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य, मुष्य वा एतदादित्यस्य पथ इति, शतं तै राजन्
 भिषजः सहस्रमित्य, षः पुरादृश्य वदन्त्य, पो वा एतद्भूषन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्त्ये,
 ककपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कपालैराप्य, एकधैवैनमाप्नोत्य, थो एका वा इयं,

[४] मै. १,३,३८ । तै. सं. ६,६,२ ।

[५] मै. १,३,३९ । तै. सं. ६,६,३ । कपि. ४५,५ । वा. ८,२३,२५,२७; ६०,६२,२३; ३८,२५ । काण्व. ९,२३,
 २५—२६; २२,४,७; ३८,२४ ।

[उरुं हि राजा० । क. १,२४,८; तै. सं. १,४,४५,१]

मस्यामेव प्रतितिष्ठति, तृणं प्रांस्य जुहोत्य, अग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य, अन्धोऽध्वर्युः स्याद्,
यदनायतने जुहुया, दंपवर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै वर्हिः, प्रजा एव मृत्योरुत्सृजत्या,
ज्यभागौ यजति, यज्ञतायै, वरुणं यजति, निर्वरुणताया, अग्नीवरुणौ यजत्यु,
भयंत एवैनं वरुणान् मुञ्चति, नानुयाजान् यजति, न संस्थापयन्त्य, तिरिक्तमिव हि
तन्मन्यन्ते, समुद्रे ते हृदयमश्प्सवन्त, रिति सुह सुचोपमारयति, यदेवात्र कूरं क्रियते तच्
शमयत्य, वभृथ निचुङ्कुणेत्य, वभृथ एवास्यैष, ततो य ऋजीष उतप्लवृते तं भक्षयन्ति,
सोमपीथमिष्व हि तन्मन्यन्ते, वरुणो वा ऋजीषो, यञ्क्षयेद्वरुणमात्मन्यञ्जीत, तदाहु, भ-
क्षयितव्यमेव, पशवो वा ऋजीषः, पशनेवात्मन्यङ्क्ता इति, विचृत्तो वरुणस्य पाशा इति,
वरुणपाशमेव विष्यति, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशा इति, वरुणपाशमेव प्रत्यस्यति, नमो वरु-
णस्य पाशायेति, वरुणपाशायेव नमोऽक, रङ्गिरसो वा उत्तिष्ठतो रक्षास्यनूदतिष्ठं,
एतेन बृहस्पतिरन्ववैत, तेनैभ्यो रक्षास्यपाहन्, यदेतेनान्ववैति, रक्षसामपहत्यै, यदू-
र्ध्वस्तोभं तेन बार्हस्पत्य, मथ यत् त्रिस्तोभं, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतच्छोकैभ्यो
यज्ञाद्रक्षास्यपहन्ति, यदतिछन्दसा, सर्वाणि वै छन्दास्यतिछन्दाः, सर्वैर्वा एतच्छन्दो-
भिर्यज्ञाद्रक्षास्यपहन्ति, यदाग्नेया, अग्निर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञाद्रक्षा-
स्यपहन्त्य, ऽपोऽभ्यव्यन्त्या, पो वै रक्षोष्ठी, रपो रक्षासि न तरन्ति, रक्षसामपहत्या,
अनुपेक्षमाणा आयन्ति, वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव वरुणं निर-
वदयन्ता, एधोऽस्येधिषीमहीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयन्ति, समिद्धसि, समेधिषी-
महीति, समिद्ध्या एव ॥ ५ ॥

यः कामयेत, सर्वो मे यज्ञः स्यात् सरुसा इति, स एतास्तिस्त्रो वशा आलभेत, यज्ञस्य
सर्वत्वाया, ऽथो सरसत्वाय, वैश्वदेवीं मध्यत आलभेत, रतो वा एतन्मध्यतो दधाति,
मध्यतो हि रतोऽनिरुक्तया प्रचुरन्त्य, निरुक्तमिव हि रतो, यातयामं वा एतस्य देवताश्च ब्रह्म
च, यद्वैश्वदेवी च बार्हस्पत्या च वशे भवतो, देवतानां च ब्रह्मणश्चायातयामत्वाय, दुग्धानि
वा एतस्य छन्दासि यातयामानि भवन्ति, छन्दस्येव रसं दधाति, बार्हस्पत्यामन्तत आल-
भेत, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति, यद्वै यज्ञः
संतिष्ठते मित्रोऽस्य स्विष्टं युवते, वरुणो दुर्दिष्टं, यन्मैत्रावरुण्यनूवश्न्ध्या भवति मित्रेण वा

एतन्मित्राद्यज्ञस्य स्विष्टं मुञ्चति, वरुणेन वरुणादुरिष्ट, — मुभयत् एनं मुक्त्वा यजमानाय प्रयच्छति, यथा वै लाङ्गलेनोर्विरां प्रभिन्दन्त्येवमुक्तथामदानि यज्ञं प्रभिन्दन्ति, यथा मृत्युमन्ववांस्यत्येवमेपा यज्ञस्य, यदृष्टुत् < यदुःशस्त < यद्विलोमं यदेतया कल्पयति, विदेवो वा ईजानः, सदेवोऽनीजाना, आ ह्यनीजाने देवताः शंसन्ते, यथा वा अनुद्वाव् विमुक्तोऽपक्रामत्येवमीजानादेवता अपक्रामन्ति, यदाग्नेयं उदवसानो भवत्य, — भिर्वै सर्वा देवता, देवता एव पुनरालभते, — षष्ठाकपालो भवति, गायत्रो र्ह्यग्निर्गायत्रच्छन्दाः, यञ्चकपालः कार्श्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, यत्र वा अरदोऽथौ पुरुषं प्रमीतमादधति तदेनमभि सत्यं < सर्वा एनमन्या देवता जहत्य, — भिरेनं देवतानां न जहाति ॥ ६ ॥ ९

प्र वा ऋचा ह प्रयच्छति, यजुषा गर्भयति ग्रहेण, स्तोत्राय वा ऋक्, शस्त्राय यजुः, संवद्धे वै स्तोत्रं च शस्त्रं च, संवद्धे ऋक् च यजुश्चो, — चैर्ऋचा क्रियत्, उचैः साज्ञो, — पांशुं यजुषा, ते देवा अमन्यन्ते, — दं < यज्ञस्य शिथिरमिति, तत् पुरोरुचमुपादधु, — रशिथिस्त्वाय, देवता वै सर्वा आशंसन्ते ग्रहे गृहमाणे, मंहं गृह्णाति मंहं गृह्णातीति, यत् पुरोरुग, देवतानां < व्यावृच्यै ॥ जीवा नाम स्थ, ता इमं जीवयत, जीविका नाम स्थ, ता इमं जीवयत, संजीवा नाम स्थ, ता इमं < संजीवयत ॥ इति यवानेकविंशतिं दर्भपिञ्जूलानि चावधाय परिब्रूया, — दथामिमन्त्रयेत् ॥ प्राणापानौ त उपांश्चन्तर्यामौ पातां, व्यानं त उपांशुसंवतः पातु, वाचं त ऐन्द्रवायवः पातु, दक्षकृतु ते मैत्रावरुणः पातु, श्रोत्रं त आश्विनः पातु, चक्षुषी ते शुक्रामन्थिनौ पाता, — मात्मानं त आग्रायणः पात्व, — ज्ञानि त उक्थयुः पात्वा, — युस्ते ध्रुवः पातु, स्तनौ त ऋतुपात्रे पातां, मूर्धानं ते द्रोणकलशः पातु, कुक्षीं ते कलशौ पातां, पुष्टपते चक्षुषे चक्षुः स्ने स्नानं < वाचे वाचं प्राणाय प्राणं पुनर्देहस्मै स्वाहा ॥ इति जुहुया, — देतद् स्म वा आह वासिष्ठः सात्यहव्यः, पात्रेषु वा अहं तद्वाह्यणं वेद, यथा पुरुषः सकृदाहृतिमाहयते सकृश्चेव कुर्यान्न ततः पुरो, यत् पुनः कुर्यात् प्रमीयेत्, यद्यभिचरेदेतदेव यजुरुदित्वाथामिमन्त्रयेत् ॥ पुनरितरथा ॥ ७ ॥ १०-१५

पुनरन्यानि पात्राणि प्रयुज्यन्ते, नान्यानि, यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यस्मै लोकाय, यानि न पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यमुष्मै क्षयाया, — ऽथैतदुक्थयपात्रं पुनः प्रयुज्यत, आरण्यान्वा

एतत् पशून् प्रत्या, —रण्यनिवैतेन पशून् दाधार, यदेतत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतान् पश्यतः
 परीत्य व्रन्त्य, —थैतद्वतुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽश्व५ वा एतत् प्रत्य, —श्वमेवैतेन दाधार, यदे-
 तत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतस्याश्वस्येर्वाधस्ताच् शफो, ऽथैतदादित्यपात्रं पुनः प्रयुज्यते, गा५
 वा एतत् प्रति, गामेवैतेन दाधार, यद्भूयिष्ठाभिर्ऋग्भिर्भूयिष्ठः सोमो गृह्यते तस्माद्गौर्हन्यमा-
 नाद्यमाना पशूनां भूयिष्ठा, —ऽथैतच् शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते, पुरुष५ वा एतत् प्रति,
 पुरुषमेवैतेन दाधारा, —ऽसौ वा आदित्यः शुक्रो, रश्मय ऋतवो, ऽन्तरमृतुपात्र५, शुक्रपात्रं
 पुनः प्रयुज्यते, ऽन्तरे रश्मिष्मादादित्याद्रश्मयो, ऽथैतदुपा५शुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽत्रि५ वा
 एतत् प्रत्य, —त्रिमेवैतेन दाधारा, —ऽथैतदन्तर्यामपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽजा५ वा एतत् प्रत्य,
 —जामेवैतेन दाधार, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मात् प्रजापतिः प्रजा
 वेद, प्रजापुतेर्वा एतत् पात्र५ यद् द्रोणकलशो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मादयं क्षयोऽस्ति,
 सप्त वै पात्राणि पुनः प्रयोगमर्हन्ति, तानि हि बन्धुमन्ति सप्त छन्दांसि, छन्दांसि वाग्,
 यावत्येव वाक्तामामोति, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त ग्राम्याः पशव, —स्तानेवाव-
 रुन्दे, त्रीणि वै पात्राणि प्रत्यक्षबन्धुनि, परोक्षबन्धेवान्यत् सर्व, गायत्र्यैन्द्रवायव, —स्त्रिष्टुप्
 शुक्रो, जगत्याग्रायणो, ऽल्लिन्न५ स्रावयितश्च्यः, कामो हास्य समर्धुको भवत्य, —थो
 अजीमूतवर्षी पर्जन्यो भवति, न च्मसमभ्युपाकुर्याद्, यच्चमसमभ्युपाकुर्याद्भर्मृतः प्रजाः स्यु,
 —यैनेवाग्रे सर्पन्ति तेन पुनः सर्पेयु, —यदन्येन सर्पेयुर्गर्भा वेषुकाः स्यु, —यूपेन वा आहुतयः स्वर्ग
 लोक५ यन्त्य, —ध्वर्युणा दक्षिणा, ऊर्ध्वो यूपो मीयत, ऊर्ध्वस्तिष्ठन् प्रतिगृणाति,
 स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ८ ॥ १६

यो ज्येष्ठवन्धुः स्यात् स ऐन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णीता, —ऽग्र५ ह्यैन्द्रवायवो, य आमयावीं स
 सैत्रावरुणाग्रान्, प्राणापानौ हि मित्रावरुणौ, यः पश्चात् सोमपीथः स आश्विनाग्रान्, पश्वेव-
 श्वेतौ सोमपीथमाश्रुवाता५, यो ब्रह्मवर्चसकामः स शुक्राग्रा५, —स्तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चस५,
 योऽभिचरेत् स मन्ध्यग्रा, —नार्ति५ वा एतत् पात्र५ यन्मन्थिपात्र५, य आनुजावरः स आग्रा-
 यणाग्रा, —नग्र५ ह्याग्रायण, एति वा एष यज्ञमुखाद्य ऐन्द्रवायवाग्नेभ्यो ग्रहेभ्योऽन्याग्रान् ग्रहान्
 गृह्णीते, धारयेयुस्त५ यं कामाय गृह्णीया, —दथैन्द्रवायव५ सादयेद्, यथापूर्व५ वा एतत्

क्रियते, न यज्ञमुखादिति, यद्याग्रायणः स्कन्देदुप वा दस्येदितरेभ्यो ग्रहेभ्यो निर्गृहीयाद्, यथा
 पिता पुत्रान् क्षित उपाधावत्येवं तद्, यदीतिरे ग्रहाः स्कन्देयुरुप वा दस्येयुराग्रायणां निर्गृहीयाद्,
 यथा पुत्राः पितरं क्षित उपाधावन्त्येवं तद् द्रोणकलशान्निर्गृह्यन्त, एष वा एतेषां योनिः,
 स्वादेवं योनेर्निर्गृह्यन्ते, ऽस्कन्नत्वाय, सौमः स्कन्त्स्यति, तमितो गृहीष्यामीति,
 तस्य वा एष परिशये, यदा वा एतमुवनयत्यथैष उभयतः शुक्रो, ऽथो सर्वतः शुक्रः,
 पशुभिर्वा एष व्युध्यते यस्य सौमः स्कन्दति, व्युस्य यज्ञश्छिद्यते, पशवो वै पृषदाज्यं,
 यत् पृषदाज्यं जुहोति, पशुभिरेवैनं सम्यञ्चं दधाति, मनो ज्योतिर्जुपतामाज्यस्य विच्छिन्नं
 यज्ञं संभिमं दध्नात्त्विति, यज्ञमेव संदधाति ॥ वर्धतां भूर्तिर्धना घृतेन मुञ्चतु यज्ञं यज्ञपति-
 मंहसः । स्वाहा ॥ इति जुहुया, -दियं वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदार्षती, -यं भूर्ति, -रस्यां
 एवैनदाधि मुञ्चति, द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामित्य, -भिमृशति, होत्रास्वेवैनत् प्रति-
 ष्ठापयति, त्रयस्त्रिंशद्ऽपोऽन्वतिषिञ्चत्या, -पो हि यज्ञो, यज्ञं वा एतस्य विमृशते यस्य
 पशुं विमृशते, व्युस्य यज्ञश्छिद्यते, यद्वदानं न विन्देत्तदाज्यस्यावद्येत, सर्वा वा अन्या
 देवता यातयाग्नीः, प्रजापतिरेवायातयामा, प्राजापत्यं माज्यं, प्राजापत्यां देवाः, प्रजाप-
 तिहुतमेवास्य भवति, यदि कामयेत्, ये पशुं व्यस्यथिपत् त आर्तिमार्छेयुरिति, कुर्विदङ्ग
 यवमन्तो यवं चिदिति, नमउक्तिमत्य ऋचाग्निधे जुहुया, -नमउक्तीरेवैषां वृद्धक्ते, तार्ज-
 गार्तिमार्छन्त्यं, -थैषाष्ठापदी, यद्दर्भस्यावद्येदुवदानान्यतिरेचयेद्, यन्नावद्येत प्रोक्षितस्य हविषो
 नावद्येद्, रसेन जुहोत्यं, -व प्रोक्षितस्य हविषो द्यति, नावदानान्यतिरेचयति ॥९॥१७-१९

यथा वै शालैवं स वत्सरं, -स्तस्य यथा पक्षसी एवं पक्षसी, यथा मध्यमो वंश एवं
 दिवाक्रीर्त्यं, यथा वा इदं शालायाः पक्षसी मध्यमं वंशमभिसमार्गच्छन्त्येवं वा एतत् स-
 वत्सरस्य पक्षसी, दिवाक्रीर्त्यमभिसंतनोति, यथा मध्यमो वंश एवं दिवाक्रीर्त्यं, यदेष
 शिथिरः स्यादेवशीर्येत, यदेतस्मिन्नहन्येते ग्रहा गृह्यन्ते, ऽहो द्रष्टिर्ग्रेऽशिथिरत्वाय, शुक्राग्रा
 एतदहर्ग्रहा भवन्ति, त्रैष्टुभो वै शुक्र, -त्रैष्टुभमेतदहः प्रत्युत्तव्यै सयुच्वायु, सौर्यो ग्रहो-
 गृह्यते, सौर्यः पशुरालभ्यते, ऽसा आदित्य एतदह, -स्तं साक्षाद्दधोति, षड् ग्रहा गृह्यन्ते,

[द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० । ऋ. १०,१७,११; अथर्व. १८,४,२८; तै. सं. ३,१,८,३; ४,२,८,२; ९,५; तै. व्या.
 ६,६,१ । कुर्विदङ्ग यवमन्तो० । ऋ. १०,१३१,२; अथर्व. २०,१२५,२; तै. सं. १,८,२१,१; ५,२,११,२;
 तै. ब्रा. २,६,१,३]

पृच्छुः सप्तमं आलभ्यते, सप्तमं वै शीर्षिन् प्राणां, असां आदित्यः शिरः, शीर्षिन् वा एतत् प्राणान्
 द्धुधाती, न्हो वै वृत्रमुह, न्तस इमं लोकमभ्यजय, द्रमुं तु लोकं नाभ्यजयत्, तं विश्वकर्मा
 भूत्वाभ्यजयद्, यद्वैश्वकर्माणो ग्रहो गृह्यते, ऽमुष्य लोकस्याभिजित्यै, यन्ति वा एतेऽस्मा-
 ल्लोकाद्यै वैश्वकर्माणं ग्रहं गृह्यते, पराञ्चो हि यन्तीश्वराः प्रमेतोः, श्वो भूत आदित्यं गृहीर, त्रि-
 यं वा अदितिरियं प्रुतिष्ठां, अदादिश्यो, ऽस्यामेव प्रतितिष्ठन्ति, तयोरन्यमन्यमां पुरा-
 र्धात् पक्षसो गृहीरन्, विश्वमन्येन कर्म कुर्वाणा यन्ती, यं वा अदिति, रस्यामन्येन प्रति-
 तिष्ठन्ति, ता उभौ सहार्के गृहीरन्तं गत्वा, ऽन्तमेव गत्वोभयोल्लोकयोः प्रतितिष्ठन्त्या, दि-
 त्येनास्मिन्नल्लोके, वैश्वकर्माणेनामुष्मिन् ॥१०॥

२०

[२३१०]

॥ इति खिलकाण्डे अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवम प्रपाठकः

प्रचर्ग्यः ।

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसश्चेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अश्रिरसि नारिरसि ॥

२-३

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वमेहे । उप प्रयन्तु मरुतुः सुदानुवा इन्द्रं प्राशुर्भुवा सत्वा ॥ ४

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अछा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधिसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥ ५

देवीं द्यावापृथिवी अनु मेऽमं स्याथा, मृध्यासमं द्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥ मुखस्य

त्वा शीर्ष्णीं, देवीर्वित्रीरस्य भुवनस्य प्रथमजां ऋतावरी, ऋध्यासमं द्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय

त्वा ॥ मुखस्य त्वा शीर्ष्णीं ॥ इत्यग्र आसीदतो देव्यु, ध्यासमं द्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥

[१] तै. आ. ४, २-३ । वा. ५, १४; ११, ४; ३७, २; १, १०, २१, २४, २, ११, ५, २२, २६; ६, १, ९, २०, ९, २०, ३८-४०; ११, ९, २८; १८, ३७; २०, ३; ३७, १; ३८, १; ११, १०; ३४, ५६; ३३, ८९; ३७, ३-१९; ११, ६०-६३, ५७, ६५; ३८, १७ ।

काण्व. ५, १९; १२, ४; ३७, २; १, १३, ३६, ४०; २, २२, ५, २८, ३३; ६, १, १०, ४३; १०, ३९; ११, ४; १२, ९, २८; २०, ७;

२१, ९३; ३७, १; ३८, १; १२, १०; ३३, ४४; ३७, ३-१०; ११, ५९, ६१-६६; ३८, १७ । [युञ्जते मन उत० । क. ५,

८१, १; तै. सं. १, २, १३, १; ४, १, १, १; तै. आ. ४, २, १ । देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २ । उत्तिष्ठ

ब्रह्मणस्पते० । क. १, ४०, १; तै. आ. ४, २, २ । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः० । क. १, ४०, ३; सा. ५६; तै. आ. ४, २, २]

मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ इन्द्रस्यौजोऽसि प्रजापुते रेतः ॥ ऋध्यासमद्यु मुखस्य शिरः ॥ मुखाय त्वा ॥
 मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ मधु त्वा मधुला कृणोतु ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ यज्ञस्य पदे स्थः ॥ गायत्री-
 ऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतोऽसि ॥ मुखस्य रास्तासि ॥ सूर्यस्य रसा आश्रयस्व ॥ वृष्णो अश्वस्य
 निष्पदासि, वृष्णस्त्वाश्वस्य निष्पदां धूपयामसि ॥ वरुणस्त्वा धृतव्रुतो धूपयतु मित्रावरुणौ ध्रुवेण
 धर्मणा ॥ अदितिष्ठा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववट, देवानां त्वा
 पत्नीर्देवीं विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधतु महावीरान् ॥ ६-२८

अचिपे त्वा शीचिपे त्वा ज्योतिपे त्वा हरसे त्वा ।

अभीमान्मुहिनां दिवो मित्रो वभूव सप्रथाः ॥

२९

उत श्रवस आ पृथिवीम् ॥

३०

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युमं चित्रश्रवस्तमम् ॥

३१

देवस्त्वा सवितोद्वपत सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुवाहरुत शक्त्या ॥

३२

ऋजवे त्वा, साधवे त्वा, सुक्षित्यै त्वा ॥ इदमहममुमामुष्यायणं तेजसा ब्रह्मवर्चसेन पर्यु-

हामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं विशां क्षत्रेण पर्युहामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं प्रजया पशुभिः
 पर्युहामि ॥ छृणत्तु त्वा वाक्, छृणत्तु त्वा वाक्, छृणत्तु त्वा हविः ॥ देवपुरश्चरसु, ऋध्यासं
 त्वा ॥ १ ॥ ३३-३८

नमो वाचै, नमो वाचस्पतये, या चोद्विता या च नोद्विता तस्यै वाचं नमो, नमा ऋषि-
 भ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो, मां सामृपयो मन्त्रकृतो मन्त्रविदः प्रादु, देवीं
 वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्य, स्तन्मा देवा अवन्तु शोभायि,
 पितरोऽनुमदन्तु ॥ गायत्री छन्दः प्रपद्ये, त्रिष्टुभं छन्दः प्रपद्ये, जगती छन्दः प्रपद्ये, ऽनुष्टुभं
 छन्दः प्रपद्ये, पङ्क्तिं छन्दः प्रपद्ये, छन्दांसि छन्दः प्रपद्ये ॥ तानि नोऽवन्तु, तानि नः
 पालयन्तु, तानि सां ऋच्छतु यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो,
 होतर्धर्ममभिष्टु, ह्यग्नीद्विजनरोहिणौ पुरोडाशावधिश्रय, प्रतिप्रस्थातर्विहर, प्रस्तोतः सामानि
 गाय ॥ ३९-४२

[मित्रस्य चर्षणीधृतः ० । ऋ. ३, ५९, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५; ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, २]

[२] तै. आ. ४, १-४ । वा. ६, २२, २०, १९; ३५, १२, ३६, २३; ३८, २३ । ऋ. ६, ३१; २२, ४; ३५, ४५; ३६, २३; ३८, २३ ।

[यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि ० । अथर्व. १०, ५, १५ — २१, २५ — ३५; १६, ७, ५]

यजुर्वुक्तं सामभिर्नक्तखंता विश्वाभिर्धीभिः संभृतं दक्षिणाभिः ।

प्रतंतं पारयिष्णुं स्तुभौ बृहन्तु सुमनस्यमानाः ॥

४३

भूर्भुवः स्व, देवस्य सवितुः प्रसवे, बृहस्पतिप्रसूता ॥

४४

ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत ॥ २ ॥

४५

यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा ॥ सूर्यस्य हरसे त्वा ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ॥ पृथिव्याः
संपृचस्पाहि ॥ अचिषे त्वा, शोचिषे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तपसे त्वा ॥ अचिरसि, शोचि-
रसि, ज्योतिरसि, तपोऽसि, सूर्यस्य तपस्तपः ॥

४६-५२

संसीदस्व महं असि शोचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥ ५३

अज्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तो नाग्निना तपन्तः ।

पितुर्न पुत्रं उपसि प्रैष्टा आ वसो अग्निर्मृतो न सादि ॥

५४

अनाधृष्टासि पुरस्ता, दशेराधिपत्या, आयुर्मे दाः, पुत्रवृत्ती दक्षिणतं, इन्द्रस्याधिपत्ये,
प्रजां मे दाः ॥ सुषदा पश्चात्, सवितुराधिपत्ये, चक्षुर्मे दाः ॥ आश्रुतिरुत्तरतो, मित्रावरुणयोरा-
धिपत्ये, श्रोत्रं मे दाः ॥ विधृतिरुपरिष्टाद्, बृहस्पतेराधिपत्ये, वाचं मे दाः ॥ ब्रह्म मे दाः,
क्षत्रं मे दाः, पयो मे दाः ॥ मनोरश्वासि भूरिपुत्रा संपसदुना, विश्वाभ्यो मा दुष्टाभ्यस्पाहि
॥ ३ ॥

५५-६०

चिदसि ॥ स्वाहा मरुद्भ्यः परिश्रयस्व ॥ मासि ॥ प्रमासि ॥ प्रतिमासि ॥ विमासि ॥ संमा-
सि ॥ उन्मासि ॥ अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ॥ दिवः संपृचस्पाहि ॥

६१-७०

अर्हन् विभर्षि सायकानि धन्वा । अर्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमा धन्वा । औजीयो रुद्रस्तदस्ति ॥

७१

गायत्रोऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतमसि ॥ मधु । मधु । मधु ॥ रुचितो घर्मः ॥ ४ ॥ ७२-७६

[३] तै. आ. ४, ५, १—५। वा. ७, ४७, ३—१२, ३८, २, १७, ११, ३७ । काण्व. ९, १३, ३७, ३—१३, ३८, ९, १७, १२, ३७।

[स५ सीदस्व महं (महौ) असि० । ऋ. १, ३६, ९; तै. सं. ४, १, ३, ३; तै. आ. ४, ५, २, । अज्जन्ति यं प्रथयन्तो० । ऋ. ५, ४३, ७; तै. आ. ४, ५, २ । आयुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ४ । चक्षुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ६ । श्रोत्रं मे दाः । अथर्व. २, १७, ५-॥]

[४] तै. आ. ४, ५, ५—७ । वा. ४, १९, १२, ५३, ३७, १३ । काण्व. ४, २५, १३, ५४, ३७, १३ । [अर्हन् विभर्षि सायकानि० । ऋ. २, ३३, १०; तै. आ. ४, ५, ७]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा, दश प्रतीचीर्दश भास्युदीची, — दशोर्ध्वा भासि सुमनस्य-
मानः ॥ सां नः प्रजां पशून् पाह्यरणीर्यमानः ॥ अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु, स मा रुचितो
रोचय ॥ पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतो रोचयन्तु, स मा रुचितो रोचय ॥ सविता
त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतो मरुद्भ्यो रोचयेतां,
स मा रुचितो रोचय ॥ बृहस्पतिष्ठा विश्वेदेवैरुपरिष्टाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ देव धर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वाम्, सुररुचितं मां देवमनुष्येषु कुरु, रुचं मयि धेहि, रुचिरसि, रुचोऽसि,
स युथा त्वं रुच्या रोचस एवमहं रुच्या रोचिषीय, तवेवं मे रोचमानस्य रोचो भूयासु, —
ध्राजिरसि, ध्राजोऽसि, स युथा त्वं ध्राज्या ध्राजस एवमहं ध्राज्या ध्राजिषीय, तवेवं मे
ध्राजमानस्य ध्राजो भूयासु, — ध्राजिरसि, ध्राजोऽसि, स युथा त्वं ध्राज्या ध्राजस एवमहं
ध्राज्या ध्राजिषीय, तवेवं मे ध्राजमानस्य ध्राजो भूयासुः ॥ ५ ॥ ७७-८४

अपश्यं गोपामनिपद्यमानमां च परा च पृथिविश्चरन्तम् ।

स सध्रीचीः स विषूचीर्विसाना आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः ॥

८५

गर्भो देवानां जनिता मृतीनां मतिः कवीनां पतिः प्रजानां धर्ता क्षत्रस्य ॥ स देवो देवेन सवि-
त्रो यजत्र सं सूर्येण रोचते ॥ हृदे त्वा, मनसे त्वा, दिवे त्वा, सूर्याय त्वा ॥ ऊर्ध्वमि-
ममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ धर्ता दिवो रजुसो विभाति धर्ता, पृथिव्या धर्तोरोरन्तरिक्षस्य
धर्ता ॥ देवो देवानाममर्त्यस्तपोजा अप्सु प्रावीः ॥ विश्वासां भुवां पते विश्वस्य भुवनस्पते विश्वस्य
मनसस्पते विश्वस्य वचसस्पते विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ॥ देवश्रुच्यं देव धर्म देवान् प्राहि तपोजान् ॥
वार्जमस्मिन्निधेहि देवायुवम् ॥ मधु माध्वीभ्यां, मधु माधूचीभ्यां, मधुमान् देववीतये ॥ समगिर-
यिनागत, स देवो देवेन सवित्रो यजत्र, सं सूर्येणारोचिष्ट स्वाहा ॥ समगिस्तपसागत, स
देवो देवेन सवित्रो यजत्र, सं सूर्येणायुक्ता, — ऽऽयुर्दास्त्वमस्मभ्यं धर्म वर्चोदा असि, पितासि
पिता नो बोधिषीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मां मा हिंसीः ॥ त्वष्टिमन्तस्त्वा सपेम ॥ ६ ॥

८६-९८

[५] तै. आ. ४, ६ । वा. १६, ६४—६६ । काण्व. १७, ६४ ।

[६] तै. आ. ४, ७, १—५ । वा. ३७, १४—२०, ३, ६३; १८, ५३; २०, १; ३८, १६ । काण्व. ३७, १४—१९

९३; ३८, १६ । [अपश्यं गोपामनिपद्यमानमां । ऋ. १, १६४, ३१; १०, १७७, ३; अथर्व.

आ. २, ६; तै. आ. ४, ७, १; नि. १४, ३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अदित्या रास्नासि ॥ इडा
एह्य, —सावेह्य, —द्विता एह्य, —सावेहि, सरस्वत्येह्य, —सावेहि ॥ ९९-१०१

यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभ्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि ॥ १०२

अदित्या उष्णीषमसि ॥ पूषा त्वोपावसीदतु ॥ वार्युरस्य, —श्विभ्यां प्रधापय ॥ घर्माय शैक्ष्व ॥
वृहस्पतिष्टोपसीदतु ॥ दानवः स्थ ॥ प्रेरवः स्थ ॥ अश्विभ्यां पिन्वस्व ॥ सरस्वत्यै पिन्वस्वै, —
न्द्राय पिन्वस्वै, —न्द्राय पिन्वस्व ॥ उप मेहि सहोर्जो भागेन ॥ मधुहविरसि, स्वाहा त्वा वाताय
सूर्यस्य रश्मये सितो वृष्टिसनुये सजुहोमि स्वाहा ॥ इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्म पात वसवो
यजत्रा वेत् ॥ गायत्रमसि ॥ त्रैष्टुभमसि ॥ जागतासि ॥ द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि ॥ अन्त-
रिक्षेणोपयच्छामि ॥ दिविस्पृङ् मा मा हिंसीः ॥ अन्तरिक्षस्पृङ् मा मा हिंसीः ॥ पृथिवीस्पृङ्
मा मा हिंसीः ॥ तैजोऽसि, तैजोऽनुप्रेहि ॥ ७ ॥ १०३-१२३

सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा, सर्वाय त्वा वाताय स्वाहा, सिन्धवे त्वा वाताय स्वाहा,
समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा, शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा, कुमुद्वते त्वा वाताय स्वाहा,
श्वस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, दुवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, जनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा,
ऽप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा, ऽग्रये त्वा वसुमते स्वाहा, सोमाय त्वा रुद्रवृते स्वाहे, —न्द्राय
त्वा मरुत्वृते स्वाहा, यमाय त्वा पितृमतेऽङ्गिरस्वते स्वाहा ॥ सवित्रे त्वर्भूमते विभूमते वाजवृते
वृहस्पतिवृते विश्वदेव्यावृते स्वाहा ॥ अहः केतुना जुपतां, स्वर्ज्योतिर्जुपतां स्वाहा ॥ रात्रिः
केतुना जुपतां, स्वर्ज्योतिर्जुपतां स्वाहा ॥ ८ ॥ १२४-१२७

दिवि धा इमं यज्ञं, —मिमं यज्ञं दिवि धाः, स्वस्ति घर्माय, स्वस्ति घर्मपित्वे ॥ विश्वा आशा
दक्षिणसद्विश्वान् देवानयाडिह ॥ ओं श्रावय ॥ अस्तु श्रौपट् ॥ घर्मस्य यज ॥ अश्विना घर्मं पिवृतं
हाद्वानु, —मनु मां द्यावापृथिवीं अनु मेऽमंसाता, —मिहैव रातयः सन्ति सं यजुभिः, स्वाहे-
न्द्राय, स्वाहेन्द्राय वेत् ॥ स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिवतमश्विना, घर्ममपातमश्विना, वह-
दिव्याभिरूर्तिभिः स्वै पेरव्यं यथा वेत् ॥ इपे पिपीहि ॥ ऊर्जे पिपीहि ॥ अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ॥
अस्मै क्षत्राय पिपीहि ॥ इप ऊर्जे पिपीहि ॥ सुभूताय पिपीहि ॥ ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ॥ अस्यै विशे

[७] तै. आ. ४, ८ । वा. ३८, १-६ । काण्व. ३८, १-६ । [देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

[८] तै. आ. ४, ९ । वा. ३७, २१; ३८, ७-९, १६ । काण्व. ३७, २०; ३८, ७-९, १६ ।

[९] तै. आ. ४, ९, ३; ४, १० । वा. ३, ६३; १८, ५३, ३७, २०; ३८, ८-१६; ९, २०; १८, २८ । काण्व. ३८, ८-१६; १०;
२७; १९, ४०; २०, २३; ३७, १९ ।

महं ज्यैष्ठ्याय पिपीहि घर्मोऽसि, घर्ममैम्य, —स्मे ब्रह्माणि धारय ॥ क्षत्रं धारय ॥ विशं
 धारय ॥ पूष्णे शरसि स्वाहा ॥ ग्रावभ्यः स्वाहा ॥ प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यां
 स्वाहा, पितृभ्यो घर्मपैभ्यः स्वाहा ॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ॥ हुतं हविर्मधुहविरसी, —न्द्रतमे-
 ऽशौ स्वाहा ॥ अद्याम ते देवं घर्म ऋभूमतो विभूमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतः पितृ-
 मतोऽङ्गिरस्वत, उशीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ ससाद्यमानार्यानुब्रूहि ॥
 अहे स्वाहा ॥ रात्र्यै स्वाहा ॥ ९ ॥ १२८-१५५

पशूनां ज्योतिरसि विभृतं, देवत्रां ज्योतिर्भा असि ॥ वनस्पतीनामपामोषधीनां रंसो, वा-
 जिनं त्वा वाजिन्यवनयाम्यु, —र्ध्वं मनः स्वर्ग्यम् ॥ पयोऽसि, पयस्वीं भूयासम् ॥ घर्म या ते
 दिवि शुग्यां दिवि या बृहति या स्तनयित्नीं या जागृते छन्दसीयं ते तामवयजे, तस्यै ते
 स्वाहा ॥ घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुग्यान्तरिक्षे या वाते या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीयं ते तामवयजे,
 तस्यै ते स्वाहा ॥ घर्म या ते पृथिव्यां शुग्यां पृथिव्यां याज्ञौ या रथन्तरे या गायत्रे छन्दसीयं
 ते तामवयजे, तस्यै ते स्वाहा ॥ प्रस्तोतः सामं गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषां, ब्रह्मणस्त्वा पर-
 स्पायं क्षत्रस्य तन्वस्पाहि ॥ विशस्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः
 सामं गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषां, प्राणस्य त्वा परस्पायं चक्षुपस्तन्वस्पाहि ॥ श्रोत्रस्य त्वा
 धर्मणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः सामं गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येषां,
 दिवस्त्वा परस्पायं ॥ अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ॥ पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय
 नव्यसे, चतुः सक्तिर्ऋतस्य नाभिः सदो घर्मो विश्वायुः शर्म सप्रथाः ॥ अप द्वेषो अप हरो
 अन्यत्रतस्य सश्रिमं, वल्गुरसि शयोर्यायाः ॥ शिशुर्जनघायाः ॥ शौ च वक्षि ॥ परि च वक्षि ॥
 घर्मैतत्तेऽन्नमेतत् पुरीषम् ॥ तेन वर्धस्व चाप्यायस्व, वर्धिषीमहि च वयमां च प्यायिषीमहि च,
 व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १० ॥ १५६-१७७

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व, —स्तस्य ते पद्भ्यो विधीनं, —मथिरध्यक्षो, रुद्रो अधिपति, —
 विश्वावसुं सोमं गन्धर्वमापो ददृशुषीस्तद्वेनान्ववायं, —स्तदिन्द्रस्य वै रुद्रो रारहाण आसां पुरि

[१०] तै. आ. ४, ११ । वा. ३८, १८—२१, २३; ६, २२; २०, १९; ३५, १२; ३६, २३ । काण्व. ३८, १८—२१, २३; ६, ३१;
 २२, ४, ३५, ४५; ३६, २३ ।
 [११] तै. आ. ४, ११, ५ । वा. १८, ५३; १२, ९—१०, ४०—४१; ७, ४१—४२; ८, ४१; ३३, ३१; १३, ४६; २०, १२, ३३ ।
 काण्व. २०, २३; १३, १०—११, ४१—४२; ८, २३—२४; ९, ६—७; ३२, ३१; १४, ४८; २१, १०५; २२, ८ ।
 [विश्वावसुं सोमं गन्धर्वम् । ऋ. १०, १३९, ४; तै. आ. ४, ११, ७]

सूर्यस्य परिधींरूपोर्णु, वीरेभिरधि तन्नो गृणानो रजसो विमानो यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्न ॥
 धिय इन्वानो धिय इन्नो अव्यात् ॥ सस्निमविन्दच्चरणे नदीनामपावृणोद्दुरो अस्मद्रथानाम् ॥ प्रासां
 गन्धर्वो अमृतानि वोचत् ॥ इन्दुं दक्षं परिददाद्दीनानाम् ॥ वार्षाहरं साम गाय ॥ चिदसि समुद्र-
 योनिः ॥ १७८-१८४

इन्दुर्दक्षः व्येनं कृतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।

महान्तसर्धस्थे ध्रुवं आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ १८५

सोमपीथानु मेहि ॥ इष्टाहोत्रियं साम गाय ॥ पुनरूर्जा सह रय्ये, —त्येके, श्वैतं साम
 गाय ॥ उदु त्यं चित्रं, —मित्येके ॥ वामदेव्यं साम गाय ॥ इममु षु त्वमस्माकं सनिं गायत्रै
 नव्यांसम् ॥ अग्निदेवेषु प्र वोच ॥ भूः स्वाहा ॥ ११ ॥ १८६-१९३

मा नो धर्मं व्यथितो विव्यधीन्मा न आयुः परमवरं मानुदोनैः ।

मो ष्वत्वमस्मान्तराधान्मा रुद्रियासो अभिं गुल्बधानः ॥ १९४

मा नः कृतभिर्हीडिषेभिरस्मद्द्विपः सुनीथो मा पुरा दैः ।

मा नो अग्निं निर्कृतिर्मा न आष्टान्मा नो द्यावापृथिवीं हीडिषेथाम् ॥ १९५

उता नो मित्रावरुणा इहागतं मन्मा दीध्याना उता नः सखाया ।

आदित्यानां प्रसृतिर्हेतिरुग्रा शरां वाष्टाद्विषा वार्णाः ॥ १९६

विधुं दद्राणं समने बहूनां युवानं सन्तं पलितो जगाद ।

देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्याममारं संह्यः समानः ॥ १९७

जरिं चेतीदभिंशिषः पुरा चकृभ्या आतृद ।

संधातां संधिर्मघवा पुरुषुसुनिष्कृतीं विहृतं पुनः ॥ १९८

[वीरेभिरधि (विश्वावसुरभि) तन्नो० ऋ. १०, १३९, ५; तै. आ. ४, ११, ७ । सस्निमविन्दच्चरणे० ऋ. १०, १३९, ६; तै. आ. ४, ११, ८; नि. ५, १ । पुनरूर्जा निवर्तस्व० सा. १८३२ । सह रय्या निवर्तस्वाग्ने० सा. १८३३ । उदु त्यं जातवेदसं० ऋ. १, ५०, १; सा. ३१; अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३; तै. सं. १, २, ८, २; ४, ४३, १; नि. १२, १५ । चित्रं देवानां० ऋ. १, ११५, १; ऐ. आ. ३, ९; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १, ४, ४३, १, २, ४, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ३; तै. आ. १, ७, ६; २, १३, १; नि. १२, १६]

[१२] तै. आ. ४, २० । वा. ११, ४१—४१; १२, ९—१०, ४०—४१; २०, १२, ३३; २२, ३२ । काव्य. १२, ४१—४२; १३, १०—११, ४१—४२; २१, १०५; २२, ८; २४, ४५ । [विधुं दद्राणं समने० ऋ. १०, ५५, ५; सा. ३२५, १७८२; अथर्व. ९, १०, ९; तै. आ. ४, २०, १; नि. १४, १८ । जरिं चेतीदभिं (य कृते चिदं) । ऋ. ८, १, १२; सा. २४४; अथर्व. १४, २, ४७; तै. आ. ४, २०, १; कात्या. श्रौ. सू. २५, ५, ३०; ताव्य. ब्रा. ९, १०, १;]

उदु तिष्ठ स्वध्वरं, ऊर्ध्वं ऊ पु ण, इत्येके ॥ पुनरूर्जा सह रथ्ये, —त्येके ॥ उदु त्यं चित्रं,
—मित्येके ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ रस्वः स्वाहा ॥ भूर्भुवः रस्वः स्वाहा ॥ १२ ॥

१९९-२०५

भूर्भुवः रस्व, —मयि तदिन्द्रियं वीर्यं, मयि रायो, मयि रक्षो, मयि दक्षो, मयि
ऋतु, —मयि धेहि सुवीर्यम् ॥ २०६

तिसृभिर्धर्मो विभात्याकृत्या मनुसा सह, विराजा ज्योतिषा सह, तपुसा ब्रह्मणा सह,
तस्य दौहमशीमहि, तस्य भक्षमशीमहि, तस्य ता उपहूता उपहूतस्य भक्षयामि ॥ १३ ॥

२०७

उदस्य शुष्माद्भानोर्नान्व्या विभर्ति भारं पृथिवीं नु भूर्मीः ॥ २०८

प्र शुक्रैतु देवीं मुनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाणीः ॥ १४ ॥ २०९

चिदासि ॥ बृहस्पतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन
ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १५ ॥ २१०-२११

प्रजापतिष्ठा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया
देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १६ ॥ २१२

उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धनवाश्च सहस्रावाश्च सहीयसः ॥ विक्षिपः ॥ विज्ये विव्ये विक्षिपेत् ।
॥ १७ ॥ २१३-२१५

स श्वत्सरोऽसि, परिवत्सरोऽसी, दावत्सरोऽस्यु, द्वत्सरोऽसि, वत्सरोऽसि ॥ तस्य ते

[उदु तिष्ठ स्वध्वर० ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १ । ऊर्ध्वं ऊ पु ण० । ऋ. १, ३६, १३; सा. ५७; त.
सं. ४, १, ४, २; तै. ब्रा. ३, ६, १, २ । पुनरूर्जा निवर्तस्व० । सा. १८३२ । सह रथ्या निवर्तस्वाग्ने० ।
सा. १८३३]

[१३] तै. आ. ४, २१ । वा. ८, १२, ३८, २७—२८ । काण्व. ८, १३, ३८, २६—२७ ।

[१४] तै. आ. ४, १७ । [उदस्य शुष्माद्भानोः (०नुः) । ऋ. ७, ३४, ७ । प्र शुक्रैतु देवी मनीषा० । ७,
३४, १]

[१५] वा. ४, १९, १२, ५३; १४, ६, १२, १४—१६, २७; १५, ५७—५८, ६४; २७, ४५ । काण्व. ४, २५; १३, ५४; १५, ५,
१५—१६, ३१; १६, ७९, ८४; २९, ५० ।

[१६] वा. १५, ६४ । काण्व. १६, ८४ ।

[१७] तै. आ. ४, २४—२५ । वा. ३९, ७ । काण्व. ३९, ६ ।

[१८] तै. आ. ४, १९ । मा. श्री. १, ६, ४ । वा. २७, ४५ । काण्व. २९, ४९ । [स श्वत्सरोऽसि० । अथर्व. ६,
५५, ३]

वसन्तः शिरो, ग्रीष्मो दक्षिणं पृथक्, वर्षा उत्तरं, शरत्पुच्छम् ॥ हेमन्तो मध्यं, शिशिरं
प्रतिष्ठानं, तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च ऋतवः परिवत्सराः ॥ अहोरात्रे ते कल्पेता, मेहि,
प्रेहि, वीहि, समिद्युदीची ॥ १८ ॥ २१६--२१९

असृङ्मुखो हृदिरेणाभ्यक्तो यमस्य दूतश्च वाञ्छिधावति ॥ गृध्रः सुपर्णः कुण्डुपं निषेवति, यम-
स्य दूतः प्रहित एष एति, व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विषमः ॥ १९ ॥ २२०--२२१

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्च शुकमुच्चरत् ॥ पश्येम शरदः शतं, जीवेम शरदः शतं, प्रसुवाम
शरदः शतं, शृणुयाम शरदः शतम् ॥ २० ॥ २२२--२२३

निधायो वा३ निधायो वा३ निधायो वा३ ओं वा३ ओं वा३ ओं वा३ ए ऐ ओं स्वर्णज्योतिः
॥ २१ ॥ २२४

वृहद्वा३ वृहद्वा३ वृहद्वा३ वृहद्वा इम् वृहद्वा इम् वृहद्वा इम् ॥ इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः
॥ २२ ॥ २२५--२२६

पृथिषीं समित्, तामग्निः समिन्द्रे, साग्निं समिन्द्रे, तामहं समिन्द्रे, सा मा समि-
द्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तां वायुः समि-
न्द्रे, सा वायुं समिन्द्रे, तामहं समिन्द्रे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन
समिन्धतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यः समिन्द्रे, सादित्यं समिन्द्रे, तामहं
समिन्द्रे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ दिशः समित्,
तां प्रजापतिः समिन्द्रे, सा प्रजापतिं समिन्द्रे, तामहं समिन्द्रे, सा मा समिद्धा सुस-
मिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ २३ ॥ २२७--२३०

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तंत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शकेयं, तेन शकेयं,
तेन राध्यासस् ॥ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तंत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शकेयं,

[१९] तै. आ. ४, २९ । वा. १, २५—२६; २, १५, २५; ६, २२; २०, १९; ३५, १२; ३६, २३; ३८, २३ । काण्व. १, ४२-४३;
२, ३०, ४६; ६, ३१; २२, ४; ३५, ४५; ३६, २३; ३८, २३ । [यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि यं च वयं द्विषमः ।
अथर्व. ३, २७, १—६; १०, ५, १६—२१, २५—३५; १६, ७, ५]

[२०] वा. ३६, २४ । काण्व. ३६, २४ । [तच्चक्षुर्देवहितं० । ऋ. ७, ६६, १६; अथर्व. १९, ६७, १—२; तै. आ. ४,
४२, ५ । पश्येम शरदः...शतात् । ऋ. ७, ६६, १६ (उत्तरार्धः); अथर्व. १९, ६७, १—८]

[२१] तै. आ. ४, ४० ।

[२३ तै. आ. ४, ४१, १—३ ।

[२४] तै. आ. ४, ४१, ३—४ । वा. १, ५; २, २८ । काण्व. १, ८; २, ५३ ।

तैन शकेयं, तैन राध्यासम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय,
तच्च शकेयं, तैन शकेयं, तैन राध्यासम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि,
तन्मे गोपाय, तच्च शकेयं, तैन शकेयं, तैन राध्यासम् ॥ २४ ॥ २३१--२३४

पृथिवीं समित्, तामग्निः समिन्धिष्ट, साग्निं समिन्धिष्ट, तामहं समिन्धिष्ट, सा मा
समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तां वायुः
समिन्धिष्ट, सा वायुं समिन्धिष्ट, तामहं समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा
ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यः समिन्धिष्ट, सादित्यं समिन्धिष्ट,
तामहं समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥
दिशः समित्, तां प्रजापतिः समिन्धिष्ट, सा प्रजापतिं समिन्धिष्ट, तामहं समिन्धिष्ट,
सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ २५ ॥ २३५--२३८

अग्ने व्रतपते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ वायो व्रत-
पते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतमचार्ष,
तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतमचार्ष, तत्ते प्रावोचं,
तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ २६ ॥ २३९--२४२

शं नो वातोऽभिवातु शं नस्तपतु सूर्यः ॥ २४३

अहानि शं भवन्तु नः शं रात्री प्रतिधीयताम् ॥ २४४

पृथिवीं शान्तिः, सौपथीभिः शान्तिः, अन्तरिक्षं शान्तिः, अस्तद्वायुना शान्तिः, द्यौः शान्तिः,
सा वृष्ट्या शान्तिः, रापः शान्तिः, रोषधयः शान्तिः, वनस्पतयः शान्तिः, विश्वे देवाः शान्तिः,
ब्रह्म शान्तिः, ब्राह्मणाः शान्तिः, शान्तिः सर्वशान्तिः, स्वयंहाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
द्विषदे च चतुष्पदे च शान्तिं करोमि, शान्तिर्वभूव, शान्तिरसि, शान्तिर्नो अस्त्व, अयं
नो अस्तु ॥ २४५

आपो हि ष्ठा मुयोभुवस्ता नु ऊर्जे दधातन । महै रणाय चक्षसे ॥ २४६

[२५] तै. आ. ४,४१,४ । वा. १,५,२,२८ । काण्व. १,८,२,५३ ।

[२६] तै. आ. ४,४१,६ ।

[२७] तै. आ. ४,४२ । वा. ३६,४-६,१०-११,१४-१८,११,५०-५२,२७,१०,३९-४१,२०,२१,५०,२५,६९,३५,
१४,३८,२४ । काण्व. ३६,४-६,१०-११,१४-१८,१२,५१-५३,२९,१०,४४-४६,२२,६,३५,२७,२३,३५,४७;
३८,२४ । [शं नो वातोऽभिवातुं (०वातु) । अथर्व. ७,६०,१ । अहानि शं भवन्तु० । अथर्व. ७,६९,१ ।
पृथिवी शान्तिः (द्यौः शान्तिः०) अथर्व. १९,९,१,१४ । आपो हि ष्ठा० । ऋ. १०,९,१; सा. १८३७; अथर्व.
१,५,१; तै. सं. ४,१,५,१-५,६,१,४,७,४,१२,४; तै. आ. ४,४२,४; १०,१,१०; ति. ९,२७]

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥	२४७
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥	२४८
ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्वर्षणीनाम् । अपो यातामभेषजं ता नः कृण्वन्तु भेषजम् ॥	२४९
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥	२५०
कस्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढा च्छिदार्जे वसु ॥	२५१
अभी पु णः सखीनामवित्ता जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥	२५२
त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवे शूरमिन्द्रम् ।	
हुवे नु शक्रे पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥	२५३
स्वस्ति ना इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।	
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥	२५४
यथादित्या अंशुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमक्षितयः पिवन्ति ।	
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥	२५५
उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्ता उत्तरम् ।	
द्वेवं देवत्रा सूर्यमगन्तु ज्योतिरुत्तमम् ॥	२५६
मित्रस्यु वश्वक्षुषा समीक्षामहे ॥ मित्रस्यु वश्वक्षुषा समीक्षध्वम् ॥	२५७-२५८
ब्रह्मण उपस्तरणमसि, ब्रह्मणे त्वोपस्तृणामि ॥ २७ ॥	२५९

[२५६९]

॥ इति खिलकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

[यो वः शिवतमो० । ऋ. १०,९,२; सा. १८३८; अथर्व. १,५,२; तै. सं. ४,१,५,१; ७,४,१९,४; तै. आ. ४, ४१,४,५,६,१,४; १०,१,११ । तस्मा अरं गमाम वो० । ऋ. १०,९,३; सा. १८३९; अथर्व. १,५,३; तै. सं. ४,१,५,१; ५,६,१,४; ७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४; १०,१,१२ । ईशाना वार्याणां० । ऋ. १०,९,५; अथर्व. १, ५,४; तै. ब्रा. २,५,८,५, तै. आ. ४,४२,४ । कया नश्चित्र आभुवदूती० । ऋ. ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,२ । कस्वा सत्यो मदानां० । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२,३ । अभी पु णः सखीनां० । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ । त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं० । ऋ. ६,४७,११; सा. ३३३; अथर्व. ७,८६,१; तै. सं. १,६,१२,५ । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः० । ऋ. १,८९,६; सा. १८७५; तै. आ. १,१,१; २१,३; १०, १,९ । उद्वयं तमसस्परि स्वः० । ऋ. १,५०,१०; अथर्व. ७,५३,७; तै. सं. ४,१,७,४; तै. ब्रा. २,४,४,९; ६,६,४; तै. आ. ६,३,२]

अथ दशमः प्रपाठकः ।

याज्यानुवाक्याः ।

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् द्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥	१
त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो आसि क्रतुः ॥	२
अग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥	३
पिप्रीहि देवं उशतो यविष्ठ विद्वं क्रतूँः क्रतुपते यजेह ।	
ये दैव्या ऋत्विजस्तोभिरग्रे त्वं हौतृणामस्यायजिष्ठः ॥	४
अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वैष्टं हि यज्या ।	
ऋता यजासि महिना वि यज्ञूँः ह्यव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥	५
पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद् ॥	६
तं सबाधो यतसुच इत्था धिया यज्ञवन्तः । आचक्रुरग्निमूतये ॥	७
अग्ने रक्षा णो अहसः प्रति षम देव रीपतः । तं पिष्टैरजरो दह ॥	८
त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्नघायतः । न रिष्येत्त्वावुतः संखा ॥	९
वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥	१०

[१] वा. ३३, ९; ३, १२; १३, १४—१५; १५, २०, २३; १८, ७२—७३; २६, ८; २०, ८४; १७, ७६; १९, ३८; ३५, १६; २६, ९; १७, ८—९; २२, १५; २१, ५—६ । काण्व. ३२, ९; ३, १८; १४, १४—१५; १६, ४१, ४४; २०, ४१—४२; २८, ८; २२, ६२; १८, ७६; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८; २८, १२; २९, ३९; १८, ९—१०; २४, १९; २३, ५—६ ।

[अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पति० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । भुवो यज्ञस्य रजसश्च० । ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । पिप्रीहि देवं (देवाँ) उशतो० । ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५; ६, ११, ४; काठ. २, १५; १८, २१; २०, १५ । अग्ने यदद्य विशो० । ऋ. ६, १५, १४; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ६; ६, १२, २ । पृथुपाजा अमर्त्यो० । ऋ. ३, २७, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ । तं सबाधो यतसुच० । ऋ. ३, २७, ६; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ । अग्ने रक्षा णो अहसः० । ऋ. ७, १५, १३; सा. २४; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; काठ. २, १४ । त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ. १, ९१, ८; तै. सं. २, ३, १४, १; काठ. २, १४ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । अथर्व. ६, ३५, १; आ. श्रौ. सू. २, ११ । पृष्टो दिवि पृष्टो० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; ४, ४, १२, ५; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४; काठ ११, १३]

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरिताति पर्षि ।	
अग्ने अत्रिवर्चमसा गृणाश्नोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥	११
अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।	
पृश्नु पृथ्वीं बृहती न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥	१२
अग्नाविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु वां गिरः । द्युमैर्वाजेभिरागतम् ॥	१३
अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वां पार्थो घृतस्य गुह्यानि नाम् ।	
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥	१४
पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । यज्ञं वष्ट धियावसुः ॥	१५
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गन्तु यज्ञम् ।	
हवं देवी जुजुषाणा घृताची शग्मी नो वाचमुशती शृणोतु ॥	१६
ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्रुतः । तेषां ते सुमन्मीमहे ॥	१७
यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्ता आपः ।	
यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे हुवेम ॥	१८
अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तश्नं स्वाम् । क्विर्विप्रेण वावृधे ॥	१९
सोमो गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः । सुमृडीको ना आविश ॥	२०
त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्च दाति वार्यम् ॥	२१
त्वं भगो ना आ हि रत्नमिषे परिजमेव क्षयसि दुस्मवर्चाः ।	
अग्ने मित्रो न बृहत ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः ॥	२२

[विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः (जातवेदा)० । ऋ. ५,४,९; तै. ब्रा. २,४,१,५; तै. आ. १०,१०,२ । अग्ने त्वं पारया नव्योः० । ऋ. १,१८९,२; तै. सं. १,१,१४,४; तै. ब्रा. २,८,२,५; तै. आ. १०,२,१ । अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं (तद्वां महित्वं०) । अथर्व. ७,२९,१-२; तै. सं. १,८,२२,१; काठ ४,१६; श्रौ. पू. अ. २, खं. ८ । पावका नः सरस्वती० । ऋ. १,३,१०; सा. १८९; तै. ब्रा. २,४,३,२ नि. ११,२६; काठ. ४,१६ । आ नो दिवो बृहतः० । ऋ. ५,४३,११; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२,१; ३,१,११,२; काठ. ४, १६; २०,१५ । ये ते सरस्व ऊर्मयो० । ऋ. ७,९६,५; तै. सं. ३,१,११,३; नि. १०,२४; काठ. १९,१४, १ । यस्य व्रतं पशवो० । अथर्व. ७,४०,१; तै. सं. ३,१,११,३; श्रौ. पू. अ. ३, खं. ८ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना० । ऋ. ८,४४,१२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सोमो गीर्भिष्ट्वा वयं० । ऋ. १,९१,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; ताण्ड्य ब्रा. १,५,७; काठ. २,१४ । त्वमग्ने वीरवद्यशो० । ऋ. ७,१५,१२ । त्वं भगो ना (न) आ हि० । ऋ. ६,१३,२ ।]

प्रैद्धो अग्ने ॥

२३

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजसो वक्षि देवतातिमल्ल । प्रति न ई५ सुरभीणि व्यन्तु ॥ २४

अग्ना आयू५पि पवसे, अग्निर्ऋषिः ॥

२५

त५ हि शश्वन्ता ईडते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्नि५ हव्याय वौदवे ॥

२६

अग्निमग्नि५ हवीमभिः सदा हवन्त विरपतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥

२७

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवो, अग्निः शुचित्रततमा, उदग्ने शुच्यस्तव ॥

२८

स हव्यवाडमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः । अग्निधिया समृण्वति ॥

२९

अग्नि५ स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥

३०

किमिच्छे विष्णो परिचक्ष्य भूत् प्र यद्वुक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदपगूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥

३१

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्थैः श५सामि व्युनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि त्वसमतव्यान् क्षयन्तमस्य रजसः पराकै ॥

३२

सुत्रामाणं पृथिवीं घामुनेहस५ सुशर्माणमदिति५ सुप्रणीतिम् ।

दैवीं नाव५ स्वरित्रार्मनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥

३३

[प्रैद्धो अग्ने०। ऋ. ७,१,३; सा. १३७५; तै. सं. ४,६,५,४;५,४,७,३; काठ. २,१५;१८,४;२०,१४; कपि. २८,४; ४८,२ । इमो अग्ने वीततमानि०। ऋ. ७,१,१८; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ० २,१५;१९,१४;३५,२; कपि. ४८,३। अग्ना आयू५पि पवसे०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४,१५१८; तै. सं. १,३,१४,७;४,२९,१;५,५,१; ६,६,२; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१; काठ. ४,११;११,१३; कपि. ३,९;८,५। अग्निर्ऋषिः०। ऋ. ९,६६,२०; सा. १५१९; तै. आ. २,५,२ । त५ हि शश्वन्ता (शश्वन्त) ईडते (०ळते)। ऋ०५,१४,३; तै. सं. ४,३,१३,८; काठ. १९,१४ । अग्निमग्नि५ हवीमभिः०। ऋ. १,१२,२; सा. ७९१; अथर्व. २०,१०१,२; तै. सं. ४,३,१३,८। अग्ने पावक रोचिषा०। ऋ०५,२६,१; सा. १५२१; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,२; काठ. १७,१७;१९,१४; कपि. २८,१ । स नः पावक दीदिवो०। ऋ. १,१२,१०; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,३; काठ. १९,१४। अग्निः शुचित्रततमा० (तमः) । ऋ. ८,४४,२१; तै. सं. १,३,१४,८;५,५,३; काठ. १९,१४ । उदग्ने शुच्यस्तव०। ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३;२,४,१४,४; काठ. २,१४;१९,१४; ४०,१४ । स हव्यवाड (०वाळ०) मर्त्यः०। ऋ. ३,११,२; तै. सं. ४,१,११,४; काठ. १९,१४। अग्निस्तोमेन बोधयः । ऋ. ५,१४,१; तै. सं. ४,१,११,४ । किमिच्छे विष्णो परिचक्ष्य०। ऋ.७,१००,६; सा.१६२५; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,८ । प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट० । ऋ. ७,१००,५; सा. १६२६; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,९ । सुत्रामाणं पृथिवीं० । ऋ. १०,६३,१०; अथर्व. ७,६,३; तै. सं. १,५,११,५; तै. आ. १,१३,२; काठ. २,३]

महीमू पुं मातरं & सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।	
तुविक्षत्रामजरन्तीमुरुचीं & सुशर्मणमदितिं सुप्रणीतिम् ॥	३४
अग्नीषोमा सवेदसा सहूती वनतं गिरः । सै देवत्रा बभूवथुः ॥	३५
युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निश्च सोम संक्रतू अधत्तम् ।	
युवं & सिन्धुं & रभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमा अमुञ्चतं गृभीतान् ॥ १ ॥	३६
अग्ना आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बहिषि ॥	३७
अग्निं दूतं & वृणीमहे होतारं & विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥	३८
अग्निनाग्निः समिध्यते कृविर्गृहपुतिर्युवा । हव्यवाद् जुह्वास्यः ॥	३९
अग्निर्वृत्राणि जङ्घन, दुग्निं & स्तोमेन बोधया, अग्ना आयूँषि पवसे, अग्ने तमद्या, अभिष्टे अद्य ॥	४०
एभिर्नो अकैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्णज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमेना अनीकैः ॥	४१
अघा ह्यग्ने ॥	४२
अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य द्विविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥	४३

[महीमू पु मातरं०। तै. सं. १,५,११,५;७,१,१८,२; तै. ब्रा. ३,१,३,३; तै. आ. १,१३,२; मा. श्रौ. ७,२,६; काठ. ३०,४-५; कपि. ४६,७। अग्नीषोमा सवेदसा०। ऋ. १,९३,९; तै. सं. २,३,१४,१; तै. ब्रा. ३,५,७,२; काठ. ४,१६। युवमेतानि दिवि०। ऋ. १,९३,५; तै. सं. २,३,१४,१; तै. ब्रा. ३,५,७,२; काठ. ४,१६]

[२] वा. ४,१६,११,४६;३३,९,३७;२२,१५;१९,३८;३५,१६;१५,४४-४६,२१,१-२;१८,४९;५,३६;७,४३;४०,१६; १२,२,६,१३,२१,३३;१७,७०,७७। काण्व. ४,२१;१२,४७;३२,९,३७;२४,१९;८,१९;२१,४०;२९,३७;३५,४८; १६,६६-६८;२३,१-२;२०,१९;५,४५;९,८;४०,१८;१३,२,७,१४,२२,३४;१८,७०,७७। [अग्ना (अग्ना) आयाहि वीतये०। ऋ. ६,१६,१०; सा. १,६६०; तै. सं. २,५,७,३;८,१; तै. ब्रा. ३,५,२,१; काठ. १९,५; १६,४;२०,१४; कपि. ३०,३। अग्निं दूतं वृणीमहे०। ऋ. १,१२,१; सा. ३,७९०; अथर्व. २०,१०१,१; तै. सं. २,५,८,५; तै. ब्रा. ३,५,२,३; काठ. २०,१४। अग्निनाग्निः समिध्यते०। ऋ. १,१२,६; सा. ८४४; तै. सं. १,४,४६,३;३,५,११,५; तै. ब्रा. २,७,१२,३; काठ. १५,१२;२०,१४;३४,१९। अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद०। ऋ. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४;२०,१४। अग्निं स्तोमेन बोधय०। ऋ. ५,१४,१; तै. सं. ४,१,११,४। अग्ना (अग्ना) आयूँषि पवसे०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४,१५१८; तै. सं. १,३,१४,७;४,२९,१;५,५,१;६,६,२; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१। अग्ने तमद्याश्वं०। ऋ. ४,१०,१; सा. ४,३४;१७७७; तै. सं. ४,४,४,७। आभिष्टे अद्य०। ऋ. ४,१०,४; तै. सं. ४,४,४,७। एभिर्नो अकैर्भवा०। ऋ. ४,१०,३; सा. १७७९; तै. सं. ४,४,४,७। काठ. २०,१४। अघा ह्यग्ने०। ऋ. ४,१०,२; सा. १७७८; तै. सं. ४,४,४,७; काठ. २०,१४। अग्नेः स्तोमं मनामहे०। ५,१३,२; सा. १४०५; तै. सं. ५,५,६,१; काठ. २०,१४]

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोषु धीतिभिः । भसन्नु प प्र पूर्य इपु वुरीतावसे ॥	४४
त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वितन्वते ॥	४५
वृषा सोम द्युमं असि वृषा देव वृषत्रतः । वृषा धर्माणि दधिपे ॥	४६
अग्निर्जातो अरोचत घ्नन् दस्युन् ज्योतिषा तमः । अविन्दुर्द्रा अपः स्रुः ॥	४७
अग्ने बृहन् ॥	४८
इमं मे वरुण श्रुधी हवमर्घा च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥	४९
तत्त्वा याम्य, — अग्निनाग्निः ॥	५०
त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण संन्तसता । संखा संख्या समिध्यसे ॥	५१
प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्तु आदित्य शिक्षति व्रतेन ।	
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमहो अश्रोत्यन्तितो न दूरात् ॥	५२
अनमीमासा ईड्या मदन्तो मितज्ञवो वरिमन्त्रा पृथिव्याः ।	
आदित्यस्य व्रतं पृथक्शिर्यन्तो वयं मित्रस्य सुमर्तो स्याम ॥	५३
तत् सूर्यस्य देवत्वं तन्मद्वित्वं मर्घ्या कर्तोर्वितुत् संजभार ।	
यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥	५४
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतर्गवा अनुमाद्यासः ।	
नमस्यन्तो दिवं आ पृष्ठमस्थुः परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः ॥	५५
त्वमग्ने व्रतपा असि ॥	५६

[अग्ना यो मर्त्यो दुवो० क. ६, १४, १; काठ. २०, १४। त्वमग्ने सप्रथा असि० क. ५, १३, ४; सा. १४०७; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; नि. ६, ७; काठ. २, १४; २०, १५। वृषा सोम द्युमं (द्युमं) असि० क. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ४, ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५। अग्निर्जातो अरोचत० क. ५, १४, ४। अग्ने (अग्ने) बृहन्० क. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४; काठ. १६, ८; १९, ११; कपि. ३२, १। इमं मे वरुण श्रुधी० क. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; २, ५, १२, १; ४, २, ११, ३; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३; १२, ६; तै. आ. २, ४, ४; ४, २०, ३; काठ. ४, १६; ११, १२—१३; १२, १५; २१, १३। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० क. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६। अग्निनाग्निः० क. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३। त्वं ह्यग्ने अग्निना० क. ८, ४३, १४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२। प्र स मित्र मर्तो अस्तु० क. ३, ५९, २; तै. सं. ३, ४, ११, ५; नि. २, १३; काठ. २३, १२। अनमीमासा० (वास) ईड्या० (ईळ०) क. ३, ५९, ३; तै. सं. २, ८, ७, ५; तै. ब्रा. २, ८, ७, ४। तत्सूर्यस्य देवत्वं० क. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११। भद्रा अश्वा हरितः० क. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १। त्वमग्ने व्रतपा असि० क. ८, ११, १; अथर्व. १९, ५९, १; तै. सं. १, १, १४, ४; १, २, ३, १; काठ. २, ४; ६, १०; कपि. ४८, १०]

यद्दो वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः ।

अग्निष्टद्विश्वमापूणाति विद्वान् यैभिर्देवैः ऋतुभिः कल्पयाति ॥

५७

अग्ने नय ॥

५८

आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्च शक्रवाम तदनु प्रबोद्धुम् ।

अग्निर्विद्वान्तसं युजात्सैदु होता सो अध्वरान्तसं ऋतून् कल्पयाति ॥

५९

अग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुच्यस्तवा, अक्रन्ददग्नि, नक्तोपासा ॥

६०

आयाहि तपसा जनिष्वाग्ने पावको अचिषा । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥

६१

आ नो याहि तपसा जनिष्वाग्ने पावक दीद्यत् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ २ ॥

६२

अभि त्वा देव सवितरींशान् चार्याणाम् । सदावन् भागमीमहे ॥

६३

मही द्यौः पृथिवीं च न, स्त्वामग्ने पुष्करादधि, तमु त्वा दध्यङ्कृषि, स्तमु त्वा पाथ्यो

६४

वृषा ॥

उत व्रुवन्तु जन्तवा उदग्निर्वृत्रहाजनि । धनंजयो रणे रणे ॥

६५

[यद्दो वयं प्रमिनाम० । ऋ. १०, २, ४; अथर्व. १९, ५९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; कठ. ६, १०; कपि. ४८, १०।
अग्ने नय०। ऋ. १, १८९, १; तै. सं. १, १, १४, ३; ४, ४३, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ३; तै. आ. १, ८, ८; शत. ब्रा. १४, ८,
३, १; काठ. ६, १०, ३, १; कपि. २, ८ । आ देवानामपि०। ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३;
काठ. १८, २१, २, १५ । अग्निः शुचिव्रततमा०। ऋ. ८, ४४, २१; तै. सं. १, ३, १४, ८; १, ५, ५, ३; काठ. १९, १४;
४०, १४ । उदग्ने शुच्यस्तव०। ऋ. ८, ४४, १७; सा. १५३४; तै. सं. १, ३, १४, ८; ४, १, १०, ४; ५, ५, ३, २;
४, १४, ४ । अक्रन्ददग्नि०। ऋ. १०, ४५, ४; तै. सं. १, ३, १४, २; ४, २, १, २, २, २; काठ. २, १४; १९, १४, ४०,
१४; १६, ८—१०; १९, ११—१२; कपि. ३२, १—२ । नक्तोपासा०। ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४;
६, ५, २; ७, १२, ३]

[३] तै. सं. ३, ५, ११, ४; १, ११; तै. ब्रा. ३, ५, ५, ९ । वा. ८, ३२; १३, १४—१५, ३२; ११, ३२—३४; १५, २०, २२—२३;
३१, १६; ३, १२; ३, ३५; २२, २, १५—१६; ३०, २; ३६, ३; २०, ८४; २१, १२—२२, २९—४०, ४८—५८; २८, १—२२,
२४—४५; ९, १६, १८, २१, १०—११ । काण्व. ९, ३१; १४, १४—१५, ३४; १२, ३२—३४; १६, ४१, ४३—४४; ३५, १६; २३,
१०, १२—२३, ३०—४१, ४७—५७; ३०, १—२२, २४—४५; १०, २२, २४; ३, १८, ४३; २४, १३; ३४, २; ३६, ३; २२, ६९ ।
[अभि त्वा देव सवितः०। ऋ. १, २४, ३; तै. सं. ३, ५, ११, ३; काठ. १५, १२; २८, ७; कपि. ४४, ७ । मही द्यौः
पृथिवी च नः०। ऋ. १, २२, १३; तै. सं. ३, ३, १०, २; ५, ११, ३; ४, २, ९, ३; काठ. १३, ९—१०; १५, १२; १६, १६;
२०, ७; ३९, ३ । त्वामग्ने पुष्करादधि०। ऋ. ६, १६, १३; सा. ९; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; ४, ४, १; काठ.
१५, १२; १६, ३ । तमु त्वा दध्यङ्कृषि०। ऋ. ६, १६, १४; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; काठ. १५, १२; १९, ४।
तमु त्वा पाथ्यो वृषा०। ऋ. ६, १६, १५; तै. सं. ३, ५, ११, ४; ४, १, ३, ३; काठ. १५, १२; १६, ३; कपि. ३०, २।
उत व्रुवन्तु जन्तवा (०न्तवः)०। ऋ. १, ७४, ३; सा. १३८२; तै. सं. ३, ५, ११, ४; काठ. १५, १२; ८, १६]

आ यं हस्ते न खादिन् शिशुं जातं न विभ्रति । विशामग्निं स्वध्वरम् ॥ ६६

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमम् । आ स्वै योनौ निषीदतु ॥ ६७

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशितातिथिम् । स्योन आ गृहपतिम् ॥ ६८

अग्निनाग्निं, —स्त्वं ह्यग्ने अग्निना ॥ ६९

तं मर्जयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥ ७०

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।

तै ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ ७१

समिधो अग्ना आज्यस्य व्यन्तु, तनूनपादग्ना आज्यस्य वेत्वि, —डो अग्ना आज्यस्य व्यन्तु, वहिरग्ना आज्यस्य वेतु, दुरो अग्ना आज्यस्य व्यन्तु, —पासानक्ताग्ना आज्यस्य वीतां, दैव्या होताराग्ना आज्यस्य वीतां, तिस्रो देवीरग्ना आज्यस्य व्यन्तु स्वाहा, ऽग्निं स्वाहा, सोमं स्वाहा, ऽग्निं स्वाहा, ऽग्निं होत्रात् स्वाहा, देवा आज्यपा जुषाणा अग्ना आज्यस्य व्यन्तु ॥ ७२

अग्ने यं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरसि । स इहेवेषु गच्छति ॥ ७३

त्वं नः सोम विश्वतो, ऽग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥ ७४

सोम यास्ते मयोभुव ऊतयः सन्ति दाशुषे । ताभिर्नोऽविता भव ॥ ७५

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोपधीष्वप्सु ।

तैभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन् राजन्तसोमं प्रति हव्यां गृभाय ॥ ७६

[आ यं हस्ते न० । ऋ ६, १६, ४०; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । प्र देवं देववीतये० । ऋ. ६ १६, ४१; तै. सं. ३, ५, ११, ४, काठ. १५, १२ । आ जातं जातवेदसि० । ऋ. ६, १६, ४२; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । अग्निनाग्निः० । ऋ. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३; काठ. १५, १२: २०, १४ । त्वं ह्यग्ने अग्निना० । ऋ. ८, ४३, १४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । तं मर्जयन्त सुक्रतुं० । ऋ. ८, ८४, ८; तै. सं. ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । यज्ञेन यज्ञमयजन्त० । ऋ. १, १६४, ५०; १०, २०, १६; अथर्व. ७, ५, १; तै. सं. ३, ५, ११, ५; तै. आ. ३, २, ७; ब्रा. ब्रा. १०, २, २, २; काठ. १५, १२ । अग्ने यं यज्ञमध्वरं० । ऋ. १, १, ४; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ. १, ९१, ८; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, ६; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. ६, ९, १२, १४; २०, १४ । भुवो यज्ञस्य० । ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. १६, १५; २०, १५ । सोम यास्ते मयोभुव० । ऋ. १, ९१, ९; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १, ९१, ४; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २; काठ. १३, १५]

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥	७७
अचिन्ती यच्चक्रमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पुरुषत्वता ।	
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥	७८
पावका नः सरस्व, —त्या नो दिवः ॥	७९
पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः । पूषा वाज्रं सनोतु नः ॥	८०
शुक्रं ते अन्यद्युजतं ते अन्यद्विपुरुषे अहनी द्यौरिवासि ।	
विश्व्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निहं रातिरस्तु ॥	८१
इहेह वः स्वतवसः कव्युयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुता आवृणे ॥	८२
प्रं चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वम् ।	
यै सहांसि सहसा सहन्ते रेजते अग्ने पृथिवीं मखेभ्यः ॥	८३
विश्वे देवा ऋतावृध्र ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तां युज्यं पयः ॥	८४
विश्वे देवासो अस्त्रिधा एहिमायासो अद्रुहः । मैथं जुषन्त वंहयः ॥	८५
द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्यं दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥	८६
प्रं पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वं सदाने ऋतस्य ।	
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वा वरूथम् ॥	८७
स हव्यवा, —डग्निं स्तोमेन ॥	८८
देवं ब्रह्मिर्वसुर्वने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वीरो वसुर्वने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवीं उपासान्ता	

[तत्सवितुर्वरेण्यम् ०। क्र. ३, ६२, १०; सा. १४६२; तै. सं. १, ५, ६, ४; ४, १, ११, १; तै. आ. १, ११, २। अचिन्ती यच्चक्रमा ०। क्र. ४, ५४, ३; तै. सं. ४, १, ११, १। पावका नः सरस्वती ०। क्र. १, ३, १०; सा. १८९; तै. ब्रा. २, ४, ३, १; नि. ११, २६; काठ. ४, १६। आ नो दिवः ०। क्र. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ. ४, १६, २०, १५। पूषा गा अन्वेतु नः ०। क्र. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५, २०, १५। शुक्रं ते अन्यद्यु ०। क्र. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. आ. १, २, ४, १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५, २०, १५। इहेह वः स्वतवसः ०। क्र. ७, ५९, ११; तै. आ. १, ४, ३; काठ. २०, १५। प्र चित्रमर्कं गृणते ०। क्र. ६, ६६, ९; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। विश्वे देवा ऋतावृध्रः ०। क्र. ६, ५२, १०; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; काठ. १३, १५। विश्वे देवासो अस्त्रिधा ०। क्र. १, ३, ९। द्यावा नः पृथिवी ०। क्र. २, ४१, २०; तै. सं. ४, १, ११, ४; नि. ९, ३८। प्र पूर्वजे पितरा ०। क्र. ७, ५३, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७। स हव्यवा ०। क्र. ३, ११, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; काठ. १९, ४। अग्निं स्तोमेन ०। क्र. ५, १४, १; तै. सं. ४, १, ११, ४]

वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीं जौष्टीं वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीं ऊर्जाहृतीं वसुवने वसु-
 धेयस्य वीतां, देवां देव्यां हौतारां वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवींस्तिस्तिस्तिं देवीं वसुवने
 वसुधेयस्य व्यन्तु, देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्राविणा
 मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजीं हौता हौतहौतुरायजीया, नश्रे यान् देवानयाडयं अपिश्रेयं ते हौत्रं
 अमत्सत तां सुसनुषीं हौत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमैरुयेमं, स्विष्टकृच्चाम्रे हौताभूर्वसुवने
 वसुधेयस्य नमोवाके वीहि ॥ वाजे वाजे शं नो भवन्तु ॥ ३ ॥ ८९-९०

अग्ने देव्यो धियां भरता जातवेदसम् । हव्या नो वक्षदानुषक् ॥ ९१
 अयमुष्यं प्र देवयुहोता यज्ञाय नीयते । रथो न योरभिवृतो घृणीवाश्चेतति तमना ॥ ९२
 अयमग्निरुप्यत्यमृतादिव जन्मनः । सहसश्चित् सहीयान् देवो जीवातवे कृतः ॥ ९३
 इडायास्त्वा पदे वयम् ॥ ९४
 अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं प्रथमः सीद योनिम् ।
 कुलार्यिनं घृतवन्तं सवित्रं यज्ञं नय यजमानाय सार्धं ॥ ९५
 सीद होत, निं हौता ॥ ९६
 त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्या आ वृषभ प्रणेता ।
 अग्ने तोकस्यु नस्तने तन्नामप्रयुञ्जन् दीद्यद्गोधि गोपाः ॥ ९७
 अग्निना रयिमश्नवत् पौपुमेवं दिवे दिवे । यशंसं वीरवृत्तमम् ॥ ९८
 गयस्फानो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः सोम नो भव ॥ ९९

[वाजे वाजेऽवत० । ऋ. ७, ३८, ८; तै. सं. १, ७, ८, २; ४, ७, १२, १ । शं नो भवन्तु० । ऋ. ७, ३८, ७; तै. सं. १, ७, ८, २; नि. १२, ४४]

[४] तै. सं. ३, ५, ११; १, ५, ११; २, ५, १२ । वा. ३४, १५; ११, ३५-३६; १२, ३६, १२; ३, २९; २१, १-४; १८, ४९; २७, ३९; ३६, ४ । काण्व. ३३, ९; १२, ३५-३६; १३, १३; ३, २७; २३, १-४; २०, १९; २९, ४४; ३६, ४; १३, ३७; । [प्र देवं देव्या धियां० । ऋ. १०, १७६, २; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । अयमुष्यं प्र देवयुः० । ऋ. १०, १७६, ३; तै. सं. ३, ५, ११, १, काठ. १५, १२ । अयमग्निरुप्यति० । ऋ. १०, १७६, ४; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । इडा (०ळा) यास्त्वा पदे वयं० । ऋ. ३, २९, ४; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । अग्ने विश्वेभिः स्वनीक० । ऋ. ६, १५, १६; तै. सं. ३, ५, ११, २; काठ. १५, १२ । सीद होतः० । ऋ. ३, २९, ८; तै. सं. ३, ५, ११, २; ४, १, ३, ३; काठ. १५, १२; १९, ४; १६, ३; कपि. ३०, २ । नि होता० । ऋ. २, ९, १; तै. सं. ३, ५, ११, २; ४, १, ३, ३ । त्वं दूतस्त्वमु नः० । ऋ. २, ९, २; तै. सं. ३, ५, ११, २ । अग्निना रयिमश्नवत्० । ऋ. १, १, ३; तै. सं. ३, १, ११, १; ४, ३, १३, ५ । गयस्फानो (यो रेवान्यो) अमीवहा० । ऋ. १, ९१, १२; १, १८, २; तै. सं. ४, ३, १३, ५; नि. ३, २१, काठ. २, १४]

- इन्द्राग्नी रोचनां दिवः पुरि वाजेषु भूपथः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ १००
- प्र चर्पणिभ्यः पृतनाह्वेषु प्र पृथिव्यां रिरिचाथे दिवश्च ।
- प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेन्द्राग्नी विश्वा भुवनात्यन्या ॥ १०१
- मरुतो यद्द वो दिवः सुम्नार्यन्तो हवामहे । आ तू ना उपगन्तन ॥ १०२
- या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि ।
- अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥ १०३
- इमं मे वरुण, तत्त्वा यामि, कया नः, को अद्य, पिग्नीहि देवा, नग्ने यदद्या, —
ऽप्स्वग्ने सधिष्टव ॥ १०४
- अप्सु मे सोमो अत्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा । आपश्च विश्वशंभुवः ॥ १०५
- उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मत् ॥ १०६
- अत्र ते हेडो वरुण नमोभिरत्र यज्ञेभिरमीहे हविभिः ।
- क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनासि शिश्रथः कृतानि ॥ १०७
- त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽव्यासिसीष्ठाः ।
- यजिष्ठो वहितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषासि प्रमुग्ध्यस्मत् ॥ १०८
- स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।
- अत्र यक्ष्व नो वरुणं रूपाणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥ ४ ॥ १०९

[इन्द्राग्नी रोचना दिवः०। ऋ. ३,१२,९; सा. १६९३; तै. सं. ४,२,११,१; तै. ब्रा. ३,५,७,३; काठ ४,१५।
प्र चर्पणिभ्यः पृतना०। ऋ. १,१०९,६; तै. सं. ४,२,११,१; काठ. ४,१५। मरुतो यद्द वो०। ऋ. ८,७,११;
तै. सं. १,५,११,४; काठ. ९,१९; ८,१७; २१,१३। या वः शर्म शशमानाय०। ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५;
तै. ब्रा. २,८,५,६; काठ. ८,१७; २१,१३। इमं मे वरुण०। ऋ. १,२५,१९; सा. १५८५; तै. सं. २,१,११,६;
काठ. ११,१२; १२,१५। तत्त्वा यामि०। ऋ. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; काठ. १२,१५। कया नश्चित्र०।
ऋ. ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,२; काठ. २१,१३।
को अद्य युक्के०। ऋ. १,८४,१६; सा. ३४१; अथर्व. १८,१,६; तै. सं. ४,२,११,३; नि. १४,२५।
पिग्नीहि देवान् (०देवाँ)। ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५; ६,११,४। अग्ने यदद्य०।
ऋ. ६,१५,१४; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,६; ६,१२,२। अप्स्वग्ने सधिष्टव०। ऋ. ८,४३,९; तै. सं.
४,२,३,२; ११,३; काठ. २,१४। अप्सु मे सोमो अत्रवीद्०। ऋ. १,२३,२०; १०,९,६; अथर्व. १,६,२; तै. ब्रा.
२,५,८,६; काठ. २,१४। उदुत्तमं वरुण०। ऋ. १,२४,१५; सा. ५८९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; तै. सं.
१,५,११,३; ४,२,१,३; नि. २,१३; काठ. २१,१३। अत्र ते हेडो (०डो) वरुण०। ऋ. १,२४,१४; तै. सं.
१,५,११,३; काठ. ४०,११। त्वं नो अग्ने वरुणस्य०। ऋ. ४,१,४; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९।
स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; ऋषि. ४८,१]

अग्निवृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पतिः ॥	११०
अग्नीकैर्द्वेषो अर्दयाग्ने विश्वाभिरुतिभिः । रयिं नो धेहि यज्ञियम् ॥	१११
सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवं आयजिष्ठः स्वस्ति ।	
अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि ॥	११२
पिप्रीहि देवा, नाना देवानाम् ॥	११३
सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥	११४
यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।	
द्रुहः पाशान् प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हन्तना तम् ॥	११५
अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोमो गीर्भिष्टा वयम् ॥	११६
गृहमेधासा आगत मरुतो मापभूतन । इमा हव्या जुष्टन ॥	११७
प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयुज्यवस्तिरध्वम् ।	
सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥	११८
प्रेद्धो अग्न, इमो अग्ने ॥	११९
अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । हांतरं रत्नधातमम् ॥	१२०
वृषा सोम द्युमं असि ॥	१२१

[५] तै. सं. ४,३,१३ । वा. ३३,९; १७,७६,२२-२३: ८,४५ । काण्व. ३२,९; १८,७६,२२-२३: ८,२६-२७ । [अग्निवृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १,९१,५; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सैनानीकेन सुविदत्रो० । ऋ. २,९,६; तै. सं. ४,३,१३,२; काठ. २,१३ । पिप्रीहि देवान्० । ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,५; ६,११,४; काठ. २,१५; १८,२१,२०,१५ । आ देवानाम्० । ऋ. १०,२,३; अथर्व. १९,५९,३; तै. सं. १,१,१४,३; काठ. २,१५; १८,२१,३५,९ । सांतपना इदं० । ऋ. ७,५९,९; अथर्व. ७,७७,१; तै. सं. ४,३,१३,३; काठ. २,१,१३ । यो नो मरुतो अभि० । ऋ. ७,५९,८; अथर्व. ७,७७,२; तै. सं. ४,३,१३,३; काठ. २,१,१३ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना० । ऋ. ८,४४,१२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; काठ. २,१४ । सोम गीर्भिष्टा० । ऋ. १,९१,११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; ताण्ड्य. ब्रा. १,५,७; काठ. २,१४ । गृहमेधासा (०स) आगत० । ऋ. ७,५९,१०; तै. सं. ४,३,१३,५ । प्र बुध्या व ईरते० । ऋ. ७,५६,१४; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ. २,१,१३ । प्रेद्धो अग्न० । ऋ. ७,१,३; सा. १३७५; तै. सं. ४,६,५,४ । इमो अग्ने० । ऋ. ७,१,१८; तै. सं. ४,३,१३,६; काठ. २,१५; १९,१४; कपि. ४८,३ । अग्निमीडे (०ळे) पुरोहितं० । ऋ. १,१,१; तै. सं. ४,३,१३,३; नि. ७,१५; काठ. २,१४ । वृषा सोम द्युमं (०माँ) । ऋ. ९,६४,१; सा. ५०४,७८१; तै. सं. ४,२,११,३; ३,१३,३; काठ. २,१४; २०,१५]

क्रीडं वः शर्धो मारुतमनर्वाणं रथेशुभम् । कण्वा अभि प्रगायत ॥	१२२
अत्यासो न ये मरुतः स्वञ्चो यक्षदशो न शुभयन्त मर्याः ।	
ते हर्म्येष्ठाः शिशुवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीडिनः पयोधाः ॥	१२३
तं हि शश्वन्तो, अग्निमग्निम् ॥	१२४
इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतम् । साकमेकेन कर्मणा ॥	१२५
श्रथद्वत्रमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नीं सहुरी सपर्यात् ।	
इरज्यन्ता वसव्युस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयन्ता ॥	१२६
तमिन्द्रं वाजयामसि ॥	१२७
युजे रथं गावेषुणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः ।	
विवाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रती जुघन्वान् ॥	१२८
विश्वकर्मन्, वाचस्पतिम् ॥ ५ ॥	१२९
उशन्तस्त्वा हवामहे ॥	१३०
आ नो अग्ने सुचेतुना रथिं विश्वायुपोषसम् । मा३डीकं धेहि जीवसे ॥	१३१
त्वं सोम महे भगं त्वं यून् ऋतायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥	१३२
त्वं सोम प्रचिकितो मनीषां त्वं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम् ।	
तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः ॥	१३३

[क्रीडं (०ळ) वः शर्धो० । ऋ. १, ३७, १; तै. सं. ४, ३, १३, ६; नि. ७, २; काठ. २१, १३ । अत्यासो न ये मरुतः० । ऋ. ७, ५६, १६; तै. सं. ४, ३, १३, ७ । तं हि शश्वन्तो० । ऋ. ५, १४, ३; तै. सं. ४, ३, १३, ८; काठ. १९, १४ । अग्निमग्निं० । ऋ. १, १२, २; सा. ७९१; अथर्व. २०, १०१, २; तै. सं. ४, ३, १३, ८ । इन्द्राग्नी नवतिं पुरो० । ऋ. ३, १२, ६; सा. १५७६; १७०४; तै. सं. १, १, १४, १; काठ. ४, १५ । श्रथद्वत्रमुत सनोति० । ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ४, ३, १३, ८; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३; काठ. २१, १३; ४, १५; २३, ११ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८, ९३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १; १३७, १२; तै. ब्रा. १, ५, ८, ३; २, ४, १, ३; काठ. ३९, १२ । युजे रथं गावेषुणं (गवेषणं) । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । विश्वकर्मन् हविषा० । ऋ. १०, ८१, ६; सा. १५८९; तै. सं. ४, ६, २, ६; ४, ३, १३, ८; नि. १०, २७ । वाचस्पतिं विश्वकर्माणं० । ऋ. १०, ८१, ७; तै. सं. ४, ६, २, ५; काठ. २१, १३; कपि. २८, २]

[६] तै. सं. २, ६, १२ । वा. १९, ७०, ५२-५७, ५९, ६८, ४९, ६१; ३३, ३६, ५५; २७, २७ । काण्व. २१, ७०; ५१-५८, ६१, ६७; २९, २६; ३२, ३६, ५५ । [उशन्तस्त्वा हवामहे० । ऋ. १०, १६, १२; अथर्व. १८ १, ५६; २, ३४; तै. सं. २, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ६, १६; काठ. २१, १४; ३६, १२ । आ नो अग्ने सुचेतुना० (०तना) । ऋ. १, ७९, ९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ३; काठ. २, १४ । त्वं सोम महे भगं० । ऋ. १, ९१, ७; तै. ब्रा. २, ४, ५, ३; काठ. २, १४; २०, १५ । त्वं सोम प्रचिकितो० । ऋ. १, ९१, १; तै. सं. २, ६, १२, १; काठ. २१, १४]

त्वया हि नः पितरः सोमं पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमानं धीराः । वन्वन्वातः परिधीं रपोर्णु वीरैर्भिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥	१३४
त्वञ् सोम पितृभिः सञ्विदानोऽनु द्यावापृथिवीं अततन्थ । तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयञ् स्याम पतयो रयीणाम् ॥	१३५
वर्हिषदः पितर ऊरत्यर्वागिमा वो हव्या चकृमा जुषध्वम् । त आगतावुसा शतमेनाथा नः शञ् योरुरपो दधातन ॥	१३६
उपहृताः पितरः सोम्यासो वर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु । त आगमन्तु त इह श्रुवन्त्वाधिब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥	१३७
आहं पितृन्त्सुविदत्रं अविस्ति नपातं च विक्रमणं च विष्णोः । वर्हिषदः स्वर्धया ये सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहागमिष्ठाः ॥	१३८
इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूत्रासो य उपरास ईयुः । ये पार्थिवे रजस्या निपत्ता ये वा नूनञ् सुवृजनासु विक्षु ॥	१३९
उदीरतामवुरा उत्परासा उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः । असुञ् य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥	१४०
अग्निष्वात्ता ऋतावृधः पितरो मृडता सु नः । दीर्घायुत्वायु जीवसे ॥ अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे नराशञ्से सोमपीथञ् य आशुः ।	१४१
ते नो विप्रासः सुहवा मृडन्तु शं नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥	१४२
अग्निष्वात्ताः पितरा एह गलत सदः सदः सदत सुप्रणीतयः । अत्ता हवींऽपि प्रयतानि वर्हिष्यथा रयिञ् सर्ववीरं दधातन ॥	१४३

[त्वया हि नः पितरः० । ऋ. ९,९६,११; तै. सं. २,६,१२,१; काठ. २१,१४ । त्वञ् सोम पितृभिः० । ऋ. ८,४८,१३; तै. सं. २,६,१२,२; काठ. २१,१४ । वर्हिषदः पितर ऊति० । ऋ. १०,१५,४; अथर्व. १८,१,५१; तै. सं. २,६,१२,२; नि. ४,२१; काठ. २१,१४ । उपहृताः पितरः० । ऋ. १०,१५,५; अथर्व. १८,३,४५; तै. सं. २,६,१२,३; काठ. २१,१४ । आहं पितृन्त्सुविदत्रं० (जाँ०) । ऋ. १०,१५,३; अथर्व. १८,१,४५; तै. सं. २,६,१२,३; काठ. २१,१४ । इदं पितृभ्यो नमो० । ऋ. १०,१५,२; अथर्व. १८,१,४६; तै. सं. २,६,१२,४ । उदीरतामवुरा० (०२) । ऋ. १०,१५,१; अथर्व. १८,१,४४; तै. सं. २,६,१२,३; नि. ११,१८ । अग्निष्वात्ता ऋतावृधः० । काठ. २१,१४ । अग्निष्वात्तानृतुमतो० । वा. य. १९,६१; काठ. २१,१४ । अग्निष्वात्ता पितरा० (०२) । ऋ. १०,१५,११; अथर्व. १८,३,४४; तै. सं. २,६,१२,२; काठ. २१,१४]

सं प्रत्नथा सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बद्धधत्त विश्वा । आपश्च मित्रं धिपणा च साधन्देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४४
सं पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनुनाम् । विवस्वता चक्षसा घामर्षश्च देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४५
ये तातृषुर्देवत्रा जेहमाना होत्राविदुः स्तोमृतघासो अकैः । आग्ने याहि सुविदत्रेभिरर्वाक् सत्यैः पितृभिर्धर्मसद्भिः ॥	१४६
प्र वायुमृच्छा बृहतीं मूनीषा बृहद्रयिः विश्ववारः रथग्राम् । द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥	१४७
प्र याभिर्यासि दाश्वाः समृच्छा नियुद्धिर्वाय इष्टये दुरोणे । नि नो रयिः सुभोजस युवस्व नि वीरं गव्यमृश्यं च राधः ॥	१४८
इन्द्रः वयं शुनासीरमस्मिन् यज्ञे हवामहे । सं नः पर्षदति द्विषः ॥	१४९
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः सं मासैः सं ऋतुभिः परि यज्ञं बभूव । सः स्वत्सरस्य महिमानमेतः शुनासीरमिन्द्रमद्याहुवेम ॥	१५०
सप्त त्वा हरितो रथे बहन्ति देव सूर्य । शोचिःकेशं पुरुप्रिय ॥	१५१
तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्वमाभासि रोचनम् ॥ ६ ॥	१५२

[२४६२]

॥ इति खिलकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

[स प्रत्नथा सहसा०। ऋ. १,९६,१। स पूर्वया निविदा०। ऋ. १,९६,२; काठ. २१,१४। ये तातृषुर्देवत्रा०। ऋ. १,१०५,९; अथर्व. १८,३,४७; तै. ब्रा. २,६,१६,२; नि. ६,१४। प्र वायुमृच्छा बृहती०। ऋ. ६,४९,४। तै. ब्रा. २,८,१,१। प्र याभिर्यासि०। ऋ. ७,९२,३; तै. सं. २,२,१२,७; तै. ब्रा. २,८,१,१; काठ. १०,१२। स नः पर्षदति द्विषः० (दुर्गाणि विश्वा) ऋ. परि. ३५,१; २६,१९; (च. पा.) काठ. २१,१४। सप्त त्वा हरितो रथे०। ऋ. १,५०,८; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; सा. ६४०; तै. सं. २,४,१४,४; काठ. ९,१९; ११,१। तरणिर्विश्वदर्शतो०। ऋ. १,५०,४; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,१; तै. आ. ३,१६,१; काठ. १०,१३]

अथैकादशः प्रपाठकः ।

इन्द्राग्नी रोचना दिवः, प्र चर्षणिभ्या, इन्द्राग्नी नवति पुरः, श्रथद्वृत्रम् ॥	१
जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोण इमं नो यज्ञमुपयाहि विद्वान् ।	
विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामाभुरा भोजनानि ॥	२
अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु ।	
सं जास्पत्यं सूर्यममाकृणुष्व शत्रूयतामभितिष्ठा महांसि ॥	३
प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इन्द्राग्नी इषा आवृणे ॥	४
उपो ह यद्विदथं वार्जिनो गुर्धीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।	
अर्वन्तो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥	५
अग्निर्ददाति सत्पतिं सांसाह यो युधा नृभिः ।	
अग्निरत्यं रघुष्यदं जैतारमपराजितम् ॥	६
अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुर्विब्रह्माणमुत्तमम् । अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुपे ॥	७
या वा संन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुपे नरा । इन्द्राग्नी ताभिरागतम् ॥	८
शुचिं नु स्तोमं नवजातमथेन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।	
उभा हि वा सुहवा जोहवीमि तां वाजं सद्य उशते धेष्ठा ॥	९
पूषा गा अन्वेतु नः, शुक्रं ते अन्यत् ॥	१०

[१] वा. ३३, १२; १५, २९-३०; १८, ७२-७३; २६, ६-८; १२, ५१; ३४, १५; २३, ३२; ८, ३२; १३, ३२; ३४, ४५। क. ३२, १२, १६, ५०-५१; २०, ४१-४२; २८, ६-९; १३, ५२; ३३, ९; २५, ३४; ९, ३१; १४, ३४; ३३, ३३। [इन्द्राग्नी रोचना दिवः० । क. ३, १२, ९; सा. १६९३; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । प्र चर्षणिभ्यां (०भ्यः) । क. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । इन्द्राग्नी नवति पुरः० । क. ३, १२, ६; सा. १५७६, १७०४; तै. सं. १, १, १४, १; काठ. ४, १५ । श्रथद्वृत्रम्० । क. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । जुष्टो दमूना अतिथिः० । क. ५, ४, ५; अथर्व. ७, ७३, ९; तै. ब्रा. २, ४, १, १; नि. ४, ५; काठ. २, १५ । अग्ने शर्ध महते० । क. ५, २८, ३; अथर्व. ७, ७३, १०; तै. ब्रा. २, ४, १, १; ५, २, ४; काठ. २, १५ । प्र वामर्चन्त्युक्थिनो० । क. ३, १२, ५; सा. १५७५, १७०३ । उपो ह यद्विदथं० । ७, ९३, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १२, १ । अग्निर्ददाति सत्पतिं० । क. ५, २५, ६; काठ. २, १५ । अग्निस्तुविश्रवस्तमं० । ५, २५, ५; काठ. २, १५ । या वा संन्ति० । क. ६, ६०, ८; काठ. ४, १५ । शुचिं नु स्तोमं० । ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १ तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५; २१, १३ । पूषा गा अन्वेतु नः० । क. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५, २०, १५ । शुक्रं ते अन्यत्० । क. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. वा. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५]

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितैनेव जयामसि । गामंश्चं पोषयित्वां स् नो मृडातीहृशे ॥ ११

मधुमतीरोपुधीर्घावा आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।

क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ १२

सं समित् ॥ १३

सखायः सं वः सम्यञ्चमिषुं स्तोमं चाग्रये ।

वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नष्ट्रे सहस्वते ॥ १४

वैश्वानरो न ऊत्यां, पृष्टो दिवि ॥ १५

ऋतावान् वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम् । अजस्रं घर्ममीमहे ॥ १६

वैश्वानरं ब्रुव धामान्याचुके येभिः स्वविद्भवो विचक्षण ।

जातं आपृणो भुवनानि रौदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १७

इडामग्ने ॥ १८

त्वं नो अग्ने सन्नये धनानां यशसं कारुं कृणुहि स्त्वानः ।

शक्रेम कर्मापसा नवेन देवैर्घावापृथिवीं प्रावृतं नः ॥ १९

वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिश्चोः ।

इतो जातो विश्वमिदं विचष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण ॥ २०

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयांनामि क्षत्रमजरं सुवीरम् ।

वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानरं वाजमग्ने तवोर्तिभिः ॥ २१

विश्वं विव्याच पृथिवीं पृष्टमन्यमन्यत् प्रतिगृभ्णात्यायत् ।

वैश्वानरस्य महतो मुद्दिन्ना स्योनमन्नं मधुमन्मे कृणोमि ॥ २२

[क्षेत्रस्य पतिना० । ऋ. ४, ५७, १; तै. सं. १, १, १४, २; नि. १०, १५; काठ. ४, १५ । मधुमतीरोपधीः० । ऋ. ४, ५७, ३; अथर्व. २० १४३, ८ । सं समित् ० ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४, ४; काठ. २, १५ । सखायः सं वः० । ऋ. ५, ७, १; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४, ४, ३; काठ. २, १५ । वैश्वानरो न ऊत्यां (ऊतय०) अथर्व. ६, ३५, १; तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६; २०, १५; आ. श्रौ. सू. २, ११ । पृष्टो दिवि० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४; काठ. ११, १३ । ऋतावान् वैश्वानरं० । अथर्व. ६, ३६, १; तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६; ६, १०, ७, १६ । वैश्वानरं तव धामानि० । ऋ. ३, ३, १० । इडामग्ने० (०ड्या०) । ऋ. ३, १, २३; ५, ११; ६, ११; ७, ११; १५, ७; २२, ५; २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३; काठ. १६, ११, १८, २१; कपि. २५, २ । त्वं नो अग्ने सन्नये० । ऋ. १, ३१, ८ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १, ९८, १; तै. सं. १, ५, ११, ३; नि. ७, २२; काठ. ४, १६ । अस्माकमग्ने मघवत्सु० । ऋ. ६, ८, ६; तै. सं. १, ५, ११, २; काठ. ४, १६] .

सं जायमानः परमे व्योमनि त्रतान्युग्निर्द्रुतपा अरक्षत ।	
व्यश्न्तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो मुहिना नाकमस्पृशत् ॥	२३
यथा ह त्वत् ॥	२४
त्रीण्यायूषि त्व जातवेदस्तिष्ठ आजानीरुपसस्ते अग्ने ।	
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥	२५
न्यश्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठचम् । दधाता देवमृत्विजम् ॥	२६
इडायास्त्वा पदे वयं, दधिक्रावणो अकारिषम् ॥	२७
दधिक्रावाणं बुबुधानो अग्निमुप बुव उपसं सूर्यं गाम् ।	
ब्रह्मं मंश्चतोर्विरुणस्य वभ्रुं ते विश्वास्मद् दुरिता यावयन्तु ॥	२८
अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।	
युवा कविः पुरुनिष्ठं क्रतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्रः ॥	२९
साध्वीमकर्देववीतिं नो अद्य यज्ञस्यु जिह्वामविदाम गुह्यम् ।	
सं आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देवहृतिं नो अद्य ॥	३०
याञ्चिद्धि ते ॥	३१
महश्चिदग्ना एनसो अभीक ऊर्वीदेवानामुत मर्त्यानाम् ।	
मा ते संखायः सदमिद्विषाम यज्ञा तोकाय तनयाय शं योः ॥	३२
मही द्यौः पृथिवी च नः ॥	३३

[स जायमानः परमे०। ऋ. ६,८,२। यथाः ह त्वत्०। ऋ. ४,१२,६; १०,१२६,८; तै. सं. ४,७,१५,७; काठ. २,१५,९,१९। त्रीण्यायूषि तव०। ऋ. ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२; कठ. २,१५,१२,१४। न्यश्निं जातवेदसं०। ऋ. ५,२६,७; काठ. २,१४। इडा (०ळा०) यास्त्वा पदे वयं०। ऋ. ३,२९,४; तै. ३,५,११,६; काठ. १५,१२। दधिक्रावणो अकारिषम्०। ऋ. ४,३९,६; सा. ३५८; अथर्व. २०,१३७,३; तै. सं. १,५,११,४, ७,४,१९,४; ताज्य ब्रा. १,६,१७; तै. ब्रा. ३,९,७,५; मै. १,५,१,१,५,६,३,१३,१; काठ. ६,९,७,४,५,४,८; कपि. ४,८,५,३। दधिक्रावाणं बुबुधानो०। ऋ. ७,४४,३। अग्निर्होता न्यसीदद्य०। ऋ. ५,१६; तै. ब्रा. १,३,१४,१; कठ. २,१५,७,१६। साध्वीमकर्देववीतिं०। ऋ. १०,५३,३; तै. सं. १,३,१४,२; काठ. २,१५। याञ्चिद्धि ते०। ऋ. ४,१२,४; १,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५; ४,७,१५,६। महश्चिदग्ना (०ग्न) एनसो०। ऋ. ४,१२,५; काठ. २,१५। मही द्यौः पृथिवी च नः०। ऋ. १,२२,१३; तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३; ४,२,९,३; काठ. १३,९-१०; १५,१२; १६,१६; २०,७; ३९,३; कपि. ३२,९]

घृतवती भुवनानामभिश्चियोर्वा पृथ्वीं मुधुदुधे सुपेशसा ।

द्यावापृथिवीं वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भरिरेतसा ॥ १ ॥

३४

पृथुपाजा, —स्तं सवाधः ॥

३५

ईडे अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥

३६

अग्ने शक्रेम ते वयं यमं देवस्यु वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥

३७

उप त्वा रण्वसंहशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत । अग्ने ससृज्महे गिरः ॥

३८

उप छायमिव घृणेरगन्म शर्म ते वयम् । अग्ने हिरण्यसंहशः ॥

३९

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनन्, त्वं सोमासि सत्पति, रग्नीपोमा युवमेतानि,

श्रीणामुदारः ॥

४०

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यध्रे वह्निं चकथं विदथे यज्ञध्वे ।

देवं अछा दीद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तनुं जुषस्व ॥

४१

सोमापूषणा जनना रथीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिम् ॥

४२

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिन्द्रः पकमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुर्लियासु ॥

४३

उत नो ब्रह्मन् हविष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः शोचा मरुद्भूधौऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ४४

[घृतवती भुवनानां० । ऋ. ६, ७०, १; सा. ३७८]

[२] तै. सं. १, ८, २२, २, १, ११ । वा. ३३, ९; १२, २२; २१, ३—४, ८—९; २०, ८४ । काण्व. ३२, ९; १३, २३; २३, ३—४,

८—९; २२, ६९ । [पृथुपाजास्तं सवाधः० । ऋ. ३, २७, ५—६; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ ।

ईडे (०८६) अग्निं विपश्चितं० । ऋ. ३, २७, २; तै. ब्रा. २, ४, २, ४; काठ. ४०, १४ । अग्ने शक्रेम ते

वयं० । ऋ. ३, २७, ३; तै. ब्रा. २, ४, २, ५; काठ. ४०, १४ । उप त्वा रण्वसंहशं० । ऋ. ६, १६, ३७; सा.

१७०५; काठ. ४०, १४ । उप छायामिव घृणेः० । ऋ. ६, १६, ३८; तै. ब्रा. २, ४, ४, ६; काठ. ४०, १४ ।

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनन्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १, ५, ६, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १;

काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १;

काठ. २, १४ । अग्नीपोमा० । ऋ. १, ९३, १—४, ७, ९—१२; १०, ६६, ७; तै. सं. २, ३, १४, १—२; तै. ब्रा.

२, ८, ७, ९—१०; ३, ५, ७, २ । युवमेतानि० । ऋ. १, ९३, ५; तै. सं. २, ३, १४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, २; काठ.

४, १६ । श्रीणामुदारः० । ऋ. १०, ४५, ५; तै. सं. ४, २, २, ३; काठ. २, १५; १६, ९ । सोमस्य मा तवसं० ।

ऋ. ३, १, १; काठ. २, १५ । सोमापूषणा जनना० । ऋ. २, ४०, १; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५;

काठ. ८, १७ । इमौ देवौ जायमानौ० । ऋ. २, ४०, २; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. ८, १७ ।

उत नो ब्रह्मन् हविष (०८४विष)० । ऋ. ३, १३, ६; काठ. २, १५]

नू नो रास्व सहस्रवत्सोक्तवत् पुष्टिमद्रसु । द्युमदग्ने सुवीर्यं वपिष्टमनुपाक्षितम् ॥	४५
त्वा युजा तुव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सस्रुतस्कः । अहन्नहिमरिणात् सम सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खान्ति ॥	४६
ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्भयश्च पीतः । अयं यः सोमो न्यधायस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरुमेभ्यायुः ॥	४७
त्वं नो अग्ने, स त्वं नो अग्ने, अग्निं वः पूर्यं गिरां ॥	४८
मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासुचित् । देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥	४९
न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो । देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥	५०
नकिष्टं कर्मणा नशन्नं प्रयोपन्नं योषति । देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥	५१
असदन्नं सुवीर्यमुत त्यदाश्वरुच्यम् । देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥	५२
उपक्षरन्ति सिन्धवो मयोभुव ईजानं च यक्ष्यमाणं च धेनवः । पूर्णन्तं च पपुंरिं च श्रवस्यवो घृतस्य धारा उपयान्ति विश्वतः ॥	५३
सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम् । अवस्यतं मुञ्चतं यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमनो अस्मत् ॥	५४

[नू नो रास्व०। ऋ.३,१३,७; काठ. २,१५ । त्वा युजा तव तत्सोम०। ऋ. ४,२८,१ । ऋदूदरेण सख्या०। ऋ. ८,४८,१०; तै. सं. २,२,१२,३; नि. ६,४ । त्वं नो अग्ने०। ऋ. ४,१,४;१,३१,८; तै. सं. २,५,१२,३,४, २,११,३; तै. ब्रा. ३,७,११,३;१२,६; तै. आ. २,४,४;४,२०,३; काठ. ३४,१२ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; कपि. ४८,१ । अग्निं वः पूर्यंगिरां० । ऋ. ८,३१,१४; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। मक्षू देववतो रथः०। ऋ. ८,३१,१५; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। न यजमान रिष्यसि०। ऋ. ८,३१,१६; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,२२ । नकिष्टं कर्मणा० । ऋ. ८, ३१,१७; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२ । असदन्नं सुवीर्यम्० । ऋ. ८,३१,१८; तै. सं. १,८, २२,४; काठ. ११,१२ । उपक्षरन्ति सिन्धवो० । ऋ. १,१२५,४; तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२;११,५ । सोमारुद्रा युवमेतानि० । ऋ. ६,७४,३; अथर्व. ७,४२,२; तै. सं. १,८,२२,५; काठ. ११,१२]

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्यं प्र वामिष्टयोऽरमश्रुवन्तु ।	
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥	५५
सोमारुद्रा विवृहतं विषूचीममीवा या नो गयमाधिवेश ।	
आरे वाधेथां निर्ऋतिं पराचैरस्मे भद्रां सौश्रवसानि सन्तु ॥	५६
तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सोमारुद्रा इहं सु सृडतं नः ।	
मुमुक्तमस्मान् गुसितानभीके प्रयच्छतं वृषणा शंतमानि ॥	५७
अग्नाविष्णु सजोपसां, अग्नाविष्णु महि धाम प्रियं वाम् ॥	५८
अग्नाविष्णु महि तद्वां महित्वं वीथीं घृतस्य गुह्या जुषाणां ।	
दमे दमे सुष्टुतीं वावृधानां नु वां जिह्वां घृतमाचरण्यत् ॥	५९
पावका नः सरस्वती ॥	६०
सरस्वत्याभिं नो नेषि वंस्यो मापस्फरीः पयसा मां ना अधृक् ।	
जुषस्व नः सख्यां व्रेश्या च मां त्वत्क्षेत्राण्यरण्यानि गन्म ॥	६१
आ नो दिवः ॥	६२
बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुपे ॥	६३
एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।	
बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पंतयो रयीणाम् ॥	६४
आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुकृतू ॥	६५
प्र वाहवा सिस्तं जीवसे ना आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।	
आ नो जने श्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥	६६

[सोमारुद्रा धारयेथाम० । ऋ. ६,७४,१; काठ. ११,१२ । सोमारुद्रा विवृहतं० । ऋ. ६,७४,२; अथर्व. ७,४२,१; तै. सं. १,८,२२,१; काठ. ११,१२ । तिग्मायुधौ तिग्महेती० । ऋ. ६,७४,४ । अग्नाविष्णु सजोपसा० । तै. सं. ४,७,१; ५,७,३,२; तै. ब्रा. ३,११,३ । अग्नाविष्णु महि (तद्वां) धाम० । अथर्व. ७,२९,१-२; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२,१; काठ. ४,१६ । पावका नः सरस्वती० । ऋ. १,३,१०; सा. १८९; तै. ब्रा. २,४,३,१, नि. ११,२६; काठ. ४,१६ । सरस्वत्याभि नो नेषि० । ऋ. ६,६१,१४; तै. सं. ७,२,७,४; तै. ब्रा. २,४,३,१; ८,२,८; काठ. १७,१८,३०,३ । आ नो दिवः । ऋ. ५,४३,११; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२, १; ३,१,११,२; काठ. ४,१६,२०,१५ । बृहस्पते जुषस्व नो० । ऋ. ३,६२,४; तै. सं. १,८,२२,२; काठ. ४,१६,२६,११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४,५०,६; अथर्व. २०,८८,६; तै. सं. १,८,२२,२; तै. ब्रा. २,८,२,८; काठ. १७,१८ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ. ३,६२,१६ सा. २२०,६६३; तै. सं. १,८,२२,३ । प्र वाहवा सिस्तं० । ऋ. ७,६२,५; तै. सं. १,८, २२,३; तै. ब्रा. २,७,१५,६; ८,६,७; काठ. १२,१४]

और्वभृगुवच् शुचिममवानवदाहुवे । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६७
आ सव्यं सुवितुर्थथा भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६८
हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रद्यं सहः । अग्निं सुमुद्रवाससम् ॥	६९
वृषा सोम द्युमं असि ॥	७०
आ ये तन्वान्ति रश्मिभिस्तिरः सुमुद्रमर्णवम् । मरुद्भिरया आगृहि ॥	७१
आ वो यन्तूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।	
अयं यो अग्निमरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥	७२
यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आष्टिपेणो मनुष्यः समीधे ।	
विश्वेभिर्देवैरनुमर्घमानः प्र पर्जन्यमारिया वृष्टिमन्तम् ॥	७३
अग्ने वाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापामीवामप रक्षांसि सेध ।	
अस्मात् सुमुद्राद् बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥	७४
प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा युत्तृपन्मरुतो वावशानः ॥	७५
श्रियसे कं भानुभिः समिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्तं क्रकभिः सुखादयः ।	
ते वाशीमन्त इष्मिणो अग्निरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥	७६
मरुतो यद्ग वो दिवः ॥	७७
प्रैषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ग युञ्जते शुभे ।	
ते क्रीडयो धुनुयो आजृष्टयः स्वयं मूहित्वं पनयन्त धृतयः ॥ २ ॥	७८
कया शुभा सवयसः संनीडाः समान्या मरुतः समिमिक्षुः ।	
कया मती कुता एतास एतेऽर्चन्ति शुष्मं वृषणो वसूया ॥	७९

[और्वभृगुवच् शुचिम्०। ऋ. ८, १०२, ४; सा. १८; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। आ सव्यं सवितु-
र्थथा० । ऋ. ८, १०२, ६; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४ । हुवे वातस्वनं कविं० । ऋ. ८, १०२, ५; तै. सं.
३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४ । वृषा सोम द्युमं (०मां) । ऋ. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११,
३; ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५, । आ ये तन्वान्ति रश्मिभिः० । ऋ. १, ९१, ८ । आ वो यन्तूदवा-
हासो० । ऋ. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३ । यं त्वा देवापिः० । ऋ. १०, ९८, ८; काठ. २, १५; कपि. २५, ३;
३२, ४। अग्ने वाधस्व वि मृधो०। ऋ. १०, ९८, १२; तै. ब्रा. २, ५, ८, ११; काठ. २, १५। प्रिया वो नाम हुवे०।
ऋ. ७, ५६, १०; तै. सं. २, १, ११, १; काठ. ८, १७ । श्रियसे कं भानुभिः०। ऋ. १, ८७, ६; तै. सं. २, १, ११, २;
४, २, ११, २; नि. ४, १६; काठ. ३, १७ । मरुतो यद्ग वो दिवः० । ऋ. ८, ७, ११; तै. सं. १, ५, ११, ४, २, १,
११, १; काठ. ८, १७; ९, १९; २१, १३ । प्रैषामज्मेषु विथुरेव० । ऋ. १, ८७, ३; तै. सं. ४, ३, १३, ७]

[३] वा. ३३, २७, ७८—७९; ३४, ४८ । कण्व. ३२, २७, ७८—७९; ३३, ३६ । [कया शुभा सवयसः० । ऋ.
१, १६५, १; काठ. ९, १८ ।

कस्य ब्रह्माणि जुजुषुर्यवानः को अध्वरं मरुता आववर्त ।	
श्येनं इव प्रजतो अन्तरिक्षे केन महा मनसा रीरमाम ॥	८०
कुतस्त्वामिन्द्र माहिनः सन्नैको यासि सत्पते किं त इत्या ।	
संपृच्छसे समराणः शुभानैर्वोचैस्तन्नो हरिवो यत्ते अस्मे ॥	८१
ब्रह्माणि मे मतयः शं सुतासः शुष्म इयति प्रभृतो मे अद्रिः ।	
आशासते प्रतिहर्यन्त्युक्थेमा हरी वहतस्ता नो अछ ॥	८२
अतो वयमन्तमेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तरन्वः शुम्भमानाः ।	
महोभिरैकमुपयुज्महे न्विन्द्रः स्वधामनु हि नो बभूथ ॥	८३
कस्या वो मरुतः स्वधासीद्यन्मामेकं समधत्ताहिहत्ये ।	
अहं ३ ह्यग्रस्तुविषस्तुविष्मान् विश्वस्य शत्रोरनमं वधसैः ॥	८४
भूरि चकथ युज्येभिरस्मे सुमानैभिवृषभ पौंस्येभिः ।	
भूरीणि हि कृण्वामा शविष्ठेन्द्रः कृत्वा मरुतो यद्वशाम ॥	८५
वधीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वैन भामेन तविषो वुभूवान् ।	
अहमेतां सनवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः ॥	८६
अनुत्तमां ते मघवन्नकिण्ठं न त्वावं अस्ति देवता विदानः ।	
न जायमानो नशते न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥	८७
एकस्य चिन्मे विश्वस्त्वौजो या नु दुधृष्वान् कृण्वे मनीषा ।	
अहं ३ ह्यग्रो मरुतो विदानो यानि च्यवमिन्द्रा इदीश एषाम् ॥	८८
अमन्दन्मा मरुतः स्तोमो अत्र यन्मे नरः श्रुत्यं ब्रह्म चक्रं ।	
इन्द्राय वृष्णे सुमखाय मंह्यं संख्ये संखायस्तनुवे तनुभिः ॥	८९
एवेदेते प्रति मा रोचमाना अनेद्यः श्रवा एषो दधानाः ।	
संचक्ष्या मरुतश्चन्द्रवर्णा अछान्त मे छदयाथा च नूनम् ॥	९०

[कस्य ब्रह्माणि जुजुषुः०। क. १,१६५,२; काठ. २,१८ । कुतस्त्वामिन्द्र माहिनः०। क. १,१६५,३; काठ. १,१८ । ब्रह्माणि मे मतयः०। क. १,१६५,४; काठ. १,१८ । अतो वयमन्तमेभिर्युजानाः०। क. १,१६५, ५; काठ. १,१८ । क्वस्या वो मरुतः० । क. १,१६५,६; तै. ब्रा. २,८,३,५; काठ. १,१८ । भूरि चकथ युज्येभिः० । क. १,१६५,७; नि. ६,७; काठ. १,१८; २३,११ । वधीं वृत्रं मरुत० । क. १,१६५,८; तै. ब्रा. २,८,३,६; काठ. १,१८; २३,११ । अनुत्तमां ते मघवन्० । क. १,१६५,९; काठ. १,१८ । एकस्य चिन्मे० । १,१६५,१०; काठ. १,१८ । अमन्दन्मा मरुतः० । क. १,१६५,११; काठ. १,१८ । एवेदेते प्रति मा० । क. १,१६५,१२; काठ. १,१८]

को न्वत्र मरुतो मामहे वः प्रयातन् संखीरंखा सखायः । मन्मानि चित्रा अपिवातयन्त एषां भूत नवेदा म ऋतानाम् ॥	९१
आ यद् दुवस्याद् दुवसे न कारुरस्मांश्चक्रे मान्यस्यु मेधा । ओ पू वर्त मरुतो विप्रमछेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥	९२
एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्थस्यु मान्यस्यु कारोः । एषां यासीष्ट तन्त्रे वयां विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ ३ ॥	९३
इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः ॥	९४
आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तराद्दुधरादा पुरस्तात् । आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाङ्गिन्द्र द्युम्नं स्वर्वद्वेष्टस्मै ॥	९५
मरुतो यद्द वो दिवो, या वः शर्म ॥	९६
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्धमागहि । महान्महीभिरुतिभिः ॥ त्वं महं इन्द्र तुभ्यं हृ क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।	९७
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्तसृजः सिन्धुंरहिना जग्रसानान् ॥	९८
मरुतो यद्द वो वलं जनं अचुच्यवीतन । गिरींश्चुच्यवीतन ॥	९९
ऋष्टयो वो मरुतो अंसुरोरधि सहा औजो वाहोर्वो वलं हितम् । नृम्णा शीर्षिस्वायुधा रथेषु नो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिशे ॥	१००
पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥	१०१
समत्स्वग्निमवसे वाजयन्तो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसम् ॥	१०२

[को न्वत्र मरुतो० ऋ. १,१६५,१३; काठ. ९,१८ । आ यद् दुवस्याद् दुवसे० । ऋ. १,१६५,१४; कठ. ९,१८ । एष वः स्तोमो मरुत० । ऋ. १,१६५,१५; १६६,१५; १६७,११; १६८,१०; काठ. ९,१८]

[४] वा. ३३,६५; ४,१६; ५,१५,२०,३६—३७; ७,४३—४४; ४०,१६; १७,९ । का. ३२,६५; ४,२१; ५, २०,२६,४५—४६; ९,८—९; ४०,१८; १८,१० । [इन्द्रं वो विश्वतस्परि० । ऋ. १,७,१०; सा. १६२०; अथर्व. २०,३९,१; ७०,१६; तै. सं. १,६,१२,१; २,३,१४,१; ३,१,११,१; ४,३,१३,८; काठ. ८,१७ । आ ते शुष्मो वृषभ० । ऋ. ६,१९,९; तै. ब्रा. २,५,८,१; ८,५,९ । मरुतो यद्द वो दिवः० । ऋ. ८,७,११; तै. सं. १,५,११,४; २,१,११,१; ३,१४,४; काठ. ८,१५; ९,१९; २१,१३ । या वः शर्म० । ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५; २,१,११,१; ३,१४,४; तै. ब्रा. २,८,५,६; कठ. ८,१७; २१,१३ । आ तू न इन्द्र वृत्रहन्० । ऋ. ४,३२,१; सा. १८१; काठ. ६,१०; २१,१३ । त्वं महं (०हं) इन्द्र तुभ्यं० । ऋ. ४,१७,१; काठ. ६,१० । मरुतो यद्द वो वलं० । ऋ. १,३७,१२ । ऋष्टयो वो मरुतो० । ऋ. ५,५७,६ । पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि० । ऋ. ८,११,८; ४३,२१; सा. ११६७; तै. ब्रा. २,४,४,४ । समत्स्वग्निमवसे० । ऋ. ८,११,९; सा. ११६८; तै. ब्रा. २,४,४,४]

अग्ने नया, —ss देवानां, त्वमग्ने व्रतपा असि, यद्वो वयम् ॥	१०३
त्वमग्ने व्रतभृच्च, शुचिरग्ने देवै इहावह । उषु यज्ञं हविश्च नः ॥	१०४
व्रता तु विभ्रद् व्रतपा अदब्धो यजानो देवो अजरः सुवीरः ।	
दधद्रत्नानि सुमृडीकौ अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥	१०५
श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमाभर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥	१०६
तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ वल्लिमग्ने अन्तिता औत दूरात् ।	
आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि महत्ते अग्ने महि शम्भु भद्रम् ॥	१०७
त्वामग्ने वाजसातम् विप्रा वर्धन्ति सुष्टुतम् । स नो रास्व सुवीर्यम् ॥	१०८
अयं नो अग्नि, —रनीकैर्द्वेषो अर्दय, सैन्नानिकेने, —दं विष्णुः, प्र तद्विष्णुः ॥	१०९
आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रौदस्योः ।	
अग्निं पुरा तनयित्नीरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥	११०
काद्विष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कदाताय प्रतवसे शुभं यै ।	
परिज्मने नास्त्याय क्षै ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृधे ॥	१११
उक्षाज्ञाय वशाज्ञाय ॥	११२
वातोपधूत इषितो वशं अनु त्रिषु यदन्ना वैविपद्वितिष्ठसे ।	
आ ते यतन्ते रश्मयो यथा पृथक् शर्धास्यग्ने अजराणि धक्षतः ॥ ४ ॥	११३

[अग्ने नय सुपथा० । ऋ. १, १८९, १; तै. सं. १, १, १४, ३; ४, ४३, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ३; तै. आ. १, ८, ८; शत. ब्रा. १४, ८, ३, १; काठ. ६, १०; ३, १; कपि. २, ८ । आ देवानां० । ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३; काठ. २, १५; १८, २१; ३५, ९ । त्वमग्ने व्रतपा असि० । ऋ. ८, ११, १; अथर्व. १९, ५९, १; तै. सं. १, १, १४, ४; २, ३, १; काठ. २, ४; ६, १०; २३, ५ । यद्वो वयम्० । ऋ. १०, २, ४; अथर्व. १९, ५९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; काठ. ६, १०; कपि. ४८, १० । त्वमग्ने व्रतभृच्चशुचिं (स नः पावक दीदिवो०) । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । व्रता तु विभ्रद् व्रतया० । तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने० । ऋ. २, ७, १; तै. सं. १, ३, १४, ३ । तुभ्यं भरन्ति क्षितयो० । ऋ. ५, १, १०; तै. ब्रा. २, ४, ७, ९; काठ. ७, १६ । त्वामग्ने वाजसातम० । ऋ. ५, १३, ५; तै. सं. १, ४, ४६, ३; काठ. ६, १० । अयं नो अग्निः० । तै. सं. १, ३, ४, १; ४, ४६, ३; काठ. ४, ९; ६, १०; कपि. ३, ७ । अनीकैर्द्वेषो अर्दय० । तै. सं. ४, ३, १३, २; काठ. २१, १३ । इदं विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ. १, २२, १७; सा. २२२, १६६९; अथर्व. ७, २६, ४; तै. सं. १, २, १३, १; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. १२, १९; काठ. २, १०; कपि. ३, ४ । प्र तद्विष्णु स्तवते० । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; नि. १, २०; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । आ वो राजानमध्वरस्य० । ऋ. ४, ३, १; सा. ६९; तै. सं. १, ३, १४, १; तै. ब्रा. २, ८, ६, ९; काठ. ७, १६ । काद्विष्ण्यासु वृधसानो० । ऋ. ४, ३, ६; काठ. ७, १६ । उक्षाज्ञाय वशाज्ञाय० । ऋ. ८, ४३, ११; अथर्व. ३, २१, ६; २०, १३; तै. सं. १, ३, १४, ७; काठ. ७, १६; ४०, ५ । वातोपधूत इषितो० । ऋ. १०, ९१, ७; सा. ९८३]

कृणुष्व पाजा इति पञ्च ॥

११४

सं ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवुते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभिघ्नौत् ॥

११५

सेदश्रे अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासुदिष्टिः ॥

११६

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मै क्षत्राणि धारयेरनु द्युन् ॥

११७

इह त्वा भूर्याचरेदुप त्मन्दोषावस्तदीदिवाऽसमनु द्युन् ।

क्रीडन्तस्त्वा समनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवाऽसो जनानाम् ॥

११८

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य त्राता भवसि तस्य संखा यस्त आतिथ्यमानुषग जुजोपत् ॥

११९

महो रुजामि वन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गौतुमादन्वियाय ।

त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दसूनाः ॥

१२०

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्यञ्चो निषद्याग्ने त्व नः पान्त्वमूर ॥

१२१

ये पायवो मामतेर्य ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्ता इद्रिपवो नाह देभुः ॥

१२२

त्वया वयं सध्यन्त्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसा हृदय सत्यतातेऽनुष्टुया कृणुह्यहयाण ॥

१२३

[५] तै. सं. १,२,१४ । वा. १३,९—१३ । काण्व. १४,९—१३ । [कृणुष्व पाजा (०जः) प्रसिति० । ऋ. ४,४, १—५; तै. सं. १,२,१४,१—२; नि. ६,१२; काठ. ६,११; १०,५; १६,१५; कपि. २५,५; १३,९ । स ते जानाति सुमतिं० । ऋ. ४,४,६; तै. सं. १,२,१४,२; काठ. ६,११ । सेदश्रे अस्तु सुभगः० । ऋ. ४,४,७; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,१२ । अर्चामि ते सुमतिं० । ऋ. ४,४,८; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,११ । इह त्वा भूर्याचरेदुप० । ऋ. ४,४,९; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो० । ऋ. ४,४,१०; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । महो रुजामि वन्धुता० । ऋ. ४,४,११; तै. सं. १,२,१४, ४; काठ. ६,११ । अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा० । ऋ. ४,४,१२; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । ये पायवः सध्यञ्चो० । ऋ. १,१४७,३; ४,४,१३; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । त्वया वयं सध्यन्त्यस्त्वोता । ऋ. ४,४,१४; तै. सं. १,२,१४,६; नि. ५,१५; काठ. ६,११; १६,१]

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।	
दहाशसो रक्षसः पारह्यस्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवघात् ॥	१२४
अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः । शुचिः पावक ईड्यः ॥	१२५
त्वं नः सोम विश्वतः ॥ ५ ॥	१२६
युक्त्वा हि देवहूतमान् ॥	१२७
उत नो देव देवं अछा वोचो विदुष्टरः । श्रद्धिश्वा वार्या कृधि ॥	१२८
त्वं ह यद्यविष्टय सहसः सून आहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥	१२९
अयमग्निः सहास्त्रिणः ॥	१३०
तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नैदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥	१३१
तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यथा । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥	१३२
कमु प्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गौषु स्तरामहे ॥	१३३
मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्ताः । कृशं न हासुरङ्ग्याः ॥	१३४
मा नः समस्य दूरद्व्यः परिवेषसो अहतिः । ऊर्मिर्न नावमावधीत् ॥	१३५
नमस्ते अग्ना ओजसे गृणान्ति देव कृष्टयः । अमैरमित्रमर्दय ॥	१३६
इमं यज्ञमिदं वचो जुजुपाणं उपागहि । सोम त्वं नो वृधे भव ॥	१३७
कुवित्सु नो गइष्टयेऽग्रे सश्वेषिषो रयिम् । उरुकुदुरुं णस्कृधि ॥	१३८
मा नो अस्मिन् महाधने परा वर्गारभृद्यथा । सश्वर्गं सं रयिं जय ॥	१३९

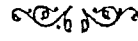
[अया ते अग्ने समिधा० । ऋ. ४, ४, १५; तै. सं. १, २, १४, ६; नि. ३, २१; काठ. ६, ११ । अग्नी रक्षांसि सेधति० । ऋ. ७, १५, १०; अथर्व. ८, ३, २६; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; काठ. १५, १२ । त्वं नः सोम विश्वतः० । ऋ. १, ११, ८; ८, ४८, १५; १०, २५, ७; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४]

[६] तै. सं. २, ६, ११ । काठ. ७, १७ । वा. १३, ३७; ३३, ४; १५, २१ । काण्व. १४, ३९; ३२, ४; १६, ४२ । [युक्त्वा हि देवहूतमान्० (वतमाँ) । ऋ. ८, ७५, १; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७, २२, ५—६; कपि. ३४ । उत नो देव देवं (वान्) ऋ. ८, ७५, २; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । त्वं ह यद्यविष्टय० । ऋ. ८, ७५, ३; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । अयमग्निः सहास्त्रिणः० । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १; ४, ४, ४, १; काठ. ७, १७; १६, १५ । तं नेमिमृभवो यथा० । ऋ. ८, ७५, ५; तै. सं. २, ६, ११, १ । तस्मै नूनमभिद्यवे० । ऋ. ८, ७५, ६; तै. सं. २, ६, ११, २ । कमु प्विदस्य सेनयाग्नेः० । ऋ. ८, ७५, ७; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नो देवानां विशः । ऋ. ८, ७५, ८; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नः समस्य दूरद्व्यः० । ऋ. ८, ७५, ९; तै. सं. २, ६, ११, २; नि. ५, २३ । नमस्ते अग्ना (अग्ने) ओजसे० । ऋ. ८, ७५, १०; सा. ११, १६४८; तै. सं. २, ६, ११, २ काठ. ७, १७ । इमं यज्ञमिदं वचो० । ऋ. १, ११, १०; काठ. २, १४ । कुवित्सु नो गइष्टये० (वि०) । ऋ. ८, ७५, ११; सा. १६४९; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७ । मा नो अस्मिन्० । ऋ. ८, ७५, १२; सा. १६५०; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७]

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं हेदुगिर्विधावति ॥ १४०

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिपक्तु दुलुना । वर्धा नो अमुवच् शवः ॥ ६ ॥ १४१

॥ इति खिलकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥११॥ [२६०३]

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्रावृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १

अस्मे इन्द्रावृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ २

एह्यु पु ब्रवाणि तैऽग्ने इत्थेतुरा गिरः । एभिर्वर्धासा इन्दुभिः ॥ ३

इमं यज्ञमिदं वचः ॥ ४

त्यान्न क्षत्रियं अथ आदित्यान् याचिषामहे । सुमृडिकं अभिष्टये ॥ ५

येभ्यो माता मधुमत् पिन्वुते पयः पीयूषं द्यौरदितिरद्विर्वाहाः ।

उक्थंशुष्मान् वृषभरान्त्स्वप्सस्तं आदित्यं अनुमदात् स्वस्तये ॥ ६

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घा धियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्वयमाना ऋणानि ॥ ७

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्यया शुच्यो धारपूताः ।

अवृजिना अनवद्या अदब्धा उरुशसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ८

तत्सूर्यस्य, भद्रा अश्वा, हिरण्यगर्भो, यः प्राणतः ॥ ९

[यस्याजुषन्नमस्विनः० । ऋ. ८,७५,१४; तै. सं. २,६,११,३ । अन्यमस्मद्भिया० । ऋ. ८,७५,१३; तै. सं. २,६,११,३]

[१] वा. २६,१३; ३३,३७,५३; १३,४; २३,१,३; २५,१०-११; ३४,५३,५८,५६; १६,१,४८; ५,१५। काण्व. ३२,३७, ५३; १४,४; २५,१,३; २७,१४-१५; ३३,४१,४४,४६; १७,१,४८; ५,२० । [इदं वामास्ये हविः० । ऋ. ४,४९,१; तै. सं. ३,३,११,१। अस्मे इन्द्रावृहस्पती०। ऋ. ४,४९,४; तै. सं. ३,३,११,१। एह्यु पु ब्रवाणि० । ऋ. ६,१६,१६; सा. ७,७०५; काठ. २,१४; २०,१४ । इमं यज्ञमिदं० । ऋ. १,९१,१०; १०,१५०,२; काठ. २,१४ । त्यान्न क्षत्रियं अथ० । ऋ. ८,६७,१; तै. सं. २,१,११,५ । येभ्यो माता मधुमत्० । ऋ. १०, ६३,३ । धारयन्त आदित्यासो० । ऋ. २,२७,४; तै. सं. २,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. ११,१२ । त्री रोचना दिव्या० । ऋ. २,२७,९ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १,११५,४; अथर्व. २०,१२३,१; तै. ब्रा. २,८,७,१; नि. ४,११ । भद्रा अश्वा०। ऋ. १,११५,३; तै. ब्रा. २,८,७,१ । हिरण्यगर्भो०। ऋ. १०,१२१,१; अथर्व. ४,२, ७; तै. सं. ४,१,८,३; २,८,२; ताण्ड्य ब्रा. ९,९,१२; नि. १०,२३; काठ. ५,५,११; १६,१५; २०,५; ४०,१; कपि. ३२,७; ४८,१३ । यः प्राणतः० । ऋ. १०,१२१,३; अथर्व. ४,२,२; तै. सं. ४,१,८,४; ७,५,१६,१; काठ. ४,१६; ८,१७; १०,१३; २२,१४; ४०,१; ५,५,१३]

- बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमं व्योमन् ।
 सप्तस्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तारश्मिरधमत्तमांसि ॥ १०
- यदा वाजमसनद्विश्वरूपमा द्यामरुक्षदुत्तराणि सव्व ।
 बृहस्पतिं वृषणं वर्धयन्तो नाना सन्तो विभ्रुतो ज्योतिरासाम् ॥ ११
- बृहस्पतिं हवामहे विश्वतः संगुणं वयम् । उप नो यज्ञमागमत् ॥ १२
- स सुष्टुभा स ऋक्ता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।
 बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिकदुद्रावशतीरुदाजत् ॥ १३
- ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तन्नयं च जिन्व ।
 विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्भदेम विदथे सुवीराः ॥ १४
- ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य विश्वहा रायः स्याम रश्म्यो वयस्वतः ।
 वीरेषु वीरं उपपृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वैपि मे हवम् ॥ १५
- उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वमेहे ।
 उप प्रयन्त मरुतः सुदानवा इन्द्र प्राशर्मवा संचा ॥ १६
- अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिर्ध्वरे ।
 ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवं अत्रो वरेण्यम् ॥ १७
- नमस्ते रुद्र मन्यव, इमा रुद्राय ॥ १८
- को अद्वा वेद क इह प्रचोचत् कुता आज्ञाता कुत इयं विसृष्टिः ।
 अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत् आवभूव ॥ १९
- इयं विसृष्टिर्यत् आवभूव यदि वा दधे यदि वा न ।
 यो अस्याध्यक्षः परमं व्योमन्तसो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ २०

[बृहस्पतिः प्रथमं० क. ४,५०,४; अथर्व. २०,८८,४; तै. ब्रा. २,८,२,७; काठ. १७,१८। यदा वाजमस-
 नद० क. १०,६७,१०; अथर्व. २०,९१,१०। स सुष्टुभा स ऋक्वता०। क. ४,५०,५; अथर्व. २०,८८,५;
 तै. सं. २,३,१४,४; काठ. १०,१३। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य०। क. २,२३,१९; २४,१६; तै. ब्रा. २,८,५,१।
 ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य०। क. २,२४,१५; तै. ब्रा. २,८,५,२ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते०। क. १,४०,१; तै. आ
 ४,२,१; काठ. १०,१३। अग्निरुक्थे पुरोहितो०। क. ८,२७,१; सा. ४८; काठ. १०,१३। नमस्ते रुद्र
 मन्यव०। तै. सं. ४,५,१,१; काठ. १७,१६; कपि. २७,६। इमा रुद्राय०। क. १,११४,१; तै. सं. ४,५,१०,१;
 काठ. १७,१६; कपि. २७,६। को अद्वा वेद क इह०। क. १०,१२९,६; तै. ब्रा. २,८,९,५। इयं
 विसृष्टिर्यत् आवभूव०। क. १०,१२९,७; तै. ब्रा. २,८,९,६]

इदं विष्णुर्विचक्रमे ॥

२१

तदस्य प्रियमभि पाथो अस्यां नरो यत्र देव्यवो मदन्ति ।

उरुक्रमस्य स हि बन्धुरिर्था विष्णोः पुदे पुरमे संध्या उत्सः ॥

२२

विश्वे देवा ऋतावृधः ॥

२३

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अन्तरिक्षे य उषं द्यवि ष्ट ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि सादयध्वम् ॥

२४

इन्द्राणीं पत्या सुजितं जिगाय सैना ह नाम पृथिवी धनं जया विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक् ।

इन्द्राणीं प्रासहा संजयन्ती तस्यै त एना हविषा विधेम ॥

२५

उपप्रेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह । वसुपते विरमय संत्येवं तरेन्वं मम ॥

२६

ये त्रिसप्ताः पुरियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रतः ।

वाचस्पतिर्विला तेषां तरेन्वोऽद्य दधातु मे ॥ १ ॥

२७

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात् सोमो रुद्रैर्भिरक्षतु तमना ।

इन्द्रो मरुद्भिर्ऋतुथा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म यत्सत् ॥

२८

समग्निर्वसुभिर्नो अव्यात् सत् सोमो रुद्रियामिस्तनूभिः ।

समिन्द्रो रातह्वयो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः ॥

२९

अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवन्तं परीणसम् । शिशीर्हि नः सनुमंतः ॥

३०

दा नो अग्ने शर्तिनो दाः सुहस्त्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपावृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि रस्वर्णं शुक्रमुषमो विदिद्युतः ॥

३१

हिरण्यपाणिमृतये सवितारमुपह्वये । स चैत्ता देवता पदम् ॥

३२

[इदं विष्णुर्विचक्रमे० । ऋ. १,२२,१७; सा. २२२,१६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३,१; तै. ब्रा. ३,१,३,३; नि. १२,१९; काठ. २,१०; कपि. २,४ । तदस्य प्रियमभि पाथो० । ऋ. १,१५४,५; तै. ब्रा. २, ४,६,२; ८,३,२ । विश्वे देवा ऋतावृधः० । ऋ. ६,५२,१०; तै. सं. २,४,१४,५; ४,१,११,४; काठ. १३,१५ । विश्वे देवा शृणुतेमं० । ऋ. ६,५२,१३; तै. सं. २,४,१४,५; ४,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,६५]

[२] वा. २२,१०; ८,६; ३३,५५; २७,२७; ३५,२१; ३६,१३ । काण्व. २२,१४; ८,५; ३२,५५; २२,२६; ३५,५४; ३६,१३ । [अग्निः प्रथमो वसुभिः । तै. सं. २,१,११,२; काठ. १०,१२ । समग्निर्वसुभिर्नो० । तै. सं. २,१, ११,२; काठ. १०,१२ । अग्ने दा दाशुषे० । ऋ. ३,२४,५; तै. सं. २,२,१२,६; काठ. ६,१० । हिरण्यपाणि- मृतये० । ऋ. १,२२,५; तै. सं. १,४,२५,१; २,२,१२,२]

वाममद्य सवितवाममु श्रौ दिवे दिवे वाममस्मभ्यु सावीः ।	
वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया धिया वामभाजः स्याम ॥	३३
प्र वायुं, प्र याभिः ॥	३४
स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥	३५
वडित्था पर्वतानां खिद्रं विभर्षि पृथिवि । प्र या भूमिं प्रवत्वति महां हिनोषि महिनि ॥	३६
पूर्वापरं चरतो मार्ययैतौ शिशू क्रीडन्तौ परियातो अध्वरम् ।	
विश्वान्यन्यो भुवना विचष्ट ऋतू रन्यो विदधजायते पुनः ॥	३७
नवो नवो भवति जायमानोऽहां केतुरुषसामेत्यग्रम् ।	
भागं देवेभ्यो विदधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥	३८
यथादित्या अशुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमाक्षितयः पिबन्ति ।	
एवास्मानिन्द्रो वरुणो वृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥	३९
प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि राजोतोदीच्या वृत्रहन् वृत्रहासि ।	
यत्र यन्ति स्रोत्यास्तज्जितं ते दक्षिणतो वृषभो हव्य एधि ॥	४०
अस्येदेव प्ररिरिचे महित्वं दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् ।	
स्वराडिन्द्रो दमा आ विश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय ॥	४१
त्वमिन्द्रास्यधिराजस्त्वं भवाधिपतिर्जनानाम् ।	
दैवीर्विशस्त्वमता विराजौजस्वत्क्षत्रमजरं ते अस्तु ॥	४२
आ यस्मिन्सप्त वासवा रोहन्ति पूर्या रूहः ।	
ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तुमा इन्द्रस्य घर्मो अतिथिः ॥	४३

[वाममद्य सवितवाममु० ऋ. ६,७१,६; तै. सं. १,४,२३,१; २,२,१२,२ । प्र वायुं० । ऋ. ६,४९,४; तै. ब्रा. २,८,१,१ । प्र याभिः । ऋ. ७,२२,३; तै. सं. २,२,१२,७; तै. ब्रा. २,८,१,१; काठ. १०,१२ । स्योना पृथिवि० (नो) । ऋ. १,२२,१५; अथर्व. १८,२,१९; तै. आ. १०,१,१०; नि. ९,३२; काठ. ३८,१३ । वडि(०लि)त्था पर्वतानां० । ऋ. ५,८४,१; तै. सं. २,२,१२,२; नि. ११,३७; काठ. १०,१२ । पूर्वापरं चरतो० । ऋ. १०,८५,१८; अथर्व. ७,८१,१; १३,२,११; १४,१,२३; तै. ब्रा. २,७,१२,२; ८,९,३ । नवो नवो भवति जायमानो० । ऋ. १०,८५,१९; अथर्व. ७,८२,२; १४,१,२४; तै. सं. २,३,५,३; ४,१४,१; नि. ११,६ । प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि० । तै. सं. २,४,१४,१; काठ. ८, १७ । अस्येदेव प्ररिरिचे० । ऋ. १,६१,९; अथर्व. २०,३५,९; तै. सं. २,४,१४,२; काठ. ८,१७ । आ यस्मिन्सप्त वासवा० । तै. सं. १,६,१२,२; तै. आ. १,८,८; काठ. ८,१६]

मदो न यः सोम्यो बोधिचक्षा चातश्च तु च्यवन इन्दुविक्षाः ।

स तमुः शुचसे न सूरः स स्वेदयुः शुशुचानो न घर्मः ॥

४४

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्दु तान्नि ता आवृणे ॥

४५

अनु ते दायि मह इन्द्रियायु सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।

अनु क्षत्रमनु संहो यजत्रेन्द्र देवैभिरनु ते नृपद्ये ॥

४६

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन् त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तम् ।

ब्रह्माणा इन्द्रं महयन्तो अकैरवर्धयन्नह्ये हन्तवा उ ॥

४७

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिन्द्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः ।

अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रेषिता अभ्यवर्तन्त दस्युन् ॥ २ ॥

४८

विवेष यन्मा धिषणा जनान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।

अहंसो यत्र पीपरद्यथा नो नात्रैव यान्तुमुभये हवन्ते ॥

४९

अहोमुचे प्रभरेमा मनीषां भूयिष्ठदाज्ञे सुमर्तिमावृणानः ।

इदमिन्द्र प्रति हव्यं जुषस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥

५०

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवः शर्मिन्द्रम् ।

हुवै तु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मर्धवा धात्विन्द्रः ॥

५१

मा ते अस्यां सहसावन् परिष्टा अघाय भूम हरिवः परादैः ।

त्रायस्व नोऽवृकैर्भिवरूथैस्तव प्रियांसः सूरिषु स्याम ॥

५२

अनु त्वाहिम्ने अध देव देवा मदन् विश्वे कर्षितमं कवीनाम् ।

करो यत्र वरिवो वाधितायु दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥

५३

[इन्द्रियाणि शतक्रतो० । ऋ. ३,३७,९; अथर्व. २०,२०,२; ५७,२; तै. सं. १,६,१२,१; २,५,१२,५; काठ. ८,१६ । अनु ते दायि मह० । ऋ. ६,२५,८; तै. सं. १,६,१२,१; तै. ब्रा. २,८,५,७; काठ. ८,१६ । अन-

वस्ते रथमश्वाय० । ऋ. ५,३१,४; सा. ४३९,४४०; तै. सं. १,६,१२,६; तै. ब्रा. २,८,४,३; काठ. ८,१६ ।

वृष्णे यत्ते वृषणो० । ऋ. ५,३१,५; तै. सं. १,६,१२,६; तै. ब्रा. २,८,४,३; काठ. ८,१६]

[३] वा. १२,४४,५१; २०,५०; ८,४४; १८,७०-७१; ३४,१३; २१,३ । काण्व. १२,८५; १३,४५,५२; २२,३५;

८,२५; २०,३९-४०; ३३,७; २३,३ । [विवेष यन्मा धिषणा० । ऋ. ३,३२,१४; तै. सं. १,६,१२,३; २,

५,१२,५; तै. ब्रा. २,६,९,१; काठ. ८,१६; ३८,७ । अहोमुचे प्रभरेमा० । तै. सं. १,६,१२,३; २,५,१२,५;

काठ. ८,१६ । त्रातारमिन्द्रमविता० । ऋ. ६,४७,११; सा. ३३३; अथर्व. ७,८६,१; तै. सं. १,६,१२,५; काठ.

१७,१८ । मा ते अस्यां सहसावन्० । ऋ. ७,१९,७; अथर्व. २०,३७,७; तै. सं. १,६,१२,५ । अनु

त्वाहिम्ने अध देव० । ऋ. ६,१८,१४; काठ. ८,१६]

अनु द्यावापृथिवीं तत्ता औजोऽमृत्या जिहत इन्द्र देवाः ।	
कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥	५४
अभि प्रभर धृपता धृपन्मनः श्रवश्चित्ते असद्ब्रह्मत् ।	
अर्षन्त्वापो जवमा विं मातरो हनो वृत्रं जुया स्वः ॥	५५
अस्मा इदु प्रभरा तूतुजानो वृत्राय वज्रमीशानः क्रियेधाः ।	
गोनं पर्व विरदा तिरश्चेष्यन्नर्णाः स्यपां चरध्वै ॥	५६
विं न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ।	
अधस्पदं तमीं कृधि यो अस्मं अभिदासति ॥	५७
मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः पुरावता आजगन्था परस्याः ।	
सृकं सशायु पविमिन्द्र त्रिगमं विं शत्रून् ताढि विं मृधो नुदस्व ॥	५८
आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभा इन्द्रो दुवस्यति ।	
विवस्वतः सद्गना आ हिं प्रिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥	५९
त्वं सपत्नान् पृतनासु जिष्णुरिन्द्राभिषाडभिमातरिपद्मन् ।	
पिवा सोमं वज्रवाहो विषह्यास्मभ्यं पणीः र्वीस्वास्तुस्त्राय ॥	६०
पुरुष्टुतस्य नामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीसहः ॥	६१
नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाह्वे ॥	६२
अर्वावतो ना आगहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥	६३
यदन्तरा पुरावतमर्वावतं च ह्यस्ये । इन्द्रेहं तत्ता आगहि ॥	६४
एन्द्र सानसिं रार्ये सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठमूर्तये भर ॥	६५

[अनु द्यावापृथिवी तत्ता० । ऋ ६ १८, १५; काठ. ८, १६ । अभि प्रभर धृपता० । ऋ. ८ ८९ ४; काठ. ८, १६ । अस्मा इदु प्रभरा० । ऋ. १, ६१, १२; अथर्व. २० ३५ १२; ति. ६, २०; काठ. ८, १६ । विं न इन्द्र मृधो० । ऋ. १०, १५२, ४; सा. १८६८; अथर्व. १, २१, २; तै. सं. १, ६, १२, ४; २, ५, १२, ५; ति. ७, २ । मृगो न भीमः कुचरो० । ऋ. १०, १८०, २; सा. १८७३; अथर्व. ७, ८४ ३; तै. सं. १, ६, १२, ४; काठ. ८, १६ । आकरे वसोर्जरिता० । ऋ. ३, ५१, ३ । पुरुष्टुतस्य धा(ना०)मभिः० । ऋ. ३, ३७, ४; अथर्व. २०, १९, ४ । नामानि ते शतक्रतो० । ऋ. ३, ३७, ३; अथर्व. २० १९, ३ । अर्वावतो ना (न) आगहि० । ऋ. ३, ४०, ८; अथर्व. २०, ६, ८ । यदन्तरा परावतम्० । ऋ. ३, ४० ९; अथर्व. २०, ६, ९ । एन्द्र सानसिं रार्ये० । ऋ. १, ८, १; सा. १२९; अथर्व. २०, ७०, १७; तै. सं. ३, ४, १२, ३; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३]

प्रससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ज्यैष्ठ्यस्ते शुष्म इह रातिरस्तु । इन्द्राभ्रुर् दक्षिणेना वसूनि पतिः सिन्धुनामसि रेवतीनाम् ॥	६६
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजुते धियस्ताः । शूरो नृपाता श्रवसश्चक्रान् आ गोमति व्रजे भुजो त्वं नः ॥	६७
हृदं न हि त्वा न्युषन्त्यूर्मयो ब्रह्मानीन्द्र तव यानि वर्धना । त्वष्टा चित्ते युज्यं वावृधे शत्रुस्तर्क्ष वज्रमभिभूत्योजसम् ॥	६८
अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य युध्यतो रघ्वीरिव प्रवर्णे सस्रुतयः । इन्द्रो यद्वज्री धृषमाणो अन्धसा भिनद्वलस्य परिधींरिव त्रिनः ॥	६९
तमिन्द्रं वाजयामसि, युजे रथम् ॥	७०
वृत्रतरं मर्धवानं शचीपतिमिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूपत । वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवे दिवे ॥	७१
अहन् वृत्रं वृत्रतरं व्यसमिन्द्रो वज्रेण महता वर्धेन । स्कन्धासीव कुलिशेना विवृकर्णाहिः शयत् उपपृक् पृथिव्याः ॥	७२
अभितिष्ठ पृतन्यतोऽधरे सन्तु शत्रवः । इन्द्र इव दस्युहा भुवापः क्षेत्राणि संजय ॥ आशीर्ना ऊर्जमुत सुप्रजास्त्वमिषं दधातु द्रविणं संवर्चसम् । संजयन् क्षेत्राणि सहस्राहमिन्द्र कृण्वानो अन्यं अधरान्तसर्पत्नान् ॥	७३
त्वमिन्द्रास्यधिराजः ॥	७४
इन्द्रो जयति न पराजयते अधिराजो राजसु राजयते । विश्वा अभिष्टिः पृतना जयत्युपसद्यो नमरेस्यो यथास्त ॥	७५

[प्रससाहिषे पुरुहूत० । ऋ. १०, १८०, १; तै. सं. ३, ४, ११, ४; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; ३, ५, ७, ४; काठ. ३८, ७; १०, १२ । इन्द्रं नरो नेमधिता० । ऋ. ७, २७, १; सां. ३१८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । हृदं न हि त्वा० । ऋ. १, ५२, ७ । अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य० । ऋ. १, ५२, ५ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८, ९३, ७; सां. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १; १३७, १२; तै. ब्रा. १, ५, ८, ३; २, ४, १, ३; काठ. ३९, १२ । युजे रथम्० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । अहन् वृत्रं वृत्रतरं० । ऋ. १, ३२, ५; तै. ब्रा. २, ५, ४, ३; नि. ६, ४ । अभितिष्ठ पृतन्यतो० । तै. ब्रा. २, ४, २, ९ । आशीर्ना ऊर्जमुत० । तै. सं. ३, २, ८, ५; काठ. ५, २ । त्वमिन्द्रास्यधिराजः० । काठ. ८, १७ । इन्द्रो जयति न० । तै. सं. २, ४, १४, २]

आ ते मह इन्द्रोत्युग्र समन्यवो यत्समरन्त सैनाः ।

पताति दिद्युन्नर्यस्य वाहोर्मा ते मनो विष्वश्च्यग्विचारीत् ॥

७७

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रौदुसी अभ्यसेतां नृम्णस्यु मह्ना स जनासा इन्द्रः ॥

७८

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवासु देवो मन्युर्होता वरुणो विश्ववेदाः ।

मन्युश्च विश ईडते मानुषीर्या अवा नो मन्यो तपसा सजोपाः ॥

७९

त्वश्च हि मन्यो अभिभूत्योजाः स्वयंजो भामो अभिमातिषाहः ।

विश्वचर्षणिः संहुरिः सहावान्तस ह्यमानो अमृताय गच्छत् ॥

८०

इडामग्ने, त्वं नो अग्ने, किमिच्छे विष्णो, प्र तत्ते अद्य ॥

८१

दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥

८२

भद्रा ते हस्ता सुकृतोर्त पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।

का ते निषत्रिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ३ ॥

८३

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घप्रयज्यमति यो वृनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूह्यः ॥

८४

सम्राडन्यः स्वराडन्य उच्यते वां महान्ता इन्द्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सश्च वामोजो वृषणा सै बलं दधुः ॥

८५

[आ ते मह इन्द्रोत्युग्र० । ऋ. ७, २५, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. ३, ८, ३, ३; काठ. ८, १६ । यो जात एव प्रथमो० ऋ. २, २२, १; अथर्व. २०, ३४, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३; नि. ३, २१; १०, १०; काठ. ८, १६ । मन्युरिन्द्रो मन्युरेवासु० । ऋ. १०, ८३, २; अथर्व. ४, ३२, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ११ । त्वश्च हि मन्यो अभिभूत्योजाः० । ऋ. १०, ८३, ४; अथर्व. ४, ३२, ४ । इडा (०ळा०) मग्ने० । ऋ. ३, १, २३; ५, ११; ६, ११; ७, ११; १५, ७; २२, ५; २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३; काठ. १६, ११; १८, २१; कपि. २५, २ । त्वं नो अग्ने० । ऋ. ४, १, ४; १, ३१, ८; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९ । किमिच्छे विष्णो० । ऋ. ७, १००, ६; सा. १६२५; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ८ । प्र तत्ते अद्य० । ऋ. ७, १००, ५; सा. १६२६; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ९ । दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो० । ऋ. ८, १७, १०; अथर्व. २०, ५, ४; काठ. ६, १० । भद्रा ते हस्ता० । ऋ. ४, २१, ९]

[४] वा. ३३, ३६-३७, ४२; १९, ३८; ३५, १६; ३, २९, ५२; ४, ३७; २१, १-२, ५-६; १८, ७२-७३; २६, ८; २७, ३५, ३७; ३६, ८; १५, ५२ । ऋष्व. ३२, ३६-३७, ४२; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८; ३, ३७, ६०; ४, ४९; २३, १-२, ५-६; २०, ४१-४२; २८, ८; २९, ४०, ४२; ३६, ८; १६, ७४ । इन्द्रावरुणा युवमध्वराय० । ऋ. ७, ८२, १; तै. सं. २, ५, १२, २; तै. ब्रा. २, ८, ४, ५; नि. ५, २ । सम्राड(०ळा)न्यः स्वराड(०ळा)न्यः । ऋ. ७, ८२, २]

विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिहताः सनुयाम वाज्रम् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८६
एनां मुखेन वायुमिन्द्रवन्तोऽचिष्याम वृजने विश्व ऊती । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८७
कुत्राचिद्यस्य समृतौ रणा नरो नृषदने । अर्हन्तश्चिद्यमिन्धते संजनयन्ति जन्तवः ॥ सं यद्विषो वनामहे सं हव्या मानुषाणाम् । उत द्युन्नस्य शंस क्रतस्य रश्मिमाददे ॥	८८
यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यम् । वयं देवत्रादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमन् गृणन्तः ॥ उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो अस्थुरा सूर्यो अरुहन् शुक्रमर्षाः । यस्मा आदित्या अध्वनो रदन्ति मित्रो अर्यमा वरुणः सर्जोषाः ॥ उपेमसृक्षि वाजयुर्वृचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे । अपां नपादाशुहेमा कुर्वित्सं सुपेशसस्करति जोषिषाद्धि ॥ समन्या यन्ति ॥	८९
अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्वानामूर्ध्वो विद्युत् सं वसानः । तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हि रण्यवर्णाः परियन्ति यहीः ॥ तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परियन्त्यापः । सं शुक्रैभिः शिक्रुभी रेवदग्निर्दाद्यानिध्मां घृतनिर्णिगुप्तुं ॥ अग्ना आयूषि पवसे ॥	९०
	९१
	९२
	९३
	९४
	९५
	९६

[विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो०। ऋ. १,१००,१९; १०२,११; काठ. १३,११। तन्नो मित्रो वरुणो०। ऋ. १,९४,१६; ९५,११; ९६,९; ९८,३; १००,१९; १०१,११; १०२,११; १०३,८; १०५,१९; १०६,७; १०७,३; १०८,१३; १०९,८; ११०,९; १११,५; ११२,२५; ११३,२०; ११४,११; ११५,६; नि. ५,११; तै. ब्रा. २,८, ७,२; तै. आ. ४,४२,३; काठ. १३,११। एनां मुखेन (गृपेण) वायुम्०। ऋ. १,१०५,१९; नि. ५,११। कुत्राचिद्यस्य समृतौ०। ऋ. ५,७,२; तै. सं. २,११,१,३। सं यद्विषो०। ऋ. ५,७,३; तै. सं. २,१,११,३। यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागाः०। ऋ. ७,६०,१। उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो०। ऋ. ७,६०,४। उपेमसृक्षि वाजयुः०। ऋ. २,३५,१; काठ. १२,१५; मा. श्री. ६,१,३। समन्या यन्ति०। ऋ. २,३५,३; सा. ६०७; तै. सं. २,५,१२,१; कपि. ४८,४। अपां नपादा०। ऋ. २,३५,९; तै. सं. २,५,१२,१। तमस्मेरा युवतयो०। ऋ. २,३५,४; तै. सं. २,५,१२,२। अग्ना(०ग्ना)आयूषि०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४, १५१८; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१; तै. सं. १,३,१४,७; ४,२९,१; ५,५,१; ६,६,२; काठ. ४,११; कपि. ३,९,८,५]

आयुर्दा देव जरसु वृणानो घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने ।	
घृतं पिबन्नमृतं चारु गन्धं पितेव पुत्रं जरसे म एमम् ॥	९७
गयस्फानो अमीवहा ॥	९८
या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् ।	
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्षान् ॥	९९
सुत्रामाणं, महीमूश्चि, —मं मे वरुण, तत्त्वायामि, वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिविः-	
व्य, —मि त्वा शूर नोनम, —स्त्वामिद्धि हवामहे ॥	१००
आपप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन् विश्वा शविष्ठु शवसा ।	
अस्मं व मघवन् गोमति ब्रजे वज्रिश्चित्राभिरुतिभिः ॥	१०१
बोधा सु मे मघवन् वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चुति प्रशस्तिम् ।	
इमा ब्रह्म सधमादि जुषस्व ॥	१०२
रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो यामिर्मदेम ॥	१०३
प्रो प्वस्मै पुरोरथमिन्द्राय शूपमर्चत । अभीके चिदु लोककृत्सज्जे समत्सु वृत्रहा ।	
अस्माकं बोधि चोदिता नभन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥	१०४
आ नो अग्ने सुचेतुना ॥	१०५
आ नो अग्ने रयिं भर सत्रासाह वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टुरम् ॥	१०६

[आयुर्दा देव जरसु २०। काठ. ११, १३ । गयस्फानो अमीवहा०। ऋ. १, ९१, १२; तै. सं. ४, ३, १३, ५ । या ते धामानि हविषा०। ऋ. १, ९१, १९; तै. सं. १, २, १०, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, १; काठ. ११, ३ । सुत्रामाणं पृथिवी०। ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. २, ३ । महीमू शु मातरं० । तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । इमं मे वरुण० । ऋ. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । तत्त्वायामि ब्रह्मणा० । ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६ । पृष्टो दिवि०। ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । अभि त्वा शूर नोनमः०। ऋ. ७, ३२, २२; सा. २३३, ६८०; अथर्व. २०, १२१, १; तै. सं. २, ४, १४, २; काठ. १२, १५ । त्वामिद्धि हवामहे०। ऋ. ६, ४६, १; सा. २३४, ८०९; अथर्व. २०, ९८, १; तै. सं. २, ४, १४, ३; काठ. १२, १५ । आपप्राथ महिना०। ऋ. ८, ७०, ६; सा. ८६३; अथर्व. २०, ८१, २; ९२, २१ । बोधा सु मे मघवन्०। ऋ. ७, २२, ३; सा. ९२९; अथर्व. २०, ११७, ३; काठ. १२, १५ । रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे०। ऋ. १, ३०, १३; सा. १५३; १०८४; अथर्व. २०, १२२, १; तै. सं. १, ७, १३, ५; २, २, १२, ८; ४, १४, ४; काठ. ८, १७; १०, १२; १२, १५ । प्रो प्वस्मै पुरोरथम्०। ऋ. १०, १३३, १; सा. १८०१; अथर्व. २०, ९५, २; तै. सं. १, ७, १३, ५; तै. ब्रा. २, ५, ८, १ । आ नो अग्ने सुचेतु (०त्)ना०। ऋ. १, ७९, ९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ३; काठ. २, १४ । आ नो अग्ने रयिं भर०। ऋ. १, ७९, ८; सा. १५२५; काठ. १०, १२]

इन्द्रो मदाय वावृधे शंसे वृत्रहा नृभिः । तमिन्महत्स्वाजिपूतेमर्भे हवामहे सं वाजेषु प्र नोऽविपत् ॥	१०७
मदे मदे हि नो द्दिर्युथा गवामृजुक्रतुः । संगृभाय पुरू शतोभयाहस्त्या वसु शिशिहिं रायं आभ्र १ ।	१०८
ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः । व्रतान्यस्य सश्विरे पुरूणि पूर्वचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥	१०९
ता अस्य पृशनायुवः सौमं श्रीणन्ति पृशयः । प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वन्ति सायुकं वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥	११०
घृतं न पूतं तनुरेपाः शुचिं हिरण्यम् । तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥	१११
आंभे सुश्वन्द्र विष्पते ॥	११२
आर्यमा याति वृषभस्तुरापाङ् दाता वसूनि विदधे तनुपाः । सहस्राक्षो गोत्रभिर्द्वज्जवाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥	११३
ये तेऽर्यमन् ब्रह्मो देवयानाः पन्थानो राजन् दिवं आचरन्ति । तेभिर्नो देव महि शर्म यच्छ शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥	११४
उदग्ने शुच्यस्तवा, —स्यमग्निर्वीरतम, —स्तत् सूर्यस्य, भद्रा अश्वाः, सप्त त्वा हरितो रथे, तरणिर्विश्वदर्शतः ॥	११५

[इन्द्रो मदाय वावृधे० । ऋ. १.८१,१; सा. ४११,१००२; अथर्व. २०,५६,१ । मदे मदे हि नो द्दिर्युः० । ऋ. १,८१,७; अथर्व. २०,५६,४; तै. ब्रा. २,४,४,७; काठ. १०,१२ । ता अस्य नमसा सहः० । ऋ. १८४, १२; सा. १००७; अथर्व. २०,१०९,३; काठ. १२,१५ । ता अस्य पृशनायुवः० । ऋ. १,८४,११; सा. १००६; अथर्व. २०,१०९,२ । घृतं न पूतं तनूः० । तै. सं. २,२,१२,७ । आंभे (उभे) सुश्वन्द्र विष्पते० (सर्पिषो) । ऋ. ५,३,९; सा. १०२४; मै. २,१३,५; तै. सं. २,२,१२,७; ४,४,४,६ । आर्यमा याति वृषभः० । तै. सं. २,३,१४,४ । ये तेऽर्यमन् ब्रह्मो० । तै. सं. २,३,१४,४ । उदग्ने शुच्यस्तवः० । ऋ. ८, ४४,१७; सा. १५३४; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३; २,४,१४,४ । अयमग्निर्वीरतमः० । तै. सं. ४,७,१३, ४; काठ. १८,१८; कपि. २९,६ । तत्सूर्यस्य देवत्वं० । ऋ. १,११५,४; अथर्व. २०,१२३,१; तै. ब्रा. २,८,७, १; नि. ४,११ । भद्रा अश्वाः० । ऋ. १,११५,३; तै. ब्रा. २,८,७,१ । सप्त त्वा हरितो रथे० । ऋ. १, ५०,८; सा. ६४०; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; तै. सं. २,४,१४,४; कठ. ९,१९; ११,१ । तरणिर्विश्व- दर्शतः० । ऋ. १,५०,४; सा. ६३५; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,१; तै. आ. ३,१६,१; काठ. १०,१३ ।

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विरुष्ये तनुभ्यः । सं चेदं वि च पश्येम ॥	११६
सुसंदृशं त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्य । वि पश्येम नृचक्षुसः ॥ ४ ॥	११७
युवं सुराममश्विना ॥	११८
होता यक्षदश्विनो सरस्वतीमिन्द्रं सुरांश्चासौ सोमानां पिबतु मदन्तां व्यन्तु होतुर्यजु । पुत्रमिव पितरौ ॥	११९
इन्द्रः सुत्रामा स्ववं अवाभिः समृडीको भवतु विश्ववेदाः ।	
वाधुतां द्वेषो अभयं क्रेणोत सुधीर्यस्य पतयः स्याम ॥	१२०
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रं सौमनसे स्याम ।	
सं सुत्रामा स्ववं इन्द्रो अस्मदाराञ्छिद् द्वेषः सनुतर्युयोतु ॥	१२१
अग्ने वाजस्य गोमतः ॥	१२२
भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥	१२३
सं सभि, — देना वो अग्नि, — मा ते अग्ना इधीमह्य, — अग्ने त्रीं ते वाजिना त्रीं पधस्था ॥	१२४
त्रिरधिर्वलुभिद्भलं भित्वा सहस्रमैरयत् । शूरो जैतांपराजितः ॥	१२५
त्रिरहः पवते वृषा सोमः शुक्राभिर्भुतिभिः । वाजी सहस्रसातमः ॥	१२६
सं वां कर्मणा समिषा हिंनोमीन्द्राविष्णु अपसस्पारे अस्य ।	
जुपेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्ता ॥	१२७

[चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे० । ऋ. १०, १५८, ४; काठ. ९, १९ । सुसंदृशं त्वा वयं प्रति० । ऋ. १०, १५८, ५; १, ८२, ३; तै. सं. १, ८, ५, १; काठ. ९, ६, ९, १९; ३६, १३; कपि. ८, ९]

[५] तै. ३, २, ११; ३, १, ११ । वा. १०, ३३; २०, ५१—५२, ७६; २१, ४१—४३; १५, ३०—३२, ३५, ३८—३९; १८, ६६; १२, १९ । काण्व. ११, ४६; २२, ३६—३७, ६१; २३, ४२—४४; १६, ५१, ५३—५४, ५७, ६०—६१; १३, २० ।

[युवं सुराममश्विना० । ऋ. १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १; काठ. १७, १९ ।

होता यक्षदश्विनो० । तै. ब्रा. २, ६, ११, १० । इन्द्रः सुत्रामा स्ववं (०वाँ) । ऋ. ६, ४७, १२; १०, १३१, ६;

अथर्व. ७, ९१, १; २०, १२५, ६; तै. सं. १, ७, १३, ४; काठ. ८, १६ । तस्य वयं सुमतौ० । ऋ. ६, ४७, १३;

१०, १३१, ७; अथर्व. ७, ९२, १; २०, १२५, ७; तै. सं. १, ७, १३, ५; नि. ६, ७ । अग्ने वाजस्य गोमतः० । ऋ.

१, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं. ४, ४, ४, ५; काठ. ३९, १५ । भद्रो नो अग्निराहुतो० । ऋ. ८, १९, १९; सा.

१११, १५५९; कठ ३९, १५ । सं सभिद० । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४,

४, ४; काठ. २, १५ । एना वो अग्निम्० । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २१; काठ.

३९, १५ । आ ते अग्ना (०त्र) इधीमहि० । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१९, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८; तै. सं. ४,

४, ४, ६; कठ. ९, ६; ३९, १४ । अग्ने त्रीं ते वाजिना० । ऋ. ३, २०, २; तै. सं. २, ४, ११, २; ३, २, ११, १ ।

सं वां कर्मणा समिषा० । ऋ. ६, ६९, १; तै. सं. ३, २, ११, १; काठ. १२, १४; २३, ११]

उभा जिग्यथुः ॥

१२८

इन्द्राविष्णु इन्द्रहिताः शम्बरस्य नव पुरो नवति च शथिष्टम् ।

शतं चर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अग्रत्यसुरस्य वीरान् ॥

१२९

उत माता महिषमन्वेनदुमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथात्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्सखे विष्णो वितरं विक्रमस्व ॥

१३०

त्रीण्यायूपि तव जातवेदः ॥

१३१

आग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजसो घर्मा हविरस्मि नाम् ॥

१३२

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि ॥

१३३

वृषणं त्वा त्रिकुकुभं त्रिमूर्धानं त्रिसंशम् । वर्ष्मन् पृथिव्या ईमहे अग्ने हन्याय वोहवे ॥ १३४

अतिविद्धा, अस्येदेवा ॥

१३५

पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढपे । सं नो यवसमिच्छतु ॥

१३६

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युता उदोपुधीर्जिह्वते पिन्वुते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत् पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥

१३७

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिपथस्थो रवेण ।

तं प्रत्नासा ऋपुयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥

१३८

विभिद्या पुरं शयथेमपाचीं निस्त्रीणि साकमुद्धेरकृन्तत् ।

बृहस्पतिरुपसं सूर्यं गामर्कं विवेद स्तनयन्निव द्यौः ॥

१३९

[उभा जिग्यथुः०। ऋ. ६,६९,८; अथर्व. ७,४४,१; तै. सं. ३,२,११,२; ७,१,६,७; काठ. १२,१४ । इन्द्रा-
विष्णु इन्द्रहिताः०। ऋ. ७,९९,५; तै. सं. ३,२,११,३ । उत माता महिषम्०। ऋ. ४,१८,११; तै. सं. ३,
२,११,३ । त्रीण्यायूपि तव जातवेदः०। ऋ. ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२; काठ. २,१५,१२,१४ ।
आग्निरस्मि जन्मना०। ऋ. ३,२६,७; नि. १४,२ । विद्या ते अग्ने त्रेधा०। ऋ. १०,४५,२; तै. सं. ४,२,
२,१; काठ. ९,१९,१६,९ । अतिविद्धा विद्युरेणा०। मै. ३,८,३; ऋ. ८,९६,२; काठ. ९,१९ । अस्येदेवा
(०व)। मै. ४,१२,२; ऋ. १,६१,९-१०; अथर्व. २०,३५,९-१०; तै. सं. २,४,१४,२; काठ. ८,१७ ।
पर्जन्याय प्रगायत०। ऋ. ७,१०२,१; तै. ब्रा. २,४,५,५; तै. आ. १,२९,१; काठ. २०,१५ । प्र वाता
वान्ति पतयन्ति०। ऋ. ५,८३,४; तै. आ. ६,६,२ । यस्तस्तम्भ सहसा०। ऋ. ४,५०,१; अथर्व. २०,
८८,१; काठ. ९,१९ । विभिद्या पुरं शयथा०। ऋ. १०,६७,५; अथर्व. २०,९१,५; काठ. ९,१९]

कृष्णं नियान् हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतन्ति । तं आवृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद् घृतेन पृथिवी व्युद्यते ॥	१४०
आ ते सुपर्णा अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् । शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात् पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्राम् ॥	१४१
वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिपक्ति । यदेषां वृष्टिरसृजि ॥ पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः ।	१४२
यत्क्रीडथ मरुत ऋष्टिमन्ता आप इव सध्र्यञ्चो धवध्वे ॥ सृजन्ति रश्मिमोज्जसा पन्थां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वितस्थिरे ॥	१४३
वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुमव्ययन्नासितं देव वस्म । दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चमेवावाधुस्तमो अरप्स्वन्तः ॥	१४५
सूर्यो अपो विगाहते रश्मिभिर्वाजसातमः । बोधात् स्तोमैर्वियो दधत् ॥ ५ ॥ अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हादि भयमानो व्ययेयम् ।	१४६
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तीद्वपदो यजत्राः ॥ प्र वा एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवः शशास ।	१४७
आरे पाशा आरे अद्यानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥ आ वा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति वहिरानुपक् । येषामिन्द्रो युवा संखा ॥	१४८
याभ्यां स्वरजनन्नग्र एव या आतस्थतुर्भुवनानि विश्वा । प्र चर्षणी वृषणा वज्रवाहुमग्निमिन्द्रः वृत्रहणः हुवेम ॥	१४९
अग्ना इन्द्रश्च दाशुपो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोपयातम् । अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ १५१	१५०

[कृष्णं नियान् हरयः०। ऋ. १,१६४,४७; अथर्व. ६,२२,१; ९,१०,२२; १३,३,९; तै. सं. ३,१,११,४; नि. ७,२४; काठ. ११,९; ११,१३ । आ ते सुपर्णा०। ऋ. १,७९,२; तै. सं. ३,१,११,५; काठ. ११,१३ । वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं० । ऋ. १,३८,८; तै. सं. ३,१,११,५; तै. आ. १,१२,५; काठ. ११,१३ । पर्वतश्चिन्महि वृद्धो० । ऋ. ५,६०,३; तै. सं. ३,१,११,५ । सृजन्ति रश्मिमोज्जसा० । ऋ. ८,७,८]

[६] तै. ३,३,११; ३,४,११ । वा. ३३,५१; ७,३२; ३३,२४,४३; ३४,८—१०, ३१,११,६३; १६,१६; १७,१७; १२,३; १०,२०; २३,६५ । क.ष्व. ३२,२४,४३,५१; ७,३२; १२,३,१७,६५; १८,१७; ३३,३—४,२५; १७, १६; ११,२९; २५,६७ । [अर्वाञ्चो अद्या भवता० । ऋ. २,२९,६ । प्रवा (व) एको मिमय० । ऋ. २, २९,५ । आ वा ये अग्निमिन्धते० । ऋ. ८,४५,१; सा. १३३,१३३८; तै. ब्रा. २,४,५,७; नि. ६,१४; काठ. १३,१५ । याभ्यां स्वरजनन्नग्र० । तै. ब्रा. २,४,५,७ । अग्ना (०ग्र) इन्द्रश्च दाशुपो० । ऋ. ३,२५,४; तै. ब्रा. २,४,५,७]

अन्वद्य नो अनुमति, रन्विदनुमते त्वम् ॥	१५२
राकामहꣳ सुहवाꣳ सुष्टुतीं हुवे शृणोतु नः सुभगा त्रोधुतु त्मना ।	
सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरꣳ शतदायमुक्थ्यम् ॥	१५३
यास्ते राके सुमतयः सुपेशुसो याभिर्ददासि दाशुषे वसनि ।	
ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषꣳ सुभगे रराण ॥	१५४
सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।	
जुपस्वु हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिङ्ङि नः ॥	१५५
या सुपाणिः स्वङ्गुरिः सुप्रमा बहुसुवरी ।	
तस्यै विश्वपत्न्यै हविः सिनीवालयै जुहोतन ॥	१५६
कुहूमहꣳ सुकृतꣳ विद्वानापसमस्मिन् यज्ञे सुहवां जोहवीमि ।	
मा नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥	१५७
कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु ।	
स दाशुषे किरतु भूरि वामꣳ रायस्पोषं चिकितुषे दधातु ॥	१५८
धाता दधातु नो रयिं प्राचीं जीवातुमक्षिताम् ।	
वयं देवस्य धीमहि सुमतिꣳ सत्यधर्मणः ॥	१५९
धाता ददातु दाशुषे वसनि प्रजाकामाय मीढुषे दुरोणे ।	
तस्मै देवा अमृताः सꣳव्ययन्ताꣳ विश्वे देवासो अदितिः सजोपाः ॥	१६०

[अन्वद्य (अनु नोऽद्या०) नो अनुमतिः० । ऋ. परि. ३,३ अथर्व. ७,२०,१; कपि. ३६,२ । अन्विदनुमते-
त्वम्० । ऋ. परि. ३,४; अथर्व. ७,२०,२; तै. सं. ३,३,११,३; ४,४,१२,५; ७,१५,५; तै. ब्रा. ३,१,३,३; तै.
आ. ४,११,२; काठ. १३,१६; २२,१४—१५ । राकामहꣳ सुहवाꣳ० । ऋ. २,३२,४; अथर्व. ७,४८,१;
तै. सं. ३,३,११,५; नि. ११,३१; काठ. १३,१६ । यास्ते राके सुमतयः । ऋ. २,३२,५, अथर्व. ७,४८,२;
तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । सिनीवालि पृथुष्टुके० । ऋ. २,३२,६; अथर्व. ७,४६,१; २०,२; ६८,१;
तै. सं. ३,३,११,३; ३,११,५; नि. ११,३२; काठ. १३,१६ । या सुपाणिः (सुवाहुः) स्वंगुरिः० । ऋ. २,३२,७;
अथर्व. ७,४६,२; तै. सं. ३,१,११,४; ३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहूमहꣳ (कुहूर्देवी०) सुकृतꣳ० । अथर्व.
७,४७,१; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी० । अथर्व. ७,४७,२; तै. सं. ३,३,
११,५; काठ. १३,१६ । धाता दधातु नो रयिं० । अथर्व. ७,१७,१-२; तै. सं. ३,३,११,३; काठ. १३,१६ ।
धाता (विश्वा चार्या) ददातु (०द्या०) दाशुषे० । अथर्व. ७,१७,२—३; तै. सं. ३,३,११,३]

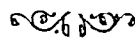
प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सार्धमस्ति देवया अजुष्टम् ।	
उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् ॥	१६१
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिवातः ।	
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्रशंसन्ति क्वयः पूर्वभाजः ॥	१६२
इन्द्रा नु पूर्षणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥	१६३
यन्निर्णिजा ॥	१६४
त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । क्विर्गृहपतिर्युवा ॥	१६५
हव्यवाडग्रिरजरः पिता नो विशुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।	
सुगार्हपत्याः समिपो दिदीह्यस्मश्चक संमिमीहि श्रवांसि ॥	१६६
त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥	१६७
ब्रह्मा देवानां पदवीः क्वीनां क्विर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् ।	
श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सौमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥	१६८
आ विश्वदेव संत्पतिं सूक्तैरद्या वृणीमहे । सत्यसव संवितारम् ॥	१६९
आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।	
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवना विपश्यन् ॥	१७०
उदप्रतो न वयो रक्षमाणा वावदतो अभ्रियस्येव घोषाः ।	
गिरिभ्रजो नोर्मयो मदन्तो बृहस्पतिमश्भ्यर्का अनावन् ॥	१७१
हसैरिव संखिभिर्वीवदाद्भिरश्मन्मयानि नहन्ना व्यस्यन् ।	
बृहस्पतिरभिकनिक्रदद्रा उत प्रास्तौदुच्च विद्वं अगायत् ॥	१७२

[प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत० । ऋ. ५,७७,२; तै. ब्रा. २,४,३,१३; नि. १२,५ । प्रातर्यावाणा प्रथमा० । ऋ. ५,७७,१; तै. ब्रा. २,४,३,१३ । इन्द्रा नु पूषणा वयं० । ऋ. ६,५७,१; सा. २०२; काठ. २३,११ । यन्निर्णिजा रेक्णसा० । ऋ. १,१६२,२; तै. सं. ४,६,८,१; काठ. ५,६,३ । त्वमग्ने बृहद्वयो० । ऋ. ८, १०२,१; तै. सं. ३,४,११,१ । हव्यवाड (ळ) ग्रिरजरः पिता० । ऋ. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१ । त्वं च सोम नो वशो० । ऋ. १,९१,६; तै. सं. ३,४,११,१; काठ. २३,१२ । ब्रह्मा देवानां पदवीः० । ऋ. ९, ९६,६; सा. ९४४; तै. सं. ३,४,११,१; तै. आ. १०,१०,१; नि. १४,१३; काठ. २३,१२ । आ विश्वदेव संत्पतिं० । ऋ. ५,८२,७; तै. सं. ३,४,११,२ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १,३५,२; तै. सं. ३,४,११,२ । उदप्रतो न वयो० । ऋ. १०,६८,१; अथर्व. २०,१६,१; तै. सं. ३,४,११,३; काठ. २३,१२ । हसैरिव संखिभिः० । ऋ. १०,६७,३; अथर्व. २०,९१,३; तै. सं. ३,४,११,३]

त्वञ् सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुक्रतो ॥	१७३
भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो महान् भुवो विश्वेषु सवनेषु यज्ञियः ।	
भुवो नृञ्श्रयोत्नो विश्वस्मिन् भरे ज्यैष्ठ्यश्च मन्त्रो विश्वचर्षणे ॥	१७४
प्र समित्रानमीवासः ॥	१७५
यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यवि द्यवि ॥	१७६
यत्किञ्चेदञ् वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुर्दृष्याश्चरामसि ।	
अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिपः ॥	१७७
यथा नो अदितिः करत् पश्चे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकायु रुद्रियम् ॥	१७८
मा नस्तोके तनये मा ना आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिपः ।	
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वृधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥	१७९
य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन । प्र च्च सुवाति सविता ॥	१८०
विश्वा रूपाणि ॥	१८१
अश्विना यज्ञमागतं दाशुषः पुरुदञ्ससा । पूर्वा रक्षतु नो रयिम् ॥	१८२
इमञ् यज्ञमश्विना वर्धयन्तेमौ वीर्यञ् यज्ञमानाय धत्ताम् ।	
इमौ पशून् रक्षताञ् विश्वतो नः पूर्वा नः पातु सद्रमप्रयुञ्जन् ॥	१८३
प्र ते महे सरस्वति सुभुगे वाजिनीवति । सत्यवाचे भरे मतिम् ॥	१८४
इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति सत्यवाचे प्रयुतेसा हवींषि ।	
इमानि त उदितानि शतमानि तेभिर्वयञ् सुभगासः स्याम ॥ ६ ॥	१८५

[२७८८]

॥ इति खिलकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥१२॥

[त्वञ् सुतस्य पीतये० । ऋ. १,५,६; अथर्व. २०,६९,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो (ब्रह्मणा)० । ऋ. १०,५०,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । प्र समित्रानमीवासः० । ऋ. ३,५९,२—३; तै. सं. ३,४,११,५; २,८,७,५; नि. २,१३ । यच्चिद्धि ते विशो यथा० । ऋ. १,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५—६ । यत्किञ्चेदञ् वरुण दैव्ये० । ऋ. ७,८९,५; अथर्व. ६,५१,३; तै. सं. ३,४,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. २३,१२ । यथा नो अदितिः० । ऋ. १,४३,२; तै. सं. ३,४,११,२; काठ. २३,१२ । मा नस्तोके तनये० । ऋ. १,११४,८; तै. सं. ३,४,११,२; ४,५,१०,३; तै. ब्रा. २,८,६,९; तै. आ. १०,५३; काठ. २३,१२ । य इमा विश्वा जातानि० । ऋ. ५,८२,९ । विश्वा रूपाणि० । ऋ. ५,८१,२; तै. सं. ४,१,१०,४; नि. १२,१३; काठ. १६,८, १०,१२; कपि. ३२,१ । अश्विना यज्ञमागतं० । तै. ब्रा. २,५,४,५ । इमञ् यज्ञमश्विना० । तै. ब्रा. २,५,४,६ । इदं ते हव्यं घृतवत्० । तै. ब्रा. २,५,४,६]

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

प्र देवं देव्या धियेत्यष्टौ ॥ १

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्तार्घद्वा क्षयो मारुतस्या उपस्थे ॥ २

उच्च श्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ ३

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरु सुवीरम् ।

आरे असदमृतिं बाधमाना उच्च श्रयस्व महते सौभगाय ॥ ४

ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये ॥ ५

ऊर्ध्वो नः पाह्यहसो नि केतुना विश्वे समत्रिणं दह ।

कृधी न ऊर्ध्वश्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥ ६

जातो जायते सुदिनत्वे अह्ना समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देव्या विप्रा उदियति वाचम् ॥ ७

युवा सुवासाः परिवीता आगात् स उ श्रयान् भवति जायमानः ।

त धीरासः क्वया उन्नयन्ति स्वाश्वयो मनसा देवयन्तः ॥ ८

अभि त्वा देव सवित्, रिति त्रयोदश ॥ १ ॥ ९

होता यक्षदग्निं समिधा सुपमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संग्रथे वामस्य वर्ष्मन् दिवं इड-
स्पदे, वैत्वाज्यस्य, होतर्यज्ञ, होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपां, मध्वाद्य देवो

[१] तै. ब्रा. ३,६,१; काठ. १५,१२ । वा. ४,१०; ९,३७; ११,४२ । काण्व. ४,१३; ११,३; १२,४२ । [प्र देवं देव्या धिया० । ऋ. १०,१७६,२; तै. सं. ३,५,११,१; काठ. १५,१२ । अञ्जन्ति त्वामध्वरे० । ऋ. ३,८,१; तै. ब्रा. ३,६,१,१; नि. ८,१८; काठ. १५,१२ । उच्च श्रयस्व वनस्पते० । ऋ. ३,८,३; तै. ब्रा. ३,६,१,१; काठ. १५,१२ । समिद्धस्य श्रयमाणः० । ऋ. ३,८,२; तै. ब्रा. ३,६,१,१; काठ. १५,१२ । ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये० । ऋ. १,३६,१३; सा. ५७; तै. सं. ४,१,४,२; ५,१,५,३; तै. ब्रा. ३,६,१,२; तै. आ. ४,२०,१; काठ. १५,१२; १६,४ । ऊर्ध्वो नः - पाह्यहसो० । ऋ. १,३६,१४; तै. ब्रा. ३,६,१,२; काठ. १५,१२ । जातो जायते सुदिनत्वे० । ऋ. ३,८,५; तै. ब्रा. ३,६,१,३ । युवा सुवासाः परिवीता(त)० । ऋ. ३,८,४; तै. ब्रा. ३,६,१,३; तै. आ. १,२७,२; काठ. १५,१२ । अभि त्वा देव सवितः० । ऋ. १,२४,३; तै. सं. ३,५,११,३; काठ. १५,१२; २८,७; कपि. ४४,७]

[२] तै. ब्रा. ३,६,२ । वा. २८,१—१०,२४—३४; २६,२९—४० । काण्व. ३०,१—१०,२४—३४; २३,३०—४१ ।

देवैभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षन्नराशंसं नृशस्तं नृस्य-
 णेत्रं, गोभिर्वावान्त्स्याद्विरैः शक्तीवान् रथैः प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्री, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज,
 होता यक्षदुग्धिं, मिडं ईडितो देवो देवं आ च वक्षद्, दूतो हव्यवाडमूरा उपेमं यज्ञमुपेमां
 देवो देवहृतिमवतु, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षहृतिः सुष्टरीमोर्णम्रदा, अस्मिन् यज्ञे विं च
 प्रं च प्रथतां स्वासुख्यं देवैभ्या, एमेनदुद्यं वसवो रुद्रा आदित्याः स्वदन्तु, प्रियमिन्द्रस्यास्तु,
 वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षदुरं ऋष्याः कुवण्यो क्रोशधावनी, रुदाताभिर्जिह्वातां,
 विं पक्षोभिः श्रयन्तां, सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो, व्यन्त्वाज्यस्य, होत-
 र्यज, होता यक्षदुषासानक्ता वृहती सुपेशसा नृस्यं प्रतिभ्यो यौनिं कृण्वानं, सस्मयमाने इन्द्रेण
 देवैरेदं वहिः सीदतां, वीतामाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षद्वैव्या होतारा मन्द्रां पौतारा
 कवीं प्रचेतसा, स्विष्टमघान्यः कुरुदिपां स्वभिर्गूतमन्य ऊर्जा, संतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु
 धत्तां, वीतामाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षत्तिसो देवीरपसामपस्तुमा, अछिद्रमद्येदमप-
 स्तन्वतां, देवैभ्यो देवीर्देवमपो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षर्चष्टारमचिष्टुमपाकं
 रेतोधां विश्रवसं यशोधां पुरुषमकामकर्शनं, सुपोषः पोषैः स्यात् सुवीरो वीरै, वेत्वाज्यस्य,
 होतर्यज, होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारं, शशमन्नरः, स्वदात्स्वधिति, ऋतु-
 थाद्यं देवो देवैभ्यो हव्यावाड्, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज ॥ २ ॥ १०

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः ।

आ च वह् मित्रमहश्चिकित्वान्त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः ॥ ११

तनूनपात् पथं ऋतस्य यानान् मध्वा समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व ।

मन्मानि धीभिरुतं यज्ञमृन्धन् देवत्रां च कृणुह्यध्वरं नः ॥ १२

नराशंसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।

ये सुक्रतुवः शुचयो धियंधाः स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या ॥ १३

[३] तै. ब्रा. ३, ६, ३ । काठ. १६, २० । वा. २९, २५—३५ । काण्व. ३१, ३७—४७ । [समिद्धो अद्य मनुषो० ।
 ऋ. १, ११०, १; अथर्व. ५, १२, १; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ५; वाठ. १६, २० । तनूनपात् पथं ऋतस्य० । ऋ.
 १०, ११०, २; अथर्व. ५, १२, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ६; काठ. १६, २० । नराशंसस्य महिमानम्० ।
 ऋ. ७, २, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ७; काठ. ३७, ४]

आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा याह्ये वसुभिः सजोपाः ।	
त्वं देवानामसि यद्द्व होता सं एनान् यक्षीपितो यज्जीयान् ॥	१४
प्राचीनं वहिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अहाम् ।	
व्यु प्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥	१५
व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां पतिभ्यो न जनुयः शुम्भमानाः ।	
देवीर्द्वारो बृहतीविश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥	१६
आ सुष्वयन्ती यजते उपाके उपासानक्ता सदतां नि योनौ ।	
दिव्ये योषणे बृहतीं सुसुक्मे अधि श्रियं शुक्रपिशं दधाने ॥	१७
दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमाना यज्ञं मनुषो यज्जुष्यै ।	
प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥	१८
आ नो यज्ञं भारतीं तूयमेत्विडा मनुष्वद्विह चेतयन्ती ।	
तिस्रो देवीर्विहिरेदं स्योनं सरस्वती स्वपसः सदन्तु ॥	१९
य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री रूपैरपि शङ्खुवनानि विश्वा ।	
तमर्घ्यं होतरिपितो यज्जीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥	२०
उपावसृज त्मन्या समञ्जन् देवानां पाथ ऋतुथा हवींऽपि ।	
वन्स्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं सधुना घृतेन ॥ ३ ॥	२१
अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन् परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥	२२

[आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा(श्च) । ऋ. १०, ११०, ३; अथर्व. ५, १२, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ८; काठ. १६, २० । प्राचीनं वहिः प्रदिशा० । ऋ. १०, ११०, ४; अथर्व. ५, १२, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ९; काठ. १६, २० । व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां० । ऋ. १०, ११०, ५; अथर्व. ५, १२, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १०; काठ. १६, २०; आ सुष्वयन्ती यजते० । ऋ. १०, ११०, ६; अथर्व. ५, १२, ६; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, ११; काठ. १६, २० । दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा० । ऋ. १०, ११०, ७; अथर्व. ५, १२, ७; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १२; काठ. १६, २० । आ नो यज्ञं भारतीं० । ऋ. १०, ११०, ८; अथर्व. ५, १२, ८; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १३; काठ. १६, २० । य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री० । ऋ. १०, ११०, ९; अथर्व. ५, १२, ९; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १४; काठ. १६, २० । उपावसृज त्मन्या समञ्जन्० । ऋ. १०, ११०, १०; अथर्व. ५, १२, १०; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १७; काठ. १६, २०]

[४] तै. ब्रा. ३, ६, ४-६ । वा. ११, २५; ४, २०; १, १५ । काण्व. १२, २५; ४, २६; १, २३ । [अग्निर्होता नो अध्वरे० । ऋ. ४, १५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २१; ३८, १२]

परि त्रिविष्टयध्वरं यात्यग्नीं रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २३

परि वाजपतिः कविः ॥ अजैदग्निरसुनद्वाजं, नि देवो देवेभ्यो हव्यावाद्, प्राञ्जोभिर्हिन्या-
नो धेनाभिः कल्पमानो यज्ञस्थाधुः प्रतिरन्नुपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यो, देव्याः शमितार उतं
मनुष्या आरभध्व, मुपनयत मेध्यादुर आशासाना मेधपतये मेधं, प्रास्मा अग्निं भरत, स्तृ-
णीत वहिं, रन्वेनं माता मन्यतामनु पितानु भ्राता संगभ्योऽनु सखा संयूथ्य, उदीचीनां
अस्य पदो निधत्तात्, सूर्यं चक्षुर्गमयताद्, वातं प्राणमन्ववसृजता, दन्तरिक्षमसुं, पृथिवीं
शरीर, मेकधास्य त्वचमाछयतात्, पुरा नाभ्या अपिशसो वषामुत्खिदता, दन्तरेवोष्माणं
वारयताच्, श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्, प्रशसा बाहू, शला दोषणी, कश्यपेवासां, छिद्रे
श्रीणी, कवषोरूस्त्रे, कपर्णाष्टीवन्ता, पड्विंशतिरस्य वङ्कय, स्ता अनुष्टयोच्चयावयताद्,
गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुता, दूवध्यगोहं पार्थिवं खनता, दुक्ता रक्षः ससृजताद्, वनिष्टु-
मस्य मा रविष्टो, रूकं मन्यमाना नेद्वस्तोकं तनये रविता रव, दध्रिगो शमीध्वं, सुशमि
शमीध्वं, शमीध्वमध्रिगो ॥ २४-२५

अध्रिगुश्च विपापश्च देवानां शमितारौ ।

ता एनं प्रविद्वांसौ श्रपयत यथास्य श्रपणं तथा ॥ ४ ॥ २६

जुषस्व सप्रथस्तमम् ॥ २७

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।

स्तोकानामग्रे मैदसो घृतस्य होतः प्राज्ञान प्रथमो निपद्य ॥ २८

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रोतन्ति मैदसः ।

स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २९

[परित्रिविष्टयध्वरं० । ऋ. ४, १५, २; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; १६, २१ । परि वाजपतिः कविः० । ऋ. ४, १५, ३; सा. ३०; तै. सं. ४, १, २, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २, २१; १९, ३; ३८, १२; कपि. ३०, १ । अजैदग्निरसुनद्वाजं० । तै. ब्रा. ३, ६, ५; काठ. १६, २१ । स्तृणीत वहिः० । ऋ. १, १३, ५ । अन्वेनं माता मन्यतामनु० । काठ. १६, २१ । उदीचीनां० । ऐ. ब्रा. २, ६]

[५] तै. ब्रा. ३, ६, ७-९ । काठ. १६, २०-२१ । वा. ३, १३; २१, ४०-४१, ४३-४७; २९, ३६; ३३, ९; १२, ५१ । काण्व. ३, १९; २३, ४२-४६; ३१, ४८; ३२, ९; १३, ५२ । [जुषस्व सप्रथस्तमम्० । ऋ. १, ७५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । इमं नो यज्ञममृतेषु० । ऋ. ३, २१, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । घृतवन्तः पावक ते० । ऋ. ३, २१, २; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १-२; काठ. १६, २१]

तुभ्य॑ स्तोका वृत्श्चुतोऽग्रे विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥

३०

तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मैदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहता भ्रातुर्नागा हव्या जुपस्व मेधिर ॥

३१

ओजिष्ठं ते मध्यतो मैदा उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचिं प्रति तान् देवशो विहि ॥

३२

होता यक्षदग्नि॑ स्वाहा, ऽऽज्यस्य स्वाहा, मैदसुः स्वाहा, स्तोका॑ना॒ स्वाहा, स्वा-
हाकृतीना॑ स्वाहा, हव्यस॒क्तीना॑ स्वाहा, देवा॑ आज्यपा जुपाणा अग्रा आज्यस्य व्यन्तु,
होत॑र्यज्ञ ॥

३३

सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत् पुरोगाः ।

अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि स्वाहाकृत॑ हविरदन्तु देवाः ॥

३४

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत् ॥ होता यक्षदग्निमाज्यस्य, जुपता॑ हविं, —होत॑र्यज्ञ ॥ त्वं सो-
मासि सत्पतिः ॥ होता यक्षत्सोममाज्यस्य, जुपता॑ हविं, —होत॑र्यज्ञ ॥ शुचिं नु स्तोमम् ॥
होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य वपाया मैदसो, जुपता॑ हविं, —होत॑र्यज्ञ ॥ श्रथद् वृत्रं, —मुभा वामि-
न्द्राग्नी ॥ होता यक्षदिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य, जुपता॑ हविं, —होत॑र्यज्ञ ॥ प्र चर्षणिभ्या, इडामग्ने,
होता यक्षदग्निं पुरोडाशस्य, जुपता॑ हविं, —होत॑र्यज्ञ ॥

३५-४३

[तुभ्य॑ स्तोका वृत्श्चुतो० । ऋ. ३, २१, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २; काठ. १६, २१ । तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो० ।
ऋ. ३, २१, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २; काठ. १६, २१ । ओजिष्ठं ते मध्यतो० । ऋ. ३, २१, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ७, २;
काठ. १६, २१ । सद्यो जातो व्यमिमीत० । ऋ. १०, ११०, ११; अथर्व. ५, १२, ११; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि.
८, २१; काठ. १६, २० । अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा.
३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. २, २१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा.
३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । शुचिं नु स्तोमम्० । ऋ. ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ.
१३, १५; २१, १३ । श्रथद् वृत्रम्० । ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ३, १३, ८; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ.
३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५; २१, १३; २३, ११ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६, ६०, १३; तै. सं. १, १, १४, १; ५,
५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ६, ९; ७, ४-५; कवि. ४, ८; ५, ३-४ । प्र चर्षणिभ्या० (भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६;
तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । इडा(ल्ला)मग्ने० । ऋ. ३, १, २३; ५, ११; ६, ११; ७, ११;
१५, ७; २२, ५; २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३]

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गुणन्तो नमस्यामस्त्वेदं जातवेदः ।

त्वां दूर्तमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥

४४

इडोपहृतो, —पुहृतेडो, —पासं इडा ह्यता, —मिडोपहृता मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी ॥ ब्रह्म
देवकृतमुपहृतं, देव्या अध्वर्यवा उपहृता, उपहृता मनुश्च्यै य इमं यज्ञमवान् ये च यज्ञ-
पुतिं वर्धा, —नुपहृते यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे, उपहृतोऽयं यज्ञमाना उत्तर-
स्यां देवयाज्याया, —मुपहृतो भूयसि हविःकरणे, दिव्ये धामन्नुपहृतो, देवा म इदं हविर्जु-
पन्तामिति, तस्मिन्नुपहृतः ॥ ५ ॥

४५-४६

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सी वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सद्यो विश्वस्मै सहसे सहध्वै ॥

४७

अथा होता न्यसीदो यजीयानिडस्पद इपयन्नीडयः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अनुगमन् ॥

४८

वृतेव यन्तं बहुभिर्वसश्चैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनुगमन् ।

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांससम् ॥

४९

पदं देवस्य नमसा व्यन्तः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तम् ।

नामानि चिदाधिरे यजियानि भद्रायां ते रणयन्तं सद्यौ ॥

५०

त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानाम् ।

त्वं ज्ञाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदाभिन्मानुषाणाम् ॥

५१

सपय्येण्यः स प्रियो विश्वग्निर्होता मन्द्रो निपसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दमा आ दीदिवांसस्युप जुवाधो नमसा सदेम ॥

५२

[अग्निं सुदीतिं० । ऋ. ३, १७, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ९, १; काठ. १८, २१]

[६] तै. ब्रा. ३, ६, १० । काठ. १८, २० । [त्वं ह्यग्ने प्रथमो० । ऋ. ६, १, १; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० ।
अथा होता न्यसीदो० । ऋ. ६, १, २; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । वृतेव यन्तं बहुभिर्वसश्चैस्त्वे० ।
ऋ. ६, १, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । पदं देवस्य नमसा० । ऋ. ६, १, ४; तै. ब्रा. ३, ६, १०, २; नि.
४, १९ । त्वां वर्धन्ति क्षितयः० । ऋ. ६, १, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १०, २; काठ. १८, २० । सपय्येण्यः स प्रियो० ।
ऋ. ६, १, ६; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ३; काठ. १८, २०]

तं त्वा वयं सुरेष्यो नव्यमग्ने सुम्नार्यव ईमहे देवयन्तः ।

त्वे विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥

५३

विशां कविं विशपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम् ।

त्रेतीषणिमिपयन्तं पावकं राजन्तमग्निं युजतं रुथीणाम् ।

५४

सो अग्न ईजे शशमे च सतो यस्ता आनट् समिधा हव्यदातिम् ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत् स वामा दधते त्वोतः ॥

५५

अस्मा उ ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः ।

वेदी सूनो सहसो गीभिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥

५६

आ यस्ततन्थ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रवशस्यस्तरुत्रः ।

बृहद्भिर्वजैः स्थविरोभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं विभाहि ॥

५७

नृवद्वसो सदमिद्वेहस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पूर्वीरिपो बृहतीरारेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥

५८

पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि राजन् वसुता ते अश्याम् ।

पुरुणि हि त्वे पुरुवार सन्त्यग्ने वसु विधते राजूनि त्वे ॥ ६ ॥

५९

आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक् ।

युधं राधोभिरकवेभिरिन्द्राग्ने अस्मे भवतशुत्तमैभिः ॥

६०

होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य हविषा आत्तामघं मध्यतो मैदा उद्धृतं पुरा द्वेषोभ्यः पुरा पौरुषेभ्यः
गृभो घस्तां नूनं घासेअजाणां यवसप्रथमानां सुमत्क्षराणां शतरुद्रियाणामग्निष्वात्तानां पीवोप-
वसनानां पार्श्वतः श्रोणितः शितामृतं उत्सादृतोऽङ्गादङ्गादवत्तानां करत एवेन्द्राग्नी जुषेतां हवि-
होतर्यज ॥

६१

[तं त्वा वयं सुरेष्यो०] ऋ. ६, १, ७; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ३; काठ. १८, २० । विशां कविं विशपतिं० । ऋ. ६, १, ८; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ३; काठ. १८, २० । सो अग्न ईजे शशमे० । ऋ. ६, १, ९; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ४; काठ. १८, २० । अस्मा उ ते महि महे० । ऋ. ६, १, १०; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ४ । आ यस्ततन्थ रोदसी० । ऋ. ६, १, ११; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ५; काठ. १८, २० । नृवद्वसो सदमिद्वेहस्मे० । ऋ. ६, १, १२; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ५; काठ. १८, २० । पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वाया० । ऋ. ६, १, १३; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ५; काठ. १८, २०]

[७] तै. ब्रा. ३, ६, ११-१२ । वा. २१, ४३-४७ । काण्व. २३, ४४-४६ । [आ वृत्रहणा वृत्रहभिः० । ऋ. ६, ६०, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ८, १ । एवेन्द्राग्नी जुषेतां० । तै. ब्रा. ३, ६, ११, १-२]

गीर्भिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छमाना ईद्वे रयिं यशसं पूर्वभाजम् ।

इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं दुष्णैः ॥

६२

देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्णं प्रदिवस्ते अर्थम् ।

प्रदक्षिणिद्वशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥

६३

होता यक्षद्वनस्पति, — माभिं हि पिष्टतमया रसिष्ठया रशनयाधित यत्राग्नेराज्यस्य प्रिया धामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्रेन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पार्थांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्रक्षद्रभीयांसमिव कृत्वीं करुदेवं देवो वनस्पति, — जुपतां हवि, — होतर्थज ॥

६४

वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् ।

वहा देवत्रा दधिषो हवींषि प्र च दातारममृतेषु वोचः ॥

६५

पिप्रीहि देवान् ॥ होता यक्षदग्निं स्विष्टकृत, — मयाडग्निरग्नेः प्रिया धामान्य, — याद् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामान्य, — याडिन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामान्य, — याड् वनस्पतेः प्रिया पार्थांस्य, — याड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि, यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि, यक्षत्स्वं मुहिमान्, — मायजतामेज्या इषः, कृणोतु सो अध्वराज्जातवेदा, जुपतां हवि, — होतर्थज ॥ अग्ने यद्वे, — डोपहूता ॥ ७ ॥

६६-६७

देवं वहिः सुदेवं देवैः स्यात्, सुवीरं वीरै, — वस्तोर्वृज्येता, — ऽक्तोः प्रभियेता, — ऽत्यन्यान् रायां वहिभृतो मदेम, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज, देवं वहि, — वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वारः संघाते वीडीर्यामच्छिथिरा ध्रुवां देवहूतौ, वत्स ईमेनास्तरुणा आमिमीयात् कुमारो वा नवजातो, मैना अर्वा रेणुककाटः प्रणग्, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज, देवीर्द्वारो, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उपासानक्ताद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यवहेता, — मपि नूनं देवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यज, देवी उपासानक्ता, वसुवने

[गीर्भिर्विप्रः प्रमत्तिमिच्छ (च्छ)माना (न)० । ऋ. ७, ९३, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ९, १; काठ. ४, १५ । देवेभ्यो वनस्पते हवींषि० । तै. ब्रा. ३, ६, ११, २; काठ. १८, २१ । देवो वनस्पतिर्जुपतां० । तै. ब्रा. ३, ६, ११, ४ । वनस्पते रशनया नियूय० । ऋ. १०, ७०, १०; तै. ब्रा. ३, ६, १२, १; नि. ६, ७ । पिप्रीहि देवान्० । ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५; ६, १२, ४; काठ. २, १५; १८, २१; २०, १५ । अग्ने यदद्य० । ऋ. ६, १५, १४; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ६; ६, १२, २]

[८] तै. ब्रा. ३, ६, १३ । वा. २१, ४८—५८; २८, ३५—४५ । काण्व. २३, ४७—५७; ३०, १२—२२ ।

वसुधेयस्य वीतां, देवीं जोष्टी वसुधित्नी ययोरन्याघा द्वेषांसि यूयवदान्या वक्षद्वसु वार्याणि
 यजमानाय, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवीं जोष्टी, वसुवने वसुधेयस्य वीतां,
 देवीं ऊर्जाहुती, इपमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिं संपीतिमन्या, नवेन पूर्व दयमानाः स्याम पुरा-
 णेन नवं, तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अघातां, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवीं
 ऊर्जाहुती, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवां दैव्या होतारा पौतारा नैष्टारा हतावशंसा आभ-
 रद्वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यजु, देवां दैव्या होतारा, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी-
 स्तिस्रस्तिस्रो देवीरिडा सरस्वती भारुती, द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत् सरस्वतीमं रुद्रैर्यज्ञमावी,
 दिहैवेड्या वसुसत्या सधमादं मदेम, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु, देवीस्तिस्रस्तिस्रो
 देवीं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवो नराशंसस्त्रिशिपीं पुडक्षः, शतमिदेनं शितिपृष्ठा
 आदधति, सहस्रमां प्रवहन्ति, मित्रावरुणेदस्य होत्रमहूतो, वृहस्पतिः स्तोत्रं, मश्विनाध्व-
 र्यव, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो
 वनस्पतिर्वर्षप्रावा घृतनिर्णिग् द्यामग्नेणास्पृक्ष, दान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादहीद्, वसु-
 वने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवो वनस्पतिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवं वहिर्वीरितीनां निधे-
 ध्रासि प्रच्युतीनामप्रच्युतं निकामधरणं पुरुषस्पाहं यज्ञस्व, देनां वहिषान्या वहींष्यभिष्याम,
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवं वहिर्वीरितीनां वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो अग्निः
 स्विष्टकृद्, यजु, देवो अग्निः स्विष्टकृत् ॥ ८ ॥ ६८

अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पंचन् पक्तीः पंचन् पुरोडाशं गृह्णन्नग्रयो आज्यं गृह्णन्त्सोमा-
 याज्यं वृध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छागं, स्रपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदग्रया आज्येन सोमायाज्येनेन्द्रा-
 ग्निभ्यां छागेना, ऽघस्तां तं, मेदस्तः प्रतिपचतां, ऽग्रभीष्टा, मवीवृधेतां पुरोडाशेन, त्वामद्य
 ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायं यजमानो, बहुभ्या आ संगतेभ्य एष मे देवेषु वसु वार्या-
 युक्ष्यता इति, ता या देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वे, पितृश्च होतरसि
 भद्रवाच्याय प्रेषितो, मानुषः सक्तवाकायु, सूक्ता वृही, दं द्यावापृथिवी भद्रमभू, दार्ध्रं
 सक्तवाकमुत नमोवाकं, मृध्यास्म सूक्तोच्य, मग्ने त्वं सक्तवागस्युपश्रुति दिवस्पृथिव्यो, रोम-
 न्वती तेऽस्मिन् युजे यजमान द्यावापृथिवीं स्तां शंवीं जीरदान् अत्रस्नु अत्रवेदे असंवाधे

उरुगव्यूती अभयंकृतौ वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती च पयस्वती च सूपचरणा
 च स्वधिचरणा च, तयोराविद्यधिरिदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, सोम
 इदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृते, —न्द्राग्नी इदं हविरजुपता, —मवीवृधेतां,
 महो ज्यायोऽक्रातां, वनस्पतिरिदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, देवा
 आज्यपा आज्यमजुपन्ता, —ऽवीवृधन्त, महो ज्यायोऽक्रता, —ऽग्निहोत्रेणेदं हविरजुपता,
 —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽक्रता, —ऽस्यामृधद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्तेऽयं यजमाना, आयुरा-
 शास्ते, सुप्रजास्त्वमाशास्ते, विश्वं प्रियमाशास्ते, यदनेन हविषाशास्ते तद्व्यात्, तद्व-
 ध्यात्, तदस्मै देवा रासन्तां, तदग्निदेवो देवभ्यो वनुतां, वयमग्नेर्मानुषा इष्टं च वीतं
 चो, —भे च नो द्यावापृथिवीं अंहसस्पातभे, —हं गतिर्वामस्ये, —दं नमो देवभ्यः ॥ ९ ॥ ६९

तच्च शंभोरवृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये देवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ।
 ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ७०

आप्यायस्व, सं ते पयांसि ॥ ७१

इह त्वष्टारमग्रियं विश्वरूपमुपह्वये । अस्माकमस्तु केवलः ॥ ७२

तन्नस्तुरीपमध पोपयित्तु देव त्वष्टर्विं सुराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्युः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ७३

देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत ॥ ७४

उत श्रा व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्राऽप्यग्नाय्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानीं शृणोतु व्यन्तु देवीर्यं क्रतुर्जनीनाम् ॥ ७५

[१०] तै. ब्रा. ३, ५, ११—१२ । वा. ११, ६३; १२, ११२—११४; २७, २०; ३४, १० । काण्व. १२, ६५; १३, १११—
 ११३; २९, २०; ३३, ४ । [तच्च शंभोरवृणीमहे० । तै. सं. २, ६, १०, २; तै. ब्रा. ३, ५, ११; तै. आ. १, ९,
 ७; ३, १ । आप्यायस्व० । ऋ. १, ९१, १६—१७; ९, ३१, ४; तै. सं. १, ४, ३२, १; ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; तै. ब्रा.
 ३, ५, १२; ७, १३, ४; तै. आ. ३, १७, १; ६, ६, ३; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ८; काठ. १६, १४; कपि. २५, ५ । सं ते
 पयांसि० । ऋ. १, ९१, १८; तै. सं. ४, २, ७, ४; काठ. १६, १४; ३५, १३; ३७, ५; कपि. २५, ५ । इह त्वष्टार-
 मग्रियं० । ऋ. १, १३, १०; तै. सं. ३, १, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । तन्नस्तुरीपमध० । ऋ. ३, ४, ९; ७,
 २, ९; तै. सं. ३, १, ११, १ । देवानां पत्नीरुशतीः० । ऋ. ५, ४६, ७; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । उत श्रा व्यन्तु
 देवपत्नीः० । ऋ. ५, ४६, ८; अथर्व. ७, ४९, २; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १; नि. १२, ४६]

राकामहं, यास्ते राके, सिनीवालि, या सुपाणिः, कुहूमहं, कुहूर्देवानाम् ॥ ७६

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्रयजतामृतावा ॥

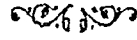
७७

हव्यवाडग्निं, रिडोपहूता ॥ १० ॥

७८

[२८६६]

॥ इति खिलकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥१३॥

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्युं ददाति ।

सादन्यं विदथ्युं सभैयं पितृश्रवणं यो ददाशदसै ॥

१

अपाठं युत्सु पृतनासु पग्निं स्वर्षामप्सां वृजनस्य गोपाम् ।

भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयन्तं त्वामनुमदेम सोम ॥

२

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।

त्वं वृषा वृषत्वैभिर्महित्वा द्युम्नैर्भिर्द्युमन्यभवो नृचक्षाः ॥

३

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम् ॥

४

त्वमिमा ओपधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः ।

त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो चवर्थ ॥

५

[राकामहं० । ऋ. २,३२,४; अथर्व. ७,४८,१; तै. सं. ३,३,११,५; नि. ११,३१; काठ. १३,१६ । यास्ते राके० । ऋ. २,३२,५; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । सिनीवालि० । ऋ. २,३२,६; अथर्व. ७,४६,१; तै. सं. ३,१,११,३; ३,११,५; नि. ११,३२; काठ. १३,१६ । या सुपाणिः० । ऋ. २,३२,७; अथर्व. ७,४६,२; तै. सं. ३,१,११,४; ३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहूमहं(०देवीं) । ऋ. परि. ३,१; अथर्व. ७,४७,१; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहूर्देवानाम्० । ऋ. परि. ३,२; अथर्व. ७,४७,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । अग्निर्होता गृहपतिः० । ऋ. ६,१५,१३; तै. ब्रा. ३,५,१२,१ । हव्यवाड(ल)-ग्निः० । ऋ. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१]

[१] तै. ब्रा. २,८,३; २,८,१ । वा. ३४,२०-२२; ४,३७; १०,२०; २३,६५ । काण्व. ३३,१४-१६; ४,४९; ११,२९; २५,६७ । [सोमो धेनुं सोमो० । ऋ. १,९१,२०; तै. ब्रा. २,८,३,१ । अपाठं युत्सु पृतनासु० । ऋ. १,९१,२१; तै. ब्रा. २,४,३,८; २,८,३,१; ७,४,१ । त्वं सोम क्रतुभिः० । ऋ. १,९१,२; तै. ब्रा. २,४,३,८; २,८,३,१ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १,९१,४; तै. सं. २,३,१४,१; ४,१,११,१; तै. ब्रा. २,८,३,२; काठ. १३,१५ । त्वमिमा ओपधीः सोम० । ऋ. १,९१,२२; तै. ब्रा. २,८,३,१]

या ते धामानि हविषा यजन्ति, सोमापूषणे,—मौ देवौ ॥	६
सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् । विष्वत्तं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥	७
द्विरेव्यन्यः सदने चक्र उच्चा पृथिव्यार्मन्यो अद्यन्तरिक्षे । ता अस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं विष्युतां नाभिस्मै ॥	८
धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु । अवतु देव्यदितिरनुर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥	९
विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति । सोमापूषणा अवृतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥	१०
प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो विश्वा जातानि परि तां वभूव । यस्मै कै जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥	११
रयीणां पतिं यजतं बृहन्तुमस्मिन् भरे नृत्तुमं वाजसातौ । प्रजापतिं प्रथमजामृतस्य यजाम देवमधि नो ब्रवीतु ॥	१२
प्रजापते त्वं निधिपाः पुराणो देवानां पिता जनिता प्रजानाम् । पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पा हविर्नो देव विहवे जुषस्व ॥	१३
तवेमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च परावतो निवतु उद्वृतश्च । प्रजापते विश्वसृग् जीवधन्य इदं नो देव प्रतिहर्य हव्यम् ॥	१४
प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानां देवानामग्रे यजतं यजध्वम् । स नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्मै ते देव हविषा विधेम ॥	१५

[या ते धामानि हविषा०। ऋ. १.९१,१९; तै. सं. १,२,१०,१; तै. ब्रा. २,८,३,१; काठ. ११,१३ । सोमा-पूषणा० । ऋ. २,४०,१,३; तै. सं. १,८,२२,५; २,६,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. ८,१७ । इमौ देवौ० । २,४०,२; तै. सं. १,८,२२,५; २,६,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. ८,१७ । सोमापूषणा रजसो० । ऋ. २,४०,३; तै. सं. १,८,२२,५; तै. ब्रा. २,८,१,५ । द्विरेव्यन्यः सदने चक्र० । ऋ. २,४०,४; तै. ब्रा. २,८,१,५ । धियं पूषा जिन्वतु० । ऋ. २,४०,६; तै. ब्रा. २,८,१,६ । विश्वान्यन्यो भुवना० । ऋ. २,४०,५; तै. ब्रा. २,८,१,६ । प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो० । ऋ. १०,१२१,१०; अथर्व. ७,७९,४; ८०,३; तै. सं. १,८,१४,२; ३,२,५,६; तै. ब्रा. २,८,१,२; ३,५,७,१; तै. आ. १०,५४; नि. १०,४३; काठ. १५,८ । रयीणां पतिं यजतं० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । प्रजापते त्वं निधिपाः० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । तवेमे लोकाः प्रदिशो० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । प्रजापतिं प्रथमं० । तै. ब्रा. २,८,१,४]

ग्रं कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः । दक्षिणावाङ् वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्रये घृताची ॥	३८
उदुत्तमं, —मस्तभनाद् घा, —मिमां धियम् ॥	३९
कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्नं । सर्वा ता विष्य शिथिरैव देवाथा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥	४०
अव ते हेडो वरुण, तच्चायामि ॥	४१
पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् । शामिरिद्रिः शरणं सजोपा दुराधर्षं गृणते शर्म यत्सत् ॥	४२
आ नो दिवः ॥	४३
इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व । तव शर्मन् प्रियत्तुमे दधाना उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥	४४
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येण विश्वा पुण्यसि वार्याणि । यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे कः ॥	४५
सरस्वत्यभि नो नेपि वस्य, इदं ते हव्यम् ॥ ३ ॥	४६

[प्र कारवो मनना०] ऋ. ३, ६, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । उदुत्तमं वरुण पाश० । ऋ. १, २४, १५; सा. ५८९; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६९; तै. सं. १, ५, ११, ३; ४, २, १, ३; तै. ब्रा. २, ७, १६, ४; ८, १, ६; तै. आ. २, ४, ४; नि. २, १३; काठ. ३, ८; १६, ८; १९, ११; २१, १३; कपि. २, १५; ३२, १ । अस्तभनाद् घाम्० । ऋ. ८, ४२, १; तै. सं. १, २, ८, १; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. २, ६; ११, १२; कपि. १, १९ । इमां धियम्० । ऋ. ८, ४२, ३; १०, ६७, १; अथर्व. २०, ९१, १; तै. सं. १, २, २, २; ६, १, ३, २; काठ. २, ३; कपि. १, १५ । कितवासो यद्रिरिपुः० । ऋ. ५, ८५, ८; तै. सं. ३, ४, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. २३, १२ । अव ते हेडो(ळो) वरुण० । ऋ. १, २४, १४; तै. सं. १, ५, ११, ३; तै. ब्रा. २, ७, १६, ४; ८, १, ६; तै. आ. २, ४, ४; काठ. ४०, ११ । तच्चायामि ब्रह्मणा० । ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ४, १६; ११, १३; १२, १५; १७, १९; २१, १३; ४०, ११ । पावीरवी कन्या चित्रायुः० । ऋ. ६, ४९, ७; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८ । आ नो दिवः० । ऋ. ५, ४३, ११; ७, २४, ३; तै. सं. १, ८, २२, १; २, ५, १२, १; ३, १, ११, २; काठ. ४, १६; २०, १५ । इमा जुह्वाना युष्मदा० । ऋ. ७, ९५, ५; तै. ब्रा. २, ४, ६, १; काठ. ४, १६ । यस्ते स्तनः शशयो० । ऋ. १, १६, ४, ४९; अथर्व. ७, १०, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; तै. आ. ४, ८, २; ५, ७, ३; शत. ब्रा. १४, २, १, १५; ९, ४, २८ । सरस्वत्यभि नो नेपि० । ऋ. ६, ६१, १४; तै. सं. ७, २, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, १; २, ८, २, ८; काठ. १७, १८; ३०, ३ । इदं ते हव्यम् । तै. ब्रा. २, ५, ४, ६]

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तं बृहस्पतिं सदाने सादयध्वम् । सादद्योनिं दमा आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं सपेमे ॥	४७
सं हि शुचिः शतपत्रः सं शुन्ध्युर्हिरण्यवाशीरिपिरः स्वर्षाः । बृहस्पतिः सं स्ववैशं ऋष्वः पुरु संखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥	४८
बृहस्पतिः, सं सुष्टुभा ॥	४९
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् द्युमद्विभाति क्रतुमूर्जनेषु । यदीदयच्च शंस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥	५०
एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे ॥	५१
सूर्यो देवीमुषसं रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्वा । यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥	५२
भद्रा अश्वा, — स्तत्सूर्यस्य ॥	५३
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे । अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्वरितः संभरन्ति ॥	५४
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरंहसः पिपृता निरुवद्यात् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	५५

[४] तै. ब्रा. २, ८, २; २, ८, ७ । वा. २६, ३; ३३, ३७-३८, ४२; ७, ४२; १३, ४६; २१, ५-६; २५, २३; २९, ४ । काण्व. २, २१; २८, ४; ३२, ३७-३८, ४२; ८, २४; ९, ७; १४, ४८; २३, ५-६; २७, २७; ३१, ४। [आवेधसं नीलपृष्ठं० । ऋ. ५, ४३, १२; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; २, ८, २, ७ । स हि शुचिः शतपत्रः० । ऋ. ७, ९७, ७; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; ८, २, ७ । बृहस्पतिः० । ऋ. ४, ५०, ४; ६, ७३, ३; १०, ४२, ११; ४३, ११; ४४, ११; १८२, १; अथर्व. ७, ५१, १; २०, १७, ११; ८८, ४; ८९, ११; ९०, ३; ९४, ११; तै. सं. ३, ३, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ७-८; काठ. १७, १८ । स सुष्टुभा० । ऋ. ४, ५०, ५; १, ६२, ४; अथर्व. २०, ८८, ५; तै. सं. २, ३, १४, ४; काठ. १०, १३ । बृहस्पते अति यदर्यो० । ऋ. २, २३, १५; तै. सं. १, ८, २२, २; काठ. ४, १६; ४०, ११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४, ५०, ६; अथर्व. २०, ८८, ६; तै. सं. १, ८, २२, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; काठ. १७, १८ । सूर्यो देवीमुषसं० । ऋ. १, ११५, २; अथर्व. २०, १०७, १५; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । भद्रा अश्वाः० । ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११ । तन्मित्रस्य वरुणस्य० । ऋ. १, ११५, ५; अथर्व. २०, १२३, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, २ । अद्या देवा उदिता० । ऋ. १, ११५, ६; तै. ब्रा. २, ८, ७, २]

चित्रं देवानामुद्गुदनीकं, सुत्रामाणं, महीमूष्व, अदितिः पाशान् ॥	५६
अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्मातां स पिता स पुत्रः ।	
विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥	५७
विष्टम्भो दिवः, स्तीर्णो वह्निः ॥ ४ ॥	५८
विष्णोर्नु कं, तदस्य, प्र तद्विष्णुः ॥	५९
परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्रुवन्ति ।	
उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं पुरमस्य वित्से ॥	६०
विचक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।	
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥	६१
त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां विचक्रमे शतर्चसं महित्वा ।	
प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयांस्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम् ॥	६२
इन्द्रं नरो नेमधिता, युजे रथम् ॥	६३
जगृह्णा ते दक्षिणामिन्द्र हस्तं वसूयवो वसुपते वसूनाम् ।	
विद्वा हि त्वा गोपतिं शूर गौनामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥	६४

[चित्रं देवानाम् । ऋ. १, ११५, १; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १, ४, ४३, १; २, ४, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ३; ऐ. आ. ३, ९; तै. आ. १, ७, ६; २, १३, १; नि. १२, १६; काठ. ४, ६; १०, १३; १३, १६; २१, १४; २२, ५-६, ८; कपि. ३, ४, ७; ३५, २ । सुत्रामाणं पृथिवीं० । ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. आ. १, १३, २; काठ. २, ३ । महीमूषु० । तै. सं. १, ५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; तै. आ. १, १३, २; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । अदितिः पाशान्० । तै. सं. ३, १, ४, ४; काठ. ३०, ८ । अदितिर्द्यौरदितिः० । ऋ. १, ८९, १०; अथर्व. ७, ६, १; तै. आ. १, १३, २; नि. ४, २३ । विष्टम्भो दिवः० । ऋ. ९, ८९, ६; तै. सं. ४, ४, १२, ५; काठ. २२, १४ । स्तीर्णो वह्निः० । ऋ. १, १३५, १; तै. सं. ५, १, ११, २; काठ. ५, ६, २]

[५] तै. ब्रा. २, ८, २-३ । वा. ५, १८, २०; १९, ८१; ८, १५ । काण्व. ५, २४, २६; २१, ७८; ९, १५ । [विष्णोर्नु कं० । ऋ. १, १५४, १; अथर्व. ७, २६, १; तै. सं. १, २, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, २; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । तदस्य० । ऋ. १, १५४, ५; १०३, ५; २, ३५, ११; तै. ब्रा. २, ४, ६, २; ८, ३, २ । प्र तद्विष्णुः० । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; ८, ३, २; ३, १, ३, ३; नि. १, २०; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । परो मात्रया-तन्वा० । ऋ. ७, ९९, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २ । विचक्रमे पृथिवीमेष० । ऋ. ७, १००, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । त्रिदेवः पृथिवीमेष० । ऋ. ७, १००, ३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । इन्द्रं नरो नेमधिता० । ऋ. ७, २७, १; सा. ३१८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । युजे रथम्० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । जगृह्णा(०भ्मा०)ते दक्षिणमिन्द्र० । ऋ. १०, ४७, १; सा. ३१७; तै. ब्रा. २, ८, २, ५]

तवेदं विश्वमभितः पशुश्च यत् पश्यसि चक्षुसा सूर्यस्य ।
गवामसि गोपतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥

६५

समिन्द्र नः ॥

६६

आराच् शत्रुमपवाधस्व दूरमुग्रो यः शस्त्रः पुरुहूत तेन ।

अस्मे धेहि यवमद्रोमदिन्द्र कृधीं धियं जरित्रे वाजुरतनाम् ॥

६७

इन्द्रो बलं रक्षितारं दुधानां करेणैव विचकर्ता रवेण ।

स्वेदाञ्जिभिराशिरमिलमानोऽरोदयत् पणिमां गां अमुष्णात् ॥

६८

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गां उदाजदपि हि बलं वः ।

तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्नं वस्त्रैः ॥

६९

इन्द्रा ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीं रसनोदन्तरिक्षम् ।

विभेदु बलं नुनुदे विवाचोऽथाभवदमिताभिक्रतूनाम् ॥

७०

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गां उदाजदपधा बलस्य ।

यो अश्मनोरन्तरिक्षे जजान स वृक् समत्सु स जनासा इन्द्रः ॥

७१

अभि स्ववृष्टिम् ॥

७२

भिनद्वलमङ्गिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृत्रिमान्येषां सोमस्य तां मदा इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥

७३

विष्णुं देवं वरुणमृतये भगं मैदसा देवा वपया यजध्वम् ।

तां नो यज्ञमागतं विश्वधेना प्रजावृद्धस्मै द्रविणेह धृत्तम् ॥

७४

[तवेदं विश्वमभितः० । ऋ. ७,९८,६; अथर्व. २०,८७,६; तै. ब्रा. २,८,२,६ । समिन्द्र नः०(णो०) । ऋ. ५,४२,४; अथर्व. ७,९७,२; तै. सं. १,४,४४,१; तै. ब्रा. २,८,२,६; काठ. ४,१२; कपि. ३,१० । आराच् शत्रु-
मपवाधस्व० । ऋ. १०,४२,७; अथर्व. २०,८९,७; तै. ब्रा. २,८,२,७; नि. ५,२४ । इन्द्रो बलं (व०)
रक्षितारं० । १०,६७,६; अथर्व. २०,९१,६ । अध्वर्यवो यो दृभीकं० । ऋ. २,१४,३ । इन्द्रा (इन्द्र) ओ-
षधीरसनो० । ऋ. ३,३४,१०; अथर्व. २०,११,१० । यो हत्वाहिमरिणात् सप्त० । ऋ. २,१२,३; अथर्व.
२०,३४,३ । अभि स्ववृष्टिम्० । ऋ. १,५२,५ । भिनद्वलमङ्गिरोभिः० । ऋ. २,१५,८; तै. सं. २,३,
१४,५]

[६] तै. ब्रा. २,८,४; ६ । वा. ८,६,५९; ३३,४३; ३४,३१; १२,७५,७८,८१,८४,८८ । काण्व. ८,५: ९,४५; ३२,
४३; ३३,२५; १३,७६,७९,८२,८५,८९ । [विष्णुं देवं वरुणमृतये० । तै. ब्रा. २,८,४,४]

मैदसा देवा वपया यजध्वं विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम् ।

ता नो अमीवामपवाधमाना इमं यज्ञं जुषमाणा उपेतम् ॥

७५

विष्णुवरुणा युवमध्वराय नो विशं जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घप्रयज्यू हविषा वृधानां ज्योतिषारातीर्दहतं तमांसि ॥

७६

ययोरौजसा स्कभिता रजांसि वीरेभिर्वीरतुमा शविष्ठा ।

या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन् वरुणा पूर्वहृतिम् ॥

७७

विष्णुवरुणा अभिशस्तिपावा देवा यजन्त हविषा घृतेन ।

अपामीवां सेधतं रक्षसश्वाथा धत्तं यजमानाय शंस्योः ॥

७८

अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती देवानां देवतुमा शविष्ठा ।

विष्णुवरुणा प्रतिहर्यतं न इदं नरा प्रयतमूतये हविः ॥

७९

आ देवो याति सविता सुरत्नोऽन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।

हस्ते दधानो नर्या पुरूणि निवेशयञ्च प्रसुवञ्च भूम ॥

८०

अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपं हिरण्यशम्यं यजतो वृहन्तम् ।

आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः कृष्णा रजांसि तविषीं दधानः ॥

८१

स घा नो देवः सविता सहावासाविषद्रसुपतिर्विस्वनि ।

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीं मर्तभोज्जुनमधु रासते नः ॥

८२

आ कृष्णेन रजसा, वाममघं ॥

८३

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धि नराशंसो ग्रास्पतिर्नो अव्यात् ।

आर्ये वामस्य संगर्थे रूयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥

८४

[मैदसा देवा वपया० । तै. ब्रा. २,८,४,४ । विष्णुवरुणा युवम० । तै. ब्रा. २,८,४,५ । ययोरौजसा स्कभिता० । अथर्व. ७,२५(२६),१; तै. ब्रा. २,८,४,५ । विष्णुवरुणा अभि० । तै. ब्रा. २,८,४,६ । अहोमुचा वृषभा० । तै. ब्रा. २,८,४,६ । आ देवो याति (तु०) सविता० । ऋ. ७,४५,१; तै. ब्रा. २,८,६,१; काठ. १७,१९ । अभीवृतं कृशनैः० । ऋ. १,३५,४; तै. ब्रा. २,८,६,१ । स घा नो देवः सविता० । ऋ. ७,४५,३; तै. ब्रा. २,८,६,१ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १,३५,२; तै. सं. ३,४,११,३ । वाममघ० । ऋ. ६,७१,६; तै. सं. १,४,२३,१; २,२,१२,२ । भगं धियं वाजयन्तः० । ऋ. २,३८,१०; तै. ब्रा. २,८,६,३]

यां ओषधयो, ऽश्वत्थी, —मौषधीरिति मातरौ, ऽति विश्वाः परिष्ठा, यदोषधयः
संगच्छन्ते, ऽन्या चो अन्याम् ॥ ६ ॥ ८५

मही द्यावापृथिवीं इह ज्यैष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरकैः ।

यत् सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवंद्रोक्षा पप्रथानैभिरेवैः ॥ ८६

प्र पूर्वजे ॥ ८७

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवीं जजान् ।

उर्वीं गुभीरे रंजसी सुमेके अवश्शे धीरः शंच्या समैरत् ॥ ८८

भूरि द्वे अचरन्ती चरन्तं पद्वन्तं गर्भमपदी दधाते ।

नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्यात् ॥ ८९

इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितृमार्तर्यदिहापब्रुवे वाम् ।

भूतं देवानामवमे अबोभिर्विद्यामेपं वृजनं जीरदानुम् ॥ ९०

उर्वीं पृथ्वीं बहुले दूरंअन्ते उपब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् ।

दधाति ये सुभगे सुप्रतृती द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्यात् ॥ ९१

इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य राजेन्द्रो दाधार पृथिवीमुत्तमाम् ।

इन्द्रे ह विश्वा भुवना श्रितानीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९२

इन्द्रः पूणन्तं पपुंरि चैन्द्रा इन्द्रः स्तुवन्तं स्तवितारमिन्द्रः ।

दधाति शक्रः सुकृतस्य लोक इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९३

इन्द्रो द्यौरुर्व्युत् भूमिरिन्द्रा इन्द्रः समुद्रो अभवद्भीरः ।

उर्वन्तरिक्षं स जनासा इन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९४

[या ओषधयः० (०षधीः) । ऋ. १०,९७,१; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ९,२८; काठ. १३,१६; १६,१३; कपि. २५,४ । अश्वत्थीम्० । ऋ. १०,९७,७; तै. सं. ४,२,६,४; तै. ब्रा. २,८,४,८; काठ. १६,१३; कपि. २५,४ । ओषधीरिति मातरः० । ऋ. १०,९७,४; तै. सं. ४,२,६,१; तै. ब्रा. २,८,४,८; नि. ६,३; काठ. १३,१६; १६,१३; कपि. २५,४ । अति विश्वाः परिष्ठा० । ऋ. १०,९७,१०; तै. सं. ४,२,६,३; तै. ब्रा. २,८,४,८; काठ. १६,१३; कपि. २५,४ । यदोषधयः संगच्छन्ते० । तै. सं. ४,२,६,२; कपि. २५,४ । अन्या चो अन्याम्० । ऋ. १०,९७,१४; तै. सं. ४,२,६,३; तै. ब्रा. २,८,४,८; काठ. १६,१३; कपि. २५,४]

[७] तै. ब्रा. २,८,४,७-८; २,८,२,८ । वा. २०,५४; २७,२८; ३४.४० । काण्व. २२,३९; २९,३१ । [मही द्यावापृथिवी० । ऋ. ४,५६,१ । प्र पूर्वजे० । ऋ. ७,५३,२; तै. सं. ४,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,४,७ । स इत् स्वपा भुवनेष्वास० । ऋ. ४,५६,३; तै. ब्रा. २,८,४,७ । भूरि द्वे अचरन्ती० । ऋ. १,१८५,२; तै. ब्रा. २,८,४,८ । इदं द्यावापृथिवी० । ऋ. १,१८५,११; तै. ब्रा. २,८,४,८ । उर्वीं पृथ्वी (पृथिवी) बहुले० । ऋ. १,१८५,७; तै. ब्रा. २,८,४,८]

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणावधीर्द्वीन्द्रो व्यसमुत् शुष्णमिन्द्रः ।	
इन्द्रः पुरः शम्बरस्याभिनद्धीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥	९५
इन्द्रो बभूव ब्रह्मणा गभीरं इन्द्रा अभूतः परिभूषिन्द्रः ।	
इन्द्रो भविष्यदुत् भूतमिन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥	९६
इन्द्रोऽस्मिं अवतु वज्रवाहुरिन्द्रे भूतानि भुवनानीन्द्रे ।	
अस्माकमिन्द्रो भवतु प्रसाहं इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥	९७
उत् स्या नः सरस्वती जुषाणोपश्रुवत् सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।	
द्युतद्युभिर्नमस्यैरियाणां राया युजा चिदुत्तरा संखिभ्यः ॥	९८
प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायुसी पूः ।	
प्र वाधमाना रथ्येव याति विश्वा अपो मृदिना सिन्धुरन्याः ॥	९९
एकाचेतत् सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्या आ समुद्रात् ।	
रायश्चेतन्ती भुवनस्य भूरेर्धृतं पयो दुदुहे नाहुपाय ॥	१००
इदमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वधीयश्वायु दाशुपे ।	
यां शश्वन्तमाचखादावसं पणिं तां ते दात्राणि तत्रिषां सरस्वति ॥	१०१
अयमृ ते सरस्वति वसिष्ठो द्वारा ऋतस्य सुभगे व्यावः ।	
वर्धे शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥	१०२
इयं शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत् सानु गिरीणां त्रुविषेभिरूमिभिः ।	
पारावतधीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमाविवासेम धीतिभिः ॥७॥	१०३
शुचिं नु स्तोमं, शथद्वृत्रं, मुभा वामिन्द्राग्नी, प्र चर्षणिभ्या, आ वृत्रहणा,	

[उत् स्या नः सरस्वती जुषाणोप० । ऋ. ७, ९५, ४ । प्र क्षोदसा धायसा०। ऋ. ७, ९५, १ । एकाचेतत् सरस्वती० । ऋ. ७, ९५, २ । अयमु ते सरस्वति० । ऋ. ७, ९५, ६ । इयं शुष्मेभिर्विसखा० । ऋ. ६, ६१, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; नि. २, २४; काठ. ४, १६]

[८] तै. ब्रा. २, ८, ७, ४ । वा. ३, १३; २०, ४४; २७, २०; २९, ९; ६, २० । काण्व. ३, १९; २२, २९; २९, २०; ३१, ९; ६, २७ । [शुचिं नु स्तोमं०। ऋ. ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५; २१, १३ । अथद् वृत्रम्०। ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ३, १३, ८; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५; २१, १३; २३, ११ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६, ६०, १३; तै. सं. १, १, १४, १; ५, ५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ७, ४, ७, ५; ६, ९; कपि. ४, ८; ५, ३—४ । प्र चर्षणिभ्या०(०भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । आ वृत्रहणा० । ऋ. ६, ६०, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ८, १]

गीर्भिर्विप्रः, स्त्वष्टा दधत्, तन्नस्तुरीपं, त्वष्टा वीरम् ॥ १०४

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा विष्युतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ १०५

देव त्वष्टः ॥ १०६

आविष्टयो वर्धते चारुरासु जिह्वानामूर्ध्वः स्वयशा उपस्थे ।

उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानात् प्रतीची सिंहे प्रतिचेतयेते ॥ १०७

जगृह्णा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् ॥ १०८

सुब्रह्माणं देववन्तं महान्तमुरुं गुभीरं पृथुबुधमिन्द्र ।

श्रुतक्रपिमुग्रमभिमातिर्षाह्मस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ १०९

वनीवानो मम दूतासा इन्द्रं स्तोमाश्चरन्ति सुमतीरियाणाः ।

हृदिस्पृशो मनसा वच्यमाना अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ११०

स्वायुधं स्ववसं सुनीथं चतुसमुद्रं धरुणं रथिणाम् ।

चर्कृत्यं शंस्यं भूरिवारमुग्रमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ १११

अश्वान्तं रथिनं वीरवन्तं सहस्रिणं शतिनं वाजमिन्द्र ।

भद्रव्रातं विप्रवीरं स्वर्षामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ११२

सनद्वाजं विप्रवीरं तरुत्रं धनुस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षम् ।

दुस्युहंनं पूर्भिदमिन्द्र सत्यमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ८ ॥ ११३

[गीर्भिर्विप्रः० । ऋ. ७,९३,४; तै. ब्रा. २,८,५,१; ३,६,९,१; काठ. ४,१५ । त्वष्टा दधत्० । तै. ब्रा. २,६,८, ४; ८,७,४; काठ. ३,८,६ । तन्नस्तुरीपं० । ऋ. १,१४२,१०; ३,४,९; ७,२,९; तै. सं. ४,२,८,३; ३,१,११,१; नि. ६,२१; काठ. १८,१७; कपि. २९,५ । त्वष्टा वीरम्० । तै. सं. ५,१,११,३; तै. ब्रा. २,८,७,४; काठ. ५, ६,२ । पिशङ्गरूपः सुभरो० । ऋ. २,३,९; तै. सं. ३,१,११,२; तै. ब्रा. २,८,७,४ । देव त्वष्टः० । ऋ. १०, ७०,९; तै. सं. १,३,१०,१; ६,३,११,२; काठ. ३,७; कपि. २,१४ । आविष्टयो वर्धते० । ऋ. १,९५,५; तै. ब्रा. २,८,७,४; नि. ८,१५ । जगृह्णा (०भ्मा) ते दक्षिणम्० । ऋ. १०,४७,१; सा. ३१७; तै. ब्रा. २,८, २,५ । सुब्रह्माणं देववन्तं० । ऋ. १०,४७,३; तै. ब्रा. २,५,६,१ । वनीवानो मम दूतासा (स)० । १०, ४७,७ । स्वायुधं स्ववसं सुनीवं० । ऋ. १०,४७,२ । अश्वान्तं रथिनं० । ऋ. १०,४७,५ । सनद्वाजं विप्रवीरं० । ऋ. १०,४७,४]

त्वष्टा पत्नीभिरिह नः सजोषा देवो देवीभिर्हविषो जुषाणः ।	
उपो रयिं ब्रुहुलं विष्यता नः शृणोत नः सुमतिं यज्ञियासः ॥	११४
रेतोधा यस्य भुवनस्य देवः ससाद् योनौ जनिता जनिष्ठः ।	
रूपाणि कृण्वन् विदधद्वूपि त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥	११५
त्वष्टा पत्नीभिरनु मंहनेवाग्नेयावा धिषणे यं दुधाति ।	
विश्वा वसु हस्तयोरादधानोऽन्तर्मही रोदसी याति साधन् ॥	११६
आ नो वीरेभिर्जनिता मुतीनां गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्वसूर्यन् ।	
समञ्जानो धामभिर्विश्वरूपैस्त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥	११७
त्वष्टा रेतो भुवनस्य पत्नीर्विकृण्वानास्तनुयं भूरि पश्वः ।	
आ वो देवी रोदसी तच् शृणोता नो रयिं जनत विश्ववारम् ॥	११८
यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च रयिं च नो जनत विश्वरूपम् ।	
योनौ रेतो दधुदस्मे नु त्वष्टा देवीः पत्नीर्जनत जीवसे नः ॥	११९
वि मच् श्रथाय रशनामिवाग क्रुध्याम ते वरुण खामृतस्य ।	
मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुरं क्रतोः ॥	१२०
परं क्रणां सावीरधं मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।	
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुपासा आ नो वीरान् वरुण तासु शाधि ॥	१२१
अपो पुं म्यक्ष वरुण भिर्यसं मत्सम्राडृतावोऽनु नो गृभाय ।	
दामेव वत्साद्विमुग्ध्यं ह्यो नहि त्वदारैर्निमिषश्चनेशे ॥	१२२
यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।	
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यसान् ॥	१२३
मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टा एनः कृण्वन्तमरुण श्रीर्णन्ति ।	
मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि ष्मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥	१२४

[९] वा. ७,२४; ३३,८; १८,७३; २६,७ । काण्व. ७,२६; ३२,८; २०,४२; २८,९ । [यज्ञं च नस्तन्वं च० ।
 क्र. १०,१५७,२; साम. ११११; अथर्व. २०,६३,१; १२४,४; तै. आ. १,२७,१ । वि मच् श्रथाय रशनाम० ।
 क्र. २,२८,५ । परं क्रणा सावीरध० । क्र. २,२८,९ । अपो पुं म्यक्ष० । क्र. २,२८,६; नि. १३,१ । यो
 मे राजन् युज्यो० । क्र. २,२८,१० । मा नो वधैर्वरुण० । क्र. १,२८,७]

क्वरे त्यानि नौ सख्या वभूवुः सचावहै यद्वृकं पुरा चित् ।

बृहन्तं मान् वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥

१२५

मूर्धानं दिवः, पृष्टो दिवि, वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम, त्वमग्ने शोचिषा शोशुचानो,
ऽग्निः प्रातः सवनाद्, विश्वं विव्याच ॥ ९ ॥

१२६

आ वा रथो रोदसी चद्रधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वथैः ।

घृतवर्तनिः पवित्री रुचान इषां वोढा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥

१२७

स पप्रथानो अभि पञ्च भूमा त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयन्तीः कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना ॥

१२८

स्वश्वा यशसायातमर्वाग्दसा निधिं मधुमन्तं पिवाथः ।

वि वा रथो वशश्वा यदमानोऽन्तान् दिवो वाधते वर्तनिभ्याम् ॥

१२९

यो ह स्य वा रथिरा वस्त उसा रथो युजानः परियात्ति वृतिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥

१३०

युवोः श्रियं परि योषावृणीत् सरो दुहिता परितक्म्यायाम् ।

यद्देवयन्तमवथः शचीभिः परि घ्नं समोर्मना वा वयो गात् ॥

१३१

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्रं उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः ।

पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दं सनाभिरश्विना पारयन्ता ॥

१३२

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता ॥

१३३

[क्वरे त्यानि नौ सख्या० । ऋ. ७,८८,५ । मूर्धानं दिवः० । ऋ. ६,७,१; सा. ६७,११४०; तै. सं. १,४, १३,१; ६,५,२,१; काठ. ४,५; २८,१; कपि. ३,५ । पृष्टो दिवि० । ऋ. १,९८,२; ७,५,२; तै. सं. १,५,११,१; तै. ब्रा. ३,११,६,४; काठ. ४,१६; ४०,३ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १,९८,१; तै. सं. १,५,११,३; नि. ७,२२; काठ. ४,१६ । त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ. ७,१३,२; तै. सं. १,५,११,२ । अग्निः प्रातः सवनाद्० । मै. १,३,३६; तै. सं. ३,१,९,१; काठ. ३०,६—७]

[१०] तै. ब्रा. २,८,७; २,८,५—६ । वा. २१,९; ३४,५८ । काण्व. २३,९; ३३,४६ । आ वा रथो रोदसी० । ऋ. ७,६९,१; तै. ब्रा. २,८,७,६ । स पप्रथानो अभि पञ्च० । ७, ६९,२; तै. ब्रा. २,८,७,७ । स्वश्वा यशसायातम्० । ऋ. ७,६९,३; तै. ब्रा. २,८,७,७ । यो ह स्य वा रथिरा० । ऋ. ७,६९,५; तै. ब्रा. २,८,७,८; काठ. १७,१८ । युवोः श्रियं परि योषा० । ऋ. ७,६९,४; तै. ब्रा. २,८,७,८; नि. ६, ४ । युवं भुज्युमवविद्धं० । ऋ. ७,६९,७; तै. ब्रा. २,८,७,८ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० । ऋ. २,२३,१९; २४,१६; तै. ब्रा. २,८,५,१]

स ई५ सत्येभिः सखिभिः शुचद्विगोधायसं५ वि धुनसैरुददः ।	
ब्रह्मणस्पतिर्वृषाभिर्वराहैर्धर्मस्वेदेभिर्देविष्णु५ व्यानृद् ॥	१३४
ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं५ सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।	
यो गा उदाजत् स दिवे वि चाभजन्महीवु रीतिः श्वसासरत् पृथक् ॥	१३५
इन्धानो अग्निं५ वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शशुवद्रातहव्या इत् ।	
जातेन जातमति स प्रससृते यं५ यं५ युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥	१३६
ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य विश्वहा ॥	१३७
स इज्जनेन स विशा स जन्मुना स पुत्रैर्वीजं भरते धना नृभिः ।	
देवानां५ यः पितरुमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥	१३८
आयातं मित्रावरुणा सुशस्त्युप प्रियां नमसा हूयमाना ।	
सं५ या अमःस्थो अपसेवे जनाच् श्रुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥	१३९
युवं५ वस्त्राणि पीवसा वसाथे युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः ।	
अवातिरतमनुतानि विश्व क्रतेन मित्रावरुणा सचेथे ॥	१४०
को नु वां मित्रावरुणा क्रतार्यन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।	
क्रतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो नु वाजान् ॥	१४१
तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुहे ।	
विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः परिवराववर्त ॥	१४२
यद्वं५हिष्ठं नातिविधे सुदानू अछिद्रं५ शर्म भुवनस्य गोपा ।	
तेन नो मित्रावरुणा अविष्टं५ सिंषासन्तो जिगीवांसः स्याम ॥	१४३
प्र वाहवा ॥ १० ॥	१४४

[स ई५ सत्येभिः सखिभिः०। ऋ. १०,६७,७; अथर्व. २०,९१,७; तै. ब्रा. २,८,५,१; नि. ५,४। ब्रह्मणस्पते-
रभवद्यथा०। ऋ. २,२४,१४; तै. ब्रा. २,८,५,२। इन्धानो अग्निं५ वनवद्व०। ऋ. २,२५,१; तै. ब्रा. २,
८,५,२। ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य०। ऋ. २,२४,१५; तै. ब्रा. २,८,५,२। स इज्जनेन स विशा०। ऋ. २,२६,
३; तै. सं. २,३,१४,३; तै. ब्रा. २,८,५,३। आयातं मित्रावरुणा०। ऋ. ६,६७,३। युवं५ वस्त्राणि
पीवसा०। ऋ. १,१५२,१; तै. ब्रा. २,८,६,६। को नु वां मित्रावरुणा०। ऋ. ५,४१,१। तत्सु वां मित्रा-
वरुणा०। ऋ. ५,६२,२; तै. ब्रा. २,८,६,६। यद्वं५हिष्ठं नातिविधे०। ऋ. ५,६२,९; तै. ब्रा. २,८,६,७।
प्र वाहवा०। ऋ. ७,६२,५; तै. सं. १,८,२२,३; २,५,१२,३; तै. ब्रा. २,७,१५,६; ८,६,७; काठ. १२,१४]

आ नो विश्वा आस्क्रा गमन्तु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ।	
भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः करन्त्सुपाहा विधुरं न शवः ॥	१४५
शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।	
शमभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥	१४६
ये सवितुः सत्यसवस्य विश्वे मित्रस्य व्रते वरुणस्य देवाः ।	
ते सौभगं वीरवद्रोमदमो दधातन् द्रविणं चित्रमस्मे ॥	१४७
सुगा वो देवा, विश्वे देवाः ॥	१४८
द्यौः पितुः पृथिवि मातरध्रुगग्ने आतर्वसवो मृडता नः ।	
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वियन्त ॥	१४९
ईडे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसृत्तो विचयत् कृतं नः ।	
रथैरिव प्रभरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोमश्याम् ॥	१५०
त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत् त्रिषुच्यवसो जुशहो नाग्नेः ।	
अर्चन्व्यो धुन्व्यो न वीरां भ्राजजन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥	१५१
अग्ने याहि दूरत्यं मा रिषण्यो देवं अह्ना ब्रह्मकृता गुणेन ।	
सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो यक्षि देवान् रत्नधेयाय विश्वान् ॥	१५२
प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय ॥	१५३
ये अग्नयो न शोशुचान्निधानां द्विर्यत् त्रिमरुतो वावृधन्त ।	
अरेणवो हिरण्ययास एषां साकं नृम्णैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥	१५४

[११] तै. ब्रा. २, ८, ६। वा. ८, १८, ५५, ५८; ३३, ५३। काण्व. ९, १८, ४१, ४३; ३२, ५३। [आ नो विश्वा आस्क्रा०। क्र. १, १८६, २; तै. ब्रा. २, ८, ६, ३। शं नो देवा विश्वदेवा०। क्र. ७, ३५, ११; अथर्व. १९, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ६, ३। ये सवितुः सत्यसवस्य०। क्र. १०, ३६, १३; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४। सुगा वो देवा०। काठ. ४, १२; कपि. ३, १०। विश्वे देवाः०। क्र. ५, ५१, १३; ६, ९, ५; ५२, १०; ५२, १३—१४; ९, ५, ११; १०, २४, ५; ५२, १; ६५, १४; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५; न्यत. ब्रा. १, ५, १, २६। द्यौः पितुः (०पि०) पृथिवि०। क्र. ६, ५१, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५। ईडे अग्निं स्ववसं०। क्र. ५, ६०, १; अथर्व. ७, ५०, ३; तै. ब्रा. २, ७, १२, ४। त्विषीमन्तो अध्वरस्येव०। क्र. ६, ६६, १०। अग्ने याहि दूरत्यं मा०। क्र. ७, ९, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४। प्र चित्रमर्कं गृणते०। क्र. ६, ६६, ९; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। ये अग्नयो न शोशुचान्निधाना०। क्र. ६, ६, ६, २]

आ वो यन्तूदवाहासो अघं ॥

१५५

सत्यं बृहद्वतमुग्रं दीक्षां तपो ब्रह्म यज्ञाः पृथिवीं धारयन्ति ।

सा नो भूतस्य भुवनस्य पत्न्युरुं लोकं पृथिवीं नः कृणोतु ॥

१५६

असंवाधा या मध्यतो मानवेभ्यो यस्या उद्वतः प्रवतः समं महत् ।

नानारूपा औपधीर्या विभक्तिं पृथिवीं नः प्रथता५ राध्यतां नः ॥

१५७

या५ रक्षन्त्यस्वप्ना विश्वदानीं देवा भूमिं पृथिवीमप्रमादम् ।

सा नो मधु घृतं दुहामथो उक्षतु वचसा ॥

१५८

यस्यां पूर्वं पूर्वजनां विचक्रिरे यस्यां देवा असुरानभ्यवर्तयन् ।

या विभक्तिं बहुधा प्राणदेजत्सा नो भूमिः पूर्वपेयं दधातु ॥

१५९

यास्ते प्राचीः प्रदिशो या उदीचीर्याश्च भूम्यधराग्याश्च पश्चा ।

शिवास्ता मह्यं चरते भवन्तु मा निपमं भुवने शिश्रियाणः ॥

१६०

विश्वभरा वसुधानी पुरुक्षुद्धिरण्यवर्णा जगतः प्रतिष्ठा ।

वैश्वानरं विभ्रती भूमिरग्निमिन्द्र ऋषभा द्रविणं नो दधातु ॥ ११ ॥

१६१

आ वां मित्रावरुणा हव्यदाति नमसा देवा अवसा ववृत्याम् ।

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माक५ वृष्टिर्दिव्या सुपारां ॥

१६२

ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो रथ५ संत्यधर्माणा परमे व्योमन् ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत् पिन्वते दिवः ॥

१६३

वाच५ सु मित्रावरुणा ऋतावरीं पर्जन्यश्चित्रा५ वदति त्विषीमतीम् ।

अभ्रा वसथ मरुतः सु मायया द्या५ वर्षयतमरुणामुरेपसम् ॥

१६४

[आ वो यन्तूदवाहासो० । ऋ. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३ । सत्यं बृहद्वतमुग्रं० । अथर्व. १२, १, १ । असंवाधा(०घं) या मध्यतो(व०) । अथर्व. १२, १, २ । या५ रक्षन्त्यस्वप्ना० । अथर्व. १२, १, ७ । यस्यां पूर्वं पूर्वजना० । अथर्व. १२, १, ५ (पूर्वाधः); १२, १, ४ (उत्तराधः) । यास्ते प्राचीः प्रदिशो० । अथर्व. १२, १, ३१ । विश्वभरा वसुधानी० । अथर्व. १२, १, ६,]

[१२] तै. ब्रा. २, ८, ६; २, ८, ३—४ । वा. १७, ३९; २१, ८; २०, ५२; २९, ३४ । काण्व. १८, ३९; २३, ८; २२, ३७; ३१, ४६ । [आ वां मित्रावरुणा० । ऋ. १, १५२, ७; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५ । ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो० । ऋ. ६, ६३, १ । वाच५ सु मित्रावरुणा० । ऋ. ५, ६३, ६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ४]

सम्राजा अस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्देशा ।	
वृष्टिं वा राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवीं विचरन्ति तन्न्यवः ॥	१६५
आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्युतिमुक्षतमिडाभिः ।	
प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥	१६६
सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।	
चित्रैभिरभ्रैरुपतिष्ठतो रवं द्यां वर्षयतो असुरस्य मायया ॥	१६७
आ ते महो, यो जात एवा, —ऽभि गोत्राणि ॥	१६८
आभिः स्पृधो मिथतीरिषण्यन्नामित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।	
आभिर्विश्वा अभिर्युजो विषूचीरार्याय विशोऽवतारीर्दासीः ॥	१६९
अयं शृण्वे अध जयन्तुत न्नयमुत प्रकृणुते युधा गाः ।	
यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृढं भयता एजदस्मात् ॥	१७०
अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्यावर्धत मध्या आ नाव्यानाम् ।	
संघ्रीचीनेन मनुसा तमिन्द्रा औजिष्ठेन हन्मनाहन्मि द्युन् ॥	१७१
इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रीं हिरण्यवर्ण इपिरं स्वर्षाः ।	
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥	१७२
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोत्वभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः ।	
स नः शर्म त्रिवरूथं वियं सद्युयं पात स्वास्तिभिः सदा नः ॥	१७३
इन्द्रं स्तुहि वाज्रिणं सौमपृष्ठं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः ।	
हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वानथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥	१७४

सम्राजा अस्य भुवनस्य० । क्र. ५, ६३, २ । आ नो मित्रावरुणा० । क्र. ७, ६५, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ७ ।
सम्राजा उग्रा वृषभा० । क्र. ५, ६३, ३ । आ ते महो० । क्र. ७, २५, १; तै. सं. १९, ७, १३, २ । यो जात
एव० । क्र. २, १२, १; अथर्व. २०, ३४, १; तै. सं. १, ७, १३, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३; नि. ३, २१; १०, १०; काठ.
८, १६ । आभि गोत्राणि० । क्र. १०, १०३, ७; सा. १८५५; अथर्व. १९, १३, ७; तै. सं. ४, ६, ४, २ । आभिः
स्पृधो मिथतीः० । क्र. ६, २५, २; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३ । अयं शृण्वे अध० । क्र. ४, १७, १०; तै. ब्रा. २, ८, ३, ३ ।
अनु स्वधामक्षरन्नापो० । क्र. १, ३३, ११; तै. ब्रा. २, ८, ३, ४ । तस्य वयं सुमतौ० । क्र. ६, ४७, १३; १०,
१३, १, ७; अथर्व. ७, ९२, १; २०, १२५, ७; तै. सं. १, ७, १३, ५; तै. ब्रा. २, ८, ४, १; नि. ६, ७ । हिरण्यवर्णो
अभयं० । तै. ब्रा. २, ८, ४, १ । इन्द्रं स्तुहि वाज्रिणं० । तै. ब्रा. २, ८, ४, १]

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज्ञ उग्रस्य यूनुः स्थविरस्य घृष्वेः । अजूर्यतो वज्रिणो वीश्याणीन्द्रः श्रुतस्य महतो महानि ॥	१९५
इदं नमो वृषभाय स्वराज्ञ उक्थशुभ्राय तवसेऽवाचि । अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्ववीराः स्मत् सूरिभिस्तत्र शर्मन्त्स्याम ॥	१९६
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेषु ॥	१९७
आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन । अनागास्त्वे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥	१९८
न दक्षिणां विचिकिते न सव्यां न प्राचीनमादित्या नोत् पृथा । पाक्या चिद्वसवो धीर्यीं चिद्युष्मानीतो अभ्यं ज्योतिरश्याम् ॥	१९९
धारयन्तः ॥	२००
तिस्रो भूमिधारयस्त्रीन् रुत द्यूस्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् । ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥	२०१
यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुम्रम् ॥	२०२
शुचिरपः सूर्यवसा अदुब्धा उपक्षयन्ति वृद्धवयाः सुवीरः । नकिष्टं मन्त्यन्तितो न दुराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥	२०३
आदित्यो देव उदगात् पुरस्ताद्विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः । तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे यत्रास्य नाम परमं गुहा विदुः ॥	२०४
यस्य भान्ति केतवो यस्य रश्मयो यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा । तस्यादित्यस्य प्रसवं मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥	२०५

[युध्मस्य ते वृषभस्य० । क्र. ३, ४६, १ । इदं नमो वृषभाय० । क्र. १, ५१, १५ । अस्माकमिन्द्रः समृतेषु० । क्र. १०, १०३, ११; सा. १८५९; अथर्व. १९, १३, ११; तै. सं. ४, ६, ४, ३; काठ. १८, ५; कपि. २८, ५ । आदित्यानामवसा० । क्र. ७, ५१, १; तै. सं. २, १, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । न दक्षिणां विचिकिते० । क्र. २, २७, ११; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । धारयन्तः० । क्र. २, २७, ४; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । तिस्रो भूमिधारयस्त्रीन्० । क्र. २, २७, ८; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । यज्ञो देवानां प्रत्येतु (०ति०) । क्र. १, १०७, १; तै. सं. १, ४, २२, १; २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ४, १०; कपि. ३, ८ । शुचिरपः सूर्यवसा० । क्र. २, २७, १३; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । यस्य भान्ति केतवो० । तै. ब्रा. ३, १, १, १]

विभाति केतुररुणः पुरस्तादादित्यो विश्वा भुवनानि सर्वा । सुगं नु पन्थामन्वेति प्रजानन् पिता देवानामसुरो विपश्चित् ॥	२०६
व्रतेन यं व्रतिनो वर्धयन्ति देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे । तस्यदित्यस्य प्रसव्यं मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥	२०७
आदित्यः शुक्र उदगात् पुरस्ताज्ज्योतिः कृष्वन् वि तमो वाधमानः । आभासमानः प्रदिशो नु सर्वा भद्रस्य कर्ता रोचमाना आगात् ॥	२०८
यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादित्यम् । यदा चुरिष्णू मिथुना अभूतामादित् प्रापश्यन् भुवनानि विश्वा ॥ १४ ॥	२०९
वयमु त्वा गृहपते जनानामग्रे अकर्म समिधा वृहन्तम् । अस्थुरिं नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा संशिशधि ॥	२१०
अग्रे स क्षेषदृत्पा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे । यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥	२११
तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत् । अद्रोघो न द्रुविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥	२१२
आ यदिपे नृपतिं तेजा आनट् शुचि रेतो निपिक्तं द्यौरभीके । अग्निः शर्धमनवध्वं युवानं स्वाभ्यं जनयत् सुदयच्च ॥	२१३
सं तेजीयसा मनसा त्वोत् उत शिक्ष स्वपत्यस्यु शिक्षोः । अग्रे रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥	२१४
सं इदस्तेव प्रतिधादसिष्यञ्जिशीत तेजोऽयुसो न धाराम् । चित्रभ्रजतिररतिर्यो अक्तोर्विने द्रुषद्वा रघुपत्मजंहाः ॥	२१५
हव्यवाडशिरजरः पिता नः ॥	२१६

[यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो० । क्र. १०,८८,११; नि. ७,२९]

[१५] [वयमु त्वा गृहपते० । क्र. ६,१५,१९; तै. ब्रा. ३,५,१२,१ । अग्रे स क्षेषदृत्पा० । क्र. ६,३,१ । तेजिष्ठा यस्यारतिः० । क्र. ६,१२,३ । आ यदिपे नृपतिं० । क्र. १,७१,८; तै. सं. १,३,१४,६ । स तेजीयसा मनसा० । क्र. ३,१९,३; तै. सं. १,३,१४,६ । स इदस्तेव प्रतिधाद्० । क्र. ६,३,५ । हव्यवाड(ळ)-शिरजरः० । क्र. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१]

मथीद्यदी० विष्टो० मातरिश्वा होतार० विश्वाप्सु० विश्वदेव्यम् ।

नि यं द्युर्मनुष्यासु विश्वे ३स्वर्णे चित्रं वपुषे विभावम् ॥

२१७

अयं० स यस्य शर्मन्नवोभिरग्नेरधते जरिताभिष्टौ ।

ज्येष्ठेभिर्यो भानुभिर्ऋभूणां पर्येति परिवीतो विभावा ॥

२१८

अद्विद्युतत्स्वपाको विभाव्राग्ने यजस्व रौदसी उरुचीं ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अज्जन्ति सुप्रयसं पञ्च जनाः ॥

२१९

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वैद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुयो अमृतो मर्त्येषु पर्यभूदतिथिर्जातवेदाः ॥

२२०

यो भानुभिर्विभावा विभात्यग्निर्देवैर्ऋतावाजस्रः ।

आ यो विवायु सख्यां सखिभ्योऽपरिहृतो अत्यो न समिः ॥

२२१

यदग्न एषां समितिर्भवाति देवीं देवेषु यजता यजत्र ।

रत्ना च यद्विभजासि स्वधावो भागं नो अत्र वसुमन्त० वीतात् ॥

२२२

एतां ते अग्न उचथानि वैधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदे च ।

शक्रेण रायः सुधुरो यमं तेऽधि श्रवो देवभक्तं दधानाः ॥

२२३

वि पृक्षो अग्ने मघवानो अश्रुविं सूर्यो ददुतो विश्वमायुः ।

सनेम वाज० समिथेष्वर्यो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥

२२४

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरुतिभिः सरण्यन् ।

अस्मे रयिं बहुलं० संतरुत्र० सुवाचं भागं० यशसं कृधी नः ॥

२२५

कुर्मस्ता आयुरजर० यदग्ने यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।

अथा वहासि सुमनस्पमानो भागं देवैभ्यो हविषः सुजात् ॥

२२६

[मथीद्यदी० विष्टो० ऋ. १,१४८,१ । अयं० स यस्य शर्मन्० ऋ. १,६,१ । अद्विद्युतत्स्वपाको० ऋ. ६,११,४; अथर्व. ३,३,१ । स नो विभावा चक्षणिर्न० । ऋ. ६,४,२ । यो भानुभिर्विभावा विभाति० । ऋ. १०,६,२ । यदग्न एषा समितिः० । ऋ. १०,११,८; अथर्व. १८,१,२६ । एतां ते अग्न उचथानि० । ऋ. १,७३,१० । वि पृक्षो अग्ने मघवानो० । ऋ. १,७३,५ । आ नो गहि सख्येभिः० । ऋ. ३,१,१९ । कुर्मस्ता आयुरजर० । ऋ. १०,५१,१७]

हविषीव भृजमानो ना आभाग् देवैभ्यः शिक्षन्नुत मानुषेभ्यः ।

त्वं देवानामसि यद्द्व होता स एनान्यक्षीपितो यजीयान् ॥ १५ ॥

२२७

अग्ने दा, दा नो अग्ने, अग्निर्द्विदात्य, अन्नपते अन्नस्य नो देह्य, अग्निना रथिमश्नवत्,
सं समिद्युवसे वृपन्, यास्ते ॥

२२८

यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैपा गव्यूतिरपभर्तवा उ ।

यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना जज्ञानाः पश्यया अनु स्वाः ॥

२२९

प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्वैभिर्यत्रा नः पूर्वे पितरः परेताः ।

उभा राजाना स्वर्धया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवम् ॥

२३०

अङ्गिरोभिरागहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व ।

विवृस्वन्तं हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे वहिष्या निषद्य ॥

२३१

इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः सविदानः ।

आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता बहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व ॥

२३२

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्वृहस्पतिर्कृकभिर्वावृधानः ।

याश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्त्स्वाहान्ये स्वर्धयान्ये मुदन्ति ॥

२३३

परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम् ।

वैवस्वतं संगमूनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य ॥

२३४

[१६] तै. सं. २,६,१२; तै. ब्रा. २,८,५ । वा. ११,८३; १५,३०; १३,२२; १८,४६ । काण्व. १२,८४; १६,५२; १४,२२; २०,१६ । [अग्ने दा०। ऋ.३,२४,५; तै. सं. २,२,१२,६; काठ. ६,१०। दा नो अग्ने०। मै. ४,१२,२; ऋ. ७,१,५; २,२,७; तै. सं. २,२,१२,६ । अग्निर्द्विदाति० । ऋ. ५,२५,६; काठ. २,१५ । अन्नपते अन्नस्य०। तै. सं. ४,२,३,१; तै. ब्रा. ३,११,४; काठ. १९,१२; १६,१०, कपि. २५,१; ३२,२ । अग्निना रथिमश्नवत्० । ऋ. १,१,३; तै. सं. ३,१,११,१; ४,३,१३,५ । स० समिद्युवसे वृपन्० । ऋ.१०,१९१,१; अथर्व. ६,६३,४; तै. सं. २,६,११,४; ४,४,४,४; काठ. २,१५ । यास्ते० । मै. २,७,१६; ऋ. १,४३,९; २,३२,५; ६,५८,३; ९,६२,७; सा. ९७९; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; ४,२,९,४; ५,७,७,३; तै. ब्रा. २,५,२,५ । काठ. १६,१६; ४०,१३ । यमो नो गातुं प्रथमो०। ऋ. १०,१४,२; अथर्व. १८,१,५० । प्रेहि प्रेहि पथिभिः०। ऋ. १०,१४,७; अथर्व. १८,१,५४ । अङ्गिरोभिरागहि० । ऋ.१०,१४,५; अथर्व. १८,१,५९; तै. सं. २,६,१२,६ । इमं यम प्रस्तरमा० । ऋ. १०,१४,४; अथर्व. १८,१,६०; तै. सं. २,६,१२,६ । मातली कव्यैर्यमो०। ऋ. १०,१४,३; अथर्व. १८,१,४७; तै. सं. २,६,१२,५; तै. ब्रा. २,६,१६,२ । परेयिवांसं प्रवतो० । ऋ. १०,१४,१; अथर्व. १८,१,४९; तै. आ. ६,१,१; नि. १०,२०]

यास्ते पूषन्नावो अन्तः सुसुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति । ताभिर्यासि दूरत्यस्य सूर्यस्य कामेन कृतः श्रव इच्छमानः ॥	२३५
शुकं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् ॥	२३६
पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मै अभयतमेन मेपत् । स्वस्तिदा आघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन् पुर एतु प्रजानन् ॥	२३७
प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः । उभे आभि प्रियतमे सधस्थे आ च परा च चरति प्रजानन् ॥	२३८
पूषा सुवन्धुर्दिव आ पृथिव्या इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः । यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसस्य स्वञ्चम् ॥	२३९
अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अपितः । अष्ट्रां पूषा शिथिरामुद्रीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ १६ ॥	२४०
यद्देवा देवहेडुनस्य यद्वाचानृतमोदिम । आदित्यास्तस्मान्मुञ्चतर्तस्य त्वेनमामृतः ॥	२४१
देवा जीवन्काम्या यद्वाचानृतमोदिम । तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः सजोपसः ॥	२४२
ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वस्य सरस्वति । कृताज्ञः पाह्यसो यत् किंचानृतमोदिम ॥	२४३
इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः । ते नो मुञ्चन्त्वेनुसो यत् किंचानृतमोदिम ॥	२४४
सजातशस्यसादुतं जामिशस्यसाज्ज्यायसः शस्यसादुतं वा कनीयसः । अनाधृष्टं देवकृतस्य यदेनस्तस्मान्चवमस्मान् जातवेदो मुमुग्धि ॥	२४५

[यास्ते पूषन्नावो अन्तः० । ऋ. ६, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ५; ८, ५, ३ । शुकं ते अन्यद्यजतं० । ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. आ. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५ । पूषेमा आशा अनुवेद० । ऋ. १०, १७, ५; अथर्व. ७, ९, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; ४, १, ५; तै. आ. ६, १, १ । प्रपथे पथामजनिष्ट० । ऋ. १०, २७, ६; अथर्व. ७, ९, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३ । पूषा सुवन्धुर्दिव आ० । ऋ. ६, ५८, ४; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४ । अजाश्वः पशुपा० । ऋ. ६, ५८, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४]

[१७] तै. आ. २, ३-४ । वा. २०, १४-१६; २१, १-४; १२, १२; १८ ४९; २, २४; ८, १४, १६ । काण्व. २२, १-३; २३, १-४; १३, १२; २०, १९; २, ४४; ९, १६ । [देवा जीवन्काम्या० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, १; तै. आ. २, ३, १ । ऋतेन द्यावापृथिवी० । तै. ब्रा. ३, ४, १२, २; तै. आ. २, ३, १ । सजातशस्यसादुत० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, २; तै. आ. २, ३]

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत्तं द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम ।	
अग्निंस्तस्मादेनुसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु दुरितानि यानि कानि च चकृम ॥	२४६
येन त्रितो अर्णवान्निर्वभूव येन सूर्यं तमसो निरमोचि ।	
येनेन्द्रो विश्वा अजुहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानुशानं अयाक्षि ॥	२४७
यद्वैव्यमृणमहं वभूव धिप्स्यं वा संचकर जनेभ्यः ।	
अग्निंस्तस्मादिन्द्रश्च सविदानौ प्रमुञ्चताम् ॥	२४८
यत् कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिना चरावः ।	
एतत्तदुग्रं अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति हस्तानृणानि ॥	२४९
यद्भस्ताभ्यां चकरं किल्विपान्यक्षाणां वर्गमुम्वजिघ्रमापः ।	
उग्रं पश्याच्च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसामनुदत्तानृणानि ॥	२५०
उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत् किल्विपानि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत् ।	
नेम्न ऋणानृणवानीप्समानो यमस्य लोके निधिरजराय ॥	२५१
इमं मे वरुण श्रुधी हवुमद्यां च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥	२५२
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।	
अहेडमानो वरुणेह वोध्युरुशंस मा ना आयुः प्रमोषीः ॥	२५३
उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदेवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।	
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥	२५४

[यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत्तं । तै. सं. १,८,५३; तै. ब्रा. ३,७,१२,४; तै. आ. २,६,२; काठ. ९,६; कपि. ८,१०। येन त्रितो अर्णवान्निः० । तै. आ. २,३ । यत् कुसीदमप्रतीतं० । तै. सं. ३,३,८,१; तै. आ. २,३ । यद्भस्ताभ्यां चकर० । तै. ब्रा. ३,७,१२,३; तै. आ. २,४ । उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत्० । तै. आ. २,४ । इमं मे वरुण श्रुधी० । ऋ. १,२५,१९; सा. १,५८,५; तै. सं. ६,१,११,६; तै. ब्रा. ३,७,११,३; १२,३; तै. आ. २,४,४; काठ. ४,१६; ११,१२ । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा । ऋ. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; ३,७,११,३; १२,६; तै. आ. २,४; काठ. ४,१६; ११,१३ । उदुत्तमं वरुण पाशमं० । ऋ. १,२४,१५; सा. ५८,९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; तै. सं. १,५,११,३; २,५,१२,१; ४,२,१,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; नि. २,१३; काठ. ३,८; १६,८; कपि. २,१५; ३२,१]

- अवु ते हेडो वरुण नमोभिरवु यज्ञेभिरिमहे हविर्भिः ।
क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजनेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥ २५५
- त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽव्यासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वह्नितमः शौशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ २५६
- स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।
अव्यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥ २५७
- संकसुको विकसुको निर्ऋतो यश्च निस्वनः । तैस्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम् ॥ २५८
निर्यक्षममचीचते कृत्यां निर्ऋतिं चकार ।
तैन योऽस्मत् समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि ॥ २५९
- दुःशंसानुशंसभ्यां घनेनानुघनेन च ।
तैन योऽस्मत् समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि ॥ २६०
- सं वर्चसा पयसा सं तनभिरगन्महि मनुसा सं शिवेन ।
त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो माष्टु तरेवो यद्विरिष्टम् ॥१७॥ २६१
- शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।
ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्जुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ २६२
- या वः शर्म शशमानाय सन्ति ॥ २६३
- असेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिथ्रियाणाः ।
वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ २६४

[अघ ते हेडो (०ळो) वरुण० । ऋ. १,२४,१४; तै. सं. १,५,११,३; २,५,१२,१; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; काठ. ४०,११ । त्वं नो अग्ने वरुणस्य० । ऋ. ४,१,४; तै. सं. २,५,१२,३; तै. ब्रा. ३,७,११,३; १२,६; तै. आ. २,४,४; ४,२०,३; काठ. ३४,१२ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ. ४,१,५; तै. सं. २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; कपि. ४८,१ । संकसुको विकसुको० । अथर्व. १२,२,१४; तै. आ. २,४ । निर्यक्षममचीचते० । तै. आ. २,४ । स वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६,५३,३; तै. सं. १,४,४४,१; तै. आ. २,४,८; काठ. ४,१२; कपि. ३,१०]

[१८] तै. ब्रा. २,८,५; ७ । [शुची वो हव्या मरुतः० । ऋ. ७,५६,१२; तै. ब्रा. २,८,५,५ । या वः शर्म० । ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५; २,१,११,१; ३,१४,४; तै. ब्रा. २,८,५,६; काठ. ८,१७; २१,१३ । असेष्वा मरुतः० । ऋ. ७,५६,१३; तै. ब्रा. २,८,५,५]

ऋष्टयो वो मरुतो अंसुयोरंधि ॥	२६५
इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहसा आनमन्ति ।	
इमे शंसु वनुष्यतो निपान्ति गुरु द्वेषो अरुपे दधान्ति ॥	२६६
अरा इवेदचरमा अहव प्र प्रजायन्ते अकुवा महोभिः ।	
पृथेः पुत्रा उप्पमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः समिमिक्षुः ॥	२६७
अग्नीषोमा इमं, युवमेतानि ॥	२६८
अग्नीषोमा यो अद्य वामिदं वचः सपर्यति ।	
तस्मै धत्तं सुवीर्यं गवां पौषं स्वश्व्यम् ॥	२६९
आन्यं दिवो मातरिश्वा जभारांमुथनादुन्यं परि श्येनो अद्रेः ।	
अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृधानोरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकम् ॥	२७०
अग्नीषोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धर्विकृतिम् ।	
सं प्रजया सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्रवत् ॥	२७१
अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य वीतं हर्यतं वृषणा जुषंथाम् ।	
सुशर्माणा स्ववुसा हि भूतमथा धत्तं यजमानाय शंस्योः ॥	२७२
आ चर्षणिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।	
स्तुतः श्रुवस्यन्नवसोपु मद्रिग्युक्त्वा हरी वृषणायाह्ववीक् ॥	२७३
विवेष यन्मा धिषणा जजान ॥	२७४
तं सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्रुरिन्द्रम् ।	
समुद्रं न सिन्धव उक्थंशुष्मा उरुव्यच्चसं गिरा आविशन्ति ॥	२७५
सत्यामेत तन्न त्वावं अरन्योऽस्तीन्द्र देवो न मत्यो ज्यायान् ।	
अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अछा समुद्रम् ॥	२७६

[ऋष्टयो वो मरुतो० । ऋ. ५,५७,६ । इमे तुरं मरुतो० । ऋ. ७,५६,१९; तै. ब्रा. २,८,५,६ । अरा इवे-
दचरमा० । ऋ. ५,५८,५; तै. ब्रा. २,८,५,७ । अग्नीषोमा यो अद्य० । ऋ. १,९३,२; तै. ब्रा. २,८,७,९ ।
आन्यं दिवो मातरिश्वा० । ऋ. १,९३,६; तै. सं. २,३,१४,२; काठ. ४,१६ । अग्नीषोमा य आहुतिं० ।
ऋ. १,९३,३; तै. ब्रा. २,८,७,१० । अग्नीषोमा हविषः० । ऋ. १,९३,७; तै. सं. २,३,१४,२; तै. ब्रा. २,८,
७,१० । आ चर्षणिप्रा वृषभो० । ऋ. १,१७७,१; तै. ब्रा. २,४,३,११; काठ. ३८,७ । विवेष यन्मा धिषणा० ।
ऋ. ३,३२,१४; तै. १,६,१२,३; २,५,१२,५; तै. ब्रा. २,६,९,१; काठ. ८,१६; ३८,७ । तं सध्रीचीरूतयो० ।
ऋ. ६,३६,३; तै. ब्रा. २,४,५,२; ६,९,१ । सत्यमित् तन्न त्वावं० (०वां०) । ऋ. ६,३०,४; तै. ब्रा. २,६,९,१]

प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ॥

२७७

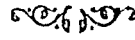
स शैवृधमाधि धा द्युम्नमस्मै महि क्षत्रं जुनापाडिन्द्र तव्यम् ।

रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरिन् राये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥

२७८

[३१४४]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥१४॥

॥ इति खिलकाण्डं समाप्तम् ॥

इति मैत्रायणी-संहिता समाप्ता ।

मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः ।

प्रथमं काण्डम् ।

पृष्ठं	मन्त्रः	प्रपा. मं.सं.	ऋग्वेदे	पृष्ठं	मन्त्रः	प्रपा. मं.सं.	ऋग्वेदे
१	मा व (वः) स्तेन ईशत माघशंसः ।	१	६२८।७	१६	यो नो द्वेषधरः सः ।	२१०८	३।५३।२१
	सहस्रबलिशा (० वल्शा) ... रुहेम ।	५	३।८।११	१७	उदुत्तमं वरुण ० ... स्याम ।	११८	१।२४।१५
३	परि वाजपतिः कविः ० ... दाशुषे ।	२१	४।१५।३	१८	यमग्ने पृःसु मर्त्यमवा ० ... रिषः ।	३	६ १।२७।७
५	निल्यहोतारं (वीतिहोत्रं) ० महि ।	३१	५।२६।३	१९	आ वायो भूष शुचि ० ... पेयम् ।	२०	७।९।२।१
६	आपो मा (अस्मान्) ० ... एमि ।	२	५।२०।१७।१०		इन्द्रवायू इमे सुता ० ... हि ।	२२	१।२।४
७	विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो ० पुष्यसे ।	१३	५।५०।१		अयं वा मित्रावरुणा ० ... हवम् ।	२४	१।४७।१ २।४१।४
	इमां धियं ० ... रुहेयम् (रुहेम) ।	१५	८।४२।३		या वां कशा ० मिमिक्षतम् ।	२६	१।२२।३
८	त्वमग्ने व्रतपा ० ... यज्ञेष्वीड्यः ।	२८	८।११।१	२०	अयं तेनश्चोदयत् ० ... रिहन्ति ।	३१	१०।१२३।१
	अपि पन्थामगन्महि ० ... वसु ।	३२	६।५१।१६		तं प्रत्यथा पूर्वथा ० ... वर्धसे	३३	५।४४।१
९	अस्तभनाद् घामृषभो ० ... व्रतानि ।	३९	३।३०।९ ८।४२।१	२१	ये देवा (० सो) ... जुषध्वम् ।	४०	१।१३९।११
	वनेऽपु व्यन्तरिक्षं ० ... मद्रौ ।	४०	५।८५।२		मूर्धानं दिवो अरति ० ... देवाः ।	४५	६।७।१
	नमो मित्रस्य ० ... शंसत ।	४५	१०।३७।१		ध्रुवं ध्रुवेण हविषा ० ... मसि ।	४८	१।१७३।६
११	विआद् बृहत् पिबतु ० ... जति ।	५९	१०।१७०।१		यथानः सर्वा ० ... असत् ।	४८	१०।१४१।४
	युञ्जते मन उत युञ्जते ० ... धृतिः ।	६१	५।८१।१	२२	इन्द्राग्नी आगतं ० धियेषिता ।	५१	३।१२।१
	इदं विष्णुर्वि ० ... पां सुरे ।	६३	१।२२।१७		ओमासश्र्वर्षणीष्टतो ० ... सुतम् ।	५३	१।३।७
	इरावती धेनुमती ० ... मयूखैः ।	६४	७।९९।३		इन्द्र मरुत्व इह ० ... सुयज्ञाः ।	५५	३।५१।७
१२	विष्णोर्तु कं ० ... रुगायः ।	६९	१।१५४।१		जनिष्ठा उग्रः ० जनिष्ठम् (धनिष्ठा)	५७	१०।७३।१
	प्र तद्विष्णुः स्तवते ० ... विश्वा ।	७१	१।१५४।२		मरुत्वन्तं वृषभं ० ... हुवे ।	५९	३।४७।५
	उच्छ्र (० च्छ्र) यस्व वनस्पते ।	७६	३।८।३		मरुत्वां इन्द्र ० ... सुतानाम् ।	६१	३।४७।१
१३	परि त्वा गिर्वणी ० ... जुष्टयः ।	७९	१।१०।१२	२३	सजोपा इन्द्र सगणो ० ... नः ।	६३	३।४७।१
	त्वं सोम तनू ० ... वरूथम् ।	८२	८।७९।३		महं (० हाँ) इन्द्रो य ० ... वावृषे ।	६५	८।६।१
	अग्ने नय सुपथा ० ... विधेम ।	८४	१।१८९।१		महं (० हाँ) इन्द्रो नृव ० ... भूत् ।	६७	६।१९।१
	एवा वन्दस्व वरुणं ० ... उपस्थे ।	८६	८।४२।२		कदा चन स्तरीरसि ० ... पृच्यते ।	६९	८।५१।७
१४	प्रणिनाय महते सौभगाय ॥				कदा चनः प्रयुच्छस्युभ ० ... दिवि ।	७१	८।५२।७
	वनस्पते शतवालि (० वल्शो) ० शो	१९१	३।८।११		यज्ञो देवानां ० ... वित्तरासन् ।	७३	१।१०७।१
	ता ते (वां) धामा (वास्तू) न्युत्समसि	९६	१।१५४।६		विश्वस्य भुवनस्य राजा ।	७४	९।९७।५६
	विष्णो कर्माणि ० ... सखा ।	९७	१।२२।१९	२४	अदब्धेभिः सवितः ० ... ईशत ।	७६	६।७१।३
१५	तद्विष्णोः परमं ० ... ततम् ।	९९	१।२२।२०		अग्ना (० ग्न) ० ... दुच्छुनाम् ।	८६	९।६६।१९
	न वा (उ) एत ० ... दधातु ।	१०६	१।१६२।२१ १०।१७।४		भोजस्तदस्य तिवि ० ... रोदसी ।	८८	८।६।५
					अदश्रज (० म) स्य ० ... यथा ।	९०	१।५०।३

२५ इन्द्रमिन्द्ररी० ... मानुषाणाम् ।	३	९२	१।८४।२	४१ अग्ने त्वं नो० ... वरूथ्यः ।	५	२८	५।२४।१
तिस्रो जि(य) ह्रस्य०... ईयतुः ।		९५	३।२।९	तं त्वा शोचिष्ट०... सखिभ्यः ।		२८	५।२४।४
२६ उटु ल्यं जातवेदसं०... सूर्यम् ।		१००	१।५०।१	वसुरगिनर्वसुश्रवा०... रायिं दाः ।		२९	५।२४।२
चित्रं देवानाम्०... तस्थुषश्च ।		१०१	१।११५।१	स नो वोधि श्रुधी०... समस्मात् ।		२९	५।२४।३
२७ समिन्द्र नो०... यज्ञियानाम् ।		१०८	५।४२।४	महि त्रीणामवो०... वरुणस्य ।		३५	१०।१८५।१
त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः ।		१०९	७।३४।२२	नहि तेषाममा०... शःसः ।		३६	१०।१८५।२
यदद्य त्वा प्रयति०... यज्ञम् ।		११२	३।२९।१६	तेहि (यस्मै) पुत्रासो भदितेः ।		३७	८।१८।५ १०।१८५।३
उरु५हि राजा०... वृ(वि)धश्चित् ।		११४	१।२४।८	सोमान ५ स्वर णं०... औशिनजः ।		३८	१।१८।१
शतं ते राजन्०... प्रमुमुग्ध्यस्वत् ।		११५	१।२४।९	यो रेवान्यो०... शिवः (यस्तुरः) ।		३९	१।१८।२
२८ उटुत्ते मधुमत्तमा०... रथा इव ।		१२०	८।३।१५	मित्रस्य चर्षणी०... स्तमम् ।		४०	३।५९।६
कण्वा इव शृगवः०... मानशुः ।		१२१	८।३।१६	कदा च न स्तरीरसि ।		३१	८।५१।७
अपो(आ०) अद्यान्व०... वर्चसा ।		१२३	१।२३।२३ १०।९।९	कंदा च न प्रयुच्छसि ।		४१	८।५२।७
ममाग्ने वर्चोविहवेपु०... जयेम ।	४	१	१०।१२८।१	४२ परि ते दूडभो०... दाशुषः ।		४२	४।९।८
युनश्मि त्वा (ते) ब्रह्मणा ।		४	१।८२।६	उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४५	८।७४।१
३० तृतीये षष्ठे अधि रोचने दिवः ।		१८	९।८६।२७	अस्य प्रत्नामनु द्युतम् ।		४५	९।५४।१
३३ गौर्मं (०मौं)०... सभावान् ।		२५, ३७	४।२।५	उपोपेन्नु सववन् भूया इन्नु० ।		४५	८।५१।७
३५ अस्तु श्रौषद् ।		५०	१।१३९।१	परि ते दूडभो रथा ।		४५	४।९।८
३९ उपप्रयन्तो अध्वरं०... शृण्वते ।	५	१	१।७४।१	अग्निर्मूर्धा दिवः०... जिन्वति ।		४५	८।४४।१६
अग्निर्मूर्धा दिवः०... जिन्वति ।		२	८।४४।१६	उभा वामिन्द्राग्नी०... आहुवध्या ।		४५	६।६०।१३
उभा वामिन्द्राग्नी०... वाम् ।		३	६।६०।१३	४३ अयमिह प्रथमो०... विशो विशे ।		४५	४।७।१
अयमिह प्रथमो०... विशे ।		४	४।७।१	अयं ते योनिर्ऋत्विष्यः ।		४५	३।२९।१०
अस्य प्रत्ना मनु०... सृषिम् ।		५	९।५४।१	उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४६	१।७४।१
अयं ते योनिः०... रायिम् ।		६	३।२९।१०	अग्निर्मूर्धा दिवः०... जिन्वति ।		४६	८।४४।१६
दाधिक्राव्गो अकारिषं०... तारिषत् ।		७	४।३९।६ १०।१८६।१	अयमिह प्रथमो०... ष्वीड्यः ।		४७	४।७।१
अग्ना (०ग्न)०... दुच्छुनाम् ।		८	९।६६।१९	अस्य प्रत्नामनु द्युतम् ।		४७	९।५४।१
अग्निर्ऋषिः पत्रमानः०... गयम् ।		९	९।६६।२०	अयं ते योनिर्ऋत्विष्या ।		४७	३।२९।१०
अग्ने पवस्व स्वपा०... मयि ।		१०	९।६६।२१	दाधिक्राव्गो अकारिषम् ।		४७	४।३९।६ १०।१८६।१
अग्ने पावक रोचिषा०... यक्षि च ।		११	५।२६।१	४५ उप त्वाग्ने दिवे०... एमसि ।		५१	१।१।७
स नः पावक०... हविश्च नः ।		१२	१।१२।१०	अग्ने त्वं नो अन्तमा ... ।		५१	५।२४।१
४० अग्निः शुचिप्रततमः०... आहुतः ।		१३	८।४४।२१	४६ महि त्रीणामवोऽस्तु० ... ।		५४	१०।१८५।१
उदग्ने शुचयस्तव०... अर्चयः ।		१४	८।४४।१७	मित्रस्य चर्षणीश्रुता० ... ।		५४	३।५९।६
अग्नीषोमा इ(वि)म५०... मयः ।		१५	१।९।१	कदा च न स्तरीरसि०... ।		५४	८।५१।७
उप त्वाग्ने दिवे०... एमसि ।		२५	१।१।७	परि ते दूडभो रथा० ... ।		५४	४।९।८
४१ राजन्तमध्वराणां०... दमे ।		२६	१।१।८	४८ अमीवहा वास्तो०... नः ।		५७	७।५५।१
स नः पितेव०... स्वस्तये ।		२७	१।१।९	वास्तोऽपते प्रति० ... पदे ।		५८	७।५४।१

४९	प्र वो वाजा०...सुम्नयुः ।	६	१	३।२७।१
	उप त्वा जुश्हो०...नः ।		२	८।४४।५
	उदसे तव तद्०...सुखे ।		३	८।४३।१०
	अयं ते योनिः०...रयिम् ।		५	३।२९।१०
	आयं गौ पृश्निः०...प्रयन्स्त्वः ।		६	१०।१८९।१
	त्रिंशद्धामा०...दिवम् ।		७	।३
	अन्तश्चरत्यर्णवे०...अहभिः ।		८	।२
५०	मदेम शतहिमाः सुवीराः ।	१२		६।४।८
	अग्ना [०म्] आयूँषि पवसे० ।	१५		९।६६।१९
	अग्निर्ऋषिः०...गयम् ।			।२०
	अग्ने पवस्व०...मयि ।			।२१
	यदक्रन्दः प्रथमं...अर्वन् ।	१७		१।१६३।१
५१	इडा [का] यास्वा०...वोढवे ।	२४		३।२९।४
	समुद्रादूर्भि०...नाभिः ।	२६		४।५८।१
	वयं नाम०...एतत् ।	२७		।२
	चत्वारि शृङ्गा०...आ विवेश ।	२८		।३
	निषसाद् धृत०...सुकृतुः ।	३२		१।२५।१०
५२	उत नोऽहिर्वृष्ण्यः०...मादयस्व ।	३३		६।५०।१४
	प्र नूनं ब्रह्मण०...चक्रिरे ।	३४		१।४०।५
५७	इडा [का] यास्वा०...वोढवे ।	४६		३।२९।४
६५	अग्ना [०म्]०...दुच्छुनाम् ।	७	१८	९।६६।१९
	अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति ।			८।४४।१६
७४	देवेभ्यो०...प्रजानन् [च.पा.] ।	४६		१०।१६।९
	शन्व [प्रत्य]भिरुषसा [प्र.पा.]	५५		४।१३।१
७५	इदं विष्णुर्वि०...पा० सुरे ।	६०		१।२२।१७

८३	मो पू ण०...वन्दते गीः ।	१०	४-५	१।१७३।१२
	सुसंशं त्वा०...ते हरी ।	११		।८२।३
८४	अक्षन्नमी०...ते हरी ।	१७		।२
	मनो न्वाहुवामहे०...मन्मभिः ।	१८		१०।५७।३
	आ न [त] एतु मनः०...दशे ।	१९		।४
	पुनर्नः पितरो०...सचेमहि ।	२०		।५
	भग्ने तमथाश्वं०...ओहैः ।	२१		४।१०।१
	सुगं मेपाय मेप्यै [०ष्ये] [द्वि.पा.]	२४		१।४३।६
	व्यम्बकं यजामहे०...मृतात् ।	२५		७।५९।१२
९३	उशन्तेस्त्वा०...अत्तवे ।	१०	४३	१०।१६।१२
	सुसंशं त्वा०...ते हरी ।	४७		१।८२।३
९५	अप्स्वन्तर०...वाजिनः ।	११	३	।२३।१९
	शं नो भवन्तु०...न्नमीवाः ।	१०		७।३८।७
९६	वाजे वाजेऽवत०...यानैः ।	११		।८
	ते नो अर्वन्तो०...जश्रिरे ।	१२		१०।६४।६
	एष [ठत]स्य वाजी०...फणत् ।	१३		४।४०।४
	उत स्यास्य० ... तरित्रतः ।	१४		।३
९७	अग्ने अच्छा वदे० ... नस्त्वम् ।	१७	१०।१४।११	
	प्र नो यच्छत्वर्थमा० ...नः ।	१८		।२
	अर्थमणं बृहस्पति० ...वाजिनम् ।	१९		।५
	सोमं राजानं० ...बृहस्पतिम् ।	२०		।३
	इन्द्रवायू सुसंशं० ... असत् ।	२१		।४
९८	कुविदङ्ग यवमन्तो० ...जग्मुः ।	३१		१३।१।२
९९	अप्स्वन्तर० ...वाजिनः ।	३५		१।२३।१९

द्वितीयं काण्डम् ।

११५	संज्ञानं वः० ...नियच्छतम् ।	२	२२	क्र. परि३६।२
	समिन्द्र राया०...रभेमहि ।	२३		१।५३।५
	इन्द्रवायू सुसंशं०...असत् ।	२४		१०।१४।१४
	सं वो मनांसि०...यामसि ।	२५	क्र.	परि३६।४
	समाना (०नी)वा(व)०...सति ।	२६		१०।१९।१४
	समानो मन्त्रः०...जुहोमि ।	२७		।३
	संगच्छध्वं०...उपासते ।	२८		।२
१२५	पुनातु (०ति) ते०...तना ।	३	३८	९।१।६
	इन्द्रस्य युज्यः सखा (उत्तरार्धः) ।	३९		१।२२।१९
१२६	कुविदङ्ग यवमन्तो०...जग्मुः ।	४०		१०।१३।१२
	द्वे सुती०...मातरं च ।	४४		।८८।१५
१२९	अस्मान्नायो० ...न्ताम् [द्वि.पा.]४	७,११		१।९८।३

मै० ६३

१३०	उभा जिग्यथुर्न०...थाम् ।	१७		६।६९।८
	अग्ने त्री ते०...अप्रयुच्छन् ।	१९		३।२०।२
१३१	दिवा चित्तमः० ...व्युन्दन्ति ।	२९		१।३८।९
१३२	आ यन्नरः०...वृष्टयः ।	३०		५।५३।६
	उदीरयता (था)०...अमृत्सत ।	३१		।५५।५
१४२	हुतो (तृप्ता)०...यानैः (च.पा.)५	१३		७।३८।८
	ओषधीषु०...शरीरैः (च.पा.) ।			१०।१६।३
	द्रष्टश्रस्करन्द०... होत्राः ।	१५		।१७।११
१४६	हिरण्यवर्णं (रूप)०...च ।	६	२६	५।६२।८
१४९	युजते मनः०...परिष्टुतिः ।	७	४	।८१।१
	युजे वां ब्रह्म०...तस्थुः ।	५		१०।१३।१
	यस्य प्रयाण०... सहित्वना ।	६		९।८१।३

१५० योगे योगे०...मृतये ।	१४	१३०।७	१५७ अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्तः ।	९९	१०४५।४
१५१ (आ त्वा) जिघर्मि०...दशानम् ।	२५	२।१०।४	आ त्वाहार्ये०... अशत् ।	१०१	१७३।१
आ विश्वतः० ... जर्भुराणः ।	२६	।५	उदुत्तम०...सत् [प्र.पा.] ।	१०२	१२४।१५
परि वाजपतिः० ... दाशुपे ।	२७	४।१५।३	अग्ने (अ) बृहन्तु०...न्यप्राः ।	१०३	१०।१।१
परि त्वाग्ने० ...वताम् ।	२८	१०।८७।२२	हृत्सः शुचिप०...ऋतम् ।	१०४	४।४०।५
त्वमग्ने चुभि० ... शुचिः ।	२९	२।१।१	दिवस्परि०...स्वाधीः ।	१०८	१०।४५।१
त्वामग्ने पुष्क० ... वाघतः ।	३५	६।१६।१३	विद्या ते०...आवभूथ ।	१०९	।२
तसु त्वा० ... पुरंदरम् ।	३६	।१४	विद्या तसु०...वभूथ [च.पा.]।		।८४।५
१५२ तसु त्वा पाथ्यो० ... रणे ।	३७	।१५	१५८ समुद्रे त्वा०...अवर्धन् ।	११०	।४५।३
सीद होतः० ... वयो धाः ।	३८	३ २९।८	श्रीणामुदा०...मिधानः ।	१११	।५
नि होता० ... अग्निः ।	३९	२।९।१	उशिकपावको०...नक्षन् ।	११२	।७
स श्मीदस्व० ... दर्शतम् ।	४०	१।३६।९	अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्तः ।	११२*	।४
जनिष्व (०ष्ट) हि०...यजीयात् ।	४१	५।१।५	विश्वस्य केतु०...पञ्च ।	११३	।६
अथमिह० ... विशेषे ।	४२	४।७।१	नक्तोपासा०...दाम् ।	११३*	१।९६।५
इम श्स्तोम० ... तव ।	४३	१।९४।१	यस्ते अद्य०...यविष्य ।	११४	१०।४५।९
अयं ते० ... ।	४४	।१६।७	आ तं भज०...जनिष्वैः ।	११५	।१०
		३।२९।१०	त्वामग्ने यज...विवसुः ।	११६	।११
		।४४।१	दूतं कृण्वाना०...हृष्यैः। [द्वि.पा.]		।५।३।८
		।८।६।४।०	अस्ताव्यग्नि०...सुवीरम् ।	११७	१०।४५।२२
		१०।८३।६	१५९ अक्रन्ददग्निः०... भात्यन्तः ।	१२०	।४
अपो देवीरुप० ।	४५	१।२३।२०	समिधाग्नि०...जुहोतन ।	१२१	।८।४४।१
उदु तिष्ठ०... शुशुक्वनिः ।	४८	।८।२३।५	प्र प्रायमग्नि०...शिवो नः ।	१२२	।७।८।४
१५३ ऊर्ध्व ऊ पु० ... ह्यामहे ।	४९	१।३६।१३	सुरभा उ लोके [द्वि.पा.] ।	१२३	।५।१।६
सजातो गर्भो० ... दग्नाः ।	५०	१०।१।२	अस्वमे सधि०...पुनः ।	१२४	।८।४३।९
अग्ना [०ञ्ज]० ... वीतये ।	५४	६।१६।१०	बोधा मे०...वन्दे अग्ने ।	१२९	१।१४७।२
ओषधयः [०धीः]०... [प्र. पा.]।	५७	१०।९७।३	स बोधि०...द्वेषा श्ति ।	१३०	२।६।४
त्रि पाजसा० ... प्रणीतौ ।	५८	३।१५।१	अपेत वीत०...तातो [प्र. पा.] ।	१३१	१०।१४।९
आपो हि ष्ठा० ... चक्षसे ।	५९	१०।९।१	अय श्सो०...जातवेदः ।	१३३	३।२२।१
यो वः शिव० ... मातरः ।	६०	।२	अग्ने दिवो०...आपः ।	१३४	।३
तस्मा अरं० ... च नः ।	६१	।३	१६० अग्ने यत्ते०...चक्षुषाः ।	१३५	।२
१५४ मित्रस्य चर्ष० ... स्तमम् ।	७०	३।५९।६	पुरीष्यासो०...महीः ।	१३६	।४
१५५ विश्वो देवस्य०... पुष्यसे ।	७६	५।५०।१	इडा [का]मग्ने०...भूध्वस्ये ।	१३७	३।१।२३
इवन्नः सर्पिरा०... अद्भुतः ।	७९	२।७।६			।५।११
परस्था अधि०... अव ।	८०	।७।५।१५			।६।११
यदग्ने या [का] नि०...यविष्य ।	८२	१०।२।२०			।७।११
यदत्सुप०... घृतम् ।	८३	।२।१			।१५।७
१५६ दशानो रुक्म०...सुरेताः ।	९३	१०।४५।८			।२२।५
नक्तोपासा०... णोदाः [०म्] ।	९४	१।९६।५			।२३।५
नक्तोपासा०...विरूपे [च. पा.] ।		।११३।३			।२९।१०
विद्या रूपणि०... विराजति ।	९५	५।८।१।२	अयं ते०...चर्षया गिरः ।	१३८	३।२९।१०

१६१	रावो बुध्नः संग०...नाम् ।	१५१	१०।१:९:३
	देव इव०...धर्मा [द्वि. पा.]		१३४।८
	सीरा युञ्जन्ति०...सुमनया ।	१५४	११०१४
	युनक्त सीरा०...मायत् ।	१५५	१३
	शुनꣳ सुफाला०...वाहैः ।	१५७	४.५७।८
१६२	या ओषधीः०...सप्त च ।	१६६	१०।९७।१
	शतꣳओ अम्ब्र०...कृत ।	१६७	१२
	पुष्यवतीः०...यिष्णवः ।	१६८	१३
	ओषधीरितिꣳ...बुधे ।	१६९	१४
	अश्वथे वो०...पूरुषम् ।	१७०	१५
	यदो (यत्रौ)०...चातनः ।	१७१	१६
	नि (इ) ष्कृतिर्नाम०...निष्कृथ ।	१७२	१९
	अश्ववतीꣳ०...तातये ।	१७३	१७
	उच्छ्रुत्पमा०...तव पूरुष ।	१७५	१८
	अति विश्वाः०...रपः ।	१७६	११०
१६३	परुः परुः०...मशीरिव ।	१७७	११२
	साकꣳयक्ष्म०...निहाकया ।	१७८	११३
	अन्या वो०...वाचं मे (वचः) ।	१७९	११४
	याः फलिनीर्या०...हसः ।	१८०	११५
	अवपतन्ती०...पूरुषः ।	१८१	११७
	ते (ता) नो०...हसः [च. पा.]	१८३	११५
	मानो हि ष्सी०...विधेम ।	१८४	१०।१२१।९
१६४	अग्ने तव०... कवे ।	१८९	११४०।१
	पावकवर्चाꣳ०... रोदसी ।	१९०	१२
	ओभे०... रोदसी [उत्तरार्धः]		८।६४।४
	इरश्यन्नग्ने०... क्रतुम् ।	१९१	१०।१४०।४
	ऊर्जां नपा०... जाताः ।	१९२	१३
	ऋतावानं०... युजा [०गा] ।	१९३	१६
	इष्कर्तारं०... रयिम् ।	१९४	१५
	अप्यायस्व०... संगथे ।	१९५	१।९१।१६
			९।३१।४
	सं ते पयाꣳसि०... धिष्ण ।	१९६	१।९१।१८
१६५	हिरण्यगर्भः०... विधेम ।	१९८	१०।१२१।१
	कस्मै देवाय०... विधेम ।		११-९
	द्रुप्तश्चस्कन्द०... होत्राः ।	२००	१७।११
	नमो अस्तु०... नमः ।	२०१	ऋ.परि.१।५।११
	य [या] इववो०... नमः ।	२०२	११०
	येऽदो (०मी) रोचने०... नमः ।	२०३	१९
	कृणुष्व पाजः० ... तपिष्ठैः ।	२०४	४।४।१०
	तव भ्रमास० ... गुल्काः ।	२०५	१२

	प्रति स्वशो० . दधर्षीत् ।	२०६	१३
	उदग्ने तिष्ठ० ... शुष्कम् ।	२०७	१४
	ऊर्ध्वो भव० ... शत्रुम् ।	२०८	१५
१६६	अयमग्निः० ... रथीणाम् ।	२०९	८।७५।४
	भुवो यज्ञस्य० ... वाहम् ।	२१०	१०।८।६
१६७	मधु वाता० ...सन्त्वोषधीः ।	२२०	१।९०।६
	मधु नक्तमुतो० ... पिता ।	२२१	१७
	मधुमान्नो० ... भवन्तु नः ।	२२२	१८
	मही द्यौः ० ... भर्गमभिः ।	२२५	१।२२।१३
	इदꣳ विष्णुः० ... पांसुरे ।	२२६	१।१७
	अध स्मा स्म) ते०...ल्लखलः ।	२२७	६।२५।७
			७।३।२
	नक्तोषासा० ... ।	२२८	१।९६।५
			१।३।७
१६८	निषसाद० ... सुक्रतुः ।	२३१	१।२५।१०
	अग्ने युक्ष्वा० ... मन्यवे ।	२३५	६।१६।४३
	युक्ष्वा हि देव० ... सदः ।	२३६	८।७५।१
	समित्स्त्रवन्ति० ... अग्नेः ।	२३७	४।५।८।६
१७१	ता अस्य०... दिवः । ।	८	२
			८।६९।३
१७८	प्रोधदश्वो० ... मस्तु ।	३२	७।३।२
१७९	आ त्वा०...हरयः [प्र.पा.] ।	९	१
	... [द्वि.पा.] ।		१।१६।१
			६।४०।३
	यथा नः०...असत् । [उत्तरार्धः]	१७	१०।१४१।४
	अही ष्थ्र०...धान्यः । [उत्तरार्धः]	१८	१।१९।१।८
१८२	इमा रुद्राय० ... तुम् ।	३७	१।१४।१
१८३	परि नो (णो)० ... मृड ।	३९	२।३३।१४
१८४	हिमस्य०...मसि [पूर्वार्धः] ।	१०	३
	अपामिदं०... नम् [पूर्वार्धः] ।	५	१०।१४२।७
१८५	अग्ने पावक रोचिषा ।	६	५।२६।१
	स नः पावक दीदिवः ।		१।१२।१०
	पावकया० ... रणे (अजरः) ।	७	६।१५।५
	अग्निस्त्रिमेन०...रयिम् ।	१४	१।६।२८
	य इमा विश्वा०... विवेश ।	१५	१०।८।१।१
	किꣳस्त्रिद्वनं०...धारयन् ।	१६	१४
	किꣳस्त्रिदासीद०...चक्षाः ।	१७	१२
१८६	यो विश्वं० ... देव एकः ।	१८	१३
	या ते०...जुषा (वृधानः) णः ।	१९	१५
	विश्वकर्मन्० ... रस्तुः ।	२१	१६
	वाचस्पतिꣳ० ... कर्मा ।	२२	१७
	चक्षुषः पिता० ... ताम् ।	२३	१८।२।१

१८६	विश्वकर्मां ... एकमाहुः ।	२४	१०।८२।२	अयमिहं...विशेविशे ।	२०	४।७।१
	त आयजं ... निमानि ।	२५	१४	दधन्वे वां...भुवत् ।	२१	२।५।३
	यो नः पितां ... यन्त्यन्या ।	२६	१३	ओभे (उभे)०... आभर ।	२२	५।६।९
	परो दिवः० ... सर्वे (पूर्वे) ।	२७	१५	इन्द्रो दधीचो०... नच ।	२३	१।८४।२३
१८७	तमिन्द्रं० ... तस्थुः ।	२८	१६	अत्राह गौरमं ..गृहे ।	२४	१।२५
	न तं विदाथं ... श्ररन्ति ।	३०	१७	इच्छन्नश्वस्यं...वति ।	२५	१।१४
	आशुः शिशानो०... मिन्द्रः ।	३४	११०३।१	इन्द्रमिद्रायिनो०...नूयत् ।	२६	१।७।१
	संक्रन्दनेनां ... वृष्णा	३५	१२	इन्द्रो दीर्घायं...रयत् ।	२७	१३
	स इपुहस्तैः० ... रस्ता ।	३६	१३	इन्द्रा (०न्द्र) इन्द्रयोः०...पथयः ।	२८	१२
	वृहस्पते० ... रथानाम् ।	३७	१४	इन्द्रं वाजेपु०...रुतिभिः ।	२९	१४
	अभि गोत्राणि० ... युस्तु ।	३८	१७	२०० तमिन्द्रं वाजं...भुवत् ।	३०	८।९३।७
१८८	बलविज्ञायः० ... गोवित् ।	३९	१५	इन्द्रः स दामने०...सोम्यः ।	३१	१८
	गोत्रभिर्दं ... रभध्वम् ।	४०	१६	गिरा वज्रो०...अस्तुतः ।	३२	१९
	इन्द्र आसां० ... मध्ये ।	४१	१८	अयमग्निः सहस्रिणो०... ।	३३	१७।५।४
	इन्द्रस्य वृष्णो० ... स्थात् ।	४२	१९	अग्निर्मूर्धां दिवः०... ।		१४।४।१६
	अस्माकमिन्द्रः०... हवेपु ।	४३	१११	त्वामग्ने पुष्करादधि०... ।		६।१६।१३
	सूर्यरश्मिं० ... गोपाः ।	४८	११२९।१	अत्रोध्यग्निः०... नाकमच्छ ।	३४	५।१।१
१८९	इन्द्रं विधां ... पतिम् ।	५१	१।११।१	अवोचाम०... चमश्रेत् ।	३५	१।२
	विमान (नृचक्षा)० ... केतुम् ।	५२	१०।१३९।२	अवोधि होता०...निरमोचि ।	३६	१२
	उक्षा समुद्रो० ... पान्थ्यन्तौ ।	५३	५।४७।१	जनस्य गोपां...शुचिः ।	३७	१।१।१
	नक्तोपासां० ...	६१	१।९६।५	त्वामग्ने अङ्गिरसो०...मङ्गिरः ।	३८	१६
	नक्तोपासां० ... विरूपे [च.पा.] ।		१।१३।३	तुभ्येदमग्ने०...वर्धयन्ति च ।	३९	१५
१९०	अस्मिन्सं० ... रस्मिन् [प्र.पा.] ।	६३	१०।९८।६	सं समिद्युवसे०...भर ।	४०	१०।१९१।१
	विधेम ते० ... समिद्धे ।	६५	२।९।३	२०१ अग्निं वः पूर्व्यं...धसम् ।	४१	८।३१।१४
	प्रेक्षो अग्ने० ... वाजाः ।	६६	७।१।३	त्वां चित्रश्रवं...चोढवे ।	४२	१।४।६
	अग्ने तमद्यं ... ओहेः ।	६७	४।१०।१	भा ते अन्नं ... आभर ।	४३	५।६।४
१९३	विश्वे नो अद्यं ... अस्मे ।	१२	१	अग्निं तं मन्ये०...आभर ।	४४	११
१९५	अयं ते ... वर्धया गिरः ।	२४	३।२९।१०	सो अग्निर्यो०...आभर ।	४५	१२
१९६	शिवेभिः० ... वृधे [द्वि.पा.] ।	३१	६।७।१।३	स्तोतृभ्या (०भ्य)आभर[प्र.पा.] ।		५।६।१-९
	उद्दयं तमं ... रुत्तमम् ।	३४	१।५०।११	[कया] स्तोतृभ्यं [उत्तरार्धः] ।		८।९३।१९
१९७	सन्नयां० ... तस्थुरापः ।	१३	१	एना वो अग्निं०...मृतम् ।	४६	७।१६।१
	हिरण्यवर्णं [रूपः] ... मस्मै ।	२	११०	त्वमग्ने गृहपतिं... वार्यम् ।	४७	१५
	हिरण्य [समु०] पावकाः [तृ. पा.]	३	७।४९।२	देवो वो द्रविणो०...ओहते ।	४८	१।१
	यासां प्राजां० ... भवन्तु ।	४	-३	अग्ने वाजस्यं... श्रवः ।	४९	१।७।९।४
१९८	आपो हि ष्ठां० ... चक्षसे ।	१३	१०।९।१	स इधातो०... दीदिहि ।	५०	१५
	यो वः शिवं ... मातरः ।		१२	क्षपो राजन्तु०... प्रति ।	५१	१६
	तस्मा अरं० ... चनः ।		१३	अग्ने तमद्याधं०... ओहेः ।	५२	४।१०।१
१९९	दूतं वो०...गिरा ।	१८	४।८।१	अथा ह्यग्ने०... वभूय ।	५३	१२
	अगन्म महां०...प्रत्यक्षम् ।	१९	७।१२।१	२०२ आभिष्टे अद्यं... शुग्मैः ।	५४	१४

२०२	अग्निं होतारं... सपिषः ।	५५-५६	१।१२७।१	ऊर्जां नपात... तनूनाम् ।	७०	।२
	हंसः शुविषं... ऋतम् ।	५७	४।४०।५	२०४ सा नः... समाम् [उत्तरार्धः] ।	८५	४।५७।७
	अग्ने त्वं नो... वरुध्यः ।		५।२४।१	पृष्टो दिवि पृष्टो... नक्तम् ।	८६	१।९८।२
	अधा ह्यग्नं... बभूवतुः ।	५८	५।१६।४	त्वं यविष्ठ दाशुषो... त्मना ।	८७	८।८४।३
	आयाहि सुषुमा... मम ।	५९	८।१७।१	अग्ने धामानि (भूरी)... बन्धो ।	८८	३।२०।३
	आ त्वा ब्रह्मयुजा... शृणु ।	६०	।२	२०५ उक्षाज्ञाय... मानये ।	९४	८।४३।११
	ब्रह्माणस्या... हवामहे ।	६१	।३	२०८ हिरण्यगर्भः... विधेम ।	११०	१०।२२।१
	अभि त्वा शूर... तस्थुषः ।	६२	७।३२।२२	यः प्राणतो... विधेम ।	१११	।३
	न त्वावं (०वाँ) अन्यो... हवामहे ।	६३	।२३	य ओजोदा[आत्मं]... विधेम ।	११२	।२
	त्वामिद्धि हवामहे... स्वर्वतः ।	६४	६।४६।१	यस्येमे विश्वे... विधेम ।	११३	।४
	स त्वं नश्चित्रं... जिग्युषे ।	६५	।२	२०९ येन छौरुग्रा... विधेम ।	११४	।५
	कया नश्चित्रं... वृता ।	६६	४।३१।१	य इमे चावा... विधेम ।	११५	।११०।९
२०३	कस्त्वा सत्यो... वसु ।	६७	।२	आपो ह यत्... विधेम ।	११६	।१२१।७
	अभी पु णः... स्यूतिभिः ।	६८	।३	कस्मै देवाय... विधेम [च.पा.] ।		।१-२
	यज्ञा यज्ञा वो... शंसिषम् ।	६९	६।४८।१	आ नः प्रजां... पतिः [प्र.पा.] ।	११७	।८५।४३

तृतीयं काण्डम् ।

२११	शुक्रजाथाः रासभं... पीतये ।	१	३	८।८५।७	२२१ समिधासिं... जुहोतन ।		८।४४।१
	योगेयोगे... मृतये ।			१।३०।७	बोधा मे अस्य... अग्ने ।		१।१४।७।२
२१४	उदु तिष्ठं... शुक्वनिः ।		७	८।२३।५	अपेत वीत वि... मस्यै ।	३	१०।१४।९
	स जातो गर्भो... दद्मः ।			१०।१।२	२२३ निवेशनः [रायो बुधः]... ।	६	।१३९।३
	अग्ना [०म] आ याहि... बर्हिषि ।	८		६।१६।१०	२२४ अग्ने तव अग्नो... कवे ।	७	।१४०।१
	वि पाजसा... प्रणीतौ ।			३।१५।१	२२५ द्रष्टश्चस्कन्दं... होत्राः ।	८	।१७।११
	आपो हि धा... चक्षसे			१०।२।१	२२८ ता अस्य सूददो... दिवः ।	१०	८।६९।३
२१६	मित्रस्य चर्षं... स्तमम् ।	१०		३।५९।६	२३५ अग्निस्त्रिमेन... रयिम् ।	३	९ ६।१६।२८
	सुपाणि [०वाहुः] स्वङ्गुरिः [प्र.पा.] ।			२।३२।७	२३६ सूर्यरश्मि... गोपाः ।	१०	१०।१३९।१
२१७	द्रवन्नः सर्पिरा... अद्भुतः ।	१३		- ।७।६	इन्द्रं विश्वा... पतिम् ।		१।११।१
	परस्या अधि... अव ।			८।७५।१५	विमान [नृचक्षा] एष... केतुम् ।		१०।१३९।२
	परमस्याः परावतः [उत्तरार्धः] ।			५।६१।१	२३७ नक्तोपासा... द्रविणोदाम् ।	११	१।९६।५
	यदग्ने कानि... यविष्ण्य ।			८।१०२।२०	विधेम ते... समिद्धे ।		२।९।३
२१९	दशानो रुक्मं... सुरेताः ।	२	१	१०।४५।८	प्रेद्धो अग्ने... यन्ति वाजाः ।		७।१।३
	नक्तोपासा... विरूपे [च.पा.]			१।११३।३	२३८ अग्ने तमद्यं... ओहैः ।		४।१०।१
	नक्तोपासा... द्रविणोदाम् ।			।९६।५	२४१ पृश्निर्मध्ये [०दिवो] [प्र.पा.] ।	४	५।४७।३
	विश्वा रूपाणि... राजति ।			५।८१।२	२४३ उद्द्वयं तमं... रुन्तमम् ।	६	१।५०।१०
२२०	आ त्वाहार्षं... अशत् ।			१०।१७३।१	२४६ तत्त्वा यामि... प्र मोषीः ।	१६	।२४।११
	उदुत्तमं वरुगं... स्याम ।			१।२४।१५	२५० आपो मा [अस्मान्]... एमि ।	६	२ १०।१७।१०
	अग्ने [०ग्ने]... न्यप्राः ।			१०।१।१	२५२ विश्वो देवस्य... पुट्यसे ।	७	५।५०।१
	हंसः शुविषं... ऋतम् ।			४।४०।५	२५७ त्वमग्ने व्रतपा... ष्वीड्यः ।	२०	८।११।१
	अक्रद्दग्निः... भालवतः ।	२		१०।४५।४	२५८ देवा यज्ञमत्नन्वत [द्वि.पा.] ।	७	१ १०।९०।६

२६४	अस्तभनाद् ... व्रतानि ।	१३	८४२।१
	अस्तभनाद् ... रिक्षम् [तृ. पा.] ।	३।३०।९	
२६५	वनेपुं ... सोममद्वौ ।	१४	५।८२।२
	नमो मित्रस्य ... शंसत ।	१०।३७।१	
२६९	सीद होतः ... वयो धाः ।	८ ५	३।२९।८
२७०	अतिविद्धां ... चकार ।	८	८।९६।२
	विश्वेत्तां ... एमुषम् ।	१०	।७७।१०
२७३	विभ्राद् ... विराजति ।	१५	१०।१७०।१
२७५	युञ्जते मनं ... परिष्टुतिः ।	१९	५।८१।१
	विष्गोर्नु कं ... रुगायः ।		१।१५४।१
२७६	आ वामुपस्थं ... पीतये ।	२०	२।४१।२१
	प्र तद्विष्णुं ... विश्वा ।	२१	१।२५४।२
२८०	स्वस्तोमं ... वरुथम् ।	९ १	८।७९।३
२८३	ता [या] ते [वां] भूरि ।	३	१।२५४।६
	विष्णो कर्माणि ... सखा ।		।२२।१९
	तद्विष्णोः परमं ... ततम् ।	४	१।२२।२०
२९०	जुषस्व सप्रथं ... आसनि ।	१० २	।७५।१
२९९	युवसुरामं ... स्वावत ।	११ २५, ३०	१०।१३१।४
३००	पुत्रमिवं ... भिष्गक् ।	३२	।५
	अहाव्यग्नें ... वृहन्तम् ।	३६	।९१।१५
	यस्मिन्नश्वासं ... मग्नये ।	३७	।१४
३०२	परीतो विद्धतां ... मद्रिभिः ।	४९	९।१०७।१
	पुनातु (०ति)ते ... तना ।	५१	।१।६
	इन्द्रस्य युज्यः सखा [उत्तरार्धः] ।	५२, ५३	१।२२।१९
३०५	अग्ना (०न) ... दुच्छुनाम् ।	९०	२।६६।१९
	पवमानः ... पुनातु मा [नः] ।	९१	।६७।२२
	पुनन्तु मां ... पुना [नी, हि मा] ।	९२	।२७
	ऋत्वे दक्षायं ... सूर्यं दशे ।	९३	१०, ५७।४
	उभाभ्यां देवो ... विश्वतः ।	९४	२।६७।२५
३०६	यत्ते पवित्रं ... पुनीमहे ।	९६	।२३
	वैश्वदेवीं ... रयीणाम् ।	९७	ऋ. परि १९।२
	वयस्यामं ... रयीणाम् [च. पा.] ।		४।५०।६
			५।५५।१०
			८४०।१२
			।४८।१३
			१०।१२१।१०
	हे सुतीं ... मातरं च ।	१०२	८।१५
	सर्वगणं स्वस्तये [तृ. पा.] ।	१०३	५।५१।१२
	सर्वस्माद्देवकिल्बिषात् [च. पा.] ।	११०	१०।९७।१६
३११	हिरण्यगर्भः ... विधेम ।	१२	१८
			।१२१।१

	यः प्राणतो ... विधेम ।	२०	।३
३१२	युञ्जन्ति ब्रध्नं ... दिवि ।	२२	१।६।१
	गणानां त्वां ... हवामहे ।	३१	२।२३।१
३१३	कुविदङ्गं ... सूर्येण ।	३८	७।९१।१
	कुविदङ्गं ... न जग्मुः ।		१०।१३१।२
	कुविदङ्गं ... दधातु नः ।		।६४।१३
	दधिक्राव्णो ... तारिषत् ।	१३	५
३२०	मानो मित्रो ... चीर्याणि ।	१६	१
	यजिणिजां ... पाथः ।	२	।२
	एष च्छागः ... जिन्वति ।	३	।३
३२१	यद्धविष्यं ... दयन्नजः ।	४	।४
	उप प्रागात् ... सुबन्धुम् ।	५	।७
	होताध्वर्युं ... पृणध्वम् ।	६	।५
	यूपवस्कां ... इन्वतु ।	७	।६
	यद्वाजिनो ... देवेष्वस्तु ।	८	।८
	यदूवध्यं ... पचन्तु ।	९	।१०
	यदश्वस्यं ... देवेष्वस्तु ।	१०	।९
	यत्ते गात्रां ... रातमस्तु ।	११	।११
	ये वाजिनं ... इन्वतु ।	१२	।१२
	यज्ञीक्षणं ... न्यश्नम् ।	१३	।१३
३२२	यदश्वायं ... यामयन्ति ।	१४	।१६
	निक्रमणं ... देवेष्वस्तु ।	१५	।१४
	मा स्वाग्निर्धनं ... न्यश्नम् ।	१६	।१५
३२३	युञ्जन्ति ब्रध्नं ... दिवि ।	२८	१।६।१
	युञ्जन्त्यस्यं ... नृवाहसा ।	२९	।२
	केतुं कृण्वन्नं ... जायथाः ।	३०	।३
	जीमूतस्येव ... पिपेतु ।	३१	६।७५।१
	धन्वना गां ... जयेम ।	३२	।२
	वक्ष्यन्तीं ... पारयन्ती ।	३३	।३
	ते आचरन्तीं ... अमित्रान् ।	३४	।४
	बहूनां पितां ... प्रसूतः ।	३५	।५
३२४	रथे तिष्ठन्नं ... रश्मयः ।	३६	।६
	तीव्रान् घोपान् ... यन्तः ।	३७	।७
	वनस्पतें ... जेस्वानि ।	३८	।४७।२६
	दिवस्पृथिव्यां ... यज ।	३९	।२७
	इन्द्रस्य वज्रो ... गृभाय ।	४०	।२८
	स्वाहुपस्यदः ... वातसाहाः ।	४१	।७५।९
	ब्राह्मणासः ... ईशत ।	४२	।१०
	ऋजीते परि ... यच्छतु ।	४३	।१२
	सुपर्णस्येव ... यस्यन् ।	४४	।११

अहिरिव भोगैः०...विश्वतः ।	४५	६।७५।१४
३२५ भाजङ्गन्ति०...नोदय ।	४६	।१३
उपश्वसय०...ज्ञान् ।	४७	।४७।२९
आक्रन्दय०...वीडयस्व ।	४८	।३०
आमूरज०...जयन्तु ।	४९	।३१
३२६ अन्वद्य [अनु] नो०... मयः ।	६२, ८३	ऋ.परि. ३।३
अन्विदनु०... तारिषत् ।	६३, ८३	ऋ.परि. ३।४
पृष्ठो दिवि०... नक्तम् ।	६५	।१९।८।२

विष्टम्भो दिवो०... रूपस्ये ।	६७	९।८९।६
कया नश्चिन्न० वृता ।	६८	४।३।१।२
को अद्य युङ्क्ते०... जीवात् ।	६९	।१८४।१६
३२८ त्वमग्ने शोचिपा०... महित्वा ।	८४	७।१३।२
याञ्चिद्धि ते०... विष्णवग्ने ।	८७	४।१२।४
यथा ह०... ना आयुः ।	८८	।६
		१०।१२६।६

चतुर्थ काण्डम् ।

३२९ मा वः०... शंसः [तृ.पा.] ।	१	६।२८।७
शुद्धा०... पिबन्तीः [द्वि.पा.]	२	"
३३८ इदं विष्णुर्वि०...पांसुरे ।	७४	।१२२।१७
३४८ ता[ते]०...जु[जि]षे[च.पा.] ।	७१	।१११।४
३६० इन्द्रोवृद्धश्रवाः [प्र. पा.] ।	३	।८९।६
पूषा विश्ववेदाः [द्वि. पा.] ।	"	"
३६१ नसुचेः शिरः [तृ. पा.] ।	४	।५।३०।७
३६३ निषसाद... सुक्रतुः ।	७	।१२५।१०
इ५मः शुचिष०... ऋतम् ।	८	।४।४०।५
३८० विदद्यदि०...जानती गात् ।	६	।१७
ये देवा [सो]०... दश स्थ ।	१८	।११३९।११
३८५ अष्टौ पुत्रासो०... मास्यत् ।	५८	।१०।७।१८
३९३ सुदेवो असि०...रामिव ।	७	।१६
३९७ उरु५हि०...विधश्चित् ।	८	।१२४।८
शतं ते०... सुसुगन्धयस्यत् ।		।९
४०१ द्रप्सश्चस्कन्द०...होत्राः ।	१९	।१०।१७।११
कुविदङ्ग०...न जग्मुः ।		।१३१।२
४०२ युञ्जते०...परिष्टुतिः ।	९	।५।८।१।१
उत्तिष्ठ ब्रह्मण०...सचा ।	४	।१।४०।१
प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः०...नः ।	५	।३
४०३ मित्रस्य चर्ष०...स्तमम् ।	३१	।३।५९।६
४०४ स५ सीदस्व०...दशैतम् ।	५३	।१३६।९
अञ्जन्ति यं०...न सादि ।	५४	।५।४३।७
अर्हन् बिभर्षि०...तदस्ति ।	७१	।२।३३।१०
४०५ अपश्य गोपा०...ऋन्तः ।	८५	।१।१६४।३१
		।१०।१७७।३
४०६ यस्ते स्तनः०...वार्याणि ।	१०२	।१।१६४।४९
४०७ विश्वावसु०...पश्यत् ।	१७८	।१०।१३९।४
४०८ वीरोभि [विश्वा०]०...अग्याः ।	१७९	।५

४०८ सस्त्रिमवि०...दहीनाम् ।	१८०-८२	।६
महान्सधस्ते०...निषत्तो [प्र.पा.] ।	१८५	।३।६।४
उदु त्यं०...सूर्यम् ।	१८९	।१।५०।१
चित्रं देवाना०...तस्थुषश्च ।		।१।१५।१
विधुं दद्राणं०...समान ।	१९७	।१०।५५।५
जरि चेती०...विहृतं पुनः ।	१९८	।८।१।१२
४०९ उदु तिष्ठ०...शुशुक्त्रनिः ।	१९९	।८।२३।५
ऊर्ध्व ऊ पु ण०... महे ।		।१।३६।३
उदु त्यं०...सूर्यम् ।	२०१	।५०।१
चित्रं देवाना०... तस्थुषश्च ।		।१।१५।१
उदस्य शुष्मा०...भूमीः[०म] ।	२०८	।७।३४।७
प्र शुक्ते०...वाणी[०जी] ।	२०९	।१
४१० तच्चक्षु०...शरदः शतम् ।	२२२-२३	।६।६।१६
४११ आपो हि छा०...चक्षसे ।	२४६	।१०।९।१
४१२ यो वः शिव०... मातरः ।	२४७	।२
तस्या अरं०...चनः ।	२४८	।३
ईशाना०... भेषजम् ।	२४९	।५
कया नश्चिन्न०... वृता ।	२५०	।४।३।१।१
कस्वा सस्यो०...वसु ।	२५१	।२
अभी पु णः०...स्यूतिभिः ।	२५२	।३
त्रातारमिन्द्र०...धात्विन्द्रः ।	२५३	।६।४७।११
स्वस्ति ना [न]०...दधातु ।	२५४	।१।८९।६
उद्वयं तमस०...रुतमम् ।	२५६	।५०।१०
४१३ अग्निर्द्वित्राणि०...आहुतः ।	१०	।१
त्व५ सोमासि०...ऋतुः ।	२	।१।९।५
अग्निर्मूर्धा०...जिन्वति ।	३	।८।४४।१६
भुवो यज्ञस्य०...वाहम् ।		।१०।८।६
पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।	४	।२।१
अग्ने यदद्य०...हि यज्वा ।	५	।६।५।१४

४१३	पृथुपाजा० ... हव्यवाट् ।	६	३२७।५	पृथिनो अके०...अनीकैः ।	४१	१३
	तस्यवाघो० ... मृतये ।	७	१६	अधा ह्यग्ने०...बभूथ ।	४२	१२
	अग्ने रक्षा णो० ... दह ।	८	७।१५।१३	अग्ने स्तोमं०...द्विविणस्यवः ।	४३	५।१३।२
	त्वं नः सोम० ... सखा ।	९	१।९।१।८	४१७ अग्रा यो०...जुरीतावसे ।	४४	६।१४।१
	पृष्टो दिवि० ... नक्तम् ।	१०	१।९।८।२	त्वमग्ने०...वितन्वते ।	४५	५।१३।४
४१४	विश्वानि नो० ... तनूनाम् ।	११	५।४।९	मृषा सोम०...दधिषे ।	४६	९।६४।१
	अग्ने त्वं पारया० ... शंयो	१२	१।१८।९।२	अग्निर्जातो०...अपः स्वः ।	४७	५।१४।४
	दमे दमे० ... दधाना [तृ.पा.] ।	१४	६।७।४।१	अग्ने (०ग्ने)०...सदान्यप्राः ।	४८	१०।१।१
	पावका नः० ... धियावसुः ।	१५	१।३।१०	इमं मे वरुण०...चके ।	४९	१।२५।१९
	आ नो दिवो० ... शृणोतु ।	१६	५।४।३।११	तत्त्वा यामि०...प्रमोषीः ।	५०	१२।४।११
	ये ते० ... घृतश्चुतः [पूर्वार्धः] ।	१७	७।९।६।५	अग्निनाग्निः०...जुह्वास्यः ।		१२।६
	अग्निः प्रत्नेन० ... वावृधे ।	१९	८।४।४।१२	त्व० ह्यग्ने०...समिध्यसे ।	५१	८।४।३।१४
	सोम गीभिष्ट्वा० ... आविशा ।	२०	१।९।१।१	प्र स मित्र०...दूरात् ।	५२	३।५।९।२
	त्वमग्ने वीर० ... वार्यम् ।	२१	७।१।५।१२	अनमीत्रास०...स्याम ।	५३	१३
	त्वं भगो ना [न]० ... भूरः ।	२२	६।१।३।२	तत्सूर्यस्य०...सिमस्मै ।	५४	१।११।५।४
४१५	मैत्रो अग्ने० ... वाजाः ।	२३	७।१।३	भद्रा अश्वा०...यन्ति सद्यः ।	५५	१३
	इमो अग्ने० ... व्यन्तु ।	२४	१।१८	त्वमग्ने व्रतपा०...ष्वीह्यः ।	५६	८।११।१
	अग्न आयुषि० ... दुच्छुनाम् ।	२५	९।६।६।१९	४१८ यद्वो वयं०...कल्पयाति ।	५७	१०।२।४
	अग्निर्कृपिः०... गयम् ।		१२०	अग्ने नय०...विधेम ।	५८	१।१८।९।१
	तस्य हि शश्वन्त० ... वोळहवे ।	२६	५।१।४।३	आ देवाना०...कल्पयाति ।	५९	१०।२।३
	अग्निमग्निं० ... पुरुषियम् ।	२७	१।१।२।२	अग्निः शुचि०...आहुतः ।	६०	८।४।४।२।१
	अग्ने पावक० ... यक्षि च ।	२८	५।२।६।१	उदग्ने शुचय०...प्यर्चयः ।		१।७
	स न पावक०...नः ।		१।१।२।१०	अक्रन्ददग्निः०...भाष्यन्तः ।		१०।४।५।४
	अग्निः शुचि०...आहुतः ।		८।४।४।२।१	नक्तोषासा०...णोदाः (दाम्) ।		१।९।६।५
	उदग्ने शुच०...प्यर्चयः ।		१।७	नक्तोषासा०...विरूपे [च. पा.] ।		१।१३।३
	स हव्यवाड०...समृष्वति ।	२९	३।१।१।२	अभि त्वा देव०...महे ।	६३	१।२।४।३
	अग्निं स्तोमेन०...दधत् ।	३०	५।१।४।१	मही द्यौः०...भरीमाभिः ।	६४	१२।२।१।३
	किमिच्छे विष्णो०...बभूथ ।	३१	७।१००।६	त्वामग्ने पुष्करा०...वाघतः ।		६।१६।१।३
	प्र तत्ते अद्य०...पराके ।	३२	१।५	तमु त्वा दध्य०...पुरंदरम् ।		१।४
	सुत्रामाणं०...स्वस्तये ।	३३	१०।६।३।१०	तमु त्वा पाध्यो०...रणेरणे ।		१।५
४१६	अग्नीषोमा०...बभूवथुः ।	३५	१।९।३।९	उत वरुवन्तु०...रणेरणे ।	६५	१।७।४।३
	युवमेतानि०...गृभीतात् ।	३६	१।५	४१९ आ यं हस्ते०...स्वध्वरम् ।	६६	६।१६।४।०
	अग्न आयाहि०...बहिषि ।	३७	६।१६।१०	प्र देवं देव०...निपीदतु ।	६७	१।४।१
	अग्निं दूतं०...सुकृतम् ।	३८	१।१।२।१	आ जातं०...गृहपतिम् ।	६८	१।४।२
	अग्निनाग्निः०...जुह्वास्यः ।	३९	१।६	अग्निनाग्निः०...जुह्वास्यः ।	६९	१।१।२।६
	अग्निं वृत्राणि०...आहुतः ।	४०	६।१६।३।४	त्व० ह्यग्ने०...समिध्यसे ।		८।४।३।१।४
	अग्निं स्तोमेन०...दधत् ।		५।१।४।१	तं मर्जयन्त०...वाजिनम् ।	७०	१।८।४।८
	अग्न आयुषि०...दुच्छुनाम् ।		९।६।६।१९	यज्ञेन यज्ञं०...देवाः ।	७१	१।१६।४।५०
	अग्ने तमद्याश्वं०...ओहेः ।		४।१।०।१	अग्ने य० यज्ञं०...गच्छति ।		१०।९।०।१६
	अभिष्टे अद्य०...शुष्माः ।		१।४		७३	१।१।४

४१९	त्वं नः सोम०...सखा । १०	७४	१।९।१।८
	अग्निर्मूर्धा०...जिन्वति ।		८।४४।१६
	भुवो यज्ञस्य०...वाहम् ।		१०।८।६
	सोम यास्ते०...भव ।	७५	१।९।१।९
	या ते धामानि०...गृभाय ।	७६	।४
४२०	तरसवितु०...प्रचोदयात् ।	७७	३।६२।१०
	अचिन्ती०...दनागसः ।	७८	४।५४।३
	पावका नः०...धियावसुः ।	७९	१।३।१०
	आ नो दिवः० ... शृणोतु ।		५।४३।११
	पूषा गा० ... सनोतु नः ।	८०	६।५४।५
	शुक्रं ते० ... रातिरस्तु ।	८१	६।५।८।१
	इहेह वः० ... आवृणे ।	८२	७।५९।११
	प्र चित्रमर्क० ... मखेभ्यः ।	८३	६।६६।९
	विश्वे देवा० युज्यं पयः ।	८४	।५२।१०
	विश्वे देवासो० ... बह्वयः ।	८५	१।३।९
	द्यावा नः० ... यच्छताम् ।	८६	२।४।१२०
	प्र पूर्वजे० ... वरुधम् ।	८७	७।५३।२
	स हव्यवाळ० ... समृण्वति ।	८८	३।१।१।२
	अग्निं स्तोमेन० ... दधत् ।		५।१४।१
४२१	वाजेवाजे० ... देवयानैः ।	९०	७।३।८।३
	शं नो भवन्तु० ... नमीवाः ।		।७
	प्र देवं देव्या० ... जुषक् ।	९१	१०।१७६।२
	अयमु ष्य प्र० ... त्मना ।	९२	।३
	अयमग्नि० ... कृतः ।	९३	।४
	इडायास्वा० ... वोळहवे ।	९४	३।२९।४
	अग्ने विश्वेभिः० ... साधु ।	९५	६।१५।१६
	सीद होतः० ... वयो धाः ।	९६	३।२९।८
	नि होता०...शुचिजिह्वो अग्निः ।		२।९।१
	त्वं दूतस्त्वसु० ... गोपाः ।	९७	।२
	अग्निना० ... वीरवत्तमम् ।	९८	१।१।३
	गयस्फानो० ... नो भव ।	९९	१।९।१।१२
			।१।८।२
४२२	इन्द्राग्नी रोचना०...वीर्यम् ।	१००	३।१२।९
	प्र चर्षणिभ्यः०...नात्यन्वा ।	१०१	१।१०९।६
	मरुतो यद्ध०...गन्तन ।	१०२	८।७।११
	या वः शर्म०...सुवीरम् ।	१०३	१।८।५।१२
	इमं मे वरुण०...चके ।	१०४	१।२।५।१९
	तरवा यामि०...प्र मोषीः ।		।२४।११
	कया नश्चित्र०...वृता ।		४।३१।१
	को अद्य०...स जीवात् ।		१।८।४।१६

मै० ६४

	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।		१०।२।१
	अग्ने यदद्य०...ते अद्य ।		६।१५।१४
	अप्स्वने सधिष्टव०...सुनः ।		८।४३।९
	अप्सु मे०...विश्वशंसुवः ।	१०५	१।२३।२०
			१०।९।६
	उदुत्तमं वरुण०...स्याम ।	१०६	१।२४।१५
	अव ते हेडो०...कृतानि ।	१०७	।१४
	त्वं नो अग्ने०...सुग्ध्यस्वत् ।	१०८	४।१।४
	स त्वं नो अग्ने०... न षधि ।	१०९	।५
४२३	अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।	११०	६।१६।३४
	त्वँ सोमासि०...असि क्रतुः ।		१।९।१।५
	सैनानीकेन०...दिदीहि ।	११२	२।९।६
	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।	११३	१०।२।१
	आ देवानां०...कल्पयाति ।		।३
	सान्तपना०...रिशादसः ।	११४	७।५९।९
	यो नो मरुतो०...तम् ।	११५	।८
	अग्निः प्रत्नेन०...वावृधे ।	११६	८।४४।१२
	सोम गीभिष्ट्वा०...विश ।		१।९।१।११
	गृहमेधासा(स)०...जुष्टन ।	११७	७।५९।१०
	प्र बुध्न्या व०...जुषध्वम् ।	११८	।५६।१४
	प्रेद्धो अग्ने०...यन्ति वाजाः ।	११९	।१।३
	इमो अग्ने वीत०...व्यन्तु ।		।१८
	अग्निमीळे०...धातमम् ।	१२०	१।१।१
	वृषा सोम०...दधिषे ।	१२१	९।६४।१
४२४	क्रीडत्त्रः०...प्रगायत ।	१२२	१।३।७।१
	अत्यासो न०...पयोधाः ।	१२३	७।५६।१६
	तं हि शश्वतो०...वोळहवे ।	१२४	५।१४।३
	अग्निमग्नि०...पुरुप्रियम् ।		१।१२।२
	इन्द्राग्नी नवतिं०...कर्मणा ।	१२५	३।१२।६
	श्रयद्वृत्र०...वाजयन्ता ।	१२६	६।६०।१
	तमिन्द्रं वाज०... भुवत् ।	१२७	८।९३।७
	युजे रथं०...जघन्वान् ।	१२८	७।२३।३
	विश्वकर्मन्०...सूरिरस्तु ।	१२९	१०।८।१।६
	वाचस्पतिं०...साधुकर्मा ।		।७
	उशन्तस्त्वा०...अत्तवे ।	१३०	।१६।१२
	आ नो अग्ने०...जीवसे ।	१३१	१।७।९।९
	त्वँ सोम महे०...जीवसे ।	१३२	।९।१।७
	त्वँ सोम प्रचि०...धीराः ।	१३३	।१
४२५	त्वया हि नः०...भवा नः ।	१३४	९।९६।११
	त्वँ सोम०...रयीणाम् ।	१३५	८।४।१।३

४२५	बर्हिषदः०...दधातन ।	१३६	१०।१५।४	४२९	स जायमानः०...स्पृशत् ।	२३	१९
	उपहृताः०...न्त्वस्मान् ।	१३७	१५		यथा ह०...न आयुः ।	२४	४।१२।६
	आह पितृन्सु०...गमिष्टाः ।	१३८	१३		१०।१२।६		
	इदं पितृभ्यो०...विक्षु ।	१३९	१२		त्रीण्यायू०षि तव०...शं योः ।	२५	३।१७।३
	उदीरता०...हवेषु ।	१४०	११		न्य३मि जात०...मृत्विजम् ।	२६	५।२६।७
	अग्निव्रान्ता०...दधातन ।	१४३	१११		इडा(ळा)यास्त्वा०...चोळहवे ।	२७	३।२९।४
४२६	स प्रत्नथा०...द्विणोदाम् ।	१४४	१।९६।१		दधिक्र'णो०...तारिषत् ।		४।३९।६
	स पूर्वथा०...द्विणोदाम् ।	१४५	१२		दधिक्रावार्ण०...यावयन्तु ।	२८	७।४४।३
	ये तातृपु०...सङ्गिः ।	१४६	१।०५।९		अग्निर्होता०...मध्य इद्धः ।	२९	५।१।६
	प्र वायुमच्छा०...प्रयज्यो ।	१४७	६।४९।४		साध्वीमक्र०...नो अद्य ।	३०	१०।५३।३
	प्र याभिर्यासि०...राधः ।	१४८	७।९२।३		यच्चिद्धि ते (पुरुषत्रा०)... ।	३१	४।१२।४
	स नः पर्षदति०...द्विषः[उत्तरार्धः]।	१४९	क्र परि. ३।५।१		" " (विशो) ।		१।२।५।१
	स नः०...दुर्गाणि विश्वा[च.पा.] ।		२६।१९		महश्चिदन्न०...शं योः ।	३२	४।१२।५
	सप्त त्वा०...त्रिचक्षण ।	१५१	१।५०।८		मही धौः०...भरीमभिः ।	३३	१।२२।१३
	तरणिर्विश्व०...रोचनम् ।	१५२	१४	४३०	धृतवती०...भूरिरेतसा ।	३४	६।७०।१
४२७	इन्द्राग्नी रोचना दिवः ।	११	१		पृथुपाजा०...हृद्यवाट् ।	३५	३।२७।५
	प्रचर्षणिभ्रः०...त्यन्या ।		१।१०९।६		तं सबाधो०...मूनये ।		६
	इन्द्राग्नी नवतिं पुरः ।		३।१२।६		ईडे(ळे)अग्नि०...घितावानम् ।	३६	१२
	अथद्वृत्र०...वाजयन्ता ।		६।६०।१		अग्ने शक्रेम०...तरेम ।	३७	१३
	जुष्टो दमूना०...भोजनानि ।	२	५।४।५		उप त्वा रपत्र०...गिरः ।	३८	६।१६।३७
	अग्ने शर्धं०...सन्तु ।	३	१२८३		उप च्छायामिव०...संशः ।	३९	१३८
	प्र वामर्चन्त्यु०...आवृजे ।	४	३।१२।५		अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।	४०	१३४
	उपो ह यद्विदथ०...नरस्ते ।	५	७।९३।३		त्वं सोमासि०...क्रतुः ।		१।९१।५
	अग्निर्देदाति०...जितम् ।	६	५।२५।६		अगीषोमा०... ।		१९।३।१-४
	अग्निस्तुवि०...दाशुषे ।	७	१५		" ०...शं योः ।		१७
	या वा०...सन्ति०...गतम् ।	८	६।६०।८		" ०... ।		१९-१२
	शुचिं नु स्वोमं०...घेष्टा ।	९	७।९३।१		" ०... ।		११०
	पूषा गा अन्वेतु नः०... ।	१०	६।५४।५		" ०...यंसतः ।		१०।६६।७
	शुक्रं ते अन्वत्०... ।		१५८।१		युवमेतानि०...गृभीताम् ।		१।९३।५
४२८	श्वेतस्य पतिना०...दक्षे ।	११	४।५७।१		श्रीणामुदारो०...मिधानः ।		१०।४५।५
	मधुमती०...चरेम ।	१२	१३		सोमस्य मा०...जुपस्व ।	४१	३।१।१
	स० समिद्युवसे०...भर ।	१३	१०।१९।१		सोमापूषणा०...नाभिम् ।	४२	२।४०।१
	सखायः सं वः०...सहस्वते ।	१४	५।७।१		इमौ देवौ०...दुस्त्रियासु ।	४३	१२
	पृष्टो दिवि०...नक्तम् ।	१५	१।९८।२		उत नो प्रह्वन्०...सातमः ।	४४	३।१३।६
	वैश्वानर तव०...त्मना ।	१७	३।३।१०	४३१	नू नो रास्व०...नुपक्षितम् ।	४५	१७
	इडा(ळा)मझे०...[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्]।	१८	१।१२।३		त्वा युजा तव०...खानि ।	४६	४।२८।१
	त्वं नो अग्ने०...प्रावतं नः ।	१९	१।३।१।८		ऋदूदरेण०...रमेभ्यायुः ।	४७	८।४८।१०
	वैश्वानरस्य०...सुर्येण ।	२०	१९८।१		त्वं नो अग्ने०...सुसुध्यस्वत् ।	४८	४।१।४
	अस्माकमग्ने०...तत्रोत्तिथिः ।	२१	६।८।६		" ...प्रावतं नः ।	"	१।३।१।८
					सं त्वं नो अग्ने०...पृधि ।	"	४।१।५

अग्निं वः पूर्व्यं...धसम् । ११	१	८।३१।१४	एवेदेते... नूतम् ।	९०	१२२
मक्षू देववतो...भुवत् ।	४९	१५	४३५ को न्वत्र...ऋतानाम् ।	९१	१२३
न यजमानं...भुवत् ।	५०	१६	आ यद्दुवस्याद्...अर्चत् ।	९२	१६४
नकिष्टं कर्मणां...भुवत् ।	५१	१७	एष वः स्तोमो...जीरदानुम् ।	९३	१६५
असदत्रं...भुवत् ।	५२	१८	इद्रं वो विश्वं... केवलः ।	९४	१।७।१०
उपक्षरन्ति...विश्वतः ।	५३	१।२२।५।४	आ ते शुग्मो...ह्यसे ।	९५	६।२।९।९
सोमारुद्रां...अस्मत् ।	५४	६।७।४।३	मरुतो यद्द वो दिवो...।	९६	८।७।१।१
४३२ सोमारुद्रां...चतुष्पदे ।	५५	११	या वः शर्मं...सुवीरम् ।		१।८।५।६२
सोमारुद्रां...सन्तु ।	५६	१२	आ तू न इन्द्रं...रुतिभिः ।	९७	४।३।२।१
तिग्मायुधौ...शंतमानि ।	५७	१४	त्वं मह्यं...जप्रसानान् ।	९८	१२।७।१
पावका नः...धियावसुः ।	६०	१।३।१।०	मरुतो यद्द वो...वीतन ।	९९	१।३।७।१२
सरस्वत्यभि...गन्म ।	६१	६।६।१।१४	ऋष्टयो वो...पिपिशे ।	१००	५।५।७।६
आ नो दिवः...शृणोतु ।	६२	५।४।३।११	पुरुत्रा हि...हवामहे ।	१०१	८।११।८
बृहस्पते जुषस्व...दाशुषे ।	६३	३।६।२।४			१४।३।२।१
एवा पित्रे...रथीणाम् ।	६४	४।५।०।६	समस्वग्निं...राधसम् ।	१०२	१।१।९
आ नो मित्रां...सुकृत् ।	६५	३।६।२।१६	४३६ अग्ने नयं... विधेम ।	१०३	१।१८।९।१
प्र बाहवां... हवेमा ।	६६	७।६।२।५	आ देवानां...कल्पयाति ।		१।०।२।३
४३३ और्वभृगुं... वाससम् ।	६७	८।१०।२।४	त्वमग्ने व्रतपा...प्रीड्यः ।		८।१।१।१
आ संवत्...वाससम् ।	६८	१६	यद्दो वयं...कल्पयाति ।		१।०।२।४
हुवे वातं... वाससम् ।	६९	१५	त्वमग्ने व्रत (सनः)...नः ।	१०४	१।१२।१।०
वृषा सोमं... दधिषे ।	७०	९।६।४।१	श्रेष्ठं यविष्टं...रयिम् ।	१०६	२।७।१
आ ये तन्नन्ति...भागहि ।	७१	१।९।१।८	तुभ्यं भरन्ति...भद्रम् ।	१०७	५।१।१।०
आ वो यन्तुं...युवानः ।	७२	५।५।८।३	त्वामग्ने...सुवीर्यम् ।	१०८	१।३।५
यं त्वा देवापि...मन्तम् ।	७३	१।०।९।८।८	सैनानीकेन...दिदीहि ।	१०९	२।९।६
अग्ने बाधस्व...सृजेह ।	७४	१२२	इदं विष्णुर्वि...पांसुरे ।		१।२।२।१।७
प्रिया वो नामं... वशानाः ।	७५	७।५।६।१०	प्र तविष्णुं... विश्वा ।		१।५।४।२
श्रियसे कं...घाम्नः।	७६	१।८।७।६	आ वो राजां...कृणुध्वम् ।	११०	४।३।१
मरुतो यद्दं...गन्तन ।	७७	८।७।१।१	कद्धिष्ण्यासु...नृमे ।	१११	१६
प्रैषामग्नेषु...धृतयः ।	७८	१।८।७।३	उक्षान्नायं...माग्नये ।	११२	८।४।३।१।१
कया शुभां...वसूया ।	७९	१।९।५।१	वातोपधूतं... धक्षतः ।	११३	१।०।९।१।७
४३४ कस्य ब्रह्माणि...रीरमाम ।	८०	१२	४३७ कृणुष्वपाजां(इति पञ्च) ।	११४	४।४।१-५
कुतस्त्वमिन्द्रं...अस्से ।	८१	१३	स ते जानाति...अभिद्यौत् ।	११५	१६
ब्रह्माणि मे... नो अच्छ ।	८२	१४	सेदग्ने अस्तु...सासदिष्टिः ।	११६	१७
अतो वयमं... बभूथ ।	८३	१५	अर्चामि ते...घृन् ।	११७	१८
कस्या वो...वधस्नैः ।	८४	१६	इह त्वां...जनानाम् ।	११८	१९
भूरि चर्कथं...यद्दशाम ।	८५	१७	यस्त्रा स्वश्वः...जुजोषत् ।	११९	१।०
वधी ध्वत्रं...चज्राहुः ।	८६	१८	महो रुजामि...दमूताः ।	१२०	१।१
अनुत्तमा ते...प्रवृद्ध ।	८७	१९	अस्वमजं...पान्वमूर ।	१२१	१।२
एकस्य चिन्मे...एषाम् ।	८८	१।०	ये पायवो...नाह देभुः ।	१२२	१।३
अमन्दन्मां...तनूभिः ।	८९	१।१	त्वया वयं...हयाण ।	१२३	१।१४।७।३

४५१ उभा जिग्यथुः०...रथेधाम् । १२८ ६।६९।८	हव्यवाड(ळ)मिः०...श्रवांसि । १६६ ५।४।२
इन्द्राविष्णू०...वीरान् । १२९ ७।९९।५	त्वं च सोम०...वनस्पतिः । १६७ १।९।१।६
उत माता०...विक्रमस्व । १३० ४।१८।११	महा देवानां०...रेभन् । १६८ ९।९।६।६
श्रीण्यायूंषि०...शं योः । १३१ ३।१७।३	आ विश्व०...सवितारम् । १६९ ५।८।२।७
अग्निरास्मि०...नाम । १३२ १२।६।७	आ कृष्णेन०...विपश्यन् । १७० १।३।५।२
विश्वा ते०...भाजोगन्थ । १३३ १०।४।५।२	उदमुतो०...अनावन् । १७१ १०।६।८।१
अतिविन्दा०...चकार । १३५ ८।९।६।२	हसैरिव०...भगायत् । १७२ १।६।७।३
अस्येदेव०...रणाय । १।६।१।९	४५५ त्वं सुतस्य०...सुकृतो । १७३ १।५।६
अस्येदेव०...सचेताः । १।१०	भुवस्वमिन्द्र०...चर्षणे । १७४ १०।५।०।४
पर्जन्याय०...मिच्छतु । १३६ ७।१०।२।१	प्र समित्र०...वृगात् । १७५ ३।५।९।२
प्र वाता०...रेतसावति । १३७ ५।८।३।४	अनमीवास०...स्याम् । १३
यस्तस्तम्भ०...जिह्वम् । १३८ ४।५।०।१	यच्चिद्धि ते०...द्यवि द्यवि । १७६ १।२।५।१
विभिद्या पुरं०...धौः । १३९ १०।६।७।५	यत्किचेदं०...रीरिषः । १७७ ७।८।९।५
४५२ कृष्ण नियानं०...व्युद्यते । १४० १।१६।४।४।७	यथा नो०...रुद्रियम् । १७८ १।४।३।२
आ ते सुपर्णा०...न्यभ्राम् । १४१ १।७।९।२	मा नस्त्रोके०...विधेम ते । १७९ १।१।१।४।८
वाश्रेव०...वृष्टिरसिर्जि । १४२ १।३।८।८	य इमा विश्वा०...सविता । १८० ५।८।२।९
पर्वतश्चिन्महि०...धवध्वे । १४३ ५।६।०।३	विश्वा रूपाणि०...राजति १८१ १।८।१।२
सृजन्ति०...वितस्थिरे । १४४ ८।७।८	४५६ प्र देवं०...वक्षदानुषक् । १३ १ १०।१।७।६।२
बहिष्ठेभि०...अश्वन्तः । १४५ ४।१।३।४	अजन्ति त्वां०...उपस्थे । २ ३।८।१
अर्वाञ्चो भद्या०...यजत्राः । १४७ २।२।९।६	उच्छ्रयस्व०...यज्ञवाहसे । ३ १३
प्र व एको०...ग्रभीष्ट । १४८ १।५	समिद्धस्य०...सौभगाय । ४ १२
आ घा ये अग्नि०...सखा । १४९ ८।४।५।१	ऊर्ध्वं ऊ पु ण०...ह्वयामहे ५ १।३।६।१।३
अग्न इन्द्रश्च०...देवा । १५१ ३।२।५।४	ऊर्ध्वो नः०...नो दुवः । ६ १।४
४५३ भन्व(०नु)द्य नो०...मयः । १५२ ऋ.परि.३।३	जातो जायते०...वाचम् । ७ ३।८।५
अन्विदनुमते०...तारिषत् । १।४	युवा सुवासा०...देवयन्तः । ८ १।४
राकामहं०...मुक्थ्यम् । १५३ २।३।२।४	अभि त्वा देव०...महे । ९ १।२।४।३-१५
यास्ते राके०...रराणा । १५४ १।५	४५७ समिद्धो अद्य०...प्रचेताः । ११ १०।१।१।०।१
सिनीवाल्लि०...दिदिङ्ङिनः । १५५ १।६	तनूनपात्०...हृध्वरं नः । १२ १।२
या सुबाहुः०...जुहोतन । १५६ १।७	नराशंसस्य०...हव्या । १३ १।७ २।२
कृहमहं०...विधेम । १५७ ऋ.परि.३।१	४५८ आजुह्वान०...यजीयान् । १४ १०।१।१।०।३
कुहूदेवाना०...दधातु । १५८ ऋ.परि.१।२	प्रावीनं बर्हिः०...स्योनम् । १५ १।४
धाता दधातु नो [प्र.पा.] । १५९ ऋ.परि.१।५	व्यचस्वती०...सुप्रायणाः । १६ १।५
धाता०...धर्मणः(०नीवतः) । १।७	आ सुपत्रयन्ती०...दधाने । १७ १।६
धाता दधातु०...सजोषाः । १६० ऋ.परि.१।६	देव्या होतारा०...दिशन्ता । १८ १।७
धाता०...दाशुषे[प्र.पा.] । १।६-७	आ नो यज्ञं०...सदन्तु । १९ १।८
४५४ प्रातर्यज०...वनीयान् । १६१ ५।७।७।२	य इमे द्यावा०...विद्वान् । २० १।९
प्रातर्यावाणा०...पूर्वभाजः । १६२ १।१	उपावसृज०...धृतेन । २१ १।१०
इन्द्रा लु०...वाजसातये । १६३ ६।५।७।१	अग्निर्होता नो०...यज्ञियः । २२ ४।१।५।१
यज्ञिर्णिजा०...पाथः । १६४ १।१।६।२।२	४५९ परित्रिविष्टय०...दधत् । २३ १।२
त्वमग्ने वृहद्दयो०...युवा । १६५ ८।१०।२।१	परिवाजपतिः०...दाशुषे । २४ १।३

४५९	जुषस्व सप्रथ०...आसनि ।	१३	२७	१।७५।१
	इमं नो यज्ञ०...निषद्य ।		२८	३।२१।१
	घृतवन्तः पावक०... वार्यम् ।		२९	।२
४६०	तुभ्यं स्तोका०...भव ।		३०	।३
	तुभ्यं श्रोतम्य०...मेधिर ।		३१	।४
	ओजिष्ठं ते०...विहि ।		३२	।५
	सद्यो जातो०...देवाः ।		३४	१०।११०।११
	अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।		३५	६।१६।३४
	त्वं सोमासि०... अलि ऋतुः ।		३७	१।९।१५
	शुचिं नु स्तोम०... घेष्टा ।		३९	७।९३।१
	श्वथद् वृत्र०... वाजयन्ता ।		४१	६।६०।१
	उभा वामिन्द्राग्नी०...त्राम् ।			।१३
	प्र चर्षणिभ्यः०...त्यन्या ।		४३	१।१०९।६
	इडा (का)मग्ने०[४९८वृष्टे द्रष्टव्यम्] ।			३।६।११
४६१	अग्निं सुदीतिं०...नाभिम् ।		४४	१।१७।४
	त्वं ह्यग्ने०...सहध्वै ।		४७	६।१।१
	अधा होता०...अनुगमन् ।		४८	।२
	वृतेव यन्तं०...वांसम् ।		४९	।३
	पदं देवस्य०...सदृष्टौ ।		५०	।४
	त्वां वर्धन्ति०...मानुषाणाम् ।		५१	।५
	सपर्येष्यः०...सदंम ।		५२	।६
४६२	तं त्वा०...रोचनेन ।		५३	।७
	विशां कविं०...रथीणाम् ।		५४	।८
	सो अग्न ईजे०...त्वोतः ।		५५	।९
	अस्मा उ ते०...यतेम ।		५६	।१०
	आ यस्ततन्ध०...विभाहि ।		५७	।११
	नृवद्दसो०...सन्तु ।		५८	।१२
	पुरूष्यग्ने०...राजनि त्वे ।		५९	।१३
	आ वृत्रहणा०...सुत्तमेभिः ।		६०	६।६०।३
४६३	गीर्भिर्विप्रः०...देष्यैः ।		६२	७।९३।४
	वनस्पते०...त्रोचः(हवं ने) ।		६५	१०।७०।१०
	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।		६६	।११
	अग्ने यदद्य०...ते अद्य ।		६७	६।१५।१४
४६५	तच्छंयोराम्०...चतुष्पदे ।		७०	ऋ.परि.।३६।१५
	आप्यायस्व०...संगथे ।		७१	१।९।१।९६
				९।३।१।४
	आप्यायस्व०...वृधे ।			१।९।१।१७
	सं ते पयांसि०...धिष्व ।			।१८
	इह त्वष्टारम०...केवलः ।		७२	।१३।१०
	तन्नस्तुरी०...देवकामः ।		७३	३।४।९

	देवानां०...शर्मं यच्छत ।		७४	५।४६।७
	उत मा व्यन्तु०...जनीनाम् ।		७५	।८
४६६	राकामहं०...मुक्थ्यम् ।		७६	२।३२।४
	यास्ते राके०...रराणा ।			।५
	सिनीवालि०...नः ।			।६
	या सुबाहुः०...जुहोतन ।			।७
	कुहूमहं०...विधेम ।			ऋ.परि.३।२
	कुहूदेवानां०...दधातु ।			ऋ.परि.।२
	अग्निर्होता०...मृता वा ।		७७	६।१५।१३
	हव्यवाढ(ळ)ग्निः०...श्रवांसि ।		७८	५।४।२
	सोमो धेनुं०...शदस्मै ।		१	१।९।१।२०
	अषाढं(ळहं)युत्सु०...सोम ।		२	।२१
	त्वं सोम०...नृचक्षाः ।		३	।२
४६७	या ते धामानि०...गृभाय ।		४	।४
	त्वमिमा ओषधीः०...ववर्थ ।		५	।२२
	या ते धामानि०...दुर्याम् ।		६	।१९
	सोमापूषणा०...नाभिम् ।			२।४०।१
	इमौ देवो०...दुस्त्रियासु ।			।२
	सोमापूषणा०...रश्मिम् ।		७	।३
	दिश्वयन्यः०...नाभिमस्मै ।		८	।४
	धियं पूषा०...सुवीराः ।		९	।६
	विश्वान्यन्यो०...जयेम ।		१०	।५
	प्रजापते न०...रथीणाम् ।		११	१०।१२१।१०
४६८	वायो शतं०...पाजसा ।		१७	४।४८।५
	ईशानाय०...वाज्यस्य ।		१८	७।९०।२
	युक्त्वा हि०...सवनागहि ।		१९	८।२६।२०
	कुविदङ्ग०...सूर्येण ।		२०	७।९।१।१
	आ नो वायो०...दावने ।		२१	८।४६।२५
	पीवो अन्नौ रथि०...चक्रुः ।		२३	७।९।१।३
	राये नु यं०...निरेके ।		२४	।९०।३
	आ वायो०...पूर्वपेयम् ।		२५	।९२।१
	प्र वायुं०...प्रयज्यो ।			६।४९।४
	प्र याभिः०...च राधः ।			७।९२।३
४६९	आ नो नियुङ्मि०...सदा नः ।		२६	।५
	देवानां भद्रा०...जीवसे ।		२७	१।८९।२
	भद्रं कर्णेभिः०...यदायुः ।		२८	।८
	शतमिन्नु शरदो०...गन्तोः ।		२९	।९
	उत देवा अव०...पुनः ।		३१	१०।१३७।१
	यज्ञेन यज्ञ०... सन्ति देवाः ।		३२	।९०।१६
				१।१२६।५०

४६९	अग्ने नय०... विधेम ।	१४	३३	१।१८९।१	स्तीर्णं वह्निः०... अस्थिरन् ।		१।१३५।१
	प्र वः शुक्राय०... जिगति ।		३४	७।४।१	विष्णोऽनु कं०... रुगायः ।	५९	१।५४।१
	अग्ने एवं पारया०... शं योः ।		३५	१।१८९।२	तदस्य प्रिय०... उत्तः ।		१५
	अच्छा गिरो०... सानुषाणाम् ।		३६	७।१०।३	तदस्येदं०... वनानि ।		१।२०३।५
	अग्ने स्वमस्म०... यजत्र ।		३७	१।१८९।३	तदस्यानीक०... नमस्य ।		२।३५।११
४७०	प्र कारवो०... घृताची ।		३८	३।६।१	प्र तद्विष्णुः०... विश्वा ।		१।१५४।२
	उदुत्तमं वरुण०... स्याम ।		३९	१।२४।१५	परो मात्रया०... वित्ते ।	६०	७।९९।१
	उदुत्तमं सुमुनिध०... जीवसे ।			१।२५।२१	विचक्रमे ०... चकार ।	६१	१।२००।४
	अस्तभ्राद्०... घृतानि ।			८।४२।१	त्रिदेवः-पृथिवी०... नाम ।	६२	१।३
	इमां धियं०... नावं रुहेम ।			१।३	इन्द्रं नरो०... भजा एवं नः ।	६३	१।२७।१
	कितवासो०... प्रियासः ।	४०		५।८५।८	युजे रथं०... जघन्वान् ।		१।२३।३
	भव ते हेळो०... कृतानि ।	४१		१।२४।१४	जगृह्णा (०भमा)०... रथि दाः ।	६४	१।०।४७।१
	तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः ।			१।११	४७३ तवेदं विश्व०... वस्वः ।	६५	७।९८।६
	पावीरवी०... यंसत् ।	४२		६।४९।७	समिन्द्र नः (गो)०... यानाम् ।	६६	५।४२।४
	आ नो दिवः०... शृणोतु ।	४३		५।४३।११	आराच्छत्रु०... रत्नाम् ।	६७	१।०।४२।७
	आ नो दिवः०... मदाय ।			७।२४।३	इन्द्रो व (व०) लं०... अमुष्मात् ।	६८	१।६७।६
	इमा जुह्वाना०... न वृक्षम् ।	४४		७।९५।५	अध्वर्यवो०... वस्त्रैः ।	६९	२।१४।३
	यस्ते स्तनः०... धातवे कः ।	४५		१।१६४।४९	इन्द्रा (०न्द्र) ओषधी... नाम् ।	७०	३।३४।१०
	सररवस्यभि०... गन्म ।	४६		६।६१।१४	यो हस्वाहिम०... इन्द्रः ।	७१	२।१२।३
४७१	आ वेधसं०... सपेम ।	४७		५।४३।२२	अभि स्वर्वाष्टं०... त्रितः ।	७२	१।५२।५
	स हि शुचिः०... करिष्ठः ।	४८		७।९७।७	मिनद्वल०... इन्द्रश्चकार ।	७३	२।१५।८
	बृहस्पतिः०... तमांसि ।	४९		४।५०।४	४७४ आ देवो याति०... भूम ।	८०	७।४५।१
	बृहस्पतिः०... मित्रमकैः ।			६।७३।३	अभीवृत्तं०... दधानः ।	८१	१।३५।४
	बृहस्पतिर्न०... कृणोतु ।			१।०।४२।११	स घा नो देवः०... नः ।	८२	७।४५।३
				१।४३।११	आ कृष्णेन०... पश्यन् ।	८३	१।३५।२
				१।४४।११	वाममद्य०... भाजः स्याम ।		६।७१।६
	बृहस्पतिर्न०... शं योः ।			१।१८२।१	भगं धियं वाज०... स्याम ।	८४	२।३८।१०
	स सुष्टुभा०... दशरवैः ।			१।६२।४	४७५ या ओषधीः०... सस च ।	८५	१।०।९७।१
	स सुष्टुभा०... रुदाजत् ।			४।५०।५	अश्रावतीं०... तातये ।		१७
	बृहस्पते०... चित्रम् ।	५०		२।२३।१५	ओषधीरिति०... पूरुष ।		१४
	एवा पित्रे०... रयीणाम् ।	५१		४।५०।६	अति विश्वाः०... रपः ।		१।२०
	सूर्यो देवी०... भद्रम् ।	५२		१।११५।२	अन्या वो०... प्रावता वचः ।		१।१४
	भद्रा अश्वा०... यन्ति सद्यः ।	५३		३	मही धावा०... भिरवैः ।	८६	४।५६।१
	तत्सूर्यस्य०... सिमस्मै ।			१४	प्र पूर्वजे०... वरुथम् ।	८७	७।५३।२
	तन्मित्रस्य०... संभरन्ति	५४		१५	स इस्वपा०... समैरत् ।	८८	४।५६।१
	अद्या देवा०... उत द्यौः ।	५५		६	भूरिं द्वे अच०... अभवात् ।	८९	१।१८५।२
४७२	चित्रं देवाना०... तस्त्वेषश्च ।	५६		११	इदं धावा०... जीरदानुम् ।	९०	१।११
	सुत्रामाणं०... स्वस्तये ।			१।०।६३।१०	सर्वी पृथ्वी०... नो अभवात् ।	९१	१७
	अदितिद्यौं०... जनित्वम् ।	५७		१।८९।१०	४७६ उत स्या०... सखिभ्यः ।	९८	७।९५।४
	विष्टम्भो दिवः०... इंद्रियाय ।	५८		९।८९।६	प्रशोदसा०... सिंधुरन्याः ।	९९	१।१

४७६ एका चेतत्...नाहुषाय । १४	१००	७९५।२
इद (य) मदं... सरस्वति । १०१	१०१	६।६१।१
अयमु ते... सदा नः । १०२	१०२	७।९५।६
इयं शुभेभिः... धीतिभिः । १०३	१०३	६।६१।२
शुचिं नु स्तोमं... धेष्टा । १०४	१०४	७।९३।१
श्वथद् वृत्रं... वाजयन्ता । १०५	१०५	६।६०।१
उभा वामिन्द्राग्नी... वाम् । १०६	१०६	१।२
प्र चर्षणिभ्यः... त्यन्या । १०७	१०७	१।१०९।६
आ वृत्रहणा... तमेभिः । १०८	१०८	६।६०।३
४७७ गीभिर्विप्रः... देष्णैः । १०९	१०९	७।९३।४
तन्नस्तुरीपं... अस्मयुः । ११०	११०	१।१४२।१०
" ... देवकामः । १११	१११	३।४।९
पिशङ्गरूपः... पाथः । ११२	११२	२।३।९
देव त्वष्टः... सुरत्नः । ११३	११३	१०।७०।९
आविष्टयो... चेतयेते । ११४	११४	१।९५।५
जगृह्णा [भ्रमा]... रथिं दाः । ११५	११५	१०।४७।१
सुब्रह्माणं... रथिं दाः । ११६	११६	१।३
वनीवानो... रथिं दाः । ११७	११७	१।७
स्वायुधं रथिं दाः । ११८	११८	१।२
अथावन्तं... रथिं दाः । ११९	११९	१।५
सनद्वाजं... रथिं दाः । १२०	१२०	१।४
४७८ विश्वा... दधानः । [च.पा.] १२१	१२१	९।९०।१
गोभिरश्वेभिर्वसुभिः [द्वि.पा.] १२२	१२२	७।९०।६
य जं च... प्रजां च [तृ.पा.] १२३	१२३	१०।१०८।७
वि मच्छथायं... ऋतोः । १२४	१२४	१।५७।२
पर ऋणा... तासु शाधि । १२५	१२५	२।२८।५
अपो पु [सु]... श्रनेशे । १२६	१२६	१।९
यो मे राजन्... पाह्यस्मान् । १२७	१२७	१।६
मा नो वधै... जीवसे नः । १२८	१२८	१।१०
४७९ क्वश्त्वानि... गृहं ते । १२९	१२९	१।७
मूर्धानं दिवो... देवाः । १३०	१३०	७।८।५
पृष्टो दिविः... नक्तम् । १३१	१३१	६।७।१
" ... वरेण । १३२	१३२	१।९८।२
वैश्वानरस्य... सूर्येण । १३३	१३३	७।५।२
त्वमग्ने शोचिपां... महित्वा । १३४	१३४	१।९८।१
आ वां रथो... वाजिनीवान् । १३५	१३५	७।१३।२
स पप्रथानो... दधाना । १३६	१३६	७।६९।१
स्वश्वा यशसा... वर्तनिभ्याम् । १३७	१३७	१।२
मै. ६५		१।३

यो ह स्य वां... यज्ञे अस्मिन् । १३८	१३८	१।५
युवोः श्रियं... वयो गात् । १३९	१३९	१।४
युवं भुञ्ज्युं... पारयन्ता । १४०	१४०	१।७
ब्रह्मणस्पते... सुवीराः । १४१	१४१	२।२३।१९
४८० स ई सत्येभिः... व्यानद् । १४२	१४२	१।२४।७
ब्रह्मणस्पते... पृथक् । १४३	१४३	२।२४।१४
इन्द्रानो... ब्रह्मणस्पतिः । १४४	१४४	१।५।१
ब्रह्मणस्पते... हवम् । १४५	१४५	१।२४।१५
स इज्जेनेन... स्पतिम् । १४६	१४६	१।२६।३
आयातं... महित्वा । १४७	१४७	६।६७।३
युवं वस्त्राणि... सचेये । १४८	१४८	१।१५२।१
को नु वां... नु वाजान् । १४९	१४९	५।४१।१
तस्तु वं... पवित्राववर्त । १५०	१५०	१।६२।२
यद्गृह्णं नाति... स्याम । १५१	१५१	१।९
प्र वाहवा... हवेमा । १५२	१५२	७।६२।५
४८१ आ नो विश्वा... न शवः । १५३	१५३	१।१८६।२
शं नो देवा... नो अप्याः । १५४	१५४	७।३५।११
ये सवितुः... चित्रमस्मे । १५५	१५५	१०।३६।१३
विश्वे देवाः... पात्वंहसः । १५६	१५६	५।५१।१३
" ... साधु [उत्तरार्धः] १५७	१५७	६।९।५
" " " तूतये नः । १५८	१५८	१।७
" " " युर्व्यं पयः । १५९	१५९	१।५२।१०
" " " मादयध्वम् । १६०	१६०	१।३
" " " मदेम । १६१	१६१	१।४
" " " सजोपसः । १६२	१६२	९।५।११
" " " तादिति । १६३	१६३	१०।२४।५
" " " वहानि । १६४	१६४	१।२।१
" " " सुवेरत । १६५	१६५	१।६५।१४
द्यौपित्तः पृथिवि... वियन्त । १६६	१६६	६।५१।५
ईडे अग्निं... स्तोममश्याम् । १६७	१६७	५।६०।१
द्विपीमन्तो... अष्टयाः । १६८	१६८	६।६६।१०
अग्ने याहि... विश्वान् । १६९	१६९	७।९।५
प्र चित्रमर्कं... मखेभ्यः । १७०	१७०	६।६६।९
ये अग्नयो... भूवन् । १७१	१७१	१।२
४८२ आ वो यन्तू... युवानः । १७२	१७२	५।५८।३
आ वां मित्रा... सुपारा । १७३	१७३	१।१५२।७
ऋतस्य गोपा... दिवः । १७४	१७४	६।६३।१
वाचं सु मित्रा... रेपसम् । १७५	१७५	५।६३।६
४८३ सन्नराजा अस्य... तन्यवः । १७६	१७६	१।२

४८३	आ नो मित्रा०... चारोः ।	१६६	७।६।५।४
	सम्राजा उग्रा०... मायया ।	१६७	५।६।३।३
	आ ते महो०... चारीत् ।	१६८	७।२।५।१
	यो जात एव०... इन्द्रः ।		२।१२।१
	आभि गोत्राणि०... प्र युस्तु ।		१०।१०३।७
	आभिः स्पृधो०... दासीः ।	१६९	६।२।५।२
	अयं शृण्वे०... एजदस्मात् ।	१७०	४।१।७।१०
	अनु स्वधा०... धृन् ।	१७१	१।३।३।११
	तस्य वयं०... स्याम [पूर्वार्धः] ।	१७२	६।४।७।१३
			१०।१३।१।७
	स नः०... यंसत् [तृ.पा.] ।	१७३	८।४।२।२
	यूयं पात०... नः [च. पा.] ।		७.१.२०.२५;
			३-४, १०; ७, १०; ८,
			७; ९, ६; ११, ५; १२-
			१४, ३; १९, ११; २०-
			२१, १०; २२, ९; २३-
			२५, ६; २६-३०, ५;
			३४, २५; ३५, १५; ३६,
			९; ३७ ८; ३२-४१,
			७; ४२, ६; ४३, ५;
			४५-४८, ४; ५१, ३;
			५३-५४, ३; ५६, २५;
			५७, ७; ५८ ६; ६०,
			१२; ६१, ७; ६२-६३,
			६; ६४-६५, ५; ६७,
			१०; ६८.९, ६९, ८;
			७०, ७; ७१, ६; ७२-
			७३, ५; ७५, ८; ७६,
			७; ७७, ६; ७८-७९,
			५; ८०, ३; ८४-८५,
			५; ८६.८; ८७-८८,
			७, २०-२१, ७; २२, ५;
			२३, ८; २५, ६; २७, १०
			२८-१००, ७; १०१, ६
४८४	अहन्वृत्रम्०... पृथिव्याः ।	१८२	१।३२।५
	इन्द्रस्य वृष्णो०... सुदस्थात् ।	१८४	१०।१०३।९
	जनिष्ठा उग्रः०... वृनिष्ठा ।		।७३।१
	इन्द्र एषां [आसां]०... न्वग्रम् ।		।१०३।८
	भूरि चकर्थ०... यद्वशाम ।		१।१६५।७
४८५	त्वं मानिभ्यः०... दानुम् ।	१८५	१।१६९।८
	अनवस्ते०... हन्तवा उ ।	१८७	५।३।१।४

	इन्द्रस्य तु०... पर्वतानाम् ।	१८८	१।३२।१
	अहन्नहिं०... जग्मुरापः ।	१८९	।२
	इन्द्रो यातो०... अभूव ।	१९०	।२५
	अभि सिध्मो०... च्छाशदानः ।	१९१	।३३।१३
	त्वमपो०... षामुपासम् ।	१९२	६।३।०।५
	इन्द्रो राजा०... दुर्वाक् ।	१९३	७।२।७।३
	स्वादोस्तिथा०... स्वराज्यम् ।	१९४	१।८।४।१०
४८६	युधमस्यते०... महानि ।	१९५	३।४।६।१
	इदं नमो०... शर्मन्त्याम् ।	१९६	१।५।१।१५
	अस्माकमिन्द्रः०... हवेषु ।	१९७	१०।१०३।११
	आदित्या०... श्रोवमाणाः ।	१९८	७।५।१।१
	न दक्षिणा०... ज्योतिरश्चाम् ।	१९९	२।२।७।११
	धारयन्तः०... ऋणानि ।	२००	।४
	तिस्रो भूमी०... मित्र चारु ।	२०१	।८
	यज्ञो देवानां०... वित्तरासत् ।	२०२	१।१०।७।१
	शुचिरपः०... प्रणीतौ ।	२०३	२।२।७।१३
४८७	पिता०... विपश्चित् [प्र.पा.] ।	२०६	३।३।४
	यदेदेनमदधुः०... विश्वा ।	२०९	१०।८।८।११
	वयमु त्वा०... संशिक्षाधि ।	२१०	६।१।५।१९
	अग्ने स०... मर्तमंहः ।	२११	।३।१
	तेजिष्ठा०... ओषधीषु ।	२१२	।१२।३
	आ यदपि०... सूदयश्च ।	२१३	१।७।१।८
	स तेजीयसा०... वस्त्रः ।	२१४	३।१९।३
	स इदस्त्रेव०... रमजंहाः ।	२१५	६।३।५
	हव्यवाह[ळ]मि०... श्रवांसि ।	२१६	५।४।१
४८८	मथीद्यदी०... विभावम् ।	२१७	१।१४।८।१
	अयं स अस्य०... विभावा ।	२१८	६।१
	अदियुत०... पञ्च जनाः ।	२१९	६।१।१।४
	स नो विभावा०... जातवेदाः ।	२२०	।४।२
	यो भानुभि०... न सतिः ।	२२१	१०।६।२
	यदस एषा०... वीतात् ।	२२२	।११।८
	एता ते अग्न०... दधानाः ।	२२३	१।७।३।१०
	एता ते०... उचथानि [प्र.पा.] ।		४।२।२०
	वि पृक्षो अग्ने०... दधानाः ।	२२४	१।७।३।५
	आ नो गहि०... कृधी नः ।	२२५	३।१।१९
	कुर्मस्ता आयु०... सुजात ।	२२६	१०।५।१।७
४८९	त्वं देवानां०... यजीयान् [उत्तरार्धः] ।	२२७	१०।११।०।३
	अग्ने दाः०... सुनूमतः ।	२२८	३।२।४।५
	दा नो अग्ने०... यानुमावान् ।		७।१।५
	दा नो अग्ने०... दियुतः ।		२।२।७

४८९ अग्निर्ददाति०... जितम् । १४	२२८	५।२५।६	४९२ भव ते हेडो[को]०... कृतानि ।	२५५	११४
अग्निना रयि०... वत्तमम् ।		१।१।३	त्वं नो अग्ने०... सुसुग्ध्यस्मत् ।	२५६	४।१।४
संसमिद्युवसे०... भर ।		१०।१९।१	स त्वं नो अग्ने०... षधि ।	२५७	१५
या स्ते प्रजा०... सोमवेदः ।		१।४३।९	शुची वो हव्या०... पात्रकाः	२६२	७।५६।१२
या स्ते राके०... रराणा ।		२।३२।५	या वः शर्म०... सुवीरम् ।	२६३	१।८।५।१२
" पूष०... इच्छमानः ।		६।५८।३	अंसेष्वा०... यच्छमानाः ।	२६४	७।५६।१३
" धारा०... मासदः ।		९।६२।७	४९३ ऋष्टयो वो०... पिपिशे ।	२६५	५।५।७।६
यमो नो०... अनु स्वाः ।	२२९	१०।१४।२	इमे तुरं०... दधन्ति ।	२६६	७।५६।१९
प्रेहि प्रेहि०... च देवम् ।	२३०	१७	भरा इवे०... संमिमिक्षुः ।	२६७	५।५।८।५
अङ्गिरोभि०... निषद्य ।	२३१	१५	अग्नीषोमा०... मयः ।	२६८	१।९।३।१
इमं यम०... मादयस्व ।	२३२	१४	युवमेतानि०... गृभीतान् ।		१४
मातली कश्ये०... मदन्ति ।	२३३	१३	अग्नीषोमा०... स्वश्वम् ।	२६९	१२
परेयिवांसं०... दुवस्य ।	२३४	११	आन्यं दिवो०... लोकम् ।	२७०	१६
४९० यास्ते पूष०... इच्छमानः ।	२३५	६।५८।३	अग्नीषोमा०... व्यश्वत् ।	२७१	१३
शुक्रं तै०... रातिरस्तु ।	२३६	११	अग्नीषोमा०... शं योः ।	२७२	१७
पूषेमा भाशा०... प्रजानन् ।	२३७	१०।१७।५	आ चर्षणिप्रा०... ह्यर्वाक् ।	२७३	१।७।७।१
प्रपथे पथा०... प्रजानन् ।	२३८	१६	विवेष यन्मा०... हवन्ते ।	२७४	३।३।२।१४
पूषा सुबन्धु०... स्वञ्चम् ।	२३९	६।५८।४	तं सध्रीची०... आविशान्ति ।	२७५	६।३।६।३
अजाश्वः पशुपा०... ईयते ।	२४०	१२	सत्यमित्त्वं... समुद्रम् ।	२७६	१३।०।४
४९१ इमं मे वरुण०... चके ।	२५२	१।२।५।१९	४९४ प्र ससाहिषे०... रवेतीनाम् ।	२७७	१०।१८।०।१
तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः ।	२५३	१२।४।१।१	स शेष्वधमधि०... धाः ।	२७८	१।५।४।११
उदुत्तमं वरुण०... स्याम ।	२५४	११५			

मैत्रायणी-सहितायां ऋग्वेदमन्त्राणां मण्डलानुसारेण मन्त्रसंख्या ।

ऋ० मं०	प्र० कां०	द्वि० कां०	तृ० कां०	च० कां०	मं० सं०
१ प्रथमं मण्डलम् ।	४८	४७	३८	१८६	४१९
२ द्वितीयं मण्डलम् ।	१	११	५	६१	७८
३ तृतीयं मण्डलम् ।	२१	२०	४	६७	११२
४ चतुर्थं मण्डलम् ।	१७	२१	७	६२	१०७
५ पञ्चमं मण्डलम् ।	१२	३२	८	६३	११५
६ षष्ठं मण्डलम् ।	९	१६	२१	१११	१५७
७ सप्तमं मण्डलम् ।	८	१३	३	१७८	२०२
८ अष्टमं मण्डलम् ।	२५	२३	१३	६७	१२८
९ नवमं मण्डलम् ।	१३	३	८	१४	३८
१० दशमं मण्डलम् ।	३०	१२४	२९	१४०	३२३
११ ऋग्वेद-परिशिष्टम् ।	×	६	३	१३	२२
सर्वे मिलित्वा	१८४	३१६	१३९	१०६२	१७०१

मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां वर्णनिक्रमसूची ।

अ०सेष्वा मरुतः खादयो ४, १४, २६४
 अ०होमुचे प्रभरेमा ४, १२, ५०
 अ०होमुचा वृषभां ४, १४, ७९
 अवलस० वा इदमासीद् ३, ७, १
 अक्रन् कर्म कर्मकृतः १, ५०, ७
 अक्रन्ददग्निः स्तनयन् २, ७, ९९;
 ११३; १२०
 अक्षजमीमदन्त ह्यत्र १, १०, १७
 अगन्म महा नर्मसा २, १३, १९
 अगन्म मित्रावरुणा १, ४, १८
 अगनयेऽहोमुचे ३, १५, ११
 अगनयेऽनीकवते ३, १३, १८
 अगनये कूटखन् ३, १४, ४
 अगनये गायश्याय त्रिवृते ३, १५, १०
 अगनये जातवेदसे २, १, ३
 अगनये त्वा प्रवृहामि १, ३, ९७
 अगनये त्वा मह्य० वरुणो १, ९, ९
 अगनये त्वा रायस्पोषदे १, ३, ११
 अगनये पथिकृते २, १, १४
 अगनये भग्निनेऽष्टाकपालं १, ४, ८६
 अगनये वसुमते २, २, २१
 अगनये वैश्वानराय २, १, २,
 अगनये वो जुष्टान् १, १, १४
 अगनये रक्षोऽश्ने २, १, १५
 अगनये समिध्यमाना १, ४, ४६
 अगनये स्वाहा सोमाय २, ६, २९, ३७।
 ३, १२, ४, ९
 अग्ना अग्निश्चरति १, २, ५१;
 अग्ना आयाहि वीतये ४, १०, ३७
 अग्ना आयू०पि पवसा १, ३, ८६;
 ५, ८, ६, १५; ३, ११, ९०; ४, १०, २५;
 १२, ९६
 अग्ना इन्द्रश्च दाशुपो ४, १२, १५१

अग्नाइह पत्नीवाइन् १, ३, ८२
 अग्ना यो मरुतो दुवो ४, १०, ४४
 अग्नाविष्णु महि तद्वां ४, ११, ५९
 अग्नाविष्णु महि धाम ४, १०, १४
 अग्नाविष्णु सजोपला ४, १०, १३;
 ११, ५८
 अग्नि० युनजिम शवसा २, १२, ९
 अग्नि० वः पूर्यं गिरा २, १३, ४१
 अग्नि० वा एते चित्यं १, ५, ५६
 अग्नि० वै देवा विभाजं १, ६, ४०
 अग्नि० वै सृष्टं प्रजापतिः १, ६, ४८
 अग्नि० समाधेहि १, ५, ६७
 अग्नि० सुदीति० सुदशं ४, १३, ४४
 अग्नि० स्तोमेन बोधय ४, १०, ३०
 अग्नि० होतारं मन्ये २, १३, ५५
 अग्नि० होतारमुप त० १, ४, ३
 अग्निः प्रजां बहुलां मे ३, ११, १०४
 अग्निः प्रत्नेन मन्मना ४, १०, १९;
 ११६
 अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो ४, १२, २८
 अग्निः प्रातःसवनात् १, ३, ९६
 अग्निः शुचिन्नततमः १, ५, १३
 अग्निः शुचिन्नततमा ४, १०, ६०
 अग्निनाग्निः समिध्यते ४, १०, ३९
 अग्निनाग्निस्त्व० ह्यग्ने ४, १०, ६९
 अग्निना वै मुखेन ३, ९, १७
 अग्निना रयिमश्वत् ४, १०, ९८
 अग्निं तं मन्ये यो २, १३, ४४
 अग्निं दूत० वृणीमहे ४, १०, ३८
 अग्निभ्यः ३, १, १५
 अग्निमग्नि० हवीमभिः ४, १०, २७
 अग्निमद्य होतारम् ४, १३, ६९
 अग्निमीडे पुरोहित० ४, १०, १२०

अग्निं पुरोव्यमङ्गिरस्वद् २, ७, १८
 अग्निरस्मि जन्मना ४, १२, १३२
 अग्निरायुस्तस्य मनुष्या २, ३, १८
 अग्निरुक्थे पुरोहितो ४, १२, १७
 अग्निरेकाक्षराम् १, ११, ३९
 अग्निर्ऋषिः पवमानः १, ५, ९
 अग्निर्जातो भरोचत ४, १०, ४७
 अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः १, ६, ५१;
 ८, २, २०
 अग्निर्देदाति सत्पति० ४, ११, ६
 अग्निर्देवेषु प्र वोच ४, ९, १९२
 अग्निर्देवीना० विशां ३, ९, १९
 अग्निर्सूर्या दिवः १, ५, २; ४, १०, ३
 अग्निर्जुभिः सविता १, ९, २
 अग्निर्वा उत्सीदन् १, ७, १४
 अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् ४, १०, १, ४०;
 ११०; ११, ४०; १३, ३५
 अग्निर्होता गृहपतिः ४, १३, ७७
 अग्निर्होता नो अध्वरे ४, १३, २२
 अग्निर्होता न्यसीदद् ४, ११, २९
 अग्निश्च घर्मश्चेत्येतद्वा ३, ४, २
 अग्निश्च घर्मश्चार्कश्च २, ११, ६
 अग्निष्टे तेजः प्रयच्छ २, २, १५
 अग्निष्टोममग्ने ४, ४, १७
 अग्निष्ट्वा वसुभिः ४, ९, ७९
 अग्निष्वात्ता ऋतावृधः ४, १०, १४१
 अग्निष्वात्तानृतुमतो ४, १०, १४२
 अग्निष्वात्ताः पितरा ४, १०, १४३
 अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः १, ५, १६
 अग्निस्तिग्मेन शोचिषा २, १०, १४
 अग्निस्तुविश्रवस्तमं ४, ११, ७
 अग्निहोत्रम् १, ८, ४
 अग्नीदग्नीन्विहर ३, ८, २५

अग्नी रक्षाः लि सेधति ४, ११, १२५
 अग्नीषोमा इमः युवम् ४, १४, २६८
 अग्नीषोमा इमः सु मे १, ५, १५
 अग्नीषोमा य आहुतिः ४, १४, २७१
 अग्नीषोमा यो अघ ४, १४, २६९
 अग्नीषोमा सवेदसा ४, १०, ३५
 अग्नीषोमा हविषः ४, १४, २७२
 अग्नीषोमीयमेकादश २, १, ४
 अग्ने अङ्गिरः शतं ते १, ७, ९
 अग्ने अछा वदेह नः १, ११, १७
 अग्नेऽभ्यावर्तिन्नग्ने २, ७, १००
 अग्नेऽभ्यावर्तिन्नग्नि १, ७, ८
 अग्नेः पक्षतिर्वायोः ३, १५, ४
 अग्नेः पुरीषमस्यणो २, ८, १८
 अग्ने गृहपते १, ५, ७४; ८, २६
 अग्ने च्यवस्त्र समनु २, १२, २०
 अग्ने जातान् प्रणुदा २, ८, १५
 अग्ने तमघ सप्त २, १०, ६७
 अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः १, १०, २१;
 २, १३, ५२
 अग्ने तव श्रवो वयो २, ७, १८९
 अग्ने त्री ते वाजिना २, ४, १९
 अग्ने त्वं नो अन्तम १, ५, २८
 अग्ने त्वं पारय ४, १४, ३५
 अग्ने त्वं पारया ४, १०, १२
 अग्ने त्वमस्मद् ४, १४, ३७
 अग्ने दा दा नो अग्ने ४, १४, २२८
 अग्ने दा दाशुषे रयिः ४, १२, ३०
 अग्ने दिवो अर्णमछा २, ७, १३४
 अग्ने दुःशीर्ततनो १, ८, ३१
 अग्ने धामानि तव २, १३, ८८
 अग्ने नय सुपथा १, २, ८४; ४, १०, ५८;
 १४, ३३
 अग्ने नया देवानां ४, ११, १०३
 अग्ने पवस्व स्वपा १, ५, १०
 अग्ने पावक-रोचिपा १, ५, ११; २, १०,
 ६; ४, १०, २८
 अग्ने प्रेहि प्रथमो २, १०, ५८
 अग्ने घलदः सहा भोजः १, ४, ८३
 अग्ने वाधस्व नि मृधो ४, ११, ७४

अग्ने वृहन्नुपसा २, ७, १०३; ४, १०, ४८
 अग्ने यः यज्ञमध्वरः ४, १०, ७३
 अग्ने यच्छुक्रः यच्चन्द्रः २, ७, १८६
 अग्ने यत्ते दिवि वर्चः २, ७, १३५
 अग्ने यदघ विशो ४, १०, ५
 अग्ने यदद्येडो ४, १३, ६७
 अग्ने याहि दूर्यं मा ४, १४, १५२
 अग्ने युक्ष्वा हि ये २, ७, २३५
 अग्ने रक्षा णो अहसः ४, १०, ८
 अग्नेरनीकमप १, ३, ११६
 अग्नेरायुरसि २, ३, १२
 अग्नेर्जनित्रमसि १, २, ४८
 अग्नेर्भस्मास्यग्नेः २, ७, १३२
 अग्नेर्भागोऽसि दीक्षाया २, ८, १३
 अग्नेर्भन्वे प्रथमस्या ३, १६, ७०
 अग्नेर्वै सागः पुनराधेयम् १, ७, १३
 अग्नेर्वोपन्नगृहस्य १, ३, २
 अग्ने वाजस्य गोमतः ४, १२, १२२
 अग्ने वाजस्य गोमता २, १३, ४९
 अग्ने विश्वभिः स्वनीक ४, १०, ९५
 अग्ने वेहोत्रि वेदूल्यम् १, १०, २
 अग्ने व्रतपते १, ४, २; ४, ९, २३१; २३९
 अग्ने शकेम ते वयः ४, ११, ३७
 अग्ने शर्ध महते ४, ११, ३
 अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च ४, ७, ९
 अग्नेष्ट्वा तेजसा २, ७, २१०
 अग्ने स क्षेपदतपा ४, १४, २११
 अग्ने सपत्नसाह १, ५, १७
 अग्नेः समिदस्यभिदास्या १, ५, २१
 अग्ने सहस्राक्ष शत १, ५, ६०; ७१
 अग्नेः स्तोमं मनामहे ४, १०, ४३
 अग्ने स्वाहा कृणुहि २, १२, ४६
 अग्ने हव्यः रक्षस्व ४, १, ३७
 अग्नोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो २, ९, ५४
 अङ्गिरोभिरागहि ४, १४, २३१
 अङ्गैरात्मानं भिषजा ३, ११, ८५
 अचिती यच्चक्रमा ४, १०, ७८
 अछा गिरो मतयो ४, १४, ३६
 अजस्रमिन्दुमरुपं २, ७, २४१
 अजाश्वः पशुपा वाज० ४, १४, २४०

अजैदग्निरसनद्वाजं ४, १३, २५
 अजन्ति त्वामध्वर ४, १३, २
 अजन्ति यं प्रथयन्तो ४, ९, ५४
 अतस्त्वं बर्हिः १, १, ५
 अति निहो अति सृधो २, १२, ३०
 अतिविद्धाऽस्येदेवा ४, १२, १३५
 अतिविद्धा विशुरेणा ३, ८, ८
 अति विश्वाः परिण्डाः २, ७, १७६
 अतिसर्गं ददतो २, १३, १०७
 अतो वयसन्तमेभिः ४, ११, ८३
 अत्यन्यानगां नान्या १, ३, ८८
 अत्यासो न ये मरुतः ४, १०, १२३
 अत्र पितरो मादयध्वम् १, १०, १०; ४७
 अत्राह गोरमन्वत २, १३, २४
 अथैत ऋतुमहाः ४, ६, ५५
 अथैतत् त्रिपयुक्तः ४, ३, ७
 अथैतद्वात्सप्रमेतेन ३, २, २
 अथैता आप्रियः ३, ९, १६
 अथैता निर्ऋतीस्तिष्ठः ३, २, ४
 अथैताः पञ्चापञ्चीनाः ३, ५, २
 अथैता विश्वज्योतिष ३, २, ९
 अथैताः स्तोमभागा ३, ३, १
 अथैतानि चातुमास्यानि ४, ३, ३
 अथैतानि पार्थानि ४, ४, ५
 अथैतेऽतिग्राह्या १, ११, ३८; ४, ७, ८
 अथैते रतिनः क्षत्रस्य ४, ३, ८
 अथैपा छन्दश्चितिः ३, ३, २
 अथैऽपोऽग्नये वैश्वानराय ३, ३, १२
 अथैपोऽग्नाभ्यो देवाश्च ४, ७, १४
 अथैपोऽश्वः प्रतिगृह्यते २, ३, ९
 अदग्धेभिः सवितः १, ३, ७६
 अदस्तमसि विष्णवे ४, १, २५
 अदितिर्घोरदितिः ४, १४, ५७
 अदितिः पाशान् १, २, १०८
 अदितिष्ट्वा देवी ४, ९, २८
 अदितेऽनुमन्यस्व २, २, ५
 अदित्या ढण्णोपमसि ४, ९, १०३
 अदित्या रास्तासि ४, ९, १००
 अदित्यास्त्वा पृष्ठे २, ८, ७
 अदित्यास्त्वोपस्थे ४, १, ८१

अद्रिसन्तं दापयत् १,११,२५
 अद्रिद्युतस्वपाको ४,१४,२१९
 अदश्रन्नस्य केतवो १,३,९०
 अद्भयः क्षीरं व्यपिवत् ३,११,४०
 अद्भयः संभृतः पृथिव्या २,७,१९९
 अद्भयः सोमं व्यपिवत् ३,११,४१
 अद्या देवा उदिता ४,१४,५५
 अध स्मा ते वनस्पते २,७,२२७
 अधा मा २,४,५
 अधा होता न्यसीदो ४,१३,४८
 अधा ह्यम एवा ह्यमे २,१३,५८
 अधा ह्यमे क्रतोः २,१३,५३; ४,१०,४२
 अध्यवोचदधिवक्ता २,९,१८
 अध्विगुश्र विपापश्च ४,१३,२६
 अध्वर्यवो यो ह्यभीकं ४,१४,६९
 अनसीमासा ह्यदया ४,१०,५३
 अनवस्ते रथमश्वाय ४,१२,४७
 अनाष्टासि पुरस्तादग्नेः ४,९,५५
 अनाष्टयो जातवेदा २,१२,३१
 अनाभो मृड धूर्ते १,८,२२
 अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ४,१,७६
 अनीकैर्होषो अर्दय ४,१०,१११
 अनु ते दायि मह ४,१२,४६
 अनुत्तमाते मघवन् ४,११,८७
 अनु त्वाहिन्ने अध देव ४,१२,५३
 अनु द्यावापृथिवी तत्ता ४,१२,५४
 अनु म इदं घतं १,२,५५
 अनुमत्या अष्टाकपालं २,६,१
 अनुमत्यै चरु राकायै २,६,१३
 अनु स्वधामक्षरज्ञापो ४,१४,१७१
 अन्तरग्ने रुचा त्वम् २,७,१०६
 अन्तरा मित्रावरुणा ३,१६,२२
 अन्तरिक्षं समित् ४,९,२२८; २३६
 अन्तरिक्षस्पृष्ट मा मा ४,९,२२१
 अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ४,९,१७०
 अन्तरिक्षस्यान्तः ४,९,६९
 अन्तरिक्षेणोपयच्छामि ४,९,११९
 अन्तर्यं मघवन् १,३,१८
 अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य १,६,८
 अक्षपते अक्षस २,१०,१०

अज्ञात्परिस्तुतो रसं ३,११,४२
 अज्ञादा भूयास्त ये ४,२,५४
 अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने ४,११,१४१
 अन्यवापोऽर्धमासा ३,१४,१८
 अन्या वो अन्यामव २,७,१७९
 अन्वग्निरुषसामग्र १,८,५५; २,७,१९;
 ३,१,४
 अन्वद्यनइत्येषा ४,९,१६३; १६६; १६९
 अन्वद्य नो अनुमतिः ३,१६,६२; ४,
 १२,१५२
 अन्विदनुमते त्वं ३,१६,६३
 अह्ने पारावतान् ३,१४,६
 अह्ने स्वाहा ४,२,१५५
 अप इष्य होतः ४,५,३
 अपकामं स्यन्दमाना २,१३,९
 अप जन्यं भयं नुद १,२,६२
 अप द्वेषो अप ह्यो ४,९,१७२
 अपनुत्तौ पण्डामकौ १,३,३५
 अपश्वाहृव्वाश्रं ३,९,१३
 अपश्यं गोपाम् ४,९,८५
 अपहतं रक्षः ४,१,४१
 अपां त्वा गलन्त्सादयामि २,७,२२३
 अपां त्वेमन्त्सादयामि २,७,२४७
 अपां नपादाश्रुहेमन् १,११,५
 अपां नपादा ह्यस्थ्यादुपस्थं ४,१२,९४
 अपां नपत्रे स्वाहोर्जा २,६,४४
 अपामिदं न्ययनं ३,१०,५
 अपां पृष्ठमसि २,७,३१; ३,१,७
 अपां रसमुद्रयसं १,११,२९
 अपां वा एतानि चित्राणि ४,३,१०
 अपि पन्थामगन्महि १,२,३२
 अपेत वीत वि च २,७,१३१; ३,२,३
 अपो अद्यान्वचारिषं १,३,१२३
 अपो देवीरुपसृजा २,७,४५
 अपो देवीर्मधुमतीः २,६,१९
 अपो वै वृत्रः ४,५,१
 अपो पु म्यक्ष वरुण ४,१४,१२२
 अपस्वमे सधिष्व २,७,१२४
 अस्वन्तरमृतमप्सु १,११,३

अप्सु मे सोमो अन्नवीद् ४,१०,१०५
 अवोधि होता यजथाय २,१३,३६
 अवोध्यग्निः समिधा २,१३,३४
 अभि गोत्राणि सहसा २,१०,३८
 अभितिष्ठ पृतन्यतो ४,१२,७३
 अभि त्वं देव सवितारम् १,२,३४
 अभि त्वा देव ४,१०,६३; १३,९
 अभि त्वा शूर २,१३,६२
 अभिधा असि ३,१२,२
 अभि प्रभर धृपता ४,१२,५५
 अभिशक्तिपा अनभि १,२,५४
 अभि सिध्मो अजिगादस्य ४,१४,१९१
 अभि स्ववृष्टि मदे ४,१२,६९; १४,
 ७२
 अभीष्टृतं कृशनेः ४,१४,८१
 अभी पु णः सखीना २,१३,६८; ४,९,
 २५२
 अभ्यर्धो वै देवेभ्यो ३,८,७
 अभ्यस्थां विश्वाः पृतना १,५,३०;
 ६,२०
 अभ्यविक्षि राजाभूम ४,४,१५
 अभ्यावर्तस्व पृथिवि २,७,१८५
 अभिरसि नारिरसि ४,९,३
 अमन्दन्मा मरुतः स्तोमो ४,११,८९
 अमीमदन्त पितरो १,१०,१३
 अमीवहा वास्तोष्पते १,५,५७
 अमुन्नभूयादध २,१२,३३
 अमुमभितिष्ठ ३,१,५
 अमुं वा आदित्यं ३,६,२१
 अमुग्निन्वै लोके ४,८,५
 अम्व्यम्बिके अम्वालिके ३,१२,३०
 अयं वां मित्रावरुणा १,३,२४
 अयं वेनश्रोदयत् १,३,३१
 अयं शृण्वे अध ४,१४,१७०
 अयं स यस्य शर्मन् ४,१४,२१८
 अयं सो अग्निर्यस्मिन् २,७,१३३
 अयं ते योनिर्कस्त्रियो १,५,६; ६,५;
 २,७,४४; १३८; १२,२४
 अयं नो अग्निरनीकैः ४,११,१०९
 अयं नो अग्निरर्चरिवस्कुणो १,३,१०४

अयं पुरो भूस्तस्य २,७,२४८
 अयं पुरो हरिकेशः २,८,२२
 अयं मे रद्ध इति ४,५,९
 अयज्ञियान्यज्ञियान् २,३,४६
 अयमग्निरुह्यति ४,१०,९३
 अयमग्निर्वीरतमो २,१२,१९
 अयमग्निः सहस्रिणो २, ७, २०९;
 १३,३३; ४,११,१३०
 अयमिह प्रथमो धायि १,५,४;४७;
 २,७,४२; १३,२०
 अयसु ते सरस्वति ४,१४,१०२
 अयसु ष्य प्र देवयुः ४,१०,९२
 अया ते अग्ने समिधा ४,११,१२४
 अया विष्टा जनयन् १,१०,१६
 अया विष्टा प्रजापतये १,११,३३
 अयाश्वाग्नेऽस्यनभि १,४,३०
 अयुपिता योनिः १,१,६
 अरुहते धां मा ४,१,६१;६३
 अरा इवेदचरमा ४ १४,२६७
 अरातीयान्ति वा अन्ये ४,३,१
 अरुणाः शरदे पृषन्तो ३,१३,२४
 अरेडता मनसा देवान् १,४,८
 अर्चामि ते सुमतिं ४,११,११७
 अर्चिरसि शोचिरसि ४,९,५२
 अर्षिषे त्वा शोचिषे त्वा ४,९,२९;५१
 अर्थमणं घृहस्पति १,११,१९
 अर्वाञ्चो अद्या भवता ४,१२,१४७
 अर्वावतो ना आगहि ४,१२,६३
 अर्हन् बिभर्षि सायकानि ४,९,७१
 अवतत्य धनुष्व २,९,२५
 अव ते हंडो वरुण ४,१०,१०७;
 १४,४१;२५५
 अवपतन्तीरवदन् २,७,१८१
 अवभृथ निजुङ्कुण १,३,११९
 अवाम्ब रुद्रमदि १,१०,२३
 अविर्नं मेघो नसि ३,११,८२
 अविषं नः पितुं १,६,३६
 अवैरपोऽध्वर्यां ४,५,६
 अवोचाम कवये २,३३,३५

अइमन्नुर्जं पर्वते २,१०,१; ३,३,५
 अइयाम ते देव घर्म ४,९,१५१
 अश्वः प्रस्तोतुः ४,४,१३
 अश्वत्थे वो निवेशनं २,७,१७०
 अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते ३,१३,६
 अश्वो घृतेन त्मन्या ३,१६,२६
 अश्ववती ५ सोमवती २,७,१७३
 अश्ववन्त ५ राधिन ५ ४,१४,११२
 अश्विना गोभिरिन्द्रियम् ३,११,३३
 अश्विना घर्म पित्रत ५ ४,९,१३३
 अश्विना नसुचेः सुत ५ ३,११,१६
 अश्विना भेषजं मधु ३,११,२१
 अश्विना यज्ञमागतं ४,१२,१८२
 अश्विना हविरिन्द्रियम् ३,११,२४
 अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ३,११,८१
 अश्विभ्यां पिन्वस्त्र ४,९,११०
 अश्वेन वै देवा अग्ने ३,१,३
 अषाढ ५ युस्तु घृतनासु ४,१४,२
 अषाढासि सहमाना २,७,२१९
 अष्टमीमजुहोत् १,८,७
 अष्टौ पुत्रासो अदितेः ४,६,५८
 असंख्याता सहस्राणि २,९,४३
 असंवाधा या मध्यतो ४,१४,१५७
 असदन्न सुवीर्यमुत ४,११,५२
 असवे स्वाहा वसवे ३,१२,१३
 असा असुष्य पुश्चो २,६,४२
 असुन्वन्तमयजमान २,७,१४५
 असुराणां वा एषु ३,८,१
 असुङ्मुखो रुधिरण ४,९,२२०
 असौ ते पशुः ४,७,१८
 असौ यस्ताजो अरुण २,९,१९
 असौ योऽवसर्पति २,२,२०
 असौ वा आदित्यः २,५,१२
 अस्तभ्राद् घामृषभो १,२,३९;३,७,१३
 अस्ताव्यसिर्नृणां २,७,११७
 अस्तु श्रौषट् १,४,५०; ४,१,६८;
 ९,३३१
 अस्मा इदु प्रभरा ४,१२,५६
 अस्मा उ ते महि महे ४,१३,५६
 अस्माकमग्ने मघवस्तु ४,११,२१

अस्माकमिन्द्रः समृतेषु २,१०,४३;
 ४,१४,१९७
 अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं १,४,५,२,४,७;११
 अस्मे इन्द्रावृहस्पती ४,१२,२
 अस्मै क्षत्राय पिपीहि ४,९,१३८
 अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ४,९,१३७
 अरय प्रत्नामनु द्युत ५ १,५,५
 अस्यां जनतायां १,४,८४
 अस्येदेव प्ररिचि ४,१२,४१
 अस्यै विशे मह्यं ४,९,१४२
 अस्वप्नजस्तरणयः ४,११,१२१
 अहः केतुना जुषता ५ ४,९,१२३
 अहन्नहिं पर्वते ४,१४,१८९
 अहन् वृत्रं वृत्रतरं ४, १२, ७२;
 १४,१८२
 अहं परस्तादहम् १,३,७४
 अहानि शं भवन्तु ४,९,२४४
 अहाव्यसे हविरास्ये ३,११,३६
 अहिरिव भोगैः पर्यति ३,१६,४५
 अहोरात्रे ते कल्पेताम् ४,९,२१९
 आकरे वसोर्जस्ता ४,१२,५९
 आकृतं चाकृतिश्च १,४,६९
 आकृतमग्निं प्रयुज ५ २,७,७५
 आकृत्यै प्रयुजे अग्नये १,२,११;३,६,६
 आ कृष्णेन रजसा ४,१२,१७०;१४,८३
 आक्रन्दय बलमोजो ना ३,१६,४८
 आक्रम्य वाजिन् पृथिवीम् २,७,२१
 आखुं ते रुद्र पशुं १,१०,२२
 आगत्य वाज्यध्वान ५ २,७,२०
 आहोवैष्णवमेकादश १,४,६८;२,१,७;
 ३,१९;३,६,१
 आग्निमास्तं चहं २,१,८
 आग्नेयमजमालभेत २,५,५
 आग्नेयमष्टाकपालं २,२,२९;३,१;२२;
 ४,२२
 आग्नेयोऽष्टाकपालः १,१०,१;२,६,९
 आ घा ये अग्निमिन्धते ४,१२,१४९
 आ चर्षणिप्रा वृषभो ४,१४,२७३
 आच्छदि त्वा छन्दो १,६,१४;२२
 आच्छेत्ता ते मार्षम् ४,१,१४

आजङ्घन्ति सान्नेपां ३, १६, ४६
 आ जातं जातवेदसि ४, १०, ६८
 आजुहानः सुप्रतीकः २, १०, ६३
 आजुहानस्य सपिंपः २, १३, ५६
 आजुहानां ईद्व्यो वन्द्यश्च ४, १३, १४
 आजुहाना सरस्वती ३, ११, १५
 आ तं भज सौश्रवसे २, ७, ११५
 आ तृ न इन्द्र वृत्रहन् ४, ११, ९७
 आ ते अग्न इधीमहि २, १३, ४३
 आ ते मह इन्द्रोऽयुध ४, १२, ७७
 आ ते महो यो जात ४, १४, १६८
 आ ते शुष्मो वृषभ ४, ११, ९५
 आ ते सुपर्णा अमिनन्त ४, १२, १४१
 आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य ३, ११, ८४
 आ त्वा जिघर्षि मनसा २, ७, २५
 आ त्वा ब्रह्मयुजा २, १३, ६०
 आ त्वा वहन्तु हरयः २, ९, १
 आ त्वाहार्षमन्तरभूः २, ७, १०१
 आदित्वश्याम्युत २, १३, ११
 आदित्यः शुक्र उदगात् ४, १४, २०८
 आदित्यं गर्भं पयसा २, ७, २३९
 आदित्यानामवसा ४, १४, १९८
 आदित्या भागः वः २, २, १
 आदित्या वा इत उत्तमाः ४, ६, ५६
 आदित्यैर्नो भारती ३, १६, २४
 आदित्यो देव उदगात् ४, १४, २०४
 आ देवानामपि ४, १०, ५९
 आ देवो याति सविता ४, १४, ८०
 आधीतं चाधीतिश्च १, ४, ७३
 आ नः प्रजां जनयतु २, १३, ११७
 आ न एतु मनः पुनः १, १०, १९
 आनुष्टुभेन छन्दसा २, ७, ११
 आ नो अग्ने रथि भर ४, १२, १०६
 आ नो अग्ने सुचेतुना ४, १०, १३१;
 १२, १०५
 आ नो गहि सख्येभिः ४, १४, २२५
 आ नो दिवः ४, ११, ६२; १४, ४३
 आ नो दिवो वृहतः ४, १०, १६
 आ नो नियुक्तिः ४, १४, २६

आ नो मित्रावरुणा ४, ११, ६५; १४,
 १६६
 आ नो यज्ञं भारती ४, १३, १९
 आ नो याहि तपसा ४, १०, ६२
 आ नो वागो महे तने ४, १४, २१
 आ नो विश्वा आस्का ४, १४, १४५
 आ नो वीरोभिर्जनिता ४, १४, ११७
 आ नो वीरो जायतां १, २, ६६
 आन्त्राणि स्थालीर्मधु ३, ११, ७८
 आन्यं द्विवो मातरिश्वा ४, १४, २७०
 आपतये त्वा गृह्णामि १, २, ५३
 आपप्राथ महिना वृष्ण्या ४, १२, १०१
 आपस्त्वामश्विनो त्वाम् ४, १, १६
 आपृणानो विजहता १, ४, २७
 आपो देवीः प्रतियृग्णीत २, ७, १२३
 आपो देवीः शुन्धत १, २, १
 आपो देवीवृत्तमिन्वा २, १३, १२
 आपो देवीवृहतीः १, २, १२
 आपो मा मातरः १, २, ५
 आपो ह यन्महतीः २, १३, ११६
 आपो हि ष्ठा मयो २, ७, ५९; १३,
 १३; ४, ९, २४६
 आप्यायस्व सं ते ४, १३, ७१
 आप्यायस्व समेतु ते २, ७, १९५
 आ ब्रह्मन्ब्राह्मणः ३, १२, ८
 आभिः स्पृधो मिथतीः ४, १४, १६९
 आभिष्टे अथ गीभिः २, १३, ५४
 आमनस्य देव ये २, ३, ५
 आमयाविनः याजयेद् ४, ३, ६
 आ मा वाजस्य प्रसवो १, ११, १५
 आमाशिपो दोहकामा १, ४, ६
 आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः ३, १६, ४९
 आ यः हस्ते न ४, १०, ६६
 आयं गौः पृश्निरकमीद् १, ६, ६
 आ यदिषे नृपतिं तेजा ४, १४, २१३
 आ यद् दुवस्याद् दुवसे ४, ११, ९२
 आ यन्नरः सुदानवो २, ४, ३०
 आ यस्ततन्ध रोदसी ४, १३, ५७
 आ यस्मिन्सस वासवा ४, १२, ४३

आयातं मित्रावरुणा ४, १४, १३९
 आयाहि तपसा ४, १०, ६१
 आयाहि सुपुमा २, १३, ५९
 आयुः पाहि प्रजां पाहि ४, ६, १०
 आयुर्दा देव जरसः ४, १२, ९७
 आयुर्धा अग्नेऽस्यायुर्मे १, ५, ५०
 आयुर्धा अग्नि भ्रुवा ४, ६, ३८; ४९
 आयुर्मे दा वचो मे दा ४, २, ४५
 आयुर्मे यच्छ १, ८, १४
 आयुर्वै भ्रुवस्तमुत्तमं ४, ६, ३३
 आयुषे स्वाहा प्राणाय ३, १२, ११
 आयुषे हिंक्रु ४, २, ३०
 आयुष्मान्भवति ४, २, २३
 आ ये तन्वन्ति रश्मिभिः ४, ११, ७१
 आयोष्ट्वा सदने २, ८, ३३
 आराच् शत्रुमपवाधस्व ४, १४, ६७
 आर्यमा याति वृषभः ४, १२, ११३
 आवर्तमानो भुवनस्य २, १३, १०८
 आ वाः रथो रोदसी ४, १४, १२७
 आ वा एष प्रजापतये ३, ५, १
 आ वाचो मध्यमरुहद् २, १२, १८
 आ वासुपस्थमद्गहा ३, ८, २०
 आ वां मित्रावरुणा ४, १४, १६२
 आ वायो प्र वायुं ४, १४, २५
 आवायो भूष शुचिपा १, ३, २०
 आवाहितमावाहित् २, ९, ५८
 आ विश्वतः प्रत्यञ्जं २, ७, २६
 आ विश्वदेवः सत्पतिः ४, १२, १६९
 आविष्टयो वर्धते ४, १४, १०७
 आ वृत्रहणा वृत्रहामिः ४, १३, ६०
 आ वेधसं नीलपृष्ठं ४, १४, ४७
 आ वो देवास ईमहे १, २, २०; ४, १४, ३०
 आ वो यन्तूदवाहासो ४, ११, ७२;
 १४, १५५
 आ वो राजानम् ४, ११, ११०
 आशीर्ना ऊर्जमुत ४, १२, ७४
 आशुः शिदानो वृषभो २, १०, ३४
 आशुतिवृद्धान्तः २, ८, १२
 आश्रुतिरुत्तरतो ४, ९, ५७
 आ समुद्रा अञ्जुच्यतुः १, ३, ९८

आ सवः सवितुर्यथा ४,११,६८
 आ सुष्वयन्ती यजते ४,१३,१७
 आस्माकोऽसि शुक्ले १,२,३३
 आहं पितृन्सुविदत्रं ४,१०,१३८
 आहिताग्निर्वा एष ३,६,८
 अङ्गनाश्वस्य यच्छिरः २,१३,२५
 इडा एहासावेहादिता ४,९,१०१
 इडाभिरग्निरीड्वः ३,११,११५
 इडामग्ने पुरुक्षसः २,७,१३७; ४,
 ११,१८
 इडामग्ने त्वं नो अग्ने ४,१२,८१
 इडायास्त्वा पदे धयं १,६,२४; ४,६,
 ४,१०,९४; ११,२७
 इडाये हिंक्रु ४,२,२६
 इडा स्थ मधुकृतः स्योना १,५,३३
 इडोपहृतोपहृतेडा ४,१३,४५
 इत एव प्रथमं १,८,४६
 इति कामायालभ्यन्ते ३,१,१६
 इति कामेनैवास्मै ४,२,१२
 इति कुम्भं जघन्यायाः ३,३,७
 इति गर्भिण्या वाचा १,८,२१
 इति गवां लक्ष्म कुर्याद् ४,२,६५
 इति गाः सःसृजेष्वा ४,२,७०
 इति गाः सायमायतीः ४,२,६७
 इति गायत्री वै यज्ञस्य १,४,५९
 इति गाईपत्यं १,५,७३
 इति गिरिवै रुद्रस्य १,१०,५०
 इति गृह्णाति तृतीय ४,६,२९
 इति गृह्णाति प्रातःसवने ४,६,२१
 इति गृह्णाति सर्वेभ्यो ४,६,२७
 इति गोर्वा एतन्महिमा ३,७,११
 इति गोष्ठो वै ४,२,९
 इति घृतस्य वा २,३,२१
 इति चतुरक्षरम् १,४,४९; ५,६
 इति चतुर्निर्ग्रामम् ४,५,२२
 इति चत्वारो वै ४,४,१०
 इति छन्दाःसि वै देवाः ४,५,१२
 इति जयति संग्रामम् ४,२,९०
 इति जुहुयादियः ४,८,१९

इति जुहुयादेतद् ४,८,१४
 इति जुहुयादेतानि ४,२,८८
 इति जुहुयादेया १,८,३०; ३,२
 इति जुहुयाद् १,४,८५; ८,२७; ४०;
 ४४; ६०; ४,२,७९; ८,२,८५
 इति तत्सार्थं ज्योतिषा १,६,५२
 इति तद्य एव कश्च १,४,५७
 इति तद्वा अदश्चक्षुः १,८,३
 इति तद्वाव त्रैधा २,४,१५
 इति ताद्विष्णवे २,४,६; १०
 इति तद्वे देवा यज्ञम् ३,८,११
 इति तन्मिः वितनुयात् ४,२,७२
 इति तमेवाभितिष्ठति ३,१,६
 इति तमेवास्यै ४,७,१९
 इति तस्मादपोभयेषां ४,२,९५
 इति तस्य गृहाद् २,२,८
 इति तानेव पगिचृणाक्त ३,९,१२
 इति तेनैवास्य ते ३,१०,३
 इति तेभ्य एव ३,९,१०
 इति ते यदा समवामृशः ३,७,१८
 इति त्रयोदशीमाहुति १,४,८२
 इति त्रयो वा हम् ४,१,७
 इति त्रिरुद्धति ४,१,२२
 इति दक्षिणाग्निं १,५,७५
 इति दक्षिणीयेष्वेव १,४,६३
 इति दक्षोपरिष्ठाद् ४,६,६३
 इति दर्शपूर्णमासा १,४,८०
 इति दिवः प्रत्यनुदत् ४,१,६४
 इति देवाः सा २,१,१९
 इति देवा यज्ञादक्षाःसि १,४,४२
 इति देवेभ्य एवैनं ४,१,११
 इति ध्रुवं प्रवर्तयेद् ४,६,३५
 इति न वा एते ४,१,८८
 इति निरुद्धस्य राज्ञः २,२,६
 इति निर्ऋतिगृहीतो २,२,१०
 इति पञ्चाक्षरम् १,४,५५
 इति परिदधाति २,४,२०
 इति परिपश्यति ४,७,४
 इति पशवो वै पूषा ३,१०,१८

इति पितरः ४,२,६
 इति पुनात्येवैनाः ४,१,३
 इति पुमाःसं जातम् ४,२,५१; ५९
 इति पुर उपसादयति ४,१,३८
 इति पुरस्तात् प्रयाजा १,७,१६
 इति पुरस्तात् स्वय ३,४,११
 इति पुरस्तादाद्यानाः ४,२,२७
 इति पुरस्तादार्भवस्य ४,२,३१
 इति पुरस्ताद्धोतोः १,८,१९; ३,५; ३,८; ४,२
 इति पुरस्तान्माध्यंदिनस्य ४,२,२९
 इति पुरस्ताद्दृहिः ४,२,२५
 इति पुरस्ताद्दृपाया ३,१०,५
 इति पुरोडाशम् १,४,६२
 इति पुरोनुक्ताक्या १,४,४७
 इति पुरोरुचं कुर्याद् ४,६,१८
 इति प्रजापतिर्वै भगो १,४,७८
 इति प्रजायाः पशूनाः १,८,१३
 इति प्रजा वा आधीतं १,४,७४
 इति प्रज्ञात आज्यगृहः १,४,४०
 इति प्रतिनयति ४,१,२४
 इति प्रतिप्रस्थानः ४,६,८
 इति प्रथयत्येवैनं ४,१,८६
 इति प्रातस्तत्सार्थं १,६,५४
 इति प्राणापानौ ३,१०,२४
 इति प्रैवैनान् भावयति ४,१,३२
 इति बलिहतो ४,२,५५
 इति बृहत ऋचम् २,३,२७
 इति ब्राह्मणाऽशाःसिने ४,६,२३; ३१
 इति ब्रूयादात्मन्येव ४,२,४९
 इति ब्रूयाद् असितः ३,७,६
 इति ब्रूयाद्धविः २,२,२
 इति ब्रूयाद् यदि ३,९,६
 इति ब्रूयाद् वायूगोपा ३,९,८
 इति भागधेयः ३,८,१८
 इति भूतिमाशास्ते ४,१,८४
 इति मनसा यज्ञम् ३,६,१८
 इति मनुःप्याः ४,२,४
 इति मनो वै चित्तः १,४,७२
 इति मन्थिपात्रं सादयेत् ४,६,१५

इति मित्रायैवेनां ३, १, १२
 इति य एव देवाः १, ४, ३७; ३, ८, २१
 इति यजमानः वा ३, ९, २०
 इति यजुर्वेदं १, ८, २५
 इति यजुषैव युज्यन्ते ४, १, ५४; ९४
 इति यजुषमन्ति करोति ४, १, ५२
 इति यजुर्वेदोति शान्तिः ३, ४, १७
 इति यजुर्वेदोत्यात्मानः ३, ४, १५
 इति यज्ञं प्रेष्येति ४, ५, ४
 इति यज्ञो वा आकूतं १, ४, ७०
 इति यज्ञो वै त्रिण्युः ४, १, २६; ४०
 इति यदेवादां योनिमति ३, ४, ९
 इति यदोदत्तपत्ने ४, १, ७५
 इति यद्वाव प्राचीन ३, ८, १४
 इति यद्दहीहीति ४, १, ३४
 इति यं द्विप्यात्तः २, २, १८
 इति यवानेकविंशति ४, ८, १२
 इति यावद्यावदेवम् ४, १, १५
 इति योऽस्य मियः स्यात्तः २, २, २०
 इति यो देवानां ४, १, ४४
 इति रक्षसामपहृत्यै ४, १, ४२
 इति रथन्तरस्या २, ३, २५
 इति रथिमेवास्य ४, २, ४६
 इति रथैवेनां ४, २, ७४
 इति रुद्रादेवेनाः ४, १, ५
 इति रेवतीमनुच्य २, ३, ३३
 इति रवं एवास्मिन् ४, ६, ५२
 इति रजो वा आपो २, १, १३
 इति वरुणमेवैनमकः ३, ७, १४
 इति वरुणसवो वा ४, ४, ८
 इति वपट्करोति १, १०, ४६
 इति वारुणै गाथत्री १, ४, ६५
 इति वारुणै सरस्वती ३, १०, २०
 इति विश्वेषु वा ४, २, ४४
 इति विश्वदर्शतो ४, ६, ५४
 इति वैराजस्या ऋचम् २, ३, ३१
 इति वैरूपस्या २, ३, २९
 इति व्रतः ३, ६, १०
 इति शकवरीमनुच्य २, ३, ३५
 इति शुक्रपात्रं निरुद्ध ४, ६, १३

इति शृतत्वाय ३, १०, १०
 इति श्रद्धासौ ४, ४, १६
 इति सध्वत्सरो वै २, १, २१
 इति स चतुर्थमिन्द्रियस्य १, ९, १०
 इति स तृतीयमिन्द्रियस्य १, ९, ८
 इति स तृतीयं वधूव ४, ६, ४१
 इति सत्यमाहेत्य २, ४, १८
 इति स द्विभागं वधूव ४, ६, ४३
 इति स पञ्चममिन्द्रियस्य १, ९, १२
 इति स पुरं तद् ४, ६, ४५
 इति सभासदः पादौ ४, २, ५७
 इति समावचनौ १, १०, ३४
 इति समुद्रो वै कामो १, ९, १६
 इति सविनुपसूत ४, १, ४७
 इति स षष्ठमिन्द्रियस्य १, ९, १४
 इति सादयति १, ८, १७
 इति सादयत्या १, ८, १५
 इति सादयेद् ४, ६, ११
 इति सा सह वपट्कारण ३, ६, १४
 इति सुपदेवैनः १, ८, ५१
 इति सुमो वै नामासुर ४, २, ६४
 इति सुलोऽर्धमिन्द्रियस्य १, ९, ६
 इति सोऽग्रवीद् ३, ८, ९
 इति सोऽवेदस्ति २, ४, ८; १२
 इति सोमपीथेन ४, ६, ६१
 इति खियं जाताम् ४, २, ५३; ६१
 इति स्वा होनः १, ८, ६
 इति हव्यवाहमेवैनम् १, ६, ४७
 इतीन्द्रवज्रैवास्य २, १, ११
 इतीन्द्रस्याहेनः २, ४, ४
 इतीन्द्रियः वा इन्द्र ३, १०, २२
 इतीन्द्रो वै वृत्रमप्लव्यहः ३, ६, ५
 इतीमे एव प्रथयति ४, १, ५९
 इतीयः वा अदितिः ४, १, ८२
 इतीयः वा एषेमाः ४, २, १४
 इतीलान्द्रा हि पशवः ४, २, ४३
 इतो जज्ञे प्रथमः १, ६, ९
 इत्यग्निरेवासौ तेजः २, २, १६
 इत्यग्निर्वै वसुमान् ४, १, ९०
 इत्यग्निर्वै सर्वा देवताः १, ४, ६७

इत्यद्यावाकाय ४, ६, २५
 इत्यध्वर्युपात्रं ४, ६, ६
 इत्यध्वर्युः पुरो वाचः ३, ६, १६
 इत्यनिशिताऽहोताः ४, १, ७७
 इत्यपश्चाद्देवानां ३, ९, १४
 इत्यपिदध्यात् ४, ५, १६
 इत्यन्वाहोदान्तो हि १, १०, ४४
 इत्यभिचरन्सादयेत् ४, ५, १८
 इत्यभिनिदध्याद् ४, ७, २१
 इत्यभिमन्त्रयेत् १, ८, ५६
 इत्यरुर्वै नामासुर ४, १, ६२
 इत्यविदो यज्ञा इमिति ४, ५, ७
 इत्यवेक्षेत १, ८, ११
 इत्यव्यायुकोऽध्वर्युः ४, १, ३६
 इत्यश्विनो वै देवानां ४, १, १७
 इत्यसुरा आह्वयन् २, १, १७
 इत्यस्मिन्वावेनमेतं १, ८, ५८
 इत्यस्यामूर्जमदधात् ४, १, ८०
 इत्यहोरात्रे वै १, ५, ६६; ७७
 इत्याग्नीध्राद्वा ३, ८, २६
 इत्याज्यधानीः ४, १, ७२
 इत्यात्मन्यज्ञस्य ४, १, ९२
 इत्यादित्यान् वा २, २, ४
 इत्यायुरेवास्मिन् ४, ६, ३९; ५०
 इत्याशिपमेवाशास्ते ४, १, ४९; ७, ७
 इत्यासन्नमभि ४, १, १९
 इत्यास्थानादेवेनं ४, ६, ३७
 इत्याह जुश्च तेन ४, १, ६७
 इत्याह तेन होत्रा १, ८, ५
 इत्याह भस्म त्वा १, ५, ६८
 इत्याह यज्ञो वै ४, १, ५७
 इत्याह रक्षसामपहृत्या १, ४, ४४
 इत्याहवनीयं १, ५, ७०
 इत्याह विमुक्त्या एव ४, ६, ४
 इत्याह्वयत्तन्सा ४, २, २
 इत्युत्तमो ह चेतयति ४, ५, २५
 इत्युद्दति वा आह ३, ६, २०
 इत्युपमृतम् ४, १, ६९
 इत्युपरिष्ठात् ३, १०, ७
 इत्युपरिष्ठात्तु १, ७, १८
 इत्युजैः यजमाने वधाति ४, १, ३०

इत्यृक्सामे वा ३,१०,१६
 इत्यृक्सामे वै सारस्वता १,८,५३
 इत्यृग्वै विज्ञातः साम १,४,७६
 इत्यृग्वभस्य कर्णं ४,२,७६
 इत्येतान्येवावरुद्धे १,८,४९
 इत्येताभ्य एवैनं २,५,८
 इत्येता वै रुद्रस्य १,८,२३
 इत्येते वा एतस्य १,८,४७
 इत्येव ब्रूयात् तां वै ३,८,३
 इत्येवाह चतुर्व्रतः ३,८,६
 इत्येष वाव स उपाः ४,६,५९
 इत्यैडीश्र वा इमाः १,५,५३
 इत्योषधीनामहिः सायै ४,१,१३
 इदं वचो अग्निना २,३,१६
 इदं वामास्ये हविः ४,१२,१
 इदं विष्णुर्विचक्रमे १,२,६३; २,७,
 २२६; ४,१,७४; १२,२१
 इदं श्रेयो मन्यमानो २,१३,७९
 इदं हविः प्रजननं ३,११,१०३
 इदं क्षत्रं दुष्टरमस्त्वोजो ३,१६,५५
 इदं ते हव्यं घृतवत् ४,१२,१८५
 इदं धावापृथिवी ४,१४ ९०
 इदं नमो वृषभाय ४,१४,१९६
 इदमददाद्रभसं ४,१४,१०१
 इदमहममुमासुप्यायणं ४,६,५; ७,१२;
 १४; ७,२०; ९,३४-३६
 इदमहमसुप्यासुप्या २,१,१०; ६,४,
 ६; ३,३; ६; ४,५,१५; १७,६,३४
 इदमहमादित्यान् २,२,३
 इदमहं मां चामुं २,२,१७; १९
 इदं पितृभ्यो नमो ४,१०,१३९
 इदं दक्षं परिददाद् ४,९,१८२
 इन्दुर्वक्षः श्येन ऋतावा २,१२,११;
 ४,९,१८५
 इन्द्रं वयं श्रुनासीरम् ४,१०,१४९
 इन्द्रं विश्वा अवीवृधन् २,१०,५१
 इन्द्रं वो विश्वतस्परि ४,११,९४
 इन्द्रं स्तुहि वज्रिणः ४,१४,१७४
 इन्द्रः पृणन्तं पपुरिं ४,१४,९३
 इन्द्रः स दामने कृत २,१३,३१

इन्द्रः सुत्रामा स्ववं ४,१२,१२०
 इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन ३,११,७७
 इन्द्र एषां नेता २,१०,४१
 इन्द्रं दुरः कवश्च्यो ३,११,५
 इन्द्रं नरो नेमं ४,१२,६७; १४,६३
 इन्द्र मरुत्व इह पाहि १,३,५५
 इन्द्रमिन्द्राथिनो २,१३ २६
 इन्द्रमिन्द्रो वहतो १,३,९२
 इन्द्र वाजेपु नोऽव २,१३,२९
 इन्द्रवायू इमे सुता १,३,२२
 इन्द्रवायू सुमंशशा १,११,२१; २,२,२४
 इन्द्रस्तरस्वानभिमातिं ४,१४,१७२
 इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्याः ३,१५,७
 इन्द्रस्य चपालमसि १,२,९५
 इन्द्रस्य त्वौजसा २,७,२१२
 इन्द्रस्य तु वीर्याणि ४,१४,१८८
 इन्द्रस्य मन्त्रे प्रथमस्य ३,१६,७२
 इन्द्रस्य रूपमृषभो ३,११,८३
 इन्द्रस्य वज्रोऽसि २,६,३१
 इन्द्रस्य वज्रो मरुताम् ३,१६,४०
 इन्द्रस्य वृष्णो जनिष्ठा ४,१४,१८४
 इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य २,१०,४२
 इन्द्रस्यौऽसि प्रजापते ४,२,१४
 इन्द्रस्यापूपः ३,१०,२१
 इन्द्रा इन्द्रयोः सचा २,१३,२८
 इन्द्रा ओषधीरसनो ४,१४,७०
 इन्द्राग्निभ्यां त्वा ४,६,२४
 इन्द्राग्नी अव्यथमाना २,८,१०
 इन्द्राग्नी आगतः सुतं १,३,५१
 इन्द्राग्नी नवतिं ४,१०,१२५
 इन्द्राग्नी मित्रावरुणो ४,१४,२४४
 इन्द्राग्नी रोचना दिवः ४,१०,१००;
 ४,११,१
 इन्द्राग्नयोः पक्षतिः ३,१५,५
 इन्द्राणी पत्या ३,८,१३; ४,१२,२५
 इन्द्रा तु पूषणा वयं ४,१२,१६३
 इन्द्रावृहस्पतिभ्यां त्वा ४,६,३०
 इन्द्रायत्वाजुष्टं १,११,२८; ३,४,६,२२
 इन्द्राय त्वा वृहद्वते १,३,४३
 इन्द्राय त्वा सुपुत्तमं १,३,१०

इन्द्राय त्वेन्द्रस्य १,२,८०
 इन्द्राय देवेभ्यो हविः ४,१,२१
 इन्द्राय वार्हताय २,३,२६
 इन्द्राय मन्युमते २,२,३४; ५,१०
 इन्द्राय राथन्तराय २,३,२४
 इन्द्राय रैवताय २,३,३२
 इन्द्राय वाचः वदत १,११,१६
 इन्द्राय वैराजाय २,३,३०
 इन्द्राय वैरूपाय २,३,२८
 इन्द्राय शाकराय २,३,३४
 इन्द्रायाः होमुचा २,२,३२; ६,१५;
 ४,३,९
 इन्द्रायार्कन्तेऽश्व २,२,३२
 इन्द्रायेन्द्रः सरस्वती ३,११,१४
 इन्द्रावरुणा युवमध्वराय ४,१२,८४
 इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा ४,६,३२
 इन्द्राविष्णू इः हिताः ४,१२,१२९
 इन्द्राग्निना मधुनः ४,९,११४
 इन्द्रियाणि शतक्रतो ४,१२,४५
 इन्द्रेण मन्युना १,३,३७
 इन्द्रेमं प्रतरं नय २,१०,३२
 इन्द्रोऽस्मि अवत वज्र ४,१४,९७
 इन्द्रो जयति न ४,१२,७६
 इन्द्रो दधीचो अस्थभिः २,१३,२३
 इन्द्रो दीर्घाय चक्षसा २,१३,२७
 इन्द्रो देवाः शम्बरं ४,१४,१८३
 इन्द्रो देवानामधिपाः ४,१४,१७६
 इन्द्रो द्यौरुः श्वर्युत ४,१४,९४
 इन्द्रो वभूव ब्रह्मणा ४,१४,९६
 इन्द्रो बलः रक्षितारं ४,१४,६८
 इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य ४,१४,९२
 इन्द्रो मदाय वावृधे ४,१२,१०७
 इन्द्रो यज्ञः वर्धयन् ४,१४,१८०
 इन्द्रो यातोऽवसितस्य ४,१४,१९०
 इन्द्रो राजा जगतं ४,१,१९३
 इन्द्रो वृत्रः वज्रेण ४,१४,९५
 इन्द्रो वृत्रमतरद् ४,१४,१७८
 इन्द्रो वै वृत्रमहन्तस् ३,३,९
 इन्द्रो वै वृत्राय ४,६,१९

इन्धानास्त्वा शतः हिमा १,५,२०
 इन्वानो अग्निः वनवद् ४,१४,१३६
 इमः यज्ञः वर्धयन् ४,१४,१८१
 इमः यज्ञमथिना ४,१२,१८३
 इमः यज्ञमिदं वचो ४,११,१३७;
 १२,४
 इमः यमं प्रस्तरमा ४,१४,२३२
 इमः स्तोममर्हते २,७,४३
 इमं नो यज्ञममृतोषु ४,१३,२८
 इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः ४,९,२२६
 इममु पु त्वमस्माकः ४,९,१९१
 इमं मा हिः सीर्द्धिपादं २,७,२४४
 इमं मे देव सवितः २,७,८
 इमं मे वरुण ४,१०,४९; १०४; १४,२५२
 इममग्ना आयुषे २,३,१७
 इमा जुहाना युग्मदा ४,१४,४४
 इमां धियः शिक्षमाणस्य १,२,१५
 इमान्मे मित्रावरुणौ १,५,६२; ६५; ७६
 इमामगृभणन् ३,१२,१
 इमामिन्द्र हस्तच्युतिः २,७,१६३
 इमा रुद्राय तवसे २,९,३७
 इमे तुरं मरुतो ४,१४,२६६
 इमे हिरण्यवर्णाः २,९,५६
 इमो अग्ने वीततमानि ४,१०,२४
 इमो ते पक्षा अजरो २,१२,१०
 इमो देवो जायमानौ ४,११,४३
 इयः विसृष्टिर्यत ४,१२,२०
 इयः वै कर्तृर्वाक् ३,७,३
 इयः शुष्मेभिर्विसखा ४,१४,१०३
 इयत्यग्र आसीदतो ४,९,११
 इयदस्यायुरस्या २,६,३२; ४,४,६
 इयं ते शुक्र तनूरिदः १,२,३०
 इयमेव सा या प्रथमा २,१३,७३
 इरज्यज्ञो प्रथयस्व २,७,१९१
 इरावती धेनुमती १,२,६४
 इलान्दाः स्य ४,२,४२
 इलान्दे ४,२,५
 इप ऊर्जे पिपीहि ४,९,१३९
 इपमूर्जमहामिन २,७,१८७

इषे त्वा सुभृताय १,१,१
 इषे त्वोपावीरस्युपो १,२,१०१
 इषे पिपीहि ४,९,१३५
 इषे राये रमस्व १,८,४८
 इपोऽसि त्वेषोऽसि ४,६,५३
 इष्कर्तारमध्वरस्य २,७,१९४
 इष्टाहोत्रीयः साम गाय ४,९,१८७
 इष्टो यज्ञो मृगुभिः १,४,१०; २,१२,१५
 इह त्वष्टारमग्रियः ४,१३,७२
 इह त्वा सूर्याचरोद् ४,११,११८
 इह प्रजा विश्वरूपा ४,२,६६
 इहेह वः स्वतवसः ४,१०,८२
 इहैव क्षेम्य एधि १,८,५७
 इहैवामे अधिधारया २,१२,२८
 ईडानो वह्निर्मसाग्निः २,१२,३८
 ईडितो देवैर्हरिर्वा ३,११,३
 ईडे अग्निः त्रिपश्चितं ४,११,३६
 ईडे अग्निः स्ववसं ४,१४,१५०
 ईड्यश्वासि वन्यश्वासि ३,१६,१९
 ईशाना वार्याणाम् ४,९,२४९
 ईशानाय परस्वता ३,१४,१०
 ईशानाय प्रहुतिः यस्ता ४,१४,१८
 उक्षाज्ञाय वशाज्ञाय २,१३,९४; ४,
 ११,११२
 उक्षा समुद्रे अरुणः २,१०,५३
 उखां कृणोतु ऋक्त्वा २,७,६६
 उग्रं पश्येद्वाद्भृत् ४,१४,२५१
 उग्रश्च भीमश्च ४,२,२१३
 उग्रा दिशामभिभूनिः ३,१६,५२
 उच्छृग्मा ओपधीनां २,७,१७५
 उच्छ्रयस्व वनस्पते १,२,७६; ४,१३,३
 उत मा व्यन्तु देवपत्नीः ४,१३,७५
 उत देवा अवहितं ४,१४,३१
 उत नोऽहिर्बुधयः १,६,३३
 उत नो देव देवं ४,११,१२८
 उत नो ब्रह्मन् हविष ४,११,४४
 उत युवन्तु जन्तवा ४,१०,६५
 उत माता महिपमन्व ४,१२,१३०
 उतमेनग्मसुस्तेमं ४,५,८

उत श्रवस भा ४,९,३०
 उत स्याऽस्य द्रवतस्तु १,११,१४
 उत स्या नः सरस्वती ४,१४,९८
 उता नो मित्रावरुणा ४,९,१९६
 उत्तैनः विश्वा भूतानि २,९,२१
 उत्काम महते सौभगाय २,७,२३
 उत्तानाय त्वाङ्गिरसाय १,९,१३
 उत्तिष्ठ वृद्धी भवोर्ध्वा २,७,७२
 उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ४,९,४; १२,१६
 उत्सन्नयज्ञो वा एष ३,२,११
 उदकमीद् द्रविणोद्वा २,७,२४
 उदमं तव तद् १,६,३
 उदमे तिष्ठ प्रत्यातनुष्व २,७,२०७
 उदमे शुचयस्तव १,५,१४; ४,१२,११५
 उदपुरा नामास्यज्ञेन २,८,३१
 उदमुतो न वयो ४,१२,१७१
 उदरः वै वृषः पाप्मा २,४,१६
 उदस्थाद्भोजिदश्चिद् २,७,१६२
 उदस्य शुष्माज्ञानोः ४,९,२०८
 उदहं प्रजया पशुभिः १,८,१२
 उदायुषा स्वायुषो १,२,३७
 उदीची दिक् शरदतु २,७,२५२
 उदीरतामवरा ४,१०,१४०
 उदीरयता मरुतः २,४,३१
 उदु तिष्ठ स्वध्वर २,७,४८; ४,९,१९९
 उदुत्तमः वरुण १,२,११८; २,७,१०२;
 ४,१०,१०६; १४,२५४
 उदुत्तमस्तभनाद् ४,१४,३९
 उदुत्ते मधुमत्तमा १,३,१२०
 उदु त्वं चित्रम् ४,९,१८९; २०१
 उदु त्वं जातवेदसं १,३,१००
 उदु त्वा विश्वे देवा २,७,११८; १०,४४
 उदेनमुत्तरं नयाग्ने २,१०,३१
 उदेनमुत्तरं नयेति ३,३,१०
 उदेपां वाहनति २,७,९०
 उद्गामश्च निग्राभश्च १,१,४०
 उद्बुध्यस्वाम्ने प्रति २,१२,२२
 उद्भवः स्य १,८,१०
 उद्भिन्नः राज्ञः ४,४,९

उद्योजनमन्तर्याम् २,७,१६१
 उद्दयं तमसस्परि २,१२,३४; ४,९,२५६
 उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो ४,१२,९१
 उन्नतः शितिबाहुः ३,१३,१२
 उन्नम्भय पृथिवीं १,३,७५
 उन्मासि ४,९,६८
 उपक्षरन्ति सिन्धवो ४,११,५३
 उप छायामिव घृणेः ४,११,३९
 उप उमन्नुप वेतसे २,१०,४
 उप त्वाज्ञे दिवेदिवे १,५,२५
 उप त्वा जुद्धो मम १,६,२
 उप त्वा रणवसंशं ४,११,३८
 उपप्रयन्तो अध्वरम् १,५,१,४६
 उप प्रागात् सुमन्मे ३,१६,५
 उपप्रेहि वाचस्पते ४,१२,२६
 उप मेहि सहोजो ४,९,११२
 उपयामगृहीतोसि १,३,१७,२१,२२,
 २५,२७,२८,३०,३२,४१,४२,४६,५०,
 ५२,५४,५६,५८,६०,६२,६४,६६,६८,
 ७०,७२,७७,७८,८०,८३,८७,८९,९१,
 ९३-९४; ११,३२,२,३,४१; ३,१२,१९;
 २१; ४,६,२०; २६; २८
 उप श्रेष्ठा न आशिरो ३,१६,७७
 उपश्वासय पृथिवीमुत ३,१६,४७
 उपहृताः पितरः ४,१०,१३७
 उपाङ्गुपात्रेण ४,७,११
 उपावसृज त्मन्या ४,१३,२१
 उपेममृक्षि वाजयुः ४,१२,९२
 उपो ह यद्विदथ ४,११,५
 उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां ४,२,०,४
 उभा जिग्यथुर्न २,४,२७; ४,१२,१२८
 उभाभ्यां देव सवितः ३,११,९४
 उभा वामिन्द्राग्नी १,५,३
 उरु ॥ हि राजा वरुणः १,३,११४
 उरु विष्णो विक्रमस्वो १,२,८५; ८९
 उर्वन्तरिक्ष ॥ वीहि १,२,३८; ८७;
 ११३; २,७,१६
 उर्वन्तरिक्षमन्वोमि ४,१,३३; ३५
 उर्वी पृथ्वी बहुले ४,१४,९१
 उर्वी रोदसी ३,१६,८५

उशन्तस्वा हवामहे १,१०,४३; ४,१०,
 १३०
 उशिक् पावको भरतिः २,७,११२
 उषासा नक्तमश्विना ३,११,१८
 उषासानक्ता बृहती ३,११,६
 उषे यद्वा सुपेशसा ३,११,११८
 उष्टारथोः पीत्वयोरथो २,७,१६४
 ऊर्जं गृहीत ४,१,२९
 ऊर्जा पृथिवी ॥ यच्छत ४,१,७९
 ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा १,५,३१
 ऊर्जे पिपीहि ४,९,१३६
 ऊर्जो नपाज्जातवेदः २,७,१९२
 ऊर्जो नपात ॥ स २,१३,७०
 ऊर्ध्वं ऊ पुण ऊतये २,७,४९; ४,१३,५
 ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि ४,९,८९
 ऊर्ध्वा अस्य समिधो २,१२,३५
 ऊर्ध्वा दिग्मेमन्तशिनिरा २,७,२५३
 ऊर्ध्वा दिशा ॥ रन्तीराशौ ३,१६,६०
 ऊर्ध्वामेनामुच् ३,१३,१
 ऊर्ध्वो अध्वरो १,१,३७
 ऊर्ध्वो नः प ह्य ॥ हसो ४,१३,६
 ऊर्ध्वो भव प्रतिविध्या २,७,२०८
 ऋक्तामयोः शिल्पे स्थस्ते १,२,१४
 ऋचा त्वा छन्दसा २,१३,१७
 ऋचे त्वा रुचे त्वा २,७,२३८
 ऋजवे त्वा साधवे त्वा ४,९,३३
 ऋजीते परिवृद्गृधि ३,१६,४३
 ऋत ॥ वै सत्य ॥ यज्ञो १,१०,३६
 ऋत ॥ सत्यमृत ॥ २,७,५५
 ऋतस्य गोपा अधि० ४,१४,१६३
 ऋतस्य धामप्रथमा २,१३,७८
 ऋतस्य पथा प्रेतश्चन्द्र १,३,१०५
 ऋतस्य पन्थामनु २,१३,७५
 ऋतावान ॥ वैश्वानरम् ४,११,१६
 ऋतावानं महिष ॥ २,७,१९३
 ऋताषाट्टत धामाग्निः २,१२,७
 ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः ३,११,२२
 ऋतूनां पत्नी प्रथमे २,१३,७१
 ऋतेन यावापृथिवी ४,१४,२४३

ऋतेन सत्यमिन्द्रिय ॥ ३,११,४४; ४६
 ऋत्विजो वृणीते ३,९,१८
 ऋदूदरेण सख्या ४,११,४७
 ऋध्यासमद्य मखस्य ४,९,१५
 ऋष्टयो वो मरुतो ४,११,१००; १४,
 २६५
 एकया च दशभिश्च ४,६,३
 एकयास्तुवत प्रजा २,८,१४
 एकस्यै स्वाहा द्वाभ्या ॥ ३,१२,१७
 एकस्य चिन्मे विद्भवस्तु ४,११,८८
 एकाचेतत् सरस्वती ४,१४,१००
 एको वो देवो २,१३,१०
 एण्यहो मण्डूको ३,१४,१७
 एतत्ते अग्ने राध एति १,३,१०३
 एतद्वा अस्य १,१०,४८
 एतद्वा एषाभ्यनृक्ता ४,६,५७
 एता ॥ संकुप्य जुहुधि १,४,६६
 एता उ वः सुभगा ३,१६,२१
 एता ऐन्द्राग्ना द्विरूपा ३,१३,१३
 एता ते अग्न उचथानि ४,१४,२२३
 एतावती वा ह्यं ३,८,१६
 एते ते वायो ३,९,७
 एते वै वरुणस्य २,३,३
 एते वै सजाताः २,३,६; ८
 एते होमा भक्षंकाराश्च ४,७,२०
 एनां मुखेन वायुमिन्द्रवन्तो ४,१२,८७
 एना वो अग्निं नमसा २,१३,४६
 एना व्याघ्रं परिषस्व २,१,१२
 एन्द्र सानसि ॥ रयि ॥ ४,१२,६५
 एभिर्नो अकैर्भवा ४,१०,४१
 एमामनु सर्पतेमौ ४,२,३५
 एवा पित्रे विश्वदेवाय ४,११,६४;
 १४,५१
 एवा वन्दस्व वरुणं १,२,८६
 एवेदेते प्रति मा ४,११,९०
 एष छागः पुरो अश्वेन ३,१६,३
 एष ते योनिरिन्द्राय १,३,४४
 एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा १,३,७९
 एष ते वायो ३,९,५

एष वः स्तोमो मरुत ४,११,९३
 एष वज्रस्तेन मे २,६,४०
 एष वै प्रजापती १,६,४३
 एष स्य वाजी क्षिपणिं १,११,१३
 एषा युष्माकं पितर १,१०,१४
 पृष्टू पु ब्रवाणि ते ४,१२,३
 ऐन्द्रमेककपालं २,२,३३
 ऐन्द्रमेकादशकपालं २,१,९
 ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं २,१,१६,८
 ऐन्द्रायार्हस्पत्य २,१,२२
 ओं श्रावय १,४,४८; ४,१,६६; ९,
 १३०
 भोजसे बलाय त्वोद्यले १,६,१८
 भोजस्तदस्य तिविप १,३,८८
 भोजिष्ठं ते मध्यतो ४,१३,३२
 भोजोऽसि सहोऽसि २,१,२०
 भोभे सुश्वन्द्र विश्वते २,१३,२२;
 ४,१२,१२२
 ओमासश्र्वर्षणीधृतो १,३,५३
 ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत ४,९,४५
 ओषधयः प्रतिगृभ्णीत २,७,५६
 ओषधयः प्रतिमो २,७,५७
 ओषधया उप मा १,२,१७
 ओषधीरिति मातरः २,७,१६९
 ओषधे त्रायस्वैन १,२,२; ९०; ११०;
 ३,९,३
 और्वभृगुवच्युचिम् ४,११,६७
 क इदं कस्मा भदात् १,९,१५
 कः सिवदेकाकी चरति ३,१२,२५
 ककुभ ५ रूप ५ वृषभस्य १,३,९९
 कण्वा इव भृगवः १,३,१२१
 कदा चनः प्रयुष्टस्युभे १,३,७१
 कदा चन स्तरीरसि १,३,६९; ५,४१
 कद्विण्यासु वृधसानो ४,११,१११
 कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेः ४,११,१३३
 कया न शिचन्न २,१३,६६; ३,१६,६८;
 ४,९,२५०
 कया शुभा सवयसः ४,११,७९

कल्पेतां धावापृथिवी १,६,३७; २,८,
 २५,२८
 कवश्च्यो न व्यचस्वती ३,११,१७
 कस्त्वा सत्यो मदानां २,१३,६७; ४,९,
 २५१
 कस्य ब्रह्माणि जुजुषुः ४,११,८०
 काण्ढात्काण्डात्प्ररोहन्ती २,७,२१४
 कामं कामदुषे धुक्ष्व २,७,१८८
 कामो हविषा मन्दिष्टो १,२,२६
 काम्यायै स्वाहा ४,२,८
 काय स्वाहा कस्यै स्वाहा ३,१२,७
 काष्ठां गच्छ १,११,९
 का सिवदासीन् पूर्वचित्तिः ३,१२,२७
 कि ५ सिवदासीदाधिष्ठा २,१०,१७
 कि ५ सिद्धनं क उ स २,१०,१६
 कितवासो यद्विरिपुर्न ४,१४,४०
 किं ब्राह्मणस्य पितरं ४,८,२
 किमित्ते विष्णो परिचक्षयं ४,१०,३१
 कुतस्त्वमिन्द्र माहिनः ४,११,८१
 कुत्राचिद्यस्य समृतौ ४,१२,८८
 कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता ३,११,७९
 कुरुत इति ब्रूयान्ना ४,२,६३
 कुर्मस्ता आयु ४,१४,२२६
 कुलायिनी घृतवती २,८,४
 कुवलसक्तुभिराश्विन २,३,४८
 कुवित्सु नो गृह्यते ४,११,१३८
 कुविदङ्ग नमसा ये ४,१४,२०
 कुविदङ्ग नाना हि वाम् ३,११,५५
 कुविदङ्ग यवमन्तो १,११,३१; २,३,४
 ०; ३,१२,३८
 कुहूमह ५ सुकृत ५ ४,१२,१५७
 कुहूर्देवानाममृतस्य ४,१२,१५८
 कृणुष्व पाजः प्रसिति २,७,२०४; ४,११,
 ११४
 कृत्तिका नक्षत्रम् २,१३,१०३
 कृत्वाय सा महीसुखां २,७,६८
 कृषि ५ सुमस्यासुकृषे १,२,१८
 कृष्णग्रीवा आग्नेयाः ३,१३,११,१४,
 १६,१७,१९,२०
 कृष्णं नियान ५ हरयः ४,१२,१४०

कृष्णशीर्षानेयो ४,७,१५
 कृष्णा भौमा धूम्रा ३,१३,१५
 कृष्टे वपति कृष्टे ३,२,७
 केतुं कृष्णवक्रकेतवे ३,१६,३०
 केनेत्याभ्यां ब्राह्मणाभ्यां ४,८,३
 केशश्मश्रु वपते ३,६,२
 केशिन ५ वैदाभ्यं गन्धर्वा १,४,६०
 को अद्धा वेद क इह ४,१२,१९
 को अद्य युञ्जते ३,१६,६९
 को तु वां मित्रावरुणा ४,१४,१४१
 को न्वन्न मरुतो मामहे ४,११,९१
 को विराजो मिथुनत्वं २,१३,७२
 क्रतुं देवानां महिमा २,७,२३२
 क्रमध्वमग्निना नाकम् २,१०,५६;
 ३,३,११
 क्रीड ५ वः शर्षो ४,१०,१२२
 क्वश्त्यानि नौ सख्या ४,१४,१२५
 क्वश्त्या वो मरुतः ४,११,८४
 क्षत्रं धारय ४,९,१४३
 क्षत्रस्य योनिरसि २,६,२५; ४,४,३
 क्षत्रेणाने स्वेन २,१२,२९
 क्षपो राजन्नुत धनान्मे २,१३,५१
 क्षेत्रस्य पतिना वय ४,११,११
 स्वर्गो वैश्वदेवः ३,१४,२१
 गच्छ त्वं भगवान् २,९,५७
 गणानां त्वा गणपति ३,१२,३१
 गयस्फानो अभीवहा ४, १०, ९९;
 १२,९८
 गर्भो अस्योषधीनां २,७,१२५
 गर्भो देवानां जनिता ४,९,८६
 गवयमारण्यमनु ते २,७,२४५
 गायत्रं छन्दो अतुं १,३,१२२
 गायत्रमसि ४,९,११५
 गायत्री छन्दः प्रपद्ये ४,९,४०
 गायत्री त्रिष्टुब् जगती ३,१२,३३
 गायत्रोऽसि ४,९,२१; ७२
 गायत्रो वै देवाना ५ ४,७,१
 गिरा वज्रो न संभृतः २,१३,३२
 गीर्भिविप्रः प्रमति ० ४,१३,६२
 गृध्रः सुपर्णः कुण्वं ४,९,२२१

गृहमेधासा आगत ४,१०,११७
गोप्रभिदं गोविदं २,१०,४०
गोनामैः सःश्रद्धया ४,२,७
गोभिर्न सोममश्विना ३,११,२३
गोमं अग्नेऽविमं अश्वी १,४,२५
गोषदसि प्रत्युष्टं १,१,२
मास्वाकृन्तन्नपसो १,९,११
आवभ्यः स्वाहा ४,९,१४६
ग्रीष्मेण ऋतुना ३,११,१२५

घर्मः शिरस्तदयम् १,६,३५
घर्म या तेऽन्तरिक्षे ४,९,१६०
घर्म या ते दिवि शुग्या ४,९,१५९
घर्म या ते पृथिव्या ४,९,१६१
घर्मस्य यज ४,९,१३२
वर्माय शंक्ष्व ४,९,१०६
घर्मैतत्तेऽन्नमेतत् ४,९,१७६
घृतं च वै मधु च ४,१,७३
घृतं न पूतं तनूररेपाः ४,१२,१११
घृतवृती भुवनानाम् ४,११,३४
घृतवन्तं कुलायिनं १,४,२३
घृतवन्तः पावक ते ४,१३,२९
घृतस्य पन्थाममृतस्य २,३,१४
घृतस्य यजत्येष ४,७,२
घृतेन द्यावापृथिवी १,२,७८; ९४; ११२
घृतेन सीता मधुना २,७,१६०
घ्नन्ति वा एतत्सोमं ४,८,६

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे ४,१२,११६
चक्षुषः पिता मनसा २,१०,२३
चतुर्गृहीतमाज्यं ३,७,७
चतुश्चत्वारिंशती स्तोमो २,८,१७
चतुष्टोममदधाद्या २,१३,७६
चत्वारि श्रद्धा त्रयो १,६,२८
चितः स्थ परिचितः ३,५,३; ४,१,५१
चितिं जुहोमि मनसा २,१०,६८
चित्तं च चित्तिश्च १,४,७१
चित्तिः सुक् चित्तमाज्यं १,९,१
चित्पतिस्त्वा पुनातु १,२,८
चित्र आदित्यानामुष्टौ ३,१४,२०

चित्रं देवानामुदगा १,३,१०१; ४,१४,
५६
चिदसि ४,९,६१; २१०
चिदसि तथा देवतया २,७,१३९
चिदसि समुद्रयोनिः ४,९,१८४
दृणसु त्वा वाक् ४,९,३७
छन्दस्वती उपसौ २,१३,७४
छन्दांसि वै यज्ञाय २,५,९
छन्दांसि वै वरुणस्य २,३,११
जगृह्या ते दक्षिणामिन्द्र ४,१४,६४;
१०८

जङ्घाम्यां पद्भ्यां ३,११,७०
जनस्य गोपा अजनिष्ट २,१३,३७
जनिष्ठा उग्रः सहसे १,३,५७
जनिष्व हि जेन्यो अग्ने २,७,४१
जरि चेतीदमिनिषः ४,९,१९८
जागतमसि ४,९,७४
जागतासि ४,९,११७
जागतोऽसि ४,९,२३
जातो जायते सुदिनत्वे ४,१३,७
जिह्वा मे भद्रं ३,११,६५
जीमूतस्येव भवति ३,१६,३१
जीवा नाम स्थ ता इमं ४,८,११
जुषस्व सप्रथस्तमं ३,१०,२; ४,१३,२७
जुषाणा निर्ऋतिर्वेतु २,६,२
जुषाणेनान्य आज्यभागा ३,७,२
जुषाणो अप्तुराजस्य १,२,८३
जुषाणो वर्हिर्हरिवात्रा ३,११,४
जुहुमग्ने संमार्ष्टिं ३,१,१
जुह्वेह्यमिष्ट्वा ४,१,८७
जुष्टं देवेभ्यो हव्य १,२,११४
जुष्टो दमूना अतिथिः ४,११,२
जुष्टो वाचो भूयासं १,३,७
ज्योतिषे हिंक्रु ४,२,२८
ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि २,१३,१०२
ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते २,१३,८४
ज्योतिष्मान्भवति ४,२,२१
तं सप्रीचीरूतयो ४,१४,२७५
तं सबाधो यतसुच ४,१०,७
तं हि शश्वता ४,१०,२६

तं हि शश्वन्तो ४,१०,१२४
त आयजन्त द्रविणा २,१०,२५
तच्चक्षुर्देवहितं ४,९,२२२
तच्चतुर्मुखाय विद्महे २,९,७
तच्च शश्वोरावृणीमहे ४,१३,७०
तज्ज्वलनाय विद्महे २,९,११
ततो यः सोमोऽत्यरिच्यत २,४,३
तत् कराटाय विद्महे २,९,६
तत् कुमाराय विद्महे २,९,५
तत् केशवाय विद्महे २,९,८
तत् परमात्माय विद्महे २,९,१३
तत् पुनरपिदधाति २,६,५
तत् पुरुषाय विद्महे २,९,३
तत् प्रजापतिरुदा ४,२,२२
तर्यजपाय विद्महे २,९,१२
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा ३,४,१६; ४,१४,
२५३
तत्त्वा याम्यग्निना ४,१०,५०
तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो ४,१०,७७
तत्सु वा मित्रावरुणा ४,१४,१४२
तत् सूर्यस्य देवत्वं ४,१०,५४
तत् सूर्यस्य भद्रा अश्वी ४,१२,९
तत् सोमराजाय विद्महे २,९,१०
तदश्विना भिषजा ३,११,७४
तदस्य प्रियमभि पाथो ४,१२,२२
तदस्य रूपममृतं ३,११,७३
तदिन्द्रा उदाजत ४,२,१६
तद्वाङ्गीच्याय विद्महे २,९,४
तद् बृहस्पतिरुदाजतेडा ४,२,१८
तद्वास्कराय विद्महे २,९,९
तद्विष्णोः परमं पदं १,२,९९
तनूनपाच्च शुचिघ्नतः ३,११,११४
तनूनपादसुरो २,१२,३६
तनूनपात् पथ ऋतस्य ४,१३,१२
तनूनपात् सं पथो ३,१६,१८
तं त्वा वयं सुःसुःधयो ४,१३,५३
तं त्वा सुभव देवा ४,६,४८
तन्नस्तुरीपमद्भुतं २,१२,४४
तन्नस्तुरीपमध ४,१३,७३
तं नेमिभृभवो यथा ४,११,१३१

तन्मरुता उदाजन्त ४,२,२०
 तन्मित्रस्य चरुणस्य ४,१४,५४
 तपो योनिरसि २,१३,१५
 तपो योनिरसीति ३,२,८
 तसायनी मेऽसि १,२,५८
 तमसोरा युवतयो ४,१२,९५
 तमिदं प्रथमं दध्ना २,१०,२८
 तमिन्द्रं पशवः सचा ३,११,२६
 तमिन्द्रं वाजयामसि २, १३, ३०;
 ४,१०,१२७; १२,७०
 तमु त्वा दध्यङ्कृषिः २,७,३६
 तमु त्वा पाश्र्वो वृषा २,७,३७
 तमो वै स्वर्गं लोकम् ३,३,४
 तं पत्नीभिरनुगच्छे २,१२,१७
 तं प्रत्यथा पूर्वथा १,३,३३
 तं मर्जयन्त सुक्रतुं ४,१०,७०
 तथा देवतयाङ्गिरस्वद् २,८,१९
 तरणिर्विश्वदशतो ४,१०,१५२
 तव अमास आशुया २,७,२०५
 तवेदं विश्वमभितः ४,१४,६५
 तवेमे लोकाः प्रादिशो ४,१४,१४
 तस्मा अरं गमाम २,७,६१; ४,२,२४८
 तस्मै नूनमभिघवे ४,११,१३२
 तस्मै विधेम हविषा १,२,५२
 तस्य ते पवित्रपते १,२,२०
 तस्य ते चसन्तः क्षिरो ४,९,२१७
 तस्य मा यज्ञस्येष्टस्य १,४,११
 तस्य वयं सुमती ४,१२,१२१
 तां सवितुर्वरेण्यस्य २,१०,६४
 ता अस्य नमसा सहः ४,१२,१०९
 ता अस्य पृशनायुवः ४,१२,११०
 ता अस्य सूददोहसः २,८,२
 ता ते धामान्युश्मसि १,२,९६
 ता नासत्या सुपेशसा ३,११,३४
 तानि नोऽवन्तु तानि नः ४,९,४१
 ता नो हिन्वन्तु सातये ४,२,७१
 ता भिपजा सुकर्मणा ३,११,३५
 ता वैश्वदेवेन सृष्टा १,१०,३०,३५
 तासामयं योनिरयं ४,२,७८; ८१; ८४;
 ८७

तिरममायुधं वीहितं ३,१६,८१
 तिरमायुधो तिरमहेतो ४,११,५७
 तिसृभिर्धर्मो विभाति ४,९,२०७
 तिस्रस्त्रेधा सरस्वती ३,११,२०
 तिस्रो जिह्वस्य समिधः १,३,९५
 तिस्रो देवीरिडा मही ३,११,१२०
 तिस्रो देवीर्बहिरेदं २,१२,४३
 तिस्रो देवीर्हविषा ३,११,८
 तिस्रो भूमीर्धारयं ४,१४,२०१
 तीव्रान्धोपात् कृण्वते ३,१६,३७
 तुथोऽति जनघाया १,३,३६
 तुभ्यं भरन्ति क्षितयो ४,११,१०७
 तुभ्यं श्रोतन्यग्निगो ४,१३,३१
 तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतो ४,१३,३०
 तुभ्येदमग्ने मधु २,१३,३९
 तुरीयो यज्ञो यत्र २,१०,५०
 ते अस्य योषणे दिव्ये २,१२,४१
 ते आचरन्ती समनेव ३,१६,३४
 तेजः पशुनां हविः ३,११,८७
 तेजिष्ठा यस्यारतिः ४,१४,२१२
 तेजोऽसि तेजोऽनुप्रेहि ४,९,१२३
 तेन वर्धस्व चाप्यायस्व ४,९,१७७
 ते नो अर्वन्तो हवन १,११,१२
 तेभिर्वाजं वृजयन्तो १,४,८१
 ते वै चतुर्होतारो १,९,४
 ते वै श्वो भूते वृत्रं १,१०,४०
 ते वै स्वर्थन्तोऽनुवज्जतो १,९,१७
 तेषां वा उभयेषामिन्द्रः १,१०,४१
 ते हि पुत्रासो अदितेः १,५,३७
 तौ वृशश्चैवापश्चाभवतां ४,८,४
 तौ सह चतुरः पदः ३,१२,३२
 त्मनास्य हविषो यज १,२,१०४
 त्वान्नु क्षत्रियं अव ४,१२,५
 त्रयस्त्रिंशत्सन्तवो य १,७,५१; ८,५९
 त्रया देवा एकादश ३,११,६२
 त्रातारमिन्द्रमाविता ४,९,२५३; १२,५१
 त्रिंशत्स्वसारा २,१३,८३
 त्रिंशद्धामा निराजति १,६,७
 त्रिवृद्धतीं पुरस्तात् ३,२,१२

त्रिरग्निर्बलमिदं ४,१२,१२५
 त्रिरहः पवते वृषा ४,१२,१२६
 त्रिदैवः पृथिवीमेप ४,१४,६२
 त्रिर्माषाः २,४,१४
 त्रीण्यायूपि तव जातवेदः ४,११,
 २५; १२,१३१
 त्रीन्समुद्रान्समसृपत् २,७,२२४
 त्री रोचना दिव्या ४,१२,८
 त्रैष्टुभमसि ४,९,११६
 त्रैष्टुभोऽसि ४,२,२२,७३
 त्र्यम्बकं यजामहे १,१०,२५
 त्र्यवयो नायत्र्यै पञ्चा ३,१३,२१
 त्वं यविष्ठ दाशुषो २,१३,८७
 त्वं सपत्नान् प्रतनासु ४,१२,६०
 त्वं सुतस्य पीतये ४,१२,१७३
 त्वं सोम क्रतुभिः ४,१४,३
 त्वं सोम तनुकृद्भयो १,२,८२
 त्वं सोम पितृभिः ४,१०,१३५
 त्वं सोम प्रचिकितो ४,१०,१३३
 त्वं सोम महे भगं ४,१०,१३२
 त्वं सोमासि सत्पतिः ४,१०,२१,१३,३७
 त्वं ह यद्यविष्ठय ४,११,१२९
 त्वं हि मन्यो आभिभूत्योजाः ४,१२,८०
 त्वं ह्यग्ने अग्निना ४,१०,५१
 त्वं ह्यग्ने प्रथमो ४,१३,४७
 त्वं च सोम नो वशो ४,१२,१६७
 त्वं तन्तुरुत सेतुरग्ने २,१३,१०६
 त्वं दूतस्त्वमु नः ४,१०,९७
 त्वं नः सोम विश्वतो ४,१०,९; ७४;
 ११,१२६
 त्वं नो अग्ने ४,११,४८
 त्वं नो अग्ने चरुणस्य ४,१०,१०८;
 १४,२५६
 त्वं नो अग्ने सनये ४,११,१९
 त्वमग्ने गृहपतिस्त्व २,१३,४७
 त्वमग्ने द्युभिस्त्वमा २,७,२९
 त्वमग्ने पुरीण्यो रथिमान् २,७,१४२
 त्वमग्ने वृहद्भयो ४,१२,१६५
 त्वमग्ने वीरवद्यशो ४,१०,२१

त्वमग्ने व्रतपा अलि १, २, २८, ४, १०, ५६
 त्वमग्ने व्रतभृच् ४, ११, १०४
 त्वमग्ने शोचिपा ३, १६, ८४
 त्वमग्ने सप्रथा अलि ४, १०, ४५
 त्वमग्ने सूर्यवर्चा अलि १, ५, १८; ४९
 त्वमपो वि दुरो ४, १४, १२२
 त्वमिन्द्रास्यधिराजस्त्वं ४ १२, ४२, ७५
 त्वमिमा ओषधीः सोम ४, १४, ५
 त्वं भगो ना भा हि ४, १०, २२
 त्वं महं इन्द्र तुभ्यं ह ४, ११, ९८
 त्वं मानेभ्य इन्द्र ४, १४, १८५
 त्वया वयं सधश्न्यस्वो ४, ११, १२३
 त्वया हि नः पितरः ४, १०, १३४
 त्वष्टा तुरीपो भङ्गुत ३, ११, १२१
 त्वष्टा दधदिन्द्राय ३, ११, ९
 त्वष्टा पत्नीभिरनु ४, १४, ११६
 त्वष्टा पत्नीभिरिह नः ४, १४, ११४
 त्वष्टा रेतो भुवनस्य ४, १४, ११८
 त्वष्टा वीरं देवकामं ३, १६, २५
 त्वष्टुर्ब्रह्मीं वरुणस्य २, ७, २४२
 त्वष्ट्रिमन्तस्त्वा सपेम ४, २, ९८
 त्वां वर्धन्ति क्षितयः ४, १३, ५१
 त्वां गावोऽवृणत २, ५, १७
 त्वां चित्रश्रवस्तम २, १३, ४२
 त्वानग्ने अङ्गिरसो २, १३, ३८
 त्वामग्ने पुष्करादध्य २, ७, ३५
 त्वामग्ने यजमाना २, ७, ११६
 त्वामग्ने वाजसातमं ४, ११, १०८
 त्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा २, १२, २७
 त्वामिद्धि हवामहे २, १३, ६४
 त्वा युजा तव ४, ११, ४६
 त्विषीमन्तो अध्वरस्येव ४, १४, १५१
 त्वंष्ट्राभ्यां मल्लिस्तमो २, ७, ८८
 दक्षिणा दिग् ग्रीष्म ऋतु २, ७, २५०
 दक्षिणा वै देवेष्वासीद् ३, ६, १२
 ददन्मा इति वै दीयते १, ५, ५५
 दधन्वे वा यदीमनु २, १३, २१
 दाधिक्रावाणं ब्रुवधानो ४, ११, २८
 दाधिक्रावो भकारिषं १, ५, ७, ३, १३, ५

दमेदमे समिधं १, ३, ११७
 दर्शश्च पूर्णमासश्च १, ४, ७९
 दश प्राचीर्दश भासि ४, ९, ७७
 दानवः स्थ ४, ९, १०८
 दा नो अन्नं शतिनी दाः ४, १२, ३१
 दाभि २, १, १६
 दितेः पुत्राणाम् १, ३, २९
 दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि २, ७, १८२
 दिवः संपृचस्पाहि ४, ९, ७०
 दिवस्परि प्रथमं जज्ञे २, ७, १०८
 दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद् ३, १६, ३९
 दिवा चित्तमः कृण्वन्ति २, ४, २९
 दिवि दिव्यान् दृष्ट १, ३, ४९
 दिविधा इमं यज्ञम् ४, ९, १२८
 दिवि श्रयस्वान्तरिक्षे २, १३, १४
 दिविस्पृङ् मा मा हिंसीः ४, ९, १२०
 दिवो मूर्धासि नाभिः २, १२, १२
 दिवो विष्ण उत वा १, २, ६८
 दिव्यन्यः सदनं चक्र ४, १४, ८
 दिश एनं व्यास्थापयति ४, ४, ४
 दिग्नाः समित् ४, ९, २३०; २३८
 दीक्षि रेतोऽयममा ३, ६, १९
 दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना ४, १२, ८२
 दुरो देवीर्दिशो ३, ११, ११७
 दुःशंभानुशंभाम्यां ४, १४, २६०
 दूतं वो विश्वेदसं २, १३, १८
 दृष्टं हस्व देवि पृथिवि २, ७, ७८
 दृशानो रुक्म उरुया २, ७, ९३; ३, २, १
 दृष्ट्वा परिस्तुतो रसं ३, ११, ४८
 दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत् ३, ११, ४५
 देव धर्मं रुचितस्त्वं ४, ९, ८४
 देवतानां वा एतदा १, ४, ४१
 देव त्वष्ट्रभूरि ते १, २, ११५; ४, १४, १०६
 देवपुरश्चरम ऋध्यासं ४, २, ३८
 देवं बहिर्वसुवने ४, १०, ८९
 देवं बहिः सरस्वती ३, ११, ३८
 देवं बहिः सुदेवं ४, १३, ६८
 देवश्रुतौ देवेष्वा १, २, ६०

देवश्रुत्वं देव धर्मं ४, ९, ९३
 देवश्रुदिमान् प्रवपे १, २, ३
 देव सवितः प्रसुव १, ११, १; २, ७, ७
 देवस्त्वा सविता १, १, २२; २, ९;
 ४, ९, ४९
 देवस्त्वा सवितो ह्यपतु २, ७, ७१; ४, २,
 ३२
 देवस्य त्वा सवितुः १, १, २३; २, ७, २;
 ३, ९, ५; ११, २६; २, ६, १०; ७, ९; ३०;
 ३, ८, २२; ११, ६१; ४, १, ९; ६०;
 ९, २; ९९
 देवस्य वः सवितुः १, १, १८; ४, १, ५५
 देवस्य वयं सवितुः १, ११, ७
 देवस्य सवितुः प्रसवे १, ११, ६; ३, ३
 देवा अश्न्योऽन्यस्य ३, ७, १६
 देवा असुराणां २, २, २३
 देवा ओषधीषु पक्वासु ४, ३, २
 देवा गातुविदो गातुं १, १, ४३
 देवा जीवनकाश्या ४, १४, २४२
 देवान् जनमग्नयज्ञ १, ४, ३१; ३८
 देवा देवेष्वध्वर्यन्तो २, १०, ४९
 देवा वसव्या अग्ने २, ४, २६
 देवा वै नाना यज्ञान् १, ११, ३४
 देवा वै सस्त्रमासत ४, ५, २६
 देवा वै सर्वे ४, २, ९३
 देवाः पितरः पितरो १, ४, ५६
 देवाः शर्मण्या २, ४, २७
 देवाः सपीतयो २, ४, २८
 देवानां च ऋषीणां २, ९, २
 देवानां पत्नीरुगतीः ४, १३, ७४
 देवानां परिपूतमसि १, १, ४
 देवानां भद्रा सुमतिः ४, १४, २७
 देवानां मन्वे अधि ३, १६, ८२
 देवानामसि वह्नितमं १, १, १२;
 ४, १, २८
 देवानामिदं निहितं १, २, ७४
 देवानामेप उपनाह २, ५, १४
 देवाश्च वा असुराश्च १, २, २०; १०, २८;
 २, ५, ३; ३, १०, १४; ४, ३, ४
 देवी द्यावापृथिवी ४, ९, ६

देवीरापः शुद्धा यूयं १,१,२९
 देवीरापो अपां नपाद्य १,३,५,२,६,१७
 देवीरापो मधुमतीः २,६,१८; ४,४,२
 देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो ४,५,११
 देवेभ्यो जुष्टमिह ४,१,१०
 देवेभ्यो वनस्पते ४,१३,६३
 देवेभ्यो वा अग्निं ३,४,१८
 देवेभ्यो वै मजुष्येभ्यः ४,५,१०
 देवो देवानां पवित्र १,३,१५
 देवो देवानाममर्त्यः ४,९,९१
 देवो वः सविता २,६,२१; ४,१,४६
 देवो वः सवितोऽपुनातु १,१,१३
 देवो वो द्रविणोदाः २,१३,४८
 देहि मे ददामि ते १,१०,९
 देवीं धियं मनामहे १,२,२३
 देव्या मिमाना मनसा ३,११,७
 देव्याय धात्रे देष्टे २,१०,४७
 देव्या होतारा ऊर्ध्वम् २,१२,४२
 देव्या होतारा प्रथमा ४,१३,१८
 देव्या होतारा भिषजा ३,११,११९
 दोषा वस्तोर्नमः १,८,३९
 दोष्ठा च ते दुग्धभृच्चो १,६,११
 द्यां गच्छ स्वर्गोच्छ रूपम् १,३,१०२
 द्यावा नः पृथिवी ४,१०,८६
 द्यावापृथिवीभ्यां त्वा ४,९,११८
 द्यावापृथिवीभ्याम् स्वाहा ४,९,१४८
 द्यौः पितः पृथिवि ४,१४,१४९
 द्यौः समित् ४,९,२२९; २,३,७
 द्यौरसि पृथिव्यमि १,१,८
 द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरश्व ३,१२,२८
 द्यौस्ते पृष्टं पृथिवी २,७,२२
 द्रव्यस्रश्चस्कन्द पृथिवी २, ५, १५:
 ७,२००
 द्रापे अन्धसस्पते २,९,३६
 द्रुपदादिवेन्मुमुचानः ३,११,१११
 द्रुपदे वण् नृपदे २,१०,९
 द्रुवन्नः सपिरासुतिः २,७,७९
 द्वादश माताः सप्तसरः ४,६,४६
 द्वादश रात्रीः सायम् १,८,३३

द्वारो देवीरन्वस्य २,१२,४०
 द्विपदा या चतुष्पदा ३,१२,३४
 द्विर्माधाः २,४,९
 द्वे दुहन्यसिहोत्राय १,८,२८
 द्वे सुति अश्टणवं २,३,४४; ३,११,१०२
 धन्वना गा धन्वनाजिं ३,१६,३२
 धर्ता दिवो रजसो ४,२,९०
 धर्त्री दिशां क्षत्रमिदं ३,१६,५६
 धर्णसाय स्वाहा ३,१२,१४
 धाता ददातु दाशुपे ४,१२,१६०
 धाता दधातु नो रथिं ४,१२,१५९
 धाता रातिः सवितेदं १,३,१०७
 धामामि प्रियं देवानाम् १,१,२८; ४,
 ३२; ३९
 धात्रो धात्रो राजाजितो १,२,११७;
 ३,११,१०८
 धारयन्त आदित्यासो ४,१२,७; १४,
 २००
 धिय इन्वानो धिय ४,९,१७९
 धियं पूषा जिन्वतु ४,१४,९
 धूम्रा वसन्ताय ३,१३,२३
 धूम्रसि ध्वर ध्वरन्तम् १,२,४१
 ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः २,८,३
 ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिम् ४,६,३६
 ध्रुवं ध्रुवेण हविषा १,३,४८
 ध्रुवा असदन्वृतस्य १,१,३३
 ध्रुवा दिशाः विष्णुपत्न्य ३,१६,६६
 ध्रुवा इहीयं ध्रुवोऽसि २,३,७
 ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिः १,३,४७
 लृकिष्टं कर्मणा ४,११,५१
 नक्तोपासा २,७,११४; २,२८
 नक्तोपासास्रे सहस्राक्ष २,१०,६१
 नक्तोपासा समनसा २,७,९४
 नक्षत्राणां सकाशान्मा १,२,२२
 न तम् विदाय य इमा २,१०,३०
 न त्वावं अन्यो दिव्यो २,१३,६३
 न दक्षिणा विचिकित्ते ४,१४,१९९
 न पुरा सूर्यस्योदेतोः १,६,५०

नम आशुषणाय २,९,३२
 नम इषुकृद्भ्यो २,९,३०
 नमः सु ते निर्ऋते तिमतेजो २,७,१४६
 नमः स्वरुभ्यो ३,९,९; ११
 नमः शिखण्डिने च २,९,३४
 नमस्त आताना १,२,१०९
 नमस्ता आयुधायाना २,९,२३
 नमस्ते अग्ना ओजसे ४,११,१३६
 नमस्ते रुद्र मन्यव २,९,१४; ४,१२,१८
 नमस्ते हरसे शोचिषे २,१०,८
 नमे तद्गुपदम्भिपः ४,२,३८
 नमो अस्तु रुद्रेभ्यो २,९,५३
 नमो अस्तु सप्येभ्यो २,७,२०१
 नमो गिरिकेभ्यो २,९,३५
 नमो दुन्दुभ्ये च २,९,३३
 नमो नीलकपर्दीय २,९,२२
 नमो ब्राह्मणेभ्यो २,९,३१
 नमो महिम्ने चक्षुषे २,५,१३
 नमो मित्रस्य वरुणस्य १,२,४५
 नमो वाचे नमो वाचस्पतये ४,९,३९
 नमो हिरण्यवाहवे २,२,२९
 न यजमान रिण्यसि ४,११,५०
 न यूरमछेयता ३,९,२
 नराशप्तः प्रति ३,११,२
 नराशप्तस्य महिमानं ४,१३,१३
 नराशप्तसो अग्निः २,१२,३७
 न वा एतन्मित्रयसे १,२,१०६
 नवैते प्रातर्ग्रहा ४,६,१
 नवो नवो भवति ४,१२,३८
 नहि तेषाममा सतां १,५,३६
 नाना हि वां देवहितम् २,३,४३
 नाभा पृथिव्याः २,७,८५
 नाभिर्मे चित्तम् विज्ञानं ३,११,६८
 नामानि ते शतक्रनो ४,१२,६२
 निक्रमणं निषदन् ३,१६,१५
 निग्राभ्या स्थ देवश्रुत १,३,८
 नित्यहोतारं त्वा १,१,३१
 निधायो वाश् निधायो ४,९,२२४
 निम्नरोऽसि इन्वहं १,५,४३
 निर्दग्धम् रक्षा इति ४,१,५०

निर्दग्धः रक्षो निर्दग्ध १,१,१६
निर्द्विपन्तं निरराति १,४,२४
निर्यक्षममचीचते ४,१४,२५९
निवेशनः संगमनो २,७,१५१
निषसाद धृतव्रतो १,६,३२; २,६,३६;
७,२३१; ४,४,७
निष्कृतिनाम घो माताथा २,७,१७२
नि होता होतृषदने २,७,३९
नू नो रास्व सहस्रवत् ४,११,४५
नृवद्वसो सदमिद्धे ४,१३,५८
न्यक्षिं जातवेदसः ४,११,२६
न्यधुर्मात्रायां कवयो २,७,२३३
पञ्चचितिकः कार्श्यः ३,३,३
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञम् २,१०,४५
पञ्चभिर्धाता विदधा २,१३,७७
पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च २,१३,८२
पञ्चसवनो वै यज्ञः ४,८,८
पत्नि पत्न्येष ते लोको १,४,२८
पत्नीवन्तं ग्रहः १,३,८१
पत्नी वै प्रच्यवमाना ३,१०,१
पदं देवस्य नमसा ४,१३,५०
पयः पृथिव्यां पया २,१२,६
पयसः शुक्रममृतं ३,११,७६
पयोऽसि पयस्वी ४,९,१५८
पर ऋणा सावीरध ४,१४,१२१
परमस्याः परावतो २,७,८१
परमेष्ठिने द्वादश २,२,१४
परस्या अधि सःवतो २,७,८०
परि च वक्षि ४,९,१७५
परि ते वृद्धभो रथोऽस्व १,५,४२
परि ते धन्वनो हेतिः २,९,२७
परि त्रिविष्टपध्वरः ४,१३,३३
परि त्वा निर्वणो गिर १,२,७९
परि त्वाग्ने पुरः वयः २,७,२८
परि नो रुद्रस्य २,९,३९
परि वाजपतिः १,१,२१; २,७,२७;
४,१३,२४
परिवीरसि परि त्वा १,२,१००
परीतो पिञ्जता सुतः ३,११,४९

परेतन पितरः १,१०,१५
परोयिवाःसं प्रवतो ४,१४,२३४
परो दिवः पर एता २,१०,२७
परो मात्रया तन्वा ४,१४,६०
पर्जन्याय प्रगायत ४,१२,१३६
पर्वतश्चिन्महि वृद्धो ४,१२,१४३
पर्वताश्च मे गिरयश्च २,११,५
पवमानः पुनातु मा ३,११,९३
पवमानः रस्वर्जनः ३,११,९१
पवित्रः वितन्वन्ति ४,५,१९
पवित्रमसि यज्ञस्य ३,११,११०
पवित्रेण पुनाहि मा ३,११,९५
पशुं वधामि वरुणाय २,५,७
पशुन्मे शःस्य पाहि १,५,५९; ६३
पशुन्मै शःस्याजुगुपः १,५,६९
पशूनां ज्योतिरसि ४,९,१५६
पश्येम शरदः शतं ४,९,२२३
पष्टवाहो विराज ३,१३,२२
पातं नो अश्विना ३,११,१९
पावकथा यश्चितयन्त्या २,१०,७
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा २,७,१९०
पावका नः सरस्वती ४,१०,१५; ७९;
११,६०
पावमानस्य त्वा २,३,१५
पावीरवी कन्या चित्रायुः ४,१४,४२
पाहि यज्ञं पाहि १,१,३४
पितरस्त्वा यमराजानः ४,९,८०
पिता वत्सानां पतिः २,५,१६; ४,२,७५
पिनाकहस्तः कृत्तिवासा १,१०,२७
पिप्रीहि देवं उशतो ४,१०,४
पिप्रीहि देवान् ४,१०,११३; १३,६६
पीवोअन्नः रयिवृधः ४,१४,२३
पिशङ्गरूपः सुभरो ४,१४,१०५
पुण्यं प्रशस्तम् ४,२,४८
पुण्या पुण्यमसूक्ष्मि ४,२,५८; ६०
पुत्रमिव पितरा ३,११,३२
पुनन्तु मा देवजनाः ३,११,९२
पुनन्तु मा पितरः ३,११,८८
पुनन्तु मा पितामहाः ३,११,८९
पुनरन्यानि पात्राणि ४,८,१६

पुनरासद्य सदनम् २,७,१२७
पुनरितरथा ४,८,१५
पुनरूर्जा निवर्तस्व १,७,१०; १५
पुनरूर्जा सह रथ्या २,७,१२८; ४,९,
१८८; २००
पुनर्नः पितरो मनो १,१०,२०
पुनर्मनः पुनरायुर्ना १,२,२७
पुनस्त्वादित्या रुद्रा १,७,४
पुनातु ते पस्वितः २,३,३८; ३,११,५१
पुरा क्रूस्य विस्रपो १,१,२४
पुरीष्यासो अग्नयः २,७,१३६
पुरीष्योऽसि विश्वभरा २,७,३४
पुरुरा हि सदृङ्ङसि विशोऽ,११,१०१
पुरूपः वै देवा ३,१०,८
पुरुषमृगश्चन्द्रमसो ३,१४,१६
पुरुषशीर्षमुप ३,२,१०
पुरुष्टुतस्य नामभिः ४,१२,६१
पुरुष्यग्ने पुरुधा ४,१३,५९
पुरोवात जिन्व रावत् २,४,२३
पुरोवातसनिरसि २,८,३०
पुण्यवतीः प्रसूवरीः २,७,१६८
पूर्णा दर्वे परा पत १,१०,८
पूर्वापरं चरतो ४,१२,३७
पूश्वेद्युधिमा बर्हिः ४,१,२०
पूषणः चनिष्ठुना ३,१५,९
पूषणवान्करम्भः ३,१०,१७
पूषा गा अन्वेतु नः ४,१०,८०; ११,१०
पूषा ते ग्रन्थिः १,१,३०
पूषा त्वोपावसीदतु ४,९,१०४
पूषा मा पथिपाः पातु १,५,४४
पूषा युनक्तु सविता २,७,१५३
पूषा वः परस्पा ४,१,६
पूषा सनीनाः सोमो १,२,२९
पूषासि १,८,२४
पूषा सुबन्धुद्विं आ ४,१४,२३९
पूषेमा आशा अनुवेद ४,१४,२३७
पूष्णे शरसि स्वाहा ४,९,१४५
पृथिवि पृथिव्याः सीद २,७,२३०
पृथिवी शान्तिः ४,९,२४५
पृथिवी समित्तामसि ४,९,२२७; २५

पृथिवीस्पृष्ट्वा मा सा हिः ४, ९, १२२
 पृथिव्यलि जन्मना २, १३, ३८
 पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षम् २, १०, ५९
 पृथिव्याः पुरीषमत्यन्तो २, ८, ६
 पृथिव्याः संपृचस्पाहि ४, ९, ५०
 पृथिव्यास्त्वा धर्मणा ४, ९, १७१
 पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय १, २, ७५; ९२;
 ३, ८, २३
 पृथिव्यै त्वा रक्षसां १, २, १११
 पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय ३, १२, १२
 पृथुवाजा अमर्यो ४, १०, ६
 पृथुवाजास्त सबाधः ४, ११, ३५
 पृथ्विस्तरश्चीनपृथ्विः ३, १३, ९
 पृथ्वीं राष्ट्रमुदरमसौ ३, ११, ६७
 पृथो द्विवि पृथो अग्निः २, १३, ८६;
 ३, १६, ६५
 पोषाय त्वादित्या १, १, १०
 प्र कारवो मनना ४, १४, ३८
 प्र क्षोदसा धायसा ४, १४, ९९
 प्रवास्यान् हवामहे १, १०, ३
 प्रचरन्त्यामग्ने गृह्णाति ४, ५, २
 प्र चर्षणिभ्यः पृतना ४, १०, १०१
 प्र चर्षणिभ्या इवामग्ने ४, १३, ४३
 प्र चित्रमर्कं गृणते ४, १०, ८३; १४,
 १५३
 प्रच्यवस्व भुवनस्पते १, २, ४३
 प्रजा अग्ने स चास्ये १, ६, ४
 प्रजाः स्पृष्ट्वाऽहोऽव्यव्य १, १०, ३९;
 ४२
 प्रजां ददातु परि २, १३, १०९
 प्रजां मे नर्य पाहि १, ५, ६१; ६४
 प्रजां मे नर्योजुगुपस्तां १, ५, ७२
 प्रजापतये च वायवे ३, १४, ११
 प्रजापतये पुरुषान् ३, १४, ८
 प्रजापतिः प्रजा असृजत १, ८, ११; ९;
 २, ५, ६
 प्रजापतिं प्रथमं ४, १४, १५
 प्रजापतिर्वा अमन्यत ३, १, १०
 प्रजापतिर्वा आत्रायणो ४, ६, १६
 प्रजापतिर्वा इदमग १, ६, ३९

प्रजापतिर्वा एक १, ९, ३; ४, २, १
 प्रजापतिर्वा एतम् ३, ४, १३
 प्रजापतिर्वै त्रीन्महिज्ञो ४, २, ९२
 प्रजापतिर्वै देवेभ्यो २, २, ३०; ४, ७, १३
 प्रजापतिर्वै न व्याहरत् ४, २, ४७
 प्रजापतिष्ट्वा सादयतु ४, ९, २१२
 प्रजापते त्वं निधिपाः ४, १४, १३
 प्रजापते न त्वदेता २, ६, ४१
 प्रजापते नहि त्वत् ४, १४, ११
 प्रजापतेर्वा एतज्ज्येष्ठ १, १०, ३८
 प्रजापतेर्वा एतं चक्षुमी ४, ६, ९
 प्रजापतेस्तपसा ३, १६, २७
 प्रजाभ्यस्त्वा प्रजास्त्वा १, २, ३५
 प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट ४, १०, ३२
 प्र तद्विष्णुः स्ववते १, २, ७१
 प्रति स्वनाम राज्यम् २, ६, ३३
 प्रति प्रजायां प्रति ३, ११, ७१
 प्रति प्रथस्व पृथिवीम् ४, १, ५८
 प्रतिमासि ४, ९, ६५
 प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ४, ९, १४७
 प्रति स्पशो विसृजा २, ७, २०६
 प्रतीचीं शाखाम् ४, १, ८
 प्रतीची दिग् वषां ऋतु २, ७, २५१
 प्रतीपमन्य जर्मिः ४, ४, १
 प्रतूर्त्वा वाजिन्नाद्भवं २, ७, १२
 प्रतूर्त्वेत्यत्रामन् २, ७, १५
 प्र ते महे सरस्वति ४, १२, १८४
 प्रत्यस्तं नमुचेः शिरो २, ६, २८
 प्रत्युष्टं रक्षः १, १, २५
 प्रथमा वा सरथिना ३, १६, २३
 प्रथमास्त्वा द्वितीयैः ३, ११, ६३
 प्रथमा ह व्युदास सा २, १३, ८५
 प्र देवं देववीतये ४, १०, ६७
 प्र देवं देव्या धिया ४, १०, ९१, १३, १४
 प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः १, ६, ३४
 प्र नो यच्छर्व्यमा प्र १, ११, १८
 प्रपथे पथामजनिष्ट ४, १४, २३८
 प्र पूर्वजे पितरा ४, १०, ८७; १४, ८७
 प्र प्रायमग्निर्भरतस्य २, ७, १२२
 प्र वाहवा लिसृतं ४, ११, ६६; १४, १४४

प्र बुध्या व ईरते ४, १०, ११८
 प्र ब्रह्मगा इति ४, ५, ५
 प्रभूयै वः ४, १, ३१
 प्रमा छन्दस्तदन्तरिक्षं २, १३, ९७
 प्रमासि ४, ९, ६४
 प्रसुञ्ज धन्वनस्त्वम् २, ९, २४
 प्र याभिर्यासि ४, १०, १४८
 प्र वः शुक्राय भानवे ४, १४, ३४
 प्र वा ऋचा ह प्रयच्छति ४, ८, १०
 प्र वा एको मिमय ४, १२, १४८
 प्र वाता वान्ति ४, १२, १३७
 प्र वामर्चस्युक्थिनो ४, ११, ४
 प्र वायुमञ्जा बृहती ४, १०, १४७
 प्र वायुं प्र याभिः ४, १२, ३४
 प्र वो वाजा अभिघवो १, ६, १
 प्रशस्ताः स्थ कल्याण्यः ४, २, १३
 प्र शुक्रैतु देवी ४, ९, २०९
 प्रसद्य भस्मना योनिम् २, ७, १२६
 प्र स मित्र मतो अस्तु ४, १०, ५२
 प्र समित्रानमीवासः ४, १२, १७५
 प्रससाहिषे पुरुहूत ४, १२, ६६; १४,
 २७७
 प्रस्तोतः साम गाय ४, ९, १६२; १६५;
 १६८
 प्रस्वाङ्क्ते प्रजात्या ३, ६, ३
 प्राची दिग् वसन्त ऋतु २, ७, २४९
 प्राची दिना सहायशा ३, १६, ५४
 प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा ४, १३, १५
 प्राचीमसु प्रदिशां प्रेहि १, ६, १९;
 २, १०, ५७
 प्राच्या त्वा दिशा २, ८, २३
 प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि ४, १२, ४०
 प्राच्यै दिशे स्वाहा ३, १२, १०
 प्राणदा अपानदा २, १०, १३
 प्राणं मे पाहापानं मे २, ८, ९
 प्राणादपानं २, १३, १६
 प्राणापानौ त उपांशु ४, ८, १३
 प्राणाय स्वाहापानाय ३, १२, २९
 प्राणेभ्यो वै ताः प्रजाः १, १०, ३१
 प्राणो वै गायत्री गायत्रं ३, ४, ४

प्रातः प्रजनयामकः १,६,५५
 प्रातर्यजध्वमश्विना ४,१२,१६१
 प्रातर्यावाणा प्रथमा ४,१२,१६२
 प्रातर्वस्तोर्नमः १,८,४३
 प्रासां गन्धर्वो अमृतानि ४,९,१८१
 प्रिया वो नाम हुवे ४,११,७५
 प्रेत मरुतः स्वतवस २,२,७
 प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् २,७,११९
 प्रेद्वो भग्न इमो भग्ने ४,१०,११९
 प्रेद्वो भग्ने दीदिहि २, १०, ६६;
 ४,१०,२३
 प्रेयमगाद्धिषणा १,१,३
 प्रेरवः स्थ ४,९,१०९
 प्रेहि प्रेहि पथिभिः ४,१४,२३०
 प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः ४ ९,५
 प्रेतु वाजी कनिक्रदन् २,७,५३
 प्रैयमेधा वै सर्वे सह १,८,३६
 प्रैयामज्मेषु विथुरेव ४,११,७८
 प्रोथदश्वो न यवसे २,८,३२
 प्रो ष्वसै पुरोरथमिन्द्राय ४,१२,२०४
 फल्गुनीपूर्णमासे १,६,४९
 वडित्था पर्वतानां ४,१२,३६
 बभ्रहरुणवभ्रुः ३,१३,७
 बर्हिरसि देवंगमम् ४,१,१८
 बर्हिषदः पितरः ४,१०,१३६
 बलविज्ञायः स्थविरः २,१०,३९
 बहिष्ठेभिर्विहरन् यासि ४,१२,१४५
 बहूनां पिता बहुरस्य ३,१६,३५
 बह्नीरासादयेद् ४,१,७८
 बह्नीर्ह वा एनामिडाः ४ २,१९
 बाहू मे बलमिन्द्रियं ३,११,६६
 बार्हस्वत्य चरं २,२,१२; १३
 बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो २,६,१४
 बृहत्साम क्षत्रभृद् ३,१६,५३
 बृहन्ना ३ बृहन्ना ३ ४,९,२२५
 बृहद्भिः सवितस्त्रिभिः ३,११,९९
 बृहत्ससि वानस्पत्यः १,२,१९
 बृहस्पतिं हवामहे ४,१२,१२
 बृहस्पतिः प्रथमं ४,१२,१०

बृहस्पतिः स सुष्टुभा ४,१४,४९
 बृहस्पतिर्नो हविषा १,७,७
 बृहस्पतिष्ट्वा विश्वेदेवैः ४,९,८३
 बृहस्पतिष्ट्वा सादयतु ४,९,२११
 बृहस्पतिष्ट्वोपसीदतु ४ ९,१०७
 बृहस्पते अति यदर्यो ४,१४,५०
 बृहस्पते जुषस्व नो ४,११,६३
 बृहस्पते परिदीया २,१० ३७
 बृहस्पते सवितः २,१२,३२
 बोधा मे अस्य वचसो २ ७,१२९
 बोधा सु मे मघवन् ४,१२,१०२
 ब्रह्म पाहि १,४,६१
 ब्रह्म क्षत्रं सयुजा २,७ ९२; ३,१,१४
 ब्रह्म क्षत्रं पवते ३,११,५४
 ब्रह्म जज्ञानं प्रथम २,७,१९७
 ब्रह्मण उपस्तरणमसि ४,९,२५९
 ब्रह्मणस्पते त्वमस्य ४,१२,१४; १४,
 १३३
 ब्रह्मणस्पतेरभवत् ४,१४,१३५
 ब्रह्मणस्पते स्यमस्य ४,१२,१५; १४,
 १३७
 ब्रह्म देवकृतसुपहूतं ४ १३,४६
 ब्रह्मन् प्रवर्येण ४.९ ४२
 ब्रह्म मे दाः क्षत्रं मे दाः ४,९,५९
 ब्रह्मवर्नि त्वा क्षत्रवर्नि १,२,७७; ९८
 ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ४,९,१४१
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति १,४ ४५; ५,४८;
 ९,१९; ४,५ २०
 ब्रह्माणस्त्वा वयं २,१३,६१
 ब्रह्माणि मे मतयः ४,११,८२
 ब्रह्मा देवानां पदवीः ४,१२,१६८
 ब्रह्मा ३ ३ स्वं ब्रह्मासि २,६,३९
 ब्राह्मणा कौशिका इव ४,५,२१
 ब्राह्मणासः पितरः ३,१६,४२
 ब्रूमो राजानं चरुणं २,७,१८३
 भृगं धियं वाजयन्तः ४,१४,८४
 भगश्च क्रतुश्च १,४,७७
 भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम ४,१४,२८
 भद्रा अश्वान्स्त्वय्यस्य ४,१४,५३

भद्रा अश्वान् हरितः ४,१०,५५
 भद्रा ते हस्ना सुकृतोत् ४,१२,८३
 भद्रो नो भग्निराहुतो ४,१२,१२३
 भवतं नः समनसौ १,२,४९; ८,५४;
 २,७,१४३
 भिनद्बलमङ्गिरोभिः ४,१४,७३
 भुवनमसि सहस्र १,५,३४; ४,१,८३
 भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो ४,१२,१७४
 भुवः स्वस्वरङ्गिरसां त्वा १,६,२१
 भुवः स्वाहा ४,९,२०३
 भुवो यज्ञस्य रजसश्च २,७,२११
 भूः स्वाहा ४,९,१९३; २०२
 भूपतये स्वाहा ३,८,१७
 भूम्या आखून् ३,१४,७
 भूयसीभूयास्त या ४,२,५२
 भूयस्कृदसि वरि २,१३,१०१
 भूयांसो भूयास्त ये ४,२,५६
 भूयास्त ते सुमतौ २,१३,८०
 भूरस्माकं हव्यं १,४,३३
 भूरि चकर्थ युज्येभिः ४,११,८५
 भूरि द्वे अचरन्ती ४,१४ ८९
 भूर्भुवः स्वः १,६ ४१; ८,१८; ३४; ३७;
 ४१; ३,४,१०
 भूर्भुवः स्वः स्वाहा ४,९ २०५
 भूर्भुवः स्वदेवस्य सवितुः ४,९,४४
 भूर्भुवः स्वर्मिय ४,९,२०६
 भूर्भुवोङ्गिरसां त्वा १,६,१३
 भक्षू देववतो रथः ४,११,४९
 मखस्य त्वा शीर्षेण ४,२,८; १०; १३; १७
 मखस्य रास्नासि ४,९,२४
 मखस्य शिरोऽसि २,७,६७; ३,१,९;
 ४,१,५६; ९,१९
 मखाय त्वा ४,९,७; ९,१२; १६; ४७
 मधीद्यदीं विष्टो ४,१४,२१७
 मदे मदे हि नो ददिः ४,१२,१०८
 मदो न यः सोम्यो ४,१२,४४
 मधवे स्वाहा माधवाय ३,१२,१५
 मधु त्वा मधुला ४,९,१८
 मधु नक्तमुनोपसो २,७,२२१

मधुमतीरोपधीर्द्यावा ४,११,१२
 मधुमतीर्ना इपस्कृधि १,३,१६
 मधु मधु मधु ४,७,७५
 मधु माध्वीभ्यां ४,९,९५
 मधुमालो वनस्पतिः २,७,२२२
 मधु वाता क्रतापते २,७,२२०
 मधुश्च माधवश्च २,८,२४
 मधुहविरसि स्वाहा ४,९,११३
 मधुर्वै प्रजाकामो १,६,५८
 मनो ज्योतिर्जुपताम् १,७,६
 मनो न्वाहुवामहे १,१०,१८
 मनोरश्वालि भूरिपुत्रा ४,९,६०
 मनोर्वै पात्राण्यास ४,८,१
 मन्थुमिन्द्रो मन्थुरेवास ४,१२,७९
 मन्वे वा मित्रावरुणा ३,१६,७४
 ममाग्ने वर्चो विहवेपु १,४,१
 मयि गृह्णाभ्यहमग्ने १,६,१२
 मयि वो राय श्रयता १,५,२४
 मयुः प्राजापत्य ३,१४,१२
 मरुतां रकन्धा विश्वेषां ३,१५,६
 मरुतां मन्वे अधि ३,१६,८०
 मरुतो यद्द वो दिवः ४,१०,१०२;
 ११,७७; ९६
 मरुतो यद्द वो बलं ४,११,९९
 मरुवन्तं वृषभं १,३,५९
 मरुत्वा इन्द्र वृषभो १,३,६१
 मशकान्केशैरिन्द्र ३,१५,३
 महं इन्द्रो य ओजसा १,३,६५
 महं इन्द्रो नृवदा १,३,६७
 महश्चिदग्ना एतसो ४,११,३२
 महानाङ्गी रेतयो ३,१२,३६
 महि त्रीणामवोऽस्तु १,५,३५; ५४
 मही चिद्यस्य मीढुवो १,१०,५
 मही द्यावापृथिवी इह ४,१४,८६
 मही द्याः पृथिवी च न २,७,२२५;
 ४,१०,६४; ११,३३
 महीम् पु मातर ४,१०,३४
 महो रुजामि वन्धुता ४,१२,१२०
 मा छन्दस्तत्पृथिवि २,१३,९६
 मातली कर्ष्यैर्मो ४,१४,२३३

माता च ते पिता ३,१३,३
 मा ते अस्या महसावन् ४,१२,५२
 मातेव पुत्रं पृथिवी २,७,१४४
 मा त्वाग्निर्धनयीदूम ३,१६,१६
 माधो मोपरि परुस्त ४,१,१२
 मा नः क्रतुभिर्होडिपोभिः ४,९,१९५
 मा नः समस्य दूश्च्यः ४,११,१३५
 ना नस्तोके तनये मा ना ४,१२,१७९
 मा नो अस्मिन्महाधने ४,११,१३९
 मा नो वर्म च्यथितो ४,९,१२४
 मा नो देवाना विशाः ४,११,१३४
 मा नो मित्रो वरुणो ३,१६,१
 मा नो वधैर्वरुण ये ४,१४,१२४
 मा नो हिंसीजनिता २,७,१८४
 मान्दा वशा ज्योतिष्मती २,४,२४
 मा यज्ञं हिंशमिष्टं १,२,५०
 मालि ४,९,६३
 मा तु मिस्था मा तु रिबो २,७,७७
 मित्रः स सुज्या पृथिवी २,७,६२
 मित्रभृतः क्षत्रभृता ४,२,८९
 मित्रस्य चर्षणीधृतः १,५,४०; २,७,७०;
 ४,९,३१
 मित्रस्य चक्षुधुवा ४,९,२५७; २५८
 मित्रावरुणयोः पयस्या ३,१०,२३
 मित्रावरुणो त्वात्तरतो ४,९,८२
 मित्रैतां त उखां २,७,७३; ३,१,११
 मिथुनं वै दधि च श्नं १,१०,२९
 मीढुष्टम शिवतम २,९,४०
 मुखं सदस्य शिरा ३,११,८०
 मूर्धानं दिवः पृथो दिवि ४,१४,१२६
 मूर्धानं दिवो अरति १,३,४५
 मृगो न भीमः कुचरो ४,१२,५८
 मेदसा देवा वपया ४,१४,७५
 मेपमारण्यमतु ते २,७,२४६
 मो पू ण इन्द्रात्र पृत्सु १,१०,४
 य इन्द्र इन्द्रियं दधुः ३,११,२७
 य इमा विश्वा जातानि ४,१२,१८०
 य इमा विश्वा सुवनानि २,१०,१५
 य इमे द्यावापृथिवी २,१३,११५;

४,१३,२०; १४,१७७
 य इषवो यातुधानाना २,७,२०२
 य एतावन्तो वा २,९,५२
 य ओजोदा बलदा २,१३,११२
 यः कामयेत सर्वो मे ४,८,९
 यः पथः समनुयाति २,२,५५
 यः प्रजया पशुभिर्न १,९,१८
 यः प्रथम एकाष्टकायां २,५,११
 यः प्राणतो निमिपतश्च २,१३,१११;
 ३,१२,२०
 यः संग्रामं नयति ३,१६,७३
 यः सप्त सिन्धुं रदधात् ४,१४,१८६
 यः सोमे अन्तर्यो २,१३,९१
 यं कामयेत पशुमान् १,६,५६
 यच्चिद्धि ते ४,११,३१
 यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा ३,१६,८७
 यच्चिद्धि ते विशो यथा ४,१२,१७६
 यज्ञ इति द्वयक्षरम् १,४,५२-५३
 यज्ञमानमृषया २,३,४७
 यज्ञ्युक्तं सामभिः ४,९,४३
 यजेति ध्रुवाम् ४,१,७०
 यज्ञं शक्यम् ३,६,४
 यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां ४,१४,११९
 यज्ञं यज्ञं गच्छ १,३,११३
 यज्ञस्य त्वा प्रमया १,४,५८
 यज्ञस्य पदे स्थः ४,९,२०
 यज्ञस्य वा एताः ४,५,१३
 यज्ञस्य वै सृष्टस्य ३,६,११
 यज्ञा यज्ञा वो अग्नये २,१३,६९
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त ४,१०,७१; १४,३२
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्ग ४,७,१२
 यज्ञो देवानां प्रत्येतु १,३,७३; ४,१४,
 २०२
 यज्ञो वा एष ३,९,१
 यज्ञो वै पशुनाम् ४,२,३२
 यज्ञो वै प्रजापतिः ३,६,७
 यत्कर्णगृहीतया ३,७,८
 यत्किंचिद् वरुण दक्ष्ये ४,१२,१७७
 यत् कुलीदम प्रतीतं ४,१४,२४९

यत्ने गात्रादग्निना ३, १६, ११
यत्ने पवित्रमर्चिष्यग्ने ३, ११, ९६
यत्ने भामेन विचकरा १, ७, ३
यत्ने मन्युपरोसस्य १, ७, २
यत्ने शुक्रं शुक्रं ज्योतिः १, ६, २३
यत्ने सोमं दिवि ज्योतिः १, ३, १३
यत्र प्राचीनप्रवणः ४, २, ११
यत्वा क्रुद्धः परोवप १, ७, १
यथादित्या अःशुम् ४, ९, २५५; १२,
३९
यथा नो अदितिः करत ४, १२, १७८
यथा नो भूमस्करद् १, १०, २४
यथा वै शालैवः ४, ८, २०
यथा ह त्यद्वसवो गौर्य ३, १६, ८८;
४, ११, २४
यदक्रन्दः प्रथमं १, ६, १७
यदग्न एषा समितिः ४, १४, २२२
यदग्ने यानि कानि २, ७, ८२
यदर्युपजिह्विका २, ७, ८३
यददः संप्रयतीरहा २, १३, ७
यदद्य ते घोर आसन् २, २, ९, १४७
यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे १, ३, ११२
यदद्य सूर्यं ब्रवोऽनागा ४, १२, ९०
यदन्तरा परावत ४, १२, ६४
यदन्तरिक्षं पृथिवी १, १०, १२; ४, १४,
२४६
यदयातः वहतुः ३, १६, ७९
यदत्र शिष्टः रसिनः २, ३, ४२; ३, ११,
६०
यदश्वस्य क्रविषो ३, १६, १०
यदश्वाय वास उपस्तृणन्ति ३, १६, १४
यदस्य पारे रजसो २, ७, १४९; ३, २, ५
यदा वाजमसनद् ४, १२, ११
यदिदं माभिषोचति ३, १६, ८३
यदि दिवा यदि ३, ११, १०७
यदिमा वाजयन् २, ७, १७४
यदि स्वपन्यदि ३, ११, १०६
यद्वधयमुदरस्या ३, १६, ९
यदेदेनमदधुः ४, १४, २०९
यदोषधयः संगच्छन्ते २, ७, १७१

यद्गामे यदरपये १, १०, ६; ३, ११, १०९
यद्देवा देवहेडनं ३, ११, १०५; ४, १४,
२४१
यद्देव्यमृणमहं ४, १४, २४८
यद्धरिणो यवमत्ति ३, १३, ४
यद्धविष्यसृत्वशो ३, १६, ४
यद्धस्ताभ्यां चकर ४, १४, २५०
यद्धः हिष्ठं नातिविधे ४, १४, १४३
यद्धर्हिः प्रयाजेषु १, १०, ३२
यद्वा अस्या यज्ञियं ३, ८, १५
यद्वाजिनो दाम ३, १६, ८
यद्वातोऽपो अगनीगन् ३, १२, २३
यद्वा पात्रः रिक्तम् ४, ६, २
यद्वा प्रजा वरुणो १, १०, ३७
यद्वा वयं प्रमिनाम ४, १०, ५७
यन्ता च मे धर्ता च मे २, ११, ४
यं ते देवी निर्ऋति २, ७, १४८
यं त्वा देवापिः ४, ११, ७३
यं त्वामयः स्वधिति १, २, ९१
यज्ञवमैत्तन्नवनीत २, ३, १३; २०
यज्ञिणिजा रेक्णसा ३, १६, २; ४, १२,
१६४
यज्ञीक्षणं माःस्पचन्या ३, १६, १३
यन्मे मनो यमं गतः ४, ७, ५
यमज्ञे पृस्तु मर्त्यमवा १, ३, ६
यमश्विना नमुचेरा ३, ११, ५९
यमश्विना सरस्वती ३, ११, २५
यमाय त्वा ४, ९, ४६
यमो नो गातुं प्रथमो ४, १४, २२९
यं परिधिं पर्यधत्था ४, १, ९३
ययोरोजसा स्कमिता ४, १४, ७७
यवा अयवा ऊमा २, १३, ८९
यस्तस्तम्भ सहसा वि उमो ४, १२, १३८
यस्ते अद्य कृणवद् २, ७, ११४
यस्ते रसः संभृता ३, ११, ५८
यस्ते राजन् वरुण २, ३, १०
यस्ते स्तनः शशयो ४, ९, १०२; १४, ४५
यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो ४, ११, ११९
यस्मिन्नश्वस ऋपभासं ३, ११, ३७
यस्य कुर्मो गृहे हविः २, १०, ३३

यस्य प्रयाणमन्वन्य २, ७, ६
यस्य भान्ति केतवो ४, १४, २०५
यस्य वा अग्निहोत्रे १, ५, ४५
यस्य व्रतं पशवो ४, १०, १८
यस्य साक्षायं चन्द्रमा २, २, ३५
यस्याग्निस्त्वयोऽनुगच्छति ३, ४, ७
यस्यानुपन्नमस्विनः ४, ११, १४०
यस्याज्यमनुपृतः १, ४, ६४
यस्यां पूर्वं पूर्वजना ४, १४, १५९
यस्या राच्याः प्रातरग्निम् १, ६, ५७
यस्येदं प्राणन्निमिपद् ३, १६, ७१
यस्येमे विश्वे गिरयो २, १३, ११३
या ओषधयः प्रथमजा २, ७, १६६
या ओषधयोऽश्ववती ४, १४, ८५
याग्निहोत्रायोपसृष्टा १, ८, ४५
या ते अग्नेऽयाशया १, २, ५६
या ते अग्ने रजाशया १, २, ५७
या ते धामानि दिवि ४, १०, ७६; १४, ४
या ते धामानि परमाणि २, १०, १९९
या ते धामानि हविषा ४, १२, ९९;
१४, ६
या ते रुद्र शिवा २, ९, १५; ३८
या ते हेतिर्मातृष्टम २, ९, २८
या दिव्या वृष्टिस्तया ४, ६, ६२
या देव्यसीष्टके २, १३, ९९
या द्विरूपा सा चार्त्तवी ३, ७, ४
यानावह उशतो देव १, ३, १११
यानि वर्मे कपालानि १, १, १७४; १, ५३
या प्रथमा सःस्कृतिः १, ३, ३९
याः फलिनीर्या अफला २, ७, १८०
याभ्याः स्वस्वरजनन्न ४, १२, १५०
यामिषुं गिरिश २, ९, १६
याः रक्षन्त्वस्वप्ना ४, १४, १५८
या रोहिणी तामरुणा ४, २, १५
या वः शर्म शशमानाय ४, १०, १०३;
१४, २६३
या वाः सन्ति पुत्सृष्टो ४, ११, ८
या वां कशा मधु १, ३, २६
या वाजिज्ञेः पवमाना १, ६, १६
या वां मित्रावरुणा २, ३, २

या वो देवाः सूर्ये रुचो २,७,२१७
 या व्याघ्रं विपूचिको ३,११,५६
 या शतेन प्रतनोषि २,७,२१५
 यासकौ वाकुन्तिका ३,१३,२
 या सरस्वती वेश १,४,२९
 यासां राजा वरुणो २,१३,४
 यासां देवा दिवि २,१३,५
 यासां प्रजापतिरुदाजयत ४,२,८६
 यासां वृहस्पतिरुदाजत ४,२,८०
 यासां मरुत उदाजन्त ४,२,८३
 यासामिन्द्र उदाजन्त ४,२,७७
 या सुपाणिः स्वहृगुरिः ४,१२,१५६
 याः सेना अभीवरी २,७,८६
 यास्त आविविश्वरात्मानं २,७,१७७
 यास्तिस्रः प्रथमजा १,११,२७
 यास्ते अन्न आर्द्रा २,७,२१३; ३,४,८
 यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो २,७,२१६
 यास्ते पूषन्नावो अन्तः ४,१४,२३५
 यास्ते प्राचीः प्रदिशो ४,१४,१६०
 यास्ते राके सुमतयः ४,१२,१५४
 यास्ते रात्रयः सवितः १,४,१५
 युक्तेन मनसा वयं २,७,२
 युक्तोऽज्योऽनड्वान् ३,७,१५
 युक्त्वाय सविता देवान् २,७,३
 युक्ष्वा हि त्वं रथासहा ४,१४,१९
 युक्ष्वा हि देवहूतमं २,७,२३६; ४,११,
 १२७
 युजे रथं गाएषणं ४,१०,१२८
 युजे वां ब्रह्म पूष्यं २,७,५
 युञ्जते मनः २,७,४
 युञ्जते मन उत १,२,६१; ४,९,१
 युञ्जन्ति ब्रह्ममरुषं ३,१२,२२; १६,२८
 युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी ३,१६,२९
 युञ्जाथां रासभं २,७,१३
 युञ्जानः प्रथमं मनः २,७,१
 युधमस्य ते वृषभस्य ४,१४,१९५
 युनक्त सीरा वि युगा २,७,१५५
 युनजिम त्वा ब्रह्मणा १,४,४
 युवं वस्त्राणि पीवसा ४,१४,१४०

युवं सुराममध्विना ३,११,३०; ४,१२,
 ११८
 युवं युज्युमवविद्धं ४,१४,१३२
 युवमेतानि दिवि ४,१०,३६
 युवा सुवासाः परिवीता ४,१३,८
 युवोः श्रियं परि योषा ४,१४,१३१
 यूषन्नस्का उत ये ३,१६,७
 ये अग्नयः समनसा १,६,२९; ३८
 ये अग्नयः समनसो २,८,२६; २९
 ये अग्नयो दिवि ये १,६,३१; ७४
 ये अग्नयो न शोशुचन् ४,१४,१५४
 ये अग्नेषु विविध्यन्ति २,९,५१
 ये अप्रथेताममिते ३,१६,८६
 ये अमी रोचने दिवो २,७,२०३
 ये अस्मिन् महत्यर्णवे २,९,४४
 ये कैचांवाचीनम् ३,१०,१३
 ये जनेषु मलिम्लवः २,७,८७
 ये तानृषुदेवत्रा ४,१०,१४६
 ये तीर्थानि प्रचरन्ति २,९,५०
 ये तेऽर्थमन् बहवो ४,१२,११४
 ये ते सरस्व ऊर्मयो ४,१०,१७
 ये त्रिसप्ताः परियन्ति ४,१२,२७
 ये देवा दिव्येकादश १,३,४०
 ये देवा देवानां २,१०,११
 ये देवा देवेभ्यो २,१०,१२
 ये देवानां वलपतयः ४,७,१७
 ये देवाः पुरः सद्यो २,६,१२
 ये देवा मनुजाता १,२,२४
 ये देवा यज्ञमुषः १,४,१४
 ये देवा यज्ञमुषो १,४,१७; २०
 ये देवा यज्ञहनः १,४,१३
 ये देवा यज्ञहनो १,४,१६; १९
 येन त्रितो अर्णवान् ४,१४,२४७
 येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा २,७,१५२
 येन द्यौरुग्रा पृथिवी २,१३,११४
 येन वहसि सहस्रं २,१२,२३
 येना ऋषयस्तपसा २,१२,१६
 ये नीलग्रीवाः २,९,४५-४६
 येनेन्द्रस्य रथं २,१३,९२
 येनेन्द्राय समभरन् १,४,२१

ये पथां पथि रक्षय २,९,४९
 ये पायवो मामतेयं ४,११,१२२
 ये पुरा ग्रन्थयो ३,८,१९
 ये वध्यमानमनु १,२,१०२
 ये अक्षयन्तो न २,३,४५
 ये भूतानामधिपतयो २,९,४८
 येभ्यो माता मधुमत् ४,१२,६
 ये यजामहे १,४,५४; ४,१,७१
 ये वाजिनं परिपश्यन्ति ३,१६,१२
 ये वृक्षेषु शण्डिजरा २,९,४७
 ये समानाः समनसः ३,११,१००
 ये समानाः समनुसो ३,११,१०१
 ये सवितुः सत्यसवस्य ४,१४,१४७
 यो अग्निः श्रेष्ठपसोऽधि २,७,२४३
 यो अश्वस्वन्तराग्निर् २,१३,९०
 यो अर्धन्तं जिघांसति ३,१२,३
 यो अस्मभ्यमराती २,७,८९
 योगे योगे तवस्तरं २,७,१४
 यो जात एव प्रथमो ४,१२,७८
 यो ज्येष्ठबन्धुः स्यात् ४,८,१७
 यो नः पिता जनिता २,१०,२६
 यो नस्तन्नपाद्यो ३,७,१७
 यो नो अग्निः पितरो १,६,१०
 यो नो मरुतो अभि ४,१०,११५
 यो नो मित्रावरुणा ४,५,२४
 यो भानुभिर्विभावा ४,१४,२२१
 यो मे राजन् युज्यो वा ४,१४,१२३
 यो राय ईशो शतदाय ४,१४,१६
 यो रेवान्यो अमीवहा १,५,३९
 यो ललामः शितिपान् ४,२,९६
 यो वः शिवतमो २,७,६०; ४,९,२४७
 यो वा रथं ऋजुराग्निः ३,१६,७५
 यो वा अग्निं योगा ३,४,५
 यो वा अग्निमयोनिम् ३,४,१९
 यो वा अस्वायं मनुष्यो १,६,४१
 यो वा इडा धेनुः ४,२,१०
 यो विश्वचक्षुस्त २,१०,१८
 यो वै शक्तिं वेद ४,२,६२
 यो वै श्रद्धामनालभ्य ४,१,२७
 यो वै क्षुचां योगम् ४,१,६५

योषास्ते पत्नयो ३, १२, ३७
यो हत्वाहिमरिणात् ४ १४, ७१
यो ह स्व वाच रथिरा ४, १४, १३०
रजताः सीसा हरिणीः ३, १२, ३५
रथन्तरा सामभिः ३, १६, ५१
रथीतमौ रथीनामह ३, १६, ७८
रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः ३, १६, ३६
रन्तिर्नामासि दिव्यो ४, ९, १७८
रथीणां पतिर्यजतं ४, १४, १२
रथ्या त्वा पुष्टयानुनाजिन ४, २, ७३
रश्मिना क्षयाय क्षयं २, ८, २०
राकामहयास्ते राके ४, १३, ७६
राकामहसुहवा ४, १२, १५३
राजन्तमध्वराणां १, ५, २६
राज्यसि प्राची दिग् २, ८, ११; २१
रात्रः केतुना जुषता ४, ९, १२७
रात्री रात्रीमप्रयावं २, ७, ८४
रात्र्यै स्वाहा ४, ९, १५५
रायं नु यं जज्ञत् ४, १४, २४
रैकमो ह्येतुराग्नेयो ४, ४, १२
रुचं नो धेहि ब्राह्मणेषु ३, ४, १४
रुचितो घर्मः ४, ९, ७६
रुद्र यत्ते गिरिपरं २, ६, २४
रुद्रस्य हेतिः परि ४, १, ४
रुद्राः ससृज्या पृथिवीं २, ७, ६३
रुद्राय त्वा मल्लया वरुणो १, ९, ७
रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ४, २, १४९
रुद्रैष ते भागस्त्वेन १, १०, २६; ४९
रुद्राद्दिधाना समना २, १३, ८१
रेतोधा यस्य भुवनस्य ४, १४, ११५
रेतो मूत्रा विजहाति ३, ११, ४३
रेवति प्रेधा वज्रपतिम् १, २, १०३
रेवती रमध्वम् १, ५, २२
रेवतीर्नः मधमादा इन्द्रे ४, १२, १०३
रोहिणीर्वो वृज्जे ४, २, ९१
रौद्रं गवि सद् १, ८, ६१
रुद्राणां पवीरव २, ७, १५६
लोकं पृण छिद्रं पृणाय २, ८, १
लोमानि प्रयतिर्मम ३, ११, ६९

दक्षयन्ती वेदागनीगन्ति ३, १६, ३३
वज्रो वै यूषो ३, ९, ४
वधी वृत्रं मरुतः ४, ११, ८६
वनस्पतिरवसृष्टो ३, ११, १०
वनस्पतीनामपाम् ४, ९, १५७
वनस्पतीन्वा उग्रो ४, १, १
वनस्पतेऽवसृजा २, १२, ४५
वनस्पते रक्षनया ४, १३, ६५
वनस्पते वीड्वंगो हि भूया ३, १६, ३८
वतीवानो मम दूतामा ४, १४, ११०
वनेषु च्यन्तरिक्ष १, २, ४०
वयं स्याम पतथो २, ६, ४३
वयं नाम प्रव्रवामा १, ६, २७
वयसु त्वा गृहपते ४, १४, २१०
वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम् ३, ११, २९
वरुणमेनिर्वा एष ३, ३, ८
वरुणस्त्वा धृन्वन्नो ४, ९, २७
वरो दक्षिणा २, ६, ११
वर्चोधा असि ध्रुव ४, ६, ५१
वर्चो मे यत् १, ८, १६
वर्धतां भूर्तिर्दधा ४, ८, १८
वर्षवृद्धमसि प्रति त्वा १, १, १५; ४, १, ४५
वर्षाभिर्कृतुना ३, ११, १२६
वर्षाहूक्तूनामासुः ३, १४, १९
वर्षिष्ठे अधि नाके १, १, ३२
वसवस्त्वाल्लून्वन्तु २, ७, ७४
वसवस्त्वाङ्गन्तु ३, १२, २४
वसवस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस २, ७, ६९
वसतीवरीभिः सोमम् ४, ५, १४
वसन्ताय कपिञ्जलान् ३, १४, १
वसन्तेन ऋतुना ३, ११, ३२४
वसाहोमं प्रयौति ३, १०, ६२
वसीयस्यहि ४, २, ३३; ४०
वसुभ्यो ऋणान् ३, १४, ९
वसुमतस्ते छायाम् ४, १, ८९
वसुगम्वसुश्रवा १, ५, २९
वसुरस्युपावसुरामि १, १, ४१
वसोर्धारां जुजोति ३, ४, १
वस्यै हिंक्रु तस्यै ४, २, २४
वाक्त्वाष्ट्र स्वाहा त्वा १, ३, १९

वाग्वा ऐन्द्रवायवः ४, ५, २३
वाचसु मित्रावरुणा ४, १४, ६६४
वाचस्पतये पवस्व १, ३, १४
वाचस्पति विश्वकर्मा २, १०, २२
वाजवाजिनो जयता १, ११, ८
वाजः पुगस्ताहुत २, १२, ३
वाजप्रसव्यं जुहोति ३, ४, ३
वाजमस्मिन्निधेहि ४, ९, ९४
वाजश्च मे प्रसवश्च २, ११, २
वाजस्य नु प्रसवे १, ११, २
वाजस्य मा प्रसवेन १, १, ३९; २, १०, ५५
वाजस्येदं प्रसव १, ११, २४
वाजस्येमं प्रसवः १, ११, २२
वाजस्येमां प्रसवः १, ११, २३
वाजिनो मे यज्ञं वहान् १, १०, ३३
वाजे वाजेऽयत् वाजिनो १, ११, ११
वाजे वाजे शं नो ४, १०, ९०
वाजो मे अद्य प्रसुवाति २, १२, ४
वाजो मे सप्त प्रदिशः २, १२, २
वातं प्राणेनापाजेन ३, १५, २
वातस्य जूतिरवरुणस्य २, ७, २४०
वातोपधृत इषितो ४, ११, ११३
वामदेव्यं साम गाय ४, ९, १९०
वामसद्य सवितर्वांसु ४, १२, ३३
वायव्यमजमालभेत २, ५, १८
वायुपूतः पवित्रेण ३, ११, ५२
वायुरस्यश्विभ्यां ४, ९, १०५
वायुर्वा त्वा मनुर्वा १, ११, ४
वायोः पूतः पवि० २, ३, ३९; ३, ११, ५३
वायो व्रतपते व्रतं ४, ९, २३२; २४०
वायो शतं हरीणां ४, १४, ६७
वायोः सवितुर्विदथानि ३, १६, ७६
वार्ये विप्रस्य तिष्ठति ४, २, ३९
वारुणमसि वरुण १, २, ४२; ४६
वाश्रेव विशुन्मिमाति ४, १२, १४२
वार्षाहरं साम गाय ४, ९, १८३
वासः कृष्णं मित्रान्तं २, ६, ३
वास्तोपपते प्रति १, ५, ५८
विक्षिपः ४, ९, २१४

विचक्रमे पृथिवीमेप ४,१४,६१
 विचृतो वरुणस्य पागः १,२,४७
 विज्यं धनुः कपर्दिनो २,९,२६
 विज्ये विव्ये विक्षिपेत् ४,९,२१५
 विज्ञातं च विज्ञातिश्च १,४,७५
 वि ते सुञ्चामि रशनां १,४,९;
 २,१२,१४
 विदद्यदि सरमा ४,६,१७
 विद्या ते अग्ने त्रेधा २,७,१०९;
 ४,१२,१३३
 विशु दद्राणं समने ४,९,१९७
 विष्टतिं नाभ्या घृत् ३,१५,८
 विष्टतिरुपरिष्टाद् ४,९,५८
 विधेम ते परमे २,१०,६५
 वि न इन्द्र मृधो जहि ४,१२,५७
 विन्दते वसु न वसु ४,२,१७
 वि पाजसा पृथुना २,७,५८
 वि पृशो अग्ने मघवानो ४,१४,२२४
 विप्रथस्व ४,१,८५
 विप्रिया वा एष पशुभिः १,६,४२
 विभाति केतुररुणः ४,१४,२०६
 विभिद्या पुरं शयथे ४,१२,१३९
 विभृसि प्रवाहणो १,२,८१
 विभृमात्रा प्रभुः पित्रा ३,१२,६
 विभाद् घृत् पिनतु १,२,५९
 वि मच् श्रथाय रशनां ४,१४,१२०
 विमान एष दिवो २,१०,५२
 विमासि ४,९,६६
 विमुच्यध्वमध्या २,७,१६५
 विराड् ल्योतिरधारयत् २,७,२१८
 विवस्यन्नादिलैप ४,६,६०
 वि वा एष यज्ञश्चिच्छते ३,५,४
 विवेप यन्मा धिपणा ४,१२,४९;
 १४,२७४
 विशं धारय ४,९,१४
 विजस्त्वा धर्मणा वयमनु ४,९,१६४
 विजां कविं विष्पतिं ४,१३,५४
 विश्वं विव्याच पृथिवी ४,११,२२
 विश्वकर्मन् २,१,१८
 विश्वकर्मन् वाचस्पतिम् ४,१०,१२९

विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन २,१०,२०
 विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः २,१०,२१
 विश्वकर्मा चेदजनिष्ट २,१०,२९
 विश्वकर्मा विममे यो २,१०,२४
 विश्वंभरा वसुधानी ४,१४,१६१
 विश्वरूपो वा एतत् ४,८,७
 विश्वरूपो वै स्वाष्ट २,४,१
 विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य २,७,११३
 विश्वहोतुर्धामन् १,१,९
 विश्वा आशा दक्षिणसद् ४,९,१२९
 विश्वादमसि यसु २,१३,९३
 विश्वानि नो दुर्गाहा ४,१०,११
 विश्वान्यन्यो भुवना ४,१४,१०
 विश्वा रूपाणि २,७,९५; ४,१२,१८१
 विश्वासां भुवां पते ४,९,९२
 विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता ४,१२,८६
 विश्वत्ता विष्णुगभरद् ३,८,१०
 विश्व देवा क्रतां ४,१०,८४; १२,२३
 विश्व देवाः शृणुतेम ४,१२,२४
 विश्व देवासो अस्त्रिधा ४,१०,८५
 विश्वे नो अद्य मरुतो २,१२,१
 विश्वभ्यो देवेभ्यः ३,१०,६
 विश्वो देवस्य नेतु १,२,१३; २,७,७६
 विष्टम्भो दिवः स्तीर्णं ४,१४,५८
 विष्टम्भो दिवो धरुणा ३,१६,६७
 विष्णुं देव वरुणम् ४,१४,७४
 विष्णुनि स्थ वैष्णवानि १,१,३५
 विष्णुवरुणा अभिशस्ति ४,१४,७८
 विष्णुवरुणा युवमध्वराय ४,१४,७६
 विष्णोः कर्माणि पश्यत १,२,९७
 विष्णोः क्रमोऽसि सपस्नहा २,७,९८
 विष्णोः पृष्टमसि १,२,७०
 विष्णोः शर्मासि शर्म मे १,२,६
 विष्णोर्नु क वीर्याणि १,२,६९
 विष्णोर्नु क तदस्य ४,१४,५९
 विष्णोर्मनसा पूते स्थ ४,१,३९
 वि स्वः पश्य देव्यन्तरिक्ष १,३,१०६
 वीरवतीर्भूयास्त या ४,२,५०
 वीरहा वा एष देवानां १,७,१९

वीहि मघाघृतस्य १,१,३८-
 वृषणं त्वा त्रिककुम्भं ४,१२,१३४
 वृषासि वृषणं २,७,५४
 वृषा सोमं सुमं असि ४,१०,४६; १२,१;
 ११,७०
 वृष्णे यत्ते वृषणो ४,१२,४८
 वृष्णो अश्वस्य २,४,२५; ४,९,२६
 वृष्टिर्वै देवेभ्यो २,४,३३
 वृतेव यन्तं बहुभिः ४,१३,४९
 वृत्रतरं मघवानां ४,१२,७१
 वृत्रस्याभि कनीनिका १,२,७
 वेदेन रूपे व्यपिबत् ३,११,४७
 वेदोऽमि वेदो मा १,४,२२
 वेपाय वां कर्मणे १,१,११
 वैराजे सामन्नधि मे ३,१६,५७
 वैश्वदेवं चरं २,३,४
 वैश्वदेवी पुनती ३,११,९७
 वैश्वानरज्येष्ठेभ्यः २,१३,९५
 वैश्वानर तव धामानि ४,११,१७
 वैश्वानरस्य सुमतौ ४,११,२०
 वैश्वानरो न ऊत्सा ३,१६,६४; ४,१०,
 १०; ११,१५
 वैश्वानरो रश्मिभिर्मा ३,११,९८
 वैष्णवमसि १,२,६७
 व्यकृड् विलोहित २,९,४१
 व्यचस्वतीरुर्विया ४,१३,१६
 व्रतमुपेहि व्रत्य ३,६,९
 व्रतानां व्रतपते ४,९,२३४; २४२
 व्रता तु विश्वद् ४,११,१०५
 व्रतेन य व्रतिनो ४,१४,२०७
 शं च वक्षि ४,९,१७४
 शतं वो अम्य धामानि २,७,१६७
 शतं ते राजन् भिपजः १,३,११५
 शतमिन्नु शरदो भन्ति ४,१४,२९
 शं नो देवा विश्वदेवा ४,१४,१४६
 शं नो भवन्तु वाजिनो १,११,१०
 शं नो वातोऽभिवातु ४,९,२४३
 शामिता नो वनस्पतिः ३,११,१२२
 शामितार उपेतन १,२,१०७

शर्म च स्थो वर्म च स्थो २ ७, ३२
 शादं दक्षिणवकान्दन्त ३ १५, १
 शारदेन ऋतुना ३, ११, १२७
 शिरो मे श्रीर्यशो ३, ११, ६४
 शिल्पा वैश्वदेवी ३, १३, १०
 शिवाः पीता भवत १, २, २५
 शिवेन मा चक्षुषा २, १३, ६
 शिवेन वचसा त्वा २, ९, १७
 शिवो भव प्रजाभ्यो २, ७, ५२
 शिवो भूत्वा मह्यमग्ने २, ७, १०७
 शिशुर्जनधायाः ४, ९, १७३
 शुक्रज्योतिश्च चित्र २, ११, १
 शुक्रं ते अन्यद्यजतं ४, १०, ८१; १४,
 २३६
 शुक्रश्च शुचिश्च प्रेम्मा २, ८, २७
 शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि २, ६, २०
 शुचिं तु स्तोमं ४, ११, ९; १३, ३९;
 १४, १०४
 शुचिरपः स्यवसा ४, १४, २०३
 शुची वो हव्या महतः ४, १४, २६२
 शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो ३, १३, ८
 शुद्धा अपः सुप्रपाणे ४, १, २
 शुनं सुफाला वितुदन्तु २, ७, १५७
 शुनं नरो लाङ्गलेन २, ७, १५८
 शुनासीरा प्रकृषतं २, ७, १५९
 शुन्धध्वं देव्याय १, १, ७
 शुन्ध सोममापन्न ३, ७, ५
 शृणोष्वग्निः समिधा १, ३, ४
 शृतं हविः शमिता ३, १०, ९
 शैशिरेण ऋतुना ३, ११, १२९
 श्रथद् वृत्रमुत सनोति ४, १०, १२६
 श्रथद् वृत्रमुभा-४, १३, ४१
 श्येनचित्तिं चिन्वीत ३, ४, १२
 श्येनो भूत्वा परापत १, २, ४४
 श्रव्ये ४, २, ३
 श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं ४, ४, १४
 श्रियसे कं सालुभिः ४, ११, ७६
 श्रीणामुदारो धरुणो २, ७, १११
 श्रेष्ठं यविष्ठ भारत ४, ११, १०६

श्रोत्रस्य त्वा, धर्मणा ४, ९, १६७
 श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो १, ३, १२
 श्वो भूतं आदित्येभ्यो २, ६, ७
 षट्त्रिंशत् प्रक्रमाः ३, ८, १२
 पडेत्तान्याधीतयजूंषि ३, १, १३
 स इज्जनेन स विशा ४, १४, १३८
 स इत् स्वपा भुवनेषु ४, १४, ८८
 स इदस्त्वेव प्रति ४, १४, २१५
 स इधानो वसुः २, १३, ५०
 स इषुहस्तैः स २, १०, ३६
 स ई मन्द्रा सुप्रयसा २, १२, ३९
 स ई मर्येभिः सखिभिः ४, १४, १३४
 स एव वीरः स उ ४, १४, १७९
 स यज्ञपतिराशिषा १, ४, १२; ३५
 स यद्विषो वनामहे ४, १२, ८९
 स वः सृजत्वयमा ४, २, ६८
 स वत्सरोऽसि ४, ९, २१६
 स वर्चसा पयसा १, ३, १०९; ४,
 १४, २६१
 स वसेथा स्वविदा २, ७, ३३
 स वां कर्मणा समिधा ४, १२, १२७
 स वां मनांसि स २, ७, १४१
 स वो मनांसि स २, २, २५
 स शितं मे ब्रह्म स शित् २, ७, ९१
 स समित् ४, ११, १३
 स समिदेनां वो अग्निमा ४, १२, १२४
 स समिद्युवसे २, १३, ४०
 स साधमानाय ४, ९, १५२
 स सीदस्व महं अलि २, ७, ४०;
 ४, ९, ५३
 स सृष्टा वसुभी २, ७, ६४
 स ज्ञावभागा स्वेषा १, १, ४२
 स हितासि विश्वरूपा १, ५, २३
 स स्वायः स वः ४, ११, १४
 स वा नो देवः सविता ४, १४, ८२
 संकसुको विकसुको ४, १४, २५८
 संक्रन्दनेनानिमिषण २, १०, ३५
 संगच्छध्वं संजानोध्वं २, २, २८
 सजातश सादुत ४, १४, २४५

सजातो गर्भो अलि २, ७, ५०
 स जायमानः परमे ४, ११, २३
 सजूंस्तुभिः सजूः २, ८, ८
 सजूंस्तवेदो दिवा १, ८, २९
 सजोषा इन्द्र सगणो १, ३, ६३
 सं च्छ्वस्वाम्ने प्र च २, १२, २६
 संजग्माना अविहता ४, २, ६९
 संजग्मानौ दिवा १, ३, ३८
 संज्ञानं नो दिवा पशोः २, २, २२
 स ते जानाति सुमति ४, ११, ११५
 स तेजीयसा मनसा ४, १४, २१४
 सत्यं ऽऽहम् ३, ८, २
 सत्यं च मे श्रद्धा च मे २, ११, ३
 सत्यमित् तन्न त्वां ४, १४, २७६
 सत्यं बृहद्वत्सुम्भं ४, १४, १५६
 सत्रा त एतद्यद् ४, ७, ३
 स त्वं नश्चित्र २, १३, ६५
 स त्वं नो अग्नेऽवमो ४, १०, १०९;
 १४, २५७
 सदसि सन्मे श्रूया १, ४, ३६
 सद्यो जातो व्यमिमीत ४, १३, ३४
 सधमादो द्युश्न्या ऊर्जा २, ६, २३
 स नः पावक दीदिवो १, ५, १२
 स नः पितेव सूनवे १, ५, २७
 सनद्वाजं विप्रवीरं ४, १४, ११३
 स नो विभावा चक्षणिर्न ४, १४, २२०
 सं ते पयांसि ससु २, ७, १९६
 सं ते वायुः २, ७, ४६; ४, १४, २२
 सं देवो देवेन ४, ९, ८७
 संघां तु संदधावहे २, ४, १३
 स पप्रथानो अभि ४, १४, १२८
 सप्रयैण्यः स प्रियो ४, १३, ५२
 स पूर्व्या निविदा ४, १०, १४५
 सस ते अग्ने समिधः १, ६, ३०
 सस त्वा हरितो रथे ४, १०, १५२
 ससद्श वा एते १, ११, ३५
 सस वै बन्धुमतीः १, ५, ५१
 स प्रत्नथा सहसा ४, १०, १४४
 स बोधि सूरिर्मघवा २, ७, १३०

समक्तमग्निना हविः ४,१,९१
 समग्निरग्निनागत ४,९,२६
 समग्निरसुभिर्नो ४,१२,२९
 समग्निरस्तपसागत ४,९,९७
 समत्स्वग्निमवसे ४,११,१०२
 समन्या यन्ति २,१३,१; ४,१२,९३
 समाना वा आकृतानि २,२,२६
 समानो मन्त्रः समितिः २,२,२७
 समानो वा गृप ४,४,११
 समापा ओपधीभिः १,१,१९
 समावद्वृषन्नधरा २,६,३०
 समावृतपृथिवी ३,११,११२
 समास्वार्ना क्रतवो २,१२,२५; ३,४,६
 समित् संकल्पेथा २,७,१४०
 समित्स्ववन्ति सरितो २,७,२३७
 समिद्विशाभाशयानः ३,६६,५०
 समिद्धस्य श्रयमाणः ४,१३,४
 समिद्धा इन्द्र उपसा ३,११,१
 समिद्धा इन्द्रोऽनवस्त ४,१४,१८७
 समिद्धे अरना अधि २,१०,४६
 समिद्धो अग्निरग्निना ३,११,१३
 समिद्धो अग्निः समिधा ३,११,११३
 समिद्धो अञ्जन्कुरं ३,१६,१७
 समिद्धो अध मनुषो ४,१३,११
 समिधमातिष्ठ २,६,२७
 समिधाग्निं दुवस्यत २,७,१२१
 समिधो अज्ञा भाज्यस्य ४,१०,७२
 समिध्यमान २,७,२३४
 समिन्द्र नः ४,१४,६६
 समिन्द्र नो मनसा १,३,१०८
 समिन्द्र राया समिपा २,२,२३
 समीची नामाति २,१३,१०४
 समुद्रं गच्छ स्वाहा १,१,११६; ३,१४,
 २५
 समुद्रस्य त्वावकयाग्ने २,१०,२
 समुद्रस्य वो वसुनस्य २,१०,६९
 समुद्रादूर्भिर्मधुमं १,६,२६
 समुद्राय शिशुमारान् ३,१४,२
 समुद्रे ते हृदयम् १,३,११८; २,१२,१३
 समुद्रे त्वा नृमणा २,७,११०

समुद्रोऽसि नभस्वाना २,१२,८
 समृतयज्ञो वा गृप १,४,३४
 समृपीणा २,५,१२
 सं पत्नी पत्या सुकृतेषु १,४,२६
 संप्रयामि प्रजा अहम् १,५,३२; ५२
 संपृच्यध्वमृतावरी ४,१,२३
 संप्रच्यवध्वमुप २,१२,२१
 संप्रच्युता वरुणेन २,१३,८
 संमासि ४,९,६७
 सं मा सृजामि पयसा २,१२,५
 संमृश इमानायुषे १,२,७३
 सम्राजा अस्य भुवनस्य ४,१४,१६५
 सम्राजा उत्रा वृषभा ४,१४,१६७
 सम्राट् च स्वगाट् चाने १,६,२५
 सम्राडन्यः स्वराडन्य ४,१२,८५
 सम्राडसि स्वराडसि १,८,५०
 सम्राड् दिशा २,१६,५८
 सरस्वती मनसा ३,११,७५
 सरस्वती योन्यां गर्भम् ३,१,८६
 सरस्वतीवान् भारती ३,१०,१९
 सरस्वत्यभि नो नेपि ४,११,६१; १४,
 ४६
 सरस्वत्यै पिन्वस्व ४,९,१११
 सर्वाभ्यो देवताभ्यो २,४,२१
 सर्वे ज्ञाता वरुणस्य २,६,३४
 सलिलः सलिलः समरः १,७,१२
 सलिलाय त्वा वाताय ४,९,१२४
 सवयसे त्वाभिवयसे २,१३,१००
 सवयसे स्वाहा ३,१२,१६
 सविता त्वाद्रित्यैः पश्चाद् ४,९,८१
 सविता त्वा प्रसवाना २,६,१६
 सविता वरुणे दधद् ३,११,२८
 सवित्रे त्वभूमते ४,९,१२५
 स शेषुधमधि धा ४,१४,२७८
 स सुष्टुभा स क्रतवता ४,१२,१३
 सस्त्रिमविन्दचाणे ४,९,१८०
 सह रथ्या निवर्तस्वाग्ने १,७,११; १७
 सहव्यवाडमि २,१०,८८
 सहव्यवाडमर्ल ४,१०,२९

सहसा जातान् प्रणुदा २,८,१६
 सहस्रवीर्यमसि १,१,२७
 सहस्राणि सहस्रशो २,९,४२
 स हि शुचिः शतपत्रः ४,१४,४८
 साक २, यक्ष्म प्रपत २,७,१७८
 साध्या वै देवा ३,९,१५
 साध्वीमकर्देववीति ४,११,३०
 सा नः प्रजां पशून् ४,९,७८
 सा नः सुप्रतूर्तिः ४,२,३६
 सांतपना इदं हविः ४,१०,११४
 सा मे सत्याशीर्देवान् १,४,७
 सास्वतौ त्वोस्ता १,८,५२
 सावित्रं पुनरुत्सृष्ट २,५,४
 सावित्रैरग्निमादत्ते ३,१,२
 सावित्रोऽष्टाकपालं २,६,४५
 सा वै सृष्टोभयान् ४,२,४१
 सिनीवालि पृथुष्टुके ४,१२,१५५
 सिनीवाली सुकपर्दा २,७,६५
 सीद त्वं मातुरस्या २,७,१०५
 सीदन्तु विशो १,१,२०
 सीद होतः स्व उ लोके २,७,३८;
 ३,८,५
 सीद होतमि होता ४,१०,९६
 सीग युञ्जन्नि कवधो २,७,१५४
 सीसेन वलीवान् २,४,२
 सीसेन तन्त्रं मनसा ३,११,७२
 सुगा वो देयाः सद्ना १,३,११०; ४,
 १४,१४८
 सुजातो ज्योतिपा २,७,४७
 सुत्रामाणं पृथिवीं ४,१०,३३
 सुत्रामाणं महीमूत्रेषु ४,१२,१००
 सुदेवो असि वरुण ४,७,१६
 सुपर्णं वस्ते मृगो ३,१६,४४
 सुपर्णः पार्जन्य ३,१४,१५
 सुपर्णोऽसि गरुतमान् २,७,९६-९७;
 १०,६२
 सुवर्हिरग्निः पूषन्वान् ३,११,११६
 सुवह्याणं देवचन्तं ४,१४,१०९
 सुभूताय पिपीहि ४,९,१४०
 सुमित्रा ना आपा १,२,११९

सुम्नहूर्यज्ञ आ च २,१०,५४
सुगावन्तं बर्हिषद ३,११,५७
सुवागावद् देव १,२,६५
सुवाङ्गनश्च डङ्घारे ३,८,२४
सुविचा विविच्यध्वम् ४,१,४८
सुषदा पश्चात् सवितुः ४,९,५६
सुर्मदं त्वा वयम् १,१०,११; ४,१२,
११७
सूनरि विश्वा त्वा ४,२,३४
सूर्यमे मेऽद्य स्त १,१,३६
सूर्य एकाकी चरति ३,१२,२६
सूर्यं व्रनपते व्रतं ४,९,२३; ३,२४१
सूर्यस्य चक्षुगरुहम् १,२,३१
सूर्यस्य रसा ४,९,२५
सूर्यस्य हरसे त्वा ४,९,४८
सूर्याग्नी धावापृथिवी १,२,१६
सूर्यो अपो विगाहते ४,१२,१४६
सूर्यो ऽप्रोतिऽप्रोतिः सूर्यः १,६,५३
सूर्यो देवीमुपस ४,१४,५२
सृजन्ति रश्मिमोजसा ४,१२,१४४
सृजा वृष्टिं दिव आद्भिः २,४,३२
सेदग्ने अस्तु सुभगः ४,११,११६
सैनानीकेन सुविदत्रो ४,१०,११२
सो अग्ने हँजे जशमे ४,१३,५५
सो अग्निर्षो वसुष्टुगे २,१३,४५
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः ४,१०,१५०
सोम ॥ राजानं वरुण १,११,२०
सोम गीभिष्ट्वा वयम् ४,१०,२०
सोमपीथानु मेहि ४,९,१८६
सोम यास्ते मयोभुव ४,१०,७५
सोमविक्रयित्सोमं ३,७,१०
सोमस्य मा तवस ४,११,४१
सोमान ॥ स्वरणं कृणुहि १,५,३८
सोमापूषणा जनना ४,११,४२
सोमापूषणा रजसो ४,१४,७
सोमाय कुलङ्ग ३,१४,१३
सोमाय लवाना ३,१४,५
सोमाय ह॥सान् ३,१४,३
सोमारुद्रा धारयेथाम् ४,११,५५

सोमारुद्रा युवमेतानि ४,११,५४
सोमारुद्रा विवृहत् ४,११,५६
सोमेनेजान ॥ याजयेत् ४,३,५
सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व २,३,३७;
३,११,५०
सोमो धेनु ॥ सोमो ४,१४,१
सोमो राजामृत ॥ सुन ३,११,३९
सोमो वा अमुत्रासीत् ३,७,१२
सौमार्गोद्घं घृते चरु २,१,५
सौमरौद्घं चरु २,१,६
सौम्यं बभ्रु लोमश २,५,१
सौरी बलाका ३,१४,१४
सौर्यं घृते चरु २,२,११
स्तीर्णं बर्हिः सुष्टीमा ३,१६,२०
स्तुङ्गि शूर ॥ वाज्रिणम् ४,१४,१७५
स्तोकानामिन्द्रं प्रति ३,११,११
स्तोमस्त्र ॥ स्त्रिःशो ३,१६,६१
स्थाल्या दुहत्यनया १,८,८,
स्थिरो भव वीड्वंग २,७,५१; ३,१,८
स्यूना देवेभिरमृतेन २,७,२२९
स्योना पृथिवि ४,१२,३५
स्योनामि सुषदा २,६,३५
स्योना स्योनेन घृतेन ४,२,३७
स्वयं कृण्वानः २,१३,१०५
स्वजा अग्नि स्वभूगसि १,२,३६
स्वधा नमः १,१०,४५
स्वयभूगसि अग्ने ४,६,४७
स्वगं ॥ वा एष लोकम् ३,५,५
स्वभानुर्वा आसुरः २,५,२
स्वर्यन्तो नापेक्षन्ता २,१०,६०
स्वर्वती सुदुघा नः ३,१६,५९
स्वर्विदसि स्वर्वित्त्वा १,२,१०५
स्वश्वा यशसायात ४,१४,१२९
स्वस्तिगव्युनिरभयानि २,७,१७
स्वस्तिना इन्द्रो ४,९,२५४
स्वः स्वाहा ४,९,२०४
स्वादुष ॥ सदः पितरो ३,१६,४१
स्वादोरिस्था विपूवतो ४,१४,१९४
स्वाद्नीं त्वा स्वादुना २,३,३६

स्वायुध ॥ स्ववस ॥ सुनीथ ४, १४, १११
स्वावेशोऽस्यग्रेगा १,२,९३
स्वाहाकृतस्य घर्मस्य ४,९,१३४
स्वाहा दिव आप्यायस्व ४,६,४०
स्वाहा देवेभ्यः ३,१०,४
स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ४,६,४२
स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्व ४,६,४४
स्वाहा भूत्यै नमः २,७,१५०
स्वाहा मरुद्भ्यः ४,९,६२
स्वाहा यज्ञ ॥ वरुणः ३,११,१२३
स्वाहा यज्ञं मनसः १,२,२१
स्वाहा यज्ञं मनसा ३,६,१७
स्वाहा राजसूयाः २,६,२२
स्वाहेति तदिममेव १,६,४५
स्वाहेत्यपः परिषिञ्चन् ३,२,६
स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह २,८,५
स्वो रोहावेहि स्वो १,११,३७
ह ॥ सः सुचिषद् २,६,३८; ७,१,०४
१३,५७
ह ॥ क्षैरिव सखिभिः ४,१२,१७२
हरिकेशः सूर्यगहिम २,१०,४८
हरिषं इन्द्रो धाना ३,१०,१५
हरिवतो हार्योजनस्य १,३,८४
हर्षोर्धाना हरिवतीः १,३,८५
हविरसि वैश्वानरम् १,१,२६
हविषीव भजमानो ४,१४,२२७
हविष्कृदेहि १,४,४३; ४,१,४३
हविष्मतीरिमा आपो १,३,१
हव्यवाडमिजरः पिता ४,१२,१६६;
१४,२१६
हव्यवाडमिजिड ४,१३,७८
हसन आधाय सविता २,७,१०
हिंकाराय त्वाहा ३,१२,५
हिमस्य त्वा जरायुणाम्ने २,१०,३
हिरण्यगर्भः समवर्ततामे २,७,१९८;
१३,११०; ३,१२,१८
हिरण्यं निधाय जुहोति ३,७,९
हिरण्यपाणिमृतये ४,१२,३२
हिरण्यवर्णमुपसो २,६,२६

हिरण्यवर्णः स हिरण्य ३,१३,२	हृदे स्वा मनसे स्वा १, ३, ३;	होता यक्षदग्निः समिधा ३,१३,१०
हिरण्यवर्णः शुचयः १,२,४; २,१३,३	४,९,८८	होता यक्षदग्निः स्वाहा ४,१३,३३
हिरण्यवर्णो भभयं ४,१४,१७३	हेमन्तेन क्रतुना ३,११,१२८	होता यक्षदग्निः स्वित्ठं ४,१३,६७
हुतः हविर्मधुहविः ४,९,१५०	हेमन्तो मध्यः सिशिरं ४,९,२१८	होता यक्षदग्निमाज्यस्य ४,१३,३६
हुवे वातस्वणं ४,११,६९	होतर्यज पोतर्यज ३,६,१३; १५	होता यक्षदश्विनौ ३,११,३१; ४,१२,
हृदं न हि स्वा ४,१२,६८	होताध्वर्युरावया ३,१६,६	११९
हृदयस्यावद्यति ३,१०,११	होता यक्षस्सनिधामिम् ३,११,१२	होता यक्षदिन्द्राग्नी ४,१३,४०,४२,६१
हृदिस्पृक् क्रतुस्पृग् ४,७,६	होता यक्षसोममाज्यस्य ४,१३,३८	होता यक्षद्वनस्पति ४,१३,६४

अथ यजुर्वेदीयं
मैत्रायणीयमारण्यकम्

अथवा
मैत्रायणीया उपनिषद् ।
शान्तिः ।

ॐ तच्छ योरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये ।
देवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ॥
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शन्नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं ब्रह्मोपनिषदे; माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां, मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मे ऽ अस्तु॥ तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु, ते मयि सन्तु ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
वैराग्योत्थभक्तियुक्तब्रह्ममात्रप्रबोधतः । यत्पदं मुनयो यान्ति तत् त्रैपदमहं महः ॥ १ ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

॥ ॐ ॥ ब्रह्मयज्ञो वा ऽ एष यत्पूर्वेषां चयनन्तस्माद्यजमानश्चित्त्वैतान्प्रानात्मानमभिध्यायेत्, सम्पूर्णः खलु वा ऽ अन्द्राऽविकलः सम्पद्यते यज्ञः कः सोऽभिध्येत् योऽयं यः प्राणाह्यस्तस्योपाख्यानम् ॥ १ ॥

बृहद्रथो वै नाम राजा विराज्ये पुत्रं निधापयित्वेदमशाश्वतम्न्यमानः शरीरं वैराग्यं-

१ कचिदेषा शान्तिरपि दृश्यते ।

२ एषा कण्डिका निर्णयसागर-मुवई-मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदि नास्त्येवेति ।

३ निर्णयसागर-मुवई-मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदः प्रारम्भ इमां कण्डिकामारभ्येवेति ।

४ एतस्यां मैत्रायणीयोपनिषदः संस्करणे मुवईस्थनिर्णयसागरमुद्रितमेकं पुस्तकमेपरं श्रीमत्परमहंसपरिव्राजिककृष्णानन्द-यतिवर्यैः [श्री० सुठे स्वामिभिः] दत्तं लिखितपुस्तकं चेति पुस्तकद्वयमेव हस्ते समापन्नम् । तयोर्भयोर्मेलने क्रियमाणेऽन्योऽन्यं महद्वैम्यषं दृक्पथे समागतम् । तत्र मुद्रितपुस्तकमतीवपाठभेदसमाकुलमानुपूर्व्यां परिभ्रष्टं न्यूनमसम्पूर्णं स्वराङ्गनविरहितं प्रपाठकपञ्चकात्मकमेवेति तत्त्यक्त्वा लिखितपुस्तकं विशुद्धपाठव्यथावदानुपूर्वकं सम्पूर्णं स्वरलेखनसन्नियमितं प्रपाठकसप्तकोपेतं मैत्रायणीयवैदिकवर्याणां नित्यपाठाधारमिति कृत्वा तदेवावलम्ब्यैतत्संस्करणं संस्कृतमिति ज्ञेयम् ॥

मुद्रितपुस्तकस्थाः पाठभेदास्तु पदेपदे वर्तमानाः कचिदपपाठाः कचिच्च शुद्धाः पाठाः सन्ति तथापि ते नार्थान्तरमावहन्त्यतो न सङ्ग्रहीता इत्यपि ध्येयम् ॥

सुपेतोऽरण्यं निर्जंगाम, स तत्र परमन्तप ऽ आस्थायऽऽदित्यमुदीक्षमाण ऽ ऊर्ध्ववाहुस्तिष्ठ-
त्यन्ते सहस्रस्य अन्तिकमार्जंगाम्, अग्निरेवाधूमकस्तेजसा निर्देहन्निवात्मविद्भगवा-
ञ्छाकार्यन्य ऽ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ, वरः वृणीष्वेति राजानमब्रवीत्, स तस्मै नमस्कृतोवाच,
भगवन्नाहमात्मवित्त्वं तत्त्वविच्छुश्रुमो वयः स त्वं नो ब्रूहीति, एतद्भूतं पुरस्ताद्दुःशंभयमेत-
त्प्रश्नमेक्ष्वाकान्यान्कामान्वृणीष्वेति शाकार्यन्यः, शिरसाऽस्य चरणावभिमूढयमानो राजेमां
गाथां जगाद् ॥२॥

भगवन्नास्थिचर्मस्नायुमज्जामां सशुक्रशोणितश्लेष्माशुद्धिपिकाविषूत्रापित्तकफसङ्घाते
दुर्गन्धे निःसारेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः कामक्रोधलोभमोहभयविषादेर्ष्येष्टावियोगानि-
ष्टसम्प्रयोगक्षुत्पिपासाजरासृत्प्युरोगशोकाद्यैरभिहतेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः ॥३॥

सर्वश्रेष्ठः क्षयिष्णुं पश्यामो यथेमे दुःशमशकादयः ॥ तूणवनस्पतय उद्धृतप्रध्वःसिनोऽथ
किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये महाधनुर्द्धराश्चक्रवर्तिनः ॥ केचित्सुद्युम्नभूरिद्युम्नेन्द्रद्युम्नकुवलयश्वयौ
वनाश्ववध्यश्चाश्वपतिः शशबिन्दुर्हरिश्चन्द्रोऽम्बरीषो ननक्तुः शर्यातिर्ययातिरनरण्योऽक्षसेना-
दुयोऽथ मरुत्तंभरतंभृतयो राजानो मियतो बन्धुवर्गस्य महतीः श्रियं त्यक्त्वाऽस्माल्लोकाद्-
मुल्लोकं प्रयाता इति, अर्थ किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये गन्धर्वासुरयक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनां
निरोधनं पश्यामः, अर्थ किमेतैर्वाण्यानां शोषणं महार्णवानां शिखरिणां प्रपतनं ध्रुवस्य
प्रचलनं चश्चनं वातरज्जूनां निमज्जनं पृथिव्याः स्थानादपसरणं सुराणामित्येतद्विधेऽ-
स्मिन्सःसारे किङ्कामोपभोगैरेवाशितस्यासकृदिहावर्तनं दृश्यता ऽ इत्युद्धर्तुमर्हसीत्यन्धो-
दपानस्थो भेक ऽ इवाहमास्मिन्सःसारे भगवन्स्त्वं नो गतिस्त्वं नो गतिः ॥४॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अर्थ भगवाञ्छाकार्यन्यः सुप्रीतस्त्वंब्रवीद्वाजानं महाराज बृहद्वथेक्ष्वाकु-
वःशध्वंज शीघ्रमात्मज्ञः कृतकृत्यस्त्वं मरुन्नाम्नेति विश्रुतोऽसीत्ययं वाव खलवात्मा ते यः
कृतमो भगवा ऽ इति तः होवाचेति ॥१॥

अथ यऽएषोऽसावाविष्टमभनेनोद्धंसुत्क्रान्तो व्यथमानोऽव्यथमानस्तमः प्रणुदत्येषुऽआत्मे-
त्याह भगवान्मैत्रिरित्येव ह्याहाथं य ऽ एष संप्रससाद्दुःस्माच्छरीरात्समुत्थाय पुरं ज्योति-

रूपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यतऽएषऽआत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रूहोति ॥२॥

अथ खल्वियं ब्रह्मविद्या सर्वोपनिषद्विद्या वा राजन्नस्माकं भगवता मैत्रिणाऽऽख्याताऽहं
ते कथयिष्यामीत्यथापहतपाप्मानस्तिग्मतेजसोर्ध्वरेतसो वालखिल्याऽइति श्रूयन्तेऽथ क्लृप्तं
प्रजापतिमब्रुवन्भगवच्छकटमिवाचेतनमिदं शरीरं कस्यैष खल्वीदृशो महिमाऽतीन्द्रिय-
भूतस्य येनैतद्विधमेतच्चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वाऽअस्य यद्भगवन्वेत्स्यैतदृस्माकं
ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥३॥

यो ह खलु वावोपरिस्थः श्रूयते गुणोष्विवोर्ध्वरेतसः स वाऽएष शुद्धः पूतः शून्यः शान्तः
प्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षयः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिस्त्रि तिष्ठत्यनेनेदं
शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमनेनेदंशोनाणि-
ष्ठेनैतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाच ॥४॥

स वाऽएष३ सूक्ष्मोऽग्राह्योऽदृश्यः पुरुषसंज्ञो बुद्धिपूर्वमिहैवावर्तते शोनेति सुषुप्तस्येवा-
बुद्धिपूर्वं विबोधायेवमित्यथ यो ह खलु वावैतस्य३ सोऽऽशोऽयं यश्चेतनमात्रः प्रति-
पुरुषं क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वाख्यश्चेतनेनेदं शरीरं
चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्यद्यनेनेदंशोनाणिष्ठेनैतद्विध-
मिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाचेति ॥५॥

प्रजापतिर्वाऽएकोऽग्नेतिष्ठन्स नारमतैकः सुऽआत्मानमभिध्यात्वा ब्रूहीः प्रजाऽअसृजत्ताऽ-
अस्यैवात्मप्रबुद्धाऽअप्राणाः स्थाणुरिव तिष्ठमानाऽअपर्यत्स नारमत सोऽमन्यतैतासां
प्रतिबोधनायाभ्यन्तरं प्राविशानीत्यथ स वायुमिवात्मानं कृत्वाऽभ्यन्तरं प्राविशत्सऽएको-
नाशक्तस पञ्चधाऽत्मानं विभज्योच्यते यः प्राणोऽपानः समानऽउद्दानो वानऽइत्यथायं
योर्ध्वमुत्क्रामत्येष वाव स प्राणोऽथ योऽयमवाङ् सङ्क्रामत्येष वाव सोऽपानोऽथ येन
वाऽएता अनुगृहीताऽइत्येष वाव स व्यानोऽथ योऽयं स्थविष्ठो धातुरन्नस्यापाने प्रापयत्य-
णिष्ठो वाऽङ्गेऽङ्गे समानयत्येष वाव स समानसंज्ञऽउत्तरं व्यानस्य रूपं चैतेषामन्तरां प्रसू-
तिरेवोद्दानस्याथ योऽयं पीताशितमुद्गिरिति निगिरतीति वैष वाव संऽउद्दानोऽथोपांश्चुरन्त-
र्याममभिभवत्यन्तर्यामऽउपांश्चु चैतयोर्न्तराले वौष्ण्यं प्रासुवद्यदौष्ण्यं स पुरुषोऽथ यः
पुरुषः३ सोऽग्निर्वैश्वानरोऽप्यन्यत्राप्युक्तमयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते
यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं
घोषं शृणोति स वाऽएष पञ्चधाऽऽत्मानं विभज्यं निहितो गुहायां मनोमयः प्राणज्ञरीरो

भारूपः स्वत्यसङ्कल्पऽआकाशात्मेति स वा ए३षोऽस्माद्दृन्तरादकृतार्थोऽमन्यतार्थान-
श्रानीत्यतः खानीमानि भित्त्वोदिनः पञ्चभी रश्मिभिर्विषयान्तीति बुद्धीन्द्रियाणि यानी-
मान्येतान्यस्य रश्मयः कर्मैन्द्रियाण्यस्य हया रथः शरीरं मनो नियन्ता प्रकृतिमयोऽस्य
प्रतोदोऽनेन खल्वीरितं परिभ्रमतीदं शरीरं चक्रमिव मृते च नैदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठा-
पितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ॥६॥

स वाऽएवऽआत्मेहोशान्ति कवयः सितासितैः कर्मफलैरनाभिभूतऽईव प्रति शरीरेषु
चरत्यव्यक्तत्वात्सौक्ष्म्याद्बृहश्यत्वाद्ग्राह्यत्वात्निर्ममत्वाच्चानवस्थो सति कृता कर्तृवावस्थः
स वाऽएष शुद्धः स्थिरोऽचलश्चालेष्योऽव्यग्रो निःस्पृहः प्रेक्षकवदवस्थितः स्वस्थश्च कृत-
भुग्गुणमयेन पृथेनात्मानं मन्तद्वायावस्थितऽइत्यवस्थित इति ॥७॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

॥ अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

॥३॥ ते होचुर्भगवन्वद्येवमस्यात्मनो महिमानं सूचयसीत्यन्यो वाऽपरः कोऽयमात्मा-
ख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदसद्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा
गतिं हृन्दैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति कर्तृभऽएषऽइति तान्होवाचेति ॥१॥

अस्ति खल्वन्योऽपरो भूतात्माख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदस-
द्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा गतिं हृन्दैरभिभूयमानः परिभ्रमतीत्यस्योपव्याख्यानं पञ्च
तन्मात्रा भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ पञ्चमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ तेषां यत्समुदयं तच्छ-
रीरमित्युक्तमथ यो हं खलु वाव शरीरमित्युक्तं स भूतात्मेत्युक्तमथाश्रितोऽस्यात्मा बिन्दुरिव
पुष्कराऽइति स वा एषोऽभिभूतः प्राकृतैर्गुणैरित्यथोऽभिभूतत्वात्सम्भूतत्वं प्रयातः सम्भूतत्वा-
त्प्राप्त्यर्थं प्रभुं भगवन्तं कारयितारं नापश्यद्गुणैर्वैरुह्यमानः कर्तृपीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो
लुप्यमानः संस्पृहो व्यग्रश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यहं सो ममेदमित्येवं मन्यमानो निबन्धा-
त्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनेव खचरः कृतस्यानुफलैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति ॥२॥

अथान्यत्राप्युक्तं यः कृता सोऽयं वै भूतात्मा करणैः कारयिताऽन्तःपुरुषोऽथ यथा-
ऽग्निनाऽयपिण्डो वाऽभिभूतः कर्तृभिर्हन्यमानो नानात्वमुपैत्येवं वाव खल्वसौ भूतात्माऽ-
न्तःपुरुषेणाभिभूतो गुणैर्हन्यमानो नानात्वमुपैति चतुर्जालं चतुर्दशविधं चतुरशीतिधा

परिणतं भूतगणमेतद्वै नानात्वस्य रूपं तानि ह वा एतानि पुरुषेणोरितानि चक्रामिव
मृत्पचेनेत्यथ यथाऽयष्पिण्डे हन्यमाने नाग्निरभिसूयत्येवं नाभिभूयत्यसौ पुरुषोऽभिभूयत्ययं
भूतात्मोर्पसःसृष्टत्वादिति ॥३॥

अथान्यत्राप्युक्तं शरीरमिदं मैथुनादेवोद्भूतं सःवृद्धशुभेन निरयेऽथ सूत्रद्वारेण निष्क्रान्त-
मस्थिभिश्चितं मासेनानुलितं चर्मणाऽवनद्धं विष्मूत्रपित्तकफमज्जामेदोवसाभिरन्यै-
श्रामयैर्बहुभिः परिपूर्णं कोषऽइव वसुनेति ॥४॥

अथान्यत्राप्युक्तं सम्मोहो भयं विषादो निद्रा तन्द्गी प्रमादो जरा शोकः क्षुत्पिपासा
कार्पण्यं क्रोधो नास्तिक्यमज्ञानं मात्सर्यं नैष्कारुण्यं मूढत्वं निबीडत्वं निराकृतित्वमुद्धतत्व-
मसंमत्त्वमिति तामसान्यथ तूष्णा स्नेहो रागो लोभो हिंसा रतिद्विष्टिर्द्वार्यवृत्तत्वमीर्ष्या
काममस्थिरत्वं चलत्वं व्यग्रत्वं जिगीषाऽर्थोपार्जनं मित्रानुग्रहणं परिग्रहावलम्बोऽनिष्टेष्वि-
न्द्रियार्थेषु द्विष्टिरिष्टेष्वभिष्वङ्गः शुक्लः स्वरोन्नतमस्त्विति राजसान्येतैः परिपूर्णोऽएतैरभिभूत-
ऽइत्ययं भूतात्मा तस्मान्नानारूपपाण्याप्नोतीत्याप्नोति ॥५॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥

॥३॥ ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसोऽतिविस्मिताऽअभिसमेत्योचुर्भगवन्नमस्तेऽस्त्वनुज्ञापि-
त्वमस्माकं गतिरन्या न विद्यतऽइत्यस्य को विधिर्भूतात्मनो येनेदं हित्वाऽऽत्मन्येव सायु-
ज्यमुपैति तान्होवाचेति ॥१॥

अथान्यत्राप्युक्तं महानदीधूमयऽइवानिवर्तकमस्य यत्पुराकृतं समुद्रवेलेव दुर्निवार्यमस्य
मृत्योरागमनं सदसत्फलमयैः पाशैः पङ्कुरिव बद्धं बन्धनस्थस्येवास्वातन्त्र्यं यथाविषयस्थ-
स्येव बहुभयावस्थं मदिरोन्मत्तऽइव मोहमदिरोन्मत्तं पाप्मना गृहीतऽइव भ्राष्ट्र्यमाणं महो-
रंगदष्टऽइव विषयदष्टं महान्धकारमिव रागान्धमिन्द्रजालमिव भ्राष्ट्र्यमाणं स्वप्नऽइव मिथ्या-
दर्शनं कदलीगर्भऽइवासारं नटऽइव क्षणवेषं चित्रभित्तिरिव मिथ्यामनोरप्रसित्यथोक्तं

शब्दस्पर्शादृयो ह्यर्था मर्त्येऽनर्थाऽइव स्थिताः ॥

येषां सक्तस्तु भूतात्मा न स्मरेत परं पदम् ॥२॥

अयं वाव खल्वस्य प्रतिविधिर्भूतात्मनो यद्वेदविद्याधिगमः स्वधर्मस्यानुचरणं स्वाश्रमे-

प्वेवानुक्रमणं स्वधर्मस्य वाऽएतद्भुतं स्तम्बग्राखेवेतराण्यनेनोर्ध्वभागभवत्यन्यथावाङ्पत-
त्येष स्वधर्मोऽभिहिंशतो यो वेदेषु न स्वधर्मातिक्रमेणाश्रमी भवत्याश्रमेष्वेवावस्थस्तपस्वी
वेत्युच्यतेऽइत्येतेदयुक्तं नातपस्कस्यात्मज्ञानेऽधिगमः कर्मसिद्धिर्वेत्येव ह्याहं ॥

तपसां प्राप्यते सत्त्वं सत्त्वात्सम्प्राप्यते मनः ॥

अनसः प्राप्यते ह्यात्मायमाप्त्वा न निवर्ततऽइति ॥३॥

अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ब्रह्मवित् ॥ ब्रह्मद्वारमिदमित्येवैतदाह यस्तपसाऽपहतपाप्मा ॥
ॐ ब्रह्मणो महिमेत्येवैतदाह यस्तु युक्तोऽजस्रं चिन्तयति तस्माद्धिद्यया तपसां चिन्तयां
चोपलभते ब्रह्म सद्ब्रह्मणः परऽएता भवत्यधिदैवत्वं देवेभ्यश्चेत्यक्षय्यमपरिमितमनामयं
सुखमश्रुते यऽएव विद्वाननेन त्रिकेण ब्रह्मोपास्तेऽथ वैः परिपूर्णोऽभिभूतोऽयं रथितश्च
तैर्वैसुक्तस्त्वात्मन्येव सायुज्यमुपैति ॥४॥

ते होचुर्भगवद्भुविवाद्यसीत्यभिवाद्यसीति निहितमस्माभिरेतद्यथावहुक्तं मनसीत्यथोत्तरं
प्रश्नमनुब्रूहीत्यभिवायुरादित्यः कालो यः प्राणोऽन्नं ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्येकेऽन्यमभिधाय-
न्त्येकेऽन्यं श्रेयः कर्तव्यो यः सोऽस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥५॥

ब्रह्मणो वावैताऽअग्न्यास्तनवः परस्यामृतस्यांशरीरस्य तस्यैव लोके प्रतिमोदुतीह यो
यस्यानुषक्तऽइत्येव ह्याह ब्रह्म खल्विदुः वाव सर्वं या वाऽस्याऽअग्न्यास्तनवस्ताऽ-
अभिध्यायेदंक्षयेन्निह्नुयाच्चातस्ताभिः सहैवोपर्युपरि लोकेषु चरत्यथ कृत्स्नः क्षयऽएकत्वमेति
पुरुषस्य पुरुषस्य ॥६॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

॥ अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ यथैयं कौत्सारिणी स्तुतिः ॥

त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वं प्रजापतिः ॥

त्वमग्निर्वरुणो वायुस्त्वमिन्द्रस्त्वं निशाकरः ॥१॥

त्वं मनुस्त्वं यमस्त्वं पृथिवी त्वं विश्वं खमथाच्युतः ॥

स्वार्थे स्वाभाविकेऽर्थे च बहुधा स स्थितिस्त्वार्थि ॥२॥

विश्वेश्वर नमस्तुभ्यं विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ॥

विश्वभुग्विश्वमायुस्त्वं विश्वक्रीडारतिः प्रभुः ॥३॥

नमः शान्तात्मने तुभ्यं नमो गुह्यतमाय च ॥

अचिन्त्यायाप्रमेयाय अनादिनिधनाय च ॥४॥ इति ॥१॥

तमो वाऽइदमग्रऽआसीदेकं तत्परेऽस्यात्तत्परेणोरित् २ विषमत्वं प्रयात्येतद्रूप २ वै रजस्तद्भजः
खल्वीरित् २ विषमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपं तत्सत्त्वमेवेरित् २ रसः सम्प्राप्तवत्सो २ ३-
शोऽय २ यश्चेतनमात्रः प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पार्थवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वे-
त्यस्य प्रागुक्ताऽएतास्तनवोऽथ यो ह खलु वावास्य तामसो २ ३शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३
योऽय २ रुद्रोऽथ यो ह खलु वावास्य राजसो २ ३शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ब्रह्माथ
यो ह खलु वावास्य सात्त्विको २ ३शोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽय २ विष्णुः स वाऽएष-
एकस्त्रिधाभूतोऽष्टधैकादशधा द्वादशधाऽपरिमितधा वोद्भूतऽउद्भूतत्वान्भूतं भूतेषु चरति
प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्बभूवऽइत्यसावात्माऽन्तर्बहिश्चान्तर्बहिश्च ॥२॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

॥ अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥

॥३०॥ द्विधा वाऽएषऽआत्माऽऽत्मानं विभर्त्यय २ यः प्राणो यश्चासाऽआदित्योऽथ द्वौ
वाऽएताऽअस्य पन्थानावन्तर्बहिश्चाहोरात्रेणैतौ व्यावर्ततेऽसौ वाऽआदित्यो बहिरात्माऽन्त-
रात्मा प्राणोऽतो बहिरात्मक्या गत्याऽन्तरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव २ ह्याहाथ यः कश्चि-
द्विद्वानपहतपाप्माऽक्षाध्यक्षोऽवदातमनास्तन्निष्ठऽआवृत्तचक्षुः सोऽन्तराऽऽत्मक्या गत्या
बहिरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव २ ह्याहाथ यऽएषोऽन्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो यः पश्यती-
मा २ हिरण्यवत्सः सऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति ॥ १ ॥

अथ यऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति सऽएषोऽग्निर्दिवि श्रितः सौरः कालाख्यो-
ऽहश्यः सर्वभूतान्यन्नमत्तीति कः पुष्करः किम्भयो वेत्तीद २ वाव तत्पुष्कर २ योऽयमाकाश-
स्येमाश्वतसो दिशश्चतस्रऽउपदिशो दलस २स्था आसुरवाग्बिचरतऽएतौ प्राणादित्याऽएताऽ-
उपासीतऽऽमित्येतदक्षरेण व्याहृतिभिः सावित्र्या चेति ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं चाथ यन्मूर्तं तदसत्य २ यदमूर्तं तत्सत्य २ यत्सत्यं
तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तज्ज्योतिर्यज्ज्योतिः सऽआदित्यः स वाऽएषऽऽमित्येतद्वात्माऽभवत्स
त्रेधाऽऽत्मानं २ व्यकुरुतऽऽमिति तिस्रो मात्राऽएताभिः सर्वमिदमोतं प्रोतं चैवास्मीत्येव २
ह्यहैतद्वाऽआदित्यऽऽमित्येवं ध्यायतऽआत्मानं २ युञ्जीतेति ॥ ३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमथ खलु यऽउद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः सऽउद्गीथऽइत्यसौ वाऽ-
आदित्यऽउद्गीथऽएष प्रणवऽइत्येव ५ ह्याहोद्गीथं प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपं ५ विगतनिद्रं ५
विजरं ५ विमृत्युं त्रिपदं त्र्यक्षरं पुनः पञ्चधा ज्ञेयं निहितं गुहायामित्येव ५ ह्याहोर्ध्वमूलं
त्रिपाद्ब्रह्म शाखाऽआकाशावाच्यग्न्युदकभूम्यादयऽएकोऽश्वत्थनामैतद्ब्रह्मैतत्तस्यैतत्तेजो यद्-
साऽआदित्यऽऽमित्येतदक्षरस्य चैतत्तस्मादोमित्यनेनैतद्गुपासीताजस्रमित्येकोऽस्य सम्बो-
धयितेत्येव ५ ह्याह ॥

एतदेवाक्षरं पुण्यमेतदेवाक्षरं परम् ॥

एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यद्विच्छति तस्य तत् ॥ ४ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं ५ स्वनवत्येषाऽस्य तनूर्याऽऽमिति स्त्रीपुंनपुं ५ सकमिति लिङ्गवत्येषाऽ-
थाग्निर्वायुरादित्यऽइति भास्वत्येषाऽथ ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्यधिपतिवत्येषाऽथ गार्हपत्यो
दक्षिणाग्निराहवनीयऽइतिमुखवत्येषाऽथऽऋग्यजुःसामेति विज्ञानवत्येषाऽथ भूर्भुवः ३ स्वरिति
लोकवत्येषाऽथ भूतं भव्यं भविष्यदिति कालवत्येषाऽथ प्राणोऽग्निः सूर्यऽइति प्रतापवत्येषा-
ऽथान्नसार्पश्चन्द्रमाऽइत्याप्यायनवत्येषाऽथ बुद्धिर्सनोऽहङ्कारऽइति चेतनवत्येषाऽथ प्राणोऽ-
पानो व्यानऽइति प्राणवत्येषेत्येतद्वाऽऽमित्युक्तेनैताः प्रस्तुताऽअर्चिताऽअर्पिता भवन्तीत्येव ५
ह्याहैतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोमित्येदक्षरमिति ॥ ५ ॥

अथ व्याहृतं ५ वाऽइदमासीत्स सत्यं प्रजापतिस्तपस्तप्त्वाऽनुव्याहर्द्भूर्भुवः ३ स्वरित्ये-
षैवाऽस्य प्रजापतेः स्थविष्ठा तनूर्या लोकवतीति स्वरित्यस्याः शिरो नाभिर्भुवोभूः पादाऽ-
आदित्यश्चक्षुश्चक्षुषाऽऽयत्ता हि पुरुषस्य सहतीर्मात्राश्चक्षुषा ह्ययं मात्राश्चरति सत्यं ५ वै
चक्षुरक्षिण्यवस्थितो हि पुरुषः सर्वाथेषु चरत्येतस्माद्भूर्भुवः ३ स्वरित्युपासीतानेन हि प्रजा-
पतिर्विश्वात्मा विश्वचक्षुरिवोपासीतो भवतीत्येव ५ ह्याहैषा वै प्रजापतेर्विश्वभृत्तनूरेतस्या-
मिदं ५ सर्वमन्तर्हितस्मिन् ५ सर्वस्मिन्नेषाऽन्तर्हितेति तस्माद्वेषोपासीतेति ॥ ६ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमित्यसौ वाऽआदित्यः सविता स वाऽएवं प्रवरणीयऽआत्मकामेनेत्याहु-
र्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गो देवस्य धीमहीति सविता वै देवस्ततो योऽस्य भर्गाख्यस्तं चिन्तयामी-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ धियो यो नः प्रचोदयादिति बुद्धयो वै धियस्ता योऽस्माकं प्रचोदयादि-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गऽइति यो ह वाऽअमुष्मिन्नादित्ये निहितस्तारकोऽक्षिणि वैष भर्गाख्यो
भाभिर्गतिरस्य हीति भर्गो भर्जयतीति वैष भर्गऽइति रुद्रो ब्रह्मवादिनोऽथ भऽइति भासय-
तीमांल्लोकात्रऽइति रञ्जयतीमानि भूतानि गऽइति गच्छन्त्यस्मिन्नागच्छन्त्यस्मादिमाः प्रजा-
स्तस्माद्भृग्त्वाद्भर्गः ज्ञश्वत्सूयमानात्सूर्यः सवनात्सविताऽऽद्वानादादित्यः पवनात्पावनोऽ-

थापोऽप्यायनादित्येव २ ह्याह खल्वात्मनऽआत्मा नेताऽमृताख्यश्चेता मन्ता गन्तोत्स्रष्टाऽऽ-
नन्दयिता कृता वक्ता रसयिताऽऽघ्राता द्रष्टा श्रोता स्पृशति च विभुर्विग्रहे सन्निविष्टऽइत्ये-
व २ ह्याहाथ यत्र द्वैतीभूत २ विज्ञानं तत्र हि गृणोति पश्यति जिघ्रति रसयति चैव स्पर्शयति
सर्वमात्मा जानीतेति यत्र द्वैतीभूत २ विज्ञानं कार्यकारणकर्मनिर्मुक्तं निर्वचनमनौपम्यं
निरूपाख्यं किं तदवाच्यम् ॥ ७ ॥

एष हि खल्वात्मेशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृष्टिचरण्यगर्भः सत्यं प्राणो हं २ सः
शास्ता विष्णुर्नारायणोऽर्कः सविता धाता विधाता सम्राड्निद्रऽइन्दुरिति यऽएष तपत्यग्नि-
रिवाग्निना पिहितः सहस्राक्षेण हिरण्ययेनाण्डेनैष वाव जिज्ञासितव्योऽन्वेष्टव्यः सर्वभूतेभ्यो-
ऽभयं कृत्वाऽरण्यं गत्वाऽथ बहिः कृत्वेन्द्रियाथान्स्वाच्छरीराद्दुपलभैतेनमिति ॥

विश्वरूप २ हरिणं जातवेदसं परार्यणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ॥

सहस्ररश्मिः जतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदर्ययेष सूर्यः ॥८॥

+ तस्माद्वाऽएषऽउभयात्मैव २ विदात्मन्येवाभिध्यायत्यात्मन्येव यजतीति ध्यानं प्रयोगस्थं
मनो विद्वदभिष्टुतं मनः पूतिमुच्छिष्टोपहतमित्यनेन तत्पावयेत् ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टोपहत २
यच्च पापेन कृत्तमृतसूतकाद्वा ॥ वसोः पवित्रमग्निः लवितुश्च रश्मयः पुनन्त्वन्नं मम दुष्कृतं च
यदन्यत् ॥ अग्निः पुरस्तात्परिदधाति प्राणाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा समानाय
स्वाहोऽनुनाय स्वाहेति पञ्चभिरभिजुहोत्यथावशिष्टं २ यत्वागश्चात्यथोऽग्निर्भूयऽएवोपरिष्ठा-
त्परिदधात्याचान्तो भूत्वाऽऽत्मेज्याः प्राणोऽग्निर्द्विश्वोऽसीति च द्वाभ्यामात्मानम्भिध्याये-
त्प्राणोऽग्निः परमात्मा वै पञ्च वायुः समाश्रितः ॥ स प्रीतः प्रीणातु विश्वं २ विश्वभुग्विश्वो-
ऽसि वैश्वानरोऽसि विश्वं त्वया धार्यते जायमानम् ॥ विशन्तु त्वामाहुतयश्च सर्वाः प्रजास्तत्र
यत्र विश्वामृतोऽसीत्येवन्न विधिना खल्वनेनात्ताऽन्नत्वं पुनरुपैति ॥९॥

अथापर २ वेदितव्यमुत्तरो विकारोऽस्यात्मयज्ञस्य यथाऽन्नमन्नादश्चेत्यस्योपव्याख्यानं
पुरुषश्चेता प्रधानान्तस्थः सऽएव भोक्ता प्राकृतमन्नं भुङ्क्तऽइति तस्यायं भूतात्मा ह्यन्नमस्य
कर्ता प्रधानस्तस्माद्त्रिगुणं भोज्यं भोक्ता पुरुषोऽन्तस्थोऽत्र हृष्टं नाम प्रत्यय २ यस्माद्वीज-
सम्भवा हि पशवस्तस्माद्वीजं भोज्यमनेनैव प्रधानस्य भोज्यत्व २ व्याख्यातं तस्माद्भोक्ता
पुरुषो भोज्या प्रकृतिस्तत्स्थो भुङ्क्तऽइति प्राकृतमन्नं त्रिगुणभिदपरिणामत्वान्महदाद्यं २
विशेषान्तं लिङ्गमनेनैव चतुर्दशविधस्य मार्गस्य व्याख्या कृता भवति सुखदुःखमोहसंज्ञं २
ह्यन्नभूतमिदं जगत् ॥ न हि वीजस्य स्वादुपरिश्रुहोऽस्तीति यावन्न प्रसूतिः ॥ तस्याप्येवं

तिसृष्ववस्थास्वन्नत्वं भवति कौमारः यौवनं जरा परिणामत्वात्तदन्नत्वमेव प्रधानस्य व्यक्ततां
गतस्योपलब्धिर्भवति तत्र बुद्ध्यादीनि स्वाहानि भवन्त्यर्धवसायसङ्कल्पाभिमानाऽइत्यथे-
न्द्रियार्थन्पञ्च स्वाहानि भवन्त्येवः सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माण्येवः व्यक्तमन्न-
मव्यक्तमन्नमस्य निर्गुणो भोक्ता भोक्तृत्वाच्चैतन्यं प्रसिद्धं तस्य यथाऽग्निर्वै देवानामन्नादः
सोमोऽन्नमग्निर्नैवान्नमित्येवः वित्सोमसंज्ञोऽयं भूतात्माऽग्निसंज्ञोऽप्यव्यक्तमुखऽइति वचना-
त्पुरुषो ह्यव्यक्तमुखेन त्रिगुणं मुद्गक्तऽइति यो हैवः वेद सन्न्यासी योगी चात्मयाजी
चेत्यथ यद्वाऽन्यः कश्चिच्छून्यागारे कामिन्यः प्रविष्टाः स्पृशतीन्द्रियार्थाःस्तद्दृष्टो न
स्पृशति प्रविष्टान्सन्न्यासी योगी चात्मयाजी चेति ॥ १० ॥

परः वाऽएतदात्मनो रूपः यदन्नमन्नमयो ह्ययं प्राणोऽथ न यद्यश्चात्यमन्ताऽश्रोताऽस्पृष्टा-
ऽदृष्टाऽवक्ताऽघ्राताऽरसयिता भवति प्राणाःश्चोत्सृजतीत्येवः ह्याहाथ यदि खल्वश्नाति
प्राणसमृद्धो भूत्वा मन्ता भवति श्रोता भवति स्पृष्टा भवति वक्ता भवति रसयिता
भवति घ्राता भवति दृष्टा भवतीत्येवः ह्याह ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते याः काश्चित्पृथिवीश्रिताः ॥

अतोऽन्नेनैव जीवन्त्यथैतदपि यन्त्यन्ततः ॥ ११ ॥

अथान्यत्राप्युक्तः सर्वाणि ह वाऽइमानि भूतान्यहरहः प्रपतन्त्यन्नमभिजिघृक्षमाणानि
सूर्यो रश्मिभिराद्दात्यन्नं तेनासौ तपत्यन्नेनाभिषिक्ताः पचन्तीमे प्राणाऽअग्निर्वाऽअन्नेनो-
ज्ज्वलत्यन्नकामेनेदं प्रकल्पितं ब्रह्मणाऽतोऽन्नमात्मेत्युपासीतेत्येवः ह्याह ॥

अन्नाद्भूतानि जायन्ते जातान्यन्नेन वर्द्धन्ते ॥

अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ॥ १२ ॥

अथान्यत्राप्युक्तः विश्वभृद्वै नामैषा तनूभर्गवतो विष्णोर्यद्विदुमन्नं प्राणो वाऽअन्नस्य
रसो मनः प्राणस्य विज्ञानं मनसऽआनन्दः विज्ञानस्येत्यन्नवान्प्राणवान्मनस्वान्विज्ञान-
वानानन्दवाःश्च भवति यो हैवः वेद यावन्ति ह वै भूतान्यन्नमदन्ति तावत्स्वन्तरस्थोऽ-
न्नमत्ति यो हैवः वेद ॥ अन्नमेव विजरन्नमन्नं सःवननः स्मृतमन्नं पशूनां प्राणोऽन्नं ज्येष्ठ-
मन्नं भिषक्स्मृतम् ॥ १३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमन्नः वाऽअस्य सर्वस्य योनिः ॥ कालश्चान्नस्य सूर्यो योनिर्वै कालस्य
तस्यैतद्दूपः यन्निमेषादिकालात्सम्भृतं द्वादशात्मकः वत्सरमेतस्याग्नेयमर्द्धमर्द्धः वारुणम-

घाद्यं श्रविष्ठांर्द्धमाग्नेयं क्रमेणोत्क्रमेण सर्पाद्यं श्रविष्ठांर्द्धान्तं सौम्यं तत्रैकैकमात्मनो
नवांशकं स चारकविधं सौक्ष्म्यत्वादितत्प्रमाणमनेनैव प्रमीर्यते हि कालो न विना
प्रमाणयेत्प्रमाणेन प्रमेयस्योपलब्धिः प्रमेयोऽपि प्रमाणांतां पृथक्त्वाद्दुपैत्यात्मसम्बोधनार्थ-
मित्येव ह्याह ॥ यावत्यो वै कालस्य कलास्तावतीषु चरत्यसौ यः कालं ब्रह्मेत्युपासीत
कालस्तस्यातिदूरमपसरतीत्येव ह्याह ॥

कालात्स्रवन्ति भूतानि कालाद्बुद्धिं प्रयान्ति च ॥

काले चास्तं नियच्छन्ति कालो मूर्तिरमूर्तिमान् ॥१४॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे कालश्चाकालश्चाथ यः प्रागादित्यात्स कालोऽकालोऽथ यऽआदि-
त्याद्यः स कालः सकलः सकलस्य वाऽएतद्रूपं यत्सं वत्सरः सं वत्सरात्स्रत्वेमाः प्रजाः
प्रजायन्ते स वत्सरेणेह वै जाता विवर्द्धन्ते स वत्सरे प्रत्यस्तं यन्ति तस्मात्स वत्सरो वै
प्रजापतिः कालोऽन्नं ब्रह्मनीडमात्मा चेत्येव ह्याह ॥

कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महात्मनि ॥

यस्मिंस्तु पच्यते कालो यस्तं वेद स वेदवित् ॥१५॥

विग्रहवानेष कालः सिन्धुराजः प्रजानाम् ॥ एष तत्स्थः सविताख्यो यस्मादिवेमे चन्द्र-
र्क्षग्रहसं वत्सरादयः सूयन्तेऽथैभ्यः सर्वमिदमत्र वा यत्किञ्चिच्छुभानुभम् ॥ हृद्यते ह
लोके तदेतेभ्यस्तस्मादादित्यात्मा ब्रह्मार्थं कालसंज्ञमादित्यमुपासीतादित्यो ब्रह्मेत्येकेऽथऽएव
ह्याह ॥

होता भोक्ता हविर्मन्त्रो यज्ञो विष्णुः प्रजापतिः ॥

सर्वैः कश्चित्प्रभुः साक्षी योऽमुष्मिन्भाति मण्डले ॥१६॥

ब्रह्म ह वाऽइदमग्रऽआसीदेकोऽनन्तः प्रागनन्तो दक्षिणतोऽनन्तः प्रतीच्योऽनन्तऽउदीच्यो-
ऽनन्तऽऊर्ध्वंश्चावाङ् च सर्वतोऽनन्तो न ह्यस्य प्राच्यादिदिशः कल्पन्तेऽथ तिर्यग्वाङ् चो-
र्ध्वं वानूह्यऽएष परमात्मापरिमितो योऽजोऽतर्क्योऽचिन्त्यऽएषऽआकाशात्मैवैष कृत्स्नक्षयऽ
एको जागतीत्येतस्मादाकाशादेष खल्विदं चेतामात्रं बोधयत्यनेनैव चेदं ध्यायतेऽस्मिंश्च
प्रत्यस्तं सात्यस्यैतद्भास्वरं रूपं यद्गुष्मिन्नादित्ये तपत्यग्नौ चाधूसके यज्ज्योतिश्चित्रतर-
मुदरस्थोऽथ वा यः पचत्यन्नमित्येव ह्याह ॥ यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं हृदये यश्चासाऽआदित्ये
सऽएषऽएकऽइत्येकस्य हैकत्वमेति यऽएव वेद ॥१७॥

तथा तत्प्रयोगकल्पः प्राणायामः प्रत्याहारो ध्यानं धारणां तर्कः समाधिः षडङ्गऽइत्युच्यते
योगोऽनेन यदा पश्यन्पश्यति रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं तदाऽविद्वान्पुण्यपापे

विहाय परेऽव्यये सर्वमेकीकरोतीत्येव २ ह्याहं ॥

यथा पर्वतमादीप्तं नाश्रयन्ति मृगा द्विजाः ॥

तद्वद् ब्रह्मविदो दोषा नाश्रयन्ति कदाचन ॥१८॥

अथान्यत्राप्युक्तं यदा वै बहिर्विद्वान्मनो नियम्येन्द्रियार्थाश्च प्राणो निवेशयित्वा निःसङ्कल्पस्ततस्तिष्ठेदप्राणादिह यस्मात्सम्भूतः प्राणसंज्ञको जीवस्तस्मात्प्राणो वै तुरीयाख्ये धारयेत्प्राणमित्येव २ ह्याहं ॥

अर्चितं चित्तमध्यस्थमर्चिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ॥

तत्र चिरं निधायेत तच्च लिङ्गं निराश्रयम् ॥१९॥

अथान्यत्राप्युक्तमर्तः पुराऽस्य धारणा तालुरसनाग्रनिपीडनाद्वाङ्मनः प्राणनिरोधनाद् ब्रह्म तर्केण पर्यति यदाऽऽत्मनाऽऽत्मानमणोरणीयांसं द्योतमानं मनःक्षयात्पर्यति तदाऽऽत्मनाऽऽत्मानं हृष्ट्वा निरात्मा भवति निरात्मकत्वादसंख्योऽयोनिश्चित्यो मोक्षलक्षणऽइत्येतत्पर २ रहस्यमित्येव २ ह्याहं ॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुतऽइति ॥२०॥

अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा नाडी सुषुम्णाख्या प्राणसञ्चारिणी ताल्वन्तर्विच्छिन्ना तथा प्राणोक्कारमनोर्युक्तयोर्ध्वमुत्क्रमेत्ताल्वध्यग्रं परिवर्त्य चेन्द्रियाण्यसंयोज्य महिमा महिमानं निरीक्षेत ततो निरात्मकत्वमेति निरात्मकत्वान्न सुखदुःखभागभवति केवलत्वं लभतऽइत्येव २ ह्याहं ॥

परः पूर्वं प्रतिष्ठाप्य निर्गृहीतानिलं ततः ॥

तीर्त्वा पारमपारेण पश्चाद्युञ्जीत मूर्ध्वनि ॥२१॥

अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ब्रह्मणीऽअभिध्येये शब्दश्चाशब्दश्चाथ शब्देनैवाशब्दमाविष्कियतेऽथ तत्रोऽश्मिति शब्दोऽनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽशब्दे निधनमेत्यथ हैषा गतिरितद्वृत्तमेतत्सायुज्यत्वं निर्वृत्तत्वं तथा चेत्यथ यथोर्णनाभिस्तन्तुनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽवकाशं लभतऽइत्येव २ वाव खल्वसाऽअभिध्यात्ऽअमित्यनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तः स्वातन्त्र्यं लभतेऽन्यथा परे शब्दवादिनः श्रवणाद्गुणयोगेनान्तर्हृदयाकाशशब्दमार्कर्णयन्ति सतविधेयं तस्योपमा यथा नद्यः किङ्किणी काऽस्यचक्रभेकाविष्कान्धिकावृष्टिनिर्वाते वदतीति तं पृथग्लक्षणांमितीत्य परे शब्देऽव्यक्ते ब्रह्मण्यस्तं गतास्तत्र तेऽपृथग्धर्मिणोऽपृथग्विवेक्या यथा सम्पन्ना मधुत्वं नानारसाऽइत्येव २ ह्याहं ॥

द्वे ब्रह्मणीं वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥

शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२२॥+

अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्दस्तदोश्मित्येतदक्षरं यदस्याग्रं तच्छान्तमशब्दमभ्युपशो-
कमानन्दं तप्तं स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवं विष्णुसंज्ञितं सर्वापरत्वाय तदेतदुपासीते-
त्येव ह्यहं ॥

योऽसौ परापरो देवा ऽऽकारो नाम नामतः ॥

निःशब्दः शून्यभूतस्तु भूर्भि स्थाने ततोऽभ्यसेत् ॥२३॥

अथान्यत्राप्युक्तं धनुः शरीरमोश्मित्येतच्छरः शिखाऽस्य अनस्तमोलक्षणं भित्त्वा तयो-
ऽतुमाविष्टमागच्छत्यथाविष्टं भित्त्वाऽलातचक्रमिव स्फुरन्तुमादित्यवर्णमूर्जस्वन्तं ब्रह्म
तमसः पर्यपश्यद्यदमुष्मिन्नादित्येऽथ सोमेऽग्नौ विद्युति विभात्यथ खल्वेनं हृष्ट्वाऽमृतत्वं
गच्छतीत्येव ह्यहं ॥

ध्यानमन्तः परं तत्त्वे लक्ष्येषु च निधीयते ।

अतोऽविशेषविज्ञानं विशेषमुपगच्छति ॥

मानसे च विलीने तु यत्सुखं चात्मसाक्षिकम् ॥

तद्ब्रह्म चोमृतं शुक्रं सा गतिर्लोकऽएव संः ॥२४॥

अथान्यत्राप्युक्तं निद्रे वान्तर्हितेन्द्रियः शुद्धितमया धिया स्वप्नऽइव यः पश्यतीन्द्रियविले-
ऽविवशः प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपं विगतनिद्रं विजरं विमृत्युं विशोकं च सोऽपि
प्रणवाख्यः प्रणेता भारूपो विगतनिद्रो विजरो विमृत्युर्विशोको भवतीत्येव ह्यहं ॥

एवं प्राणमथोक्त्वारं यस्मात्सर्वमनेकधा ॥ युनक्ति युञ्जते वाऽपि तस्माद्योगऽइति स्मृतः ॥

एकत्वं प्राणमनसोरिन्द्रियाणां तथैव च ॥ सर्वभावपरित्यागो योगऽइत्याभिधीयते ॥२५॥

अथान्यत्राप्युक्तं यथा चाप्सु चारिणः शाकुनिकः सूत्रयन्त्रेणोद्धृत्योदरेऽग्नौ जुहोत्येव
वाव खल्विमानप्राणानोमित्यनेनोद्धृत्यानामयेऽग्नौ जुहोत्यतस्तप्तोर्वीव सोऽथ यथा तप्तोर्विसर्पि-
स्तृणकाष्ठसंस्पर्शोर्ज्वलतीत्येव वाव खल्वसाऽप्राणाख्यः प्राणसंस्पर्शोर्ज्वलत्यथ
यदुज्वलत्येतद्ब्रह्मणो रूपं चैतद्विष्णोः परमं पदं चैतद्ब्रह्मस्य रुद्रत्वमेतत्तदपरिमितधा
वाऽऽत्मानं विभज्य पूरयतीमांल्लोकानित्येव ह्यहं ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥

प्राणाद्वयो वै पुनरेव तस्माद्भ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥२६॥

अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो ववैतत्तेजः परस्यामृतस्यांशरीरस्य यच्छरीरस्यौष्ण्यमस्यैतद्भू-
तमथाऽऽविः सन्नभसिं निहितं वैतदेकाग्रिणैवमन्तर्हृदयाकाशं विनुदन्ति यत्तस्य ज्योतिरिव
सम्पद्यतीत्यतस्तद्भावंमचिरेणैति भूमावयष्पिण्डं निहितं यथाऽचिरेणैति भूमित्वं मृद्वत्सं-
स्थमयष्पिण्डं यथाऽग्न्ययस्कारादयो नाभिभवन्ति प्रणश्यति चित्तं तथाऽऽश्रयेण सहैव-
मित्येव ह्यहं ॥

हृद्याकाशमयं कोशमानन्दं परमालयम् ॥

स्वः योगश्च ततोऽस्माकं तेजश्चैवाग्निसूर्ययोः ॥२७॥

अथान्यत्राप्युक्तं भूतेन्द्रियार्थानतिक्रम्य ततः प्रवृज्याज्यं धृतिर्दृण्डं धनुर्गृहीत्वाऽनाभिमा-
नमयेन वैवैपुणा तं ब्रह्मद्वारपारं निहत्यार्द्यं सम्मोहमौली तूष्णेर्ष्यां कुण्डली तन्द्रीराऽघवे-
ज्यभिमानाध्यक्षः क्रोधज्यं प्रलोभदण्डं धनुर्गृहीत्वेच्छामयेन वैवैपुणेमानि खलु भूतानि हन्ति
तं हत्वोङ्कारप्लवेनान्तर्हृदयाकाशस्य पारं तीर्त्वाऽऽविर्भूतेऽन्तराकाशे ज्ञानकैरवटैवावदूकृद्भा-
तुकांमः सः विशत्येवं ब्रह्मशालां विशेत्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं प्रणुदेद्दुर्वागमेनेत्यतः शुद्धः
पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षयः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि
तिष्ठत्यतः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं हृष्ट्वाऽऽवृत्तचक्रमिव सः सारचक्रमालोकयतीत्येव ह्यहं ॥

षडभिर्मासैस्तु युक्तस्य नित्यमुक्तस्य देहिनः ॥

आनन्दः परमो गुह्यः सम्यग्योगः प्रवर्तते ॥

रजस्तमोभ्यां विद्धस्य सुसामिद्धस्य देहिनः ॥

पुत्रद्वारकुटुम्बेषु सक्तस्य न कदाचन ॥२८॥

एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाक्यायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वाऽनया ब्रह्मविद्यया राजन्ब्रह्मणः पन्था-
नमाहूढाः पुत्राः प्रजापतेरिति सन्तोषं ह्यन्वृत्तितिक्षां शान्तत्वं योगाभ्यासादवाप्नोतीत्येतद्गु-
ह्यतमं नापुत्राय नाशिष्याय नाशान्ताय कीर्तयेदित्यनन्यभक्ताय सर्वगुणसम्पन्नाय
दद्यादिति ॥२९॥

ॐ शुचौ देशे शुचिः सत्वस्थः सद्धीयानः सद्वादी सद्ध्यायी सद्याजी स्यादित्यतः सद्
ब्रह्मणि सत्याभिलाषिणि निर्वृत्तोऽन्यस्तत्फलच्छिन्नपाशो निराशः परेष्व्वात्मवाद्भिगतुभयो
निःकामोऽक्षयमपरिमितं सुखमाक्रम्य तिष्ठति परमं वै शेषधेरिव परस्योद्दूरणं यन्निः-
कामत्वं स हि सर्वकामभयः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पपरिमानलिङ्गो बद्धोऽतस्तद्विपरीतो
मुक्तोऽत्रैकऽआहुर्गुणः प्रकृतिभेदवशादध्यवसायात्मबन्धमुपागतोऽध्यवसायस्य दोषक्षयाद्धि
सोक्षो मनसा ह्येव प्रयति मनसा शृणोति कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा

धृतिरधृतिर्हीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं मनःपुत्रं गुणोर्ध्वैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो लुप्य-
मानः संपूहोऽव्यग्रहश्चाभिमानित्वं प्रयातः इत्यहं सो, मभेदमित्येवं मन्यमानो निबध्ना-
त्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनेव खचरोऽन्तः पुरुषोऽर्ध्ववसायसङ्कल्पाभिमानलिङ्गोऽवबद्धो-
ऽतस्तद्विपरीतो मुक्तस्तस्मान्निरर्ध्ववसायो निःसङ्कल्पो निराभिमानस्तिष्ठेदेतन्मोक्षलक्षण-
मेषाऽत्र ब्रह्मपदव्येषोऽत्र द्वारविरोऽनेनास्य तमसः पारं गमिष्यत्यत्र हि सर्वे कामाः
समाहिता इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ *यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिस्तु न
विचेष्टते तामाहुः परमां गतिमित्येतदुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वा
यथावदुपचारी कृतकृत्यो मरुदुत्तरायणं गतो न ह्यत्रोद्वर्त्मना गतिरेपोऽत्र ब्रह्मपथः सौरं
द्वारं भित्त्वोर्ध्वेन विनिर्गताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥

सितासिताः कङ्कुनीलाः कपिला मृदुलोहिताः ॥

ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥

ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन यान्ति परां गतिम् ॥

यदस्यान्यद्रश्मिशतसूध्वमेव व्यवस्थितम् ॥

तेन देवनिक्वायानां स्वधामानि प्रपद्यते ॥

ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्भ्रमयोऽस्य मृदुप्रभाः ॥

इह कर्मोपभोगाय तैः सः सरति सोऽवशः ॥

तस्मात्स्वर्गः स्वर्गापवर्गहेतुर्भगवानसावादित्यइति ॥३०॥

किमात्मकानि वाऽएतानीन्द्रियाणि प्रचरन्त्युद्वन्ता चैतेषामिह को नियन्ता चेत्याह
प्रत्याहात्माऽऽत्मकानीत्यात्मा ह्येषामुद्वन्ता नियन्ता चाप्सरसो भानवीयाश्च मरीचयो नामार्थ
पञ्चभी रश्मिभिर्विषयान्तीति कर्तमऽआत्मेति योऽयं शुद्धः पूतः शून्यः शान्तादिलक्षणो-
क्तः स्वकैर्लिङ्गैरुपगृह्यस्तस्यैतलिङ्गमलिङ्गस्याग्रेयदौर्गण्यमाविष्टं चापां यः शिवतमो रसः
इत्येकेऽथ वाक्श्रोत्रं चक्षुर्मनः प्राणइत्येकेऽथ बुद्धिर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञानमित्येकेऽथ ते
वाऽएतस्यैव यथैवेह बीजस्याङ्कुरा वाऽथ धूमार्चिर्विस्फुलिङ्गाऽइवाग्रेत्यत्रोदाहरन्ति ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मूखाश्च तथैव तस्य ॥

प्राणाद्वयो वै पुनरेव तस्माद्बभुञ्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥३१॥

तस्माद्वाऽएतस्मादात्मनि सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे वेदाः सर्वे देवाः सर्वाणि च भूतान्यु-
च्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमित्यथ यथाङ्घ्रिधात्रैरभ्याहितस्य पृथग्धूमा निश्चरन्त्येव
वाऽएतस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरसऽइतिहासः

पुराणं विद्याऽउपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि विश्वा
भूतानि ॥३२॥

पञ्चैष्टको वाऽएषोऽग्निर्यत्सं वत्सरस्तस्येमाऽइष्टका यो वसन्तो ग्रीष्मो वर्षी शरद्धेमन्तः
शिशिरः स शिरः पक्षसीपूष्पुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधः सेयं पृथिवी प्रजापतेः प्रथमा चितिः,
करैर्यजमानमन्तरिक्षमुत्क्षिप्त्वा वायवे प्रायच्छत्प्राणो वै वायुः प्राणोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका
यः प्राणोऽपानो व्यानः समानऽउद्दानः स शिरःपक्षसी पूष्पुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्त-
द्विदमन्तरिक्षं प्रजापतेद्वितीया चितिः, करैर्यजमानं द्विमुत्क्षिप्त्वेन्द्राय प्रायच्छद्विसौ वाऽ-
आदित्यऽइन्द्रः सैषोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका यदृग्यजुःसामार्थवाङ्गिरसऽइतिहासः पुराणं स
शिरःपक्षसीपूष्पुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्तस्यैषा द्यौः प्रजापतेस्तृतीया चितिः, करैर्य-
जमानस्यात्माविदेऽवदानं करोत्यथात्मविदुत्क्षिप्य ब्रह्मणे प्रायच्छत्तत्रानन्दी मोदी भवति ॥३३

पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं दक्षिणाग्निद्यौराहवनीयस्ततऽएव पवमानः पावकः शुचिर्यऽ
आविष्कृतमेतेनास्य यज्ञं यतः पवमानः पावकः शुचिः सङ्घातो हि जाठरस्तस्मादग््निर्यष्ट-
व्यश्चेतुव्यः स्तोतृव्योऽभिध्यातव्यो यजमानो हविर्गृहीत्वा देवताभिध्यानमिच्छन्ति ॥

हिरण्यवर्णः शकुनो हृद्यादित्ये प्रतिष्ठितः ॥

मृद्धुर्हंसस्तेजो वृषः सोऽस्मिन्नग्नौ यजामहऽइति ॥

चापि मन्त्रार्थं विचिनोति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोऽस्याभिध्येयं यो बुद्धयन्तस्थोऽध्यायी
ह मनः शान्तिपदमनुसरित्यात्मन्येव धत्तेऽन्नेभ्यं श्लोका भवन्ति ॥

यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥

तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥१॥

स्वयोनाऽउपशान्तस्य मनसः सत्यकामतः ॥

इन्द्रियार्थविमूढस्यानृताः कर्मवशानुगाः ॥२॥

चित्तमेव हि सःसारं तत्प्रयत्नेन शोधयेत् ॥

यच्चित्तस्तन्मयो भवति गुह्यमेतत्सनातनम् ॥३॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म्यं शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मानि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुते ॥४॥

समासंक्तं यथाचित्तं जन्तोर्विपयगोचरे ॥

यद्येवं ब्रह्मणि स्यात्तत्को न मुच्येत बन्धनात् ॥५॥

मनो हि द्विविधं प्रोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च ॥

अशुद्धं कामसम्पर्काच्छुद्धं कामविवर्जितम् ॥६॥

लयविक्षेपरहितं मनः कृत्वा सुनिश्चलम् ॥
 यदा यात्यसनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥७॥
 तावन्मनो निरोद्ध्वयं हृदि यावत्क्षयं गतम् ॥
 एतज्ज्ञानं च मोक्षं च ज्ञेयोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥८॥
 सुमार्धनिर्धौतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्यनि यत्सुखं भवेत् ॥
 न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयं तदन्तः करणेन गृह्यते ॥९॥
 अपामापोऽग्निर्ग्नौ वा व्योम्नि व्योम न लक्ष्यते ॥
 एवमन्तर्गतं यस्य मनः स परिसुच्यते ॥१०॥
 मनःएव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥
 बन्धाय विषयास्तद्धि मोक्षे निर्विषयं स्मृतम् ॥११॥ इति ॥

अतोऽनग्निहोत्रयनग्निचिदज्ञानाभिध्यायिनाम् ॥ ब्रह्मणस्पदव्योमानुस्मरणं विरुद्धं
 तस्माद्गुणैर्यष्टव्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यः ॥३४॥

नमोऽग्नये पृथिवीरक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते
 लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमोऽआदित्याय दिविक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै
 यजमानाय धेहि, नमो ब्रह्मणे सर्वक्षिते सर्वस्मृते सर्वमस्मै यजमानाय धेहि ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं सुखम् ॥

तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय विष्णवे ॥ योऽसाऽआदित्ये पुरुषः सोऽसाऽअहम् ॥*

इत्येष ह वै सत्यधर्मो यदादित्यस्यादित्यत्वं तच्छुक्लं पुरुषमलिङ्गं नभसोऽन्तर्गतस्य
 तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽद्भवेत्यक्षिण्यग्नौ चैतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्द्वर्गः एतत्सत्यधर्मो
 नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽअमृतं च यस्य हि सोमः प्राणा वा
 ऽअप्यङ्कुराऽएतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्द्वर्गः एतत्सत्यधर्मो नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्य-
 दादित्यस्य मध्ये यजुर्दीप्यत्योऽसापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोऽमित्यष्टपादं शुचिं
 हंसं त्रिसूत्रं मनुमव्ययं द्विधर्मोन्धं तेजसेद्धं सर्वं पर्यन्पश्यति नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽ-
 शमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽउदित्वा मयूखं भवतऽएतत्सवित्सत्यधर्मः एतद्यजुरेतत्तपः एतद-
 ग्निरेतद्वायुरेतत्प्राणः एतदापः एतच्चन्द्रमाऽएतच्छुक्रमेतदमृतमेतद्ब्रह्मविषयः एतद्भानुरर्णवस्त-
 सिंन्नेव यजमानाः सैन्धवऽइव वलीयन्तऽएषा वै ब्रह्मैक्यताऽत्र हि सर्वे कामाः समाहिताऽ-
 इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ अशुधारयऽइवाणुर्वतिरितः सस्फुरत्यसावन्तर्गतः सुराणां यो ह वै च
 वित्स सवित्स द्वैतवित्सैकधामेतः स्यात्तदात्मकश्च ॥

ये बिन्द्ववऽइवाभ्युच्चरन्त्यजस्र २ विद्युद्विवाभ्राचिषः परमे व्योमन् ॥

तेऽचिषो वै यज्ञसऽआश्रयवशाञ्जटाभिरूपाऽइव कृष्णवर्त्मनः ॥३५॥

तस्माद्गोमित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजस्तत्रैधाऽभिहितसग्नाऽआदित्ये प्राणेऽथैषां नाड्यन्तु
बहुमित्येषाऽग्नौ हुतमादित्यं गमयत्यथोऽआदित्ये यो रसोऽस्रवत्सऽउद्धीथ २ वर्षति तेनेमे
प्राणाः प्राणेभ्यः प्रजाऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥ यद्धविरग्नौ हूयते तदादित्यं गमयति तत्सूर्यो
रश्मिभिर्वर्षति तेनान्नं भवत्यन्नाद्भुतानामुत्पत्तिरित्येव २ ह्याह ॥

अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥

आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥३६॥+

द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ज्योतिषो रूपके शान्तमेक २ समृद्धं चैकमथ यच्छान्तं तस्याधारं
खमथ यत्समृद्धमिदं तस्यान्नं तस्मान्मन्त्रौषधाज्यमिव पुरोडाशस्थालीपांकादिभिर्वृष्य-
मन्तर्वेद्यामास्येवशिष्टैरन्नपानैश्चास्यमाहवनीयमिति यत्वा तेजसः समृद्ध्यै पुण्यलोक-
विजित्यर्थायामृतत्वाय चात्रोदाहरन्त्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामो यमराज्यमग्निष्टोमेनाभि-
र्जयति सोमराज्यमुक्थेन सूर्यराज्यं षोडशिना स्वाराज्यमतिरात्रेण प्राजापत्यमासहस्रस २
वत्सरान्तः क्रतुनेति ॥

वृष्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य स २ स्थितिः ॥

अन्तर्याण्डोपयोगादिमौ स्थितावात्मशुची तथा ॥३७॥

अग्निहोत्रं जुह्वानो लोभजालं भिनत्त्यतः सम्मोहं छित्त्वा न क्रोध २ स्तुन्वानः काममभि-
ध्यायमानस्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यिन्दन्नतः परमाकाशमन्न हि सौरसौम्याग्नेयसात्त्विकानि
मण्डलानि भित्त्वा ततः शुद्धः सत्त्वान्तरस्थमचलममृतमच्युतं ध्रुव २ विष्णुसंज्ञित २ सर्वापरं
धाम सत्यकामसर्वज्ञत्वस २ युक्त २ स्वतन्त्रं चैतन्यं ततः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं पश्यत्यत्रो-
दाहरन्ति ॥

रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः ॥

तेजोमध्ये स्थित २ सत्त्व २ सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमणोरप्यणुं परमैक्यं ध्यात्वाऽतः परमतां गच्छत्यत्र हि सर्वे
कामाः समाहिताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अङ्गुष्ठप्रादेशाशरीरमात्रं प्रदीपप्रतापवह्निस्त्रिधा हि ॥

तद्ब्रह्माभिष्टूयमानं महो देवो भुवनाभ्याविवेश ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे नमः ॥३८॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥

॥३७॥ अग्निर्गीयत्रं त्रिवृद्धन्तरं वसन्तः प्राणो नक्षत्राणि वसवः पुरस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्याचिन्त्योऽमूर्तो गभीरो गुप्तोऽनवद्यो घनो गहनो निर्गुणः शुद्धो भास्वरो गुणभृगभयोऽनिर्वृत्तिर्योगीश्वरः सर्वज्ञो मघोऽप्रमेयोऽनाद्यन्तः श्रीमानजो धीमाननिदेश्यः सर्वसृक्सर्वस्यात्मा सर्वभुक्सर्वस्येशानः सर्वस्यान्तराऽऽन्तरऽऽइति ॥१॥

इन्द्रस्त्रिष्टुप्पञ्चवृशो बृहद्गीष्मो व्यानः सोमो रुद्रा वृक्षिणतऽऽद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यनाद्यन्तोऽपरिमितोऽपरिच्छिन्नोऽपरप्रयोज्यः स्वतन्त्रोऽलिङ्गोऽमूर्तोऽनन्तशक्तिर्धाता भास्करऽइति ॥२॥

मरुतो जगती सप्तवृशो वैरूपं वर्षाऽअपानः शुक्रऽआदित्याः पश्चादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति तच्छान्तमशब्दुमभयमशोकमानन्दं तृप्तं स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवं विष्णुसंज्ञितं सर्वापरं धामेति ॥३॥

विश्वेदेवाऽअनुष्टुबेकविंशो वैराजः शरत्समानो वरुणः साध्याऽउत्तरतऽऽद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यन्तःशुद्धः पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तऽइति ॥४॥

मित्रावरुणौ पङ्क्तिस्त्रिणवस्त्रयस्त्रिंशौ शाक्तरैवते हेमन्तशिशिराऽउद्मानोऽङ्गिरसश्चन्द्रमाऽऽर्ध्वाऽऽद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति यः प्राज्ञो विधरणः सर्वान्तरोऽक्षरः शुद्धः पूतो भान्तः क्षान्तः शान्तऽइति ॥५॥

शानिराहुकेतुरगरक्षो यक्षनरविहङ्गशरभेभाद्योऽधस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति प्रणवाख्यं प्रणोतारं भारूपं विगतनिद्रं विजरं विमृत्युं विशोकमिति ॥६॥

एष हि खल्वात्माऽन्तर्हृदयेऽणीयानिन्द्रोऽग्निरिव विश्वरूपोऽस्यैवान्नामिदं सर्वमस्मिन्नोताऽऽत्माः प्रजाऽएष तऽआत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविचिकित्सोऽविपाशः सत्यसङ्कल्पः सत्यकामऽएष परमेश्वरऽएष भूतार्थिपतिरेष भूतपालऽएष सेतुर्विधरणऽएष हि खल्वात्मेऽशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्घिरण्युगर्भः सत्यं प्राणो हंसः शास्ता-

ऽच्युतो विष्णुनारायणो यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं हृदये यश्चासाऽआदित्ये सऽएषऽएकस्तस्मै ते विश्वरूपाय सत्ये नभसि हिताय नमः ॥७॥

अथेदानीं ज्ञानोपसर्गां राजन्मोहजालस्यैष वै योनिर्धृत्स्वर्गैः सह स्वर्ग्यस्यैष वाट्यैः पुरस्तादुक्तेऽप्यधःस्तम्बेनाश्लिष्यन्त्यथ ये चान्ये ह नित्यप्रमुदिता नित्यप्रवसिता नित्ययाचनका नित्यं शिल्पोपजीविनोऽथ ये चान्ये ह पुरोयाचकाऽअयाज्ययाजकाः शूद्रशिष्याः शूद्राश्च शास्त्रविद्वांसोऽथ ये चान्ये ह वृथाकषायण्डलिनः कार्पालिनोऽथ ये चान्ये ह यक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनामर्थं पुरस्कृत्य शमयामऽइत्येवं ब्रुवाणाऽअथ ये चान्ये ह चाटुजटनटभटप्रव्रजितरङ्गावतारिणो राजकर्मणि पतितादृयोऽथ ये चान्ये ह वृथातर्कहृष्टान्तकुहकेन्द्रजालवैदिकेषु परिस्थितुर्मिच्छन्ति तैः सह न सः वसेत् ॥ प्रकाशभूता वै ते तस्कराऽअस्वर्ग्याऽइत्येव ह्याह ॥

नैरात्म्यवादकुहकैर्मिथ्याहृष्टान्तहेतुभिः ॥

भ्रास्यंल्लोको न जानाति वेदविद्यान्तरं तु यत् ॥८॥

बृहस्पतिर्वै शूक्रो भूत्वेन्द्रस्याभयायासुरेभ्यः क्षयायेमामविद्यामसृजत्तयाशिवमाशिवमित्युद्दिशन्त्यशिवं शिवमिति वेदादिशास्त्रं हिंसकधर्मीमिध्यानमस्त्विति वदन्त्यतो नैनामभिधीयैतान्यथैषा वन्द्येदेषा रतिमात्रं फलमस्या वृत्तच्युतस्यैव नारम्भणीयेत्येव ह्याह ॥

दूरमेति विपरीते विषुची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता ॥

विद्याभीप्सितं नचिकेतसं मन्ये ॥ न त्वा कामा ब्रह्म लोलुपन्ते ॥६॥

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोऽभयं सह ॥

अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥*

अविद्यायामन्तरे वैष्ट्यमानाः स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ॥

दन्द्रभ्यमाणाः परियन्ति मूढाऽअन्धेनैव नीयमाना यथान्धाऽइति ॥९॥+

देवासुरा ह वै यऽआत्मक्रामा ब्रह्मणोऽन्तिकं प्रयातास्तस्मै नमस्कृत्वोचुर्भगवन्वयमात्मकामाः स त्वं नो ब्रूहीत्यतश्चिरं ध्यात्वाऽमन्यतान्यतात्मानो वै ते सुराऽअतोऽन्यतममेतेषामुक्तं तदिमे मूढाऽउपजीवन्त्यभिष्वङ्गिणस्तुर्याभिघातिनोऽनूताभिशांसिनः सत्यमिवानृतं पश्यन्तीन्द्रजालवदित्यतो यद्वेदेष्वभिहितं तत्सत्यं यद्वेदेषूक्तं तद्विद्वांसोऽउपजीवन्ति तस्माद्ब्राह्मणो नवैदिकमधीयीतायमर्थः स्यादिति ॥१०॥

एतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यत्परं तेजस्तत्रैधाऽभिहितमग्राऽर्धादित्ये प्राणऽएतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यदोऽमित्येतदक्षरमनेनैव तद् तद्बुद्धयत्यु-
दयत्युद्ध्वसत्यजस्रं ब्रह्म धियाऽऽलम्बन्वाऽअत्रैवैतत्समीरणे प्रकाशप्रक्षेपकोष्ण्यस्थानीय-
मेतद्भ्रूमस्येव समीरणे नभसि प्रशाखयैवोक्क्रम्य स्कन्धात्स्कन्धमनुसरत्यप्सु प्रक्षेपको
लवणस्येव घृतस्य चौष्ण्यमिवाभिध्यातुर्विस्तृतिरिवैतादित्यत्रोदाहरन्त्यथ कस्माद्बुच्यते वैद्यु-
तो यस्माद्बुच्चारितमात्रऽएव सर्वेऽ शरीरं विद्योतयति तस्माद्बुऽमित्यनेनैतद्दुपासीतापरि-
मितं तेजः ॥

पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं दक्षिणेऽक्षिण्यवस्थितः ॥
इन्द्रोऽयमस्य जायेयऽ सव्ये चाक्षिण्यवस्थिता ॥१॥

समागमस्तयोरेव हृदयान्तर्गतः सुषौ ॥
तेजस्तल्लोहितस्यात्र पिण्डऽएवोर्भयस्तयोः ॥२॥
हृदयादायतीं तावच्चक्षुष्यस्मिन्प्रतिष्ठिता ॥
साऽरणीं सा तयोर्नाडी द्वयोरेका द्विधा संती ॥३॥

अनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥
मारुतस्तूरासि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥४॥
खजाग्निसंयोगाद्दृदि सम्प्रयुक्तं मणोर्हार्णुर्द्विर्णुः कण्ठदेशे ॥
जिह्वाग्रदेशे त्र्यणुकं च विद्धि विनिर्गतं मातृकमेवमाहुः ॥५॥

न पश्यन्मृत्युं पश्यति न रोगो न च दुःखताम् ॥
सर्वेऽ हि पश्यन्पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥६॥

चाक्षुषः स्वप्नचारी च सुप्तः लुप्तात्परश्च यः ॥
भेदाश्चैतेऽस्य चत्वारस्तेभ्यस्तुर्यं महत्तरम् ॥७॥

त्रिष्वेकपाच्चरेद् ब्रह्म त्रिपाच्चरति चोत्तरे ॥
सत्यानृतोपभोगार्थो द्वैतीभावो महात्मनः ॥८॥

इति द्वैतीभावो महात्मनऽइति ॥११॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषदि सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

इति मैत्रायणीयारण्यकमथवा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषत्समाप्ता ॥

अथ यजुर्वेदीय-मैत्रायणीयारष्यकेऽथवा मैत्रायणीयोपनिषदि= भन्ते पठ्यमाना—

शान्तिः ॥

॥ॐ॥ नमो वाचे नमो वाचस्पतये याऽर्चोदिताय च नोदिताय तस्मै वाचे नमो नमऽ-
ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो
मन्त्रविदः प्रादुर्देवीः वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्यस्तन्मा
देवाऽअघन्तु शोभायि पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

ऋषिदष्टोत्तरशतोपनिषद्वादौ चान्या शान्तिरुक्ता—

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं
ब्रह्मोपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं
मेऽअस्तु ॥ तदात्मनि निरते यऽउपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥१॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

अथ कण्डिका-प्रारम्भप्रतीक-सूची ।

अशुभारम्भ इवाणुः ६, ३५

अग्निर्गायत्रं त्रिवृद् ७, १

अग्निहोत्रं जुह्वानो ६, ३८

अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः ६, ३६

अङ्गुष्ठप्रादेशशरीरमात्रं ६, ३८

अचित्तं चित्तमध्यस्थं ६, १९

अतोऽनग्निहोत्र्यनग्नि ६, ३४

अथ ऋत्विचं ब्रह्मविद्या २, ३

अथ भगवान्ठाकायन्यः २, १

अथ य एषोऽन्तरे ६, २

अथ य एषोऽसावाविष्ट २, २

अथ यथेयं कौत्सापनी ५, १

अथ न्याहृतं वा इहं ६, ६

अथान्यत्राप्युक्तं यः कर्ता ३, ३

अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्द ६, २३

अथान्यत्राप्युक्तं यथा ६, २६

अथान्यत्राप्युक्तं यदा ६, १९

अथान्यत्राप्युक्तं विश्वं ६, १३

अथान्यत्राप्युक्तं शरीरं ३, ४

अथान्यत्राप्युक्तं सम्मोहो ३, ५

अथान्यत्राप्युक्तं सर्वाणि ६, १२

अथान्यत्राप्युक्तं स्वमवति ६, ५

अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ६, २२

अथान्यत्राप्युक्तं धनुः ६, २४

अथान्यत्राप्युक्तं निद्रे ६, २५

अथान्यत्राप्युक्तमतः ६, २०

अथान्यत्राप्युक्तमथ खलु ६, ४

अथान्यत्राप्युक्तमत्र ६, १४

अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा ६, २१

अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो ६, २७

अथान्यत्राप्युक्तं भूते ६, २८

अथान्यत्राप्युक्तं महानदी ४, २

अथापरं वेदितव्यं ६, १०

अथेदानीं ज्ञानोपसर्गा ७, ८

अग्निः पुरस्तात्परिदधाति ६, ९

अनन्ता रश्मयस्तस्य ६, ३०

अहमेवविजरत्नमत्र ६, १३

अह्नाङ्गतानि जायन्ते ६, १२

अह्नाङ्गे प्रजाः प्रजायन्ते ६, ११

अयामापोऽग्निरग्नौ ६, ३४, १०

अयं वाव ऋत्विचस्य ४, ३

अविद्यायामन्तरे वेष्टमानाः ७, ९

अस्ति ऋत्विचोऽपरो ३, २

अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ४, ४

आप्यायन्तु ममाङ्गानि (घास्तिः)

इत्येव इ वै सत्यधर्मो ६, ३५

इन्द्रश्चिद्रूपं पञ्चदशो ७, २

उच्छिद्योच्छिद्योपहतं ६, ९

उर्ध्वमेकः स्थितस्त्रेषां ६, ३०

एकत्वं प्राणमनसोः ६, २५

एतदेवाक्षरं पुष्यं ६, ४

एतद्वाव तत्स्वरूपं ७, ११

एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः ६, २९

एवं प्राणमथोक्कारं ६, २५

एष तस्थः सविताख्यो ६, १६

एष हि ऋत्वात्माऽन्तर्हृदये ७, ७

एष हि ऋत्वात्मेधानः ६, ८

कालः पचति भूतानि ६, १५

कालश्चात्स्य सूर्यो योनिर्यं ६, १४

कालात्स्रवन्ति भूतानि ६, १४

किमात्मकानि वा एतानि ६, ३१

केचिन्सुषुम्नभूति १, ४

स्वजातिन संयोगाद्भृदि ७, ११, ५

चाक्षुषः स्वप्नशरी च ७, ११, ७

घापि मन्त्रार्थं विचिनोति ६, ३४

चित्तमेव हि सत्सारं ६, ४३, ३

चित्तस्य हि प्रसादेन ६, २०, ६, ३४, ४

तत्तद्वित्तुर्वरेण्यम् ६, ७

तथा तत्प्रयोगकल्पः ६, १८

तपसा प्राप्यते सख्यं ४, ३

तमो वा इदमग्र ५, २

तस्मादोमित्यनेनैतद् ६, ३६

तस्माद्वा एतस्मादात्मनि ६, ३२

तस्माद्वा एष उभया ६, ९

तस्याप्येवं तिसृषु ६, १०

तावन्मनो निरोद्धव्यः ६, ३४, ८
 नृणवनस्पतयः १, ४
 ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसो ४, १
 ते होचुर्भगवन्नभिवाद्य ४, ५
 ते होचुर्भगवन्यद्येव ३, १
 त्रिष्वेकपाञ्चरेद् ब्रह्म ७, ११, ८
 त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुः ५, १, १
 त्वं मनस्त्वं यमस्त्वं ५, १, २
 दूरमेति विपरीते विपूची ७, ९
 दृश्यते ह लोके तदेतेभ्यः ६, १६
 देवासुरा ह वै य ७, १०
 द्विधा वा एष आत्मा ६, १
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ६, २२
 द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ६, ३७
 द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे ६, ३; ६, १५
 ध्यानमन्तः परे तत्त्वे ६, २४
 न पश्यन्मृत्युं पश्यन्ति ७, ११, ६
 नमः शान्तात्मने तुभ्यं ५, १, ४
 नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते ६, ३५
 नमो वाचे नमो [शान्तिः]
 न हि यीजस्य स्वादुपरि ६, १०
 नैरात्म्यवादकुहकैः ७, ८
 पञ्चेष्टको वा एषो ६, ३३
 परः वा एतदात्मनो ६, ११
 पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं ७, ११, १
 पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं ६, ३४
 प्रजापतिर्वा एको २, ६
 प्राकाशभूता वै ते ७, ८
 बृहद्रथो वै नाम राजा १, २
 बृहस्पतिर्वै शुक्रो भूत्वा ७, ९
 ब्रह्मणस्पदयोमानुस्मरणः ६, ३४
 ब्रह्मणो महिमेत्येव ४, ४
 ब्रह्मणो वावैता अग्न्याः ४, ६
 ब्रह्मयज्ञो वा एष १, १
 ब्रह्म ह वा इदमग्र आसीद् ६, १७
 भृगवन्नस्थिचर्म १, ३
 मन एव मनुष्याणां ६, ३४, ११
 मनः कायाग्निमाहन्ति ७, ११, ४
 मनो हि द्विविधं प्रोक्तः ६, ३४, ६
 मरुतो जगती सप्तदशो ७, ३
 मानसे च विलीने तु ६, २४

मित्रावरुणौ पंक्तिस्त्रिणवः ७, ५
 गुथानिरन्धनो वह्निः ६, ३४, १
 यथा पर्वतमादीप्तं ६, १८
 यदस्यान्यद्द्रश्मिशातं ६, ३०
 यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ६, ३०
 यद्दविरग्नौ हूयते ६, ३६
 यश्चैषोऽग्नौ यश्चायः हृदये ६, १७
 यावत्यो वै कालस्य ६, १४
 ये नैकरूपाश्चाधस्ताद् ६, ३०
 ये विन्दव इवाभ्युच्चरन्ति ६, ३५
 योऽसौ परापरो देवा ६, २३
 यो ह खलु वावोपरिस्थः २, ४
 रजस्तमोभ्याः विद्धस्य ६, २८
 रविमध्ये स्थितः सौमः ६, ३८
 लयविक्षेपरहितं मनः ६, ३४, ७
 वद्वेश्च यद्वखलु ६, २६; ६, ३१
 वत्याधारस्नेहयोगाद् ६, ३७
 वसोः पवित्रमग्निः ६, ९
 विग्रहवानेष कालः ६, १६
 विद्यां चाविद्यां च यस्तद् ७, ९
 विशन्तु त्वामाहुतयश्च ६, ९
 विश्वरूपः हरिणं ६, ८
 विश्वेदेवा अनुष्टुबेकार्विशो ७, ४
 विश्वेश्वर नमस्तुभ्यः ५, १, ३
 शनिराहुकेतुरगरक्षो ७, ६
 शब्दस्पर्शादयो इयथा ४, २
 शरीरप्रादशाङ्गुष्ठमात्रमतेः ६, ३८
 शुचौ देशे शुचिः सत्वस्थः ६, ३०
 षड्भिर्मासैस्तु युक्तस्य ६, २८
 स प्रीतः प्रीणानु विश्वः ६, ९
 समागमस्तयोरेव ७, ११, २
 समाधिनिर्घोतमलस्य ६, ३४, ९
 समासक्तः यथाचितं ६, ३४, ५
 सर्वञ्चेदः क्षयिष्णु १, ४
 स वा एष आत्मेह २, ७
 स वा एष सूक्ष्मो २, ५
 स्वयोना उपशान्त्यस्य ६, ३४, २
 हिरण्ययेन पात्रेण ६, ३५
 हिरण्यवर्णः शकुनो ६, ३४
 हृदयादायती तावच्चक्षु ७, ११, ३
 हृद्याकाशमयं कोशं ६, २७
 होता भोक्ता हविर्मन्त्रो ६, १६

अथारण्यकान्तर्गत-विशेषनाम-सूची ।

[प्रपाठकानुसारेण]

बृहद्रथः १,२; २,१
 शाकायन्यः १,२; २,१; ६,२९; ६,३०
 इक्ष्वाकुः १,२
 सुद्युम्नः १,४
 भूरिद्युम्नः १,४
 इन्द्रद्युम्नः १,४
 कुवल्याश्वः १,४
 यौवनाश्वः १,४
 वध्मिः १,४
 अश्वपतिः १,४
 शशाबिन्दुः १,४
 हरिश्चन्द्रः १,४
 अम्बरीषः १,४
 ननक्तुः १,४
 शर्यातिः १,४
 ययातिः १,४
 अनरण्यः १,४
 अक्षसेनः १,४
 मरुतः १,४; ७,३
 भरतः १,४
 मरुत् २,१; ६,३०; ७,११,४
 मैत्रिः २,२; २,३
 अग्निः वैश्वानरः २,६; ६,२
 भूतात्मा ३,२,३; ६,१०
 ब्रह्मा ४,५; ५,१,१; ६,५
 रुद्रः ४,५; ५,१,१; ६,५,८; ७,२,७
 विष्णुः ४,५; ५,१,१; ६,५,८,१३,
 १६,२१,३५; ७,७
 कुत्सायनः ५,१,१; ५,२
 प्रजापतिः ५,१,१; ५,२; ६,६,८; ७,७
 अग्निः ५,१,१; ६,२,६,४,५,८-१०;
 १२,१६,१७,२४,२६,३२-३६; ७,
 १,७,११
 वरुणः ५,१,१; ७,४
 वायुः ५,१,१; ६,४-५,३३,३५
 इन्द्रः ५,१,१; ६,३३; ७,११,१
 निशाकरः ५,१,१

मनः ५,१,२
 यमः ५,१,२; ७,११,१
 पृथिवी ५,१,२; ६,३३-३४
 विश्वं ५,१,२; ६,९
 खं ५,१,२; ६,३७; ७,११
 अच्युतः ५,१,२; ६,३८; ७,७
 विश्वेश्वरः ५,१,३
 विश्वात्मा ५,१,३; ६,६
 विश्वकर्मकृत् ५,१,३
 विश्वभुक् ५,१,३; ६,९
 विश्वमायुः ५,१,३
 विश्वक्रीडारतिः ५,१,३
 प्रभुः ५,१,३; ६,१६
 शान्तात्मन् ५,१,४
 गुह्यतमः ५,१,४
 अचिन्त्यः ५,१,४
 अप्रमेयः ५,१,४
 अनादिनिधनः ५,१,४
 आदित्यः-त्याः ६,१,३,४,५,६,७,१७,
 ३३-३६; ७,३,७,१२,
 गार्हपत्यः ६,५; ६,३४
 सूर्यः ६,५,७,८,१२, १४
 आपः ६,५
 चन्द्रमाः ६,५,३५; ७,५
 विश्वचक्षुः ६,६
 विश्वभृत् ६,६,१३
 सविता ६,७-८
 भर्गः ६,७,३४-३५
 विश्वसृक् ६,८; ७,७
 हिरण्यगर्भः ६,८; ७,७
 नारायणः ६,८; ७,७
 भर्कः ६,८
 धाता ६,८
 विधाता ६,८
 सन्नाद् इन्द्रः ६,८
 इन्दुः ६,८

हिरण्यमयः ६,८; ६,३५
 सहस्रराशिः ६,८
 सिन्धुराजः ६,१६
 सुद्युम्नः ६,२१
 देवाः ६,२३
 अग्निस्वयौ ६,२७
 भानवीयाः ६,३१
 मरीचयः ६,३१
 ऋग्वेदः ६,३२
 यजुर्वेदः ६,३२
 सामवेदः ६,३२
 अथर्ववेदः ६,३२
 वसन्तः ६,३३; ७,१
 ग्रीष्मः ६,३३; ७,२
 वर्षा ६,३३; ७,३
 शरद् ६,३३; ७,४
 हेमन्तः ६,३३; ७,५
 शिशिरः ६,३३; ७,५
 द्यौः ६,३४
 पवमानः पावकः ६,३४
 शकुनः ६,३४
 सोमः ६,३५,३८; ७,२
 रविः ६,३८
 हुताशनः ६,३८
 तेजः ६,३८
 सत्त्वं ६,३८
 वसवः ७,१
 विश्वे देवाः ७,४
 मित्रावरुणौ ७,५
 अङ्गिरसः ७,५
 शनिराहूकेतूरगरक्षाः ७,६
 शम्भुः ७,७
 वृथाकपायण्डलिनः ७,८
 कापालिनः ७,८
 बृहस्पतिः ७,९
 नचिकेतस् ७,९

ग्रन्थान्तरनिर्दिष्टमन्त्रसूची ।

मन्त्रभागः ।	स्थानं ।	पृष्ठं ।
यदा पश्यन्पश्यति०० यदा पश्यः पश्यते० ।	[सुण्ड० उप० ३।१।३] ।	५५३
द्वे ब्रह्मणी० ... गच्छति ।	[ब्रह्मविन्दु उप० १७] ।	५५५
कामः संकश्यो चिकित्सा ... सर्वं मन एव ।	[बृहदा० उप० १।५।३] ।	५५७
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते० ... इत्यत्रोदाहरन्ति ।	[कठ० उप० ६।१०] ।	५५७
हिरण्यमेव पात्रेण० ... सोऽसाऽअहम् ।	[काण्व० बलु० (इष्टवे=विष्णवे) ४०।१५-१६; ईश०ठ० १५-१६] ।	५५९
असौ प्रास्ताऽऽहुतिः० ... ततः प्रजाः ।	[मनु० ३।७६] ।	५६०
वृश्नेति विपरीते० ... लोलुपन्ते ।	[कठ० उप० १।१।४] ।	५६२
विष्वां चाविष्वां च० ... मन्नुते ।	[वा० व० ४०।११; ईश०उ० ११] ।	५६२
अविष्वाकामन्तरे० ... यथाम्बाऽहुति ।	[कठ० उप० १।१।५] ।	५६२